

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ

Mahmut DEMİR

II. GİYÂSEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ TARİHİ
(1237-1246)

Danışman

Doç. Dr. S. Haluk KORTEK

Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ

Mahmut DEMİR

II. GİYÂSEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ TARİHİ
(1237-1246)

Danışman

Doç. Dr. S. Haluk KORTEK

Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2022

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “*II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi (1237-1246)*” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Mahmut DEMİR

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Mahmut DEMİR
Öğrenci Numarası	20175504002
Enstitü Ana Bilim Dalı	Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı
Programı	Doktora
Programın Türü	() Tezli Yüksek Lisans (X) Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. S. Haluk KORTEİ
Tez Başlığı	II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi (1237-1246)
Turnitin Ödev Numarası	1849626827

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 514 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 03/06/2022 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin benzerlik oranı;

Alıntılar hariç % 4

Alıntılar dâhil % 9'dur.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

07/06/2022

Doç. Dr. S. Haluk KORTEİ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
HARİTALAR LİSTESİ.....	x
GÖRSELLER LİSTESİ.....	xi
ÖZET.....	xiv
ABSTRACT.....	xvi
ÖNSÖZ.....	xviii
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR.....	xxi
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

I. ALÂEDDİN KEYKUBÂD'IN SON YILLARI VE MELİK GİYÂSEDDİN KEYHÜSREV

1.1. Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Doğumu Üzerine Görüşler.....	21
1.2. Erzincan'ın Zaptı ve Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Erzincan'a Melik Tayin Edilişi.....	23
1.3. Selçuklu-Hârezmşah İlişkileri ve Siyasi Evlilik Meselesi.....	28
1.4. Erzincan Meliki Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Trabzon Rumlarına Seferi Bahsi.....	29
1.5. Yassıçemen Savaşı ve Erzincan'ın Vaziyeti.....	37
1.6. Kemâleddîn Kâmyâr'ın Gürcistan Seferi ve Gürcülerle Siyasi Evlilik Meselesi.....	39
1.7. Hârezmlilerin Selçuklu Hizmetine Alınması ve İdari Değişiklikler.....	41
1.8. I. Alâeddîn Keykubâd'a Moğol Elçilerinin Ulaşması.....	43
1.9. I. Alâeddîn Keykubâd'ın Zehirlenmesi ve Vefatı.....	47
1.10. Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Selçuklu Tahtına Cülusu.....	61

2. BÖLÜM

SULTAN II. GİYÂSEDDİN KEYHÜSREV'İN İKTİDARININ İLK YILLARI VE DÂHİLİ MESELELER

2.1. Moğol Elçilerinin Geri Gönderilmesi.....	70
2.2. Emîr Kayır Han'ın Tutuklanması ve Hârezmlilerin Selçuklu Hizmetinden Ayrılışı.....	71
2.3. El-Meliketü'l-Âdiliye'nin Tutuklanması ve Katli.....	77
2.4. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Kardeşlerini Tutuklatması.....	80
2.5. Sâdeddîn Köpek Eliyle Selçuklu Devlet Erkânının Tasfiyesi.....	83
2.5.1. Emîr Şemseddîn Altunaba'nın Katli.....	83

2.5.2. Emîr Tâceddîn Pervâne'nin Katli.....	87
2.5.3. Emîr Hüsâmeddîn Kaymerî'nin Tutuklanması.....	90
2.5.4. Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ın Tutuklanması ve Katli.....	91
2.6. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Emriyle Sâdeddîn Köpek'in Katli.....	96
2.7. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Gürcü Hatun ile Evliliği.....	107

3. BÖLÜM

SULTAN II. GİYÂSEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ SİYASİ OLAYLARI

3.1. Eyyûbî Elçileri ve El-Melikü'l-Kâmil'e Karşı İttifak Anlaşması.....	111
3.2. El-Melikü'l-Eşref'in Ölümü ve El-Melikü'l-Kâmil'e Karşı İkinci İttifak Hareketi.....	116
3.3. Halep Eyyûbîleriyle Akrabalık Tesis Edilmesi.....	119
3.4. El-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un Vaziyeti ve Arazilerinin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Müttefikleri Arasında Paylaşılması.....	122
3.5. Halep Eyyûbîleri'nin Türkiye Selçukluları'na Tâbi Hale Gelmesi.....	129
3.6. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Sümeysat'ı Ele Geçirmesi.....	130
3.7. Şam Eyyûbîleri'nin Türkiye Selçukluları'na Tâbiyeti.....	133
3.8. Humus Eyyûbîleri'nin Türkiye Selçukluları'na Tâbiyeti.....	136
3.9. Hârezmlilerin Türkiye Selçukluları'na Tâbi Olmaları.....	137
3.10. Hârezmlilerin Başibozuklukları ve Onlara Karşı Selçuklu-Eyyûbî Ortak Harekâtı.....	139
3.11. Süveyda (Siverek)'nin Zaptı.....	143
3.12. Âmid (Diyarbakır) ve Çevresinin Ele Geçirilmesi.....	144
3.13. Baba İlyas-ı Horasânî'nin Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e Karşı İsyanı.....	157
3.13.1. Babaî Ayaklanmasının Sebepleri Üzerine Düşünceler.....	157
3.13.2. Ayaklanmanın Fiili Liderinin Kimliği Meselesi.....	162
3.13.3. Babaî Ayaklanmasının Propaganda Aşaması ve Fiili Olarak Başlaması	165
3.13.4. Atabeg Armağanşâh'ın Ayaklanmaya Müdahalesi ve Ölümü.....	170
3.13.5. Babaî Ayaklanmasının Bastırılması.....	172
3.13.6. Babaî Ayaklanmasının Tarihi.....	177
3.14. Meyyâfârikîn (Silvan) Hâkiminin Hârezmliler ile Birlikte Âmid'e Saldırması.....	182
3.15. Türkiye Selçukluları'nın Meyyâfârikîn (Silvan) Kuşatması.....	184
3.16. Meyyâfârikîn'in İkinci Kez Kuşatılmasına Yönelik Girişim.....	192

4. BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANI II. GİYÂSEDDİN KEYHÜSREV VE MOĞOLLAR

4.1. Türkiye Selçukluları'nın Moğollara İl Olma Meselesi	195
4.2. Moğolların Vaziyeti ve Anadolu'da Etkilerinin Görülmeye Başlaması.....	196
4.3. Moğolların Erzurum'u Tahrip Etmesi.....	205
4.4. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Moğollar Karşısında İttifak Arayışları.....	216
4.5. Moğolların Selçuklu Arazisine Girişi ve Köseadağ Savaşı.....	227
4.5.1. Köseadağ Savaşı.....	235
4.5.2. Köseadağ Savaşı'nın Tarihi.....	244
4.5.3. Sultanın Ordugâhı Terk Etmesi ve Selçuklu Ordusunun Dağılması.....	246
4.6. Sivas'ın Moğollara Teslim Olması ve Yağmalanması.....	250
4.7. Sultanın Annesi ve Kız Kardeşinin Kilikya Ermenileri'nin Eline Geçmesi.....	251
4.8. Kayseri'nin Moğollara Direnmesi ve Tahrip Edilişi.....	254
4.9. Moğolların Malatya Çevresindeki Faaliyetleri ve Erzincan'ın Tahribi.....	258
4.10. Moğollarla Sulh Akdi ve Kararlaştırılan Hükümler.....	261
4.11. Şemseddîn İsfahânî ve Mühezzibeddîn Ali'nin Sultanın Huzuruna Dönmeleri.....	266
4.12. Moğol İstilasının Türkiye Selçukluları ve Bölge Üzerindeki Etkileri.....	269

5. BÖLÜM

SULTAN II. GİYÂSEDDİN KEYHÜSREV DEVRİNDE KOMŞU VE DİĞER DEVLETLERLE OLAN İLİŞKİLER

5.1. Artukoğulları ile Münasebetler.....	276
5.2. Musul Atabegliği ile Münasebetler.....	279
5.3. Abbâsî Hilâfeti İle Münasebetler.....	282
5.4. Konstantinopolis Latin Krallığı ve Avrupa İle İlişkiler.....	285
5.5. Doğu Roma (İznik) İmparatorluğu ile Münasebetler.....	290
5.6. Trabzon Rum İmparatorluğu ile İlişkiler.....	294
5.7. Ermeniler ile İlişkiler.....	297

6. BÖLÜM

SULTAN II. GİYÂSEDDİN KEYHÜSREV'İN SON YILLARI

6.1. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Altınorda Hanı Batu'ya Elçi Göndermesi.....	300
6.2. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Kilikya Seferi ve Tarsus Kuşatması.....	304

6.3. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Ölümü ve Kişiliği.....	314
6.4. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Annesi Mahperi Hatun.....	322
6.5. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Eşleri ve Çocukları.....	327
6.6. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Ölümü Sonrasındaki Gelişmelere Genel Bakış.....	337

7. BÖLÜM

II. GIYÂSEDDÎN KEYHÜSREV DÖNEMİ'NDE TEŞKİLAT, İDARE, SOSYO-KÜLTÜREL YAŞAM, EKONOMİK HAYAT VE İMAR FAALİYETLERİ

7.1. Merkez ve Taşra Teşkilatı.....	343
7.1.1. Sultan.....	343
7.1.1.2. Unvân ve Lâkap.....	344
7.1.1.3. Taç ve Taht.....	348
7.1.1.4. Çetr.....	350
7.1.1.5. Bayrak/Sancak.....	352
7.1.1.6. Hutbe.....	353
7.1.1.7. Hil'at ve Tırâz.....	354
7.1.1.8. Gâşiye.....	355
7.1.1.9. Nevbet.....	356
7.1.1.10. Tuğra ve Tevkî'.....	356
7.1.1.11. Sikke.....	357
7.1.1.12. Başkent.....	362
7.1.1.13. Çadır.....	364
7.1.1.14. Menşûr.....	364
7.1.1.15. Ok ve Yay.....	365
7.1.1.16. Mühür/Yüzük.....	366
7.1.1.17. Mendil.....	368
7.1.1.18. Çizme.....	368
7.1.1.19. Kılıç.....	369
7.1.2. Saray.....	370
7.1.2.1. Hâcib.....	372
7.1.2.2. Emîr-i Cîndâr.....	373
7.1.2.3. İğdişbaşı.....	374
7.1.2.4. Çavuş.....	375
7.1.2.5. Üstâdüddâr.....	375

7.1.2.6. Emîr-i Âlem.....	376
7.1.2.7. Emîr-i Dâd.....	377
7.1.2.8. Emîr-i Şarâbsâlâr.....	377
7.1.2.9. Emîr-i Çaşnigîr.....	378
7.1.2.10. Emîr-i Ahur.....	379
7.1.2.11. Emîr-i Sayd/ Emîr-i Şikâr.....	379
7.1.2.12. Emîr-i Sipehsâlâr.....	380
7.1.2.13. Emîr-i Meydân.....	381
7.1.2.14. Emîr-i Hac.....	381
7.1.2.15. Emîr-i Hâzin.....	381
7.1.2.16. Emîr-i Câmedâr.....	382
7.1.2.17. Emîr-i Ârız.....	383
7.1.2.18. Emîr-i Bâr.....	383
7.1.2.19. Taştdâr.....	384
7.1.3. Vezir.....	384
7.1.4. Nâib-i Saltanat.....	387
7.1.5. Atabeg.....	388
7.1.6. Melik.....	389
7.1.7. Melikü'l-Ümerâ (Beylerbegi).....	390
7.1.8. Şübaşı.....	391
7.1.9. Uç Beyleri.....	394
7.1.10. Pervâne.....	397
7.1.11. Şahne.....	398
7.2. Askeri Teşkilat.....	399
7.3. Sosyo-Kültürel Hayat.....	403
7.4. Ekonomik Hayat.....	413
7.4.1. Hayvancılık ve Ziraat.....	414
7.4.2. Ticaret.....	415
7.4.3. Vergiler.....	420
7.4.4. Madenler.....	421
7.5. İmar Faaliyetleri.....	422
7.5.1. Medreseler.....	422
7.5.1.1. Atabeg Armağanşâh Medresesi (Antalya).....	422
7.5.1.2. Sirâceddîn Medresesi (Kayseri).....	423

7.5.1.3. Sırçalı Medrese (Konya).....	423
7.5.2. Câmiler.....	424
7.5.2.1. Elbistan Ulu Câmii (Elbistan).....	424
7.5.2.2. Balıklı Câmii (Kütahya).....	424
7.5.2.3. Çermik Ulu Câmii (Çermik).....	424
7.5.2.4. Kapıcı Câmii (Kırşehir).....	425
7.5.2.5. Denizli Ulu Câmii (Denizli).....	425
7.5.3. Mescidler.....	425
7.5.3.1. Hıdırlık Mescidi (Kütahya).....	425
7.5.3.2. Hezâr Dinârî Mescidi (Kütahya).....	426
7.5.3.3. Araplar Mescidi (Seydişehir).....	426
7.5.4. Zaviye ve Hankâhlar.....	426
7.5.4.1. Şeyh Turasan Zaviyesi (Kayseri).....	426
7.5.4.2. Mes'ûd b. Şerefşâh Hankâhı (Konya).....	427
7.5.5. Hanlar.....	427
7.5.5.1. Kırkgöz Han (Antalya).....	427
7.5.5.2. Susuz Han (Burdur).....	428
7.5.5.3. İncir Han (Burdur).....	428
7.5.5.4. Kargı Han (Antalya).....	429
7.5.5.5. Şarapsa Han (Alanya).....	429
7.5.5.6. Eğirdir Han (Isparta).....	430
7.5.5.7. Çavlı Hanı (Afşin).....	431
7.5.5.8. Mahperi Hatun Hanı (Tokat).....	431
7.5.5.9. Çiftlik Han (Tokat).....	431
7.5.5.10. Tahtoba Han (Tokat).....	431
7.5.5.11. İbibse Han (Tokat).....	432
7.5.5.12. Ezinepazar Hanı (Amasya).....	432
7.5.5.13. Çınçınlı Han (Yozgat).....	432
7.5.5.14. Karatay Hanı (Kayseri).....	432
7.5.5.15. Ağzıkara Han (Aksaray).....	433
7.5.5.16. Zazadin Hanı (Konya).....	434
7.5.5.17. Sarı Han (Nevşehir).....	434
7.5.5.18. Kamereddîn (Derbent Ağzı) Hanı (Kahramanmaraş).....	434
7.5.5.19. Sıraçakıl Han (Niğde).....	435

7.5.6. Külliyeleer.....	435
7.5.6.1. Burmalı Minare Külliyesi (Amasya).....	435
7.5.6.2. Hunad Hatun Külliyesi (Kayseri).....	435
7.5.6.3. Nizâmiye Külliyesi (Konya).....	436
7.5.6.4. Çekereksu Han Külliyesi (Yozgat).....	436
7.5.7. Türbeler.....	437
7.5.7.1. Şeyh Şücâ Türbesi (Antalya).....	437
7.5.7.2. Sancaktar Türbesi (Kayseri).....	437
7.5.7.3. Tâcû'l-Vezir Türbesi (Konya).....	437
7.5.7.4. Kemankeş Türbesi (Divriği).....	438
7.5.8. Diğer Yapılar.....	438
7.5.8.1. Belkıs Köprüsü (Antalya).....	438
7.5.8.2. Şehir Sur ve Burçları (Antalya).....	439
7.5.8.3. Anonim Yapı Kitabesi (Alanya).....	439
7.5.8.4. Hâcî Baba Mezarı Anonim Yapı Kitabesi (Alanya).....	439
7.5.8.5. Anonim Yapı Kitabesi (Uluborlu).....	440
7.5.8.6. Ali Baba Namazgâhı (Malatya).....	440
7.5.8.7. Hızır İlyas Köşkü (Kayseri).....	441
7.5.8.8. Kızıl Köşk (Kayseri).....	441
7.5.8.9. Kayseri Mevlevîhanesi (Kayseri).....	441
7.5.8.10. Cemâleddîn Ferruh Dârü'l-Hadisî (Çankırı).....	441
7.5.8.11. Şehir Surları (Konya).....	442
7.5.8.12. Anonim Yapı Kitabesi (Denizli).....	442
SONUÇ	443
ŞECERE	446
KRONOLOJİ	447
BİBLİYOGRAFYA	450
GÖRSELLER	496
EKLER	518
ÖZGEÇMİŞ	520

KISALTMALAR LİSTESİ

Bk.	Bakınız
Cm	Santimetre
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Dn.	Dipnot
Ed.	Editör
Eds.	Editörler
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
Krş.	Karşılaştır
M	Metre
M.	Miladi
Mm	Milimetre
N.	Not
Neş.	Neşreden
TAD	Tarih Araştırmaları Dergisi
Thk.	Tahkik
Thş.	Tahşiye
Trans.	Translator
Trc.	Tercüme
Tsh.	Tashih
TTK	Türk Tarih Kurumu
Vd.	Ve devamı
Yak.	Yaklaşık olarak
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Devrinde Adı Geçen Önemli Merkezleri Gösteren Harita

Harita 2: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Adına Sikke Darpedilen Merkezleri Gösteren Harita

GÖRSELLER LİSTESİ

Resim 1: Konya Alâeddîn Câmîi ve Sultanlar Kümbeti

Resim 2: Sultanlar Kümbeti

Resim 3: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına h. 636 yılında Halep'te darp edilen dirhem

Resim 4: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına h. 637 yılında Halep'te darp edilen dirhem

Resim 5: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına h. 638 yılında Halep'te darp edilen dirhem

Resim 6: El-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Şam'da darp ettirdiği h. 638 (m. 1240-1241) tarihli müşterek dirhem

Resim 7: El-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Şam'da darp ettirdiği h. 639 (1241-1242) tarihli müşterek dirhem

Resim 8: El-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Şam'da darp ettirdiği h. 640 (1242-1243) tarihli müşterek dirhem

Resim 9: El-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Şam'da darp ettirdiği h. 641 (1243-1244) tarihli müşterek dirhem

Resim 10: Diyarbakır Surları Genel Görünüm

Resim 11: Diyarbakır İç Kalesi'nden Görünüm

Resim 12: Diyarbakır Ulu Câmîi'nde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Vergi Kitabesi

Resim 13: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e Ait Burç Kitabesi

Resim 14: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Tophane Burcu'ndaki Devasa Kitabesi

Resim 15: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Mardin Artuklu Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr Artuk Arslan tarafından h. 635 yılında Mardin'de darp edilen fûls

Resim 16: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Mardin Artuklu Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr Artuk Arslan tarafından h. 634 (1236-1237) yılında Mardin'de darp edilen fûls

Resim 17: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Mardin Artuklu Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr Artuk Arslan tarafından h. 634 (1236-1237) yılında Düneysir'de (Kızıltepe) darp edilen dirhem

Resim 18: Sultan I. Alâeddîn Keykubâd adına Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum tarafından darp edilen tarihsiz dirhem

Resim 19: Musul Hükümdarı Bedreddîn Lülü'nün II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Musul'da darp ettirdiği düşünülen h. 641 (1243-1244) tarihli dinar

Resim 20: Musul Hükümdarı Bedreddîn Lülü tarafından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Musul'da darp ettirilen 642 tarihli dinar

Resim 21: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum tarafından Sis şehrinde h. 637 (1239-1240) yılında darp edilen dirhem

Resim 22: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum tarafından Sis şehrinde h. 639 (1241-1242) yılında darp edilen dirhem

Resim 23: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum tarafından Sis şehrinde h. 640 (1242-1243) yılında darp edilen dirhem

Resim 24: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum tarafından Sis şehrinde h. 641 (1243-1244) yılında darp edilen dirhem

Resim 25: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum tarafından Sis şehrinde h. 642 (1244-1245) yılında darp edilen dirhem

Resim 26: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum tarafından Sis şehrinde h. 643 (1245-1246) yılında darp edilen dirhem

Resim 27: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum tarafından Sis şehrinde h. 644 (1246-1247) yılında darp edilen dirhem

Resim 28: Sultan II. İzzeddîn Keykâvus adına h. 643 (1245-1246) yılında Konya'da darp edilmiş dirhem

Resim 29: Mahperi Hatun'un türbesindeki sandukası

Resim 30: Kubâdâbâd kazılarında bulunan ve üzerinde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ismi ve unvanları yazılı olan cam tabak

Resim 31: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in h. 638 (1240-1241) ve Konya darplı çift Şîr u Hurşîdli Dinarı

Resim 32: II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in h. 638 (1240-1241) ve Sivas darplı çift Şîr u Hurşîdli Dirhemi

Resim 33: Sultan II. Gıyâseddîn Mes'ûd Adına Basılan ve Kırım'da Bulunan Şîr u Hurşîdli Fûls

Resim 34: Sultan II. Gıyâseddîn Mes'ûd Adına Basılan ve Gürcistan'da Bulunan Şîr u Hurşîdli Fûls

Resim 35: İrandaki Kaçar Hanedanı adına İsfahan'da darp edilmiş Şîr u Hurşîdli altın dinar

Resim 36: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ait Konya'da darp edilmiş kurşun mühür

Resim 37: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ait darp yeri belli olmayan kurşun mühür.

Resim 38: Antalya Atabeg Armağanşâh Medresesi Taç Kapısı

Resim 39: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında inşa edilen Kırkgöz Han-Antalya

Resim 40: Belkıs Köprüsü

Resim 41: Antalya-Burdur Yolu üzerinde bulunan Susuz Han

Resim 42: Antalya-Burdur Yolu üzerindeki İncir Han

Resim 43: Kargı Han

Resim 44: Alanya Şarapsa Han Taç Kapısı

Resim 45: Malatya Ali Baba Namazgâhı

Resim 46: Karatay Hanı

Resim 47: Kütahya Hıdırlık Mescidi

Resim 48: Emîr Sâdeddîn Köpek'in yaptırdığı Zazadin Han

Resim 49: Kırşehir Kapıcı Câmii Kitabesi

ÖZET

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemi, Türkiye Selçuklu tarihi adına mühim bir devreyi teşkil etmektedir. Kendisinin iktidarı babası ve selefi olan Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın 1237 yılında uğradığı siyasi cinayetle öldürülmesi üzerine başlamış, 1246 yılında kendisinin de şüpheli ölümüyle sona ermiştir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in 8 buçuk yıllık iktidarı sırasında Türkiye Selçukluları adına önemli siyasi başarılar elde edilmiştir. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Doğu politikası sürdürülerek Eyyûbîlerle yakın ilişkiler kurulmuştur. Ayrıca Mardin Artukluları'nın ve Kilikya Ermenileri'nin Türkiye Selçukluları'na olan tâbiyet bağları devam ettirildiği gibi Halep, Humus, Şam ve Meyyâfârikîn Eyyûbîleri ile Musul Atabegliği hâkimiyet altına alınmıştır. Bu şekilde oluşturulan blok Türkiye Selçukluları'nın bölgedeki en büyük rakibi olan Mısır Eyyûbîleri'ne karşı başarılı bir dış politika sürdürülmesini de sağlamıştır. Böylece Türkiye Selçukluları'nın hâkimiyet sahası hiç olmadığı kadar genişletilmiştir. Ayrıca siyasi atmosferin sağladığı imkânlardan oldukça iyi bir şekilde istifade edilerek, Sûmeysat (Samsat), Süveyda (Siverek), Âmid (Diyarbakır), Eğil, Arkanin (Ergani) ve Çermük (Çermik) gibi merkezler ele geçirilmiş, devletin fiziksel sınırları da en geniş haline ulaştırılmıştır. Aynı devirde Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında iyice yoğunlaşan imar faaliyetleri de sürdürülmüş Anadolu üzerinden geçen uluslararası ticaret güzergâhları üzerinde birçok han inşa edilmiştir. Ayrıca çok sayıda cami, mescid, hankâh, türbe ve medrese gibi bina ile Türkiye Selçuklu merkezleri daha mamûr hale getirilmiştir.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarının ilk yılları Türkiye Selçukluları'nın gücüne güç kattığı ve zenginleşmeyi sürdürdüğü bir devir olmuştur. Aynı dönemde Babaî ayaklanması gibi büyük bir iç isyan da yaşanmış, bu isyan devletin kudretine zarar vermekle birlikte bastırılmıştır. Hâkimiyet sahası genişleyen, oldukça zenginleşen ve alt yapı çalışmalarıyla toprakları günden güne mamûr hale gelen Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarına en ağır darbeyi o devrin en büyük gücü olan Moğollar vurmuşlardır. Gerçekleştirdikleri Avrupa seferlerinden sonra artık Ortadoğu'ya yönelen Moğol kuvvetleri Baycu Noyan komutasında ilk olarak 1242 yılında Erzurum'u zaptetmiş, ertesi yıl Köseadağ'da bizzat Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev komutasındaki Türkiye Selçuklu kuvvetlerini mağlup ederek Sivas, Kayseri, Erzincan ve Malatya gibi merkezleri tahrip etmişlerdir. Bu yaşananlar Moğollara daha önce tâbi hale gelmiş olan Türkiye Selçukluları'nın daha ağır şartlarla bir kez daha hâkimiyet altına alınmalarına sebep olmuştur. Moğolların vurdukları darbe devlete oldukça zarar verse de Türkiye Selçukluları'nın siyasi

gücünü ve ekonomik zenginliğini tamamen ortadan kaldıramamıştır. Nitekim Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarındaki devlet, Köseadağ ve sonrasındaki tahribata rağmen imar faaliyetlerine ve askeri seferlere devam etme kudretini gösterebilmiştir. Bununla birlikte Moğol istilasının daha yıkıcı sonuçları Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümünden sonra çocuk yaştaki oğullarının iktidarı zamanında yaşanmıştır. Bu süreçte Türkiye Selçukluları, iktidar dizginlerini eline geçiren Selçuklu emîrleri ve günden güne Anadolu üzerinde baskılarını arttıran Moğollar eliyle hızla yıkılış sürecine girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Türkiye Selçukluları, Moğol İstilas, Anadolu, XIII. Yüzyıl.

ABSTRACT

The era of the Sultan Ghiyath al-Din Kaykhusraw II was of great importance for the Seljuks of Turkey (i.e., the Sultanate of Rum). Kaykhusraw's rule started with the assassination of his father Alâeddîn (Alâ ad-Dîn) Keykubâd I in 1237, his predecessor, and ended with his own, again, suspicious death in 1246. During Kaykhusraw's reign of eight and a half years, remarkable deeds for the Sultanate were achieved. A close relationship was established with the Ayyubids maintaining the eastern policy of Alâeddîn I; moreover, not only the subordination of the Artuqids (of Mardin) and Cilician Armenians to the Seljuks of Turkey was maintained but also cities like Aleppo, Homs, Damascus and the *Ayyubids* of Mayafarikin together with the Atabeglik of Mosul were brought under control. This political bloc paved the way for the Sultanate to follow a successful strategy regarding their most competitive Muslim rival, the Ayyubids of Egypt. The area of influence of the Seljuk Sultanate extended to limits it had never reached before. Moreover, seizing the opportunities, centers like Samsat (Sümeysat), Süveyda (Siverek), Âmid (Diyarbakır), Eğil, Arkanin (Ergani) and Çermik were captured, extending the domination of the state to these unprecedented borders. Also the urbanization efforts which had gained velocity during the reign of the Alaaddin were continued with numerous hans constructed on the international commercial routes; in addition, Seljukid centers such as: mosques, masjids, hankâhs, sepulchers and madrasas became relatively more ubiquitous.

During the early years of the Kaykhusraw's rule, the Seljuks of Turkey became more powerful and made notable progress, it was also during this time that the Babaî Revolt, a massive upheaval, began and put down although not without damaging the authority of the state. It was the Mongols who dealt the biggest blow to the rule of the Sultan who had expanded his borders with his territory growing in extent day by day. The Mongols heading towards the Middle-East after their European expedition, under the command of Baiju Noyan in 1242 first captured Erzurum, then the following year in the Kosedag region they defeated the troops of the Seljuks of Turkey which were commanded by the Sultan himself. They devastated important centers like Sivas, Kayseri, Erzincan and Malatya. All of these resulted in the Seljuks of Turkey this time coming under an even a heavier Mongolian yoke, as already subjugated by them, with harsher conditions. Even if Mongols did hurt the Sultanate's rule dearly, still it wasn't a blow large enough to obliterate their political and economic power. In addition, the Sultanate under the rule of Kaykhusraw, managed to relatively prosper in terms of urbanization and military progress even in the face of the destruction that took place after

the Battle of Kosedag. In fact, the more catastrophic effects of the Mongolian invasion were felt during the rule of the Sultan's infant sons, following Sultan Kaykhusraw's death. It was during this period that the rule of the Seljuks of Turkey, due to the Seljukid emirs (Turkish, singular: emir) seizing the means of administration and with the Mongols' ever-increasing pressure on Anatolia, eventually began to collapse.

Keywords: Sultan Ghiyath al-Din Kaykhusraw II, Seljuks of Turkey, Anatolia, Mongol Invasion, XIIIth Century.

ÖNSÖZ

Türkiye Selçukluları, Müslüman-Türk Devletleri içerisinde oldukça büyük bir öneme sahiptir. Bu durumları da büyük oranda içinde yaşadığımız toprakların vatan haline getirilmesindeki katkılarından ileri gelmektedir. İki asrı aşkın bir süre Türkiye topraklarına hükmeden ve ismini bu topraklardan alan Türkiye Selçukluları, burada çok ciddi imar ve iskân faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Müslümanlar tarafından Diyâr-ı Rûm olarak bilinen bu topraklar Türkiye Selçukluları'nın politikaları ve faaliyetleri sayesinde Müslüman-Türk kültürüyle özdeşleşen bir vatan haline gelmeye başlamıştır. Türk tarihinde ve bir vatan olarak Türkiye'nin tarihi içerisinde ayrıcalıklı bir zamana tekabül eden Türkiye Selçuklu dönemi hakkında, çok yönlü çalışmalar yapılmıştır. Türkiye Selçukluları'nın pek çok önemli gelişmesine sahne olan ve yaklaşık 9 yıllık bir süreye denk düşen Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarı da başta Prof. Dr. Osman Turan ve Prof. Dr. Nejat Kaymaz olmak üzere çeşitli akademisyenler tarafından ele alınmıştır. Ancak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve dönemini ele alan çalışmalar genel itibarıyla siyasi tarihe odaklanmışlardır. Bu durumdan hareketle de tez çalışmamızda Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarı (1237-1246) tüm yönleriyle ele alınmıştır.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemi doktora tezi olarak seçilirken birkaç hareket noktamız olmuştur. Bunlardan ilki salt siyasi tarihten öteye geçerek 1237-1246 yılları arasına denk düşen bu devirde, Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu her yönüyle aydınlatmaya çabalayan bir çalışma ortaya koyma çabasıdır. Diğer bir hareket noktası ise bir felaket devri olarak düşünülen II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarının Türkiye Selçuklu Tarihi özelinde olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya koyarak bu genel düşüncenin isabetli olup olmadığını tespit etme isteğidir. Bu nedenle devrin siyasi olayları yanında komşu ve diğer devletlerle ilişkiler, Türkiye'nin sosyo-kültürel vaziyeti, dönemin sanatçıları ve âlimleri, ekonomik durum, madenler, imar faaliyetleri, uç bölgeler, devlet teşkilatı, hükümdarın kişilik yapısı ve ailesi hakkındaki bilgiler gibi pek çok ayrıntıyı ele alan bir dönem tarihi çalışması hazırlanmıştır. Çalışma gerçekleştirilirken hicri tarihler temel alınmış ve hemen yanlarına miladi karşılıkları verilmiştir. Metnin genelinde Türk Tarih Kurumu'nun *Tarih Çevirme Klavuzu* kullanılmıştır. Türk Dil Kurumu'nun imla kurallarına uyulmuş, yer ve kişi adları, çeşitli ıstılahlar, unvanlar vb. özel konularda ise *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin transkripsiyon yöntemi takip edilmiştir. Çalışma kendi içinde alt bölüm ve başlıklara ayrılmış olan yedi ana bölüm olarak tasarlanmıştır. İlk altı bölümde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinin tüm siyasi gelişmeleri kronolojik bir bütünlükte ve ayrıntılı

olarak ele alınmıştır. Son bölümde ise devrin teşkilat yapısı, gerçekleştirilen imar faaliyetleri, o dönem Türkiye'sinin sosyo-ekonomik, kültürel, bilimsel ve zirai durumu gibi pek çok ayrıntıya odaklanılmıştır.

Bu çalışmanın tamamlanmasında pek çok kişinin katkısı olmuştur. Bu aşamada lisans yıllarımdan itibaren üzerimde emeği bulunan kıymetli Danışmanım Doç. Dr. Saim Haluk Kortel'e özellikle Doktora aşamasında bana sağladığı kolaylıklar, gösterdiği anlayış ve yol aydınlatıcı akademik rehberliğinden dolayı teşekkür ederim. Olağanüstü akademik yoğunluğuna rağmen tezime vakit ayıran, titiz bir şekilde kılı kırk yararcasına değerlendirerek beni pek çok hatadan kurtaran Hocam Prof. Dr. Muharrem Kesik'e de şükran borçluyum. Tezimi okuyarak önemli öneri ve yapıcı eleştirilerde bulunan jüri üyesi hocalarıma da ayrıca teşekkür ederim. Gerek Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemini Doktora tezi olarak belirlememde etkili olan, gerekse de Türkiye Selçukluları üzerine çalışmalarımı sürdürmemde desteğini esirgemeyen, değerli hocam Öğr. Gör. Terrance M. P. Duggan'a da şükranlarımı sunuyorum. Lisansüstü eğitimim boyunca beni motive ederek destekleyen kıymetli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Safiye Genç'e ve Meryem Beyazal'a da teşekkür borçluyum. Herdaim desteğini gördüğüm kıymetli dostum Erkan Kurul şahsında ismini burada tek tek sayamadığım, üzerimde emeği olan tüm büyüklerime ve tüm dostlarıma ayrıca teşekkür etmek isterim. Kovid-19 hastalığının yarattığı salgın koşullarında Türkiye'de erişme imkânı olmayan, Trabzon Tarihi ile ilgili yurtdışında yayınlanmış iki önemli esere ulaşmamı sağlayan değerli Hocam Prof. Dr. Murat Keçiş'e de özellikle teşekkür ederim. Ayrıca bin bir türlü emek ile oluşturduğu dünyanın en büyük Selçuklu Sikke Koleksiyonu'nu kullanmama izin veren Avukat Bahadır Kalaycı ve kıymetli büyüğüm Bilhan Akçaşar'a cömertliklerinden ötürü müteşekkirim. Şahsi koleksiyonundan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ait kurşun bir mührün görsellerini tezimde kullanmama izin veren değerli büyüğüm Sayın Kamil Eron'a da teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışma TÜBİTAK'ın 2211-A *Yurtiçi Doktora Bursu* vasıtasıyla aldığımız maddi destekle gerçekleştirilmiştir. Bu vesileyle bizi bu başarı bursu ile destekleyen TÜBİTAK'ın başkanı Prof. Dr. Hasan Mandal şahsında tüm çalışanlarına can-ı gönülden şükranlarımı arz ederim.

Dünyada nefes almaya başladığım günden bu satırları yazdığım ana kadar herdaim yanımda olan, tüm imkânlarını benim için seferber eden, her koşulda ve her türlü olumsuzluğa rağmen yanımda duran, bana olan güvenlerini bir an olsun yitirmeyen annem ve babama ise şükran hislerimi ifade edebilecek bir kelime yoktur. Onların şahsında ailemin tüm bireylerine desteklerinden ötürü sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak hayatıma renk ve mutluluk katan, her an koşulsuz bir şekilde yanımda olup beni motive eden, günlük yaşamın getirdiği

her türlü sorunun üstesinden gelmemi sağlayan Melahat Çelik'e şükranlarımı sunuyorum. Kendisinin verdiği destek olmasaydı bu çalışmayı tamamlamak hiç şüphesiz daha zor olurdu. Çalışmamın Türkiye Selçuklu Tarihi araştırmalarına katkı sağlamasını temenni ederim.

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

1. YERLİ KAYNAKLAR

1. 1. İbn Bîbî

Bu başlık altında zikredilmesi gereken ilk kaynak hiç şüphesiz İbn Bîbî'nin eseridir. Kendisinin tam adı Nâsireddîn Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadî el-Münşî'dir. Eseri ise *El-Evâmirü'l-'Ala'iyye fi'l-Umûri'l-'Ala'iyye* ismini taşımaktadır¹. XIII. yüzyılda yaşayan müellifin annesi Bîbî Hatun (el-Bîbî el-Müneccime), Nişabur şâfiîlerinden Kemâleddîn Simnânî'nin kızıdır. İbn Bîbî'nin babası Necmeddîn Muhammed Tercüman ise Cürcan şehrindeydir. İbn Bîbî'nin annesi Celâleddîn Hârezmşah'ın müneccimi, babası ise divân kâtiplerinden birisiydi. Karı-koca Celâleddîn Hârezmşah'ın 1231 yılında Diyarbakır (Amîd) yakınlarında öldürülmesinden sonra Şam'a yerleşmişlerdir. Sonraki süreçte ise İbn Bîbî'nin annesini yakından tanıyan Selçuklu Emîri Kemâleddîn Kâmyâr'ın davet ve aracılığı ile Konya'ya gelip I. Alâeddîn Keykubâd'ın hizmetine girmişlerdir. İbn Bîbî de, 1231 yılında ebeveyni ile birlikte Selçuklu başkenti Konya'ya gelmiş ve 1282 yılına kadar Selçuklu teşkilatında görev yapmıştır. Eserini Alâeddîn Ata Melik el-Cüveynî'nin isteği üzerine yazmaya başlamış ve 1281 yılında tamamlamıştır. Eserin ismindeki ilk Alâfiyye, Moğolların ünlü devlet adamı ve bir tarihçi olan Alâeddîn Ata Melik el-Cüveynî'ye, ikincisi ise Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd'a izafeten konulmuştur².

İbn Bîbî'nin eseri ana hatlarıyla Sultan II. Kılıç Arslan'ın ölümünden (588/1192) 679/1281 yılına kadar Türkiye Selçukluları tarihini ele almaktadır. İbn Bîbî, eserini oluştururken edebi bir üslup kullanmış ve olayları kronolojik bir şekilde vermeye çalışmıştır. Kendisi bazı olaylar hakkında resmi vesikaları verse de tarihçi olmadığı için birçok olayın tarihini kaydetmemiş, bazılarını da yanlış olarak vermiştir. Zikrettiği tarihi hadiselerin birçoğuna bizzat kendisi şahit olmuş veya ayrıntıları olaylara şahit olan başka kişilerden almıştır³. Eserin biri mufassal diğeri muhtasar olmak üzere iki nüshası vardır. Bunlardan mufassal olanının yegâne nüshası İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi'nin Ayasofya kısmında bulunan 2985 numaralı nüshadır. İbn Bîbî, eserinde Selçuklu hanedanına olan bağlılığı ve sevgisi sebebiyle olayları taraflı olarak ele aldığından eserini başka kaynaklarla mukayeseli olarak kullanmak gerekmektedir. Eserinde özellikle ıktâ, mülk ve hibe türü

¹ Özeydin, 1999a: 379. İbn Bîbî'nin yanlış bir şekilde Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın yeğeni olduğu iddiası ve bu konudaki tartışmalar için bk. Erdem, 2010: 172-173.

² Erzi, 1987: 713; Şeşen, 1998: 166-167; Özgüdenli, 2013: 264-265. İbn Bîbî'nin babasının adı ünlü Selçuklu emîri Celâleddîn Karatay'ın vakfiyesinin şahitleri arasında kaydedilmektedir (Turan, 2014b: 408-409).

³ Şeşen, 1998: 167.

toprakların varlığını ispatlayan belgelere yer vermiştir. Ancak eser dönemin şehirleri hakkında yeterli bilgiler içermemektedir. Eserinde daha çok toplumun üst kesimlerine yer veren İbn Bîbî, saraydaki eğlence ve düğünlerden bahsetmiş, devlet hazinesine dair bilgiler vermemiştir. Kendisi Moğollara karşı itaatkâr davranılması kanaatindedir ve Selçukluların Moğollarla olan ilişkileri hakkında bilgiler vermiştir. Selçukluların diğer devlet ve güçlerle olan ilişkilerine ise ya çok az değinmiş ya da hiç değinmemiştir⁴. İbn Bîbî eserinde bazı tarihi olayların kronolojisini yanlış vererek bazı olayların gerçekleşme sıralarını karıştırmıştır. Buna örnek olarak I. İzzeddîn Keykâvus zamanında Sinop ile Antalya'nın fethi sırasını karıştırmış, Antalya'nın fethini Sinop'un fethinin öncesine almıştır. Olayları zikrederken verdiği tarihlerin yanlış olması bazen de hiç tarih vermemesi de eserin bir eksikliğidir⁵.

İbn Bîbî'nin mufassal olan yegâne nüshası Adnan S. Erzi tarafından tıpkıbasım olarak 1956 yılında Türk Tarih Kurumu Yayınları altında yayınlanmıştır⁶. Bu nüshanın neşrini müteakiben eserin II. Kılıç Arslan'ın ölümünden I. Alâeddîn Keykubâd'ın tahta çıkışına kadar olan kısmı Farsça matbu olarak Necati Lugal ve Adnan S. Erzi tarafından yine Türk Tarih Kurumu Yayınları altında 1957 yılında neşredilmiştir. Eserin tamamının Türkçe'ye çevirisi ise ilk olarak 1996 yılında iki cilt halinde Mürsel Öztürk tarafından yapılmış ve Kültür Bakanlığı Yayınları altında basılmıştır. İbn Bîbî'nin muhtasar nüshası ise ilk kez 1902'de tam metin olarak M. Th. Houtsma tarafından Brill yayınları altında Leiden'de neşredilmiştir. Muhtasar nüsha Türkçe olarak da Nuri Gençosman tercümesi ile 1941 yılında F. N. Uzluk tarafından yayına hazırlanarak Ankara'da Uzluk Basımevi'nde basılmıştır. Öte yandan İbn Bîbî muhtasarı ünlü tarihçi Mükrimin Halil Yinanç tarafından da çevrilmiştir. Kendisinin çevirisi Refet Yinanç ve Ömer Özkan tarafından 2007 yılında yayına hazırlanarak Kitabevi Yayınları altında İstanbul'da neşredilmiştir. Çalışmamızda İbn Bîbî'nin mufassal nüshasının Farsça orijinal metni, mufassal nüshanın Mürsel Öztürk tarafından yapılan çevirisi ve muhtasar nüshanın Nuri Gençosman tarafından yapılan tercümesi kullanılmıştır.

İbn Bîbî'nin eseri Türkiye Selçuklu tarihinin en önemli kaynağıdır. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in meliklik yılları, babası I. Alâeddîn Keykubâd'ın vefatı, kendisinin tahta çıkışı,

⁴ Özaydın, 1999a: 380-381.

⁵ İbn Bîbî'nin zikrettiği olaylara dair tarihlendirme problemi bazı durumlarda o şehirleri fetheden Selçuklu sultanı tarafından yaptırılan kitabeler vasıtasıyla çözümlenmektedir. Bu duruma örnek olarak I. İzzeddîn Keykâvus tarafından fethedilen Antalya şehrinin fethi tarihi için bk. Demir, 2017: 20-25. Sinop şehrinde ise İbn Bîbî'nin verdiği tarih kitabelerde verilen tarihe çok yakındır. Bu konuda da ayrıca bk. Demir, 2018b: 193-208. İbn Bîbî'nin yaptığı başka kronoloji hataları ve eksiklikler için ayrıca bk. Duda, 1958: 1-10; Erzi, 1987: 714; Özaydın, 1999a: 380.

⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım).

iktidarı ve vefat edişine kadar geçen süreçte yaşanan pek çok olayın ayrıntıları İbn Bîbî'den öğrenilmektedir. Özellikle Sümeysat'ın fethi, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Gürcü Hatun ile evliliği, el-Meliketü'l-Âdiliye'nin ve oğullarının siyaseten katli, Sâdeddîn Köpek'in devlet içindeki faaliyetleri ve öldürülmesi vb. pek çok olayın ise tüm ayrıntıları İbn Bîbî'nin eserinden öğrenilmektedir. Bu eser II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrindeki siyasi gelişmeler yanında ekonomik tarih ve özellikle de teşkilat tarihi hakkında da çok önemli veriler sağlamaktadır. Ancak İbn Bîbî eserini Moğol tahakkümü altındaki Selçuklu sarayında kaleme aldığı için Türkiye Selçukluları'nın diğer devletlerle olan ilişkilerinde ve özellikle de Moğollarla ilgili konularda oldukça taraflı davranmıştır. Bu durum da eserin dikkatlice ve eleştirel bir bakış açısıyla kullanılmasını zorunlu hale getirmektedir.

1. 2. Mahmûd Kerimüddîn el-Aksarâyî

Mahmûd Kerimüddîn el-Aksarâyî XIII. yüzyılın ikinci yarısıyla XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'da yaşamını sürdürmüştür. Kendisinin hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte, döneminin iyi tahsil görmüş bürokratlarından birisi olduğu bilinmektedir. Mahmûd Kerimüddîn el-Aksarâyî, İlhanlı hükümdarları Abaka ve Argun'un iktidarlarında ıktâ idaresi, naiplik ve Dânişmend İli Valiliği gibi görevleri yürüten Mucireddîn Emirşah'ın hizmetinde bulunmuştur. Onun ölüm tarihi olan 1301'den sonra ise kendisi dönemin İlhanlı Hükümdarı Gazan Han tarafından Anadolu Vakıfları Mütevelliliği görevine getirilmiştir. Sonraki süreçte ise Aksaray Kalesi Muhafızlığı'nı yürütmüştür⁷.

Mahmûd Kerimüddîn el-Aksarâyî'nin kaleme aldığı önemli bir tarih eseri bulunmaktadır. *Müsâmeretü'l-Ahbâr* ve *Müsâyeretü'l-Ahyâr* isimli bu eser, İbn Bîbî'nin eserinden sonra Türkiye Selçuklu tarihinin en önemli kaynağıdır. 1323 yılında tamamlanan bu eser, dönemin Anadolu İlhanlı Valisi Timurtaş'a ithafen yazılmıştır. Esasında bir genel tarih olan eser, kendi içinde dört bölüm olarak tertip edilmiştir. Eserin üçüncü bölümünde Büyük Selçukluların kuruluşundan yıkılışına kadar olan olaylar yanında Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümüne kadar ki gelişmeler anlatılır. Eserin son bölümünde XIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIV. yüzyılın ilk çeyreği arasındaki Türkiye Selçuklu Devleti tarihi zikredilmektedir. Müellif, bu son bölümdeki bilgileri kayda alırken kendi yaşadıklarına, resmi belgelere ve İbn Bîbî'nin verdiği bilgilere dayanmıştır. Verdiği bilgiler ve içerik itibarıyla da kendisinden sonra yazılan Ahmed Nigîdî ve Müneccimbaşı'nın eserleri gibi bazı tarih kitaplarına kaynaklık etmiştir⁸.

⁷ Aka, 1989: 293; Şeşen, 1998: 281.

⁸ Şeşen, 1998: 281-282.

Mahmûd Kerimüddîn el-Aksarâyî'nin eserinin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümüne kadar olan Selçuklu tarihini ele alan kısmı oldukça kısadır. Son kısım ise oldukça ayrıntılı bilgi içermektedir. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'ın İstanbul Ayasofya Kütüphanesi'nde 3143 numarada ve Yenıcamı Kütüphanesi'nde 827 numarada kayıtlı iki nüshası bulunmaktadır. Moğol yönetimi altındaki Anadolu'nun o devri hakkında bilgi veren en önemli kaynak olan *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, İbn Bîbî'nin verdiği bilgileri de tamamlayıcı niteliktedir. Eser, dönemin yazım geleneği gereği süslü ve edebi bir üslupla kaleme alınmıştır⁹. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'ın Selçuklular kısmının Farsça metni Osman Turan tarafından Türk Tarih Kurumu Yayınları altında basılmıştır. Bu Farsça metin de ilk önce M. Nuri Gençosman, daha sonra da Mürsel Öztürk tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Çalışmamızda Osman Turan'ın neşrettiği Farsça metin ile yapılan iki tercüme bir arada kullanılmıştır. Mahmûd Kerimüddîn el-Aksarâyî'nin bu eseri Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrine ait çok az bilgi içermektedir. Bununla birlikte sultanın vasiyeti ve Baycu Noyan ile Köseadağ'da karşı karşıya gelişi gibi konularda verdiği bazı bilgiler mühimdir.

1.3. Anonim Selçuknâme

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemi hakkında bilgi içeren yerli kaynaklardan birisi de yazarı meçhul olan ve *Anonim Selçuknâme* olarak bilinen Farsça eserdir. *Anonim Selçuknâme*'nin yegâne nüshası günümüzde Paris Milli Kütüphanesi'nin Şark Yazmaları Koleksiyonu'nda 1553 numara ile Farsça Yazmalar bölümünde bulunmaktadır. Eser, Selçukoğullarının ilk ortaya çıktığı andan 1363 tarihine kadar gelen bir tarih kitabıdır. Büyük oranda Türkiye Selçukluları hakkında bilgi veren eser Büyük Selçuklular, Beylikler ve İlhanlılar'a ait bilgiler de içermektedir¹⁰.

Anonim Selçuknâme'nin kaydettiği son olayın 1363 tarihli olmasından hareketle, bu tarihten sonra yazıldığı düşünülmektedir. Bununla birlikte selçuknâmenin asıl metninin daha önceki bir tarihte kaleme alınması, sonraki dönemlerde ise çeşitli eklemeler yapılmış olması ihtimal dâhilindedir. *Anonim Selçuknâme* yazarı eserinde kitabını “*Geçmiş Rûm Selçuklu pâdişâhlarının tarihini içermekte olup, Sultan Alâeddîn b. Süleymanşâh'ın mütâlaa etmesi için*” yazdığını belirtmektedir. Kendisinin eserini yazdığı sıralarda hamisinin hayatta olduğu ancak, eser tamamlanmadan evvel vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle ismi esere sonradan ilave edilmiştir. *Anonim Selçuknâme*, Türkiye Selçuklu tarihinin en önemli kaynaklarından birisidir. Selçuklu tarihçisi Osman Turan'ın da sıkça kullandığı eser, İbn Bîbî ve Mahmûd Kerimüddîn Aksarayî'nin yazdıkları eserleri tamamlayan pek çok bilgi

⁹ Köprülü, 1943: 389-391.

¹⁰ *Anonim selçuknâme* 8.

içermektedir. Ayrıca diğer kaynaklarda bulunmayan bazı tarihleri, şahıs ve yer adlarını kaydetmektedir. Eser kronoljik olarak da oldukça tutarlı bir şekilde yazılmıştır¹¹. *Anonim Selçuknâme*'nin yurtdışında ve ülkemizde pek çok neşri yapılmıştır. Eserin dilimize ilk tercümesi Feridun Nafiz Uzluk tarafından yapılmış ve Paris Milli Kütüphanesi'ndeki yazma nüshanın fotoğrafları ile birlikte 1952 yılında yayınlanmıştır. Eserin dilimize diğer bir çevirisi de Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner tarafından yapılmıştır. Çalışmamızda *Anonim Selçuknâme*'nin bu iki tercümesinden ve Nadire Celâlî tarafından hazırlanarak Tahran'da basılan Farsça metninden yararlanıldı. *Anonim Selçuknâme*'de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarı için ayrılan kısım oldukça sınırlıdır. Ancak Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümü, Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in babasının zehirlenmesindeki rolü, Moğollarla ilişkiler ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümü gibi konularda oldukça orijinal bilgiler verilmektedir. *Anonim Selçuknâme*'nin çalışmamız için önemli olan bir diğer özelliği de kaydettiği bazı olayların tarihini vermesidir.

1. 4. Ahmed Nigîdî

Türkiye Selçuklu tarihinin yerli kaynaklarından birisi olan ve II. Gıyâseddîn Keyhüsrev hakkında bilgi içeren eserlerden birisi Kadı Ahmed Nigîdî'nin kaleme aldığı *El-Veledü's-Şefîk ve'l Hâfidü'l-Halîk* isimli Farsça eserdir. Eserin yazarı Kadı Ahmed Nigîdî, 1286 yılında Niğde'de dünyaya gelmiştir ve ailesi aslen Hoten Türkleri'ndendir. Asıl memleketlerinden ötürü Hotenî, sonradan yerleştikleri Niğde sebebiyle de Nigîdî nisbesini taşımaktadırlar. Kadı Ahmed Nigîdî'nin babası Zeyneddîn Nuşî, dedesi ise Türkiye Selçukluları'nın hizmetinde bulunan ve Kastamonu'da kadılık yaptığı öğrenilen Cemâleddîn Muhammed b. Hasan'dır. Ahmed Nigîdî, ilk eğitimini Niğde'nin Malâkopiye Nahiyesi'nde Mevlânâ Kemâleddîn Nigîdî'den almıştır. Sonrasında Necmeddîn İsfahânî, Şerefeddîn Mevsilî, Nâsireddîn Şirâzî, Şeyh Şemseddîn ve Kutbeddîn Ali el-Heraklî gibi âlimlerin ilim meclislerinde bulunmuştur. Memleketi Niğde'ye döndüğü zaman da Hâce Hudâvend Nizâmeddîn, Şeyh Muzaffereddîn ve Nizâmeddîn Ahmed b. Ali gibi ünlü âlimler vasıtasıyla eğitimine devam etmiştir¹².

Kadı Ahmed Nigîdî, eğitimini tamamladıktan sonra 1302 yılında Kayseri'ye gelmiştir. Burada Hüsâmeddîn Hüseyin b. Cemâleddîn Habîb-i Kayserî'nin yardımıyla dârü'l-kazâda divitdârlık yapmaya başlamıştır. Bu görevden el çektilerikten sonra da memleketi Niğde'ye dönmüştür. Sonrasında kadılığa başlamış ve bu görevini 1333 yılına kadar sürdürmüştür. Kadı Ahmed Nigîdî'nin günümüze ulaşan tek eseri Nizâmeddîn Ahmed b. Ali'nin tekkesinde

¹¹ *Anonim selçuknâme* 8-9.

¹² Ertuğrul, 2019: 355. Kadı Ahmed Nigîdî ve eseri hakkında ayrıca bk. Köprülü, 1943: 391; Köymen, 1993: 1-22; Peacock, 2004: 95-107.

yazmaya başladığı ve 1333 yılında tamamladığı *El-Veledü's-Şefik ve'l Hâfidü'l-Halik* isimli tarih kitabıdır. Kadı Ahmed Nigîdî bu eserini dönemin İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın veziri Gıyâseddîn'e ithaf etmiştir. Kadı Ahmed Nigîdî'nin eserinin Selçuklu tarihi ile ilgili kısmı, ikinci bölümün sonunda yer almaktadır. Eserin yegâne nüshası h. 741 (1340-1341) yılında Aksaray'da istinsah edildiği anlaşılan ve İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Kitaplığı 4518 numarada kayıtlı olan nüshadır. Kadı Ahmed Nigîdî'nin eseri *El-Veledü's-Şefik ve'l Hâfidü'l-Halik*, Ali Ertuğrul tarafından 2009 yılında Doktora tezi olarak hazırlanmıştır¹³. Çalışmamızda Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarı hakkında oldukça önemli bilgiler içeren bu eserin Ali Ertuğrul tarafından Farsça'dan çevrilen ve 2015 yılında Türk Tarih Kurumu Yayınları altında kitaplaştırılan nüshası kullanılmıştır. Söz konusu eser Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in babasının ölümünde olan dahli ve özellikle de Köseadağ Savaşı hakkında orijinal bilgiler içermektedir.

1. 5. Azîz b. Ardeşir-i Esterâbâdî

Bezm u Rezm isimli ünlü Farsça eserin yazarı olan Azîz b. Ardeşir-i Esterâbâdî, aslen İran'ın Esterâbâd şehrindendir. Hayatının ilk yıllarında Celâyirli Hükümdarı Sultan Ahmed b. Üveys'in hizmetinde olan Azîz b. Ardeşir-i Esterâbâdî, onun gözde nedimlerinden birisiydi. Ancak Timur istilasını sebebiyle Bağdat'tan ayrılarak Anadolu'ya gelmiş ve Sivas'ta Kadı Burhâneddîn Ahmed'in hizmetine girmiştir. Eseri *Bezm u Rezm*'i Kadı Burhâneddîn Ahmed'in isteği üzerine o devir Anadolu'sunun yaygın yazım dili olan Farsça ile yazmıştır. Kendisi bu eserini dört cilt olarak tasarlamış, ancak sadece bir cildini tamamlayabilmiştir. *Bezm u Rezm* aşırı sanatlı ve süslü bir Farsça ile kaleme alınmıştır ve devrinin en önemli kaynaklarından birisidir¹⁴. Azîz b. Ardeşir-i Esterâbâdî'nin eseri Mürsel Öztürk tarafından Farsça orijinalinden dilimize çevrilmiş ve 2014 yılında Türk Tarih Kurumu Yayınları altında basılmıştır. Çalışmamızda da bu tercümeden istifade edilmiştir. *Bezm u Rezm*'de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak sultanın annesi Mahperi Hatun hakkında verdiği önemli bilgiler nedeniyle çalışmamızda kaynak olarak kullanılmıştır.

1. 6. Yazıcızâde Âli

Türkiye Selçukluları'nın yerli kaynaklarından birisi de Osmanlı Padişahı II. Murad devrinde kaleme alınan *Tevârih-i Âl-i Selçuk* isimli eserdir. Bu eserin yazarı olan Yazıcızâde Âli, tarihçi Neşrî'nin verdiği bilgiye göre Sultan II. Murad zamanında Memlûkler nezdinde Osmanlı elçiliği yapan bir devlet görevlisiydi. Eserini de bizzat Sultan II. Murad'ın emriyle

¹³ Ertuğrul, 2019: 355-356.

¹⁴ Özgüdenli, 2013: 274-275.

muhtemelen 1436 yılında kaleme almıştır¹⁵. Kendisinin hayatı hakkında pek bir bilgi bulunmamaktadır. Yazıcızâde Âli'nin eseri kendi içerisinde dört bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölüm *Oğuznâme* adıyla bilinmektedir ve içerisinde Hz. Nuh'un oğullarından Yafes'in idaresine Türkistan'ın verilmesinden hareketle Türkler ve onların bir kolu olarak Oğuzların tarihinden bahsedilmektedir. Eserin ikinci bölümü Selçukluların atası Selçuk Bey ile oğulları ve torunlarını ele almaktadır. *Tevârih-i Âl-i Selçuk*'un en hacimli kısmı olan üçüncü bölümü ise İbn Bîbî'nin *El-Evâmirü'l-Alâîyye fî Umûri'l-Alâîyye* isimli Farsça selçuknâmesinin tercümesinden ibarettir. Burada Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkmasından itibaren Türkiye Selçuklu tarihi ele alınmaktadır. Yazıcızâde Âli, İbn Bîbî'nin eserini Türkçe'ye çevirirken bazı eklemeler de yapmıştır¹⁶.

Yazıcızâde Âli'nin *Tevârih-i Âl-i Selçuk*'unun çalışmamızı ilgilendiren üçüncü bölümü Abdullah Bakır tarafından Doktora tezi olarak hazırlanmış sonraki tarihlerde kitap olarak basılmıştır. Çalışmamızda *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, İbn Bîbî'nin orijinal metni, muhtasarı ve tercümeleri ile mukayeseli olarak kullanılmıştır. Bu vesileyle de Yazıcızâde Âli'nin İbn Bîbî'nin eserini tercüme ederken konuyla ilişkisi bulunmayan bazı kısımları eserinden çıkardığı, çok edebi kaçan kısımları çevirmediği, bazı meseleleri de Oğuzlarla ilişkilendirdiği görülmüştür.

1. 7. Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev hakkında bilgi içeren diğer bir yerli kaynak, Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah'ın *Câmiü'd-Düvel* isimli Arapça eseridir. Türkiye Selçukluları'nın muahhar kaynaklarından olan *Câmiü'd-Düvel*'in yazarı Müneccimbaşı, XVII. yüzyılda yaşamış büyük bir Türk âlim ve tarihçisidir. Kendisinin babası aslen Konya'ya bağlı olan Ereğli sakinlerindendir. Ailesi memleketlerinde yaşanan karmaşa sebebiyle Selanik'e göç etmişler ve Ahmed b. Lütfullah 1631 tarihinde bu şehirde dünyaya gelmiştir. Ahmed b. Lütfullah, tahsiline Selanik'te başlamış, daha sonra İstanbul'a gelmiştir. Devrinin pek çok ünlü âliminden dersler alarak birçok ilim sahasında kendisini geliştirmiştir. Astronomi ve astroloji gibi ilimleri tahsil ettiği hocası Mehmed Efendi'nin 1667 yılında vefat etmesi üzerine onun yerine devrin Osmanlı padişahının müneccimbaşısı olmuştur¹⁷. Padişah IV. Mehmed'in yakın çevresi arasına katılan Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Padişah IV. Mehmed'in 1687 yılında tahttan indirilmesiyle gözden düşmüş ve Mısır'a sürgün edilmiştir. Bir süre Mısır'da ikamet ettikten sonra kutsal topraklara giderek hayatının son yıllarını Mekke ve

¹⁵ Önder, 2019: 23.

¹⁶ Özgüdenli, 2011: 72-73.

¹⁷ Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* I, 17-18.

Medine’de geçirmiştir. Buralarda ilmi faaliyetlerle meşgul olan ve pek çok eser kaleme alan Ahmed b. Lütfullah, 1702 yılında 70 yaşını aşkın olduğu halde Mekke’de vefat etmiştir¹⁸.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah pek çok eser kaleme almıştır. Bunlardan birisi Arapça bir genel tarih eseri olan *Câmiü’-d-Düvel*’dir. *Câmiü’-d-Düvel*’in müellif nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Ayrıca Topkapı Sarayı, Süleymaniye Kütüphanesi ve Bayezid Umumi Kütüphanesi gibi bazı yerlerde başka nüshaları da mevcuttur. Eser, dünyanın yaratılışından h. 1083 (1672-1673) tarihine kadar gelen hacimli bir tarih kitabıdır¹⁹. *Câmiü’-d-Düvel*’in Selçuklu Devletleri ve Anadolu Beylikleri’nden bahseden kısımları Ali Öngül tarafından Arapça orijinalinden Türkçe’ye tercüme edilerek yayınlanmıştır. Çalışmamızda Ali Öngül’ün çevirisi kullanılmıştır. Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah’ın *Câmiü’-d-Düvel*’i, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanına ait çok önemli bilgiler içermektedir. Konuya en büyük katkısı ise belli başlı olaylar hakkında diğer kaynakların kaydetmediği pek çok tarihi vermesi ve dönem kronolojisinin oluşturulmasına yardımcı olmasıdır.

1. 8. Ahmed b. Mahmûd

Türkiye Selçuklu Tarihi’nin yerli ve muahhar kaynaklarından bir diğeri yine Osmanlılar zamanında Ahmed b. Mahmûd’un kaleme aldığı *Selçuknâme* isimli eserdir. Hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlı ve ihtilafli olan Ahmed b. Mahmûd, aslen Bursalıdır. Devrinin bazı önemli âlimlerinden dersler alan Ahmed b. Mahmûd, Bursa ve İstanbul’da bulunan birçok medresede müderrislik yapmıştır ve h. 970 (1569-1570) senesinde vefat etmiştir. Ahmed b. Mahmûd’un en önemli eserlerinden birisi Türkçe olarak kaleme aldığı *Selçuknâme*’dir. Bu eserini kaleme alırken pek çok kaynaktan istifade ettiği anlaşılmaktadır²⁰. Ahmed b. Mahmûd, *selçuknâmesini* yaşadığı dönemdeki süslü üslup akımının aksine sade ve anlaşılır bir Türkçe ile kaleme almıştır. Eser tarihi veriler bakımından çok büyük bir öneme sahip olmasa da Türkçe yazılmış bir *selçuknâme* olması ve Türkiye Selçukluları hakkında bilgi veren Yazıcızâde Âli’nin aksine Büyük Selçuklulardan da bahsetmesi yönüyle kayda değerdir²¹. Ahmed b. Mahmûd’un *selçuknâmesi* Erdoğan Merçil tarafından iki cilt halinde ilk defa 1977 yılında İstanbul’da yayınlanmıştır. Çalışmamızda da bu tarihli nüsha kullanılmıştır. Ahmed b. Mahmûd’un eseri Babaî Ayaklanması, Moğol İstilas ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in

¹⁸ Müneccimbaşı *câmiü’-d-düvel* I, 19-21.

¹⁹ Müneccimbaşı *câmiü’-d-düvel* I, 27-29.

²⁰ Merçil, 1969: 225-228.

²¹ Merçil, 1969: 230-232.

kişiliği gibi konularda bilgiler içermektedir. Ancak verdiği bilgiler orijinal olmayıp önceki eserlerden alıntıdır. Bu nedenle çalışma için kaynak değeri düşüktür.

1. 9. Cenabî Mustafa Efendi

Osmanlılar döneminde yazılan ve Türkiye Selçuklu tarihi hakkında kayda değer bilgiler içeren son yerli ve muahhar kaynak Cenâbî Mustafa Efendi'nin eseri olan *El- 'Aylemü 'z-Zâhir fî Ahvâli'l Evâil ve'l-Evâhir*'dir. Cenâbî Mustafa Efendi XVI. yüzyılın meşhur Osmanlı şair ve tarihçilerinden birisidir. Doğum tarihi bilinmese de Amasya'da doğduğu kayıtlara geçmiştir. Cenabî Mustafa Efendi, İstanbul'da başladığı tahsil hayatını Bursa ve Edirne'de tamamlamış, Şeyhülislâm Ebu's-Suud Efendi gibi devrin pek çok ünlü âliminin rahle-i tedrisinde bulunmuştur. Tahsilini tamamladıktan sonra Davud Paşa Medresesi, Kariye Medresesi, Bursa Sultaniye Medresesi, İstanbul Sahn Medresesi ve Edirne Selimiye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. 1586 yılında getirildiği Halep Kadılığı'nı iki yıl icra ettikten sonra azledilmiştir. Kendisi 1590 yılında Halep'te vefat etmiştir²². Cenabî Mustafa Efendi'nin meşhur ve en önemli eseri kendi şöhretini de borçlu olduğu *El- 'Aylemü 'z-Zâhir fî Ahvâli'l Evâil ve'l-Evâhir* isimli Arapça tarih eseridir. Bu eser, neredeyse bütün İslâm devletlerinin tarihini kapsayan hacimli bir genel tarih çalışmasıdır. İki cilt olarak tertiplenen eser kendi içerisinde bir mukaddime ve 86 bölümden oluşmaktadır. Eserin kaynakları arasında günümüze ulaşamayan bazı eserlerin bulunması bu tarih çalışmasını önemli kılan noktalardan birisidir. İstanbul kütüphanelerinde pek çok nüshası bulunan *El- 'Aylemü 'z-Zâhir*'in 66. bölümü Türkiye Selçukluları'na ayrılmıştır²³. Eserin Türkiye Selçuklular kısmının edisyon kritikli tercümesi Muharrem Kesik tarafından İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü bünyesinde Yüksek Lisans çalışması olarak hazırlanmıştır. Aynı kısım 2000 yılında bir makale halinde yayınlanarak okuyucuların hizmetine sunulmuştur. Çalışmamızda Muharrem Kesik'in 2000 yılında neşrettiği makale metninden yararlanılmıştır. Cenabî Mustafa Efendi'nin eseri Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında gerçekleşen Babaî Ayaklanması, Moğol İstilas ve Tarsus Kuşatması gibi konular hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bazı olayların tarihini kaydetmesi bakımından da çalışma için önemli bir kaynaktır.

2. ARAPÇA KAYNAKLAR

2. 1. İzzeddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr

İzzeddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, Müslümanların arasından çıkmış en büyük tarihçilerden birisidir. 1160 yılında Cizre'de dünyaya gelmiş ve Musul şehrinde yetişmiştir.

²² Kesik, 2000: 213-214.

²³ Kesik, 2000: 216-221.

Musul ve Bağdat'ta devrinin ünlü âlimlerinden edebiyat, tarih, dil ve hadis gibi konularda dersler almıştır. Tarihçi kimliği zaman içinde belirginleşmeye başlayan İbnü'l-Esîr, Hıttîn Savaşı'nın arazisini gezmiş ve Salâhaddîn Eyyûbî'nin Antakya Haçlı Prinkepsliği'ne karşı gerçekleştirdiği sefere Musul ordusunun içinde tarihçi sıfatı ile katılmıştır. Ömrünün son yıllarını eserlerini yazmakla geçirmiş 1231 yılına kadar Halep ve Şam'da bulunmuştur. Nihayetinde geri döndüğü memleketi Musul'da 1233 yılında vefat etmiştir. Kendisinin tarih ile ilgili pek çok kitabı olmakla birlikte bunlardan 4 tanesi günümüze ulaşmıştır. Bunlardan en meşhuru 10 büyük cilt halinde hazırladığı *El-Kâmil fi't-Tarih* isimli eseridir²⁴. Bu eser kendisine ortaçağın en büyük ve en güvenilir tarihçilerinden birisi olarak anılma fırsatı sağlamıştır. Eser, yaratılıştan kendisinin vefat tarihi olan 1233 yılına kadar gerçekleşen olayları anlatan genel bir İslâm tarihidir²⁵. İbnü'l-Esîr'in *El-Kâmil fi't-Tarih* isimli eserinin dünyada pek çok kez neşri yapılmış ve Türkçe'ye de bir komisyon tarafından tercüme edilmiştir. İbnü'l-Esîr'in eseri içerik olarak müellifinin 1233 yılındaki vefatına kadar geldiği için Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri hakkında bilgi içermemektedir. Ancak çalışmamızda Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın son yıllarında gerçekleşen ve Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev ile ilintili olan bazı olayların ayrıntıları için *El-Kâmil fi't-Tarih* isimli eserden yararlanılmıştır.

2. 2. Kemâleddîn İbnü'l-Adîm

XIII. yüzyılda Eyyûbî sahasında eser kaleme alan ve Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri hakkında bilgi içeren Arapça kaynak yazarlarından birisi Kemâleddîn İbnü'l-Adîm'dir. Kendisi 1193 yılında Halep'te dünyaya gelmiştir. Benû Cerâde olarak bilinen ve ilimle meşgul olan aileye mensuptur. Çocukluk yıllarını Halep'te geçiren ve ilk eğitimini burada alan Kemâleddîn İbnü'l-Adîm, 1206 yılında babası ile birlikte Kudüs'e gitmiştir. 1211 yılında ise Dımaşk'a (Şam) geçmiş ve buradan da Irak ve Hicaz'a gitmiştir. 1220 yılından önce de memleketi Halep'e dönmüştür. Burada Şadbahtiye ve Hallaviye medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra, elçilik vazifesiyle Türkiye Selçuklu başkenti Konya'ya ve Mısır'a gitmiştir. Kemâleddîn İbnü'l-Adîm, 1260 yılında Moğolların Halep'e saldırması üzerine Halep Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf ile birlikte Mısır'a kaçmıştır. Sonrasında da Halep'e dönmemiş ve 1262 yılında Kahire'de vefat etmiştir²⁶.

²⁴ Şeşen, 1998: 137-138.

²⁵ Özeydin, 2000a: 27.

²⁶ Şeşen, 1998: 146.

Kemâleddîn İbnü'l-Adîm, hadis ve tarih gibi ilim dallarında ve diplomaside devrinin en önemli isimlerinden birisiydi. Kendisi pek çok ilim dalı ile meşgul olmuş ve eserler kaleme almıştır. Özellikle Halep tarihiyle ilgili eserleri çok mühimdir. Bu eserlerden ilki *Buğyetü't-Taleb fî Tarih-i Haleb* isimli eseridir. Pek çok neşri olan eserin baş kısmında Halep şehri tarihine ve topoğrafyasına dair bilgiler bulunmaktadır. Sonrasında Halep şehrinde yaşamış ve buradan geçmiş önemli kişilerin biyografileri alfabetik sırayla kayıt altına alınmıştır. Eserdeki bu biyografiler siyasi tarihe ve kültürel hayata dair pek çok önemli bilgiyi içermektedir. Arapça olarak yazılmış olan bu eserin içinde bulunan Türk Tarihi ile ilgili bazı biyografiler Ali Sevim tarafından seçilerek yayınlanmıştır²⁷. Çalışmamızda Ali Sevim'in yayınladığı seçmeler ve eserin tamamının Süheyl Zekkâr tarafından 1988 yılında Beyrut'ta neşredilen edisyon kritikli Arapça metni kullanılmıştır. Bu eser Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde Türkiye Selçuklu topraklarında ilmi faaliyetlerde bulunan bazı âlimler hakkında önemli ayrıntılar içermekte ve çalışmamıza bu yönüyle kaynaklık etmektedir.

Kemâleddîn İbnü'l-Adîm'in diğer bir eseri *Zübdetü'l-Haleb fî Tarih-i Haleb* isimli tarih kitabıdır. Bu kitap *Buğyetü't-Taleb*'in aksine kronolojik bir tarih eseridir. Halep Eyyûbîleri ve diğer Eyyûbî devletlerinin tarihi hakkında bilgiler veren bu eserde Türkiye Selçuklu tarihi, özellikle de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemi hakkında çok önemli bilgiler bulunmaktadır. *Zübdetü'l-Haleb*, yazarının Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Halep Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf arasındaki diplomatik ilişkilere ve o devirde yaşanan olaylara bizzat şahitlik etmesi, çeşitli görevlerle Türkiye Selçuklu topraklarına gelip gitmesi, iki taraf arasında gerçekleştirilen evliliklere bizzat nezaret etmesi nedeniyle çalışmamız için oldukça mühim bir kaynaktır. Çalışmamızda bu eserin Halil Mansûr tarafından tek cilt olarak Beyrut'ta 1996 yılında yayınlanan edisyon kritikli Arapça metni kullanılmıştır.

2. 3. Cemâleddîn İbn Vâsıl

Cemâleddîn Muhammed b. Sâlim İbn Vâsıl 1207 yılında Hama şehrinde dünyaya gelmiştir. Eğitiminin ilk safhasını doğduğu şehirde almış, 1225 yılında da babası ile birlikte Kudüs'e girmiştir. Eyyûbîlerden Şam Hâkimi el-Melikü'l-Muazzam ve oğlu Kerek Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Davud'un hizmetinde bulunmuştur. Şam, Halep, Bağdat, Mekke, Medine ve Kahire gibi dönemin büyük merkezlerine seyahatler yapmış ve buralardaki âlimlerden eğitim almıştır. Çeşitli islam şehirlerinde kadılık ve müderrislik yapmış, Hama şehrinin Şâfi mezhebi başkadısı iken 1298 yılında vefat etmiştir. Kendisi fıkıh, tarih, felsefe, riyaziyyat ve

²⁷ Şeşen, 1998: 146.

astronomi gibi bilim dallarında önde gelen bir âlimdir. Devrinin siyasi olaylarını da yakından takip etmiştir. Tarih, edebiyat ve mantık sahalarında da eserler kaleme almıştır²⁸.

İbn Vâsıl'ın, tarih ilmi sahasında telif ettiği en önemli eseri *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Beni Eyyûb*'tur. Bu eser özellikle Eyyûbî tarihinin en önemli kaynaklarından birisidir. Bu eserin içeriği Atabeglikler döneminden başlayarak Memlûk Devleti'nin ilk yıllarına yani 1262-1263 yıllarına kadar gelmektedir. İbn Vâsıl, eserini oluştururken İbnü'l-Esîr, İbnü'l-Adîm, İbnü'l-Ezrâk, Ebû Şâme, Bahâeddîn İbn Şeddâd, Sibt İbnü'l-Cevzî ve İbn Hallikan gibi tarihçilerin eserlerinden yararlanmıştı. Ayrıca günümüze eksik olarak parça parça ulaşan veya ulaşamayan bazı kaynakları da kullanmıştır. İbn Vâsıl, tarihçilik sahasında titizliğiyle tanınan bir isim olmuş ve yazım uslubunda İbnü'l-Esîr ve Ebû Şâme'nin etkisinde kalmıştır. İbn Vâsıl, karmaşık gözüken Eyyûbî tarihini gayet düzenli bir şekilde yazmış ve kendisinden sonraki tarihçilere kaynaklık etmiştir²⁹. İbn Vâsıl'ın *Müferricü'l-Kürûb* adlı eseri Türkiye Selçuklu tarihi hakkında çok önemli bilgiler içermektedir. Eserin günümüze kadar pek çok neşri ve çeşitli dillere tercümeleri olmasına rağmen Türkçe tercümesi mevcut değildir. Çalışmamızda bu eserin Hasaneyn Muhammed Rebî' Sa'id ve 'Abdulfettâh 'Âşur tarafından Kahire'de 1957 yılında hazırlanan 4. ve 5. cüzlerinin edisyon kritikli Arapça metni kullanılmıştır. İbn Vâsıl'ın eseri Türkiye Selçuklu-Eyyûbî ilişkileri, Hârezmlilere karşı verilen mücadele ve Moğol istilasası gibi pek çok konuda verdiği orijinal bilgilerle çalışmamıza kaynaklık etmiştir.

2. 4. İmâdeddîn Ebu'l-Fidâ

İsmi el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Alî b. Mahmûd İbn Ömer b. Şahinşah b. Eyyûb'dur. 1272 yılında Şam'da doğmuştur. Kendisi Salâhaddîn Eyyûbî'nin yeğeni Hama Hâkimi Takıyyüddîn Ömer'in torunlarından. Ebu'l-Fidâ ve ailesi Moğol istilasası sebebiyle memleketleri Hama'yı terketmişlerse de Moğolların 1281 yılında Humus yakınlarında mağlup edilmesinden sonra Hama'ya geri dönmüşlerdir. Ebu'l-Fidâ'nın babası el-Melikü'l-Efdal Ali ve amcası el-Melikü'l-Mansûr Muhammed Memlûk devleti içerisinde bazı görevlerde bulunmuş, Ebu'l-Fidâ'nın kendisi ise Haçlılara karşı gerçekleştirilen bazı seferlere katılmıştır. Haçlılara karşı verilen mücadelelerde yararlıklar göstermiş, Sultan Hüsâmeddîn Lâçîn'in Kilikya Ermenileri'ne karşı düzenlediği sefere ve Moğollara karşı gerçekleştirilen bazı mücadelelere de katılmıştır. Ordu içerisinde konumu oldukça yükselen Ebu'l-Fidâ, askeri kariyerinin yanında devrinin ünlü âlimleri Esirüddîn Abdurrahman El-Ebherî ve İbn Vâsıl gibi isimlerden dersler almıştır. Tefsir, fıkıh, tarih, tıp, mantık, coğrafya,

²⁸ Şeşen, 1998: 154-155.

²⁹ Tomar, 1999: 438-439.

botanik ve nahiv gibi sahalarda kendisini geliştirmiştir. İlerleyen süreçte Memlûk Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un güvenini kazanarak 1310 yılında Hama naipliğine getirilmiştir. Sultanla ilişkilerini daha da geliştirerek 1312 yılında el-Melikü's-Sâlih unvanını almış ve Memlûklerin Hama meliki olmayı başarmıştır. Memlûk Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'dan büyük destek gören Ebu'l-Fidâ, Hama melikliği zamanında halkıyla yakından ilgilenmiş, pek çok hayır kurumu tesis etmiş ve 1331 yılında Hama'da vefat etmiştir. Kendisinin pek çok eseri bulunmaktadır. Bunlardan en mühimi *El-Muhtasar fî Ahbârü'l-Beşer* isimli tarih eseridir. Eyyûbî ve Memlûk tarihinin en önemli kaynaklarından olan bu eser, yaratılıştan 1329 yılına kadar gelen bir genel tarih kitabıdır³⁰. Çalışmamızda bu eserin 1998 yılında Beyrut'ta Mahmûd Deyyûb tarafından neşredilen edisyon kritikli Arapça metni kullanılmıştır. Eser, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri Türkiye Selçuklu-Eyyûbî ilişkileri ve Moğol istilası gibi konularda oldukça orijinal bilgiler içermektedir. Ebu'l-Fidâ'nın çalışmamızda kullandığımız diğer bir eseri de *Kitâbü't-Tibrü'l-Mesbûk fî Tevârihü'l-Mülûk*'tur. Bu eser Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in rakibi Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed ve Türkiye Selçukluları'na tâbi olan Şam Eyyûbî Hâkimi el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail hakkında bilgiler içermektedir.

2. 5. Ebû Şâme el-Makdisî

Kendisinin ismi Ebû Şâme Ebu'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmail b. İbrâhim el-Makdisî'dir. 1203 yılında Şam'da doğmuştur. Burada Rûkniyye ve Eşrefiyye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Kur'an ilimlerinde, fıkıh ve tarih sahasında belli bir seviyeye ulaşmış bir âlim olduğu bilinmektedir. Bu büyük âlim, 1268 yılında isminin bir cinayete karışması nedeniyle galeyana gelen halk tarafından öldürülmüştür. Kendisinin tarih alanında kaleme aldığı pek çok kitap bulunmaktadır ve bunların en meşhuru Zengîlerden ve Eyyûbîlerden bahseden *Er-Ravzateyn fî Ahbârü'd-Devleteyn* isimli kitaptır. Ebû Şâme el-Makdisî, bu kitabını oluştururken İbnü'l-Kalânîsî, İmâdeddîn El-Kâtib, İbn Şeddâd, İbnü'l-Esîr ve İbn Ebu Tayy gibi isimlerin eserlerinden yararlanmıştır. Ebû Şâme el-Makdisî, bu eserine siyasi tarihten ziyade biyografi kitabı olan bir ek de hazırlamıştır. Bu ek 1195-1267 yılları arasında yaşayan birçok kişinin kısa biyografilerini içermektedir³¹. Çalışmamızda *Ez-zeyl ale'r-Ravzateyn* isimli bu biyografik zeylin İbrahim Şemseddîn tarafından 2002 yılında Beyrut'ta neşredilen edisyon kritikli nüshası kullanılmıştır. Söz konusu eser Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri hakkında çok az bilgi içermekle birlikte, bazı siyasi gelişmelerin tarihlerini kaydetmesi bakımından önemlidir.

³⁰ Özaydın, 1994: 320.

³¹ Şeşen, 1998: 147-148.

2. 6. Sıbt İbnü'l-Cevzî

Türkiye Selçuklu Tarihi hakkında bilgi içeren Arapça kaynak yazarlarından bir diğeri Sıbt İbnü'l-Cevzî'dir. Kendisinin tam adı Şemseddîn Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıl oğlu b. Abdullah'tır. Sıbt İbnü'l-Cevzî ismiyle meşhurdur ve 1186 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Babasını küçük yaşta kaybetmiş, bu nedenle dedesi Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî tarafından yetiştirilmiştir. Bağdat, Musul ve Şam gibi o dönemin büyük merkezlerinde eğitimini sürdürmüş, pek çok ünlü âlimden dersler almıştır. Eyyûbîler nezdinde pek çok görev icra etmiş ve bazı askeri seferlere katılmış olan Sıbt İbnü'l-Cevzî, genç yaşlarında dini ve edebî sahalarda oldukça ileri bir seviyeye ulaşmış ve özellikle tarih ilminde oldukça meşhur olmuştur. Şam, Halep, Rakka, Harran, Urfa, Hama, Ba'lebek, Kudüs, Kahire, İskenderiye ve Dimyat gibi İslâm beldelerinde vaazlar vermiş, vaazları Müslümanlar arasında ciddi bir etki yapmıştır. Kendisi 10 Aralık 1256 tarihinde Şam'daki Kasiyun Dağı eteklerinde bulunan evinde vefat etmiş ve buradaki Kasiyun Mezarlığı'na defnedilmiştir³².

Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin en önemli eseri 40 cilt olarak hazırladığı *Mir'âtü'z-Zamân fî Târihi'l-'Ayân* isimli yaratılıştan kendisinin vefat ettiği zamana kadar gelen genel tarih kitabıdır. Sıbt İbnü'l-Cevzî, bilinen tarih kitapları yanında günümüze ulaşamamış bazı eserleri de kaynak olarak kullanmıştır. Eseri XIII. yüzyılda Eyyûbîler'in hüküm sürdüğü coğrafyalardaki siyasi olaylar ve Selçuklu tarihi hakkında çok önemli bilgiler içermektedir. Aktardığı bilgilerin bir kısmını bizzat kendisi görmüş ve duymuş olması da eserin kaynak değerini arttırmaktadır³³. *Mir'âtü'z-Zamân* kısa adıyla meşhur olan bu tarih kitabının dünyada pek çok neşri ve yabancı dillere tercümeleri yapılmıştır. Ülkemizde bu eserin Büyük Selçuklularla ilgili bazı parçaları Ali Sevim tarafından neşredilmiştir. Çalışmamızda ise eserin İbrahim Ez-Zibû tarafından hazırlanarak Beyrut'ta 2013 yılında neşredilen edisyon kritikli Arapça metni kullanılmıştır.

2. 7. Takiyüddîn el-Makrîzî

Takiyüddîn Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdülkadir El-Ubeydî el-Makrîzî isimli bu âlim, h. 766 (1364-1365) tarihinde Kahire'nin Burcuvân semtinde doğmuştur. Ailesi Lübnan'ın Ba'lebek şehrine bağlı Makârize semtinden Mısır'a göç etmiş bir ailedir. Bu nedenle müellif Makrîzî nisbesiyle tanınmaktadır. Öğrenildiği kadarıyla kendisi fıkıh, kıraat, dil, hadis, edebiyat, nahiv ve tarih gibi ilimlerle meşgul olan bir âlimdi. Memlük sultanlarının emrinde birçok görevde bulunan ve 1421 yılına kadar aktif olarak devlet hizmetinde bulunan Makrîzî, bu tarihten sonra görevlerinden ayrılarak kendi evinde uzunca bir süre tarih

³² Sevim, 2009: 87.

³³ Sevim, 2009: 87.

araştırmaları ile meşgul olmuştur. 1430 ile 1435 yılları arasında Mekke’de ikamet etmiş burada da ilmi faaliyetlerle ve tarih eserlerini kaleme almakla meşgul olmuştur. Mekke’den Kahire’ye döndükten sonra araştırmalarını tamamlayarak 200 cildi aşan bir eser meydana getirmiştir. 1442 yılında ise geçirdiği uzun bir hastalık neticesinde vefat etmiştir³⁴.

Makrîzî, Ortaçağ Müslüman dünyasının yetiştirdiği en büyük tarihçilerden birisidir. Eserlerinde sadece siyasi tarihe odaklanmamış iktisat tarihi ve sosyo-kültürel gelişmeler hakkında da bilgiler sunmuştur. Eserleri kendisinden sonraki pek çok tarihçiye kaynaklık eden Makrîzî, olayların kökenine inen, derinlemesine kaynak değerlendirmesi yapan tarafsız ve güvenilir bir tarihçi olarak görülmüştür. Kendisinin kaleme aldığı tarih kitaplarının en mühimlerinden birisi *Es-Sülûk li-Ma’rifeti Düveli’l-Mülûk* isimli eserdir. Makrîzî, Kahire merkezli olarak hazırladığı bu tarih eserinde Eyyûbî ve Memlûk dönemlerini ele almış ve olayları yaşadığı döneme kadar kaydetmiştir³⁵. Tarih yazıcılığında *Es-Sülûk* kısa ismiyle meşhur olan bu eser olayları yıl yıl ele alan kronolojik bütünlüğe sahip bir tarih kitabıdır. Türkiye Selçuklu Tarihi ile ilgili pek çok olayın ayrıntıları ve tarihleri hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Çalışmamızda bu eserin Muhammed Abdülkadir Ata tarafından 1997 yılında Beyrut’ta neşredilen edisyon kritikli Arapça metnin 1. cüzü kullanılmıştır. Söz konusu eser Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde yaşanan siyasi gelişmeler, özellikle de Eyyûbîlerle olan ilişkiler hakkında oldukça mühim bilgiler ve tarihler içermektedir. Bu yönüyle konu için en mühim Arapça kaynaklardan birisidir.

2. 8. İzzeddîn İbn Şeddâd

Eyyûbî ve Memlûk devrinin en büyük tarihçilerinden birisi olan İzzeddîn İbn Şeddâd, 16 Mart 1216 tarihinde Halep şehrinde dünyaya gelmiştir. Kendisi çocukluk yıllarını Halep’te geçirmiş ve ilk eğitimini burada almıştır. Halep Eyyûbî Hâkimi el-Melikü’n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf iktidarında Halep’te kâtipliğe getirilen İzzeddîn İbn Şeddâd, hicri 640 yılında Harran şehrinin vergi gelirlerinin teftişiyle görevlendirilmiş, buradaki başarıları sayesinde hükümdarın dostluğunu kazanmıştır. 1251 yılında Halep Eyyûbîleri adına Musul, Mardin ve el-Cezîre’deki farklı merkezlere elçi olarak gönderilmiştir. 1259 yılında Meyyâfârikîn’i kuşatmış olan Hülâgu’nun oğlu Yeşmut’a elçi olarak gitmiş, 1261 yılında ise Moğolların Suriye’yi işgale başlaması üzerine Eyyûbî hanedan mensupları ile birlikte Mısır’a gitmiştir. Mısır’da yaşadığı dönemde Memlûk sultanları ile de yakın ilişkiler kuran İzzeddîn İbn Şeddâd, 1271 ve 1273 yılında Sultan Baybars ve veziri tarafından düzenlenen Suriye Seferleri’ne katılmıştır. Böylelikle devrinin pek çok siyasi olayına şahitlik etmiştir. Sultan Baybars’ın

³⁴ Seyyid, 2003: 448-449.

³⁵ Seyyid, 2003: 449.

ölümünden sonra bizzat onun vasiyeti gereği türbesi ve medresesi için oluşturulan vakfın başına getirilmiştir. Sultan Baybars'tan sonra kendisinin halefleriyle de iyi ilişkiler kuran İzzeddîn İbn Şeddâd, 24 Nisan 1285 tarihinde Kahire'de vefat etmiş ve Mukattam Dağı eteklerindeki mezarlığa defnedilmiştir. İzzeddîn İbn Şeddâd, yaşadığı dönem için çok kıymetli bilgiler içeren tarih kitapları kaleme almıştır. Bunlardan ilki *El-Alâkü'l-Hature fî zikr-i Umerâü's-Şâm ve'l-Cezîre* isimli eserdir. Bu eser 1272 ile 1281 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Suriye ve el-Cezîre mıntıkasında yaşanan olaylar için en önemli kaynaklardan birisidir. *El-Alâkü'l-Hature* esas itibarıyla Halep, Kınnesrîn, Dımaşk, Ürdün, Lübnan, Filistin ve el-Cezîre gibi bölgelerin coğrafyasına ve tarihine odaklanan bir eserdir. Bu bölgelerin tarihi, kültürel ve iktisadi durumu, idari yapısı, topografyası gibi pek çok konuda önemli bilgiler içermektedir. İzzeddîn İbn Şeddâd'ın diğer bir tarih kitabı günümüze sadece ikinci cildi ulaşan *Tarihü'l-Melikü'z-Zâhir* isimli eserdir. Bu eser Memlük Sultanı Baybars devri olaylarını ele alan bir tarih kitabıdır. Günümüze ulaşabilen ikinci cildi 1271 yılından Baybars'ın vefat ettiği 1277 yılına kadar yaşanan olayları içermektedir³⁶. İzzeddîn İbn Şeddâd'ın *El-Alâkü'l-Hature fî zikr-i Umerâü's-Şâm ve'l-Cezîre* isimli Arapça eserinin dilimize tercümesi bulunmamaktadır. Söz konusu eser Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri hakkında başka kaynaklarda bulunmayan orijinal veriler içermektedir. Çalışmamızda eserin farklı isimler tarafından neşredilen farklı cüzleri kullanılmıştır. İzzeddîn İbn Şeddâd'ın kullandığımız diğer eseri olan *Tarihü'l-Melikü'z-Zâhir*'in ise Şerafettin Yaltkaya tarafından dilimize çevrilen ikinci cildinden yararlanılmıştır. Bu eserde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in son yılları ve büyük oğlu Melik İzzeddîn Keykâvus hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır.

2. 9. İbn Nazîf el-Hamevî

Eyyûbî döneminin devlet adamı, tarihçi ve şairlerinden olan İbn Nazîf, Hama'da şehrin önde gelen ailelerinden birisine mensup olarak dünyaya gelmiştir. Hayatı hakkındaki sınırlı bilgiler daha çok kendi eserlerinden öğrenilmektedir. Kendisi Eyyûbî kontrolündeki Suriye'de vezirlik, kadılık ve kâtiplik gibi görevlerde bulunmuştur. Ömrünün son yıllarında Eyyûbîlerin Humus Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr Nâsireddîn İbrahim'in hizmetine girmiş ve eseri *Et-Tarihü'l-Mansûrî*'yi ona ithaf etmiştir. İbn Nazîf'in ölüm tarihi bilinmemekle birlikte 1253 yılından sonra öldüğü tahmin edilmektedir. Eseri *Et-Tarihü'l-Mansûrî* yaratılıştan 1234 yılı olaylarına kadar gelen bir umumi tarihtir. İbn Nazîf el-Hamevî'nin Eyyûbî taraftarı olmakla birlikte eserinde olayları tarafsız bir şekilde ele alması dikkat çeken özelliklerinden birisidir³⁷.

³⁶ Avcı, 1999: 374-375.

³⁷ Hartmann, 1999: 230-231.

Et-Tarihü'l-Mansûrî'nin Türkçe'ye çevirisi yoktur. Çalışmamızda eserin Ebu'l-Îd Dudu tarafından 1981 yılında Şam'da neşredilen Arapça nüshası kullanılmıştır. İbn Nazîf el-Hamevî'nin eseri Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarı hakkında bilgi içeren bir kaynak değildir. Ancak Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarının son yılları hakkında verdiği önemli bilgiler, özellikle de Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev ile ilişkilendirilen başarısız Trabzon kuşatması hakkındaki kayıtları nedeniyle çalışmamızda kaynak olarak kullanılmıştır.

2. 10. Şihâbeddîn Ahmed en-Nesevî

Horasan'ın Nesa şehrine bağlı Hurendiz Kalesi'nde dünyaya gelen Şihâbeddîn Ahmed en-Nesevî, Hârezmşahlar dönemi münşî ve tarihçilerindendir. Şihâbeddîn Ahmed en-Nesevî 1225 yılında Celâleddîn Hârezmşah'ın maiyetine katılmış ve münşîlik görevine getirilmiştir. Bu tarihten sonra Celâleddîn Hârezmşah'ın tüm faaliyetlerine şahitlik eden Şihâbeddîn Ahmed en-Nesevî, onun adına pek çok elçilik görevi yerine getirmiştir. Celâleddîn Hârezmşah'ın ölümünden sonra El-Cezîre mıntıkasında başına çeşitli olaylar gelen Şihâbeddîn Ahmed en-Nesevî, önce Eyyûbîlerden Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'nin hizmetine girmiş daha sonra Suriye'ye giderek Hârezmli Emîri Berke Han'ın veziri olmuştur. Berke Han'ın ölümünden sonra Eyyûbîlerin Halep Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf'un hizmetine giren Şihâbeddîn Ahmed en-Nesevî, ömrünün son yıllarını Halep'te geçirmiş ve burada vefat etmiştir. Kendisi pek çok eser kaleme almışsa da bunlardan en mühimi hiç şüphesiz *Siretü's-Sultan Celaleddîn-i Mengübertî*'dir. Şihâbeddîn Ahmed en-Nesevî'nin 1241 yılında tamamladığı bu eser Hârezmşahlar ve onların Moğollara karşı verdikleri savaşın en önemli kaynaklarından birisidir³⁸.

Siretü's-Sultan Celaleddîn-i Mengübertî, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarı ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in meliklik yıllarına tekabül eden bazı olaylar hakkında bilgi içerdigi için kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışmamızda eserin Necip Asım tarafından 1934 yılında mealen yapılan tercümesi ve Hâfız Ahmed Hamdi tarafından hazırlanarak 1953 yılında Kahire'de basılan Arapça nüshasından yararlanılmıştır.

2. 11. Ebubekir b. Abdullah b. Aybek ed-Devâdârî

Memlükler devri tarihçilerinden olan Ebubekir b. Abdullah b. Aybek ed-Devâdârî, Kahire'de dünyaya gelmiştir ve hayatı hakkındaki ayrıntılara kaleme aldığı eserlerden ulaşılmaktadır. Ed-Devâdârî'nin dedesi İzzeddîn Aybek Mikâil, Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Muazzam'ın memlüklerinden birisiydi. Bununla birlikte hem asker hem de âlim bir zattı.

³⁸ Özeydin, 2006b: 577.

Babası Cemâleddîn Abdullah b. Aybek ise Memlûk Sultanı Baybars'ın devâdârı ve sır kâtibi Seyfeddîn Balaban er-Rûmî ez-Zahirî'nin hizmetindeydi. Ebubekir b. Abdullah b. Aybek ed-Devâdârî, babasının 1313 yılındaki ölümüne kadar onun yanında kalarak çeşitli yerlere seyahatlerde bulunmuş ve bu sayede de devrinin pek çok olayına şahitlik etmiştir. Hayatı ve seyahatleri boyunca pek çok âlimle tanışan İbnü'd-Devâdârî, eserlerini kaleme alırken bu âlimlerden öğrendiği bilgileri de kullanmıştır. Kendisinin en önemli eseri *Kenzü'd-Dürrer ve Câmi'ü'l-Gurer* isimli genel tarih kitabıdır. Dokuz ciltten oluşan bu kitabını 1309 yılında yazmaya başlamış ve 1335 yılında tamamlamıştır ve içerik olarak yaratılıştan 1335 yılı olaylarına kadar gelmektedir³⁹.

Kenzü'd-Dürrer ve Câmi'ü'l-Gurer isimli eser önemli bir Memlûk tarihi kaynağı olmakla birlikte, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ve II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devirleri hakkında bilgiler içermektedir. Özellikle Türkiye Selçuklu-Eyyûbî ilişkileri hakkındaki kayıtları dikkat çekicidir. Çalışmamızda Türkçe tercümesi bulunmayan bu eserin Said Abdülfettâh Aşur tarafından hazırlanarak 1972 yılında Kahire'de basılan Arapça edisyonunun 7. cüzü kullanılmıştır.

2. 12. Rûkneddîn Baybars el-Mansûrî ed-Devâdâr

Rûkneddîn Baybars el-Mansûrî ed-Devâdâr, Memlûkler devrinin önde gelen emîr, fakih ve tarihçilerinden birisidir. Memlûk sultanlarına Kerek ve Şevbek valisi ve Divân-ı İnşâ Reisi olarak hizmet eden Rûkneddîn Baybars, 1325 yılında vefat etmiştir. Kendisinin kaleme aldığı iki adet tarih eseri bulunmaktadır. Bunlardan ilki *Zübdetü'l-Fikre fî Tarihü'l-Hicre* isimli 11 ciltlik genel tarih eseridir. Rûkneddîn Baybars, bu eserinde yaratılıştan 1324 yılına kadar gelen olayları kaleme almıştır⁴⁰. Çalışmamızda *Zübdetü'l-Fikre fî Tarihü'l-Hicre*'nin D. S. Richard tarafından 1998 yılında Beyrut'ta neşredilen Arapça nüshası kullanılmıştır. Rûkneddîn Baybars'ın yararlandığımız diğer bir eseri ise *Et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fî'd-Devleti't-Türkiyye* isimli kitaptır. Bahrî Memlûkler devrinin en önemli kaynaklarından birisi olan bu tarih kitabı, 1249 ile 1311 yılları arasında yaşanan olaylar hakkında bilgi içermektedir⁴¹. Çalışmamızda bu kitabın Hüseyin Polat tarafından dilimize çevrilerek 2016 yılında Türk Tarih Kurumu Yayınları altında basılan nüshası kullanılmıştır. Rûkneddîn Baybars el-Mansûrî ed-Devâdâr'ın eserleri Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in son yılları, Moğolların Türkiye Selçuklu topraklarını istilas ve sultanın oğullarının iktidarları hakkında önemli bilgiler içermektedir.

³⁹ İzgi, 2000: 11-12.

⁴⁰ Çubukçu, 1992: 220-221.

⁴¹ Çubukçu, 1992: 221.

2. 13. Osman Ez-Zehebî

İslâm dünyasının yetiştirdiği meşhur hadis hâfızı, tarihçi ve kıraat âlimlerinden olan Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, 1274 yılında Dimaşk'a bağlı Batna Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Kendisinin ailesi önceleri Meyyâfârikîn'de yaşayan Türkmen asıllı bir ailedir. Ez-Zehebî bu nisbeyi babası Şehâbeddîn Ahmed'in kuyumculukla meşgul olmasından ötürü almıştır. Çok genç yaşta ilim tahsiline başlayıp hadis ve kıraat sahalarında oldukça ilerleyen Zehebî, ilim tahsili maksadıyla Şam, İskenderiye, Ba'lebek, Halep, Nablus, Mekke, Medine, Hama, Humus, Trablus, Remle, Bilbis, Kerek ve Kudüs gibi merkezleri gezmiş buralarda pek çok âlimin meclisinde bulunarak ders almıştır. Hayatının son yıllarına kadar ilim tahsili ile meşgul olan Zehebî'nin zamanla gözleri görmez olmuş ve 1348 yılında Şam'da vefat etmiştir⁴².

Zehebî farklı ilim dallarında 300'e yakın eser kaleme almıştır. Bunlar arasında en mühimlerinden birisi *Tarihü'l-İslâm Vefiyyetü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm* isimli tarih kitabıdır. Toplamda 40.000 kadar ünlü kişinin biyografisini ihtiva eden bu eser, Zehebî'nin en hacimli eseridir ve 1314 yılında tamamlanmıştır⁴³. Çalışmamızda bu eserin Ömer Abdüsselâm Tedmürî tarafından Beyrut'ta neşredilen Arapça edisyonunun 46. ve 47. cüzleri kullanılmıştır. Zehebî'nin bu eseri Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarının pek çok olayı hakkında bilgi içermektedir. Ancak verdiği bilgiler kısa kısa ve büyük oranda kendisinden önce yazılmış Arap kaynaklarının bilgilerini tekrardan ibarettir. Bu nedenle çalışmamız için kaynak değeri düşüktür.

2. 14. Bedreddîn Aynî

Bedreddîn Aynî, Türk asıllı bir hanefî fakih, tarihçi, hadis ve dil âlimidir. Kendisinin büyük dedesi Ankara'dan Halep'e göç etmiştir. Aynî'nin babası Halep'te, kendisi ise 1361 yılında Ayıntap'ta dünyaya gelmiştir. Eğitimine memleketinde başlayan Bedreddîn Aynî, babasının vefatından sonra Ayıntap'tan ayrılarak ilim tahsili amacıyla Besnî, Kâhta ve Malatya gibi şehirlere gitmiştir. Daha sonra da Halep, Kudüs ve Kahire'de devrinin ünlü âlimlerinin meclislerinde bulunmuştur. Bedreddîn Aynî, Kahire'ye yerleştikten sonra Memlûklerin hizmetine girmiş, Kahire Muhtesipliği, Evkâf Nazırlığı, elçilik, Müeyyediyye Medresesi'nde Hadis Hocalığı ve Kahire Hanefî Başkadılığı gibi görevlerde bulunmuştur. Devrin pek çok Memlûk sultanının askeri seferlerine de katılan Bedreddîn Aynî, devlet görevleri yanında ilim ve eser telifi ile meşgul olmuştur. Ömrünün son zamanlarında geçim sıkıntısı çeken Bedreddîn Aynî, sahip olduğu emlakını ve kitaplarını satarak geçinmeye

⁴² Altıkulaç, 2013: 180-181.

⁴³ Altıkulaç, 2013: 183-185.

çalışmış, 1451 yılında Kahire’de vefat etmiştir. İlmi yönü çok kuvvetli olan ve çeşitli sahalarda pek çok kitap yazan Bedreddîn Aynî’nin en mühim eserlerinden birisi *Ikdu’l-Cumân fî Tarih-i Ehli’z-Zaman* isimli eseridir. Bu eser yirmi cildi bulan bir genel tarih eseridir⁴⁴. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve halefi II. İzzeddîn Keykâvus hakkında bazı bilgiler içeren bu eserin dilimize tercümesi bulunmamaktadır. Çalışmamızda *Ikdu’l-Cumân fî Tarih-i Ehli’z-Zaman*’ın Muhammed Emin tarafından hazırlanıp 2010 yılında Kahire’de neşredilen Arapça nüshasının Memlûkler devrinden bahseden 1. cüzü kullanılmıştır.

2. 15. İbn Tağrîberdî

Memlûkler devrinin büyük tarihçilerinden birisi olan İbn Tağrîberdî, hicri 812 (1409-1410) yılında dünyaya gelmiştir. Babası Emîr Seyfeddîn Tağrîberdî ve annesi, Memlûk Sultanı el-Melikü’z-Zâhir Berkuk’un azatlı kölelerindendi. Memlûkler Devleti’nde Halep Naibliği ve Dimaşk Naibliği gibi önemli görevlerde bulunan babası vefat ettiği sırada İbn Tağrîberdî 3 yaşındaydı ve hayatının ilk yıllarını ablasının kocası olan Hanefî Kadısı Nâsireddîn Muhammed b. Adîm’in yanında ve onun himayesinde geçirmiştir. Ancak onun ölümü üzerine ablası bu kez Şâfîî Başkadısı Celâleddîn Abdurrahman b. Ömer el-Bulkinî ile evlenmiş, İbn Tağrîberdî bu defa onun himayesine girmiş ve onun ölümüne kadar 5 yıl boyunca onunla yaşamıştır. İbn Tağrîberdî’nin eğitimi yönlendiren asıl kişi de Ömer el-Bulkinî olmuştur. Hayatının ilk yıllarını iki büyük âlimin yanında geçiren İbn Tağrîberdî, fıkıh, nahiv, edebiyat, maenî, beyân, hadis, tasavvuf, astronomi, tıp, matematik ve musikî gibi sahalarda devrinin ünlü âlimlerinden dersler almıştır. Ancak sonraları tarih ilmine merak salarak devrinin büyük tarihçisi Makrîzî’nin öğrencisi olmuştur. Bu sahada hocasının metot ve üslubunu örnek almış, ancak bunun yanında Bedreddîn Aynî, İbn Hacer ve İbn Arabşah gibi tarihçilerden de çokça yararlanmış. Mısır’daki tarihçilik geleneği içerisinde büyük bir yeri olan İbn Tağrîberdî, Bedreddîn Aynî’nin vefatından sonra bu alanda lider haline gelmiştir. Hocası Makrîzî’nin izinden giderek çok sayıda eser yazan İbn Tağrîberdî, 1470 yılında vefat etmiştir. Kendisinin tarih alanındaki teliflerinden en önemlisi *En-Nücumü’z Zâhire fî Mülûki Mısır ve’l-Kahire* isimli eserdir. Mısır tarihçiliğinin en mükemmel ve hacimli örneklerinden birisi olan bu eser, Mısır’ın Müslümanlarca fethinden başlayıp 1468 yılı olaylarına kadar gelmektedir⁴⁵. Çalışmamızda bu eserin Muhammed Hüseyin Şemseddîn tarafından Beyrut’ta 1992 yılında neşredilen edisyonunun VI. cüzü kullanılmıştır. İbn Tağrîberdî’nin eseri Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın son yılları ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in iktidarı sırasında

⁴⁴ Koçkuzu, 1991: 271-272.

⁴⁵ Çuhadar ve Yiğit, 1999: 385-386.

gerçekleşen pek çok olay hakkında kayıtlar içermektedir. Ancak verdiği bilgiler kısa olduğu gibi orijinal de değildir. Bu nedenle eserin çalışmamız açısından kaynak değeri düşüktür.

2. 16. Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr

İslâm dünyasının yetiştirdiği meşhur tarihçi, müfessir, muhaddis ve Şâfiî fakihlerinden olan Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, h. 701 (1301-1302) yılında Busrâ'ya bağlı Müceydilülkarye Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Kendisi gibi âlim olan babasının vefat ettiği sırada 3 yaşında olan İbn Kesîr, ailesiyle birlikte h. 707 (1307-1308) yılında Şam'a göç etmiştir. Devrinin ünlü âlimlerinden ders alan İbn Kesîr, genç yaşta çeşitli alanlarda yaptığı teliflerle rûştünü ispatlamıştır. Tahsil aşamasını tamamladıktan sonra hatiplik, müderrislik, kıraât âlimliği, müftülük, mahkeme heyeti üyeliği ve müderrislik gibi görevlerde bulunmuştur. İbn Kesîr, hayatı boyunca devlet adamlarıyla yakın ilişkiler içerisinde bulunmuştur. 1373 yılında Şam'da vefat etmiş ve hocası İbn Teymiyye'nin yanına defnedilmiştir. Pek çok sahada önemli eserler yazan İbn Kesîr'in tarih alanında da çok sayıda eseri bulunmaktadır. Bunların en önemlisi *El-Bidâye Ve'n-Nihâye* isimli başlangıcından h. 767 (1365-1366) yılına kadar gelen 14 ciltlik genel İslâm tarihidir⁴⁶. Çalışmamızda bu eserin Mehmet Keskin tarafından hazırlanmış olan Türkçe çevirisinin 13. cildi kullanılmıştır. Bu eser muahhar bir kaynak olmasına rağmen Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri Selçuklu-Eyyûbî ilişkileri hakkında oldukça mühim bir kaynaktır. Çalışmamızda özellikle Selçuklu-Eyyûbî ilişkileri için kaynak olarak kullanılmıştır.

2. 17. Zeyneddîn İbnü'l-Verdî

Zeyneddîn İbnü'l-Verdî, 1292 yılında Kuzey Suriye'de bulunan Maarretünnu'man'da dünyaya gelmiştir. Memleketinde başladığı eğitimini Halep, Hama ve Dimaşk gibi şehirlerde sürdürmüştür. Devrinin ünlü âlimlerinden fıkıh, tefsir, dil ve edebiyat dersleri almıştır. Halep, Şam, Şeyzer ve Menbiç gibi şehirlerde kadılık görevi yürütmüştür. Ömrünün son yıllarında tasavvufa yönelerek kadılık görevini bırakmış, öğrenci yetiştirmek ve eser telif etmekle meşgul olmuştur. 1349 yılında meydana gelen ve binlerce kişinin ölümüne sebep olan veba salgını sırasında Maarretünnu'man'da ünlü âlim Fazlullah El-Ömerî ile görüşmüştür. Aynı yıl veba salgını sebebiyle ölen Fazlullah El-Ömerî'nin ardından kendisi de Halep'te vefat etmiştir. Şair yönüyle de bilinen Zeyneddîn İbnü'l-Verdî, çeşitli eserler kaleme almıştır. Bunlardan birisi *Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer* isimli tarih kitabıdır. *Tarihu İbnü'l-Verdî* olarak da bilinen bu eserde Zeyneddîn İbnü'l-Verdî, Ebu'l-Fidâ'nın *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer* isimli eserini özetlemiş, ayrıca bizzat kendi gördüğü ve duyduğu 1329-1349 yılları

⁴⁶ Özaydın, 1999b: 132-133.

arasındaki olayları eklemiştir⁴⁷. *Tarihu İbnü'l-Verdî*'nin Selçuklu tarihiyle ilgili kısımları Mustafa Alica tarafından derlenip Arapça aslından dilimize çevrilmiştir. Çalışmamızda Mustafa Alica'nın tercümesi ile birlikte *Tarihu İbnü'l-Verdî*'nin 1969 yılında Necef'te neşredilen Arapça metni kullanılmıştır. Bu eser Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrindeki pek çok siyasi gelişme hakkında bilgi içerse de, kayıtları orijinal veriler içermemektedir. Zira eser büyük oranda kendisinden önceki tarihçilerin kayıtlarını tekrar etmektedir ve Türkiye Selçuklu tarihi adına kaynak değeri düşük seviyededir.

2. 18. Kutbeddîn Yûnînî

Kutbeddîn Yûnînî, 1242 yılında Dimaşk'ta dünyaya gelmiştir. Kendisi Ba'lebek şehrinin Yûnîn kasabasından âlim bir aileye mensuptur. İlk eğitimini ünlü bir âlim olan babası Muhammed El-Yûnînî'den almıştır. Sonrasında ağabeyi Ali b. Muhammed El-Yûnînî, Şerefeddîn El-Erdebilî, Şerefeddîn El-Ensârî ve İbn Abdüddâim gibi âlimlerin rahle-i tedrisinde bulunmuştur. İlim tahsili amacıyla memleketinden ayrılarak Mısır'a gitmiş ve devrinin meşhur âlimlerinden çeşitli dersler almıştır. Moğolların 1281 yılında Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Mansûr Kalavun tarafından mağlup edildiği II. Humus Savaşı'na da katılmıştır. Memlûk sultanları nezdinde oldukça itibarlı bir konuma sahip olan Kutbeddîn Yûnînî, hayatı boyunca resmi bir görev üstlenmemiştir. Hayatının son yıllarında münzevi bir yaşam tarzı benimsemiş ve 1326 yılında da memleketi Ba'lebek'te vefat etmiştir. Kendisinin en önemli eseri *Zeylû Mir'âtü'z-Zamân* isimli tarih kitabıdır. Bu eser 1256 ile 1316 yılları arasında yaşanan olayları içeren bir eserdir ve Eyyûbîler, Haçlılar, Moğollar ve Bahrî Memlûkleri hakkında çok kıymetli bilgiler içermektedir⁴⁸. Kutbeddîn Yûnînî'nin eseri Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri hakkında çok az bilgi içermektedir. Ancak sultanın eşi ve Halep Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf'un kızkardeşi olan Gaziye Hatun hakkında hiçbir kaynakta bulunmayan bilgiler içerdiği için çalışmamızda kullanılmıştır.

2. 19. El-Melikü'l-Eşref El-Gassânî

El-Melikü'l-Eşref el-Gassânî, Yemen'de hüküm süren meliklerden birisidir, bununla birlikte hayatı hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Tam ismi el-Melikü'l-Eşref İsmail bin el-Abbâs el-Gassânî'dir. Hicri 778 (1376-1377) ile 803 (1400-1401) yılları arasında hüküm sürmüş ve vefat etmiştir⁴⁹. Kaleme aldığı en önemli eseri *el-Ascedü'l-Mesbûk ve'l-Cevheru'l-Mahkûk fî Tabakâti'l-Hulefâ ve'l-Mülûk*'tür. El-Melikü'l-Eşref el-Gassânî bu eserini bir tabakat kitabı olarak isimlendirmişse de genel tarih kitabı şeklinde yazılmıştır. Zira kitabında

⁴⁷ Durmuş ve Ergin, 2000: 239-240.

⁴⁸ Küçükaşçı, 2013b: 596.

⁴⁹ El-Gassânî *el-ascedü'l-mesbûk* I-II, 8.

ele aldığı kişilerin hayatlarını ve tarihi olayları yıllara göre anlatmaktadır⁵⁰. Bu eser Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarı ve ölümü, ayrıca Türkiye Selçuklu-Abbâsî Halifeliği ilişkileri hakkında diğer kaynaklarda bulunmayan orijinal bilgiler içermektedir. Çalışmamızda el-Melikü'l-Eşref el-Gassânî'nin eserinin Şâkir Mahmûd Abdûlmun'im tarafından yayına hazırlanarak 1975 yılında Beyrut'ta neşredilen Arapça nüshası kullanılmıştır.

2. 20. Fazlullah El-Ömerî

Fazlullah el-Ömerî, Memlûkler Devri'nin devlet adamı, edip, tarihçi ve coğrafyacılardan birisidir. 1301 yılında Dımaşk'ta dünyaya gelmiştir. Kirmân bölgesinde yaşayan Benî Fazlullah ailesine mensup olduğu için İbn Fazlullah, Halife Hz. Ömer'in soyundan geldiği için de el-Ömerî nisbesiyle bilinmektedir. Kendisi ilk tahsilini Dımaşk'ta gördükten sonra Mısır'a gelmiş ve Kahire'de devrinin ünlü âlimlerinden eğitim almıştır. Kahire'ye ek olarak İskenderiye ve Hicaz gibi merkezlerde de bulunmuş, bilgi seviyesini pek çok konuda ilerletmiştir. Özellikle fıkıh ve edebiyat sahasında oldukça ilerlemiş bir âlim olan Fazlullah el-Ömerî, aynı zamanda büyük bir tarihçiydi. Tarihi olayların ve şahsiyetlerin değerlendirilmesinde oldukça başarılıydı. Son yıllarında münzevi bir hayat yaşayan Fazlullah el-Ömerî, daha çok eser yazımıyla meşgul olmuş ve 1349 yılında yakalandığı veba hastalığı nedeniyle Şam'da vefat etmiştir. Fazlullah el-Ömerî'nin en önemli eseri *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr* isimli ansiklopedik tarih ve coğrafya kitabıdır⁵¹. Çalışmamızda bu eserin Mehdi en-Necm tarafından hazırlanan ve Beyrut'ta 1971 yılında neşredilen Arapça edisyonu kullanılmıştır. *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, çalışmamız için kaynak değeri düşük bir eserdir. Türkiye Selçuklu-Eyyûbî ilişkileri, Hârezmlilerle olan mücadeleler ve Moğol istilasları gibi konularda bilgi içeren eserin kayıtları kendisinden önceki kaynakların tekrarından ibarettir.

2. 21. İbnü'l-Fuvatî

İbnü'l-Fuvatî, 1244 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Merv asıllı bir aileye mensuptur. Kendisi muhaddis, hâfız-ı kütüp ve tarihçi bir şahıstır. Edebiyat, felsefe, mantık, riyaziyyât, kiraât ve neseb ilimleriyle de ilgilenmiştir. Devrinin ünlü âlimlerinden eğitim alarak kendisini geliştiren İbnü'l-Fuvatî, 14 yaşında Moğolların Bağdat'ı işgali sırasında onlara esir düşmüştür. Esaret yıllarında Ehr şehrinde Kutbeddîn Abdülkadir el-Ehrî isimli mutasavvıfın hizmetinde bulunmuştur. Bu sırada da çeşitli âlimlerden ders almış ve kendisini keşfeden Nâsireddîn Tûsî tarafından Merâğa Rasathanesi'nin 400.000 kitaplık muazzam kütüphanesine hâfız-ı kütüp olarak atanmıştır. Burada Nâsireddîn Tûsî'nin derslerine katılan

⁵⁰ Aslan, 2017: 275-276.

⁵¹ El-Alevî, 1999: 483-484.

ve vaktini görev aldığı büyük kütüphanedeki kitaplarla geçiren İbnü'l-Fuvatî, bazı eserlerini burada yazmaya başlamıştır. Eserlerinden *El-Havâdisü'l-Câmiatu ve't-Tecâribü'n-Nâfia fî'l Mieti's-Sâbia* ve *Telhis-i Mecmâü'l-Âdâb fî Mu'cemü'l-Elkâb* isimli tarih kitapları oldukça mühimdir⁵². Çalışmamızda *El-Havâdisü'l-Câmiatu ve't-Tecâribü'n-Nâfia fî'l Mieti's-Sâbia* isimli eserin Mehdî En-Necm tarafından, *Telhis-i Mecmâü'l-Âdâb fî Mu'cemü'l-Elkâb* adlı eserinin ise Mustafa Cevad tarafından hazırlanan Arapça edisyonları kullanılmıştır. İbnü'l-Fuvatî'nin eserleri Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında gerçekleşen Moğol istilasına hakkında önemli bilgiler içerdikleri için kaynak olarak kullanılmışlardır.

2. 22. İbnü's-Şihne

Türk asıllı bir Hanefî fakih ve tarihçi olan İbnü's-Şihne, 1348 yılında Halep'te dünyaya gelmiştir. Atalarından Hüsâmeddîn Mahmûd'un Eyyûbîler zamanında Halep şihnesi olarak görev yapmasından ötürü ailesinin fertleri İbnü's-Şihne olarak bilinmekteydi. İbnü's-Şihne ilk eğitimini Halep'te babasından almış, daha sonra Dimaşk ve Kahire'ye giderek buralarda eğitimini sürdürmüştür. Halep Kadılığı ve Halâviyye Medresesi Müderrisliği, Cemâliyye Medresesi Müderrisliği ve Mısır Hanefî Başkadılığı gibi görevlerde bulunmuş, 1412 yılında Halep'te vefat etmiştir. İlim sahasında kendisini oldukça geliştiren İbnü's-Şihne, pek çok eser kaleme almıştır. Bunlardan en mühimi *Ravzü'l-Menâzir fî İlmü'l-Evâil ve'l-Evâhir* isimli tarih kitabıdır. İbnü's-Şihne, bu eserinde Ebu'l-Fidâ'nın 1329 yılına kadar gelen tarih kitabı *El-Muhtasar fî Ahbarü'l-Beşer*'i özetleyerek üzerine 1403 yılına kadar gerçekleşen olayları eklemiştir⁵³. Çalışmamızda İbnü's-Şihne'nin bu eserinin Seyyid Muhammed Mühenna tarafından hazırlanan ve Beyrut'ta basılan Arapça edisyonu kullanılmıştır. Söz konusu eser Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümü, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkışı ve Moğolların Türkiye Selçuklu arazilerindeki istila hareketi hakkında bilgi içerse de bu bilgiler kısa ve önceki kaynakları tekrardan ibarettir.

2. 23. En-Nüveyrî

Şihâbeddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, 1279 yılında Mısır'ın Kûs beldesinde dünyaya gelmiştir. Memlûkler devrinin önde gelen devlet adamı ve tarihçilerindendir. En-Nüveyrî de ilk eğitimini memleketinde tamamladıktan sonra Kahire'ye gitmiş ve devrinin ünlü âlimlerinden ders almıştır. Dini ilimler yanında tarih, Arap edebiyatı ve inşâ gibi ilimlerle de ilgilenmiştir. Memlûk Sultanı Muhammed b. Kalavun'a hizmet eden ve İlhanlılara karşı gerçekleştirilen savaflara katılan Nüveyrî, 1333 yılında vefat etmiştir. Nüveyrî'nin tek eseri Memlûk Sultanı Muhammed b. Kalavun'a ithaf ettiği *Nihâyetü'l-Ereb fî*

⁵² Tomar, 2000: 47-48.

⁵³ Özen, 2000: 222-223.

Fünunü'l-Edeb isimli 31 ciltlik ansiklopedik kitaptır. Nüveyrî, Memlûk tarihinin mühim kaynaklarından birisi olan bu eserini 1321 yılında yazmaya başlamış ve 1333'te tamamlamıştır⁵⁴. Çalışmamızda *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünunü'l-Edeb*'in Türkiye Selçuklu Tarihi hakkında bilgiler içeren XXIX. cüzü kullanılmıştır. Eser, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Âmid ve çevresini ele geçirmesi ile Eyyûbîler, özellikle de Şam Eyyûbîleriyle ilişkileri hakkında mühim bilgiler içermektedir.

2. 24. Es-Safedî

Memlûkler devrinin Arap Dili ve Edebiyatı âlimi, tarihçi, kâtip, edip ve şairlerinden birisi olan es-Safedî, h. 696 (1296-1297) yılında Filistin'in Safed şehrinde doğmuştur. İlim tahsiline Kur'an-ı Kerim'i ezberlemekle başlayan Safedî, resim ve hat sanatıyla da meşgul olmuştur. Necmeddîn Hasan b. Muhammed es-Safedî, Ali b. Ressâm, Ali b. Atîk, Muhammed b. Dâvûd, Takıyyüddün İbn Teymiyye, İbn Fazlullah el-Ömerî, Takıyyüddîn es-Sübî ve ez-Zehebî gibi devrinin meşhur âlimlerinden çeşitli sahalarda eğitim almıştır. Şam, Kahire ve Halep'te çeşitli görevler yapan Safedî, 1359 yılından sonra bir daha Şam'dan ayrılmamış ve 1363 yılında burada vefat ederek Sûfiye Kabristanı'nda defnedilmiştir. Safedî tüm sahalarda eser vermiş bir âlim olarak bilinmektedir. Tarih sahasında da birçok eseri bulunmaktadır. Bunlardan birisi *Ayânü'l-Asr ve Avanü'n-Nasr* isimli eserdir. Bu kitap Safedî'nin çağdaşı olan 2017 kişinin biyografilerini içermektedir⁵⁵. Çalışmamızda bu eserin Nebil Ebu Amşe, Muhammed Mev'id ve Mahmûd Sâlim Muhammed tarafından Beyrut'ta yayınlanan tahkikli Arapça edisyonu kullanılmıştır. *Ayânü'l-Asr ve Avanü'n-Nasr*, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Selçuklu topraklarında ikamet ederek çeşitli ilmi faaliyetlerle meşgul olan âlim Muhammed El-Urmevî hakkında içerdiği bilgiler sebebiyle çalışmamıza kaynaklık etmiştir.

2. 25. İbn Dokmak

1349 yılında Kahire'de dünyaya gelen İbn Dokmak, devrinin ünlü Hanefî fakihî ve tarihçilerinden birisidir. Memlûk Sultanı Muhammed b. Kalavun'un Türk asıllı kölesi Dokmak'ın soyundan geldiği için İbn Dokmak olarak anılmaktadır. Asıl ismi Sârımeddîn İbrahim b. Muhammed b. Aydemir el-Alâî el-Mısırî'dir. Hayatının erken devirlerinde bir asker olarak yetiştirilen İbn Dokmak, ilme merak salmış ve Hanefî fikhî ile Arap Edebiyatı tahsiline başlamıştır. Bu iki alana ek olarak tarih ilmiyle de ilgilenmiştir. Tarih ilmi sahasında kendisini oldukça geliştirerek Mısır Tarihçisi unvanını alan İbn Dokmak, 1407 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Memlûk tarihine vukufiyeti bulunan ve devrin devlet adamları ile yakın ilişkiler

⁵⁴ Öz, 2007: 304-305.

⁵⁵ Durmuş, 2008: 447-448.

içerisinde olan İbn Dokmak'ın, 200 civarında eser yazdığı rivayet edilmektedir. Bunların en önemlilerinden birisi de *Nüzhetü'l-Enâm fî Târihü'l-İslâm* isimli tarih kitabıdır. 12 cilt olarak tertiplendiği düşünülen bu kitap, yaratılıştan h. 799 (1396-1397) yılına kadar gelen bir genel tarih eseridir. Ancak günümüze tamamı ulaşamamıştır. Eserin içeriği Memlûk Tarihi ağırlıklı olmakla birlikte Kuzey Afrika ve Hicaz bölgesinde gerçekleşen olaylar ile Moğolların İlhanlılar ve Altınorda kolları hakkında da geniş bilgiler içermektedir⁵⁶. Çalışmamızda Türkiye Selçuklu Tarihi hakkında da bilgiler içeren *Nüzhetü'l-Enâm fî Târihü'l-İslâm* isimli eserin Sâmîr Tabbâre tarafından hazırlanıp 1999 yılında Beyrut'ta basılan tahkikli edisyonu kullanılmıştır. İbn Dokmak'ın eseri Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinin pek çok siyasi gelişmesi hakkında bilgiler içermektedir. Ancak bu bilgiler daha önce yazılan Arap kaynaklarının içerdiği bilgilerin özeti ve tekrarı olduğundan çalışmamız için kaynak değeri yüksek değildir.

2. 26. İbn Haldûn

İslâm dünyasının yetiştirdiği en büyük âlimlerden birisi olan Abdurrahman İbn Haldûn, tarihçi, sosyolog, filozof, siyasetçi ve devlet adamı olan çok yönlü bir kişiliktir. 1332 tarihinde Tunus'ta dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini âlim birisi olan babasından alan İbn Haldûn, daha sonra Muhammed b. Sa'd b. Bürrâl el-Ensârî'nin derslerine devam etmiştir. Kur'an-ı Kerîm'i ezberlediği gibi kıraât, Arap Dili, Arap Edebiyatı ve fıkıh dersleri almıştır. Yaşadığı topraklardaki siyasi hareketlilik İbn Haldûn'un kişiliğinin gelişmesinde büyük bir etkiye sahiptir. Nitekim kendisi de aktif olarak siyaset yapmış, hayatı büyük oranda Endülüs, Fas ve Tunus'ta geçmiştir⁵⁷. 1382 yılında ise Mısır'a gitmiş ve Memlûk Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Berkuk'un hizmetine girmiştir. Mısır'da âlim kişiliğiyle önemli bir yer edinen İbn Haldûn, Kamhiye Medresesi Müderrisliği, Mâlikî Kâdîkudâtlığı, Zâhiriyye Medresesi Müderrisliği, Sargatmışıyye Medresesi Müderrisliği ve Baybars Hankâhı Başkanlığı gibi pek çok görevde bulunmuştur. Timur'un Suriye'ye saldırısı sırasında Memlûk Sultanı Ferec'in ordusuyla Şam'a gelen İbn Haldûn, 1401 yılında bizzat Timur ile görüşmüştür. Sonrasında birkaç kez daha kadılık görevi yürüten İbn Haldûn, 1406 yılında vefat etmiştir⁵⁸. Pek çok alanda eserler veren İbn Haldûn'un tarih sahasında da *Tarih-i İbn Haldûn* isimli bir kitabı bulunmaktadır. Çalışmamızda Türkiye Selçuklu Tarihi ile ilgili bazı bilgiler içeren bu eserin Halil Şehâde ve Süheyl Zekkâr tarafından edisyon kritikli olarak hazırlanıp Beyrut'ta basılan nüshasının 5. cüzü kullanılmıştır. Bu eser Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemi Selçuklu-

⁵⁶ Çubukçu, 1999: 414-415.

⁵⁷ Uludağ, 1999: 538-539.

⁵⁸ Uludağ, 1999: 539-541.

Eyyûbî ilişkileri, Moğol istilasî vb. konular hakkında önceki kaynakların tekrarından ibaret olan bilgiler içermektedir.

2. 27. Ebu Muhammed El-Yâfiî

Ebi Muhammed Abdullah b. Esad b. Ali b. Süleyman el-Yâfiî el-Yeminî el-Melikî, Yemen’de dünyaya gelmiştir. Babası tarafından ilme yatkınlığının keşfedilmesi üzerine ilim tahsili için Aden’e gönderilmiştir. Aden’de devrinin ünlü âlimlerinden dersler aldıktan sonra Mekke’ye gitmiş ve burada eğitime devam etmiştir. Dini ilimlerin pek çoğunda seviyesini ilerleten Ebu Muhammed el-Yâfiî, ailesini terk ederek 12 yıl boyunca münzevî bir hayat yaşamıştır. Şam, Kudüs ve Mısır’da bulunan Ebu Muhammed el-Yâfiî, ömrünün son yıllarında ise Mekke’ye yerleşmiştir. Burada hadis dersleri verip eser telif etmekle meşgul olmuş ve 1367 yılında vefat etmiştir. Pek çok alanda eserler yazan Ebu Muhammed el-Yâfiî’nin en önemli eserlerinden birisi *Mirâtü’l-Cenân ve İbretü’l-Yekzân* isimli eserdir. *Tarihü’l-Yâfiî* olarak da bilinen bu eser, hicretin 1. yılı olan 622’den 1349 yılına kadar yaşanan olayları içeren bir genel tarihtir. Ebu Muhammed el-Yâfiî, eserini oluştururken İbnü’l-Esîr, ez-Zehebî ve İbn Hallikân gibi tarihçilerin eserlerini kullanmış ve olaylara eleştirel bir şekilde yaklaşmıştır⁵⁹. Kendisinin *Mirâtü’l-Cenân ve İbretü’l-Yekzân* isimli eserinin Türkçe’ye tercümesi bulunmamaktadır. Çalışmamızda eserin Halil el-Mansûr tarafından hazırlanıp Beyrut’ta neşredilen Arapça orijinal metninin 4. cüzü kullanılmıştır. Bu kitap, çalışmamız için çok önemli veriler içeren bir kaynak eser değildir.

2. 28. Ebû Ubeyd El-Bekrî

Endülüslü edip ve coğrafyacı Ebû ‘Ubeyd Âbdullah b. ‘Abdülazîz el-Bekrî’nin, doğum tarihi belli değildir. İşbiliyye (Sevilla)’nin batısında bulunan Şeltîş’te dünyaya gelmiştir. İlk eğitime memleketi Şeltîş’te babasının sağladığı imkânlarla başlayan el-Bekrî, sonraki yıllarda Endülüs’ün önemli merkezlerinde eğitime devam etmiştir. Zengin bir aileye mensup olduğu için kendisini sadece ilim tahsiline vererek devrinin ünlü âlimlerinden dersler almıştır. Fıkıh ve hadis gibi sahalarda icazet alan, bunlara ek olarak, şiir, edebiyat, botanik ve coğrafya gibi sahalarda da ilgilenen el-Bekrî, 1094 yılında Kurtuba’da vefat etmiştir. Kendisinin en önemli eseri *Mu’cemü Me’sta’cem min Esmâi’l-Bilâd ve’l-Mevâzi’* isimli coğrafya ansiklopedisidir⁶⁰. Bu eser, el-Cezîre gibi bölgelerde bulunan bazı önemli merkezler hakkında verdiği bilgiler nedeniyle çalışmamızda kullanılmıştır. Türkçe’ye tercümesi olmayan eserin Mustafa es-Sakâ tarafından 1945’te Beyrut’ta neşredilen Arapça edisyonundan yararlanılmıştır.

⁵⁹ Baş, 2013: 175-176.

⁶⁰ Özdemir, 1994: 247-248.

2. 29. Yâkût El-Hamevî

İslâm dünyasının yetiştirdiği en büyük coğrafyacılarından birisi olan Yâkût el-Hamevî, 1178 yılında Rum kökenli bir aileye mensup olarak Anadolu'da dünyaya gelmiştir. Kendisi 5-6 yaşlarında iken esir alınarak Bağdat'a getirilmiş, burada Asker b. Ebû Nasr İbrâhim el-Hamevî tarafından satın alınmıştır. Efendisine nisbetle el-Hamevî olarak anılan Yâkût, bir Müslüman olarak yetiştirilmiş ve efendisiyle birlikte ticarete başlamıştır. Ticaret maksatlı geziler sırasında pek çok yer görmüştür. Yâkût el-Hamevî, gittiği yerlerde kütüphaneleri gezmiş, kitap meraklısı zengin insanlarla tanışmıştır. Irak, İran, Suriye, Mısır, Yemen ve Horasan'da pek çok merkezi gezen Yâkût el-Hamevî, Hârezm'de bulunduğu sıralarda gerçekleşen Moğol istilasına bizzat şahit olmuştur. 1227 yılında Dımaşk ve Mısır'a bir dizi seyahat gerçekleştiren Yâkût el-Hamevî, 1229 yılında Halep'te vefat etmiştir. Ardında pek çok eser bırakan Yâkût el-Hamevî'nin en hacimli ve en önemli eseri *Mucemü'l-Büldân*'dır. 1228 yılında tamamlanan bu eser günümüze ulaşmış en büyük coğrafya ansiklopedisidir. Yâkût el-Hamevî, bu eserini kaleme alırken kendisinden önceki pek çok coğrafyacının ve tarihçinin eserlerinden yararlanmış, ayrıca seyahatleri sırasında bizzat edindiği bilgileri ve tanıştığı insanlardan öğrendiklerini kullanmıştır. O zamanki dünyanın pek çok merkezi hakkında çeşitli bilgiler veren *Mucemü'l-Büldân*'da tespit edilen madde başlığı sayısı 12.953'tür⁶¹. XIII. yüzyıl İslâm Dünyası için eşsiz bir kaynak olan *Mucemü'l-Büldân*'dan çalışmamızda da istifade edilmiştir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde kayıtlara geçen bazı merkezler için bu eserin coğrafi bilgileri kullanılmıştır. Türkçe tercümesi olmayan bu eserin 1977 yılında Beyrut'ta neşredilen Arapça orijinal metninden istifade edilmiştir.

2. 30. Abdürrahîm b. Ömer El-Cevberî

Simya ve gizli ilimlerle ilgilenmesi ile tanınan İslâm âlimi Abdürrahîm b. Ömer el-Cevberî, XIII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış ve Dımaşk yakınlarındaki Cevber'de dünyaya gelmiştir. Hayatı hakkında pek bilgi yoktur. Bununla birlikte Mısır, Hicaz, Bahreyn, Kıbrıs, Hindistan, el-Cezîre ve Anadolu gibi pek çok yeri gezdiği bilinmektedir. Kendisi el-Cezîre'de bulunduğu sıralarda Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı el-Melikü'l-Mes'ûd'un hizmetine girmiş ve onun ilim meclislerinin müdavimi olmuştur. El-Cevberî, el-Melikü'l-Mes'ûd'un kendisinden İbn Şüheyd el-Mağribî'nin *Keşfü'd-Dek ve İzahü's-Şek* isimli kitabına benzer bir eser yazmasını istemesi üzerine çalışmalarına başlamış ve *El-Muhtar fî Keşfi'l-Esrâr ve Hetki'l-Estâr* isimli meşhur eserini hazırlamıştır. Cevberî, 30 bölümlük bu eserinde şarlatanları ele almakta ve onların sahtekârlıklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca sahte peygamberlerden, sahte tasavvuf şeyhlerinden, sahtekâr yahudi ve hristiyan mistiklerinden,

⁶¹ Avcı, 2013: 288-289.

dolandırıcı simyacılar, sahte doktor ve eczacılardan ve insanları tuzaklarına düşüren fettan kadınlardan bahsetmektedir. Cevberî'nin yaşadığı dönemde gezdiği yerlerin sosyal yapısı hakkında da önemli bilgiler veren bu eserin pek çok dile tercümesi vardır⁶². Çalışmamızda eserin Hüseyin Kaya tarafından hazırlanmış Türkçe tercümesi kullanılmıştır. Eser genel anlamda sahte peygamberler ve şarlatanlar hakkında içerdiği çağdaş veriler nedeniyle çalışmamızın kaynakları arasına eklenmiştir.

3. FARŞÇA KAYNAKLAR

3. 1. Alâeddîn Ata Melik Cüveynî

Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, İlhanlı hâkimiyeti altındaki İran'da yetişen ünlü devlet adamı ve tarihçilerden birisidir. 1226 yılında Cüveyn şehrine bağlı Âzâdvâr kasabasında dünyaya gelmiştir ve köklü bir aileye mensuptur. Cüveynî, kültürlü ve zengin bir aileden geldiği için çok iyi bir eğitim alma imkânına sahip olmuştur. 17-18 yaşlarında bulunduğu sıralarda Moğolların Horasan, Azerbaycan, İran ve Irak genel valisi olan Argun'un kâtipleri arasına girmeyi başarmış, daha sonra da İlhanlı hükümdarları Hülâgû ve Ahmed Teküder'e hizmet etmiştir. İlhanlıların pek çok askeri seferine de katılan Cüveynî, 5 Mart 1283 yılında Mugan'da vefat etmiştir. Cenazesi Tebriz'e getirilerek Çerendâb Mezarlığı'na defnedilmiştir. Çok kültürlü birisi olan Cüveynî, her zaman âlimleri ve şairleri himaye etmiştir. Bu yönünden ötürü İbn Bîbî *El-Evâmirü'l-Alâîyye fi'l-Umûri'l-Alâîyye* isimli eserini Cüveynî'ye ithaf etmiştir. Cüveynî'nin kendisi de pek çok eser kaleme almıştır. Bunlardan en önemlisi *Tarih-i Cihân-Güşâ* isimli kitaptır. 1253 yılında yazmaya başladığı bu eseri 1260 yılında tamamlayabilmiştir. Kitap, Moğol ve Hârezmşah tarihinin en önemli kaynaklarından birisidir⁶³. Farsça yazılmış olan *Tarih-i Cihân-Güşâ* içerisinde doğrudan olmamakla birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri ile ilintili bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamızda bu eserin Farsça orijinal metninden Mürsel Öztürk tarafından Türkçe'ye çevrilen ve 2013 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan nüshası kullanılmıştır.

3. 2. Reşidüddîn Fazlullah El-Hemedânî

İlhanlılar devrinin ünlü âlim ve devlet adamlarından birisi olan Reşidüddîn Fazlullah el-Hemedânî, İran'ın Hemedân şehrinde dünyaya gelmiştir. Kendisinin doğum tarihi hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Hekimlikle uğraşan köklü bir Yahudi aileye mensuptur. Otuzlu yaşlarında Müslüman olduğu rivayet edilen Reşidüddîn, İlhanlı hükümdarı Abaka Han Argun Han, Gazân Han, Olcaytu'ya hizmet etmiş, devlet içerisinde büyük bir nüfuz elde etmiştir. Ancak Olcaytu Han'ın vefatından sonra tahta çıkan Ebû Said zamanında

⁶² Ökten, 1993: 442-443.

⁶³ Bilgin, 1993: 140-141.

Olcaytu'nun zehirlenmesi olayına karışmakla itham edilerek yargılanmış ve nihayetinde suçlu bulunarak 17 Temmuz 1318 tarihinde idam edilmiştir. Kendisinin cenazesi Tebriz şehri yakınlarında inşa ettirdiği Rabîreşidî Külliyesi'ne defnedilmiştir. Devlet adamlığı yanında âlimliği ile de meşhur olan Reşidüddîn Fazlullah el-Hemedânî, hayatı boyunca pek çok eser kaleme almıştır. Bunlardan en meşhuru *Câmiü't-Tevârih* olarak bilinen kitabıdır. Farsça yazılan bu eser modern anlamda yazılan ilk genel tarih kitabı olarak kabul edilmektedir⁶⁴. Reşidüddîn Fazlullah el-Hemedânî, eserini kaleme alırken Moğol kaynaklarını, Çin kaynaklarını, İlhanlıların resmi kayıtlarını ve seyyahlarla yaptığı görüşmelerde edindiği bilgileri kullanmıştır. Oldukça hacimli olan bu eserin günümüze çeşitli kütüphanelerde bulunan pek çok nüshası ulaşmıştır⁶⁵. Çalışmamızda *Câmiü't-Tevârih*'in Muhammed Ruşen ile Mustafa Musevî tarafından hazırlanan ve Tahran'da 4 cilt olarak yayınlanan Farsça metni kullanılmıştır. Ayrıca eserin İsmail Aka, Mehmet Ersan ile Ahmed Khelejani tarafından Türkçe'ye çevrilen ve Türk Tarih Kurumu tarafından 2013 yılında yayınlanan İlhanlılar kısmından yararlanılmıştır. Söz konusu eser, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Kösedağ'da Moğollara yenilmesi ve onu mağlup eden Moğol komutanı Baycu Noyan hakkında içerdiği kayıtlar nedeniyle çalışmamızda kullanılmıştır.

3. 3. Kadı Ahmed Gaffârî

Kadı Ahmed Gaffârî, kuvvetle muhtemel olarak h. 700 (1494-1495) yılında Kazvin şehrinde dünyaya gelmiştir. Oldukça ünlü bir aileye mensuptur ve meşhur Şâfiî Fakihî Abdulgaffâr b. Abdülkerim el-Kazvinî'nin soyundan gelmektedir. Çocukluğu ve eğitim hayatı hakkında pek bilgi bulunmayan Gaffârî'nin kaleme aldığı eserlerden hareketle iyi bir eğitim aldığı düşünülmektedir. Ayrıca kadılık görevinde bulunduğu ve Safevî hanedanıyla yakın ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Kaşan ve Hindistan gibi yerlere seyahatlerde bulunan Gaffârî'nin 1567 yılında Deybül şehrinde vefat ettiği düşünülmektedir. Kadı Ahmed Gaffârî, çeşitli sahalarda birçok eser kaleme almıştır ve bunların en önemlilerinden birisi *Tarih-i Cihân-Ârâ* olarak bilinen eseridir. *Tarih-i Cihân-Ârâ*, İslâmiyet öncesi dönemden 1565 yılına kadar gelen olayları içeren kısa bir genel tarihtir ve üç bölümden meydana gelmektedir⁶⁶. Gaffârî'nin eserinde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri hakkında çok kısa bir bölüm bulunmaktadır. Ancak buradaki bilgiler orijinal değildir. Çalışmamızda bu eserin 1966 yılında Tahran'da basılan ve Mücteba Minovî tarafından hazırlanan edisyon kritikli Farsça metni kullanılmıştır.

⁶⁴ Özgüdenli, 2008: 19-20.

⁶⁵ Şeşen, 1993: 132-133.

⁶⁶ Seccâdî, 1996: 280-281.

3. 4. Hamdullah Müstevfî-i Kazvinî

Hamdullah Müstevfî, 1281 yılında Arap asıllı bir aileye mensup olarak İran'ın Kazvin şehrinde dünyaya gelmiştir. Ailesi Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billah iktidarından Gazneli Hükümdarı Sultan Mahmûd'un ölümüne kadar belirli aralıklarla Kazvin şehrinin yönetimini elinde tutmuştur. Hamdullah Müstevfî'nin dedesi ve babası Irak müstevfîsi olduğu için ailesi *Müstevfîyân* olarak bilinmektedir. Hamdullah Müstevfî, genç yaşlarından itibaren tarih kitaplarıyla ilgilenmiş ve âlimlerin sohbetlerinde bulunmuştur. İlhanlılara kâtip ve maliye müfettişi olarak hizmet etmiş ve 1340 yılında Kazvin'de vefat etmiştir. Hamdullah Müstevfî'nin bilinen üç eseri vardır. Bunlardan birisi *Tarih-i Güzîde* isimli genel tarih eseridir. *Tarih-i Güzîde*, Hamdullah Müstevfî'nin bizzat yaşadığı devir hakkında bilgi içermesi bakımından İlhanlı Tarihi için çok önemli bir kaynaktır. Hamdullah Müstevfî'nin diğer bir tarih eseri Firdevsî'nin *Şâhnâmesine* nazire olarak kaleme alınan *Zafernâme* isimli manzum eserdir. *Zafernâme*, 75.000 beyitten oluşmaktadır ve Hz. Peygamber'in doğumundan 1334 yılına kadar gelen bir tarih kitabıdır⁶⁷. Hamdullah Müstevfî'nin iki eserinde de Türkiye Selçukluları hakkında kısa bilgiler bulunmaktadır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev hakkındaki kayıtlar da onun iktidar süresi ve Moğollara mağlubiyetinden ibarettir. Bu açıdan Hamdullah Müstevfî-i Kazvinî'nin çalışmamızda kullanılan iki eserinin Türkiye Selçuklu tarihi açısından kaynak değeri oldukça düşüktür. Bu eserlerde geçen ve çalışmamız için kayda değer olan tek bilgi, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın bizzat oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından zehirlenerek öldürüldüğünün kaydedilmesidir. Çalışmamızda *Tarih-i Güzîde*'nin Mürsel Öztürk tarafından yapılmış Türkçe tercümesi, *Zafernâme*'nin ise İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan 2041 numaralı Farsça yazma nüshası kullanılmıştır.

3. 5. Muhammed b. Havenşâh b. Mahmûd Mîrhând

Timurlular devri tarihçilerinden Mîrhând'ın h. 837 (1433-1434) yılında Belh şehrinde doğduğu düşünülmektedir. Kendisinin ailesi Buhara'dan Belh'e göç etmiş bir seyyid ailesidir. Babası Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh'ın üç oğlundan birisi olan Mîrhând, eğitiminin ilk yıllarını Belh şehrinde geçirmiş ve tahsilini Herat'ta tamamlamıştır. Ali Şîr Nevâî'nin dikkatini çeken ve himayesine giren Mîrhând, Herat'taki İhlâsiye Hankâhı'nda meşhur eseri *Ravzatü's-Safâ*'yı yazmaya başlamış ve hayatının son yıllarında tamamlamıştır. Kendisi 1496 yılında Herat civarındaki Gâzergâh'a yerleşerek münzevi bir hayat yaşamaya başlamış ve 1498 senesinde vefat etmiştir. Hamisi Ali Şîr Nevâî'ye ithaf ettiği eseri *Ravzatü's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, 7 ciltten oluşan Farsça bir genel tarih eseridir. Bu hacimli eserin pek çok kısmı farklı dillere tercüme edilmiştir. Eserin IV. cildinde Selçuklular

⁶⁷ Özeydın, 1997: 454.

da ele alınmaktadır⁶⁸. Çalışmamızda *Ravzatü's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ* isimli eserin Selçuklulardan bahseden IV. cildinin ilk kısmının Erkan Göksu tarafından yapılan ve Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan Türkçe tercümesi kullanılmıştır. Eserin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemi hakkında içerdiği bilgiler çok kısadır ve Hamdullah Müstevfî-i Kazvinî'nin kayıtlarının tekrarından ibarettir.

3. 6. Minhâcüddîn Osmân el-Cûzcânî

Minhâcüddîn Osmân el-Cûzcânî, 1193 yılında Firûzkûh'ta dünyaya gelmiş ünlü bir âlim ve ediptir. Kendisi ilim ve edebiyatla meşgul olan bir aileye mensuptur ve daha çok Minhâc-ı Sirâc ismiyle tanınmaktadır. Gurlu Hükümdarı Gıyâseddîn Muhammed'in sarayında yetişmiş ve onun hizmetinde bulunmuştur. Daha sonraları ise Emîr Nâsireddîn Kabâce, Delhi Türk Sultanı Şemseddîn İltutmuş ve Sultan Gıyâseddîn Balaban'ın iktidarlarında çeşitli görevlerde bulunmuştur. Minhâcüddîn Osmân el-Cûzcânî'nin 1266'dan sonra vefat ettiği ve Delhi'de defnedildiği düşünülmektedir. Onun en önemli eseri Hz. Âdem'den başlayarak 1260 yılına kadar gelen *Tabakât-ı Nâsirî* isimli genel İslâm Tarihi'dir. Bu hacimli eser 23 bölümden meydana gelmektedir. Eser, özellikle Minhâc-ı Sirâc'ın yaşadığı devirde Hindistan ve Afganistan'da gerçekleşen olaylar hakkında mühim bir kaynaktır. Eser, pek çok Müslüman-Türk devleti yanında Selçuklular hakkında da bilgiler içermektedir⁶⁹. Çalışmamızda *Tabakât-ı Nâsirî* isimli eserin Erkan Göksu tarafından hazırlanan 11., 12., 13. ve 16. tabakalarının Türkçe tercümesi kullanılmıştır. *Tabakât-ı Nâsirî*'nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemi hakkındaki kayıtları çok kısa olmakla birlikte kayda değerdir. Zira bu eser sultanın kişiliği hakkında olumlu bir resim çizdiği gibi onun Köseadağ'da kendi askerleri tarafından terk edildiği bilgisini vererek diğer tüm kaynaklardan ayrılmaktadır.

3. 7. Fasîh-i Hâfî

Timurlular zamanının ünlü devlet adamı ve tarihçilerinden birisi olan Fasîh-i Hâfî, 1375 yılında Herat şehrinde dünyaya gelmiştir. Kendisinin çocukluk ve gençlik yılları hakkında pek bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bununla birlikte iyi bir eğitim almış olduğu düşünülmektedir. Timur'un ölümünden sonraki süreçte Timurlular Devleti'nin hizmetine girmiş ve mali işlerden sorumlu devlet biriminde görev almıştır. 1441 yılında veya sonraki bir tarihte öldüğü düşünülmektedir. Fasîh-i Hâfî'nin en mühim eseri kendisine şöhret kazandıran *Mücmel-i Fasîhî* isimli eserdir. Farsça bir genel tarih olan eser, Hz. Âdem'den Fasîh-i Hâfî'nin zamanına kadar yaşanmış olayları içermektedir. Eser bir mukaddime, iki bölüm ve

⁶⁸ Aka, 2005: 156.

⁶⁹ Bazmee-Ansari, 1993: 98-99.

bir de hatime kısmından oluşmaktadır⁷⁰. Türkiye Selçuklu Tarihi hakkında da kayıtlar içeren *Mücmel-i Fasîhî*, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölüm tarihi hakkında bilgi vermektedir. Çalışmamızda Türkçe'ye tercümesi bulunmayan bu eserin Muhsin Nâci Nasrâbâdî tarafından hazırlanıp Tahran'da neşredilen Farsça nüshası kullanılmıştır.

4. DOĞU ROMA KAYNAKLARI

4. 1. Georgios Akropolites

1217 yılında Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'te dünyaya geldiği bilinen Georgios Akropolites, İznikli soylu bir aileye mensuptur. Aynı zamanda Palaiologos hanedanı ile de akrabadır. Georgios Akropolites, 16 yaşına girdiği 1233 yılında ailesi tarafından İznik'e gönderilmiştir. Burada 1234 yılında önemli bir devlet memuriyetine getirilmiş, ayrıca Theodoros Hexapterygos ve Nikeforos Blemmydes gibi ünlü âlimlerden eğitim almış, Doğu Roma imparatorları II. Theodoros Laskaris'in ve İmparator VIII. Michael Palaiologos'un hizmetinde bulunmuştur. Hayatının son yıllarında önemli elçilik heyetlerinde yer alan Georgios Akropolites, 1260'ların başında Konstantinopolis'te kendi ismiyle anılan bir okul kurmuş ve 1282 yılında burada ölmüştür⁷¹.

Georgios Akropolites, 1203 ile 1261 yılları arasındaki olayları kapsayan *Historia (Tarih)* isimli bir eser kaleme almıştır. Bu tarih eseri İznik merkezli Doğu Roma İmparatorluğu hakkında çok ayrıntılı bilgiler vermektedir. Özellikle Doğu Roma-Türkiye Selçuklu ilişkileri bakımından eserin önemi büyüktür. Eser, XIII. yüzyılın ilk yarısında Doğu Roma İmparatorluğu, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkiye Selçukluları hakkında birçok olayı aydınlatan veriler içermektedir. Bazı konularda objektif olamasa da pek çok olayın görgü şahidi olarak güvenilir bir tarihçidir⁷². Georgios Akropolites'in *Tarih* isimli eseri Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde Doğu Roma İmparatorluğu ile gerçekleştirilen diplomatik faaliyetler hakkında önemli bilgiler içermektedir. Eserin Türkçe'ye Bilge Umar tarafından yapılmış bir tercümesi mevcuttur ve çalışmamızda bu çeviri kullanılmıştır.

4. 2. Nikeforos Gregoras

XIV. yüzyılda yaşamış olan Doğu Romalı devlet adamı Nikeforos Gregoras'ın 1290 ile 1294 yılları arasında Karadeniz Ereğlisi'nde dünyaya geldiği düşünülmektedir. Ailesi hakkında pek bilgi bulunmayan Nikeforos Gregoras'ın, küçük yaşta yetim kaldığı ve 1304 yılından itibaren dayısı olan Karadeniz Ereğlisi Piskoposu Ioannes tarafından yetiştirildiği bilinmektedir. Dayısı tarafından 1315 yılında eğitim maksadıyla Konstantinopolis'e

⁷⁰ Kurtuluş, 1995: 214-215.

⁷¹ Keçiş, 2009: 192-193.

⁷² Keçiş, 2009: 193-195.

gönderilmiş, devrinin büyük âlimlerinden Ioannes Glykis ve Theodoros Metokhites'in öğrencisi olmuştur. Matematik, felsefe, dinbilimi ve astronomi yanında tarih ile de ilgilenmiştir. 1321 yılında hocası Theodoros Metokhites tarafından İmparator II. Andronikos Palaiologos'a takdim edilmiş ve imparatorun iltifatına mazhar olmuştur⁷³. Nikeforos Gregoras, ilmi faaliyetleri yanında Doğu Roma İmparatorluğu adına diplomatik görevler de yürütmüştür. Hayatının son yıllarında ise gözden düşmüş ve 1360 yılında Konstantinopolis'te ölmüştür. Nikeforos Gregoras, arkasında pek çok eser bırakmıştır. Bunların en önemlilerinden birisi de tarih sahasında kaleme aldığı eseridir. Kendisinin *Roma Tarihi* isimli bu eseri 37 kitaptan oluşmaktadır ve 1204 yılından 1359 yılına kadar gelen bir eserdir. Kendisinden önceki tarihçilerden Georgios Akropolites, Georgios Pachymeres ve Niketas Khoniates gibi isimlerin eserlerini kullanmış ve bazı belgelerle kitabının metnini genişletmiştir. Nikeforos Gregoras'ın eseri Doğu Roma Tarihi'nin 1307-1321 yılları arasındaki dönemi için tek kaynaktır⁷⁴. Bu eser Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında Doğu Roma İmparatorluğu ile gerçekleştirilen siyasi ve ekonomik ilişkiler ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. Yunanca yazılmış olan bu eserin 1204-1303 yılları arasını kapsayan kısmı Arslan Kılıç tarafından yüksek lisans tez çalışması kapsamında Türkçe'ye çevrilmiş, çalışmamızda da bu tez kullanılmıştır.

4. 3. Georgios Pachymeres

Georgios Pachymeres, Doğu Roma Tarihi hakkında eser yazan en önemli tarihçilerden birisidir. Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgaliyle İznik'e göç etmek zorunda kalan bir ailenin mensubu olarak 1242 yılında İznik'te dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini İznik'te aldıktan sonra, Latin işgalinden kurtulan Konstantinopolis'e giderek tarihçi Georgios Akropolites'in öğrencisi olmuştur. Georgios Pachymeres, aldığı eğitim ve kişisel yetenekleri sayesinde kısa sürede Doğu Roma İmparatorluğu'nda dini ve siyasi makamlar elde etmiştir. İlk görevi Ayasofya Kilisesi'nde Papaz yardımcılığıdır. Sonrasında sırasıyla Papazlar Yargıç Meclisi Üyeliği, Noterlik, Havarî Tarihi Öğretmenliği, Hieromnemonluk ve Protekdikosluk gibi görevleri üstlenmiştir. Kendisinin ne zaman öldüğü bilinmemektedir. Ancak *Syngrafikai Historiai* isimli tarih eserinin 1307 yılı olaylarına kadar gelmesinden hareketle 1310 yılında öldüğü düşünülmektedir. Pek çok eseri olan Georgios Pachymeres'in günümüze yalnızca 8 eseri ulaşabilmiştir. Bunların en mühimlerinden birisi *Syngrafikai Historiai* isimli tarih eseridir. Bu eser 1261 yılında Konstantinopolis'in Doğu Romalılar tarafından geri

⁷³ Kılıç, 2019a: 7-8.

⁷⁴ Kılıç, 2019a: 9-15.

alınmasından başlayarak 1307 yılı olaylarına kadar gelmektedir⁷⁵. Georgios Pachymeres'in eseri Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in eşi Berduliye Hatun ve oğlu Sultan II. İzzeddîn Keykâvus ile ailesi hakkında verdiği orijinal bilgiler sebebiyle çalışmamızda kullanılmıştır. Eserin tamamının Türkçe'ye tercümesi bulunmamakla birlikte, Türk Tarihi ile alakalı kısımları İlcan Bihter Barlas tarafından tercüme edilerek yayınlanmıştır. Çalışmamızda İlcan Bihter Barlas'ın İlgi Kültür Sanat Yayınları altında 2009 yılında İstanbul'da neşredilen eseri kullanılmıştır.

4. 4. Mikhael Panaretos

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev hakkında bilgi içeren Doğu Roma kaynaklarından birisi de Trabzonlu tarihçi Mikhael Panaretos'un eseridir. Bu eser 1204 yılında IV. Haçlı Seferi neticesinde kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun tarihi hakkındaki en önemli kaynaklardan birisidir. Bu kroniği kaleme alan Mikhael Panaretos'un hayatı hakkında bilinenler ise oldukça sınırlıdır. Mikhael Panaretos'un doğum tarihi hakkında pek çok görüş bulunsa da genel itibarıyla 1320 yılında Trabzon'da dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Mikhael Panaretos, 1340'lı yıllarda yaşanan olayların genç yaştaki bir görgü şahididir ve Trabzon imparatorları olan Büyük Komnenosların sarayındaki bir görevlidir. İmparatorlar ile yakın ilişkiler içerisinde olmuş ve özel unvanlarla ödüllendirilmiştir. Soylu bir aileye mensup olduğu ve iyi bir eğitim aldığı düşünülmektedir⁷⁶. Mikhael Panaretos, çok genç yaşta Trabzon Rum İmparatoru III. Aleksios'un yakın hizmetinde bulunmuş ve tarih eseri olan bir kronik kaleme almıştır. Bu kroniğinde 1204 yılı ile kendisinin vefat tarihi olan 1390 yılına kadar yaşanan olaylardan bahsedilmektedir⁷⁷. Mikhael Panaretos'un kroniğinde Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında düzenlenen ve Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in komuta ettiği düşünülen Trabzon Kuşatması hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamızda bu kroniğin Yunanca orijinal metninden Scott Kennedy tarafından yapılan ve Harvard Üniversitesi Yayınları altında 2019'da Londra'da basılan İngilizce tercüme kullanılmıştır.

4. 5. Ioannes Lazaropoulos

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev hakkında bilgi içeren diğer bir Doğu Roma kaynağı Ioannes Lazaropoulos tarafından kaleme alınan *Synopsis* isimli eserdir. Ioannes Lazaropoulos'un 1310 yılında Trabzon'da dünyaya geldiği düşünülmektedir. Kendisi 1340 yılından önceki bir tarihte kiliseye intisab ederek rahip olmuştur. Dönemin imparatorları ile yakın ilişkiler kuran Lazaropoulos, 1364 yılında Trabzon Metropolitliği'ne atanmıştır. 1367

⁷⁵ Kayapınar, 2007: 139.

⁷⁶ Keçiş, 2012a: 26-29.

⁷⁷ Keçiş, 2012a: 29-32.

yılında ise sebebi bilinmeyen bir şekilde görevinden istifa etmiş ve iki yıl sonra 1369 yılı Aralık ayında ölmüştür⁷⁸. Trabzonlu Ioannes Lazaropoulos'un *Synopsis* isimli eseri Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarında gerçekleşen Trabzon kuşatması hakkında en ayrıntılı bilgileri içeren kaynaktır. Ayrıca kuşatmanın başında bulunan Melik isimli komutanın da Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın oğlu olduğunu kaydeden tek eserdir. Çalışmamızda Ioannes Lazaropoulos'un *Synopsis*'inin Yunanca orijinalinden İngilizce'ye İsveçli Bizantinist Jan Olof Rosenqvist tarafından çevrilen ve Uppsala Üniversitesi Yayınları altında 1996'da yayınlanan açıklamalı nüshası kullanılmıştır.

5. SÜRYANİ KAYNAKLARI

5. 1. Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri hakkında önemli bilgiler içeren kaynak gruplarından birisi de Süryani kaynaklarıdır. Çalışmamızda kullanılan Süryani kaynaklarının en önemlileri XIII. yüzyılda Selçuklu topraklarında yaşamış olan Süryani Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî'nin eserleridir. Süryaniler tarafından Bar İbrâÿâ ve Batılılar tarafından Bar Hebraeus olarak bilinen Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, 1225 yılında Malatya'da dünyaya gelmiştir. Kendisi tarihçi, filozof, edip ve tabip olan çok yönlü bir Süryani âlimidir. İyi bir eğitim alarak Süryanice, Yunanca ve Arapça öğrenmiştir. Sonraki süreçte ilahiyat ve felsefe eğitimi alan İbnü'l-İbrî, babası ve başka âlimlerden tıp öğrenimi de görmüştür⁷⁹. Yakubîler adına devrinin pek çok hükümdarıyla görüşen ve önemli işler yapan İbnü'l-İbrî, 30 Temmuz 1286'da Meraga'da ölmüş, cenazesi Musul'a getirilerek buradaki Mâr Mettey Manastırı'na defnedilmiştir. Çok büyük bir tarihçi olan İbnü'l-İbrî, bu sahada iki büyük eser kaleme almıştır. Bunlardan ilki *Kronografya* olarak bilinen Süryanice genel tarih eseridir. *Kronografya*, yaratılıştan 1286 yılına kadar gelen olayları içermektedir ve kendi içinde iki ana bölüme ayrılmaktadır. Eserin XIII. yüzyıla dair kayıtları bizzat İbnü'l-İbrî'nin yaşadıklarına ve duyduklarına dayanmaları bakımından oldukça önemlidir. İbnü'l-İbrî'nin Süryanice *kronografya*'sının bizzat kendisi tarafından yazılmış bir Arapça muhtasarı da mevcuttur. Bu eser *Tarihu Muhtasarü'd-Düvel* ismiyle bilinmektedir⁸⁰.

İbnü'l-İbrî'nin eserleri Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanına ait pek çok olay hakkında birinci elden orijinal bilgiler sağlayan çağdaş kaynaklardır. Bu kaynaklarda sultanın tahta çıkışından ölümüne kadar gerçekleşen hemen hemen tüm gelişmeler hakkında orijinal, tarafsız ve kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Özellikle de Moğollarla ilgili bölümlerde İbnü'l-

⁷⁸ Rosenqvist, 1996: 30-31.

⁷⁹ Özaydın, 2000b: 92-93.

⁸⁰ Özaydın, 2000b: 93.

İbrî'nin kayıtları olayları aydınlatıcı bilgiler içermektedir. Çalışmamızda İbnü'l-İbrî'nin *kronografya*'sının Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçe'ye çevrilmiş nüshası ve Arap araştırmacı Ebû İshâk Ermele tarafından Süryanice'den Arapça'ya *Tarihü'z-Zamân* adıyla çevrilerek 1986 yılında Beyrut'ta yayınlanan nüshası kullanılmıştır. İbnü'l-İbrî'nin diğer eseri *Tarihu Muhtasarü'd-Düvel*'in ise Ebû Anton Sâlihânî tarafından 1890 yılında Beyrut'ta basılan Arapça metni ve Şerafettin Yaltkaya tarafından hazırlanarak Türk Tarih Kurumu yayınları altında yayınlanan Moğol Tarihi kısmının tercümesi kullanılmıştır.

5. 2. El-Mekîn Circîs b. El-Amîd

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri ile ilgili bilgiler veren diğer bir Süryani kaynak yazarı Ebü'l-Mekârim el-Mekîn Circîs b. el-Amîd Ebi'l-Yâsir b. Ebi'l-Mekârim İlyâs'tır. Irak'ın Tikrit kentinden Süryani bir aileye mensuptur ve 1206 yılında Kahire'de dünyaya gelmiştir. Mısır'da ve Suriye'de Eyyûbîlere hizmet etmiş ve Divânü'l-Ceyş'te görev yapmıştır. Ömrünün son yıllarını Şam'da geçirmiş ve orada vefat etmiştir. Kendisinin yalnızca bir eseri bilinmektedir. Bu eser yaratılıştan 1260 yılına kadar gelen bir genel tarih eseri olan *el-Mecmû'ü'l-Mübârek* isimli kitaptır⁸¹. El-Mekîn Circîs b. el-Amîd'in eseri Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümü, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Amîd ve çevresini zaptı ve Moğol istilasası gibi konular hakkında bilgiler içermektedir. Söz konusu eser verdiği olayların tarihlerini kaydettiği gibi, Amîd'in zaptı ve Moğol istilasası hakkında diğer kaynaklarda bulunmayan bazı küçük detaylar da içermektedir. Çalışmamızda el-Mekîn Circîs b. el-Amîd'in genel tarih eserinin 1205-1260 yılları arasını kapsayan bölümünün *Ahbârü'l-Eyyûbüyyîn* ismiyle ayrıca basılan kısmı kullanılmıştır. Elimizdeki metin 1991 yılında Kahire'de Ahmed Üns Abdülmecîd tarafından yayınlanan Arapça metindir.

6. ERMENİ KAYNAKLARI

6. 1. Başkumandan Simbat

Ermeni tarih yazıcılığının önemli isimlerinden bazıları Kilikya sahasından çıkmışlardır. Bunların en mühimlerinden birisi Başkumandan Simbat'tır. Kendisi gerek Kilikya Ermenileri içindeki siyasi konumu gerekse de diğer Ermeni tarih yazıcılarından farklı olarak din adamı olmaması yönüyle önemli bir şahsiyettir. Başkumandan Simbat'ın hayatıyla ilgili bazı ayrıntılar kendi eseri vasıtasıyla öğrenilmektedir. Simbat, Kilikya Ermeni Hâkimi I. Leon'un ölümünden sonra naiplik yapan Babaron Senyörü Konstantin'in oğludur. 1203 yılında dünyaya gelmiş ve 10 yaşındayken I. Leon'un sarayına girmiştir. 1226 yılında kardeşi Hetum'un I. Leon'un kızı İzabel ile evlenip Kilikya Ermeni tahtına çıkması üzerine Simbat da Kündistabl unvanıyla Ermeni kuvvetlerinin başkumandanı ilan etmiştir. Kardeşinin

⁸¹ Özaydın, 2003: 553.

iktidarında Türkiye Selçukluları'nın Kilikya seferlerine bizzat şahitlik eden Simbat, 1275 yılında ölene kadar Kilikya Ermenileri'nin başkumandanı olarak kalmıştır. Başkumandan Simbat'ın çeşitli eserleri olmakla birlikte bunlardan konumuzu ilgilendiren eseri vekayinâmesidir. Bu vekayinâme 951 yılından 1331 yılına kadar gerçekleşen olayları içermektedir. Eserin 1275 yılına kadar gelen kısmını bizzat Simbat kaleme almış, 1275 ile 1331 yılları arasındaki olayları ise adı bilinmeyen birisi zeyl olarak yazmıştır⁸². Başkumandan Simbat'ın vekayinâmesi, özellikle Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Tarsus Kuşatması ve ölümü hakkında pek çok kaynakta bulunmayan önemli ve orijinal bilgiler içermektedir. Kuşatma sırasında şehri koruyan Ermeni kuvvetlerinin bizzat başında olması, kendisinin kayıtlarının önemini arttırmaktadır. Çalışmamızda *Başkumandan Simbat Vekayinâmesi*'nin Hrand D. Andreasyan tarafından 1946 yılında Ermenice'den çevrilen ve Türk Tarih Kurumu'nda yayınlanmamış tercüme serisi içerisinde bulunan nüshası kullanılmıştır.

6. 2. Müverrih Kiragos

Önde gelen Ermeni tarihçilerinden birisi olan Müverrih Kiragos'un hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Gence şehrinde doğduğu bilinen Kiragos'un doğum tarihi de belli değildir. Ancak eserinin bir yerinde vekayinâmesini yazmaya başladığı 1241 yılında 40 yaşında olduğunu belirtmesi, 1200-1201 yıllarında doğduğunu ortaya koymaktadır. Döneminin ünlü Ermeni âlimlerinden Mıkhitar Koş'un kurduğu Gedik Manastırı'nda eğitim hayatına başlayan Müverrih Kiragos, hocası Vardapet Vanagan ile birlikte Tavuş Kalesi yakınlarındaki Khoranaşad Manastırı'nda tahsil için bulunmuştur. Ancak burada Moğollar tarafından esir alınmış ve onlara kâtiplik yapmak üzere alıkonulmuştur. Bir süre Moğollara hizmet ettikten sonra ellerinden kurtulmayı başaran Kiragos, harabe haldeki Gedik Manastırı'na dönmüş ve 1272 yılında ölmüştür. Özellikle dini konularda pek çok eser yazan Müverrih Kiragos'un yalnızca *Ermeni Tarihi* isimli vekayinâmesi günümüze ulaşmıştır. Kendi ifadesiyle 1241 yılında yazmaya başladığı ve 1265 yılında tamamladığı bu eser, *Ermeni Tarihi* ismini taşısa da Kiragos, Gürcü ve Ermeni bölgeleri ile Anadolu ve Suriye'de yaşanan olaylar hakkında bilgiler vermekten de geri durmamıştır⁸³.

Müverrih Kiragos'un vekayinâmesi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde Erzurum'un Moğollar tarafından tahrip edilmesi, Köseadağ Savaşı ve savaş sonrasında yaşanan Moğol istilasını süreci hakkında çok önemli bilgiler içermektedir. Bu eserin Moğol tarihiyle ilgili seçilmiş pasajlarının Osmanlı Türkçesi'ne yapılmış bir tercümesi mevcuttur.

⁸² Andreasyan, 1950: 408-411.

⁸³ Andreasyan, 1949: 112-113.

Çalışmamızda bu tercümenin Gürsoy Solmaz tarafından hazırlanarak 2009 yılında Elips Yayınları altında basılan nüshası kullanılmıştır.

6. 3. Korykoslu Hayton

Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum'un kardeşi Oşin'in oğlu olan Hayton'un doğum tarihi bilinmemektedir. Bununla birlikte eserindeki bazı ifadelerinden hareketle 1240'lı yılların başında doğmuş olduğu düşünülmektedir. Kendisi 1280 yılında ağabeyi Toros'un ölümünden sonra Korykos kentinin başına geçmiş, Kıbrıs Kralı Guy d'Ibelin'in kızı İsaabel ile evlenerek Kilikya Ermenileri arasında önemli bir konuma sahip olmuştur. Kilikya Ermenileri içerisinde aktif olarak pek çok olaya karışmış ve Memlûklere karşı verilen mücadelelere de katılmıştır. Sonraki süreçte Kıbrıs ve Avrupa'ya giden Hayton, 1308 yılında Kilikya'ya geri dönmüştür. Kendisinin hayatının son yılları hakkında bilgi yoktur. Yalnızca 1320 yılına gelindiğinde artık hayatta olmadığı bilinmektedir. Hayton'un en önemli eseri *Flos Historiarum Terre Orientis* (Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı) isimli tarih kitabıdır. 1307 yılında tamamlanan eser Latince'ye çevrilerek bizzat Papa V. Clement'e sunulmuştur. Bir Haçlı Seferi planı olarak hazırlanan eser, Doğu dünyasının coğrafyası ve tarihi hakkında çok önemli bilgiler içermektedir⁸⁴. Bu eser Moğollar ve Türkiye Selçuklu topraklarına yönelik saldırıları hakkında da çok önemli bilgiler içermektedir. Çalışmamızda eserin Altay Tayfun Özcan tarafından Latince aslından dilimize yapılan tercümesi kullanılmıştır.

6. 4. Aknerli Grigor

XIII. yüzyıl Ermeni tarihçilerinden birisi de hakkında pek bilgi bulunmayan Aknerli Grigor'dur. Kendisinin *Okçu Milleti Tarihi* isimli eseri başka yazarlara atfedilse de kendisine ait olduğu sonradan ortaya konmuştur. Aknerli Grigor, Kilikya'daki Akneri-Vank Manastırı'nda görev yapan rahiplerdendir. Eserinin bir yerinde kitabını Akneri-Vank Manastırı Pederi Stephanos'un emri ve manastır hazinedarı Vardan ile büyük rahiplerin onayıyla yazmaya başladığını ve 1273 yılında tamamladığını kaydetmektedir. Yine kendisinden öğrenildiğine göre kitabı 1229 ile 1273 yılları arasında yaşanan 44 yıllık olayları içermektedir. Eserin içeriği ve bazı ifadeleri incelendiği zaman Aknerli Grigor'un 1228 ile 1265 yılları arasında Doğu'da yaşanan olayları Vardapet Vanagan'ın bir öğrencisinden öğrendiği ortaya çıkmaktadır. Yine içerik analizinden Aknerli Grigor'un Moğolları çok iyi tanıyan insanlarla görüştüğü anlaşılmaktadır⁸⁵. Aknerli Grigor'un *Okçu Milleti Tarihi* isimli eseri Moğollar ve Moğolların Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev hâkimiyetindeki Selçuklu topraklarına yönelik istila hareketi hakkında oldukça kıymetli bilgiler içermektedir.

⁸⁴ Hayton *historia* 9-15.

⁸⁵ Aknerli Grigor 9-11.

Çalışmamızda bu eserin Hrant D. Andreasyan tarafından Ermenice aslından dilimize çevrilen ve Yeditepe Yayınları tarafından İstanbul’da yayınlanan Türkçe tercümesi kullanılmıştır.

6. 5. Piskopos Stepanos

Stepanos Orbelyan, XIII. yüzyılın ortalarında Sünik Eyaleti’nde (Karabağ) dünyaya gelmiştir. Stepanos Orbelyan, 1280 yılında babasının isteği üzerine din adamları zümresine katılmıştır. 1285 yılında Sünik başpiskoposunun ölümü üzerine takdis edilerek onun yerini doldurmak üzere Kilikya’ya gönderilmiştir. Burada Kilikya Ermeni Hâkimi III. Leon tarafından himaye edilen Stepanos, büyük bir merasimle takdis edilerek Sünik Başpiskoposu ilan edilmiştir. Stepanos Orbelyan, ardında oldukça önemli bir tarihi vekayinâme bırakmıştır. XIII. yüzyılın sonlarında yazmaya başladığı bu eserde asıl maksadı Sünik Hanedanı’nın tarihini yazmak olmuştur. Ancak eserinde Sünik Hanedanı’nın tarihi serüveni dışında Gürcistan ve İran’da yaşanan olaylar, Türklerle olan ilişkiler, Moğollar ve bölgeye hâkim oluşları gibi pek çok konuda önemli bilgiler vermiştir⁸⁶. Stepanos’un vekayinâmesi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında özellikle Moğollara karşı verilen mücadele ve başka olaylar hakkında da bilgiler içermektedir. Bu vekayinâmenin tamamının dilimize tercümesi bulunmamaktadır. Yalnızca A. G. Galstyan tarafından eserden seçilen Moğol Tarihi ile ilgili pasajların İlyas Kemaloğlu tarafından yapılan tercümesi mevcuttur. Çalışmamızda da bu tercüme kullanılmıştır.

6. 6. Sebastatsi

Ermeni müverrihleri tarafından kaleme alınan tarih eserlerinden bir diğeri *Sebastatsi Vekayinâmesi*’dir. Bu vekayinâmenin yazarı Sebastatsi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca isminden ötürü Sebastiy (Sivas) şehrine mensup olduğu ve Moğol istilasına şahitlik ettiği düşünülmektedir. Kendisinin eserinin Erivan’da 3 ayrı yazma nüshası bulunmaktadır. Vekayinâmesinin içerdiği tarihi bilgiler oldukça kıymetlidir. Zira Sebastatsi’nin verilerini Urfalı Mateos, Genceli Kiragos, Vardapet Vardan ve diğer müverrihlerin kayıtları da doğrulamaktadır. Sebastatsi, vekayinâmesinde ilk olarak 1. yüzyıldan 1220 yılına kadar gelen olayları ele almakta, sonrasında ise 1220’den XIII. yüzyıl sonlarına kadar yaşanan olayları kaydetmektedir. Bu bölüm kendisinin bizzat yaşadığı döneme tekabül ettiği için kaydedilen veriler oldukça önemlidir. Sebastatsi eserinde Celâleddîn Hârezmşah, Moğollar, Baycu Noyan’ın Türkiye Selçuklu arazilerini istilası, Sivas’ın tahribi ve Ermeniler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca kendisinin kayıtlarında diğer Ermeni müverrihlerinde olmayan bazı bilgiler de bulunmaktadır⁸⁷. Eserin A.

⁸⁶ Andreasyan, 1950: 419-422.

⁸⁷ Sebastatsi *vekayinâme* 35 dn. 121.

G. Galstyan tarafından neşredilen XIII. yüzyıl kısmı İlyas Kemaloğlu tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş, tarafımızdan da bu çeviri kullanılmıştır.

6. 7. David Bağışetsi

Ermeni müverrihi David Bağışetsi'nin, Van Gölü'nün güneybatı kıyısında bulunan Bağış Manastırı'nın papazı olduğu bilinmektedir. Bir tarih eseri kaleme aldığı gibi pek çok eseri kopyalarak günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Yazdıkları uzunca bir süre bilim camiası tarafından bilinmeyen David Bağışetsi'nin kaleme aldığı tarih eserinin iki adet yazma nüshası bulunmaktadır. Matenadaran Müzesi'nde 7589 ve 4041 numaraya kayıtlı bu yazmalar incelenerek eserin Moğol istilasına ile ilgili kayıtları A. G. Galstyan tarafından Rusça'ya, bu Rusça edisyondan da İlyas Kemaloğlu tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir⁸⁸. Bu eser Baycu Noyan, Köseadağ Savaşı, Selçuklu topraklarının tahribi ve Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Moğollara teslim edilen aile bireyleri hakkında önemli bilgiler içermektedir.

6. 8. Müverrih Vardapet Vardan

Ermeni tarih yazıcılığının en önemli ve parlak temsilcilerinden birisi olan Müverrih Vardapet (Rahip) Vardan'ın doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Ancak kendisinin Doğulu anlamına gelen Areveltzi unvanından ve ömrünün büyük bir kısmını Utî Eyaleti'ndeki Hağbat Manastırı'nda geçirmesinden hareketle, Arran bölgesi sınırlarında doğmuş olabileceği düşünülmektedir. Kendisi küçük yaşlarda rahip sınıfına dâhil olmuş, Genceli Kiragos'un da hocası olan Vardapet Vanagan'ın en parlak öğrencisi olarak yetişmiştir. Yaşadığı zamanda Ermenilere oldukça büyük hizmetlerde bulunan Müverrih Vardapet Vardan, arkasında pek çok eser bırakarak 1272 tarihinde ölmüş ve Hağbat Manastırı'nda defnedilmiştir. Kendisinin en önemli eseri aynı zamanda şöhret kazanmasına da vesile olan *Cihân Tarihi* isimli kitabıdır. *Cihân Tarihi*, yaratılıştan başlayarak 1269 yılına kadar gelen tarihi olayları içermektedir. Bununla birlikte eserin en önemli kısmı Moğollarla ilgili bölümlerdir. Zira bu bölümlerdeki kayıtlar Vardan'ın kendi tecrübelerine dayanmaktadır⁸⁹. Müverrih Vardapet Vardan'ın eseri Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında yaşanan Moğol istilası hakkında önemli bilgiler içermektedir. Çalışmamızda *Cihân Tarihi* isimli eserin 889 ile 1269 yılları arasındaki kısmının Hrant D. Andreasyan tarafından hazırlanan ve 1937 yılında Tarih Semineri Dergisi'nin 2. sayısında yayınlanan Türkçe tercümesi kullanılmıştır.

⁸⁸ Bağışetsi tarih 164 dn. 432.

⁸⁹ Andreasyan 1950.

7. LATİN KAYNAKLARI

7. 1. Simon De Saint Quentin

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri hakkında bilgi içeren birkaç adet Latin kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Papa IV. Innocentius tarafından Moğolları Hristiyanlığa davet için Doğu'ya gönderilen Dominiken Keşiş Simon De Saint Quentin'in eseridir. Kendisi 1245 yılında gönderildiği Moğol topraklarına giderken Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hüküm sürdüğü Türkiye Selçuklu topraklarından geçmiştir. Burada çok önemli gözlemlerde bulunmuş ve duydukları ile birlikte kayıt altına almıştır⁹⁰. Ortaçağ Latincesi ile kaleme alınan bu eser, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri Türkiye'sinin siyasi olayları, zenginlikleri, şehirleri ve madenleri gibi konularda başka kaynaklarda görülmeyen pek çok bilgi vermektedir. Bu bakımdan yerli vekayinâmelerden sonra gelen en önemli kaynaklardan birisidir. Bununla birlikte yazarın dindaşlarının müdahil olduğu konularda onlardan yana taraf tuttuğu gözlenmektedir. Bu nedenle Franklarla ilgili kısımlar dikkatli bir şekilde kullanılmıştır. Simon De Saint Quentin'in kayıtları Erendiz Özbayoğlu tarafından Latince aslından dilimize tercüme edilmiş ve 2006 yılında Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları altında basılmıştır. Çalışmamızda da kaynak olarak bu çeviri kullanılmıştır.

7. 2. Ruysbroeckli Willem

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri ile ilgili diğer bir Latin kaynağı dönemin Papası tarafından Moğolları Hristiyanlığa davet için Doğu'ya gönderilen Fransisken keşiş Ruysbroeckli Willem'in kayıtlarıdır. Kendisinin hayatı hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Fransız Flandersi'nde bulunan Cassel yakınlarındaki Ruysbroeck'te dünyaya gelmiştir. Seyahat notlarından kendisinin 1248-1249 döneminde Kıbrıs'ta ve 1249-1250'de Mısır'da Haçlı kuvvetlerinin yanında bulunduğu anlaşılmaktadır. Kendisinin Moğollar nezdine seyahati 1253 ile 1255 yılları arasında gerçekleşmiştir⁹¹. Willem de Simon De Saint Quentin gibi Moğol topraklarına giderken ve dönüş yolu sırasında Türkiye Selçuklu topraklarından geçmiştir. Yolculuğu Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddîn Keykâvus'un iktidar yıllarında gerçekleşse de eserinde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrine ait bilgiler nakletmektedir. Latince yazılmış olan Willem'in kayıtlarının pek çok dile tercümesi bulunmaktadır. Çalışmamızda ise Peter Jackson ve David Morgan'ın Latince aslından İngilizce'ye çevirerek yayına hazırladığı açıklamalı edisyonun, Zülal Kılıç tarafından çevrilen ve 2010 yılında Kitap Yayınevi'nde basılan Türkçe tercümesi kullanılmıştır.

⁹⁰ Saint Quentin 5.

⁹¹ Ruysbroeckli Willem 56-57.

7. 3. Jean De Joinville

Türkiye Selçuklu tarihi hakkında bilgi içeren Latin kaynaklarından birisi de bir Haçlı şövalyesi olan Jean De Joinville'nin kayıtlarıdır. Joinville'in 1224 yılında dünyaya geldiği düşünülmektedir. Kendisi 1248 yılında düzenlenen VII. Haçlı Seferi'ne katılarak Doğu'ya gitmiş ve 1254 yılında Fransa'ya geri dönmüştür. Ömrünün ilerleyen yaşlarında yazmaya başladığı anılarını 1309 yılında tamamlamıştır. İlerleyen yaşı sebebiyle anılarının kurgusu oldukça dağınıktır⁹². Jean De Joinville'nin hatıralarında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrine ait olduğu düşünülen bazı kayıtlar da bulunmaktadır. Çalışmamızda eserin Frank T. Marzials tarafından hazırlanan nüshasının Cüneyt Kanat tarafından Türkçe'ye yapılan tercümesi kullanılmıştır.

7. 4. Grandes Chroniques de France

Grandes Chroniques de France, isimli eser XIII. yüzyılda Latince orijinalinden Fransızca'ya çevrilmiş ve Fransa Kralları'nın resmi tarihçesi durumuna gelmiş bir eserdir. Söz konusu eser Saint-Denis Bazilikası'nda görevli keşişlerden Primat tarafından çeşitli kaynaklardan derlenerek yazılmaya başlanmıştır. Fransa Kralı IX. Louis zamanında ise Fransızca'ya çevrilmiş ve çeşitli eklemelerle zenginleştirilmiştir. Eser XIV. yüzyılda Kral V. Charles zamanına kadar içerik olarak genişletilmeye devam edilmiştir⁹³. Çalışmamızda söz konusu eserin Paris Milli Kütüphanesi'nde *Bibliothèque BnF Français 10135* şeklinde kayıtlı nüshasının Moğolların Selçuklu topraklarına saldırısını içeren 32. faslının Ahmet Deniz Altunbaş tarafından yapılan tercümesi kullanılmıştır.

8. GÜRCÜ KAYNAKLARI

8. 1. Kartlis Tskhovreba

Çalışmamızda yalnızca bir adet Gürcü kroniği kullanılmıştır. Bu eser Kartlis Tskhovreba'nın Gürcüce kaleme aldığı Ortaçağ kroniğidir. Bu kronik Gürcü tarihinin en önemli kaynak metnidir. Bu haliyle eser Gürcü tarihine ait pek çok vekâyinamenin bir araya getirildiği bir kronik durumundadır ve Gürcülerin resmi tarih yazıcılığının önemli bir parçasıdır. Kartlis Tskhovreba'nın bu eseri Gürcülerin temas halinde oldukları Ermeniler, Türkler, İranlılar, Doğu Romalılar ve Moğollar gibi topluluklar hakkında da bilgiler içermektedir. İçindeki bazı metinleri oldukça eskiye dayanan Kartlis'in bu eseri Gürcülerin Kartli Kralı VI. Vakhtang zamanında oluşturulan bir heyet tarafından tekrar düzenlenmiş, içerisine farklı yüzyıllardan farklı farklı metinler de eklenerek son hali verilmiştir. Kralın emriyle metni düzenleyen heyet üyeleri kroniğe Ermeni ve İran kaynaklarından aldıkları

⁹² Joinville 23.

⁹³ Kirişoğlu, 2018: XVII.

bilgileri de eklemişlerdir. Günümüze farklı devirlerde genişletilerek ve düzenlenerek ulaşan bu eserin birçok dile tercümesi yapılmıştır⁹⁴. Bu kronik Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Gürcülerle gerçekleşen ilişkiler, kendisinin eşi Gürcü Tamara ve Türkiye Selçuklu-Moğol savaşları hakkında başka kaynaklarda bulunmayan bilgiler içermektedir. Çalışmamızda Kartlis Tskhovreba'nın Gürcüce metninin Gürcistan Milli Bilimler Akademisi tarafından 2014 yılında Tiflis'te yayınlanmış İngilizce tercümesi kullanılmıştır.

9. VAKFİYELER

Tarih yazımında kullanılan en önemli kaynak türlerinden birisi de kaleme alındığı devre ait çok farklı ve orijinal veriler içeren vakfiyelerdir. Çalışmamızda Türkiye Selçukluları zamanından günümüze ulaşan birkaç tane vakfiyeden yararlanılmıştır. Bunlar Emîr Şemseddîn Altunaba, Emîr Mübârizeddîn Ertokuş ve Emîr Celâleddîn Karatay'a ait vakfiyelerdir. Bu vakfiyelere ek olarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinden zamanımıza ulaşabilen tek vakfiye kaydı olan h. 644 Cemaziye'l-ahir (Ekim-Kasım 1246) tarihli Hisarcık Suyu Vakfiyesi de çalışmamızda kaynak olarak kullanılmıştır. Söz konusu vakfiye kaydının orijinali günümüze ulaşamamıştır. Eldeki metin XVII. yüzyıldan sonraki bir tarihte Kayseri'nin İncesu Kazası Kadısı Seyyid Ömer Lütî Efendi tarafından aslına uygun olarak hazırlanan muahhar nüshadır. Vakfiye, Kayseri'nin Kızılköşk mevkiindeki bir araziye Hisarcık Suyu'nun haftanın 2 günü boyunca vakfedilmesi ile alakalıdır. Bu vakfiye Refet Yinanç ve Yasemin Eker tarafından yayınlanmış ve çalışmamızda onların yayınlarından istifade edilmiştir.

10. EPİGRAFİK KAYNAKLAR

Kitabeler, yazılı kaynakları tamamlayan ve destekleyen, bazen de yazılı kaynaklarda olmayan verilerin elde edilmesini sağlayan tarihi kaynaklardır. Bizzat sultan, sultanın aile bireyleri, devletin resmi görevlileri, sanatçıları ve mimarları tarafından yaptırılan kitabeler, resmi tarih kaynakları olarak tarih yazıcılığında önemli bir yere sahiptirler. Türkiye sınırları içerisinde Türkiye Selçukluları devrinden kalan yüzlerce kitabe bulunmaktadır. Bunlar cami, mescid, türbe, medrese, hamam, çeşme, köprü, han ve şehir surları gibi pek çok yapı türüne ait inşa ve tamir kitabeleridir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri de Selçuklu topraklarında büyük imar faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir devir olduğundan, bu dönemden

⁹⁴ Soybek, 2017: 1-3. Trabzon tarihi üzerine yaptığı çalışmalarıyla ön plana çıkan Sergey Pavloviç Karpov da Kartlis Tskhovreba'nın eserinin önemine vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte eserin metninin farklı tarihlerde ve farklı kişiler tarafından defalarca değiştirildiğinin unutulmaması gerektiğini, bu nedenle içerdiği bilgilerin dikkatle incelenmesinin faydalı olacağını belirtmektedir. Zira kendisi Kartlis Tskhovreba'nın metninde Hristiyan âlemini ilgilendiren bazı önemli olaylarla ilgili bariz hatalar bulunduğuna işaret etmektedir (Karpov, 2016: 41).

günümüze onlarca kitabe ulaşmıştır. Bu kitabelerin bazıları orijinal yerlerinde, bazıları ise ait oldukları binaların yıkılması nedeniyle müzelerde bulunmaktadır. Çalışmamızda bu devre ait kitabelerden istifade edilmiş, yazılı kaynaklarda adı geçmeyen bazı Selçuklu emîrlerinin ve sanatçılarının isimleri, devletin hâkimiyet sınırları, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in lakap ve unvanları gibi konularda yeni bilgiler elde edilmiştir. Çalışmamızda kullanılan kitabelerin tamamına yakını yayınlanmış olup, bunlar kullanılırken önceden yapılan eksik ve yanlış okumalar da düzeltilmiştir.

11. NUMİSMATİK KAYNAKLAR

Numismatik kaynaklar tarih araştırmalarında yazılı kaynakların kaydetmediği veya tam anlamıyla aydınlatamadığı bazı konularda bilgi sağlayan önemli kaynaklar arasındadır. Doğrudan hükümdar adına devletçe basılan materyaller olmaları bakımından da bir nevi resmi tarih kaynağı durumundadırlar. Çalışmamızda Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinin olayları ele alınırken ve özellikle de teşkilat tarihi yazılırken bu devirde basılan sikkelerden yararlanılmıştır. Özellikle Halep Eyyûbîleri, Şam Eyyûbîleri, Humus Eyyûbîleri, Kilikya Ermenileri ve Musul Atabegliği'nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile tâbiyet ilişkilerinin ispatlanmasında ve mahiyetlerinin anlaşılmasında bu devirde darp edilen müşterek sikkelerin önemli katkısı olmuştur. Çalışmamızda Ahmed Tevhid, İsmail Galib, İbrahim Artuk, Cevriye Artuk, Gündegül Parlar, Paul Bedoukian, Stanley Lane-Poole, Michael Broome, Michael Mitchiner, Muhammed Yunus ve Ramazan Uykur gibi araştırmacıların yayınlayıp değerlendirdiği sikkeler kullanılmıştır. Ayrıca ülkemizdeki en büyük Türkiye Selçuklu sikke koleksiyonu olan Bahadır Kalaycı Koleksiyonu'ndan şu ana kadar yayınlanmış ve yayınlanmamış bazı sikkeler kullanılmıştır. Yine aynı koleksiyonda bulunan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ait kurşun mühür de çalışmamızda ele alınmıştır. Çalışmamızın diğer bir numismatik materyali Kamil Eron Koleksiyonu'nda bulunan ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ait olan diğer bir kurşun mühürdür.

12. TARİHİ TAKVİMLER

Çalışmamızda Osman Turan ve Nihal Atsız tarafından neşredilen tarihi takvimler de kullanılmıştır. Bu takvimlerin önemli bir kısmı Osmanlılar zamanında kaleme alınmış muahhar kayıtlardır. Bununla birlikte bu takvimlerde Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarının son yıllarında ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında gerçekleşen pek çok olay hakkında kısa kısa bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca bu takvimlerde bahsedilen olayların tarihleri de kayıtlıdır. Takvimlerin olaylar hakkında içerdikleri kısa bilgiler çok önemli olmasa da verdikleri tarihler kayda değerdir.

13. MEKTUPLAR

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devriyle alakalı bilgiler içeren kaynak türlerinden bir diğeri mektuplardır. Bu aşamada Türkiye Selçuklu coğrafyasının en büyük mutasavvıflarından olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mektûbât* isimli eseri çalışmamıza kaynaklık eden mektuplar içermektedir. Konumuzu ilgilendiren mektuplar Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hizmetinde bulunan bazı devlet adamlarına, kendisinin annesi Mahperi Hatun'a ve eşi Gürcü Hatun'a Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî tarafından yazılmışlardır. Mektupların metinlerinde muhatapları hakkında bazı özel bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamızda Mevlânâ'nın *Mektûbât* isimli eserinin Abdülbaki Gölpınarlı tarafından Farsça'dan çevrilen ve açıklamalar eklenen nüshası kullanılmıştır. Mevlânâ'nın mektupları dışında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemi hakkında bilgi içeren bir mektup daha bulunmaktadır. Bu mektup İstanbul Latin İmparatoru II. Baudouin'in Fransa Kralı Saint Louis'in annesi Blanche de Castille'ye gönderdiği ve Latince orijinal metni günümüze ulaşan mektuptur. Bu mektup, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in İstanbul Latin İmparatoru II. Baudouin'e yazdığı ve günümüze ulaşamayan cevabî mektubunun metninden alıntılar içermektedir. Ayrıca Türkiye Selçukluları'nın Konstantinopolis Latin İmparatorluğu ve Doğu Roma (İznik) İmparatorluğu ilişkileri ile önemli bilgileri ortaya koymaktadır.

14. MENÂKİBNÂMELER

14. 1. Evhadüddîn-i Kirmânî

Türkiye Selçuklu döneminin en büyük mutasavvıf ve şairlerinden birisi olan Evhadüddîn-i Kirmânî, isminden de anlaşıldığı üzere İran'ın Kirmân şehrinde dünyaya gelmiştir. İsmi Hâmid'tir, ancak genellikle unvanıyla anılmaktadır. Kendisi 1180 yılında Bağdat'a gitmiş ve burada çeşitli hocalardan dersler almıştır. Bir süre sonra da Bağdat'taki bazı medreselerde müderrislik yapmaya başlamıştır. Selçuklu topraklarında Konya, Malatya, Sivas ve Kayseri şehirlerinde de yaşamış, daha sonra Bağdat'a giderek Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidillah'ın hizmetine girmiştir. 21 Mart 1238 tarihinde Bağdat'ta Merzubaniyye Hankâhî şeyhi iken vefat etmiştir⁹⁵. Evhadüddîn-i Kirmânî'nin hayatı ve devrinde yaşanan bazı olaylar hakkında bilgiler veren bir menâkıbnâme bulunmaktadır. Bu menâkıbnâme Evhadüddîn-i Kirmânî'nin Sivas'taki halifesi Şemseddîn Ömer'in oğlu Muhammed-i Alâî tarafından XIII. yüzyılın sonlarında kısmen derleme ve kısmen de telif yoluyla oluşturulmuştur⁹⁶. Bu eserde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in çocukluk yılları ve iktidarının ilk dönemi hakkında

⁹⁵ Azamat, 1995: 518-519.

⁹⁶ Evhadüddîn-i Kirmânî *menâkıbnâme* 97.

oldukça orijinal bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamızda bu Farsça menâkıbnâmenin Mikail Bayram tarafından hazırlanmış olan Türkçe tercümesi kullanılmıştır.

14. 2. Elvan Çelebî

Elvan Çelebî, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e karşı isyan eden Baba İlyas-ı Horasânî'nin torunlarından olan bir mutasavvıftır. Kuvvetle muhtemel olarak Kırşehir'de dünyaya gelmiştir. Moğol istilası sebebiyle Anadolu'ya göç eden bir Türkmen ailesine mensuptur. Kendisinin babası XIV. yüzyıl Anadolu'sunun ünlü mutasavvıflarından Âşık Paşa, dedesi Karamanoğulları'nın kuruluşuyla ilgili ismi kayıtlara geçen Muhlis Paşa, büyük dedesi ise Babaî ayaklanmasının lideri olan Baba İlyas-ı Horasânî'dir. *Menâkıbü'l-Kudsiyye* isimli eserinin sonundaki h. 760 (1358-1359) kaydından hareketle bu tarihten sonra vefat ettiği düşünülmektedir. Kendisinin mezarı Elvançelebi Köyü'nde, kendi zaviyesinin içindeki türbededir⁹⁷.

Elvan Çelebi, tam adı *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsibi'l-Ünsiyye* olan bir menâkıbnâme kaleme almıştır. Bu menâkıbnâmenin bilinen tek nüshası da Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde 4937 numarada kayıtlıdır. Menâkıbnâme sonundaki kayıttan anlaşıldığı kadarıyla h. 760 (1358-1359) yılında tamamlanmıştır. Eserde, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e isyan başlatan Baba İlyas'a bağlı Türkmenlerin faaliyetleri, isyanın ayrıntıları, olaylara karışanların isimleri ve bunların etrafında yaşanan olaylar menkıbevî bir şekilde anlatılmaktadır. Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de büyük dedesi Baba İlyas-ı Horasânî'yi savunan bir tavır takınıp tarafsızlığına gölge düşürse de, eseri Babaî ayaklanmasının ayrıntıları hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan birisidir⁹⁸. Çalışmamızda bu eserin İsmail E. Erünsal ve Ahmet Yaşar Ocak tarafından hazırlanarak Türk Tarih Kurumu Yayınları altında 2014 yılında basılan nüshası kullanılmıştır.

14. 3. Ahmed Eflâkî

Mevlevîlik ve Türkiye Selçuklu Anadolu'su hakkında bilgi veren önemli menâkıbnâmelerden diğeri Şemseddîn Ahmed el-Eflâkî'nin kaleme aldığı *Menâkıbü'l-Ârifîn* isimli eserdir. Şemseddîn Ahmed el-Eflâkî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin torunu Ulu Arif Çelebi'nin müritlerinden birisidir. Şemseddîn Ahmed el-Eflâkî, ilk eğitimini muhtemelen doğduğu yerde almış ve Türkiye Selçuklu başkenti Konya'ya gelerek buraya yerleşmiştir. Sirâceddîn Mesnevihan, Abdülmü'min Tokadî ve Nizâmeddîn Erzincânî gibi âlimlerden dersler almıştır. İsmi bilinmeyen bir âlimden de astronomi eğitimi almış, bu sebeple kendisine Eflâkî nisbesi verilmiştir. Şemseddîn Ahmed el-Eflâkî, daha sonra Ulu Arif Çelebi'ye

⁹⁷ Ocak, 1995b: 63-64.

⁹⁸ Erünsal, 2004: 115.

bağlanmış ve yaşamı boyunca onun yanında kalmıştır. Şeyhinin isteği üzerine Mevlevîliğin büyük isimlerinin menkıbelerini anlatan eserini yazmaya başlamıştır. Bu ünlü eser *Menâkıbü'l-Ârifin*'dir⁹⁹. Söz konusu eserde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemi hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Ancak kendisinin eşi Gürcü Hatun hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Çalışmamızda bu eserin Farsça aslından dilimize Tahsin Yazıcı tarafından çevrilen nüshası kullanılmıştır.

15. ARAŞTIRMALAR

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi hakkında bilgi içeren çok sayıda araştırma eser bulunmaktadır. Bunların başında Osman Turan'ın *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Mükrimin Halil Yinanç'ın *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, V. Gordlevski'nin *Anadolu Selçuklu Devleti*, Claude Cahen'in *Osmanlılardan Önce Anadolu* ile Ali Sevim ve Erdoğan Merçil'in kaleme aldıkları *Selçuklu Devletleri Tarihi* gibi genel eserler gelmektedir. Bunlara ek olarak doğrudan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi'ne odaklanan müstakil araştırmalar da bulunmaktadır. Bunların ilki merhûm Osman Turan'ın Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi'nin VI. cildinde yayınladığı *Keyhüsrev II* maddesidir. Bu maddeyi merhûm Prof. Dr. Nejat Kaymaz tarafından Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü bünyesinde merhûm Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen danışmanlığında hazırlanıp, 1958 yılında başarıyla savunulan *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri* başlıklı Doktora tezi takip etmiştir. Uzun yıllar yayınlanmadan bekleyen bu çalışma, 2009 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır. Söz konusu çalışmada Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi hakkında kullanılması gereken ana kaynakların çoğu kullanılmış ve siyasi olayların ayrıntıları ortaya konmuştur. Bununla birlikte çalışma doğrudan siyasi tarihe odaklandığından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri Selçuklu teşkilatı, ekonomik ve sosyo-kültürel hayat, bilimsel yaşam ve imar faaliyetleri gibi pek çok husus ele alınamamıştır. Çalışmamızda ise tüm siyasi gelişmeler daha ayrıntılı olarak ele alınmış ve bahsedilen eksik kısımlar yazılmıştır. Çalışmamız hazırlanırken merhûm Prof. Dr. Nejat Kaymaz'ın kullandığı kaynaklara ek olarak 1958'den günümüze oluşan yerli ve yabancı literatür de değerlendirilmiştir. Bu minvalde yeni tespit ve önerilerde bulunulmuş, yeni kaynaklar, sikkeler, mühürler ve kitabeler kullanılmıştır. Doğrudan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi'ne odaklanan diğer bir çalışma ise Mahmut Yıldırım tarafından Niğde Üniversitesi bünyesinde 1998 yılında hazırlanan 2. *Gıyâseddîn Keyhüsrev Devri* başlıklı Yüksek Lisans tezidir. Toplamda 102 sayfadan oluşan bu çalışma gerek içerik gerekse de erişilen kaynaklar bakımından literatüre katkı sağlamaktan

⁹⁹ Yazıcı, 1989: 62.

çok uzaktır. 2002 yılında ise Türkiye Diyanet Vakfı'nın İslâm Ansiklopedisi'nin XXV. cildinde merhûm Prof. Dr. Faruk Sümer'in konu hakkında oldukça özet bilgiler sunan *Keyhüsrev II* maddesi yayınlanmıştır.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Devri'nin daha çok siyasi tarihi hakkında bilgi içeren yukarıdaki araştırmalardan sonra ele alınan son çalışma, Semra Palaz-Yıldırım tarafından merhûm Prof. Dr. Hakkı Acun danışmanlığında Gazi Üniversitesi bünyesinde hazırlanan *II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi Mimari Eserleri* isimli Doktora tezidir. 2017 yılında başarıyla kabul edilen bu Sanat Tarihi tezinde, Türkiye'nin dört bir yanına dağılmış olan ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi'ne tarihlenen pek çok bina büyük bir emek harcanarak, tüm ayrıntıları ile ortaya konmuştur. Böylelikle Sanat Tarihi ve Türkiye Selçuklu Tarihi adına büyük bir hizmet görülmüştür. Çalışmamızın imar faaliyetleri kısmında bu Doktora tezinden istifade edilmiş, ayrıca Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi'ne ait olup bu eserde kaydedilmeyen başka eserler de ortaya konmuştur.

GİRİŞ

KURULUŞUNDAN SULTAN I. ALÂEDDİN KEYKUBÂD'IN ÖLÜMÜNE KADAR TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ TARİHİ

Türkiye Selçukluları adı verilen devletin kuruluşu ve Anadolu'nun bir Türk yurdu haline gelmesi, Türk Tarihi'nin en önemli gelişmelerinden birisi olan 1071 Malazgirt Savaşı'nın sonucu olarak meydana gelmiştir. Zira Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucuları olan Tuğrul ve Çağrı beylerin amcası Arslan Yabgu'nun soyundan gelen, Yabgulular veya Kutalmışoğulları¹⁰⁰ olarak bilinen hanedan mensuplarının Türkiye macerası Malazgirt Savaşı sonrasında başlamıştır. Malazgirt sonrasında Anadolu'da pek çok yeni siyasi oluşum ortaya çıkmıştır. Bunlardan en mühimi de hiç şüphesiz Türkiye Selçuklu Devleti'dir. Bu devletin kurucusu Kutalmış oğlu Süleymanşah ve kardeşleri Büyük Selçuklular nezdinde tutuklu iken Sultan Alp Arslan'ın ölümü ardından bir şekilde esaretten kurtulmayı başarmışlardır¹⁰¹. Kardeşleri ile birlikte Anadolu'ya gelen Kutalmışoğlu Süleymanşah, Horasan Türkmenleri'nden aldığı destekle kuvvetlenmiş Konya şehrini ve Konya yakınlarında bulunan Gavele Kalesi'ni ele geçirmeyi başarmıştır. Anadolu içlerinde başka merkezler de ele geçiren Süleymanşah, kısa süre içerisinde Doğu Roma İmparatorluğu'nun önemli merkezlerinden İznik'e ulaşmış ve 1078 yılında burayı da fethetmiştir. Fetih sonrasında İznik'in başkent ilan edilmesiyle de 1078 yılında Türkiye Selçuklu Devleti kurulmuştur¹⁰².

Anadolu topraklarında ilk Türk Devleti'ni kurmayı başaran Kutalmışoğlu Süleymanşah, İznik'in fethinden sonra Doğu Roma İmparatorluğu'nun yaşadığı iç karışıklıklarda aktif olarak rol almıştır. O sıralarda Rumeli orduları komutanı Nikeforos Bryennios ve Anadolu orduları komutanı Nikeforos Botaniates aynı anda İmparator VII. Mihail Dukas'a karşı ayaklanmışlardı. Bu hengâmede Anadolu orduları komutanı Nikeforos Botaniates'in ittifak teklifini kabul eden Kutalmışoğlu Süleymanşah, ona destek birlikleri yollayarak taht iddiasını desteklemiştir. Bu şekilde Nikeforos Botaniates, Kutalmışoğlu Süleymanşah'tan aldığı

¹⁰⁰ Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleymanşah'ın babası Melik Kutalmış ve akrabası olan Büyük Selçuklu sultanlarına karşı verdiği mücadeleler hakkında ayrıca bk. Kesik, 2001: 97-105; Sümer, 2002c: 480-481.

¹⁰¹ Kutalmışoğulları'nın esaretten kurtulması hakkındaki rivayetler ve değerlendirmeler için bk. Taşkıran, 2016: 79-89; Kesik, 2021b: 95-96.

¹⁰² Kesik, 2014: 144-145; Kesik, 2021b: 96-97. Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşu hakkında ayrıca bk. Turan, 1971: 54-55; Kafesoğlu, 1981: 1-28; Alptekin, 1992: 211-213; Sevim ve Merçil, 1995: 421-423; Merçil, 2000: 103-106; Sağlık, 2007: 83-104; Öngül, 2017: 1-5; Kayhan, 2018: 18-25; Batır, 2018: 263-281. İznik'in Türkiye Selçuklu başkenti olması süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Batır, 2014: 48-28; Hacıgökmen, 2019: 25-37.

destekle Doğu Roma tahtını ele geçirmeyi başarmıştır. Süleymanşah ise o sıralarda fırsattan istifade ederek sınırlarını Bursa, Kocaeli, Üsküdar ve Kadıköy istikametinde genişletmiştir. Hatta Marmara Denizi kıyılarında bazı gümrük merkezleri bile kurmuştur. Diğer yandan Süleymanşah'ın emirlerinden Karategin tarafından Sinop, Kastamonu ve Çankırı gibi merkezler de fethedilmiştir¹⁰³. Önceleri birlikte hareket eden kardeşlerden Kutalmışoğlu Mansûr, devletin büyümeye başlaması sonucu tek başına iktidara sahip olmak maksadıyla Doğu Roma İmparatoru Nikeforos Botaniates ile kardeşi Süleymanşah'a karşı ittifak yapmıştır. Süleymanşah ise bu durumda akrabaları olan Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'tan kardeşine karşı yardım talep etmiştir. Bu talep üzerine Sultan Melikşah Emîr Porsuk'u İznik üzerine göndermiştir. Emîr Porsuk'un yardımıyla kardeşi Mansûr'u ortadan kaldırmayı başaran Süleymanşah, devletin tek hâkimi olmuş ve Doğu Roma arazilerinde sınırlarını genişletmeye devam etmiştir. O sıralarda Doğu Roma İmparatorluğu içerisinde taht kavgaları devam ettiğinden Süleymanşah bu kez İmparator Nikeforos Botaniates'e karşı komutan Nikeforos Melissenos'un taht iddiasını desteklemiştir. Bu sayede Denizli ve Ankara taraflarındaki bazı kaleleri topraklarına katmıştır. Ancak bu kez taht iddiasını desteklediği Nikeforos Melissenos'un tahta çıkması gerçekleşmemiş, zira 1081 yılında diğer bir taht adayı olan I. Aleksios Komnenos iktidarı ele geçirmeyi başarmıştır¹⁰⁴. Yeni imparator ilk iş olarak Marmara Denizi kıyılarında ve boğazın Anadolu yakasında iyice yayılmış olan Süleymanşah'la anlaşma yoluna giderek, vergi ödeme karşılığında barış imzalanmasını sağlamıştır. 1081 yılı içerisinde imzalanan ve Drakon Suyu Anlaşması olarak bilinen anlaşma gereği Süleymanşah boğazın Anadolu kıyısını boşaltarak Drakon Suyu'na kadar geri çekilecekti. Doğu Roma İmparatorluğu ile imzalanan anlaşma sonrasında sırtını sağlama alan Süleymanşah, yüzünü doğuya çevirerek Kilikya bölgesinde önemli bir güç olmaya başlayan Ermeniler üzerine sefere çıkmıştır. Süleymanşah 1082-1083 yıllarında gerçekleştirdiği bu seferle Tarsus, Adana, Misis ve Anazarba gibi önemli merkezleri Ermenilerin elinden almayı başarmıştır. Hatta bu sefer neticesinde hâkimiyet sahası Malatya'ya kadar uzanmış ve şehir vergiye bağlanmıştır¹⁰⁵.

Kutalmışoğlu Süleymanşah devletini kurduktan kısa süre sonra topraklarını önemli oranda genişleterek bölgesel bir güç olma yolunda hızla ilerlemiştir. Bu sıralarda Ermeni Prensi Philaretos'un hâkimiyeti altına giren Antakya şehrinin Şahnesi İsmail'in daveti üzerine Antakya üzerine yürümeye karar vermiştir. Emîrlerinden Ebu'l-Kâsım'ı İznik'te bırakarak

¹⁰³ Sevim, 1990: 26-28; Alptekin, 1992: 213; Sevim ve Merçil, 1995: 422-423.

¹⁰⁴ Sevim, 1990: 29-30; Alptekin, 1992: 213-214; Sevim ve Merçil, 1995: 423-424.

¹⁰⁵ Sevim ve Merçil, 1995: 423-424; Öngül, 2017: 10-13.

yola çıkan Süleymanşah, rakiplerinin kendisinden önce davranmasına fırsat vermeden kısa sürede Antakya önlerine ulaşmıştır. Şehrin içerisinde bazı yetkililerin kendisine destek vermesi neticesinde 12 Ocak 1085 tarihinde Antakya Süleymanşah tarafından fethedilmiştir. Şehrin ahalisine çok iyi davranıp imar faaliyetlerinde bulunan Süleymanşah ve emîrleri aynı yıl içerisinde Bagras, İskenderun, Derbesak, Ayıntap, Artah, Harim, Telbâşir, Göksun ve Râban gibi merkezleri de ele geçirmeyi başarmışlardır. Süleymanşah'ın hızla yayılarak Halep'e yaklaşması üzerine bölgeyi Büyük Selçuklular adına yöneten Musul Emîri Müslim endişeye kapılarak harekete geçmiştir. İki taraf Kurzâhil bölgesinde karşı karşıya gelmiş ve Müslim savaşıyla birlikte hayatını da kaybetmiştir. Zafer sonrasında Süleymanşah Halep'i kuşatma altına aldığı gibi Maarretünnûman, Kefertab ve Kınnesrin gibi merkezleri de ele geçirmiştir. Ancak o sıralarda Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın kardeşi ve Suriye-Filistin Selçuklu Meliki Tutuş bölgeye intikal ederek Süleymanşah ile mücadeleye girişmiştir. 5 Haziran 1086 tarihinde Aynu Seylem bölgesinde gerçekleşen savaşta Süleymanşah mağlup olmuş ve yenilgiyi gururuna yediremeyerek intihar etmiştir. Kendisinin cesedi Melik Tutuş'un emriyle Halep Kapısı'na defnedilmiştir. Böylelikle Türkiye Selçukluları'nın kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman tarih sahnesinden çekilmiştir. Kendisinin yerine oğlu I. Kılıç Arslan geçene kadar devleti İznik'te bıraktığı Emîr Ebu'l-Kâsım ve kardeşi Ebu'l-Gazi 1085 yılından 1092 yılına kadar idare etmişlerdir¹⁰⁶.

Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın oğulları Kılıç Arslan ve Davud Kulan Arslan babalarının ölümünün ardından anneleri ile birlikte Antakya'da Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın eline geçmiş ve İsfahan'a gönderilmişlerdir. Ancak 1092 yılında Sultan Melikşah'ın ölümü üzerine yaşanan karışıklıklar sırasında Melik Kılıç Arslan kardeşi Davud Kulan Arslan ile birlikte yeni Sultan Berkıyruk'un kendilerine izin vermesi üzerine Anadolu'ya dönmüşlerdir. 1093 yılı sonlarında ulaştıkları İznik'te Melik Kılıç Arslan yönetimi Ebu'l-Gazi'den devralarak I. Kılıç Arslan ismiyle babasının tahtına çıkmıştır¹⁰⁷. Sultan I. Kılıç Arslan'ın Türkiye Selçuklu tahtına çıkmasıyla devlet adına çok önemli olayların yaşandığı bir dönem başlamıştır. Sultan I. Kılıç Arslan'ın ilk icraatleri de selefi Süleymanşah gibi Doğu Roma arazilerinde yayılmak şeklinde olmuştur. Kendisi İzmir yöresinde hüküm süren ve denizde Doğu Roma İmparatorluğu ile mücadele eden Çaka Bey'in kızıyla evlenip onunla akrabalık kurmuştur. Bu sayede kendisi Marmara çevresinden Çaka Bey ise Ege Denizi üzerinden Doğu Roma üzerine saldırma imkânı bulmuşlardır. Ancak gerek I. Kılıç Arslan'ın gerekse de Çaka Bey'in

¹⁰⁶ Turan, 1971: 73-76; Alptekin, 1992: 216-218; Sevim ve Merçil, 1995: 424-427; Merçil, 2000: 107-110.

¹⁰⁷ Turan, 1971: 95-96; Alptekin, 1992: 223; Demirkent, 2002: 396-397; Öngül, 2017: 26-27; Özaydın, 2021: 147.

saldırıları maksadına ulaşamamıştır. Üstelik dönemin Doğu Roma İmparatoru I. Aleksios Komnenos dâhiyane bir entrika ile iki müttefikin arasını açmayı başarmış ve Çaka Bey damadı I. Kılıç Arslan'ın emriyle 1095 yılında öldürülmüştür. Çaka Bey'in ölümü sonrasında Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan imparator ile anlaşmışsa da onun Balkanlarda Kumanlarla meşgul olmasından istifadeyle Bitinya bölgesinde yayılmaya devam etmiştir. Ancak bu ilerleyiş de o sıralarda başlayan Haçlı Seferleri nedeniyle fazla sürdürülememiştir¹⁰⁸.

Sultan I. Kılıç Arslan'ın tahta çıktıktan sonra ilk faaliyetlerini icra ettiği 1096 yılında dönemin Papası II. Urbanus'un gözetiminde düzenlenen Haçlı Seferleri başlamış, kutsal topraklara doğru harekete geçen ilk kuvvetler de Balkanlara ulaşmışlardı. Keşiş Pierre l'Hermitte komutasındaki ilk Haçlı kuvvetleri Ağustos 1096 yılında Doğu Roma İmparatoru I. Aleksios Komnenos tarafından Anadolu'ya geçirilmişlerdi. Anadolu'da Kibotos mevkiinde yerleşen Haçlı kuvvetlerinin bir kısmı ilerleyerek Kserigordon Kalesi'ni de ele geçirmişlerdir. Haçlıların kendi topraklarında ilerlediklerini haber alan I. Kılıç Arslan ise onların üzerine bir komutanını göndererek adı geçen kaleyi ellerinden alıp onları mağlup etmeyi başarmıştır. Ayrıca Kibotos'taki karargâhlarından kalabalık bir şekilde harekete geçen diğer Haçlı kuvveti de Ekim 1096'da Drakon Vadisi'nde pusuya düşürülerek mağlup edilmiştir. Böylece Haçlı öncülerini kolaylıkla ortadan kaldıran Sultan I. Kılıç Arslan Avrupa'dan gelen tehdidin son bulduğunu düşünerek, her zaman almayı planladığı Malatya üzerinde hareket etmiştir. Sultan gerçekleştirdiği sıkı kuşatma sonucu Malatya'yı teslim olacak aşamaya getirdiği sırada, başkenti İznik'in kuşatıldığını duyarak geri dönmek zorunda kalmıştır¹⁰⁹. Kendisinin Malatya'yı kuşattığı sıralarda ilk gelen Haçlılardan farklı olarak düzenli ve ağır zırhlı askerlerden oluşan, Avrupalı prens ve dükler tarafından idare edilen asıl Haçlı orduları Anadolu'ya ulaşmışlardır. İmparator I. Aleksios Komnenos'un kuvvetleri ve Haçlılar tarafından kuşatılan İznik, bölgeye sonradan yetişen I. Kılıç Arslan'ın tüm çabasına rağmen 1097 yılında teslim olmuştur. I. Kılıç Arslan, başkentinin düşmesinden sonra bölgeden çekilerek Haçlıları yakın takip altına almıştır. Anadolu içlerinde ilerleyen Haçlı kuvvetlerini Dorylaion ve Ereğli'de iki defa karşılayan Sultan I. Kılıç Arslan onları yıpratıp kayıp verdirse de durduramamıştır. Kutsal topraklara ilerleyişlerine devam eden Haçlı kuvvetleri Kilikya'daki Selçuklu merkezlerini de birer birer zaptederek Antakya'ya oradan da Kudüs'e ulaşmayı başarmışlardır¹¹⁰.

¹⁰⁸ Alptekin, 1992: 223-224; Demirkent, 1996: 16-19. Krş. Turan, 1971: 95-98; Merçil, 2000: 115-116; Demirkent, 2002: 397.

¹⁰⁹ Demirkent, 2004b: 29-30; Demirkent, 1996: 21-24; Kesik, 2018b: 20-24.

¹¹⁰ Turan, 1971: 98-104; Sevim ve Merçil, 1995: 430-431; Demirkent, 1996: 26-33; Kesik, 2018b: 24-30.

Sultan I. Kılıç Arslan, İznik ve çevresinin kaybı üzerine başkentini Konya'ya taşımış ve Haçlıların devletine verdiği zararı gidermek için çabalamıştır. Ancak 1101 yılında yeni bir Haçlı ordusu Anadolu'ya geçerek Selçuklu topraklarına yönelmiştir. Kısa sürede toparlanan Sultan I. Kılıç Arslan ise Anadolu ve Suriye'deki hükümdarlardan da destek alarak Haçlıları karşılamıştır. Anadolu içerisinde ikiye ayrılan Haçlı kuvvetlerinin bir kolu Merzifon civarında diğer kol ise Ereğli'de Sultan I. Kılıç Arslan'ın komutasındaki birlikler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu zaferlerle moral bulan Sultan I. Kılıç Arslan, İmparator I. Aleksios Komnenos ile anlaşma yaparak tekrar Malatya'ya hareket etmiştir. Bölgedeki rakibi Dânişmendlileri mağlup etmeyi başaran Sultan I. Kılıç Arslan 1103 yılında Malatya'yı da ele geçirmeyi başarmıştır. Ayrıca Doğu Anadolu'da hâkimiyet sağlayarak buradaki beylikleri Büyük Selçuklular'dan ayırıp kendisine bağlı hale getirmiştir¹¹¹. Malatya'yı ele geçiren ve Doğu Anadolu'da hâkimiyetini güçlendiren I. Kılıç Arslan, 1106 yılında Urfa'yı kuşatmış ancak ele geçirememiştir. Kendisinin Doğu Anadolu'daki Büyük Selçuklu hâkimiyeti altındaki bölgeleri teker teker ele geçirmesi, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ı rahatsız etmiş ve kendisini engellemek amacıyla bölgeye Emîr Çavlı gönderilmiştir. O sıralarda Malatya'da bulunan I. Kılıç Arslan, Musul ahalisinin kendisini Musul'a davet etmesi üzerine Emîr Çavlı'nın bölgede bulunmasına rağmen harekete geçmiş ve 1107 yılında Musul'u teslim almıştır. Burada Sultan Muhammed Tapar adına okunan hutbeyi de kendi adına okutmaya başlamıştır. Sultan I. Kılıç Arslan'ın Musul'u ele geçirmesi Büyük Selçuklular ile birlikte Mardin Artuklu Beyi İlğazi ve Halep Selçuklu Meliki Rıdvan'ı da rahatsız etmiş ve bu nedenle bunlar Sultan Muhammed Tapar'ın emîri Çavlı ile I. Kılıç Arslan'a karşı birleşmişlerdir. Kendisine karşı oluşan bloğun farkında olan Sultan I. Kılıç Arslan da Çavlı'nın üzerine yürümeye karar vermiştir. İki taraf 13 Temmuz 1107 yılında Habur Nehri kıyısında karşılaşıp savaşa tutuşmuşlardır. Yaşanan mücadelede kuvvetleri sayıca az olmasına rağmen cesaretle savaşan Sultan I. Kılıç Arslan, mağlup olduğunu anladıktan sonra atıyla nehrin karşı kıyısına geçmeye çalışmış ancak bu sırada nehirde boğularak hayatını kaybetmiştir¹¹². Kendisinin ölümüyle de Türkiye Selçukluları adına bir karmaşa devri başlamıştır.

Sultan I. Kılıç Arslan'ın vefatından sonra bir yandan Doğu Roma İmparatoru I. Aleksios Komnenos diğer yandan da Dânişmendliler Türkiye Selçuklu topraklarına saldırma

¹¹¹ Turan, 1971: 104-108; Alptekin, 1992: 227-230; Sevim ve Merçil, 1995: 431-432; Turan, 2010: 287; Kesik, 2017b: 77-80.

¹¹² Sevim, 1989: 115-116; Özaydın, 1990: 59-63; Demirkent, 1996: 53-58; Piyadeoğlu, 2003: 44-47; Öngül, 2017: 50-53. Sultan I. Kılıç Arslan hakkında kapsamlı ve güncel bir çalışma için ayrıca bk. Sarıcı, 2021.

ve yayılma imkânı bulmuşlardır. Sultanın yokluğunda devlet dağılma sürecine girmiş ve parçalanarak küçülmüştür. Ayrıca kendisinin ölmeden önce yerine Musul'da bıraktığı oğlu Şahinşah da Emîr Çavlı tarafından teslim alınarak İsfahan'a Sultan Muhammed Tapar'ın yanına gönderilmiştir. Bir süre İsfahan'da tutuklu bulunan Melik Şahinşah 1109 yılında bir rivayete göre kendisi kaçmayı başararak diğer bir rivayete göre de bizzat Sultan Muhammed Tapar tarafından serbest bırakılarak Anadolu'ya gelmiştir. İlk olarak Malatya'daki kardeşi Tuğrul Arslan'ı daha sonra da Konya'daki kardeşi Melik Mes'ûd'u tahtlarından indirerek 1110 yılında tek başına Türkiye Selçuklu tahtına çıkmıştır¹¹³.

Türkiye Selçuklu Sultanı Şahinsah, kısa süreli saltanatı sırasında ilk olarak Doğu Roma İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un saldırılarını durdurabilmek amacıyla Alaşehir taraflarına kuvvet göndermiş, ancak birlikleri mağlup olmuştur. Bunun üzerine Sultan Şahinşah'ın talebiyle iki taraf arasında bir barış anlaşması imzalanmıştır. Sonraki gelişmelerden anlaşıldığı kadarıyla bu anlaşma kalıcı olmamış ve Türkler 1113 yılında İznik ve çevresine yönelen ciddi bir saldırı gerçekleştirmişlerdir. Marmara Denizi'nin Anadolu kıyılarında ciddi bir korkuya sebep olan bu saldırı neticesinde İmparator I. Aleksios Komnenos İznik Valisi Kamitzes komutasında bir birliği Türkler üzerine göndermiştir. Bu birlikler Türkleri durduramamış hatta Kamitzes esir düşmüştür. Bunun üzerine imparator bizzat kendisi Anadolu'ya geçerek Türklere karşılık vermiştir. İki taraf arasında gerçekleşen saldırılardan bir netice alınamayınca imparator İstanbul'a geri dönmüştür. İmparator I. Aleksios Komnenos, 1116 yılında bizzat Konya'yı hedef alan ordusuyla tekrar Anadolu'ya geçmiştir. Konya üzerine yürüyerek Akşehir'i ele geçirmeyi ve civar köyleri yağmalamayı başaran imparator, daha ileriye gidememiş ve Sultan Şahinşah'ın vurkaç taktiği uygulayan kuvvetleri tarafından epeyce kayba uğratılmıştır. Bu nedenle Konya'ya ulaşamayan imparator geri dönmek zorunda kalmıştır. Doğu Roma imparatoru ile epeyce uğraşan Sultan Şahinşah aynı anda Dânişmendlilerden destek alarak Konya'ya yürüyen kardeşi Mes'ûd'a karşı verdiği mücadeleyi kaybetmiş ve tahtından olmuştur¹¹⁴. Sultan Şahinşah, iktidar mücadelesini kaybettikten sonra tahta çıkan kardeşi Sultan I. Mes'ûd'un emriyle Elegmon isimli Emîr tarafından yay kirişi ile boğularak siyaseten katledilmiştir¹¹⁵.

Sultan Şahinşah'ın 6 yıllık iktidarı ardından Türkiye Selçuklu tahtına Sultan I. Mes'ûd'un çıkmasıyla birlikte Sultan I. Kılıç Arslan'ın ölümüyle başlayan fetret devrini

¹¹³ Turan, 1971: 149-153; Özeydin, 1990: 63-65; Kesik, 2003a: 15-17; Öngül, 2017: 55.

¹¹⁴ Turan, 1971: 153-160; Alptekin, 1992: 234-236; Sevim ve Merçil, 1995: 435-436; Merçil, 2000: 118-119; Kesik, 2017b: 84-87; Öngül, 2017: 58-59.

¹¹⁵ Alptekin, 1992: 236; Kesik, 2018b: 136; Sevim ve Merçil, 1995: 436.

sonlandıran bir iktidar süreci başlamıştır. 1116 yılında Dânişmendli Emîr Gazi'nin yardımıyla Türkiye Selçuklu tahtına çıkmayı başaran Sultan I. Mes'ûd'un ilk mücadelesi kardeşi Melik Arab'a karşı olmuştur. Bu mücadelenin sebebi de Sultan I. Mes'ûd'un kendisine destek veren Emîr Gazi'nin 1124 yılında Selçuklu mülkü olan Malatya'yı ele geçirmesine yardım etmesiydi. Bu yardım meselesi bahanesiyle iktidarı ele geçirmek için Konya'ya yürüyen Melik Arab karşısında Sultan I. Mes'ûd İstanbul'a giderek Doğu Roma İmparatoru II. Ioannes Komnenos'tan daha sonra da kayınpederi olan Dânişmendli Emîr Gazi'den destek almıştır. Topladığı kuvvetlerle birlikte 1124 yılında Konya'yı kuşatmış olan kardeşini mağlup ederek tahtını kurtarmıştır¹¹⁶. Sultan I. Mes'ûd'un kardeşini bertaraf ettikten sonraki diğer hedefi babasının ölümüyle Anadolu'da iyice güçlenme fırsatı bularak Selçukluları gölgede bırakan Dânişmendlilerin gücünü kırmak olmuştur. Nitekim kendisi kayınpederi Dânişmendli Emîr Gazi'nin ölümünden sonra oğulları arasında yaşanan mücadelelerden istifade ederek topraklarını genişletmeye çalışmıştır. Başlangıçta Dânişmendlilere karşı Doğu Roma İmparatoru II. Ioannes Komnenos ile birlikte hareket eden Sultan I. Mes'ûd, daha sonra Dânişmendli Melik Muhammed ile anlaşmıştır. 1142 yılında Dânişmendli Melik Muhammed'in ölümüyle de Sultan I. Mes'ûd onun oğulları arasındaki mücadeleye dâhil olarak topraklarını ve etki alanını daha da genişletmeye başlamıştır. Gerçekleştirdiği 3 kuşatma neticesinde 1152 yılında Malatya'yı da hâkimiyeti altına alarak Dânişmendlilerin gücünü büyük oranda kırmayı başarmıştır¹¹⁷.

Sultan I. Mes'ûd zamanında bazen dostane bazen de düşmanca ilişkiler içerisinde bulunan Doğu Romalıların yanında Haçlılara karşı da büyük mücadeleler verilmiştir. Zira kendisinin iktidarı sırasında 1144 yılında İmâdeddîn Zengi tarafından Urfa Haçlı Kontluğu'na son verilmesi Avrupa'da büyük bir yankı uyandırmış ve yeni bir Haçlı seferi için harekete geçmişlerdir. Böylelikle Alman Kralı III. Konrad ile Fransa Kralı VII. Louis'in de katıldığı bir ordu toplanmıştır. Bu ordu 1147 yılında Anadolu'ya geçerek Türkiye Selçuklu topraklarında ilerlemeye başlamışlardır. İki kol halinde hareket eden Haçlıların Alman Kralı III. Konrad tarafından idare edilen kolu Sultan I. Mes'ûd'un kuvvetleri tarafından Eskişehir yöresinde karşılanarak mağlup edilmiştir. Savaş alanından kurtulabilen Haçlılar kendilerini İznik'e atmışlardır. Alman kralının başına gelenleri duyan Fransa Kralı VII. Louis ise Ege ve Akdeniz kıyılarından hareket ederek Antalya'ya ulaşmış ve Suriye'ye buradan tedarik ettiği gemilerle deniz yoluyla ulaşmıştır. Sultan I. Mes'ûd'un Haçlılara karşı mücadelesi bu savaşla

¹¹⁶ Sevim ve Merçil, 1995: 436; Merçil, 2000: 120; Kesik, 2003a: 36-39; Kesik, 2017b: 91-92; Öngül, 2017: 62-63. Melik Arab hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Kesik, 2003b: 17-26.

¹¹⁷ Kesik, 2003a: 42-49; Kesik, 2017b: 120-123.

sınırlı kalmamıştır. Kendisi oğlu Melik Kılıç Arslan ile birlikte Haçlıların elindeki Maraş'a saldırmış ve 1149 yılında fethetmiştir. Daha sonra Tel Bâşır'ı hâkimiyeti altına alan Sultan I. Mes'ûd, Keysûn, Behisni, Ra'bân Kalesi, Merzban ve Ayntab'ı da ele geçirmeyi başarmıştır¹¹⁸.

Sultan I. Kılıç Arslan'ın vefatından sonra Türkiye Selçuklu Devleti'ni içine düştüğü kötü durumdan kurtararak tekrar Anadolu'daki en büyük güç haline getiren, Doğu Roma, Dânişmendliler ve Haçlılara karşı büyük başarılar elde eden Sultan I. Mes'ûd, ömrünün son yıllarında da mücadeleye devam etmiştir. Nitekim 1152 yılında Doğu Roma İmparatoru Manuel Komnenos'un yardım talebi üzerine Kilikya Ermeni Hâkimi II. Toros'a karşı anlaşma yapmıştır. 1153 yılında ise Kilikya Seferi'ne çıkmıştır. Bu sefer neticesinde II. Toros, Türkiye Selçuklu hâkimiyetini kabul etse de ertesi yıl Doğu Roma İmparatoru Manuel'in ricası üzerine ikinci bir Kilikya Seferi düzenlenmiştir. Bu seferde Tel Hamdun şehrinin kuşatıldığı sırada başlayan fırtına ve bölgede yayılmaya başlayan veba hastalığı sebebiyle Selçuklu ordusu büyük kayıplara uğramıştır. En nihayetinde Sultan I. Mes'ûd çokça kayıp vererek ve maksadına ulaşmadan II. Toros ile anlaşıp Kilikya'dan ayrılmıştır. Kendisi Kilikya Seferi dönüşünde hastalanmıştır. 1155 yılında oğlu Kılıç Arslan'ı kendi yerine sultan ilan ettikten sonra vefat etmiş ve Konya'daki Sultanlar Kümbeti'ne defnedilmiştir¹¹⁹.

Sultan I. Mes'ûd'un vefatından sonra tahta büyük oğlu II. Kılıç Arslan geçmiştir. Aynı zamanda yapılan idari taksimat gereği Sultan I. Mes'ûd'un küçük oğlu Şahinşah'a, küçük oğlu Devlet'e ve damatları Dânişmendli Yağıbasan ve Zünnun'a belirli bölgelerin yönetimi verilmiştir. Ancak sultanın vefatından hemen sonra oğulları arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan, küçük kardeşi Devlet'i bertaraf etse de diğer kardeşi Şahinşah, Dânişmendli Zünnun ve Yağıbasan ile kendisine karşı birleşmişlerdir. Üstelik dönemin Doğu Roma İmparatoru Manuel Komnenos da muhalif bloğu desteklemeye başlamıştır. Bu nedenle Sultan II. Kılıç Arslan iktidarının henüz başında ciddi bir siyasi karmaşa ile karşı karşıya kalmıştır. Kendisinin Dânişmendliler ve kardeşi Şahinşah ile uğraşması Kilikya Ermenileri'nin ve Atabeg Nureddîn Mahmûd Zengi'nin de Türkiye Selçuklu topraklarına saldırması için fırsat yaratmıştır. Oldukça zor durumda kalan II. Kılıç Arslan ilk olarak Ermenileri işgal ettikleri yerlerden çıkarmıştır. Daha sonra da Ermeniler, Dânişmendli Zünnun ve Nureddîn Mahmûd Zengi'nin kardeşi Nusretüddîn ile anlaşarak,

¹¹⁸ Turan, 1971: 182-188; Alptekin, 1992: 244-245; Sümer, 2004: 341. Haçlılarla Sultan I. Mes'ûd arasındaki mücadeleler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Demirkent, 2004b: 101-110; Kesik, 2018a: 163-188.

¹¹⁹ Sevim ve Merçil, 1995: 441; Merçil, 2000: 123-124; Kesik, 2003a: 111-115; Sümer, 2004: 341; Öngül, 2017: 81-83. Sultanlar Kümbeti hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Alikperova, 2014: 48-98.

Nureddîn Mahmûd Zengi'yi işgal ettiği yerlerden çıkarmıştır¹²⁰. O sıralarda kendi iç meselelerini çözerek Anadolu'ya yönelen Doğu Roma İmparatoru Manuel Komnenos da 1158 yılında Kilikya'daki Sultan II. Kılıç Arslan'a ait merkezleri ele geçirmiştir. Ertesi sene de Dorylaion'u ele geçirerek buradaki Türkleri esir alıp götürmüştür. Manuel Komnenos'un Sultan II. Kılıç Arslan'a saldırdığı sırada Nureddîn Mahmûd Zengi, Dânişmendli Zünnun, Dânişmendli Yağıbasan ve sultanın kardeşi Şahinşah imparator ile anlaşsalar da II. Kılıç Arslan bu anlaşmayı bozmayı başarmıştır. İmparator Manuel Komnenosla 1162 yılında bir anlaşma imzalayan II. Kılıç Arslan Anadolu'daki rakiplerine karşı harekete geçme fırsatı bulmuştur. Artuklu melikleriyle de ittifak yapan II. Kılıç Arslan, 1164 yılında Malatya'yı yağmalamış ve Dânişmendli Yağıbasan'ın ölümüyle bir rakibinden kurtulmuştur. 1165 yılında ise Elbistan, Darende ve Gedük'ü ele geçirmiş, Ra'ban, Göksun, Maraş ve Behisni'yi de Nureddîn Mahmûd Zengi'den geri almıştır. 1169 yılında Kayseri ve Zamantı'yı Dânişmendli Zünnun'dan, Ankara ve Çankırı'yı ise kardeşi Şahinşah'ın elinden almayı başarmıştır. Ancak başını Nureddîn Mahmûd Zengi'nin çektiği ittifak bloğu bir kez daha Sultan II. Kılıç Arslan'ın üzerine yürümüştür. İki tarafın Ceyhan Nehri kıyısında girişeceği savaş Haçlı tehlikesi dururken Müslüman hükümdarların savaşmasını uygun görmeyen âlimlerin girişimiyle durdurulmuş ve 1173 yılında taraflar arasında barış yapılmıştır. 1174 yılında Nureddîn Mahmûd Zengi'nin vefatı üzerine rakipsiz kalan II. Kılıç Arslan, kısa sürede diğer düşmanlarını bertaraf ederek Türkiye Selçuklu Devleti'ni eski gücüne ve konumuna ulaştırmıştır. Ancak bu kez II. Kılıç Arslan'ın güçlenmesinden rahatsız olan Doğu Roma İmparatoru Manuel Komnenos sultana karşı hareket etmeye başlamıştır. İmparator Türkleri Anadolu'dan çıkararak topraklarını genişletmek, tehditleri ortadan kaldırmak ve Haçlı Seferleri'nin yolunu açarak şöhret kazanmak gibi maksatlarla kalabalık bir orduyu Selçuklu başkenti Konya üzerine göndermiştir. Ancak bu ordu Sultan II. Kılıç Arslan tarafından Myriokephalon mevkiinde pusuya düşürülerek yok edilmiştir. Böylelikle Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı Malazgirt'ten sonraki en büyük savaş kazanılmış, Türklerin Anadolu'dan çıkarılması planı tarihe karışmıştır¹²¹.

Anadolu'nun Türk Yurdu haline gelmesinde kilit rol oynayan Myriokephalon zaferi sonrasında Sultan II. Kılıç Arslan yüzünü tekrar doğuya dönmüştür. Dânişmendlilerin elinde bulunan Malatya'yı bir süre kuşattıktan sonra 1178 yılında ele geçirmiştir ve böylece Dânişmendlilerin burada hüküm süren koluna son vermiştir. Malatya'nın ele geçirilmesinden

¹²⁰ Turan, 1971: 197-204; Çay, 1987: 24-28; Alptekin, 1992: 248-251; Özaydın, 2002: 399.

¹²¹ Turan, 1971: 205-209; Çay, 1987: 61-88; Alptekin, 1992: 251-254; Sevim ve Merçil, 1995: 442-444; Özaydın, 2002: 400-401; Cahen, 2002: 39-43; Öngül, 2017: 89-95.

sonra Salâhaddîn Eyyûbî'nin elinde bulunan eski Selçuklu merkezi Râban'ı almaya girişen Sultan II. Kılıç Arslan mağlup olarak amacına ulaşamamıştır. Üstelik Salâhaddîn Eyyûbî ile arasında ciddi bir düşmanlık meydana gelmiştir. İki taraf arasında hızla tırmanan gerginlik Sultan II. Kılıç Arslan'ın girişimiyle barış sağlanması sonucu yatıştırılmıştır. Uzun yıllar süren yoğun ve başarılı mücadelesi neticesinde yorgun düşen Sultan II. Kılıç Arslan, hayatının son yıllarında ülkesini birbirleriyle iktidar mücadelesine girişmeye hazırlanan 11 oğlu arasında paylaştırmıştır. 1186 yılında gerçekleştirdiği bu icraat ile tüm oğullarını belli merkezlerde kendisine bağlı melikler olarak atamıştır. Türkiye Selçukluları'nın bu şekilde Konya'daki II. Kılıç Arslan'a bağlı 11 küçük yapıya ayrıldığı sıralarda Avrupa'dan gelen ciddi bir Haçlı tehditi ortaya çıkmıştır. Bu tehdit Kutsal Roma-Germen İmparatoru Friedrich Barbarossa'ydı. Kalabalık ve güçlü bir ordu ile Doğu Roma arazilerinden geçerek Anadolu'ya giren imparator, kendisine ayrı ayrı mukavemet gösteren Selçuklu melikleri tarafından durdurulamamıştır. Hatta Konya'da yapılan savaşta Sultan II. Kılıç Arslan ve oğlu Melikşah İmparator Friedrich Barbarossa'ya mağlup olarak onunla anlaşmak zorunda kalmışlardır¹²². Böylelikle Türkiye Selçukluları tarafından durdurulamayan imparator Kilikya'ya ulaşmış ancak burada hayatını kaybetmiştir. Bu sıralarda Sultan II. Kılıç Arslan oğlu Melikşah tarafından baskı altına alınarak onu veliaht ilan etmişse de daha sonra Uluborlu'da bulunan en küçük oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yanına giderek onu veliahtı ilan etmiştir. 1192 yılında da Aksaray'da hüküm süren oğlu Melikşah'ın üzerine yürüdüğü sırada hastalanarak dönüş yolunda vefat etmiştir. Böylece Türkiye Selçuklu tahtına ölmeden hemen önce veliaht ilen ettiği en küçük oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev çıkmıştır¹²³.

I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarının ilk yılları sorunsuz geçmiştir. Ağabeyi Melik Kutbeddîn Melikşah'ın da vefat etmesi üzerine en büyük tehditten kurtulmuştur. Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarının ilk yıllarında ağabeylerinden herhangi bir tehdit görmemiş, ancak onlar üzerinde hâkimiyet de kuramamıştır. Bununla birlikte Tokat Meliki Rükneddîn Süleymanşah en büyük kardeş Melikşah'ın vefatından sonra ağabeyinin topraklarını kendi hâkimiyetine aldığı gibi diğer kardeşlerini de kendisine tâbi hale getirmeyi başarmıştır. Böylece Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarına karşı en büyük tehdit haline gelmiştir.

¹²² Çay, 1987: 102-112; Alptekin, 1992: 255-258; Sevim ve Merçil, 1995: 445-447; Merçil, 2000: 128-129; Öngül, 2017: 96-104.

¹²³ Turan, 1977a: 613-614; Alptekin, 1992: 258-259; Baykara, 1997: 13-17; Sevim, 2002a: 347; Kaya, 2006: 35-42; Öngül, 2017: 105-110.

1196 yılında ise Konya üzerine yürüyerek Türkiye Selçuklu tahtını kardeşinin elinden almayı başarmıştır¹²⁴.

Sultan II Süleymanşah, tahta çıktıktan sonra kendi iktidarını sağlamlaştıran devleti tekrar tek bir hükümdarın yönetimi altında birleştirmek amacıyla kardeşlerinin iktidarlarına son vermeye girişmiştir. Ankara Meliki Muhyiddîn Mes'ûd ve Malatya Meliki Kayserşah dışında tüm kardeşlerini hâkimiyeti altına sokan Sultan II Süleymanşah, arazilerinde sorun çıkaran Doğu Roma İmparatoru III. Aleksios Angelos ile anlaşma imzalamıştır. Daha sonra da Kilikya Ermenileri üzerine bir sefer düzenlemiştir. 1199 yılındaki bu seferle birlikte Kilikya Ermenileri işgal ettikleri Türkiye Selçuklu arazilerinden çıkarıldıkları gibi Ereğli Kalesi ve bazı yerler Selçuklular tarafından fethedilmiştir¹²⁵. Doğu Romalılar ve Kilikya Ermenileri'nden sonra Doğu'ya yönelen Sultan II. Süleymanşah, kardeşi Muizeddîn Kayserşah'ın üzerine yürüyerek 1200 yılında Malatya'yı onun elinden almıştır. Bu sefer sırasında Erzincan Hâkimi Behrâmşâh'ı, Divriği Meliki Turanşah'ı ve Harput Artukluları'nı da hâkimiyeti altına alan Sultan II. Süleymanşah, Erzurum'daki Saltuklular üzerine yürümeye karar vermiştir. 1202 yılında Erzurum'a gelen sultan, burada hüküm süren Saltukoğulları Beyliği'ne son vermiş ve Erzurum'u kardeşi Melik Mugîseddîn Tuğrulşah'ın yönetimine bırakmıştır. Daha sonra da bölgedeki Türkler ve diğer topluluklar için tehdit oluşturan Gürcüler üzerine yönelmiştir¹²⁶.

1202 yılında gerçekleşen Gürcü seferinde Sultan II. Süleymanşah Gürcü Kraliçesi Tamara'nın üzerine yürümüştür. Sultan Gürcistan'a kardeşi Mugîseddîn Tuğrulşah, Mengücek, Saltuklu, Artuklu ve Türkmen kuvvetleri ile birlikte girmiştir. Ancak 1202 yılında Micinger Kalesi yakınlarında Gürcülere karşı gerçekleştirdiği savaşta mağlup olmuş ve Erzurum'a çekilmek zorunda kalmıştır. Sultan II. Süleymanşah, Gürcülere karşı ağır kayıplar vermiş olmasa da bölgedeki gücü sarsılmamış, üstelik Mardin Artuklu Meliki Artuk Arslan, Âmid ile Hısn-ı Keyfâ meliki II. Sökmen ve Sümeysat Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'l-Efdal kendisinin hâkimiyetini kabul etmişlerdir. Doğu yönünde devletin hâkimiyet sahasını oldukça genişleten Sultan II. Süleymanşah, Ankara merkez olmak üzere Eskişehir, Bolu, Çankırı ve Kastamonu yörelerine hükmeden kardeşi Muhyiddîn Mes'ûd'un üstüne yürüyerek onun da hâkimiyetine son vermiştir. Çok kısa sürede Anadolu'da siyasi birliğin sağlanması

¹²⁴ Turan, 1971: 239-241; Turan, 1977a: 614-615; Sevim ve Merçil, 1995: 447-448; Baykara, 1997: 17-22; Kaya, 2006: 42-51; Öngül, 2017: 112-113.

¹²⁵ Turan, 1979: 223-225; Sevim ve Merçil: 449; Kaya, 2006: 68-71; Öngül, 2017: 115-116.

¹²⁶ Turan, 1971: 251-254; Turan, 1979: 226-227; Alptekin, 1992: 260-261; Kaya, 2006: 69-80; Öngül, 2017: 116-119.

adına önemli adımlar atan Sultan II. Süleymanşah, 1204 yılında çıktığı ikinci Gürcistan Seferi sırasında hastalanarak vefat etmiştir. Cenazesi Konya'daki Sultanlar Kümbeti'ne defnedilmiştir¹²⁷. Sultan II. Süleymanşah'ın vefatı üzerine Selçuklu devlet erkânı kendisinin küçük yaştaki oğluna biat ederek onu III. İzzeddîn Kılıç Arslan namıyla tahta çıkarmışlardır. Türkiye Selçuklu tahtına bir çocuk hükümdarın çıktığı duyulunca da Mübârizeddîn Ertokuş, Muzaffereddîn Mahmûd, Zâhireddîn İli ve Bedreddîn Yûsuf gibi Selçuklu emîrleri eski hükümdar I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i tekrar tahta çıkarmak için uğraşmaya başlamışlardır. O sıralarda İstanbul'da bulunan Gıyâseddîn Keyhüsrev Hâcib Zekerîya vasıtasıyla ağabeyi Sultan II. Süleymanşah'ın vefat ettiğini ve tahta çocuk yaştaki oğlunun geçtiğini duyunca Anadolu'ya dönmüştür. Topladığı kuvvetlerle 1205 yılında Konya'yı kuşatan Gıyâseddîn Keyhüsrev ilk başlarda zorlansa da sonunda yeğeni İzzeddîn Kılıç Arslan'ın canını bağışlaması şartıyla Konya ahaliyi teslim olmuştur. Böylelikle I. Gıyâseddîn Keyhüsrev ikinci kez Türkiye Selçuklu tahtına çıkmıştır. Amcası tarafından Gavele Kalesi'nde ikamet ettirilen III. İzzeddîn Kılıç Arslan'ın kısa iktidarında Isparta şehri ve çevresi Türkiye Selçuklu hâkimiyetine alınmıştır¹²⁸.

Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev uzun bir sürgün hayatından sonra 1205 yılında tekrar Türkiye Selçuklu tahtına çıkmayı başardığı zaman ilk olarak, büyük oğlu İzzeddîn Keykâvus'u Malatya, diğer oğlu Alâeddîn Keykubâd'ı da Tokat melikliğine atamıştır. Türkiye Selçuklu devlet mekanizmasında sultanın otoritesini arttırmak için bir dizi faaliyette bulunan Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ilk askeri seferi, Doğu Roma İmparatorluğu'nun 1204 yılında IV. Haçlı Seferi'nden gördüğü zarardan yararlanmak maksadıyla Karadeniz bölgesine gerçekleştirilmiştir. Bu sefer sırasında Samsun ve çevresi ele geçirilerek devletin Karadeniz ticaretine dâhil olması sağlanmıştır¹²⁹. Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev Karadeniz kıyısındaki fetihlerden sonra babası II. Kılıç Arslan tarafından kuşatılan ancak alınamayan ve o tarihten itibaren bölgedeki fetihlerle adım adım yaklaşılan Antalya şehrinin üzerine yürümüştür. Anadolu'nun Akdeniz'e açılan en önemli limanlarından birisi olan Antalya, 1204 yılında Doğu Roma hâkimiyetinden ayrılarak bölgesel güçlerin eline geçmiştir. Şehrin içinde bulunduğu siyasi koşullardan istifadeyle 1206 yılı sonlarında harekete geçen Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Konya'dan hareketle önlerine geldiği şehri sıkı bir kuşatma altına almıştır. Ancak Antalya deniz tarafından kuşatılmadığı için Kıbrıslılardan yardım almış ve

¹²⁷ Turan, 1979: 226-227; Sevim ve Merçil, 1995: 449-451; Kaya, 2006: 80-94; Kaya, 2010: 106-107; Öngül, 2017: 119-124.

¹²⁸ Sevim, 2002c: 403-404; Kaya, 2006: 112-118; Öngül, 2017: 126-127.

¹²⁹ Turan, 1977a: 616-617; Kaya, 2006: 120-124; Öngül, 2017: 127-132.

kuşatma uzamıştır. En nihayetinde 5 Mart 1207 tarihinde Antalya Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kuvvetleri tarafından fethedilmiştir. Böylece Türkiye Selçukluları Karadeniz'in ardından Akdeniz'e de çıkmışlardır¹³⁰.

Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarının ilk yıllarında Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında gerçekleştirilen fetihler sonrasında Kilikya Ermenileri'ne karşı da bir sefer düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Zira Kilikya Ermenileri Türkiye Selçukluları'nın sıkıntı içerisine düştüğü her devirde saldırıya geçerek topraklarını genişletmeye çalışıyorlardı. Ayrıca bölgedeki Müslümanlar için de sürekli tehdit oluşturuyorlardı. Bu nedenle Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev onlara karşı bir cezalandırma seferine çıkmıştır. 1209 yılında ordusuyla Maraş'a hareket etmiş ve burayı Eyyûbîlerin elinden geri almıştır. Daha sonra Maraş'ın kontrol ettiği Ceyhun Vadisi üzerinden Kilikya'ya girmiştir. Kilikya'da başta Pertus Kalesi başta olmak üzere pek çok yeri Ermenilerin elinden alan Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, onlara ağır bir darbe indirmiş ve bu başarısı Müslüman âleminde büyük yankı uyandırmıştır. Ancak mevsimsel koşulların değişmesi üzerine sefere daha fazla devam edilememiştir. Kilikya Ermeni Hâkimi II. Leon'un da sultandan barış talep etmesi üzerine, Müslüman esirlerin serbest bırakılması, Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e tazminat ödenmesi ve II. Leon'un Eyyûbî topraklarına saldırmaması şartlarıyla barış imzalanmıştır¹³¹.

Karadeniz ve Akdeniz kıyılarındaki fetihler ve Kilikya Ermenileri'ne karşı gerçekleştirilen başarılı seferin ardından Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev bu kez yüzünü Batı'ya çevirmiştir. O sıralarda başkentleri İstanbul'u Latinlere kaptıran Doğu Roma imparatorları merkezlerini Anadolu'da bulunan İznik'e taşımak zorunda kalmışlardı. Bu da imparatorluğun daha önce Balkanlar merkezli olan politikalarının Anadolu merkezli haline gelmesine neden olmuştu. Doğu Roma'daki bu zorunlu politika değişikliği de onları Türkiye Selçukluları ile karşı karşıya getirmiştir. O sıralarda Doğu Roma tahtında bulunan Theodoros Laskaris'e karşı harekete geçen Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev ilk olarak İstanbul Latin İmparatoru Henri ile bir anlaşma imzalamıştır. Sonrasında kendisine sığınan devrik imparator III. Aleksios Angelos'u da yanına alarak Denizli-Lâdik yöresine hareket etmiştir. Kendisinin kuvvetleri Antiochia şehri yakınlarında İmparator Theodoros Laskaris'in kuvvetleriyle karşılaşarak savaşa tutuşmuştur. Alaşehir Savaşı olarak bilinen bu mücadelenin başlarında Türkiye Selçuklu kuvvetleri galip gelmişlerdir. Ancak savaşa bizzat katılmış olan Sultan I.

¹³⁰ Turan, 1971: 283-285; Turan, 1977a: 617; Alptekin, 1992: 269; Kaya, 2006: 125-131; Öngül, 2017: 133-135. Antalya'nın fethi hakkında ayrıca bk. Sevim ve Merçil, 1995: 453-454; Baykara, 1997: 36-39; Merçil, 2000: 134-135; Kesik, 2015: 125-134; Demir, 2017: 9-14; Demir, 2018a, 555-571.

¹³¹ Turan, 1971: 286-287; Turan, 1977a: 617; Baykara, 1997: 39-40; Sevim, 2002a: 348; Kaya, 2006: 133-136.

Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ihmal sonucu savaş alanında yalnız bırakılarak düşmanlar tarafından şehit edilmesi üzerine durum değişmiş ve Türkiye Selçukluları mağlup olarak dağılmışlardır. Böylelikle Türkiye Selçukluları'nın siyasi anlamda parlak bir devir yaşamasını sağlayan, Anadolu'yu imar eden, ticaretle zenginleştiren Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarı 1211 yılında sona ermiştir¹³².

Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in şehit olması üzerine Selçuklu devlet erkânının kararıyla büyük oğlu olan Malatya Meliki İzzeddîn Keykâvus Türkiye Selçuklu tahtına davet edilmiştir. Babasının tahtına çıkmak üzere Malatya'dan hareket eden Melik İzzeddîn Keykâvus, Kayseri'de devlet erkânı tarafından karşılanmış ve cülus merasiminin icrasıyla sultan ilan edilmiştir. Ancak kendisi Kayseri'de devlet erkânı ile birlikte Tokat Meliki olan kardeşi Alâeddîn Keykubâd tarafından kuşatılmıştır. Böylelikle iki melik arasında taht mücadelesi başlamıştır. Başlangıçta Kilikya Ermeni Hâkimi II. Leon ve amcası Erzurum Meliki Mugîseddîn Tuğrulşah'tan aldığı destekle ağabeyine karşı üstün durumda bulunan Melik Alâeddîn Keykubâd, destekçilerinin kendisini terketmesi sonucu zor durumda kalmıştır. Mücadelenin ilk kısmını kaybettiğini düşünen Melik Alâeddîn Keykubâd, Kayseri önünden ayrılarak Ankara'ya hareket etmiş ve buraya kapanmıştır. Böylelikle Kayseri'den çıkarak başkent Konya'ya gitmeyi başaran Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, devletin tüm kuvvetlerini toplayarak Ankara'ya yürümüştür. Oldukça sarp bir yer olan Ankara Kalesi'nde yaklaşık bir yıl boyunca direnen Melik Alâeddîn Keykubâd sonunda teslim olmuştur. Sultan I. İzzeddîn Keykâvus tarafından öldürölmek istenen Melik Alâeddîn Keykubâd Şeyh Mecdeddîn İshâk'ın araya girmesi sonucu öldürölmekten kurtulmuştur. Ancak tutuklanarak Malatya yakınlarındaki Minşar Kalesi'nde hapsedilmiştir. Böylelikle Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un iktidarı başlamıştır¹³³.

Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un iktidarını sağladıktan sonraki ilk hedefi Doğu Roma (İznik) İmparatorluğu ile Trabzon Rum İmparatorluğu arasında çekişme sahası olan Sinop'a saldırmak olmuştur. Sinop şehrine hareket edildiği sırada Trabzon Rum İmparatoru Aleksios gafil avlanarak esir alınmıştır. Böylelikle Sultan I. İzzeddîn Keykâvus Sinop şehrini savunanlara karşı büyük bir koz elde ederek harekete geçmiştir. Sinop şehri kuşatıldıktan

¹³² Sevim ve Merçil, 1995: 454; Baykara, 1997: 40-44; Sevim, 2002a: 348; Kaya, 2006: 137-156; Öngöl, 2017: 137-139.

¹³³ Turan, 1971: 293-302; Koca, 1990: 935-943; Koca, 1997: 21-28; Öngöl, 2017: 140-145. Melik Alâeddîn Keykubâd'ın hapsedildiği Minşar Kalesi Malatya il sınırları içerisinde Munşar Dağı eteklerinde ve Fırat Nehri kıyısında bulunmaktadır. Kale günümüzde Karakaya Barajı'nın suları altında kalmakla birlikte, dönem dönem suların çekilmesiyle açığa çıkmaktadır. Kalenin yeri ve fotoğrafları için bk. Dinç, 2009: 36-39.

sonra deniz tarafından destek alan müdafiler, Selçukluların baskını neticesinde limandaki tüm gemilerin yakılması sonucu yardım alamaz hale gelmişlerdir. En nihayetinde daha fazla dayanamayarak 1214 yılı Kasım ayında şehri Sultan I. İzzeddîn Keykâvus’a teslim etmişlerdir. Sinop’u fetheden Sultan I. İzzeddîn Keykâvus Karadeniz kıyısında çok önemli bir liman merkezini ele geçirdiği gibi, kendisine Abbâsî halifesi tarafından “*Es-Sultânü ’l-Gâlib*” unvanı verilmiştir. Ayrıca şehrin fethi sonrası yapılan anlaşma ile serbest bırakılan Trabzon Rum İmparatoru Aleksios Türkiye Selçukluları’nın haraçgüzârı haline getirilmiştir¹³⁴. Sinop’un fethinden sonra Sultan I. İzzeddîn Keykâvus bu defa Akdeniz kıyılarına yönelmiştir. Sultan bu defa 1207 yılında babası I. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından fethedilen ancak onun şehid olmasından sonra yaşanan bir isyanla elden çıkan Antalya’yı kuşatmıştır. Her türlü kuşatma aletini kullanarak etkili bir abluka uygulayan Türkiye Selçuklu ordusuna karşı uzun süre dayanamayan Antalya halkı bir kez daha teslim olmuştur. Böylelikle 1216 yılında Antalya ikinci kez fethedilmiş ve yönetimi tekrar Emîr Mübârizeddîn Ertokuş’a verilmiştir. Sinop’un ardından Antalya’yı da fetheden Sultan I. İzzeddîn Keykâvus bu defa “*Sultanü ’l-Bahreyn*” unvanını almıştır¹³⁵.

Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, Karadeniz ve Akdeniz kıyılarındaki başarılarından sonra bu kez Türkiye Selçukluları’nın bir gelenek haline getirdikleri üzere Kilikya Ermenileri üzerine yürümüştür. 1216 yılında Haçlılarla Kilikya Ermenileri’nin arasının açılmasından da yararlanmak isteyen I. İzzeddîn Keykâvus, kuvvetli bir orduyla II. Leon’un arazilerine girmiştir. Kilikya Ermenileri’nin en müstahkem merkezlerinden olan Çinçin ve Haçin kaleleri Türkiye Selçuklu kuvvetleri karşısında tutunamayıp düşmüştür. Daha sonra iki tarafın kuvvetleri Geben Kalesi önlerinde karşı karşıya gelmiş ve mücadeleyi Sultan I. İzzeddîn Keykâvus’un ordusu kazanmıştır. İçlerinde soyluların da bulunduğu pek çok Ermeni sultana esir düşmüştür. Bu mağlubiyet üzerine II. Leon pek çok hediyeler göndererek barış talebinde bulunmuştur. Talebi Sultan I. İzzeddîn Keykâvus tarafından kabul edilmiş, yapılan anlaşmayla II. Leon’un Türkiye Selçukluları’na tâbi olması ve her yıl 20.000 altın vergi göndermesi kararlaştırılmıştır. Sultan I. İzzeddîn Keykâvus başarılı Kilikya seferi sonrası aynı yıl içinde Kıbrıs Krallığı ile bir ticaret anlaşması da imzalamıştır. 1217 yılında ise Mengüceklilerden Fahreddîn Behrâmşâh’ın kızı Selçuk Hatun ile evlenmiştir¹³⁶.

¹³⁴ Turan, 1977b: 634-636; Alptekin, 1992: 275-276; Koca, 1997: 30-34; Merçil, 2000: 137; Sümer, 2002a: 352; Demir, 2018b, 193-208; Kesik, 2021: 237-238.

¹³⁵ Turan, 1971: 302-307; Turan, 1977b: 363; Sevim ve Merçil, 1995: 456-457; Koca, 1997: 35-38; Sümer, 2002a: 352-353; Demir, 2017: 20-25; Kesik, 2021: 237-238.

¹³⁶ Alptekin, 1992: 278-279; Koca, 1997: 39-47; Sümer, 2002a: 353; Öngül, 2017: 149-152.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus, giriştiği tüm seferleri başarıyla tamamlayan muzaffer bir hükümdar olarak yönünü bu kez Eyyûbîlerin hâkimiyeti altındaki Kuzey Suriye'ye çevirmiştir. Böylelikle atalarının Suriye politikasını bir kez daha canlandıran Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, 1218 yılında ordusuyla Halep üzerine yönelmiştir. Kendisinin harekete geçmesinin bir sebebi de Eyyûbîlerden el-Melikü'z-Zâhir'in ölümü ve yerine küçük yaştaki oğlu el-Melikü'l-Azîz'in geçmesiyle Suriye'de yaşanan karmaşadan yararlanmak istemesiydi. Bu sefer sırasında Eyyûbîlerin Sümeysat Hâkimi el-Melikü'l-Efdal de Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un ordusuna katılmıştır. Selçuklu kuvvetleri seferin ilk aşamasında Merzbân, Ra'bân ve Telbâşir kalelerini ele geçirmişlerdir. O sıralarda Haçlılarla uğraşan Eyyûbîlerin Halep'e gelmesinden önce seferi başarıyla tamamlamayı planlayan Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'a bölgedeki başarılarından sonra başka emîrler de katılmışlardır. O sıralarda Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Eşref Muzaffereddîn Musa müttefikleri ile birlikte Selçukluların karşısına çıkmıştır. Hatta Sivas Ellibaşısı Mahmûd Alp tarafından idare edilen Selçuklu öncülerini mağlup etmeyi de başarmıştır. Bu mağlubiyetin yaşandığı sıralarda Selçuklu ordusuyla birlikte hareket eden Sümeysat Hâkimi el-Melikü'l-Efdal de karşı tarafın saflarına geçmiştir. Bunlara ek olarak Eyyûbîler'in Suriye'de başlattıkları Selçuklu karşıtı bir propagandanın bölgeyi iyice güvenilmez hale getirmesi üzerine ihanete uğradığı vehmine kapılan Sultan I. İzzeddîn Keykâvus seferi sonlandırmak zorunda kalmıştır. Sefer dönüşü ihanet ettiğini düşündüğü bazı emîrlerini katleden Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, ertesi sene tekrar Suriye Seferi'ne çıkmıştır. Ancak Malatya'dan Eyyûbî topraklarına hareket edeceği sırada kendisi şiddetli bir verem hastalığı geçirmiş ve 1220 yılında bu hastalık sebebiyle vefat etmiştir¹³⁷.

Sultan I. İzzeddîn Keykâvus Türkiye Selçuklu arazilerinde pek çok imar faaliyetinde bulunduğu gibi önemli siyasi başarılarla da imza atmıştır. Genç yaşta arkasında bir erkek evlat bırakmadan vefat eden Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un yerine 8 yıldır Minşar Kalesi'nde hapis tutulan kardeşi Melik Alâeddîn Keykubâd geçirilmiştir. Türkiye Selçukluları'na altın çağını yaşatan Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tahta çıkar çıkmaz fetihlere girişmiş ve ilk olarak Akdeniz kıyısında bulunan Kalonoros Kalesi'ne yönelmiştir. Selçuklu kuvvetleri tarafından sıkı bir kuşatma altına alınan Kalonoros Kalesi Hâkimi Kyr Vart, iki aylık kuşatma sonrasında kaleyi Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a teslim etmiştir. Böylelikle ilk fethini gerçekleştiren sultan Kalonoros Kalesi'ni kendi adına nisbetle Alâfiyye adıyla bir Müslüman-Türk şehri

¹³⁷ Turan, 1971: 316-319; Sevim ve Merçil, 1995: 457-458; Koca, 1997: 47-59; Sümer, 2002a: 353; Öngül, 2017: 152-160. Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un Sivas'ta bulunan türbesinin kitabesinde kendisinin h. 4 Şevval 617 (2 Aralık 1220) tarihinde vefat ettiği kaydedilmektedir (Bilget, 1990: 9-10).

olarak yeniden imar etmiş ve şehri Antalya ile birlikte kışlık merkezi haline getirmiştir¹³⁸. Böylelikle seleflerinin denizcilik faaliyetlerini geliştirerek sürdüren sultan Alâiyye'nin fethinden sonra Konya'ya dönmüştür. Daha sonra da kendi iktidarı için tehdit oluşturmaya başlayan ve kendisine karşı komplo içinde olan Seyfeddîn Ayaba, Mübârizeddîn Behrâmşâh, Zeyneddîn Başara ve Bahâeddîn Kutluğca gibi emîrleri ortadan kaldırarak iktidarını sağlamlaştırmıştır¹³⁹.

Alâiyye'nin fethi ve bazı Selçuklu emirlerinin katli gibi faaliyetlerden sonra Sultan I. Alâeddîn Keykubâd seleflerinin hem Kilikya politikasını hem de Akdeniz politikalarını sürdüren bir askeri harekâta girişmiştir. Kendisinin kuvvetleri Suriye ve Mısır gibi bölgeler ile Anadolu arasındaki ticarete zarar veren Kilikya Ermenileri üzerine gönderilmişlerdir. Antalya ve Alâiyye limanlarında bulunan Selçuklu donanmasını Emîr Mübârizeddîn Ertokuş komutasında Kilikya sahillerine gönderen sultan, bir diğer orduyu da karadan Kilikya Ermenileri üzerine göndermiştir. 1225 yılında hem karadan hem de denizden gerçekleştirilen bu sefer neticesinde Kilikya Ermenileri ve bölgedeki bazı kalelerde yuvalanmış Haçlılara karşı büyük bir başarı elde edilmiş, Alâiyye ile Anamur arasında pek çok kale fethedilmiştir. Bu zafer neticesinde Müslüman bölgeler ile Anadolu arasındaki ticaret tekrar aktif ve güvenli hale geldiği gibi Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a tâbi hale gelmiş sultan adına hutbe okutup sikke darp etmek, yıllık vergi ödemek ve gerektiğinde asker göndermekle yükümlü hale getirilmiştir¹⁴⁰. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd, Akdeniz kıyılarındaki fetihlerin ardından Karadeniz kıyısında da fetih hareketine girişmiştir. O sıralarda Moğollar tarafından tahrip edilen Karadeniz'in kuzeyindeki önemli ticaret merkezi Suğdak'ta Trabzon Rumları'nın etkin olmasını engellemek ve hâkimiyet sahasını genişletmek için harekete geçen Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, Kastamonu Emîri Hüsâmeddîn Çoban komutasındaki Selçuklu Karadeniz filosunu Suğdak üzerine göndermiştir. Bölgedeki güçlerle mücadeleye girişen Emîr Hüsâmeddîn Çoban ise Suğdak şehrini fethetmeyi ve burada Türkiye Selçuklu hâkimiyetini kurmayı başarmıştır. Böylelikle uluslararası ticaret için çok önemli bir nokta Selçukluların eline geçmiştir¹⁴¹.

¹³⁸ Turan, 1971: 335-339; Sevim ve Merçil, 1995: 460; Turan, 2001a: 647-648; Sümer, 2002b: 358; Uyumaz, 2003: 22-25; Demir, 2017: 42-45; Öngül, 2017: 160-166.

¹³⁹ Apteğin, 1992: 284-285; Turan, 2001a: 648; Sümer, 2002b: 358; Uyumaz, 2003: 25-30; Öngül, 2017: 167-169.

¹⁴⁰ Turan, 1971: 342-347; Apteğin, 1992: 285-286; Sevim ve Merçil, 1995: 461; Merçil, 2000: 141-142; Turan, 2001a: 648-650; Sümer, 2002b: 358; Uyumaz, 2003: 30-34.

¹⁴¹ Turan, 1971: 357-359; Turan, 2001a: 648-649; Uyumaz, 2003: 34-38.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın fetihleri Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki fetihlerle sınırlı kalmamış devletin doğusundaki komşu güçler üzerine de bazı seferler düzenlenmiştir. Emîr Mübârizeddîn Çavlı ve Emîr Esededdîn Ayaz komutasındaki Selçuklu kuvvetleri Artuklulardan Âmid ve Hısn-ı Keyfâ Hâkimi el-Melikü'l-Mes'ûd'un arazilerine saldırmışlardır. Bu saldırılar neticesinde Kâhta ve Çemişkezek Türkiye Selçuklu hâkimiyeti altına alınmış ve böylelikle devletin sınırları doğu istikametinde genişletilmiştir. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın doğu yönündeki saldırıları bununla da sınırlı kalmamış, Kâhta ve Çemişkezek'in zaptından sonra Erzincan'da bulunan Mengücekliler üzerine yürünmüştür. Sefer neticesinde Anadolu siyasi birliğinin önünde bir engel olarak duran ve Türkiye Selçukluları'na karşı Celâleddîn Hârezmşah ile birlikte hareket eden Mengücekliler Alâeddîn Davudşah, Erzincan'dan çıkarılmış ve Erzincan ile Kemah başta olmak üzere tüm toprakları Türkiye Selçuklu arazilerine dâhil edilmiştir. Doğu Anadolu'nun en önemli merkezlerinden olan Erzincan Türkiye Selçuklu hâkimiyetine alındıktan sonra Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, büyük oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'i buranın melikliğine atamıştır. Büyük Emîr Mübârizeddîn Ertokuş da kendisinin atabegi olarak görevlendirilmiştir. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, Erzincan'ın zaptından sonra Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'u Köğonya üzerine göndermiştir. Burasının da ele geçirilmesiyle Divriği kolu hariç Mengücekoğulları'nın diğer kolları ortadan kaldırılmıştır¹⁴². Doğu Anadolu'da bahsedilen arazilerin ele geçirilmesinin ardından Doğu Karadeniz kıyılarında bulunan ve Türkiye Selçuklu arazileri için tehdit oluşturan Trabzon Rum İmparatorluğu üzerine de bir sefer gerçekleştirilmiştir. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın o sıralarda Erzincan Melikliği'ne atanmış olan oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev ve atabegi Mübârizeddîn Ertokuş tarafından gerçekleştirildiği düşünülen bu sefer neticesinde kuşatılan Trabzon ele geçirilememiştir¹⁴³.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd iktidarında meydana gelen en önemli olaylardan birisi hiç şüphesiz Moğolların önünden kaçarak Doğu Anadolu'ya gelen Celâleddîn Hârezmşah'a karşı verilen mücadeledir. Başlangıçta Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ile Celâleddîn Hârezmşah arasında dostane bir şekilde başlatılan ilişkiler, bölgesel güçlerin iki taraf ilişkilerine karışması ve Celâleddîn Hârezmşah'ın Doğu Anadolu'daki yayılma ve yağma politikası sebebiyle düşmanlığa dönüşmüştür. Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Eşref Muzaffereddîn Musa ile anlaşılan Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ile Erzurum Selçuklu Meliki Cihânşah'ın desteğini alan Celâleddîn Hârezmşah'ın kuvvetleri 1230 yılında Yassıçemen

¹⁴² Turan, 2001a: 650-651; Uyumaz, 2003: 38-44; Öngül, 2017: 175-181.

¹⁴³ Turan, 1971: 360-362; Sevim ve Merçil, 1995: 463-464; Uyumaz, 2003: 45-47; Keçiş, 2013: 41-51; Öngül, 2017: 182-184; Tellioglu, 2021: 43-48.

mevkiinde karşı karşıya gelmişlerdir. Yapılan mücadeleyi Sultan I. Alâeddîn Keykubâd kazanmış ve ordusu dağılan Celâleddîn Hârezmşah bölgeyi terketmiştir. Yassıçemen’de Selçukluların zaferiyle sonuçlanan bu savaşla birlikte Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın bölgedeki tüm hükümdarları Moğollara karşı birleştirme planı suya düşmüştür. Bununla birlikte Yassıçemen sonrasında kendisine muhalefet ederek düşmanlarıyla ittifak yapan kuzeni Cihânşah ele geçirilmiş ve onun kontrolünde bulunan Erzurum ve çevresi Türkiye Selçuklu hâkimiyeti altına alınmıştır¹⁴⁴. Böylelikle Selçuklu hanedanının son alternatif kolu da ortadan kaldırılmıştır.

Yassıçemen Savaşı sonrasında Anadolu’ya giren bir Moğol öncü kuvveti Sivas yakınlarına kadar gelip yağma ve katliam yapıp geri dönmüştür. Bu gelişme üzerine Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın emriyle Emîr Kemâleddîn Kâmyâr tarafından Moğollar takip edilmiş, nihayetinde bu işin arkasında Gürcülerin olduğu düşünülerek bir Gürcistan Seferi gerçekleştirilmiştir. Bu sefer sırasında pek çok Gürcü merkezi Selçuklu kuvvetlerinin eline geçmiş ve Gürcü Kraliçesi Rosudan’ın ricası üzerine barış imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Rosudan Türkiye Selçukluları’na tâbi hale getirilmiştir. Gürcistan Seferi sonrasında ise Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, Moğol istilasına karşı bir tampon bölge oluşturmaya karar vermiştir. Bu maksatla Celâleddîn Hârezmşah tarafından tahrip edildiği halde bölgenin hâkimi el-Melikü’l-Eşref tarafından ihmal edilen Ahlat, Van, Bitlis ve Adilcevaz merkezleri ele geçirmek için harekete geçmiştir. Bu merkezler Selçuklu emîrlerinin eliyle Türkiye Selçuklu hâkimiyeti altına alınmıştır. Ele geçirilen bu yeni merkezler imar edildikleri gibi nüfus nakliyle meskûn hale de getirilmişlerdir. Hatta o sıralarda Selçuklu Emîri Sinâneddîn Kaymaz’ın önerisiyle bölgede başıboş halde dolaşan Hârezmliler de Türkiye Selçuklu hizmetine alınmışlardır. Ancak, Ahlat ve çevresinin Selçuklu hakimiyetine sokulması, Türkiye Selçukluları ile Eyyûbîler arasında sorun yaratmıştır¹⁴⁵.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın Eyyûbîlere ait olan merkezleri ele geçirmesi üzerine başta el-Melikü’l-Eşref ve ağabeyi el-Melikü’l-Kâmil olmak üzere tüm Eyyûbîler Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’a karşı birleşmişlerdir. Onu ele geçirdiği yerlerden çıkarmak üzere harekete geçen müttefik Eyyûbî kuvvetleri, Harput ve Mardin Artuklu meliklerini de yanlarına alarak Türkiye Selçuklu arazilerine yönelmişlerdir. Oldukça kalabalık bir sayıya ulaşan Eyyûbî kuvvetleri Selçuklu arazilerine girişi sağlayan tüm geçitlerde Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın kuvvetleri tarafından durdurulmuşlardır. Arazi imkânlarını oldukça iyi

¹⁴⁴ Alptekin, 1992: 289-291; Sevim ve Merçil, 1995: 464; Turan, 2001a: 653-655; Uyumaz, 2003: 47-67; Öngül, 2017: 184-190.

¹⁴⁵ Sevim ve Merçil, 1995: 464-465; Turan, 2001a: 656; Uyumaz, 2003: 73-75; Öngül, 2017: 190-193.

kullanan Selçuklu kuvvetleri karşısında başarı elde edemeyen ve erzak sıkıntısı çekmeye başlayan el-Melikü'l-Kâmil komutasındaki Eyyûbî kuvvetleri, geçitleri terk ederek Harput istikametine yönelmişlerdir. Bunun üzerine Sultan I. Alâeddîn Keykubâd da tüm kuvvetlerini Harput'a sevk etmiştir. İki taraf arasında Harput önlerinde gerçekleşen savaşı da Türkiye Selçukluları kazanmışlardır. Pek çok Eyyûbî meliki ve askeri esir düştüğü gibi kalanların sığındığı Harput Kalesi de Selçuklulara fazla dayanamayarak teslim olmuştur. Böylelikle 1234 yılında hem müttefik Eyyûbî-Artuklu ordularının Türkiye Selçuklu arazilerini istilası engellenmiş hem de onlara karşı parlak bir zafer kazanılarak Harput ele geçirilmiştir. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd bu zaferin etkisiyle ertesi sene karşı saldırıya geçmiş, 1235 yılında Ruha (Urfa), Harran, Suruc, Rakka ve Süveyda (Siverek)'yı Eyyûbîlerin elinden almayı başarmıştır¹⁴⁶. Türkiye Selçuklu hâkimiyeti altına alınarak görevliler atanan ve tahkim edilen bu merkezler uzun süre elde kalamamışlardır. Zira el-Melikü'l-Kâmil, gerçekleştirdiği bir saldırı ile 4 ay içerisinde bu merkezlerin hepsini geri almayı başarmıştır. Üstelik ele geçirdiği yerlerde büyük bir tahribat gerçekleştirdiği gibi bölgeye yerleştirilen Selçuklu kuvvetlerini esir alarak büyük miktarda ganimetle birlikte Mısır'a götürmüştür¹⁴⁷.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ise el-Melikü'l-Kâmil'den intikam almak ve Âmid'i ele geçirerek rakibine büyük bir darbe vurmak maksadıyla tüm ordusunu toplayarak Kayseri'ye gelmiştir. Burada sefer hazırlıkları yaparken ortanca oğlu Melik İzzeddîn Kılıç Arslan'ı veliaht olarak ilan etmiş ve tüm emirlere oğluna biat etmelerini emretmiştir. Aynı sıralarda kendisine Moğolların Büyük Hanı Ögedey'in elçileri ulaşmıştır. Kazvinli tüccar Şemseddîn Ömer başkanlığındaki bu elçi heyeti Kayseri'de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından karşılanmış ve Ögedey Kağan'ın kendisine tâbi olunması yönündeki teklifi bizzat Şemseddîn Ömer tarafından sultana tebliğ edilmiştir. Kendisine iletilen tâbiyet teklifi üzerine biraz düşünen Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, tercihini Moğolların Büyük Hanı Ögedey'e tâbi olmaktan yana kullanmıştır. Ancak kendisi Ögedey Kağan'ın elçilerini ve gerekli hediyeleri gönderme fırsatı bulamadan ve planladığı sefere çıkamadan tüm devlet erkânına ve yabancı devlet elçilerine verdiği büyük şölen sırasında yediği bir av kuşunun etinden zehirlenerek 1237 yılında vefat etmiştir. Bir siyasi cinayetle öldürüldüğü anlaşılan Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümü üzerine, vasiyetine aykırı olarak büyük oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev Türkiye Selçuklu tahtına çıkarılmıştır¹⁴⁸.

¹⁴⁶ Turan, 1971: 379-382; Turan, 2001a: 656; Sümer, 2002b: 359; Uyumaz, 2003: 75-78; Öngül, 2017: 193-197.

¹⁴⁷ Sevim ve Merçil, 1995: 466; Uyumaz, 2003: 78; Öngül, 2017: 197.

¹⁴⁸ Turan, 1971: 383-389; Sevim ve Merçil, 1995: 465-467; Uyumaz, 2003: 92-93; Öngül, 2017: 198-205.

1. BÖLÜM

I. ALÂEDDİN KEYKUBÂD'IN SON YILLARI VE MELİK GİYÂSEDDİN KEYHÜSREV

1.1. Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Doğumu Üzerine Görüşler

Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev, Türkiye Selçuklu Devleti'nin onuncu sultanı I. Alâeddîn Keykubâd'ın ilk oğlu olarak doğmuştur. İbn Bîbî'nin ifadesine göre ismini devrin sultanlarının cediti olan Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'den almıştır¹⁴⁹. Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir tarih kayıtlı değildir. Ancak tarihi kaynaklardan ve epigrafik materyallerden anlaşıldığı kadarıyla kendisi Hunad ve Mahperi Hatun olarak bilinen sultan ile I. Alâeddîn Keykubâd'ın evliliğinden dünyaya gelmiştir. Zira Mahperi Hatun banisi olduğu Tokat-Pazar Hanı'nda bulunan h. 636 (miladi 1238-1239) ve Yozgat-Karamağara Çiçinli Han'daki h. 1 şaban 637 (miladi 26 Şubat 1240) tarihli kitabelerde kendisini açıkça Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in validesi olarak zikretmektedir¹⁵⁰. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ve Mahperi Hatun'un evliliği ise sultanın tahta çıkar çıkmaz elde ettiği ilk zafer olan Kalonoros (Alâiyye) Kalesi'nin fethinden sonra gerçekleşmiştir. I. Alâeddîn Keykubâd'ı Emîr-i Ahur Eseddîn Ayaz ile birlikte Kalonoros üzerine yürümeye teşvik eden Antalya Sübaşısı Mübârizeddîn Ertokuş, Kalonoros Kalesi Hâkimi Kyr Vart'ı bir mektup ile ikna ederek oldukça uzamış olan kuşatmanın sona ermesini sağlamıştır. Kyr Vart'a kendisine eman verileceği, Selçuklu arazisi içerisinde bir yer ıktâ edileceği ve I. Alâeddîn Keykubâd'ın kendisinin kızlarından birisi ile evlenmesiyle akrabalık bağlarının kurulacağı bildirilmiş, kendisi de bu şartlarla kaleyi teslim etmeye ikna olmuştur¹⁵¹.

¹⁴⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 359; İbn Bîbî (trc.) I, 368; İbn Bîbî (muhtasar) 138; Yazıcızâde *tevârih* 415; Münecceimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 66.

¹⁵⁰ Sunay, 2007: 257; Acun, 2005: 527. Bu konu hakkında ayrıca bk. Turan, 1971: 403; Turan, 2001b: 620; Kaymaz, 2009: 25; Kaymaz, 2011: 81-82; Öngül, 2017: 206.

¹⁵¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 235-249; İbn Bîbî (trc.) I, 253-268; İbn Bîbî (muhtasar) 94-98; Yazıcızâde *tevârih* 289-304; Münecceimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 58-61. Kalonoros'un fethi hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Turan, 1971: 335-339; Uyumaz, 2003: 22-25; Bozkuş, 2017: 51-58; Demir, 2017: 42-45; Hacıgökmen, 2021: 10-15. I. Alâeddîn Keykubâd ile Kyr Vart'ın kızının (Mahperi Hatun) evliliği hakkında bilgi veren tek kaynak İbn Bîbî'nin *El-Evâmirü'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye* isimli eseridir. Ancak bu eserin mufassal ve muhtasar nüshaları arasında birtakım bilgi farkları bulunmaktadır. Eserin mufassal nüshasında sultanın Kyr Vart'ın kızlarından birisiyle evlenerek akrabalık bağı kurmak istediği, bunun üzerine Kyr Vart'ın daha önceden satın aldığı kölelerinden edepli ve namuslu bir kadını Alâeddîn Keykubâd'la evlenmek üzere gönderdiği kayıtlıdır (İbn Bîbî (tıpkıbasım) 247-248; İbn Bîbî (trc.) I, 266). Eserin muhtasar nüshasında ise sultanın akrabalık talebi üzerine Kyr Vart'ın kızlarından birisini gönderdiği açıkça yazılıdır (İbn Bîbî (muhtasar) 97. Aynı bilgi için ayrıca bk. Yazıcızâde *tevârih* 302). Dolayısıyla İbn Bîbî'nin mufassal nüshasındaki çelişkili ifade muhtasarı

Kalonoros Kalesi'nin fetih tarihi için farklı rivayetler olsa da kaynakların büyük çoğunluğunun ittifakı ile fethin tarihi 1221 yılı olarak kabul edilmektedir¹⁵². Dolayısıyla Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Kalonoros'un fethedildiği ve babası I. Alâeddîn Keykubâd ile annesi Mahperi Hatun'un evlendiği 1221 yılında dünyaya geldiği düşünülmektedir¹⁵³. Ancak fethin tarihini vermeyen İbn Bîbî'nin kuşatmanın iki ay sürdüğünü ve kış mevsiminde fethin gerçekleştiğini belirtmesi oldukça önemlidir¹⁵⁴. Fethin tarihi 1221 yılı olarak kabul edildiğine ve mevsim de kış olduğuna göre Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ebeveyninin evliliği 1221 yılı kışında vuku bulmuştur.

Bir tarih vermemekle birlikte Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarının ilk yıllarında doğmuş olduğuna dair bir ipucuna *Evhadüddîn-i Kirmânî Menâkıbnâmesi*'nde tesadüf edilmektedir. Buradaki kayda göre Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, kardeşi Sultanü'l-Gâlib İzzeddîn Keykâvus'un ölümünden sonra tahta çıkar çıkmaz Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî ile yakın ilişki kurmuş ve duasını almıştır. Daha sonra da şeyhten mübarek nazarıyla oğlu Gıyâseddîn'e bakması, onun için zikir telkin etmesi ve kullarından birisi olarak görüp duasını ondan eksik etmemesi ricasında bulunmuştur. Ricasının şeyh tarafından kabul edilmesi üzerine önce kendisi için dua ve zikir istemiş, daha sonra da oğlu Gıyâseddîn'in getirilmesi emrini vermiştir. Melik Gıyâseddîn şeyhin huzuruna gelince

vasıtasıyla ve eserin XIV. yüzyılda yapılan tercümesi olan *Tevârih-i Âl-i Selçuk* vasıtasıyla giderilmektedir. Bu konu için ayrıca bk. Hacıgökmen, 2012a: 6-7; Bozkuş, 2017: 52, dn. 114. Nitekim Başkumandan Simbat da eserinde bu konudan bahsetmekte ve Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın, Kyr Vart'ın kızıyla evlendiğini kaydetmektedir. Ancak kızın Hristiyan olmasından ötürü sultanın onun münasebette bulunmadığı belirtmektedir (Simbat *vekayinâme* 80). Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bu evlilikten dünyaya geldiği ortada olduğundan Başkumandan Simbat'ın bu konuda yanıldığı muhakkaktır. Bu konuda ayrıca bk. Kaymaz, 2009: 25.

¹⁵² Turan, 1971: 337; Merçil, 1989: 332; Bostan, 1989: 339; Bilici, 1996: 456-457; Cahen, 2002: 73; Uyumaz, 2003: 23; Hellenkemper and Hild, 2004: 241; Redford, 2008: 19; Konyalı, 2011: 66; Bozkuş, 2017: 53-54; Demir, 2017: 44-45. Kadı Ahmed Nigîdî Alanya'nın fethini ve isminin değiştirilmesini çok edebi bir şekilde anlatmakta ve fetih tarihi olarak h. 619 (1222-1223) tarihini kaydetmektedir (Ahmed Nigîdî *el-veledü's-şefîk* 442). Ebu'l-Ferec ise fetih tarihi olarak h. 620 (1223-1224)'yi zikretmektedir (Ebu'l-Ferec *tarih* II, 516).

¹⁵³ Turan, 1971: 403-404; Sevim, 2002b: 349. Nitekim Nihal Atsız tarafından neşredilen hicri 835 tarihli bir takvimde Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın hicri 624 (1226-1227) tarihinde Alâfy'e'yi fethettiği ve aynı yıl oğlu Gıyâseddîn'in dünyaya geldiği kayıtlıdır (Atsız, 1961: 66-67). Burada takvimin Alâfy'e'nin fetih tarihini yanlış verdiği açıktır. Ancak fetih yılıyla Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in doğumunu aynı yıl olarak kaydetmesi oldukça önemlidir.

¹⁵⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 243; İbn Bîbî (trc.) I, 261; Yazıcızâde *tevârih* 297.

kendisinin elini öpmüş, o da melik için dua edip zikir telkin etmiştir¹⁵⁵. Sultanın tahta çıkışından kısa süre sonra Evhâdüddîn-i Kirmânî ile yaşanan diyalogda Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in de bulunması kendisinin babasının iktidarının ilk yıllarında dünyaya gelmiş olma ihtimalini desteklemektedir.

1.2. Erzincan'ın Zaptı ve Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Erzincan'a Melik Tayin Edilişi

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd fetih yönü olarak yüzünü genel itibarıyla doğuya dönmüştür. Kendisinin sefer politikasının merkezinde Doğu ve Güneydoğu arazisinde önemli bir güç olan Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Eşref Musa, Erzincan bölgesinde hüküm süren Mengücekoğulları ve Erzurum'da hüküm süren akrabalarına karşı mücadeleler bulunuyordu. Ancak Celâleddîn Hârezmşah'ın bölgede önemli bir güç olarak ortaya çıkmasıyla I. Alâeddîn Keykubâd'ın Doğu politikası daha da önem kazanmıştır. Zira bölgedeki güçler kendisine karşı ittifak ilişkilerine girişmeye başlamışlardır. Bu durumda I. Alâeddîn Keykubâd'ın ilk hedefi ülkesinin doğu sınırı konumunda bulunan Erzincan olmuştur. İbn Bîbî'nin naklettiği bilgiye göre I. Alâeddîn Keykubâd'ın Erzincan üzerine yürümesinin sebebi Erzincan Hâkimi Alâeddîn Davudşah'ın kendisine karşı düşmanları olan amcaoğlu Erzurum Meliki Rükneddîn Cihânşah, Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Eşref Musa ve Celâleddîn Hârezmşah ile ittifak yapmasıydı. Kendisinin faaliyetlerini duyan I. Alâeddîn Keykubâd bahar mevsiminde sahil mıntıkasından kalkarak Kubâdâbâd'a gelmiş, burada 1 ay kaldıktan sonra Kayseri'ye hareket etmiştir. Daha sonra da Sivas'tan kalabalık bir ordu ile Erzincan üzerine yürümüştür. Aradığı desteği bulamayan Erzincan Hâkimi Alâeddîn Davudşah ise teslim olmaya mecbur kalmıştır. Kendisine Konya Akşehir ve Ab-ı Germ (Ilgın) ıktâ olarak verilmiş ve böylece Erzincan Selçuklu mülkü haline gelmiştir¹⁵⁶.

İbnü'l-Esîr ise Erzincan'ın ele geçirilmesini farklı bir şekilde anlatır. Ona göre I. Alâeddîn Keykubâd Erzincan Meliki Alâeddîn Davudşah'a haber göndererek akrabasının elinde bulunan Erzurum'a yürüyeceğini ordusuyla birlikte gelerek kendisine katılmasını bildirmiştir. Daveti kabul ederek harekete geçen Alâeddîn Davudşah huzura gelince tutuklanmış ve Erzincan bu şekilde zaptedilmiştir¹⁵⁷. İbn Nazîf el-Hamevî'ye göre ise Alâeddîn Keykubâd, Erzincan'ı Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Eşref'e tâbi olarak onun adına

¹⁵⁵ Evhâdüddîn-i Kirmânî *menâkıbnâme* 274-275. Evhâdeddîn-i Kirmânî'nin telkin adabını yalnızca müridlerine öğrettiği, bundan ötürü de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ve oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Evhâdeddîn-i Kirmânî'ye intisab ettiği düşünülmektedir. Bu düşünce hakkında bk. Mostafavi, 2016: 225-226.

¹⁵⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 354-358; İbn Bîbî (trc.) I, 364-367; İbn Bîbî (muhtasar) 135-137; Yazıcızâde *tevârih* 410-413. Turan, 1971: 353-355; Uyumaz, 2013: 42-43; Öngül, 2017: 177-181.

¹⁵⁷ İbnü'l-Esîr *el-kâmil* XII, 441.

hutbe okutan Erzurum hâkiminin korkusundan ötürü ele geçirmiştir¹⁵⁸. Çeşitli rivayetler olmakla birlikte Erzincan'ın ele geçirilmesinin üç temel gerekçesi olduğu muhakkaktır. Bunlardan ilki I. Alâeddîn Keykubâd'ın Türkiye siyasi birliğini sağlamaya yönelik fetih politikası, ikincisi de başını Celâleddîn Hârezmşah'ın çektiği ittifak bloğunun Selçuklu arazisini tehdit eder hale gelmesinin yarattığı zorunluluktur. Özellikle kendisine karşı oluşan ittifak bloğu I. Alâeddîn Keykubâd'ı onlardan önce hareket etmeye zorlamıştır. Üçüncü gerekçe ise topraklarını Selçuklulardan korumaya çalışan Erzincan Hâkimi Alâeddîn Davudşah'ın ittifak girişi ve yardım çağrılarıdır. Bu gelişme de harekete geçmeyi bekleyen I. Alâeddîn Keykubâd'a sağlam bir gerekçe sağlamıştır. Erzincan'ın Selçukluların eline geçiş tarihi ise kaynakların üzerinde ittifak ettiği üzere h. 625 (1227-1228) tarihidir¹⁵⁹.

Erzincan Selçuklu mülkü haline getirildikten sonra I. Alâeddîn Keykubâd büyük oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'i kadim Türk devlet geleneği gereği buraya melik olarak atamıştır. Kendisinin en önde gelen emîrlерinden olan Mübârizeddîn Ertokuş'u¹⁶⁰ da Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in dergâhının ve bargâhının işlerini düzenlemesi için onun atabegliğine getirmiştir. Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yanına çokça asker ve büyük bir hazine tahsis etmiştir¹⁶¹. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd Erzincan'ın işlerini yoluna koyduktan sonra askerlerinin Erzurum ve Köğonya (Şebinkarahisar)'nın üzerine yürümesi emrini vermiştir. Bunu haber alan Erzurum Meliki Rükneddîn Cihânşah çok fazla hediye ile sultanın huzuruna gelerek ülkesini kurtarmıştır. Öte yandan sultanın emriyle Emîr Mübârizeddîn Ertokuş çok sayıda kuvvetle ve kuşatma aletleriyle Köğonya Kalesi'ni iyice baskı altına almıştır. Kuşatma başladıktan kısa süre sonra kalenin hâkimi Melik Muzaffereddîn çeşitli hediyeler göndererek canının bağışlanması ve kendisine başka bir yerin verilmesi şartıyla kaleyi teslim edeceğini bildirmiştir. Şartı kabul edilerek kendisine Şam bölgesi sınırındaki

¹⁵⁸ İbn Nâzif *tarihü 'l-mansûrî* 161.

¹⁵⁹ İbnü'l-Esîr *el-kâmil* XII, 441; İbn Nâzif *tarihü 'l-mansûrî* 159; Müneccimbaşı *câmiü 'd-düvel* II, 65-66; Turan, 1971: 351-356; Sümer, 2002b: 358; Uyumaz, 2003: 41-44.

¹⁶⁰ Selçuklu Emîri Mübârizeddîn Ertokuş, Türkiye Selçukluları'nın en büyük devlet adamlarından birisidir. Uzun yıllar boyunca Türkiye Selçuklu sultanlarına hizmet etmiştir. Kendisinin doğum tarihi bilinmemekle birlikte banisi olduğu eserlerde ismi Ertokuş bin Abdullah (ارتقش بن عبدالله) olarak geçtiğinden kendisinin gulam kökenli olduğu anlaşılmaktadır (Uzunçarşılı, 1929: 222). Öte yandan kitabelerinde Mübârizeddîn Ertokuş (مبارزالدین ارتقش) (Demirci, 2018: 27) ve Ertokuş (ارتقش) olarak da kayıtlıdır (Artuk ve Artuk, 1987: 19-20).

¹⁶¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 359; İbn Bîbî (trc.) I, 368; İbn Bîbî (muhtasar) 138; Yazıcızâde *tevârih* 415; Müneccimbaşı *câmiü 'd-düvel* II, 66; Turan, 1971: 357; Uyumaz, 2003: 43; Kaymaz, 2009: 26; Kaymaz, 2011: 82-83; Öngül, 2017: 182.

Rammam, Nahr Kali ve Erbisus (Afşin) mülk, Kırşehir ise muaf ve müsellemler iktâ olarak verilmiştir¹⁶².

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından Erzincan, Köğonya ve Kemah bölgeleri hâkimiyet altına alındıktan sonra emîrlerin büyüklerinden olan ve kendisine sınırları korumaktan önemli işlerin halledilmesine kadar pek çok görev verilmiş olan Mübârizeddîn Ertokuş'a Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'e hükümdarlık, komutanlık ve yöneticilik konularında rehberlik etmesi emredilmiştir. O da ilk iş olarak devlet hazinesinden çok büyük miktarda araç ve gereç tedarik etmiştir. Ayrıca devletin ehliyet ve liyakat sahibi yetenekli görevlilerinden bir kısmını melikin hizmetine almıştır¹⁶³. Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev çok kalabalık bir ordu, gerekli tüm aletler ve gösterişli bir heyetle Erzincan'a hareket etmiş ve makamına yerleşmiştir. Kendisi başa geçtikten sonra hükümdarlara yakışır bir yönetim sergilemiş, herkese adaletle davranarak halkı memnun etmiştir. Melikin halka iyi davranarak kalplerini kazandığı bilgisi Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a ulaşınca çok memnun olmuştur¹⁶⁴. Erzincan yöresi 1228 yılında ele geçirildiğinden Gıyâseddîn Keyhüsrev'in buranın melikliğine atanması da bu yıl içinde gerçekleşmiş olsa gerektir¹⁶⁵.

Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev Erzincan'a gittiği sıralarda gerçekleşen fetihleri tebrik etmek için I. Alâeddîn Keykubâd'ın dergâhına pek çok yerlerden elçiler gelmeye başlamıştır. Sultan elçileri karşılamak için bir süre Sivas'ta kalmış, elçileri gördükten ve yolcu ettikten sonra Kayseri'ye yönelmiştir. Kayseri'ye varınca askerlerini görev yerlerine göndermiş, kendisi de sonbahar mevsiminde Antalya'ya hareket etmiştir¹⁶⁶.

Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Erzincan'a tayin edilmesinden sonra I. Alâeddîn Keykubâd, İbn Bîbî'nin naklettiğine göre Eyyûbîlere karşı duyduğu kin ve onları ortadan kaldırma niyetinden ötürü diğer hanımı Eyyûbî Melikesi el-Meliketü'l-Âdiliye'den olan oğlu İzzeddîn Kılıç Arslan'ı kendisine veliaht seçtiğini duyurmuştur¹⁶⁷. İbn Bîbî'nin muhtasar

¹⁶² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 359-362; İbn Bîbî (trc.) I, 368-371; İbn Bîbî (muhtasar) 139-140; Yazıcızâde *tevârih* 415-418; Müneccimbaş *câmiü 'd-düvel* II, 66-67; Uyumaz, 2003: 44.

¹⁶³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 363-364; İbn Bîbî (trc.) I, 371; İbn Bîbî (muhtasar) 141; Yazıcızâde *tevârih* 418-419. Turan, 2001b: 620; Sevim, 2002b: 349; Sümer, 2002b: 358.

¹⁶⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 364; İbn Bîbî (trc.) I, 372; İbn Bîbî (muhtasar) 141; Yazıcızâde *tevârih* 419.

¹⁶⁵ Shukurov, 2005: 110; Kaymaz, 2009: 26.

¹⁶⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 364-366; İbn Bîbî (trc.) I, 372-374; İbn Bîbî (muhtasar) 141; Yazıcızâde *tevârih* 419-421.

¹⁶⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 359; İbn Bîbî (trc.) I, 368. Claude Cahen ise Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in büyük evlat olduğu halde veliahtlığının öngörülmediğini belirtmektedir (Cahen, 2002: 77). Salim Koca'ya göre Sultan I.

edisyonu ve Yazıcızâde Âli'de ise I. Alâeddîn Keykubâd'ın el-Meliketü'l-Âdiliye'den olan oğlu İzzeddîn Kılıç Arslan'ı kendi tahtına, diğer oğlu Rükneddîn'i ise Şam tahtına aday gösterdiği kaydedilmiştir¹⁶⁸. Hiç şüphesiz muhtasar edisyonun ve Yazıcızâde'nin naklettiği bilgi daha doğrudur ve I. Alâeddîn Keykubâd'ın asıl planını daha iyi bir şekilde ortaya koymaktadır¹⁶⁹.

I. Alâeddîn Keykubâd'ın oğullarıyla ilgili tercih ve tasavvurları üzerinde özellikle durulması icap etmektedir. Öncelikle büyük evlat Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Erzincan'a tayini mevzuu ele alınacak olursa; yaygın kaniya göre I. Alâeddîn Keykubâd bu yolla Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'i saltanattan mahrum bırakmak istemiştir¹⁷⁰. Ancak meselenin bütün ayrıntılarına dikkat edilecek olursa I. Alâeddîn Keykubâd'ın Erzincan'a gönderildiği sırada 6-7 yaşlarında bulunan Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bir hükümdar olarak yetişmesi için gereken her şeyi fazlasıyla sağladığı görülmektedir. Saltanat dergâhının o devirdeki en tecrübeli ve başarılı emîrlerinin başında gelen Mübârizeddîn Ertokuş'un atabeg olarak atanması, devlet ordusundan kalabalık bir kuvvetin ayrılması, hazineden çokça para, araç ve gereç tedarik edilmesi ve devlet kadrolarında hizmette bulunan görevlilerin yetenek ve liyakat

Alâeddîn Keykubâd, topraklarının doğusunda etkileri görülmeye başlayan Moğol tehditi nedeniyle Eyyûbî hükümdarlarıyla yakın ilişki kurma ihtiyacı hissetmişti. Bu nedenle iki hanedan arasında kalıcı bir ittifak tesis etmek için onlardan el-Meliketü'l-Âdiliye ile evlenmişti. Yine Eyyûbîleri memnun etmek için bu evlilikten doğan oğlu İzzeddîn Kılıç Arslan'ı veliaht ilan etmişti (Koca, 2010a: 352).

¹⁶⁸ İbn Bîbî (muhtasar) 138; Yazıcızâde *tevârih* 415; Turan, 1971: 357; Özbek, 1999: 446; Kaymaz, 2009: 26.

¹⁶⁹ Osman Turan'a göre Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın tahtına veliaht gösterdiği oğlu İzzeddîn Kılıç Arslan 8-9 yaşlarında, ekber evlat Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev ise 16 yaş civarındaydı (Turan, 1971: 390). Salim Koca'ya göre ise Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın üç oğlu da çocukluk yaşlarını aşmamışlardı ve temel eğitimlerini de tamamlamış durumda değillerdi. Ancak buna rağmen sultan herbiri için önemli kararlar almış ve onlara ciddi sorumluluklar yüklemek istemiştir. Sultanın oğulları hakkında aldığı kararları oğullarının karakterleri ile yetenekleri yanında kendisinin dış politika hakkındaki tasavvurları belirlemiştir. Öte yandan sultanın henüz hayattayken evlatlarından birisini veliaht ilan edip diğerlerine idare etmeleri için birtakım yerler vermesi Türk Devlet Geleneği'nin bir gereği idi. Dolayısıyla kendisinin aldığı kararlar da herhangi bir anormallik yoktur. Ancak büyük oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev yerine ortanca oğlu İzzeddîn Kılıç Arslan'ı veliaht ilan etmesi sıra dışı bir uygulama gibi görünmektedir. Zira Türk hükümdarlarının kesin olmamakla birlikte haleflerini belirlerken oğullarında dikkate aldıkları ilk husus en büyük evlat olup olmamalarıydı. Büyük evladın sakat, hasta vb. durumda olduğu hallerde ise daha küçük kardeşleri veliaht olarak ilan edilebilirlerdi. Buradaki durumda da büyük evlat Gıyâseddîn Keyhüsrev hasta ve sakat olmamasına rağmen sorunlu karakteri sebebiyle veliaht olarak ilan edilmemiştir (Koca, 2010a: 349-351).

¹⁷⁰ Salim Koca'ya göre Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev, kendisini devleti yönetme konusunda yetersiz gören babası I. Alâeddîn Keykubâd tarafından veliaht ilan edilen kardeşiyle ileride çatışmasını engellemek maksadıyla da devletin uzak bir noktası olan Erzincan'a gönderilmiştir (Koca, 2013: 351).

bakımından en iyilerinin seçilerek melikin maiyetine verilmesi bu görüşü doğrulamaktadır. Öte yandan Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in görev yeri olarak seçilen Erzincan'ın önemi de unutulmamalıdır. Yaygın kanı Erzincan'a giden melikin buraya gönderilerek merkezden uzaklaştırıldığı şeklinde olsa da bu çok isabetli bir görüş değildir. Malazgirt Savaşı sonrasında kurulan beyliklerden Mengüceklilerin önemli merkezlerinden olan Erzincan, önemli bir devlet geleneği ve kültürüne sahipti. Ayrıca Türkiye Selçuklu devletinin doğal yayılım alanı olan Doğu bölgelerinin sınırında bulunan Erzincan, bir hükümdar adayının devlet tecrübesini elde edebilmesi için en uygun yerlerden birisiydi. Öte yandan Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı Celâleddîn Hârezmşah ve el-Melikü'l-Eşref gibi rakip güçlerin bölgedeki varlık ve etkileri göz önünde bulundurulacak olursa, I. Alâeddîn Keykubâd büyük oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev ve atabegi Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'a devlet için hayati bir mevkinin yönetimi gibi büyük ve zor bir görevi tevdi etmiştir. Erzincan'ın doğudaki rakip güçlere yakınlığı askeri, istihbari ve diplomatik açıdan da önemli bir merkez oluşu da göz önünde bulundurulduğu zaman, bu atamanın Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev için önemli bir fırsat anlamına geldiği açıkça görülmektedir.

I. Alâeddîn Keykubâd'ın el-Meliketü'l-Âdiliye'den olma oğullarından İzzeddîn Kılıç Arslan'ı kendi tahtının ve diğer oğlu Rükneddîn'i ise Şam tahtının namzedi göstermesi kendisinin ileriye dönük dâhiyane planlarının bir tezahürüdür. Kendisi baba tarafından Selçuklu, anne tarafından Eyyûbî soyuna mensup bu şehzadeler vasıtasıyla büyük rakipleri Eyyûbîlerin üzerinde daha büyük bir güce ulaşarak, kadim hedeflerinden olan Şam mıntıkasını (Suriye-Filistin Bölgesi) hâkimiyeti altına almayı hedeflemektedir¹⁷¹. Ancak kaynaklarda henüz çok küçük yaşta bulunan bu meliklerin kariyerleri için Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev adına atılan somut adımlar gibi adımların atıldığına dair veriler mevcut değildir. Yalnızca I. Alâeddîn Keykubâd devlet erkânını İzzeddîn Kılıç Arslan'ın veliahtlığını tanıyıp ona biat etmeye zorlamış, bu emrivaki ise devlet erkânı tarafından sembolik olarak kabul edilmiş, tam anlamıyla benimsenmemiştir.

¹⁷¹ Tarih boyunca çok zengin bir coğrafya olan Suriye-Filistin mıntıkası Türkiye Selçukluları'nın herdaim hedeflediği ve hâkimiyetleri altına almak istedikleri bir bölge olmuştur. Pek çok Türkiye Selçuklu sultanı bu bölgeyi ele geçirmek için mücadele etmiş hatta bazıları bu uğurda hayatını kaybetmiştir. Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın Kuzey Suriye için mücadelesi ve ölümü için bk. Sevim, 1990: 31-40; Gök, 2014: 239-248. Sultan I. Kılıç Arslan'ın Kuzey Suriye'deki hâkimiyet mücadelesi ve ölümü için bk. Demikent 1996, 56-58. Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'un Kuzey Suriye Seferi hakkında bk. Koca, 1997: 47-59.

1.3. Selçuklu-Hârezmşah İlişkileri ve Siyasi Evlilik Meselesi

Moğollara karşı verdiği mücadeleyle bütün Müslüman dünyasında haklı bir şöhret kazanan Celâleddîn Hârezmşah, Moğolların önünden kaçarak sığındığı Hindistan'da bir süre kaldıktan sonra İran üzerinden Azerbaycan bölgesine gelmiştir. Bölgede gerçekleştirdiği fetihlerle güçlenen Celâleddîn, İran'dan sonra Azerbaycan mıntikasını da hâkimiyeti altına almıştır. Daha sonra Gürcü ve Ermenilere karşı başarılar elde ederek gücüne güç katmıştır¹⁷². Kendisinin Türkiye Selçukluları'nın doğusunda önemli bir güç olarak ortaya çıkması üzerine iki taraf arasında diplomatik ilişkiler başlamıştır. Hatta I. Alâeddîn Keykubâd'la Celâleddîn Hârezmşah mektuplaşmaya başlamışlardır. O devrin bazı tarihi meselelerine ışık tutan ve iki dost Müslüman-Türk hükümdarının yazışma şeklini ortaya koyan bu mektuplardan Celâleddîn Hârezmşah tarafından I. Alâeddîn Keykubâd'a gönderilen iki tanesi ve I. Alâeddîn Keykubâd tarafından gönderilen bir adet cevabi mektubun metinleri günümüze ulaşmıştır¹⁷³.

İki hükümdar arasında başlayan dostane ilişkiler sırasında İbn Bîbî'nin verdiği bilgiye göre Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından Celâleddîn Hârezmşah'a cevabî mektup yazılırken, iki taraf arasında akrabalık tesis edilerek ilişkilerin sağlamlaşması maksadıyla Celâleddîn Hârezmşah'ın Şiraz Hâkimi Atabeg Ebubekir bin Saad'ın kızıyla yaptığı evlilikten dünyaya gelen kızı ile Alâeddîn Keykubâd'ın oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in nikâhlanması kararlaştırılmıştır¹⁷⁴. Celâleddîn Hârezmşah'ın tarihçisi En-Nesevî'de aynı olay farklı şekilde anlatılmaktadır. Ona göre h. 626 (1228-1229) yılında Celâleddîn Hârezmşah'ın Ahlat kuşatması öncesinde Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın emîrlerinden Çaşnigîr Şemseddîn Altunaba ve (Erzincan Kadısı) Kemâleddîn Kâmyâr bin İshâk elçi olarak gelmişlerdir. Celâleddîn Hârezmşah'a ulaşmadan önce hem Celâleddîn Hârezmşah'a hem de Alâeddîn Keykubâd'a düşman olan Erzurum Meliki Rükneddîn Cihânşah tarafından geçişleri engellenen elçilik heyeti, önceden gönderilmelerine rağmen Celâleddîn Hârezmşah'ın Ahlat kuşatmasına kadar Erzincan'da beklemek zorunda kalmışlardır. Nihayetinde Rükneddîn Cihânşah, Celâleddîn Hârezmşah'a tâbi olmuş ve kendilerine geçiş izni verilmiştir. Bu şekilde Celâleddîn'in huzuruna çıkan elçilik heyeti hediyelerini takdim etmişlerdir. Bu hediyeler 30 katıryükü saten, hatâbî, kunduz, samur benzeri kıymetli eşyalar, 20-30 kadar köle, 100 takımlı at ve 50 katırdan oluşmaktaydı. Elçilerin huzura çıkması sırasında Celâleddîn Hârezmşah

¹⁷² Taneri, 1993a: 249-250.

¹⁷³ Turan, 1988: 94-105.

¹⁷⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 370-371; İbn Bîbî (muhtasar) 143-144; Yazıcızâde *tevârih* 424-425; Artuk, 1949: 105; Turan, 1971: 368; Turan, 1988: 88; Cahen, 2002: 80; Sümer, 2002b: 359; E. Ayan, 2017: 181; Doygun, 2019: 532-533. İbn Bîbî'nin mufasssal nüshasının Türkçe tercümesinde bu bilgi atlanmıştır.

mutad teşrifat kuralları uygulatmıştır. Bu yolla I. Alâeddîn Keykubâd'ı kendine denk görmek istemediğini göstermiştir. Bu nedenle elçilerin iyi komşuluk ve iyi niyetleri de kabul edilmemiştir. Elçiler ilişkilerin iyileştirilmesi için Sultan Celâleddîn Hârezmşah'ın kızını Alâeddîn Keykubâd'ın oğluna istemişlerdir. Ancak bu isteklerine de olumlu yanıt verilmemiştir¹⁷⁵.

Görüldüğü gibi iki tarafın verdiği bilgiler Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Celâleddîn Hârezmşah'ın kızı arasında yapılması tasarlanan siyasi evliliğin zamanlaması ve iki tarafça da onaylanıp onaylanmaması bakımından birbiriyle çelişmektedir. İbn Bîbî'den teklifin iki taraf arasında iyi ilişkilerin bulunduğu sırada yapıldığı ve iki tarafça da kabul edildiği anlaşılmaktadır. En-Nesevî'den çıkan sonuç ise tam tersi şekilde evlilik teklifinin Ahlat kuşatması sebebiyle iki tarafın arasının açıldığı gergin devirde Selçuklular tarafından yapıldığı ve Hârezmşahlar tarafından kabul edilmediğidir. Kaynakların verdiği çelişkili bilgiler bir yana, esas gerçek iyi ilişkilerin Celâleddîn Hârezmşah'ın Ahlat kuşatması nedeniyle düşmanlığa dönüşmesi, bu siyasi evlilik girişiminin gerçekleşmemesi ve sürecin kaçınılmaz olarak kısa süre içerisinde savaşa yani Yassıçemen Muharebesi'ne sürüklenmiş olmasıdır.

1.4. Erzincan Meliki Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Trabzon Rumlarına Seferi Bahsi

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarı çok sayıda siyasi gelişmeye sahne olmuştur. Bunlar arasında özellikle dönemin en önemli kaynağı İbn Bîbî'nin hiç bahsetmediği bu yüzden de ikinci planda kalmış bir Trabzon Seferi bulunmaktadır. Trabzon Rum İmparatorluğu hakkında bilgi veren bazı Doğu Romalı tarihçilerin ayrıntılı olarak ve bazı Müslüman tarihçilerin kısaca değindiği bu hadise, özellikle Trabzon İmparatorluğu Tarihi üzerinde çalışmalar yürüten modern araştırmacılar tarafından ele alınmıştır.

I. Alâeddîn Keykubâd hakkında bir doktora çalışması yapan Emine Uyumaz'a göre Selçuklular ile Trabzon Rum İmparatorluğu arasında yaşanan çatışmanın sebebi Cherson'dan

¹⁷⁵ En-Nesevî *es-siret* 317-318; En-Nesevî *es-siret* (trc.) 125. Claude Cahen'e göre Erzurum Meliki Rükneddîn Cihânşah Selçuklu elçileri arazisinden geçmek üzere geldiği vakit Celâleddîn Hârezmşah ile kendisi görüşmekteydi. Bu nedenle kendi görüşmesi sonuçlanana kadar da Selçuklu elçilerinin geçmesine izin vermemişti. Ancak kendisi Celâleddîn Hârezmşah ile anlaştıktan ve ona tâbi olduktan sonra elçilerin geçmesine izin vermişti (Cahen, 2002: 80). Nesevî'de Selçuklu elçilerinin Erzurum Meliki Rükneddîn Cihânşah tarafından engellenmesi ile ilgili bir bilgi bulunmaktadır. Buna göre I. Alâeddîn Keykubâd'ın elçileri Şemseddîn Altunaba ve Kemâleddîn Kâmyâr, Celâleddîn Hârezmşah'ın huzurundaki görüşme sırasında kendilerinin yollarını kesip gelişlerini geciktiren Erzurum Meliki Rükneddîn Cihânşah'ın hakkından gelmek için izin istemişlerdir. Bu istek üzerine Celâleddîn Hârezmşah sinirlenmiş ve kendisine tâbi olmuş birisinin zarar görmesine izin veremeyeceğini, ayrıca bunun büyük bir ayıp olduğunu söylemiştir (En-Nesevî *es-siret* 318; En-Nesevî *es-siret* (trc.) 125-126).

Trabzon'a ödenen vergiyi getirmek üzere Trabzon'a hareket eden bir geminin fırtına sebebiyle Sinop'a doğru sürüklenmesi ve Selçukluların Sinop yöneticisi Hetum'un bu gemiye saldırarak yağmalası ve mürettebatını esir almasıdır. Zira bunun üzerine Trabzon Rum İmparatoru Andronikos I Gidos, Sinop üzerine bir donanma gönderip sahilleri yağmalatmış, tesadüf ettikleri Türk gemilerine el koydurtup mürettebatlarını esir aldirtmiştir. Sinop Valisi Hetum ise Trabzonlulardan aldığı değerli eşya ve esirleri geri vererek, Türk esirleri kurtarmış ancak onların yağmalanan mallarını Trabzonlulardan alamamıştır. Bunun üzerine iki taraf arasında büyük bir gerilim yaşanmıştır¹⁷⁶.

Türkiye Selçukluları ile Trabzon Rumları arasında yaşanan bu gerilimin hangi tarihte gerçekleştiğine dair bilgiler sadece birkaç kaynak tarafından verilmektedir. Bunlardan Trabzon tarihçisi Mikhael Panaretos¹⁷⁷ Türkiye Selçukluları ile Trabzon Rum İmparatorluğu arasındaki savaşın İmparator Andronikos I Gidos'un iktidarının ikinci yılı sırasında yani 1223 yılında gerçekleştiğini nakletmektedir¹⁷⁸. Aynı şekilde Ioannes Lazaropoulos da olayın tarihini 1223 yılı olarak vermektedir¹⁷⁹. Yine bu sefer ile ilgili olabilecek bir bilgiyi Arap tarihçi İbn Nazîf kaydetmektedir. Ona göre h. 622 (1225-1226) yılında Sultan I. Alâeddîn Keykubâd İmparator Laskarisi (El-Eşkeri) mağlub etmiş ve bazı kalelerini elinden almıştır. Ayrıca Trabzon Hükümdarı Aleks'i de (الْكَنْس) mağlup edip tutuklamıştır¹⁸⁰. İslâm tarihçisi İbnü'l-Esîr'e göre de h. 625 (1227-1228) yılında I. Alâeddîn Keykubâd, Erzincan'ı zaptettikten sonra amcası Mugîseddîn Tuğrulşah'ın oğlunun elinde olan Erzurum'a yürümeye karar vermiş, ancak o sırada Sinop'un Trabzon Rum İmparatorluğu tarafından ele geçirildiği haberini almıştır. Bunun üzerine kendisi Erzurum üzerine yürümekten vazgeçip Sinop'a kuvvet göndermiş ve orayı Trabzonluların elinden almıştır¹⁸¹. Yine İbn Nazîf el-Hamevî bu kez h. 626 (1228-1229) yılında İmparator Laskaris (El-Eşkeri) ile Selçuklular (Rumlar)

¹⁷⁶ Uyumaz, 2003: 45-46. Türkiye Selçukluları ve Trabzon Rum İmparatorluğu arasındaki ihtilafın ayrıntıları hakkında ayrıca bk. Keçiş, 2012b: 43-46; Öngül, 2017: 182-183; Tellioğlu, 2021: 42-43.

¹⁷⁷ Mikhael Panaretos ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Keçiş, 2012a: 25-38.

¹⁷⁸ Mikhael Panaretos *kronik* 2-3. Keçiş, 2012b: 41-43.

¹⁷⁹ Lazaropoulos *synopsis* 308-311. Murat Keçiş'e göre Ioannes Lazaropoulos eserinde olayın başlangıç tarihini 1223 yılı olarak verse de, aslında arka arkaya gerçekleşen olayların hepsinin bu yıl içerisinde gerçekleştiğinden bahsetmemektedir. Dolayısıyla kendisinin bahsettiği olayların herbiri farklı tarihlerde gerçekleşmiştir (Keçiş, 2012b: 44).

¹⁸⁰ İbn Nazîf *tarihü'l-mansûrî* 113; Uyumaz, 2003: 46.

¹⁸¹ İbnü'l-Esîr *el-kâmil* XII, 441-442. Turan, 2001a: 651-652. Rustam Shukurov'a göre Sinop 1225 tarihinden sonraki süreçte Trabzon Rum İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiş, ancak 1228 yılı sonbaharında Selçuklular tarafından geri alınmıştır (Shukurov, 2005: 98).

arasında bir savaş olduğunu ve savaşın İmparator Laskaris (El-Eşkeri) tarafından kazanıldığını, Selçuklulardan Matridon (ماتريدون) isimli birisinin bir toplulukla El-Eşkeri'ye saldırdığını ve Kızıl (قرل) isimli bir kişiyi esir aldıklarını belirtmektedir¹⁸². Bu iki kaynağın verdiği bilgiden iki taraf arasında 1228 yılında bir savaşın gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Nitekim öğrenildiği kadarıyla Sinop, Trabzonluların elinden alındıktan sonra Selçuklu kuvvetleri Ünye'ye kadar olan bölgeleri ele geçirdikleri gibi denizden ve karadan Trabzon üzerine yönelmişlerdir¹⁸³. Selçuklular tarafından Trabzon üzerine gerçekleştirilen seferin başında olduğu nakledilen *Melik* isimli komutanın kim olduğuna yönelik de pek çok görüş vardır. Claude Cahen'e göre Trabzon'a saldırarak şehrin önlerine kadar gelip mağlup olan kişinin Erzurum Meliki Muğîseddîn Tuğrulşah veya onun oğlu olması ihtimal dâhilindedir¹⁸⁴. Emine Uyumaz ise bu seferi gerçekleştiren kişinin Erzurum Meliki Muğîseddîn Tuğrulşah, I. Alâeddîn Keykubâd'ın oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev ve I. Alâeddîn Keykubâd'ın kardeşi Melik Celâleddîn Keyferidun arasından birisi olmasının ihtimal dâhilinde olduğunu belirtmektedir¹⁸⁵.

Selçuklular tarafından Trabzon üzerine düzenlenen seferin başında bulunan *Melik*'in kim olduğuna dair en önemli bilgiyi sefer hakkında da en ayrıntılı bilgiyi nakleden Doğu Roma tarihçisi Lazaropoulos vermektedir. Kendisi bu kişinin Büyük Sultan Alâeddîn Keykubâd'ın oğlu olduğunu açıkça kaydetmektedir¹⁸⁶. Trabzon tarihçisi Mikhael Panaretos

¹⁸² İbn Nazîf *tarihü'l-mansûrî* 174. Dimitri Korobeinikov ise C. Cahen'den naklen kaynağın belirttiği Matridon isminin Alâeddîn Keykubâd'ın kardeşi Melik Keyferidun İbrahim'in adının bozulmuş hali olduğunu nakletmektedir (Korobeinikov, 2014: 158, dn. 301).

¹⁸³ Turan, 1971: 361; Turan, 2001a: 652; Uyumaz, 2003: 45-46; Öngül, 2017: 182-183; Tellioglu, 2021: 43-44.

¹⁸⁴ Cahen, 2002: 75.

¹⁸⁵ Uyumaz, 2003: 46. Emine Uyumaz tarafından belirtilen üç isimden en mantıklısı Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın oğlu Erzincan Meliki Gıyâseddîn Keyhüsrev'dir. Zira yaşanan olaylardan anlaşıldığı gibi problem Trabzon Rum İmparatoru ile I. Alâeddîn Keykubâd arasındadır. Dolayısıyla Erzurum Meliki Muğîseddîn Tuğrulşah'ın veya oğlunun Trabzon üzerine yürümesi için bir gerekçe olmadığı gibi buna dair herhangi bir bilgi de mevcut değildir. Bu kişinin Melik Celâleddîn Keyferidun olma ihtimali de çok düşüktür. Zira Celâleddîn Keyferidun'un ismi kayıtlarda son olarak 1220 yılında İzzeddîn Keykâvus'un ölümüyle taht namzedi olarak zikredilmekte ve Koyluhisar'da tutuklu olduğu belirtilmektedir. Bundan sonra da ismi zikredilmemektedir (İbn Bîbî (trc.) I, 221).

¹⁸⁶ Lazaropoulos *synopsis* 310-311; Ayönü, 2008: 24. Osman Turan ise Türkiye Selçukluları tarafından Trabzon'a gerçekleştirilen bu seferin başında Erzincan Meliki Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tek başına olmadığını kendisinin yanında atabegi Mübârizeddîn Ertokuş'un da bulunduğunu belirtmektedir (Turan, 1971: 361). Kendisi başka yayınlarında ise bu sıralarda küçük yaşta bulunan Erzincan Meliki Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yerine orduya Mübârizeddîn Ertokuş'un komuta etmiş olması gerektiğini belirtmektedir (Turan, 2001a: 652; Turan, 2001b:

ise seferi düzenleyen kişiyi sadece Melik Sultan (*Μελίκ σουλτάν*) olarak kaydetmektedir¹⁸⁷. Bu iki kaynak yanında araştırmacı Rustam Shukurov da seferin başındaki kişinin 1228 yılında Erzincan valisi bulunan Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu seferin kendisinin Erzincan'daki valiliğinden dolayı sorumlulukları dâhilinde bulunan resmi bir görev olduğunu eklemektedir¹⁸⁸. Bu kaynaklara ek olarak Sergey Pavloviç Karpov da açık bir şekilde Türkiye Selçukluları'nın Trabzon Seferi'nin başında Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in olduğunu ifade etmektedir¹⁸⁹.

Doğu Roma tarihçisi Lazaropoulos'a göre sefer öncesinde Konya'da bulunan Melik, Trabzon kuvvetlerinin Sinop Limanı'na baskın yaptığını ve tüm mürettebatı esir aldıklarını öğrendiği zaman çok sinirlenmiş, Malatya'ya haber yollayarak sefer kuvvetlerinin Erzurum'da toplanmasını emretmiştir. Birlikler toplandıktan sonra Melik Erzincan'a hareket etmiştir. Bunun üzerine Trabzon Rum İmparatoru Andronikos I. Gidos askerlerini toplayarak Selçuklu kuvvetlerine karşı hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Trabzon'a çıkan dar geçit ve patikalarda savunma önlemleri aldırان imparator, tüm müttefiklerini de yardıma çağırıştır. Selçukluların çok kalabalık bir ordu ile geldiğini duyan Trabzon halkı endişelenerek Khrysokephalos Kilisesi ile Azîz Evgenios Manastırı'nda toplanmış ve dua etmeye başlamışlardır¹⁹⁰. Trabzon imparatorunun dar geçitlerde Selçuklu kuvvetlerine karşı kurduğu pusular işe yaramış, bölgeyi iyi bilen Trabzon kuvvetleri Selçuklulara ağır kayıplar verdirmişlerdir. Baskın ve yıpratma faaliyetlerinden sonra imparator ve kuvvetleri Trabzon'a dönmüşlerdir. Uzun ve yıpratıcı bir yolculuktan sonra şehrin güneybatı istikametinden gelen Selçuklu kuvvetleri ise Trabzon'un önlerine ulaşarak şehri kuşatma altına almışlar, kamplarını da Azîz Evgenios Manastırı yakınlarında kurmuşlardır. O sıralarda oldukça müstahkem bir şehir olan Trabzon'da şehri savunmak için yeterli sayıda asker de bulunuyordu. Sadece

620). Nejat Kaymaz'a göre de Selçukluların Trabzon Seferi'nin başında bulunan kişi hakkında en mantıklı tespit Osman Turan'ın bu tespittir (Kaymaz, 2009: 26). Konu hakkında ayrıca bk. Sümer, 2002b: 358; Tellioglu, 2021: 43-45

¹⁸⁷ Mikhael Panaretos *kronik* 2-3.

¹⁸⁸ Shukurov, 2005: 110. Trabzon Rum İmparatorluğu üzerine bir doktora çalışması yapmış olan Murat Keçiş'e göre de bu sefer Erzincan ve çevresinin yöneticisi olan Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bilgisi dâhilinde gerçekleşmiş olmalıdır (Keçiş, 2013: 64). Sergey Pavloviç Karpov da Trabzon Rum İmparatorluğu ile Türkiye Selçukluları arasındaki ilişkilere Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın oğlu olan ve Pontus mintikasında babasının tayin ettiği vekili bulunan Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in de müdahil olduğunu belirtmektedir (Karpov, 2016: 570).

¹⁸⁹ Karpov, 2016: 574.

¹⁹⁰ Lazaropoulos *synopsis* 312-313; Ayönü, 2008: 24-25; Ayönü, 2014: 242-243.

imparator deniz tarafındaki surların gelecek yardımları almayı kolaylaştırmak adına tahkim edilmesini emretmiştir. Ancak kısa süre sonra Sinop'tan gelen Türkiye Selçuklu donanması şehri deniz tarafından da abluka altına almış, böylece şehir çepeçevre kuşatılmıştır¹⁹¹. Osman Turan'a göre ise Selçuklu ordusu Gümüşhane yoluyla Zigana Dağı'nı aşıp Maçka'ya ulaştığı zaman onlara mukavemet edemeyeceğini anlayan Rum ordusu şehrin müstahkem surlarının arkasına çekilerek savunma savaşına geçmişlerdir¹⁹².

Trabzon kuşatması başladıktan sonra melik askerlerine şehrin etrafını tetkik edip zayıf noktaları belirlemelerini emretmiştir. Zira melik şehrin kolaylıkla elde edilemeyeceğini anlamıştır. Şehrin müdafileri Selçuklu kuvvetlerini ok yağmuruna tuttuğundan surlara tırmanmak için gerekli olan merdivenleri surlara yanaştıramamışlardır. Bütün saldırıların geri püskürtülmesi üzerine melik bu defa şehrin kuzey tarafındaki ana girişin önüne deniz tarafından bir kamp kurulmasını emretmiştir. Böylece şehir sahil tarafından kuşatıldığı gibi Selçuklu piyadeleri ile Selçuklu donanması arasında da bağlantı kurulmuştur. Kısa süre sonra hücum boruları çalınarak Selçuklu kuvvetleri bu defa şehrin kuzey yönünden genel saldırıya geçmişlerdir. O sırada ilk kamp yeri olan Azîz Evgenios Kilisesi yakınlarındaki kampta bulunan Selçuklu kuvvetlerinin taarruzda çekimser davrandığını farkederek imparator, süvarileriyle şehirden bir huruç harekâtı düzenleyerek buradaki kuvvetlerin üzerine saldırmıştır. Bu saldırıdan dönerken kendisinin önü Selçuklu kuvvetlerince kesilince iki taraf arasında çok şiddetli bir savaş gerçekleşmiştir. Bu savaşta Selçuklulardan da Trabzonlulardan da önde gelen komutanlar ve çok sayıda asker hayatını kaybetmiştir. Ancak imparator bu savaştan kurtularak şehre geri dönmeyi başarmıştır. İmparatorun ani baskısıyla Selçuklulara kayıplar verdirmesine çok sinirlenen melik, Azîz Evgenios Kilisesi'ni tahrip ederek intikam almak istemiştir. Böyle yaparak şehri savunanların maneviyatını sarsmayı ve teslim olmalarını kolaylaştırmayı hedeflemiştir¹⁹³.

Trabzon şehrine diğer bir Selçuklu saldırısının da başarıya ulaşamaması sebebiyle melik saldırıların durdurulmasını emretmiştir. Şehrin yiyecek ve su sıkıntısı çektiğini bildiğinden haber göndererek şehir halkına er ya da geç şehri ele geçireceğini bildirmiştir. Selçuklu saldırıları karşısında endişelenen şehir halkının uzun süre dayanamayacağını bilen imparator,

¹⁹¹ Lazaropoulos *synopsis* 313-315; Ayönü, 2008: 25; Ayönü, 2014: 243. George Finlay'a göre Trabzon üzerine sefere çıkan genç melik ordusuyla Bayburt üzerinden gelerek ormanlık dağlarla çevrili bu şehre ulaşmıştır (Finlay 1877, 333).

¹⁹² Turan, 1971: 361; Turan, 1998: 53; Turan, 2001a: 652. Bu konuda ayrıca bk. Sevim, 2002b: 349; Tellioğlu, 2018: 373; Tellioğlu, 2021: 44.

¹⁹³ Lazaropoulos *synopsis* 315-319; Ayönü, 2008: 25-26; Ayönü, 2014: 243-244; Tellioğlu, 2018: 373-374.

melike haber göndererek barış görüşmeleri için temsilcilerini göndermesini istemiştir. Temsilciler şehre girince imparator onlara çok büyük bir ziyafet çekmiş ve şehrin içinde gezmelerine izin vermiştir. Amacı şehrin kötü bir durumda olmadığı izlenimini vermektir ve bu yolla da maksadına ulaşmıştır. Temsilcilerden şehrin kötü durumda olmadığını duyan melikin ise morali epeyce bozulmuştur. Bunun üzerine kamplarında da düşman tarafından sürekli taciz edilen Selçuklu kuvvetleri şehri düşürmek için umumi taarruza geçmişlerdir. Bu saldırı şehir halkının tüm kurtuluş ümitlerini kaybetmelerine sebep olmuştur. Ancak şehrin tam düşmek üzere olduğu anda şiddetli bir fırtına ve yağmur başlamış, bu da Selçuklu ordusunun durumunu tersine çevirmiştir. Yağmur sebebiyle oluşan seller Selçuklu kuvvetlerinin birbiriyle olan bağlantısının kopmasına sebep olmuştur¹⁹⁴. Yaşanan karmaşa ortamında Selçuklu kuvvetleri arasında sele kapılıp ölenler olduğu gibi dağılan kuvvetlerden bir kısmı Trabzon kuvvetleri tarafından katledilmiş, bir kısmı da esir alınmıştır. Melikin kendisi de Maçka ormanlarında bölge halkı tarafından esir alınarak imparatorun huzuruna getirilmiştir. İmparator Andronikos I Gidos, Selçuklu melikine gayet iyi davranmış, zincirlerini çözdürüp, bir ata bindirerek beraberinde Trabzon'a götürmüştür. Kendisini serbest bırakmak için fidye istemediği gibi Sinop'a sağ salim ulaşması için yanına muhafız kuvvetleri de vermiştir. Bu şekilde Sinop üzerinden Konya'ya giden melik, imparator ile yaptığı anlaşmanın şartlarını fazlasıyla yerine getirmiş, kıymetli hediyeler ve Arap atları gönderdiği gibi kuşatma sırasında tahrip ettiği Azîz Evgenios Manastırı'na maddi yardımda bulunmuştur¹⁹⁵.

Yûsuf Ayönü'ne göre 1223 yılından 1228 yılına kadar Trabzon Rum İmparatorluğu ile Türkiye Selçukluları arasında mücadeleler gerçekleşmiştir. Lazaropoulos'un burada verdiği bilgiler ışığında da 1228 yılında gerçekleşen mücadelede Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Selçuklulara karşı bir başarı elde ettiği anlaşılmaktadır. Bu başarı sayesinde Trabzon Rumları'nın Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan her türlü vergi ve asker gönderme

¹⁹⁴ Lazaropoulos *synopsis* 320-329; Ayönü, 2008: 26; Ayönü, 2014: 244. Osman Turan'a göre Selçuklu kuvvetlerinin Trabzon surlarına çıkmayı başardıkları sırada başlayan tufan gibi fırtına sebebiyle durum değişmiş, taşkın seller şehre ulaşan vadileri sular altında bırakmıştır. Gece karanlığının da etkisiyle üç ayrı kol halinde düşmana saldırmış bulunan Selçuklu kuvvetlerinin birbiriyle olan bağlantısı kopmuştur. Nihayetinde Selçuklu kuvvetleri sayı ve yetenek bakımından üstün olmalarına rağmen Trabzon surlarının metaneti, müdafiler tarafından savunulması gereken sahanın darlığı ve beklenmeyen fırtına sebebiyle tüm ağırlıklarını terk ederek perişan bir durumda dağlara ve ormanlara dağılmışlardır (Turan, 1998: 53; Turan, 2001a: 652).

¹⁹⁵ Lazaropoulos *synopsis* 329-335; Ayönü, 2008: 26-27; Ayönü, 2014: 244-245. Ayrıca bk. Finlay, 1877: 336; Sümer, 2002b: 358; Shukurov, 2005: 95-96; Fallmerayer, 2011: 106; Tellioglu, 2018: 373-374.

yükümlülüğünden muaf olma hakkı elde ettikleri kaydedilmektedir¹⁹⁶. Bazı araştırmacılar 1230 yılında Yassıçemen Savaşı'nda Trabzon imparatorunun Celâleddîn Hârezmşah ile birlikte hareket etmesini onun Selçuklulara tâbi olmamasının delili olarak görmüşlerdir. Ancak bu gelişme Selçuklulara tâbi durumda bulunan Trabzon İmparatoru Andronikos I Gidos'un bu durumdan tamamen kurtulmak için I. Alâeddîn Keykubâd'ın düşmanlarıyla iş birliği yaptığı anlamına da gelebilir¹⁹⁷. Rustam Shukurov'a göre Selçuklular tarafından Trabzon üzerine düzenlenen bu seferin nihaî sonucu Selçukluların mağlup olması ve Trabzon Rum İmparatorluğu üzerindeki yayılmacı politikalarının sona ermesidir. Yine ona göre Trabzon Rum İmparatorluğu bu sefer sonrasında bağımsızlığını sürdürmeyi başarmıştır¹⁹⁸. Sergey Pavloviç Karpov'a göre ise bu sefer Trabzon Rum İmparatorluğu için hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Trabzon şehrinin etrafındaki bölgeleri ele geçiren Selçuklu kuvvetleri şehrin surlarını aşmayı başaramayıp mağlup olmuşlardır. Ancak yapılan anlaşma ile Trabzon İmparatorluğu Sinop'un Selçuklulara ait olduğunu kabul etmiş, bunun yanında daha önce Selçuklularla imzalanmış olan 1214 anlaşmasının ağır hükümlerinden kurtulmuşlardır¹⁹⁹. Jakop Philipp Fallmerayer'e göre bu sefer sonuçları itibarıyla Trabzon Rum İmparatorluğu'nun bağımsızlığına kaçınılmaz olarak darbe vurmuştur²⁰⁰. Selçuklu tarihçisi Osman Turan ise Trabzon Rumları'nın Selçuklu ordusunun komutanı meliki esir alıp başarı elde etmelerine rağmen, Selçuklulara tâbi olup yıllık vergi ödeme ve asker gönderme yükümlülüklerinden kurtulamadıklarını belirtmektedir²⁰¹.

Kaynaklardan ayrıntıları nakledilen Trabzon Seferi ile söylenebilecek birkaç husus vardır. Bunlardan ilki seferin tüm ayrıntılarının Doğu Roma kaynakları tarafından verilmesi nedeniyle karşılaştırmalı bir analiz yapılamadığıdır. Ayrıca kaynakların verdiği bilgilerin Trabzon İmparatorluğu merkezli olduğu da akılda tutulmalıdır. Bu aşamada sefere komuta eden Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Trabzon İmparatorluğu'na esir düşmesi çok düşük bir ihtimaldir ve kuvvetle muhtemel olarak bu hikâye Doğu Roma kaynağı Lazaropoulos tarafından Trabzon Rumları'nın zaferini büyötmek için kurgulanmıştır. Nitekim Trabzon tarihçisi Mikhael Panaretos *Melik Sultan*'ın Trabzon'a saldırdığını ve neredeyse ordusunun tamamını kaybettiğini ifade etmekte, onun Trabzon İmparatoru'na esir düşmesinden hiç

¹⁹⁶ Tellioğlu, 2021: 44-45.

¹⁹⁷ Ayönü, 2008: 27; Ayönü, 2014: 245.

¹⁹⁸ Shukurov, 2005: 111.

¹⁹⁹ Karpov, 2016: 574.

²⁰⁰ Fallmerayer, 2011: 105-106.

²⁰¹ Turan, 1998: 53.

bahsetmemektedir ²⁰². Şayet böyle bir olay yaşanmış olsaydı, hiç şüphesiz Mikhael Panaretos'un eserinde de buna rastlanması icap ederdi. Öte yandan böyle bir olayın yaşanmış olması hiç şüphesiz Türkiye Selçukluları'nı Trabzon İmparatoru Andronikos I Gidos karşısında oldukça zor durumda bırakacak, Trabzon İmparatorluğu'nun her türlü yükümlülükten kurtulmak gibi ciddi bir siyasi koz ve başka fırsatlar elde etmesine yol açacaktı. Hâlbuki sonraki tarihlerde gerçekleşen olaylara bakılırsa Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Selçuklulara karşı siyasi konumu hiç de güçlenmiş gibi değildir. Tam tersine kendileri I. Alâeddîn Keykubâd'ın düşmanı Celâleddîn Hârezmşah'a tâbi olarak Selçuklulara karşı oluşan cepheye katılmışlar, böylelikle de Türkiye Selçukluları'nın hâkimiyetinden kurtulmaya çabalamışlardır. Kısacası eldeki veriler ışığında sefer hakkında yapılabilecek nihai değerlendirmelerin ilki, Selçuklu kuvvetlerinin başında Erzincan Meliki Gıyâseddîn Keyhüsrev ile atabegi Mübârizeddîn Ertokuş ve başka tecrübeli Selçuklu emîrlerinin bulunduğudır. Zira eldeki ayrıntıların gösterdiği üzere Selçuklu kuvvetleri kapsamlı bir sefer ve kuşatma organizasyonu gerçekleştirerek, Trabzon'u hem karadan, hem de denizden kuşatmışlardır. Bu denli önemli bir harekâtın da o sıralarda 7-8 yaşlarında olan Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından gerçekleştirilmesi pek imkân dâhilinde değildir. Dolayısıyla Selçuklu ordusunun sevk ve idaresinin Emîr Mübârizeddîn Ertokuş ve başka tecrübeli emîrler eliyle gerçekleştirilmiş olması gerekmektedir. Diğer nihaî değerlendirme ise Selçuklu ordusunun çeşitli sebeplerle bu seferde başarısız olduğudur. Bununla birlikte sefer sırasında Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Trabzon Rumları'na esir düşmesi pek olası bir durum olmadığı için, Trabzon Rumları'nın bu durumdan istifade ederek Türkiye Selçuklu tâbiyetinden ayrılmaları da pek mümkün değildir. Dolayısıyla bu sefer Türkiye Selçukluları'na çok şey kaybettirmedeği gibi Trabzon Rum İmparatorluğu'na da kayda değer bir kazanç sağlamamıştır.

Trabzon Rum İmparatorluğu üzerine araştırma yapan bazı tarihçiler genel itibarıyla 1228 yılında gerçekleştiği anlaşılan bu seferin 1230 yılı sonbaharında Yassıçemen'de Celâleddîn Hârezmşah'ın mağlup edilmesi ve Erzurum'un ele geçirilmesinden sonra vuku bulduğunu öne sürmektedirler²⁰³. Esasında Trabzon Rum İmparatoru Andronikos I Gidos'un Yassıçemen'de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a karşı Celâleddîn Hârezmşah'ı desteklediği, savaş alanından kaçmayı başaran bazı Hârezmli kuvvetlerinin Trabzon'a sığındığı ve Selçuklu kuvvetlerinin ya da el-Melikü'l-Eşref'in kuvvetlerinin kaçan Hârezmlileri takip ettikleri bilinse de bu işin bir takibattan öteye gittiğine dair hiçbir veri yoktur. Ancak İbnü'l-Esîr'in h.

²⁰² Mikhael Panaretos *kronik* 2-3.

²⁰³ Shukurov, 2005: 110; Fallmerayer, 2011: 105-106; Karpov, 2016: 574.

625 (1227-1228) ve İbn Nazîf el-Hamevî'nin h. 626 (1228-1229) tarihlerini veren kayıtları ve Sinop üzerinde yaşanan karşılıklı gerilim, Türkiye Selçukluları'nın Trabzon kuşatması için en mantıklı tarihin 1228 yılı olduğunu açıkça göstermektedir.

1.5. Yassıçemen Savaşı ve Erzincan'ın Vaziyeti

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd ile Celâleddîn Hârezmşah arasında iyi bir şekilde başlayan ilişkiler, Celâleddîn Hârezmşah'ın Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Eşref'in elinde bulunan Ahlat şehrini kuşatmasıyla birlikte bozularak düşmanlığa dönüşmüştür. İbnü'l-Esîr'in naklettiğine göre Celâleddîn Hârezmşah 626 yılı Şevvali başlarında (Ağustos 1229) Ahlat şehrini şiddetli bir kuşatma altına almıştır. Kuşatmayı her türlü engele özellikle de bölgede yaşanan sert kış koşullarına rağmen kaldırmamış, şehrin önüne kurduğu mancınıklarla aralıksız olarak taş yağdırmıştır. Sonuç olarak yaşanan firarlar ve açlıktan kaynaklanan ölümler nedeniyle müdafileri oldukça azalmış olan şehri h. 28 Cemaziye'l-evvel 627 (14 Nisan 1230) günü ele geçirmiştir. Şehir halkından sağ kalanları katledip çok büyük bir yağma ve talanda bulunmuştur. Kendisinin kuvvetleri esir aldıkları kadınları ve çocukları ise köle olarak satmışlardır²⁰⁴.

Celâleddîn Hârezmşah'ın Kubbetü'l-İslâm Ahlat'ı zapt ve tahrip etmesiyle birlikte de Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Eşref, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd ile birlikte ona karşı ittifak gerçekleştirmiştir. Yine İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgiye göre Alâeddîn Keykubâd'ın amca oğlu olan Erzurum meliki, Celâleddîn Hârezmşah'a itaat etmiş ve onunla birlikte Ahlat'ın ele geçirilmesinde rol almıştır. Bu durum Erzurum meliki ile arasında düşmanlık olan Alâeddîn Keykubâd'ı oldukça ürkütmüştür. Bunun üzerine Alâeddîn Keykubâd Harran'da bulunan el-Melikü'l-Kâmil'e elçiler göndererek kardeşi el-Melikü'l-Eşref'i yardıma göndermesini istemiştir. Sonunda Eyyûbî kuvvetleri destek için yiğitliğiyle meşhur olan İzzeddîn Ömer b. Ali komutasında Alâeddîn Keykubâd'ın yanına gelmişlerdir. Müttefik kuvvetler Sivas'ta buluşup Ahlat'a doğru hareket etmişlerdir. Onların harekete geçtiğini duyan Celâleddîn Hârezmşah ise hızla onların üzerine doğru harekete geçmiştir²⁰⁵. İbn Nazîf'in verdiği bilgiye göre h. 627 (1229-1230) yılında el-Melikü'l-Kâmil'e Rum kuvvetlerinin harekete geçtiği haberi gelmiştir. Bu kuvvetler Erzincan'a hareket eden 15.000

²⁰⁴ İbnü'l-Esîr *el-kâmil* XII, 450-451; Doygun, 2019: 549-550. Alâeddîn Ata Melik Cüveynî'ye göre Celâleddîn Hârezmşah 10 ay süren kuşatmadan sonra ahalisi açlıktan perişan duruma düşen Ahlat'ı zaptedebilmiştir. Kendisi Müslüman hükümdarlara gönderdiği Ahlat Fetihnemesi'nde şehri ele geçiş tarihini İbnü'l-Esîrle aynı şekilde h. 28 Cemaziye'l-evvel 627 (14 Nisan 1230) olarak vermektedir (Cüveynî *tarih-i cihân-güşâ* 371-374).

²⁰⁵ İbnü'l-Esîr *el-kâmil* XII, 453-454; Aşûr, 1972: 93-94. Erzurum melikinin Sultan Celâleddîn Hârezmşah'a iltihakı ve kendisini Selçuklu-Eyyûbî müttefik kuvvetlerine karşı harekete geçirmesi hakkında bk. Cüveynî *tarih-i cihân-güşâ* 376.

süvari ve Malatya'ya yönelen 10.000 süvariye²⁰⁶. Emine Uyumaz da Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın daha Eyyûbîlerle ittifak zeminin arandığı sırada ihtiyat kuvveti olarak 10.000 süvariye Emîr Mübârizeddîn İsa ve Nureddîn Kemah komutasında Erzincan'a gönderdiğini belirtmektedir²⁰⁷. Bu bilgiler Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd'ın özellikle Erzincan sınır bölgesine kuvvet yığdığını göstermesi bakımından önemlidir. Nihayetinde iki taraf Erzincan'a bağlı Yassıçemen'de h. 28 Ramazan 627 (10 Ağustos 1230) tarihinde karşı karşıya gelmiş ve savaşı Celâleddîn Hârezmşah kaybetmiştir²⁰⁸.

Yassıçemen Savaşı'nın hemen ardından Sultan I. Alâeddîn Keykubâd savaşta esir düşen akrabası ve düşmanı Erzurum melikini de yanına alarak Erzurum'a hareket etmiş ve şehri ele geçirmiştir. Bu şekilde Erzurum ile birlikte oraya bağlı başka merkezler de kendisinin hâkimiyeti altına girmiştir²⁰⁹. Yassıçemen Savaşı'ndan bahseden kaynakların hiçbirisinde o sırada Erzincan meliki olan Gıyâseddîn Keyhüsrev'in vaziyeti hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece İbn Nazîf el-Hamevî'de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Erzincan kuvvetlerini yanına çağırdığı bilgisi bulunmaktadır²¹⁰. Nesevî ise Eyyûbîlerin Meyyâfârikîn (Silvan) Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'den ²¹¹ duyduğu bir bilgiyi nakletmektedir. Buna göre Yassıçemen öncesinde Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, gönderdiği ilk öncülerden çok umutlu olmadığını zira kendisinin asıl önemli ve güçlü kuvvetlerinin Doğu ordusunda olduğunu, onların da yakında geleceğini söylemiştir²¹². Nesevî'nin naklettiği bu

²⁰⁶ İbn Nazîf *tarihü'l-mansûrî* 195-196.

²⁰⁷ Uyumaz, 2003: 56.

²⁰⁸ İbnü'l-Esîr *el-kâmil* XII, 454; İbn Bîbî (tıpkıbasım) 386-406; İbn Bîbî (trc.) I, 388-410; İbn Bîbî (muhtasar) 153-159; En-Nesevî *es-siret* 329-332; En-Nesevî *es-siret* (trc.) 131-132; Cüveynî *tarih-i cihân-güşâ* 376-377; Yazıcızâde *tevârih* 437-460; Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 67. Yassıçemen Savaşı hakkında ayrıca bk. Ahmed Nigîdî *el-veledü's-şefîk* 442; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* IV, 297-300; Sibt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 304; En-Nüveyrî *nihâyetü'l-ereb* XXIX, 106-107; El-Makrîzî *es-sülûk* I, 360; İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 256-257; İbnü'l-Verdî *tarih* II, 220; Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 429-430; Uyumaz, 1999: 526; Kesik, 2000: 251; Öngül, 2017: 184-189; Doygun, 2019: 558-569; Gültekin-Demirmen, 2019: 102-106; Yaşar, 2019: 61-67; Ercan, 2019: 32-37.

²⁰⁹ İbnü'l-Esîr *el-kâmil* XII, 454-455.

²¹⁰ İbn Nazîf *tarihü'l-mansûrî* 206; Uyumaz, 2003: 59.

²¹¹ Meyyâfârikîn hâkiminin künyesi Gazi b. Ebî Bekr Muhammed İbn Eyyûb b. Şâzî b. Mervân el-Eyyûbî'ydî ve lakabı el-Melikü'l-Muzaffer'di. Kendisi Meyyâfârikîn, Ahlat, Ruha ve Erbil bölgelerine hükmeden Eyyûbî meliklerinin üçüncüsüydü. Bölgeye kardeşi el-Melikü'l-Eşref Muzaffereddîn Musa'dan sonra hükmetmiştir. Eyyûbî hanenadının akil ve diyanet sahibi üyelerinden birisidir. İktidarının son yıllarında beldeşi Moğolların istilasına uğramıştır (Es-Seyyid, 2011: 794).

²¹² En-Nesevî *es-siret* 331; En-Nesevî *es-siret* (trc.) 131-132.

bilgide Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Şark ordusu diye bahsettiği kuvvetler hiç şüphesiz Erzincan Meliki Gıyâseddîn Keyhüsrev ile birlikte Erzincan'da bulunan kuvvetler olmalıdır. Gerek Erzincan'ın sınır durumunda bulunması gerekse de Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in önemli bir kuvvetle buraya gönderildiği bilindiğinden, en azından kendisine bağlı birliklerin Yassıçemen'de Selçuklu kuvvetlerine katıldığı kesindir. İbn Nazîf'in ve En-Nesevî'nin verdiği bilgiler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Öte yandan Erzurum'un ele geçirilmesiyle birlikte de Erzincan Türkiye Selçukluları'nın Doğu sınırındaki merkezi olmaktan çıkmış ve devletin dâhili merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Bu değişikliğin Erzincan'ın eskiye nazaran öneminin azalmasına ve dolayısıyla Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in konumunun zayıflamasına yol açtığı da düşünülebilir.

1.6. Kemâleddîn Kâmyâr'ın Gürcistan Seferi ve Gürcülerle Siyasi Evlilik Meselesi

I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarının son yıllarında Moğollar Türkiye Selçuklu topraklarına iyice yaklaşmış ve devletin doğu sınırında görülmeye başlamışlardır. İbn Bîbî'nin verdiği bilgiye göre h. 629 (1231-1232) yılında bir grup Moğol kuvveti Carmagon Noyan (جرماغون نوین)²¹³ komutasında Rum diyarına girerek Sivas'ın nahiyesinde bulunan İsfâhânî Kervansarayı veya o zamanki adıyla Kemâleddîn Ahmed b. Rahat Ribâtî'na saldırmışlardır. Birçok insanı ve hayvanı katledip, bir kısmını da esir almışlardır. Bölgeyi yakıp yıkıp yağmaladıktan sonra geri dönmüşlerdir²¹⁴. Kaynaklar bu Moğol saldırısının sebebi hakkında herhangi bir bilgi vermemektedirler. Ancak Josef Matuz'a göre Moğolların bu saldırıyı Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ı bizzat Moğol Hanı'na tâbiyet bildirmeye zorlamak için gerçekleştirmiş olmaları ihtimal dâhilindedir²¹⁵.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd bu Moğol saldırısını duyduktan sonra çok üzülmüş ve telaşlanmıştır. Hızlı bir şekilde Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ı özel askerlerinden bir kısmı ve gerekli teçhizatla Moğolların arkasından göndermiştir. Emîr Kemâleddîn Kâmyâr, Sivas'a ulaştığında Moğollar bölgeden ayrılmışlardı. Kendisi temkinli bir şekilde hareket ederek Erzurum'a kadar Moğolları takip etmiştir. Erzurum'a ulaştığında oranın emîri Mübârizeddîn

²¹³ Büyük Moğol Komutanı Carmagon Noyan hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ögel, 1988: 13-17.

²¹⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 418-419; İbn Bîbî (trc.) I, 420-421; İbn Bîbî (muhtasar) 165-166; Yazıcızâde *tevârih* 475-476; Münecimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 68; Turan, 1971: 375; Turan, 2001a: 655; Uyumaz, 2003: 67-69; Takkuş, 2007: 90; Öngül, 2017: 190. Bu seferin sebebinin Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Moğollara sürekli tehdit mesajları yollaması olduğu görüşü hakkında bk. Matuz, 1973: dn. 58. Anonim selçuknâme yazarı ise Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Erzurum şehri kapıları önünde Moğolları mağlup ederek pek çoğunu öldürdüğünü, bu sebeple de Moğollarda kendisine karşı bir korku oluştuğunu belirtmektedir (Anonim *selçuknâme* 42).

²¹⁵ Matuz, 1973: 186.

Çavlı ile bir araya gelmiştir. Moğolların Yunus Derbendi'ni aşarak Mugan'a gitmiş oldukları haberi gelince de iki emîr durum değerlendirmesi yaparak Moğolların peşlerinden daha fazla gitmenin gereksiz olduğuna karar vermişlerdir. Ayrıca onların saldırısının arkasında Gürcü Melikesi Rosudan'ın olduğunu düşünerek bölgedeki tüm Selçuklu kuvvetlerini toplamışlar ve Gürcülere karşı harekete geçmişlerdir. Gürcü diyarında gerçekleştirdikleri fetihler nedeniyle korkuya kapılan Gürcü melikesi, Kemâleddîn Kâmyâr'a haber göndererek aman dilemiştir²¹⁶. Gürcü melikesi aman dileme yanında iki taraf arasında akrabalık yoluyla barışı pekiştirmek için baba tarafından Selçuklu, anne tarafından Gürcü Kralı David soyundan gelen kızının ülke komşuluğu ve memleket yakınlığı sebebiyle Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın oğlu Erzincan Meliki Gıyâseddîn Keyhüsrev ile nikâhlanmasını teklif etmiştir. Rosudan'ın bu teklifi Kemâleddîn Kâmyâr tarafından I. Alâeddîn Keykubâd'a bildirilmiştir. Moğolların saldırısı ve Kemâleddîn Kâmyâr'ın peşlerinden gidişinden o vakte değin eğlenceyi bırakan ve merakla haber bekleyen sultan, olanları duyunca çok memnun olmuştur. Rosudan'ın teklifini de kabul ederek askerlerine Gürcü diyarına girmeyi yasaklamış ve hepsini geri çağırıştır. Sultanın emirlerini alan Kemâleddîn Kâmyâr da Erzincan civarında orduyu dağıtarak görev yerlerine göndermiş ve sultanın yanına dönmüştür²¹⁷.

Kemâleddîn Kâmyâr'ın Gürcü Seferi Türkiye Selçuklu siyasi tarihinin önemli başarılarından birisi olduğu gibi, sonucu itibarıyla o sıralar Erzincan meliki bulunan Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'i de yakından ilgilendirmektedir. Kemâleddîn Kâmyâr'ın sefer dönüşü orduyu Erzincan civarına getirerek orada dağıtması kendisinin Melik Gıyâseddîn Keyhüsrevle görüşüp Gürcü Melikesi Rosudan'ın kızıyla yapacağı evlilik hakkında bilgi vermiş olabileceğini düşündürmektedir. Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kendi iktidarında gerçekleşen bu evlilik ve kendisinin eşine olan bağlılığı dikkate alındığında bu gelişmenin

²¹⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 419-423; İbn Bîbî (trc.) I, 420-424; İbn Bîbî (muhtasar) 166-167; Yazıcızâde *tevârih* 476-479; Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 68; Turan, 1971: 375-376; Alptekin, 1992: 292; Sevim ve Merçil, 1995: 464-465; Uyumaz, 2002: 67-68; Uyumaz, 2016: 125-126; Subaşı, 2016: 387-388; Öngül, 2017: 190-191; Köymen, 2020: 201-204. İbn Bîbî'nin verdiği emîrlerin inisiyatif olarak seferi gerçekleştirdiği bilgisinin aksine; Anonim selçuknâme yazarı Gürcistan'a sefer emrinin bizzat Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından verildiğini belirtmektedir. Ayrıca sefer sırasında Argu isimli Gürcü melikinın mağlup edildiğini ve dört kalenin Selçukluların eline geçtiğini eklemektedir (Anonim *selçuknâme* 42).

²¹⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 423-424; İbn Bîbî (trc.) I, 424-425; İbn Bîbî (muhtasar) 166-168; Yazıcızâde *tevârih* 479-481; Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 68; Uyumaz, 2002: 68-69; Subaşı, 2016: 388; Öngül, 2017: 191; Göksu, 2019: 389-390. Herbert Jansky'ye göre Sultan I. Alâeddîn Keykubâd Gürcü Melikesi Rosudan'ın kızını kendi oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev ile evlendirme yoluyla Gürcistan'ı da Moğollara karşı oluşturmaya çalıştığı emniyet sistemine dâhil etmiştir (Jansky, 1955: 124).

kendisi için çok önemli sonuçlar doğurduğu ortadadır. Dolayısıyla Kemâleddîn Kâmyâr'ın sefer dönüşünde orduyu başka bir şehirde değil de Erzincan civarında dağıtması bir tesadüf değildir ve kuvvetle muhtemel olarak Ezincan Meliki Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kendisini ilgilendiren bir konuda bilgilendirilmesi maksadıyla da alakalıdır. Temas edilmesi gereken diğer bir mevzu da Gürcü Melikesi Rosudan'ın kızını Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'e nikâhlayarak teklif ederken “*ülke komşuluğu ve memleket yakınlığı*”nı vurgulamasıdır. Bu durum Erzincan'ın o devirdeki sınır merkezi özelliğine ışık tutarken, aynı zamanda Erzincan ile Gürcü diyarı arasında bir irtibatın veya bir tanışıklığın olduğunu düşündürmesi bakımından önemlidir.

1.7. Hârezmlilerin Selçuklu Hizmetine Alınması ve İdari Değişiklikler

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd Yassıçemen Savaşı sonrasında özellikle müttefikleri el-Melikü'l-Eşref'in elindeyken Hârezmliler tarafından epeyce tahrip edilerek nüfusu oldukça azalan Ahlat ve çevresinde fetih ve imar çalışmalarında bulunmuştur²¹⁸. Bu süreçte ele geçirilen Ahlat, Bitlis, Van, Vastan ve Adilcevaz gibi pek çok merkezleri kapsayan ve Ermen Diyarı olarak bilinen mıntıka, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın emriyle sübaşılık görevine getirilen Emîr Sinâneddîn Kaymaz'ın idaresine bırakılmıştır. Emîr Sinâneddîn, yiğit ve yetenekli bir sübaşı, tecrübeli, tedbirli ve ileri görüşlü birisiydi²¹⁹.

Türkiye Selçuklu devletine yeni bağlanan bölgelerin sübaşısı olan Emîr Sinâneddîn Kaymaz, I. Alâeddîn Keykubâd'ın emriyle özellikle Ahlat ve çevresinde başı boş şekilde dolanıp huzursuzluk kaynağı olan Hârezmlilerle de irtibata geçmiştir. Onların lideri Kayır Han ile buluşarak anlaşma zemini oluşturmuş ve sultanın bütün Hârezmli bakiyelerini hizmetine almak istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Kayır Han (قبر خان), Bereket (بركت), Yılan Nogur (يلان نوغور), Can Berdi (جان بردی), Saruhan (ساروخان) ve Güşlü Sengüm (كشلو سنكم) olmak üzere tüm Hârezmli liderleri toplanıp sultanın hizmetine girmişlerdir. Hepsi kuvvetleriyle birlikte Erzurum ve çevresine yerleştirilmişlerdir²²⁰. İbn Bîbî, Alâeddîn

²¹⁸ I. Alâeddîn Keykubâd'ın Selçuklular ile Eyyûbîler arasında yaşanacak olan Derbendler Savaşı olarak bilinen çatışma sürecine yol açacak olan fetihleri için bk. İbn Bîbî (tıpkıbasım) 425-436; İbn Bîbî (trc.) I, 425-434; İbn Bîbî (muhtasar) 168-173; Yazıcızâde *tevârih* 481-489; İbn Nazîf *tarihü'l-mansûrî* 255-256; Münecimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 68-70; Turan, 1971: 377-378; Alptekin, 1992: 292; Sevim ve Merçil, 1995: 465; Turan, 2001a: 656; Uyumaz, 2003: 73-74; A. Demir, 2019: 206-207.

²¹⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 425-430; İbn Bîbî (trc.) I, 425-429; İbn Bîbî (muhtasar) 168-170; Yazıcızâde *tevârih* 481-484; Münecimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 68-69.

²²⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 429-430; İbn Bîbî (trc.) I, 429-431; İbn Bîbî (muhtasar) 170-172; Yazıcızâde *tevârih* 484-487; Münecimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 69-70; Turan, 1971: 378; Alptekin, 1992: 292-293; Geyikoğlu, 1992:

Keykubâd'ın hizmetine aldığı Hârezmlî taifesinin sayısı hakkında bir bilgi vermemektedir. Ancak Eyyûbî tarihçisi İbn Vâsıl bunların 12.000 kişilik bir süvari topluluğu olduğunu belirtmektedir²²¹.

Türkiye Selçuklu hizmetine girdikten sonra Alâeddîn Keykubâd'ın emriyle Erzurum'a doğru yola çıkan Hârezmlîler, Tuğtab Yaylası'nda konakladıkları sırada 700 kişilik bir Moğol kuvvetinin baskınına uğramışlardır. Birçoğu öldürülmüş veya esir alınmış, kalanlar ise etrafa dağılmışlardır. Kurtulanların bir kısmı Ahlat'a ulaşarak başlarına gelenleri anlatmışlardır. Onlara baskın yapan Moğollar Ahlat önlerine kadar gelmiş, etrafı yakıp yıktıktan sonra geri dönmüşlerdir. Ahlat'taki Selçuklu yöneticisi ise beraberindeki kuvvetlerle etrafa dağılan Hârezmlîleri toplayarak Erzurum'a hareket etmiştir. Sonrasında da Kayseri'ye dönmüştür. Sultanın huzuruna ulaştığı zaman çokça tazim görmüştür. Bu yaşanan olaydan sonra Sultan I. Alâeddîn Keykubâd Hârezmlîlerin lideri Kayır Han'a kendi topraklarındaki önemli merkezlerden Erzincan'ı, Bereket'e Amasya'yı, Güşlü Sengüm'e Larend'e'yi ve Yılan Nogur'a da Niğde'yi iktâ olarak vermiştir²²².

Hârezmlîlerin I. Alâeddîn Keykubâd'ın emriyle Selçuklu devlet mekanizmasının içerisine dâhil edilmesi ve kendilerine Selçuklu topraklarının iç bölgelerinde önemli merkezlerin verilmesi üzerine söylenmesi gereken çok şey vardır. Anlaşıldığı kadarıyla Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın bu uygulamadaki ilk gayesi Hârezmlîleri hizmetine alarak Selçuklu arazisine henüz yeni dâhil edilmiş olan Ermen Diyarı'nda başıbozuk bir şekilde gezinerek halka zarar vermelerini engellemektir. Aynı şekilde Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ilk aşamada Hârezmlîleri devletin doğu sınırında bulunan Erzurum'a yerleştirerek hem merkezden uzak tutmayı hem de onları artık iyiden iyiye kendilerini bölgede hissettiren Moğolların önünde bir set olarak kullanmayı hedeflemiş olmalıdır. Ancak Hârezmlîlerin Erzurum yolu üzerinde kendilerinden sayıca az durumdaki Moğolların baskını sırasında dağılmaları nedeniyle başka Selçuklu merkezlerine yerleştirilmeleri gündeme gelmiştir. Zira bu baskın Hârezmlîlerin Moğollar karşısında kullanılabilecek bir güç olmadıklarını ortaya koymuştur. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Hârezmlî kuvvetlerini hizmetine alarak askeri gücünü arttırdığı muhakkaktır. Nitekim tarihçi Fallmerayer'e göre de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd sayıları

170-175; Sevim ve Merçil, 1995: 465; Tekin, 2000: 97; Turan, 2001a: 656; Sümer, 2002b: 359; Uyumaz, 2003: 63-64; Kaymaz, 2011: 84-85; Gültekin-Demirmen, 2019: 110; Yaşar, 2019: 71-74; Ercan, 2019: 41-43.

²²¹ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* IV, 325.

²²² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 428-435; İbn Bîbî (trc.) I, 431-434; İbn Bîbî (muhtasar) 172-173; Yazıcızâde *tevârih* 487-489; Münecimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 69-70; Turan, 1971: 378-379; Geyikoğlu, 1992: 175-177; Tekin, 2000: 97-98; Kaymaz, 2009: 26-27; Koca, 2010a: 362-363; Kaymaz, 2011: 85; Gültekin-Demirmen, 2019: 111-112; Yaşar, 2019: 74-76; Ercan, 2019: 43-44; Ersan, 2020: 70-71.

10.000 kişiyi bulan bu tecrübeli ve cengâver kuvvetleri hizmetine katarak onların fetih arzusunu da miras olarak almıştır²²³. Ancak tüm bunlara rağmen birkaç yıl önce düşman olarak savaşılan, özellikle Ahlat ve çevresinde ciddi tahribatlar gerçekleştiren ve Yassıçemen Savaşı'ndan sonraki süreçte bölgede başıbozuk halde gezinip sorun yaratmaya devam eden Hârezmlilerin devlet mekanizmasına dâhil edilmesi yerli Selçuklu emîrlerini rahatsız etmiş olmalıdır. Bu konuya temas eden Nejat Kaymaz'a göre Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Hârezmlilere verdiği önem onları sadece düşmanlarına karşı kullanmak maksadında olmadığını, onları aynı zamanda iç meselelerde de kendisine destek sağlamaları için istihdam ettiğini göstermektedir²²⁴.

Hârezmlilerin Türkiye Selçuklu hizmetine alınması sırasında gerçekleşen en dikkat çekici uygulamalardan birisi de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın büyük oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yönetiminde bulunan Erzincan'ın Hârezmlilerin lideri Kayır Han'ın yönetimine bırakılmasıdır. Nitekim bu durum sultanın devlet mekanizmasında ve idaresinde birtakım değişiklikler yapmaya başladığını, hatta Hârezmlileri belirli merkezlere dağıtarak ülke içerisinde yeni bir denge kurmaya çalıştığını göstermektedir. Ancak bu yeni düzende Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in konumunun ne olduğu belli değildir. Erzincan'ın Kayır Han'a verilmesiyle oranın hâlihazırdaki yöneticisi Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in durumunun ne olduğu veya kendisine başka bir yerin verilip verilmediğine dair de herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Burada ele alınan bilgileri veren İbn Bîbî, Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Erzincan'dan ayrılması ve Kayır Han'ın oraya gitmesi gibi konularda hiçbir bilgi vermemektedir. Ancak Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, iktidarının son yılında görüleceği üzere Hârezmliler lehine önemli bir değişiklik daha yapmıştır.

1.8. I. Alâeddîn Keykubâd'a Moğol Elçilerinin Ulaşması

Moğollar Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarının son yıllarında Türkiye Selçukluları'nın sınırlarında görülmeye başlamışlardı ve Selçuklu topraklarındaki halk arasında onlar hakkında pek çok söylentiler dolaşıyordu²²⁵. Yukarıda belirtildiği gibi Sivas'ın

²²³ Fallmerayer, 2011: 105.

²²⁴ Kaymaz, 2009: 27.

²²⁵ Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd iktidarında Selçuklu topraklarında Moğollar hakkındaki söylentilere dair bir rivayete Alâeddîn Ata Melik Cüveynî'nin eserinde tesadüf edilir. Kendisinin aktardığına göre I. Alâeddîn Keykubâd iktidarında Anadolu topraklarında yaşayan bir arkadaşı kendisine maskaralıkla geçinen birisinin hikâyesini anlatmıştır. Hikâyeye göre bu kimse Moğol Kağanı'nın zenginliğini ve cömertliğini duyunca onun diyarına gitmeye karar vermiş, uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra Karakurum'a ulaşmayı başarmıştır. Burada Moğol Kağanı'na ulaşma imkânına kavuşarak ta Anadolu'dan kendisini görmeye geldiğini söyleme fırsatını elde etmiş, hediye maksadıyla elindeki tek şey olan kuru meyveleri sunmuştur. Bu hareketi

bir nahiyesine dahi saldırıp yağmalamışlardı. Sultanın gündemini hiç şüphesiz Moğolların meşgul ettiği sırada Kayseri’de topladığı büyük şölenine Moğolların büyük Kağanı’ndan elçiler gelmiştir. Elçiler Ögedey Kağan’ın (اوكتای قان) tacir Şemseddîn Ömer-i Kazvinî²²⁶ başkanlığında gönderdiği bir elçilik heyetiydi. Şemseddîn Ömer-i Kazvinî yanında Sultan Alâeddîn Keykubâd’a Ögedey Kağan tarafından gönderilen bir yarlıg (یرلغ) ile birlikte bir altın payza (یک پایزه ء زر) ve iki gümüş payza (دو پایزه ء نقره) getirmişti²²⁷. Kendisinin beraberinde Todun (تدون) ve Urumtay (ارمتای) adında iki Moğol nökeri (نوکړ مغل) bulunmaktaydı. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd bu elçilik heyetini çok iyi karşılamış, sözkonusu yarlığa da saygı göstermiştir. Yarlığa İbn Bîbî’nin naklettiği kadarıyla şunlar yazılıydı:

“Adil padişah Sultan Alâeddîn Keykubâd bilsin ki iyi yönetimin ve halka iyi davranman, geleni gideni hoşnut etmen konusundaki iyi şöhretini bize bildirdiler. Ben o habere çok sevindim. Onun için sana süyürgamişi (سیور غامشی) buyurdum. Senin her zaman ülkende huzur ve rahat içinde olmanı istedim. Yüce tanrı bizi büyük kılmış ve azîz yapmıştır. Yeryüzünü bizim soyumuza vermiştir. Sen iyi yolda ilerliyorsun. Onun için durumumuzu sana bildirmek ve seni bize bağlanmaya ve itaate çağırmak vacip oldu. Bizim halimizi bildirdiğimiz kimseler bize bağlanmazlar, asilik yolunu tutarlarsa, ordumuz onların ülkesine girerek köklerini kazır. Kadınlarını çocuklarını esir alır. Mallarını mülklerini

Kağanın hoşuna gitmiş ve onun lütuflarıyla zengin birisi haline gelmiştir (Cüveynî tarih-i cihân-güşâ 220-221). Bu hikâye o devirde Anadolu’da Moğolların iyiden iyiye duyulduğunu ve bilindiğini o sıralarda Anadolu’da bulunan birisinin ağzından nakletmesi bakımından önemlidir.

²²⁶ İbn Bîbî’nin aktardığı bilgiye göre Şemseddîn Ömer, Kazvin ahalisinin önde gelenlerinden Servan adıyla bilinen birisiydi. Kendisi memleketi Kazvin’den ayrılarak ticarete atılmış ve iyice zenginleşmiştir. Ticaret vesilesiyle geldiği Erzurum’u çok beğenerek buraya yerleşmiştir. Erzurum’da zenginliğine zenginlik katıp mutlu bir hayat sürerken içine büyük Moğol Kağanı’nın huzuruna gitmek ve ona elindeki en kıymetli eşyalardan hediyeler sunmak sevdası düşmüştür. Bunun üzerine kendisi Moğol diyarına bir seyahata çıkmış ve kısa sürede herhangi bir zahmet çekmeden Kağan’ın huzuruna ulaşmıştır. Kendisi bizzat Moğol Kağanı’na hediyelerini sunma imkânı elde etmiş ve onunla yüz yüze konuşmuştur. O sırada Moğol Kağanı kendisine Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ve topraklarının durumunu sormuştur. Şemseddîn Ömer-i Kazvinî’nin sultanı, idaresini ve ülkesinin mamûrluğunu övmesi üzerine Moğol Kağanı böyle mamûr beldelerin zarar görmesini engellemek amacıyla Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ı kendisine bağlamaya karar vermiş ve bir elçi göndermeyi düşünmüştür. Kendisi adına elçilik yapma görevini de Şemseddîn Ömer-i Kazvinî’ye vermiştir (İbn Bîbî (tıpkıbasım) 452-455; İbn Bîbî (trc.) I, 448-449). İbn Bîbî, Şemseddîn Ömer-i Kazvinî’nin tacirliği, Ögedey Kağan adına yaptığı elçilik ve elçilik görevi sonrasında tayin edildiği Baskak görevi dışında başka bilgi vermemektedir. Ancak onun Moğollar nezdinde önemli bir yere sahip olduğu açıktır. Nikekim kendisinin ismine Reşidüddîn Fazlullah el-Hemedanî’nin *Câmiü’t-Tevârih* isimli eserinde Büyük Moğol Kağanı Möngke’nin hizmetinde Kadıu’l-Kudat olarak da tesadüf edilmektedir (Reşidüddîn *câmiü’t-tevârih* II, 973-974; Reşidüddîn *câmiü’t-tevârih* (trc.) 12-13).

²²⁷ İbn Bîbî’nin muhtasar edisyonunun Türkçe tercümesinde Moğol elçisinin bir yarlıg ve bir de gümüş payza getirdiği kayıtlıdır. Ancak Farsça yazma nüshada bir altın payza, iki gümüş payza ve bir de yarlıg getirildiği kayıtlıdır (İbn Bîbî (tıpkıbasım) 454).

yağmalayıp harap eder. O zaman bize söyleyeceği bir şey olmaz. Bu yazı Biçin (Maymun) yılında 633 (1236) yazılmıştır”²²⁸.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, elçi Şemseddîn Ömer-i Kazvinî ile başbaşa kaldığı bir an özel olarak yarlığda bahsedilen il olma kavramının manasını ve Moğol Kağanı’yla dost olması durumunda kendisinin ülkesine göz koyup koymayacağını sormuştur. Şemseddîn Ömer-i Kazvinî ise sultana cevaben Moğolların ülkesinin çok büyük olduğunu, elbiselerinin hazinede çürüdüğünü, atların ahırlarda yaşlandığını, çok miktardaki altınlarının toprak altında telef olduğunu belirtmiştir. Ancak bu zenginliğine rağmen uzaktan da olsa Büyük Kağan’a hediye göndermek ve ona karşı açık olmak gerektiğini ifade etmiştir. Şemseddîn Ömer-i Kazvinî’nin verdiği bu bilgiler üzerine Alâeddîn Keykubâd oldukça mutlu olmuş ve Büyük Kağan’a il olmayı²²⁹ kabul etmiştir. Kendisi hediyeler, armağanlar ve Rum diyarına özgü özel şeylerden hazırlanması emrini vermiş ancak bu hazırlıklar sırasında vefat etmiştir²³⁰.

²²⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 452-456; İbn Bîbî (trc.) I, 448-450; İbn Bîbî (muhtasar) 183-184.

²²⁹ İl olma kavramı barış, dostluk, anlaşma (müttefiklik), uyum, uzlaşma içinde olmak gibi anlamlara gelse de aslında bir çeşitlik vassallık demektir. Moğol hanları elde ettikleri büyük başarılarından ötürü Türklerin cihân hâkimiyeti fikrine benzer bir şekilde kendilerini cihânın efendileri olarak görmekteydiler. Bu düşüncelerinden ötürü de herkesin kendilerine saygı göstermesini beklemekteydiler. Bu saygının göstergesi olarak da kendilerine her yıl elçi ve hediyeler gönderilmesini istemekteydiler (Koca, 2010a: 353 dn. 12). Moğolların il olma davetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Oruç, 2016: 3001-3006.

²³⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 452-456; İbn Bîbî (trc.) I, 448-451; İbn Bîbî (muhtasar) 183-185; Yazıcızâde *tevârih* 500-503; Müneccimbaşî *câmiü’-d-düvel* II, 71-72; Turan, 1971: 384-387; Sevim ve Merçil, 1995: 465-466; Erdem, 1995: 68; Uyumaz, 2003: 89-91; Kaymaz, 2009: 28; Uyumaz, 2016: 126; Öngül, 2017: 198-202. Ahmed Gaffârî de Ögedey Kağan’ın (اوكتای قآن) Alâeddîn Keykubâd’a tacir Kazvinî vasıtasıyla bir yarlığ gönderdiğini ve onu övdüğünü belirtmektedir (Gaffârî *tarih-i cihân-ârâ* 115).

Diğer kaynaklardan farklı olarak *Anonim Selçuknâme* Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’a Büyük Moğol Kağanı’ndan gelen Moğol elçilerinden bahsetmemekte, aksine kendisinin bizzat Moğolları mağlup edip üstüne onlara elçi göndererek haraç istediğini belirtmektedir. Ardından Moğolların sultana elçiler ve hediyeler gönderdiğini, ancak sultanın bunları beğenmeyerek üzerlerine yürümek için Tebriz Seferi’ne hazırlık yaptığı söylemektedir. Hatta bu seferden haberdar olan Moğolların ise büyük paniğe kapıldıklarını eklemektedir (*Anonim selçuknâme* 42).

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’a büyük Moğol Kağanı Ögedey tarafından sempati ve övgü içeren bir yarlığın gönderilmesi ve kendisinin Moğolların hizmetine davet edilmesinin altında birçok sebepler yattığı muhakkaktır. Her şeyden önce Moğolların o tarihlerde ulaştıkları güç göz önünde bulundurulduğu zaman Türkiye Selçukluları’ndan çekinmelerinin pek ihtimal dâhilinde olmadığı açıkça görülecektir. Bizce bu olumlu yaklaşımın sebeplerinden birisi Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın Moğolların büyük düşmanı Celâleddîn Hârezmşah’a karşı kazandığı zafer ve onun ortadan kaldırılmasına sağladığı büyük katkıdır. Kuvvetle muhtemel olarak ataları Cengiz Han’ın elinden kurtulmayı başaran Celâleddîn Hârezmşah’ın Yassıçemen’de mağlup olup gücünü yitirmesi Moğolları oldukça sevindirmiş ve Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’a bir sempati duymalarına

Türkiye Selçukluları ve Moğollar arasında gerçekleşen bu olay hakkında bilgi veren diğer kaynak yazarı olan Süryani Ebu'l-Ferec ise Moğollardan gelen elçi mevzusunu farklı şekilde anlatmaktadır. Ona göre h. 633 (1235-1236) yılında Moğollardan elçi gelmemiş Sultan I. Alâeddîn Keykubâd Büyük Moğol Kağanı'na kendisi elçi göndererek itaatini bildirmiştir. Bunun üzerine Moğol Kağanı sultanın elçisine: *Alâeddîn'in akıllı ve uzağı görücü bir adam olduğunu duymaktayız. Eğer kendisi buraya gelecek olursa bizden kabul ve ağırlamak görür ve kendisine ehtaclık (الاختاجية) veririz ve aynı zamanda elindeki şehirleri de kendisinde kalır*" demiştir²³¹. Ancak İbn Bîbî olayı Ögedey Kağan'ın elçisi Şemseddîn Ömeri-Kazvinî'nin ağzından çok detaylı ve tutarlı bir şekilde anlattığı için bu konuda İbn Bîbî'nin verdiği bilgiler Ebu'l-Ferec'in verdiği bilgilere göre daha doğru görünmektedir. İbn Bîbî'nin konu ile ilgili aktardığı bilgiler arasında sorunlu olan tek mesele sultana Moğollar tarafından yapılan tâbiyet teklifini sembolik ve yükümlülükleri hafif bir mesele olarak göstermesidir.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Moğolların il olma, yani kendilerine tâbi olma isteğini kabul etmesi üzerine bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Osman Turan'a göre bu gelişme Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın başarılarından birisiydi. Sultan bu teklifi kabul ederek bir yandan Moğol istilasına karşı önlem almış diğer yandan da Moğolların Büyük Kağan'ı Ögedey'e elçi göndererek barış ortamı sağlamıştır. Aynı şekilde Moğol Kağanı'ndan o devrin hiçbir hükümdarının görmediği itibarlı bir karşılık almış ve ülkesini istiladan korumuştur²³². Salim Koca ise Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Moğolların İl olma teklifini onların yayılma isteklerini kendi topraklarına çekmemek için kabul ettiğini düşünmektedir. Ancak bu kararına rağmen Moğol istilasına karşısında somut önlemler almaktan geri durmadığını da eklemektedir²³³. Öte yandan Salim Koca diğer bir çalışmasında Moğolların Büyük Hanı Ögedey Kağan'ın, Türkiye Selçuklu topraklarını istilaya yönelik bir girişimde bulunmadığını, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ı ve başarılarını takip ettiğini ve 1237 yılında kaçınılmaz bir şekilde sultanı kendisine tâbi olmaya davet ettiğini belirtmektedir. Bu hareketle de sultanın tepkisini ölçmeyi ve tavrını görmeyi hedeflediğine işaret etmektedir. Kendisine göre tâbiyet teklifinin Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından reddedilmesi durumunda Ögedey Kağan'ın

vesile olmuştur. Moğolların sultana olan olumlu yaklaşımı elçi Şemseddîn Kazvinî'nin sözlerinden ve gönderilen yarlığın metninden açıkça anlaşılmaktadır. Moğolların Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a sempati duymalarının sebepleri hakkındaki değerlendirmeler için ayrıca bk. Uyumaz, 2003: 90-91.

²³¹ Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 435; Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* (trc.) 18.

²³² Turan, 1971: 387-388; Turan, 1998: 54. I. Alâeddîn Keykubâd'ın Moğollarla uzlaşarak ülkesini onların istilasından koruduğu görüşü için ayrıca bk. Forsyth, 2019: 170.

²³³ Koca, 1991: 120. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Moğol istilasına karşı aldığı önlemler hakkında ayrıca bk. Jansky, 1955: 118-126; Koca, 2009: 189-215.

vereceği ilk emir Türkiye Selçuklu topraklarının işgali olacaktı. Bu tehlikenin farkında olan sultan ise Moğolları üzerine çekmemek için isteklerini kabul etmek, bir nevi barışı satın almak zorunda kalmıştır. Böylelikle de Moğol istilasını geciktirmiştir²³⁴.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ile Moğollar arasındaki anlaşma meselesine dair değerlendirmeler yapan diğer bir isim Faruk Sümer'dir. Ancak kendisinin görüşü Osman Turan ve Salim Koca'dan farklı bir çizgidedir. Ona göre Sultan I. Alâeddîn Keykubâd gibi kudretli bir hükümdarın sembolik şartlar içerse de Moğolların tâbiyet teklifini kabul etmesi, kendisinden beklenen bir davranış değildir. Zira o sıralarda Bağdat Hilâfeti dâhil bölgedeki hiçbir Müslüman devlet Moğollara tâbi olmamışken, Ortadoğu'nun en güçlü hükümdarı durumunda bulunan Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın bu teklifi kabul etmesi şaşırtıcıdır. Faruk Sümer'e göre sultanı böyle sıradışı bir karar almaya iten sebep, kendisinde Moğollara karşı koyabilecek cesaret ve dirayeti görmemesiydi. Faruk Sümer, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Moğollara karşı tâbiyet teklifini kabulünden ve Moğollara karşı taşıdığı endişeden hareketle kendisinin dedeleri ayarında cesur ve kudretli bir hükümdar olmadığının da anlaşıldığını düşünmektedir²³⁵.

Faruk Sümer'in o devirdeki Moğol gücünü küçümsemediği veya en azından Selçukluların Moğollar karşısındaki konumunu abarttığı, bundan ötürü de Moğollara tâbi olmayı tercih eden Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ı eleştirdiği gözden kaçmamaktadır. Bununla birlikte Moğollar o tarihlerde güçlerinin zirvesindeydiler ve özellikle Deşt-i Kıpçak üzerinden Avrupa'yı kasıp kavurmaktaydılar. Dolayısıyla o sıralarda Türkiye Selçukluları ve bölgedeki tüm devletler için en büyük tehdit durumundaydılar. Tabiatı gereği aşırı temkinli olan Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın dönemin en büyük gücü olan Moğollara tâbiyet bildirmesi şaşırlacak bir durum değil, aksine öngörü ve diplomatik tecrübe sahibi hükümdarlardan beklenecek bir harekettir. En nihayetinde I. Alâeddîn Keykubâd'ın tâbiyet teklifini kabul ederek Ögedey Kağan için hazırlattığı hediyelerle birlikte elçileri geri gönderme işi kendisinin ani ölümüyle duraksamış, tahta çıkan oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından gerçekleştirilmiştir.

1.9. I. Alâeddîn Keykubâd'ın Zehirlenmesi ve Vefatı

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd, İbn Bîbî'nin verdiği bilgiye göre h. 634 (1237) yılında Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Kâmil'e duyduğu kinden ötürü çıkacağı Şam bölgesi seferi için bütün askerlerine Kayseri'de toplanma emri vermiştir. O sırada kendisinin önde gelen emîrlerinden ve yakınlarından olan Emîr-i Şarâbsâlâr Fahreddîn Ayaz'ın ölümüyle

²³⁴ Koca, 2015: 41-42.

²³⁵ Sümer, 1969: 6. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Moğollara tâbi olmayı kabul etmesi hususu için ayrıca bk. Uyar, 2012: 412.

boşalan Sivas şehrinin idaresini Hârezmli kuvvetlerinin liderlerinden Kayır Han'a vermiştir. Erzincan'ı ise daha önceden yaptığı gibi tekrar Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in idaresine havale etmiştir. Çaşnigîr Şemseddîn Altunaba'yı ise Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in memleketinin atabegliğine ve melikü'l-ümeralığına tayin etmiştir. İkinci kez Eyyûbî Melikesi el-Meliketü'l-Âdiliye'den doğan oğlu İzzeddîn Kılıç Arslan'ı devletin veliahtı ilan etmiştir²³⁶. Tüm devlet erkânını veliahtının emîr ve yasaklarına uymakla görevlendirmiştir. Bütün emîrler de ister istemez bu emre uymuş ve bozulması imkânsız olan yeminler etmişlerdir. Herkes alınan karara uyduktan sonra sultan h. 634 yılının Şevvâl ayına girildiği zaman (Mayıs 1237) Kayseri'nin Meşhed Ovası'nda Şam bölgesine saldırma hazırlıklarını başlatmıştır. Bütün ordunun hazır bulunduğu Kayseri Meşhed Ovası'nda Emîr Celâleddîn Karatay ile I. Alâeddîn Keykubâd'ın at üstünde gerçekleştirdikleri düellodan sonra bayram namazı kılınmış ve bütün devlet erkânı hazırlanan büyük şölene katılmışlardır. Şölenin ardından sultan h. 3 Şevval 634 (30 Mayıs 1237) günü Kayseri'de bulunan bütün elçi ve emîrlerin kendi huzurunda toplanmasını emretmiştir²³⁷. Burada Melik Gıyâseddîn

²³⁶ İbn Bîbî'nin aksine Dominiken Keşiş Simon De Saint Quentin, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın kendisinden sonra taht için büyük oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'i düşündüğünü belirtmektedir. Kendisinin bu konudaki ifadesi aynen şu şekildedir: “Sultan Alâeddîn ölürken, Babil sultanının kızkardeşinden iki meşru oğlu olmasına karşın, gerçek mirasçısıymış gibi kılıcını gayrimeşru oğlu Gıyâseddîn'e vermişti” (Saint Quentin 52). Simon De Saint Quentin'in Alâeddîn Keykubâd'ın oğulları arasında meşru ve gayrimeşru ayırımına gitmesi dikkat çekmektedir. Hiç şüphesiz kendisi konuyu bir Avrupalı gözüyle ele alıp yorumlamış, soy ve nesep vurgusu yaparak sultanın Eyyûbî Hanedanı'na mensup eşinden olan çocuklarını meşru, herhangi bir hanedana mensup olmayan diğer eşinden olan oğlunu ise gayrimeşru olarak değerlendirmiştir.

²³⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 457-460; İbn Bîbî (trc.), I, 452-455; Yazıcızâde *tevârih* 504-506; Müneccimbaşî *câmiü'd-düvel* II, 72-73; Turan, 1971: 387-388; Turan, 2001b: 620; Uyumaz, 2003: 92-93; Kaymaz, 2009: 28-29; Koca, 2010a: 355-356; Burgu, 2011: 183; Uyumaz, 2016: 127. İbn Bîbî'nin muhtasar edisyonunda Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Selçuklu devlet erkânını veliaht ilan ettiği İzzeddîn Kılıç Arslan'a arzuları veya korkuları ile biat için yemin etmeye davet ettiği kayıtlıdır. Onlar da bu hususta İzzeddîn Kılıç Arslan'ı destekleyeceklerine yemin etmişlerdir (İbn Bîbî (muhtasar) 186-187). Görüldüğü gibi muhtasar İbn Bîbî edisyonunda Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Selçuklu devlet erkânını veliahtına biat etmeye zorladığı çok daha belirgin şekilde görülmektedir.

İbn Bîbî ve onu kaynak olarak kullanan eserler I. Alâeddîn Keykubâd'ın Şam Bölgesi'ne (ملك شام) gerçekleştireceği sefer için ordusunu Kayseri'de topladığını belirtmektedirler. Ancak Süryani tarihçi Ebu'l-Ferec sultanın Âmid'e düzenleyeceği sefer nedeniyle harekete geçtiğini belirtmektedir (Ebu'l-Ferec *tarih* II, 536). Ebu'l-Ferec'in verdiği seçenek tarihi gerçeklere daha uygundur. Zira İbn Bîbî'nin de daha evvelden naklettiği üzere el-Melikü'l-Kâmil'in Selçuklular tarafından ele geçirilmiş olan Harran'ı geri aldığı öğrenilince Alâeddîn Keykubâd Eyyûbîlerin elinde bulunan Âmid'i almaya karar vermiştir. Bu maksatla Kemâleddîn Kâmyâr'ı bu işle görevlendirmiştir. Kemâleddîn Kâmyâr ise bu işin çok zor olduğunu, şehrin fethedilmesinin çok büyük bir güç

Keyhüsrev'in tekrar Erzincan meliki olarak atanması ve atabegliğine yine devlet erkânının en önde gelenlerinden olan Çaşnigîr Emîr Şemseddîn Altunaba'nın getirilmesi önemlidir²³⁸. Bilindiği üzere Erzincan'ın zaptının akabinde Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev kıdemli ve tecrübeli Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un atabegliğinde bölgeye gönderilmiştir. Şimdi ise onun vefatı sebebiyle atabegliğe Şemseddîn Altunaba'nın getirildiği anlaşılmaktadır. Ancak Atabeg Mübârizeddîn Ertokuş'un ne zaman öldüğü tam olarak belli değildir. İbn Bîbî'nin emîr hakkında verdiği son bilgi de h. 625 (1228) tarihinde Erzincan'ın ve Köğonya Kalesi'nin ele geçirilmesi vesilesiyle kayda geçmektedir. Osman Turan Mübârizeddîn Ertokuş'un ölüm tarihinin belli olmadığını belirtse de²³⁹, Aydın Taneri onun h. 633 (1236) yılında vefat etmiş olması gerektiğini kaydetmektedir²⁴⁰. Emine Uyumaz'a göre ise Mübârizeddîn Ertokuş'un 1237 yılından kısa bir süre önce vefat etmiş olması ve onun yerine de Emîr Şemseddîn Altunaba'nın atanmasının gündeme gelmiş olması muhtemeldir²⁴¹. Ancak tüm bu bilgileri tartışmaya açan ve Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Mübârizeddîn Ertokuş'tan sonra Şemseddîn Altunaba'nın bu göreve gelişine kadar başka bir atabegi olduğunu ispatlayan

ve üç yıllık süre gerektirdiğini belirterek sefere çıkmaya yanaşmamıştır. Sonrasında Selçuklu devlet erkânından Kadı Şerefeddîn Erzincanî'nin oğlu Tâceddîn Pervâne bu göreve talip olmuştur. Sultan ordusundan ve Hârezmlilerden önemli bir gücü, gerekli araç ve gereçlerle birlikte Tâceddîn Pervâne'nin emrine vermiştir. Şehri kuşatma altına alan Tâceddîn Pervâne başarılı olamamıştır. Sultan tarafından Sâhib Şemseddîn İsfahânî'nin destek için gönderilmesi de sonucu değiştirmemiştir. Bunun üzerine Sultan Alâeddîn Keykubâd orduya dönüş emri vererek gelecek sene bizzat kendisinin Âmid Seferi'ne çıkacağını bildirmiştir (İbn Bîbî (tıpkıbasım) 449-452; İbn Bîbî (trc.) I, 445-448; İbn Bîbî (muhtasar) 181-183; Yazıcızâde *tevârih* 498-500; Müneccimbaş *câmiü'd-düvel* II,71). Görüldüğü gibi söz konusu seferin güzergâhı Alâeddîn Keykubâd'ın doğu politikasının da bir hedefi olan ve aynı zamanda Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'in elinden almak için sabırsızlandığı Âmid'tir. Bu konuda ayrıca bk. Turan, 1971: 387-388; Uyumaz, 2003: 92-93.

²³⁸ Mehmet Ersan'a göre gulamlıktan gelen ve Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın en sadık adamlarından olan Emîr Şemseddîn Altunaba'nın büyük evlat Gıyâseddîn Keyhüsrev'in atabegliğine getirilerek Erzincan'a gönderilmesi, merkezden uzaklaştırıldığı anlamına geliyordu. Sonuç olarak Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın bu kararı Emîr Şemseddîn Altunaba'nın da muhalif emîrlerin arasına katılmasına sebep olmuştur (Ersan, 2020: 71). Bu konuda ayrıca bk. Kaymaz, 2011: 86-87, 99.

²³⁹ Turan, 1947b: 419.

²⁴⁰ Taneri, 1995a: 313. Kuvvetle muhtemel olarak Aydın Taneri Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarının son yılında oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in atabegliğine bu kez Şemseddîn Altunaba'nın atanmasını Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un o tarihte hayatta olmamasına yorarak onun h. 633 (1236) yılında vefat etmiş olmasının mümkün olduğu yorumunu yapmıştır. Salim Koca ise Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un ne zaman öldüğünü belirtmemekle birlikte onun Erzincan'da Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in atabegliği görevini yürütürken vefat ettiğini kaydetmektedir (Koca, 2010a: 351 dn. 8).

²⁴¹ Uyumaz, 2008: 487.

epigrafik bir veri mevcuttur. Günümüzde Çankırı Müzesi'nde bulunan ve Cemâleddîn Ferruh Dârü's-Şifâsı'na ait olan h. Muharrem 633 (Eylül-Ekim 1235) tarihli kitabeden Selçuklu Emîri Cemâleddîn Ferruh'un verilen tarihte Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in atabegi olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kitabenin son iki satırındaki konumuzla alakalı kısım: “*El-Abd-ı fakir ila muhtac-ı rahmeti rabbihi Cemâleddîn Ferruh el-Lâlâ el-Atâbeg el-Melikî el-Gıyâsî*” şeklindedir²⁴². Kitabenin verdiği tarih ve bilgiden Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ilk atabegi olan Mübârizeddîn Ertokuş'un Muharrem h. 633 (Eylül-Ekim 1235) tarihinden önce öldüğü ve ondan boşalan atabegliğe de Cemâleddîn Ferruh'un atandığı anlaşılmaktadır. Mübârizeddîn Ertokuş'un, Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in atabegliğinden vefat etmeden önce ayrılmış olması da ihtimal dâhilindedir. Ancak kendisinin ölüm tarihine dair fikir yürütmeyi sağlayacak başka bir veri yoktur. Dolayısıyla yukarıda işaret ettiğimiz gibi Mübârizeddîn Ertokuş'un h. Muharrem 633 (Eylül-Ekim 1235) tarihinden önce vefatıyla kendisinden boşalan melik atabegliğine Cemâleddîn Ferruh'un getirilmesi onun ölüm tarihine dair önemli bir ipucudur. Bu verilerden hareketle kendisinin vefat tarihini h. 625 (1228) ile Muharrem 633 (Eylül-Ekim 1235) tarihi aralığına koymak daha mantıklı olacaktır. Öte yandan melik atabegliği gibi önemli bir görevin boş kalması pek mümkün olmayacağından kendisinin vefatının Cemâleddîn Ferruh'un atabeg olarak atanmasına yakın bir tarihte gerçekleşmiş olması ihtimal dâhilindedir.

²⁴² “العبد الفقير المحتاج إلى رحمة ربه جمال الدين فرخ اللالا الاتابك الملكي الغياثي” (Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: XI, 60, 4089 numaralı kitabe). Söz konusu kitabe günümüzde Taş Mescid olarak bilinen Emîr Cemâleddîn Ferruh Dârü's-Şifâsı'ndan Çankırı Müzesi'ne taşınmıştır. Ayrıca kitabenin konumuzla ilgili kısmında bulunan “*El-Melikî El-Gıyâsî* (الملكى الغياثي)” kısmı İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Süheyl Ünver tarafından “*El-Melikî El-Atâkî* (الملكى العتاقى)” olarak okunmuştur (Uzunçarşılı, 1927: 100, n.1; Ünver, 2014: 69-70). Ancak kitabenin fotoğrafına bakıldığında bu kelimenin “*El-Gıyâsî* (الغياثي)” olarak okunmasının hem kitabenin siyak u sibakına hem de tarihsel gerçeklere daha uygun olduğu görülmektedir. İlgili kelimenin Lala, Atabeg ve Melik ibarelerinin hemen ardından Cemâleddîn Ferruh'un azatlı bir köle olduğuna işaret eden el-atâkî (العتاقى) ibaresi yerine kendisinin hangi melikin atabegi ve lalası olduğuna işaret eden El-Gıyâsî (الغياثي) olarak okunması daha mantıklıdır. Zira Nejat Kaymaz da Gıyâseddîn Keyhüsrev hakkında yazdığı doktora tezinde burada ele alınan kitabeye temas etmektedir. Ancak kendisi Combe, Sauvaget and Wiet'in okumasını görmemiş; kitabeyi İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın okumasını baz alarak değerlendirmiştir. Kitabedeki “*el-Lâlâ el-Atâbek el-Melikî*” ibaresinden hareketle de Cemâleddîn Ferruh'un ilgili tarihte Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın oğullarından birisinin atabegi olduğunu belirtmiştir. Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkışı sırasında da Üstâduddâr görevinde bulunan Cemâleddîn Ferruh'un Şemseddîn Altunaba ile birlikte onun tahta çıkmasına destek veren emîrlar arasına olmasından hareketle de Cemâleddîn Ferruh'un Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'e atabeglik yaptığının düşünülebileceğini ifade etmektedir. Bu konuda kesin bir delilin de olmadığını eklemektedir (Kaymaz, 2009: 32, n. 41). Ancak kitabenin doğru okunmasıyla birlikte artık elimizde bu konunun kesinliğine dair bir bilgi mevcuttur.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın meclisinde pek çok bölgeden gelen elçilerin yanısıra devletin tüm önde gelen devlet erkânı da hazır bulunmuşlardır. Mecliste hazır bulunan herkes ile birlikte yenilen akşam yemeğinden sonra düzenlenen içki ve eğlence meclisi sırasında Çaşnigîr Nâsireddîn Ali aniden meclise girerek kızarmış bir kuş etini (مرغی بریان) sultanın önüne getirerek, bıçakla parçalayıp ikram etmiştir. Sultan bundan birkaç lokma yedikten kısa süre sonra kendisini kötü hissetmeye başlamıştır. Onun vaziyetini gören meclis erkânı dağılmıştır. Sultanın kendisi de ata binerek meclisi terk etmiş ve Keykubâdiyye Sarayı'na ulaşmıştır. Orada istifrağ etmiş, ancak ağrısı artarak devam etmiştir. Acı bütün vücudunu sardığı sırada sultan Emîr Celâleddîn Karatay'ı yanına çağırarak yaşamaktan ümidi kestiğini, ülkesi hakkındaki emîrlerini ve vasiyetini söylemek üzere Kemâleddîn Kâmyâr'ı çağırmasını emretmiştir. Celâleddîn Karatay da hassa köleleri vasıtasıyla Kemâleddîn Kâmyâr'a haber göndermiştir. Kemâleddîn Kâmyâr sultanın huzuruna yatsı vakti ulaşmıştır. Ancak kendisi geldiğinde sultanın dili tutulmuş olduğundan, ima ve işaret yoluyla Kemâleddîn Kâmyâr'a birşeyler anlatmaya çalışmışsa da o kendisini anlayamamıştır. Kemâleddîn Kâmyâr alelacele evine döndükten sonra gece yarısı vakti Sultan Alâeddîn Keykubâd vefat etmiştir²⁴³.

Süryani Ebu'l-Ferec de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın zehirlenerek ölmesi sürecini İbn Bîbî ile büyük oranda benzer bir şekilde anlatmaktadır. Ancak fazladan olarak sultanın şölenden ayrıldıktan sonra çokça kustuğunu, vücudundan epeyce kan geldiğini ve kuvvetten düşüp kendini bilmez bir şekilde vefat ettiğini belirtmektedir²⁴⁴. Muahhar kaynaklardan Ahmed b. Mahmûd ise sultanın ziyafet sırasında aniden rahatsızlandığını ve kanlı ishal olduğunu belirtmekte, ayrıca çok kan kaybederek ve ağrı çekerek vefat ettiğini yazmaktadır²⁴⁵. İbn Bîbî'nin verdiği bilgiden anlaşıldığı kadarıyla Sultan Alâeddîn Keykubâd 3 Şevval'i 4 Şevval'e bağlayan gece yarısından sonra, yani 4 Şevval 634 (31 Mayıs 1237) tarihinin ilk saatlerinde vefat etmiştir. Sultanın cenazesi vefatından 2 gün sonra (h. 6 Şevval 634/2 Haziran 1237) başkent Konya'ya götürülerek ecdanının medfun olduğu Sultanlar Kümbedi'ne (کند سرای شاهان) defnedilmiştir (Resim 1 ve 2)²⁴⁶. İbn Bîbî gibi İzzeddîn İbn Şeddâd²⁴⁷ ve Kadı

²⁴³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 460-462; İbn Bîbî (trc.) I, 454-457; İbn Bîbî (muhtasar) 187-188; Yazıcızâde *tevârih* 506-507; Münecimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 73. Sultanın ölümü hakkında ayrıca bk. Turan, 1971: 388-389; Alptekin, 1992: 295-296; Sevim ve Merçil, 1995: 466-467; Merçil, 2000: 147-148; Sümer, 2002b: 359; Uyumaz, 2003: 92-94; Uyumaz, 2005: 160-161; Kaymaz, 2009: 28-29; Koca, 2010a: 356; Kaymaz, 2011: 87; Öngül, 2017: 201-203; Hacıgökmen, 2018: 111; Ersan, 2020: 72.

²⁴⁴ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 282; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 536; Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 436-437.

²⁴⁵ Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 153.

²⁴⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 462; İbn Bîbî (trc.) I, 457; İbn Bîbî (muhtasar) 188; Yazıcızâde *tevârih* 507. Ayrıca bk. Turan, 1971: 388-389; Alptekin, 1992: 295-296; Sevim ve Merçil, 1995: 466-467; Merçil, 2000: 147-148;

Ahmed Gaffârî de sultanın 4 Şevval 634 (31 Mayıs 1237) tarihinde vefat ettiğini belirtmektedir²⁴⁸. Gerek muasır gerekse de muahhar kaynakların çoğu Alâeddîn Keykubâd'ın 634 yılı Şevvali'nde öldüğü konusunda hemfikirlerdir. Ancak vefat günü hakkında muhtelif görüşler mevcuttur. Arap kaynaklarından İbn Vâsıl'a²⁴⁹ ve Süryani kaynaklarından Ebu'l-Ferec'e²⁵⁰ göre Alâeddîn Keykubâd 1 Şevval 634 (28 Mayıs 1237) tarihinde vefat etmiştir. Ebû Şâme'de sultanın vefat tarihi h. 5 Şevval 634 (1 Haziran 1237)'tür²⁵¹. İbn Dokmak ise h. 7 Şevval 634 (3 Haziran 1237) tarihini kaydetmektedir²⁵². Arap kaynaklarından İbnü'l-Fuvatî, sultanın ölüm tarihini diğer kaynaklardan farklı olarak h. 17 Şevval 634 (13 Haziran 1237) olarak kaydetmektedir²⁵³. Sıbt İbnü'l-Cevzî²⁵⁴, İbn Tağrıberdî²⁵⁵, Ed-Devâdârî²⁵⁶ ve el-Melikü'l-Eşref el-Gassânî²⁵⁷ ise gün vermeyip sultanın 634 senesi Şevval ayında vefat ettiğini belirtmektedirler. Ebu'l-Fidâ²⁵⁸, İbn Kesîr²⁵⁹, İbnü'l-Verdî²⁶⁰, Ez-Zehebî²⁶¹, İbn Fûvatî²⁶², El-Ömerî²⁶³, El-Yâfiî²⁶⁴, Ahmed Nigîdî²⁶⁵, İbnü's-Şihne²⁶⁶, İbn Haldûn²⁶⁷, Cenâbî Mustafa

Sümer, 2002b: 359; Uyumaz, 2003: 92-94; Uyumaz, 2005: 162; Kaymaz, 2009: 28-29; Koca, 2010a: 360-361; Ersan, 2020: 72. Anonim Selçuknâme ise I. Alâeddîn Keykubâd'ın h. 8 Şevval 636 (14 Mayıs 1239) tarihinde Cuma namazından sonra Konya'daki Sultanlar Türbesi'ne defnedildiği kaydetmektedir (Anonim *selçuknâme* 42). Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Konya Alâeddîn Câmii avlusundaki Sultanlar Kümbeti'nde medfun olduğu muhakkaktır. Buna rağmen Kayseri halkı arasında sultanın Keykubâd Tepesi'nde medfun olduğuna dair bir inancın olduğu nakledilmektedir. Ayrıca bu inancın sultanın vefatından sonra bedeninin mumyalanması sırasında iç organlarının Keykubâd Tepesi'ne defnedilmesinden ileri geldiği düşünülmektedir (Burgu, 2011: 185-186).

²⁴⁷ İbn Şeddâd *el-alâkü'l-hatire* 1-II, 339.

²⁴⁸ Gaffârî *tarih-i cihân-ârâ* 115. Anonim Selçuknâme'de de sultanın 4 Şevval günü vefat ettiği kaydedilmektedir, ancak yanlış bir şekilde yıl olarak 636 (10 Mayıs 1239) tarihi verilmektedir (Anonim *selçuknâme* 42).

²⁴⁹ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 124.

²⁵⁰ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 282.

²⁵¹ Ebû Şâme *zeyl-i ravzateyn* V, 252.

²⁵² İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 86.

²⁵³ İbnü'l-Fuvatî *telhis* IV/2, 1074.

²⁵⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 344.

²⁵⁵ İbn Tağrıberdî *en-nücumü'z-zahire* VI, 264.

²⁵⁶ Ed-Devâdârî *kenzî'd-dürer* VII, 317.

²⁵⁷ El-Gassânî *el-ascetü'l-mesbûk* I-II, 478.

²⁵⁸ Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 260.

²⁵⁹ İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 283.

²⁶⁰ İbnü'l-Verdî *tarih* (trc.)116.

²⁶¹ Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVI, 18.

²⁶² İbnü'l-Fuvatî *el-havâdis* 88.

²⁶³ El-Ömerî *mesâlikü'l-ebâr* XXVII, 195-196.

Efendi²⁶⁸ ve Ahmed b. Mahmûd²⁶⁹ ise sultanın ölüm tarihinin h. 634 (1236-1237) olduğunu belirtmekte, ay ve gün kaydetmemektedirler. Konya Müzesi'nde bulunup Osman Turan tarafından neşredilen Türkiye Selçukluları cedveline²⁷⁰ ve Nihal Atsız'ın neşrettiği hicri 824 tarihli takvime²⁷¹ göre de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd h. 634 (1236-1237) yılında vefat etmiştir. Ermeni vekayinâmelerinden *Piskopos Stepanos Vekayinâmesi*'nde ise Sultan Alâeddîn Keykubâd'ın el-Melikü'l-Eşref ve el-Melikü'l-Kâmil ile 686 (1237) yılı içinde vefat ettiği kaydedilmektedir²⁷². Zikredilen kaynaklar dışında sultanın vefat tarihini h. 634 (1236-1237)'ten farklı veren kaynaklar da bulunmaktadır. Nitekim Süryani tarihçi el-Mekîn Circîs b. el-Amîd'e göre sultan h. 635 (1237-1238) yılı içerisinde vefat etmişti²⁷³. Diğer kaynaklardan Hândmir h. 630 (1232-1233)²⁷⁴, Hamdullah Müstevfî-i Kazvinî h. 636 (1238-1239)²⁷⁵ ve Fasîh Hâfî ise h. 637 (1239-1240)²⁷⁶ tarihini sultanın ölüm tarihi olarak kaydetmektedirler.

Yaşanan olaylar dikkate alındığında ortaya şüphe çekici bir durum çıkmaktadır. İbn Bîbî, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın, bütün elçilerin ve devlet erkânının hazır bulunduğu şölende hep birlikte yemek yenildikten sonra düzenlenen içki ve eğlence meclisi sırasında Çaşnigîr Nâsireddîn Ali'nin ansızın meclise gelerek sultana bir kuş eti ikram ettiğini ifade etmektedir. Sultanın zehirlenmesine sebep olan bu kuş etinin Çaşnigîr tarafından sürpriz bir şekilde yemek faslı bitmişken eğlence sırasında getirilmesi ilginçtir. Bu durum sultanın kasıtlı bir zehirlenme ile ortadan kaldırılmaya çalışıldığına dair önemli bir ipucudur. Sultanın ölümü sırasında yaşananlar ve kendisinin veliahtlık tercihinin aksine büyük oğlu ve Erzincan Meliki Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Selçuklu devlet erkânının çoğunun desteğiyle hızlıca tahta çıkarılması merhûm sultanın bir siyasi cinayete kurban gittiği ihtimalini daha da kuvvetlendirmektedir.

²⁶⁴ El-Yâfî *mirâtü'l-cenân* IV, 68.

²⁶⁵ Ahmed Nigîdî *el-veledü's-şefîk* 442.

²⁶⁶ İbnü's-Şihne *ravzü'l-menâzir* 249.

²⁶⁷ İbn Haldûn *tarih* V, 197.

²⁶⁸ Kesik, 2000: 252.

²⁶⁹ Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 153.

²⁷⁰ Turan, 2007: 79.

²⁷¹ Atsız, 1961: 20-21.

²⁷² Galtsyan, 2007: 63.

²⁷³ İbnü'l-Amîd *ahbârü'l-eyyûbüyyîn* 21.

²⁷⁴ Şahin, 2014: 31.

²⁷⁵ Kazvinî *tarih-i güzîde* 381.

²⁷⁶ Fasîh Hâfî *mücmel-i fasîh* II, 791.

İbn Bîbî, anne ve babasını hizmetine alarak onlara ikbal yolunu açan dolayısıyla hem kendisinin hem de ailesinin velinimetini olan I. Alâeddîn Keykubâd'ın arkasından aşağıdaki ifadeleri kullanarak üzüntüsünü açık bir şekilde ifade etmektedir:

“padişahlık düzeninin dizgini, ülke ve memleket işlerinin idaresi gerileyip bozulmaya başladı... O zamandan sonra Rum ve Şam ülkelerinin durumunda karışıklık, düzensizlik, istikrarsızlık, belirsizlik ve sıkıntı hâkim oldu. O günden bugüne kadar, gariplerin yuvası, zayıfların sığınağı, sanatkârların barınağı ve dünya yiğitlerinin yatağı olan Rum güzellik diyarında ve bu ülkelerin rahat sarayında zamanın kursağına tatlı bir şerbet dökülmedi. Herkesin kalbinden ve canından yüzbinlerce kan nehri aktı”²⁷⁷.

İbn Bîbî bu ifade tarzıyla üzüntüsünü belirttiği gibi esasında başa geçen yeni sultanın iktidarının tam bir felaket devri olduğuna da işaret etmektedir²⁷⁸.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd, sıra dışı bir şekilde hem yerli ve yabancı hem de muasır ve muahhar kaynaklar tarafından iyi bir hükümdar olarak anılmaktadır. Nitekim Süryani Ebu'l-Ferec, onun kendi zamanının melikleri arasında şahsiyle, görüşüyle, zekâsiyle ve dinin yasakladığı kötü şeylerden münezzehliğiyle mümtaz bir yere sahip olduğunu belirtmektedir²⁷⁹. Ayrıca akıllı, namuslu ve yiğit bir hükümdar olduğunu ifade etmektedir²⁸⁰. Ünlü Âlim İbn Kesîr de Alâeddîn Keykubâd'ın başarılarını sıraladıktan sonra onun çok iyi bir idareci olduğunu söylemektedir²⁸¹. Sıbt İbnü'l-Cevzî ise onun akıllı, cesur, talihli, adil, insafli, heybetli, mazlumların sığındığı birisi olduğunu yazmaktadır²⁸². Ünlü

²⁷⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 462; İbn Bîbî (trc.) I, 457.

²⁷⁸ Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarına yönelik bir kötüye yorma yorumu da kendisinin darp ettirdiği bir sikke üzerinden İbrahim Artuk tarafından yapılmaktadır. İbrahim Artuk, kendisi tarafından tesadüf edilerek neşredilen Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarına ait altın bir dinar üzerinden bu yorumu yapmaktadır. Kendisinin belirttiğine göre dinarın bir yüzünde *“Bu dinar 635 (1237-1238) senesinde Dârü'l-Mülk Konya'da darp edildi, Allah orayı mâlikinin varlığıyla mamûr eylesin”* öteki yüzünde ise *“Büyük Sultan Keykubâd oğlu Keyhüsrev, Tanrınız tektir ve kendisinden başka tapılacak kimse yoktur. O hem rahman hem de rahim'dir. Bu işte benim talihim yoktur, Ben Tanrı'nın hidayet ve maneviyatı ile ona tevekkül ettim”* yazılıdır. İbrahim Artuk sikkenin ikinci yüzündeki bu ibareler hakkında: *“Bu cümlelerin bir hicran ifade ettikleri görülüyor. Belki bunlar bir teessürün şiddetinden doğmuştur ve gittikçe yaklaşmakta olan bir tehlikeden çekinen bahtsız bir insanın anlatımına benzer”* demektedir (Artuk, 1949: 103-105).

²⁷⁹ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 283; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 536. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi ve döneminin genel bir değerlendirmesi için bk. Uyumaz, 2003: 92-103.

²⁸⁰ Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 437.

²⁸¹ İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 283.

²⁸² Sıbt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 344. Süryani el-Mekîn Circîs b. el-Amîd'e göre de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd heybetli, kararlı, sağduyulu, dini kurallara bağlı, çokça hayrı ve sadakası olan büyük bir hükümdardı (İbnü'l-Amîd *ahbârü'l-eyyûbiyyîn* 21).

tarihçi Bedreddîn Aynî ise onu Rum Diyarı'nın en büyük Sultanı (السلطان الأكبر بالروم)²⁸³ ve Büyük Keykubâd (كيقباد الكبير)²⁸⁴ olarak kaydetmektedir. Modern tarihçilerimiz de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ı tüm Selçuklu sultanları arasında ayrıcalıklı bir yere koymaktadırlar. Ayrıca ölümünün gerek Selçuklu gerekse de Türk Tarihi için büyük bir kayıp olduğunda hemfikirdirler²⁸⁵. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın hakkını teslim etmekle birlikte devrinde bazı problemlerin görüldüğünü belirtenler de vardır. Fallmerayer'e göre I. Alâeddîn Keykubâd çok nadir olarak rastlanan yeteneklere ve derin bir siyasi görüşe sahipti. Bu özellikleriyle ülkesini kurulduğu tarihten beri ulaşamadığı bir seviyeye yükseltmiş, gücüne güç katmıştır. Ancak kendisinin oluşturduğu durum zahiriydi. Zira devletin ordusu sağlam bir milli temelden yoksundu ve bu boşluk Batı'dan gelen paralı askerlerle ve Hârezmlilerle doldurulmaya çalışılıyordu. Öte yandan I. Alâeddîn Keykubâd, el-Melikü'l-Kâmil ve müttefiklerine karşı galip gelse de hiçbirisini tâbiyeti altına alamamıştır²⁸⁶.

Türkiye Selçukluları'nın büyük sultanı I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümü meselesi de oldukça tartışmalıdır. Bazı kaynaklarda sultanın uğradığı siyasi cinayetin faili olarak ekber evlat olmasına rağmen veliaht ilan edilmeyen Erzincan Meliki Gıyâseddîn Keyhüsrev gösterilmektedir. İlginç olan durum ise olayın tüm ayrıntılarını veren İbn Bîbî'nin cinayetin muhtemel failleri hakkında hiçbir bilgi vermemesidir. Türkiye Selçuklu tarihinin en önemli kaynaklarından birisi olan *Anonim Selçuknâme*'de ise Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kötü niyetli Selçuklu emîrlere danışarak babasını Kayseri'de zehirlediği ifade edilmektedir²⁸⁷. Ayrıca II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarına giriş yapıldığı an ilk olarak Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a ihanet ettiği söylenmektedir²⁸⁸.

Anonim Selçuknâme dışında Hamdullah Müstevfi-i Kazvinî²⁸⁹, Mîrhând²⁹⁰, Hândmîr²⁹¹ ve Cenâbî Mustafa Efendi²⁹² de Alâeddîn Keykubâd'ın oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'in

²⁸³ Aynî *ıkdü'l-cumân* I, 79.

²⁸⁴ Aynî *ıkdü'l-cumân* I, 139.

²⁸⁵ Turan, 1971: 389-402; Turan, 1977a: 657-659; Alptekin, 1992: 295-297; Sevim ve Merçil, 1995: 466-467; Merçil, 2000: 147-148; Sümer, 2002b: 358-359; Uyumaz, 2003: 92-103; Koca, 2010a: 347-367; Öngül, 2017: 203-205.

²⁸⁶ Fallmerayer, 2011: 109-110.

²⁸⁷ *Anonim selçuknâme* 42.

²⁸⁸ *Anonim selçuknâme* 43. Faruk Sümer, I. Alâeddîn Keykubâd'ın oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in babasını zehirleyemeyeceğini zira kendisinin o sırada Erzincan'da olduğunu belirtmektedir (Sümer, 2002b: 359). Ancak kaynakların verdiği bilgiden Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in babasının ölümü esnasında Erzincan'da değil, iki kardeşiyle birlikte Kayseri'nin dışındaki Keykubâdiyye Sarayı'nda bulunduğu açıkça anlaşılmaktadır.

²⁸⁹ Kazvinî *tarih-i güzîde* 381.

emriyle zehirlendiğini açıkça kaydetmektedirler²⁹³. Kadı Ahmed Nigîdî ise Gıyâseddîn Keyhüsrev için: ”Şîrûyeh Kubâd’ın Hüsrev Epreviz’in öldürülmesinde tuttuğu kistrâlara mahsus tarza ve Abbâsîlerden Muntasır’ın Ca’fer Mütevekkil’in katlinde uyguladığı yıpranmış usûle benzer tarzda tahta oturan bu sultan” ifadesini kullanarak kendi babasını öldürüp tahta çıkmasına atıfta bulunmaktadır. Ayrıca Alâeddîn Keykubâd’ın ismini zikrederken “Allah onun oğluna sonsuz rahmetiyle müsamahada bulunarak kirlerine mağfîret buyursun ve onu cennetine dâhil etsin” duasıyla işlediği büyük günaha işaret etmektedir²⁹⁴.

²⁹⁰ Mîrhând ravzatü’s-safâ 271-272.

²⁹¹ Şahin, 2014: 31.

²⁹² Kesik, 2000: 252.

²⁹³ Babaî ayaklanmasının lideri Baba İlyas-ı Horasânî’nin menkıbevî hikâyesini anlatan Elvan Çelebî de Sultan Alâeddîn Keykubâd’ın Baba İlyas-ı Horasânî’yi ziyaret ettikten hemen sonra şeytana uyan oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından zehirlendiğini söylemektedir (Elvan Çelebi *menâkıbu’l-kudsiyye* 128-130). Burada Elvan Çelebi’nin isyan eden dedesini ve yandaşlarını yine aklamaya çalıştığı, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ı çokça överek ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’i de çokça kötüleyerek isyana meşru bir zemin oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Elvan Çelebi’nin kendi kaleminden Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve oğlu IV. Rükneddîn Kılıç Arslan hakkındaki kötü görüşleri ve bu konudaki değerlendirmeler için ayrıca bk. Hacıgökmen, 2020b: 298-303.

²⁹⁴ Ahmed Nigîdî *el-veledü’s-şefîk* 443. Ahmed Nigîdî’nin burada naklettiği Abbâsî örneği İslâm Tarihi’ndeki sıradışı vakalardan birisidir ve Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ile oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev’in arasındaki taht değişimine çok benzemesi yönünden oldukça isabetlidir. Bu olayda Muntasır, babası Halife Cafer El-Mütevekkil Alellâh tarafından veliaht ilan edilmiş ve belli bir süre bu durumunu korumuştur. Ancak babası iktidarının son yıllarında bazı emîrlerinin tesiriyle Muntasır’ın yerine küçük kardeşi Mutez’i veliaht ilan ederek onu saltanattan mahrum bırakmak istemiştir. Bunun üzerine Muntasır Boğa Es-Sagir, Vasıf b. Süvar Tegin et-Türkî ve Otamış gibi Türk emîrlerden destek alarak h. 4 Şevval 247/11 Aralık 861’de babasını ve veliahtlık konusunda fikir değiştirmesine sebep olan emîrleri ortadan kaldırarak Abbâsî tahtına çıkmıştır (Özaydın, 2006a: 24).

Ahmet Kütük’e göre zehirle işlenen cinayetlerde genellikle zehri kurbana ulaştıran failer göz önüne çıkarılsa da cinayet, onları geri plandan yönlendiren işbirlikçiler vasıtasıyla gerçekleştirilmekte ve yönetilmektedir. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın zehirlenerek öldürülmesi olayında da bu gerçek açıkça görülmektedir. Cinayet sultana av eti ikram eden Çaşnigîr Nâsireddîn Ali eliyle gerçekleşmiş gibi görünse de dönemin siyasi atmosferi ve gerçekleşen olaylar göz ardı edilmemelidir. Bunlar göz önünde bulundurulunca Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından halef ilan edilmeyerek iktidardan uzaklaştırılan büyük evlat Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev ve sultanın son dönemlerdeki Hârezmli politikası sebebiyle rahatsız olan Selçuklu emîrlerinin vaziyeti bu işin onlar eliyle gerçekleşebileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır (Kütük, 2018a: 12). Nitekim Selçuklu emîrlerinden bazılarının Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın vefatından sonra meşru veliahd İzzeddîn Kılıç Arslan yerine apar topar büyük oğul Gıyâseddîn Keyhüsrev’in tahta çıkarılması bu şüpheyi arttırmaktadır. Bütün bunlara rağmen zehirle öldürülme olaylarının kaynaklara yansıyan kısımlarında ihtiyatlı olmak ve kaynak yazarlarının psikolojilerini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Zira Ortaçağ tarihinde oldukça yaygın olan zehirle

Ancak kaynakların verdiği bilgilerden en mantıklısını Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kötü niyetli emirlere danışarak babasını zehirlediğini belirten *Anonim Selçuknâme* nakletmektedir. Zira kendisinin Selçuklu devlet erkânının desteği ve bilgisi olmaksızın böylesine büyük bir siyasi cinayeti gerçekleştiremeyeceği ortadadır. Bu kötü faaliyet hiç şüphesiz çıkar birliği yapmış Selçuklu devlet erkânı ve Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ortaklığı neticesinde gerçekleşmiştir. Salim Koca'ya göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıktıktan sonra yerine getirmesi gereken iki görev bulunmaktaydı. Bunlardan ilki babasının defin töreni, ikincisi ise cinayetin faillerinin tespiti ve yargılanmasıydı. Ancak yeni sultan ilk görevini yerine getirse de ikinci hususta hiç bir şey yapmamıştır. Açık bir şekilde bir komplo olduğu anlaşılan mesele hakkında hiçbir tahkikat ve yargılama da bulunmaması da dikkat çekicidir²⁹⁵.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın öldürülmesine yol açan komplo ve ihanet şebekesi hakkında bazı görüşler daha vardır. Bunlardan ilki Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın son yıllarındaki politikalarından rahatsızlık duyan yerli Selçuklu emîrlerini merkeze alan görüştür. Bu görüşü ortaya koyan araştırmacılardan birisi olan Salim Koca'ya göre sultanın Hârezmlileri devletin önemli merkezlerine yönetici yapması ve en zengin ıktâları onlara dağıtması sebebiyle kendi şahsi ikbal ve çıkarları adına endişe duyan, bundan ötürü sultana

cinayet olayları, bazen kaynak yazarlarının eserlerini ilgi çekici kılmak için kullandıkları değerli bir malzeme olmuşlardır. Gerçekleştirdikleri kötü icraatlar ve ihtirasları sebebiyle isimleri kötü anılmış kişilere kötü işler yamamak Ortaçağ yazarlarının yapmakta pek de zorlanmadıkları hatta bazen zevkli buldukları bir iştir. Dolayısıyla Sâdeddîn Köpek'in Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ı zehirlemesi iddiası da bu kapsamda değerlendirilebilir. Bununla birlikte zehirlenme hadiseleri hakkında bilgi veren yazarların naklettiklerinin kendi bilinçaltıları tarafından da beslendiği göz ardı edilmemelidir. Hiç şüphesiz ani ve şüpheli ölüm olaylarının ardından ortalığa yayılan dedikodular da yazarların anlatılarına etki etmektedir. Tarihte zehirlenerek öldürülen pek çok kişinin kurban gittikleri cinayete ilgili birbirinden farklı rivayetlerin bulunması da dikkat çekicidir. Bununla alakalı olarak öldürülen kişi genç yaşta ve hanedan mensubu ise onun ani ölümü hakkında genellikle bir peşin hüküm vardır. Bu da onun yakın çevresi eliyle bertaraf edildiği yönündedir (Kütük, 2018a: 12-13).

²⁹⁵ Koca, 2010a: 361. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümü hiç şüphesiz Türkiye Selçuklu Tarihi'nin en elim hadiselerinden birisidir. Bu hadise karşısında Salim Koca'nın yaptığı değerlendirme dikkate değerdir. Ona göre Sultan I. Alâeddîn Keykubâd da Türk hükümdarlarının en büyük kusurlarından birisini göstermiş ve şahsi güvenliğini ihmal etmiştir. Bunun sebebi ise hükümdarların kendilerine ve maiyetindekilere duydukları aşırı güven duygusudur. Hükümdarın maiyetine ve kendisine güvenmesi iktidarın bir gereği olsa da asla tedbirli ve ihtiyatlı davranmayı engellememelidir. Türk tarihi daha büyük işler yapabilecek tasavvur ve kudrete sahip olan, ancak gaflet ve ihmal yüzünden hayatını kaybetmiş hükümdarlarla doludur. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümüne sebep olan menfur cinayet de ne ilk ne de son örnektir. Bu ve benzeri olaylar tarihin gizlilik perdesi altında unutulmuşlardır. Tarihçiler tarafından incelenilme zahmetinde de bulunulmamışlardır. Dolayısıyla bu menfur cinayetlerin araştırılması ve incelenmesi Ortaçağ Türk tarihçilerini bekleyen zor ve hazin görevler arasındadır (Koca, 2010a: 366-367).

kin, Hârezmlilere karşı da derin bir kıskançlık hissine kapılan Selçuklu emîrleri bu komployu tezgâhlamış olmalıdırlar. Buna göre kendilerinin yıllarca hizmet ederek ulaşabildikleri mevkilere Hârezmlilerin kısa sürede ulaşması, Selçuklu emîrleri arasında bir infial yaratmış ve bundan ötürü kendi aralarında gizli bir tertibata girişmişlerdir. Bu komplo hareketinde büyük evlat Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in nerede bulunduğu meselesi de oldukça önemlidir. Babasının son dönemde diğer kardeşi İzzeddîn Kılıç Arslan'ın veliahtlığı üzerinde ısrar etmesi sebebiyle iktidara gelme şansı kalmayan Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in çocuk ruhunun incinmiş olması ve derin bir kıskançlıkla oldukça içerlemiş olması muhtemeldir. Hatta kendisinin bu durumdan hissettiği rahatsızlığı Selçuklu emîrleri ile de çeşitli vesilelerle paylaşmış olması ihtimal dâhilindedir. Kendisinin vaziyeti de Selçuklu emîrleri tarafından Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın demir yumruğundan kurtulup süreci kendi çıkarları yönünde sürdürmek için harekete geçme işareti olarak görülmüştür. Bu aşamada gayet gizli ve sinsi bir şekilde Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'e yavaşan emîrlere kendisine hakkının gaspedildiği tahrikiyle yanaşıp iyice dolduruşa getirmişlerdir. Böylelikle meliki kendi şahsi menfaatleri için giriştikleri komploya ortak etmişlerdir. Ancak melik bu aşamada komplocu emîrlere oyuncağı olduğunu anlayamamıştır. Kendisi o sıralarda henüz çocuk olduğu gibi zekâsı da siyasi meselelerin iç yüzünü kavrayabilecek seviyede değildi. Bununla birlikte Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bu siyasi cinayete ne surette katıldığı hiçbir zaman tam anlamıyla anlaşılamamıştır. Hiç şüphesiz komplocular durumu kendisine daha evvelden bildirmiş olmalıdırlar. Zira melikin haberi olmadan ve onayı alınmadan böyle bir olayın gerçekleşmesi ihtimal dâhilinde değildir²⁹⁶. Nitekim Nejat Kaymaz'a göre de büyük evlat olmasına rağmen saltanattan mahrum bırakılan Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in babası I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümünde kesin olarak dahil bulunmaktadır. Ancak gerek yaşı gerekse de kişiliği göz önünde bulundurulduğu zaman kendisinin bu siyasi cinayetin doğrudan faili olamayacağı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu cinayetin asıl faileri merhûm sultanın özellikle Hârezmlî politikasından rahatsız olan Selçuklu emîrlere²⁹⁷. Bu hususta görüş bildiren Emine Uyumaz'a göre de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Hârezmlî lideri Kayır Han'ı Sivas'a yönetici yapması, Selçuklu devlet erkânını çok ciddi derecede rahatsız etmiştir. Hatta bu durumun sultanın öldürülmesine sebep olduğuna dair dedikodular da bulunmaktadır. Buna göre Sultan I. Alâeddîn Keykubâd aniden bir tesadüf eseri vefat etmemiş, kendisinin

²⁹⁶ Koca, 2010a: 363-364.

²⁹⁷ Kaymaz, 2009: 29-31; Kaymaz, 2011: 95-99.

faaliyetlerinden rahatsız olan kişilerin eliyle tertiplenen bir zehirlenme sonucu öldürülmüştür²⁹⁸.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın öldürülmesinde dış güçlerin parmağının bulunabileceğini öne süren bir görüş mevcuttur. Bu görüş de Salim Koca tarafından öne sürülmektedir. Ona göre bu menfur hadisenin arkasında Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'in bulunması ihtimal dâhilindedir. Zira Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ile Doğu Anadolu hâkimiyeti sebebiyle şiddetli bir rekabet ve düşmanlık içerisinde bulunmaktaydı. Kendisinin Doğu Anadolu'yu ele geçirmek üzere düzenlediği 1231 tarihli sefer Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın aldığı önlemler sebebiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun sonucu olarak kendisi büyük bir hayal ve onur kırıklığı içerisinde Mısır'a dönmek zorunda kalmıştır. Bu başarısız sefer sebebiyle çok miktarda esir ve kayıp da vermiştir. Bunların üstüne Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın huzurunda Kayseri'de el-Melikü'l-Kâmil'in vassalları olan Şam ve Halep Eyyûbîleri'nin ittifak girişimi için bir araya gelmesi, süreci Mısır Eyyûbîleri için daha da tehlikeli bir noktaya taşımıştır. Bunlardan ötürü el-Melikü'l-Kâmil, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a karşı gerçekleşecek her türlü düşmanca girişimi destekleyecek durumdaydı. Bu ihtimal el-Melikü'l-Kâmil'in Selçuklu devlet mekanizmasına nüfuz edebilecek durumda olup olmadığı sorusunu beraberinde getirmektedir. Ancak bilindiği gibi Sultan I. Alâeddîn Keykubâd Eyyûbî Hanedanı ile yakın bir ilişki içerisindeydi. Ayrıca onlardan el-Meliketü'l-Âdiliye ile evlenip bu hanedan ile akrabalık kurmuştu. Bu melike ile birlikte Eyyûbîlere mensup pek çok kişi ve hizmetçi Selçuklu Sarayı'na gelmiş olmalıydı. El-Melikü'l-Kâmil'in de bunlar vasıtasıyla Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a tavrı almış emîrlere hatta Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ulaşmış olması ihtimal dâhilindedir. Zira Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev tahta çıkar çıkmaz hiç şüphesiz taht konusunda kendisini destekleyen emîrlerin tavsiyesiyle Kayseri'de tutuklu bulunan Eyyûbî kuvvetlerini serbest bırakmıştır. Bu tutsakların çok büyük bir kısmı ise el-Melikü'l-Kâmil'in adamlarıydı. Bu hareketten anlaşıldığı kadarıyla Gıyâseddîn Keyhüsrev, el-Melikü'l-Kâmil'e desteğinin ve hizmetinin karşılığını vermişe benzemektedir²⁹⁹.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın zehirlenerek öldürülmesi için oluşan komplonun aktörlerine dair diğer bir yorum da Scott Redford tarafından yapılmaktadır. Ona göre Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın öldürülmesiyle sonuçlanan komplonun içinde kendisinin kuzeni ve eşi olan ancak ismi bilinmeyen bir melike de bulunmaktadır. Bu melikenin kendisine ait birkaç kitabesi tespit edilmiştir. Bunlardan anlaşıldığı kadarıyla kendisi Sultan I. Alâeddîn

²⁹⁸ Uyumaz, 2003: 93.

²⁹⁹ Koca, 2010a: 364-365.

Keykubâd'ın amcası Erzurum Meliki Mugîseddîn Tuğrul Şah'ın kızıdır. İsmine dair tek bilgi de yine kitabelerinden elde edilen İsmetü'd-dünyâ ve'd-dîn unvanıdır. Kendisi babası Mugîseddîn Tuğrul Şah'ın ve ardından kardeşi Rükneddîn Cihânşah'ın iktidarında Erzurum'da yaşamıştır. Erzurum'da yaşadığı yıllarda bir süre Erzincan'da yöneticilik yapmış olan müstakbel sultan Gıyâseddîn Keyhüsrev ile de irtibata geçmiş olmalıdır. Ancak ağabeyi Rükneddîn Cihânşah'ın Celâleddîn Hârezmşah ile ittifak yapması Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd'ın Erzurum'da bulunan Selçuklu hanedan üyelerini eskisinden daha büyük bir tehdit olarak görmesine neden olmuştur. 1230 yılındaki Yassıçemen Savaşı'ndan hemen sonra ise Sultan I. Alâeddîn Keykubâd Erzurum'u zaptederek İsmetü'd-dünyâ ve'd-dîn'in kardeşinin iktidarına son vermiştir. İsmetü'd-dünyâ ve'd-dîn ile Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın evliliği de Erzurum'un Türkiye Selçuklu hâkimiyetine girmesinden sonra vuku bulmuştur. Sultan bu evlilik vasıtasıyla uzun yıllardır Erzurum çevresinde hüküm süren akrabalarının arazisi üzerinde meşrûfiyetini kuvvetlendirmeyi planlamış olmalıdır. İbn Bîbî Rükneddîn Cihânşah'ın Erzurum'un zaptı sonrasında öldürülmediğini belirtse de başka kaynaklar onun öldürüldüğünü ifade etmektedirler. Scott Redford da bu aşamada İbn Bîbî'nin değil diğer kaynakların ifadesine itibar ederek Erzurum hâkiminin öldürüldüğünü düşünmektedir. Buna göre Mugîseddîn Tuğrul Şah'ın kızı olan bu melike kendi ailesinin iktidarına son veren, kardeşini öldüren ve kendisiyle evlenen kuzeni I. Alâeddîn Keykubâd'a kin ve nefret hissetmiş olmalıdır. Dolayısıyla kendisinin Erzincan melikliği sırasında irtibat kurduğu Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidara gelmesine destek vererek kocasından intikam almış olması ihtimal dâhilindedir. İbn Bîbî de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın öldürülmesinde parmağı olduğu için İsmetü'd-dünyâ ve'd-dîn hakkında hiçbir bilgi vermemeyi kasıtlı olarak tercih etmiş olmalıdır³⁰⁰.

Doktor Feridun Nafiz Uzlu'ya göre Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümü araştırılmaya muhtaç bir olaydır. Bu olay ya bir cinayet ya da botilismus denilen gıda zehirlenmesi örneğidir. Bu botilismus vakası durmuş etlerden, domuz sucuklarından bazen de av etlerinden kaynaklanmaktadır. Böyle bir durumda bu yiyeceklerden bir lokma dahi almak bazen kesin olarak ölümle sonuçlanmaktadır. En nihayetinde Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın başına gelen vaziyet bir botilismus vakasıdır³⁰¹. Ancak Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın içki sofrasından ölüm anına kadar gerçekleşen semptomlar kanama olması dışında arsenik zehirlenmesi semptomlarıyla da oldukça benzerlik göstermektedir. Arsenik kokusuz ve renksiz olması sebebiyle yiyecek ve içeceklere rahatlıkla eklenebilen, farkedilmesinin zorluğu,

³⁰⁰ Redford, 2017: 121-135.

³⁰¹ İbn Bîbî (muhtasar) 188, dn. 1.

belirtilerinin ise kolera gibi hastalıklara benzemesinden dolayı çağlar boyu tercih edilen zehirli bir maddeydi. Ağızdan alınması durumunda mide bulantısı, kusma, şiddetli karın ağrısı gibi belirtiler göstermekte birkaç saat içerisinde ölüme bile sebep olabilmektedir³⁰². Arsenik ağız yoluyla alındıktan en erken 2 en geç 24 saat sonra şiddetli karın ağrılarıyla belirtisini göstermekte, zaman geçtikçe de halsizlik ve güçsüzlük ortaya çıkarmaktadır. Daha sonra ise bilinç değişiklikleri, depresyon ve koma gibi etkilere sebep olabilmektedir³⁰³. Dolayısıyla sultanın tesirli bir zehir kullanılarak öldürüldüğü açıktır. Nitekim Konya'daki Alâeddîn Câmîi içinde bulunan Selâtin Kümbeti'ndeki sultan mezarları üzerinde 2019 yılında yapılan çalışmalar, I. Alâeddîn Keykubâd'ın bir gıda zehirlenmesi sonucu değil de kasıtlı olarak çok ciddi bir şekilde zehirlendiğini kanıtlamıştır. Söz konusu çalışmalar kapsamında önceki tarihlerde defalarca kötü şekilde ele alınan sultanların kemikleri üzerinde DNA testleri gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada gelişigüzel bir şekilde kabirlere dağıtılmış olan sultanlara ait kemikler testler sonucu tasniflenerek özenli bir şekilde tekrar mezarlarına yerleştirilmiştir. Sultanların kemikleri üzerinde yapılan testler sırasında da Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın kemiklerinde zehir kalıntısı tespit edilmiştir³⁰⁴.

1.10. Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Selçuklu Tahtına Cülusu

İbn Bîbî'ye göre Selçuklu devlet erkânı Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Keykubâdiyye Sarayı'nda vefat ettiği haberini ilk olarak Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'e bildirmişlerdir. Melik de vakit kaybetmeden devletin önde gelen emîrlere haber göndererek hepsini kendisine destek vermeye davet etmiştir. İyi vaatlerle ve samimi dileklerle onların güvenini kazanmıştır. Çaşnigîr Şemseddîn Altunaba, Kadı Şerefeddîn oğlu Tâceddîn Pervâne, Üstâddüddâr Cemâleddîn Ferruh, Sâdeddîn Köpek ve Gürcü oğlu Zâhireddîn kendisinin davetine ilk icabet edenlerdi. Ertesi gün Alâeddîn Keykubâd'ın ölümünden haberi olmayan Emîr Kemâleddîn Kâmyâr, Hüsâmeddîn Kaymerî, Hârezmlî Emîri Hüsâmeddîn Kayır Han ve dışarıdan gelen diğer emîrlere meydanda gezinirken Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'e biat eden emîrlere kendisini bir an önce Keykubâdiyye'den Kayseri'ye ulaştırarak tahta çıkmasını

³⁰² Yağmur ve Hancı, 2002: 250-251. Ortaçağ'da cinayet için kullanılan en yaygın zehir türlerinden birisi de doğal arsenik sülfürüdür. Bu zehrin tespit edilmesi çok zor olduğu gibi öldürücülüğü de oldukça yüksektir (Collard, 2005: 100).

³⁰³ Prof. Dr. Serdar Akgün'ün Arsenik Zehirlenmesi'ne İlişkin Yazısı. Link: <http://drserdarakgun.com/arsenik-ve-arsenik-zehirlenmesi>. ErişimTarihi: 10.10.2020 17.49.

³⁰⁴ Murat Bardakçı'nın Habertürk Gazetesi'ndeki 24 Şubat 2019 tarihli yazısı. <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2383324-800-sene-once-hukum-suren-ama-kemiklerine-bile-sahip-cikamadigimiz-bu-sekiz-selcuklu-hukumdarini-devlet-toreni-ile-defnetmemiz-gerekir> Erişim Tarihi: 25.02.2019 14:14 Pazartesi.

sağlamaya karar vermişlerdir. Bütün tedbirleri alarak bu durumu engellemeye kalkacak olanları durdurmayı planlamışlar ve böylece Melik Gıyâseddin Keyhüsrev'i hızlıca Kayseri'ye getirip h. 5 Şevval 634 Pazartesi (1 Haziran 1237) günü tahta çıkarmışlardır³⁰⁵.

İbn Bîbî dışında Dominiken Keşiş Simon De Saint Quentin de yeni sultanın tahta çıkış sürecine dair bazı bilgiler nakletmektedir. Bu bilgiler İbn Bîbî ile ortak noktalar içerse de genel itibarıyla ilginç bilgiler barındırmaktadır. Kendisinin bu süreç hakkındaki ifadeleri şöyledir:

“Alâeddîn'in Sâdeddîn adında bir emiri vardı ve bu bütün emirlerin başında geliyordu; hepsinin kellelerini kesmişti. Şimdi, Alâeddîn öldükten sonra bu Sâdeddîn geldi ve Gıyâseddin'e “benimle gel, seni hemen sultan yapacağım” dedi. O zamanlar sultanın Keykubâdiyye'de bulunan bir evi

³⁰⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 464-465; İbn Bîbî (trc.) II, 19-20; Yazıcızâde *tevârih* 508-509; Turan, 1971: 404-405; Alptekin, 1992: 298-299; Sevim ve Merçil, 1995: 468; Merçil, 2000: 148; Turan, 2001b: 620; Sevim, 2002b: 349; Kaymaz, 2009: 31-32; Kaymaz, 2011: 90-91; Öngül, 2017: 206; Ersan, 2020: 73-74. Arap tarihçi Makrîzî'ye göre ise Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev babasının vefatından sonra h. 7 Şevval 634 (3 Haziran 1237) tarihinde tahta oturmuştur (El-Makrîzî *es-sülûk* I, 377). Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta çıkışı Münecimbaşı'nda biraz farklı şekilde nakledilmektedir. Ona göre babası Alâeddin Keykubâd'ı bayram tebriği için ziyarete gelen Gıyâseddin Keyhüsrev onun ölümü sırasında yanında bulunuyordu. Bu durumdan istifadeyle emîrlerin çoğunu kendi tarafına çekip ittifak yapmıştı. Kendisini destekleyen emîrler ise Sultan Alâeddin Keykubâd'ın ölümünü gizlemişler ve onun tahta çıkışını temin ettikten sonra duyurmuşlardı (Münecimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 74). Münecimbaşı'nın verdiği bilgi Alâeddin Keykubâd'ın üç oğlundan sadece Gıyâseddin Keyhüsrev'in orada olduğunu düşündürmektedir. Ancak merhûm sultanın diğer oğulları İzzeddin Kılıç Arslan ve Rükneddin de Keykubâdiyye Sarayı'nda babalarının yanında bulunmaktaydılar.

Salim Koca Melik Gıyâseddin Keyhüsrev'in kendisini destekleyen emîrler tarafından Kayseri'den Keykubâdiyye Sarayı'na götürülüp orada tahta çıkarıldığını ifade etmektedir (Koca, 2010a: 358). Ancak yukarıda görüldüğü gibi durum tam tersi yönde cerayan etmiş Melik Keykubâdiyye Sarayı'ndan Kayseri'ye getirilerek tahta çıkarılmıştır.

Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın ölüm tarihi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler olsa da kendisinden sonra tahta oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'in geçtiği hususunda kaynaklar hemfikirdirler. Bu konuda bk. Aksarayî *müsâmeretü'l-ahbâr* 33; Aksarayî *müsâmeretü'l-ahbâr* (trc.) 25; Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 437; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 124; El-Makrîzî *es-sülûk* I, 377; İbnü'l-Verdi tarih II, 236; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 319; Gaffârî tarih-i *cihân-ârâ* 115; Kazvinî tarih-i *güzîde* 381; İbn Şeddâd *el-alâkü'l-hatire* 1-II, 339; İbnü'l-Fuâtî *el-havâdis* 88; İbnü'l-Fuâtî *telhis* IV/2, 1203-1204; İbnü's-Şihne *ravzü'l-menâzir* 249; İbn Haldûn tarih V, 197; El-Cüzcânî *tabakât-ı nâsirî* 100; Kirilisü's-Sâlis tarih-i *batârike* IV/2, 76; Saint Quentin 52; Şahin, 2014: 32.

Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in iktidarına tarihlenen en eski tarihli kitabe, Selçuklu kaynaklarının hiçbirisinde adı geçmeyen el-Emîrü'l-İsfefsâlâr İmâdeddin Hezâr Dinârî'ye ait Kütahya'daki mescid üzerinde bulunan h. Şevval 634 (Mayıs-Haziran 1237) tarihli kitabedir (Uzunçarşılı, 1932: 22; Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: XI, 86-87, 4134 numaralı kitabe;). Bu kitabe gün vermese de Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in 634 yılının Şevval ayı itibarıyla tahtta olduğunu ispatlamaktadır.

Kayseri'ye 1 leuca (yak. 2 km) uzaklıktaydı; orada, yani Kayseri'de, 16.000 Hârezmlî sultanın parasıyla kalıyordu ve kendi aralarından birini sultan yapmak istiyorlardı ancak o zaman orada bulunan 1.000 Franktan fena halde korkuyorlardı. Bu yüzden Sâdeddîn geldi, Gıyâseddîn'i aldı, Kayseri'ye götürdü. Yolda, buyruğu işitmek amacıyla Keykubâdiyye'ye gitmekte olan Latinlere yani Franklara rastladılar; onlara Sâdeddîn şöyle dedi: "İşte efendiniz ve sultanınız Gıyâseddîn, onu alın ve evine götürün". Öyle yaptılar; onu divâna, yani sultanın ikametine götürüp yerleştirdiler. Gıyâseddîn'in, sultanın mekânına geldiğini işitir işitmez bütün emirler, önünde eğilmek ve ayağını öpmek için geldiler. Ama onu buraya getiren Frankların ayağını öpmesine izin vermiyor, elini uzatıyordu"³⁰⁶.

Saint Quentin'in ifadeleri tahta çıkış sürecini Sâdeddîn Köpek ve paralı Frank askerleri merkezli olarak anlatmaktadır. Kendisinin özellikle bu konuda bir dâhilleri bulunamayacak olan dindaşlarına kilit bir rol biçmesi taraflı bakış açısını ortaya koymaktadır. Ancak Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkarılmak üzere Keykubâdiyye Sarayı'ndan Kayseri'ye getirilmesi ve kendisinin Kayseri'ye girmesiyle devlet erkânının huzurunda toplanarak kendisine biat etmeleri gibi hususlarda Simon De Saint Quentin'in verdiği bilgiler İbn Bîbî ile uyuşmaktadır.

Simon De Saint Quentin'in verdiği bilgiyle paralel olarak İbn Bîbî'ye göre de Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev Kayseri Sarayı'na girdiği zaman kendisinin taraftarı olan herkes oraya toplanmıştır. Onun sultanlığını kabul edip destekleyenler büyük bir kalabalık oluşturmuştur. Orada bulunanlar Gıyâseddîn Keyhüsrev'e biat ederken Çaşnigîr Atabeg Emîr Şemseddîn Altunaba onun sağ elinden, Üstâdüddâr Cemâleddîn Ferruh Lala ise sol elinden tutarak tahta oturtmuşlardır. Sonrasında sırayla yeni sultanın elini öpmüşler ve ardından saçı saçma âdetini³⁰⁷ yerine getirmişlerdir. Orada hazır bulunanların hepsi Gıyâseddîn Keyhüsrev'i tebrik ettikten sonra sultan hapisteki tüm tutsakların serbest bırakılmasını, meydan kapısı hariç şehrin tüm kapılarının kapatılmasını emretmiştir³⁰⁸. Sultanın emriyle tüm tutsakların serbest

³⁰⁶ Saint Quentin 52. Araştırmacı Fallmerayer, Simon De Saint Quentin'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıktığı sırada Hârezmlîlerin içlerinden birisini tahta çıkarmak için ayaklandıkları, ancak paralı Frank askerlerinin fedakârlığı sayesinde amaçlarına ulaşamadıkları yönündeki bilgisini katıksız bir gerçeklik olarak algılamıştır (Fallmerayer, 2011: 111-112).

³⁰⁷ Oldukça köklü bir geleneğe sahip olan saç uygulamasının Türkiye Selçukluları'ndaki örnekleri ve çeşitleri için bk. Çelik, 2020: 93-100.

³⁰⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 465; İbn Bîbî (trc.) II, 20; Yazıcızâde *tevârih* 509; Turan, 1971: 404-405; Kaymaz, 2009: 32-33; Koca, 2010a: 358. Feda Şamil Arık'a göre Türkiye Selçukluları'nda kollektif aflar tahta çıkış, büyük zaferler ve önemli fetihler olmak üzere üç gelişme münasebetiyle sultanlar tarafından fermanlar vasıtasıyla ilan edilmekteydi. Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de tahta çıkışı münasebetiyle bir kollektif af ilan etmiştir. Kendisinin af emri başlangıçta Kayseri zindanlarında bulunan esir ve mahkûmları kapsarken, sonradan bütün ülkedeki hapishaneleri kapsar şekilde genişletilmiştir. Sultanlar atalarından devraldıkları bu

bırakılması hususundan Süryani Ebu'l-Ferec de bahsetmektedir ve kendisi serbest bırakılan tutukluların sayısının 12.000 kişi olduğunu belirtmektedir³⁰⁹.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkışı hakkında başka ayrıntılar da veren İbn Bîbî'ye göre Selçuklu emîrlerinin Alâeddîn Keykubâd'ın vasiyetine aykırı bir şekilde Gıyâseddîn Keyhüsrev'i tahta çıkardıklarını duyan Emîr Hüsâmeddîn Kaymerî çok sinirlenerek Emîr Kemâleddîn Kâmyâr ve Hüsâmeddîn Kayır Han'ı Keykubâdiyye Sarayı'nda olan Melik İzzeddîn Kılıç Arslan'ı merhûm sultana verdikleri söz gereği tahta çıkarmayı teklif etmiştir. Bütün ordunun kendi yanlarında olduğunu, kendilerine karşı gelenlerin hakkından gelebileceklerini bildirmiştir. Hüsâmeddîn Kayır Han bu konuda Hüsâmeddîn Kaymerî'ye uymuştur. Ancak sabırlı yapısı, soğukkanlılığı ve sakinliği ile bilinen Kemâleddîn Kâmyâr ise bahaneler aramaya başlamıştır. O sırada işin işten geçtiğini, sultana biat etmeyenlerin yapabileceği birşeyin kalmadığını bildiren bir haberci gelmiştir³¹⁰. Habercinin getirdiği bilgiye itibar etmeyerek yanındakilerle birlikte Meşhed Meydanı'nda ikindi vaktine kadar dolaşan Kemâleddîn Kâmyâr gecikmenin artık tehlikeli olduğuna karar vermiş, Hüsâmeddîn Kaymerî ve Hüsâmeddîn Kayır Han'ı da yanına alarak saraya gitmiştir. Üçü de sultanın elini öperek kendisini tebrik etmişlerdir. Onlar meclise ilk girdikleri sırada Tâceddîn Pervâne Gıyâseddîn Keyhüsrev'e biat ettirmek üzere Kemâleddîn Kâmyâr'a doğru hamle etmiş ancak o Tâceddîn'i iterek elinde Kur'an-ı Kerim ile sultanın tahtının önüne gitmiş, şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde yemin ederek orada hazır bulunan herkesi sadakati konusunda ikna etmiştir. Kendisinden sonra Hüsâmeddîn Kayır Han ve Hüsâmeddîn Kaymerî'ye de ant

geleneği uygularken iktidarlarına daha en başından huzur, sükûn, şefkat ve lütûf devri görünümünü vermeyi hedeflemişlerdir. Bu uygulamadan siyasi iktidarlara açısından faydalanmak ve tebalarının sempatilerini kazanıp taraftar toplamak için de faydalanmak istemişlerdir. Burada II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de babası I. Alâeddîn Keykubâd'ın vasiyeti hilafına tahta çıkmış olmasından kaynaklanan gergin atmosferi dağıtmak ve negatif düşünceleri yatıştırmak için kolektif affın teskin edici etkilerini göz önünde bulundurmuş olmalıdır (Arık, 1988: 22-26).

³⁰⁹ Ebu'l-Ferec *tarih* II, 537. Ebu'l-Ferec'in *Kronografya* isimli genel tarih eserinin Arapça edisyonunda serbest bırakılan 12.000 kişinin içinde Mısırlı esirlerin de bulunduğu kayıtlıdır (Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zaman* 283). Ancak eserin türkçe tercümesinde bu bilgi mevcut değildir. Burada kastedilen Mısırlılar da Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından gerek Derbendler Savaşı gerekse de Diyâr-ı Mudar'daki fetihler sırasında esir alınan Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'in askerleridir.

³¹⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 465-466; İbn Bîbî (trc.) II, 20-21; Yazıcızâde *tevârih* 509-510; Turan, 1971: 404-405; Sevim, 2002b: 349. Nejat Kaymaz'a göre Hârezmlilerin Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkmasını engellemeye çalışmaları, merhum Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın kendilerine sağladığı güven ve refah ortamını kaybetme korkularından ileri geliyordu. Yoksa merhum sultanın asıl veliahdının şahsı veya Türkiye Selçuklu Devleti'nin genel çıkarlarıyla ilgilendiklerini söylemek mümkün değildir (Kaymaz, 2009: 33-34).

içirilmiştir. Tüm devlet erkânının bir şekilde biadiyla da Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta geçiş süreci tamamlanmıştır³¹¹. Burada Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ın habercinin getirdiği bilgiye itibar etmeyerek beraberindeki emîrlerle birlikte beklemeye devam etmesi, sonradan vaziyetin vehametini anlayarak yeni sultanın huzuruna çıkması garip bir durumdur. Nitekim İbn Bîbî'nin muhtasar nüshasına göre Kemâleddîn Kâmyâr ve yanındaki emîrler Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıktığını bir haberciden öğrenmemişler, meydanda gezindikleri sırada Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev ve bazı Selçuklu emîrlerinin hızlı bir şekilde at üstünde Keykubâdiyye'den Kayseri'ye geldiklerini görmüşlerdir. Böylece saraya koşunca büyük bir kalabalığın Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'e biat etmek üzere toplandığını anlamışlardır³¹². Dolayısıyla Kemâleddîn Kâmyâr'ın İbn Bîbî'nin muhtasar nüshasının verdiği bilgi ışığında Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkarılmak üzere diğer emîrler tarafından saraya getirildiğini gördükten sonra artık elinden bir şey gelmeyeceğini anlamış olması ve biat etmeye gelmiş olması daha mantıklıdır.

İbn Bîbî, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümünden sonra vasiyeti hilafına büyük oğlunun tahta çıkarılması sırasında bu duruma açıkça muhalefet eden Hüsâmeddîn Kaymerî'nin ve Hârezmlî Emîri Hüsâmeddîn Kayır Han'ın isimlerini özellikle vurgulamaktadır. Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ın vaziyeti ise sıradışıdır. Kendisi Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkmasına destek veren emîrlerle birlikte hareket etmediği gibi bir an evvel harekete geçmek isteyen muhalif emîrleri de durdurmaktadır. İbn Bîbî tarafından verilen Kemâleddîn Kâmyâr'ın açıkça muhalif olan emîrler ve dışarıdan gelen diğer emîrlerle birlikte Meşhed Meydanı'nda gezinmesi bilgisinden, tahta Gıyâseddîn Keyhüsrev'in çıkarıldığından haberi olmayan veya henüz biat etmemiş olan başka muhalif emirlerin de orada olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu sırada devletin diğer önemli emîrlerinden ve devletin

³¹¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 466; İbn Bîbî (trc.) II, 21; İbn Bîbî (muhtasar) 189-190; Yazıcızâde *tevârih* 510; Turan, 1971: 404-405; Sevim, 2002b: 349; Kaymaz, 2009: 32-33; Koca, 2010a: 358-360; Kaymaz, 2011: 91; Köymen, 2020: 224.

Başka kaynaklar da I. Alâeddîn Keykubâd'dan sonra yerine oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'in geçtiğini kaydetmekte idiler (Aksarâyî *müsâmeretü'l-ahbâr* 33; Aksarâyî *müsâmeretü'l-ahbâr* (trc.) 25; Ahmed Nigîdî *el-veledü's-şefîk* 442-443; Kazvinî *tarih-i güzîde* 381; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 319; El-Ömerî *mesâlikü'l-ebşâr* XXVII, 195-196; El-Cüzcânî *tabakât-ı nâsirî* 100; Fasîh Hâfî *mücmel-i fasîh* 792. Ebu'l-Fidâ ve İbnü'l-Verdî Gıyâseddîn Keyhüsrev'in babasından sonra tahta geçtiğini belirtmekte ve kendisinin seçercesini “Gıyâseddîn Keyhüsrev b. Keykubâd b. Keyhüsrev b. Kılıç Arslan b. Mes'ud b. Kılıç Arslan b. Süleyman b. Kutalmış b. Arslan b. Selçuk” olarak vermektedirler (Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 260; İbnü'l-Verdî *tarih* II, 236; İbnü'l-Verdî *tarih* (trc.) 116).

³¹² İbn Bîbî (muhtasar) 188-189.

ordusundan herhangi bir muhalif girişimin olmaması tahta Gıyâseddîn Keyhüsrev'in çıkarılmasına muhalefet edenlerin sayıca az ve güçsüz olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın son zamanlarındaki politikalarından kaynaklanan huzursuzluğun ve öldürülmesine sebep olan komplo faillerinin devletin içine çok daha fazla oranda sirayet etmiş olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in babasının vasiyetine aykırı olarak tahta çıkarılması hususu devlet erkânını bu faaliyeti destekleyenler ve desteklemeyenler olarak ikiye ayırmıştır. Ancak bu işi destekleyen emîrlere daha hızlı davranarak muhalifleri de kendi kararlarına uymak zorunda bırakmışlardır. İbn Bîbî ve onu kaynak olarak kullanan diğer kaynaklar dışındaki eserlerde taht değişimi meselesinde Selçuklu devlet erkânının taraftar ve muhalif olarak ikiye ayrılmasından bahsedilmemektedir. Bunlardan Süryani Ebu'l-Ferec'te Sultan Alâeddîn Keykubâd'dan sonra emîrlere oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'i tahta çıkarıp ona biat ettikleri belirtilmektedir³¹³. Aynı yazar diğer kaynaklardan farklı olarak halkın Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkışına çok sevindiği bilgisine de yer vermektedir³¹⁴. Nejat Kaymaz bu bilgiden hareketle Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkmasından sadece etrafındaki emîrlere değil, ordunun ve halkın çoğunluğunun da memnun olduğu sonucuna varmaktadır. Ona göre bu durum hem ekber evlat Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahtın doğal adayı olarak görüldüğünü hem de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın son yıllarındaki politikalarının çok geniş bir kitle tarafından hoş karşılanmadığını göstermektedir. Nejat Kaymaz'ın vurguladığı diğer bir mesele de Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ın hareket tarzı ile ilgilidir. Ona göre olaylar karşısında derin bir öngörüsü ve idrakı bulunan Emîr Kemâleddîn Kâmyâr, devlet ve halk içindeki çoğunluğun görüşünü fark ettiğinden genel eğilimi karşısına alarak Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarına muhalefet etmemiş ve muhalif girişimleri engellemiştir. Emîr Kemâleddîn Kâmyâr, bu hareket tarzıyla çoğunluğun kararını göz ardı ederek azınlığın harekete geçmesini ve kan dökülmesine sebep olmayı tercih etmemiştir. Öte yandan veliahd İzzeddîn Kılıç Arslan'ın tahta çıkmasını desteklemek, yabancı emîrlere devlet içindeki nüfuzlarını da arttıracaktı. Emîr Kemâleddîn Kâmyâr kuvvetle muhtemel olarak bu gerçeği de öngörerek olayların bir parçası olmamayı tercih etmiş ve çoğunluktan yana hareket etmiştir.

³¹³ Ebu'l-Ferec *muhtasarü 'd-düvel* 437.

³¹⁴ Ebu'l-Ferec *tarih* II, 537; Ebu'l-Ferec *tarihü 'z-zaman* 283.

Neticede kendisi Gıyâseddîn Keyhüsrev'e biat ettiği gibi muhalif emîrleri de yanında getirerek biat ettirmiştir³¹⁵.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, tahta çıktığının ertesi günü (h. 6 Şevval 634/2 Haziran 1237) taziye geleneğini yerine getirip bu kez beyaz atlas giyinerek tahta çıkmıştır. Bütün devlet erkânı ve askerler de elbiselerinin üzerine beyaz örtüler yani gaşiyeler çekmişlerdir. 3 gün boyunca her yerde yas tutulmuştur. Dördüncü gün sultanın emriyle yas kıyafetleri çıkarılıp herkese rütbesine göre saray elbise evinden elbiseler dağıtılmıştır. Daha sonra da büyük bir eğlence meclisi düzenlenmiştir³¹⁶.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümünden sonra yaşananlar hakkında İbn Bîbî'nin aktardıkları Selçuklu Tarihi araştırmalarının önemli isimlerinden birisi olan Salim Koca tarafından değerlendirilmiştir. Ona göre Türk devletlerinde hükümdarın ölmesi durumunda vaziyet yeni hükümdarın tahta çıkışına kadar gizlenmekteydi. Ancak Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın vefatından sonra bu durum gerçekleşmemiş sürpriz bir şekilde Beylerbeyi Kemâleddîn Kâmyâr, Hüsâmeddîn Kaymerî ve Kayır Han gibi emîrlerin bu durumdan haberleri yokken, vaziyeti nereden öğrendikleri belli olmayan Emîr Şemseddîn Altınaba, Tâceddîn Pervâne, Üstâddüddâr Lala Cemâleddîn Ferruh, Sâdeddîn Köpek ve Gürcüoğlu Zâhireddîn sabahın erken saatlerinde Keykubâdiyye Sarayı'nda bir araya gelmişlerdir. Bu hareketleri onların önceden tasarlanmış gibi hareket ettiklerini düşündürmektedir. Üstelik bu emîrlerin hiçbirinde yapmacık şekilde de olsa üzüntü ve şaşkınlık emaresi bulunmamaktaydı. Bu emîrler adeta sultanın menfur bir cinayete kurban gitmesini normal ve beklenen bir ölüm gibi karşılamışlardır. Erkenden bir araya gelmeleri dışında beklenmeyen bir harekette daha bulunmuşlar ve merhûm sultanın vasiyetine aykırı olarak büyük oğlunu tahta davet etmişlerdir. Merhûm sultan diğer oğlu İzzeddîn Kılıç Arslan'ı veliaht ilan ederek onun iktidarı için sağlam bir hukuki zemin sağlamıştı. Ayrıca tüm devlet erkânına da yemin ettirerek herbirine vicdani ve ahlaki bir sorumluluk yüklemişti. Ancak bu emîrlerin vicdani yük ve sorumluluklarını yerine getirmeleri onların kişiliklerine bağlıydı. Nitekim anlaşıldığı kadarıyla vasiyet hilafına hareket eden bu emîrlerin iktidar tutkusu vicdani sorumluluklarını

³¹⁵ Kaymaz, 2009: 34-35; Koca, 2010b: 71-72. Mehmet Ali Hacıgökmen'e göre de Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ın yeni sultana biat etmekte tereddüt etmesi ve muhalifleri harekete geçirmemesi devletin bir kargaşaya sürüklenmesini istemeyişinden kaynaklanıyor olsa gerektir (Hacıgökmen, 2018: 111-112).

³¹⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 466-467; İbn Bîbî (trc.) II, 21-22; Yazıcızâde *tevârih* 510; Kaymaz, 2009: 33-34; Koca, 2010a: 360.

gölgelemişti. Bu nedenle merhûm sultanın çabaları sonuçsuz kalmış ve bu emîrler kendisinin vasiyetini çiğnemişlerdir³¹⁷.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tahta çıktıktan sonra Emîr Sâdeddîn Köpek eliyle önce Hârezmlilerin lideri Kayır Han'ı daha sonra da kendisinin tahta çıkmasına yardımcı olan başta atabegi Şemseddîn Altunaba ve Tâceddîn Pervâne gibi devlet adamlarını ortadan kaldırmıştır. Bu arada gerçekten gerek I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümü sırasındaki tutumu gerekse de kendisinin tahta çıkışı sırasında şüpheli hareketleriyle dikkat çeken Kemâleddîn Kâmyâr'ı ortadan kaldırmış, daha sonra da bu işleri fiilen yaptırdığı Sâdeddîn Köpek'i öldürtmüştür. Genel itibarıyla genç sultanın yaptıkları, kendisinin Sâdeddîn Köpek'in dolduruluşuna gelerek kendisini destekleyen emîrleri ortadan kaldırması ve Sâdeddîn Köpek'in tehlikeli olmaya başlaması ile birlikte de öldürülmesi şeklinde görülmektedir. Dolayısıyla yaşanan bu olayların hepsi genç sultanın tecrübesizliğine, akılsızlığına ve Sâdeddîn Köpek'in sultan üzerindeki entrikalarının başarısına atfedilmektedir. Ancak olaylar Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarının son yıllarında eski düşmanlar olan Hârezmlileri devlet mekanizmasına dâhil ederek her geçen gün daha iyi yerlere getirmeye başlaması gerçeğinden itibaren ele alınırsa durumun farklı olduğu anlaşılır. Hiç şüphesiz yerleşik Selçuklu devlet erkânı I. Alâeddîn Keykubâd'ın Hârezmlî politikasından büyük oranda kendi konumlarını kaybetme endişeyle rahatsızlık duyuyorlardı³¹⁸. Kuvvetle muhtemel olarak özellikle Ahlât ve çevresinde ve Rum diyarının doğusunda gerçekleştirdikleri talanla Moğolları aratmayan Hârezmlilerin devletin içine alınmasından halk da rahatsızlık duymaktaydı. Ayrıca Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın yerleşik geleneğe aykırı olarak büyük oğlunu değil de çok daha küçük yaştaki³¹⁹ İzzeddîn Kılıç Arslan'ı veliaht ilan edip kendilerini ona biat etmeye zorlaması da Selçuklu emîrlerini rahatsız etmişti. Bu aşamada oldukça otoriter ve muktedir bir hükümdar olan Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın politikalarından artık rahatsız olmaya başlayan Selçuklu emîrleri, ekber evlad olmakla birlikte kendisi de henüz 15-16 yaşlarında olan Melik Gıyâseddîn

³¹⁷ Koca, 2010a: 357-358; Koca, 2010b: 70-72.

³¹⁸ Ersan, 2020: 70-71.

³¹⁹ Bilindiği üzere kadim Türk veraset sistemi gereği hanedana mensup tüm erkekler tahta çıkma hakkına sahipti. Bu durum da Türk devletlerinde sık sık taht kavgalarına ve fetret devirlerine sebep olmaktadır. Kaynaklarımızın belirttiği üzere taht kavgalarına ve hanedan mensuplarını katletme mecburiyetine son vermek maksadıyla Osmanlı Padişahı I. Ahmed tarafından veraset sistemine müdahale edilerek Ekber ve Erşad sistemi getirilmiş ve tahta çıkma hakkının hanedana mensup yaşça en büyük ve olgun kişiye ait olduğu kararlaştırılmıştır. Ancak Türkiye Selçuklu tarihi içerisinde yaşanan bazı vakalar, Türk veraset sistemi içerisinde hükümdarın oğulları arasında herkesin tahta çıkma hakkı olmasıyla birlikte hükümdarın ilk doğan erkek yani en büyük evladının daha öncelikli olduğu yönünde adı konulmamış bir örfün olduğunu göstermektedir.

Keyhüsrev'i tahta çıkararak iktidar dizginlerini kendi kontrollerine almayı, henüz olgunlaşmamış yeni sultanı da kendi istekleri yönünde kullanmayı planlamış olmalıydılar. Üstelik Atabeg Şemseddîn Altunaba'nın sağ elinden, Üstâdüddâr Cemâleddîn Ferruh'un ise sol elinden tutarak tahta çıkardıkları yeni sultanın iktidarı onların gölgesinde başlamıştır. Nitekim Türkiye Selçuklu tarihinin her açıdan en iyi hükümdarı olduğu tartışmasız olan I. Alâeddîn Keykubâd'ın çok kötü bir şekilde ölümünden hemen sonra gelişenler, her şeyin önceden planlandığını ve Selçuklu devlet erkânının çoğunluğunun durumdan memnun olduğunu göstermektedir. Ancak çok kısa süre içerisinde durum II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkmasına yardımcı olan emîrlar için bir felakete dönüşmüştür. Zira yeni hükümdar maşa olarak kullandığı Sâdeddîn Köpek vasıtasıyla esasında kendi ikballeri için harekete geçerek, babasını zehirleyen ve kendisini de çıkarları yönünde idare etmeyi planlayan emîrlari, öte yandan da kendisinin iktidarına açıkça muhalefet edip kardeşinin iktidarını destekleyen Selçuklu erkânını teker teker tasfiye etmiştir. En sonunda da kullandığı maşa olan hırslı ve zeki Emîr Sâdeddîn Köpek'i ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla kendisinin yaptığı bu icraat selefleri olan amcası I. İzzeddîn Keykâvus'un ve babası I. Alâeddîn Keykubâd'ın gerçekleştirdiği umerâ katli olaylarıyla aynı amaca, yani hükümdarın mutlak otoritesini tesis etmeye matuftur. Ancak arka arkaya üç hükümdarın gerçekleştirdiği umerâ katli hadiseleri devletin yönetim mekanizmasına ve siyasi gücüne çok büyük bir zarar vermiştir. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde gerçekleşen son umerâ katli olayıyla da devlet hiç şüphesiz zarar görmüştür. Nitekim Muharrem Kesik'in ortaya koyduğu gibi bu umerâ katli meselesi uzun vadede devletin Köseadağ'da mağlup olmasının en büyük amillerinden birisi olmuştur³²⁰.

³²⁰ Kesik, 2018a: 323.

2. BÖLÜM

SULTAN II. GİYÂSEDDÎN KEYHÜSREV'İN İKTİDARININ İLK YILLARI VE DÂHİLİ MESELELER

2.1. Moğol Elçilerinin Geri Gönderilmesi

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tahta oturduktan sonra ilk icraati hâlihazırda Kayseri’de bulunan ve Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın ölümü sebebiyle geri gönderilmeleri gereken Moğol elçileri ile ilgilenmek olmuştur. İbn Bîbî’nin Moğol Elçisi Şemseddîn Ömer-i Kazvinî’nin ağzından aktardığına göre Sultan I. Alâeddîn Keykubâd Moğol Kağanı’nın dost (یل/لی) olma teklifini kabul ettikten sonra bir ferman buyurup hediyeler, armağanlar ve Rum diyarına özgü özel şeylerden hazırlatmıştır. Ancak elçiler hediyelerle yola çıkmadan o sıralarda hakkın rahmetine kavuşmuştur. Kendisinin yerine tahta çıkan oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev bazı emîrlerini Şemseddîn Ömer-i Kazvinî ve yanındakilere göndererek ondan “*Babam sana birader diye hitap ederdi. Ben, baba diyeceğim. Ben de babam kutlu sultanın yaptığı gibi sana bağlılık ve kulluk yolunu tutacağım*” sözlerini Moğol Hanı’na iletmesini istemiştir. Ayrıca Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın hazırlattığı hediyeleri Her-i Mısırî adıyla bilinen Fahreddîn (فخرالدین معروف پسر خر مصری) vasıtasıyla Malatya³²¹ üzerinden Kağan’a ulaştırılmak üzere yola çıkarmıştır³²².

Şemseddîn Ömer-i Kazvinî’nin maiyetindekiler ve Selçuklu elçisinin bulunduğu heyet Horasan’a ulaştığı sırada buraya vardıklarını duyan kalabalık bir İsmâîli taifesi yollarını kesmiştir. Onları alıkoyarak Girdkûh (کردکوه) Kalesi’ne götürüp hapsedmişlerdir. Elçilik heyeti 3 ay 10 gün boyunca İran’da bulunan Girdkûh Kalesi’nde³²³ tutuklu kalmışlardır. Bu durum

³²¹ İbn Şeddâd’a göre Malatya (مَلطِيَه) Rum diyarının en meşhur ve büyük şehirlerinden birisiydi. Aynı zamanda Şam bölgesi sınırında bulunuyordu (İbn Şeddâd *el-alâkû’l-hatire* 1/II, 184). Malatya Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan’dan sonra oğlu İzzeddîn Kayserşah’ın (عز الدين قيصرشاه) yönetimine geçmiştir. Ondan sonra da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve hatta onun halefi II. İzzeddîn Keykâvus iktidarına kadar kesintisiz olarak Selçukluların hâkimiyetinde kalmıştır (İbn Şeddâd *el-alâkû’l-hatire* 1/II, 189-190).

³²² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 456; İbn Bîbî (trc.) I, 451; Yazıcızâde *tevârih* 503; Turan, 1971: 405; Alptekin, 1992: 299; Sevim ve Merçil, 1995: 468; Merçil, 2000: 148; Takkuş, 2007: 90; Kaymaz, 2009: 36; Öngül, 2017: 206. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in hediyeleri takdim ve il omayı kabul ettiği cevabını iletmek için gönderdiği görevlinin adı Muhtasar İbn Bîbî’de *Fâhireddîn Pıser-i Cebir-i Mısırî* (فاخرالدین پسر جبر مصری) Mısırlı Cebir’in oğlu Fâhireddîn olarak geçmektedir (İbn Bîbî (houtsma) 204; İbn Bîbî (muhtasar) 185).

³²³ Girdkûh Kalesi günümüzde İran’ın kuzeydoğusunda bulunan Damgan şehrinin batısında, yerleşim merkezlerinden uzak bir şekilde Elbruz Dağları üzerinde inşa edilen kadim bir kaledir. Selçuklu Meliki Kutalmış, Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey’e isyan ettiğinde kardeşi Resultegin ve destekçileri ile birlikte Girdkûh Kalesi’ne kapanmıştır. Bir süre Büyük Selçukluların elinde kalan ve onların Damgan yöneticilerinin merkezi

Moğollar tarafından öğrenilince Moğol hanı onları kurtarmak üzere Carmagon Noyan'ı göndermiştir. Kendisi bölgeye gelerek onları kurtarmıştır. Elçilik heyeti Moğol hanının huzuruna ulaştıkları zaman, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından iyi karşılandıklarını, onun dostluklarını kabul ederek hediyeler gönderdiğini söylemişler, sonra da vefat ettiğini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Moğol Kağanı yazık manasında üç defa “*kıran, kıran, kıran* (قران، قران، قران)” demiştir. Bununla birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bağlılık dileği de kendisinin hoşuna gitmiştir. Daha sonra Şemseddîn Ömer-i Kazvinî'ye Rum diyarına baskak (باسقاق) olarak geri dönmesini emretmişse de ilerleyen süreçte bu mümkün olmamıştır³²⁴.

2.2. Emîr Kayır Han'ın Tutuklanması ve Hârezmlilerin Selçuklu Hizmetinden Ayrılışı

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, babasının vefatı sebebiyle gönderilmeleri geciken Moğol elçi heyetini gönderdikten sonra birtakım radikal kararlar almıştır. Bunlardan ilki selefi I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarının son yıllarında Selçuklu hizmetine alınan Hârezmlilere yönelik girişimdir. Bu girişimin altında ise gerek Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında gerekse de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında konumu tam olarak bilinmeyen ve gücünü nereden aldığı tam olarak anlaşılamayan Emîr Sâdeddîn Köpek bulunmaktadır. İnsanları daima sırtlarından vuran ve şiddet yanlısı karakterdeki bu emîr, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkmasında etkili olan ekipte bulunarak devlet içerisinde ön plana çıkmıştır³²⁵.

Türkiye Selçukluları hizmetindeki Hârezmlilere yönelik girişim hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren İbn Bîbî'ye göre; Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tahta çıktıktan sonra art niyetli, kötü yaratılışlı, ülkeyi ele geçirip hükmetme tutkusu içinde olan Emîr Sâdeddîn kötü faaliyetlere başlamıştır. İlk olarak Hârezmlilerin büyük emîrlerinden olan Kayır Han (قیر خان) hakkında yalan ve dedikodular yaymaya başlamıştır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i Kayır Han'ın kendisine isyan edip emrinden ayrılacağına, onun ülkeyi terketmesinin devlete zarar vereceğine, devletin durumunu düşmanlara aşıkâr edeceğine ikna etmiştir. Ayrıca kendisinin bir an önce tutuklanmasının Hârezmlilerin devleti terketmesini engelleyeceğini bildirmiştir.

olmaya devam eden kale, sonraki tarihlerde İsmailîlerin eline geçmiş ve onların elinde daha da önem kazanmıştır (Piyadeoğlu, 2017: 249-252).

³²⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 456; İbn Bîbî (trc.) I, 451; İbn Bîbî (muhtasar) 185-186; Yazıcızâde *tevârih* 503. Kıran kelimesinin *yazık* ve *felaket* anlamına gelmesi ve Türkçe'de taşıdığı diğer anlamlar hakkında ayrıca bk. Koca, 2010a: 366 dn. 32.

³²⁵ Koca, 2010b: 73. Nejat Kaymaz'a göre de Emîr Sâdeddîn Köpek, taht değişiminin oluşturduğu ortamdan zekice yararlanarak prestij ve güç elde etmiş, yeni sultana etki edebilmek için de oldukça planlı ve kurnazca hareket etmiştir (Kaymaz, 2009: 41).

Bunun üzerine Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Kayır Han'ın tutuklanmasını emretmiştir. Saltanat sarayı mescidinde tutuklanan Kayır Han, Zamantı (زمنندو) Kalesi'ne hapsedilmiştir. İbn Bîbî, sultanın bu işi gençliğin verdiği tecrübesizlik, ahmaklık, gurur ve kibir nedeniyle gerçekleştirdiğini özellikle vurgulamaktadır. Kayır Han ise Zamantı Kalesi'nde bir süre hapis kaldıktan sonra hastalanmış ve zindanda hayatını kaybetmiştir. Onun tutuklandığını duyan Hârezmlî emîrleri ve Hârezmlî kuvvetleri ise kaçmaya başlamışlardır. Kaçışları sırasında da geçtikleri heryeri yakıp yıkarak ülkeyi büyük sıkıntıya sokmuşlardır³²⁶. Salim Koca'ya göre Hârezmlîlere yönelik bu girişimin altında yatan tek sebep Emîr Sâdeddîn Köpek'in planları değildi ve işin kökeni Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarına kadar uzanmaktaydı. Sultanın Yassıçemen Savaşı sonrasında hizmetine aldığı Hârezmlîleri devletin önemli mevkilerine yerleştirerek hem devletini kuvvetlendirmeyi hem de iç siyasette Selçuklu emîrlere karşı bir denge oluşturmaya çalışması, yerli emîrleri rahatsız etmiştir. Hatta bu emîrlere ilerleyen süreçte sultanın Hârezmlîlere dayanarak kendilerinin tasfiyesiyle sonuçlanacak birtakım düzenlemelere girişebileceğini de sezmışlerdir. Bu nedenle Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın öldürülmesinden sonra Sâdeddîn Köpek'in yeni sultanı Hârezmlîlere yönelik bir tasfiye girişimine yönlendirmesinin sebebi yerli emîrlerin Hârezmlîlere yönelik olumsuz düşünceleri idi³²⁷. Nejat Kaymaz'a göre de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkmasını sağlayan emîrlere başta Hârezmlîler olmak üzere muhalif güçlere güvenmiyorlardı. Yeni sultana biat etmeleri ve somut bir harekete kalkışmamaları da yerli emîrlerin onlar hakkındaki şüphelerini gidermemişti. Zira onların her an veliaht İzzeddîn Kılıç Arslan'ı tahta çıkarmaya çalışmalarından, isyan çıkarmalarından veya rakip bir devlete sığınmalarından çekiniyorlardı. Öte yandan Hârezmlîlerin de elde ettikleri imkânları, daha önemlisi hayatlarını kaybetmemek için bir şekilde harekete geçmesi kuvvetle muhtemeldi. Bundan ötürü iki taraf da gergin bir bekleyiş içerisindeydi. Bu aşamada yeni sultanın tahta çıkmasını sağlayan emîrlerin endişeleri baskın gelmiş ve onların girişimiyle Hârezmlîlerin tasfiyesine gidilmiştir³²⁸.

³²⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 467-468; İbn Bîbî (trc.) II, 23; İbn Bîbî (muhtasar) 190; Yazıcızâde *tevârih* 511-512; İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 491; İbn Haldûn *tarih* V, 411; El-Ömerî *mesâlikü'l-ebâr* XXVII, 197; Müneccimbaş *câmiü'd-düvel* II, 74-75; Turan, 1971: 407-408; Geyikoğlu, 1992: 183-185; Erdem, 1995: 70-71; Kaymaz, 2009: 41; Koca, 2010b: 72-74; Kesik, 2015: 136; Yürekli, 2017: 258; Hacıgökmen, 2018: 113; Kılıç, 2019b: 63; Gültekin-Demirmen, 2019: 119-120; Yaşar, 2019: 90-91; Ercan, 2019: 46-48; Ersan, 2020: 77-78. Süleyman Özbek'e göre Hârezmlîlerin Türkiye Selçuklu topraklarından ayrılması diğer Selçuklu emîrlinin hoşuna gitmiş olmalı ki Sâdeddîn Köpek'in bu girişime herhangi bir tepki göstermemişlerdir (Özbek, 2018: 183).

³²⁷ Koca, 2010b: 73-74.

³²⁸ Kaymaz, 2009: 39-41.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Kayır Han'ın tutuklanmasından sonra Hârezmlilerin ülkeyi topluca terkettiklerini duyunca Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ı onları durdurması için peşlerinden göndermiştir. Kemâleddîn Kâmyâr sakin bir şekilde Malatya'ya ulaşmış ve şehrin Sübaşısı Seyfüddevle Ertokuş'u onların peşinden Harput'a (خرتبرت) göndermiştir. Zira Hârezmliler o sıralarda Arapkir yolundan hareketle Fırat Nehri'ni geçmişlerdi. Seyfüddevle Ertokuş Harput'a ulaşınca buranın Sübaşısı Seyfeddîn Bayram ile birleşerek Hârezmlilerin önünü kesmişlerdir³²⁹. İbn Bîbî'ye göre iki taraf karşılaştığı sırada Hârezmliler Seyfüddevle Ertokuş ve Seyfeddîn Bayram'a bir kâsıd göndererek kendilerinin mağdur ve başıboş bir topluluk olduklarını, liderleri Kayır Han'ın suçsuz yere tutuklandığını ve artık kendi başlarının çaresine bakmak için bu diyardan ayrıldıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca onlarla savaşmak istemediklerini belirtmişlerdir. Ancak istekleri Seyfüddevle Ertokuş ve Seyfeddîn Bayram tarafından kabul edilmemiştir. Bu nedenle iki taraf arasında savaş çıkmış ve canlarını kurtarmak için mücadele eden Hârezmliler galip gelmişlerdir. Seyfeddîn Bayram ve bazı emîrleri öldürdükleri gibi Seyfüddevle Ertokuş ve bazılarını da esir almışlardır. Ortadan kaldırdıkları bu kuvvetlerden çokça ganimet de elde etmişlerdir. Zaferlerinin ardından bölgede kalmayarak hızlıca Şam bölgesine yönelmişlerdir³³⁰.

Hârezmlilerle mücadele eden emîrlerin mağlup, Harput Sübaşısı Seyfeddîn Bayram'ın maktul ve Malatya Sübaşısı Seyfüddevle Ertokuş'un ise tutsak olduğunu öğrenen Emîr Kemâleddîn Kâmyâr ne yapacağını bilememiştir. Yanındaki emîrlerle yaptığı görüş alışverişi sonucunda geri dönerek bu felaketi olduğu gibi sultana anlatmaya karar vermişlerdir. Kayseri'ye dönüp olup biteni sultana anlattıkları sırada Sâdeddîn Köpek, Kemâleddîn Kâmyâr'ı ortadan kaldırmak için eline bir fırsat geçtiğini düşünerek entrikalarının dozunu arttırmıştır. Sultan ise bir süre daha Kayseri'de kaldıktan sonra babası Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın âdeti üzere kış mevsimini geçirmek üzere özel köleleri ve Sâdeddîn Köpek ile birlikte Antalya'ya hareket etmiştir. Kendisinin emriyle işlerini tamamlayan Naib Kemâleddîn

³²⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 468-469; İbn Bîbî (trc.) II, 23; İbn Bîbî (muhtasar) 190; Yazıcızâde *tevârih* 512; Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 75; Turan, 1971: 407-408; Alptekin, 1992: 299-300; Turan, 2001b: 620-621; Kaymaz, 2009: 41-42; Koca, 2010b: 75-76; Öngül, 2017: 208-209; Gültekin-Demirmen, 2019: 117; Yaşar, 2019: 90-91; Ercan, 2019: 46-48.

³³⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 469; İbn Bîbî (trc.) II, 23-24; İbn Bîbî (muhtasar) 190-191; Yazıcızâde *tevârih* 512-513; Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 75; Turan, 1971: 408; Geyikoğlu, 1992: 185-187; Cahen, 2002: 88-89; Koca, 2010b: 76; Metin, 2013: 72-73; Gültekin-Demirmen, 2019: 120-121; Yaşar, 2019: 91-92; Ercan, 2019: 48; Ersan, 2020: 78-79. Süleyman Özbek'e göre Türkiye Selçuklu hizmetinden ayrılarak Kuzey Suriye bölgesine yönelen Hârezmli toplulukları bölgede uzun süre başıboş bir şekilde dolaşarak yağma ve talan faaliyetinde bulunmuşlardır. Bu sebeple bölgedeki Eyyûbîleri ve Artûkluları oldukça uğraştırmışlardır (Özbek, 2018: 183).

Kâmyâr, Atabeg Şemseddîn Altunaba ve Beylerbeyi Hüsâmeddîn Kaymerî iki ay sonra kendisinin yanına gelmişlerdir³³¹.

Hârezmlilerin Selçukluların hizmetinden çıkması hadisesine dair bilgi veren diğer kaynakların rivayetleri bazı hususlarda İbn Bîbî ile uyuşmakta bazı hususlarda ise ayrılmaktadır. Hârezmlilerin sultanın iktidarı için tehlikeli bir faaliyet içinde olduğunu belirtmeyen İbn Bîbî'nin aksine, Simon De Saint Quentin, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd öldüğü sırada Kayseri'de bulunan 16.000 kişilik Hârezmli topluluğunun içlerinden birisini hükümdar yapmaya niyetli olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca bu niyetlerini gerçekleştirme hususunda da orada bulunan paralı Frank askerlerinden çekindiklerini eklemektedir³³².

Süryani Ebu'l-Ferec'e göre ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, tahta çıktıktan sonra kendisine karşı isyan etmelerinden korktuğu için Hârezmlilerin lideri Gayır Han (غایر خان)'ı tutuklama emri vermiştir. Bunun üzerine geriye kalan Hârezmliler harekete geçip Malatya ve Kâhta (کاختین)'yı aşmışlardır. Orada şehrin Sübaşısı Seyfüddevle'yi esir almışlar, Fırat Nehri'ni geçip Masara Kalesi'nin yanına inmişlerdir. Oradan Kerbizac (کریزاج) beldesi tarafından Hısn-ı Ziyâd (Harput) hududuna ulaşmışlardır. Karşılarına çıkan tüm kuvvetleri mağlup ettikleri gibi Hısn-ı Ziyad Sübaşısı Bayramiz (بیرامیز)'i de katletmişlerdir. Buradan hareketle de Sümeysat'a saldırmışlar ve Süveyda (Siverek) taraflarına inmişlerdir. Hârezmliler 3 yıl boyunca bölgede kalıp yağma ve talana devam etmişlerdir³³³.

Arap kaynakları ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Hârezmli liderlerinden Kayır Han'ı değil Hüsâmeddîn Berke Han'ı (حسام الدين بركة خان) h. 634 (1236-1237) senesinde tutukladığını ve Hârezmlilerin de onun hizmetinden çıktıklarını belirtmektedirler. Ayrıca diğer kaynaklarda olduğu gibi Hârezmlilerin yolları üzerindeki heryeri yakıp yıkarak, yağmalayarak sultanın topraklarından ayırdıklarını ve Fırat Nehri'ni aşarak Eyyûbî topraklarına girdiklerini belirtmektedirler³³⁴. Ahmed Gaffârî, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in

³³¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 469-470; İbn Bîbî (trc.) II, 24-25; İbn Bîbî (muhtasar) 190-191; Yazıcızâde *tevârih* 513; Münecimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 75-76; Cahen, 2002: 88-89; Ersan, 2020: 79-80. Salim Koca'ya göre Hârezmlilerin Türkiye Selçuklu hizmetine alınamaması, Hârezmliler ile çatışma çıkması ve Selçuklu kuvvetlerinin mağlup olması konusunda en büyük suçlu Emîr Sâdeddîn Köpek ve onun tesiriyle Kayır Han'ı tutuklatan Sultan II Gıyâseddîn Keyhüsrev'di. Ancak yetkili emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ın da bu işte sorumluluğu bulunmaktaydı. Zira kendisi işleri daha küçük seviyedeki emîrlere havale ederek görevini savsaklamışa benzemektedir. Nitekim bu durum Sâdeddîn Köpek tarafından Kemâleddîn Kâmyâr'ın tasfiyesi için bir fırsat olarak görülmüş ve kullanılmıştır (Koca, 2010b: 76).

³³² Saint Quentin 52.

³³³ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zaman* 283; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 537; Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 437-438.

³³⁴ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 134-135; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 261; İbnü'l-Verdî *tarih* (trc.) 116.

babasından sonra tahta çıkar çıkmaz yaptığı ilk hatanın Celâleddîn Hârezmşah'ın eski emîrlerinden olan Kayır Han'ı (قير خان) tutuklamak olduğunu, bu hareket üzerine de Hârezmlilerin isyan ve yağmaya giriştiklerini belirtmektedir³³⁵.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hizmetinden çıkan Hârezmlilerin kimin hizmetine girdiği de tartışmalıdır. İbn Bîbî onların herhangi birisinin hizmetine girdiklerinden bahsetmemektedir. Diğer kaynaklarda ise Hârezmlilerin kimin hizmetine girdiği hususunda iki farklı rivayet bulunmaktadır. Kaynaklardan Süryani Ebu'l-Ferec'e göre Hârezmliler Selçuklu arazisinden çıkınca Halep Eyyûbî topraklarına ulaşmışlar ve oranın hâkimi el-Melikü'n-Nâsir'ın hizmetine girmişlerdir. O da kendilerini Ruha (Urfa) ve Harran bölgelerine yerleştirmiştir³³⁶.

Arap kaynaklarına göre ise h. 634 (1237) yılında Hısn-ı Keyfâ Hâkimi el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb³³⁷ babası el-Melikü'l-Kâmil'den Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emrinden ayrılan Hârezmli topluluğunu hizmetine alarak el-Cezîre mıntıkasında istihdam etmek için izin almıştır. Onlara el-Cezîre bölgesindeki merkezlerinden ıktâlar vermiştir. Böylelikle gücüne güç katmıştır³³⁸. İbn Bîbî ise Selçuklu topraklarında gerçekleştirdikleri yağma ganimetiyle güçlenen Hârezmlilerin Harran, Ruha (Urfa), Rakka ve Suruç'a kendileri yerleştiğini belirtmektedir. Onların el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb tarafından buralara yerleştirildiğinden bahsetmemektedir³³⁹.

Buraya kadar kaynakların verdiği bilgilerden anlaşılan ortak nokta Hârezmlilerin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarının başında liderlerinin tutuklanması sebebiyle Selçuklu topraklarını terketmeleri, ana hatlarıyla Arapkir-Harput-Kâhta-Sümeysat-Siverek güzergâhı

³³⁵ Gaffârî *tarih-i cihân-ârâ* 115.

³³⁶ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zaman* 283; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 537; Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 438.

³³⁷ Necmeddîn Eyyûb'un künyesi Eyyûb b. Muhammed b. Muhammed b. Eyyûb b. Şâzî el-Eyyûbî'dir. Kendisi Mısır'a hükmeden Eyyûbî hükümdarlarının yedincisidir. Buraya kardeşi el-Melikü'l-Adil es-Sânî'yi 1240 yılında tahttan indirerek sahip olmuştur. Necmeddîn Eyyûb, Hısn-ı Keyfâ ve Âmid'te Eyyûbî iktidarının kurucusudur. Babası el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'in Artuklu topraklarında kurduğu hâkimiyeti o kuvvetlendirmiştir. Kendisi cesur, heybetli ve terbiyeli birisiydi. Hârezmlilerden yardım istereyerek 1244 yılında Kudüs'ü Haçlıların elinden almayı başarmış ve bu olay Haçlı dünyasında büyük infial yaratmıştır. Kendisi, 10 Şaban 647 (18 Kasım 1249) tarihinde Mansûre'de vefat etmiştir. Necmeddîn Eyyûb'un lakabı el-Melikü's-Sâlih'tir (Es-Seyyid, 2011: 474-475).

³³⁸ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 134-135; El-Makrîzî *es-sülûk* I, 378; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 261; İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 282; İbnü'l-Verdî *tarih* II, 237; İbnü'l-Verdî *tarih* (trc.) 116; İbn Haldûn *tarih* V, 411; Şeşen, 1996: 25-26; Saydem, 2010: 59.

³³⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 469; İbn Bîbî (trc.) II, 24; İbn Bîbî (muhtasar) 191; Yazıcızâde *tevârih* 512-513; Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 75; Demir, 2008: 104.

üzerinden Eyyûbî topraklarına ulaştıklarıdır. Ayrıca yolları boyunca tesadûf ettikleri kuvvetleri mağlup ettikleri ve merkezleri yağmalayıp talan ettikleridir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından tutuklanan Hârezmlî reisinin ismi konusunda da ihtilaf vardır. İbn Bîbî Kayır Han, Ebu'l-Ferec de muhtemelen aynı ismi kastederek Gayır Han ismini vermektedir. Arap kaynakları ise tutuklanan bu emîrin Hüsâmeddîn Berke Han olduğunu belirtmektedirler. İbn Bîbî yukarıda görüldüğü üzere tutuklanan Hârezmlî Reisi Kayır Han'ın Zamantı Kalesi'nde tutsak iken vefat ettiğini, İbn Vâsıl ise tutuklanan Hüsâmeddîn Berke Han'ın kısa bir süre sonra Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in elinden kurtularak ve el-Cezîre'ye yerleşen diğer Hârezmlîlerin arasına katıldığını kaydetmektedir³⁴⁰.

Genel itibarıyla Hârezmlîlerin Selçuklu hizmetinden ayrılmasının devlet adına büyük bir kayıp olduğu ve bu hareketin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yaptığı en büyük hatalardan birisi olduğu düşünülmektedir. Kendisinin bu hareketiyle Hârezmlî kuvvetlerini Moğollara karşı kullanma kozundan mahrum kaldığı belirtilmektedir³⁴¹. Ayrıca bunun I. Alâeddîn Keykubâd'ın dâhiyane bir şekilde Hârezmlîleri kendi hizmetine alarak oluşturduğu politikanın terki manasına geldiği düşünülmüştür. Ancak Hârezmlîlerin Türkiye Selçuklu devlet mekanizmasındaki faaliyetlerine bakılacak olursa Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın onlardan istifade etme amacına çok da ulaşamadığı görülmektedir. Öncelikli olarak kendisinin Hârezmlîleri Selçuklu toprakları ile Moğollar arasında bir tampon güç olarak kullanma düşüncesi Hârezmlîlerin sayıca çok az durumdaki Moğollar karşısında bir baskın ile dağılması sebebiyle başarılı olamamıştır³⁴². Sonrasında sultan onları kendi ülkesinin farklı bölgelerine yerleştirme yoluna gitmiştir. Hârezmlîlerin hizmetlerinden faydalanabildiği tek önemli olay Eyyûbîlere karşı gerçekleştirilen Derbendler Savaşı ve sonrasındaki mücadelelerdir³⁴³. Üstelik sonraki olaylarda görüleceği üzere Hârezmlîler Selçuklulardan sonra hizmetine girdikleri el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'a karşı gerçekleştirdikleri ihanet ve el-Cezîre mintikasında icra ettikleri başıbozukluklar sebebiyle güvenilir bir güç olmadıklarını da kanıtlamışlardır. Dolayısıyla ilk bakışta Selçuklu devletinin hizmetinden çıkışları olumsuz bir gelişme gibi görülse de Selçuklu topraklarından uzaklaştırılmaları kısa vadede devletin yararına olmuştur. Zira Hârezmlîlerin özellikle Doğu Anadolu'da önceki tarihlerde gerçekleştirdikleri yağma ve

³⁴⁰ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 135.

³⁴¹ Matuz, 1973: 192.

³⁴² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 428-435; İbn Bîbî (trc.) I, 431-434; İbn Bîbî (muhtasar) 172-173; Yazıcızâde *tevârih* 487-489; Müneccimbaşî *câmiü'd-düvel* II, 69-70.

³⁴³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 436-439; İbn Bîbî (trc.) I, 434-437; İbn Bîbî (muhtasar) 173-175; Yazıcızâde *tevârih* 489-492.

talanlardan ötürü namları oldukça kötüydü ve bölgedeki halk nezdinde kendilerine karşı bir infial oluşmuştu. Nitekim Nejat Kaymaz'a göre Hârezmlilerin emîrleri Kayır Han tutuklanınca gerçekleştirdikleri zararlı fiiller onlar hakkında yerli emîrlerin sahip olduğu endişelerin ne kadar haklı olduğunu da göstermiştir³⁴⁴.

Genel kanı Hârezmlilerin tasfiyesi işinin genç sultanı yönlendiren Selçuklu emîrlерinin özellikle de Sâdeddîn Köpek'in tesiriyle gerçekleştirildiği yönünde olsa da, bizce bu hareket Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kendi iktidarını tesis etmeye yönelik bir girişimi olarak da değerlendirilebilir. Zira Hârezmlilerin lideri Kayır Han açıkça Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev saltanatına karşı olduğu gibi muhaliflerin en önde gelen ismiydi. Dolayısıyla yerli Selçuklu emîrleri için olduğu kadar sultanın iktidarı için de en büyük tehditlerden birisi olarak görülmekteydi. Bizce Simon De Saint Quentin'in Hârezmlilerin yeni sultanı devirmek ve içlerinden birisini tahta çıkarmak için hareket içerisinde bulunduklarını belirtmesi de tesadüf değildir. Bu rivayet yeni sultanın iktidarı için Hârezmlilerin oluşturduğu tehlikeyi ortaya koymaktadır. Hiç şüphesiz Hârezmlilerin Selçuklu topraklarını terketmesine sebep olan hareket sultanın kendi iktidarını sağlamak ve bu konudaki tehditleri bertaraf etmek adına icra ettiği bir girişimdi. Bununla birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Hârezmlî topluluklarının ülkesinde gerçekleştirdikleri taşkınlıklardan bıkarak onları topraklarından çıkarmasının ihtimal dâhilinde bulunduğu da düşünülmektedir³⁴⁵. Anlaşıldığı kadarıyla Hârezmlî lideri Kayır Han'ın tutuklanması devlet içindeki tüm Hârezmlilerin kovulması maksadıyla gerçekleştirilmemiş, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarına muhalif önemli bir devlet adamının tasfiyesi olarak planlanmıştır. Nitekim sultanın Selçuklu topraklarını terk eden Hârezmlileri geri döndürmek için epeyce çaba sarfetmesi bunun göstergesidir. Ancak Kayır Han'ın tutuklanması ile öngörülemeyen olaylar gerçekleşmiştir. Kayır Han'ın tutuklanması İbn Bîbî tarafından Sâdeddîn Köpek'in iftirası ve sultanı yanlış yönlendirmesinden kaynaklı bir olay olarak değerlendirilmektedir. Hâlbuki bu hareketin planlı bir şekilde genç sultan ve tahta çıkışını temin eden emîrlер tarafından kendi iktidalarına karşı mevcut tehditleri kaldırmaya yönelik bir fiil olarak gerçekleştirildiği açıktır.

2.3. El-Meliketü'l-Âdiliye'nin Tutuklanması ve Katli

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Hârezmlilere müdahaleden sonra gerçekleştirdiği diğer girişim kendisinin erkek ve kız kardeşlerinin annesi olan el-Meliketü'l-Âdiliye'yi tutuklatmak ve ardından siyaseten katlettirmek olmuştur. İbn Bîbî'nin anlatımına göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev kış mevsiminin geçmesi ve bahar mevsiminin gelmesiyle birlikte

³⁴⁴ Kaymaz, 2009: 42.

³⁴⁵ Matuz, 1973: 192.

Antalya'dan başkent Konya'ya hareket etme kararı almıştır. Maiyetiyle birlikte Konya'ya ulaşp bir süre burada ikamet etmiştir. Sonrasında da Aksaray'a gelmiş ve eğlence meclislerinde vakit geçirmiştir. Buradaki meclislerde emîrleriyle birlikte görüş alışverişinde bulunduktan sonra Kayseri'ye hareket etmiştir. Buraya ulaştığı vakit sultandan kardeşleri ile anneleri el-Meliketü'l-Âdiliye'yi birbirinden ayırma emri alan Sâdeddîn Köpek bu görevini icra etmiştir³⁴⁶.

El-Meliketü'l-Âdiliye Sâdeddîn Köpek eliyle çocuklarından ayrıldıktan sonra Dârü'l-Hısn unvanlı olan Ankara şehrine gönderilerek orada hapsedilmiştir. Sonrasında da yayın kırıışıyla boğularak siyaseten katledilmiştir³⁴⁷. İbn Bîbî'nin verdiği bilgiye göre asil yaratışlı ve son derece iffetli olan el-Meliketü'l-Âdiliye cellatlar kendisini katletmeye gelmeden hemen önce izin isteyip abdest almış ve iki rekât namaz kılmıştır. Namaz sonrasında: *“Allah'ım, ben senin kulunum ve kulunun zülüm görmüş, ümitsizliğe düşmüş, değersiz kızyım. Benimle çocuklarım arasına karanlık perde koydular. Ruhumu ve vicdanımı köreltip kanımı akıtmaya niyet ettiler. “Allah'ım, çocuklarımı sana emanet ediyorum. Onları koru. Sen tövbeleri kabul eder, kullarına acırsın” demiştir. O anda orada bulunan saray hocaları, bu duayı ezberleyip bir yere kaydetmişlerdir. Merhûme devamlı olarak; “zalimlere hakettikleri cezayı ver. Bana acı ve beni bağışla, tövbelerimi kabul et” dedikten sonra başörtüsünü iki üç kat dolayıp yüzünü kapayarak Kible'ye dönüp oturmuş ve hizmetçilerle helalleşmiştir. Kelime-i şehadet getirip Kur'an okumaya başladıktan sonra cellatlar gelip kendisini katletmişlerdir³⁴⁸.*

El-Meliketü'l-Âdiliye'nin tam olarak ne zaman katledildiği bilinmemektedir. Ancak İbn Bîbî'nin verdiği sultanın 1237 yılı kışını geçirdiği Antalya'dan bahar ile Kayseri'ye hareket ettiği bilgisinden hareketle bu olayın 1238 yılı ilkbaharında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. İbn Bîbî, el-Meliketü'l-Âdiliye'nin Ankara'da katledildiğini belirtse de kendisinin mezarı bir kümbet içerisinde Kayseri'de bulunmaktadır. El-Meliketü'l-Âdiliye'nin ölümünden çok sonra kızları tarafından 1247 yılında inşa edilen kümbet, 1970'li yıllara kadar Kayseri şehir merkezinin dışında kalan ve merkezdeki diğer tarihi yapılardan oldukça uzağa konumlanmış bir yerdedir. Ayrıca dikkat çekici bir şekilde Kayseri'yi Eyyûbî bölgesine bağlayan tarihi Sivas-Malatya yolunun hemen yanına inşa edilmiştir. Ahmet Akşit'e göre türbenin gerek

³⁴⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 472; İbn Bîbî (trc.) II, 26-27; İbn Bîbî (muhtasar) 192; Yazıcızâde *tevârih* 514-515.

³⁴⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 472; İbn Bîbî (trc.) II, 27; İbn Bîbî (muhtasar) 192; Yazıcızâde *tevârih* 515.

³⁴⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 472; İbn Bîbî (trc.) II, 27; Turan, 1971: 409; Sevim ve Merçil, 1995: 469; Turan, 2001b: 621; Cahen, 2002: 89; Kaymaz, 2009: 47; Kesik, 2015: 136; Öngül, 2017: 210; Kesik, 2018a: 318-319; Ersan, 2020: 82.

konumu gerekse de kitabesi siyasi bir protesto içermektedir³⁴⁹. Söz konusu türbenin Arapça kitabesinin tercümesi şöyledir:

“Burası, Eyûboğlu Melik Âdil Ebû Bekir’in -Allah onların kabirlerini nurlu, ruhlarını ve kokularını güzel kokulu eylesin- kızı uğur ve bereketlerin kaynağı, melikeler melikesi, dünya ve ahiretin hatunu, üstün hasletlerin sahibi, zamanın zübeydesi, dünyada kadınların efendisi, İslâm ve Müslümanların yüz akı, din ve dünyanın koruyucusu, takva sahibi, güzel ahlâklı, saadetli melikenin şehitliğidir. Bunun yapılmasını muhterem kızları -Allah onları emellerine ulaştırsın ve hallerini güzel kılsın- 645(1247) yılında emretti”³⁵⁰.

Edhem Eldem’e göre el-Meliketü’l-Âdiliye türbesinin inşa kitabesinde usüllere aykırı olarak devrin Sultanı II. İzzeddîn Keykâvus’un isim ve unvanlarının bulunmaması manidar bir durumdur. Ancak şaşırtıcı değildir. Zira anneleri devrin Sultanı II İzzeddîn Keykâvus’un babasının emriyle öldürülmüş ve el-Meliketü’l-Âdiliye’nin kızları bu olayın acısını unutmamışlardır³⁵¹.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in emriyle hanedan mensubu el-Meliketü’l-Âdiliye’nin siyaseten katledilmesi Türkiye Selçuklu tarihinde benzeri görülmeyen bir örnektir. Sultanın kendi iktidarına siyaseten tehdit olarak gördüğü engelleri ortadan kaldırma maksadına matuf olduğu anlaşılan bu hareketin sebebi hakkında da rivayet ve görüşler vardır. Bu hadiseye değinen diğer bir kaynak olan Simon De Saint Quentin’e göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev meşru varis olmadığı için, Selçuklu emîrlerinin üvey annesi ve kardeşleriyle birleşerek kendisini öldürmelerinden korkmaktadır. Emîr Sâdeddîn Köpek ise sultanı teskin ederek kendisini bu durumdan kurtaracağını belirtmiş, sonrasında da sultanın üvey annesinin ve kardeşlerinin öldürülmesini sağlamıştır³⁵². Öte yandan Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın büyük oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev yerine ortanca oğlu İzzeddîn Kılıç Arslan’ı veliaht ilan edilmesini sağlayan kişinin el-Meliketü’l-Âdiliye olduğu, bu sebeple Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev’in kendisine karşı bir kin beslediği de iddia edilmektedir³⁵³.

Feda Şamil Arık’a göre ise el-Meliketü’l-Âdiliye’nin katledilmesinin sebebi, oğulları Melik İzzeddîn Kılıç Arslan ve Melik Rükneddîn’in yaşça küçük olmasından ötürü onların velâyetini üstlenmiş olmasıydı. Zira hayatta olması durumunda veliaht ilan edilmiş olan oğlu

³⁴⁹ Akşit, 2002: 243-244.

³⁵⁰ Edhem, 2011: 70; Akşit, 2002: 244; Önkâl, 2015: 101.

³⁵¹ Edhem, 2011: 70; Akşit, 2002: 244; Kaymaz, 2009: 47 dn. 27.

³⁵² Saint Quentin 52. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in el-Meliketü’l-Âdiliye ve kardeşlerinin varlığından çekinmesi hususu hakkında ayrıca bk. Arık, 1999: 88-89; Bal, 2005: 87.

³⁵³ Artuk, 1949: 105-107; Demirdal, 1968: 45. Salim Koca’ya göre kuşkusuz Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev babası tarafından kardeşlerinin gerisine düşürülmekten ve kendisinin feda edilmesinden büyük bir burukluk hissetmiş, ancak içerlemesine rağmen en ufak bir tepki gösterememiştir (Koca, 2010a: 351).

İzzeddîn Kılıç Arslan'ın haklarını savunup sahip çıkması doğal olan el-Meliketü'l-Âdiliye'nin varlığı, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından kendi iktidarına yönelik bir tehdit olarak görülmüştür³⁵⁴. Buraya kadar ele geçen verilerden anlaşıldığı kadarıyla el-Meliketü'l-Âdiliye'nin katletilmesi hadisesi tahta yeni çıkmış olan sultanın kendi iktidarına yönelecek her türlü tehditi ortadan kaldırmasına yönelik bir harekettir. Bu fiilin yeni hükümdarın iktidarını tesis ve devletin iç meseleler sebebiyle yıpranmasını engellemek için icra edilen yapılan siyasi bir faaliyet olduğu açıktır. Kadın bir hanedan mensubunun katli hadisesi Türkiye Selçuklu tarihi adına bir ilk olsa da Türk Tarihine bir bütün olarak bakıldığında bazı örnekleri görülmektedir. El-Meliketü'l-Âdiliye'nin katli olayı hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren İbn Bîbî, olayı sadece üzücü bir hadise olarak dramatik bir şekilde anlatmakta işin siyasi yönünü ise göz ardı etmektedir. Konuyu basiretsiz, düşüncesiz ve tecrübesiz bir hükümdarın emri ve kötü yaratılışlı Sâdeddîn Köpek eliyle gerçekleştirilen insanlığa sığmaz bir suç olarak göstermektedir. Hâlbuki bu faaliyetin en önemli yönü siyasi yönüdür. Zira Eyyûbî hanedanına mensup, üstelik I. Alâeddîn Keykubâd gibi büyük bir hükümdarın eşi olup iki de erkek çocuk dünyaya getirmiş bir melikenin siyasi gücünün olacağı da muhakkaktır. El-Meliketü'l-Âdiliye olayı hakkında bilgi veren kaynaklar bahsetmese de melikenin oğullarının haklarını daha da önemlisi canlarını korumak için siyasi meselelere dâhil olmak zorunda olduğu ortadadır. Bu nedenle kuvvetle muhtemel olarak el-Meliketü'l-Âdiliye'nin çocukları adına giriştiği faaliyetler, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve etrafına toplanan Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ile Hârezmli karşıtı emîrlere tarafından tehdit olarak görülmüş, en nihayetinde de süreç melikenin siyaseten katli ile sonuçlanmıştır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve kendisini yönlendiren emîrlerin el-Meliketü'l-Âdiliye konusunda iktidar değişiminin sene-i devriyesi dolmadan harekete geçmeleri, melikenin ve kendisini destekleyenlerin siyasi faaliyetler yürüttüğüne işaret etmektedir. Kaynaklarda el-Meliketü'l-Âdiliye ile birlikte hareket eden emîrlere dair bilgi bulunmasa da bunların Hüsâmeddîn Kaymerî ve Hârezmli Kayır Han gibi emîrlere olması kuvvetle muhtemeldir.

2.4. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Kardeşlerini Tutuklatması

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle el-Meliketü'l-Âdiliye'nin tutuklanıp siyaseten katlinden hemen sonra kendisinin kardeşleri hakkında da bir karar alınmıştır. İlk etapta sultanın henüz çocuğu olmaması nedeniyle hanedanın sona ermesi tehlikesine karşı Melik İzzeddîn Kılıç Arslan ve Rükneddîn'in doğrudan katli yoluna gidilmemiştir. Kayseri'de

³⁵⁴ Arık, 1999: 88-89.

annelerinden ayrılarak sultanın fermanıyla Borgulu³⁵⁵ (برغلو)'ya götürülmeleri ve orada hapsedilmeleri uygun görülmüştür. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Berduliye isimli eşinden Melik İzzeddîn Keykâvus, Rum cariyesinden Rükneddîn Kılıç Arslan ve Gürcü Hatun isimli eşinden Melik Alâeddîn Keykubâd dünyaya geldikten sonra Borgulu'daki kardeşlerini siyaseten katl kararı almıştır. Bu görevi ise Melik İzzeddîn Keykâvus'un atabegliğine getirdiği Üstâddüddâr Mübârizeddîn Armağanşâh'a vermiştir³⁵⁶.

İbn Bîbî'ye göre kendisine meliklerin katli görevi verilen Atabeg Mübârizeddîn Armağanşâh, iyi işleri ile tanınan dürüst bir insan olmakla meşhurdu. Rivayete göre kendisi bu iki meliği katletme emrini yerine getirememiştir. Onlar yerine iki köle öldürerek sultanı görevi yerine getirdiğine ikna etmiştir. Bir başka rivayete göre de melikleri katletmiştir. Ancak meliklerin Atabeg Mübârizeddîn Armağanşâh eliyle katledildikleri kesinlik kazanmamıştır³⁵⁷. Her ne kadar meliklerin katli meselesi İbn Bîbî'ye göre kesinlik kazanmamış olsa da böyle bir emrin yerine getirilmemesi ihtimal dışındadır. Nitekim Nejat Kaymaz da İbn Bîbî'nin meliklerin katli meselesini Atabeg Mübârizeddîn Armağanşâh'ın şahsı üzerinden değerlendirdiğini, ancak ister onun eliyle ister başkasının eliyle olsun meliklerin muhakkak katledildiğini belirtmektedir. Mühim olanın da bu gerçek olduğunu ayrıca vurgulamaktadır³⁵⁸. Türk veraset sisteminden kaynaklanan iç savaş tehlikesi ve nizam-ı

³⁵⁵ Borgulu günümüzde Isparta'nın Uluborlu ilçesi olarak bilinen köklü geçmişe sahip olan önemli bir kenttir. Gayet müstahkem olan bu kent üç tarafında derin uçurumlar bulunan bir vadiye konumlanmıştır. Bu derin uçurumların ikisinde büyük dere yatakları bulunmaktadır. Şehre tek bir yoldan ulaşım sağlanmaktadır. Ancak bu yol üzerine yapılan kale ile şehir tamamen güvenli hale getirilmiştir. Uluborlu, Doğu ve İç Anadolu'yu Batı Anadolu'ya bağlayan ticaret yolları üzerinde bulunması, ayrıca kurulduğu tepenin eteklerindeki tarıma elverişli ova sebebiyle tarih boyunca insanların yerleştiği bir merkez olmuştur (Bakır, 2013: 55). 1074 yılında Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Kutalmış oğlu Süleyman Şah tarafından Doğu Roma İmparatorluğu'ndan fetih yoluyla alınan Uluborlu, 1120 yılında dönemin imparatoru Ioannes II Komnenos tarafından geri alınmıştır. İlerleyen süreçte bu defa 1180 yılında Sultan II. Kılıç Arslan tarafından tekrar Türkiye Selçuklu hâkimiyetine sokulan şehir, bu tarihten sonra Türklerin elinde kalmıştır (Bakır, 2013: 56-57). Selçuklular devrinde Uluborlu için ayrıca bk. Demirdal, 1968: 39-43; Uzal, 2006: 17-59.

³⁵⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 473; İbn Bîbî (trc.) II, 27-28; İbn Bîbî (muhtasar) 192-193; Yazıcızâde *tevârih* 515; Turan, 1971: 409-410; Alptekin, 1992: 300; Sevim ve Merçil, 1995: 469; Kaymaz, 2009: 47-48; Öngül, 2017: 210; Ersan, 2020: 82.

³⁵⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 472-473; İbn Bîbî (trc.) II, 27; İbn Bîbî (muhtasar) 192-193; Yazıcızâde *tevârih* 515; Turan, 1971: 410; Cahen, 2002: 89; Öngül, 2017: 210-211. Muharrem Kesik'e göre Atabeg Mübârizeddîn Armağanşâh melikleri öldürmeden geri dönmüş ve vaziyeti Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Emîr Sâdeddîn Köpek'den gizlemiştir (Kesik, 2015: 136; Kesik, 2018a: 319). Türkiye Selçukluları'nda siyaseten katl hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Arık, 1999: 43-95; Bal, 2005: 75-100.

³⁵⁸ Kaymaz, 2009: 47 dn. 29.

âlemin tesisi zorunluluğu ortadayken devlet tecrübesine sahip olan, üstâdüddârlık ve atabeglik gibi önemli görevleri üstlenmiş bulunan bir Selçuklu emîrinin böyle hayatı bir görevi yerine getirmemesi mümkün değildir. İbn Bîbî Mübârizeddîn Armağanşâh'ın kişiliğine vurgu yaparak böyle bir işin onun eliyle yapılabileceğine halk tarafından da pek inanılmadığını ima etmektedir. Ancak kendisi el-Meliketü'l-Âdiliye'nin katli meselesinde olduğu gibi nizam-ı âlem ve iktidarın tesisi için gerekli olan siyaseten katli gerekliliğini yine göz ardı etmekte, bu zorunluluktan kaynaklanan meseleyi kötü ve çirkin bir fiil olarak addetmektedir.

Borgulu'da tutuklu bulunan meliklerin öldürülme tarihleri de belli değildir. Simon De Saint Quentin meliklerin Sâdeddîn eliyle anneleri el-Meliketü'l-Âdiliye ile birlikte öldürüldüklerini nakletmektedir³⁵⁹. Ancak bu bilginin doğru olma ihtimali mümkün değildir. Zira meliklerin anneleri ile birlikte öldürülmeleri Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in henüz erkek evladı olmamasından ötürü Selçuklu soyunun kesilmesi tehditini ortaya çıkaracağından o sırada uygulanması mümkün gözükmemektedir. İbn Bîbî ise meliklerin katledilme tarihlerini vermemekle birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in oğullarının dünyaya gelmesinden sonra katledildiklerini ifade etmektedir. Ancak bu 3 melikin doğum tarihlerini de vermemektedir. Bu bir tarihlendirme problemi yaratsa da İbn Şeddâd sultanın en büyük oğlu İzzeddîn Keykâvus'un h. 636 (1238-1239) yılında doğmuş olduğu bilgisini vermektedir³⁶⁰. Bu bilgiden hareketle de Melik İzzeddîn Kılıç Arslan ve Rükneddîn'in anneleri el-Meliketü'l-Âdiliye'nin katledildiği 1238 baharından kısa bir süre sonra katledilmiş olmaları ihtimal dâhilindedir. Zira anlaşıldığı kadarıyla Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in oğulları İzzeddîn Keykâvus ve Rükneddîn Kılıç Arslan peşpeşe dünyaya gelmişler, onların doğmasıyla da Selçuklu soyunun artık II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in evlatlarından süreceği anlaşıldığından Borgulu'da tutuklu bulunan kardeşleri Melik İzzeddîn Kılıç Arslan ve Rükneddîn boğdurulmuşlardır.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle siyaseten katledilen Melik İzzeddîn Kılıç Arslan ve Rükneddîn'in Borgulu'daki yaşamları hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte meliklerin ikameti için Borgulu'daki Kılıç Arslan Medresesi'nin tahsis edildiği düşünülmektedir. Hatta meliklerin katledildikten sonra bu medreseye defnedildikleri, türbelerinin ise medrese avlusunda bulunduğu iddia edilmektedir. Ancak medresenin Cumhuriyet devrinde yıkılması nedeniyle, günümüze medrese ve meliklerin türbelerinden pek bir iz kalmamıştır³⁶¹.

³⁵⁹ Saint Quentin 52.

³⁶⁰ İbn Şeddâd *târih* 32.

³⁶¹ Demirdal, 1968: 45-46.

2.5. Sâdeddîn Köpek Eliyle Selçuklu Devlet Erkânının Tasfiyesi

2.5.1. Emîr Şemseddîn Altunaba'nın Katli

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tahta çıkıp devlet dizginlerini ele aldıktan sonra özellikle kendisinin tahta çıkmasına yardımcı olan ve kendisinin tahta çıkışı sırasında muhalif duruş sergileyen Selçuklu emîrlere karşı bir siyaseten katl silsilesi başlatmıştır. Bu faaliyet de sultanın üvey annesi el-Meliketü'l-Âdiliye'nin katli ve kardeşleri İzzeddîn Kılıç Arslan ve Rükneddîn'in önce tutuklanması sonra da boğdurulmaları olayıyla bir bütünlük arz etmektedir. Osman Turan'a göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, ne veliaht ilan edilen kardeşi İzzeddîn Kılıç Arslan'ı destekleyen Hârezmlilere, ne de diğer yerli emîrlere güvenmiyordu. Onların kendisine sadakatle bağlanacaklarını ve tahtı kendisine bırakacaklarını da düşünmüyordu. Bu aşamada sultanın en yakınında Sâdeddîn Köpek bulunuyordu. Emîr Sâdeddîn Köpek ilk tehditin Hârezmliler olduğuna sultanı ikna ettikten sonra, sırasıyla diğer büyük emîrlere yönelik tasfiye hareketlerine başlamıştır³⁶². Nejat Kaymaz ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkmasından hemen sonra kendisini destekleyen emîrlerin arasında da çok büyük ayrışmalar yaşandığına dikkat çekmektedir. Ona göre yeni sultanın etrafında bulunan emîrlere şahsi çıkarlarının peşine düşmüşler ve kendi aralarında birleşememişlerdir. Bu emîrlerin arasında sonradan başlayan siyasi nüfuz mücadelesi, kısa süre sonra kişisel düşmanlığa dönüşmüş ve yeni sultanın tahta çıkmasını sağlayan emîrlerin birbirlerine duydukları güven tamamen ortadan kalkmıştır. Selçuklu devlet adamlarının birleşememesi de Sâdeddîn Köpek gibi bir figürün ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır. Hârezmliler meselesinin kontrolden çıkarak devlete zarar veren bir şekilde sonuçlanması, Selçuklu emîrleri arasındaki güvensizlik ortamını iyice gün yüzüne çıkarmıştır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkmasını sağlayan yerli emîrlere, Hârezmliler karşıtı olmakla birlikte Sâdeddîn Köpek'in Hârezmlileri ortadan kaldırmak dışında başka gayeleri olduğunu anlamışlardır. Bu olaydan sonra Sâdeddîn Köpek'in sultana iyice yakınlaşmayı başarması diğer emîrlere endişelendirmiş ve onun Hârezmliler meselesinin başarısızlıkla sonuçlanmasında birincil derecede sorumlu olduğu dillendirilmeye başlanmıştır. Yerli emîrlere endişe içinde bulunurken, Emîr Sâdeddîn Köpek'in tam aksine gayet rahat ettiği olayların gidişatından anlaşılmaktadır. Nitekim kendisi diğer emîrlerin yokluğunda Antalya'da sultanın yakınında bulunarak gerçekleştireceği işlerin hazırlıklarını yapmıştır. Bu nedenle Sâdeddîn Köpek Hârezmliler meselesindeki başarısızlığın kendisine mal edilmesi durumundan

³⁶² Turan, 1971: 407-409.

rahatlıkla sıyrılmış ve tüm vebali kendisinin aleyhine çalışan diğer emîrlerin boynuna yüklemeyi başarmıştır³⁶³.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarının ilk yıllarında sultanın en yakın emîri haline geldiği açıkça görülen Sâdeddîn Köpek'in bu umerâ katli meselesinde sultanın bu konudaki emirlerini yerine getiren kişi olduğu görülmektedir. İbn Bîbî'nin bahsettiği üzere, Sâdeddîn Köpek Selçuklu umerâsını katl için çevirdiği entrikalara Naib Kemâleddîn Kâmyâr'ın Hârezmlilerle ilgili görevden başarısızlıkla dönmesi üzerine başlamıştır. Sâdeddîn Köpek ilk aşamada bu görevin başarısız komutanı Naib Kemâleddîn Kâmyâr'ın şahsı üzerinden bazı entrikalara başlamışsa da siyaseten katl silsilesinin ilk kurbanı Atabeg Emîr Şemseddîn Altunaba olmuştur.

Emîr Şemseddîn Altunaba'nın hayatı hakkında pek bilgi mevcut değildir. Kendisinin ismi unvanlarıyla birlikte Türkiye Selçuklu Sultanı II. Süleymanşah iktidarında hicri 598 (1201-1202) tarihli vakfiyesinde *“El-Emîrû'l-İşfehsâlâr el-Ecel el-Kebîr el-Âlim el-Âmil el-Âbid ez-Zâhid el-Mücâhid el-Murâbıt eş-Şemseddîn Ziyâül-İslâm Bahâü'd-devle Muhibbü'l-Umerâ ve's-Selâtin Ebû Saîd Altunaba bin Abdullah”* şeklinde geçmektedir³⁶⁴. Bu bilgiden kendisinin gulam kökenli bir emîr olduğu anlaşılmaktadır. Osman Turan, vakfiyesindeki bilgilerden hareketle Emîr Şemseddîn Altunaba'nın vakfiyesini hazırlattığı yıllarda henüz genç bir emîr olduğunu, daha büyük mevkilere yaşının ileri safhalarında gelmiş olduğunu belirtmektedir³⁶⁵. Emîr Şemseddîn Altunaba'nın adı kaynaklarda I. Alâeddîn Keykubâd devrinde gerçekleşen iki elçilik görevi vesilesiyle geçmektedir. Bunların ilki Eyyûbîlerden el-Meliketü'l-Âdiliye'nin istenmesi amacıyla ve evlilik münasebetiyle kaydedilir³⁶⁶. İkinci olarak Çaşnigîr Emîr olarak I. Alâeddîn Keykubâd devrinde Celâleddîn Hârezmşah'a Erzincan Kadısı Kemâleddîn Kâmyâr ile birlikte elçi olarak gönderilmesi hadisesinde ismi

³⁶³ Kaymaz, 2009: 42-44. Salim Koca'ya göre, Emîr Sâdeddîn Köpek sultanın çocuk yaşta ve aklının yetersiz olmasından istifade ile onu diğer emîrlere karşı doldurmayı ve kendisini sultanın en sadık hizmetkârı ve danışmanı gibi göstermeyi başarmıştır. Öte yandan ulaşılmaz konumdaki Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, diğer emîrlerle bağlantısını koparıp yalnızca Sâdeddîn Köpek'in tek taraflı görüşlerine ve bilgilerine fırsat vererek kendisine ulaşan yolları bizzat kendisi kapatmak gibi zararlı bir iş de yapmıştır. Bu durumda sultan tamamen Sâdeddîn Köpek'in istediği yönde düşünüyor ve hareket ediyordu. Bu nedenle vaziyet dışarıdan yönetim erkinin yalnızca Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in elindeymiş gibi görünmesine rağmen, aslında iktidar dizginlerinin başında emîr Sâdeddîn Köpek bulunuyordu (Koca, 2010b: 77-78).

³⁶⁴ Turan, 1947a: 223.

³⁶⁵ Turan, 1947a: 197-198.

³⁶⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 293-297; İbn Bîbî (trc.) II, 309-312.

geçmektedir³⁶⁷. Sonrasında ise Celâleddîn Hârezmşah'a karşı gerçekleştirilen Yassıçemen Savaşı'ndan sonra Erzurum'un zapt edildiği sırada Selçuklu ordusunda komutan olarak görev aldığı görülmektedir³⁶⁸. I. Alâeddîn Keykubâd devrinde Harput'un da zaptında görev alan Emîr Şemseddîn Altunaba³⁶⁹, sultanın ölümünden kısa süre önce büyük oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'in atabegliğine atanmıştır³⁷⁰.

Atabeg Emîr Şemseddîn Altunaba, Sâdeddîn Köpek'in Hârezmli meselesi sonrasında çevirmeye başladığı entrikaların farkına varan ilk kişi gibi görünmektedir. Belki de bu durum Sâdeddîn Köpek'in Kemâleddîn Kâmyâr yerine ilkin ona yönelmesine sebep olmuştur. Nejat Kaymaz'a göre Emîr Sâdeddîn Köpek'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev üzerinde nüfuz elde etmesi diğer Selçuklu emîrlerini rahatsız etmişti. Zira onlar bu durumun kendileri için meydana getirebileceği felaketleri öngörmüşlerdi. Bu nedenle aralarında Sâdeddîn Köpek aleyhinde konuşmalar gerçekleşmiş, ancak birbirlerine güvenmedikleri için ortak hareket edememişler ve somut adımlar atamamışlardır³⁷¹. Emîr Sâdeddîn Köpek'e karşı muhalefetin açıkça dillendirilmesi ve Selçuklu emîrlerinin Sâdeddîn Köpek eliyle tasfiyesine giden sürecin ayrıntıları İbn Bîbî'den öğrenilmektedir. İbn Bîbî'nin verdiği bilgiye göre Atabeg Emîr Şemseddîn Altunaba, divanda Sâdeddîn Köpek'in herkes için çok zararlı olacağını bu yüzden kendisinin devlet işlerinden uzaklaştırılması gerektiğini açıkça dillendirmeye başlamıştır. Durumun farkında olan Naib Kemâleddîn Kâmyâr ise atabegi bu konuda engellemeye çalışmıştır. Ancak bu iki emîrin söz ve faaliyetleri işbirlikçileri tarafından Sâdeddîn Köpek'e ulaştırılmaktaydı. Sâdeddîn Köpek aldığı duyumlar yanında Emîr Tâceddîn Pervâne'yi kendisine bu hususta ortak haline getirmişti. Her vesileyle sultanı Atabeg Emîr Şemseddîn Altunaba hakkında iftira ve yalanlarla dolduruşa getirmekteydi. Nihayetinde birgün Tâceddîn Pervâne ve parmağında sultanın yüzüğü ile Sâdeddîn Köpek divâna geldiklerinde, Sâdeddîn Köpek aniden divân fermanları üzerine nişan koymakla meşgul olan Şemseddîn Altunaba'nın aksakalına yapışmış ve emîri bulunduğu yerden çıkarmıştır. Onu bir muhafız cândâra teslim etmiş, o da atabegi şehrin dışına çıkararak katletmiştir. Bu hadise karşısında emîrlerin ve devlet büyüklerinin hiçbirisi seslerini çıkaramamışlardır³⁷². Osman Turan, İbn Bîbî'nin bu

³⁶⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 380-385; İbn Bîbî (trc.) II, 385-388; En-Nesevî *es-siret* 317-318; En-Nesevî *es-siret* (trc.) 125.

³⁶⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 409-412; İbn Bîbî (trc.) II, 412-414.

³⁶⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 440; İbn Bîbî (trc.) I, 437-438.

³⁷⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 458-459; İbn Bîbî (trc.) I, 454.

³⁷¹ Kaymaz, 2009: 44.

³⁷² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 470-471; İbn Bîbî (trc.) II, 25-26; İbn Bîbî (muhtasar) 191-192; Yazıcızâde *tevârih* 513-514; Turan, 1971: 409; Alptekin, 1992: 300; Kaymaz, 2009: 44-46; Koca, 2010b: 78-79; Kesik, 2015: 136;

sırada verdiği Emîr Şemseddîn Altunaba'nın aksakallı olduğu bilgisinden hareketle, onun öldürüldüğü sırada altmışlı ya da yetmişli yaşlarda olduğunun düşünülebileceğini belirtmektedir³⁷³. Bununla birlikte Emîr Şemseddîn Altunaba'nın öldürülme tarihinin ise 1238 yılının başları olduğu düşünülmektedir³⁷⁴.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkmasında büyük bir rol oynayan ve kendisinin melikliği zamanında atabegi olan Emîr Şemseddîn Altunaba bu şekilde siyaseten katledilerek ortadan kaldırılmıştır. Burada İbn Bîbî, Selçuklu emîrlerinin ve devlet büyüklerinin suskunluğunu, büyük bir haksızlık karşısında gösterilen utanç verici bir suskunluk olarak görür gibidir³⁷⁵. Ancak Sâdeddîn Köpek'in elinde bulunan sultan yüzüğü (انگشتری سلطان) hükmün Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından verildiğinin işaretidir. Dolayısıyla emîrlerin ve devlet büyüklerinin bu hükme karşı gelmesi sultanın emrine karşı gelmek manasına geleceğinden kimse bir müdahalede bulunamamıştır. Salim Koca'ya göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yüzüğünü Emîr Sâdeddîn Köpek'e vermesi büyük bir hataydı. Sultan, hükümdarlık ve iktidar alameti olan yüzüğünü Sâdeddîn Köpek'e vererek hem kendi otoritesini sarsmış, hem de Sâdeddîn Köpek'i her türlü işinde tam yetkili ve özgür hale getirmiştir. Nitekim Emîr Sâdeddîn Köpek sultan yüzüğünün kendisine verdiği meşrûiyet ile rahatça hareket etmiş ve istediğinden çok daha büyük bir güç elde etmiştir³⁷⁶.

Atabeg Emîr Şemseddîn Altunaba katledildikten sonra divân dağılınca bu kez Sâhib Şemseddîn İsfahânî, Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'a Sâdeddîn Köpek'i durdurmaları gerektiğini, yoksa başkalarının da zarar göreceğini söylemiştir. Birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in huzuruna çıkarak onu Sâdeddîn Köpek tehlikesi hakkında ikna etmeyi teklif etmiştir. Ancak Kemâleddîn Kâmyâr, onu dinlemediği gibi kendi selameti adına daha fazla

Kesik, 2018a: 318; Ersan, 2020: 80-81. İbn Bîbî, Atabeg Emîr Şemseddîn Altunaba'nın nerede katledildiğini söylememektedir. Ancak ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Konya'da divândan çıkarılarak katledilmiştir. Bunun yanında Müneccimbaşı, Emîr Şemseddîn Altunaba'nın ismini eski emîrlerden Seyfeddîn Ayaba el-Çaşnigîr ile karıştırarak Şemseddîn Atabeg Ayaba el-Çaşnigîr olarak vermekte ve Sâdeddîn Köpek tarafından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle Antalya'da katledildiğini zikretmektedir (Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 76).

³⁷³ Turan, 1947a: 200.

³⁷⁴ Nejat Kaymaz'a göre İbn Bîbî'nin verdiği bilgilerden Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in, 1237 yılı sonbaharında Kayseri'den kışlık merkez olan Antalya'ya hareket ettiği anlaşılmaktadır. Sultanın Antalya'ya Eylül ayında hareket ettiği düşünülecek olursa, iki ay sonra Antalya'ya gelmeleri emredilen diğer emîrlerin oraya Aralık veya Ocak ayında ulaşmaları kuvvetle muhtemeldir. Selçuklu emîrlerinin Antalya'ya ulaşmaları ve sonrası da hesaba katılırsa Emîr Şemseddîn Altunaba'nın katli olayının 1238 yılının ilk aylarında gerçekleşmiş olabileceği ortaya çıkmaktadır (Kaymaz, 2009: 46 dn. 22).

³⁷⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 470-471; İbn Bîbî (trc.) II, 25-26; İbn Bîbî (muhtasar) 191-192.

³⁷⁶ Koca, 2010b: 78.

konusmasına da izin vermemiştir. Bu andan itibaren de Emîr Sâdeddîn Köpek'in Selçuklu devlet erkânı üzerindeki tahakkümü iyice artmıştır³⁷⁷. Nejat Kaymaz, Emîr Kemâleddîn Kamyâr'ın Emîr Şemseddîn Altunaba ve Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin Sâdeddîn Köpek hakkındaki uyarıları karşısında takındığı tavrın üzerinde özellikle durmaktadır. Ona göre Emîr Kemâleddîn Kamyâr'ın harekete geçmeye çalışanlara katılmamasının ve onları durdurmasının sebebi muhalif girişimlerin Sâdeddîn Köpek'e karşı başarılı olacağına inanmamasıydı. Ayrıca kuvvetle muhtemel olarak Kemâleddîn Kamyâr ya sözlerinin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev nezdinde etki uyandırmayacağını düşünüyor ya da bazı emirlere güvenmiyordu. En nihayetinde Kemâleddîn Kamyâr'ın bu hareket tarzı Sâdeddîn Köpek'in tüm devlet erkânını sindirmesine imkân vermiştir³⁷⁸.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emri ve Sâdeddîn Köpek'in eliyle katledilen Atabeg Emîr Şemseddîn Altunaba'nın banisi olduğu bazı eserler günümüze ulaşmıştır. Bunlardan birisi vakfiyesinden de anlaşıldığı üzere Altunaba Hanı olarak bilinen ve Konya-Beyşehir yolu üzerinde bulunan handır³⁷⁹. Yine vakfiyesinden anlaşıldığı üzere Konya-Akşehir yolu üzerindeki Argıt Han da kendisinin yaptırttığı eserlerdendir³⁸⁰. Son olarak Konya şehir merkezinde bulunan ve İplikçi Câmii'nin yanında olup günümüze ulaşamayan bir medresesi bulunduğu bilinmektedir³⁸¹.

2.5.2. Emîr Tâceddîn Pervâne'nin Katli

Atabeg Emîr Şemseddîn Altunaba'dan sonra sıra bu hususta Sâdeddîn Köpek ile iş birliği yaptığı belirtilen Emîr Tâceddîn Pervâne'ye gelmiştir. Kendisinin hayatı hakkında pek bir bilgi yoktur. Siyasi kariyerine dair ilk bilgiye ise İbn Bîbî'de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın emriyle Ahlât bölegesinin ele geçirilmesi harekâtında tesadüf edilir. Yine burada verilen bilgiye göre kendisinin babası Kadı Şerefeddîn-i Erzincânî'dir³⁸². Emîr Tâceddîn Pervâne'nin asıl adı ise Tâceddîn Mehmed b. Şerefeddîn'dir ve Türkmen kökenli olduğu düşünülmektedir. Kendisi babası ile birlikte kuvvetle muhtemel olarak Erzincan Hâkimi Mengücekli Fahreddîn Behrâmşâh'ın hizmetinden ayrılarak Türkiye Selçuklu hizmetine

³⁷⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 471; İbn Bîbî (trc.) II, 26; İbn Bîbî (muhtasar) 191-192; Turan, 1971: 409; Kaymaz, 2009: 46; Koca, 2010b: 80; Topçu, 2019: 37-38.

³⁷⁸ Kaymaz, 2009: 46.

³⁷⁹ Konyalı, 1964: 1023-1027; Altun, 1989: 541; Uysal, 1994: 74.

³⁸⁰ Eyice, 1991: 354-355.

³⁸¹ Konyalı, 1964: 819-829; Atçeken, 1991: 315-321. Emîr Şemseddîn Altunaba'nın siyasi kariyeri hakkında ayrıca bk. Köymen, 2020: 198-200.

³⁸² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 427-431; İbn Bîbî (trc.) I, 427-430; İbn Bîbî (muhtasar) 168-171.

girmiştir³⁸³. Tâceddîn Pervâne'nin ahfadı hakkında da pek bilgi yoktur. Yalnızca kendisine ait olduğu anlaşılan Tâcü'l-Vezir Külliyesi'ndeki türbedeki iki mezartaşından Tâceddîn Pervâne'nin Mahmûd adında bir oğlu ve onun oğulları olarak Celâleddîn Kâsım ve Şeyh Suretî isminde iki torununun olduğu anlaşılmaktadır³⁸⁴.

Emir Tâceddîn Pervâne'nin Türkiye Selçuklu hizmetindeki görevlerine bakılacak olursa kendisinin Harput'un ele geçirilmesi için verilen mücadelede Niğde kuvvetlerine komutanlık yaptığı ve düşmanı mağlup ettiği bilgisine tesadüf edilmektedir³⁸⁵. Sonraki süreçte Ahlât bölgesinin Selçuklularca zaptından sonra oranın tahriri ve eksikliklerinin giderilmesi için gönderilen heyetin içerisinde de Tâceddîn Pervâne'nin ismi geçmektedir³⁸⁶. Kendisi Hârezmlilerin Türkiye Selçuklu hizmetine alınmasını sağlayan heyet içerisinde bulunmuş ve Hârezmli Emîri Kayır Han'ın sultana sadakat yemini etmesinde ısrarcı davranmıştır³⁸⁷. Emîr Tâceddîn Pervâne'nin Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarındaki son görevi de başarısızlıkla sonuçlanan Âmid kuşatmasına komutanlık yapmaktır³⁸⁸. Emîr Tâceddîn Pervâne Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümünden sonra tahta büyük oğlu Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in çıkmasını destekleyen emîrlerin en önde gelenlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır³⁸⁹.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'den aldığı yetkiyle Türkiye Selçuklu emîrlerini tasfiye etmeye başlayan Sâdeddîn Köpek'in entrikalarının önü kesilemediğinden bu sefer sıra kısaca hayatı hakkında bilgi verilen Emîr Tâceddîn Pervâne'ye gelmiştir. Tâceddîn Pervâne önceleri Sâdeddîn Köpek meselesini çok ciddiye almasa da onun faaliyetlerinin iyiden iyiye arttığını görünce göz önünden çekilmeye karar vermiştir. Bu nedenle kendisine ıktâ olarak verilen Ankara'ya giderek orada iyi vakit geçirmekle meşgul

³⁸³ Odabaşı, 2019a: 483.

³⁸⁴ Odabaşı, 2019a: 492. Tâceddîn Pervâne'nin torunlarının mezartaşları için ayrıca bk. Löytved, 1907: 79 (85 ve 86 numaralı mezartaşları); Konyalı, 1964: 759-761.

³⁸⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 439-441; İbn Bîbî (trc.) I, 437-438; İbn Bîbî (muhtasar) 176-177; Odabaşı, 2019a: 486-487.

³⁸⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 426-427; İbn Bîbî (trc.) I, 425-427; İbn Bîbî (muhtasar) 168-169; Odabaşı, 2019a: 487.

³⁸⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 429-431; İbn Bîbî (trc.) I, 428-430; İbn Bîbî (muhtasar) 170-171; Odabaşı, 2019a: 487.

³⁸⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 450-453; İbn Bîbî (trc.) I, 446-447; İbn Bîbî (muhtasar) 182; Odabaşı, 2019a: 488.

³⁸⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 464-466; İbn Bîbî (trc.) II, 19-21; İbn Bîbî (muhtasar) 188-190; Yazıcızâde *tevârih* 508-511.

olmuştur³⁹⁰. Ancak Sâdeddîn Köpek, Tâceddîn Pervâne'nin peşini bırakmamış Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kardeşlerini Borgulu'da hapsedtikten sonra Akşehir'e gelmiştir. Burada birtakım dedikoducular kendisine Emîr Tâceddîn Pervâne'nin Harput hâkiminin çalgıcı ve şarkıcı cariyelerinden birisiyle zina ettiğini söylemişlerdir. Sâdeddîn Köpek bunu duyar duymaz oranın kadı ve imamlarına danışarak efendisinin kölelerinden birisiyle zina eden kişi hakkındaki şer'î hükmün ne olduğunu sormuştur. Onlardan cevap olarak bu kişinin recm yoluyla taşlanarak katlinin vacip olduğunu öğrendik en sonra bu olayı ve kararı başbaşa oldukları bir sırada Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e anlatmıştır. Ayrıca sultana bu konuda herhangi bir şey yapmaması durumunda herkesin haddini aşacağını, dirlik ve düzenin bozulacağını, bütün olumsuzlukların da sultanın kendisinden bilineceğini telkin etmiştir³⁹¹.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Sâdeddîn Köpek'in Tâceddîn Pervâne hakkında söylediklerini dinledikten sonra İbn Bîbî'nin tabiriyle “*gençliğinin verdiği tedbirsizliğin ve şarâbın verdiği sarhoşluğun etkisiyle*” Emîr Tâceddîn Pervâne'nin cezalandırılması emrini vermiştir. Sultan emîrin şer'î hükümlere göre cezalandırılması için yüzüğünü Sâdeddîn Köpek'e vermiş, Ankara'ya gittiğinde Tâceddîn Pervâne'nin tüm mal ve mülkünün kayıt altına alınmasını sağlamak için bir de ferman tuğralatmıştır. Sâdeddîn Köpek bu şekilde hızlıca hareket ederek birkaç gün içerisinde Ankara'ya varmıştır. Orada sultan sarayına inerek Tâceddîn Pervâne'yi, şehrin imamlarını ve tüm önde gelen kişileri huzuruna çağırıştır. Herkesin toplanması üzerine de onlara sultanın emirlerini duyurmuştur. Tâceddîn Pervâne ister istemez sultan fermanının hükümlerine boyun eğmiş, tüm mal ve mülkü hızlıca Sâdeddîn Köpek tarafından belirlenerek kayıt altına alınmıştır. Bu sırada Tâceddîn Pervâne zincirlere vurularak zindana atılmıştır³⁹². Bütün mal ve mülkü tespit edildikten sonra gerek kişilik gerekse de mesleki yetenek bakımından eşsiz birisi olan Tâceddîn Pervâne, Sâdeddîn Köpek'in emriyle göbeğine kadar toprağa gömülmüştür. Yine Sâdeddîn'in emriyle ayak takımı emîri recm etmeye davet edilmiş ve böylece kendisi taşlanarak recm edilmek suretiyle Ankara'da katledilmiştir. Sonrasında Emîr Tâceddîn Pervâne'nin tüm para, mal ve mülkü

³⁹⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 471; İbn Bîbî (trc.) II, 26; İbn Bîbî (muhtasar) 192; Yazıcızâde *tevârih* 514; Turan, 1971: 409; Alptekin, 1992: 300; Bal, 2006: 270; Kaymaz, 2009: 47; Koca, 2010b: 80-81; Öngül, 2017: 210; Ersan, 2020: 81.

³⁹¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 473; İbn Bîbî (trc.) II, 28; İbn Bîbî (muhtasar) 193; Yazıcızâde *tevârih* 516; Odabaşı, 2019a: 490-491.

³⁹² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 473-474; İbn Bîbî (trc.) II, 28; İbn Bîbî (muhtasar) 193-194; Yazıcızâde *tevârih* 516; Münecimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 76; Turan, 1971: 410; Kaymaz, 2009: 48; Koca, 2010b: 82-84.

müsâdere edilerek sultanın hazinesine götürülmüştür³⁹³. Emîr Tâceddîn Pervâne, İbn Bîbî'den öğrenildiğine göre oldukça cömert, ilim irfan sahibi, Arapça yazı yazmada ve belagatta oldukça mahir kıymetli bir emîrdi³⁹⁴.

Emir Sâdeddîn Köpek eliyle arka arkaya iki önemli Selçuklu emîrinin ortadan kaldırılması devlet erkânı içerisinde büyük bir korkuya sebep olmuştur. Bu korkunun etkisiyle diğer Selçuklu emîrleri de Sâdeddîn Köpek'in yanında yer almak zorunda kalmışlardır. Zira oluşan ortam Selçuklu emîrlerinde huzur ve güven duygusu bırakmamıştır³⁹⁵. Hiç şüphesiz Emîr Sâdeddîn Köpek'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'den aldığı yetkiyle oluşturduğu tedhiş ortamı sultanın iktidarının ilk yıllarında devletin işleyişine oldukça zarar vermiştir. Ancak umerâ katli hadisesi Emîr Atabeg Şemseddîn Altunaba ve Emîr Tâceddîn Pervâne ile sınırlı kalmamış daha birçok emîr katledilmiş veya tasfiye edilmiştir. Ortadan kaldırılan ve tasfiye edilen emîrler arasında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkmasına destek verenler olduğu gibi kendisine karşı muhalefet edenler de bulunmaktadır.

2.5.3. Emîr Hüsâmeddîn Kaymerî'nin Tutuklanması

Emîr Sâdeddîn Köpek eliyle tasfiye edilen Selçuklu emîrlerden birisi de Hüsâmeddîn Kaymerî'dir. Kendisinin hayatı hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinden önceki siyasi kariyerine dair tek bilgi de Eyyûbî tarihçisi İbn Nazîf el-Hamevî tarafından verilmektedir. Buna göre kendisi Sultan I. Alâeddîn Keykubâd iktidarında ele geçirilen Ahlât bölgesinin tekrar imar ve ihya edilmesi, ayrıca tarımın geliştirilmesi için bölgeye gönderilen toplulukların mütevellisi yani sorumlu yöneticisiydi³⁹⁶. Hüsâmeddîn Kaymerî Hârezmlilerin lideri Kayır Han ile birlikte Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkmasına muhalefet edip Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın vasiyetine uyularak Melik İzzeddîn Kılıç Arslan'ın tahta çıkarılması gerektiğini düşünen grubun başını çekmektedir. Ancak kendisi tahta II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in çıkmasından sonra yeni sultana muhalefet etmesine rağmen Kemâleddîn Kâmyâr ve Hüsâmeddîn Kayır Han ile birlikte ona biat etmek zorunda kalmıştır. Ancak muhalefet ettiği sultanın iktidarında hemen tasfiye edilmediği gibi önemli bir

³⁹³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 474; İbn Bîbî (trc.) II, 28-29; İbn Bîbî (muhtasar) 194; Yazıcızâde *tevârih* 516-517; Müneccimbaş *câmiü'd-düvel* II, 76; Turan, 1971: 410; Arık, 1985: 56; Cahen, 2002: 89; Kaya, 2005: 67; Kaymaz, 2009: 48-49; Koca, 2010b: 84; Kesik, 2015: 137; Kesik, 2018a: 319; Hacıgökmen, 2018: 114; Odabaşı, 2019a: 491; Ersan, 2020: 81-82.

³⁹⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 474; İbn Bîbî (trc.) II, 28-29; Koca, 2010b: 84.

³⁹⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 474; İbn Bîbî (trc.) II, 29; İbn Bîbî (muhtasar) 194; Yazıcızâde *tevârih* 517.

³⁹⁶ İbn Nazîf *tarihü'l-mansûrî* 255-256.

makama getirilmiştir. Kendisi Hârezmlî Emîri Hüsâmeddîn Kayır Han'ın tutuklandığı ve Hârezmlîlerin Selçuklu hizmetini terkettiği sırada Beğlerbeğlik makamında bulunmaktaydı³⁹⁷.

Emîr Hüsâmeddîn Kaymerî'nin muhalifliği bir kenara bırakılarak önemli bir makama getirilmesi dikkat çekici bir durumdur. Ancak verilen bu önemli makam onu ilerleyen süreçte Sâdeddîn Köpek eliyle tasfiye edilmekten kurtaramamıştır. Nitekim Sâdeddîn Köpek, h. 25 Zilkade 635 Cuma (9 Temmuz 1238) tarihinde gerçekleşen Sümeysat Kalesi'nin zaptından³⁹⁸ döndükten sonra Emîr Hüsâmeddîn Kaymerî'ye de bir suç yüklemiştir. Onu bu gerekçe ile Malatya şehrinde hapsedirmiştir. Oldukça fazla olan mal ve mülkleri sultan adına müsâdere edilmiştir. Kendisi için günlük yarım men et, iki men ekmek³⁹⁹ ve diğer ihtiyaçları için de 3 dirhem istihkak olarak belirlenmiştir⁴⁰⁰. Sümeysat Kalesi'nin ele geçirilme tarihinden hareketle de Emîr Hüsâmeddîn Kaymerî'nin 635 yılı Zilhiccesi (Temmuz-Ağustos 1238) veya sonrasında tutuklandığı tahmin edilebilir.

2.5.4. Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ın Tutuklanması ve Katli

Emîr Sâdeddîn Köpek, Sümeysat Kalesi'nin zaptından dönüşte Emîr Hüsâmeddîn Kaymerî'yi de tutuklatırıp tasfiye ettikten sonra bu defa Türkiye Selçukluları'nın o dönemdeki en önemli emîrlerinden birisi olan Kemâleddîn Kâmyâr'a musallat olmuştur. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında kendisini kanıtlayarak devlete önemli hizmetlerde bulunan Kemâleddîn Kâmyâr⁴⁰¹, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkışı sırasında ona muhalif grubun yanında bulunmaktaydı. Ancak kendisi hem muhaliflerin harekete geçmesini hem de Emîr Şemseddîn Altunaba ile Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin Sâdeddîn Köpek'e karşı hareket etmesini engelleyerek daima mutedil bir tavır takınmasıyla dikkat çekmiştir. Ayrıca

³⁹⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 470; İbn Bîbî (trc.) II, 24-25; Yazıcızâde *tevârih* 513.

³⁹⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 476; İbn Bîbî (trc.) II, 30; İbn Bîbî (muhtasar) 195.

³⁹⁹ Walther Hinz'e göre Türkiye Selçukluları zamanında 260 dirhem veya 833 grama denk düşen küçük menn ağırlık birimi olarak kullanılmaktaydı. Ancak bu menn biriminin Türkiye'nin farklı şehirlerinde ve farklı tarihlerde farklı ağırlıklara denk düştüğüne dair bilgiler mevcuttur (Hinz, 1990: 26). Menn biriminin tam karşılığını 1230'ların Türkiye için hesaplamak oldukça zor olsa da İbn Bîbî tarafından malının ve mülkünün çokluğuna vurgu yapılan Emîr Hüsâmeddîn Kaymerî'ye Sâdeddîn Köpek tarafından reva görülen günlük yarım menn et ve iki menn ekmek oldukça düşük bir miktara tekabül etse gerektir. 1 menn'i 833 gram olarak kabul edecek olursak da Hüsâmeddîn Kaymerî'nin günlük istihkakının 416,5 gram et ve 1666 gram ekmeğe tekabül ettiği öne sürülebilir.

⁴⁰⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 478; İbn Bîbî (trc.) II, 32; İbn Bîbî (muhtasar) 196; Yazıcızâde *tevârih* 519-520; Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 77; Turan, 1971: 411; Arık, 1985: 56-57; Alptekin, 1992: 300; Kaymaz, 2009: 49; Koca, 2010b: 85; Kesik, 2015: 137; Ersan, 2020: 83.

⁴⁰¹ Türkiye Selçuklu Emiri Kemâleddîn Kâmyâr'ın devlet içindeki hizmetleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Köymen, 2020: 200-211.

yeni sultanın iktidarının ilk yıllarında devletin en önemli görevlerinden birisi olan Naiblik makamına getirildiği görülmektedir. Emîr Sâdeddîn Köpek ise yine Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'den aldığı emirle bu kez Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ı tutuklamıştır. Kendisini Konya'ya bağlı müstahkem yerlerden birisi olan Gavele Kalesi'ne (قلعهء كاوله) hapsetmiş ve orada kanını dökerek şehit etmiştir⁴⁰².

Emir Kemâleddîn Kâmyâr katledildikten sonra Müneccimbaşı'nın ifadesiyle adamları ve akrabaları da yakalanmış hatta bir kısmı katledilmiştir. Bir kısmının ise mallarına el konulmuştur⁴⁰³. Daha önceden tasfiye edilen Tâceddîn Pervâne ve Hüsâmeddîn Kaymerî'nin de malları ve mülkleri müsâdere edildiğinden Kemâleddîn Kâmyâr'ın ve kendisine bağlı ekibinin mallarının da müsâdere edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira bu fiil devlet kadrolarındaki tasfiye süreçlerinin değişmez bir kaidesidir.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle Sâdeddîn Köpek vasıtasıyla önce tasfiye sonra da katledilen Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ın katledilme tarihi de belli değildir. Sadece İbn Bîbî'de Sâdeddîn Köpek'in Sümeysat Kalesi'ni ele geçirdikten sonra Hüsâmeddîn Kaymerî'yi tasfiye ettiği sonra da Kemâleddîn Kâmyâr'ı ortadan kaldırmaya giriştiği kayıtlıdır. Sümeysat Kalesi'nin Eyyûbîlerden alınma tarihi ise h. 25 Zilkade 635 Cuma (9 Temmuz 1238) olduğundan⁴⁰⁴ Kemâleddîn Kâmyâr'ın da Emîr Hüsâmeddîn Kaymerî gibi 635 yılı Zilhiccesi (Temmuz-Ağustos 1238) veya sonrasında tutuklanıp katledildiği düşünülebilir. Ayrıca kendisinin hayratından günümüze ulaşan tek eser olan Malatya'daki Ali Baba Namazgâhı'nın h. 1 Zilkade 640 (22 Nisan 1243) tarihli kitabesinde kendisi merhûm olarak anılmaktadır⁴⁰⁵. Dolayısıyla bu tarihten evvel katledildiği ortadadır.

Kemâleddîn Kâmyâr hiç şüphesiz Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında Sâdeddîn Köpek eliyle ortadan kaldırılan Selçuklu emîrlerinin en mühimlerinden birisidir. Kendisinin hayatı ve siyasi kariyeri hakkında pek çok Selçuklu emîrine kıyasla önemli miktarda bilgi bulunmaktadır. Kendisinin ne zaman dünyaya geldiği bilinmemekle birlikte I. Alâeddîn Keykubâd'ın kendisine verdiği menşûrdan anlaşıldığı kadarıyla çocukluğundan itibaren devlet hizmetinde bulunmuştur. Ayrıca kendisi devlet görevine Sultan II. Kılıç Arslan

⁴⁰² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 478-479; İbn Bîbî (trc.) II, 32-33; Yazıcızâde *tevârih* 520-521; Turan, 1971: 410-411; Turan, 1988: 80; Kaymaz, 2009: 49; Koca, 2010b: 85; Kesik, 2015: 137; Hacıgökmen, 2018: 114; Köymen, 2020: 211; Ersan, 2020: 83. İbn Bîbî'nin muhtasar edisyonunda ise Sâdeddîn Köpek'in binbir dalavereye başvurarak sultandan aldığı fermanla yüksek ve değerli bir ahlaka sahip olan Kemâleddîn Kâmyâr'ı Gavele Kalesi zindanında şehit ettiği belirtilmektedir (İbn Bîbî (muhtasar) 196-197).

⁴⁰³ Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 77. Krş. Kaya, 2005: 67

⁴⁰⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 476; İbn Bîbî (trc.) II, 30; İbn Bîbî (muhtasar) 195.

⁴⁰⁵ Malatya Ali Baba Namazgâhı kitabesi için bk. Oral, 1948: 447.

devrinde başlamış olmalıdır⁴⁰⁶. Kendisinin ismine Sultan I. İzzeddîn Keykâvus zamanında h. 12 Cemaziye'l-evvel 610 (29 Eylül 1213) tarihinde hazırlanan Sivas Kesik Köprü Vakfiyesi'nin şahitleri arasında da rastlanmaktadır. Burada kendisinin ve babasının ismi Kâmyâr b. İshak olarak (کامیار بن اسحق) kayıtlıdır⁴⁰⁷. Malatya'daki Ali Baba Namazgâhı üzerinde bulunan inşa kitabesinde ise Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ın babasının adı Şücâeddîn İshâk (شجاع الدين اسحاق) olarak yazılıdır⁴⁰⁸. Bu bilgilerden Kemâleddîn Kâmyâr'ın gulam kökenli olmadığı anlaşılmaktadır. Kendisine ait ilk bilgi Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarının ilk yıllarında umerâ-yı evsâtan bir emîr olduğu yönündedir. Kendisi sultanın hışmına uğradığı gibi mal ve mülkünden olmuş, sürgün edilerek gözden düşmüştür. Ancak 2 yıllık sürgünden sonra Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Eşref'in ricasıyla tekrar devlet hizmetine dönmüştür. Sonrasında Şam Diyarı'na elçi olarak gidip gelmiş ve epeyce zenginleşmiştir⁴⁰⁹.

Emîr Kemâleddîn Kâmyâr daha sonraki yıllarda bu defa dergâhın büyük emîrlerinden ve ileri gelenlerinden birisi olarak Emîr Zâhireddîn Tercüman ile birlikte Sultan Celâleddîn Hârezmşah'ın elçilerinin karşılanması görevinde zikredilmektedir⁴¹⁰. Sonrasında ise Sultan Celâleddîn Hârezmşah'a elçi olarak gönderilen Şemseddîn Altunaba'nın gecikmesi sebebiyle onun ardından ikinci bir elçi olarak gönderilmesi vesilesiyle kayıtlara geçer⁴¹¹. Hatta kendisi bu elçilik görevi sırasında Hârezmli tarihçisi Nesevî tarafından Erzincan Kadısı olarak kaydedilmektedir⁴¹². Ancak elçilik görevi istenen sonucu vermeyip Hârezmlilerle savaşın kaçınılmaz olduğu anlaşıldığı zaman, Emîr Kemâleddîn Kâmyâr bu kez Eyyûbîlere elçi olarak gönderilmiştir. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın talebinin Eyyûbîler tarafından kabul edilmesi ve el-Melikü'l-Eşref'in gelmesi üzerine Emîr Kemâleddîn Kâmyâr iki sultan arasında tercümanlık yapmıştır⁴¹³. Emîr Kemâleddîn Kâmyâr 1230 yılında gerçekleşen Yassıçemen

⁴⁰⁶ Hacıgökmen, 2018: 92-93. Kemâleddîn Kâmyâr'a verilen menşûr hakkında ayrıca bk. Turan, 1988: 74-76.

⁴⁰⁷ Yinanç, 1994: 10-18.

⁴⁰⁸ Oral, 1948: 447. Kemâleddîn Kâmyâr, Nesevî tarafından da Kemâleddîn Kâmyâr bin İshâk olarak zikredilmektedir (En-Nesevî *es-siret* 318; En-Nesevî *es-siret* (trc.) 125). Kendisinin babasının adının Sâceddîn İshâk olduğu görüşü için ayrıca bk. Hacıgökmen, 2018: 92.

⁴⁰⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 271-273; İbn Bîbî (trc.) I, 289-290; İbn Bîbî (muhtasar) 109; Yazıcızâde *tevârih* 327; Hacıgökmen, 2018: 98-100.

⁴¹⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 374-375; İbn Bîbî (trc.) I, 379-381; İbn Bîbî (muhtasar) 146; Yazıcızâde *tevârih* 427-428.

⁴¹¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 380-384; İbn Bîbî (trc.) I, 385-387; İbn Bîbî (muhtasar) 148-150; Yazıcızâde *tevârih* 433-436; Hacıgökmen, 2018: 102-104.

⁴¹² En-Nesevî *es-siret* 317-318; En-Nesevî *es-siret* (trc.) 125; Hacıgökmen, 2018: 93-94.

⁴¹³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 384-387; İbn Bîbî (trc.) I, 388-390; İbn Bîbî (muhtasar) 150-152; Yazıcızâde *tevârih* 436-438; Hacıgökmen, 2018: 94; 104-106.

Savaşı'nda Selçuklu ordusunda komutan olarak görev yapmış ve Celâleddîn Hârezmşah'ın sol cenahının mağlup edilmesinde katkı sahibi olarak yeteneğini göstermiştir⁴¹⁴.

Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ın Türkiye Selçuklu Devleti içindeki kariyeri yukarıdaki bilgilerle sınırlı değildir. Kendisi h. 629 (1231-1232) yılında gerçekleşen Moğol saldırısını müteakiben düzenlenen başarılı Gürcü Seferi'ne komutanlık yapmış⁴¹⁵, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın emriyle Ahlât ve çevresinin Türkiye Selçuklu hâkimiyetine katılması sürecinde de rol almıştır⁴¹⁶. Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'a verilen görevlerden birisinin de Kayseri Sübaşılığı olduğu bilinmektedir. Zira kendisinin bu göreve atandığına dair Antalya'da yazılan h. 1 Muharrem 632 (26 Eylül 1234) tarihli menşûrun metni bilinmektedir. Bu menşûrda kendisinin memleket ve saltanatın en yüksek mertebesi olan Kayseri Sübaşılığı'na getirildiği belirtilerek sultan nezdinde kendisine verilen değer de gözler önüne serilmektedir⁴¹⁷. Sonraki süreçte sırasıyla Eyyûbîlere karşı kazanılan Derbendler Savaşı'nda⁴¹⁸ ve Harput'un Selçuklular tarafından zaptında görev almış, faydalı hizmetlerde bulunmuştur⁴¹⁹. Daha sonra Emîrül-Umerâlîğe yükseldiği görülen Kemâleddîn Kâmyâr, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın emriyle Eyyûbîlerin elinde bulunan Harran, Urfa ve Rakka'nın bağlı yerleriyle birlikte ele geçirilmesi görevini üstlenip başarıyla tamamlamıştır⁴²⁰. Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ın Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarından sonra oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde ise Naiblik makamına yükseldiği görülmektedir⁴²¹. Ancak bu kendisinin ulaştığı son makam olup yukarıda ayrıntısı verildiği üzere Sâdeddîn Köpek eliyle katledilmiştir. İbn Bîbî'nin Sâdeddîn

⁴¹⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 403-405; İbn Bîbî (trc.) I, 406-408; İbn Bîbî (muhtasar) 157-158; Yazıcızâde *tevârih* 460-463; Hacıgökmen, 2018: 106.

⁴¹⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 419-424; İbn Bîbî (trc.) I, 420-425; İbn Bîbî (muhtasar) 165-168; Yazıcızâde *tevârih* 475-480; Hacıgökmen, 2018: 106-108.

⁴¹⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 425-427; İbn Bîbî (trc.) I, 425-428; İbn Bîbî (muhtasar) 168-172; Yazıcızâde *tevârih* 481-483; Hacıgökmen, 2018: 108-109.

⁴¹⁷ Turan 1988, 92-93; Hacıgökmen 2018, 109-110.

⁴¹⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 436-439; İbn Bîbî (trc.) I, 434-437; İbn Bîbî (muhtasar) 173-175; Yazıcızâde *tevârih* 489-492.

⁴¹⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 439-441; İbn Bîbî (trc.) I, 437-439; İbn Bîbî (muhtasar) 175-177; Yazıcızâde *tevârih* 492-494.

⁴²⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 436-439; İbn Bîbî (trc.) I, 434-437; İbn Bîbî (muhtasar) 173-175; Yazıcızâde *tevârih* 489-492; Şeşen 1996, 25; Hacıgökmen, 2018: 109.

⁴²¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 469-470; İbn Bîbî (trc.) II, 24-25; İbn Bîbî (muhtasar) 190-191; Yazıcızâde *tevârih* 513; Münecimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 75-76; Cahen, 2002: 88-89.

Köpek eliyle katledilen veya tasfiye edilen Selçuklu emîrleri arasında en çok övdüğü emîr de Kemâleddîn Kâmyâr'dır⁴²².

İbn Bîbî, Sâdeddîn Köpek'in kendisinin helakı sürecini de kronolojik olarak Kemâleddîn Kâmyâr'ın katlinin hemen ardına koymaktadır. Böylece Kemâleddîn Kâmyâr gibi büyük bir emîrin katlini Sâdeddîn Köpek'in öldürülmesi sürecini ateşleyen fitil veya diğer bir tabirle bardağı taşıran son damla olarak göstermektedir. Kemâleddîn Kâmyâr hiç şüphesiz kişiliği, yetenekleri ve de başarıları ile devrinin önde gelen emîrlерinden birisi haline gelmiştir. Özellikle I. Alâeddîn Keykubâd iktidarında gerek siyasi olaylarda gerekse de diplomatik görevlerde aranan bir emîr olmuş ve pek çok başarı göstermiştir. Dolayısıyla İbn Bîbî tarafından abartılı olarak da olsa övülmesi anlaşılacak birşeydir. Ancak İbn Bîbî'nin Kemâleddîn Kâmyâr'ı bu kadar övmesinin ve önemine vurgu yapmasının tek sebebi kişiliği ve devlete olan yararlı hizmetleri değildir. Zira Kemâleddîn Kâmyâr; İbn Bîbî'nin annesi el-Bîbî el-Müneccime'yi Celâleddîn Hârezmşâh'ın huzuruna elçi olarak gittiğinde keşfeden, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ı onun varlığından haberdar eden ve Selçuklu hizmetine girmesini sağlayan kişidir. Kısacası Kemâleddîn Kâmyâr, İbn Bîbî ve ailesinin Selçuklu hizmetine girerek ikbal yıldızlarının parlamasına vesile olan kişidir. Kendisinin eserindeki bu uzun övgü de hiç şüphesiz Kemâleddîn Kâmyâr'a kendisi ve ailesi adına duyduğu minnet borcunun bir yansımasıdır.

⁴²² “zamanının büyüklerinin seçkinlerinin seçkinlerinden ve devrinin önderlerinin ileri gelenlerinden, Yüce Allah'ın varlığını ilim ve faziletle doldurduğu, 100 men ağırlığındaki yayını ve tehemten gürzünü başka kimsenin yerden kaldıramadığı, ilmin inceliklerini ve varlıkların gerçeklerini tam olarak kavrayan, Yunan filozoflarının görüşlerini iyi anlayan, fıkhıta, dünya imamlarının ve iman sahiplerinin itibar ettikleri Nizâmeddîn Hasirî'nin - Allah ondan razı olsun- fazilet nurlarını kendinde toplayan, felsefenin her dalında ve konusunda Hakîm Şihâbeddîn Sühreverdî'den yararlanan, güzel hatıyla tanınan, huyu ve tabiatı herkes tarafından övülen, her çeşit bilgiyle aydınlanmış olup etrafını da aydınlatan, açık bir ifadeye ve son derece güzel anlatım yeteneğine sahip olan, düşüncesi demir gibi sağlam, yumuşak huyluluğu, ilahi yardım gibi etkileyici, eğlence sırasında nükteli sözler söyleyen, cömertlikte bulunan ve yanındakileri neşelendiren, konuşurken ağzından inciler dökülen ve dinleyenlerin kalbinden gam pasını silen; divânın baş köşesine oturan ve toplantı yerinde Utarid gibi parlayan, konuşurken belagat incilerini ve söz mücevherlerini dinleyenlerin kulağına dökten, anlaşmazlıkları çözmede ve mahkeme olanların davalarını karara bağlamada Süleyman kesilen, Rabbânî ilimleri anlatmada ve Semâvî bilgileri öğretmede son derece başarılı olan, savaş sırasında Merih gibi kılıcının cana kıyan ucuyla kötülük isteyenlerin kanını döken, devlet muhaliflerinin kökünü kazımada hazır bekleyen, rıkaba ve hemen takılan dizgine sahip olan” (İbn Bîbî (tıpkıbasım) 478-479; İbn Bîbî (trc.) II, 32-33; Hacıgökmen, 2018: 116-117).

Mehmet Ali Hacıgökmen'e göre İbn Bîbî'nin Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ı bu kadar övmesi, onu yakından tanıdığına ve ona minnet duyduğuna delil olabilecek bir bilgidir (Hacıgökmen, 2018: 117).

2.6. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Emriyle Sâdeddîn Köpek'in Katli

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarına daha çok işlediği siyasi cinayetlerle damga vuran Emîr Sâdeddîn Köpek, Türkiye Selçuklu tarihinin dikkat çeken şahsiyetlerinden birisidir. Emîr Sâdeddîn Köpek'in hangi tarihte nerede dünyaya geldiği, Selçuklu hizmetine ne zaman ve ne şekilde girdiği bilinmemektedir. Kendisi hakkında sadece bazı bilgi kırıntıları mevcuttur. Banisi olduğu bilinen, yapımına I. Alâeddîn Keykubâd zamanında başlanıp II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında bitirilen Zazadin Han'ın inşa kitabelerinde kendisinin adı Köbek bin Muhammed (كوبك بن محمد) olarak zikredilmektedir⁴²³. Dolayısıyla babasının adının Muhammed olduğu anlaşılmaktadır. Nejat Kaymaz'a göre Zazadin Han kitabelerinde adının Köpek olarak geçmesinden bu ibarenin bir aşağılama manasında olmayıp Sâdeddîn'in ismi olduğu anlaşılmaktadır⁴²⁴. Muharrem Kesik'e göre ise mezkûr emîrin adı Köpek, lakabı ise Sâdeddîn'dir⁴²⁵. İbn Bîbî tarafından nakledilen bir hikâye vasıtasıyla da Sâdeddîn Köpek'in annesinin Şehnaz Hatun (شهنار خاتون) isimli kadın olduğu ortaya çıkmaktadır⁴²⁶. Simon De Saint Quentin, Emîr Sâdeddîn Köpek'in önceden Hristiyan olduğunu belirtse de⁴²⁷, babasının adının kitabelerde Muhammed olarak geçmesi onun Hristiyan veya gulam kökenli olmadığını göstermektedir.

Emîr Sâdeddîn Köpek tarafından inşa ettirilen Zazadin Han'ın inşa kitabelerinden I. Alâeddîn Keykubâd dönemine ait olanı, eserin banisi hakkında önemli bir ayrıntıyı daha

⁴²³ Konyalı, 1964: 1052-1053; Duran, 2001: 51-53. Kendisinin isminin Arapça yapı kitabesinde Köbek (كوبك) şeklinde yazılmasından hareketle isminin Kübek veya Köbek olabileceği öne sürülmüşse de Muharrem Kesik'in belirttiği üzere bu durum Arapça'da P (پ) sesinin olmamasından ileri gelmektedir (Kesik, 2015: 138).

⁴²⁴ Kaymaz, 2009: 55. Köpek isminin bir aşağılanma ifadesi olmayıp isim olarak kullanılması ve bu konudaki örnekler için bk. Nayır, 2020: 526 dn. 27.

⁴²⁵ Kesik, 2015: 135; Kesik, 2018a: 316.

⁴²⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 475; İbn Bîbî (trc.) II, 29; İbn Bîbî (muhtasar) 194. Emîr Sâdeddîn Köpek'in ailesi hakkında eldeki bilgiler anne ve babasının isminden ibarettir. Ancak kendisinin oğlu olduğu düşünülen birisi de bulunmaktadır. Bu bilgi günümüzde Konya İnce Minareli Medrese Taş ve Ahşap Eserler Müzesi'nde 908 Envanter numarasıyla sergilenen Sultan III. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında h. 667 (1268-1269) tarihinde inşa edilen dârü'l-huffâz kitabesinden kaynaklanmaktadır. Zira günümüze yalnızca kitabesi ulaşan eserin banisi olarak Emîr Hâcî Sâdeddîn Ömer kaydedilmektedir. Kitabede Sâdeddîn Ömer'in baba adının Kenek (كنك) olarak yazılmış olması ortaya bir tartışma çıkarmıştır. Bazı araştırmacılar tarafından bu ibare Köpek olarak okunmuş ve Emîr Hâcî Sâdeddîn Ömer'in babasının Emîr Sâdeddîn Köpek olduğu iddia edilmiştir (Konyalı, 1964: 1061; Kunt ve Soy, 2020: I, 339-340). Ancak Remzi Duran, Konya'daki Selçuklu kitabeleri üzerine yaptığı çalışmada söz konusu kitabedeki (كنك) ifadesini yakından inceleyerek ve Sâdeddîn Köpek'in isminin Zazadin Han kitabelerinde (كوبك) şeklinde yazılmasından hareket ederek bu ibarenin Köpek şeklinde okunamayacağını ortaya koymuş, böylelikle tartışmaya son vermiştir (Duran, 2001: 60-61).

⁴²⁷ Saint Quentin 52.

ortaya koymaktadır. Söz konusu kitabede bulunan Es-Sultânî (السلطاني) ibaresi, sultana nisbet eden ve yalnızca önde gelen emîrler tarafından kullanılabilen bir ibaredir⁴²⁸. Dolayısıyla Sâdeddîn Köpek'in "Es-Sultânî" ibaresini kullanabilmesi onun Sultan I. Alâeddîn Keykubâd devrinde de önde gelen emîrlerden birisi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Emîr Sâdeddîn Köpek'in Türkiye Selçuklu Devleti içindeki tesadüf edilen ilk görevi ise tercümanlıktır. Bu bilgi İbn Bîbî tarafından Erzincan Meliki Alâeddîn Davudşah'a Tercüman Sâdeddîn Köpek'in bir ahidname iletmesi vesilesiyle zikredilmektedir⁴²⁹. Hemen sonrasında Emîr Sâdeddîn Köpek bu defa Emîr-i Şikâr ve Mimar unvanıyla Kubâdâbâd Sarayı'nın yapılması faslında karşımıza çıkmaktadır. Burada Sâdeddîn Köpek'in Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın emriyle Kubâdâbâd Sarayı'nı yaptığı belirtilmektedir⁴³⁰. Kendisinin I. Alâeddîn Keykubâd devrindeki son görevi de Harput Kalesi'nin zaptı sırasında Türkiye Selçuklu ordusunda bulunması vesilesiyle kayıtlara geçmiştir⁴³¹.

⁴²⁸ Zazadin Han'ın kitabesindeki Es-Sultânî (السلطاني) ibaresine benzer ibarelere başka yazıtlarda ve yazılı eserlerde de tesadüf edilmektedir. Nitekim Sinop surlarında bulunan bir kitabede Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un yakın adamlarından olan Malatya emîrinin adı Hüsâmeddîn Yûsuf Es-Sultânî olarak kayıtlıdır (Redford, 2014: 157). Aynı şekilde Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un Es-Sultanü'l-Gâlib unvanına nisbetle Tokat Emîri Zeyneddîn Başara El-Gâlibî (الغالبى) unvanını almıştır (Redford, 2014: 200-201). Öte yandan Honas Emîri Esededdîn Ayaz da ismine ek olarak El-Galibî unvanını almıştır (Redford 2014, 228-229). Benzer şekilde Sinop surlarında emeği geçen Mimar Necmeddîn Yavaş hamisi olan Selçuklu Emîri Bahâeddîn Kutluğca'ya nisbetle El-Bahâî (البيهاى) unvanını almıştır (Redford, 2014: 205). Bu duruma yazılı kaynaklardan verilecek örneklerden birisi Selçuklu Emîri Sinâneddîn Yâkût'tur. Zira kendisinin Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın has adamlarından birisi olduğuna işaret etmek maksadıyla adı Sinâneddîn Yâkûtü'l-'Alâî (سنان الدين ياقوت العلانى) olarak kaydedilmektedir (Aynî *ıkdü'l-cümân* I, 118). Benzer bir şekilde *Gunyetü'l-Kâtib* isimli ünlü inşa eserinin müellifi Hasan b. Abdülmü'min el-Hoyî kendisinin hamisi ve Çobanoğulları Hükümdarı olan Muzaffereddîn Yavlak Arslan'ın ismine nisbetle el-Muzafferî (المظفرى) olarak anılıyordu (El-Hoyî *gunyetü'l-kâtib* (trc.) 38). Bu konuda diğer bir örnek Salâhaddîn Eyyûbî'nin amcası ve Musul Atabegi Nureddîn Mahmûd Zengî'nin önde gelen komutanlarından olan Esededdîn Şirkûh vesilesiyle kayıtlara geçmektedir. Zira Esededdîn Şirkûh'un adamlarından Çavlı isimli emîr, efendisinin ismine nisbetle Çavlı el-Esedî olarak anılıyordu (Kesik, 2018b: 294). Buraya kadar verilen örnekler bu tip unvanların hami ve hükümdara yakınlık ve bağlılık işareti olduğunu göstermeleri bakımından önemlidirler.

⁴²⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 351; İbn Bîbî (trc.) I, 361; İbn Bîbî (muhtasar) 134; Yazıcızâde *tevârih* 407; Kesik, 2015: 135.

⁴³⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 352-354; İbn Bîbî (trc.) I, 362-363; İbn Bîbî (muhtasar) 134-135; Hacıgökmen, 2012b: 44-45; Kesik, 2015: 135; Kesik, 2018a: 316. Yazıcızâde Ali'de Emîr Sâdeddîn Köpek'in o sırada sadece Mimar olduğu kayıtlıdır (Yazıcızâde *tevârih* 408-409).

⁴³¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 439-441; İbn Bîbî (trc.) I, 437-438; İbn Bîbî (muhtasar) 175-177; Yazıcızâde *tevârih* 492-493; Kesik, 2015: 135; Kesik, 2018a: 316.

Emir Sâdeddîn Köpek, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümünden tahta Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in çıkmasını sağlayan emîrlerden birisi olarak devlet içerisinde yeni bir konum elde etmiştir. Sonraki süreçte de yukarıda ayrıntıları verildiği üzere sultan nezdindeki en büyük emîr haline gelmiştir. Bu sırada sultandan aldığı yetkiyle devlet içerisinde kanlı bir tasfiye hareketine girişmiş ve pek çok emîri ortadan kaldırmıştır. Ancak İbn Bîbî'nin işaret ettiğine göre Sâdeddîn Köpek, Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ı da katlettirdikten sonra kendisine karşı bir infial oluşmaya başlamıştır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de, Sâdeddîn Köpek'in hareketlerinden dolayı üzülmeye ve korkmaya başlamıştır. Bundan dolayı da kendisini ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Sultanın harekete geçişini İbn Bîbî her zamanki edebi üslubuyla şu şekilde ifade etmektedir:

“Köpek'in kötülük ateşi günden güne artmaya, tehdit şimşekleri çoğalmaya, şiddetli baskıları ve sert tedbirleri her an insanların hayat harmanını yakmaya, saldırdığı korku örsü eritmeye, canları ve gönülleri ümitsizlik taşında ezmeye başladı. Bu durum karşısında, bir yandan devletin büyüklerini ve saltanatının yakınlarını kaybetmenin acısını yaşayan, diğer yandan belinde asılı kılıcıyla huzura girme cüreti gösteren Köpek'ten korkup çekinen sultan, bir gün kendisine samimi bağlılık duygularıyla bağlanmış olan hassa kölelerinden birini yanına çağırarak, ona: Köpek, utanmazlığı ve yüzüzlüğü ele aldı. Memleket erkânımızı ve saltanat büyüklerimizi birer birer varlık fezasından yokluk çölüne gönderdi. Bu sıralarda yalnız olarak belinde kılıcıyla huzura geliyor. Onun bu küstahlığı ve saygısızlığı karşısında ne yapacağımı bilemez oldum. Kimseye duyurmadan en kısa zamanda Sivas mahrusesine git, oranın Sübaşısı Emîr-i Cândâr Hüsâmeddîn Karaca'yı gör. Benden duyduklarını ona anlat. Onu en kısa zamanda saltanat makamına getir de bu kötülük ortadan kaldırılsın, bu musibet savuşturulsun”⁴³².

İbn Bîbî'ye göre Emîr-i Cândâr ve Sivas Sübaşısı olan Hüsâmeddîn Karaca adı geçen hassa kölesi vasıtasıyla Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Sâdeddîn Köpek'i ortadan kaldırmaya yönelik emrini aldığı zaman sultanın huzuruna çıkmak üzere kendisine haberi getiren köle ile birlikte Kubâdâbâd Sarayı'na gelmiştir. Kendisi saraya ulaşmadan önce gelmekte olduğunu bildirecek bir haberciyi önden sultana yollamıştır. Kendisi de ağır ağır hareket ederek akşam vakti haber vermeksizin Sâdeddîn Köpek'in huzuruna gitmiştir. Selçuklu devlet erkânından bir tek Hüsâmeddîn Karaca'dan korkan Sâdeddîn Köpek kendisiyle karşılaşınca sultanın huzuruna onu görmeye mi geldiğini sormuştur. Emîr-i Cândâr da kendisine danışmadan sultanın huzuruna çıkamayacağını söylemiş böylece onun güvenini kazanmıştır. Sâdeddîn Köpek, Hüsâmeddîn Karaca'dan emin olduktan sonra onun şerefine eğlence meclisi düzenlemiş, onunla birlikte sabaha kadar eğlenmiştir. Sonrasında Sâdeddîn

⁴³² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 479-480; İbn Bîbî (trc.) II, 33-34; İbn Bîbî (muhtasar) 197; Yazıcızâde *tevârih* 521.

Köpek, Hüsâmeddîn Karaca'ya çok miktarda elbise, at, altın, köle ve cariye gibi hediyeler vermiştir⁴³³.

Emir Sâdeddîn Köpek düzenlediği eğlence meclisinden sonraki sabah Emîr-i Cândâr Hüsâmeddîn Karaca'yı da yanına alarak sultanın huzuruna çıkmıştır. Önden kendisi huzura girip emîr-i cândârın geldiğini duyurmuştur. Bunun üzerine sultan Hüsâmeddîn Karaca'yı huzuruna kabul ederek elini öptürmüştür. Sonrasında Sâdeddîn Köpek'in Hüsâmeddîn Karaca'ya olan güveni daha da artmıştır. Böylece o hergün sultanın özel toplantılarında yanında bulunma imkânı elde etmiştir. Sultan, Hüsâmeddîn Karaca ile başbaşa kaldıkları zamanlarda Sâdeddîn Köpek'ten şikâyet ediyordu. Bu konuşmalar sırasında Sâdeddîn Köpek'in ortadan kaldırılması için plan da yapmışlardır. Plana göre Hüsâmeddîn Karaca eğlence meclisinde Sâdeddîn Köpek ile eğlenecek, sonra tuvalete gitme bahanesiyle meclisten ayrılacak, adamlarıyla birlikte Sâdeddîn Köpek'i bekleyecek ve o meclisten çıktığı sırada kılıçlarla öldürüp ortadan kaldıracaklardı⁴³⁴. Planlanan günde sultanın emriyle düzenlenen eğlence meclisine Sâdeddîn Köpek'in gelmesiyle birlikte plan uygulamaya geçirilmiştir. Hüsâmeddîn Karaca kendi kadehini içtikten sonra meclisten ayrılmış anlaştığı adamlarıyla birlikte meclis dışında Sâdeddîn Köpek'i beklemeye başlamıştır. Köpek de meclisten çıkıp önlerinden geçerken emîr-i cândâr saygı ifadesi olarak ayağa kalkmış, ardından elindeki sopayla Sâdeddîn Köpek'in arkasından başına vurmak için hamle yapmıştır. Ancak darbesi Sâdeddîn Köpek'in başına denk gelmeyerek omuzuna çarpmıştır. O an Sâdeddîn Köpek geri dönerek emîr-i cândârın boğazına sarıldığı sırada Emîr-i Âlem Togan kılıcını çekerek kendisini yaralamıştır. Bunun üzerine yaralı halde kaçan Sâdeddîn Köpek, sultanın şaraphanesine sığınmışsa da orada şarâbsâlâr ve yanındaki adamları tarafından kılıç, bıçak ve gürz darbeleriyle öldürülmüştür⁴³⁵.

⁴³³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 480-481; İbn Bîbî (trc.) II, 34; İbn Bîbî (muhtasar) 197-198; Yazıcızâde *tevârih* 521-522; Turan, 1971: 412; Kesik, 2008: 393; Kaymaz, 2009: 55; Öngül, 2017: 212-213; Kesik, 2018a: 320-321. İbn Bîbî'nin Sâdeddîn Köpek'in yalnızca Emîr-i Cândâr Hüsâmeddîn Karaca'dan çekindiği bilgisini vermesi dikkat çekicidir. Ancak bütün önde gelen Selçuklu erkânını ya katlettiren ya da tasfiye eden Sâdeddîn Köpek'in yalnızca Hüsâmeddîn Cândâr gibi nispeten daha düşük rütbeli ve daha geri plandaki bir emîrden korkması çok da olası gözükmemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla İbn Bîbî, bu bilgiyi vererek Sâdeddîn Köpek'in Hüsâmeddîn Karaca eliyle ortadan kaldırılması hikâyesine zemin oluşturmaya çabalamaktadır.

⁴³⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 481; İbn Bîbî (trc.) II, 34-35; İbn Bîbî (muhtasar) 198; Yazıcızâde *tevârih* 522; Turan, 1971: 412; Kesik, 2008: 393; Kaymaz, 2009: 55; Koca, 2010b: 91; Öngül, 2017: 213; Kesik, 2018a: 321.

⁴³⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 481; İbn Bîbî (trc.) II, 35; İbn Bîbî (muhtasar) 198; Yazıcızâde *tevârih* 522; Turan, 1971: 412; Kesik, 2008: 393; Koca, 2010b: 91-92; Kesik, 2015: 137-138; Öngül, 2017: 213; Kesik, 2018a: 321; Ersan, 2020: 84-85. Münecimbaşı'na göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Sâdeddîn Köpek'in hareketlerinden

İbn Bîbî'nin anlatımıyla Emîr Sâdeddîn Köpek öldürüldükten sonra onun zulmünden bizar olmuş herkesin yüreğinin soğuması ve ibret-i âlem olması maksadıyla cesedi bir kafese konarak Kubâdâbâd Sarayı'nda yüksekçe bir yere asılmıştır. Ancak kendisinin cesedini taşıyan kafes onu izlemeye gelen kalabalık halkın üstüne düşerek bir kişinin ölmesine sebep olmuştur. Bu olay üzerine Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in; "*O alçağın kötü ruhu, öbür dünyadan da cisimler âlemine kötü etki yapıyor*" dediği rivayet edilmektedir⁴³⁶. Emîr Sâdeddîn Köpek'in cesedinin Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında bizzat kendisi inşa ettiği Kubâdâbâd Sarayı'na asılması da ilginç bir uygulamadır.

Yaşanan bu olaydan sonra Emîr Sâdeddîn Köpek'in cesedinin akıbeti ve nereye gömüldüğü hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir⁴³⁷. İbn Bîbî, çoğu olayda olduğu gibi Sâdeddîn Köpek'in ölüm tarihini de vermemektedir. Ancak Müneccimbaşı onun h. 635 (1237-1238) tarihinde katledildiğini belirtmektedir⁴³⁸. Müneccimbaşı'nın verdiği tarih temel alınır ve Sâdeddîn Köpek'in Sümeysat Kalesi'ni ele geçirme tarihinin h. 25 Zilkade 635 Cuma (9 Temmuz 1238) olduğu göz önünde bulundurulursa kendisinin h. 635 senesinin son ayı olan Zilhicce ayı içerisinde katledilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bazı araştırmacılar ise Sâdeddîn Köpek'in öldürülme tarihini yalnızca 1238 yılı olarak kaydetmektedirler⁴³⁹. Bununla birlikte Nejat Kaymaz Sâdeddîn Köpek'in 1239 yılı ilkbaharı başlarında öldürülmüş olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca öldürüldüğünde 45 yaşını geçmemiş olması gerektiğini

süphelenmiş ve onun kendisini yönlendirmesiyle devlet adamlarının katledilmesinden de pişman olmuştur. Bunun üzerine sultanın emriyle Sâdeddîn Köpek yakalanarak saray dehlizine hapsedilmiş, orada işkencelerle öldürülmüş ve başı gövdesinden ayrılmıştır (Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 77).

⁴³⁶ İbn Bîbî'nin naklettiğine göre Sâdeddîn Köpek'in cesedinin bir kafes içinde asılacağı yerde daha önce Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından idam ettirilen Kubâdâbâd Sarayı'nın müşrifî Kemâl'in cesedi asılıydı. Bu nedenle Kemâl'in cesedi indirilerek Sâdeddîn Köpek'in cesedi ilgili yere asılmıştır (İbn Bîbî [tıpkıbasım] 482; İbn Bîbî [trc.] II, 35-36; İbn Bîbî [muhtasar] 198-199; Yazıcızâde *tevârih* 523; Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 77). Kubâdâbâd Sarayı'nın mescidine ait olduğu anlaşılan bir kitabe günümüze Beyşehir'e bağlı bir köyün câmii üzerinde kullanılarak ulaşmıştır. Kitabenin metninden anlaşıldığı kadarıyla Kubâdâbâd Sarayı Mescidi Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında h. 633 (1235-1236) senesinde Kubâdâbâd Valisi olan Emîr Bedreddîn Sutaş tarafından inşa ettirilmiştir (Oral, 1953: 175-176). İbn Bîbî ve bu kitabenin kayıtları göz önünde bulundurulduğu zaman Kubâdâbâd'ın valisi ve müşrifî olan, önemli bir külliye ve etrafındaki yerleşim yerlerinin bağlı olduğu bir merkez konumunda bulunduğu anlaşılmaktadır.

⁴³⁷ Emîr Sâdeddîn Köpek'in mezarı bilinmemekle birlikte halk arasında kendisinin Konya İlğın'da bir kümbette medfun olduğu yönünde rivayetler vardır. Ancak İlğın'da Şeyh Bedreddin Mahallesi'nde bir evin bahçesinde bulunan söz konusu türbe, Sâdeddîn Köpek'e değil Sultan II. Gıyâseddîn Mes'ûd'un emîrlerinden Sâdeddîn İsa'ya aittir. İnşa tarihi de h. 685 (1286-1287)'tir. Türbe için bk. Önkal, 2015: 140-143.

⁴³⁸ Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 77.

⁴³⁹ Turan, 1971: 412-413; Öngül, 2017: 213.

ifade etmektedir⁴⁴⁰. Muharrem Kesik'e göre ise Emîr Sâdeddîn Köpek muhtemelen h. 636 yılı Cemaziye'l-evvelinde (Aralık 1238) katledilmiştir⁴⁴¹.

Sâdeddîn Köpek'in öldürülmesine sebep olan olaylar hakkında İbn Bîbî dışında başka kaynaklarda da bilgiler bulunmaktadır. Çağdaş kaynak Simon De Saint Quentin'e göre Sâdeddîn Köpek (*Sadadin*) üçü dışında tüm sultanları öldürdükten sonra tahta bizzat kendisi geçmeye karar vermiştir. Bu niyetle tahttaki sultanı da boğarak öldürmek için elinde iple dolaşırken kendisinin kötü niyeti Mergedac⁴⁴² isimli bir emîr tarafından fark edilmiştir. Eski bir Hristiyan olan Emîr Mergedac, Sâdeddîn Köpek'in niyetini anladığı gibi ifşa etmiş, böylelikle de onun öldürülmesini ve tehlikenin bertaraf edilmesini sağlamıştır⁴⁴³. Görüldüğü gibi Simon De Saint Quentin de Sâdeddîn Köpek'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i bir komplo ile ortadan kaldırıp yerine geçmeye çalışırken ortadan kaldırıldığı bilgisini vermektedir. Ancak buradaki bilgi de İbn Bîbî gibi sultanı ortadan kaldırma konusunda Sâdeddîn Köpek'in münferit çabasına işaret etmektedir. Ancak kendisinin komplosu ve ortadan kaldırılmasına değinen diğer bir kaynak olan *Evhadüddîn-i Kirmânî Menâkıbnâme*'nde kendisinin iş birlikçilerine de değinilmektedir. Menâkıbnâme'ye göre Sâdeddîn Köpek ve kendisine destek veren bazı emîrlere sultanı bir suikastle öldürerek yerine Sâdeddîn Köpek'i başa çıkarma kararı almışlardır. Ancak planları sultan tarafından öğrenilmiş ve Sâdeddîn Köpek ile birlikte kendisini destekleyen emîrlere yakalanarak ortadan kaldırılmışlardır. Devletin farklı yerlerindeki işbirlikçiler ve onların yarenleri de tutuklanmışlardır. Tutuklananlar arasında sonradan serbest bırakılan Malatya Sübaşısı Ahi Ahmed de bulunmaktaydı⁴⁴⁴. *Evhadüddîn-i Kirmânî Menâkıbnâme*'nde geçen Sâdeddîn

⁴⁴⁰ Kaymaz, 2009: 55.

⁴⁴¹ Kesik, 2008: 393; Kesik, 2015: 138; Kesik, 2018a: 321-322.

⁴⁴² Simon De Saint Quentin'in Mergedac olarak kaydettiği ve Hristiyan olduğunu belirttiği bu kişinin kim olduğu belli değildir. Ancak Osman Turan'a göre bu kişi muhtemelen Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Hristiyan kayınbiraderi Kir Kedid'tir (Turan, 2001b: 622). Bu konuda ayrıca bk. Kesik, 2018a: 321.

⁴⁴³ Saint Quentin 52. Saint Quentin'in Sâdeddîn Köpek tarafından sultanların üçünün hariç hepsinin öldürüldüğünü belirtmesi dikkat çekicidir. Burada onun öldürdüğü söylenen sultanlar Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Borgulu'da öldürülen kardeşleri Melik İzzeddîn Kılıç Arslan ve Melik Rükneddîn olmalıdır. Öldürülmekten kurtulanlardan kasıt ise kuvvetle muhtemel Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile oğulları Melik İzzeddîn Keykâvus ve Melik Rükneddîn Kılıç Arslan olmalıdır.

⁴⁴⁴ Menâkıbnâme'de Malatya Sübaşısı Ahi Ahmed'in iftiracılar eliyle tutuklandığı, sultanın emriyle kendisine suçunu itiraf edip bağlantılarını ifşa etmesi için ağır işkenceler uygulandığı, ancak kendisinin Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî kerametiyle işkencelere dayandığı ve suçsuz olduğunun anlaşıldığı uzun uzun anlatılmaktadır (Evhadüddîn-i Kirmânî *menâkıbnâme* 202-204). Ancak ünlü mutasavvıf ve şair Evhadüddîn-i Kirmânî, h. 3 Şaban 635 (21 Mart 1238) tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Dolayısıyla Sâdeddîn Köpek'in ortadan kaldırıldığı

Köpek'in işbirlikçileri meselesi oldukça önemlidir. Zira Sâdeddîn Köpek'in tasfiye ettiği tüm emîrlerin yerine ve devlet kadrolarına işbirlikçilerini yerleştirmeden devletin başına geçmeye çalışması olanak dışıdır. Kendisi devlet kadrolarının her aşamasında yapılanmış olmalıdır. Bu sebeple menakıbnâmede işbirlikçi emîrlerin, başka yer ve şehirlerdeki adamların ve onların yarenlerinin tasfiye edildiği bilgisi, diğer iki kaynağın göz ardı ettikleri tehlikeli kadrolaşma gerçeğine işaret etmesi bakımından önemlidir.

İbn Bîbî de Emîr Sâdeddîn Köpek'in katledilme sebebinin yalnızca Selçuklu devlet erkânından pek çok kişinin kanına girmesinin değil, iktidara göz koymasının da etkili olduğuna işaret etmektedir. Zira Sâdeddîn Köpek, meydana gelen siyasi katl ve tasfiye hareketinden sonra kendisi Selçuklu tahtına geçebilmek için Selçuklu soyundan geldiği söylentisini yaymaya başlamıştır. Sonrasında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in itibarını zedelemek, Müslüman âlemindeki meşrûfiyetine hâlel getirmek ve şayet kendisi tahta çıkarsa sözde haklı bir zemin oluşturmak için sultanı iktidar alameti çetrim (چتر) Abbâsî geleneği gereği siyah olan rengini maviye dönüştürmeye ikna etmiştir. Sonrasında da Abbâsî Halifeliği'ne Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Abbasoğulları'nın alametinden utanarak, onların bayrağındaki gibi siyah olan çetrim rengini maviye tebdil ettiği haberini ulaştırmıştır⁴⁴⁵.

dönemi görmüş olması mümkün değildir. Evhadüddîn-i Kirmânî'nin hayatı ve ölümü hakkında ayrıca bk. Coşkun, 1994; Azamat, 1995: 519). Nitekim menâkıbnâme'yi neşreden Mikail Bayram bu bilginin Sâdeddîn Köpek devrini ve olaylarını görmüş kişiler tarafından meseleyi Evhadüddîn-i Kirmânî'nin kerametlerine bağlamak maksadıyla menakıbnâme'ye eklenmiş olabileceğini belirtmektedir (Evhadüddîn-i Kirmânî *menâkıbnâme* 202-204 dn. 351).

⁴⁴⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 475; İbn Bîbî (trc.) II, 29; Yazıcızâde *tevârih* 517; Turan, 1971: 412; Uyumaz, 2002: 385; Kaymaz, 2009: 53; Koca, 2010b: 89; Kesik, 2015: 293; Peacock, 2011: 82; Kesik, 2018a: 320. İbn Bîbî'nin muhtasar edisyonunun çevirmeni metindeki ezrak rengini mavi olarak değil yeşil olarak çevirmiştir. Böylece çetrim siyahtan maviye değil, yeşil renge tebdil edildiğini belirtmiştir (İbn Bîbî (muhtasar) 194). Bir iktidar alameti olan çetrim diğer Müslüman devletlerde olduğu gibi Selçuklularda da önemi oldukça büyüktür. Çetrim yanında Ortaçağ Müslüman devletlerinde meşrûfiyet için Abbâsî Halifeliği'nin sembolik onayı oldukça önemlidir. Bizzat İbn Bîbî'nin eserinin bütününde aktardığı bilgiler Abbâsîlerin sembolik onayının Türkiye Selçukluları tarafından oldukça önemsendiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla İbn Bîbî'nin Sâdeddîn Köpek'in yönlendirmesi ve ikna etmesi sonucu iktidar alameti çetrim rengini değiştirmesinin çok da mümkün olmadığı ortadadır. Zira Türkiye Selçukluları'nın temel esaslarına ve Müslüman dünya nazarında meşrûfiyetine zarar verecek böyle bir hareketin gerçekleştirilebilmesi için bir gerekçe bulunması da mümkün değildir. Üstelik böyle bir fiilin gerçekleşmesi durumunda tüm Müslüman devletlerde özellikle rakip konumdaki Eyyûbî dünyasında büyük bir yankı uyandıracağı ve bunun Selçuklulara karşı kullanılacağı şüphesizdir. Ancak dönemin hiçbir kaynağında böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır. Dolayısıyla İbn Bîbî'nin gerçekleştirdiğini iddia ettiği bu fiili Sâdeddîn Köpek'in art niyetini göstermek üzere nakledilen bir misal ve gerçekleşmeyen bir olay olarak kabul etmek daha mantıklıdır.

Sâdeddîn Köpek'in kendisinin Selçuklu soyundan geldiğine dair yaydığı hikâye İbn Bîbî tarafından şöyle aktarılmaktadır:

“Onun hayatı hakkında alaylı ve alçaltıcı şu hikâyeyi anlatırlar; Köpek (كوك) 'in annesi Şehnâz Hatun (شهناز خاتون), Konya şehrinin saygın ve efendi kişilerinden birisinin kızıydı. Sultan Alâeddîn Keykubâd 'ın babası Sultan Gıyâseddîn Keyhüsrev onun saçının kıvrımlarına tutulmuş, selvi boyuna ve erguvan görünümlü yüzüne hayran olmuş, Leyla 'nın karşısındaki Mecnun 'a dönmüştü. O yüzden onu kimseye göstermeden sultanın sarayına götürmeye ona izzet ve ikramda bulunarak geri getirmeye başladılar. Bu durumdan onun büyük annesinden başka kimsenin haberi yoktu. (Köpek 'in) annesini babasının evine götürdükleri zaman annesi iki aylık hamile idi. Hileyle kendisini bakire gösterdi. Büyük annesinin kurnazca planlarıyla, babasını, gelinin zıfaf gecesi hamile kaldığına inandırdılar. (Köpek) yedi ay sonra dünyaya geldi”⁴⁴⁶.

Gerçekleşmesi mümkün olamayacak olan bu hikâye ve çetir renginin değiştirilmesi rivayeti yoluyla Sâdeddîn Köpek'in devletin tahtına giden yolda kendisine bir yol açmaya çalışması Türkiye Selçuklu Tarihi için sıradışı bir örnektir. Önde gelen devlet adamlarının öldürülmesi ve tasfiye edilerek görevlerinden uzaklaştırılmasıyla oluşan boşluğu tamamen kendi şahsıyla doldurmak isteyen Sâdeddîn Köpek, yukarıda ayrıntıları verildiği üzere emeline ulaşamamıştır. Salim Koca'ya göre Sâdeddîn Köpek'in Türkiye Selçukluları adına bu kadar tehlikeli işler yapabilecek kudrete ulaşmasının en büyük sebebi, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in gafleti ve zayıflığıydı. Oldukça zeki ve kurnaz olan Sâdeddîn Köpek, sultanın meydana getirdiği iktidar boşluğunu ustaca doldurmuş ve işi ve kendi iktidarını tesise kadar götürmüştür. Ancak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev kendi elleriyle meydana getirdiği Sâdeddîn Köpek tehlikesinin ne boyutlara ulaştığını fark ederek korkmaya başlamış ve ondan kurtulmanın yollarını aramaya başlamıştır. En nihayetinde de onu ortadan kaldırarak iktidarını kurtarmayı başarmıştır⁴⁴⁷.

Türkiye Selçuklu Devleti'ne ve II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarına verdiği zararlar yanında İbn Bîbî'de Sâdeddîn Köpek'in başka yönlerine işaret eden birkaç hikâye de bulunmaktadır. Bunlardan birine göre bir savaş zamanında Selçuklu ordusundaki yük develerinden birisi, bir çiftçinin arazisine girerek ekinini mahvetmiştir. Vaziyeti gören çiftçi Sâdeddîn Köpek'in otağına gelerek durumu kendisine bildirmiştir. Emîr Sâdeddîn Köpek ise derhal devenin sahibini bulmalarını emretmiş, bunun üzerine deve Selçuklu ordugâhında gezdirilerek sahibi aranmıştır. Deveyi hiçkimse sahiplenmeye cesaret edemeyince de

⁴⁴⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 475; İbn Bîbî (trc.) II, 29; İbn Bîbî (muhtasar) 194; Yazıcızâde *tevârih* 517; Kesik, 2015: 137. Bu gerçekleşmesi mümkün olmayan hikâye sebebiyle Sâdeddîn Köpek'in Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in oğlu olduğunu kabul eden bir yayın için bk. Uzluk, 1943: 4-10.

⁴⁴⁷ Koca, 2010b: 89-90.

Sâdeddîn Köpek'in emriyle deve zarar verdiği tarlanın kenarındaki akkavağa asılmıştır. Diğer bir hikâyeye göre de Emîr Sâdeddîn Köpek orduyu idare ettiği zamanlarda hiçkimse yerde bulduğu birşeyi alıp sahiplenmeye cesaret edememekteydi. İnsanlar birşey bulduklarında kayıp malları toplamakla görevlendirilen yetkililere haber vermekte, onlar da bulunan şeyi saltanat dergâhının kapısına veya çadırının önüne getirmekteydi. Bulunan şey giyecek veya eşya türünden bir şey ise, çadırın ipine asılmakta, eğer hayvan cinsinden bir şeyse kapının önüne bağlanmaktaydı. Sonrasında da tellallar vasıtasıyla kayıp eşya heryere duyuruluyordu. Gelenler bulunan şeyin kendilerine ait olduğunu deliller ve şahitler vasıtasıyla ispat ettikten sonra alıp giderlerdi⁴⁴⁸.

İbn Bîbî'nin Sâdeddîn Köpek hakkında naklettiği diğer bir bilgiye göre kendisi kötü kalpli birisi olmasına ve devlet büyüklerine kötü davranmasına rağmen, kendi adamlarına çok iyi davranmaktaydı. Yöneticilikte ve liderlikte eşi benzeri zor bulunan birisiydi. Adaletle ve insafla hareket etmede yabancı ve akraba, fakir ve zengin ayrımı yapmamaktaydı. Mazluma yardım etme konusunda hızlı davranmakta, cömertlikte de sınır tanımamaktaydı. Genel itibarıyla zalim birisi olsa da yakın dostlarına ve harem görevlilerine karşı oldukça güleç şekilde yaklaşmaktaydı. Sinsi tavırları ve siyaseti sebebiyle devlet erkânı üzerinde müthiş bir korku yaratmıştı. Kendisinin zamanında fakir insanlar rahat, huzur ve güven içerisinde yaşamaktaydılar. Ayrıca ıktâ sahipleri halktan resmen belirlenen vergi dışında bir tavuk kanadı bile almaya cesaret edememekteydiler⁴⁴⁹. Bütün bu bilgiler dışında Emîr Sâdeddîn Köpek'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemindeki en önemli hizmeti hiç şüphesiz Sümeysat Kalesi'nin ele geçirilmesinde komutanlık yapmasıdır.

Emîr Sâdeddîn Köpek eliyle gerçekleştirilen tasfiye hareketinin büyüklüğü kendisinin ortadan kaldırılmasından sonra göreve geri çağrılan emîrlerin de zikredilmesiyle iyice gün ışığına çıkmaktadır. Emîr Sâdeddîn Köpek'in katlinden sonra devlet ondan geriye kalan tahribatı gidermek için hızlıca harekete geçmiştir. Zira bu yıllar çalkantılı iç meselelere sahne olduğu gibi, fetihler ve ittifaklarla devletin etki alanının genişlemeye devam ettiği yıllardır. Bu sebeple Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle Selçuklu devlet mekanizması içinde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. İbn Bîbî'nin belirttiği üzere sultan, öncelikle Sâdeddîn Köpek'in azlettirip bir mescid köşesinde yaşamaya mecbur bıraktığı Emîr Celâleddîn Karatay'ın gönlünü alıp göreve geri çağırıştır. Kendisine yeniden devlet için önemli olan ve sultanın yakın çevresinde bulunma imkânı veren Taştane (طشتانه) ve Hazine-i Hassa

⁴⁴⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 477; İbn Bîbî (trc.) II, 31.

⁴⁴⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 476-478; İbn Bîbî (trc.) II, 30-31; İbn Bîbî (muhtasar) 195-196; Yazıcızâde *tevârih* 519.

Emîrliği'ni (حزانه ء خاصّ) teslim etmiştir⁴⁵⁰. Burada Celâleddîn Karatay'ın Sâdeddîn Köpek eliyle devlet görevlerinden azlettirildiğinin vurgulanması oldukça önemlidir. Zira bu durum Emîr Celâleddin Karatay'ın da tasfiye edilen diğer emîrler gibi Sâdeddîn Köpek tarafından tehdit olarak görüldüğünü göstermektedir. Aynı şekilde Emîr Celâleddin Karatay'ın Sâdeddîn Köpek'in yanında değil karşısında bulunduğunu da ortaya koymaktadır. Öte yandan Sâdeddîn Köpek'in öldürülmesinin ardından göreve ilk davet edilen emîrin Celâleddîn Karatay olması da önemli bir ayrıntıdır. Zira bu ayrıntı esasında Emîr Celâleddîn Karatay'ın gerek Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve gerekse de devlet için çok önemli bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye Selçuklu emîri Celâleddin Karatay'ın tekrar devlet görevlerine iadesinden sonra Sâdeddîn Köpek eliyle azledilmiş olan diğer emîrlerden Şemseddîn İsfahânî saltanat naibliğine (نایب حضرت سلطنت) ve diğer bir emîr olan Sâhib Mühezzibeddîn Ali ise vezirliğe (وزارت) getirilmiştir. Ayrıca Emîr Velîyüddîn Tercüman'a pervânelik (پروانکی) ve İbn Bîbî'nin babası Mecdeddîn Muhammed el-Caferî'ye ise tercümanlık (ترجمانی) görevi verilmiştir⁴⁵¹. Nejat Kaymaz'a göre Emîr Sâdeddîn Köpek'in tasfiye hareketi ve kendisinin öldürülmesiyle Türkiye Selçukluları'nın büyük emîrleri tamamen ortadan kalkmıştır. Onların yerine ise ikinci derecedeki Celâleddin Karatay, Şemseddîn İsfahânî, Mühezzibeddîn Ali, Velîyüddîn Tercüman, Mecdeddîn Muhammed el-Caferî, Şihâbeddîn Kirmânî, Gürcüoğlu Zâhireddîn ve Mübârizeddîn Çavlı gibi emîrler iktidara gelmiştir. Bu emîrler seleflerinin yerini doldurmakla birlikte devletin uğradığı zararı telafi etmek zorundaydılar. Tüm yaşananlara rağmen elde halen güçlü bir ordu ve büyük bir hazine bulunmaktaydı. Türkiye Selçukluları rakip devletlere karşı da gücünü koruyordu. Bu emîrler ivedilikle devlet işlerini yoluna koymak için gerekli

⁴⁵⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 482; İbn Bîbî (trc.) II, 36; İbn Bîbî (muhtasar) 199; Yazıcızâde *tevârih* 523; Uğur ve Koman, 1940: 1902, 1907; Turan, 1971: 413-414; Kaymaz, 2009: 56; Öngül, 2017: 214; Odabaşı, 2019: 59; Demir, 2019: 130; Ersan, 2020: 86. Münecimbaşı, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in, Emîr Celâleddîn Karatay'ı devlet hizmetine geri çağırdığında onu devletin atabegliğine getirdiğini belirtmektedir (Münecimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 77). Münecimbaşı'nın verdiği bu bilgi kronolojik olarak yanlıştır. Zira Emîr Celâleddîn Karatay Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında değil, kendisinden ve büyük oğlu II. İzzeddîn Keykâvus'un müstakil saltanatından sonra üç oğlunun aynı anda tahta çıktığı devirde devletin atabegliğine getirilmiştir. Bu devir de literatüre *Üç Kardeş İktidarı Devri* olarak geçmiştir. Bu konuda ayrıca bk. Bal 2004; Ekici 2006; Kayaloğlu 2006; Uyumaz, 2008: 487-488.

⁴⁵¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 482; İbn Bîbî (trc.) II, 36; Yazıcızâde *tevârih* 523; Turan, 1971: 413-414; Bal, 2006: 271; Kaymaz, 2009: 56; Öngül, 2017: 214; Topçu, 2019: 38. İbn Bîbî'nin muhtasar edisyonunda mufassal edisyondan farklı olarak Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin Vezirliğe, Mühezzibeddîn Ali'nin ise Naibliğe getirildiği kayıtlıdır. Ayrıca İbn Bîbî'nin babası Mecdeddîn Muhammed el-Caferî ve Velîyüddîn Tercüman'dan da bahsedilmemektedir (İbn Bîbî (muhtasar) 199).

faaliyetlere girişmişler, kısa süre sonra da siyasi, askeri ve iktisadi durumu yoluna koyduklarını düşünerek fetihlere başlamışlardır⁴⁵².

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde Sâdeddîn Köpek eliyle gerçekleştirilen ve en sonunda onun da sultanın emriyle öldürülmesiyle tamamlanan umerâ katli süreci hakkında bazı değerlendirmeler yapmak gerekmektedir. Babası Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın vasiyeti ile tahttan mahrum bırakılan Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev, babasının otoriter ve sert iktidarı ile Hârezmli politikasından rahatsız olan, ayrıca kendi çıkarları hakkında endişe duyan Selçuklu emîr topluluğunun desteğiyle tahta çıkarmayı başarmıştır. Kendisini tahta çıkaran emîrlere Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın öldürülmesi işinin de faileriydi. Amaçları iktidardan mahrum bırakılmış, devlet politikalarının varisi olarak görülmemiş belki de bundan ötürü kuskün olan büyük evlat Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'i tahta çıkararak devlet dizginlerini kendi ellerine almaktı. Bu amaçlarında da başarılı olmuşlardır. Başını Şemseddîn Altunaba, Cemâleddîn Ferruh, Tâceddîn Pervâne gibi isimlerin çektiği bu emîrlere topluluğu arasında Emîr Sâdeddîn Köpek'in farklı bir durumu olduğu anlaşılmaktadır. Diğer emîrlere bir topluluk halinde devleti yönetmek ve bir önceki sultan tarafından devlete ortak edilen Hârezmli toplulukları gibi gruplara karşı çıkarlarını korumayı hedeflerken, Sâdeddîn Köpek çok daha öteye giderek Türkiye Selçuklu tahtına çıkmayı tasarlamıştır. Kendisi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarı için tehdit oluşturan tüm emîrlere tasfiye ederken diğer yandan kendisine rakip olabilecek, daha doğrusu Türkiye Selçuklu tahtına giden yolda kendisine engel olabilecek herkesi ortadan kaldırmaya özen göstermiştir.

Umerâ katli meselesine Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından bakılacak olursa ortaya çok farklı bir manzara çıkmaktadır. Tasfiye edilen emîrlere odaklanıldığı zaman tamamının kendisinin iktidarı için de tehdit olduğu anlaşılmaktadır. Şemseddîn Altunaba, Cemâleddîn Ferruh, Tâceddîn Pervâne ve Sâdeddîn Köpek bloğu kendisinin tahta çıkmasına yardımcı olsalar da hem kendi çıkarları doğrultusunda kendisini yönlendirmeyi hem de bu amaç doğrultusunda babası Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın öldürülmesini tertipledikleri için Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bağımsız iktidarı için tehditlerdi. Tasfiye edilen Kayır Han ve Hüsâmeddîn Kaymerî ise açık açık Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın vasiyetine uyarak Melik İzzeddîn Kılıç Arslan'ın taht hakkını savundukları için II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarı adına tehditlerdi. Burada sadece Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ın durumu biraz karmaşıktır ve II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarı için tehdit oluşturup oluşturmadığı açık değildir. Ancak kendisi açıkça Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarına karşı muhalefet etmediyse de taht değişimi sırasında huzurda olmaması ve sonradan gelerek biat etmesi en

⁴⁵² Kaymaz, 2009: 56-57.

azından doğrudan destekçi veya doğrudan muhalif olmadığını göstermektedir. Buna rağmen tasfiye edilmesinin sebebi kuvvetle muhtemel olarak Sâdeddîn Köpek'in doğrudan faaliyeti olarak gerçekleştirilmiştir. Hiç şüphesiz o devrin en yetenekli ve tecrübeli emîrlerinden olan Kemâleddîn Kâmyâr, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev için bir tehlike arzemesi de Sâdeddîn Köpek için ciddi bir rakipti.

2.7. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Gürcü Hatun ile Evliliği

Emîr Sâdeddîn Köpek'in katli ve devlet mekanizmasındaki yeni görevlendirmelerden sonra Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Konya'ya dönmüştür. O sırada yukarıda ayrıntıları verildiği üzere kendisinin Babası I. Alâeddîn Keykubâd iktidarında Emîr Kemâleddîn Kâmyâr ve Mübârizeddîn Çavlı'nın önderliğinde gerçekleşen Gürcü Seferi sonrasında kararlaştırıldığı üzere sultanın Gürcü Kraliçesi Rosudan'ın kızı ile evlenmesi gündeme gelmiştir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev kendi iktidarı güvende olduğu sırada iş bitirici adamlarından birisi olan Müstevfî (مستوفى) Şihâbeddîn Kirmânî'yi evlilik işi için görevlendirmiştir. Müstevfî ise gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra görülmemiş miktarda hediye ve hazine ile birlikte yola çıkmıştır⁴⁵³.

Emîr Şihâbeddîn Kirmânî, Abhaz (Gürcü) ülkesine ulaştığı vakit gerekli tüm hazırlıklar tamamlanmıştı. Vaad edilenler teslim edildikten sonra kafilе birkaç gün orada kalıp geri dönüş yoluna çıkmıştır. Oldukça gösterişli olan gelin kafilеsi Erzincan'a ulaştığı zaman Müstevfî Şihâbeddîn Kirmânî bir ulak göndererek sultanı bilgilendirmiştir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev haberi alır almaz ülkesindeki tüm askerlerin komutanlarına, tüm görevli ve memurlara Gürcü Melikesi'nin (Tamara) kafilеsini her yerde karşılamalarını ve saygı göstermelerini emretmiştir. Ayrıca yine sultanın emriyle tüm şehirlerde eğlence hazırlıkları yapılmaya başlanmıştır. Gürcü Melikesi'nin geçtiği yerlerin önde gelenleri ve eşleri ona saygı ve alaka göstermekte birbirleriyle yarışmışlardır. Melike de onlara oldukça ilgili davranmış ve cömertçe ihsanlarda bulunmuştur. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de Gürcü Melikesi'ni karşılamak için saltanat çetriyle (چتر همايون) Kayseri şehrine gelmiştir⁴⁵⁴.

Sultan Kayseri şehrine vardıktan sonra muhteşem bir eğlence meclisi düzenlemiştir. Sonrasında da görkemli bir düğün gerçekleşmiştir. Sultan gerdek gecesinden sonra sabah vakti tahtına geçmiş, devletin büyüklerini, önde gelenlerini ve itibarlı kişileri meclise davet etmiştir. Herkes huzura çıkınca sultan dinar ve dirhem saçısı yaptırmıştır. Ardından

⁴⁵³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 483; İbn Bîbî (trc.) II, 36-37; İbn Bîbî (muhtasar) 199; Yazıcızâde *tevârih* 523-524; Kaymaz, 2009: 73; Uyumaz, 2012: 376.

⁴⁵⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 483-484; İbn Bîbî (trc.) II, 37-38; İbn Bîbî (muhtasar) 199-200; Yazıcızâde *tevârih* 524; Kaymaz, 2009: 73-74; Uyumaz, 2012: 376; Öngül, 2017: 214-215.

huzurdakilere renkli elbiseler, değerli ve seçkin hediyeler ihsan etmiştir. Böylece Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında adı konulan Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Gürcü Melikesi evliliği gerçekleşmiştir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev yaşadığı sürece eşi Gürcü Melikesi'ne muhabbetle bağlanmıştır. Öte yandan Gürcü Melikesi ile beraber gelen Gürcü Aznavurları (ازنوران كرج) ve Gürcü emîrleri, Selçuklu sultanının dergâhından büyük ıktâlar ve çokça bağışlar elde etmişlerdir⁴⁵⁵. İbn Bîbî dışında Süryani Ebu'l-Ferec de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Gürcü Melikesi'nin evliliği hakkında bilgiler vermektedir. Ona göre Sultan, Gürcü Melikesi'nin kızını istemiş ve onunla evlenmiştir. Ona çok büyük bir sevgiyle bağlanmıştır. Kendilerinin düğünü sırasında Gürcü Melikesi Hristiyan kıyafetleriyle ve yanında Katolikos, Piskopos, rahipler ile birlikte gelmişti. Gürcü tahtının yasal varisi olan İç Gürcü Diyarı Hâkimi Küçük David de (داود الصغير) onunla birlikte gelmişti. Gürcü Melikesi sultanla evlendikten kısa bir süre sonra Hristiyanlık dinini terkedip Müslüman olmuştur. Ayrıca Küçük David'i ve Katolikos'u tutuklatıp bir zindana attırmıştır. Bu ikisi Moğollar gelip kendilerini kurtarana kadar burada kalmışlardır⁴⁵⁶.

⁴⁵⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 484-485; İbn Bîbî (trc.) II, 38; İbn Bîbî (muhtasar) 200; Yazıcızâde *tevârih* 524-525; Turan, 1971: 415; Kaymaz, 2009: 58; Uyumaz, 2012: 376. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Gürcü Hatun ile olan evliliği hakkında ayrıca bk. Çiftçioğlu, 2013: 14-16; Aktaş, 2015a: 253-254; Subaşı, 2016: 387-389; Göksu, 2019: 391. Nejat Kaymaz, İbn Bîbî'ye dayanarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Gürcü Hatun ile evlendikten sonra kendisini eğlenceye verdiğini ve etrafını bir sürü sefih ve dalkavuk kişinin sardığını, bu kişilere ek olarak Gürcü Melikesi'nin akrabalarının ve soydaşlarının da sultanın etrafını sardığını belirtmektedir. Ayrıca bu kişilerin dalkavuklukla istedikleri her şeyi elde ettiklerini eklemektedir (Kaymaz, 2009: 58 dn. 62). Ancak İbn Bîbî incelendiği zaman ne muhtasar ne de mufassal nüshasında sultanın Gürcü Hatun ile evliliğinden sonra etrafını saran sefih ve dalkavuk kişilerden ve bunların şahsi kazançlarından bahsedilmediği görülür.

⁴⁵⁶ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 283-284; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 537-538; Kaymaz, 2009: 74 dn. 17. Gürcü kaynağı Kartlis'te Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, eşi Gürcü Hatun, Gürcü Kraliçesi Rosudan ve Gürcü Prensi David arasında geçen uzun bir pasaj bulunmaktadır. Kartlis'in belirttiğine göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in eşi Gürcü Hatun Tamara'nın annesi Rosudan, kızıyla birlikte Selçuklu topraklarına gönderdiği yeğeni Küçük David'i öldürtmek için sık sık sultana mektuplar yazıyordu. Ancak kendisinin mektupları Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve eşi Tamara tarafından çok da dikkate alınmıyordu. Onlar Küçük David'e gayet iyi davranıyorlardı. Rosudan ise Küçük David'i ortadan kaldırma girişimlerinden vazgeçmiyordu. Nitekim onu ortadan kaldırmak için Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yanına bir adamını bile göndermişti. Tüm girişimleri ve mektupları fayda vermeyince Rosudan bu kez doğrudan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e bir mektup yazarak David'in kızı Tamara'nın sevgilisi olduğu iftirasını atmıştır. Bu haber üzerine sultan oldukça sinirlenerek eşi Tamara'nın odasına girmiş, saçlarından çekip sürüklemiş ve onu tekmeleyerek vücudunu morluklar içerisinde bırakmıştır. Ayrıca Tamara'nın şahsi ikonalarını kırdığı gibi şahsi hizmetlilerinin bir kısmını kovmuş bazılarını da öldürtmüştür. Eşi Tamara'yı din değiştirip Müslüman olmayı kabul etmemesi durumunda öldürmekle tehdit

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in sonraki tarihlerde Gürcü Hatun olarak meşhur olan Gürcü Melikesi ile evliliği hakkında dikkat çekilmesi gereken bazı durumlar vardır. Bunların ilki Sultan I. Alâeddîn Keykudâd ve Gürcü Kraliçesi Rosudan tarafından planan bu siyasi evliliğin ne Türkiye Selçukluları'na ne de Gürcülere beklenen faydayı vermemiş olmasıdır. Zira Moğollar bu evlilikten kısa süre sonra Gürcistan'ı istila etmiş ve bağımsızlıklarına son vermişlerdir. Dolayısıyla Gürcüler, Türkiye Selçukluları ile müttefik ve Moğol istilası karşısında tampon bir bölge olma özelliklerini yitirmişlerdir⁴⁵⁷. Öte yandan bu evlilik hakkında bilgi veren iki kaynaktan da bu evlilik münasebetiyle Selçuklu saray ve devlet mekanizmasına ciddi bir Gürcü etkisinin girdiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle de Türkiye Selçukluları ile Gürcü Krallığı'nın iç meseleleri tehlikeli bir şekilde birbirine girmiştir. Selçukluların devlet mekanizmasına ve devlet geleneğine yabancı olan Gürcü emîrlerinin varlığı devlet için sakıncalı bir durumdur. Nitekim bunun zararları II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarının ilerleyen yıllarında, özellikle de Köseadağ Savaşı sırasında görülecektir.

etmiştir. Tamara'ya başka eziyetlerde de bulunmuştur. Tamara da dayanamayarak Hristiyanlık dininden dönmüştür. Rosudan'ın mektubundan öğrendikleri yüzünden bir türlü sakinleşemeyen sultan, küçük David'i de sorgulayarak her şeyi itiraf etmeye zorlamıştır. David ise kendisinin suçsuz olduğunu ve bu iftiranın kendisini ortadan kaldırmak amacıyla Selçuklu topraklarına sürgüne gönderen Rosudan ve Gürcü yöneticilerinin işi olduğunu söylemiştir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, David'i dinledikten sonra meselenin Gürcü tahtıyla ilgili bir iftiradan kaynaklandığını anlamış ve yatışmıştır. Bununla birlikte kısa süre sonra fikrini değiştirerek David'i öldürmeye kalkışmıştır. Onu denize atıp boğmaları için denizcilere teslim etmiştir ve bu emri yerine getirmemeleri durumunda öldürüleceklerini ve evlerinin yağmalanacağını bildirmiştir. Ancak bu denizciler denize atılmadan önce dua eden David'e acıdiklarından onu bir tahta parçasıyla denize bırakmışlardır. O da bu tahta parçası sayesinde denizin üstünde kalmayı başarmış ve yakınlardan geçen bir ticaret gemisi tarafından kurtarılmıştır. Kendisini kurtaran geminin sahibi olan tüccar tarafından misafir edilen David'in yaşadığını öğrenen Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, derhal adamlarını göndererek onu bulunduğu yerden aldırıştır. Yine de David'i affetmemiş ve onu içinde su bulunmayan zehirli hayvanlarla dolu, insanları ölüme terkettiği karanlık bir kuyuya attırıştır. David bu kuyuda babasının Selçuklu topraklarına gönderdiği Sose isimli bir Gürcü'nün yardımıyla 5 yıl boyunca yaşamayı başarmıştır. Sose, kuyuya ulaşan bir tünel kazıp David'e yaşamını sürdürmesi için gerekli maddeleri vermiştir (Kartlis *history* 335-337; Subaşı, 2016: 390). Burada Kartlis'in anlattığı Prens David hikâyesi pek çok fantastik öğeyle bezelidir. Ancak Ermeni Müverrih Kiragos'un da belirttiği gibi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Gürcü tahtının varisi Prens David'i öldürmeye kalkmamış siyasi bir tutuklu olarak alıkoymuştur. Prens David, sonraki süreçte Prens Vahram ve Moğolların düzenlediği bir operasyonla Selçuklu topraklarında hapis tutulduğu yerden kurtararak Gürcü tahtına çıkarılmıştır (Kiragos *vekayinâme* 54-55).

⁴⁵⁷ Kaymaz, 2009: 74.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Gürcü Melikesi Tamara'nın evlilik tarihi de tam olarak belli değildir. Evliliğin ayrıntılarını veren Ebu'l-Ferec düğün için sadece 1237 yılını kaydetmektedir⁴⁵⁸. Ancak İbn Bîbî'nin verdiği bazı ipuçları evliliğinin tarihi hakkında fikir yürütmeye imkân vermektedir. İbn Bîbî'nin verdiği ilk ipucu düğünün Sâdeddîn Köpek'in katlinden sonra gerçekleştiği, diğer ipucu ise düğün sonrasında sultanın emîrlere hediyeler dağıttığı sırada mevsimin kış olduğudur⁴⁵⁹. Dolayısıyla bu evliliğin miladi 1237 yılı kışına denk düşen h. 635 senesi Safer veya Rebiülevvel (Ekim-Kasım 1237) aylarında gerçekleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

⁴⁵⁸ Ebu'l-Ferec *tarihü 'z-zamân* 283-284; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 537-538.

⁴⁵⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 483-485; İbn Bîbî (trc.) II, 36-38. Bu konuda ayrıca bk. Kaymaz, 2009: 74 dn. 18.

3. BÖLÜM

SULTAN II. GİYÂSEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ SİYASİ OLAYLARI

3.1. Eyyûbî Elçileri ve El-Melikü'l-Kâmil'e Karşı İttifak Anlaşması

Türkiye Selçuklu tahtına Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in çıktığı sırada kaynakların naklettiğine göre Kayseri'de Moğol Kağanı Ögedey'den gelen elçilerle birlikte başka devletlerin elçileri de bulunmaktaydı. Nitekim İbn Bîbî, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın vefat ettiği gün pek çok ülkeden gelen elçilerle birlikte Şam (Eyyûbî) elçilerinin de onun eğlence meclisinde hazır bulundukları bilgisini vermektedir⁴⁶⁰. Anlaşıldığı kadarıyla oradaki elçilerden birisi de Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'in elçisiydi. Mısır Patrikleri Tarihi'nde geçen bir kayda göre Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd ile Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'in arasındaki savaşı bitirmek amacıyla Abbâsî halifesi Bağdad'dan fakih olan birisini elçi olarak Mısır'a göndermiştir. Halifenin elçisinin Mısır'a ulaşması üzerine el-Melikü'l-Kâmil de barışmak maksadıyla Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a bir elçi göndermiştir. Elçi sultanın ülkesinin merkezi olan Kayseri'ye ulaşmıştır. Ancak elçi Kayseri'ye ulaştığında Sultan I. Alâeddîn Keykubâd vefat etmiş olduğundan Mısır elçisinin kendisiyle görüşmesi mümkün olmamıştır. Onun yerine tahta geçen oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'le görüşen elçi barış anlaşması yapmaya muvaffak olmuştur. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev barış anlaşmasından hemen sonra babası tarafından önceki savaşlarda esir alınan Mısır ve Şam Eyyûbî esirlerini serbest bırakmıştır. Buna karşılık olarak el-Melikü'l-Kâmil de Selçuklu kuvvetlerinden aldığı esirleri serbest bırakmıştır⁴⁶¹. Aynı bilgiyi tarihçi Makrîzî de

⁴⁶⁰ İbn Bîbî tarafından Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın huzurunda hazır bulunan elçiler; Şam, Fars, Kirmân, Yemen, Taif, Rus, Bulgar, Rum ve Frenk elçileri olarak sıralanmaktadır (İbn Bîbî (tıpkıbasım) 460; İbn Bîbî (trc.) I, 455; Yazıcızâde *tevârih* 506). İbn Bîbî'nin eserinin muhtasar nüshasında ise sadece Kayseri'de bulunan elçilerin sultanın eğlence meclisine davet edildikleri belirtilmekte, elçilerin nerelerden geldikleri zikredilmemektedir (İbn Bîbî (muhtasar) 187).

⁴⁶¹ Kirilisü's-Sâlis *tarih-i batârike* IV/2, 76. Burada bahsedilen karşılıklı esir serbestisi anlaşması hiç şüphesiz İbn Bîbî'nin ayrıntısını vermeden bahsettiği Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkışı vesilesiyle emrettiği kolektif af ile ilgili olmalıdır.

Selçuklular ilgili esirlerin bir kısmını Harput Kalesi'ne yardıma gelen Eyyûbî kuvvetlerinden almışlardı (İbn Bîbî (tıpkıbasım) 439-442; İbn Bîbî (trc.) I, 437-439; İbn Bîbî (muhtasar) 175-177; Yazıcızâde *tevârih* 492-496; Kesik, 2000: 252). İbn Vâsıl'a göre Sultan I. Alâeddîn Keykubâd içinde Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Muzaffer, Şemseddîn Savvâb el-Adilî, Fahreddîn el-Banyâsî ve kale emîrinin bulunduğu Harput Kalesi'ni h. 7 Zilkade 631 Pazar (4 Ağustos 1234) tarihinde teslim almıştır (İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 80-81. Konu hakkında ayrıca bk. İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 483). Anonim selçuknâme yazarına göre Sultan I. Alâeddîn Keykubâd Eyyûbîlere karşı verdiği savaşta onlardan 1040 emîri esir almıştır (Anonim *selçuknâme* 42). Bu bilgidен hareketle, verilen rakam abartılı olsa da Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Eyyûbîlerden aldığı esirlerden bir

nakletmekte ve olayın tarihi ile elçilerin isimlerini vermektedir. Onun verdiği bilgiye göre h. 634 (1236-1237) yılında dönemin Abbâsî Halifesi Mustansır-Billah ünlü âlim Muhyiddîn Yûsuf b. el-Cevzî'yi Eyyûbîler ve Selçuklular arasında barış sağlamak için elçi olarak Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'e göndermiştir. Elçi Mısır'dan Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın yanına giderken el-Melikü'l-Kâmil de Hâfız Zekiyüddîn Abdü'l-azim el-Münzerî'yi kendi elçisi olarak onunla birlikte göndermiştir. Ancak I. Alâeddîn Keykubâd el-Münzerî ile görüşmeden vefat etmiştir⁴⁶². Burada verilen bilgiler Abbâsî halifesinin arabulucuğu ile başlayan bir elçi trafiğine işaret etmektedir. Ancak kaynaklarda Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil tarafından Selçuklu ülkesine başka bir elçinin daha gönderildiğine dair bilgiler vardır. Ancak kendisinin ikinci elçiyi göndermesine yol açan sebep ilkinden farklıdır. Bu seferki gerekçe Şam ve Halep Eyyûbîleri'nin önderliğinde kendisine karşı başlayan muhalif harekettir. Bu konu hakkında Mısır Patrikleri Tarihi'nin verdiği bir bilgi durumu aydınlatmaktadır. Bu bilgiye göre o sıralarda -1237- Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Eşref, Humus hâkimi, Hama hâkimi ve Doğudaki Meliklerin çoğu ile birlikte ağabeyi el-Melikü'l-Kâmil'e muhalefet etmeye başlamıştır. Muhalif Eyyûbî melikleri ilk olarak el-Melikü'l-Kâmil'in bıraktığı naipleri kendi merkezlerinden kovmuşlardır. Daha sonra da el-Melikü'l-Eşref, el-Melikü'l-Kâmil'e bağlı olan yeğeni Kerek Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır'ın depolarına el koymuştur⁴⁶³.

Arap kaynakları el-Melikü'l-Kâmil'e karşı el-Melikü'l-Eşref tarafından organize edilen ittifak hareketine mensup olan güçleri dağınık bir şekilde vermektedirler. Bu aşamada el-Melikü'l-Eşref ciddi bir diplomatik başarı sağlayarak bu ittifak bloğuna Humus Hâkimi el-Melikü'l-Mücâhid, Halep Hâkimesi Dayife Hatun, Hama Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer ve Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i dâhil etmeyi başarmıştır. Son olarak Kerek Hâkimi olan yeğeni el-Melikü'n-Nâsır'ı da ittifaka dâhil etmeye uğraşmışsa da başarılı

kısmını Derbendler Savaşı sırasında ele geçirdiği düşünülebilir. El-Melikü'l-Kâmil ise Selçuklu kuvvetlerinden bir kısmını h. 633 (1235-1236) tarihinde Harran ve Ruha gibi şehirleri geri aldığı esir almış ve beraberinde Mısır'a götürmüştür (İbn Bîbî (tıpkıbasım) 447-449; İbn Bîbî (trc.) I, 443-445; İbn Bîbî (muhtasar) 180-181; Yazıcızâde *tevârih* 496-498; İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 486; Sibt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 336-337; İbnü'l-Verdî *tarih* II, 235). Dolayısıyla iki tarafın da karşılıklı olarak özgür bıraktıkları esirler burada kaydedilenler olmalıdır. Osman Turan, Türkiye Selçuklu askerlerini serbest bırakan

⁴⁶² El-Makrîzî *es-sülûk* I, 377; Aktaş, 2015a: 248-249. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd h. 4 Şevval 634 (31 Mayıs 1237) tarihinde vefat etmiş olduğundan Abbâsî Halifesi'nin ve el-Melikü'l-Kâmil'in elçilerinin h. 634 yılının önceki aylarında yola çıktıkları ve Şevval ayı içerisinde Selçuklu topraklarına ulaşabildikleri anlaşılmaktadır.

⁴⁶³ Kirilisü's-Sâlis *tarih-i batârike* IV/2, 76.

olamamıştır⁴⁶⁴. Gerçekleşen bu ittifak hakkında Makrîzî de bilgi vermektedir. Ona göre h. 634 (1236-1237) yılında Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Eşref, ağabeyi el-Melikü'l-Kâmil ile sorun yaşamış ve onun Şam bölgesine ilerlemesini engellemek için Halep Eyyûbîleri'ne haber göndermiştir. Aynı durumdan rahatsız olan diğer Eyyûbî melikleri de ona katılmışlardır. Ayrıca kendileri ile birleşmesi için Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubad'a da bir mektup yazmışlardır. Ancak o sırada Sultan I. Alâeddîn Keykubâd vefat ettiğinden kendisiyle görüşmemiştir. Bunun üzerine muhalif Eyyûbî melikleri bu defa merhûm sultanın halefi II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e taziye ve babasına yapılan ittifak teklifini kabul etmesini sağlamak için elçi göndermişlerdir. El-Melikü'l-Kâmil ise İskenderiye'de akrabalarının kendisine karşı bir girişimde bulunduklarını haber alarak bu durumdan rahatsız olmuş, gece vakti Kahire'ye hareket ederek Kalatü'l-Cebel'e ulaşmıştır. Burada emîrleriyle birlikte alınacak tedbirleri görüşmüş ve diğer Eyyûbî melikleri gibi o da yeni Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e elçi göndermiştir⁴⁶⁵.

Kuzey Suriye bölgesindeki Mısır'a muhalif yapılanma hakkında bilgi veren İbn Vâsıl'a göre de h. 634 (1236-1237) tarihinde Halep Eyyûbîleri, Humus Hâkimi el-Melikü'l-Mücâhid Esededdîn Şirkûh, Şam Hâkimi el-Melikü'l-Eşref ve Hama Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer kendi aralarında Mısır Hâkimi el-Melikü'l-Kâmil'e karşı bir ittifak yapmaya karar verdiler. Onun Şam bölgesine sarkmasını engellemek için ittifaklarına Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ı da davet ettiler. Bu maksatla kendisine gönderilen elçiler huzuruna ulaştıklarında Sultan I. Alâeddîn Keykubâd vefat etmiş olduğundan yerine de oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev geçtiğinden aynı teklifi ona yapmışlardır. Gerekli mektupları ona ilettikleri zaman sultan ittifak tekliflerini kabul etmiştir. Bu görevde Şam Hâkimi el-Melikü'l-Eşref'in elçisi Şam Kadısı Şemseddîn el-Hoyî, Hama Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer'inki Şeyh Şerefeddîn Abdülazîz Muhammed el-Ensarî ve Halep Eyyûbîleri'nin ki ise Kemâleddîn Ömer b. Ebî Cerâde el-Marûf İbnü'l-Adîm'di. Elçiler II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in huzurunda toplanmışken İbnü'l-Adîm h. 634 yılı zilkadesinde (Haziran-Temmuz 1237) taraflar arasında anlaşma için karşılıklı olarak ant içme törenini bizzat kendisi icra etmiştir⁴⁶⁶.

⁴⁶⁴ Kaya, 2007a: 250-252.

⁴⁶⁵ El-Makrîzî *es-sülûk* I, 377-378; Şenbaş, 2017: 130.

⁴⁶⁶ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 123-124; El-Makrîzî *es-sülûk* I, 378; Turan, 1971: 405-406; Şeşen, 2007: 140; Aktaş, 2015a: 248-249; Özbek, 2018: 176-177; Aytaç, 2019: 139. Osman Turan, Nejat Kaymaz ve Emine Uyumaz el-Melikü'l-Kâmil'e karşı birleşen Eyyûbî meliklerinin Sultan I. Alâeddîn Keykubad'a ulaşarak anlaşma imzaladıklarını, onun ölümünden sonra da oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev ile önceden yapılan anlaşmayı yenilediklerini belirtmektedirler (Turan, 1971: 405-406; Kaymaz, 2009: 36-38; Uyumaz, 2011: 87). Ancak konuyla ilgili ana kaynaklar ittifak teklifinin I. Alâeddîn Keykubâd'a yapılamadığı, zira kendisinin Eyyûbî

Türkiye Selçukluları ile Eyyûbî melikleri arasında yapılan anlaşma hakkında, bizzat anlaşmayı gerçekleştiren İbnü'l-Adîm'in söyledikleri de oldukça önemlidir. İbnü'l-Adîm'e göre, h. 634 (1236-1237) yılında (Şam Hâkimi el-Melikü'l-Eşref), Hama Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer, Humus Hâkimi el-Melikü'l-Mücâhid ve Halep Naibesi Melike (Dayife) Hatun kendi aralarında bir anlaşmaya varmışlardır. Bir elçi de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a göndermişler, ancak o sırada sultan vefat ettiğinden yerine geçen oğlu Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile anlaşmışlardır. Daha sonra el-Melikü'l-Kâmil'e bir elçiyi göndererek Eyyûbî meliklerinin kendisine karşı anlaştığını bildirmişlerdir. Ayrıca Mısır'dan çıkmayıp Şam bölgesine inmemesi konusunda onu uyarmışlardır. El-Melikü'l-Kâmil, bu habere sinirlenmişse de onların elçileri vasıtasıyla ittifaklarının mübarek olmasını, ancak isteklerini

elçilerinin Kayseri'de huzuruna ulaşmalarından önce vefat ettiği konusunda hemfikirdirler. Özellikle Kemâleddîn İbnü'l-Adîm ve İbn Vâsıl, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın vefatı hadisesinin Eyyûbî elçileriyle bir araya gelmesinden önce gerçekleştiğini açıkça beyan etmektedirler (İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 488; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 124). Bununla birlikte İbnü'l-Adîm eserinin başka bir yerinde Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümü üzerine yerine geçen oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'e elçiler gönderildiğini ve anlaşmanın yenilendiğini belirtmektedir. Ayrıca yanlış olarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Zilkade ayında tahta oturduğunu eklemektedir. (İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 491). Eyyûbîlerle ittifak anlaşmasının Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ile de gerçekleştirildiği bilgisi İbnü'l-Adîm'in konu hakkında verdiği iki farklı bilgidен kaynaklanıyor olmalıdır. Ancak kendisi ikinci bilgide yeni sultanın tahta çıkış tarihini yanlış vererek aktardığı ikinci rivayeti zayıflatmaktadır. Dolayısıyla söz konusu ittifak anlaşmasının Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın vefatı sebebiyle onunla yapılamadığı, bunun yerine halefi olan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile yapıldığını düşünmek daha doğrudur. Üstelik konunun böyle kabul edilmesi tarihi olaylara da daha uygundur. Bu konuyla ilgili olarak Ebu'l-Fidâ h. 634 (1237-1238) yılında el-Melikü'l-Eşref'in kardeşi el-Melikü'l-Kâmil ile yaşadığı siyasi gerginlikten sonra Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile yazışmaya başladığını belirterek durumu biraz daha sarıh hale getirmektedir. Ayrıca iki hükümdarın el-Melikü'l-Kâmil ile savaşmak ve onu Mısır'dan çıkarmak üzere anlaştıklarını eklemektedir (Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 260-261). Nitekim Süleyman Özbek de elçilerin Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın vefatından ötürü onunla ittifak meselesini görüşmeye fırsat bulamadıklarını, Kayseri'de bir süre daha bekleyerek konuyu yeni Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile görüşebildiklerini belirtmektedir (Özbek, 2018: 177). Eyyûbî elçileri ile Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın anlaşma imzaladığı görüşü hakkında ise ayrıca bk. Kaymaz, 2009: 28; Koca, 2010a: 354. İbn Haldûn'a göre h. 634 (1237-1238) yılında el-Melikü'l-Eşref ağabeyinden rahatsız olarak Haleplileri, Rum Hâkimi Gıyâseddîn Keyhüsrev'i ve Kerek Hâkimi el-Melikü'l-Muazzam dışındaki tüm Şam bölgesi meliklerini ona karşı bir ittifak altında toplamıştır (İbn Haldûn *tarih* V, 410). Abdullah El-Yâfiî'ye göre ise h. 635 (1237-1238) yılında kardeşi el-Melikü'l-Kâmil ile sorun yaşayan el-Melikü'l-Eşref, Rum hâkimi, Halep hâkimi, Hama hâkimi ve Humus hâkimi ile kardeşine karşı ittifak kurmuştur (El-Yâfiî *mirâtü'l-cenân* IV, 69-70). Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'e karşı oluşan ittifak hakkında bilgi veren diğer bir isim de el-Ömerî'dir. Kendisi bu ittifaka dâhil olanların Halep ve Dımaşk hâkimleri ile Rum Hâkimi Gıyâseddîn Keyhüsrev'den oluştuğunu belirtmekte, Hama ve Humus hâkimlerini zikretmemektedir (El-Ömerî *mesâlikü'l-ebâr* XXVII, 196).

kabul etmesi için onların da kendi topraklarına saldırmayacaklarına söz vermelerini şart koşturmuş⁴⁶⁷. Kaynakların belirttiğine göre el-Melikü'l-Kâmil de -kuvvetle muhtemel olarak Eyyûbî meliklerinin kendisine karşı birleştiklerini öğrendikten sonra- Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e baş sağlığı dilemek için Fakih Efdaleddîn Muhammed el-Hunecî'yi elçi olarak göndermiştir. Elçiyle beraber sultanın merhûm babası Alâeddîn Keykubâd'ın sadakası için altın ve mezarının üzerine örtülmek üzere atlas örtüler de göndermiştir. Elçisi vasıtasıyla Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e el-Melikü'l-Eşref'ten ayrılması çağrısında bulunmuştur⁴⁶⁸.

El-Melikü'l-Kâmil'in son talebinden anlaşıldığı kadarıyla kendisinin elçisi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in huzuruna el-Melikü'l-Eşref ve diğer Eyyûbî elçilerinin ardından, kendisine karşı ittifak anlaşması kabul edildikten sonra ulaşmıştır. Ancak görüldüğü kadarıyla kendisinin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ittifaka katılmaması için gönderdiği elçi misyonu başarılı olmamıştır. Zira İbnü'l-Adîm'in verdiği bilgiye göre h. 635 (1238-1239) yılında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de diğer müttefiklerin yaptığı gibi el-Melikü'l-Kâmil'e bir elçi göndermiş ve Halep'e saldırmaktan kaçınması konusunda kendisini ikaz etmiştir⁴⁶⁹. Bu mesaj yapılan ittifakın Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından kabul gördüğünün kanıtı olması bakımından önemlidir.

İbn Kesîr ise el-Melikü'l-Eşref ile ağabeyi el-Melikü'l-Kâmil arasındaki sorunun ayrıntılarını vermektedir. Ona göre el-Melikü'l-Eşref h. 634 (1236-1237) yılında güçlenmek ve Fırat Nehri'ni geçtiğinde süvarilerinin rahatlamasını sağlamak maksadıyla ağabeyinden Rakka'yı istemiştir. Ancak ağabeyi Rakka'yı vermediği gibi öfkelenerek kardeşini aşağılamıştır. Bu olay iki kardeşin arasına soğukluk meydana getirmiştir. Bunun üzerine el-Melikü'l-Eşref Hama'ya, Halep'e ve Doğu bölgelerine elçiler göndererek kardeşine karşı bir ittifak kurmuştur. Yazdığı ünlü *İslâm Tarihi* ile bilinen âlim İbn Kesîr'e göre el-Melikü'l-Eşref'in ömrü vefa etseydi ağabeyi el-Melikü'l-Kâmil'in iktidarına son verecekti. Zira kendisi Eyyûbî hâkimleri arasında cömertliği ve yiğitliğiyle tanınıyor, bu yüzden oldukça seviliyordu. El-Melikü'l-Kâmil ise cimriliğinden dolayı pek sevilmiyordu. Dolayısıyla el-Melikü'l-Eşref ağabeyine kıyasla herkes tarafından daha çok destekleniyordu. Ancak kendisi h. 635 (1237-1238) yılı başlarında vefat etmiştir⁴⁷⁰.

⁴⁶⁷ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 488; Şeşen, 2007: 141-142; Kaya, 2007a: 252-253.

⁴⁶⁸ Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 319. El-Makrîzî *es-sülûk* I, 378; Üremiş, 2005: 298; Şeşen, 2007: 140.

⁴⁶⁹ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 494.

⁴⁷⁰ İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 282-283. Bu anlaşma muhtemelen I. Alâeddîn Keykubâd'ın da davet edildiği ancak vefatı dolayısıyla oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrevle yapılan anlaşmadır. Ancak İbn Kesîr Selçuklulardan

3.2. El-Melikü'l-Eşref'in Ölümü ve El-Melikü'l-Kâmil'e Karşı İkinci İttifak Hareketi

Türkiye Selçukluları ile Kuzey Suriye Eyyûbî melikleri arasında Şam Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'l-Eşref'in girişimiyle gerçekleşen ittifak, yukarıda bahsedildiği gibi Mısır Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'l-Kâmil'i oldukça endişelendirmiştir. Bu vaziyet üzerine tüm müttefik Eyyûbîlerin ardından bizzat Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kendisine bir elçi göndererek Halep'e saldırmaması yani Mısır'dan müttefiklerine karşı saldırmak maksadıyla çıkmamasını bildirmesi, el-Melikü'l-Kâmil'i oldukça zor durumda bırakmıştır. Ancak müttefik Eyyûbî güçlerinin lideri durumundaki el-Melikü'l-Eşref midyesinden rahatsızlanarak h. 4 Muharrem 635 (27 Ağustos 1237) tarihinde aniden vefat etmiştir. Kendisinin vasiyeti gereği de Şam'ın başına Büsra Hâkimi olan kardeşi Ebu'l-Hayş el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail geçmiştir⁴⁷¹. Ebu'l-Hayş el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail de kardeşi el-Melikü'l-Eşref'in, el-Melikü'l-Kâmil karşıtı politikasını sürdürmeye çalışmıştır. Bu maksatla Şam'ı hâkimiyeti altında aldıktan sonra el-Melikü'l-Kâmil'in taraftarı oldukları iddia edilen Şamlıların mallarına el koymuş, bir kısmını da tutuklamıştır⁴⁷². Daha sonra ise kardeşi el-Melikü'l-Eşref'in gerçekleştirdiği ittifakı yenilemek maksadıyla çalışmaya başlamıştır. Nitekim Ebu'l-Fidâ h. 635 senesi Muharremi'nde (Ağustos-Eylül 1237) kardeşinin ölümüyle onun yerine geçen el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail'in kardeşi el-Melikü'l-Kâmil'in Şam'a saldırması tehdidine karşı Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ve diğer müttefiklere haber göndererek⁴⁷³ onlarla yeni bir ittifak yapmıştır. Ancak bu ittifaka ilkine katılan Hama Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer iştirak etmemiştir. El-Melikü's-Sâlih, yeni ittifak meselesini Mısır'a da bildirmiştir. Kardeşi el-Melikü'l-Eşref'in ölüm haberini ve onun yerine geçen diğer

bahsetmemektedir. El-Melikü'l-Kâmil ve el-Melikü'l-Eşref arasındaki gerilimin sebepleri ve hakaret içerikli mektuplar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kaya, 2007a: 247-250.

⁴⁷¹ En-Nüveyrî *nihâyetü'l-ereb* XXIX, 145; İbnü'l-Fuâtî *el-havâdis* 94; İbnü'l-Verdî *tarih* II, 237; Aşûr, 1972: 96; Bekâr, 2004: 69; Kaya, 2004: 65; Hatîbî, 2004: 80. Ebu'l-Fidâ'ya göre, el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail Şam şehrine h. 1 Safer 637 (2 Eylül 1239) tarihinde Cuma namazı vakti girmiş ve bölgeyi hâkimiyeti altına almıştır (Ebu'l-Fidâ *kitâbü't-tibrül-mesbûk* 77). İskenderiye Kilisesi Patrikleri tarihine göre ise el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail, kardeşi el-Melikü'l-Eşref Muzaffereddîn Musa'nın naibi olarak Şam'da bulunuyordu (Kirilisü's-Sâlis *tarih-i batârike* IV/2, 95). El-Melikü'l-Eşref Muzaffereddîn Musa'nın ölümü ve kişiliği hakkında ayrıca bk. İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 284-287; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 262.

⁴⁷² İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 287.

⁴⁷³ Stephen Humphreys'e göre el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail, Necmeddîn Halil el-Mesmûdî'yi yardım talebi için Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e elçi olarak göndermiştir. Ancak bu girişimden herhangi bir sonuç alamamıştır (Humphreys, 1977: 234).

kardeşinin yeni ittifak girişimini duyan el-Melikü'l-Kâmil ise Şam üzerine yürümek maksadıyla harekete geçmiştir⁴⁷⁴.

El-Melikü'l-Kâmil Mısır'dan Şam üzerine yöneldiği sırada bölgenin hâkimi el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail, Halep ve Humus hâkimlerinden gelen destek kuvvetleriyle birlikte ağabeyine mukavemet etmiştir⁴⁷⁵. İki taraf arasında savaş devam ederken Abbâsî Halifesi Mustansır-Billah tarafları barıştırmak için Muhyiddîn Yûsuf İbnü's-Şeyh Cemâleddîn İbnü'l-Cevzî'yi elçi olarak bölgeye göndermiştir. Kendisi taraflar arasında h. 11 Cemaziye'l-evvel 635 (30 Aralık 1237) tarihinde barış yapılmasını sağlamış ve el-Melikü'l-Kâmil Şam'ı teslim almıştır⁴⁷⁶. Hicri 635 yılı içerisinde el-Melikü'l-Kâmil'in müttefik güçler üzerindeki baskısının arttığı sırada Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile el-Melikü'l-Kâmil arasında ünlü âlim Efdaleddîn Hunecî vasıtasıyla diplomatik faaliyet yürütülüyordu⁴⁷⁷. Nitekim İbnü'l-Adîm'e göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, el-Melikü'l-Kâmil'e bir elçi göndererek Halep'e saldırmaktan kaçınmasını istemiştir⁴⁷⁸. Ayrıca müttefiklerinin yardım talebi üzerine önce Kangar el-Türkmânî'yi daha sonra da askerlerinin en iyilerinden oluşan bir yardım birliğini müttefiklerine göndermiştir⁴⁷⁹. Bütün bunlara rağmen Halep üzerine yürümeye hazırlanan el-Melikü'l-Kâmil'in o sıralarda vefatıyla da sorun ortadan kalkmıştır⁴⁸⁰.

⁴⁷⁴ Ebu'l-Fidâ tarih II, 262; El-Ömerî *mesâlikü'l-efsâr* XXVII, 198; Kaymaz, 2009: 76.

⁴⁷⁵ Ebu'l-Fidâ tarih II, 262-263.

⁴⁷⁶ Ebu'l-Fidâ tarih II, 263; İbnü'l-Verdî tarih II, 237-238; İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 287; Kaymaz, 2009: 76. Ünlü Âlim Muhyiddîn Yûsuf İbnü's-Şeyh Cemâleddîn İbnü'l-Cevzî h. 634 yılında da Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Kâmil, el-Melikü'l-Eşref ve el-Melikü'l-Azîz bloğu ile Sultan I. Alâeddîn Keykubâd arasında barış tesis etmek için Abbâsî Halifesi tarafından aracı olarak gönderilmişti (Ebu'l-Fidâ tarih II, 266-267).

⁴⁷⁷ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 162. Efdaleddîn Hunecî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Basuğuy, 2016: 395-397.

⁴⁷⁸ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 494. Ayrıca bk. İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 181; Turan, 1971: 407; Şeşen, 2007: 147; Kaymaz, 2009: 76; Aktaş, 2015a: 251; Şenbaş, 2017: 73; Kılıç, 2019b: 75.

⁴⁷⁹ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 180; İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 493-494; Turan, 1971: 407; Kaymaz, 2009: 76; Özbek, 2018: 181. Süleyman Özbek'e göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, el-Melikü'l-Kâmil ile savaşmak istemediği için ona elçi göndererek Halep'e saldırmaya kalkışmaması konusunda uyarmıştır. El-Melikü'l-Kâmil ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kendisinden korktuğu zannına kapılarak ilerlemeye devam etmiştir. Ancak kendisinin Şam'da vefatı üzerine Türkiye Selçukluları ile Mısır Eyyûbîleri arasında bir savaş yaşanmamıştır (Özbek, 2018: 181).

⁴⁸⁰ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 181; Turan, 1971: 407. El-Melikü'l-Kâmil'in vefat tarihi hakkında farklı rivayetler vardır. Bunlardan Ebu'l-Fidâ, bir eserinde h. 9 Receb 635 (25 Şubat 1238) tarihini (Ebu'l-Fidâ tarih II, 263-264), diğer bir eserinde ise sadece h. 635 yılını vermektedir (Ebu'l-Fidâ *kitâbü't-tibrül-mesbûk* 77). Diğer bir rivayetin kaynağı olan Nüveyrî ise el-Melikü'l-Kâmil'in vefat tarihini h. 14 Receb 635 (2 Mart 1238) olarak kaydetmektedir (En-Nüveyrî *nihâyetü'l-ereb* XXIX, 147-148). Mısır Kilisesi Patrikleri Tarihi'nde ise h. 15

Bu gelişme üzerine Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev el-Melikü'l-Kâmil'in vefatıyla Mısır'daki tahtına çıkan küçük oğlu el-Melikü'l-Âdil II'ye babasının taziyesi için elçi göndermiştir⁴⁸¹. Burada Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in taziyesini el-Melikü'l-Kâmil'in büyük oğlu ve kendisinin el-Cezîre mıntıkasındaki rakibi el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'a değil de Mısır tahtına oturan küçük oğlu el-Melikü'l-Adil'e göndermesi de dikkat çekicidir. Bu hareketin iki maksadı olmalıdır. Sultan ilk olarak el-Melikü'l-Kâmil'in kendisine babası I. Alâeddîn Keykubâd'ın vefatı münasebetiyle gönderdiği taziye elçisine karşılık vererek kadirşinaslığını göstermiştir. Diğer yandan da Mısır tahtının meşru hâkimi olarak el-Melikü'l-Adil'i tanıdığını göstermek istemiş olmalıdır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in böyle hareket ederek rakibi el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'u Mısır tahtı konusunda da zor durumda bırakmayı planlamış olması ihtimal dâhilindedir.

Kaynakların Türkiye Selçukluları ve Eyyûbî melikleri arasında gerçekleşen elçi trafiği ile Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'e karşı gerçekleşen ittifak hakkında verdikleri bilgiler, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarının başından itibaren kendisini hareketli bir devrin içinde bulduğunu göstermektedir. Kısa bir süre önce babası Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a karşı birleşen Eyyûbîlerin, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarının başında birbirlerine düşmüş olmaları Türkiye Selçukluları'nın ittifak bloğunun lideri olmasını ve süreci kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmelerini kolaylaştırmıştır. Aynı şekilde bu durum Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Doğu Anadolu ve el-Cezîre mıntıkasındaki tasavvurlarının oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Selçuklu devlet erkânı eliyle tamamlanmasını sağlamıştır. Nejat Kaymaz'a göre Türkiye Selçukluları, Eyyûbî melikleri arasında yaşanan ilk ayrışmalar sırasında olaylara doğrudan müdahil olmaktan kaçınmış, iç meselelerini halletmek için zaman kazanmak istemişlerdir. Ancak el-Melikü'l-Eşref ve el-Melikü'l-Kâmil'in arka arkaya ölmesiyle Eyyûbîlerde oluşan güç boşluğundan ve el-

Receb 635 Perşembe (3 Mart 1238) tarihi hükümdarın ölüm tarihi olarak belirtilmektedir (Kırilisü's-Sâlis *tarih-i batârike* IV/2, 79). Bunlara ek olarak araştırmacı M. S. Bekâr, h. 21 Receb 635 (9 Mart 1238) tarihine işaret etmektedir (Bekâr, 2004: 69). İbn Kesîr ise h. 22 Receb 635 (10 Mart 1238) tarihini vermektedir (İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 288). El-Melikü'l-Kâmil Muhammed'in Şam'da bulunan türbesinde de İbn Kesîr'i doğrular biçimde kendisinin vefat tarihi h. 22 Receb 635 (10 Mart 1238) olarak kayıtlıdır (Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: 90, kitabe no: 4139). Emine Uyumaz ise el-Melikü'l-Kâmil'in 11 Mart 1238 tarihinde vefat ettiğini kaydetmektedir (Uyumaz, 1999: 533). El-Melikü'l-Kâmil'in ölümü hakkındaki rivayetler hakkında ayrıca bk. Şenbaş, 2017: 25-27.

⁴⁸¹ El-Makrîzî *es-sülûk* I, 389; Turan, 1971: 407; Uyumaz, 1999: 533-534.

Melikü'l-Kâmil'in oğulları arasında başlayan Mısır tahtı mücadelelerinden istifadeyle Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Doğu seferlerini kaldığı yerden sürdürmeye karar vermişlerdir⁴⁸².

3.3. Halep Eyyûbîleriyle Akrabalık Tesis Edilmesi

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ittifak içinde bulunduğu Eyyûbîler arasından en çok Halep Eyyûbîleri ile yakın ilişkiler kurmuştur. Nitekim iki taraf arasında ittifak dışı olaylar vesilesiyle de elçi teatisi vukubulmuştur. Bu olaylardan birisi Kangar el-Türkmânî isimli komutanın Halep arazilerine düzenlediği yağma ve talan akınlarıdır. Bu olay h. 634 yılında yaşanmıştır. Kangar (قنغر) isimli Türkmen reisi kalabalık bir kuvvetle ortaya çıkmış ve Halep'e bağlı yerlerden Koros (قورس)⁴⁸³ Nahiyesi'ne saldırmıştır. Bölgede yağma ve talanda bulunduktan sonra Rum diyarına dönmüştür. Halep şehrinin önde gelenleri bu Türkmen reisinin bu işi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle yapmış olmasından korkarak ona bir elçi göndermişlerdir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ise, bu işin kendi emriyle gerçekleştirilmediğini söylemiş, ayrıca Halep bölgesinden yağmalananların geri verilmesini ve bir daha orada yağma ve talan yapılmamasını emretmiştir⁴⁸⁴. Bu olaydan sonra da h. 634 yılı içerisinde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Emîr-i Cîndâr Şerefeddîn'i elçi olarak ve beraberinde değerli hediyelerle Halep Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf'a göndermiş ve kendisine dost olup destekte bulunabileceğini bildirmiştir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in elçisi Halep'de oldukça iyi bir şekilde karşılanmış ve kendisine çokça ikramda bulunulmuştur. Daha sonra bu kez Halep'den ünlü Kadı ve Âlim Evhadüddîn ed-Dûvînî Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e elçi olarak gönderilmiş ve iki taraf arasında barış ve dostluk ilişkilerinin sağlanması kararlaştırılmıştır⁴⁸⁵. Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Halep Eyyûbîleri ilişkileri sonraki süreçte daha da yakınlaşmıştır. Nitekim el-Melikü'l-Kâmil'in Şam'dan sonra Halep'e yönelmesi üzerine Selçuklu sultanı Halep'i korumak adına el-Melikü'l-Kâmil'e elçi gönderip buraya saldırmamasını istediği gibi

⁴⁸² Kaymaz, 2009: 76-77.

⁴⁸³ Yakut el-Hamevî'ye göre Halep'in nahiyelerinden olan Koros, harap bir yerleşim merkeziydi ve burada eski devirlere ait harabeler bulunuyordu (El-Hamevî *mu'cem* I, 412).

⁴⁸⁴ İbnü'l-Adîm *zübde'tü'l-haleb* 490; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 130; Şeşen, 2007: 142; Uyumaz, 2011: 93; Özbek, 2018: 177-178. Faruk Sümer'e göre Kangar veya diğer adıyla Kongur, XIII. yüzyılın ilk yarısında Halep bölgesinde yaşayan Türkmenlerin beylerinden birisiydi (Sümer, 1972: 134).

⁴⁸⁵ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 131; Aytaç, 2019: 140; Uyumaz, 2011: 94; Kılıç, 2019b: 75. Emîr-i Cîndâr Şerefeddîn'in Halep Eyyûbîleri tarafından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e, Ahlat Kadısı Evhadüddîn ed-Duvînî'nin ise II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından Halep Eyyûbîleri'ne elçi olarak gönderildiği görüşü için bk. Aktaş, 2015a: 250-251; Aktaş, 2015b: 257; Aktaş, 2017: 39. Halep Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf'un iktidarı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kılıç, 2019b.

Halep'e destek kuvvetleri de göndermiştir. Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'in ölümü ve müttefiklerin rahatlamasından sonra, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev gerek kendi iktidarı ve gerekse de Halep Eyyûbîleri adına önemli sayılabilecek bir girişimde bulunmuştur. Bu girişim müttefiklik ilişkileri ile iyice yakınlaşmaya başlamış olan Türkiye Selçukluları ile Halep Eyyûbîleri arasında gerçekleştirilmesi istenen siyasi evliliklerdir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Moğol tehlikesinin Selçuklu sınırlarını zorlamaya başladığı bir devirde tahta çıktığından Eyyûbîlerle mevcut olan düşmanlığın bir kenara bırakılarak onlarla dost olunması gerektiğine inanmaktaydı. Bu nedenle Halep Eyyûbîleri ile yakın ilişkiler içinde bulunmak ve bu ilişkileri kalıcı hale getirmek için de onlarla evlilik yoluyla akrabalık kurmaya karar vermiştir⁴⁸⁶. Öte yandan Türkiye Selçukluları'nın, kendileriyle irtibat halindeki Eyyûbîleri ortak bir çıkar etrafında toplamak ve bağlılıklarını garanti altına almak için de siyasi evlilik yolunda adım atmaya karar verdikleri düşünülmektedir⁴⁸⁷.

Türkiye Selçukluları ile Halep Eyyûbîleri arasındaki siyasi evlilik hakkında bilgi veren İbnü'l-Adîm'e göre h. 635 senesinde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Halep Naibesi Dayife Hatun'a bir elçi göndererek el-Melikü'l-Azîz'in kızı ve Halep Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır'ın kızkardeşi olan Gaziye Hatun ile evlenmeyi teklif etmiştir. Ayrıca kendi kızkardeşini de el-Melikü'n-Nâsır'a vermeyi önermiştir. Halep Naibesi Dayife Hatun ile Eyyûbî emîrleri ise sultanın teklifini kabul etmişlerdir. Halep Kalesi'nde bulunan Dârü's-Sultan'da emîrlerin, Halep halkının ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in elçisinin katıldığı bir törenle de Gaziye Hatun ve sultanın nikâhı kıyılmıştır. O sırada henüz küçük yaşlarda olan Gaziye Hatun ile Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in nikâhı bizzat Kemâleddîn İbnü'l-Adîm tarafından Hanefî mezhebi üzere ve 50.000 dinar mehir ile kıyılmıştır. Nikâhtan önce sultan elçi olarak Tokat Kadısı İzzeddîn'i göndermiş ve nikâh sırasında altın saçtırmıştır⁴⁸⁸. Halep'te kıyılan nikâhtan sonra Kemâleddîn İbnü'l-Adîm h. 635 yılı Şevvali'nin 4'ünde (20 Mayıs 1238) bu defa el-Melikü'n-Nâsır ile Selçuklu sultanının kız kardeşinin nikâhlarını kıymak maksadıyla Selçuklu

⁴⁸⁶ Özbek, 2018: 178; Kılıç, 2019b: 75-76.

⁴⁸⁷ Kaymaz, 2009: 77.

⁴⁸⁸ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 494; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 183-184; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 265; İbnü'l-Verdî *tarih* II, 239; El-Makrîzî *es-sülûk* I, 386; El-Yûnînî *zeyl-i mirâtü'z-zamân* II, 135; El-Ömerî *mesâlikü'l-ebesâr* XXVII, 201-202; Turan, 1971: 406; Özbek, 1999: 447; Uyumaz, 1999: 532; Kesik, 2000: 254; Üremiş, 2005: 299; Takkuş, 2008: 362; Kaymaz, 2009: 77; Turan, 2010: 366; Uyumaz, 2012: 375; Aktaş, 2015a: 251; Özbek, 2018: 178-179; Ersan, 2018: 230; Kılıç, 2019b: 75-76. Ed-Devâdârî söz konusu nikâhın tarihini diğer kaynaklardan farklı olarak h. 635 senesi olarak kaydetmektedir. Ayrıca Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Eyyûbîlerden Gaziye Hatun'un nikâh mehirini 100.000 dirhem olarak belirtmektedir (Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 330-331).

topraklarına doğru hareket etmiştir. Nikâhı kıyılacak olan gelin el-Melikü'n-Nâsır'ın babası el-Melikü'l-Azîz'in teyzesinin kızı idi⁴⁸⁹. O sırada Konya'ya yönelmiş olan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Kemâleddîn İbnü'l-Adîm'in yolda olduğunu duyunca geri dönerek onu karşılamaları için Akça Derbend (أقجا دربند)'e, Elbistan (البلستان)'a ve sonra da Zamantı Kalesi'ne (سَمْنْدُو) adamlarını göndermiştir. Kendisi de Kayseri'ye gelen Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Kemâleddîn İbnü'l-Adîm'i Keykubâdiyye Sarayı'nda karşılamıştır. Burada bir araya gelen elçilik heyeti ve sultanın maiyeti h. 16 Şevval 635 (1 Haziran 1238) Salı günü beraberce Kayseri'ye girmişlerdir⁴⁹⁰.

Kemâleddîn İbnü'l-Adîm, Kayseri'de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kız kardeşi Melike Hatun ile el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf'un nikâhını da diğer nikâh gibi yine Hanefi mezhebi üzere ve 50.000 dinar mehir ile kıymıştır. Nikâh sırasında gelinin vekili Selçuklu Emîri Kemâleddîn Kâmyâr'dı ve Kayseri kadısı ile birlikte şahitler nikâhta hazır bulunuyordu. Nikâh sırasında altın, gümüş ve benzeri eşyalardan tarifi mümkünsüz süsler kullanılmış, Kemâleddîn İbnü'l-Adîm de yanında getirdiği 1.000 dinarı saçmıştır. Orada altın, elbise ve şeker gibi şeylerden çok fazla miktarda dağıtılmıştır. Çalgı aletleri ve müzik eşliğinde görülmemiş bir eğlence düzenlenmiştir. Kemâleddîn İbnü'l-Adîm nikahdan sonra müjdeli haberi bildirmek üzere beraberindekilerden birisini önden Halep'e göndermiştir. Kendisi de sonra hareket etmiş ve h. 635 yılı Zilkade ayının 9'unda (23 Haziran 1238) Perşembe günü Halep'e ulaşmış El-Melikü'n-Nâsır ile bir araya gelmiştir⁴⁹¹. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kız kardeşi ile el-Melikü'n-Nâsır'ın nikâhı damadın yaşının küçüklüğünden ötürü çok ileri bir tarihte h. 653 (1255-1256) senesinde evliliğe

⁴⁸⁹ Nikâh hakkında ayrıntılı bilgi veren Osman Turan, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kız kardeşi Melike Hatun'un, nikâhlandığı Halep Hükümdarı el-Melikü'n-Nâsır'ın halasının kızı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca yanlış olarak el-Melikü'l-Azîz'in kızı olan Gaziye Hatun'u el-Melikü'n-Nâsır'ın kızı olarak vermekte ve nikâhtaki mehir bedelini 5000 dinar olarak kaydetmektedir (Turan, 1971: 406).

⁴⁹⁰ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 495-496; Râgıb et-Tabbâh *el-ilâmü'n-nübelâ* II, 209. İbn Vâsıl da söz konusu nikâhın ayrıntılarını İbnü'l-Adîm ile aynı şekilde vermektedir. Yalnız Kemâleddîn İbnü'l-Adîm'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile buluşup nikâh için Kayseri'ye girdikleri tarihi h. 14 Şevval 635 Salı akşamı (30 Mayıs 1238) olarak vermektedir (İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 184-185).

⁴⁹¹ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 496; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 185; El-Makrîzî *es-sülûk* I, 386; El-Ömerî *mesâlikü'l-ebâr* XXVII, 201-202; Râgıb et-Tabbâh *el-ilâmü'n-nübelâ* II, 209; Turan, 1971: 406; Uyumaz, 1999: 532-533; Üremiş, 2005: 300; Takkuş, 2008: 362; Kaymaz, 2009: 77; Uyumaz, 2012: 375; Aktaş, 2015a: 251-252; Aktaş, 2015b: 257; Özbek, 2018: 179; Kılıç, 2019b: 76-77.

dönüşmüştür⁴⁹². El-Melikü'n-Nâsır el-Bâb ve Buzaa'nın gelirlerini de Melike Hatun'a tahsis etmiştir⁴⁹³. Türkiye Selçukluları ile Halep Eyyûbîleri arasında gerçekleşen bu iki evlilikle sağlam müttefikliğin temelleri atılmıştır. Sonraki pek çok gelişmede Türkiye Selçukluları ve Halep Eyyûbîleri birbirlerini her açıdan desteklemiş, birbirlerinin çıkarlarını gözetmişlerdir. Bu ittifak Türkiye Selçukluları'nın komşu hanedanlarla gerçekleştirdikleri en uzun soluklu ve en faydalı ittifaklardan birisi olması bakımından da önemlidir.

3.4. El-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un Vaziyeti ve Arazilerinin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Müttefikleri Arasında Paylaşılması

Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'in Şam'ı ele geçirdikten sonra Halep'e yöneldiği sırada vefat etmesi, Kuzey Suriye ve el-Cezîre mıntokasındaki güç dengelerini büyük oranda değiştirmiştir. Özellikle Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve müttefikleri bu vefat olayından siyaseten kârlı çıkmışlardır. El-Melikü'l-Kâmil'in ölümüyle el-Cezîre'deki arazilerine naip olarak bıraktığı oğlu el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb da zor durumda kalmıştır. Kendisini oldukça kötü durumda bırakan olay ise hizmetinde bulunan Hârezmlilerin isyanıdır.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkışından sonraki olaylara bakıldığında h. 634 (1236-1237) senesi içerisinde kendisinin ülkesinden kaçan Hârezmlilerin el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un hizmetine girdikleri ve onun tarafından Diyâr-ı Mudar⁴⁹⁴ bölgesine yerleştirildikleri görülmektedir⁴⁹⁵. Kendisinin hizmetine giren Hârezmlî emîrleri ise Berke Han (بركة خان), Güşlü Han (كشلو خان), Saruhan (صاروخان), Ferhan (فرخان) ve Berdi Han

⁴⁹² Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 298; Baybars el-Mansûrî *et-tuhfetu'l-mulûkiyye* 27; Kılıç, 2019b: 77. Rükneddîn Baybars el-Mansûrî ise Melike Hatun'un h. 650 (1252-1253) tarihinde Şam'a gelerek el-Melikü'n-Nâsır ile evlendiğini belirtmektedir (Baybars el-Mansûrî *zübdetü'l-fikre* 6-7).

⁴⁹³ Bu iki merkez, Moğolların istilasına uğrayana kadar Melike Hatun'un naiblerinin yönetiminde kalmıştır (İbn Şeddâd *el-alâkü'l-hatire* 1-II, 131-132; Kılıç, 2019b: 77 dn. 395).

⁴⁹⁴ El-Cezîre bölgesinin üç parçasından birisi olan Diyâr-ı Mudar (ديار مصر) Harran, Rakka, Sümeysat, Suruc ve Tel-Mevzin (Viranşehir) gibi merkezlerden oluşmaktaydı (El-Hamevî *mucem* IV, 494).

⁴⁹⁵ İbn Vâsil *müferricü'l-Kürûb* V, 135; İbn Tağrıberdî *en-nücumü'z-zahire* VI, 263; İbn Haldûn *tarih* V, 411; El-Ömerî *mesâlikü'l-ıbsâr* XXVII, 196. Ali Öngül, Diyâr-ı Mudar'a giderek oraya yerleşen Hârezmlilere Halep Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yusuf tarafından ıktâlar verildiğini belirtmektedir (Öngül, 2017: 208-210). Hâlbuki Hârezmliler, Türkiye Selçuklu hizmetinden ayrıldıktan sonra el-Melikü'l-Kâmil'in el-Cezîre mıntokasındaki topraklarını idare eden oğlu el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un hizmetine girmişlerdir. Dolayısıyla Diyâr-ı Mudar'da yerleştikleri merkezler de onlara ıktâ yoluyla Halep Eyyûbîleri tarafından değil, el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb tarafından verilmiştir.

(بردی خان)⁴⁹⁶. Belli bir süre el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un elindeki Diyâr-ı Mudar'da ikamet eden Hârezmliler, el-Melikü'l-Kâmil'in vefatından hemen sonra hizmetine girdikleri oğluna karşı bir isyan başlatmışlardır. Öyleki el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb çok zor bir vaziyette kalarak Diyâr-ı Mudar'dan kaçmak zorunda kalmıştır⁴⁹⁷. Hârezmliler kendisine karşı isyan ettiklerinde el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb babasının emriyle Humus Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'l-Mücâhid Esededdîn Şirkuh'un elindeki Rahbe şehrini kuşatmış durumdaydı. Ancak Hârezmlilerin isyanı sebebiyle kuşatmayı kaldırıp bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır⁴⁹⁸. Kendisine karşı isyan eden Hârezmliler Mardin Artuklu Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr ile birlikte hareket etmeye başlamışlardır. El-Melikü's-Sâlih ise onların önünden kaçarak Sincar (سنجار)⁴⁹⁹ şehrine sığınmıştır⁵⁰⁰. Kendisi buradayken bu sefer Musul Hâkimi Bedreddîn Lülü kendi kuvvetleri ve Musul Türkmenlerinden tedarik ettiği askerlerle Sincar'a saldırmış ve kuşatma altına almıştır⁵⁰¹. Makrîzî'ye göre Bedreddîn Lülü Sincar'ı h. 635 senesi Zilkadesi'nde (Haziran-Temmuz 1238) kuşatmıştır⁵⁰². İbn Kesîr'e göre ise el-Melikü's-Sâlih Hârezmlilerin önünden kaçarken tüm mallarını ve ağırlıklarını onlara kaptırmış zor bir durumda Sincar'a kapanmıştı. Onu burada kuşatan Bedreddîn Lülü ise kendisini ele geçirip demir bir kafes içerisinde Abbâsî Halifesi'ne götürmek istiyordu. Yine ona göre el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb zorba ve acımasız bir hükümdardı bu yüzden bölge halkı tarafından sevilmemekteydi⁵⁰³.

⁴⁹⁶ El-Ömerî *mesâlikü'l-ıbsâr* XXVII, 197. İbnü'l-Verdî de Hârezmlî liderlerini sıralamakta ancak burada Ferhan (فرخان) olarak kayıtlı olan ismi Ferah Han (فرخ خان) olarak kaydetmektedir (İbnü'l-Verdî *tarih* II, 237).

⁴⁹⁷ İbnü'l-Adîm *zübde'tü'l-haleb* 496; Makrîzî *es-sulûk* I, 384; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 265; En-Nüveyrî *nihâyetü'l-ereb* XXIX, 152; İbn Şeddâd *el-alâkû'l-hatire* 3-I, 98; İbn Tağrıberdî *en-nücumü'z-zahire* VI, 265-266; İbn Haldûn *tarih* V, 411; Kılıç, 2001: 416-417; Yürekli, 2017: 259; Gültekin-Demirmen, 2019: 124.

⁴⁹⁸ Özbek, 2018: 181-182. Hârezmlilerin el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un Rahbe kuşatması sırasında ona karşı ayaklanmaları için ayrıca bk. Basuğuy, 2016: 271-272.

⁴⁹⁹ Sincâr şehri h. 5 Muharrem 635 (28 Ağustos 1237) tarihindeki vefatına kadar el-Melikü'l-Eşref Muzaffereddîn Musa'nın hâkimiyeti altındaydı (İbn Şeddâd *el-alâkû'l-hatire* 3-I, 199). Ancak onun ölümünden sonra kardeşi el-Melikü'l-Kâmil'in eline geçtiği anlaşılmaktadır.

⁵⁰⁰ İbn Şeddâd *el-alâkû'l-hatire* 3-I, 200; Kılıç, 2001: 416-417; Yürekli, 2017: 259; Gültekin-Demirmen, 2019: 124.

⁵⁰¹ İbn Şeddâd *el-alâkû'l-hatire* 3-I, 98, 200; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 265; Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVI, 20; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 331; Şeşen, 2007: 166-167; Demir, 2008: 105; Saydem, 2010: 20; Eskikurt, 2014: 96; Özbek, 2018: 186; Kılıç, 2019b: 64.

⁵⁰² Makrîzî *es-sulûk* I, 384.

⁵⁰³ İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 290.

El-Melikü's-Sâlih, Hârezmlilerden kaçtığı sırada oğlu el-Melikü'l-Mugîs Fetheddîn Ömer'i Harran Kalesi'ne⁵⁰⁴ bırakmıştır. Ancak Hârezmliler onu da takip ederek ağırlıklarını yağmalamışlar, o da kendisini güç bela babasının halası olan Halep Naibesi Dayife Hatun'un arazisine atmış ve buradaki Münbic şehrine sığınmıştır. Bu sırada Dayife Hatun el-Melikü'l-Mugîs'e bir elçi göndererek Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kendisini talep etmesi durumunda bu talebi geri çeviremeyeceğini belirterek Halep Eyyûbî arazisinden çıkması gerektiğini ima etmiştir⁵⁰⁵. İbn Şeddâd'a göre ise Sincar'da mahsur durumda bulunan el-Melikü's-Sâlih, oğlu el-Melikü'l-Mugîs'e haber göndererek halası Dayife Hatun'dan yardım istemesini emretmiştir. El-Melikü'l-Mugîs bu emir üzerine Halep Eyyûbî arazisine girmiş önce Caber Kalesi (قلعة جَعْبَر) ne oradan da Menbic (مَنْبِج) e ulaşmıştır⁵⁰⁶. Ancak buradayken Hârezmlilerin kendisi ile Halep arasında bekledikleri haberini alınca Fırat Nehri'ni Âdil Köprüsü (جسر العادل) üzerinden geçerek geri dönmüştür. Kendisi dönüş yolunda babası el-Melikü's-Sâlih'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e elçi olarak gönderdiği Sincar Kadısı Bedreddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf'a tesadüf etmiştir. Bu elçi vasıtasıyla el-Melikü's-Sâlih, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e kendisinin de diğer hâkimlerle kurulan ittifaka dâhil edilmesini ve babasından sonra kendisinin eline geçen yerlerde onun adına hutbe okutmayı teklif etmiştir. Ancak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev bu istekleri kabul etmediği gibi elçiye Bedreddîn Lülü'nün Sincar'ı kuşatmaya devam ederek el-Melikü's-Sâlih'i esir alacağını belirtmiştir⁵⁰⁷. Bu aşamada el-Melikü's-Sâlih'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile anlaşmaya çalıştığına dair başka bir bilgi de mevcuttur. Buna göre el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb, Hama Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer'e elçi göndererek kendisi ve Sultan II.

⁵⁰⁴ Harran Kalesi hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Demir, 2008: 148-150.

⁵⁰⁵ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 497; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 187-188.

⁵⁰⁶ Kuzey Suriye'deki eski merkezlerden birisi olan Menbic, Sacur Çayı'nın güneyinde Halep ile Urfa'yı birbirine bağlayan ticaret yolu üzerine konumlanmıştır. Köklü bir tarihi geçmişe sahip olan Menbic, Ortaçağ'da etrafını çeviren meyve ağaçları ve pamuklu kumaş dokumacılığı ile ünlü bir merkezdi. Tarihi boyunca pek çok gücün hâkimiyeti altına giren Menbic, 1218 yılında I. İzzeddîn Keykâvus tarafından Türkiye Selçuklu arazilerine dâhil edilmişse de kısa sürede Eyyûbîlere terk edilmek zorunda kalmıştır (Demirkent, 2004a: 123-124).

⁵⁰⁷ İbn Şeddâd *el-alâkü'l-hatire* 3-I, 98, 200-201. El-Melikü'l-Mugîs Fetheddîn Ömer'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile anlaşma sağlayamaması hakkında ayrıca bk. Cahen, 2002: 90. Adnan Eskikurt'a göre Sincar'da mahsur durumdaki el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb, Sincar Kadısı Bedreddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Hasan ez-Zerzârî'yi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'den yardım istemek maksadıyla göndermiştir (Eskikurt, 2014: 96). Ancak bu elçi yardım talebinden ziyade yukarıda işaret edildiği üzere ateşkes talebi için Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e gönderilmiştir. Zira o sırada el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'u zor durumda bırakan mesele başını Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in çektiği müttefiklerin saldırılarıdır. Dolayısıyla elçi bu saldırıların durdurulması için gönderilmiştir.

Gıyâseddîn Keyhüsrev arasında barış yapılmasına aracı olmasını istemiştir. Ancak isteği Hama hâkimi tarafından kabul edilmemiştir⁵⁰⁸. Bu gelişmeler el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un ne kadar zor bir durumda bulunduğunu ve II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile diğer Eyyûbî güçlerinin kurduğu ittifakın onu politik anlamda ne kadar yalnız bıraktığını açıkça ortaya koyması bakımından mühimdir.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ve mütteliklerinin el-Melikü's-Sâlih'in tekliflerini reddetmesi üzerine elçi Bedreddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf ve el-Melikü'l-Mugîs Fetheddîn Ömer bu zor durumdan kurtulmanın tek çaresinin Hârezmliler ile anlaşmak olduğuna karar vermişlerdir. Bunun üzerine Harran'a hareket eden el-Melikü'l-Mugîs burada Hârezmlilerle buluşarak anlaşmış, Ruha'yı, Harran'ı ve başka yerleri onlara teslim etmek zorunda kalmıştır. Arazilerine yeni yerler katan Hârezmliler ise onunla birlikte eski metbûları el-Melikü's-Sâlih'i kurtarmak üzere Sincar'a hareket etmişlerdir. Hârezmlilerin kendi üzerine geldiklerini duyan Musul Hâkimi Bedreddîn Lülü ise apar topar Sincar muhasarasını kaldırıp ağırlıklarını alamadan geri çekilmek zorunda kalmıştır. Sincar önlerine gelen Hârezmliler de bu ağırlıkları yağmalayarak Harran'a geri dönmüşlerdir. Sonrasında da el-Melikü's-Sâlih ile Bedreddîn Lülü birbirlerine saldırmayacakları konusunda bir anlaşma yapmışlardır⁵⁰⁹. El-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb, kaldığı zor durumdan kurtulabilmek için yine başına gelenlerin müsebbibi Hârezmlilerle anlaşmak zorunda kalmış onlara epeyce de taviz vermiştir. Zira İbn Şeddâd'a göre kendisi Hârezmlilere Harran, Ruha ve başka yerleri vermiş ilk çıkardıkları kargaşa sırasında ise Re'sü'l-Ayn (رأس العين)⁵¹⁰ ve Karkisya (قَرْقِيسِيَا)'yı⁵¹¹ kaptırmıştır. Nüveyrî ise

⁵⁰⁸ İbnü'l-Adîm *zübde'tü'l-haleb* 495; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 179; Özbek, 2018: 181-182.

⁵⁰⁹ İbn Şeddâd *el-alâkû'l-hatire* 3-I, 98, 201; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 265; İbnü'l-Verdî *tarih* II, 239; İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 290; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürrer* VII, 331; Demir, 2008: 105-106, Yürekli, 2017: 259-260; Özbek, 2018: 186; Gültekin-Demirmen, 2019: 124.

⁵¹⁰ Re'sü'l-Ayn şehri h. 635 (1237-1238) yılına kadar el-Melikü'l-Kâmil'in oğlu el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un elinde kalmıştı. Ancak şehir o yıl kendisine karşı ayaklanan Hârezmlilerin eline geçmiştir. Burası h. 638 senesi Ramazanı'nda (Mart Nisan 1241) Halep Eyyûbî kuvvetleri karşısında aldıkları ağır yenilgiye kadar Hârezmlilerin elinde kalmış, bu olaydan sonra Halep Eyyûbîleri'nin hâkimiyetine girmiştir. Onlar da burayı ıktâ olarak Mardin Artuklu Hâkimi el-Melikü's-Sâid Necmeddîn Gazi'ye vermişlerdir ve şehir h. 659 (1260-1261) yılında ölümüne kadar onun elinde kalmıştır (İbn Şeddâd *el-alâkû'l-hatire* 3-I, 98, 150).

⁵¹¹ Karkisya, vefatına kadar el-Melikü'l-Eşref Muzaffereddîn Musa'nın yönetiminde kalmıştır. Onun vefatıyla da bölgede babasının naibi olarak bulunan el-Melikü's-Sâlih'in eline geçmiştir. Ancak o da şehri Hârezmlilere kaptırmıştır. Bir süre burayı hâkimiyetleri altında tutan Hârezmliler ise Halep Hâkimi el-Melikü'n-Nâsir Salâhaddîn Yûsuf'a mağlup oldukları zaman şehri ona terketmişlerdir. O da burasını ıktâ olarak Humus Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr Nâsireddîn Ebu Tâhir İbrahim'e vermiştir. Şehir h. 644 (1246-1247) tarihindeki vefatına kadar onun yönetiminde kalmıştır (İbn Şeddâd *el-alâkû'l-hatire* 3-I, 98, 152).

Harran (حرّان) ve Ruha (الرّها) ile birlikte Rakka (الرفقة)'nın da Hârezmlilere verildiğini kaydetmektedir⁵¹². Burada işaret edilen araziler El-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb tarafından Hârezmlilere ıktâ olarak önceden verilmiş arazilerdir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla Hârezmliler isyan sonrasında bu arazileri bu kez ıktâ olarak değil mülk olarak almışlardır.

El-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un bir taraftan Hârezmliler, diğer taraftan da Musul Hâkimi Bedreddîn Lülü tarafından sıkıştırıldığı dönemde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de fırsattan istifade ile harekete geçmiştir. Kendisi Sincar'da mahsur durumda bulunan el-Melikü's-Sâlih'e ait olan arazileri kendisi ve müttefikleri arasında paylaştırmıştır. Bu gelişmenin h. 635 senesi Zilhiccesi'nde gerçekleşen Selçuklu-Eyyûbî evliliklerinden hemen sonra vuku bulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbnü'l-Adîm ve İbn Vâsıl'a göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev nikâhtan sonra Halep'e elçi olarak Melikü'l-Ermen ismiyle bilinen Emîr Kamereddîn el-Hâdım'ı (الأمير قمر الدين الخادم يعرف بملك الأرمن) göndermiştir. Emîr Kamereddîn'in yanında Ruha (Urfa) ve Suruc'un Halep Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır'a verildiğine dair tevkiler bulunuyordu. Bu sırada Harran'ın da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına hutbe okunması şartıyla el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'ye verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Sincar ve Nusaybin'in Mardin Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr Nâsireddîn el-Artûkî'ye⁵¹³, Habur beldesinden Ane ve batısının ise Humus Hâkimi el-Melikü'l-Mücâhid Esededdîn Şirkûh'a verilmesi planlanmıştır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ise Sümeysat ve Âmid'i alması kararlaştırılmıştır. Müttefikler tarafından paylaşılan bu araziler el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un naiplerinin ellerindeydiler⁵¹⁴. Bu aşamada Halep Eyyûbîleri el-Melikü's-Sâlih'in arazilerinden kendi paylarına düşen Suruc ve Ruha'yı ele geçirmek için herhangi bir girişimde bulunmamışlardır. Bunun üzerine el-

⁵¹² En-Nüveyrî *nihâyetü'l-ereb* XXIX, 157.

⁵¹³ Mardin Artuklu melikinin künyesi Artuk Arslan b. İlgaziyü's-Sânî b. Alpî b. Timurtaş el-Artûkî'ydi. Aslen Türkmen'di. Nâsireddîn el-Mardinî vefatına kadar Mardin'de ikamet etti. Artukluların Mardin'de hüküm süren altıncı melikiydi ve kardeşi Yavlak Arslan'dan sonra tahta çıkmıştı. Güzel görünümlü ve adil birisiydi. Pazartesi ve Perşembe günleri oruç tutar, üç aylarda içki içmeyi terk ederdi. Kendisi kırk yıl hüküm sürdükten sonra kölesi tarafından öldürüldü ve yerine oğlu Necmeddîn Gaziyü'l-Evvel başa geçti. Nâsireddîn Artûkî'nin lakabı el-Melikü'l-Mansûr'du (Es-Seyyid, 2011: 860).

⁵¹⁴ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 498; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 185-186. El-Melikü's-Sâlih'in arazilerinin müttefikler arasında paylaşılması için ayrıca bk. Makrîzî *es-sulûk* I, 384; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 331; Turan, 1971: 406; Turan, 2001b: 621; Kılıç, 2001: 416-417; Cahen, 2002: 90; Takkuş, 2008: 362-363; Kaymaz, 2009: 77-78; Saydem, 2010: 20; Basuğuy, 2016: 50; Öngül, 2017: 207; Özbek, 2018: 180; Kılıç, 2019b: 64. İbn Şeddâd ise bu konu hakkında sadece el-Melikü's-Sâlih'in el-Cezîre'de bulunan arazilerinin müttefikler arasında paylaşarak ıktâ olarak belirlendiğini söylemekte, paylaşılan yerler ve müstakbel sahipleri hakkında başka bir bilgi vermemektedir (İbn Şeddâd *el-alâkü'l-hatire* 3-I, 200).

Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb halası olan Halep Naibesi Dayife Hatun'a elçi göndererek elindeki tüm toprakların onların hükmünde olduğunu, naiplerini göndermeleri halinde kendilerine teslim edeceğini belirtmiştir. Ancak Halepliler yine de herhangi bir yeri zapt etme girişiminde bulunmamışlardır⁵¹⁵.

Tüm bu olaylar el-Melikü'l-Kâmil'in vefat ettiği h. 635 Receb ayı (Şubat-Mart 1238) ile Türkiye Selçukluları ve Halep Eyyûbîleri arasında gerçekleşen siyasi evlilik faslından sonra h. 635 senesi Zilhiccesi ve Zilkadesi içerisinde gerçekleşmiştir. Bu aşamada dikkat çekilmesi gereken ilk husus Türkiye Selçukluları'nın el-Melikü'l-Kâmil'in ölümüyle oluşan siyasi atmosferden istifadeye kalkışabilmesidir. Bu plan ve hareket tarzı Türkiye Selçuklu devlet aklının o sırada gayet aktif olduğunun göstergesidir. Öte yandan o sıralarda Türkiye Selçukluları'nın kendilerine Eyyûbî topraklarında açılacak yerlerin hazırlığıyla meşgul oldukları da anlaşılmaktadır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev o sıralarda, Bedreddîn Basuğuy'un da belirttiği gibi kendisini el-Melikü'l-Kâmil'in ortadan kalkmasıyla birlikte bölgenin rakipsiz gücü olarak görmekteydi. Ayrıca el-Melikü's-Sâlih'in elindeki tüm arazileri alarak onu bölgeden tasfiye etmek niyetindeydi⁵¹⁶. Kendisinin müttefikleri adına sürece dâhil olması ve el-Melikü's-Sâlih'in tasfiyesi için gerekli paylaşımı yapması Türkiye Selçukluları için faydalı olmuştur. Ancak müttefikler bu arazi paylaşım anlaşmasının tüm hedeflerine kısa vadede tam olarak ulaşamamışlardır. Zira el-Melikü's-Sâlih'e karşı gerçekleştirdikleri mücadelelerden sonra Hârezmliler el-Cezîre mıntıkasına iyice yayılmışlar Harran, Ruha, Suruç ve Nusaybin ile birlikte daha pek çok yeri ele geçirmişlerdir⁵¹⁷. Sonrasında eski metbûları ile anlaşarak elde ettikleri arazileri ellerinde tutmuşlardı. Dolayısıyla müttefiklerin kendi aralarında paylaştıkları araziler Hârezmlilerin elinde olduğu için planları büyük oranda kâğıt üzerinde kalmıştır. Kaynaklar Halep Eyyûbîleri'nin ilk aşamada kendileri için belirlenen yerlere ilişmediklerini belirtse de paylarına düşen yerler zaten Hârezmlilerin elinde olduğu için bir girişimde bulunmaları pek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte diğer müttefikler birtakım girişimlerde bulunmuşlardır. Türkiye Selçukluları ve müttefikleri hedeflerine Hârezmlilerin Diyâr-ı Mudar'dan tasfiye edilmelerinden sonra ulaşabilmişlerdir.

Türkiye Selçukluları'nın liderliğinde paylaşılması kararlaştırılan yerlere dair bilinen girişimler Humus Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'l-Mücâhid Esededdîn Şirkûh'a ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e aittir. El-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un zor durumda olduğu

⁵¹⁵ İbnü'l-Adîm *zübde'tü'l-haleb* 496-497; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 186; Kılıç, 2001: 417; Basuğuy, 2016: 50; Kılıç, 2019b: 64-65.

⁵¹⁶ Basuğuy, 2016: 50.

⁵¹⁷ Cahen, 1953: 99.

sırada Humus Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'l-Mücâhid Esededdîn Şirkûh Ane Beldesi'ni sulh yoluyla sahibinin elinden almıştır⁵¹⁸. Böylelikle müttefikleri ile alınan karar sonucu kendisi için belirlenen araziye ele geçirmiştir. Humus Hâkimi, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kendisi için belirlediği Ane'ye ek olarak Hama şehrine de saldırmıştır. O sıralarda Hama kendisinin akrabası olan ve Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'e bağlı bulunan el-Melikü'l-Muzaffer'in yönetimindeydi. El-Melikü'l-Mücâhid Esededdîn Şirkûh, Hama'yı kuşatma altına aldıktan sonra Halep Eyyûbîleri'nden yardım istemiştir. Ayrıca birtakım Hârezmlî kuvvetini ve Türkmenleri ikramda bulunarak kendi tarafına çekmiştir. Bunlara ek olarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e elçi göndermiş ve ondan da yardım talebinde bulunmuştur. Sultan da bu yardım talebine karşılık olarak askerlerinin seçkinlerinden bir miktar kuvvet göndermiştir. El-Melikü'l-Mücâhid, aldığı desteklerle harekete geçmiş ve Maarretü'n-nu'mân'ı ele geçirmiştir. Daha sonra Hama üzerine sarkarak şehrin hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer ile mücadeleye tutuşmuştur⁵¹⁹. Ancak anlaşıldığı kadarıyla şehri ele geçirmeyi başaramamıştır.

Türkiye Selçukluları ise yapılan anlaşmadan hareketle ve fırsattan istifadeyle Sümeysat ve çevresini ele geçirmişlerdir. Bu kazanımın akabinde anlaşıldığı kadarıyla Âmid'e yönelik küçük bir girişimde de bulunmuşlardır. Kaynaklarda bu girişime ait kısa bilgiler mevcuttur. Bunlara göre el-Melikü's-Sâlih'in zor durumda bulunduğu sıralarda Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kuvvetleri onun diğer oğlu el-Melikü'l-Muazzam Gıyâseddîn Turanşah'ın elinde bulunan Âmid'e yönelmişler hatta etrafındaki bazı kaleleri ele geçirmişlerdir. Ancak o sırada el-Melikü's-Sâlih Hârezmlîlerle tekrar anlaşmayı başarmış, Bedreddîn Lülü'nün kuşatmasından da kurtulmuştur. Kendisine tekrar bağlanan Hârezmlîler Bedreddîn Lülü'yü kovaladıktan sonra Âmid'e yönelmişler, buradaki Selçuklu kuvvetlerini de mağlup ederek şehri ele geçirmelerini engellemişlerdir⁵²⁰. Ancak bu gelişmenin Türkiye Selçukluları'nı durduramadığı açıktır. Zira Türkiye Selçukluları ayrıntıları aşağıda görüleceği üzere müttefikleriyle birlikte Hârezmlîlere karşı gerçekleştirdikleri ortak harekât neticesinde Âmid ve daha pek çok yeri paylaşım anlaşmasına uygun olarak ele geçireceklerdir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Mısır Eyyûbîleri dışındaki tüm bölgesel güçleri kendi liderliğinde bir

⁵¹⁸ Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* LXVI, 20.

⁵¹⁹ El-Makrîzî *es-sülûk* I, 384.

⁵²⁰ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 498; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 190; El-Makrîzî *es-sülûk* I, 385; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 331; Şeşen, 2007: 167; Demir, 2008: 106; Basuğuy, 2016: 50-51. Eyyûbî Uzmanı Muhammed Süheyl Takkuş, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in başarısız bir Âmid kuşatmasından sonra kuvvetlerini Emîr Sâdeddîn Köpek komutasında Sümeysat'a yönelttiğini ve orayı ele geçirdiğini belirtmektedir (Takkuş, 2008: 363).

araya getirerek Türkiye Selçukluları'nın hâkimiyet sahasının hiç olmadığı kadar genişlemesini sağlamıştır. Nitekim sultan, müttefikleriyle yaptığı ittifak ve arazi paylaşım anlaşmasından hareketle Beyşehir'de inşa ettirdiği hanın h. 635 (1237-1238) tarihli kitabesinde kendisini Şam ve Diyâr-ı Bekr bölgelerinin hâkimi ilan etmiştir⁵²¹.

3.5. Halep Eyyûbîleri'nin Türkiye Selçukluları'na Tâbi Hale Gelmesi

Türkiye Selçukluları ve Halep Eyyûbîleri'nin karşılıklı kız alıp vererek icra ettikleri siyasi evlilik hadisesinden ve el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un arazilerinin müttefikler arasında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev eliyle paylaşılmasından sonra başka bir gelişme daha yaşanmıştır. Yine h. 635 (1237-1238) yılı içinde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev o zaman için Halep Eyyûbîleri'nin Naibesi olan Dayife Hatun'dan bir talepte bulunmuştur. Kendisi karşılıklı olarak icra edilen nikâhlardan sonra Halep Eyyûbî kuvvetleri Hama şehrini kuşattıkları sırada Tokat Kadısı İzzeddîn'i elçi olarak Halep'e göndermiştir. Elçisi vasıtasıyla Halep Eyyûbîleri'nden hutbeyi kendi adına okumalarını ve sikkeyi kendi ismiyle darbetmelerini istemiştir. Kendisinin isteği Halep Eyyûbîleri tarafından kabul edilmiştir. Böylece Cuma günü Halep minberlerinde hutbe Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in adına okunmuştur. Hutbenin okunduğu gün Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in elçisi Kadı İzzeddîn ile Halepli âlim Cemâleddîn İkbâl el-Hâtûnî hazır bulunmuş ve büyük bir tören düzenlenmiştir. İkisi de hutbenin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in adına okunması münasebetiyle dinarlar ve dirhemler saçmışlardır. Hutbenin okunduğu gün Kayseri'de de tören düzenlenmiştir⁵²². Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Halep Eyyûbîleri'ni tâbiyeti altına alan bu teklifinin tam tarihi bilinmemektedir. Ancak Kemâleddîn İbnü'l-Adîm'in Türkiye Selçuklu topraklarından Halep'e dönüş tarihinin h. 635 yılı Zilhicce ayı başları olması, Halep'te Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına hutbe okunma olayının h. 635 yılı sonlarında yani Zilhicce ve Zilkade ayları içerisinde gerçekleşmiş olabileceğini ortaya koymaktadır.

Halep'te hutbenin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in adına okunması yanında sikkenin onun adına darpedilmesi meselesi de oldukça önemlidir. Kaynakların bahsettiği bu hadisenin numismatik delilleri de mevcuttur. Halep Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır'ın Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına bastırdığı dirhemlerden bazıları günümüze ulaşmıştır. Bu

⁵²¹ Uzunçarşılı, 1929: 228-229; Erdmann, 1961: 125-126; Bozer, 2007: 250.

⁵²² İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 498; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 190-191; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 265; İbnü'l-Verdî *tarih* II, 239; El-Makrîzî *es-sülûk* I, 386; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 331; El-Ömerî *mesâlikü'l-epsâr* XXVII, 201-202; Râgıb et-Tabbâh *el-ilâmü'n-nübelâ* II, 209; Turan, 1971: 406; Kesik, 2000: 254; Kaymaz, 2009: 78; Aktaş, 2015a: 252; Özbek, 2018: 179; Kılıç, 2019b: 77.

dirhemler h. 636 (1238-1239), 637 (1239-1240) ve 638 (1240-1241) tarihlilerdir (Resim 3, 4 ve 5). Bu dirhemlerin ön yüzünde “*Ebu Cafer el-İmâm el-Mustansır-Billah es-Sultânü'l-Azam Keyhüsrev*”, arka yüzünde ise “*El-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yusuûf İbn el-Melikü'l-Azîz Muhammed Duribe bi-Haleb*” ve darp yılları yazılıdır⁵²³. Araştırmacı Muhammed Yunus tarafından bu dirhemlerin h. 636 (1238-1239), 637 (1239-1240) ve 638 (1240-1241) tarihlilerine ek olarak h. 639 (1241-1242) ve 640 (1242-1243) tarihlileri tespit edilerek yayınlanmıştır⁵²⁴. Üstelik bu dirhemler de öncekilerle aynı tip ve içeriğe sahiptirler.

Halep'te hutbenin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına okunmasıyla Halep Eyyûbîleri Türkiye Selçukluları'na tâbi hale gelmişlerdir. Bu gelişme Türkiye Selçukluları adına çok önemli bir gelişmedir. Zira Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında Eyyûbîler üzerinde tasarlanan, ancak gerçekleşemeyen plan gerçekleşmiş Türkiye Selçukluları'na tâbi hale getirilmişlerdir. Bu durum gerek Türkiye Selçukluları gerekse de Halep Eyyûbîleri için oldukça faydalı olmuştur. Öte yandan Halep Eyyûbîleri ile gerçekleştirilen ilişkiler Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in gerçekleştirdiği en önemli ittifak girişimi olmuş iki taraf birbirinin askeri faaliyetlerine destek vermişlerdir.

3.6. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Sümeysat'ı Ele Geçirmesi

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ilk yıllarında bazı diplomatik gelişmelerle birlikte iktidarın tesisi maksatlı siyaseten katiller, umerâ tasfiyesi ve Gürcü Melikesi ile evlilik gibi pek çok gelişme yaşanmıştır. Bu gibi olayların yanında sultan tahta çıktıktan kısa süre sonra fetih hareketleri de tekrar başlatılmıştır. Bu aşamada Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarı içerisinde gerçekleşen ilk sefer ve ilk genişleme faaliyeti Sümeysat Kalesi'nin⁵²⁵ (قلعةء سميسات) ele geçirilmesidir. Türkiye Selçukluları'nın hedefi olan Sümeysat, Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Efdal'in hâkimiyetindeydi. Ancak kendisinin 1225 yılında vefatından sonra oğlu el-Melikü'l-Mufaddal'ın kontrolüne geçmiştir. El-Melikü'l-

⁵²³ Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Envanter No: 4458, 4459 ve 7960. Erişim Tarihi 21.09.2020 15.58. Halep Eyyûbîleri tarafından Sultan II Gıyâseddîn Keyhüsrev adına darp ettirilen mühr-i Süleyman figürlü ve h. 638 tarihli sikkeler için ayrıca bk. Tevhid, 1321: 230-231.

⁵²⁴ Younis, 2014: 706-713.

⁵²⁵ Coğrafyacı Yâkût El-Hamevî'ye göre Sümeysat (سُمَيْسَات) Fırat Nehri üzerinde olup Diyâr-ı Rum tarafında kalan bir şehirdir. Fırat'ın batı yakasına düşmektedir. Zorlu bir kalesi vardır ve sakinleri Ermeni'dir. Eseri Mucemü'l-Büldan'ı yazdığı sıralarda orasının Hâkimi Eyyûbîlerden El-Melikü'l-Efdal Ali'dir (El-Hamevî *mu'cem* III, 258). Abdülazîz El-Bekrî'ye göre Sümeysat, el-Cezîre ile Şam mıntıkası arasında bulunan Diyâr-ı Rebîa'nın şehirlerinden birisidir (El-Bekrî *mu'cemü me'sta'cem* I, 757). İbn Şeddâd'a göre ise Sümeysat Fırat Nehri'ne nazır çeşitli meyveleri olan, havası oldukça sert, kalesi oldukça müstahkem küçük bir şehirdir (İbn Şeddâd *el-alâkû'l-hature* 1-II, 191). Sümeysat'ın Ortaçağ'daki tarihi için bk. Alican ve Yıldırım, 2014: 52-67.

Mufaddal akrabaları el-Melikü'l-Kâmil ve el-Melikü'l-Eşref'in düzenledikleri Selçuklu karşıtı sefere de iştirak etmiştir. Ancak seferin başarısızlıkla sonuçlanması sebebiyle arazileri Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın intikam saldırılarına sahne olmuş ve yağmalanmıştır. Sonraki süreçte Hârezmlilerin de yağma akınına hedef olan Sümeysat halkı kendilerini koruyamayacak derecede zayıf bir duruma düşmüşlerdir. Şehir Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında Selçuklu kuvvetleri tarafından kuşatıldığı sırada el-Melikü'l-Mufaddal tarafından yönetiliyordu⁵²⁶.

Türkiye Selçukluları'nın Sümeysat'ı ele geçirmesi hakkında en ayrıntılı bilgiyi İbn Bîbî vermektedir. Ona göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında Emîr Sâdeddîn Köpek ulaştığı kudretin etkisiyle ülkeler ve şehirler ele geçirmek, saltanat naiblerinin yönetimine yeni yerler dâhil etmek, Şamlıların (شامیان)⁵²⁷ kalbine korku salmak ve de kendi gücünü herkese göstermek niyetiyle harekete geçmiştir⁵²⁸. Ancak İbn Bîbî verdiği bu bilgiyle Sümeysat Kalesi'nin ele geçirilmesi fikrinin Emîr Sâdeddîn Köpek'in şahsi fikri olduğunu ve bizzat kendi şöhreti için onun tarafından gerçekleştirilen bir girişim olduğunu ifade etmektedir. Bu şekilde okuyucularına Sâdeddîn Köpek'in devlet içinde devlet haline gelip sultandan bağımsız olarak harekete geçmeye başladığını göstermek istemektedir. Ancak burada yaptığı tarihi gerçekleri gölgelemek ve bulandırmaktan başka bir şey değildir. Her şeyden önce böyle bir seferin sultandan ve diğer Selçuklu devlet erkânından bağımsız olarak tek bir emîrin fikri ve isteği ile gerçekleşmesi mümkün değildir. Nitekim Sümeysat Kalesi'nin zaptının planlanmasına dair en önemli ipucu Arap kaynaklarından gelmektedir. Yukarıda görüldüğü

⁵²⁶ Ö. Kaya, 2006: 171-172; Gezinci, 2020: 97-98. Süryani Ebu'l-Ferec'e göre, Sümeysat Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'l-Efdal 1224 yılında Sümeysat'ta vefat etmiştir. Kendisi edebiyat, belagat ve şiir gibi konularda pek ünlüyse de basiret ve icraat konusunda oldukça zayıftı. Bu sebepten eline geçen büyük toprakları ve iktidarı kaybetmiş, kendisine küçük bir alan kalmıştı (Ebu'l-Ferec *tarih* II, 518; Kaymaz, 2009: 79 n. 34).

⁵²⁷ İbn Bîbî'nin eserinde Şamlılar (شامیان) olarak verdiği bu tabir Suriyeliler olarak çevrilmişse de hatalıdır. Öte yandan İbn Bîbî'nin verdiği misal de tarihi gerçekliklere uygun değildir. Zira Sümeysat Kalesi Selçuklular tarafından ele geçirildiği sırada Şam, Halep, Hama ve Humus Eyyûbî hâkimleri Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in düşmanı değil müttefiki durumundaydılar. Burada İbn Bîbî'nin Şamlılar olarak işaret ettiği devletin el-Melikü'l-Kâmil'in oğulları tarafından idare edilen Mısır Eyyûbîleri olduğu muhakkaktır.

⁵²⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 475-476; İbn Bîbî (trc.) II, 30; İbn Bîbî (muhtasar) 195; Yazıcızâde *tevârih* 517-518. Süleyman Özbek'e göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i Eyyûbîlerin içinde bulunduğu durumdan istifadeyle Sümeysat Kalesi'ni ele geçirmeye ikna eden Sâdeddîn Köpek'tir (Özbek, 2018: 184). Ancak kaynaklarda böyle bir bilgi yoktur. Olay hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren İbn Bîbî ise olayı sadece Sâdeddîn Köpek'in planı ve icraati olarak nakletmektedir. Ancak aşağıda belirtildiği üzere Sümeysat'ın ele geçirilmesi sadece Sâdeddîn Köpek'in veya Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in isteğiyle değil Türkiye Selçuklu devlet mekanizmasının Eyyûbî toprakları üzerindeki genel tasavvuru ve planları ile gerçekleştirilmiştir.

üzere Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'in ölümü ve büyük oğlu el-Melikü's Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un kendisine tâbi olan Hârezmliler tarafından zor durumda bırakıldığı sırada harekete geçmiştir. Onun arazilerinin kendisi ve müttefikleri arasında paylaştırılmasını kararlaştırmıştır. Bu vesileyle de Sümeysat'ı ve Âmid'i kendisi için ayırdığını müttefiklerine bildirmiştir⁵²⁹. Dolayısıyla Sümeysat'ın ele geçirilmesi işi Sâdeddîn Köpek'in şahsi fikri ve fiili ile değil, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve devlet erkânının müttefik Eyyûbî ve Artuklu hâkimleriyle birlikte bölgenin paylaşılması kararından hareketle gerçekleşmiş bir girişimdir. Ancak İbn Bîbî'nin işaret ettiği yadsınamayacak gerçek Emîr Sâdeddîn Köpek'in bu aşamada ulaştığı siyasi kudrettir. Nitekim Sâdeddîn Köpek, sultan nezdinde kazandığı güven ve siyasi kudret sayesinde Melikü'l-Ümerâ unvanıyla Sümeysat seferinde Türkiye Selçuklu kuvvetlerine komutanlık yapmıştır.

Sümeysat Kalesi'nin ele geçirilmesi sürecinin ayrıntılarına dönülecek olursa, o sıralarda kuvvetinin doruğunda olan Türkiye Selçuklu kuvvetleri Sâdeddîn Köpek yönetiminde Şam Diyarı'nın (ديار شام) arazilerine (Eyyûbî arazilerine) yönelmiş ve Sümeysat Kalesi'ni kuşatma altına almışlardır. Kuşatma bir süre sürdürüldükten sonra bölgedeki arazilerin mahsulünü ortaklaşa kullanmakta olan müdafiler kuşatmaya daha fazla direnecek gücü kendilerinde bulamamışlardır. Ayrıca Türkiye Selçuklu kuvvetlerinin kuşatma manevralarının yaptığı atışlar da kaledekilere büyük bir sıkıntı vermeye başlamıştır. Bu sebeple müdafiler Emîr Sâdeddîn Köpek'e haber göndererek aman dilemişlerdir. Canlarının bağışlanması ve ecdâdlarından yadigâr olarak ellerinde bulunup dünyanın pek çok yerinden Hristiyanların ziyaretine geldikleri, bu yüzden kendilerinin önemli bir gelir kaynağı haline gelmiş olan Salbot Haçı'nın (صليب الصلوت) kendilerinde kalmasını istemişlerdir⁵³⁰.

Sümeysat Kalesi müdafilerinin teslim olma çağrısını ve isteklerini olumlu karşılayan Melikü'l-Ümera (ملك الامرا) Sâdeddîn Köpek, askerlere kaledekilerle savaşmayı yasaklamıştır. Kaledekilere hiçbir sıkıntı vermeyeceğine dair bir yemin mektubu (سوكد نامه) yazarak, kendi elçileri ve onların gönderdikleri haberci vasıtasıyla iletmiştir. Kaledeki emîrler ise yemin mektubunu alınca kaleyi boşaltmaya başlayıp, mal ve eşyalarını aşağıya göndermişlerdir. Ayrıca Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in sancağını (سنجق سلطان) kaleye dikmek üzere

⁵²⁹ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 498; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 185-186; Makrîzî *es-sulûk* I, 384; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 331; İbn Şeddâd *el-alâkü'l-hatire* 3-I, 200; Takkuş, 2007: 89; Takkuş, 2008: 362-363.

⁵³⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 475-476; İbn Bîbî (trc.) II, 30; İbn Bîbî (muhtasar) 195. Konu hakkında ayrıca bk. Yazıcızâde *tevârih* 517-518; Müneccimbaşî *câmiü'd-düvel* II, 76; Kesik, 2015: 137; Kesik, 2018a: 319-320.

istemişler ve h. 635 senesi zilkadesinin son Cuma günü (روز آذینه) (9 Temmuz 1238) sancağı Sümeysat Kalesi'nin burcuna dikmişlerdir. Sümeysat Kalesi'nde hutbe de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına okunmuş, burası ile birlikte birkaç kale daha ele geçirilmiştir⁵³¹. Sümeysat Kalesi'nin ele geçirilmesi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarının ilk fetih olayı olması bakımından önemlidir. Ayrıca Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Doğu Anadolu ve el-Cezîre mıntıkasında daha evvelden özellikle Eyyûbîlere karşı gerçekleştirdiği genişleme faaliyetlerinin bir devamı niteliğindedir. Kaynakların bu konuda verdiği bilgiler değerlendirilecek olursa İbn Bîbî'nin Sümeysat Kalesi'nin zaptı anlatımında dikkat çeken iki husus vardır. Bunlardan ilki yukarıda değinildiği üzere seferin Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Selçuklu devlet erkânının ortak plan ve icraatinden ziyade, Sâdeddîn Köpek'in şahsi arzu ve planlarına bağlanmasıdır. Dikkat çeken diğer husus ise Sümeysat Kalesi ile birlikte başka kalelerin de ele geçirildiği bilgisidir. Ancak bu kalelerin nereler olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir. Bunlar kuvvetle muhtemel el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyub'un hâkimiyetinde olan ve Sümeysat Kalesi'ne yakın konumda bulunan kalelerdi.

3.7. Şam Eyyûbîleri'nin Türkiye Selçukluları'na Tâbiyeti

Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Eşref Muzaffereddîn Musa'nın ölümünden sonra Şam tahtına oturan kardeşi Ebu'l-Hayş el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail en başından itibaren Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile yakın ilişki içerisindeydi. Yukarıda değinildiği üzere kendisi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile irtibata geçerek kardeşi el-Melikü'l-Kâmil'e karşı muhalefet hareketine dâhil olmuştur. Kardeşinin Şam'a saldırması sebebiyle zor durumda kalsa da onun vefatından sonra Şam'ı tekrar ele geçirmiş ve durumunu güçlendirmiştir⁵³². İlerleyen süreçte ise Türkiye Selçukluları ile Şam Eyyûbîleri arasındaki

⁵³¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 476; İbn Bîbî (trc.) II, 30-31; İbn Bîbî (muhtasar) 195; Yazıcızâde *tevârih* 518. Şehrin Selçukluların eline geçişi hakkında ayrıca bk. Turan, 1971: 410-411; Erdem, 1995: 71; Turan, 2001b: 621; Kaymaz, 2009: 78-79; Alican ve Yıldırım, 2014: 62-63; Öngül, 2017: 211-212; Özbek, 2018: 184.

Sümeysat Kalesi'nin ele geçirilme tarihi ile ilgili farklı rivayetler vardır. İbn Bîbî'nin mütercimi tarafından h. 635 zilkadesinin son Cuma günü tarihinin miladi karşılığı 14 Temmuz 1238 olarak verilmiştir. Ancak bu karşılık hicri takvimde 635 senesi zilkadesinin son cumasına değil 30 zilkade Çarşamba'ya denk düşmektedir. Mezkûr tarihin tam karşılığı Türk Tarih Kurumu'nun Tarih Çevirme Klavuzu dikkate alındığında h. 25 Zilkade 635 (9 Temmuz 1238) Cuma günüdür. Dolayısıyla Sümeysat Kalesi'nin Türkiye Selçuklu hâkimiyetine giriş tarihi olarak bu tarihin kabul edilmesi daha isabetlidir. Kalenin ele geçiriliş tarihi Yazıcızâde Ali tarafından ise h. 635 senesi zilkadesinin selhi olarak verilmektedir ki bu da 14 Temmuz 1238'dir (Yazıcızâde *tevârih* 518). Muhtemelen mütercim tarafından temel alınan tarih budur. Münecimbaşı ise bu tarihin gününü vermemekte sadece h. 635 senesi Zilkadesi (Haziran-Temmuz 1238) notunu düşmektedir (Münecimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 76).

⁵³² Hatîbî, 2004: 80.

ilişkiler daha da yakınlaşmıştır. Kuvvetle muhtemel el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un bölgede yalnızlaştırılarak gücünün kırılması ve Halep Eyyûbîleri'nin Türkiye Selçukluları'na tâbi olmasının etkisiyle Şam Eyyûbîleri'nin de Türkiye Selçukluları'na tâbi olması gündeme gelmiştir. Zira Muhammed Süheyl Takkuş'a göre el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'den destek almak için çabalıyordu⁵³³.

Şam Eyyûbî Hâkimi el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail'in Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e tâbi olması Şam'da h. 3 Rebiü'l-ahir 637 (2 Kasım 1239) Çarşamba günü icra edilen bir törenle gerçekleşmiştir. Eş-Şeyh Abdülazîz b. Abdü's-Selâm b. Ebi'l-Kâsım Şam'da hutbeyi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına okumaya başlamıştır⁵³⁴. Nüveyrî ise Eş-Şeyh Abdülazîz'in Şeyhülislâm olduğunu ve h. 637 Rebiü'l-ahirinde (Ekim-Kasım 1239) hutbeyi Emevî Câmii'nde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına okuduğunu belirtmektedir⁵³⁵. Şam'da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına hutbe okunmasından sonra ilişkilerin diplomatik olarak da sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Zira kaynaklarda Şam'dan Türkiye Selçukluları'na gönderilen bir elçinin ismine tesadüf edilmektedir. Bu kişi daha önce el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb adına Selçuklu sultanına elçi olarak gönderilen Sincar Kadısı Bedreddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf'tur. Kendisi h. 637 (1239-1240) yılında bu kez Şam Eyyûbî Hâkimi el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail adına Selçuklu topraklarına gönderilmiştir. Ancak elçi Selçuklu sultanı nezdinde kendisini gönderen hükümdar için değil de el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb adına faaliyet yürütmüştür. Şam'ın çıkarları yerine el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb ile Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in arasındaki gerilimi yumuşatmak için çaba sarfetmiştir. Nitekim kendisi elçilik görevini tamamladıktan sonra dönüşte el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail'den çekindiği için Şam'a gidememiştir⁵³⁶.

Şam Eyyûbîleri'nin Türkiye Selçukluları'na tâbi olmasından sonra h. 638 (1240-1241) yılı içerisinde bir hutbe krizi yaşanmıştır. El-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail, Mısır Eyyûbîleri'ne karşı komşu Haçlı kuvvetleriyle ittifak yapmış ve kendisinin izniyle Haçlı Frankların bir kısmı Şam'a girmiştir. Müslüman halktan silah ve teçhizat satın alan Frankların varlığı insanları rahatsız etmiş, bunun üzerine Kadı İzzeddîn b. Abdü's-Selâm'a giderek Franklara silah satılmasının yasaklanmasını istemişlerdir. Bunun üzerine o da câmide el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail adına hutbe okutmayı kesip ona beddua etmiştir. Bunun

⁵³³ Takkuş, 2008: 358.

⁵³⁴ El-Makrîzî *es-sulûk* I, 404.

⁵³⁵ En-Nüveyrî *nihâyetü'l-ereb* XXIX, 176. Konu hakkında ayrıca bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 367; Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVI, 37; İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 118.

⁵³⁶ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 249-250; El-Makrîzî *es-sulûk* I, 406; Basuguy, 2016: 69.

üzerine görevden alınmıştır⁵³⁷. Burada yaşanan olay sebebiyle hutbenin bir süre için Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına okunmasının da kesintiye uğradığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu olaydan sonra hutbenin tekrar Selçuklu sultanı adına okunması gündeme gelmiştir.

Şam'da Türkiye Selçukluları adına okunan ilk hutbeden sonra bu kez h. 638 senesi Zilkadesi'nin 11'inde (24 Mayıs 1241) Cuma günü el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail'in düzenlediği törenle hutbe tekrar Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına okunmuştur. Bu törende Selçukluların elçisi ile Şam şehrinin ayanı ve devlet erkânı hazır bulunmuş, dinar ve dirhem saçılmıştır. Daha sonra Türkiye Selçuklu elçisi hediyelerle birlikte geri gönderilmiştir⁵³⁸. Şam Eyyûbî hâkiminin Türkiye Selçukluları'na tâbiyetinin hutbe dışında başka bir delili de günümüze ulaşmıştır. Bu delil el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail tarafından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Şam'da darp edilen müşterek dinarlardır. Oldukça nadir olan bu dinarların h. 638 (1240-1241), 639 (1241-1242), 640 (1242-1243) ve 641 (1243-1244) tarihlileri günümüze ulaşmıştır⁵³⁹ (Resim 6, 7, 8 ve 9).

Türkiye Selçukluları ve Şam Eyyûbîleri arasında gerçekleşen ilişkiler Moğol istilası sebebiyle kesintiye uğramış, Halep Eyyûbîleri ile olan ilişkiye kıyasla da taraflar için çok faydalı olmamıştır. Nitekim h. 640 yılı Rebiü'l-evvelî (Ağustos-Eylül 1242) itibarıyla el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail, Mısır Eyyûbîleri ile anlaşmak ve hutbeyi onlar adına okutmak durumunda kalmıştır⁵⁴⁰. Her ne kadar Şam Eyyûbîleri'nin Türkiye Selçukluları'na tâbiyeti iki taraf için de sembolik düzeyde kalsa da bu gelişme Türkiye Selçukluları adına oldukça kayda değerdir. Zira Büyük Selçuklu Devleti'nin ve Suriye Selçuklu Devleti'nin inkırazından itibaren Selçuklu hâkimiyetinden kopan bu bölgede minberlerde yine bir Selçuklu sultanının adının duyulması ayrı bir önem taşımaktadır. Bununla birlikte bu gelişme Türkiye Selçukluları'nın Şam Eyyûbîleri'ni tâbiyet altına alarak Suriye'deki hâkimiyet sahalarını hiç olmadığı kadar uç bir noktaya ulaştırdıkları anlamına gelmektedir. Türkiye

⁵³⁷ El-Makrîzî *es-sulûk* I, 407; İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 136.

⁵³⁸ El-Makrîzî *es-sulûk* I, 409-410; Jackson, 2015: 241. Muhammed Süheyl Takkuş ise hutbenin tarihini h. 638 Şevvali (Nisan-Mayıs 1241) olarak vermektedir. Ayrıca Türkiye Selçuklu sultanından destek uman Şam hâkiminin Selçukluların Moğol saldırısına uğraması sebebiyle amacına ulaşamadığını ve Mısır Eyyûbî hükümdarı ile anlaşmak zorunda kaldığını belirtmektedir (Takkuş, 2008: 358-359).

⁵³⁹ Younis, 2014: 707-714.

⁵⁴⁰ El-Makrîzî *es-sulûk* I, 415. Sıbt İbnü'l-Cevzî ise Şam'da hutbenin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev yerine Mısır Eyyûbî Hükümdarı El-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb adına okunmaya başlamasını h. 641 (1243-1244) yılı olayları arasında zikretmektedir (Sıbt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 377-378). Peter Jackson, Şam'da hutbenin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev yerine el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb adına okunmaya başlanması tarihini 11 Eylül 1243 olarak kaydetmektedir (Jackson, 2015: 241).

Selçukluları adına oldukça önemli olan bu olay literatürümüze hakkıyla yansımamıştır. Yalnızca Osman Turan bir dipnotta Şam Eyyûbîleri'nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına okuttukları ilk hutbeden bahsetmiş⁵⁴¹, bir başka çalışmasında da Şam'da okunan hutbeyle Türkiye Selçukluları'nın Doğu'da rakipsiz bir güç haline geldikleri yorumunu yapmıştır⁵⁴². Bunlar dışında da konunun üzerinde pek durmamıştır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri hakkında eser veren Nejat Kaymaz ve Selçuklu Eyyûbî ilişkileri üzerinde duran Süleyman Özbek'in çalışmalarında ise Şam Eyyûbîleri'nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e tâbi olması, hutbe okutması ve sikke darp ettirmesi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

3.8. Humus Eyyûbîleri'nin Türkiye Selçukluları'na Tâbiyeti

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri Türkiye Selçuklu-Eyyûbî ilişkileri adına pek bilinmeyen bir mesele daha bulunmaktadır. Bu mesele Humus Eyyûbîleri ile ilgilidir. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Humus Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'l-Mücâhid Esededdîn Şirkûh da akrabaları Halep ve Şam Eyyûbî hâkimleri ile birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in müttefiki durumundaydı⁵⁴³. Nitekim kendisi de ilk aşamada akrabaları ile birlikte Selçuklular nezdine ittifak teklifi için elçi göndermiştir.

Hicri 637 (1239) yılında Humus'un idaresi el-Melikü'l-Mücâhid Esededdîn Şirkûh'un oğlu el-Melikü'l-Mansûr Nâsireddîn İbrahim'in eline geçmiştir⁵⁴⁴. Bu değişiklikte birlikte Türkiye Selçuklu-Humus Eyyûbî ilişkileri daha da yakınlaşmış ve Halep Eyyûbîleri'ne ve Şam Eyyûbîleri'ne ek olarak Humus Eyyûbîleri de resmen Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tâbiyeti altına girmişlerdir. Bu gelişmeden dönemin yazılı kaynakları hiç bahsetmemektedirler. Bu nedenle bu konu Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrini özellikle de Türkiye Selçuklu-Eyyûbî ilişkilerini ele alan çalışmalarda işlenmemiştir. Humus Eyyûbîleri'nin Türkiye Selçukluları'na tâbiyetinin delili ise el-Melikü'l-Mansûr Nâsireddîn İbrahim'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına darp ettirdiği müşterek fûlstür. Oldukça nadir olan bu fûlsün bir yüzünde dönemin Abbâsî Halifesi Müsta'sım-Billâh'ın, diğer yüzünde ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve el-Melikü'l-Mansûr Nâsireddîn İbrahim'in isimleri yazılıdır⁵⁴⁵. Söz konusu fûlsün darp tarihi belli değildir. Bu nedenle Humus

⁵⁴¹ Turan 1971, 428, dn. 39.

⁵⁴² Turan, 2001b: 623.

⁵⁴³ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 123-124; Turan, 1971: 406; Turan, 2001b: 621; Kaymaz, 2009: 78.

⁵⁴⁴ Hartmann, 1999: 230.

⁵⁴⁵ Mitchiner, 1977: 158. Söz konusu fûlsün üzerindeki Arapça ibareler şöyledir:

Ön yüz: الامام المستعصم بالله امير المؤمنين (El-İmâm Müsta'sım-Billâh Emîrü'l-Müminîn).

Eyyûbîleri'nin Türkiye Selçukluları'na tâbi olmalarının tarihi bilinmemektedir. Bununla birlikte kuvvetle muhtemel olarak Humus Eyyûbîleri de Halep ve Şam Eyyûbîleri'nin ardından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e tâbi olup sikke darp ettirmeye ve hutbe okutmaya başlatmış, 1243 Kösedağ yenilgisi sonrasında ise bu durumu iptal edip Mısır Eyyûbîleri'ne tâbi olmuşlardır.

3.9. Hârezmlilerin Türkiye Selçukluları'na Tâbi Olmaları

Türkiye Selçuklu hizmetinden ayrıldıktan sonra el-Cezîre'nin Diyâr-ı Mudar kısmına yerleşen Hârezmliler, yeni metbûları el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'a karşı giriştikleri isyan hareketinden sonra gerek işgal ettikleri gerekse de resmi olarak kendilerine verilen topraklarla hâkimiyetleri altındaki arazileri oldukça genişletmişlerdir. Ulaştıkları kuvvet nedeniyle de Türkiye Selçukluları ve onlara tâbi bölgesel güçler için ciddi bir tehdit haline gelmişlerdir. Özellikle onların yanbaşında bulunan Halep Eyyûbîleri için durumun oldukça tehlikeli bir hal aldığı açıkça ortadadır. Hârezmliler Türkiye Selçukluları ve tâbi güçler adına tehdit oldukları gibi bu güçlerin el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un toprakları üzerindeki planları için de engel teşkil etmekteydiler. Bu nedenle Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Hârezmlileri tekrar kendisine tâbi olmaya çağırması gündeme gelmiştir.

İbn Bîbî'nin anlatımına göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Gürcü Hatun ile evlendikten sonra Hârezmlilerle irtibat kurmak istemiştir. Hârezmliler Selçuklu topraklarını terkettikten sonra Harran, Ruha, Suruc, Rakka, Re'sû'l-Ayn ve buralara bağlı merkezleri ele geçirerek bölgeye yerleşmişlerdi. Bu merkezleri kendi aralarında rütbelerine göre paylaşmışlar ve iyice güçlenmişlerdi. Onların Suriye, Diyâr-ı Bekr, Diyâr-ı Rebîa ve Mısır hâkimlerinin arazilerine gerçekleştirdikleri yağma ve talan akınları bölge sahiplerini oldukça korkutmaya başlamıştır. Hatta bölge hâkimleri sürekli olarak Hârezmlilere hediyeler ve değerli eşyalar göndererek topraklarını onlardan korumaya çalışmışlardır. Buna rağmen aniden saldırılara ve baskınlara devam eden Hârezmliler, tacirleri ticaretten, çiftçileri ekip biçmekten alıkoymaktaydılar⁵⁴⁶.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ise Hârezmlilerin bölgedeki vaziyetini öğrendiği zaman Celâleddîn Hârezmşah'ın hizmetinde olduğu zamanlardan o ana değin Hârezmli liderleriyle yakın ilişkiler kurmuş olan Tercüman Mecdeddîn Muhammed el-

Arka Yüz: السلطان المعظم غياث الدنيا و الدين الملك المنصور (Es-Sultânü'l-Muazzam Gıyâse'd-dünyâ ve'd-dîn el-Melikü'l-Mansûr).

⁵⁴⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 485-486; İbn Bîbî (trc.) II, 39; İbn Bîbî (muhtasar) 201. Hârezmlilerin el-Cezîre'deki zararlı faaliyetleri için ayrıca bk. Yazıcızâde *tevârih* 525; Turan, 1971: 416-417; Sevim ve Merçil, 1995: 469; Kaymaz, 2009: 78-79; Öngül, 2017: 215; Özbek, 2018: 185-186.

Caferî'yi onlara elçi olarak göndermiştir. Bu elçi vasıtasıyla Hârezmlileri kendisinin hizmetine geri dönmeye ikna etmeye çalışmıştır. Her bir Hârezmli lideri için uygun hediyeler, hilatler ve özel atlar göndermiştir. Bunun üzerine Hârezmliler Tercüman Mecdeddîn Muhammed el-Caferî'nin getirdiği teklifi kabul ederek hep birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e itaat etmişlerdir⁵⁴⁷.

İbn Bîbî, babası Tercüman Mecdeddîn Muhammed el-Caferî ile Hârezmliler arasında geçen konuşmalar hakkında da bilgiler vermektedir. Ona göre Hârezmliler Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e itaati kabul ettiklerinin ertesi günü elçiye Sultan I. Alâeddîn Keykubâd iktidarında Selçuklu topraklarında rahatça yaşadıklarını, Kayır Han meselesinden ötürü yerlerini terk ettikleri zaman kendilerini durdurmaya gelen Selçuklu kuvvetleri ile istemeden savaştıklarını, bundan ötürü utanç ve üzüntü duyduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca yaptıkları kötü işlerden ötürü Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in huzuruna çıkmaya yüzleri olmadığını, ancak sultanın kendilerini itaate davet etmesi nedeniyle onun davetini geri çevirmeyeceklerini söylemişlerdir. Hârezmliler Selçuklu hâkimiyetine girmek, sultan adına hutbe okutup sikke darp etmek karşılığında, zor ve güç kullanarak elde ettikleri toprakların kendilerine ıktâ yoluyla ve menşûrlar vasıtasıyla verilmesini istemişlerdir. Son olarak da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e zarar verecek hiçbir faaliyette bulunmayacaklarına dair söz vermişlerdir⁵⁴⁸. Hârezmlilerin İbn Bîbî tarafından nakledilen beyanları arasında dikkat çeken birkaç husus vardır. Bunlardan ilki Hârezmlilerin ele geçirdikleri toprakları zor ve güç kullanarak elde ettiklerini itiraf etmeleridir. Diğer husus ise ellerindeki topraklar için Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'den menşûr istemeleridir. Hârezmlilerin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in vereceği menşûrlar ile gasp ettikleri Diyâr-ı Mudar arazileri için meşrûfiyet elde etmeye çalıştıkları görülmektedir.

Türkiye Selçukluları'nın hizmetine tekrar giren Hârezmliler ilk olarak bulundukları yerlerde sikkelerini Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in isim ve unvanları ile darp etmeye, ayrıca Cuma günleri hutbeyi onun adına okumaya başlamışlardır. Sultanın elçisine saygı gösterip dinar ve dirhem saçmışlardır. Türkiye Selçukluları ve Hârezmliler arasında siyasi bağın kurulmasıyla da kervan yolları güvenli bir şekilde açılmış, genel olarak tüm güzergâhlarda asayiş tekrar sağlanmıştır. Hârezmlilerin elindeki yerlerde Sultan II.

⁵⁴⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 485; İbn Bîbî (trc.) II, 39; İbn Bîbî (muhtasar) 200-201; Yazıcızâde *tevârih* 525, Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 77; Turan, 1971: 416-417; Sevim ve Merçil, 1995: 469; Turan, 2001b: 622; Kaymaz, 2009: 78-79; Öngül, 2017: 215-216; Özbek, 2018: 185-186; Gültekin-Demirmen, 2019: 122-123; Ercan, 2019: 49-50.

⁵⁴⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 485-486; İbn Bîbî (trc.) II, 39-40; İbn Bîbî (muhtasar) 201; Yazıcızâde *tevârih* 525-526.

Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hükmü yerleşmiştir⁵⁴⁹. Ancak Hârezmlilerin Türkiye Selçuklu hizmetine girip sultana itaat halinde kalmaları durumu uzun sürmemiştir. Kendilerinin Selçuklulara itaatten bir kez daha çıkıp başlarına buyruk hareket etmelerinin sebebi hakkında kaynaklar herhangi bir bilgi vermemektedirler. Burada kesin olan tek şey Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Hârezmliler arasında karşılıklı güvenin bu aşamada da sağlanamamış olduğudur.

3.10. Hârezmlilerin Başbozuklukları ve Onlara Karşı Selçuklu-Eyyûbî Ortak Harekâtı

Hârezmliler bir süre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e bağlı olarak hareket etmişlerse de İbn Bîbî'nin verdiği bilgilere göre sonrasında verdikleri sözlerden dönmüşlerdir. Yine bölgede ve yollarda başbozukluklar yapmaya başlamışlardır. Yolları kesip, insanların mallarını yağmalayıp, onları sürgün ederek huzursuzluklar çıkarmışlardır. Hârezmlilerin bu hareketleri üzerine Halep Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf ve diğer Suriye hâkimleri onları bölgeden çıkarmaya ve yaptıkları kötülöklere son vermeye karar vermişlerdir. Bu konuda Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'den de yardım istemişlerdir. Onların talebini kabul eden sultan, Suriye bölgesiyle hemsınır olan Malatya (ملطیه), Harput (خرتبرت), Elbistan (البلستان) ve Maraş (مرعش) gibi merkezlerden toplam 3.000 kişilik bir süvari kuvvetini Malatya Sübaşısı (Serleşker) Emîr Zahîreddîn Mansûr-ı Tercüman komutasında yardıma göndermiştir. Bu yardım kuvvetleri 7 gün zarfında Malatya'dan Halep'e ulaşmışlardır. Halep hâkimi yardıma gelen Selçuklu kuvvetlerini çok iyi karşıladığı gibi onlara para ve erzak göndermiştir. Ayrıca bu kuvvetlere çokça vaatle bulunmuş, sonra da kendi birlikleriyle birlikte Birecik⁵⁵⁰ üzerine göndermiştir. Hazırlanan köprüden Birecik'e geçen kuvvetler burada müttefik ordunun genel komutanı olan Eyyûbîlerin Humus Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr⁵⁵¹ emrinde birleşip Re'sû'l-ayn tarafına yönelmişlerdir⁵⁵².

⁵⁴⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 486-487; İbn Bîbî (trc.) II, 39-40; İbn Bîbî (muhtasar) 201-202; Yazıcızâde *tevârih* 526-527, Müneccimbaşî *câmiü'd-düvel* II, 77; Turan, 1971: 416-417; Özbek, 2018: 186-187. İbnü'l-Adîm'e göre o sıralarda Hârezmlilerin büyük liderleri Berke Han (بركة خان), Saruhan (صاروخان), Berdi Han (بردي خان) ve Güşlü Han (كشلو خان)'dı (İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 502).

⁵⁵⁰ Birecik Kalesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Demir, 2008: 150-153.

⁵⁵¹ Humus hâkiminin künyesi İbrahim b. Şirkûhü's-Sânî İbn Muhammed b. Şirkûhü'l-Evvel el-Kebir b. Şâzî b. Mervân'dı. Humus'a hükmeden Eyyûbî meliklerinin üçüncüsüdür ve buraya babası el-Melikü'l-Mücâhid Eseddîdîn Şirkûh'un vefatından sonra hükmetmiştir. Kendisinin lakabı el-Melikü'l-Mansûr olup yiğit, kahraman, yardımsever, halkına iyi davranan, cömert ve hoşgörölü birisiydi. Verem hastalığına yakalandıktan sonra h. 10 Safer 644 (27 Haziran 1246) tarihinde Şam'da vefat etmiştir (Es-Seyyid, 2011: 859-860).

⁵⁵² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 487-488; İbn Bîbî (trc.) II, 40-41; İbn Bîbî (muhtasar) 202; Yazıcızâde *tevârih* 527, Müneccimbaşî *câmiü'd-düvel* II, 77; Turan, 1971: 417-418; Humphreys, 1977: 270; Cahen, 2002: 91-92; Takkuş,

Türkiye Selçuklu kuvvetlerinin yardıma gelmesiyle müttefik Eyyûbî ordusunun sayısı iyice kalabalıklaşmıştır. Bu durumdan oldukça memnun olan Humus Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr daha da cesaretlenerek Selçuklu kuvvetlerini ordunun sağ ve sol cenahlarına yerleştirmiştir. Böylece ordu iyice kuvvetlenmiştir. Bu vaziyeti casuslar vasıtasıyla haber alan Hârezmliler ise savaş için gerekli mevzilere geçip, mücadeleye hazır bir halde beklemeye başlamışlardır. Eyyûbî-Selçuklu müttefik ordusu Re'sü'l-ayn'ı iki menzil geçtikten sonra su kaynaklarının yanında bulunan düz bir alanda ordugâh kurmuşlardır. Bu sırada bir Hârezmlî öncü birliği civardaki bir tepede gözükmeye ordugâhtan bazı kuvvetler öncü olarak onların üzerine saldırmışlardır. Sağ ve sol cenahları tecrübeli askerlerle desteklenen bu kuvvetler Hârezmlileri ilk anda çok zor durumda bırakmışlardır. Ancak karşılıklı mücadele başladıktan bir süre sonra bu kez Eyyûbî birlikleri Hârezmlî kuvvetleri karşısında zor durumda kalmış, ancak Selçuklu Emîri Zahîreddîn Mansûr-ı Tercüman yetişerek onları bu durumdan kurtarmıştır. Selçuklu emîrinin yetişmesiyle mağlup olan Hârezmlî öncüleri de kaçarak dört bir yana dağılmışlardır. Onlardan bir kısmı bu kaçış sırasında halifelik sınırına ulaşmışlardır. Abbâsî Halifesi el-Mustansır-Billah ise Hârezmlîlerin sınıra ulaştıklarını haber alınca onları ülkesine kabul etmiş, izzet ve ikramda bulunarak toparlanmaları için elinden gelen yardımı yapmıştır⁵⁵³.

Eyyûbî-Selçuklu müttefik ordusunun Hârezmlîlere karşı gerçekleştirdiği saldırının ve elde edilen zaferin ayrıntılarını veren İbn Bîbî herhangi bir tarih vermemektedir. Ancak Arap kaynaklarında savaşın tarihine tesadüf edilmektedir. İbn Vâsıl, söz konusu savaşın h. 9 Ramazan 638 (24 Mart 1241) Çarşamba tarihinde gerçekleştiğini, mağlup olan Hârezmlîlerin Harran'a dönüp kadın ve çocuklarını aldıktan sonra kaçtıklarını, Hüsâmeddîn Berke Han'ı ise vali olarak Harran'da bıraktıklarını belirtmektedir⁵⁵⁴. Kemâleddîn İbnü'l-Adîm ise savaşın h. 21 Ramazan 638 (5 Nisan 1241) Çarşamba tarihinde gerçekleştiğini kaydetmektedir. Ona göre savaştan sonra el-Melikü'l-Mansûr Harran Kalesi'ni kuşatma altına almıştır. Münhezim Hârezmlîler ise ağırlıklarını hatta çocuklarını bırakarak Fırat Nehri'ni geçmeye çabalamış, birçoğu o hengâmede boğulmuştur. Nehri geçmeyi başaranlar Ane'de toplanarak Abbâsî

2008: 364; Özbek, 2018: 187. İbnü'l-Adîm ve İbn Vâsıl'a göre Humus Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr Hârezmlîlere karşı hareket halindeyken, Selçuklu yardımcı kuvvetlerinden bir haberci gelerek kendisine yetiştiklerini bildirmişlerdir (İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 507-508; İbn Vâsıl *müferricü'l-kurub* V, 292).

⁵⁵³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 488-489; İbn Bîbî (trc.) II, 41-42; İbn Bîbî (muhtasar) 202-203; Yazıcızâde *tevârih* 528, Münecceimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 77-78; Turan, 1971: 417; Alptekin, 1992: 302; Sevim ve Merçil, 1995: 469-470; Merçil, 2000: 149; Turan, 2001b: 622; Demir, 2008: 109-110; Kaymaz, 2009: 79-80; Aktaş, 2015a: 254-255; Öngül, 2017: 216; Özbek, 2018: 187-188; Gültekin-Demirmen, 2019: 125; Ercan, 2019: 50-51.

⁵⁵⁴ İbn Vâsıl *müferricü'l-kurub* V, 293.

halifesinin topraklarına girmişlerdir⁵⁵⁵. İbn Şeddâd, Hârezmliler ile Türkiye Selçuklu-Eyyûbî kuvvetleri arasında gerçekleşen savaşın tarihini h. 20 Ramazan 638 (4 Nisan 1241) olarak kaydetmekteyken⁵⁵⁶, El-Ömerî⁵⁵⁷ ve İbn Fûvatî⁵⁵⁸ yalnızca h. 638 (1240-1241) yılını vermektedirler. İbn Bîbî, Hârezmlilere karşı kazanılan zaferden sonra yaşanan olaylardan da bahsetmektedir. Ona göre müttefik birlikler zaferden sonra ortak hareket ederek Hârezmlilerin bıraktıkları mallardan ve hayvanlardan çokça ganimet elde etmişlerdir. O sırada eskiden Celâleddîn Hârezmşâh'ın kâtiplerinden olan ve Hârezmli liderlerinden Berke Han'a vezirlik yapan Harran Kalesi Hâkimi Şihâbeddîn Zendarî velinimetinin yenildiğini öğrendiği zaman tekrar Selçuklu hâkimiyeti altına girmeye karar vermiştir. Bu yüzden Harran Kalesi'ni Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in askerlerine teslim etmeye niyetlenmiştir. Ancak o sırada Humus Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr, Şihâbeddîn Zendarî ve diğer Hârezmli yetkilisi Cemâleddîn Habş-ı Hemedânî ile irtibata geçmiş, onlara emîrlik unvanı ile birlikte ıktâlar, verimli ve değerli mülkler vermeyi vaad etmiştir. Ayrıca kendi eliyle Halep Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf adına hazırladığı menşûrları vermiştir. Bunun üzerine Hârezmliler gizlice Halep Eyyûbî sancağını alıp Harran Kalesi'ne dikmişlerdir. Hutbeyi de el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf adına okumuşlardır. Bu gelişmeler üzerine Selçuklu Emîri Zahîreddîn Mansûr-ı Tercüman ve diğer Selçuklu emîrleri bu oldubitti karşısında müttefiklerine duydukları hoşgörüden ötürü herhangi bir şekilde ses çıkarmamışlardır. Birkaç gün daha Eyyûbî kuvvetlerinin yanında kalıp onlarla birlikte eğlendikten sonra vedalaşarak Selçuklu topraklarına dönüş yoluna çıkmışlardır⁵⁵⁹. Arap kaynakları ise Harran'ın Halep Eyyûbîleri'nin eline geçmesinin ayrıntılarını vermemektedirler⁵⁶⁰. Sonuç olarak Hârezmlilere karşı kazanılan zaferle birlikte el-Cezîre bölgesi müttefik kuvvetle açılmış Harran⁵⁶¹, Suruç, Ruha⁵⁶², Re'sû'l-

⁵⁵⁵ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 507-508; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 271-272; Basuğuy, 2016: 128; Kılıç, 2019b: 67-69; Gültekin-Demirmen, 2019: 124-125. Muhammed Süheyl Takkuş'a göre kaçan Hârezmlilerin bir kısmı da Meyyâfârikîn Hâkimi El-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'nin hizmetine girmişlerdir (Takkuş, 2008: 364).

⁵⁵⁶ İbn Şeddâd *el-alâkü'l-hatire* 3-I, 60.

⁵⁵⁷ El-Ömerî *mesâlikü'l-epsâr* XXVII, 210.

⁵⁵⁸ İbnü'l-Fuvatî *el-havâdis* 119-120.

⁵⁵⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 488-490; İbn Bîbî (trc.) II, 42-43; İbn Bîbî (muhtasar) 203; Müneccimbaşî *câmiü'd-düvel* II, 77-78. Yazıcızâde Selçuklulara meyleden ancak Humus Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr marifetiyle Eyyûbîlere bağlanan Hârezmli görevlilerinin isimlerini İbn Bîbî'den farklı olarak Şehâbeddîn Zeyderî ve Cemâleddîn Hasan-ı Hemedânî olarak zikretmektedir (Yazıcızâde *tevârih* 528-529).

⁵⁶⁰ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 508; İbn Vâsıl *müferricü'l-kurub* V, 294; Sibt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 371.

⁵⁶¹ Osman Turan, Şihâbeddîn Zendarî tarafından Harran'ın Türkiye Selçukluları'na teslim edildiğini, ancak yapılan anlaşma gereği burasının Halep Eyyûbîleri'ne bırakıldığını belirtmektedir (Turan, 1971: 417-418).

ayn, Cumuleyn, Mevzer, Rakka⁵⁶³ ve bağılı yerler Halep Eyyûbîleri'nin, Habur ve Karkisya ise Humus Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr İbrahim'in hâkimiyeti altına girmiştir⁵⁶⁴.

İbn Bîbî'nin anlatımına göre Hârezmlilerin yenilgiye uğratılmasından sonra geri dönüş yoluna çıkan Selçuklu emîrleri kendi aralarında görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Bunun sonucunda Zahîreddîn Mansûr-ı Tercüman, Eyyûbîlerin zafer sonrasında Selçuklu mülkü olacak olan Harran ve Ruha'yı hile ile ele geçirdiklerini, kendilerinin ise bu kadar kuvvetle elleri boş bir şekilde sultanın huzuruna gitmelerinin utanç verici bir durum olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla kendilerinin Âmid üzerine yürümelerinin isabetli olacağını söylemiştir. Kendisinin önerisi orada hazır bulunan diğer Selçuklu emîrleri tarafından da kabul görmüş ve hep birlikte Âmid üzerine yönelmişlerdir. Ayrıca Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e bir ulak göndererek Hârezmlilerin mağlup olduğunu, Harran ile Ruha'nın bir hile sonucu olarak Eyyûbîlerin eline geçtiğini bildirmişlerdir. Kendilerinin de Âmid üzerine yürümekte olduklarını belirterek destek talep etmişlerdir⁵⁶⁵.

Türkiye Selçuklu-Eyyûbî müttefik kuvvetlerinin Hârezmlilere karşı kazandıkları zaferin ve sonrasındaki olayların ayrıntıları büyük oranda İbn Bîbî'den öğrenilmektedir. Ancak kendisinin zaferden sonra gerçekleşen arazi paylaşımı ile ilgili verdiği bilgiler, özellikle de Harran'ın Eyyûbî hilesiyle Selçuklulardan koparıldığı bilgisi üzerinde durulması gerekmektedir. İbn Bîbî, Harran hâkiminin Selçuklulara meyilli olduğunu belirtse de Harran ve çevresi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile müttefikleri arasındaki arazi paylaşım anlaşması gereği zaten Halep Eyyûbîleri'nin payına düşen topraklar arasındaydı. Türkiye Selçukluları'nın payına ise Sümeysat ile Âmid ve çevresi düşüyordu. Dolayısıyla Harran'ın Eyyûbî hilesi sonucu Selçuklu hâkimiyetine girmediği bilgisi yanlış görünmektedir. Öte yandan İbn Bîbî'nin Selçuklu emîrlерinin Eyyûbîlerin yanından ayrıldıktan sonra kendi başlarına Âmid'e yöneldiklerini belirtmesi de yanlıştır. İbn Bîbî bahsetmese de müttefik Eyyûbî kuvvetleri aşağıda ayrıntıları görüleceği üzere gerek Süveyda'nın ve gerekse de Âmid'in zaptında Türkiye Selçuklu kuvvetleriyle birlikte mücadele etmiş ve katkı sağlamışlardır. Bu durum Âmîd harekâtının sadece Türkiye Selçuklu emîrlерinin şahsi fikriyle

⁵⁶² İbn Şeddâd'a göre Ruha (Urfa), Hârezmlî liderlerinden Güşlü Han'ın elideydi ve savaştan sonra kendisinden alınmıştı (İbn Şeddâd *el-alâkû'l-hatire* 3-I, 98).

⁵⁶³ İbn Şeddâd'a göre Rakka şehri ise Hârezmlî liderlerinden Saruhan'ın elinden alınmıştı (İbn Şeddâd *el-alâkû'l-hatire* 3-I, 82).

⁵⁶⁴ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 508; İbn Vâsıl *müferricü'l-kurub* V, 295; İbnü'l-Verdî *tarih* II, 244-245; El-Ömerî *mesâlikü'l-ıbsâr* XXVII, 210; Kılıç, 2001: 419; Basuğuy, 2016: 128; Özbek, 2018: 188.

⁵⁶⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 490-491; İbn Bîbî (trc.) II, 43-44; İbn Bîbî (muhtasar) 203; Yazıcızâde *tevârih* 529.

değil, tıpkı Diyâr-ı Mudar'da olduğu gibi müttefiklerle birlikte önceden belirlenmiş bir plan neticesinde gerçekleştiğini göstermektedir.

3.11. Süveyda (Siverek)'nin Zaptı

Türkiye Selçuklu-Eyyûbî kuvvetlerinin Hârezmlilere karşı gerçekleştirdikleri başarılı operasyon neticesinde Diyâr-ı Mudar Halep Eyyûbîleri'nin eline geçmiş diğer müttefik Humus hâkimi de bazı yerleri elde etmiştir. Ancak kaynaklarda tesadüf edilen bilgiler Hârezmlilere karşı gerçekleştirilen operasyonun daha uzun soluklu bir süreç olduğunu gözler önüne sermektedir. Bunun ilk göstergesi de Âmid yolu üzerinde bulunan ve buraya bağlı bir merkez olan Süveyda (السُوَيْدَاء)'nın müttefik güçlerce zaptıdır. Burada sözü edilen Süveyda günümüzde Urfa şehrinin ilçelerinden birisi olan Siverek'tir.

Süveyda esasında, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Âmid üzerine gerçekleştirdiği h. 632 (1234-1235) tarihli taarruz hareketi sırasında Türkiye Selçuklu kuvvetlerinin eline geçmiştir⁵⁶⁶. Ancak sonrasında zaptedilen Ruha, Harran ve Rakka gibi merkezlerle birlikte kaybedildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Süveyda'nın Türkiye Selçukluları tarafından zaptı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında da gündeme gelmiştir. Bu olayın ayrıntılarına ise Arap kaynaklarında tesadüf edilmektedir. Olaydan bahseden Arap kaynaklarından birisi olan İbnü'l-Adîm'e göre Hârezmlilere karşı kazanılan zaferden hemen sonra Âmid'e bağlı yerlerden olan Süveyda, Halep Eyyûbî kuvvetleri tarafından istila edilmiş, daha sonra ise kendilerine yardıma gelen Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in naiplerine teslim edilmiştir⁵⁶⁷. Diğer bir Arap kaynağı İbn Vâsıl da aynı bilgileri vermektedir⁵⁶⁸. Selçuklu kaynağı İbn Bîbî ise, Âmid şehrinin zaptından sonra şehrin etrafındaki pek çok yerle birlikte Süveyda hâkiminin de Âmid'e gelerek Süveyda'yı Selçuklulara teslim ettiğini belirtmektedir⁵⁶⁹. Dolayısıyla Selçuklu kaynağı ile Arap kaynakları arasında şehrin ele geçirilme zamanı ve şekli hakkında ihtilaf olduğu görülmektedir. Bu aşamada verilecek en mantıklı hüküm Süveyda'nın Âmid'in zaptından önce buraya doğru gelmekte olan Türkiye Selçuklu-Eyyûbî müttefik ordusu tarafından ele geçirildiğidir.

Süveyda'nın Türkiye Selçukluları'nın eline geçmesi hadisesi h. 638 senesinin Ramazan ayında (Mart-Nisan 1241) Hârezmlilere karşı elde edilen zaferden hemen sonra veya h. 638

⁵⁶⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî *mirâtü 'z-zamân* XXII, 335.

⁵⁶⁷ İbnü'l-Adîm *zübdetü 'l-haleb* 508. Bu konuda ayrıca bk. Turan, 1971: 418; Kılıç, 2001: 419-420; Cahen, 2002: 92; Üremiş, 2005: 314; Kaymaz, 2009: 79; Basuğuy, 2016: 90; Ersan, 2018: 232; Kılıç, 2019b: 68-69. Süleyman Özbek, Süveyda (Siverek)'nin da Harran, Urfa, Re'sü'l-ayn, Rakka ve Suruc gibi merkezlerle birlikte tâbi Eyyûbî kuvvetlerine verildiğini belirtmektedir (Özbek, 2018: 188).

⁵⁶⁸ İbn Vâsıl *müferricü 'l-Kürûb* V, 295; Basuğuy, 2016: 90.

⁵⁶⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 497; İbn Bîbî (trc.) II, 48; Yazıcızâde *tevârih* 534.

yılı Ramazan ayı sonlarında veya Şevval ayı (Nisan-Mayıs 1241) içerisinde gerçekleşmiş olmalıdır. Zira Süveyda (Siverek), Hârezmlilerin yenilmesinden sonra Halep Eyyûbîleri'nin istila ettiği Diyâr-ı Mudar şehirlerine çok yakın mesafede bulunan küçük bir şehirdir⁵⁷⁰. Dolayısıyla müttefik ordunun kısa sürede buraya ulaşması ve zorlanmadan ele geçirmiş olması kuvvetle muhtemeldir Öte yandan Süveyda önceden yapılan anlaşma gereği Türkiye Selçukluları'nın payına düşen Âmid'e bağlı bir merkez olup onun yolu üzerindedir. Dolayısıyla Süveyda'nın zaptı, müttefik kuvvetlerin bir sonraki hedefinin Âmid olduğunu da açıkça ortaya koymaktadır. Hârezmlilere karşı kazanılan zafer sonrasında Halep Eyyûbîleri'nin ve Humus Eyyûbîleri'nin eline önceden planlanan arazilerin geçtiği, şimdi de müttefik ordunun diğer ortağı olan Türkiye Selçukluları'nın payına düşen arazilere yönelindiği açıkça görülmektedir.

3.12. Âmid (Diyarbakır) ve Çevresinin Ele Geçirilmesi

Arapların el-Cezîre'yi taksim ettikleri üç kısımdan Diyâr-ı Bekr'in merkezi olan Âmid (Resim 10 ve 11)⁵⁷¹, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah zamanında Selçuklu hâkimiyeti altına alınmış ve bir süre yönetilmişti⁵⁷². Türkiye Selçukluları'nın da eskiden beri hedeflediği bir merkezdi. El-Cezîre bölgesinin en büyük şehri olan Âmid'in Büyük Selçuklu geçmişi hiç şüphesiz Türkiye Selçukluları'nın burası hakkındaki tasavvurlarının dayanak noktalarından birisiydi. Türkiye Selçukluları'nın Doğu istikametinde topraklarını oldukça genişleten Sultan I. Alâeddîn Keykubâd da gerek tarihi önemi gerekse de siyasi ve ekonomik faktörler sebebiyle Âmid'i ele geçirmeyi planlamıştır. Ancak kendisinin iktidarı sırasındaki girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Şehrin ele geçirilmesi oğlu ve halefi II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında gerçekleşmiştir.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd iktidarında pek çok defa Âmid ve çevresini ele geçirmek için girişimler olmuştur. Bunlardan ilki h. 623 (1226) senesinde gerçekleşmiştir. İbn Vâsıl'ın verdiği bilgiye göre h. 623 (1226) yılında Sultan I. Alâeddîn Keykubâd Âmid'e saldırmaya karar vermiştir. Ancak o sırada Âmid Hâkimi el-Melikü'l-Mesûd b. el-Melikü's-Sâlih el-Artûkî, Şam Hâkimi el-Melikü'l-Muazzam, Erbil Hâkimi Muzaffereddîn b. Zeyneddîn ve

⁵⁷⁰ Türkiye Selçuklu-Eyyûbî müttefik ordusunun Hârezmlileri mağlup ettikten sonra ele geçirdikleri Harran ile Siverek arası mesafe günümüzde 140 km civarındır. Siverek'in müttefiklerin elinde geçen diğer bir merkez olan Ruha (Urfa)'ya uzaklığı ise 96 km civarındır. Bu mesafe ise XIII. yüzyıl koşullarında dahi müttefik kuvvetlerin Süveyda'ya ulaşmasının 3 ila 4 gün arasında bir zaman alacağını göstermektedir.

⁵⁷¹ İbn Şeddâd'a göre Diyâr-ı Bekr mıntıkası (ديار بكر) başta Âmid (أمد), Meyyâfârikîn (مَيَّافَارِيقِينَ), Erzen (أَرْزَن) ve Mardin (مَارْدِين) şehirleri ile buralara bağlı olan çok sayıda kale ve merkezden müteşekkildi (İbn Şeddâd *el-alâkû 'l-hatire* 3-I, 246-251).

⁵⁷² Âmid'te Büyük Selçuklu hâkimiyeti hakkında bk. Göyünç, 1994: 465; Dumlupınar-Alican, 2019: 125-131.

Celâleddîn Hârezmşah ittifak halindeydiler. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ise özellikle Celâleddîn Hârezmşah'tan çekindiğinden Âmid ve çevresine saldırmak için Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Eşref ile anlaşmıştır. Sonrasında kendisi ordusuyla Malatya'dan hareket ederek Âmid üzerine kuvvet sevk etmiştir. Bu kuvvetler Âmid bölgesine bağlı Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) ve çevresini ele geçirmişlerdir. Buraların akabinde de Kâhta'yı zaptetmişlerdir⁵⁷³. İbnü'l-Esîr'e göre ise h. 623 yılı Şabanı'nda (Temmuz-Ağustos 1226) Sultan I. Alâeddîn Keykubâd müttefikleri El-Melikü'l-Eşref'in teşvikiyle Âmid Hâkimi el-Melikü'l-Mesûd'un arazisine saldırıp pek çok kalesini ele geçirmiştir. El-Melikü'l-Eşref'in de Mardin'i kuşatma altına aldığı sırada Malatya'dan hareket eden Selçuklu kuvvetleri, Âmid hâkiminin arazilerinden başta Hısn-ı Mansûr olmak üzere pek çok yeri ele geçirmişlerdir. Kısa süre sonra Âmid Hâkimi el-Melikü'l-Eşref ile arasını düzeltince, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan aldığı yerleri geri vermesini talep etmişler, ancak o bu talebi kabul etmemiştir⁵⁷⁴. Bu bilgilere ek olarak Cenabî, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Artuklulardan el-Melikü'l-Mesûd'un elinde bulunan Âmid üzerine yürüdüğünü ve onun elinde bulunan Hısn-ı Mansûr ve Kâhta'yı ele geçirdiğini belirtmektedir⁵⁷⁵. Buraya kadar verilen bilgilerden anlaşıldığı gibi Âmid merkezli tüm bölge Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın genişleme politikasının içinde bulunmaktaydı. Kaynaklardan 1226 yılı içinde doğrudan Âmid'e gerçekleşen bir saldırı bilgisine ulaşılamamışsa da başta Hısn-ı Mansûr ve Kâhta olmak üzere pek çok yer el-Melikü'l-Mesûd'un elinden alınmış ve nihai hedef olan Âmid'e doğru önemli bir adım atılmıştır.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Âmid'i hedefleri arasına koyup bu yönde çaba sarfetmeye başladığı sıralarda Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed de Âmid'in zaptına yönelmiştir. Kendisi h. 629 (1231-1232) senesi içerisinde Âmid'in son Artuklu Hâkimi el-Melikü'l-Mesûd'u yakalayıp esir olarak Mısır'a götürmüştür. Âmid'i de ele geçirerek kendisinin bölgedeki naibi olan oğlu el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un yönetimine bırakmış ve bölgeden ayrılmıştır. Böylece Âmid Mısır Eyyûbîleri'nin eline geçmiştir⁵⁷⁶. Önder Kaya'ya göre el-Melikü'l-Kâmil Âmid üzerine yürümeye Celâleddîn

⁵⁷³ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* IV, 202-203.

⁵⁷⁴ İbnü'l-Esîr *el-kâmil* XII, 420-421.

⁵⁷⁵ Kesik, 2000: 251. Anonim Selçuknâme'de ise Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Kâhta, Çemişkezek ve Gereg kalelerini aldıktan sonra ordusuyla Âmid üzerine yürüdüğü ve burayı vilayetiyle birlikte aldığı bilgisi bulunmaktadır (Anonim *selçuknâme* 42).

⁵⁷⁶ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 28-29; Konyar, 1936: II, 114; Turan, 1971: 418; Göyünç, 1994: 466; Beysanoğlu, 1996: 352; Çevik, 2002: 286; Üremiş, 2005: 315; Basuğuy, 2016: 37; Dumlupınar-Alican, 2019: 151. Emine Uyumaz'a göre el-Melikü'l-Kâmil'in Âmid'i ele geçirme tarihi 26 Ekim 1232'dir (Uyumaz, 1999: 527-528). Mısır Kilisesi Patrikleri Tarihi'ne göre Âmid'in eski hâkimi (el-Melikü'l-Mesûd) h. 636 yılı

Hârezmşah'ın ortadan kalkmasından sonra Moğolların el-Cezîre üzerine saldırmaya başlaması üzerine karar vermiştir. Yanına kardeşi Şam Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'l-Eşref ve başka Eyyûbî meliklerini alarak el-Cezîre seferine çıkmıştır. Bu sefer sırasında maksadını el-Cezîre'ye Moğolların yerleşmesini engellemek olarak duyurmuştur. Böylelikle Artukluların Âmid ve Hısn-ı Keyfâ Hâkimi el-Melikü'l- Mes'ûd'u gafil avlayarak Âmid'i ele geçirmiştir⁵⁷⁷. Âmid'in en büyük rakibi el-Melikü'l-Kâmil'in eline geçmesi hiç şüphesiz Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd'ı Âmid'i zapt etme konusunda daha da hırslandırmıştır. Nitekim Âmid'teki bu hâkimiyet değişimi kendisinin şehri ele geçirme konusundaki ısrarını açıklar mahiyettedir.

Türkiye Selçukluları'nın doğrudan Âmid'e yönelik saldırısı ise Eyyûbîler'e karşı kazanılan Derbend Savaşları'ndan hemen sonra gerçekleşmiştir. Selçuklu kuvvetleri h. 632 (1234-1235) tarihinde Âmid üzerine yürümüşler orada günlerce kaldıktan sonra Süveyda (Siverek)'ya yönelmişler ve ele geçirmişlerdir. Buradan da hareketle aynı yıl içinde Ruha, Harran ve Rakka'yı ele geçirmişlerdir⁵⁷⁸. İbn Tağrıberdî de Selçuklu kuvvetlerinin Âmid'i kuşatma altına alarak günlerce burada kaldıklarını kaydetmektedir⁵⁷⁹. Müneccimbaşı ise Selçuklu kuvvetlerinin h. 632 (1234-1235) yılında Âmid'i kuşattıklarını ancak şehri ele geçiremeyip, etrafını yağmalamadıklarını belirtmektedir. Ayrıca sultanın ertesi yıl tekrar bir kuvveti şehrin üzerine gönderdiğine, ancak bu sefer de şehrin zaptedilemediğine işaret etmektedir⁵⁸⁰.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd iktidarında Âmid'in zaptı için gerçekleşen son girişim Müneccimbaşı'nın verdiği bilgiye göre h. 633 yılı içinde gerçekleşmiştir. Bu seferin

Ramazân'nda (Nisan-Mayıs 1239) uzun süredir bir kale burcunda tutuklu olduğu Mısır'dan malları iade edilerek serbest bırakılmıştır. Kendisi ailesi ve maiyetiyle birlikte deniz üzerinden Antakya'ya (انطاكية) ulaşmış ve yakını olan Konya ve Aksaray hâkimi Rum hükümdarının hizmetine girmiştir (Kirilisi's-Sâlis *tarih-i batârike* IV/2, 89). Burada müellif tarafından bahsedilen Rum Hükümdarı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'dir. Antakya olarak verilen şehir ise hiç şüphesiz Türkiye Selçukluları'nın en önemli ticaret limanlarından olan ve Mısır ile deniz üzerinden irtibatı bilinen, aynı zamanda sultanın kışlık merkezlerinden birisi durumundaki Antalya'dır (انطاليه). Ortaçağ kaynaklarında Antalya'nın yanlış olarak Antakya şeklinde kaydedilmesi sıkça rastlanan bir durumdur. Bu konuda bazı örnekler için bk. Demir, 2018a: 556 dn. 6.

⁵⁷⁷ Kaya, 2007b: 138.

⁵⁷⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 335. İbnü'l-Adîm, Kış mevsimi sebebiyle el-Melikü'l-Kâmil'in bölgeden çekilmesinden sonra h. 632 senesi Zilhicce (Ağustos-Eylül 1235) ayında Selçuklu kuvvetlerinin el-Cezîre'ye saldırarak Ruha ve Rakka'yı ele geçirdiklerini belirtmekte, ancak bu kuvvetlerin Âmid'e dair hareketlerinden bahsetmemektedir (İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 485-486).

⁵⁷⁹ İbn Tağrıberdî *en-nücumü'z-zahire* VI, 255.

⁵⁸⁰ Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 71.

ayrıntıları da İbn Bîbî tarafından nakledilmektedir. Ona göre Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, daha evvelden ele geçirdiği Harran ve çevresindeki merkezlerin el-Melikü'l-Kâmil tarafından geri alındığını duyduktan sonra, Kemâleddîn Kâmyâr'a Âmid'in ele geçirilmesi görevini vermiştir. Ancak Emîr Kemâleddîn Kâmyâr bu işin çok zor olduğunu, şehrin zaptının çok büyük bir güç ve 3 yıllık süre gerektirdiğini söyleyerek bu işe yanaşmamıştır. İlk yıl şehrin ekinlerine ve hayvanlarına el konulması, ikinci yıl şehri kuşatarak zahire girişinin engellenmesi ve son yıl da açlık sebebiyle perişan duruma düşen halkın teslim olmasının beklenmesi gerektiğini ayrıca belirtmiştir. Sonrasında Selçuklu devlet erkânından Kadı Şerefeddîn Erzincanî'nin oğlu Tâceddîn Pervâne bu göreve talip olmuştur. Kendisi sultanın ordusundan ve Hârezmlilerden önemli bir askeri gücü, gerekli araç ve gereçle yanına alarak şehri kuşatmaya gitmiştir. Ancak başarılı olamamıştır. Sultan Sâhib Şemseddîn İsfahânî'yi Tâceddîn Pervâne'ye yardıma göndermişse de sonuç yine değişmemiştir. Bunun üzerine Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ertesi sene bizzat kendisi Âmid üzerine yürüyeceğini ve ordunun geri dönmesini emretmiştir⁵⁸¹. İbn Bîbî bu seferin tarihini vermemiştir. Ancak Makrîzî'de Selçukluların başarısızlıkla sonuçlanan bu seferinin tarihi h. 5 Zilkade 633 (11 Temmuz 1236) olarak verilmekte, ayrıca sefer sırasında Âmid'in kuşatma altına alındığı ve Dara şehrinin tahrip edildiği belirtilmektedir⁵⁸². İbn Fûvatî ise Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın kuvvetlerinin Âmid'i şiddetli bir şekilde kuşattıklarını, çatışmalar sırasında iki taraftan da pek çok kişinin öldüğünü ve Âmid halkının çok zor durumda kaldığını belirtmektedir. Yine ona göre şehrin Eyyûbî hâkimi Bağdat'a haber göndererek Abbâsî Halifesi'nden kendisi ile Sultan I. Alâeddîn Keykubâd arasında aracılık yapmasını rica etmiştir. Bunun üzerine Ebu Muhammed Yûsuf İbnü'l-Cevzî elçi olarak gelmiş ve halifenin mektubu vasıtasıyla Selçuklu kuvvetlerinin komutanını kuşatmayı kaldırmaya ikna etmiştir⁵⁸³.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd farklı tarihlerde gerek doğrudan Âmid'i gerekse de Âmid'e a bağlı yerleri hedef alan askeri girişimlerde bulunmuştur. Bunlardan Âmid hariç birçok hedef ele geçirilmiş şehre bağlı merkezlerin önemli bir kısmı Selçukluların hâkimiyeti altına sokulmuştur. Adım adım gerçekleşen yayılma sayesinde sıra bölgenin en önemli

⁵⁸¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 449-452; İbn Bîbî (trc.) I, 445-448; İbn Bîbî (muhtasar) 181-183; Yazıcızâde *tevârih* 498-500; Müneccimbaşî *câmiü'd-düvel* II, 71; Beysanoğlu, 1996: 354-355; Üremiş, 2005: 289-294; Bal, 2006: 270; Koca, 2010a: 355; Dumlupınar-Alican, 2019: 154-155. Süryani Ebu'l-Ferec de 1236 yılında Âmid'in Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın kuvvetleri tarafından kuşatıldığını ve bu kuşatmanın 4 ay sürdüğünü belirtmektedir. Ancak kuşatmanın başarısızlıkla sonuçlandığını ve yalnızca şehrin etrafının yağmalandığını ve tahrip edildiğini vurgulamaktadır (Ebu'l-Ferec *tarih* II, 535).

⁵⁸² El-Makrîzî *es-sülûk* I, 373-374.

⁵⁸³ İbnü'l-Fuvatî *el-havâdis* 84; Üremiş, 2005: 287.

merkezi olan Âmid'e gelmiştir. Ancak sultan bizzat kendisi üzerine yürüyeceğini bildirdiği Âmid'e hareket etme fırsatı bulamadan hayatını kaybetmiştir. Bu nedenle şehrin ele geçirilmesi onun iktidarı içerisinde mümkün olamamış, ancak şehrin ele geçirilmesi için gerekli zemin oluşturulmuştur. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd Âmid'i zapt edemeden ve el-Cezîre mıntıkası üzerinde hâkimiyetini pekiştiremeden vefat etse de, halefi II. Gıyâseddîn Keyhüsrev babasının Eyyûbî ve Artuklu siyasetini sürdürmüştür⁵⁸⁴. Öte yandan h. 634 (1236-1237) yılına tarihlenen bazı kitabeler Âmid'in o zamanki hâkimi el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb tarafından Âmid surları üzerinde bazı inşa faaliyetleri gerçekleştirildiğini kanıtlamaktadır⁵⁸⁵. Bu faaliyetler el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un bir sene önce Âmid şehrine saldırıp kuşatma altına alan, ancak şehri ele geçiremeyen Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın tekrar gelme ihtimaline karşı önlem aldığını göstermektedir. Ayrıca şehrin üzerindeki Türkiye Selçuklu tehditinin halen geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Doğu Anadolu ve el-Cezîre mıntıkasının en önemli merkezi olan Âmid'in ele geçirilmesine yönelik Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in girişimine geçilecek olursa sürecin el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un Hârezmliler eliyle gücünü büyük oranda yitirmesi ve akabinde müttefik Türkiye Selçuklu-Eyyûbî ordusunun Hârezmlileri h. 638 Ramazanı'nda mağlup etmesiyle ilintili olduğu açıktır. Zira bu iki gelişme ile birlikte müttefik güçlerin hedeflerine ulaşmasının önündeki en büyük iki engel ortadan kaldırılmıştır. Dolayısıyla siyasi atmosfer ve koşullar merhûm Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından ısrarla istenen Âmid'in zaptına uygun hale gelmiştir. Türkiye Selçukluları'nın Âmid'i zaptına dair en ayrıntılı bilgiyi İbn Bîbî vermektedir. Ona göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, müttefik Eyyûbîlerle birlikte Hârezmlileri mağlup eden Selçuklu yardımcı kuvvetlerinin Âmid'e yöneldiği haberi kendisine ulaşınca harekete geçmiştir. Hızlı bir şekilde Sivas (سیواس) Sübaşısı Çaşnigîr Mübârizeddîn Çavlı ve Niksar (نکيسار) Sübaşısı Çaşnigîr Mübârizeddîn Yavtaş'a derhal tüm Dânişmend Vilayeti kuvvetleriyle birlikte Âmid'e hareket etmelerini emretmiştir. Emîrlere büyük bir ordu ile bölgeye hareket ederek şehri önceden gelip kuşatma altına alan diğer Selçuklu kuvvetleriyle birleşmişlerdir. Muhasara altına alınmış olan Âmid ise şehir muhafızlarının azlığı, askerler için gerekli erzâğın bulunmaması, Hısn-ı Keyfâ (حصن كيفا)'da oturan şehrin hâkiminin kötü yönetimi ve halka yaptığı zulümler sebebiyle vaziyet çok kötü

⁵⁸⁴ Takkuş, 2007: 89; Takkuş, 2008: 358.

⁵⁸⁵ Konyar, 1936: II, 114-116; Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: Cilt XI, 88-89, 4136-4137 numaralı kitabeler; Beysanoğlu, 1996: 359-361. Orhan Cezmi Tuncer'e göre Âmid'in şehir surlarının dışında bir dış sur daha bulunmaktaydı. Ancak el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb bu suru yıktırarak ve taşlarını asıl şehir surlarının onarımında kullanmış, böylece adı geçen sur tamamen ortadan kalkmıştır (Tuncer, 2013: 145-146).

bir durumdaydı. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen metin surları⁵⁸⁶ şehrin zaptını zorlaştırmaya devam ediyordu. Âmid surlarının her biri sert kayadan bir dağ gibiydi. Surların vaziyetinden ötürü Selçuklu emîrleri şehri hile ile almaya çalışmaktan başka çare olmadığını düşünmeye başlamışlardır⁵⁸⁷.

Türkiye Selçuklu kuvvetlerinin Âmid kuşatmasını sürdürdüğü, sıcakların iyice bastırıldığı ve kuşatmacılar ile müdafilerin dinlenmeye çekildiği bir sırada bölgedeki Kürtlerin önderi ve şehri müdafaa edenlerden birisi olan Fahreddîn İbn Dinârî (فخر الدين ابن دينار)'nin surların kenarında bulunduğu Selçuklu emîrleri tarafından görülmüştür. Bunun üzerine Emîr Zahîreddîn Mansûr'un naibi olan yiğitliği yanında iş bitiriciliği ile tanınan Nâsireddîn Arslan b. Kaymaz, Fahreddîn İbn Dinârî'nin bulunduğu burcun aşağısına gelerek onunla irtibata geçmiştir. Konuşma sırasında Nâsireddîn Arslan b. Kaymaz, Fahreddîn İbn Dinârî'ye direnmelerinin faydasız olduğunu, zira Selçuklu komutanı (Melikü'l-Umerâ) Zahîreddîn Mansûr'un şehri ele geçirmeden dönmeyeceğini bildirmiştir. Ancak güvendiği birisini göndermesi durumunda Selçukluların kendisi hakkındaki iyi düşüncelerini öğrenebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Fahreddîn İbn Dinârî, ikinci namazı vaktinde Âmid'in Nehir

⁵⁸⁶ 1047 yılında Âmid'e gelen Nâsır-ı Hüsrev'e göre şehrin siyah taşlardan muazzam surları bulunmaktaydı. Bu surların yüksekliği 20, eni ise 10 kulaçtı. Bu sur dışında aynı malzemeden yapılmış yüksekliği 10 arşın olan bir dış sur daha bulunmaktaydı. Şehrin tamamı demirden 4 adet kapısı vardı. Bunlardan doğudakine Dicle Kapısı, batıdakine Rum Kapısı, kuzeydekine Ermen Kapısı ve güneydekine ise Tell Kapısı adını vermektedirler. Nâsır-ı Hüsrev dünyanın dört bir yanında Arap, Acem, Hind ve Türk memleketlerinde nice kaleler gördüğünü, ancak Âmid Kalesi gibi başka bir kaleyi hiçbir yerde görmediğini, ayrıca bunun gibi bir kaleyi gördüğünü söyleyen birisini dahi duymadığını belirtmektedir (Nâsır-ı Hüsrev *sefernâme* 12-13). XIII. yüzyıl yazarı İbn Şeddâd'a göre Âmid şehrinin surları çok büyüktü ve surlar üzerinde 60 adet burç sıralanmaktaydı. Ayrıca şehrin Bâbü't-Tel (باب التل), Bâbü'l-Mâ (باب الماء), Bâbü'l-Ferah (باب الفرح), Bâbü'r-Rûm (باب الروم) ve Bâbü's-Sır (باب السر) olmak üzere 5 kapısı bulunmaktaydı (İbn Şeddâd *el-alâkû'l-hatire* 3-I, 254). Ortaçağ'da Yakınoğlu'daki en büyük ve en müstahkem kale şehirlerden birisi olan Âmid'in surları günümüzdeki veriler ışığında şehre bakan iç tarafın ölçümü sonucu 5166 m olarak, burç sayısı ise 82 adet olarak belirlenmiştir (Tuncer, 2013: 21). Kale hakkında ayrıca bk. Pekin ve Yılmaz, 2008: 72-73; Tuncer, 2013: 19-100.

⁵⁸⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 491; İbn Bîbî (trc.) II, 44; İbn Bîbî (muhtasar) 203-204; Turan, 1971: 418; Alptekin, 1992: 302; Turan, 2001b: 622-623; Üremiş, 2005: 315; Kaymaz, 2009: 79-80; Özbek, 2018: 188-189. Yazıcızâde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yardıma gönderdiği kuvvetlerin komutanlarını Sivas Sübaşısı Çavlı Bey ve Niksar Sübaşısı Tutaş olarak kaydetmekte, onların çaşnigîr unvanlarını zikretmemektedir (Yazıcızâde *tevârih* 529). Ancak bu iki emîrin de Sübaşılık yanında çaşnigîr mansıbını uhdelinde barındırmaları oldukça önemlidir. Zira bu durum bu iki emîrin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev nezdindeki önemli konumlarını ve sultanın kendilerine itimadını açıkça ortaya koymaktadır. Zira çaşnigîrlik sultana çok yakın olmayan emîrlerin alabileceği bir unvan ve görev değildir. Öte yandan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kendisine çok yakın iki emîrini Âmid'e göndermesi şehrin zaptına verdiği öneme de ışık tutmaktadır.

Kapısı(باب الماء)'ndan bir adamını göndereceğini, bu adam vasıtasıyla da Selçukluların vaatlerini öğreneceğini söylemiştir. Sonra da göndereceği adamın şekilsel özelliklerini tarif etmiştir⁵⁸⁸.

Nâsireddîn Arslan b. Kaymaz ile Fahreddîn İbn Dinârî'nin kararlaştırdığı vakitte bir kişi dilenci kılığında şehirden dışarı çıkmıştır. Nâsireddîn derhal bu kişiyi Emîr Zahîreddîn Mansûr'un huzuruna getirmiştir. Emîr yabancıları huzurundan çıkardıktan sonra bu haberciye Âmid önlerinden elleri boş dönmeyeceğini ne pahasına olursa olsun şehri ele geçireceklerini söylemiştir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in çok güçlü ve cömert bir hükümdar olduğunu, herkesten daha fazla adamı ve destekçisi olduğunu bildirmiştir. Bu nedenle Âmid'in düşmesinin kesin olduğunu ve müdafilerin sultana yaranmak için harekete geçeceklerini söylemiştir. İlk harekete geçenin kazançlı çıkacağını, bu nedenle Fahreddîn İbn Dinârî'nin akıllıca davranarak ilk harekete geçen kişi olma fırsatını kaçırmamasını tavsiye etmiştir. Hemen o sırada haberciye 50 dinar vermeyi vaad ederek şehre geri göndermiştir⁵⁸⁹. Elçi, Melikü'l-Ümera Zahîreddîn Mansûr'un yanından dönünce onun söylediklerini Fahreddîn İbn Dinârî'ye iletmış o da çok memnun olmuştur. Ertesi gün Fahreddîn İbn Dinârî bir haberci daha göndererek Zahîreddîn Mansûr'a amaçlarına ulaşmak için şehrin ön surlarında bulunan demir kapıyı ateşe vermeleri gerektiğini, kapı ateşin etkisiyle zarar görürken de karanlık vakti Selçuklu kuvvetlerini mancınık ipleri vasıtasıyla surlara tırmandırabileceğini söylemiştir. Ayrıca Selçuklu emîrine vaatlerini yerine getireceği hususunda yemin etmesi gerektiğini bildirmiştir⁵⁹⁰.

Melikü'l-Umerâ Zahîreddîn Mansûr haberciden Fahreddîn İbn Dinârî'nin söylediklerini duyunca çok sevinmiştir. Vaatlerini yerine getirme konusunda söz verdiği gibi Fahreddîn İbn Dinârî'nin sıkıntılarını gidereceğini belirtmiştir. Ayrıca Hısn-ı Keyfâ'da bulunan Âmid hâkimi için nalbaha (رسم نعلبها)⁵⁹¹ olarak 400.000 dirhem (عدد) göndereceği konusunda söz

⁵⁸⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 492-493; İbn Bîbî (trc.) II, 44; İbn Bîbî (muhtasar) 204; Yazıcızâde *tevârih* 530; Turan, 1971: 418; Alptekin, 1992: 302; Kaymaz, 2009: 80; Öngül, 2017: 217.

⁵⁸⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 492-493; İbn Bîbî (trc.) II, 45; İbn Bîbî (muhtasar) 204; Yazıcızâde *tevârih* 530-531; Turan, 1971: 418; Alptekin, 1992: 302-303; Kaymaz, 2009: 80; Öngül, 2017: 217; Özbek, 2018: 189.

⁵⁹⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 493; İbn Bîbî (trc.) II, 45; İbn Bîbî (muhtasar) 204; Yazıcızâde *tevârih* 531; Turan, 1971: 418; Alptekin, 1992: 302-303; Kaymaz, 2009: 80; Öngül, 2017: 217; Özbek, 2018: 189.

⁵⁹¹ Nalbaha, bir hükümdarın bir bölgeden geçişi sırasında o bölgenin hâkimi tarafından hükümdarın kfilesindeki hayvanların yem ihtiyacının karşılanması olarak da bilinmektedir (Cüveynî *tarih-i cihân-güşâ* 352 dn. 699). Nalbaha kavramı ve kullanımı hakkında ayrıca bk. Enverî, 1355: 113; Merçil, 1996a: 21-32.

vermiştir⁵⁹². Haberci Fahreddîn İbn Dinârî'nin yanına dönünce kendisi de haberciye Selçuklu kuvvetlerinden alınacak 400.000 dirhemi (درم) bir sandığa koyup mühürlemesini, önünde ateş yakılan kapı yanıp dökülünce kararlaştırıldığı gibi Selçuklu askerlerini sarkıtılan iplerle şehir surlarına çıkarılmalarını emretmiştir. Haberci Selçuklu karargâhına dönerek Emîr Zahîreddîn Mansûr'a bu konuda bilgi vermiştir. O da Emîr Mübârizeddîn Çavlı'nın yanına giderek Fahreddîn İbn Dinârî ile olan temaslarına dair her şeyi anlatmıştır. Emîr Mübârizeddîn Çavlı da bütün emîrleri toplayarak bu konu hakkında bilgi vermiş, bütün orduya yanlarında altın ve gümüşten ne varsa Âmid'den gelecek olan haberciye verilmek üzere toplamalarını emretmiştir. Daha sonra da herkesin belirlenen kent kapısı önüne üzüm çubukları yığmasını ve maksat hâsıl olana kadar neft atıcıların (نفاطان) ve mancınıkların üzüm çubuğu yığmasına neft atmalarını emretmiştir⁵⁹³. Ertesi gün Selçuklu askerleri balyalar halinde bağlanmış üzüm çubuklarını kalenin belirlenen kapısının önüne yığmaya başlamışlardır. Surların üzerindeki müdafiler ise ok, sapan ve taş atarak onları engellemeye çalışsalar da başarılı olamamışlardır. Yığılan üzüm çubukları neft atıcılar tarafından tutuşturulmuş ve çok büyük bir ateş yakılmıştır. Bu ateş sebebiyle kapı da yanmış ve parçaları dökülmüştür. Gece karanlığı basınca da Fahreddîn İbn Dinârî koruması için kendisine bırakılmış olan burçtan aşağıya ipler sarkıtmaya başlamıştır. Bunun üzerine Selçuklu kuvvetleri Âmid surlarına tırmanarak şehre girmişlerdir. Onların çıkardığı gürültü olaydan haberdar olmayan diğer şehir müdafilerini harekete geçirmiştir. Ancak Selçuklu kuvvetlerinin Fahreddîn İbn Dinârî'nin elindeki burçtan surlara çıktığını gördükleri zaman bir ihanet ile karşı karşıya olduklarını anlayarak korkuyla kaçmışlardır⁵⁹⁴.

Türkiye Selçuklu kuvvetlerinin Fahreddîn İbn Dinârî'nin yardımıyla Âmid şehri surlarına girdikleri gecenin sabahı, şehrin itibarlı ve önde gelen kişileri toplanarak kendi aralarında görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Şehrin savunması için önemli birisi olan ve bölgedeki aşiretler ile kabilelerce desteklenen Fahreddîn İbn Dinârî'yi Selçuklulara yardımcı olduğu için cezalandıramayacaklarına karar vermişlerdir. Ayrıca bu aşamada şehri tamamen teslim ederek aman almanın daha akıllıca olduğunu düşünmüşlerdir. Böylece Selçuklu askerlerine seslenerek aralarından iki kişiyi Melikü'l-Umerâ Zahîreddîn Mansûr'un naibi

⁵⁹² Erdoğan Merçil'e göre İbn Bîbî'nin bahsettiği Hısn-ı Keyfâ'da oturan Âmid hâkimine ödenmesi kararlaştırılan 400.000 dinarlık nal baha muhtemelen kendisine gönderilmemiştir (Merçil, 1996a: 26).

⁵⁹³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 493-494; İbn Bîbî (trc.) II, 46; İbn Bîbî (muhtasar) 205; Yazıcızâde *tevârih* 531-532; Turan, 1971: 418; Kaymaz, 2009: 80.

⁵⁹⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 494-495; İbn Bîbî (trc.) II, 46; İbn Bîbî (muhtasar) 205; Yazıcızâde *tevârih* 532. Muhammed Süheyl Takkuş'a göre Selçuklu kuvvetleri şehri kuşattığı vakit Âmid halkı kendi içlerinde teslim olmak isteyenler ve direnmeyi tercih edenler olmak üzere ikiye ayrılmış durumdaydılar (Takkuş, 2008: 365).

Nâsireddîn Arslan ile görüşmek üzere Nehir Kapısı'na göndereceklerini belirtmişlerdir. Nâsireddîn Arslan bahsedilen yere gelince Âmid şehrinin önde gelenlerinden Necmeddîn İbn Habîr (نجم الدين ابن حبير) ve Mukaddem Cafer-i Mancınıkî⁵⁹⁵ (مقدم جعفر منجنيقي) ile görüşmüştür. Sonra şehrin diğer önde gelenleri ile de görüşmüştür. Şehrin ileri gelenleri yapılacak barış anlaşması için gerçekleşecek mecliste Melikü'l-Umerâ Malatya Sübaşı Zahîreddîn Mansûr'un yanında Harput Sübaşı Sinâneddîn Yakut ve Elbistan Sübaşı Emîr-i Meydân Hüsâmeddîn'in de bulunmasını istemişlerdir. İsteklerinin kabul edilmesi üzerine şehrin ileri gelenleri Nehir Kapısı'nı açarak Selçuklu emîrleri ile görüşmüşlerdir. Melikü'l-Umerâ Zahîreddîn Mansûr şehrin önde gelenlerine sıkıntı ve acılarını dindireceği konusunda söz vermiştir. Daha sonra Selçuklu Emîri Mübârizeddîn Çavlı ve diğer Selçuklu emîrlerini de meclise davet ederek şehrin teslim görüşmelerini tamamlamışlardır. Şehir halkının isteği üzerine Selçuklu emîrleri yemin ederek bu konuda hüccetler hazırlamışlardır. Ayrıca şehrin önde gelenlerinin Dicle Nehri kıyısındaki bahçeleri ve halkın tarlaları da devletin divânî vergilerinden (مكلف ديوانى) ve avâriz (عوارض) vergilerinden muaf tutulmuştur⁵⁹⁶. Âmid halkının Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından bazı vergilerden muaf edilmesinin epigrafik bir delili de vardır. Günümüzde Diyarbakır Ulu Câmîi avlusunun kuzey cephesinde bulunan kitabenin tercümesi şöyledir:

“Bizi bu musibetten kurtaran Allah'a hamdolsun. Büyük Sultan Gıyâseddîn haraç vergisinin Evsel'den, Tepe [Dağ] Kapısı'ndan, Rum Kapısı'ndan ve Nehir Kapısı'ndan vakıf sadakası olarak Âmid halkının hayrı için -Allah muhafaza etsin- kaldırılmasını emretmiştir. Ve bir kimse öğrendikten sonra bu davranışını değiştirirse vebali onu taklit edenlerdedir, çünkü Allah her şeyi duyar ve bilir. Allah dualarını kabul etsin 639 (1241-1242) senesinde yapılmıştır”⁵⁹⁷ (Resim 12).

⁵⁹⁵ Âmid şehrinin önde gelenlerinden ve müdafilerinden olduğu anlaşılan Mukaddem Cafer'in Mancınıkî (منجنيقي) unvanıyla anılması dikkat çekici bir durumdur. Mancınıkî olarak anılan diğer bir kişiye de İslâm Tarihçisi Zehebî'de tesadüf edilmektedir. Bu kişi h. 631 (1233-1234) senesinde vefat eden Gana'im b. Ebu'l-Kâsım b. Ali el-Hoşâb ed-Dımaşkî'dir. Kendisi İbnü'l-Mancınıkî (ابن المنجنيقي) olarak bilinmektedir (Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* LXVI, 76). Bu şekilde iki farklı kaynaktan iki farklı şahıs için tesadüf ettiğimiz bu unvan, bize Ortaçağ'da şehir kuşatmalarının olmazsa olmaz savaş makinesi olan mancınıkları kullanan veya üretenlere verilen özel bir unvan olarak *Mancınıkî* kavramının bulunduğunu düşündürmektedir.

⁵⁹⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 495-496; İbn Bîbî (trc.) II, 47; İbn Bîbî (muhtasar) 205-206; Yazıcızâde *tevârih* 532-533; Turan, 1971: 418-419; Beysanoğlu, 1996: 358-359; Üremiş, 2005: 316-317; Kaymaz, 2009: 80-81; Aktaş, 2015a: 256; Dumlupınar-Alican, 2019: 155-157.

⁵⁹⁷ Konyar, 1936: II, 117-121; Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: Cilt XI, 134, kitabe no: 4200; Tuncer, 2013: 147; Gabriel, 2014: 265; Berchem, 2015: 95-96. Diyarbakır Ulu Câmîi'nin avlusunda bulunan bu vergi kitabesinin tarih kısmının son rakamı eski tarihli yayınlarda okunamamış ve boş bırakılmıştır. Ancak günümüzde

Âmid şehrinin Türkiye Selçukluları'na teslimi görüşmelerinde Selçuklu emîrleri şehrin önde gelenlerine hediyeler verdikleri gibi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına ıktâ, mülk ve hilat vaadinde bulunmuşlardır. Böylece iki taraf arasında barış imzalanmış, ertesi gün tüm Selçuklu emîrleri şehre girmişlerdir. Sultanın sancaklarını da şehrin burçlarına dikmişlerdir. Sonrasında şehir halkı da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e bağlılıklarını bildirmişlerdir. Şehrin Türkiye Selçukluları'nın eline geçmesinden sonra Vatina (وطينا), Süveyda/Siverek (سويدا), Arkanin/Ergani (عرقنين), Akil/Eğil (اكل), Yemâniye (يمانيه)⁵⁹⁸, Çermük/Çermik (چرموك) ve buralar gibi Âmid'e bağlı yerlerin hâkimleri de kalelerinin anahtarlarını ve mallarını sultanın askerlerine teslim ederek bağlılıklarını sunmuşlardır. Selçuklu emîrleri de ele geçen kalelerin komutanlarını değiştirme ve onların taleplerinin yerine getirilmesi gibi işleri hallettikten sonra sultana bir ulak göndererek vaziyeti bildirmişlerdir. Sultan iyi haberleri alınca çok sevinmiş derhal eğlence meclisi düzenlenmesi emrini vermiştir. Ayrıca civar memleketlere fetihnâmeler gönderip, her bir emîri öven fermanlar tuğralatmıştır. Ayrıca Âmid halkının kendi güvencesinde olduğuna dair de bir menşûr hazırlatmıştır. Emîrlere, Âmid ve bağlı yerlerinde yaşayanların kendisine bağlanması için ellerinden gelen her şeyi yapmalarını buyurmuştur. Kendilerine Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından gönderilen hilat, ödül, ferman ve menşûrlar Selçuklu emîrlere ulaşınca bunların gereklerini yerine getirmişlerdir. Bölgede Selçuklu hâkimiyeti sağlandıktan sonra ülkenin sınırlarında bulunan Meyyâfârikîn /Silvan (ميفارقين)⁵⁹⁹, Mardin (ماردين), Cizre (جزيره), Musul (موصل) ve Hısn-ı Keyfâ/Hasankeyf (حصن كيفا) hâkimleri Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i tebrik etmek için elçiler göndermişlerdir. Ayrıca ellerinde olan mülklerin menşûrlarının yenilenmesini talep edip, hutbeyi sultan adına okumayı, sikkeyi de onun isim ve unvanları ile darp etmeyi kabul etmişlerdir. Sultan tarafından Âmid şehrinin sübaşılığına ise Emîr Mübârizeddîn İsa-yı

vergi kitabesine yerinde bakıldığı zaman bu rakamın 9 (تسعه) olduğu ve kitabenin tarihinin h. 639 (1241-1242) olduğu görülmektedir.

⁵⁹⁸ Bu yerleşim merkezi İbn Bîbî'nin mufassal nüshasının mütercimi tarafından Semâniye olarak okunmuştur (İbn Bîbî (trc.) II, 48). Ancak kayıtlarda Âmid çevresinde Semâniye diye bir merkezin olduğuna dair hiçbir kayıt yoktur. Üstelik İbn Bîbî'nin yazma nüshasına bakıldığı zaman ilgili yer adının Semâniye değil de Yemâniye diye okunması daha mantıklıdır. Nitekim kaynaklarda Âmid'in kuzeyinde Eğil ilçe merkezine 4-5 km uzaklıkta Dicle Nehri'nin iki kolunun birleştiği noktada yüksek bir zirvede bulunan Yemâniye isimli bir kaleye tesadüf edilmektedir (Haspolat, 2014: 49-50). Dolayısıyla İbn Bîbî'nin işaret ettiği yeri Semâniye yerine Yemâniye Kalesi olarak düşünmek gerekmektedir. Yemâniye Kalesi için ayrıca bk. Çevik, 2002: 151-152.

⁵⁹⁹ Meyyâfârikîn, el-Cezîre mıntkasının üç parçasından birisi olan Diyâr-ı Bekr bölgesinin en meşhur şehirlerinden birisiydi (El-Hamevî *mu'cem* I, 235).

Cândâr atanmıştır. Onun iyi yönetimi ve tecrübesi yanında dirayetli görevlilerin çabasıyla Âmid'te işler yoluna girmiştir⁶⁰⁰.

Selçuklu kaynağı İbn Bîbî'nin verdiği bilgiler Âmid'in zaptı ile ilgili birçok ayrıntıyı gözler önüne sermektedir. Ancak kendisinin verdiği bilgiler bazı konular hakkında eksik kalmaktadır. Bunlardan ilki Âmid şehri kuşatmasında Selçuklular dışında Eyyûbî kuvvetlerinin olup olmadığı meselesidir. Zira İbn Bîbî kuşatma sırasında herhangi bir müttefik desteğinden bahsetmemektedir. Kendisinin olaylara bakış açısı dikkate alındığında Eyyûbîlerin içinde bulunduğu pek çok meseleyi eserine bahis konusu etmediği görülmektedir. Bu sebeple Âmid muhasarasını sadece Selçuklu merkezli anlatması eserin bütününe bakıldığında tutarlıdır. Ancak kendisinin Selçuklular ile Eyyûbîler arasındaki arazi paylaşım anlaşmasını bilmediği veya bilerek göz ardı ettiği ortadadır. Zira Hârezmlilere karşı gerçekleştirilen ortak savaş sonrasında Diyâr-ı Mudar'daki (Ruha, Rakka, Harran ve Suruç vb. yerler) arazilerin Eyyûbîler tarafından alınmasını yanlış algılamakta ve bu durumu onlar tarafından gerçekleştirilen bir hile olarak sunmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi Diyâr-ı Mudar'daki merkezlerin Eyyûbîlere, Âmid'in ise Türkiye Selçukluları'na ait olduğu çok önceden belirlenmişti. Dolayısıyla Eyyûbîlere belirlenen yerler için yardıma gelen Selçuklu kuvvetlerinin Âmid kuşatmasında Eyyûbî müttefikleri tarafından yalnız bırakılmaları çok olası değildir. Nitekim Arap kaynakları ve Süryani Ebu'l-Ferec açık bir şekilde Eyyûbî kuvvetlerinin Süveyda'nın ve Âmid'in zaptı sırasında Selçuklu kuvvetlerinin yanında yardım için bulunduklarını belirtmektedirler⁶⁰¹. Bu bilgiler ışığında Âmid muhasarası sırasında Eyyûbî destek kuvvetlerinin Selçukluların yanında bulunduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

⁶⁰⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 496-498; İbn Bîbî (trc.) II, 47-48; Yazıcızâde *tevârih* 533-534; Turan, 1971: 419; Alptekin, 1992: 302-303; Göyünç, 1994: 466; Sevim ve Merçil, 1995: 470; Beysanoğlu, 1996: 358-359; Merçil, 2000: 149-150; Turan, 2001b: 623; Çevik, 2002: 290; Üremiş, 2005: 317-318; Kaymaz, 2009: 80-81; Öngül, 2017: 217-218; Özbek, 2018: 189-190; Ersan, 2018: 232; Dumlupınar-Alican, 2019: 157. İbn Bîbî'nin muhtasar edisyonunda civar hükümdarların Türkiye Selçukluları'na tâbi oldukları bilgisi bulunmamaktadır (İbn Bîbî (muhtasar) 205-206). Mustafa Kılıç, Âmid'in Halep Eyyûbîleri tarafından el-Melikü'l-Muazzam Gıyâseddîn Turanşah'ın elinden alındığını ve Selçuklu kuvvetlerine teslim edildiğini belirtmektedir (Kılıç, 2001: 419-420). Ancak Âmid'in Türkiye Selçukluları'nın eline geçiş sürecini ele alan tüm kaynaklar değerlendirildiği zaman durumun farklı olduğu anlaşılmaktadır. Zira Halep Eyyûbî kuvvetlerinin Selçuklu kuvvetleri ile Âmid önlerine gelmekle birlikte akrabalarına karşı aktif çatışmaya girişmedikleri anlaşılmaktadır. Nitekim şehri savunanlarla kuşatmacılar arasında ciddi bir mücadele de gerçekleşmemiştir. Şehrin teslim olması da orada bulunan Türkiye Selçuklu emîrlerinin çabasıyla gerçekleşmiştir. Açıkçası kaynaklarda Âmid'in Selçukluların eline geçmesinde Halep Eyyûbîleri'nin çok hayati bir etkisi olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır.

⁶⁰¹ İbnü'l-Adîm *zübde'tü'l-haleb* 509; İbn Vâsıl *müferricü'l-kürûb* V, 295-296; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 272; Râgıb Et-Tabbâh *el-ilâmü'n-nübelâ* II, 211; Ebul'l-Ferec *tarih* II, 541; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 286.

Aynı şekilde İbn Bîbî Türkiye Selçuklu kuvvetlerinin Âmid'e yönelmesini Selçuklu emîrlerinin kendi inisiyatifi olarak göstermektedir. Ancak Selçuklu kuvvetlerinin Âmid'e yürümesi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in müttefikleri ile yaptığı arazi paylaşım anlaşması ile zaten önceden kararlaştırılmış olmalıdır. Hârezmlilerin mağlup edilerek bölgeden çıkarılması ve Halep Eyyûbîleri'nin kendilerine verilen arazileri ele geçirmesi sonrasında sıra Türkiye Selçukluları'nın payına düşen Âmid'e gelmiştir.

İbn Bîbî'nin eksik bıraktığı diğer bir husus şehrin zaptedilme tarihidir. Kendisi Âmid'in zaptı ile ilgili herhangi bir tarih vermemektedir. Bununla birlikte Arap kaynakları, Süryani Ebu'l-Ferec ve küçük bir Ermeni vekayinâmesi olay için tarih vermektedirler. Arap kaynaklarının tamamı Âmid'in Selçuklularca h. 638 (1240-1241) yılı içerisinde şiddetli bir kuşatmadan sonra ele geçirildiğini belirtmektedirler⁶⁰². Arap kaynaklarının verdiği h. 638 tarihinden hareketle de araştırmacıların büyük bir çoğunluğu Türkiye Selçukluları'nın Âmid kuşatmasının ve şehrin ele geçiriliş tarihinin 1240 yılı olduğunu belirtmektedirler⁶⁰³. Arap kaynaklarına ek olarak Süryani Ebu'l-Ferec de Âmid'in zaptı için h. 638 (1240-1241) yılını kaydetmektedir⁶⁰⁴. Ermeni Piskopos Stepanos'un vekayinâmesinde ise Âmid'in 1241 yılında Türklerin eline geçtiğine işaret edilmektedir⁶⁰⁵. Ancak bu kaynakların hiçbirisi gün ve ay vermediklerinden dolayı şehrin tam ele geçirilme tarihi bilinmemektedir. Bu aşamada tek hareket noktası h. 638 yılı Ramazan ayında (Mart-Nisan 1241) Selçuklu kuvvetlerinin ve Eyyûbî kuvvetlerinin Hârezmlilere karşı verdikleri ortak mücadeledir. Yapılacak hesaba göre Hârezmlilere karşı gerçekleşen zaferden sonra müttefik kuvvetlerin Diyâr-ı Mudar'ı istila etmeleri, Süveyda'yı elde edip Âmid'i kuşatmaları ve zaptetmeleri için geriye 638 yılı Ramazanı'nın kalan günleri, Şevval, Zilkade ve Zilhicce ayları kalmaktadır. Bu aşamada İbn Bîbî'de bulunan mevsimsel bir ipucu yorum yapmaya imkân sağlamaktadır. Kendisi sıcakların bastırdığı bir anda hem kuşatmacıların hem de müdafilerin dinlenmeye çekildiğini belirtmektedir. Bu bilgi kuvvetle muhtemel olarak bölgenin kavurucu yaz sıcaklarına işaret etmektedir. Bu bilgiden hareketle de şehrin zaptının 1241 yılı yaz aylarına denk düşen h. 638 senesi Zilhiccesi'nde (Haziran-Temmuz 1241) gerçekleştiği tespit edilebilir. Bu tespitle

⁶⁰² İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 509; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 295-296; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 272; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 343; Sıbt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 371; En-Nüveyrî *nihâyetü'l-ereb* XXIX, 183; Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVI, 42; İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 132; Ömerî *mesâlikü'l-ebşâr* XXVII, 210; İbn Haldûn *tarih* V, 413; Râgıb Et-Tabbâh *el-ilâmü'n-nübelâ* II, 211.

⁶⁰³ Turan, 1971: 416-420; Altekin, 1992: 302-303; Sevim ve Merçil, 1995: 470; Çevik, 2002: 290; Öngül, 2017: 216-217.

⁶⁰⁴ Ebu'l-Ferec *tarih* II, 541; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 286.

⁶⁰⁵ Stepanos *vekayinâme* 63.

kaynakların verdiği hicri tarihin dışına çıkılmadığı gibi mütteliklerin Diyâr-Mudar'ı ve Süveyda'yı zaptedip, Âmid'i kuşatmalarına 3 ay süre bırakılmaktadır. Bu da bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için uygun bir süre olmalıdır. Dolayısıyla Âmid'in ele geçiriliş tarihinin Nejat Kaymaz ve Süleyman Özbek'in de işaret ettiği üzere h. 638 yılı sonları yani 1241 yılı yaz ayları olduğu söylenebilir⁶⁰⁶.

İbn Bîbî'nin Âmid'in zaptıyla ilgili eksik bıraktığı meselelerden bir diğeri de şehrin o sıralarda kimin elinde olduğudur. İbn Bîbî eserinde Âmid'in o sırada el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un elinde olduğunu belirtmektedir⁶⁰⁷. Ancak Âmid genel itibarıyla el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un toprağı olmakla birlikte kuşatma sırasında Arap kaynaklarının belirttiği gibi bölgede babasının naibliğini yapan ve Hısn-ı Keyfâ'da ikamet eden el-Melikü'l-Muazzam Gıyâseddîn Turanşah'ın idaresinde bulunmaktaydı. Nitekim Türkiye Selçukluları kuşatma sırasında kendisiyle muhattap olmuşlardır. Kendisine Hısn-ı Keyfâ ve Heysem Kalesi (قلعة الهيثم)⁶⁰⁸ bırakılarak Âmid elinden alınmıştır⁶⁰⁹. Değnilmesi gereken son husus ise el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un oğlu Âmid ve Hısn-ı Keyfâ Hâkimi el-Melikü'l-Muazzam Gıyâseddîn Turanşah için belirlenen nalbahadır. İbn Bîbî, bu miktarın 400.000 dirhem olduğunu belirtirken bazı Arap kaynakları bu miktarı 30.000 dinar olarak kaydetmekte ve şehrin bu miktara Selçuklular tarafından satın alındığının rivayet edildiğini nakletmektedirler⁶¹⁰. Burada bir çeşit tazminat maksadıyla ve çok kötü durumda

⁶⁰⁶ Kaymaz, 2009: 81; Özbek, 2018: 189.

⁶⁰⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 491-493; İbn Bîbî (trc.) II, 44-45; İbn Bîbî (muhtasar) 204-205.

⁶⁰⁸ Heysem Kalesi günümüzde Nusaybin-Cizre yoluna hâkim bir mevkiye, Nusaybin'in 40 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Bölgedeki en müstahkem kalelerden birisidir (Çevik, 2002: 168-169).

⁶⁰⁹ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 509; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 295-296; İbnü'l-Verdî *tarih* II, 245; Râgıb Et-Tabbâh *el-ilâmü'n-nübelâ* II, 211; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 343; Basuğuy, 2016: 91; Baluken, 2016: 60-61; Kılıç, 2019b: 69. Âmid'in eski hâkimi el-Melikü'l-Muazzam Gıyâseddîn Turanşah'ın Hasankeyf'te Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Halep Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf'un isimlerini içeren müşterek sikke darp ettirdiği kaydedilmektedir (Baluken, 2016: 245 dn. 717). Ancak bu kayda yol açan sikkeye bakıldığında sikkeyi neşreden Michael Mitchiner'in bir yanlışlık yaptığı anlaşılmaktadır. Bk. Mitchiner, 1977: 158. Söz konusu yayındaki görsel ve metni incelendiğinde bahsedilen sikkenin el-Melikü'l-Muazzam Gıyâseddîn Turanşah'ın değil de Halep Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf 'un kendisi ve Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Halep'te darp ettirdiği gümüş dirhemlerinden birisi olduğu anlaşılmaktadır.

⁶¹⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 371; En-Nüveyrî *nihâyetü'l-ereb* XXIX, 183; Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVI, 42; İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 132. İbn Bîbî'nin verdiği bilgiye paralel olarak Süryani Ebu'l-Ferec de Selçuklu kuvvetlerinin Âmid şehri muhafızlarına gümüş vermeyi vaad ettiklerini ve şehri teslim aldıklarını belirtmektedir (Ebul'l-Ferec *tarih* II, 541; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 286). Bu hususa Osman Turan

bulunan şehrin sahibinin gönlünün alınmasına matuf olan bu nalbaha meselesi Arap kaynakları tarafından yanlış anlaşılmışa benzemektedir. Aynı şekilde Âmid gibi bir şehrin 30.000 dinar veya 400.000 dirhem mukabilinde satın alınması olası bir durum değildir.

Âmid'in Selçuklular tarafından zaptı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarının en büyük başarısı olduğu gibi, Türkiye Selçuklu Tarihi adına genel anlamda da oldukça önemlidir. Nitekim şehrin ele geçirilmesi Eyyûbîlere karşı vurulmuş en büyük darbe ve Türkiye siyasi birliğinin sağlanması adına önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir⁶¹¹. Bu başarı ile Türkiye Selçukluları Doğu Anadolu ve el-Cezîre mıntıkası üzerinde Âmid ve ona bağlı yerlerin ele geçirilmesiyle oldukça genişleyerek en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ısrarla almak istediği, ancak alma fırsatı bulamadığı bu şehrin alınmasıyla bir nevi kendisinin vasiyeti yerine getirilmiştir. Ayrıca daha önceden Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile müttefikleri arasında el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un arazilerinin paylaşılması anlaşması da başarılı bir şekilde sonuca bağlanmıştır. Onun bölgeden tasfiyesi de büyük oranda gerçekleşmiştir. Âmid'in ele geçirilmesi, zamanında büyük Selçuklu arazisi⁶¹² olan ancak onların tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte hâkimiyetlerinden çıkan bir bölgede tekrar Selçuklu Sancağı'nın dalgalanmasına vesile olması bakımından da ayrıca önemlidir.

3.13. Baba İlyas-ı Horasânî'nin Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e Karşı İsyanı

3.13.1. Babaî Ayaklanmasının Sebepleri Üzerine Düşünceler

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarı içerisinde siyasi ittifakların ve genişleme faaliyetlerinin yanında bir iç huzursuzluk da yaşanmıştır. Bu huzursuzluk Türkiye Selçuklu Tarihi içerisinde gerçekleşmiş en büyük iç isyan olan ve isyanın liderine nisbetle Babaî ayaklanması olarak bilinen olaydır. Bu isyan hareketi Türkiye Selçukluları'nın bölgelerindeki en büyük güç olarak faaliyet yürüttükleri sırada ortaya çıkarak şaşkınlığa ve sarsıntıya sebebiyet vermiştir. Bu ciddi isyan hareketinin sebepleri üzerinde de pek çok araştırmacı durmuştur. Bunlardan Fuad Köprülü'ye göre Babaî ayaklanmasının sebebi isyanın liderinin siyasi hedefleriydi. Bu yönüyle ayaklanma dini kisveye büründürülmüş siyasi bir hareketti. Asi liderinin isyana taraftar toplamak için ulaştığı kitleler

da temas etmekte ve burada zikredilen 30.000 dinarın 1971 yılı itibarıyla 6 milyon Türk Lirası'na tekabül ettiğini belirtmektedir (Turan, 1971: 418 dn. 25).

⁶¹¹ Erdem, 1995: 63.

⁶¹² Sultan Melikşah'ın h. 482 (1089-1090) ve 485 (1092) tarihli kitabeleri şehirdeki Büyük Selçuklu izleri olarak hala Diyarbakır surlarını süslemektedir. Bu kitabeler hakkında bilgi için bk. Berchem, 2015: 48-51.

de kendisinin her durumdan yararlanmayı bilen mahir bir siyasetçi olduğunu ortaya koymaktadır⁶¹³. Diğer bir araştırmacı Gordlevski'ye göre; Babaî ayaklanması açıkça toplumsal bir nitelik taşımaktaydı. O devrin sistemi tarafından ezilen köylü sınıfının zalim feodal kesime karşı mücadele başlattığı sınıfsal bir mücadeleydi⁶¹⁴. Bu görüşe benzer olarak J. Forsyth'a göre de Babaî ayaklanmasının lideri yoksul insanlara zalim Selçuklulara karşı zafer ve bu zaferle başlayacak yeni bir çağ vadetmekteydi⁶¹⁵. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri üzerine önemli bir çalışma yapan Nejat Kaymaz'a göre ise Babaî hareketi o devir Selçuklu Türkiye'sinin dini, ictimai, idari ve siyasi vaziyeti ile sıkı sıkıya alakalıydı. Yaşamları maddi ve manevi yönden yerleşik halktan farklı olan konargöçer Türk toplulukları arasında yayılan bu isyanın sebepleri arasında o devir Türkiye'sine akan insan topluluklarının meydana getirdiği içtimai kargaşa, iktisadi sıkıntılar ve idari zaaflar sonucu oluşan asayişsizlik etkili olmuştur. Bunlara ek olarak isyanın lideri de hiç şüphesiz siyasi bir amaç gütmekteydi⁶¹⁶. Osman Turan'a göre de Babaî ayaklanması büyük oranda konargöçer ahalinin yeni gelen insan topluluklarının da etkisiyle içine düştükleri iktisadi sorunlardan kaynaklanıyordu. Bununla birlikte hâlihazırdaki durumdan memnun olmayan bu kitlenin içtimai, dini ve siyasi sorunları da mevcuttu. İsyanın fiili lideri bu toplulukların tüm sorunlarını bir araya toplayıp kaynaştırıyor, sorunların sebeplerini izah ediyor ve onlara dini telkinlerde bulunuyordu⁶¹⁷. Diğer bir araştırmacı olan Claude Cahen'e göre ise Babaî ayaklanması sosyal ve dini karakterli bir ayaklanmaydı⁶¹⁸.

Türkiye Selçuklu Tarihi'nin en büyük iç isyanı olarak değerlendirilen Babaî ayaklanmasının sebepleri ve karakteri hakkında en detaylı değerlendirmeler Ahmet Yaşar Ocak tarafından yapılmıştır. Kendisine göre Babaî ayaklanmasının birçok sebebi vardı ve bunlardan ilki ekonomik sebeplerdi. Bu ekonomik sorunlar da XIII. yüzyıl Türkiye Selçuklu Devleti'nin toprak rejimi ile bağlantılıydı. Selçuklular Anadolu topraklarını fethettikten sonra mirî toprak rejimini ve ıktâ sistemini uygulamaya başlamışlardır. Bu uygulamalarla XIII. yüzyıla kadar Anadolu'da feodal sistemin oluşmasını da engelleyebilmişlerdir. Uyguladıkları sistemle devletin malı olan arazilerde müslim ve gayrimüslim toplulukları iskân edip arazileri tarıma açarak mamûr hale getirdiler. Moğol istilasını sebebiyle sürekli Batı'ya akan Türk

⁶¹³ Köprülü, 2003: 51-52.

⁶¹⁴ Gordlevski, 1988: 176-180.

⁶¹⁵ Forsyth, 2019: 170.

⁶¹⁶ Kaymaz, 2009: 67-69.

⁶¹⁷ Turan, 1971: 420-421.

⁶¹⁸ Cahen, 1972: 194.

toplulukları da devletin arazilerine aynı usullerle yerleştiriliyorlardı. Ancak belirli tarihi dönemlerde Türkiye Selçukluları'nın mirî toprak rejiminin ve ıktâ sisteminin bozulduğu da görülmüştür. Ahmet Yaşar Ocak'a göre Sultan II. Kılıç Arslan'ın vefatından sonra yaşanan taht kavgalarının, aynı şekilde Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümüyle iki oğlu İzzeddîn Keykâvus ile Alâeddîn Keykubâd arasında gerçekleşen iktidar mücadelesinin toprak rejimini sarsmış olması ihtimal dâhilindedir. Muhtemelen XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye Selçukluları her açıdan parlak devrini yaşasa da toprak rejimi bozulmaya başlamış bu da özel mülkiyet ve vakıflar yoluyla toprak aristokrasisinin oluşmasına sebep olmuştur. Oluşan bu yapı da özellikle konargöçer toplulukların arazileri müşterek mülkiyet yoluyla kullandıkları düzenin aleyhine işlemiş, bu toplulukların üzerinde onları ırgat olarak kullanmaya başlayan feodal güçler oluşmaya başlamıştır⁶¹⁹. Bu dönemde mirî toprak rejimi ile birlikte askeri sistemin belkemiği konumundaki ıktâ sisteminde de bozulmalar başlamıştır⁶²⁰. Bu sisteme mensup sipahiler vakıflar yoluyla ellerindeki toprakların gelirlerini evlatlarına bırakarak bu arazileri özel mülk haline getirmeye başlamışlardır. Mirî araziler gibi ıktâ arazilerinin de zamanla özel mülk haline getirilmeleri de hiç şüphesiz Türklerin beraber yaşadıkları ve işlettikleri arazilerin oldukça daralmasına sebep olduğu için onlara zarar vermiştir. Sonuç olarak toprak rejimindeki yozlaşma konargöçer Türklerin tarım ve hayvancılık yapacakları arazilerin her geçen gün azalmasına yol açarak onların yaşamlarını zorlaştırmaya başlamıştır. Bu duruma ek olarak Doğu'dan akmaya devam eden insan selinin varlığı da Selçuklu arazilerinde ciddi bir iskân sorunu yaratmaya başlamıştır. Doğu'dan gelen topluluklar erken tarihlerde Selçuklular tarafından nispeten boş bulunan Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Kayseri, Bozok, Kırşehir, Çankırı ve Eskişehir gibi merkezlere ve çevrelerine yerleştirilmişlerdir. Ancak sonraki süreçte devletin iskân etmekte zorlanacağı yeni kitleler Anadolu topraklarına gelmeye devam etmişlerdir. Bu vaziyet ülke içinde şehirli nüfus ile konargöçer kesim arasında yaşanan otlak ve mera alanları ile ilgili sorunları da iyice arttırmıştır. Dolayısıyla oluşan bu gerilim devletin talimatlarından ziyade kendi yaşamlarının gerektirdiği gibi hareket eden konargöçer Türkler içinde ciddi bir memnuniyetsizlik oluşturmuş olsa gerekir. Bu durum da

⁶¹⁹ Ocak, 2020: 57-60.

⁶²⁰ Erkan Göksu'ya göre Türkiye Selçukluları'nın en temel müesseselerinden birisi olan ıktâ sistemi, 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonraki süreçte devletin Moğol hâkimiyeti altına girmesiyle birlikte olumsuz etkilenmiştir. 1243 öncesinde sınırlı bölgelerde uygulanan ıktâ sistemi devletin idari, siyasi, ictimai ve iktisadi yapısındaki sarsıntı sebebiyle işletilemez hale gelmiştir. Devlete ait ıktâ arazilerinin şahıslara ait mülk haline gelmesi süreci de Selçuklu topraklarında Moğol etkisinin artmasıyla birlikte hızlanmıştır (Göksu, 2017a, 168-169).

Babaî ayaklanmasının taraftar bulmasını kolaylaştırmış olmalıdır⁶²¹. Burada Doğu'dan gelen insanların devletin iskân edebileceğinden daha fazla boyutlara ulaşması önemli bir problem teşkil etmektedir. Bu konuyla ilgili yorum yapan Jean-Pierre Bodmer'e göre 1220'lerde Moğolların önünden kaçan topluluklar Batı yönünde hareket etmişlerdi. Ancak Sultan I. Alâeddîn Keykubâd bu toplulukların Doğu Anadolu'da yarattığı karmaşanın üstesinden gelebilmiş, bununla birlikte oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ağır bir miras bırakmıştı⁶²². Öte yandan Selçuklu topraklarında yaşayan konargöçer Türklerin tarihi açısından önemli bir hadise olan Babaî ayaklanmasının sebebi olarak I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümünden sonra yaşanan huzursuzlukları göstermenin ve bunu da sadece Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e yüklemenin çok da doğru olmadığı düşünülmektedir⁶²³.

Babaî ayaklanmasının yukarıda işaret edilen ekonomik sebepleri yanında sosyal ve psikolojik sebepleri de mevcuttur. Bunların başında ise şehirli Türk toplulukları ile konargöçer Türk toplulukları arasında oluşan sosyal zıtlık geliyordu. Bu durumda şehirli zümre konargöçer soydaşlarını hor görüyor, kendi yaşamlarına karşı oluşturdukları tehditten ötürü onlara düşmanca bakıyorlardı. Konargöçer topluluklar da aynı gerekçelerle şehirli soydaşlarına karşı kin besliyorlar ve onları aşağılıyorlardı. Yaşam biçimlerinin çatışan özelliklerinden kaynaklanan bu gerilim, iki taraf arasında ciddi bir sorun oluşturmaktaydı. Üstelik devlet de kendi mekanizması içerisinde konargöçer Türklere değil de şehirlilere özellikle de İranlı unsurlara yer vererek bu gerilimde taraf oluyordu. Devlet mekanizmasında bulunan İranlı unsurlar da konargöçer Türklere hiç iyi gözle bakmıyorlardı. Bu nedenle konargöçer Türkler esas unsurunu oluşturdukları kendi devletleri içerisinde ötekileştiriliyorlardı. Bu durum da onlar tarafından devlet ve devlet otoritesinin sorgulanmasının en büyük sebebidir. Ahmet Yaşar Ocak'a göre Babaî ayaklanmasının bir diğer sebebi de özellikle Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında devlet yönetiminde yaşanan sorunlardır. Görüldüğü kadarıyla hükümdar yönetimi Emîr Sâdeddîn Köpek'e bırakmış, kendisi de eğlence ve içki meclisleriyle meşgul olmuştur. Hal böyle olunca Sâdeddîn Köpek ve maiyetindekiler devlet işlerini kendi çıkarları doğrultusunda

⁶²¹ Ocak, 2020: 60-62. Babaî ayaklanmasının sosyal ve ekonomik sebepleri hakkında görüşler için ayrıca bk. Turan, 1971: 420-421; Ocak, 1991a: 373-374; Sevim ve Merçil, 1995: 470; Merçil, 2000: 150; Kaymaz, 2009: 68; Koca, 2012: 12-17; Öngül, 2017: 218-219; Şahin, 2021: 65-66.

⁶²² Bodmer, 2016: 43.

⁶²³ Polat, 1997: 75.

yürütmüşlerdir⁶²⁴. Bu da ciddi oranda servet yarışına, başıboşluğa ve denetimsizliğe sebep olmuştur. Bu durumdan yararlanan bazı yöneticiler de halkı yüksek vergilerle ezmeye başlamışlardır⁶²⁵.

XIII. yüzyıl ortalarında Babaî ayaklanmasını kolaylaştıran bazı etkenler de bulunmaktaydı. Bunlardan birisi yerleşik topluluklar ile konargöçer toplulukların sahip oldukları İslâm algısının birbirinden farklı olmasıydı. Bunun sebebi Türkler arasında İslâmiyetin yayılmaya başladığı ilk devirlere kadar gitmektedir. İslâmiyetin yayıldığı sırada şehirli halk imkânları ve yaşantılarına uygun olarak medreselerde işlenen devletin de desteklediği kitabî İslâm'ı öğrenmişler ve uygulamışlardır. Konargöçer topluluklar ise daha çok tasavvuf erbabı sufiler vasıtasıyla kendilerine ulaşan mistik İslâm anlayışını benimsemişlerdir. Yaşam koşullarının onların kitabî İslâm ile olan irtibatlarını en aza indirmesinden ötürü İslâm'ın teolojik meseleleri ile ilgilenmemişlerdir. Bunun yerine mistik ve cezbeli, çoğu okuma-yazma bilmeyen Türkmen Babaları'nın geleneksel inanç ve

⁶²⁴ Emîr Sâdeddîn Köpek'in devlet içerisinde tahakküm kurduğu devirde birtakım problemlerin yaşandığı kuvvetle muhtemeldir. Ancak İbn Bîbî'de Sâdeddîn Köpek'in halktan alınan vergiler konusunda çok hassas olduğu, her türlü kötü huyuna ve zalimliğine rağmen bu konuda asla taviz vermediği dile getirilmektedir. Ayrıca uyguladığı sert tedbirler sebebiyle hiçbir görevlinin halktan belirlenen resmi miktar haricinde bir tavuk kanadı dahi almaya cesaret edemediğini eklemektedir (İbn Bîbî (tıpkıbasım) 476-478; İbn Bîbî (trc.) II, 30-31; İbn Bîbî (muhtasar) 195-196; Yazıcızâde *tevârih* 519. Ayrıca bk. Kesik, 2008: 393; Koca, 2010b: 95-96). Babaî ayaklanmasının Emîr Sâdeddîn Köpek'in ortadan kaldırılmasından sonraki süreçte ortaya çıkması ise dikkat çekicidir. Kuvvetle muhtemel olarak Emîr Sâdeddîn Köpek'in devlet içerisindeki faaliyetleri, sonrasında da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i ortadan kaldırarak Türkiye Selçuklu tahtına geçmeye yönelik bir komploya cesaret etmesi, Babaî isyanının lideri gibi daha pek çok kişiye siyasi hedefleri için ortamın müsait olduğunu düşündürmüştür. Bu nedenle Sâdeddîn Köpek olayının devlette bulunan iktidar zaafiyetini herkese aşikâr ederek siyasi ayaklanmalara sebep olduğunu söylemek mümkündür.

⁶²⁵ Ocak, 2020: 62-65. Mikail Bayram'a göre Sultan I. Alâeddîn Keykubâd Türkmenlerin bulunduğu Tokat yöresinde meliklik yapmış ve onlarla yakın ilişkiler kurmuştu. Ancak onun bir komplo ile öldürülmesi ve II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidara bu yolla gelmesi Ahi ve Türkmen toplulukları arasında onun iktidarına karşı bir tepki uyandırmıştır. Aynı şekilde Türkmenlerin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e karşı menfi tavırda bulunmalarının bir sebebi de devlet içerisindeki İranî çevrelerin etkisidir (Bayram, 2016: 69). Aynı şekilde Carl Brockelmann da Türkiye Selçukluları'nda o devirde yaşanan zenginliğin olumsuz bir etkisi olduğunu, zira bu zenginlikle orduda artık Ermeni, Doğu Romalı ve Arap gibi farklı milletlerden paralı askerlerin istihdamı devletin dejenere olmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Türkmenler dejenere olmuş Selçuklu yöneticilerine karşı milli bir tepki geliştirerek Babaî ayaklanmasını çıkarmışlardır (Brockelmann, 2002: 214). Josef Matuz'a göre de Türkmenlerin devlete karşı ayaklanmalarının sebebi onların fazlasıyla İranlılaşmış ve şehirlileşmiş olmasıydı (Matuz, 1973: 191). Dolayısıyla Babaî ayaklanmasının temel sebeplerinden birisi olarak Türkiye Selçukluları'nın esas kurucu unsuru olan Türkmenlere ve kültürlerine yabancılaşması gösterilmiştir.

hurafelerle harmanlanmış, kendi zihin yapılarına ve kültürlerine uygun, tasavvuf ile yumuşatılmış farklı fikirlerle yorumlanmış bir İslâm'ı tercih etmişlerdir. Onların sahip olduğu bu yapı da Baba Resul gibi bir figürün üzerlerinde etkili olabilmesini kolaylaştıran bir unsur olmuştur⁶²⁶.

3.13.2. Ayaklanmanın Fiili Liderinin Kimliği Meselesi

Babaî ayaklanmasını organize eden kişinin kimliği de tartışmalıdır. Ayaklanma hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren İbn Bîbî'ye göre bu kişi Baba İshâk (بابا اسحق خارجی) isminde bir Haricîydi. Kendisi Sümeysat Kalesi'ne bağlı olan Kefersud (کفرسود) ahalisindendi. Kendisinin kafasında gençlik yıllarından itibaren insanları aldatmak ve etrafına mürit toplamak hevesi bulunmaktaydı. Göz boyama ve büyü yapmada oldukça yetenekli ve eli çabuktu. Bu kişi faaliyetlerine ilk olarak şehirle pek ilgisi olmayan köylüler, her duyduğuna inanan ve itiraz etmeyen Türk toplulukları arasında başlamıştır. Her zaman gözü yaşlı, üzgün ve zayıf halde bulunup, kısık sesle konuşmaktaydı. Zamanla kendisinin davet sahası genişleyince Türk ve Kürt kabilelerinden zengin ve fakir pek çok kimseler gönüllü olarak ona bağlanmışlardır. Bulunduğu yerde sözü dinlenir birisi haline gelen Baba İshâk, etrafına toplanan insanların bir isyan çıkarmaya yetmeyeceğini düşünerek bir süre sonra Kefersud'dan ayrılmıştır. Uzun süre gözlerden kaybolduktan sonra Amasya'ya bağlı bir köyde tekrar ortaya çıkmıştır. O köye ulaştığı ilk zamanlarda köyün koyunlarına çobanlık yapmış, kendini dindar ve güvenilir birisi olarak göstermiştir. Hiçkimseden bağış kabul etmeyerek hergün kendi bulduklarıyla geçinmiştir. Güttüğü hayvanlara sevgi ve şevkat göstermiş, zühd ve takva işini oldukça yükseğe çıkarmıştır. Bu sebeple köy halkı onun etkisine girmiş ve ona candan bağlanmışlardır. Üzüntü ve sıkıntıya düşen herkes ona danışmış o da onlara muska yazarak problemlerini gidermiştir. Baba İshâk bu işi bu şekilde uzun süre sürdürmüştür. Yeteri kadar insanı kendine bağladığını ve yeterince mal elde ettiğini görünce köyün yakınlarındaki bir tepeye zaviye yaptırmıştır. Bu zaviye tamamlandıktan sonra kendisi orada zühd ve takva ile meşgul olmuş, kendisiyle birlikte yaşayan müritleri dışında hiç kimse ile görüşmemeye başlamıştır. Kendisini yeme ve içmeden el çekmiş, açlığa ve susuzluğa dayanan birisi gibi

⁶²⁶ Ocak, 2020: 71-72. Bu konuda ayrıca bk. Turan, 1971: 421; Sevim ve Merçil, 1995: 470; Merçil, 2000: 150; Kaymaz, 2009: 67-68; Öngül, 2017: 218-219; Bodmer, 2016: 42; Şahin, 2021: 66-67. Reha Çamuroğlu konargöçer Türkmen taifelerinin İslâmiyet'in bazı inanç esaslarını ve pratiklerini şehirli ve medreseli müslümanlardan daha doğru kavradıklarını belirterek Babaî ayaklanmasının dini sebepleri hakkındaki tartışmaları farklı bir mecraaya taşımaktadır (Çamuroğlu, 2000: 172-173).

göstermiştir⁶²⁷. Görüldüğü gibi İbn Bîbî'nin isyanın lideri hakkında verdiği bilgiler oldukça taraflıdır.

Babaî ayaklanması hakkında bilgi veren ve diğer bir çağdaş kaynak olan Simon De Saint Quentin ise isyanın elebaşını Baba Resul isminin Latincesi olduğu anlaşılan “*Paparoissole*” olarak zikretmektedir. Ona göre bu kişi Moğolların Anadolu’yu istilasından iki yıl önce Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’e karşı ayaklanmış ve iki buçuk ay boyunca Bektaşiliği icra etmiştir. Kendisi dört çiftlik büyüklüğünde mülkü olan bir beyliğe sahipti⁶²⁸. Olaydan bahseden diğer bir kaynak olan Süryani Ebu’l-Ferec ise bu kişiyi Baba adıyla bilinen, Amasya yöresinde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan yaşlı ve zahid bir Türkmen olarak tanımlamaktadır. Onun İslâm dinine karşı ayrılıkçı bir hareket başlattığını, Hz. Muhammed’in yalancı kendisinin ise hak peygamber olduğu iddiasında bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca kendisinin çeşitli hilelerle etrafına pek çok kişiyi topladığını söylemektedir⁶²⁹. Ahmet b. Mahmûd da bu kişiyi Amasya’da peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan ve yanıcı nesnelerle birtakım hileler yaparak kandırdığı insanları etrafına toplayan bir Türkmen olarak kaydetmektedir⁶³⁰. Benzer bir şekilde Cenâbî de bu kişiyi yalnızca Baba adıyla bilinen, peygamberlik iddiasıyla Amasya’da ortaya çıkan, acayip sözler söyleyerek kandırdığı insanları etrafına toplayan biri olarak nakletmektedir⁶³¹. Diğer bir kaynak Ahmed Nigîdî ise bu kişiyi Baba Yakup ismiyle bilinen ve Kefersud Nahiyesi’nde huruc eden bir Haricî olarak tanımlamaktadır⁶³². İsyân hakkında bilgi veren Arap kaynakları ise Babaî ayaklanmasının liderini diğer kaynaklara da benzer bir şekilde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan bir Türkmen olarak belirtmektedirler. Ayrıca müritlerinin onun için “*Allah’tan başka ilah yoktur,*

⁶²⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 498-499; İbn Bîbî (trc.) II, 49; İbn Bîbî (muhtasar) 206-207. Krş. Yazıcızâde *tevârih* 535-536; Münecimbaşı *câmiü’-d-düvel* II, 78; Turan, 1971: 421-422; Alptekin, 1992: 303; Sevim ve Merçil: 1995: 470; Çamuroğlu, 2000: 177-178; Kaymaz, 2009: 63-64; Koca, 2012: 18-21; Öngül, 2017: 218-219; Şahin, 2021: 66-67.

⁶²⁸ Saint Quentin 43; Ocak, 2020: 124.

⁶²⁹ Ebul’l-Ferec *tarih* II, 539; Ebu’l-Ferec *tarihü’z-zamân* 285; Ebu’l-Ferec *muhtasarü’-d-düvel* 439; Ocak, 2020: 123-125; Erkoçoğlu, 2022: 56-57.

⁶³⁰ Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 153. Burada Ahmed b. Mahmûd’un isyan liderinin peygamberlik iddiası yanında etrafındaki insanları çeşitli yöntemlerle kandırmasına ilişkin verdiği bilgiler dikkat çekicidir. Zira bu anlatım isyan eden kişinin bir şarlatan olduğunu ima etmektedir. Tarih boyunca ortaya peygamberlik iddiasıyla çıkan şarlatanların insanları etkilemek için çeşitli ilüzyonlar, hileleler ve aldatmacalar kullandıkları da bilinmektedir. Sahte peygamberlerin ve şarlatanların insanları kandırmak için uyguladıkları yöntemler için ise ayrıca bk. El-Cevberî *el-muhtâr* 13-25.

⁶³¹ Kesik, 2000: 254.

⁶³² Ahmed Nigîdî *el-veledü’ş-şefîk* 443.

Baba da onun velisidir (لا إله إلا الله البابا ولي الله) dediklerine işaret etmektedirler⁶³³. Süryani Ebu'l-Ferec ise taraftarlarının: “Allah’tan başka ilah yoktur, Baba da Allah’ın Peygamberidir (لا إله إلا الله بابا رسول الله)” dediklerini belirtmektedir⁶³⁴. Modern araştırmacılar da muhtemelen İbn Bîbî’nin verdiği bilgiden hareketle ayaklanmanın liderinin Baba İshâk olduğunu kabul etmişlerdir⁶³⁵.

Babaî ayaklanması hakkında bilgi veren tüm kaynaklara bakılacak olursa ortada bir lider ve onun müridi olarak ön plana çıkıp isyanın başlamasında aktif bir rol oynayan Baba İshâk diye birisinin olduğu görülür. Nitekim olaydan bahseden ana kaynaklardan birisi olan Süryani Ebu'l-Ferec bu ayrıma net bir şekilde işaret etmektedir. Ona göre Baba İshâk, Baba adıyla anılan ve peygamberliğini ilan eden Türkmenin mürididir ve onun tarafından propanga maksadıyla Hısn-ı Mansûr beldesindeki Türkmenlere gönderilmiştir⁶³⁶. Ebu'l-Ferec’e ek olarak ünlü Mevlevî yazar Ahmed Eflâkî, Hâcî Bektaş-ı Veli ile ilgili bir hikâye aktardığı sırada kendisinin Baba Resul’un has bendelerinden birisi olduğunu ayrıca Baba Resul’un Şeyh İshâk adında bir nakibini Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’ye gönderdiğini belirtmektedir⁶³⁷. Muahhar kaynaklardan Cenâbî⁶³⁸ ve Ahmed b. Mahmûd⁶³⁹ da Baba olarak bilinen isyan liderinin İshâk adında bir halifesi bulunduğunu belirtmektedirler⁶⁴⁰. İşaret edilen bu kaynaklar ışığında İbn Bîbî’nin verdiği bilginin yanlış olduğu ve isyanın lideri Baba Resul ile Baba İshâk’ın birbirinden ayrı kişiler olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu iki kişi arasında da tasavvufî hiyerarşi dâhilinde şeyhlik ve müritlik ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte eldeki bilgiler isyanın planlayıcısı ve lideri olan Baba Resul’un asıl isminin tespitini sağlayamamaktadır. Ancak bu sorun Babaîler üzerine ayrıntılı bir Doktora tezi hazırlayan ve

⁶³³ Sıbt İbnü'l-Cevzî *mirâtü’z-zamân* XXII, 370; El-Makrîzî *es-sulûk* I, 409; İbn Tağrıberdî *en-nücumü’z-zahire* VI, 300; Ez-Zehebî *tarihü’l-islâm* XLVI, 42; İbn Dokmak *nüzhetü’l-enâm* 131; Turan, 1971: 424-425; Alptekin, 1992: 304; Turan, 2001b: 623; Kaymaz, 2009: 64; Koca, 2012: 23; Erkoçoğlu, 2022: 56-58.

⁶³⁴ Ebu'l-Ferec *muhtasarü’l-düvel* 439; Turan, 1971: 424; Kaymaz, 2009: 64; Koca, 2012: 23.

⁶³⁵ Turan, 1971: 420-421 vd.; Alptekin, 1992: 303; Brockelmann, 2002: 214; Cahen, 2002: 94; Köprülü, 2003: 51-52; Kaymaz, 2009: 63-69; Bodmer, 2016: 43; Vryonis, 2020: 464.

⁶³⁶ Ebu'l-Ferec *tarih* II, 539; Ebu'l-Ferec *tarihü’z-zamân* 285. Ebu'l-Ferec diğer eseri *Tarihu Muhtasarü’l-Düvel*’de Baba İshâk’ın şeyhi tarafından Hısn-ı Mansûr bölgesi Türkmenlerine değil genel itibarıyla Rum Diyarı’nın Türkmenlerine davetçi olarak gönderildiğini belirtmektedir (Ebu'l-Ferec *muhtasarü’l-düvel* 439).

⁶³⁷ Eflâkî *menâkıb* 320.

⁶³⁸ Kesik, 2000: 254.

⁶³⁹ Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 153.

⁶⁴⁰ Bir çalışmada genel kaniya uyarak isyan liderini Baba İshâk olarak kabul eden Claude Cahen, başka bir çalışmada Süryani Ebu'l-Ferec ve Ahmed Eflâkî’den hareketle Baba İshâk’ın isyanın lideri Baba Resul’ün halifesi olduğunu kabul etmiştir (Cahen, 1972: 195). Bu konuda detaylı bilgi için bk. Ocak, 2020: 109-116.

konuyla ilgili daha evvelden kullanılmamış kaynaklar tespit ederek değerlendiren Ahmet Yaşar Ocak tarafından giderilmiştir.

Ahmet Yaşar Ocak, XIV. yüzyılın mutasavvıf şairlerinden Elvan Çelebi'nin yazdığı *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsibü'l-Ünsiyye* isimli eserden hareketle Babaî ayaklanmasının lideri olan Baba Resul'un aslında yazarın büyük dedesi olan Baba İlyas-ı Horasânî olduğunu ortaya koymuştur⁶⁴¹. Büyük dedesi Baba İlyas-ı Horasânî'nin menkıbesini anlatan Elvan Çelebi, eserinin birkaç yerinde onun Peygamber iddiasında olduğunu destekleyen ibareler kullanmıştır⁶⁴². Elde edilen bilgilere göre Baba Resul olarak bilinen isyanın liderinin asıl adı Ebu'l-Bakâ Şeyh Baba İlyas b. Ali el-Horasânî olup kuvvetle muhtemel olarak Moğolların önünden kalkarak Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd devrinde Anadolu'ya yerleşen bir Türkmen babasıdır. Kendisinin önceki hayatı hakkında pek bilgi yoktur. Yalnızca Anadolu'ya geldiği ve Amasya'ya yerleştiği bilinmektedir. Kendisi buraya Dede Garkın adında başka bir Türkmen Şeyhi'nin halifesi olarak gelmiş ve bir zaviye kurarak yerleşmiştir. Kendisinin hakkında Babaî ayaklanmasından önceki süreçle ilgili bilinenler yalnızca bu kadardır⁶⁴³.

3.13.3. Babaî Ayaklanmasının Propaganda Aşaması ve Fiili Olarak Başlaması

Baba İlyas ve müridi Baba İshâk'ın Babaî ayaklanmasını başlatmadan önceki propaganda faaliyetlerine dair kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan İbn Bîbî'nin verdiği bilgiye göre ayaklanmanın merkezi haline gelen Amasya yöresinden isyanın liderine bağlı müridler şeyhlerinin işaret ettiği Türk topluluklarına gitmeye başlamış ve onları da kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır. Hatta bu kişiler Harran ve Ruha taraflarında toprak elde etmiş olan Hârezmlilere giderek onları da hareketlerine davet etmişlerdir. İsyân hareketini organize edenler Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yaşam tarzını, şarâba düşkünlüğünü kınıyor, onun âlemlerin rabbinin yolundan ve Hulefâ-yı Raşidin'in izinden ayrıldığını söylüyorlardı. Kendileri bu şekilde halkı kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır. Hatta bu müritlerden birisi Kefersud'a bir diğeri de Maraş'a gönderilmiştir. Bu müridler kendilerine bağlanan halka: *“filan ayın filan gününde bize inananlar, atlarına binip beldelerinin fethine çıksınlar. Bizim adımızı duyup fesatların kökünü kazımak ve insanların*

⁶⁴¹ Ocak, 2020: 109-116. Ahmet Yaşar Ocak, Baba Resul'un Baba İlyas-ı Horasânî olduğunu ortaya koyan başka kaynaklar da bulmuş ve değerlendirmiştir. Bunlar için ayrıca bk. Ocak, 2010: 1424-1425.

⁶⁴² İlgili beyitler için bk. Elvan Çelebi *menâkıbu'l-kudsiyye* 139, 141.

⁶⁴³ Ocak, 2020: 117-118. Baba İshâk'ın Vefâilik ile bağlantısı ile ilgili ayrıca bk. Ocak, 2020: 134-138; Ocak, 2009: 44-45. Elvan Çelebi'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Baba İlyas-ı Horasânî'nin Ömer Paşa, Yahya Paşa, Mahmûd Paşa, Halis Paşa ve Muhlis Paşa adında beş oğlu bulunmaktadır (Elvan Çelebi *menâkıbu'l-kudsiyye* 123-124).

halini düzeltmek uğrunda çalışacak kimseler, elde edilecek ganimet ve maldan hisse sahibi olacaklar. Karşı gelenler ise, hiç tereddüt edilmeden öldürülecek, yakılacak, ortadan kaldırılacaktır” mesajını iletmışlerdir. Böylece başka yerlere de giden müritler ulaştıkları her yerde karışıklık çıkarmaya meyilli toplulukları harekete geçirerek isyan başlatmışlardır. Birkaç yıl öncesinden savaş için hazırlık yapıp savaş araç gereci toplamış olan Türk kabile ve obalarına da haber vermişlerdir. Haberi alan tüm topluluklar belirlenen günde Kefersud’da Baba İlyas’ın doğduğu köyde toplanarak orayı ateşe vermişlerdir⁶⁴⁴.

İsyanın başlaması hakkında bilgi veren diğer bir kaynak olan Simon De Saint Quentin, bu konu ile ilgili bir hikâye nakletmektedir. Buna göre Baba, birgün güzel bir atla kırsal alanda gezinirken bir köylü çıkagelip oğlunu bir kurdun kaptığını ve ormana kaçırıldığını, çaresiz durumda olduğunu belirterek ondan yardım istemiştir. Köylü Baba’ya oğlunu kurtarması durumunda kendisini isterse zengin isterse de sultan yapabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Baba yapılan teklifi kabul ederek kurdun peşine düşmüş ve çocuğu kurtarmıştır. Çocuğu Baba tarafından kurtarılan köylü ona iki vaadinden birisini seçmesini söylemiştir. Bunun üzerine Baba kendisine ne şekilde böyle vaadlerde bulunabildiğini sormuş o da kendisinin geceleri meleklerle dolaşan birisi ve de Tanrı’nın habercisi olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Baba kendisinin yeterince zengin olduğunu ve sultan olmak istediğini söylemiştir. Köylü de hemen sayıca kalabalık olan yakınlarının yanına giderek onlara Tanrı’nın habercisi vasıtasıyla sultanlığının müjdelendiğini anlatmasını istemiştir. Hemen harekete geçen Baba, yakınlarına olanları anlattıktan sonra vaaddен hareketle çevresindeki yerlere saldırmaya başlamış ve karşısına çıkan herkese galip gelmeye başlamıştır⁶⁴⁵. Simon De Saint Quentin’in verdiği bilgi İbn Bîbî’nin verdiği bilgilerden propaganda faaliyetleri açısından ayrılmaktadır. Kendisi isyanın propaganda faaliyeti aşaması ile ilgili bilgi vermese de Baba İlyas’ın peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmasına işaret etmektedir. İbn Bîbî ve Simon De Saint Quentin ile birlikte Arap kaynakları ve Süryani Ebu’l-Ferec, Baba İsyas’ın peygamberlik iddiasıyla isyanı başlattığında hemfikirlerdir⁶⁴⁶.

⁶⁴⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 499-500; İbn Bîbî (trc.) II, 49-50; İbn Bîbî (muhtasar) 207-208; Yazıcızâde *tevârih* 536; Turan, 1971: 421-422; Alptekin, 1992: 303; Sevim ve Merçil, 1995: 470; Merçil, 2000: 150; Turan, 2001b: 623; Kaymaz, 2009: 63-64; Koca, 2012: 23-25; Öngül, 2017: 218-220; Şahin, 2021: 66-68. Babaî ayaklanmasının lideri Baba İlyas’ın halifesi olan ve isyanda kilit rol oynayan Baba İshâk hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Ocak, 1991b: 368-369; Ocak, 2020: 146-150.

⁶⁴⁵ Saint Quentin 43. Bu konuda ayrıca bk. Turan, 1971: 424.

⁶⁴⁶ Sıbt İbnü’l-Cevzî *mirâtü ’z-zamân* XXII, 370; El-Makrîzî *es-sulûk* I, 409; İbn Tağrıberdî *en-nücumü ’z-zahire* VI, 300; Ez-Zehbî *tarihü ’l-islâm* XLVI, 42; İbn Dokmak *nüzhetü ’l-enâm* 131; Ebul’l-Ferec *tarih* II, 539; Ebu’l-

Bunlara ek olarak muahhar kaynaklardan Müneccimbaşı da isyan liderinin peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkması konusuna değinmektedir. Ona göre bu kişi Kefersud bölgesindeki halkı davasına davet ederken kendisinin Allah tarafından bu görevle vaziflendirildiğini duyurmuştur⁶⁴⁷. Kaynaklar arasından yalnızca Baba İlyas'ın torunu olan Elvan Çelebi karşıt görüş ileri sürmektedir. Kendisi eserinin bir yerinde Baba İlyas'ın peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmadığını ve Selçuklu sultanına da isyan etmediğini belirtmektedir. Ona göre dedesi Baba İlyas hakkında söylenen peygamberlik iddiası meselesi Köre Kadı adında birisinin onun hakkında attığı bir iftiradan ibarettir⁶⁴⁸. İsyanı çıkaran ise İshâk-ı Şâmî (Baba İshak) isimli birisidir. Bu kişi Şam diyarından ortalığı karıştırmak amacıyla beraberinde bir topluluk ile Selçuklu topraklarına gelmiştir. Elvan Çelebi'ye göre İshak'ın isyan maksadıyla Anadolu'ya geldiğini duyan Baba İlyas, ona haber göndererek Selçuklu topraklarında ayaklanma çıkarmaya gelmemesini bildirmiştir. İsteği İshâk-ı Şâmî tarafından kabul edilmeyince bu kez ona Rum Diyarı'na gelmemesini bunun yerine Canit (Canik) Bölgesi'ne gitmesini söylemiştir. Ancak bu isteği de İshâk-ı Şâmî tarafından kabul görmemiş ve isyan bu olay üzerine başlamıştır⁶⁴⁹. Burada Elvan Çelebi'nin dedesi Baba İlyas'ı Babaî ayaklanmasının dışında göstermeye çabaladığı açıktır. Elvan Çelebi hariç diğer kaynakların verdikleri bilgiler, isyan liderinin peygamberlik iddiasıyla zuhur ettiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Baba İlyas'ın böyle kapsamlı bir hareket için peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmasının mantıklı olduğu ortadadır. Nitekim Ahmet Yaşar Ocak'a göre de Elvan Çelebi'nin dedesini aklama çabasına rağmen Baba İlyas isyan planlamaktaydı. Hatta kendisinin planlarının Selçuklu devletince anlaşılması üzerine erken davranarak oturduğu Çat Köyü'nü terk etmiş ve Amasya Kalesi'ne sığınmıştır⁶⁵⁰.

Babaî ayaklanmasına mensup kişilerin başta Baba İlyas'ın ve halifesi Baba İshâk'ın Selçuklu coğrafyasının farklı yerlerinde yürüttükleri propanga faaliyetlerinin hedef kitle üzerinde etkili olduğu kaynakların verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Yukarıda İbn Bîbî'nin işaret ettiği üzere isyan propagandası yapmak ve taraftarları harekete geçirmek amacıyla birtakım halifeler Maraş, Kefersud ve Diyâr-ı Mudar'daki Hârezmlilere gönderilmişlerdi. Buralara ek olarak Süryani Ebu'l-Ferec isyan lideri tarafından Baba İshâk'ın Hısn-ı Mansûr

Ferec *tarihü'z-zamân* 285; Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 439. İsyân liderinin peygamberlik iddiası için ayrıca bk. Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 153; Kesik, 2000: 254.

⁶⁴⁷ Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 78-79. Krş. Turan, 1971: 424-425; Kaymaz, 2009: 64-65.

⁶⁴⁸ Elvan Çelebi *menâkıbu'l-kudsiyye* 138-140. Krş. Ocak, 2020: 150-152.

⁶⁴⁹ Elvan Çelebi *menâkıbu'l-kudsiyye* 145-153. Krş. Ocak, 2020: 152-153.

⁶⁵⁰ Ocak, 2020: 152.

bölgesine gönderildiğini belirtmektedir⁶⁵¹. Ahmed b. Mahmûd ise Baba İshâk'ın Sümeysat bölgesine gönderildiğini söylemektedir⁶⁵². Ahmet Yaşar Ocak ise, isyanın propanga alanının Amasya, Tokat, Çorum, Sivas, Yozgat, Hısn-ı Mansûr (Adıyaman), Maraş, Kefersud, Malatya ve Elbistan gibi çok geniş bir alanı kapsadığını belirtmektedir⁶⁵³. Sonuç olarak isyana bağlı halifelerin propaganda ve isyanı başlatmak maksadıyla pek çok bölgeye gönderildiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Asilerin faaliyetleri büyük oranda başarılı olmuş ve propaganda yapılan bölgelerden kalabalık Türk toplulukları başkaldırı hareketine katılmışlardır. Süryani Ebu'l-Ferec isyancıların sayısının kendilerine katılan halk hariç 6.000 süvariye ulaştığını, o vakit isyanı fiilen başlatıp Hısn-ı Mansûr, Kâhta, Gerger (گرجر)⁶⁵⁴, Sümeysat ve Malatya bölgesini yakıp yıktıklarını belirtmektedir. Ayrıca bu talan sırasında da bölgedeki Müslim ve Gayrimüslim halkın pek çoğunu katlettiklerini, karşılarına çıkan birlikleri mağlup ederek Amasya'ya kadar uzandıklarını kaydetmektedir⁶⁵⁵. Ayrıca isyana katılanların kendilerine gönderilen halifeler vasıtasıyla silahlanmaya teşvik edildiklerini bu sebeple köylü Türklerin küçükbaş hayvanlarını satarak at satın aldıklarını ve böylece isyana hazırlandıklarını eklemektedir⁶⁵⁶. Arap kaynakları ise asilerin sayıları ve isyan sırasında gerçekleştirdikleri talan hakkında bilgi vermemektedirler. Sadece isyanın liderinin etrafına kalabalık bir halk kitlesini topladığını belirtmektedirler⁶⁵⁷.

Babaî ayaklanmasını fiilen başlatan asilerin faaliyetleri ve Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in isyanı bastırmak için sarfettiği çabalar hakkında en ayrıntılı bilgiler İbn Bîbî'de bulunmaktadır. Ona göre isyancılar harekete geçtikten sonra kendilerine katılanlara eman vermiş, bunu kabul etmeyen pek çok kişiyi de katletmişlerdir. Her geçen gün

⁶⁵¹ Ebu'l-Ferec *tarih* II, 540; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 285. Krş. Turan, 1971: 422; Alptekin, 1992: 303; Turan, 2001b: 623; Kaymaz, 2009: 64-65; Koca, 2012: 24-26; Öngül, 2017: 220.

⁶⁵² Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 153.

⁶⁵³ Ocak, 2020: 141-142.

⁶⁵⁴ Günümüzde Adıyaman'ın Gerger İlçesi'nde bulunan Gerger Kalesi Fırat Nehri'nin batı kıyısında Gerger Çayı'na hâkim bir noktada kurulmuş müstahkem bir mevkidir. Kesertaş Köyü'nün yakınlarında bulunan kale, Fırat'ın doğusundan gelecek saldırıları engellemek maksadıyla kurulmuş ve bu özelliğini Ortaçağ boyunca sürdürmüştür (Ersan, 2007: 80).

⁶⁵⁵ Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 439. Bu konuda muahhar kaynaklardan Cenâbî ve Ahmed b. Mahmûd da isyancıların sayısını katılan halk haricinde 6000 süvari olarak belirtmektedirler (Kesik, 2000: 254; Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 153). Konu hakkında ayrıca bk. Turan, 1971: 422; Kaymaz, 2009: 64-65.

⁶⁵⁶ Ebu'l-Ferec *tarih* II, 539-540; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 285. Krş. Alptekin, 1992: 303; Kaymaz, 2009: 65; Öngül, 2017: 219.

⁶⁵⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 370; El-Makrîzî *es-sulûk* I, 409; İbn Tağrıberdî *en-nücumü'z-zahire* VI, 300; Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVI, 42; İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 131.

sayıları artmaya başlamış bunun üzerine gözü pekliği ve yiğitliğiyle tanınan Malatya Sübaşısı Alişîr oğlu Muzaffereddîn (مظفرالدین پسر علیشیر) etrafına topladığı kuvvetlerle onların üstüne yürümüştür. Kendisi asilerle mücadeleye girişmiş, fakat mağlup olup sancak ve davulunu onlara kaptırarak Malatya'ya geri çekilmek zorunda kalmıştır. Burada Kürtlerden (کردان) ve Germiyânlılardan (کرمیان) kalabalık bir kuvvet toplayarak tekrar asiler üzerine yürümüş, ancak bu defa da mağlup olmaktan kurtulamamıştır. Alişîr oğlu Muzaffereddîn'i iki kez arka arka yenilgiye uğratan asilerin ise kendilerine olan güvenleri ve cesaretleri daha da artmıştır. Hatta onlardan öncü bir grup Sivas şehrine saldırmaya karar vermiştir. Sivas halkı da onlara karşı kuvvet toplayıp mücadele etmişler, ancak onlar da asilere yenilmişlerdir. Bu mücadele sırasında Sivas İğdişbaşısı olan Hürremşâh (خرم‌شاه اكدشباشی سیواس) da asiler ile savaşırken öldürülmüştür⁶⁵⁸. Süryani Ebu'l-Ferec'e göre asilerle mücadeleye girişen Malatya emîrinin kuvvetleri kendi emrindeki 500 atlı ve civardan topladığı askerlerden oluşmaktaydı. Kendisi Mar Kilisesi'ne mensup olan halktan da 50 tane mahir okçu alarak mücadeleye girişmiş, ancak mağlup olmuştur. Kiliseye mensup olan halktan çok azı bu mücadeleden kurtulabilmiştir. Ayrıca asiler Elbistan yöresinde de sultanın bazı kuvvetlerini yenilgiye uğratmışlardır⁶⁵⁹.

Babailer ulaştıkları bu başarı ve elde ettikleri çok miktardaki ganimet ile birlikte liderlerinin bulunduğu Tokat ve Amasya taraflarına doğru hareket etmişlerdir. Oraya ulaştıkları zaman iyice kuvvetlenmişlerdir. İbn Bîbî'ye göre sultan, asilerin faaliyetlerini haber aldığı zaman ihtiyat tedbiri olarak Kubâdâbâd Adası'na (جزیرهء قباداباد) sığınmıştır⁶⁶⁰.

⁶⁵⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 500-501; İbn Bîbî (trc.) II, 51; İbn Bîbî (muhtasar) 208; Yazıcızâde *tevârih* 537. Krş. Turan, 1971: 422; Gordlevski, 1988: 181; Alptekin, 1992: 303; Kaymaz, 2009: 65-66; Öngül, 2017: 220; Ocak, 2020: 152-156. Türkiye Selçukluları'nın Malatya Sübaşısı olan Alişîr oğlu Muzaffereddîn'in Germiyânoğulları'na mensup birisi olduğu düşünülmektedir. Bu konuda bk. Varlık, 1974: 10.

⁶⁵⁹ Ebul'l-Ferec *tarih* II, 540; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 285-286.

⁶⁶⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 501; İbn Bîbî (trc.) II, 51; İbn Bîbî (muhtasar) 208; Yazıcızâde *tevârih* 537. Krş. Turan, 1971: 422-423; Alptekin, 1992: 303; Kaymaz, 2009: 66; Öngül, 2017: 221. Burada İbn Bîbî'nin verdiği bir bilginin üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Bu bilgi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in asiler karşısında ihtiyat tedbiri olarak Kubâdâbâd Ceziresi'ne sığınması bilgisidir. Eserini dönemin Moğol devlet adamı Alâeddîn Ata Melik Cüveynî'ye ithaf ettiği ve selçuknâmesini onun *Tarih-i Cihân-Güşâ*'sına öykünerek kaleme aldığı bilinen İbn Bîbî'nin verdiği bu bilgi bizce sıradan bir rivayet değildir. Zira Alâeddîn Ata Melik Cüveynî'nin *Tarih-i Cihân-Güşâsı*'na bakılacak olursa burada İbn Bîbî'nin anlatımına benzeyen diğer bir hikâye görülecektir. Bu hikâye elinde büyük bir güç olmasına rağmen basiretsiz bir hükümdar olarak hareket eden, acizlik gösteren ve Moğolların önünden kaçarak Hazar Denizi'ndeki bir adaya sığınan ve ülkesi Moğollar tarafından tar u mar edilirken orada vefat eden Muhammed Hârezmşâh'ın hikâyesidir. Bizce İbn Bîbî, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ülkesinde onca şehir ve müstahkem kale dururken Kubâdâbâd Adası'na sığınması hikâyesini

İbn Bîbî'ye paralel olarak Süryani Ebu'l-Ferec de asilerin elde ettikleri zaferlerden sonra liderlerinin bulunduğu Amasya civarına gittiklerini ifade etmektedir⁶⁶¹.

3.13.4. Atabeg Armağanşâh'ın Ayaklanmaya Müdahalesi ve Ölümü

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, asilerin üzerlerine gelen birlikleri mağlup ettiğini ve gerçekleştirdikleri yağma ve katliamı öğrendikten sonra İbn Bîbî'nin tabiriyle dindarlığı, dirayeti, cesareti ve ahlakıyla tanınan Selçuklu Emîri Hâcî Mübârizeddîn Armağanşâh'ı⁶⁶² Amasya Sübaşılığı'na atayarak asilerin üzerine göndermiştir. Mübârizeddîn Armağanşâh, Amasya'ya ulaştığı zaman isyanın liderini yanındaki adamlarıyla birlikte ele geçirmiş ve kale burcuna asarak idam etmiştir⁶⁶³. Muahhar kaynaklardan Cenâbi ise hem isyanın lideri olan

kasıtlı olarak onu Muhammed Hârezmşâh ile özdeşleştirmek için uydurmakta ve nakletmektedir. Zira İbn Bîbî'nin Moğollara karşı mücadele etme cesareti göstermiş olan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dâhil herkes hakkında her fırsatta olumsuz ifadeler kullandığı açıkça ortadadır. Dolayısıyla Moğol devlet sistemine mensup İranî aristokratlar olan Cüveynî'nin ve İbn Bîbî'nin efendileri olan Moğollara karşı savaşmış Sultan Muhammed Hârezmşâh ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev hakkında aktardıklarının çok da objektif olmadığını düşünmekteyiz. Sultan Muhammed Hârezmşâh'ın Hazar Denizi'ndeki adaya sığınması ve orada vefatı için bk. Cüveynî *tarih-i cihân-güşâ* 166-167, 390.

⁶⁶¹ Ebul'l-Ferec *tarih* II, 540; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 285-286; Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 439.

⁶⁶² Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından asilerin üzerine Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın gönderilmesi dikkat çekici bir durumdur. Atabey ve Üstadüddâr görevlerini yürüten bu emîrin sultanın nazarında önemli bir yeri olduğu muhakkaktır. Bununla birlikte Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın Babaî ayaklanması yaşandığı sırada Antalya Sübaşısı olarak devletin güneybatı ucunda görev yaptığına dair görüşler bulunmaktadır. Türkiye Selçuklu Emîri Mübârizeddîn Ertokuş'un azadlı kölesi olan ve vakfiyesinde kendisinden sonra müvelli sıfatıyla vakıfların başına geçmesi kararlaştırılan Mübârizeddîn Armağanşâh'ın efendisinin ölümünden sonra onun yerine Antalya Sübaşılığı görevine getirildiği tahmin edilmektedir (Turan, 1947b: 420-423; Akkuş, 2019: 45-47). Ayrıca Antalya'daki h. 637 (1239-1240) tarihli medrese ve Denizli'de bulunan h. 638 (1240-1241) tarihli bina kitabelerinden hareketle de Mübârizeddîn Armağanşâh'ın Türkiye Selçukluları'nın güneybatı uçlarında görev yaptığı düşünülmektedir (Flemming, 2018: 13-14). Dolayısıyla Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in merkezde asilere karşı koyabilecek yeterince kuvvet bulunmamasından ötürü Erzurum'daki sınır kuvvetlerinden önce güneybatı uctaki kuvvetleri Emîr Mübârizeddîn Ertokuş komutasında asilerin üzerine sevketmiş olması ihtimal dâhilindedir.

⁶⁶³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 501-502; İbn Bîbî (trc.) II, 51; İbn Bîbî (muhtasar) 208-209; Yazıcızâde *tevârih* 537. Baba İlyas'ın öldürülmesi hakkında ayrıca bk. Turan, 1971: 422-423; Alptekin, 1992: 303-304; Sevim ve Merçil, 1995: 470-471; Turan, 2001b: 623-624; Kaymaz, 2009: 66; Koca, 2012: 27-30; Öngül, 2017: 221; Şahin, 2021: 68.

Amasyalı Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn'in *Amasya Tarihi* isimli eserinde naklettiği bir rivayete göre Baba İlyas'ın cesedi kokuşuncaya kadar güneş altında asıldığı burçta kalmış, daha sonra Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın emriyle parçalara ayrılmıştır. Bununla birlikte gece saatlerinde Baba Resul'ün müridleri gizlice liderlerinin cesedinden kalan parçaları toplayarak Amasya yakınlarında sonraları Ambarlı Evliya Türbesi olarak

Baba'nın hem de halifesi Baba İshâk'ın sultanın kuvvetleri tarafından yakalandığını ve sonra da başları kesilerek idam edildiklerini belirtmektedir⁶⁶⁴.

Babaî ayaklanmasının lideri Baba İlyas'ın akıbeti hakkında bilgi veren diğer bir isim olan Elvan Çelebi, diğer kaynaklardan farklı ve aynı zamanda menkıbevî bir rivayet aktarmaktadır. Ona göre Amasya'da yakalanarak zindana atılan dedesi Baba İlyas, 40 gün boyunca hapis kalmış, 40 günün sonunda ise mucizevî bir şekilde zindana gelen atına binerek sırta kadem basmıştır⁶⁶⁵. Çağdaş kaynak Simon De Saint Quentin ise isyanın liderinin Ermenilere ait bir kaleyi ele geçirmek için verdikleri mücadele sırasında yaralandığını ve adamlarının kendisinin ölümüne şahit olmalarını istemediği için gizlenmeye çalıştığını belirtmektedir. Ona göre isyan lideri ölmeden önce adamlarını etrafına toplayarak çıktıkları yoldan dönmemelerini salık vermiş, ayrıca kendisi öldüğü zaman Tanrı'nın huzuruna giderek onunla konuşacağını söylemiştir. Etrafına topladığı 3.000 kişi ise onun ölümünden sonra başlarına onun soyundan gelen birisinin geçmesini kararlaştırmışlardır. Liderleri ölmeden önce çıktıkları bu yoldan geri dönmemeleri gerektiğini tekrarlamış ve bu yolda kararlı ilerlemeleri durumunda Türkiye topraklarını muhakkak ele geçireceklerini söylemiştir⁶⁶⁶.

bilinen mezara defnetmişlerdir (Hüsâmeddîn, 1330: 181-182). Ahmet Yaşar Ocak ise gerek literatür gerekse de sahada yaptığı araştırmalarla Baba İlyas'ın mezarının Amasya-Turhal arasında 10. km'deki İlyas Köyü (Eski Çat Köyü)'nde Sarılık Evliyası denilen türbede bulunduğunu tespit etmiştir. Bu mezar halen Sarılık hastalığına iyi geldiği düşünülen bir ziyaretgâhtır. Ayrıca Baba İlyas'ın soyundan geldiklerini söyleyen Piroğulları ailesi vardır ki Çorum'un Mecidözü İlçesi'ne bağlı Kalecik Köyü'nde oturmaktadırlar. Bölgede Baba İlyas'ın tarihi şahsiyeti unutulmuştur ve kendisi kâfirlere karşı savaşıırken şehit olan bir Selçuklu emîri olarak yâd edilmektedir. Baba İlyas'ın mezarı bu şekilde tespit edilmişse de müridi Baba İshâk'ın mezarı hakkında herhangi bir ize rastlanmamıştır (Ocak, 2020: 159 dn. 91).

⁶⁶⁴ Kesik, 2000: 254. Diğer bir muahhar kaynak yazarı olan Ahmed b. Mahmûd'a göre ise isyanın lideri ve müridi İshâk'ın birlikte yakalandıklarını ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yanına götürülerek onun huzurunda idam edildiklerini belirtmektedir (Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 153).

⁶⁶⁵ Elvan Çelebi *menâkıbu'l-kudsiyye* 157-159. Krş. Koca, 2012: 27-30; Ocak, 2020: 155-160.

⁶⁶⁶ Saint Quentin 44. Simon De Sain Quentin aynı yerde isyanın lideri olan Baba'nın ölümüyle ilgili ilginç bir rivayet nakletmektedir. Kendisinin aktardığı bilgiye göre liderleri asilere Ermenilere ait olan kaleye güven içinde saldırılarını, zira içlerinden hiçkimsenin ölmeyeceğini ve yaralanmayacağını söylemiştir. Ancak saldırı sırasında asilerden 8 kişi kaledeki müdafiler tarafından öldürülmüş ve birçoğu da yaralanmıştır. Bunun üzerine ölen ve yaralananların kardeşleri ile dostları çok üzülerek Baba'ya: "Neden bizi ve hısımlarımızı aldattın? Sen de onlar gibi öleceksin" demişlerdir. O da Tanrı'nın habercisinin kendisine bu şekilde müjde verdiğine yemin etmiştir. Asiler ise kendisine görünenin Tanrı'nın habercisi değil şeytan olduğunu ve kendisini aldattığını söylemişlerdir. Bu söylenenler üzerine verecek bir cevap bulamayan Baba: "Ey Tanrı, ne yapıyorsun, yoksa uyuyor musun? Hepiniz yanımda durarak, yarın Tanrı'yla konuşacağım ve ona, neden bana ve size bunların olmasına izin verdiğini soracağım" demiştir (Saint Quentin 43-44). Görüldüğü gibi Simon De Saint Quentin

Olayın yaşandığı yıllara bizzat tanıklık eden Simon De Saint Quentin'in verdiği ve diğer kaynaklarda geçmeyen bu bilgiler isyanın siyasi boyutunu açıkça ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu bilgiler ışığında da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in gönderdiği kuvvetler eliyle Amasya'da isyanın lider kadrosunun ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın asilerin lider kadrosunu ortadan kaldırması isyanın ateşini söndürmeye yetmemiştir. Nitekim kendisi çeşitli yerlerden Amasya'ya liderlerinin yanına gelen asilerle de savaşmak zorunda kalmıştır. Hatta kendisi bu mücadeleler sırasında asiler eliyle öldürülmüştür. Yaşanan savaş sırasında Türkiye Selçuklu kuvvetleri asilere şeyhlerinin yakalandığını ve çarmla gerilerek idam edildiğini söylemişlerse de, onlar liderlerinin öldüğüne inanmamışlardır. Hatta Baba İlyas'ın hiçbir insan eliyle değiştirilemeyecek ulu bir makamda bulunduğunu söyleyerek hep bir ağızdan *Baba Resulullah* nidalarıyla Selçuklu kuvvetlerine saldırmışlardır. Asilerin bu canla başla verdikleri mücadele sebebiyle Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın kuvvetleri de mağlup olmuşlardır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ise bu kuvvetlerin de asiler karşısında başarılı olamadıklarını duyunca Erzurum sınırını korumak üzere doğu uç bölgesine yerleştirilmiş kuvvetlere ulaklar göndererek, durumun vahim olduğunu hızlı bir şekilde asiler üzerine hareket etmelerini emretmiştir⁶⁶⁷.

3.13.5. Babaî Ayaklanmasının Bastırılması

Sultanın emriyle harekete geçen Doğu sınır kuvvetleri 6 gün içinde Erzurum'dan Sivas'a ulaşmışlardır. Sivas'a geldikleri zaman şehrin cephaneliğinde (زردخانه) bulunan silahları alarak bir gün bir gecelik yolculuktan sonra Kayseri'ye gelmişlerdir. Burada isyancıların yerleri ve sayıları hakkında bilgi toplamaya başlamışlardır. Sonunda isyancıların hayvanları ve malları ile birlikte Kırşehir'deki (قیرشهر) Malya Ovası'nda (صحراء ماليه) savaşa hazır bir şekilde beklediklerini öğrenmişlerdir. Selçuklu Emîri Necmeddîn Behrâmşâh-ı Cândâr, Gürcü oğlu Zâhireddîn ve Frank kuvvetlerinin (فرنكان) komutanı Ferdahla'yı bir grup askerle birlikte öncü olarak asilerin üzerine göndermiş, kendisi de güçlü bir orduyla onları takiben harekete geçmiştir. Asilerin ertesi gün savaşa geçeceğini haber alan Selçuklu kuvvetleri öncü kuvvetlere haberci yollayarak onlarla savaşa girişmemelerini asıl orduyu

Baba İlyas hakkında açıkça bir sahte peygamber imajı çizmektedir. Baba İlyas'ın peygamberlik iddiası hakkında bk. Turan, 1971: 423-425; Kaymaz, 2009: 64-69; Koca, 2012: 21-23; Ocak, 2020: 123-125. Baba İlyas'ın ayaklanmasının Mehdi/Mesiyanik yönü ile ilgili tartışmalar için ayrıca bk. Ocak, 2020: 167-170.

⁶⁶⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 502; İbn Bîbî (trc.) II, 51-52; İbn Bîbî (muhtasar) 209; Yazıcızâde *tevârih* 537-538; Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 79; Turan, 1971: 422-423; Gordlevski, 1988: 181; Alptekin, 1992: 304; Sevim ve Merçil, 1995: 471; Kaymaz, 2009: 66; Koca, 2012: 30-31; Öngül, 2017: 221; Şahin, 2021: 68-69.

beklemelerini bildirmişlerdir ⁶⁶⁸ . Ertesi gün öncü kuvvetler asıl ordunun yetişmesini bekledikleri sırada ansızın asiler ortaya çıkmış ve bir tepeden Selçuklu kuvvetlerine görünmüşlerdir. Sonra da sultanın askerlerinin üzerine yüklenmişlerdir. Asilerin saldırısını öncü kuvvetlerin ilk safında bulunan Frank askerleri karşılamışlardır. Asiler kılıç ve oklarının ağır zırhlı ve kalkanlı Frank kuvvetlerine tesir etmediğini görünce ümitlerini yitirerek kaçmaya başlamışlardır. Sonrasında geri dönüp tekrar bir saldırı gerçekleştirmişler ancak bu sefer de yenilmişlerdir. Selçuklu kuvvetleri ise asilerin tüm şevklerinin kırıldığını anlayınca topyekün saldırıya geçmişler ve asilerden 4.000⁶⁶⁹ kişiyi katletmişlerdir. Çoluk çocuklarının ve eşyalarının yanına sığınanların bir kısmı da oklanarak öldürülmüştür. Arkadan gelen asıl ordunun yetişmesiyle de asiler Malya Ovası'nda çepeçevre kuşatılmışlardır. Sonrasında gerçekleştirilen saldırıda ise kadın, çocuk ve yaşlı ayrımı yapılmaksızın asiler katledilerek cesetleri meydanda bırakılmıştır ⁶⁷⁰ . Kaynaklarda Malya Ovası'nda öldürülen Babaîlerin dışında günümüzde Yozgat il sınırları içerisindeki Osman Paşa Tekkesi'nin bulunduğu nahiyede gerçekleşen bir mücadele sırasında öldürülen Babaîlere dair bilgiler bulunmaktadır. Ahmet Yaşar Ocak'ın tespitine göre Selçuklu kuvvetleri ile Babâiler arasında gerçekleşen mücadele sırasında adı geçen bölgede öldürülenlerden birisi Babaî şeyhlerinden Emirce Sultan'dır. Elvan Çelebi'nin menâkıbnâmesinde de adı geçen Emirce Sultan'ın kabri, Yozgat'ta bulunan Osman Paşa Tekkesi'nde günümüze kadar ulaşmıştır. Kendisinin mezartaşından asıl isminin Şerefeddîn İsmail b. Muhammed olduğu ve Sultan II. Gıyâseddîn

⁶⁶⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 502-503; İbn Bîbî (trc.) II, 51-52; İbn Bîbî (muhtasar) 209; Yazıcızâde *tevârih* 538. Krş. Turan, 1971: 423; Alptekin, 1992: 304; Turan, 2001b: 624; Sevim, 2002b: 349-350; Kaymaz, 2009: 66-67; Koca, 2012: 32-33; Öngül, 2017: 221; Şahin, 2021: 69.

⁶⁶⁹ İbn Bîbî'nin muhtasar edisyonunda *Şeytan Kulu* olarak nitelenen asilerden toplam 400 kişinin Selçuklu kuvvetleri tarafından katledildiği kayıtlıdır (İbn Bîbî (muhtasar) 209-210). Ancak Malya Ovası'nda gerçekleşen savaşın ciddi boyutlara ulaştığı ve asilere topyekün bir katliam icra edildiği anlaşıldığından, mufassal edisyonun verdiği 4.000 rakamının doğru olduğunu düşünmek daha mantıklıdır. Nitekim Arap kaynakları da İbn Bîbî'nin mufassal edisyonuna paralel olarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kuvvetleri tarafından asilerden 4000 kişinin öldürüldüğünü rivayet etmektedirler (Sibt İbnü'l-Cevzî *mirâtü 'z-zamân* XXII, 370; El-Makrîzî *es-sulûk* I, 409; İbn Tağrıberdî *en-nücumü 'z-zahire* VI, 300; Ez-Zehabî *tarihü 'l-islâm* XLVI, 42; İbn Dokmak *nüzhetü 'l-enâm* 131).

⁶⁷⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 503; İbn Bîbî (trc.) II, 52-53; İbn Bîbî (muhtasar) 209-210; Yazıcızâde *tevârih* 538-539. Malya Ovası'nda gerçekleşen savaş ve isyancıların ortadan kaldırılması hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Turan, 1971: 423-424; Alptekin, 1992: 304; Sevim ve Merçil, 1995: 471; Polat, 1997: 76-78; Merçil, 2000: 150; Turan, 2001b: 624; Kaymaz, 2009: 66-67; Koca, 2012: 32-34; Göksu, 2015: 129; Öngül, 2017: 221-222; Ocak, 2020: 160-164.

Keyhüsrev zamanında h. 637 senesi Zilhiccesi'nde (Haziran-Temmuz 1240) öldüğü anlaşılmaktadır⁶⁷¹.

Selçuklu kuvvetlerinin Malya Ovası'nda asilere karşı gerçekleştirdiği katliamdan bazı Babaî şeyhleri ve dervişleri kurtulmayı başarmış ve çeşitli yerlere dağılarak izlerini kaybettirmişlerdir⁶⁷². İbn Bîbî'ye göre ise sadece 2 ve 3 yaşındaki çocuklar ve esir alınan kadınlar kurtulmuştur. Asilerin ortadan kaldırılması Selçuklu emîrlerini çok memnun etmiş ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e haberciler göndermişlerdir. Elllerine düşen esirleri ise kendi aralarında ganimet olarak paylaşmışlardır. Sultan da tedirgin bir şekilde haber beklemekte olduğundan asilerin ortadan kaldırıldığını duyar duymaz eğlence meclisi kurulmasını emretmiştir. Ayrıca bu meclise dostlarının, nedimlerinin ve sanatkârların katılmasını buyurmuştur. Diğer memleketlere ve Selçuklu topraklarındaki tüm şehirlere isyanın bastırıldığı haberini fetihnameler vasıtasıyla duyurmuştur. İsyanı bastıran emîrler Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in huzuruna ulaştıkları zaman kendisinden epeyce iltifat ve ikram görmüşler, kıymetli hilatlara ve hediyelere sahip olmuşlardır. Sultan orduya mensup tüm askerlere ihsanlarda bulunduktan sonra yurtlarına dönmelerine izin vermiştir. Emîrlere de sadakat ve hizmetlerinin ödülünü almak üzere kendisinin eşliğini öpme geleneğini yerine getirmelerini emretmiştir. Bu emrin ardından tüm Selçuklu emîrleri sultanın elini öpmüşler ve çok miktarda ihsana kavuşmuşlardır⁶⁷³. Kaynaklarda İbn Bîbî'nin Malya Ovası'nda asiler ile Selçuklu kuvvetleri arasında gerçekleşenler hakkında verdiği bilgilerden farklı rivayetler de bulunmaktadır. Bunlardan ilki mağlup edilen ve katliama uğrayan asilerden geriye kalanlar hakkındadır. Muahhar kaynaklardan Müneccimbaşı, esirlerin ganimet olarak paylaşıldığını belirten İbn Bîbî'nin aksine, Selçuklu kuvvetleri tarafından asilerin sadece mallarına ve hayvanlarına el konulduğunu hayatta kalan kadın ve çocukların ise serbest bırakıldıklarını belirtmektedir⁶⁷⁴. Bununla birlikte hukuken asi hükmünde bulunan insanların köleleştirilip köleleştirilemeyecekleri tartışmalı olsa da Müneccimbaşı'nın sağ kalan insanların ganimet olarak köleleştirilmeyip özgür bırakıldıkları yönündeki rivayeti bizce daha doğrudur.

⁶⁷¹ Ocak, 1978: 146; Ocak, 1995a: 153-154.

⁶⁷² Ocak, 1978: 158-159. Irene Beldiceanu'nun yaptığı araştırmalara göre bazı Babaî toplulukları Bolu'nun Göynük ilçesine yerleşerek burada köyler kurmuşlardır. Bu konuda bk. Beldiceanu-Steinherr, 1997: 289-300; Ocak, 2020: 163.

⁶⁷³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 503-504; İbn Bîbî (trc.) II, 53; Yazıcızâde *tevârih* 539. Krş. Turan, 1971: 422-423; Alptekin, 1992: 304; Sevim ve Merçil, 1995: 471; Merçil, 2000: 150; Turan, 2001b: 624; Kaymaz, 2009: 66-67; Koca, 2012: 32-34; Öngül, 2017: 221-222; Ocak, 2020: 160-164.

⁶⁷⁴ Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 78.

Malya Ovası'ndaki savaş sırasında esir alınan Babaîlere dair bir kayda da Elvan Çelebi'de tesadüf edilmektedir. Kendisinin rivayetine göre Baba İshâk liderliğindeki asiler üç defa Selçuklu kuvvetlerine mağlup olmuş, bir kısmı öldürülmüş bir kısmı da esir alınmıştır. Esir alınanların sayısı 600 kadardır ve bunlar o sırada Antalya'da bulunan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in huzuruna götürülmüşlerdir. Sultan tarafından bu esirlerin infaz edilmesi emredilmiş, ancak Selçuklu Emîri Celâleddîn Karatay araya girerek esirlerin infaz edilmesini engellemiş ve serbest bırakılmalarını sağlamıştır⁶⁷⁵. İbn Bîbî ve diğer kaynakların verdiği bilgiler birlikte değerlendirildiğinde öldürülen pek çok asinin yanında bazılarının da esir alındığı ve bir şekilde serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır. Ancak asilerin tam sayısı bilinmediği gibi öldürülenlerin ve kurtulanların sayısı hakkında kesin bir şey söylemek de mümkün değildir. Bununla birlikte kesin olan tek şey isyanın çok sert ve kanlı bir şekilde bastırıldığıdır.

Süryani Ebu'l-Ferec ve Latin kaynağı Simon De Saint Quentin de, Selçuklu kuvvetleri ile Babaîler arasındaki savaş hakkında bazı bilgiler vermektedirler. Üstelik onların kayıtları İbn Bîbî'nin verilerini tamamlayan ve eksik kalan bazı ayrıntıları gün ışığına çıkartan mahiyettedir. Öte yandan bu iki kaynağın bilgileri daha çok isyanın bastırılmasında Frank paralı askerlerinin rolü hakkındadır. Özellikle dönemin çağdaş kaynağı Dominiken Keşiş Simon De Saint Quentin'de bu konu ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Ona göre Babaî ayaklanması Türkleri çok korkutmuştu. Hatta bu sebeple barış yapmak için onlara Kayseri'yi vermeyi kararlaştırmışlardı. Ancak o sırada 300 kişilik bir Frank paralı asker topluluğu, asilerin Selçuklu topraklarını yakıp yıktığını duydukları zaman harekete geçmişlerdir. Asilerin toplandıkları yere gelerek ansızın onların üzerlerine saldırmışlardır. Bu çatışmada asilerin üzerine yalnızca Frank askerleri saldırmış ve onların tamamını yok etmişlerdir. İçlerinden sadece bir Frank askeri ölmüş ancak birçoğu yaralanmıştır. Asilerle savaş sırasında onlarla savaşımaya cesaret edemeyen Türkler ise kaçmışlardır. Böylece Babaî ayaklanmasının bastırılmasındaki rollerinden ötürü sultan, Frank askerlerine ülkesinde geçerli para olan 300.000 Sultani (Soldanus) ücret verilmesini emretmiştir. Ancak bu paraya Selçuklu emîrleri el koymuşlardır. Frank askerleri ise verilmeyen ücretlerini talep ettikleri zaman Selçuklu emîrllerinden birisi onlara: *“Size ücret vermemiz doğrudur çünkü biz ve kellelerimiz sizin sayenizde duruyor. Geçen gün Baba İshâk kalemize geldiğinde ve 11.000 savaşçıdan hepimiz daha güvenli bir yere çekildiğimizde, o, gözlerimizin önünde kasabaya geldi, orada istediği kadar yiyeceği aldı; aramızda onlara karşı en azından bir kişi bile çıkmadı. Demek ki siz*

⁶⁷⁵ Elvan Çelebi *menâkıbu'l-kudsiyye* 153-156. Bu konuda ayrıca bk. Öngül, 2017: 222; Demir, 2019: 130; Ocak, 2020: 163.

Franklar, önlerine çıkmaya cesaret edemediğimiz o kişileri yendiniz. Size ücret verilmesi doğrudur” demiştir. Frank askerlerinin sayesinde Baba ve 12.000 kişilik kuvveti isyanlarını iki buçuk aydan daha fazla sürdürememişlerdir. Ancak buna rağmen Türklerin on iki köyünü yağmalamışlardır⁶⁷⁶. Simon De Saint Quentin’in Babaî ayaklanmasının bastırılması ile ilgili verdiği bilgilere bakıldığında kendi dindaşlarının rolünü oldukça abartılı olarak verdiği görülmektedir. Bunun yanında asilerin sayısının 11.000 ile 12.000 civarında olduğunu kaydetmesi ve isyanın iki buçuk aydan fazla sürmediğini belirtmesi önemlidir. Zira isyanın süresi ve asilerin sayısı hakkında kaynakların verdiği en net bilgiler bunlardır.

Simon De Saint Quentin Babaî ayaklanmasının bastırılması konusunda Frankların rolünü abartılı olarak verse de bu kuvvetlerin rolünün önemli olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim Süryani Ebu’l-Ferec de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in asilerin üzerine yürümek için tedarik ettiği 60.000 süvarinin sayıları 6.000 olan asi Türkmenlerin üzerine yürümeye cesaret edemediklerini belirtmektedir. Ona göre sultanın emrindeki 1.000 kişilik bir Frank süvari birliği gelip yüzlerine haç işareti yaparak asilerin üzerine saldırmışlardır. Onların ardından saldırıya sultanın diğer kuvvetleri de katılmış ve asiler çepeçevre kuşatılarak yok edilmiştir⁶⁷⁷. Burada görüldüğü üzere Ebu’l-Ferec, Frank kuvvetlerinin isyanın bastırılmasındaki rollerini Simon De Saint Quentin’in aksine abartmadan ortaya koymaktadır. Selçuklu kuvvetlerinin isyancılar karşısında duraksamaları hakkında da araştırmacılar tarafından yorumlar yapılmıştır. Osman Turan’a göre Selçuklu kuvvetlerinin asi Türkmenler üzerine yürümeye cesaret edememelerinin sebebi isyanın lideri Baba’nın Selçuklu kuvvetlerinin üzerinde de manevi etkisinin olmasıdır. Zira bu sebeptendir ki farklı din ve kültüre sahip Frank paralı askerleri bile saldırı öncesinde yüzlerine haç işareti yapma ihtiyacı hissetmektedirler. Bu da isyan liderinin yandaşları ve düşmanları üzerinde manevi bir tesire sahip olduğunu göstermektedir⁶⁷⁸. Aynı mesele üzerinde Ahmet Yaşar Ocak da durmaktadır. Ona göre de Selçuklu kuvvetleri isyan liderinin keramet ve mucizelerine dair rivayetlerin etkisinde kalmışlardır. Bundan ötürü de asiler üzerine saldırıya girişememişlerdir. Frank paralı askerlerinin savaş öncesinde haç çıkarma ihtiyacı hissetmeleri de Baba İlyas’ın onlar

⁶⁷⁶ Saint Quentin 44-45. Krş. Turan, 1971: 425; Koca, 2012: 32-34; Göksu, 2015: 219-220; Ocak, 2020: 263-265.

⁶⁷⁷ Ebu’l-Ferec *tarih* II, 540; Ebu’l-Ferec *tarihü’z-zamân* 286; Ebu’l-Ferec *muhtasarü’l-düvel* 439-440. Muahhar kaynaklardan Ahmed b. Mahmûd da isyanı bastırmak için gelen kuvvetlerin arasında Frank kuvvetlerinin bulunduğundan bashetmekte, ancak onların rolleri hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir (Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 153). Türkiye Selçukluları’nda ücretli askerler ve onların Babaî ayaklanmasının bastırılmasındaki rolleri hakkında ayrıca bk. Göksu, 2010: 143-148; Göksu, 2015: 219-221.

⁶⁷⁸ Turan, 1971: 423. Bu konu hakkında ayrıca bk. Kaymaz, 2009: 67; Ocak, 2020: 126.

üzerindeki etkisiyle alakalıdır⁶⁷⁹. Ancak tüm bilgilerle birlikte kaynakların işaret ettiği üzere, Babaîler aileleri ile birlikte Malya Ovası'na toplanmışlardır. Aynı şekilde kronolojik olarak bakıldığı zaman Baba İlyas Malya Ovası'ndaki katliamdan evvel olarak Amasya'da yakalanıp ortadan kaldırılmıştır. Dolayısıyla son asi topluluğu ortadan kaldırılırken Baba İlyas'ın değil Baba İshâk'ın onların yanında olduğu anlaşılmaktadır⁶⁸⁰. Bu durumda Müslüman-Türk Selçuklu kuvvetlerini her türlü eşyaları ve hayvanları ile birlikte Malya Ovası'na toplanmış eli silah tutanlar dışında yaşlı, kadın ve çocuklardan oluşan insanlara saldırmaktan sakındıran şeyin bu insanlarla aralarında bulunan dini ve kültürel bağlar olması da ihtimal dâhilindedir.

3.13.6. Babaî Ayaklanmasının Tarihi

Babaî ayaklanmasının yukarıda anlatılan ayrıntıları dışında tespiti muhtaç bir nokta daha bulunmaktadır. Bu da isyanın süresi ve vuku bulduğu tarihtir. Ayaklanma hakkında İbn Bîbî epeyce ayrıntılı bilgi vermekte ve verdikleri bilgiler isyanın en azından aylarca sürmüş olduğunu göstermektedir. Ancak kendisi isyanın süresi hakkında net bir bilgi vermemektedir. Bununla birlikte isyanın propaganda kısmı ve fiili isyan aşaması dikkate alındığında sürecin çok daha uzun bir zamana yayıldığı kesindir. İsyanın süresi hakkında yalnızca Simon De Saint Quentin'in verdiği iki buçuk ay ise⁶⁸¹, en iyi ihtimalle Babaî ayaklanmasının sadece fiili ayaklanma sürecini kapsıyor olmalıdır. Olay hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren İbn Bîbî isyanın tarihi hakkında da herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak başka kaynaklarda isyan için birbirinden farklı tarihler kaydedilmektedir. Bu durum da isyanın II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında kronolojik olarak konumlandırılmasında problem yaratmaktadır. Burada kaynakların rivayetlerini ortaya koyup genel bir değerlendirme yapmak gerekmektedir.

Babaî ayaklanması hakkında tarih veren kaynaklardan ilki çağdaş Latin Kaynağı Simon De Saint Quentin'dir. Simon De Saint Quentin, olayın miladi 1240 yılında gerçekleştiğini belirtmekte, ancak herhangi bir ay veya mevsim vermemektedir⁶⁸². Diğer bir kaynak Süryani Ebu'l-Ferec'tir ki o da isyanın h. 638 yılı sonbaharında gerçekleştiğini ifade etmektedir⁶⁸³.

⁶⁷⁹ Ocak, 2020: 126.

⁶⁸⁰ Sevim ve Merçil, 1995: 471; Merçil, 2000: 150; Koca, 2012: 32-33; Öngül, 2017: 222; Ocak, 2020: 160-164.

⁶⁸¹ Saint Quentin 45.

⁶⁸² Saint Quentin 43.

⁶⁸³ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 285; Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 439. Ebu'l-Ferec'in kronografyasının Süryanice'den İngilizce'ye, İngilizce'den de Türkçe'ye yapılan tercümesinde isyanın tarihi yine sonbahar manasında h. 638 senesi teşrinler mevsimi olarak kaydedilmiştir (Ebu'l-Ferec *tarih* II, 539). Ancak Osman Turan ile Nejat Kaymaz teşrinler mevsimi ibaresini 638 senesi teşrin ayları (Teşrin-i Evvel [Ekim]/Teşrin-i Sâni [Kasım]) olarak vermişler ve bu tarihin ayaklanmanın tarihi olduğuna hükmetmişlerdir (Turan, 1971: 424; Kaymaz, 2009: 67).

Arap kaynakları ise genel itibarıyla isyanın h. 638 (1240-1241) yılında gerçekleştiğini belirtip herhangi bir mevsim, ay veya gün vermemektedirler⁶⁸⁴. Yalnızca Makrîzî kendi kronolojik düzeninde Babaî ayaklanmasını h. 638 senesi Zilhicce (Haziran-Temmuz 1241) ayı içerisine konumlandırmaktadır⁶⁸⁵. Sıbt İbnü'l-Cevzî ve İbn Dokmak ise Babaî ayaklanmasını kronolojik olarak Âmid'in zaptının önüne koyarak farklı bir durum arzetmektedirler⁶⁸⁶. Diğer bir kaynak Ahmed Nigîdî de olayın tarihini h. 638 (1240-1241) olarak vermekte ve isyanın bu yılın sonuna kadar uzadığını belirtmektedir⁶⁸⁷. Bu tarihlere ek olarak muahhar kaynaklardan Müneccimbaşı h. 637 (1239-1240)⁶⁸⁸, Ahmed b. Mahmûd h. 638 (1240-1241)⁶⁸⁹, tarihi bir takvim ise h. 640 (1242-1243) tarihini⁶⁹⁰ isyanın tarihi olarak kaydetmektedirler. Buraya kadar verilen tarihlere ek olarak Elvan Çelebi'nin eseri *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsibi'l-Ünsiyye*'de isyanın tarihi için farklı bir rivayete rastlanmaktadır. İlgili tarih eserin içinde olayla pek alakası olmayan bir yerde, bir dörtlüğün içerisinde ebced hesabına göre kaydedilmiştir. Bu dörtlüğün içinde h. 10 Muharrem Çarşamba günü açıkça yazılmış, isyan yılı ise ebced hesabıyla hıız (خلز) kelimesi ile verilmiştir ki bu da h. 637 (1239-1240) yılına tekabül etmektedir. Bu veriye dayanarak da isyanın tarihi h. 10 Muharrem 637 (12 Ağustos 1239) olarak düşünülmüştür⁶⁹¹. Ancak daha sonra Iréne Beldiceanu-Steinherr bu hıız (خلز) kelimesinin önünde bir elif (ل) harfinin daha bulunduğunu bu sebeble bunun da hesaba katılarak isyan tarihinin bu kez h. 10 Muharrem 638 Çarşamba (1 Ağustos 1240) olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir⁶⁹². Bulunan bu yeni tarih, Ahmet Yaşar Ocak tarafından da kabule uygun görülmüştür⁶⁹³. Ancak Elvan Çelebi'nin eserinin yazma nüshasına bakıldığında Iréne Beldiceanu-Steinherr tarafından hıız (خلز) kelimesinin önünde olduğu belirtilen elif (ل)

⁶⁸⁴ İbn Tağrıberdî *en-nücumü'z-zahire* VI, 300; Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVI, 42.

⁶⁸⁵ El-Makrîzî *es-sulûk* I, 409.

⁶⁸⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 370; İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 131.

⁶⁸⁷ Ahmed Nigîdî *el-veledü's-şefik* 443.

⁶⁸⁸ Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 78. İlginç bir şekilde İbn Bîbî'nin muhtasar edisyonunun çevirisinde Babaî ayaklanması ile ilgili bölümün sonunda h. 637 (1239-1240) kaydı bulunmaktadır (İbn Bîbî (muhtasar) 210). Ancak ilgili eserin Farsça metnine bakıldığında böyle bir kaydın bulunmadığı (İbn Bîbî (hotsma) 231), bunun eserin mütercimi tarafından eklendiği, dolayısıyla İbn Bîbî'nin mufassal edisyonu gibi muhtasar edisyonunun da isyanın tarihini vermediği anlaşılmaktadır.

⁶⁸⁹ Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 153.

⁶⁹⁰ Turan, 2007: 79.

⁶⁹¹ Ocak, 2020: 152-153 dn. 61.

⁶⁹² Beldiceanu-Steinherr, 1998: 102-103.

⁶⁹³ İlgili dörtlük için bk. Elvan Çelebi *menâkıbu'l-kudsiyye* 126. Elvan Çelebi'nin eseri içindeki dörtlük üzerinden ebced ile tarih belirleme hakkındaki tüm tartışmalar ve kaynaklar için bk. Ocak, 2020: 152-153, dn. 61.

harfinin harf değil kırmızı mürekkeple sayfayı ortadan ikiye ayıran dikey çizgi olduğu tartışmaya mahal bırakmayacak surette açıkça görülmektedir⁶⁹⁴. Zira Ahmed Yaşar Ocak da Irène Beldiceanu-Steinherr'in önerisini kabul edilebilir bulmakla birlikte ilgili çizginin harf değil bölüm ayırıcı çizgi olduğuna işaret etmiştir⁶⁹⁵. Dolayısıyla Elvan Çelebi'nin isyan hakkında verdiği tarihi h. 10 Muharrem 637 (12 Ağustos 1239) olarak kabul etmek gerekmektedir. Ancak bu tarih de kaynakların çoğunun işaret ettiği h. 638 (1240-1241) tarihiyle uyuşmamaktadır.

Kaynakların verdiği tüm tarihler dikkate alındığında h. 638 (1240-1241) yılı üzerinde çoğu kaynağın ittifak ettiği görülür. Bunlardan h. 638 senesi Zilhiccesine (Haziran-Temmuz 1241) işaret eden Makrîzî, isyanın h. 638 senesi sonlarına dek uzandığını belirten Ahmed Nigîdî ve Babaî ayaklanmasını kronolojik olarak Âmid'in zaptının önüne yerleştiren Sibt İbnü'l-Cevzî ile İbn Dokmak'ın verdiği bilgiler bizce dikkate değerdir. Zira bu isimlerin verdikleri tarihler genel itibarıyla h. 638 senesi sonlarına ve miladi 1241 yılının yaz aylarına tekabül etmektedir. Bu dönem ise aşağıda görüldüğü üzere Türkiye Selçukluları'nın müttefikleri olan Eyyûbîlerle birlikte Hârezmlilere karşı savaş, akabinde de Süveyda (Siverek) ile Âmid (Diyarbakır) ve çevresini ele geçirmekle uğraştıkları döneme denk düşmektedir. Burada işaret etmek istediğimiz nokta Türkiye Selçukluları'nın iç ve doğu bölgelerinin bu sıralarda bir isyan için uygun bir şekilde askersiz hale gelmiş olmasıdır. Zira açıkça h. 638 senesi sonlarında (1241 yılı yaz aylarında) Hârezmlilerle mücadele için Eyyûbîlere giden yardım kuvvetleri ve daha sonra Âmid'in ele geçirilmesi için gönderilen kuvvetler dikkate alınınca büyük resim daha iyi görülecektir. Daha önce değinildiği üzere h. 638 senesinin Ramazan ayında (Mart-Nisan 1241) Hârezmlilere karşı kazanılan mücadele için Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından müttefiklere gönderilen yardım kuvvetleri Malatya Sübaşısı Zahîreddîn Mansûr-ı Tercüman komutasındaki Malatya, Harput Sübaşısı Sinâneddîn Yakut komutasındaki Harput, Elbistan Sübaşısı Hüsâmeddîn komutasındaki Elbistan ve Maraş⁶⁹⁶ kuvvetlerinden oluşmaktaydı. Daha sonra 1241 yılı yaz

⁶⁹⁴ Elvan Çelebi *menâkıbu'l-kudsiyye* 18b ve 19a.

⁶⁹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, Irène Beldiceanu-Steinherr'in hılz (خلز) kelimesine bir elif (ل) sesi daha eklenmesi gerektiği yönündeki fikrine şüpheyile de yaklaşmaktadır. Hatta bu şüphesini eserinin 2000 yılında neşredilen üçüncü baskısında bir dipnotta belirtmiştir. Bk. Ocak, 2000: 128 dn. 152. Ancak söz konusu eserinin 2020 tarihli dokuzuncu baskısında Irène Beldiceanu-Steinherr'in görüşüne dair şüphe ibaresi kaldırılmıştır. Bk. Ocak, 2020: 153 dn. 62.

⁶⁹⁶ İbn Şeddâd'ın verdiği bilgilere göre Maraş 50 yıl boyunca Nusreteddîn el-Hasan'ın elinde kalmış ve onun elinden Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından alınmıştır. Şehir daha sonra Nusreteddîn el-Hasan'ın oğlu Muzaffereddîn'in yönetimine geçmiş ve uzun süre onun elinde kalmıştır. Onun ölümünden sonra ise kardeşi

aylarında ise bu birliklere ek olarak Sivas Sübaşısı Mübârizeddîn Çavlı⁶⁹⁷ ve Niksar Sübaşısı Mübârizeddîn Yavtaş komutasında tüm Dânişmend Vilayeti askerleri de Âmid kuşatmasına gönderilmiştir. Açıkça görüldüğü üzere Babaî isyanının patlak verdiği bölgeler ilginç bir şekilde h. 638 senesi sonlarında (1241 yılı yaz aylarında) büyük oranda Selçuklu kuvvetlerinden boşalmış durumdadırlar. Bizce bu durum bir tesadüf değildir ve büyük bir isyanın başlatılması için en uygun siyasi ortama işaret etmektedir. Dolayısıyla Selçuklu kuvvetlerinin çok önemli bir kısmının önce Hârezmlilerle mücadele, daha sonra da Âmid kuşatmasıyla meşgul olması asiler için ciddi bir fırsat oluşturmuş olsa gerektir. Buradan hareketle de propaganda faaliyetleri çok önceleri başlamış olan Babaî hareketi, Selçukluların siyasi gündeminin yoğunluğundan ve kendi propaganda alanlarında büyük oranda askeri birlik kalmamasından istifadeyle isyanlarını fiiliyata dökmüşlerdir.

Babaî ayaklanmasının tam da bu aşamada başladığını düşünmek devletin asiler karşısında gösterdiği acziyeti de izah etmektedir. Bu durumda Selçukluların özellikle Dânişmend ili kuvvetlerinin tamamen Âmid önlerinde bulunması sebebiyle asilere müdahale eden ilk Selçuklu kuvvetlerinin sayıca çok az oldukları kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeple asilere karşı ilk aşamada bir varlık gösterilememiştir. Devletin o an için tam manasıyla gafil avlanması, özellikle İbn Bîbî'nin verdiği bilgilerden de anlaşılan panik havasının asıl sebebidir. Dolayısıyla Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev hâlihazırda, kalabalık oldukları anlaşılan asilere karşı koyacak ciddi bir kuvveti olmadığından Âmid kuşatmasındaki birlikleri geri çağırırmaktansa Erzurum'da bulunan Doğu sınırı kuvvetlerini yardıma çağırmıştır. Diğer yandan da paralı askerlere dayanmıştır. Hâlihazırdaki kuvvetler ve özellikle paralı askerlerin katkısıyla da isyan kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Bu şekilde yaptığımız değerlendirme ışığında Babaî ayaklanmasının h. 638 senesi sonlarında (1241 yılı yaz aylarında) ve Âmid'in Türkiye Selçukluları tarafından kuşatıldığı sırada gerçekleşmiş olmasını düşünmek oldukça mantıklıdır. Bu şekilde önerilecek tarih, kaynakların çoğunun işaret ettiği h. 638 senesi kaydının da göz ardı edilmemesini sağlayacaktır.

İmâdeddîn'in yönetimine geçmiş ve h. 656 (1258) yılına kadar bu durum devam etmiştir. Ancak bu tarihte şehri Ağaçerilerin (الأغاجرية) ve Ermenilerin saldırılarından korumakta aciz kalan İmâdeddîn, Maraş'ı Sultan II. İzzeddîn Keykâvus'a teslim etmiştir. Sultan da Maraş'ı o zamanlar Şam hâkimi olan -ayrıca kendisinin halası ile nikâhlı olan- el-Melikü'n-Nâsir Salâhaddîn Yûsuf'un yönetimine bırakmıştır (İbn Şeddâd *el-alâkü'l-hatire* 1/II, 171-172). Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında Maraş'ın yöneticileri olan Emîr Muzaffereddîn ve kardeşi İmâdeddîn Bey hakkında ayrıca bk. Gökhan, 2016: 157-162.

⁶⁹⁷ Türkiye Selçuklu Emîri Mübârizeddîn Çavlı'nın hayatı ve faaliyetleri hakkında ayrıca bk. Ayan, 2009: 125-139; Kaya ve Deniz, 2017: 103-104.

Türkiye Selçuklu tarihinin en büyük iç isyanı olan ve devleti ciddi oranda sarstığı anlaşılan Babaî ayaklanmasına dair genel değerlendirmelerde bulunmak oldukça elzemdir. Nitekim Osman Turan bu isyanın çok kısa sürede Türkmenler için de Türkiye Selçukluları için de büyük kayıplara sebep olduğu görüşündedir⁶⁹⁸. Diğer bir araştırmacı Josef Matuz ise, bu isyanla Türkiye Selçukluları'nın çok ciddi bir darbe aldığını, ancak daha da önemlisi Moğol istilası karşısında Anadolu Türkmenlerinden destek alma ihtimallerinin ortadan kalktığını belirtmektedir⁶⁹⁹. Hiç şüphesiz Babaî ayaklanması Türkiye Selçukluları'nın siyasi gücüne zarar vermiştir. Ancak bu zararın devletin tamamen gücünü yitirmesine yol açacak kadar ciddi boyutta olmadığı görülmektedir. Aşağıda belirttiğimiz üzere devletin isyan karşısında gösterdiği acziyet, isyanın gayet dâhiyane şekilde devletin çoğu kuvvetinin görev yerlerinde bulunmadığı sırada patlak vermesi ile ilgilidir. Daha öncesinde isyanın tarihi devletin ordularının Âmid'in kuşatmasında bulunmasıyla ilişkilendirilmediğinden gösterilen acziyet devletin askeri gücünün zayıflığına yorulmuştur. Ancak sonraki gelişmelerde görüleceği üzere Türkiye Selçukluları Âmid'in ele geçirilmesi ve Babaî ayaklanmasının bastırılmasından sonra önemli bir kuvvetle Meyyâfârikîn şehrini kuşatmış, Moğollara karşı büyük bir askeri kuvvet toplamayı başarmış, Kösedağ mağlubiyetine rağmen Kilikya Ermenileri üzerine sefere çıkma kudretini gösterebilmiştir. Açıkçası devletin askeri güç ve siyasi kudret bakımından çok kötü bir durumda olmadığı açıktır. Sorun kuvvetle muhtemel olarak isyan sırasındaki idari acziyet, yani devletin başında güçlü ve tedbirli bir hükümdarın bulunmayışı ile ilgilidir.

Babaî ayaklanması hakkında üzerinde durulması gereken konulardan birisi de ayaklanmanın bastırılması için Erzurum'dan çağrılan sınır kuvvetlerinin merkeze çağırılması sebebiyle Moğolların Selçuklu topraklarına giriş kapısının boş bırakıldığı fikridir⁷⁰⁰. Ancak bu fikrin isabetli olmadığı anlaşılmaktadır. Zira kaynaklarda isyan bastırıldıktan sonra Erzurum kuvvetlerinin görev yerlerine dönmediğine yani Erzurum sınır bölgesinin boş bırakıldığına dair bir bilgi yoktur. İbn Bîbî'nin bahsettiği gibi Erzurum kuvvetleri yetişmeden isyancılar ortadan kaldırılmış olduğundan görev yerlerine geri dönmüş oldukları kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte Âmid'in ele geçirilmesinden sonra Sultan II.

⁶⁹⁸ Turan, 1971: 427. Babaî ayaklanmasının Türkiye Selçukluları'nı sarsması hakkında ayrıca bk. Sevim ve Merçil, 1995: 471; Turan, 2001b: 624.

⁶⁹⁹ Matuz, 1973: 191. Reha Çamuroğlu da Babaî ayaklanmasının Selçuklular ile köylüler, Türkmenler, Ahiler ve Heterodoks dervişler arasındaki tüm bağları kopardığını belirtmektedir. Bu sebeple Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Moğollar karşısında Türkmenleri yanında bulamadığını ifade etmektedir (Çamuroğlu, 2000: 192).

⁷⁰⁰ Babaî ayaklanması sebebiyle Erzurum sınırlarının boş kaldığı ve gerekli miktarda asker gönderilmediği fikri için bk. Sevim, 2002b: 349-350; Köse, 2017: 59.

Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Harput Sübaşısı Sinâneddîn Yakut'u Erzurum Sübaşılığı'na terfi ettirerek h. 638 (1241 yazı) yılı sonlarında bölgeye gönderdiği bilgisi de bulunmaktadır⁷⁰¹. Nitekim Moğollar Erzurum'a saldırdıkları zaman şehir Sübaşı Sinâneddîn Yakut, Şahne Şerefeddîn Duvinî ve İstankos isimli komutan tarafından idare edilen kuvvetli bir garnizon tarafından korunmaktaydı. Bu nedenle Erzurum'un iddia edildiği gibi Babaî ayaklanması nedeniyle Moğollar karşısında boş ve savunmasız bırakıldığı fikri doğru görünmemektedir.

3.14. Meyyâfârikîn (Silvan) Hâkiminin Hârezmliler ile Birlikte Âmid'e Saldırması

Türkiye Selçukluları, Babaî ayaklanması gibi bir iç isyanı bastırdıkları gibi, müttefik Eyyûbî kuvvetleri ile Hârezmlilere karşı askeri bir harekât düzenlemişler, sonrasında da Âmid ve çevresini ele geçirmeyi başarmışlardır. El-Cezîre'nin en büyük merkezlerinden olan Âmid'in ve bağlı yerlerinin Türkiye Selçukluları tarafından ele geçirilmesi de hiç şüphesiz bölgedeki dengeleri değiştirmiştir. Nitekim hâkimiyet sahası Âmid'e oldukça yakın olan Meyyâfârikîn (Silvan)'in Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi bu gelişmelerden oldukça rahatsız olmuştur. Ayrıca Âmid'in ardından kendi arazilerinin Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve müttefiklerinin saldırısına maruz kalacağını bildiğinden bu konuda önlemler almaya başlamıştır⁷⁰². El-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi, İbn Kesîr'in ifadesine göre h. 639 (1241-1242) yılında Hârezmlilerle anlaşarak onları kendi ülkesine dâhil etmiştir⁷⁰³. Kemâleddîn İbnü'l-Adîm ve İbn Vâsıl da aynı olaydan bahsetmekte, ancak İbn Kesîr'den daha ayrıntılı bilgiler vermektedirler. Onlara göre, daha önce müttefik Türkiye Selçuklu-Eyyûbî ordusuna mağlup olarak dağılan ve bir kısmı Abbâsî halifesinin topraklarına sığınan Hârezmliler, daha sonra Musul bölgesine gelmişlerdir. Musul Hâkimi el-Melikü'r-Rahîm Bedreddîn Lülü de onlarla anlaşarak kendilerini Nusaybin (نصيبين)'e yerleştirmiştir. Buradaki Hârezmliler h. 639 (1241-1242) yılı içinde bu defa Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi ile ittifak anlaşması yapmışlardır⁷⁰⁴. Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Meyyâfârikîn hâkimi Hârezmliler vasıtasıyla askeri kuvvetlerini arttırmaya çalışmaktadır. Nitekim Osman Turan'a göre, Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi, tâbi bulunduğu Türkiye Selçukluları'nın Babaî ayaklanması ile uğraşmasından istifade etmek ve Âmid'i onların elinden almak maksadıyla Hârezmlilerle anlaşmış ve harekete geçmiştir⁷⁰⁵.

⁷⁰¹ Ebu'l-Ferec *tarih* II, 541; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 286.

⁷⁰² Kaymaz, 2009: 82.

⁷⁰³ İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 300.

⁷⁰⁴ İbnü'l-Adîm *zübde'tü'l-haleb* 509; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 304-305; Basuguy, 2016: 91.

⁷⁰⁵ Turan, 1971: 427-428. Bu konuda ayrıca bk. Öngül, 2017: 223-224; Özbek, 2018: 193.

Hârezmlileri kendi tarafına alarak güçlendiği anlaşılan Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi, daha sonra Halep Eyyûbîleri'ne bir elçi göndermiştir. Elçi vasıtasıyla onlara Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e karşı ittifak yapmayı ve onu bölgeden def etmeyi teklif etmiştir. Ancak kendisinin bu teklifi Halep Eyyûbîleri tarafından reddedilmiştir. O sırada Hârezmliler Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'nin yanına gelerek kendisiyle birlikte Âmid'e saldırmak için anlaşmışlardır⁷⁰⁶. Meyyâfârikîn Hâkimi ve Hârezmliler Âmid'e saldırmak üzere harekete geçtikleri sırada ise el-Melikü'l-Muazzam Fahreddîn Turanşah komutasındaki Halep Eyyûbî kuvvetleri onların karşısına çıkmıştır. Hicri 639 senesi Saferi'nde (Ağustos-Eylül 1241) Harran'a doğru yönelen bu birlikler Âmid'e ulaşmışlar, el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'nin müttefiki olan Hârezmlileri mağlup ederek bölgeden uzaklaştırmışlardır. Âmid'ten de Meyyâfârikîn'e doğru hareket etmişler ve şehrin beldelerinde yağma ve talan gerçekleştirmişlerdir. Hârezmliler ise Meyyâfârikîn'in dışında tutunmayı başarmışlardır. Halep Eyyûbî kuvvetleri ve bölgedeki diğer kuvvetler de toplanarak Meyyâfârikîn yakınlarında durmuşlardır⁷⁰⁷. Arap kaynakları Meyyâfârikîn hâkimine karşı gerçekleştirilen karşı saldırıda Selçuklu kuvvetlerinden hiç bahsetmemektedirler. Ancak onların en azından Âmid'te bulunan Türkiye Selçuklu kuvvetlerini yanlarına alarak Meyyâfârikîn önlerine gittikleri muhakkaktır. Bu durumdan anlaşıldığı kadarıyla Âmid'ten sonra sıranın kendi topraklarına geldiğini anlayan Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi, bunu engellemek için elinden gelen çabayı sarfetmiştir. Bu sebeple Âmid Türkiye Selçukluları'nın eline henüz geçmişken burayı Hârezmlilerin desteği ile onların elinden

⁷⁰⁶ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 509; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 305; Kaymaz, 2009: 82-83; Basuğuy, 2016: 91-92; Özbek, 2018: 193-194.

⁷⁰⁷ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 509; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 305; Makrîzî *es-sulûk* I, 412; Turan, 1971: 428; Kaymaz, 2009: 83; Kılıç, 2019b: 69; Dumlupınar-Alican, 2019: 157; Gültekin-Demirmen, 2019: 127. Bedrettin Basuğuy'a göre Halep Naibesi Dayife Hatun en başından itibaren başarılı bir politika takip ederek Halep Eyyûbîleri'ni tehlike oluşturacak her türlü ittifaktan uzak tutmuştur. Kardeşi Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'nin Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e karşı plandığı ittifak teklifine de bu sebeple katılmamıştır (Basuğuy, 2016: 91-92). Süleyman Özbek'e göre ise Halep Eyyûbîleri, genel karmaşa ortamını ve Suriye ile Mısır'da güçlü bir devletin mevcut olmadığını göz önünde bulundurarak, kendilerinin müttefiki ve Moğollara karşı güvenebilecekleri tek güç olan Türkiye Selçukluları'nı yitirmek istememiş olmalıdırlar (Özbek, 2018: 193-194). Ali Üremiş ise Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer'in Hârezmlî müttefikleri ile Âmid'e saldırmak üzere harekete geçtiğini, ancak Selçuklu ordusunun kendi üzerine geldiğini duyunca harekettten vazgeçerek onlara karşı savunma hazırlıkları yaptığını belirtmektedir (Üremiş, 2005: 321).

almaya çalışmış, ancak kendisinin bu girişimi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in müttefiki olan Halep Eyyûbîleri vasıtasıyla akamete uğratılmıştır.

Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi ve müttefiki Hârezmlilerin bu saldırıyı gerçekleştirmelerinin tam tarihi belli değildir. Yalnızca Halep kuvvetlerinin h. 639 senesi Saferi'nde (Ağustos-Eylül 1241) yola çıkarak Âmid'e ulaştıkları bilinmektedir. Bu tarihten hareketle de olayın 1241 yılı sonbaharında ve Âmid'in Selçuklular tarafından alınmasından kısa süre sonra gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

3.15. Türkiye Selçukluları'nın Meyyâfârikîn (Silvan) Kuşatması

Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'nin müttefiki Hârezmlilerle birlikte Âmid'e saldırması ve müttefik Türkiye Selçuklu-Eyyûbî güçlerince savuşturulmasından sonra, bu kez müttefiklerin Meyyâfârikîn'i kuşatması gündeme gelmiştir. Osman Turan'a göre Türkiye Selçukluları Babaî ayaklanması nedeniyle sarsılmış olsa da onların bu durumundan istifade edebilecek komşu bir güç bulunmuyordu. Türkiye Selçukluları da ayaklanmayı bastırdıktan sonra kendilerini tekrar güçlü hissetmekte ve fetihlere devam etme azmindeydiler. Fetih azmiyle harekete geçen Türkiye Selçukluları'nın yeni hedefi ise Meyyâfârikîn'di. Onların buraya yönelmesinin de bazı sebepleri vardı. Bunlardan ilki Türkiye Selçukluları'nın daima ataları Selçuk'un gerçek varisi olduklarına inanmalarıydı. Bu nedenle İran'daki akrabaları Büyük Selçuklularla daima mücadele etmiş ve her fırsatta yüzlerini doğuya dönmüşlerdir. Türkiye Selçukluları'nın Doğu'daki hâkimiyet tasavvurlarının ailevi meseleler dışındaki diğer sebebi İslam kültür ve medeniyet merkezlerinin Doğu'da olmasıydı. Zira Türkiye Selçukluları'nın Doğu Roma'dan alarak hüküm sürdükleri Anadolu toprakları medeniyet seviyesi bakımından oldukça geriydi. Bu nedenle devletin ilerlemesinin Doğu istikametinde genişlemekle mümkün olacağı düşünülmüyordu. Türkiye Selçukluları'nın kurucusu Süleymanşah ve oğlu I. Kılıç Arslan devletlerinin Doğu'daki hâkimiyet tasavvurlarını gerçekleştirmek gayesiyle akrabaları ile giriştikleri mücadelelerde hayatlarını kaybetmişlerdi. Hatta I. Kılıç Arslan Meyyâfârikîn'deki *Kubbetü's-Sultan'a* defnedilmişti. İlk Türkiye Selçuklu sultanlarının Doğu hâkimiyeti hakkındaki tasavvurları halefleri tarafından da sürdürülmüştür. Nitekim bu düşüncenin devamı ve yansıması olarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de Doğu'da fetihlere girişmiş ve bu kez Meyyâfârikîn üzerine yürümeye karar vermiştir⁷⁰⁸. Osman Turan'a göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Meyyâfârikîn'e yönelmesinin diğer bir sebebi de kendisine tâbi

⁷⁰⁸ Turan, 1971: 427. Krş. Öngül, 2017: 223-224. Süleyman Özbek'e göre ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Meyyâfârikîn üzerine yürümesinin sebebi Âmid'in zaptının ona verdiği zafer sarhoşluğu (Özbek, 2018: 194).

durumdaki Meyyâfârikîn hâkiminin Türkiye Selçuklu mülkü olan Âmid'e saldırmaya cesaret etmesiydi⁷⁰⁹. Osman Turan'ın görüşlerine ek olarak Türkiye Selçukluları'nın Meyyâfârikîn seferinin gerekçeleri ve gayesine dair başka görüşler de mevcuttur. Nitekim Ali Sevim ve Erdoğan Merçil'e göre, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Meyyâfârikîn üzerine yürümesinin sebebi Anadolu Türk siyasi birliğini kurmak istemesiydi⁷¹⁰. Nejat Kaymaz ise, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ataları gibi Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu yeniden ihya etmek maksadıyla Meyyâfârikîn üzerine yürüdüğünü, zira Türkiye Selçukluları'nda Doğu'ya hükmetme isteğinin sönmeyen bir hasret haline geldiğini belirtmektedir⁷¹¹. Öte yandan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Babaî ayaklanmasının devletinde yaşattığı sarsıntıyı gidermek ve unutturmak maksadıyla Meyyâfârikîn üzerine yürümeye karar verdiği de düşünülmektedir⁷¹². Her ne kadar Türkiye Selçukluları'nın Meyyâfârikîn seferinin sebepleri hakkında farklı görüşler olsa da bu seferin paylaşılan görüşlerin hepsiyle bağlantılı olduğu muhakkaktır.

Türkiye Selçukluları'nın Meyyâfârikîn seferi hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren İbn Bîbî, seferin hemen öncesinde Türkiye Selçukluları'nın o sıralarda ulaştığı kudreti gayet edebi bir şekilde şöyle nakletmektedir:

“Sultan Gıyâseddîn Keyhüsrev b. Keykubâd'ın şans işaretleri, kudret nöbeti ve saltanat bayrağı, ilahi yardımın fazlalığından ve padişahlık aracının mükemmelliğinden yüksekliğin en yükseğine, büyüklüğün doruğuna, burçların burcuna ve göklerin zirvesine çıkıp dalgalanınca Sultan Alâeddîn Keykubâd'ın -Allah kabrini nurlandır- arzularının hedefi ve mutluluğunun sebebi olabilecek memleketler ve beldeler, ebedi saadetin yardımı, ilahi inayetin desteğiyle, dergâh ve divânının bayrak sahiplerinin ve kalem erbabının yönetim alanına ve güçlü ellerine geçti. Çevre melikleri ve komşu yöneticileri, isteyerek veya korkarak, büyük bir tevazuyla başlarını bağlılık çizgisine, ayaklarını da itaat dairesine koydular. Harici sapıklar, onun ünlü pehlivanlarının, kılıç sallayan yiğitlerinin acımasız kılıcının vurgunu, can avlayan kemendinin tutsağı oldular. Onun büyüklük günlerinde halk rahat, devlet düşmanları sinmiş, yollar emniyetli, memleketler sakın, rahatlık hadden fazla bolluk her yerde yaygın, halk zevk ve eğlenceyle meşgul, ülke toprağında oturanlar, ülkeye girenler ve saltanat bahçesinin yollarında yürüyenler ticaret ve kazanç kadehinin şarâbından mest ve doymuş idiler. Hazinesinin sandıkları deniz ve maden ocağı gibi sınırsız nimetlerle dolup, gücü kuvveti talih gibi günden güne artınca büyüyen etkisi ve yükselen azameti onu, asrının sultanları ve devrin

⁷⁰⁹ Turan, 1971: 427-428. Krş. Kaymaz, 2009: 82-83; Özbek, 2018: 193-194.

⁷¹⁰ Sevim ve Merçil, 1995: 471.

⁷¹¹ Kaymaz, 2009: 82.

⁷¹² Üremiş, 2005: 320-321.

*padişahları olan büyük amcalarının tuttuğu yola girmeye, muzaffer çetrini açmaya, bayrağının mahçesini büyüklük âleminin semasında yürütmeye teşvik etti*⁷¹³.

İbn Bîbî genel bir II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri tasviri yaptıktan sonra konuyu Meyyâfârikîn'e düzenlenen seferin gerekçesine getirmektedir. Ancak kendisi dikkat çekici bir şekilde Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer'in Hârezmliler ile birlikte gerçekleştirdiği Âmid saldırısından ve onların Halep Eyyûbî desteği vasıtasıyla def edilmesinden hiç bahsetmemektedir. Bunun yerine olayı normal bir zamanda gerçekleşen, planlanmış bir sefer organizasyonu gibi nakletmekte, seferin gerekçesini ise Türkiye Selçukluları'nın kadim inançlarına dayandırmaktadır. Ona göre Türkiye Selçuklu sultanlarının Meyyâfârikîn ele geçirilmedikçe çetrlerinin daima kapalı kalacakları yönünde bir inançları bulunmaktaydı⁷¹⁴. Yine ona göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Selçuklu sultanlarının bu inancı sebebiyle Meyyâfârikîn'i zaptetmek için harekete geçmiştir. Ordusunda bulunan askerlerin Kayseri'de toplanmasını emreden sultan, aynı zamanda Halep hâkimi ile birlikte Musul, Mardin⁷¹⁵ ve Cizre hâkimlerini kendisine katılmaya davet etmiştir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in üzerine geleceğini önceden haber alan Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi ise hazırlık yaparak tedbirler almaya başlamıştır. İlk olarak Re'esü'l-ayn Savaşı'nı kaybederek Abbâsî Halifesi el-Mustansır-Billah'a sığınan, orada himaye edilerek sayıları artan Hârezmlileri yardıma çağırıştır. Zira Hârezmliler o sıralarda Şiraz taraflarından donanımlı kuvvetlerle gelen Celâleddîn Hârezmşah'ın kız kardeşinin oğlu Yağan Tayşi (يغان طيشى)'nin katılımıyla iyice kuvvetlenmişlerdi. El-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi Hârezmlilere ek olarak Germiyân Türklerini (ترکان کرمان)⁷¹⁶ de çeşitli vaatlerle kendi

⁷¹³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 504-505; İbn Bîbî (trc.) II, 54. İbn Bîbî'nin muhtasar edisyonunda merhûm Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından alınmak istenen yerlerin oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e nasip olduğu ve onun zamanında fethedildiği kayıtlıdır. Ayrıca I. Alâeddîn Keykubâd'a kafa tutan hükümdarların oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'e boyun eğdikleri belirtilmektedir (İbn Bîbî (muhtasar) 210).

⁷¹⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 505; İbn Bîbî (trc.) II, 54; İbn Bîbî (muhtasar) 210. Krş. Turan, 1971: 427; Turan, 2001b: 623; Kaymaz, 2009: 82; Öngül, 2017: 223.

⁷¹⁵ Nejat Kaymaz, Meyyâfârikîn kuşatması sırasında Musul Hâkimi Bedreddîn Lülü'nün Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tarafında, Mardin Artuklu Hâkimi el-Melikü's-Said Necmeddîn Gazi'nin ise Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'nin tarafında olduğunu belirtmektedir (Kaymaz, 2009: 83). Ancak kaynaklarda Musul Hâkimi Bedreddîn Lülü'nün Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tarafında olduğuna dair kayıtlar olmakla birlikte, Mardin Artuklu hâkiminin hangi tarafta olduğuyla ilgili bir kayıt mevcut değildir.

⁷¹⁶ Burada adı geçen Türk topluluğunun adı İbn Bîbî'nin Farsça yazma metninde bir defa Kirmân Türkleri anlamında Türkân-ı Kirmân (ترکان کرمان) iki defa da Germiyân Türkleri manasında Türkân-ı Germiyân olarak yazılmaktadır (ترکان کرمان). Anlaşıldığı kadarıyla bunların ilki istinsah hatasıdır. Söz konusu topluluk ismi eserin mütercimi tarafından da Germiyân Türkleri olarak çevrilmiştir. Bununla birlikte bu topluluğun ismi muahhar bir

tarafına çekmeyi başarmıştır. Öte yandan Meyyâfârikîn'in hendeklerinin ve surlarının eksiklerini giderdiği gibi mancınıkları (مجانیق) ve arradeleri (عَرَادَات) surlara yerleştirerek savaş hazırlıklarını tamamlamıştır⁷¹⁷.

İbn Bîbî'den öğrenildiğine göre Türkiye Selçuklu kuvvetleri ise Kayseri'den hareketle Âmid'e gelmişler, el-Melikü'l-Muazzam komutasındaki Halep Eyyûbî kuvvetleri de burada onlara iltihak etmişlerdir. Böylelikle Âmid'ten hareket eden müttefik Türkiye Selçuklu-Eyyûbî ordusu kararlaştırıldığı üzere hep birlikte Meyyâfârikîn üzerine yürüyüşe geçmişlerdir. Şehrin önlerine ulaştıkları zaman kuşatma altına almışlardır. Bu sırada iki taraf arasında çok şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Şehir müdafilerinden ve kuşatmacılardan pek çok kişi hayatını kaybetmiştir. Kuşatmanın şiddetle sürdüğü sırada aniden şiddetli yağmurlar yağmaya başlamış, oluşan seller askerlerin çadırlarını söküp çamura gömmüş, Selçuklu ve müttefik kuvvetlerini çok zor durumda bırakmıştır. Kuşatmacı kuvvetler her türlü engele rağmen savaşıma devam etseler de amaçlarına ulaşamamışlardır. Kuşatmanın devam ettiği sırada Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi, Hârezmliler ve Germiyân Türkleri ile merkezini desteklediği bir ordu hazırlamıştır. Bu orduyla kendisinin saldırıya geçmesi üzerine Selçuklu ve Eyyûbî kuvvetleri de savaş düzeni almışlardır. Türkiye Selçuklu ve onlara tâbi güçlerden oluşan ordunun sağ cenahında Musul kuvvetleri ve Malatya bölgesinin askerleri, sol cenahında Emîr Şücâeddîn Yunus ve diğer emîrlerle birlikte Dânişmend Vilayeti askerleri, ön safında Franklarla birlikte Gürcü oğlu Zâhiredîn, merkezde ise Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Muazzam ve Selçuklu Emîri Mübârizeddîn Çavlı bulunmaktaydı. Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'nin ordusunun sağ cenahında Hârezmliler, sol cenahında Germiyân Türkleri ve merkezde ise Melik'in kendisi ile birlikte Hârezmli lideri Berke Han bulunuyordu. Savaşta ilk saldırıyı Meyyâfârikîn kuvvetlerinin sağ cehanı oluşturmuş ve müttefik Selçuklu-Eyyûbî

eser olan Münecimbaşı'nın *Câmiü'd-Düvelî*'nin Arapça metninde Etrâk-ı Kirmân (أتراك كرمان) olarak kayıtlıdır (Münecimbaşı *câmiü'd-düvel* II, ۷۷). İbn Bîbî'nin muhtasar edisyonun mütercimi de söz konusu taifeyi Kirmân Türkleri olarak çevirmiştir (İbn Bîbî (muhtasar) 211). Nitekim eserin muhtasar edisyonunun Farsça metninde de Türkân-ı Kirmân (ترکان کرمان) yazılıdır. Ancak metnin naşiri bu ifadeyi Türkân-ı Germiyân (ترکان کرمیان) olarak düzeltmiştir (İbn Bîbî (houtsma) IV, 232). Dolayısıyla Meyyâfârikîn hâkiminin hizmetine aldığı bu topluluğun Germiyân Türkleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu konudaki tartışma için ayrıca bk. Varlık, 1974: 10-11; Kaymaz, 2009: 83 n. 47.

⁷¹⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 505-506; İbn Bîbî (trc.) II, 54-55; İbn Bîbî (muhtasar) 210-211. Krş. Yazıcızâde *tevârih* 540; Turan, 1971: 428; Sevim ve Merçil, 1995: 471; Üremiş, 2005: 321; Kaymaz, 2009: 82-83; Öngül, 2017: 223-224; Özbek, 2018: 193-194. El-Melikü'l-Muzaffer'in Hârezmlileri kendi tarafına çekmesi için ayrıca bk. İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 509; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 304-305; Makrîzî *es-sulûk* I, 412.

ordusunun sol cenahına yüklenmişlerdir. Hatta onları çadırlarına kadar püskürtmüşlerdir. Ancak o sırada Selçuklu kuvvetlerinin sağ cenahı saldırıya geçerek el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi ve Germiyân Türklerini hendeklerle kendi aralarında sıkıştırmışlardır⁷¹⁸.

Meyyâfârikîn kuvvetleri ile müttefik Selçûkî-Eyyûbî kuvvetleri arasında savaşın sürdüğü sırada Meyyâfârikîn kuvvetlerinden bir atlı elinde ağır bir silahla hızla Selçuklu kuvvetlerine saldırmıştır. O sırada Selçuklu Emîri Zâhireddîn Tercüman'ın Demirtaş (دمرتاش) isimli kölesi o kişiye müdahale edip tek bir darbede atından düşürmüştür. Bunun üzerine Meyyâfârikîn kuvvetlerinden bir atlı daha ayrılarak hızla düşürülen kişinin yanına gelerek onu kendi atına bindirmiş, ancak kendisi Selçuklulara esir düşmüştür. Ordugâha getirilen bu esiri gören el-Melikü'l-Muazzam onun kendisine verilmesini istemiştir. Emîr Mübârizeddîn Çavlı da Melik'in isteğini geri çevirmeyerek esiri ona teslim etmiştir. El-Melikü'l-Muazzam ise esire çok iyi muamele ederek kendisine değerli bir hilat bir de at vermiş, daha sonra da Meyyâfârikîn kuvvetlerine geri göndermiştir. Sonradan Meyyâfârikîn kuvvetlerinden ayrılıp tek başına saldırıya geçen kişinin el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi olduğu, ona kendi atını vererek esir düşen kişinin ise onun Üstâduddâr'ı olduğu anlaşılmıştır⁷¹⁹. İki taraf arasında savaşın durulduğu sırada Meyyâfârikîn kadısı ve el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'nin güvendiği birkaç adamı elçi olarak Selçuklu-Eyyûbî ordugâhına gelmişlerdir. Elçiler geldiği zaman el-Melikü'l-Muazzam ve Selçuklu emîrleri bargâhta toplanmışlardır. Elçiler el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'nin her iki devletin hükümdar ve emîrlere saygılarını sunduğunu belirtmişlerdir⁷²⁰.

İbn Bîbî el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'nin gönderdiği elçisi vasıtasıyla müttefik ordunun komutanlarına şu sözleri söylediğini belirtmektedir:

“Ben her zaman sultan hazretlerine içten bağlılık halkasını can kulağına takmış biriyim. Bütün âlem bilmektedir ki, Sultan Alâeddîn'e bağlılık palanını, merhûm kardeşim Muzaffereddîn Şah-ı Ermen Melik Eşref -Allah rahmet eylesin- hem şekil hem de mana olarak omuzuna almış, o şerefle zamanın bütün padişahlarına karşı üstünlük ve övünç payesi kazanmıştı. Ben bu dar topraklarda kendimi, o yüce eşiğin değersiz kullarından sayıyorum. Eğer İslâm padişahının kalbi, kıskançların ve düşmanların sözlerinden etkilenmişse, şu andan itibaren dünya var oldukça onun katından ne buyurlarsa yerine getiririm. Eğer padişahın maksadı bu şehri benden almaksa, alınca onu her halükarda başka birine verecektir. O kimseden bekleyeceği hizmeti, bu kölesi de yapar. Eğer muzaffer

⁷¹⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 506-507; İbn Bîbî (trc.) II, 55-56; İbn Bîbî (muhtasar) 211. Ayrıca bk. Yazıcızâde *tevârih* 540-541; Turan, 1971: 428; Üremiş, 2005: 322; Kaymaz, 2009: 83-84; Öngül, 2017: 224; Özbek, 2018: 194.

⁷¹⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 507; İbn Bîbî (trc.) II, 56; İbn Bîbî (muhtasar) 211. Ayrıca bk. Yazıcızâde *tevârih* 541-542; Kaymaz, 2009: 84.

⁷²⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 507-508; İbn Bîbî (trc.) II, 56-57; İbn Bîbî (muhtasar) 211-212.

çetrini bize karşı açmak isterse, bu kadar kalbi kırıp ümitsizliğe düşürecek demektir. Bu davranışından dolayı hiçbir yaratık onu övmeyecek, aksine hiç unutulmayacak kötü bir ada sahip olacaktır. İnsanlar Rum Sultanı boş bir hayal ve kuru bir vehimle bu fakirin hanesine saldırdı, diyeceklerdir. Böyle bir hüküm giymek, akıl yolunda, insaniyet ve dürüstlük uğrunda sakıncalı ve yanlıştır. Yüce Allah, sizi bu kötü düşünceden vazgeçirsin. Yoksa ben bu köhne yuvam için canımı feda ederim”⁷²¹.

İbn Bîbî'nin el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'nin ağzından naklettiği bu rivayet abartılı olması bakımından dikkat çekicidir. Abartılı içeriği bir kenara bırakılacak olursa bu rivayetten çıkarılacak ilk sonuç Meyyâfârikîn hâkiminin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e tâbi olmaya hazır olduğunu belirtmesidir. Daha önemlisi ise Meyyâfârikîn'i teslim etmeye yanaşmaması ve ölene kadar savaşabileceğini bildirmesidir. Bununla birlikte kuşatmacıların zor durumda olduğu ve kuşatmayı sürdüremeyecekleri de muhakkaktır. Nitekim Selçuklu-Eyyûbî kuvvetleri ile Meyyâfârikîn hâkimi arasında barış görüşmelerinin gerçekleştiği sırada Hilafet merkezi Bağdat'tan arabulucular gelmiştir. Halifenin elçileri Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emîrlere ve el-Melikü'l-Muazzam'a savaşmayı bırakmaları ricasında bulunmuşlardır. Hilafet makamına oldukça bağlı olan el-Melikü'l-Muazzam, Abbâsî halifesinin barış çağrısı üzerine Selçuklu emîrlere savaşın şimdilik durdurulmasını, zira ertesi sene tekrar savaşa devam edilmesi durumunda maksadın hâsıl olacağını bildirmiştir. Yağan yağmurlar sebebiyle oluşan çamurdan ötürü zaten zor durumda olan Selçuklu ordusunun emîrleri de bu görüşü uygun bulmuşlardır. Bunun üzerine Meyyâfârikîn kadısı kuşatmacı kuvvetlerin liderlerine saldırının durdurulması hususunda yemin ettirdikten sonra, onları beraberinde Meyyâfârikîn'e götürmüştür. El-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hizmetine gireceği konusunda söz verip yemin etmesi üzerine de iki taraf arasında barış yapılmıştır⁷²².

⁷²¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 508-509; İbn Bîbî (trc.) II, 57.

⁷²² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 509; İbn Bîbî (trc.) II, 57; İbn Bîbî (muhtasar) 212. Ayrıca bk. Yazıcızâde *tevârih* 543; Turan, 1971: 428; Sevim ve Merçil, 1995: 471; Erdem, 1995: 79-80; Merçil, 2000: 151; Üremiş, 2005: 323; Takkuş, 2007: 89; Kaymaz, 2009: 84; Öngül, 2017: 224; Özbek, 2018: 194-195. Meyyâfârikîn hâkiminin Âmid saldırısını ve akabindeki Meyyâfârikîn kuşatmasını bir iki cümleyle birlikte nakleden Arap kaynakları, iki tarafı barıştırmak için Abbâsî halifesi tarafından gönderilen elçilerden de bahsetmemektedirler (İbnü'l-Adîm *zübde'tü'l-haleb* 509-510; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 305-306). Ancak el-Melikü'l-Eşref el-Gassânî'de Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî'nin halife tarafından elçi olarak h. 639 senesi Zilkadesi'nde (Mayıs-Haziran 1242) Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev nezdine gönderildiği kayıtlıdır (El-Gassânî *el-ascedü'l-mesbûk* I-II, 502). Ancak kendisinin bu elçilik heyeti için verdiği tarih Meyyâfârikîn kuşatması için önerdiğimiz kronolojiye göre oldukça geç bir tarihtir. Bu sebeple burada zikredilen elçilik heyeti Meyyâfârikîn kuşatmasında savaşan tarafları barıştırmak görevinden başka bir maksatla, kuvvetle muhtemel olarak Moğollarla ilgili olarak gönderilmişlerdir.

Meyyâfârikîn şehrini kuşatan müttefikler ve Meyyâfârikîn hâkimi arasında yapılan anlaşma gereği Hârezmlilere müttefik Selçuklu-Eyyûbî arazilerinde ıktâlar verilecek, Halep Naibesi Dayife Hatun da kardeşi el-Melikü'l-Muzafer Şihâbeddîn Gazi'ye herhangi bir şart öne sürmemesi koşuluyla uygun bir miktarda tazminat ödeyecekti. Ayrıca taraflardan biri üçüncü bir hükümdar ile anlaşırse onun da haklarına saygı gösterilecekti⁷²³. İki taraf arasında barış anlaşması yapıldıktan sonra müttefik Selçuklu-Eyyûbî kuvvetleri Meyyâfârikîn önlerinden ayrılarak Âmid'e yönelmişlerdir. Âmid'e iki menzil kala Selçuklu emîrleri el-Melikü'l-Muazzam şerefine büyük bir eğlence meclisi düzenleyerek ona kıymetli hediyeler verip teşekkür etmişlerdir. Ertesi sabah el-Melikü'l-Muazzam beraberindeki kuvvetlerle Halep'e, Selçuklu kuvvetleri ise Malatya'ya hareket etmişlerdir. Selçuklu kuvvetleri Malatya'ya ulaştıkları zaman Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e olup bitenler hakkında bilgi vermek ve amaca ulaşmadan döndükleri için de özür dilemek maksadıyla bir haberci göndermişlerdir. Sultan ise olanları öğrendikten sonra yolladığı fermanla emîrlere özürlerini kabul ettiğini, gelecek sene bahar başında tekrar düzenlenecek sefere hazır olmalarını, o zaman zaferin elde edileceğini umduğunu bildirmiştir. Ayrıca sefer vaktine kadar askerlerin evlerine dönmelerine izin vermelerini emretmiştir⁷²⁴.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından gönderilen fermanla sonra emîrlere askerlerin görev yerlerine dönmelerine izin vermişlerdir. Çaşnigîr Emîr Mübârizeddîn Çavlı, Veliüddîn Pervâne, Üstâdüddâr Cemâleddîn Ferruh Lala, Gürcü oğlu Zâhireddevle ve Şemseddîn Hoca Mes'ûd askerler yerlerine gittikten sonra sultanın yanına dönmüşlerdir. Huzura çıktıkları zaman Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev emîrlere ihsanlarda bulunmuş ve her birini görev yerlerine göndermiştir. O sırada Gürcü oğlu Zâhireddevle Antalya Kışlağı'na (زمستان کاه انطاليه) gitmiş ve orada eğlence ile meşgul olmuştur⁷²⁵.

Muhammed Süheyl Takkuş'a göre ise Abbâsî halifesi o sırada iyice belirginleşen Moğol tehdidi sebebiyle tarafları yatıştırmak üzere aracılar göndermiştir (Takkuş, 2008: 366). Gelen Abbâsî elçisi için ayrıca bk. Uyumaz, 2011: 88.

⁷²³ İbnü'l-Adîm *zübde'tü'l-haleb* 509-510; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 305-306. Ayrıca bk. Basuguy, 2016: 92.

⁷²⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 509-510; İbn Bîbî (trc.) II, 58. Krş. Yazıcızâde *tevârih* 543-544; Üremiş, 2005: 323-324; Kaymaz, 2009: 84-85; Öngül, 2017: 224; Özbek, 2018: 194-196. İbn Bîbî'nin muhtasar edisyonunda Meyyâfârikîn önlerinden dönen müttefik güçlerin Âmid'e girdikleri, Selçuklu emirlerinin El-Melikü'l-Muazzam şerefine hazırlanan eğlenceyi de Âmid'te düzenledikleri Halep ve Malatya taraflarına da buradan hareket ettikleri kayıtlıdır (İbn Bîbî (muhtasar) 212).

⁷²⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 510; İbn Bîbî (trc.) II, 58.

Türkiye Selçukluları'nın Halep Eyyûbî desteğiyle giriştiği Meyyâfârikîn kuşatması hakkında ayrıntılı bilgi veren İbn Bîbî kuşatmanın tarihini kaydetmemektedir. Bu olayı ondan daha kısa bir şekilde özet olarak anlatan Müneccimbaşî ise kuşatmanın h. 639 (1241-1242) yılında gerçekleştiğini belirtmektedir. Ayrıca Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'nin Hârezmlilerden, Kirmân Türklerinden, el-Cezîre Araplarından ve Kürtlerinden oluşan kalabalık bir ordu topladığından bahsetmektedir. Onun bu ordu ile müttefiklere karşı savaştığını, ancak mağlup olunca Meyyâfârikîn'e kapandığını, sonrasında el-Melikü'l-Muazzam'dan barış için aracı olmasını rica ettiğini belirtmektedir. Müneccimbaşî İbn Bîbî'nin aksine Bağdat halifesinden gelen barış talebinden bahsetmemekte barışın el-Melikü'l-Muazzam'ın çabasıyla gerçekleştiğini söylemektedir⁷²⁶. Selçuklu-Eyyûbî müttefik ordusunun Meyyâfârikîn seferinden Süryani Ebu'l-Ferec de bahsetmektedir. Ona göre Selçuklular yanlarına aldıkları Eyyûbî kuvvetleriyle Âmid'i ele geçirdikten sonra Meyyâfârikîn üzerine yürümüşlerdir. Ancak oranın hâkiminin Hârezmlilerle anlaşması sebebiyle savaşta onu mağlup edememişlerdir. Yine Süryani Ebu'l-Ferec'in naklettiğine göre müttefik ordunun Meyyâfârikîn hâkimine karşı galip gelememesinin sebeplerinden birisi yanlarındaki Halep Eyyûbî kuvvetlerinin Meyyâfârikîn hâkimine karşı savaşmamalarıydı. Zira Halep Naibesi ile Meyyâfârikîn hâkimi kardeşlerdi. Ayrıca ona göre Meyyâfârikîn kuşatması h. 638 (1240-1241) senesinde gerçekleşmiştir⁷²⁷. Bununla birlikte Arap kaynakları İbnü'l-Adîm ve İbn Vâsıl olayı bir iki cümleyle ifade etseler de tarihlendirme adına çok önemli bir veri sağlamaktadırlar. Onların verdiği bilgiye göre Meyyâfârikîn hâkimini Âmid'ten uzaklaştıran Halep Eyyûbî kuvvetleri h. 639 yılı Saferi'nde (Ağustos-Eylül 1241) harekete geçmişlerdir. Meyyâfârikîn hâkimini Âmid'ten def ettikten sonra peşinden Meyyâfârikîn önlerine kadar gitmişlerdir⁷²⁸. Halep ile Âmid (yak. 425 km) ve Âmid ile Meyyâfârikîn (80 km) arasındaki mesafe çok uzun olmadığından Eyyûbî kuvvetlerinin bölgeye intikali fazla zaman almamış olsa gerektir. Öte yandan İbnü'l-Adîm ve İbn Vâsıl'ın verdiği bilgi kuşatma sırasında müttefik Selçuklu-Eyyûbî ordusunun yakalandığı, kuşatmacıları perişan eden ani ve yoğun yağmurun sebebini de açıklamaktadır. Buna göre kuşatma 1241 yılı sonbahar aylarında (h. 639 Rebiü'l-evvel-Rebiü'lahir/Eylül-Ekim 1241) gerçekleşmiş olmalıdır.

Türkiye Selçukluları'nın Eyyûbî müttefikleriyle birlikte giriştikleri Meyyâfârikîn kuşatmasının sebepleri üzerine bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Öncelikle

⁷²⁶ Müneccimbaşî *câmiü'd-düvel* II, 79-80. Krş. Cahen, 2002: 92.

⁷²⁷ Ebu'l-Ferec *tarih* II, 541; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 286.

⁷²⁸ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 509; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 305.

Meyyâfârikîn, Selçuklular tarafından ele geçirilen el-Cezîre'nin en büyük merkezi durumundaki Âmid'in etki sahasındadır. Ayrıca Âmid'in yakınlarında olup Selçuklu hâkimiyetine girmeyen en büyük merkezdir. Bunlara ek olarak Eyyûbîlerden el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi gibi güçlü bir hükümdar tarafından yönetilmektedir. Dolayısıyla hem Âmid'in fethinin tamamlanması hem de bölgenin güvenliğinin sağlanması adına Meyyâfârikîn'in ele geçirilmesi elzemdir. Bu durumun açıklığından ötürü Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi, sıranın kendisine geldiğini anlamış ve bunu engellemek için elinden geleni yapmıştır. Bu sebeple önce davranıp Âmid'i ele geçirmeye çalışmıştır. Kendisi amacına ulaşamasa da farkında olmadan kendi topraklarını kurtarmasına vesile olacak bir süreçte sebep olmuştur. Zira kendisinin bu saldırısı, zaten Meyyâfârikîn kuşatmasını planlayan müttefikleri erken hareket etmeye mecbur bırakmıştır. Planlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gereken kuşatma, Meyyâfârikîn hâkiminin taciz saldırısı sebebiyle bir cezalandırma seferine dönüşmüştür. Bu sebeple aniden harekete geçen kuşatmacılar Meyyâfârikîn surları önünde yağmur sezonuna yakalanmışlardır. Seferin bu şekilde devam etmesinin mümkün olmaması nedeniyle de barış yapılmıştır. Sadece tarafların bir sonraki saldırı için zaman kazanmasına yarayacak olan bu barış sonrasında ise sürpriz bir Moğol saldırısı başlamıştır. Bu gelişme de Meyyâfârikîn'in Türkiye Selçukluları'nın elinden bir kez daha kurtulmasını sağlamıştır. Zira Türkiye Selçukluları'nın Büyük Selçuklulardan tevarüs ettikleri Doğu hâkimiyeti mefkresi gereği Âmid'te olduğu gibi Meyyâfârikîn hususunda da ısrarcı olacakları açıktır. Üstelik bir yandan Halep Eyyûbîleri ve bölgedeki diğer güçlerle gerçekleştirdikleri ittifaklar, diğer yandan siyasi atmosferin sağladığı avantajlar sebebiyle Meyyâfârikîn'in Türkiye Selçuklu hâkimiyetine ikinci kuşatma sonrasında gireceği muhakkaktır. Ancak Moğolların bölgede görülmesiyle birlikte Türkiye Selçukluları'nın "*Doğu Hâkimiyeti Mefkûresi*" akamete uğramıştır.

3.16. Meyyâfârikîn'in İkinci Kez Kuşatılmasına Yönelik Girişim

Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'nin Türkiye Selçukluları'nı Âmid'ten çıkarmak için gerçekleştirdiği saldırı iki gelişmeye sebebiyet vermiştir. Bunlardan ilki yukarıda bahsedildiği gibi müttefik Selçuklu-Eyyûbî kuvvetlerinin Meyyâfârikîn kuşatmasını öne almak zorunda kalmalarıdır. Diğer gelişme ise müttefik Selçuklu-Eyyûbî güçlerinin Meyyâfârikîn'i zaptetmek için Hârezmlilere yönelik politika geliştirmeye karar vermeleridir. Zira ilk Meyyâfârikîn kuşatması Hârezmlilerin şehrin zptının önündeki en büyük engellerden birisi olduğunu görmüşlerdir. Bu nedenle Hârezmlileri Meyyâfârikîn hâkiminden koparmaya yönelmişlerdir. İlk kuşatmaya son veren barış anlaşmasında Hârezmlileri kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Nitekim Türkiye Selçuklu

Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Hârezmlilerle irtibata geçerek onlara kendi topraklarından ıktâlar vermeyi teklif etmiş, ayrıca onların Halep Eyyûbî topraklarının sınırlarında yerleşmesi kararlaştırılmıştır⁷²⁹. Müttefiklerin anlaşmanın bu maddesiyle Hârezmlileri el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'den kopararak kendilerine yakın bölgelerde kontrol altında tutmak istedikleri görülmektedir. Ayrıca onları ülkelerinin içlerine değil de kenar bölgelere yerleştirmek istemeleri de adetleri üzere sürekli çıkardıkları başıbozukluklardan emin olmak maksadına matuftur. Nitekim Bedreddîn Basuğuy da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bu hareketle Hârezmlileri etkisiz bırakmayı ve şerlerinden emin olmayı planladığını belirtmektedir⁷³⁰. Bu madde ve girişim hiç şüphesiz ertesi yıl için planlanan ikinci Meyyâfârikîn kuşatmasının zafere ulaşmasındaki engelleri ortadan kaldırmaya yöneliktir.

El-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'nin de kendisi için uygun hükümler içermediği açık olan bu anlaşmaya uymadığı sonraki olaylardan anlaşılmaktadır. Zira Şihâbeddîn Gazi düşmanları karşısında en büyük kozu olan Hârezmlilerden vazgeçmemiştir. Üstelik Meyyâfârikîn kuşatmasından sonra yapılan anlaşmayı müteakiben, kızkardeşi Halep Naibesi Dayife Hatun'a tekrar elçi göndermiştir. Kendisinin Âmid saldırısı öncesinde Halep Eyyûbîleri'ne yaptığı Selçuklu karşıtı ittifak teklifini yinelemiştir. Ancak teklifi yine reddedilmiş sadece Halep'te tutuklu bulunan Hârezmliler serbest bırakılmıştır⁷³¹. Bu olayları takiben bu kez h. 640 yılı başlarında (1242) el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi Hârezmlilerle birlikte Halep arazilerine saldırmış ve Re'sü'l-ayn'ı zaptederek içerisindeki askerleri esir almışlardır. Bunun üzerine Humus Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr İbrahim Halep'e hareket etmiş, Halep kuvvetleriyle birlikte Fırat Nehri'ni geçerek Harran'a ulaşmıştır. Bunu duyan Meyyâfârikîn hâkimi ve Hârezmliler onunla karşılaşmaya cesaret edemeyip Meyyâfârikîn'e geri çekilmişlerdir. Aldıkları esirleri de serbest bırakmışlardır. El-Melikü'l-Mansûr ise Âmid'e yönelmiş ve buradaki Türkiye Selçuklu kuvvetleriyle birleşmiştir. Meyyâfârikîn'i kuşatmak için de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından yardım kuvvetlerinin gönderilmesini beklemiştir. Ancak o sıralarda Moğolların Türkiye Selçuklu arazisine girerek Erzurum'u işgal ettiklerini ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in de onlarla

⁷²⁹ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 509-510; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 305-306. Ayrıca bk. Basuğuy, 2016: 92; Kılıç, 2019b: 69.

⁷³⁰ Basuğuy, 2016: 92.

⁷³¹ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 510; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 306. Krş. Basuğuy, 2016: 93.

uğraştığını haber almıştır. Bunun üzerine korkuya kapılan el-Melikü'l-Mansûr bölgede güvende olmadığını düşünerek Âmid'den ayrılmıştır⁷³².

Moğolların artık Selçuklu topraklarında görülmesiyle birlikte Türkiye Selçukluları ve müttefikleri Halep Eyyûbîleri'nin Meyyâfârikîn'i ikinci kez kuşatma planları suya düşmüştür. Sonraki süreç Türkiye Selçukluları adına kötü bir sürecin başlangıcına ve tüm bölgede siyasi dengelerin alt üst olduğu bir döneme tekabül etmektedir.

⁷³² İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 510-511; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 309-310; Sıbt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 374-375. Krş. Kaymaz, 2009: 85; Basuğuy, 2016: 93; Kılıç, 2019b: 70.

4. BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANI II. GİYÂSEDDİN KEYHÜSREV VE MOĞOLLAR

4.1. Türkiye Selçukluları'nın Moğollara İl Olma Meselesi

Türkiye Selçukluları'nın en geniş sınırlara ulaştıkları ve siyasi olarak büyük bir güce ulaştıkları sırada İran ve doğusundaki topraklar Büyük Moğol İmparatorluğu'nun demir pençesi altındaydı. Hatta zaman zaman Sultan I. Alâeddîn Keykubâd iktidarında görüldüğü gibi Türkiye Selçuklu arazilerine küçük çaplı Moğol saldırıları da gerçekleşmekteydi. Bu saldırıları gerçekleştirenler kuvvetle muhtemel olarak Hârezmlileri takip maksadıyla Selçuklu arazisine giren öncü Moğol birlikleriydi. Ancak bu saldırılar Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a Büyük Moğol Kağanı Ögedey (1229-1241)'den gönderilen elçi ve il olma talebinin kabul edilmesi üzerine durmuştur⁷³³. Elçilik heyeti ve hediyeler de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümü üzerine oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından gönderilmiştir. Bu durumdan dolayı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarı aslında Moğollara tâbi bir hükümdar olarak başlamıştır.

Türkiye Selçukluları ile Moğollar arasındaki ilişkilerin anlaşılabilmesi için tâbiyet meselesi üzerinde de kısaca durmak elzemdir. İlgili bölümde görüldüğü üzere Ögedey Kağan'ın gönderdiği yarlığın içeriği ve Şemseddîn Ömer-i Kazvinî tarafından Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a biraz da yumuşatılarak anlatılan “İl Olma (إلى)” kavramının Moğollar için bir tâbiyet teklifi olduğu açıktır⁷³⁴. Nitekim Simon De Saint Quentin'in de naklettiği gibi Moğolların temel inanışlarından birisi bütün dünyanın kendilerine boyun eğmek zorunda olduğuydu. Buna ek olarak kendilerine boyun eğmeyen hiçbir ulusla barış yapmamak gibi bir prensipleri de vardı⁷³⁵. Bundan ötürü Moğollar tarafından yapılan teklifin tâbiyet teklifinden başka bir şey olduğunu düşünmek pek mümkün değildir. Onlarla yapılan anlaşmalar onlara tâbi olmak anlamına geliyordu. Dolayısıyla Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd tarafından kabul edilen bu teklif de Moğollara tâbiyetin ilanıydı. Bu karar kendisinin oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarına da miras olarak kalmıştır. Bu aşamada işaret etmek istediğimiz bir nokta da Selçukluların Moğollara tâbi olması meselesine dair Süryani Ebu'l-Ferec'in verdiği bilgilerdir. Onun Moğol elçisinin geliş gidiş süreci, karşılıklı diyaloglar hakkında verdiği bilgiler, İbn Bîbî'nin verdiği bilgilere göre daha kısa ve karışık olsa da görüşleri doğrudan göz ardı edilemeyecek bir tarihi değere sahiptir. Vurgulamak istediğimiz

⁷³³ Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Moğollara yönelik politikası ve onlara tâbi olmayı kabul etmesi hakkında değerlendirmeler için ayrıca bk. Sümer, 1969: 5-7; Yıldız, 2006: 166-172; Koca, 2015: 39-42.

⁷³⁴ İlgili bilgilerin verildiği yer için bk. İbn Bîbî (tıpkıbasım) 456; İbn Bîbî (trc.) I, 451; Yazıcızâde *tevârih* 503.

⁷³⁵ Saint Quentin 12.

nokta ise Ebu'l-Ferec'in Moğol Kağanı'nın Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a hitabı sırasında belirttiği “*kendisine ehtaclık (الاختاجية) veririz*” ifadesidir⁷³⁶. Selçukluların Moğollara tâbiyeti hususunda daha çok İbn Bîbî'nin verdiği bilgiler temel alındığından Ebu'l-Ferec'in bu ifadesi geri planda kalmıştır. Buradaki ehtaclık (الاختاجية) tabiri Moğol Dönemi İranı'nın devlet teşkilatına ait istilahlarını ele alan Ş. Şerik Emin'e göre Moğol Kağanı'nın ahırından sorumlu görevli manasına geliyordu⁷³⁷. Selçuklu teşkilatındaki emîr-i ahur ve kündistabl görevlilerine denk düşen bu makam açıkça görüldüğü gibi Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd'ı -dolayısıyla II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i de- Moğol Kağanı'nın üst düzey bir görevlisi, bir memuru olmaya davet ediyordu. Bunun kabul edilmesi de Türkiye Selçukluları'nın Moğollara tâbi olması anlamına geliyordu. İbn Bîbî'nin verdiği bilgiler bu tâbiyet bağı ve şartlarını sembolik ve oldukça hafif gibi gösterse de Ebu'l-Ferec'in verdiği bilgiyle birlikte Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a yapılan tâbiyet teklifinin sembolik değil aksine oldukça ciddi ve bağlayıcı olduğu tescillenmektedir. Bunlara ek olarak üzerinde durmaya değer bulduğumuz bir unvan daha vardır. Bu da “*Baskak (باسقاق)*” unvanıdır. İbn Bîbî'den öğrenildiği kadarıyla Şemseddîn Ömer-i Kazvinî, Moğol Kağanı'na ulaşip yaptıkları teklifin Selçuklular tarafından kabul edildiğini bildirdikten ve gönderdikleri hediyeleri takdim ettikten sonra, Kağan tarafından Baskak olarak Selçuklu topraklarına geri gönderilmiştir. Baskak unvanının manası üzerinde durulacak olursa bu da Türkçe kökenli olup bir yerin hâkimi veya atanmış Şahne'si manasına gelmekteydi⁷³⁸. Dolayısıyla Şemseddîn Ömer-i Kazvinî Moğol kağanının hükmüne girmiş olan Selçuklu topraklarına onu temsil eden bir çeşit vali olarak gönderilmiştir. Bu bilgi de yine Türkiye Selçukluları'nın Moğollara ciddi anlamda tâbi hale geldiğini gösteren bir ipucudur.

4.2. Moğolların Vaziyeti ve Anadolu'da Etkilerinin Görülmeye Başlaması

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ve halefi II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından Moğolların Büyük Kağanı Ögedey'e tâbi olunması kısa vadede Türkiye Selçukluları üzerinde herhangi bir Moğol nüfuzuna sebep olmamıştır. Kaynaklarda 1237 yılı içerisinde gerçekleştiği anlaşılan tâbiyetin kabulü meselesinden sonra Türkiye Selçukluları'na Moğollardan herhangi bir elçi veya görevli geldiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bunun sebebinin anlaşılması için Moğolların o sıralarda ne durumda olduğuna kısaca bir göz atmak gerekmektedir.

Türkiye Selçukluları altın çağını yaşadıkları sıralarda Moğol İmparatorluğu'nun başında Cengiz Han'ın ölümünden sonra onun yerine geçen Ögedey Kağan bulunuyordu. Onun

⁷³⁶ Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 435; Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* (trc.) 18.

⁷³⁷ Emin, 1357: 15.

⁷³⁸ Emin, 1357: 60-63.

zamanında Moğollar güçlerine güç kattıkları ve genişlemeye devam ettikleri bir dönem yaşamaktaydılar. Bu sıralarda gündemlerini meşgul eden en önemli olay 1236 baharından 1242 yılı kışına kadar sürdürülen meşhur Avrupa seferleriydi. Bu aşamada Deşt-i Kıpçak arazileri üzerinden Polonya ve Orta Avrupa arazilerine giren Moğollar büyük bir istila hareketinde bulunmuşlardır. Bu istila hareketi Moğollara büyük araziler ve zenginlikler kazandırdığı gibi Avrupada çok büyük bir tahribat yaratmış ve derin bir korkuya sebep olmuştur⁷³⁹. Avrupa seferlerinin başarıya ulaştığı 1241 yılında Ögedey Kağan ölmüş ve Büyük Moğol tahtı boş kalmıştır. Onun yerine eşi Töregene Hatun'un naiplik görevine gelmesiyle de Moğol tarihi adına sıradışı bir dönem başlamıştır⁷⁴⁰. Büyük Kağanlık tahtına Cengiz Han ahfadından kimin geçeceği tartışmaları uzun süre Moğolların gündemini meşgul etmiştir. Moğolların iç durumu bu vaziyette iken Ögedey'in Carmagon Noyan'ın yerine İran'daki Moğol ordularının başına atadığı Baycu Noyan, 1242 yılında karargâhının bulunduğu Aras ve Kura vadilerine ulaşmıştır. Moğolların Avrupa seferlerinden sonra taht meseleleri ile meşgul oldukları sıralarda Türkiye Selçukluları da zengin ve parlak devirlerini yaşamaktaydılar. Türkiye Selçukluları İran, Hindistan ve Çin'e giden ticaret yolu üzerinde kendilerine seçkin bir ticaret pozisyonu edinmişlerdi. Refahın hızla yükseldiği bu sırada Babaî ayaklanması gibi bir kalkınma krizi belirtisini de önemli bir kayba uğramadan atlattmışlardı. Ülke refah içerisindeydi ve dünyanın en gözde ülkelerinden birisi olarak görülebilecek durumdaydı. Türkiye Selçukluları'nda refahın zirvede olduğu sıralarda Baycu Noyan aktif olarak ortaya çıkmıştır⁷⁴¹.

Türkiye Selçuklu topraklarında Moğolların görünmeye başlamasında ve bölgedeki siyasi vaziyetin değişmesinde en büyük etkenlerden birisi hiç şüphesiz Baycu Noyan'ın bölgeye gelişidir. Berthold Spuler'e göre Carmagon Noyan'ın görevden ayrılmasından sonra İran'daki siyasi durum karışmaya başlamıştır. Aynı sıralarda Kafkaslarda ele geçirdiği arazilerde hâkimiyetini kuvvetlendiren Batu Han, daha güneyde bulunan arazilerdeki meselelere de müdahil olmuştur. Büyük Moğol Kağanı Ögedey Han ise 1241 yılında -kuvvetle muhtemel ölümünden önce- Baycu Noyan'ı yeni Kafkasya valisi olarak bölgeye göndermiştir⁷⁴². Baycu Noyan'ın Kafkasya valisi olarak bölgeye gelmesiyle de Moğolların faaliyetleri canlanmış ve

⁷³⁹ D'ohsson, 2014: 198-219. Moğolların Avrupa seferlerinin ayrıntıları için ayrıca bk. Roux, 2001: 277-294; Özcan, 2020.

⁷⁴⁰ Ögedey Kağan'ın ölümü ve Töregene Hatun'un naipliği hakkında ayrıca bk. Sümer, 1969: 9; Roux, 2001: 294-300; Özgüdenli, 2007: 21-22; May, 2021: 187-188.

⁷⁴¹ Roux, 2001: 298-301.

⁷⁴² Spuler, 1987: 46.

1242 yılında Batı yönünde Selçuklu topraklarına doğru bir ileri harekât başlatılmıştır⁷⁴³. Dolayısıyla Batu Han'ın daha güney bölgelere nüfuz etmeye başlaması, Büyük Moğol Hanı Ögedey'in 1241 yılında ölmesiyle kağanlık tahtının bir süre boş kalması ve Baycu Noyan'ın bölgeye gelmesi Türkiye Selçukluları için artık Moğol istilası devrinin başlamasına sebebiyet veren faktörlerden bazılarıdır. Ermeni Müverrih Kiragos da dili tutulan Carmagon Noyan'dan boşalan komutanlığa getirilen Baycu Noyan'ın ilk iş olarak kendisine bağlı milletlerin kuvvetlerini topladığını ve Selçuklu topraklarında bulunan Erzurum'a hareket ettiğini belirtmektedir⁷⁴⁴. Müverrih Vardan'a göre Baycu Noyan, Carmagon Noyan'ın yerine 1242 yılında geçmiştir⁷⁴⁵.

Moğolların Selçuklu topraklarında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarının ilk yıllarında görünmemesi kayda değer bir meseledir. Bu mesele üzerinde duran Osman Turan'a göre Moğollar, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a duydukları saygıyı onun halefi II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e de sürdürmüşlerdi. Bununla birlikte o sıralarda asıl hedefleri Orta Avrupa topraklarıydı. Sonraki süreçte İran ve Gürcistan'daki hâkimiyetlerini güçlendirip, Irak gibi yerlere de saldırmışlar, Türkiye Selçuklu topraklarına ise sahip oldukları siyasi güç dolayısıyla girmekten çekinmişlerdir. Ancak Babaî ayaklanmasına karşı verilen mücadele sırasında Türkiye Selçukluları'nın düştüğü vaziyet, Moğollarda Anadolu topraklarına girme zamanının geldiği yönünde bir kanaat oluşturmuştur⁷⁴⁶. Salim Koca'ya göre ise Moğolların Baycu Noyan komutasında Türkiye Selçuklu arazilerini istilaya girişmesinin pek çok sebebi bulunmaktaydı. Bunlar Türkiye Selçuklu tahtına çocuk yaşta ve yetersiz bir sultanın çıkması,

⁷⁴³ Spuler, 1987: 53.

⁷⁴⁴ Kiragos *vekayinâme* 49.

⁷⁴⁵ Vardan *cihân tarihi* 228. Ermeni müverrih David Bağışetsi'ye göre de Baycu Noyan 1242 yılında Carmagon Noyan'ın yerine geçmiştir. Zira Carmagon bir savaş sırasında sağır olmuştur. Onun yerine geçen Baycu Noyan ilk olarak Erzurum'a saldırmış, bir yıl sonra ise Kayseri, Sivas ve Erzincan gibi yerleri ele geçirerek tüm Rum diyarına hâkim olmuştur (Bağışetsi *tarih* 165).

⁷⁴⁶ Turan, 1971: 429. Babaî ayaklanmasının Moğollar tarafından fırsat olarak görülmesi görüşü hakkında ayrıca bk. Çakmak, 1990: 59-60; Alptekin, 1992: 304; Sevim ve Merçil, 1995: 471; Merçil, 2000: 151; Kaymaz, 2009: 85; Koca, 2015: 42; Öngül, 2017: 224-225. Nejat Kaymaz'a göre, Türkiye Selçukluları Moğol istilasının öncesinde çok güçlü durumda değillerdi. Onların o sıralarda gerçekleştirdikleri büyük askeri seferler ve fetihler aslında duygusal yönü ağır basan, üzerinde fazla düşünülmemiş ve Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın emniyet tedbirlerinden yoksun girişimlerdi. Bu nedenle Moğol istilası öncesinde devletin askeri gücünün yıpranması dışında birşeye yaramıyorlardı. Elde edilen başarının asıl sebebi de Selçukluların gücünden ziyade, Eyyûbîlerin o sıralarda içinde bulundukları karmaşa ile ilgiliydi. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında gerçekleştirilen askeri seferler ve yayılma politikası Moğol istilası sırasında Selçuklularla müttefik olabilecek diğer bölgesel güçleri de ürkütüyor, onların Selçuklularla ortak hareket etme ihtimallerini ortadan kaldırıyordu (Kaymaz, 2009: 86).

Selçukluların gereksiz seferlerle askeri güçlerini yıpratması ve Babaî ayaklanmasıyla uğraşmaları, Sultan I. Alâeddîn Keykubad'ın emniyet politikasının terkedilmesi, Anadolu topraklarının o sıralarda zenginlik ve refah içerisinde bulunması, son olarak da Moğolların cihan hâkimiyeti düşüncesi⁷⁴⁷.

Moğolların Türkiye Selçuklu topraklarını istilaya girişmelerinin sebepleri yanında neden II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarının ortalarına kadar bekledikleri hususunda da görüşler bulunmaktadır. Josef Matuz'a göre Moğolların Selçuklu arazisine girme sürecini yavaşlatan ve genel anlamda Moğol askeri harekâtlarını kısmen geciktiren ilk gelişme, Büyük Moğol Kağanı Ögedey'in 1241 yılında ölmesiyle tahtın boş kalmasıydı. Diğer sebep ise Türkiye Selçuklu arazilerinin sahip olduğu coğrafi konumdu. Zira Moğolların o tarihlerde Batı yönündeki seferleri Avrupa üzerine gerçekleştirilmiştir. Çok sonraları Hülâgû idaresinde Moğollar yönlerini Güneybatı Asya'ya çevirmişlerdir. Moğolların 1220'li yılların başında Hazar Denizi'nin güney kıyıların ve Azerbaycan'ın zaptından sonra doğrudan Selçuklu arazilerine yönelmemelerinin sebebi aşına oldukları Kıpçak bozkırlarının onlara daha cazip gelmesiydi. Güneybatı Asya arazileri ise onların tanıdığı bölgeler değildi. Bu nedenle başlangıçta Küçük Asya'nın zaptıyla vakit kaybetmek istememişlerdir⁷⁴⁸. Josef Matuz'un bu görüşü oldukça isabetlidir ve Moğolların Selçuklu topraklarına gelişlerinin diğer bölgelere göre neden geciktiğini izah etmektedir. Öte yandan Moğolların Türkiye Selçukluları'na tâbiyet teklifinde bulunduktan bir süre sonra politikalarının değişmesi ve Selçuklu arazilerine saldırımlarının sebebi de tartışmalıdır. Türkiye Selçukluları'nın Moğollara tâbiyeti kabul etmelerine rağmen Baycu Noyan'ın saldırısına uğramaları hususu üzerinde durulması gereken bir meseledir. Herşeyden önce Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın kabul ettiği ve halefi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in de sürdürdüğü Moğollara tâbiyet durumunu Moğolların Büyük Kağanı Ögedey'in vefatıyla birlikte sona ermiştir. Hükümdarların ölümleriyle birlikte önceden yapılan anlaşmaların hükmü kalmadığından yeni bir anlaşma yapmak gerektiği ortadadır. Ancak kaynaklarda Moğollara tâbi olan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Ögedey Kağan'ın ölümünden sonraki süreçte tâbiyet anlaşmasını yenilediğine dair bir bilgi bulunmamaktadır⁷⁴⁹.

⁷⁴⁷ Koca, 2015: 42-45. Krş. Kaymaz, 2009: 87-88.

⁷⁴⁸ Matuz, 1973: 185.

⁷⁴⁹ İlhan Erdem'e göre Türkiye Selçukluları'nın elçileri Ögedey Kağan'ın ölümünden sonra Töregene Hatun'un Naibeliği zamanında Moğolların başkentine ulaşmış ve tâbiyet arz etmişlerdir. Selçukluların tâbiyet arzından haberi olmayan Baycu Noyan ise, Türkiye Selçuklu topraklarına girerek Erzurum'a saldırmıştır (Erdem, 1995: 83).

Moğolların Türkiye Selçuklu topraklarına saldırmasının sebepleri üzerinde bir değerlendirme yapan Bertold Spuler'e göre Moğol Kağanı Ögedey'in huzuruna bizzat gitmeyi reddeden Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, gelecekte gerçekleşebilecek tehlikeleri dikkate almayarak Küçük Asya ve Kuzey Suriye'deki savaflara yönelmiştir⁷⁵⁰. Dimitri Korobeinikov'a göre ise Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ülkesinin tüm kuvvetlerini bir araya toplamış, Batı sınırlarını güvence altına almış ve Moğollar ile de geçici bir anlaşma yapmayı başarmıştır. Ancak kendisinin yerine geçen oğlu onun kadar mahir bir politikacı değildi. Kendisi Büyük Moğol Hanlığı ile görüşmeye devam etse de gerekli hediyeleri göndermeye devam ettiğine veya Moğolların Azerbaycan yöneticisi olan Baycu Noyan ile irtibata geçtiğine dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu yüzden Büyük Han ile görüşen Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümünden sonra Baycu Noyan Türkiye Selçukluları'na Moğollara bağlı bir vassal olarak değil düşman ülke nazarıyla bakıyordu⁷⁵¹. Öte yandan Baycu Noyan'a Türkiye Selçuklu arazisine saldırı emrinin Büyük Kağan tarafından verildiği düşünülse de saldırının gerçekleştiği 1242 yılında Büyük Kağanlık tahtı boş olduğundan bu emri verebilecek tek kişi Cengiz Kağan'ın torunu Batu Han'dır. Zira kendisi 1240'ların ve 1250'lerin Türkiye'sinin kaderinde belirgin bir rol oynamıştır. Görünüşe göre Türkiye Selçukluları ile Büyük Kağanlık arasındaki görüşmelerin yavaş seyretmesinden hoşnut olmayan Batu Han, Baycu komutasında Selçuklulara boyun eğdirilmesi emrini vermiştir. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ise bu durum karşısında direnme kararı almıştır⁷⁵².

Baycu Noyan'ın Selçuklu topraklarına gerçekleştirdiği saldırının sebebi hakkındaki diğer görüşler ise doğrudan Baycu Noyan üzerinden yapılan yorumlardır. Bunlardan Josef Matuz, konuya Dimitri Korobeinikov'dan farklı yaklaşmakta ve Selçuklular ile Moğollar arasında bir anlaşmanın varlığından hareketle yorumlar yapmaktadır. Ona göre Baycu Noyan bölgeye yeni atanmış bir valiydi, bu sebeple kendisinin şöhret peşinde olması ihtimal dâhilindedir. Keza kendisinin bu hareketi Moğolların alışkanlıklarına uygun bir davranıştır ve Moğolların barış güvencesi verdikleri halde saldırımları sıkça rastlanan bir durumdur⁷⁵³. Burada görüldüğü gibi Bertold Spuler ve Dimitri Korobeinikov anlaşmazlığın sebebini Selçukluların yükümlülüklerini yerine getirmek konusundaki ihmallerine, Josef Matuz ise Baycu Noyan'ın şahsi ikbal uğruna barışı ihlal etme ihtimaline dayandırmaktadır. Nitekim İlhan Erdem de Baycu Noyan'ın büyük Moğol Kağanı Ögedey'in öldüğü sırada biraz da

⁷⁵⁰ Spuler, 1987: 53.

⁷⁵¹ Korobeinikov, 2014: 176.

⁷⁵² Korobeinikov, 2014: 176-177.

⁷⁵³ Matuz, 1973: 187 dn. 46.

kendi tercihiyle Türkiye Selçuklu arazilerine yöneldiğini belirtmektedir⁷⁵⁴. Bu aşamada bazı ana kaynaklarda Baycu Noyan'ın kendi bireysel görüşüyle Selçuklu topraklarına saldırdığını destekleyen verilere tesadüf edilmektedir. Bunlardan ilki olan İbn Bîbî'nin muhtasar edisyonunda Baycu Noyan'ın Moğol kağanı nezdinde kendi itibarını ve askeri gücünü arttırmak maksadıyla Selçuklu topraklarına saldırdığı kayıtlıdır⁷⁵⁵. Diğer kaynak olan Yazıcızâde ise Baycu Noyan'ın Büyük kağanın gözüne girmek ve onun nezdinde itibar kazanmak için Erzurum üzerine saldırdığını belirtmektedir⁷⁵⁶. Bunlara ek olarak İbn Bîbî'nin mufassal nüshasında Moğolların elçisi Şemseddîn Ömer-i Kazvinî'nin ağzından nakledilen dikkat çekici bir bilgi bulunmaktadır. Buna göre Şemseddîn Ömer-i Kazvinî Büyük Moğol kağanından Türkiye Selçuklu topraklarına Baskak olarak geri gönderildiği sırada henüz Irak'ta bulunurken Baycu Noyan'ın çoktan Selçuklu topraklarına girdiğini ve Köseadağ'da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i mağlup ettiği haberini almış bu sebeple Baskaklık görevini yerine getiremediğini belirtmiştir⁷⁵⁷. Dolayısıyla bu rivayetler dikkate alındığında ve o sıralarda Moğolların Büyük kağanlık tahtının boş olması sebebiyle aslında Baycu Noyan'ın kendisi inisiyatif kullanarak Türkiye Selçuklu topraklarına saldırmış olması ihtimal dâhilindedir. Ancak Baycu Noyan'ın Türkiye Selçuklu arazilerine kendi bireysel kararından ziyade Altınorda Hanı Batu tarafından yönlendirilmiş olduğu daha kuvvetle muhtemeldir. Zira yukarıda Bertold Spuler ve Dimitri Korobeinikov'un bahsettiği üzere ne Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ne de halefi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Moğolların büyük kağanına veya onun ölümünden sonra Cengiz Hanedanı'nın en büyük üyesi olan Altınorda Hanı Batu'ya bizzat gidip tâbiyet bildirmemişlerdir. Üstelik Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın vefatı sebebiyle oğlu tarafından gönderilen elçilik heyeti dışında Moğollara gönderilmiş başka elçilik heyetine dair bir kayıt da mevcut değildir. Kısacası Türkiye Selçukluları'nın Moğollara tâbiyet bağına kabul etmekle birlikte bunun gereklerini tam olarak yerine getirmedikleri ortadadır. Bu ihmal büyük kağanlık tahtının boş kalması ve Avrupa seferleri nedeniyle Moğollardan hemen bir karşılık görmemiştir. Ancak vakti gelince Altınorda Hanı Batu'nun talimatıyla Baycu Noyan, Selçuklulara tâbiyet yükümlülüklerini ve Moğol gücünü hatırlatmak maksadıyla harekete geçmiş olmalıdır. Nitekim Batu Han'ın Ögedey'in

⁷⁵⁴ Erdem, 1995: 58.

⁷⁵⁵ İbn Bîbî (muhtasar) 213.

⁷⁵⁶ Yazıcızâde *tevârih* 546-547.

⁷⁵⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 456; İbn Bîbî (trc.) I, 451.

ölümünden sonra kendi hâkimiyet sahasını genişletmek istediği, bu maksatla da Baycu Noyan'a Türkiye Selçuklu topraklarına saldırma emri verdiği düşünülmektedir⁷⁵⁸.

Yukarıda sebebi izah edilmeye çalışılan Moğol saldırısının zamanlaması da dikkat çekicidir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in devletinin sınırlarını doğu yönünde Eyyûbî ve Artûkî arazilerinde genişletmeyi başardığı, uluslararası ticareti kalkındırmak için gerekli yatırımları sürdürdüğü, ülkenin her yanını mamûr hale getirdiği, Babaî ayaklanmasını bastırdığı ve tam genişleme politikasına yeniden başlayacağı sıralarda 4-5 yıldır Selçuklu topraklarında görünmeyen Moğollar Erzurum sınırının ötesinde görülmeye başlamışlardır. Moğolların tekrar Selçuklu sınırlarında görülmesiyle ilgili de kaynaklarda bazı bilgilere tesadüf edilmektedir. Bunlardan Süryani Ebu'l-Ferec'in naklettiğine göre 1240 yılının Haziran ayında Moğollar Gürcistan'ı istila ve yağmaya başlamışlar, hatta Erzurum yakınlarına kadar gelmişlerdir. Bunun üzerine Moğolların Selçuklu topraklarına girmesini engellemek için II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle Erzurum'a kuvvetler sevk edilmiştir. Selçuklu kuvvetlerinin Erzurum'a yığıldığını duyan Moğollar ise bu durum karşısında daha ileriye gitmeyerek geri dönmüşlerdir. Moğol tehlikesine karşı kış mevsimine kadar orada bekleyen Selçuklu kuvvetleri daha sonra görev yerlerine dönmüşlerdir. Ayrıca aynı yıl içinde Selçuklu sultanı tarafından Abbâsî halifesine elçi olarak gönderilen Tâcü'l-Bulgarî ismiyle maruf âlim Bağdat'a ulaşmış ve 90 yaşında orada vefat etmiştir⁷⁵⁹. Yukarıdaki meseleye dair diğer bilgiyle Ermeni Hayton'un eserinde karşılaşılmaktadır. Ona göre Moğol Kağanı Ögedey, kendisinin Asya'yı tamamen ele geçirme tasavvurunun bir gereği olarak zeki ve dinç bir komutan olan Cebe Noyan'ı 10.000 kişilik kuvvet ile bölgedeki hükümdarların gücünü sınamak üzere Asya'nın Batı bölgelerine göndermiştir. Cebe Noyan, beraberindeki kuvvetlerle Kafkasya arazilerine girmiş burada büyük bir yağma ve talan gerçekleştirmiş, halktan pek çok kişiyi katletmiştir. Onların ilerleyerek Gürcü topraklarına girdiklerini duyan Gürcü Kralı İvan da büyük bir ordu toplayarak Mugan'da Moğolları karşılamış ancak ağır bir yenilgiye uğramıştır. Cebe Noyan ve kuvvetleri Gürcüleri mağlup ettikten sonra Türkiye Selçukluları'nın elinde olan Erzurum şehri yakınlarına gelmişlerdir. Orada esir aldıkları birisinden Türkiye Selçuklu sultanının kalabalık bir orduyla yakınlarda olduğunu öğrenmişlerdir. Bunun üzerine daha ileri gitmeye cesaret edememişlerdir. Yine Hayton'a göre

⁷⁵⁸ Yıldız, 2006: 176-177.

⁷⁵⁹ Ebu'l-Ferec *tarih* II, 539; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 285. Ebu'l-Ferec diğer eseri *Tarihu Muhtasarü'd-Düvel*'de Moğolların h. 637 (1239-1240) senesinde bölgeye geldiklerini ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Ermeniyeye Bölgesi'ne gönderdiği askerlerden ötürü Rum Diyarı'na girmekten kaçındıklarını anlatmaktadır (Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 439).

Türkiye Selçuklu sultanı Moğolların faaliyetlerine dair söylentileri duyduğu için harekete geçerek hızla Erzurum'a doğru ilerlemiştir. Moğollar ise Selçuklularla savaşacak güçte olmadıklarını düşünerek onlardan uzak durmuş ve başka bir güzergâh üzerinden geri dönmüşlerdir⁷⁶⁰.

Süryani Ebu'l-Ferec ve Ermeni Hayton'un değindiği bu Moğol saldırısını teyit eden bilgilere çok ayrıntılı olmamakla birlikte Arap kaynaklarında da tesadüf edilmektedir. Onlara göre h. 638 yılı Saferi'nde (Ağustos-Eylül 1240) Hârezmliler Halep Eyyûbîleri'nin arazilerine saldırmışlar, Eyyûbîler ise kuvvetlerinin bir kısmının Moğollara karşı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e yardıma gitmiş olması nedeniyle müşkül bir durumda kalmışlardır⁷⁶¹. Bu bilgiler Süryani Ebu'l-Ferec'in ve Ermeni Hayton'un verdiği bilgiyi teyit etmekte ve tamamlamaktadır. Buradan anlaşıldığı kadarıyla 1240 yılının yaz aylarında Moğolların Erzurum yakınlarına kadar gelmesi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i ürkütmüş Halep Eyyûbîleri'nden destek istemesine sebep olmuştur. Bunun üzerine Halep'ten yardımcı kuvvetler gönderilmiş ve bu birlikler Selçuklu kuvvetleriyle birlikte kış mevsimine kadar Erzurum'da sınır boylarında kalmışlardır. Nitekim Arap kaynakları 1240 yılı sonbahar başında (Ağustos-Eylül) yardım kuvvetlerinin halen Türkiye Selçuklu topraklarında olduğunu belirtmektedirler. Halep'ten gönderilmiş yardımcı birliklere ait bilgiler Hayton'un Selçuklu kuvvetlerinin kalabalık olduğunu yönündeki kaydını açıklar mahiyettedir.

Süryani Ebu'l-Ferec, Ermeni Hayton ve Arap kaynaklarının bahsettikleri bu olay Moğolların Erzurum'a taarruzlarıyla başlayıp Köseadağ ve sonrasıyla devam eden büyük saldırılardan önce Türkiye Selçuklu arazilerine gerçekleştirdikleri bir saldırı girişimine daha işaret etmektedir. Olayın tüm ayrıntıları bilinmemekle birlikte Moğolların Türkiye Selçuklu topraklarına giremedikleri anlaşılmaktadır. Aynı şekilde bu kayıtlar Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Selçuklu arazilerine gerçekleşecek Moğol saldırısı adına gergin bir bekleyiş

⁷⁶⁰ Hayton *historia* 84-86.

⁷⁶¹ İbnü'l-Adîm *zübde'tü'l-haleb* 501; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 282-283; Cahen, 2002: 91; Basuğuy, 2016: 87-88; Kılıç, 2019b: 65. Dominiken Keşiş Simon De Saint Quentin de Selçuklular ile Moğollar arasındaki erken tarihli mücadelelere işaret eden bilgiler nakleder. Ona göre Moğollar (Tatarlar) sık sık Türkiye Selçuklu topraklarına saldırıyorlardı ve işgal ediyorlardı. Sultan 20 yıl boyunca Ahlat sınırında onlarla savaşıyordu, zira sürekli onlardan bazıları sultana karşı ayaklanıyorlardı (Saint Quentin 45). Ancak kendisinin burada naklettiği bilgi Moğollara değil de Hârezmlilere veya Türkmenlere işaret ediyor gibidir. Zira kendisi Moğollar diye andığı toplulukları Selçuklu arazilerinde yaşayan ve sultana isyan eden bölge halkı gibi göstermektedir ki bu durum da Hârezmlilere ve Türkmenlere uymaktadır. Öte yandan Yassıçemen Savaşı öncesinde ve sonrasında Ahlat bölgesinde Hârezmlilerin icra ettikleri yağma, talan ve başıbozukluklar göz önünde bulundurulunca, Simon De Saint Quentin'in Moğollar olarak kaydettiği bu topluluğun Hârezmliler oldukları açıkça anlaşılır.

içerisinde olduğunu da göstermektedir. Moğol saldırısı ihtimali yanında üzerinde durulması gereken diğer bir olay da Selçuklular tarafından Abbâsî halifesine gönderilen elçi meselesidir. Bu konudaki bilginin tek kaynağı olan Ebu'l-Ferec, elçinin misyonu hakkında bir bilgi vermemektedir. Ancak kendisinin elçi Tâcü'l-Bulgarî'nin Bağdat'a gönderilmesini kronolojik olarak Moğol saldırısından sonra vermesi onun Bağdat'a Türkiye Selçuklu sultanı tarafından Moğollar sebebiyle gönderilmiş olması ihtimalini akla getirmektedir. Sonuç olarak Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in muhtemel Moğol saldırısından çok korktuğu, müttefiki olan Halep Eyyûbîleri'nden destek birliği talep ettiği ve bu husus hakkında Abbâsî halifesi ile de irtibata geçtiği söylenebilir.

Moğolların Selçuklu sınırlarında görülmeye başlaması hakkındaki kayıtlar sadece buraya kadar bahsedilenlerle sınırlı değildir. Diğer bir bilgiye göre h. 638 (1241 yazı) yılı sonlarında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Âmid kuşatmasına Harput Sübaşısı olarak katılan Emîr Sinâneddîn Yakut'u Âmid şehrinin zaptından sonra Erzurum'a şehri yönetmesi ve Moğollardan koruması için göndermiştir⁷⁶². Bu bilgi açık bir şekilde Türkiye Selçukluları için Moğol tehdidinin artık gündemde olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan Ebu'l-Ferec'in verdiği bilgilerin doğruluğunu da kanıtlayan veriler mevcuttur. Zira aşağıda ayrıntıları görüleceği üzere Moğollar Selçuklu arazisine girip Erzurum'a saldırdıklarında şehirde Ebu'l-Ferec'in bahsettiği gibi Selçuklu Emîri Sinâneddîn Yakut sübaşı olarak bulunuyordu. Buraya kadar yaşanan olaylar Moğolların artık Türkiye Selçuklu topraklarına iyice yaklaştıklarını göstermektedir⁷⁶³. Moğolların o devirdeki vaziyetine ışık tutan bir veriyi de Dimitri Korobeinikov ortaya koymaktadır. Ona göre Moğollar Türkiye Selçuklu sınırlarına yakın olan Kafkasya havalisinde numismatik verilerin de işaret ettiği üzere sağlam bir yönetim kurmuşlardı. Bölgede basılan ilk Moğol sikkeleri h. 637 (1239-1240) yılında Erdebil'de, h. 638 (1240-1241)'de Tebriz'de ve h. 639 (1241-1242)'da Tiflis'te darp edilmişlerdi. Hicri 640 (1242-1243) yılında ise Pazar ve Gence'de sikke darbı gerçekleştirmişlerdi⁷⁶⁴. Bu bilgi Moğolların Kafkasya ve çevresine artık iyice yerleşmiş olduklarını ve artık Türkiye Selçuklu topraklarına girmelerinin bir an meselesi olduğuna işaret etmesi bakımından önemlidir.

⁷⁶² Ebu'l-Ferec *tarih* II, 541; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 286. Krş. Turan, 1971: 429; Kaymaz, 2009: 89.

⁷⁶³ Simon De Saint Quentin, Moğolların Erzurum'u tahripten evvel de bölgede bazı katliamlar gerçekleştirdiklerine dair bir olay rivayet etmektedir. Ona göre Moğollar Erzurum'u ele geçirmeden bir yıl önce, şehrin yaklaşık olarak 6 km dışında bulunan bir hamama giden 2000 kişilik kalabalık Erzurumlu kadın topluluğu burada bir Moğol birliğinin baskınına uğramıştır. Bu baskın neticesinde bu kadınların tamamı Moğollar tarafından katledilmiştir (Saint Quentin 45-46).

⁷⁶⁴ Korobeinikov, 2014: 175.

Arap kaynaklarında da Moğolların o tarihlerde artık Türkiye Selçuklu topraklarına yakın yerlerde aktif olarak görülmeye başladıklarını gösteren başka bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi Türkiye Selçukluları'nın Âmid'i ele geçirdikten sonra kendisinin merkezi olan Meyyâfârikîn'i kuşatarak itaat altına aldıkları el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'ye Moğol kağanı tarafından gönderilen elçi meselesi ile ilgilidir. Kaynaklardan Makrîzî'ye göre h. 638 Zilhiccesi'nde (Haziran-Temmuz 1241)⁷⁶⁵, ay ve gün belirtmeyen diğer Arap kaynaklarına göre ise h. 638 (1240-1241) senesinde İsfahan ahalisinden güzel görünüşlü Müslüman bir Şeyh, Büyük Moğol kağanının elçisi olarak Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'ye ulaşmıştır. Kendisi üzerinde “*Gök Tanrı'nın Naibi, Yeryüzünün Süpürücüsü, Doğunun ve Batı'nın Meliki Kağan*”⁷⁶⁶ yazılı olan, Meyyâfârikîn hâkimi ile diğer Müslüman hükümdarlara kağanın kendisine itaat etmelerini emreden bir mektup getirmiştir. Elçi, Şihâbeddîn Gazi'ye Moğol kağanının hâkimiyeti altına girmesini, onun silahdarı olmasını ve ülkesinin etrafındaki tüm surları yıkmasını bildirmiştir. O ise cevap olarak kendisinin Mısır, Şam ve Rum hâkimlerine nispetle çok küçük ve değersiz bir ülkeye sahip olduğunu söylemiş ve onlara diğer büyük beldelere gitmelerini tavsiye etmiştir⁷⁶⁷.

4.3. Moğolların Erzurum'u Tahrip Etmesi

Moğolların 1237 yılında Türkiye Selçukluları'nı kendilerine tâbi hale getirdikten 4-5 yıl sonra gerek askeri kuvvetleriyle Selçuklu sınırlarında gerekse de elçileri vasıtasıyla doğudaki diğer Müslüman hükümdarların topraklarında görülmeye başlamaları üzerinde durulması gereken bir husustur. Yukarıda belirtildiği üzere Büyük Moğol Kağanı Ögedey'in 1241 yılında vefatından sonra kağanlık makamı 5 yıl kadar boş kalmıştı. Dolayısıyla Moğol kuvvetleri Türkiye Selçukluları'nın sınırlarında görülmeye başladıkları sıralarda Selçukluların tâbiyet arz ettikleri büyük kağan artık hayatta değildi. Bu durumda Moğolların harekete geçmesinin sebebi bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim Moğolların Selçuklu topraklarına giriş sebebi hakkında kaynaklarda bazı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan ilki

⁷⁶⁵ El-Makrîzî *es-sulûk* I, 409.

⁷⁶⁶ Mektup üzerindeki Arapça ibare şöyledir: “من نائب رب السماء ماسح وجه الأرض ملك الشرق والغرب قاقان”.

⁷⁶⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî *mirâtü 'z-zamân* XXII, 370; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VI, 342; İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 297-298; Ez-Zehabî *tarihü 'l-islâm* XLVI, 40; İbn Dokmak *nüzhetü 'l-enâm* 132. Krş. Turan, 1971: 428. İlginç bir şekilde 1237 yılında Moğolların Büyük Kağanı Ögedey tarafından Macar Kralı'na gönderilen mektubun baş kısmındaki ibare de Arap kaynaklarının naklettiği ibareye çok benzemektedir. Söz konusu mektuptaki ibare şöyledir: “Ben, yeryüzünde egemenliği bana bahşeden, bana tâbi olanları yücelten, bana karşı gelenleri ise yerin dibine sokan Göğün efendisinin elçisi Han...” (Özcan, 2020: 82). Jean Paul Roux da aynı mektuptaki ibareye işaret etmekte ve ibareyi: “çok yüksekteki tanrının asi ulusları cezalandırmak için yolladığı bir elçisi” şeklinde kaydetmektedir (Roux, 2001: 279).

olan Simon De Saint Quentin’e göre Moğollar Babaî ayaklanmasını gerçekleştirenlerin az bir kuvvetle Selçukluları epeyce uğraştırdıklarını duyduktan sonra, bu zayıflıktan istifade etmek maksadıyla saldırmaya cesaret etmişlerdir⁷⁶⁸. Simon De Saint Quentin’den farklı olarak Anonim Selçuknâme yazarı ise, Moğolların Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın ölümünden hareketle Türkiye Selçuklu topraklarına saldırmaya cesaret ettiklerini belirtmektedir. Kendisinin verdiği bilgiye göre Moğollar Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın ölümünü güçlü olanın artık zayıf hale gelmesi olarak yorumlamışlar hatta kendi aralarında: “*Demir Sultan gitti!. Bundan sonra devlet ve zaman sizden yanadır. Gidip Rûm diyarını alınız!*” şeklinde konuşarak liderlerini saldırıya kışkırtmışlardır⁷⁶⁹. Burada Anonim Selçuknâme yazarının verdiği bilgide dikkate alınacak husus, tıpkı Simon De Saint Quentin gibi Moğolların Türkiye Selçukluları hakkındaki fikirlerinin değiştiğine ve artık saldırıyı düşünmeye başladıklarına işaret etmesidir. Bununla birlikte kendisinin verdiği bilgiler Moğolların genel itibarıyla Türkiye Selçukluları’ndan çekindiğine işaret etmektedir. Araştırmacı Fallmerayer’e göre de Moğollar daha Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın hayatta olduğu sıralarda Selçuklu sınırlarında görülmeye başlamışlardı. Ancak onun öldüğünü ve yerine geçen hükümdarın zayıflığını duydukları zaman her yıl biraz daha ileri gitmeye başlamışlardır ve sonunda Erzurum’a gelmişlerdir⁷⁷⁰. Ancak o dönemin en büyük gücü olan Moğolların Türkiye Selçukluları’ndan çekinmesi ihtimal dâhilinde değildir. Yukarıda işaret ettiğimiz üzere Moğolların Türkiye Selçuklu topraklarına saldırıları sık olmamakla birlikte Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında da gerçekleşiyordu. Bununla birlikte Moğolların kendilerine tâbi olmayı kabul etmiş bir güçten çekinmeleri de çok olası değildir. Kaynakların belirttiğinin aksine büyük Moğol istilasının Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanına tekabül etmesinin asıl nedeni Selçuklular’daki iktidar değişikliği değil, Moğolların asıl hedefi olan Avrupa seferlerinin büyük oranda başarıyla tamamlanmış olması ve artık başka bölgelerle ilgilenme imkânının doğmuş olmasıdır. Nitekim C. Cahen’e göre Altınorda Hanı Batu’nun uzaktan gözetimi altındaki Moğol kuvvetleri 1242 yılının kışında bir koldan Baycu Noyan komutasında Erzurum’a girerken, diğer bir kol da Yukarı Mezopotamya üzerine saldırı gerçekleştiriyordu⁷⁷¹. Bu bilgi de Moğolların o sıralarda artık gündemlerinde Güneybatı Asya’nın olduğunu ve tek hedefin Türkiye Selçuklu arazileri olmadığını ortaya koyması

⁷⁶⁸ Saint Quentin 45. Carl Brockelmann’a göre Moğollar henüz Türkiye Selçukluları Babaî ayaklanmasıyla meşgul oldukları sırada onların sınırlarına kadar gelmişlerdi (Brockelmann, 2002: 214).

⁷⁶⁹ Anonim selçuknâme 43.

⁷⁷⁰ Fallmerayer, 2011: 112.

⁷⁷¹ Cahen, 2002: 95.

bakımından önemlidir. Moğol istilasının zamanlaması hakkında değerlendirme yapan Faruk Sümer'e göre de Moğolların Türkiye Selçukluları'nın askeri gücünden çekindikleri için istilayı geciktirdiklerini düşünmek pek mümkün değildir. Zira ona göre Moğollar daha Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında Sivas'a kadar gelip tahribat gerçekleştirmişlerdir ve bu hareketleri Selçukluların kendilerine tâbi olmasında da etkili olmuştur⁷⁷². Dolayısıyla bazı kaynaklarda geçen Moğolların Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd'tan çekindiğine yönelik rivayetlerin gerçeği yansıtmadığı ortadadır.

Türkiye Selçuklu sınırlarında ve yakın coğrafyalarda artık iyice görünür olan ve etkileri hissedilen Moğol kuvvetlerinin fiilen Selçuklu topraklarına girmesi Türk tarihinin en önemli hadiselerinden birisidir. Bu olayın önemini ve uyandırdığı yankıyı ortaya koyan bir husus da Selçuklu kaynaklarına ek olarak çağdaş Arap, Süryani, Latin, Ermeni ve Gürcü kaynaklarının aynı anda bu olaydan bahsediyor olmalarıdır. Kaynakların çok çeşitli olmasıyla birlikte Moğolların Erzurum'a gerçekleştirdiği saldırının en ayrıntılı tasviri Türkiye Selçuklu kaynağı İbn Bîbî tarafından verilmektedir. Diğer kaynaklarda da onun verdiği verileri doğrulayan, eksik bıraktığı bazı noktaları aydınlatan ve bazen de onun rivayetleriyle uyuşmayan noktalar bulunmaktadır. Burada büyük oranda verilerine dayanacağımız İbn Bîbî de bu saldırının Türkiye Selçukluları için çok mühim bir olay olduğuna atıfta bulunmaktadır. Kendisi bu olayın Türkiye Selçukluları ve özellikle de II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarının altın çağı adına sonun başlangıcı olduğuna özellikle atıf yapmaktadır. Kendisi konuya girerken Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Meyyâfârîkîn kuşatması ile Moğolların Erzurum'a saldırısı başlıklarının arasına “*Rum Memleketinde Gerilemenin Başlaması ve Ora Saltanatının Gelişme Temellerinin Sarsılması*” isimli bir başlık eklemiş ve böylece Türkiye Selçukluları'nın altın çağından Moğol istilası devrine bir geçiş yapmıştır. Kendisinin bu konudaki edebi tasviri:

“Rum sultanlarının, zamanın gösterdiği vefasızlık yüzünden, güzelliği, bayındırlığı, gelişmişliği, kötülüklerden arınmışlığı, cennet bahçesine benzeyen ülkesine nazar değmiş; berrak sular akan ırmaklarının kenarında selvinin mutluluk, kavağın neşe içinde büyüdükleri, otları canlı, suları kevser suyunu andıran topraklarında sıkıntı ve darlık, su üzerindeki dalgalar gibi yayılmaya başlamış; eğlence meclislerinin yerini alan savaş çığlıkları göklere yükselmiş, rebabın sesi utanma ve ar bulutlarını dağıtmış, saltanatın gücü azalıp, zayıflığın işaretleri görülmeye başlanmış, sarsıntı,

⁷⁷² Sümer, 1969: 9.

gevşeklik, acizlik ve dağınıklık devletin temellerine ve yollarına yerleşmiş, değişme, bozulma, inme ve düşme illetlerine tutulmuş ...” şeklindedir⁷⁷³.

Türkiye Selçukluları’nın Moğol istilasına uğramaya başlamasının ilk somut işareti İbn Bîbî’ye göre Moğolların ünlü komutanı Carmagon Noyan’ın⁷⁷⁴ (جرماغون نون) sağlığının bozularak felç olması ve bunun üzerine bölgedeki Moğol kuvvetlerinin başına kağan tarafından Baycu Kurci-i Elçi’nin⁷⁷⁵ (بايجو قرچی ايلچی) getirilmesidir. Baycu Noyan bu göreve geldikten sonra işleri yoluna koymak, devletin gücünü arttırmak, kağan ve çocukları nezdinde itibarını arttırmak için harekete geçmiştir. Moğol kuvvetlerinden 30.000 süvari seçerek Türkiye Selçuklu topraklarının ve sınırının en önemli kentlerinden birisi olan Erzurum’a (ارزن) ⁷⁷⁶ doğru harekete geçmiştir ⁷⁷⁷. Baycu Noyan’ın kuvvetlerinin arasında farklı

⁷⁷³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 510-511; İbn Bîbî (trc.) II, 58-60. İbn Bîbî’nin muhtasar edisyonunda devletin durumunun kötüleşmeye başlamasına dair edebi tasvir kısımları metinden çıkarılmıştır. Ayrıntılı bir tasvirdense konu doğrudan Moğolların gelişine dair ayrıntılara bağlanmıştır (İbn Bîbî (muhtasar) 212-213).

⁷⁷⁴ Moğolca bir kelime olan Noyan (نونان) 10.000 kişilik Moğol kuvvetini sevk ve idare eden komutana verilen askeri unvandır. Kaynaklarda (نونین), (نونین) ve (نونین) gibi farklı şekillerde yazıldığına tesadüf edilmektedir (Emin, 1357: 238). Moğolların en önde gelen noyanlarından birisi olan Carmagon Noyan hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Konukçu, 2008: 275-287; Ayan, 2018: 179-196.

⁷⁷⁵ Moğolların en ünlü ve kudretli komutanlarından birisi olan Baycu Noyan, Moğolların Bisut kabilesine mensuptu. Büyük Moğol Kağanı Möngke tarafından İran Bölgesi’nin muhafazası ile görevlendirilmişti. Kağan’ın kardeşi Hülâgû Batı İran, Şam, Mısır, Rum ve Ermen ülkelerinin sorumluluğuna atandığı zaman Baycu Noyan da elindeki kuvvetlerle birlikte ona iltihak etmiştir (Reşîdüddîn cāmîü’-t-tevârih (trc.) 12-13). Baycu Noyan hakkında bilgi veren çağdaş kaynak Simon De Saint Quentin’e göre o da diğer Moğollar gibi sahip olduğu güven ve kibir duygusundan ötürü huzuruna gelen tüm elçilere huzurunda üç kez diz çöktürmekte, üç kez başlarını yere vurdurarak kendisine taptırmaktadır (Saint Quentin 13). Simon De Saint Quentin’in kendilerini tüm dünyanın hâkimi olarak gören Moğolların tahkir edici protokol kaidelerini yanlış olarak kendilerine tapındırma olarak tanımlaması ilgi çekicidir.

Baycu Noyan’ın kökeni ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Danışman, 2019: 35-38; Yalçın, 2020: 21-30. Bahâeddin Ögel’e göre Baycu Noyan’ın burada haiz olduğu zikredilen Kurci unvanı bizzat Cengiz Kağan tarafından takılan okluğu taşıyan kimselere verilen bir unvandı. Bu unvanı taşıyanlar başlangıçta Cengiz Kağan’ın en yakını ve muhafızlarıydılar. Bu unvan sonradan büyük bir memuriyet unvanına dönüşmüştür (Ögel, 1988: 14).

⁷⁷⁶ Türkiye Selçukluları zamanında Erzurum şehrinin genel durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Solmaz, 2000: 11-31; Kürkçüoğlu, 2007: 65-104; Eğilmez, 2014: 133-145.

⁷⁷⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 514; İbn Bîbî (trc.) II, 62; Yazıcızâde tevârih 546-547. İbn Bîbî’nin muhtasar edisyonunda ilk olarak Baycu’nun kuvvetleriyle Erzurum önlerine geldiği, mancınık ve diğer kuşatma aletlerinin ise onun ardından geldiği kayıtlıdır (İbn Bîbî (muhtasar) 213). Carmagon Noyan’ın rahatsızlığı üzerine yerine Baycu Noyan’ın getirilmesi hadisesinden Ermeni vekayinâmeleri de bahsetmektedirler (Kiragos vekayinâme 49;

milletlerden kuvvetler de mevcuttu. Bunlardan bazıları Gürcü Prens Mkhargrdzeli'nin komutasındaki Gürcü birlikleriydi⁷⁷⁸. Ayrıca Gürcülerin yanında bazı Prenslerin komuta ettiği Ermeni kuvvetleri de Moğollarla birlikte Erzurum'a gelmişlerdi⁷⁷⁹.

Baycu Noyan ve beraberindeki kuvvetler Erzurum önlerine geldikten sonra şehri sıkı bir kuşatma altına almışlar, mancınıklar ve arradeler kurarak surları dövmeye başlamışlardır⁷⁸⁰. O sırada şehrin sübaşı olan Sinâneddîn Yakut ile Frankların ve diğer Hristiyan kuvvetlerin komutanı olan İstankos (استكوس) emirleri altındaki birliklerle sık sık kaleden huruc harekâtı düzenleyerek Moğolları oldukça şaşırtan cesaret örnekleri sergilemişlerdir. Bu huruç harekâtları sırasında iki taraftan da çok sayıda asker yaşamını yitirmiştir. Kuşatmacılar ve müdafiler arasındaki mücadele bu şekilde devam ederken Erzurum Şahnesi Şerefeddîn Duvinî, (شرف الدين دوينى) aralarında şahsi problemler bulunan Sübaşı Sinâneddîn Yakut'a olan nefretinden ötürü ihanet ederek Moğollar ile irtibata geçmiştir. Onların lideri Baycu'ya gizlice mektup yollayarak kendisine ve adamlarına can ile mal güvencesi vermesi ve bu konuda bir yazı göndermesi durumunda, gece vakti kendi savunmasına bırakılan burçtan şehrin kapılarını kırmak üzere bir grup Moğol askerini iplerle burçlara çekebileceğini bildirmiştir⁷⁸¹.

Sebastatsi *vekayinâme* 41). Baycu Noyan'ın Carmagon Noyan'ın yerine geçişi için ayrıca bk. Dashdondog, 2011: 60; Yalçın, 2020: 40-41.

⁷⁷⁸ Forsyth, 2019: 170.

⁷⁷⁹ Aknerli Grigor 33. Jean Paul Roux'ya göre Gürcüler 1236 tarihinde gerçekleşen akınlarla Moğollara tâbi olmaya zorlanmışlardır. Ermeniler ise 1239 yılında boyun eğmişlerdir. Böylece Gürcüler ve Ermeniler Moğol işgal kuvvetlerine katılmışlardır. Moğollar bu iki millet tarafından kendilerini Müslüman boyunduruğundan kurtaracak güç olarak görülüyorlardı. Onların ardından 1239-1240 yılı kışında bu kez Alanlar Moğollara tâbi olmak zorunda kaldılar ve askeri güçleriyle Moğol kuvvetlerinin içerisine dâhil oldular. Bu halkların Moğolların arasına katılmaları onların Dicle-Fırat vadilerine, Anadolu Platosu'na ve Doğu Ukrayna Ovaları'nda hâkimiyet kurmalarında yardımcı bir faktör olmuştur (Roux, 2001: 278).

⁷⁸⁰ Ermeni Müverrih Kiragos'a göre Baycu Noyan komutasındaki kuvvetler Erzurum önlerine geldiği zaman kendisinin emriyle evvela şehre teslim olmaları için haberciler gönderilmiştir. Ancak Erzurum ahalisi teslim olma teklifini kabul etmedikleri gibi habercilere hakaret ederek kovmuşlardır. Hatta daha da ileri giderek surların üzerine çıkıp Moğol kuvvetlerine hakaret yağdırmaya başlamışlardır. Bunun üzerine şehir ahalisinin teslim olmayacaklarını anlayan Baycu Noyan surların mancınıklarla yıkılmasını emretmiştir (Kiragos *vekayinâme* 49). Burada Ermeni Müverrih Kiragos'un şehrin Moğollar tarafından zaptını ve gerçekleşen zulmü şehir halkının saygısızlığına ve itaatsizliğine bağladığı görülmektedir. Bu kayıt, şehir kuşatmalarında olayları istilacılar tarafından anlatan pek çok tarih eserinde benzerleri görülen bir örnektir.

⁷⁸¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 514-515; İbn Bîbî (trc.) II, 62; Yazıcızâde *tevârih* 547. *Anonim Selçuknâme* yazarı Moğollar saldırdığı sırada Erzurum'un Lâlâ Seyfeddîn Sungur isimli bir emîrin yönetiminde olduğunu belirtmekte, Hristiyan kuvvetlerin komutanı İstankos ve Şahne Şerefeddîn Duvinî'den ise hiç bahsetmemektedir (*Anonim selçuknâme* 43).

Baycu Noyan, Şerefeddîn Duvinî'nin teklifini kabul ederek kendisine ve adamlarına, onların kadın, çocuk, hizmetli ve askerlerine bir aman mektubu göndermiştir. Gönderdiği mektup bir haberci vasıtasıyla işbirlikçilerin eline ulaşınca, kendileri çok rahatlamış ve kararlaştırılan gece 200 kişilik tam teçhizatlı Moğol askeri Şerefeddîn Duvinî'nin koruduğu burcun tepesine çekilmişlerdir. Böylece şehre giren Moğollar balyözle şehrin kapısını ve kilitlerini içerden kırmışlardır. Dışarıda pusuda bekleyen tüm Moğol kuvvetleri de bu fırsatla şehre girmişlerdir. Sübaşı Sinâneddîn Yakut ve İstankos gece vakti Moğolların şehre girdiklerini görünce onlara karşı koymuşlardır. İki taraf arasındaki mücadele sabaha kadar sürmüş, iki taraftan da çok sayıda kayıp gerçekleşmiştir. Sonunda şehrin müdafilerinin önemli bir kısmı hayatını kaybetmiş, geriye kalanlar da esir düşmüştür. Böylece son direnişi de kıran Moğollar tüm şehre dağılarak halka saldırmışlardır. Yağma ve talandan sonra birçok şehir sakinini esir alıp şehrin dışına çıkarmışlardır. Orada esirler arasından sanat erbabını ve işlerine yarayanları seçip, geriye kalanları tamamen katletmişlerdir⁷⁸². Simon De Saint Quentin ise şehrin düşüş hikâyesini biraz farklı anlatmaktadır. Ona göre şehrin halkı sultandan yardım gelmesi umudunu yitirdiklerinden ve Moğollara karşı koyabilecek güçleri olmadığını düşündüklerinden hiçkimseye zarar verilmemesi şartıyla teslim olmaya karar vermişlerdir. Bunu Moğolların komutanına bildirdikleri zaman istekleri kabul görmüş ve Moğollar kimseye zarar vermeyeceklerine dair söz vermişlerdir. Ancak şehre girer girmez sözlerinde durmayarak kentin tüm sakinlerini öldürmüşlerdir⁷⁸³. Erzurum'un düşüşü *Grandes*

⁷⁸² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 514-516; İbn Bîbî (trc.) II, 62-63; İbn Bîbî (muhtasar) 213-214. Erzurum'un düşüşü hakkında ayrıca bk. Beygu, 1936: 65-67; Sümer, 1969: 9; Turan, 1971: 429-430; Matuz, 1973: 188-189; Çakmak, 1990: 56-64; Alptekin, 1995: 304-305; Sevim ve Merçil, 1995: 471; Erdem, 1995: 83-85; Merçil, 2000: 151; Turan, 2001b: 625; Sevim, 2002b: 350; Yıldız, 2006: 177-178; Kürkçüoğlu, 2007: 106-108; Konukçu, 2007: 483-504; Kaymaz, 2009: 89; Göksu, 2009: 1292-1295; Uyar, 2012: 416; Koca, 2015: 46-50; Öngül, 2017: 224-225; Köse, 2017: 59. Diğer kaynakların aksine Ermeni Müverrih Kiragos, Erzurum'dan alınan esirlerin hepsinin Moğol kuvvetlerinin arasında bulunan Hristiyanların çabasıyla kurtarılıp serbest bırakıldıklarını belirtmektedir. Ona göre bu konuda çaba sarfedenler Vahram'ın oğulları Prens Avak, Şehinşah ile Akboğa ve Tof'un oğlu Greguvar Dugateşan'dı (Kiragos *vekayinâme* 49). Moğol kuvvetlerinin yanında tâbi güç olarak bulunan Hristiyanların efendileri nezdindeki esirler konusunda böyle bir girişimde bulunabileceklerini düşünmek bizce çok mümkün değildir. Ancak kaynağın belirttiğinin aksine Hristiyanların tüm esirler için değil de kendi dindaşları ve ırkdaşları için Moğollar nezdinde tavassutta bulunup bir kısmını kurtarmış olmaları ihtimal dâhilindedir.

⁷⁸³ Saint Quentin 57. *Anonim Selçuknâme* yazarına göre ise şehrin yöneticisi Lâlâ Seyfeddîn Sungur Moğollar şehre saldırdığı zaman Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e haber göndererek yardım istemiştir. Ancak sultan o sırada şarap içmekte olduğundan Moğolları küçümseyerek çok küçük bir birliği yardıma göndermiştir. Sonuç olarak şehir düşmüş, Lâlâ Seyfeddîn Sungur ile Erzurum kadısının kesilen başları Hülagü'ye gönderilmiştir

Chroniques de France isimli kaynakta da büyük oranda Simon De Saint Quentin’e benzer bir şekilde anlatılmaktadır. Eserin 32. faslı Moğolların Selçuklu topraklarını istilasını ile alakalıdır ve Erzurum’un düşüşüyle ilgili kısım şu şekildedir:

“O tarihlerde Büyük Hindistan ve tüm Ermenistan’ı yerle bir eden Tatarlar, 10 yıllık zaman içinde bunları gerçekleştirdikten sonra, ülkelerindeki 4 büyük baronu Türkiye Krallığı üzerine gönderdiler. Bunlar dosdoğru Asaron (Erzurum) adındaki Türkiye’nin en büyük şehirlerinden birine geldi. Asaron, denildiğine göre Eyüp’ün (Hz. Eyüp) bir zamanlar oturup, yaşadığı Hus diyarındaydı. Şehir böylece muhasara altına alındığında, surların arkasındaki Türkler, efendileri Babilonya Sultanı’ndan yardım gelmeyeceğini gördüler ve Tatarların bu şiddetli fırtınası karşısında uzun süre dayanamayacaklarını anladılar. Bir araya gelip müzakere ederek, Tatarların kendilerine her şeye karşı güvence vermesi şartıyla, canları ve mallarını kurtarmak için teslim olmayı kararlaştırdılar. Ve Türkler onlara Tatarlara tamamen boyun eğeceklerine söz verdiler. Bu şartlarda anlaşılan Türkler şehrin kumandanını Tatarlara gönderdiler ve Tatarlar onu kabul ettiler ve şartları müzakere edip, vire koşullarına uyacaklarına söz verdiler. Şehre girer girmez, önlerine çıkan herkesi, erkek, kadın, çocuk ayırt etmeden öldürdüler”⁷⁸⁴.

Grandes Chroniques de France isimli kaynağın ve Simon De Saint Quentin’in verdiği bilgilerle birlikte şehir ahalisinin Şahne Şerefeddîn Duvinî’nin ihaneti dışında kuşatma koşullarına dayanamayarak Moğollara teslim olması ihtimali de ortaya çıkmaktadır. Ancak Erzurum’un müstahkem yapısı ve Sinâneddîn Yakut ile İstankos gibi komutanlar ile sayıca az olmadıkları anlaşılan kuvvetler tarafından korunuyor olması dikkate alındığı zaman, Moğollara kendileri teslim olmaları daha zayıf bir ihtimal gibi görünmektedir. Böylesi müstahkem ve yüksek rakımda olup kuvvetli bir garnizon tarafından korunan sınır şehrinin içeriden gerçekleşen bir ihanet ile düşmesi daha olası gibi gözükmektedir. Bununla birlikte iki ihtimalin de gerçekleşmiş olması mümkündür.

(Anonim selçuknâme 43). Anonim Selçuknâme yazarının verdiği bu bilgide birkaç açıdan hatalar bulunmaktadır. Birincisi yazar şehrin o tarihteki yöneticisinin adını yanlış olarak Lâlâ Seyfeddîn Sungur olarak kaydetmektedir. Hâlbuki o sıralarda şehir İbn Bîbî’nin ve diğer kaynakların teyit ettiği gibi Emîr Sinâneddîn Yakut’un yönetimindeydi. Diğer nokta sultan tarafından Moğolların küçümsendiği ve az bir kuvvetin desteğe yollandığı meselesidir. Bu bilgi bir tek bu eserde geçmektedir. Ancak Anonim Selçuknâme’nin belirttiğinin aksine az da olsa herhangi bir Selçuklu kuvvetinin Erzurum’a yetişemediği diğer kaynakların verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Öte yandan Erzurum’un düşüşü sonrası oluşan infial, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Selçuklu devlet erkânının Moğolları küçümsemek bir yana oldukça korktuklarını açıkça ortaya koymaktadır. Son olarak şehrin yöneticisinin ve kadısının başlarının Hülagu’ya gönderilmesi meselesi de sorunludur. Zira o tarihlerde Hülagu İran’a gönderilmemişti ve bölgedeki Moğol güçlerinin yönetimini devralmamıştı. Dolayısıyla kesik başların kendisine gönderilmiş olması da ihtimal dâhilinde değildir.

⁷⁸⁴ Grandes Chroniques de France 332r.

Erzurum'un düşüşüyle ilgili diğer bilgiler, Moğolların şehre girişinden sonra yaşananlara dairdir. Moğolların şehre girmesinden sonra bütün hazinesi, malları, eşyaları ve oğlu ile birlikte onlara esir düşen Emîr Sinâneddîn Yakut, bizzat Baycu Noyan tarafından sorgulandıktan sonra önce oğlu sonra da kendisi oracıkta katledilmiştir⁷⁸⁵. Erzurum'un düşüşünden bahseden Arap kaynağı İbnü'l-Fuvatî ise, şehrin kuşatılış ve zaptediliş hikâyesinden hiç bahsetmeden sadece Moğolların Erzurum'u ele geçirdiklerini ve buradan çok miktarda mal elde ettiklerini kaydetmektedir⁷⁸⁶. Ermeni kaynaklarının bahsettiğine göre Erzurum'da o sıralarda pek çok Hristiyan ve başka milletten insanlar bulunmaktaydı. Ayrıca onlara ait kiliseler ve dini mabetler mevcuttu. Gerçekleşen yağma sırasında bu kiliselerden ve mabetlerden çalınan pek çok kıymetli yazma kitap, İncil ve Tevrat Moğol kuvvetlerinin yanında bulunan Ermeni ve Gürcüler tarafından satın alınarak memleketlerine götürülmüş ve oradaki kiliselere konulmuştur⁷⁸⁷.

İbn Bîbî ayrıntısını verdiği olaylara ek olarak Şerefeddîn Duvînî'nin ihanet etmemesi durumunda Moğolların yaklaşmış olan kış mevsimi nedeniyle kuşatmayı kaldırmak zorunda kalacaklarını, dolayısıyla şehrin onların şerrinden kurtulabilmesinin mümkün olduğu yorumunu yapmaktadır⁷⁸⁸. Kendisi şehrin ihanet yoluyla düştüğünü belirtse de diğer kaynaklar şehrin düşüşü konusunda kendisinden ayrılmaktadırlar. Arap kaynaklarından Bedreddîn Aynî ve Rükneddîn Baybars, içeriden kaynaklanan bir ihanete hiç temas

⁷⁸⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 515-516; İbn Bîbî (trc.) II, 63-64; İbn Bîbî (muhtasar) 213-214; Yazıcızâde *tevârih* 547-548; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 286; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 541; Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasar* 440; Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasar* (trc.) 19; Baybars el-Mansûrî *zübdetü'l-fikre* 20; Aynî *ıkdu'l-cümân* I, 118. Krş. Turan, 1971: 430; Takkuş, 2007: 91; Kaymaz, 2009: 89; Koca, 2015: 49-50; Öngül, 2017: 225-226. İhanetiyle Erzurum'un düşmesine sebep olan Şerefeddîn Duvînî ve taraftarlarının akıbeti hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Ancak Simon De Saint Quentin'in belirttiğine göre Moğolların kale ve kent kuşatmaları sırasında sık sık uyguladıkları bir hile bulunmaktaydı. Kendileri müdafileri tatlı dil, çokça vaat ve sözle kandırıp şehre girdikten sonra herkesi katletmekteydiler (Saint Quentin 19-20). Moğollar 1220 yılında Benaket şehri kuşatmasında da halkı teslim olmaya ikna etmek için eman vermiş, teslim oldukları anda da tamamen katletmişlerdir (D'ohsson, 2014: 102). Aynı yıl Semerkand kuşatmasında da halkı teslim olmaya ikna etmek için çokça vaadlerde bulunmuşlardır. Ancak amaçlarına ulaştıklarında burada da halkı katletmişlerdir (D'ohsson, 2014: 107). Bu rivayetler hainlerin muhtemel akıbeti hakkında bir fikir vermesi bakımından önemlidir. Zira Moğolların burada da sözlerinde durmayıp Şerefeddîn Duvînî ile işbirlikçilerini katletmiş olmaları ihtimal dâhilindedir.

⁷⁸⁶ İbnü'l-Fuvatî *telhis* IV/2, 1204. Krş. Buniyatov, 1976: 594.

⁷⁸⁷ Stephanos *vekayinâme* 64; Aknerli Grigor 33; Kiragos *vekayinâme* 49.

⁷⁸⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 514-515; İbn Bîbî (trc.) II, 62. Ayrıca bk. Yazıcızâde *tevârih* 547. Müneccimbaşı da aynı hususa işaret etmektedir (Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 80). Claude Cahen de bir ihanetin yaşanmamış olması durumunda Moğolların rakımı 1000 metrenin üstünde olan o bölgede o mevsimde uzun bir kuşatma sürdüremeyeceklerini belirtmektedir (Cahen, 2002: 95).

etmemekte, Moğolların beraberlerinde getirdikleri 12 mancınık vasıtasıyla surları yıktıktan sonra şehre girdiklerini belirtmektedirler⁷⁸⁹. Ermeni Müverrih Kiragos da bu iki kaynak gibi bir ihanetten bahsetmemekte, şehrin surlarının mancınıklar vasıtasıyla yıkılması üzerine düştüğüne işaret etmektedir⁷⁹⁰. Esasında kuşatmanın biraz daha uzaması halinde Moğolların sert kış sebebiyle geri çekilmek zorunda kalacakları ve kuşatmayı kaldıracakları olası bir durumdur. Ancak şehrin düşüşünün tek sebebi olarak Şerefeddîn Duvinî'nin ihanetinin düşünülmesi çok da isabetli değildir. Zira Moğollar Asya'nın pek çok yerinde gerçekleştirdikleri şehir kuşatmaları sebebiyle bu konuda büyük bir tecrübe kazanmışlardı. Onların şehir kuşatma konusundaki maharetlerine Simon De Saint Quentin ayrıntılı olarak değinmektedir. Ona göre Moğollar şehir kuşatmaları sırasında güçlü makineler ve oklar kullanmaktaydılar. Bazen kuşatmanın uzaması halinde kuşatmayı kaldırmış gibi yaparak etrafa gizlenmekte, müdafiler çekildiklerine ikna olunca da ansızın saldırarak onları gafil avlamaktaydılar. Aynı şekilde Moğollar kuşatma sırasında kuşatılanlara rahat vermemek için gece ve gündüz saldırıya devam etmekte, kuvvetlerini ayırıp dönüşümlü olarak saldırıyı sürdürmekteydiler⁷⁹¹. Dolayısıyla İbn Bîbî'nin şehrin düşüşünü doğrudan ihanetle ilişkilendirmesi ve bu ihanetin gerçekleşmemesi durumunda şehrin düşmeyeceğini belirtmesi çok sağlıklı bir tespit değildir. O ana kadar gerek muharebelerde gerekse de kuşatmalarda güçlerini ve saldırı organizasyonlarının başarısını ispatlamış olan Moğolların, içeriden ihanet gerçekleşmediği takdirde de Erzurum'u zaptedebilecekleri yüksek bir olasılıktır. Dolayısıyla Erzurum'un halkın teslim olması veya Şerefeddîn Duvinî'nin ihaneti neticesinde değil de kılıç zoruyla düşmüş olması bizce daha kuvvetle muhtemeldir.

Moğollar Erzurum'u zaptedip çok miktarda ganimet ve esir aldıktan sonra birkaç gün içerisinde Mugan'a (مغان)⁷⁹² dönmüşlerdir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yardım için Erzurum'a gönderdiği kuvvetler ise Erzincan'a ulaştıkları sırada şehrin düştüğünü ve orada

⁷⁸⁹ Aynî *ıkdu'l-cumân* I, 118; Baybars el-Mansûrî *zübdetü'l-fikre* 20.

⁷⁹⁰ Kiragos *vekayinâme* 49.

⁷⁹¹ Saint Quentin 26. Moğolların kuşatma sırasında nöbetleşe saldırarak müdafilerin üzerindeki baskıyı uzun ve diri tutma taktiği hakkında ayrıca bk. D'ohsson, 2014: 157.

⁷⁹² Günümüzde Azerbaycan topraklarında bulunan kışın ılık bir iklime sahip olup ilkbaharda yeşillığe bürünen Mugan Yaylası hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Minorsky, 1979: 446-450; Keleş, 2020: 48-62. Ermeni müverrih Kiragos da Moğollar'ın elde ettikleri oldukça yüklü miktardaki ganimet ile birlikte kışı geçirmek maksadıyla Mugan'daki kışlık merkezlerine döndüklerini belirtmektedir (Kiragos *vekayinâme* 50). Bedreddîn Aynî ve Rükneddîn Baybars'ın naklettiği bilgiye göre Moğol kuvvetleri Erzurum'dan ayrıldıktan sonra geri dönüş yolu üzerinde bulunan Sürmari (سرمارى)'de Carmagon Noyan ölmüş ve yerine Hoca Noyan (حجا نوين) atanmıştır (Aynî *ıkdu'l-cumân* I, 118; Baybars el-Mansûrî *zübdetü'l-fikre* 20).

yaşayanlardan kimsenin sağ kalmadığı haberini almışlardır. Bunun üzerine vaziyeti sultana bildirmişlerdir. Sultan bu felaketi öğrendiği zaman kuvvetlerin geri dönmesi hususunda bir ferman göndermiş ve bütün emîrlere bu felaketi savuşturma meselesini görüşmek üzere dergâhında toplanmalarını emretmiştir. Tüm emîrlar bir araya gelince devlet erkânı bütün kış hazırlık yapmak ve bu konuda tedbir düşünmekle geçirmişlerdir⁷⁹³. Burada sultanın yolladığı destek birliklerinin nereden hareket ettiği belli değildir. Ancak şehre zamanında yetişememeleri uzak yerlerden hareket ettiklerine veya sultan ile devlet erkânının yardım göndermekte geç kaldıklarına işaret etmektedir.

Erzurum'un Moğollar tarafından zaptı ve tahrip edilmesinin tarihi hakkında kaynaklarda birbirinden farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu olay hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren İbn Bîbî herhangi bir tarih kaydetmemektedir. Ancak farklı coğrafyalarda kaleme alınmış pek çok kaynakta bu olay ile ilgili tarihler verilmiştir. Bunlardan Ermeni kaynağı Aknerli Grigor olay için en erken tarihi kaydederek 1239 yılını vermektedir⁷⁹⁴. Süryani Ebu'l-Ferec'in⁷⁹⁵ ve *Anonim Selçuknâme*'nin⁷⁹⁶ kaydına göre ise Erzurum'un düşüşü h. 639 (1241-1242) tarihinde gerçekleşmiştir. Ermeni kaynaklarından Müverrih Kiragos ise olayın Ermeni takvimine göre 691 (1241-1242) yılında gerçekleştiğine işaret etmektedir⁷⁹⁷. Arap kaynaklarından Kemâleddîn İbnü'l-Adîm, Moğolların Erzurum'a saldırdıkları haberinin h. 639 senesi Zilhiccesi'nden (Haziran 1242) sonra duyulduğunu kaydetmektedir⁷⁹⁸. Zehebî ise şehrin h. 640 Muharrem (Temmuz 1242) tarihinde düştüğünü belirtmektedir⁷⁹⁹. Diğer bir kaynak olan

⁷⁹³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 517; İbn Bîbî (trc.) II, 64; İbn Bîbî (muhtasar) 214. *Anonim Selçuknâme* yazarı bu hususta İbn Bîbî'den farklı bir bilgi vermekte Moğolların Mugan'a gitmeyip o yılı Erzurum'da geçirdiklerini, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'den çekindikleri için daha ileri gitmediklerini belirtmektedir. Ancak sultandan herhangi bir hareket gelmeyince ertesi sene bahar mevsiminde bu defa Erzincan'a saldırdıklarını kaydetmektedir (*Anonim selçuknâme* 43). Ancak Erzurum'a gerçekleşen saldırının hemen ardından kış mevsiminin geldiği bilinmektedir. Bu durumda Moğolların hem düşman arazisi olan hem de sert kışıyla bilinen Erzurum'da gelecek seneyi beklemesinin mümkün olmadığı ortadadır. Dolayısıyla Moğolların *Anonim Selçuknâme* yazarının verdiği bilginin aksine İbn Bîbî'nin naklettiği gibi -kışları ılık olan- Mugan'a gitmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

⁷⁹⁴ Aknerli Grigor 33.

⁷⁹⁵ Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasar* 19.

⁷⁹⁶ *Anonim selçuknâme* 43.

⁷⁹⁷ Kiragos *vekayinâme* 49.

⁷⁹⁸ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 511.

⁷⁹⁹ Zehebî eserinde Erzurum'un düşüşü ve Moğollar tarafından halkının tamamen katledilmesi hakkındaki bilgiyi Sâdeddîn Cüveynî'den naklen verdiğini belirtmektedir. Ayrıca Erzurum'un Moğolların eline düşmesinden sonra Ahlat halkının da büyük korkuya kapılarak dağıldıklarını ifade etmektedir (Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVI, 49). Zehebî ayrıca eserinde h. 639 (1241-1242) yılı içerisinde de Moğolların Baycu Noyan komutasında Rum

Makrîzî, Zehebî'den farklı olarak Moğolların h. 640 Muharrem (Temmuz 1242) tarihinde şehre ulaştıklarını kaydetmektedir⁸⁰⁰. Bu kayıtlara ek olarak İbn Vâsıl ise olayın gerçekleşme tarihini h. 640 yılı (1242-1243) olarak belirtmekte herhangi bir ay veya gün bilgisi vermemektedir⁸⁰¹. Muahhar kaynaklardan Müneccimbaşı da ay ve gün bilgisi vermeksizin h. 640 (1242-1243) tarihini kaydetmektedir⁸⁰². Ermeni kaynaklarından Piskopos Stephanos⁸⁰³ ve Sebastatsi⁸⁰⁴ vekayinâmeleri ve Dominiken Keşiş Simon De Saint Quentin⁸⁰⁵ ise şehrin düşmesi hadisesi için 1242 yılına işaret etmektedirler. Yine Arap kaynaklarından Bedreddîn Aynî⁸⁰⁶ ve Rükneddîn Baybars ed-Devâdârî⁸⁰⁷ ise olayın tarihini kendilerinden önceki kaynaklardan farklı olarak h. 654 (1256-1257) olarak kaydetmektedirler. Moğolların Erzurum kuşatması ve şehri zaptetme süreleri hakkında da farklı rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan Müneccimbaşı şehrin uzun bir kuşatmadan sonra düştüğünü kaydetmektedir⁸⁰⁸. Bunun yanında Aknerli Grigor⁸⁰⁹, Bedreddîn Aynî⁸¹⁰ ve Rükneddîn Baybars⁸¹¹ kuşatmanın iki ay (شهرين) sürdüğünü yazmaktadırlar⁸¹². Dominiken Keşiş Simon De Saint Quentin kuşatmanın yirmi gün sürdüğünü belirtirken⁸¹³, Süryani Ebu'l-Ferec ise diğer kaynaklardan farklı olarak Moğol kuvvetlerinin şehri birkaç gün (ايام وجيزة) gibi kısa bir süre içerisinde ele geçirdiklerini

Diyanı'na saldırdıklarını, yağma ve talan gerçekleştirdiklerini Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ise onların önünden kaçtığını belirtmektedir (Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVI, 46). Ermeni yazar Kiragos'a göre Moğollar Erzurum dışında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yönetimindeki başka merkezleri de tahrip etmişlerdir. Sultan onlara müdahale etmekte aciz kaldığı gibi uzak bölgelere çekilmiştir. Hatta o sıralarda kendisinin öldüğü söylentisi bile yayılmıştır (Kiragos *vekayinâme* 50). Süryani Ebu'l-Ferec, Moğolların Erzurum'a saldırdıkları 1242 yılında Hısn-ı Ziyâd'a (Harput) da saldırdıklarını, buldukları her şeyi yağmaladıktan sonra Acem diyarına döndüklerini belirtmektedir (Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 286; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 541).

⁸⁰⁰ Makrîzî *es-sulûk* I, 415.

⁸⁰¹ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 310.

⁸⁰² Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 80.

⁸⁰³ Stephanos *vekayinâme* 64.

⁸⁰⁴ Sebastatsi *vekayinâme* 41.

⁸⁰⁵ Saint Quentin 57.

⁸⁰⁶ Aynî *ikdu'l-cumân* I, 118.

⁸⁰⁷ Baybars el-Mansûrî *zübdetü'l-fikre* 20.

⁸⁰⁸ Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 80.

⁸⁰⁹ Aknerli Grigor 33.

⁸¹⁰ Aynî *ikdu'l-cumân* I, 118.

⁸¹¹ Baybars el-Mansûrî *zübdetü'l-fikre* 20.

⁸¹² Arap araştırmacı Muhammed Süheyl Takkuş (2007, 91) ve Ermeni araştırmacı B. Dashdondog (2011, 61) da Moğolların Erzurum kuşatmasının iki ay boyunca sürdüğünü belirtmektedirler.

⁸¹³ Saint Quentin 57.

söylemektedir⁸¹⁴. Ana kaynakların aksine Peter Jackson tarafından Erzurum'un Moğollar tarafından zaptı olayının 1243 yılının ilk aylarında gerçekleştiği iddia edilmektedir⁸¹⁵. Ancak ana kaynakların verdiği bilgiler topluca dikkate alındığı zaman Baycu Noyan komutasındaki Moğol kuvvetlerinin Erzurum şehri önlerine 1242 yılı yaz aylarında geldiklerini, iki ay kadar süren bir kuşatmadan sonra bölgede kış etkisini göstermeye başlamadan hemen önce şehri ele geçirmeyi başardıklarını düşünmek en mantıklısıdır.

Erzurum'un düşüşü Türkiye Selçukluları adına sadece önemli bir merkezin ve halkının kaybı anlamına gelmiyordu. Şehir konumu itibarıyla Gürcistan üzerinden Selçuklu topraklarına girecek olan Moğol kuvvetlerine üs olarak hizmet verebilecek bir merkezdi. Dolayısıyla şehrin kaybı Moğolların Selçuklu topraklarına girişlerini engelleyecek bir merkezin kaybı ve düşman istilacılara siyasi üstünlük sağlayacak bir yerin düşüşü demekti⁸¹⁶. Yukarıda bahsettiğimiz üzere Baycu Noyan'ın Erzurum'u zapt ve tahrip etmesinin sebebi kuvvetle muhtemel olarak Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e gözdağı vermek ve Moğollara tâbiyet şartlarını hatırlatmaktır. Ancak saldırı Türkiye Selçuklu sultanı ve devlet erkânı tarafından bu şekilde algılanmamıştır. Moğollarla irtibata geçip tekrar tâbiyet bildirip hediyeler göndermektense, gayet cesur bir karar alınarak dönemin en büyük gücü olan Moğollara karşı topyekûn mücadele hazırlığına başlanmıştır.

4.4. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Moğollar Karşısında İttifak Arayışları

Moğolların 1242 yılında aniden ortaya çıkarak Erzurum'u tahrip etmeleri Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve devlet erkânı üzerinde derin bir şaşkınlık ve korku yaratmıştır. Kısa süre önce gündemlerinde Babaî ayaklanmasının bastırılması, el-Cezîre mıntıkasında kazanılan toprakların korunması ve sınırların genişletilmesi bulunan Türkiye Selçukluları, bir anda kendilerini dönemin en büyük gücü olan Moğolların yıkıcı kılıcı altında bulmuşlardır. Moğolların kış mevsimi sebebiyle Selçuklu topraklarını terketmesinin akabinde onların tahribatını engellemek için çözüm arayışı gündeme gelmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Selçuklu devlet mekanizmasının Moğolların ertesi sene tekrar geleceği öngörüsünden hareketle Moğollara karşı koyma fikri ortaya çıkmış ve kabul görmüştür. Bununla birlikte Moğolların sahip olduğu büyük yıkıcı güç tüm Yakındoğu hâkimlerinin bilgisi dâhilinde olduğundan Selçuklu kuvvetlerinin Moğolları durdurmaya yetmeyeceği düşünülerek destek arayışına girilmiştir. Ancak Josef Matuz'un da belirttiği gibi Köseadağ savaşı gerçeği adım adım yaklaşırken bölgedeki siyasi vaziyet Türkiye Selçukluları'nın ihtiyaçları olan desteği

⁸¹⁴ Ebu'l-Ferec *tarihü 'z-zamân* 286; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 541.

⁸¹⁵ Jackson, 2015: 241.

⁸¹⁶ Kürkcüoğlu, 2007: 108.

elde etmesine elverişli bir durumda değildi. Dönemin Abbâsî halifeliğinden herhangi bir yardım beklenemezdi. Mısır ve Suriye Eyyûbîleri ise dağılma sürecindeydiler⁸¹⁷. Mardin, Hama, Humus, Şam, Meyyâfârikîn ve daha pek çok yerin hâkimleri Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e tâbi durumda olup, herhangi bir düşmana karşı ellerinden geleni yapacaklarına dair söz verdikleri halde⁸¹⁸, durum çok iç acıcı değildi. Zira bölgedeki bu siyasi teşekküller askeri olarak çok güçlü olmadıkları gibi birbirleriyle sürekli savaş ve rekabet halindeydiler.

Türkiye Selçukluları ile Meyyâfârikîn hâkimi ve müttefiki Hârezmliler arasındaki savaş kısa süre önce çok da kalıcı olmayan bir anlaşmayla, kâğıt üzerinde Selçuklulara tâbi olma şartıyla yatırılmıştı. Bu sebeple bu iki güçten askeri destek sağlamak Türkiye Selçukluları için çok da mümkün değildi. Bu sebeple yeni bitirilen düşmanlık meselesiyle bağlantılı olarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in, Köseadağ öncesinde tüm müttefik ve bağlılarına kendisine olan sadakatlarını hatırlatma ihtiyacını hissettiği, ancak bu güçlerle arasında bir sadakat bağının bulunmadığı iddia edilmektedir⁸¹⁹. Sonuç olarak bölgedeki tüm komşu siyasi teşekküller Türkiye Selçukluları'na tâbi hale getirilmişlerdi ve Türkiye Selçukluları bu ön kabul ile ilk olarak tüm güçleri bir araya getirme meselesine odaklanmışlardır. Böylece bölgedeki olumsuz atmosfere rağmen destek elde etmeye çabalamışlardır.

Türkiye Selçukluları'nın destek arayışı hakkında bilgi veren İbn Bîbî'ye göre Erzurum'un düşüşünden sonra tüm devlet erkânı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in huzurunda toplanmış ve Moğolların saldırısına karşı yapılacaklar görüşülmüştür. Sultan bütün emîrlere görüşlerini açıkça belirtmelerini emretmiştir. Bunun üzerine tecrübeli büyük emîrlere sultana bu konu hakkındaki tedbir önerilerini sunmuşlardır. Sultanın huzurundaki bu buluşmadan Müslüman ve Hristiyan hükümdarlara elçiler gönderilerek, gönüllerini alacak hediyeler ve isteklerini yerine getirecek menşûrlar gönderilmesi kararı çıkmıştır. Ayrıca ilk elçinin Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'ye gönderilmesi, onun üzerine gerçekleştirilen seferden ötürü önce onun gönlünün alınmasına karar verilmiştir. Selçuklu emîrleri sultana Meyyâfârikîn hâkimine ilk olarak bir zamanlar kardeşi el-Melikü'l-Eşref Muzaffereddîn Musa'nın elinde olan Ahlat'ın (ملك اخلاط) mülk olarak verilmesini ve kendisine çok miktarda para gönderilmesini önermişlerdir. Ayrıca Şihâbeddîn Gazi'nin bu gönderilen parayla asker temin etmeye ikna edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu önleme ek olarak asker toplama işinde oldukça mahir olan Naib ve Melikü'l-Ümera Şemseddîn İsfahânî

⁸¹⁷ Matuz, 1973: 190-191.

⁸¹⁸ Saint Quentin 51.

⁸¹⁹ Korobeinikov, 2014: 90-91.

beraberinde çok miktarda altın ve gümüşle 20.000 kişilik bir kuvveti Selçuklu hizmetine katmak maksadıyla Suriye'ye gönderilmiştir⁸²⁰.

Türkiye Selçukluları'nın Moğollara karşı destek arayışı sırasında irtibat kurulan güçlerden birisi de Kilikya Ermenileri'di. Dönem dönem çeşitli seferler vasıtasıyla Türkiye Selçukluları'na tâbi hale getirilen Kilikya Ermenileri, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında ezici bir tahakkümle Selçuklulara tâbi kılınmıştı. Bu tâbiyyetin gereği olarak her yıl 1.000 süvari ile 500 çarkçı göndermek ve sikkeyi sultanın ismiyle darp etmekle mükelleflerdi⁸²¹. Simon De Saint Quentin, bu tâbiyyet bağının Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında da sürdüğünü belirtmektedir. Yalnız Ermeni hâkiminin mükellefiyetini sultana istediği an 300 mızraklı asker ile dört ay boyunca hizmet etmek, sultan adına kendi merkezinde hutbe okutmak ve üzerinde sultanın ismi bulunan sikkeler darp etmek olarak nakletmektedir⁸²². Emîr Şemseddîn İsfahânî Suriye'ye gönderildiği sıralarda bir yandan da Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'la (دوبایل سیس) irtibata geçilmesi ve ona Erakliye'nin (اراکلیه) ıktâ olarak verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu vesileyle kendi askerlerine ek olarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hizmetine Frank paralı askerleri tedarik etmeye ikna edilmesi planlanmıştır. Bunun için de kendisine ek vaadlerde bulunulmasına karar verilmiştir⁸²³. Sultan ve Selçuklu emîrleri tarafından belirlenen tedbirler uygulanmaya başlanırken ilk olarak 10.000 dinar sikke-i alâî (سکه علانی), 100.000 dirhem gümüş ve Ahlat'ın mülkiyet menşûru

⁸²⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 517-518; İbn Bîbî (trc.) II, 64-65; İbn Bîbî (muhtasar) 214. Krş. Yazıcızâde *tevârih* 549-550; Turan, 1971: 431; Çakmak, 1990: 64-65; Yıldız, 2006: 178-179; Kaymaz, 2009: 90; Koca, 2015: 50-52; Öngül, 2017: 227-228; Keleş, 2018: 178-179; Göksu, 2018: 237-239.

⁸²¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 341; İbn Bîbî (trc.) I, 352-353; İbn Bîbî (muhtasar) 130. Ayrıca bk. Turan, 1971: 432; Çakmak, 1990: 66; Ersan, 2007: 185; Kaymaz, 2009: 90; Koca, 2015: 52-53; Öngül, 2017: 227-228; Keleş, 2018: 181. Dimitri Korobeinikov da Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'un 1233 yılından 1246 yılına kadar Türkiye Selçukluları adına Sis şehrinde hutbe okutup sikke darp ettirdiğini belirtmektedir (Korobeinikov, 2014: 87).

⁸²² Saint Quentin 51. Erkan Göksu'ya göre Simon De Saint Quentin'in mızraklı asker anlamına gelen "lance" ifadesinin mızrak taşıyan tek bir asker olarak düşünülmesi hatalı bir yaklaşımdır. Böyle düşünüldüğü takdirde Simon De Saint Quentin tüm tâbi devlet kuvvetlerini mızraklı asker olarak tanımladığı için ortaya tüm devletlerden gelen yardımcı kuvvetlerin mızraklı askerlerden oluştuğu gibi hatalı bir sonuç çıkmaktadır. Ancak Ortaçağ Avrupası'nın askeri terminolojisinde "lance" kelimesinin bir süvari ile onun yardımcılarının oluştuğu ortalama 5 kişilik bir birliğe karşılık kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Simon De Saint Quentin'in de lance olarak kaydettiği kuvvetin 5 kişilik bir birliğe işaret ettiğini düşünmek mantıklıdır. Bu şekilde ortaya çıkan rakamlar da o devir için daha gerçekçi sayılara tekabül etmektedir (Göksu, 2017b: 135-136). Erkan Göksu'nun işaret ettiği bilgi ışığında Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'un Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e göndermekle yükümlü olduğu 300 mızraklı askerinin aslında 1500 kişilik bir kuvvete tekabül ettiği ortaya çıkmaktadır.

⁸²³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 518; İbn Bîbî (trc.) II, 65; İbn Bîbî (muhtasar) 214; Yazıcızâde *tevârih* 550.

Meyyâfârikîn hâkimine gönderilmiştir. Şemseddîn İsfahânî de 100.000 dinar ve binlerce dirhem ile Suriye bölgesine gönderilmiştir. Üçüncü bir hazine de Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'a gönderilmiştir. Elçi gönderilen üç bölgede de Türkiye Selçukluları'nın Moğollar tarafından mağlup edilmesi durumunda sonucun kendileri için de bir felaket olacağı ve hep birlikte ortak düşmana karşı birleşmenin tam zamanı olduğu mesajı verilmiştir. Selçuklu elçileri Meyyâfârikîn'e ulaştığı zaman Ahlat'ın mülkiyet menşûrunu ve hazinesine giren malları gören Şihâbeddîn Gazi, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in isteğini kabul ederek onun için asker toplamaya başlamıştır⁸²⁴. İbn Bîbî'nin aktardığı bilgiler yanında Arap kaynaklarında da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in destek arayışına dair veriler vardır. Üstelik bu kaynaklarda Meyyâfârikîn hâkimine Ahlat'ın verilmesi olayı ve İbn Bîbî'de geçmeyen başka ayrıntılar da zikredilmektedir.

Arap kaynaklarının anlattığına göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Moğolların Erzurum'u tahribi sonrasında onlara karşı koymak için asker toplamaya başladığında bölgedeki hükümdarlarla irtibata geçmiştir. Ancak o sıralarda bölgedeki hükümdarlar kendi aralarında savaş halindeydiler⁸²⁵. Bu yüzden öncelikle bu hükümdarların aralarının düzeltilmesi gerekiyordu. Kemâleddîn İbnü'l-Adîm'e göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev bu maksatla o sıralarda Naib vazifesinde bulunan Emîr Şemseddîn İsfahânî'yi elçi olarak h. 640 (1243) yılı başlarında bölgedeki hükümdarlara göndermiştir. Emîr ilk iş olarak

⁸²⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 519; İbn Bîbî (trc.) II, 65-66. Krş. Yazıcızâde *tevârih* 550; Bal, 2006: 271. İbn Bîbî'nin muhtasar edisyonunda Kilikya Ermeni hâkimine, Suriye'ye gönderilen 100.000 dinar ve binlerce dirhem iki katı paranın gönderildiği kayıtlıdır (İbn Bîbî (muhtasar) 215). Bu veri aslında o tarihte Türkiye Selçukluları'na tâbi durumda bulunan Kilikya Ermeni hâkimi vasıtasıyla tedarik edilecek olan Frank paralı askerlere verilen önemi ortaya koymaktadır. Ayrıca Frank paralı asker tedariki işinin çok da maliyetli olduğuna işaret etmektedir. İbn Bîbî'nin muhtasar edisyonunda Meyyâfârikîn Hâkimi Şihâbeddîn Gazi'nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından yollanan paranın bir kısmını kardeşi el-Melikü'l-Eşref'e gönderdiği onun da teklifi kabul ederek sultan için asker toplamaya başladığı belirtilmektedir (İbn Bîbî (muhtasar) 215). Ancak kaynak burada bir hata yapmaktadır. Zira o tarihlerde el-Melikü'l-Eşref hayatta bulunmuyordu. Buradaki hata belki de Şihâbeddîn Gazi'nin irtibata geçtiği akrabalarının yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. O tarihlerde Halep, Humus ve Şam gibi merkezler Şihâbeddîn Gazi'nin akrabaları tarafından idare edilmekteydi ve kendisinin asker tedariki için onlarla irtibata geçmesi ihtimal dâhilindedir.

⁸²⁵ Nüveyrî'nin verdiği bilgiden anlaşıldığı kadarıyla Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Moğollara karşı hazırlık yaptığı ve destek aradığı sırada Hârezmliler, Nusaybin ve Re'sül-'Ayn'a saldırıp halkı katledip mallarını yağmalamakla meşguldüler. Aynı fiili daha sonra Habur bölgesinde de icra etmişler bölgedeki Türkmenlerin hayvanlarını yağmalamışlardır (En-Nüveyrî *nihâyetü'l-ereb* XXIX, 195). Bu sebeple o sıralarda bölgede Hârezmlilerin başıbozukluklarından kaynaklanan bir kargaşa hüküm sürmekteydi. Aynı sıralarda Mardin hâkimi ve müttefiki olan Hârezmliler ile Halep Eyyûbîleri arasında da problemler yaşanmaktaydı (Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 351; Kılıç, 2019b: 71-72).

Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi, Hârezmliler ve Mardin Hâkimi el-Melikü's-Sâ'id Necmeddîn Gazi ile Halep Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf'un aralarını düzeltmiştir. Daha sonra Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle Re'sül'Ayn'ın Mardin hâkimine, Selçuklu toprağı olan Ahlat ve bağılı yerlerinin Meyyâfârikîn hakimine ve Harput ile bağılı yerlerinin ise Hârezmlilere verilmesi kararlaştırılmıştır⁸²⁶. Ancak kaynaklarda Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Meyyâfârikîn hâkimi ve Hârezmlilerle gerçekleştirildiğı nakledilen anlaşmaya rağmen iki taraf da Moğollara karşı Selçuklulara yardıma gelmemişlerdir. Bunun sebepleri arasında hiç şüphesiz yukarıda işaret edildiğı gibi taraflar arasında samimi güven duygusunun tesis edilememiş olması yatmaktaydı. Öte yandan İbn Kesîr'in verdiğı bir bilgi Moğollara karşı Meyyâfârikîn ve Hârezmli kuvvetlerinden neden yardım gelmediğini açıklar mahiyettedir. İbn Kesîr'e göre h. 640 (1242-1243) yılı içinde Meyyâfârikîn hâkimine Selçuklular tarafından Ahlat'ın menşûrunun gönderildiğı, yani Moğollara karşı ittifak anlaşmasının görüşüldüğü sıralarda, Hârezmliler daha önce Halep Eyyûbîleri'ne ve Selçuklular'a karşı birlikte savaştıkları müttefikleri Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'ye karşı Bereket Han liderliğinde isyan etmişlerdir⁸²⁷. Hiç şüphesiz Hârezmliler bu hareket ile kendilerinin ve el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn

⁸²⁶ İbnü'l-Adîm *zübde'tü'l-haleb* 514. Bu konu hakkında ayrıca bk. İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 326-327; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 351; Kaymaz, 2009: 90-91; Özbek, 2018: 197-198; Kılıç, 2019b: 71-72. Arap kaynaklarının büyük çoğunluğu Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bölge hükümdarları arasındaki çatışmayı yatıştırma ve onlara toprak vererek kendi tarafına çekme girişiminden bahsetmektedirler. Ancak bu kaynaklar h. 640 yılında Emîr Şemseddîn İsfahanî eliyle Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'ye Ahlat ve çevresinin mülkiyet menşûrunun verilmesinden bahsetmektedirler. Hârezmliler ve Mardin hâkimi hakkında herhangi bir bilgi vermemektedirler (Sıbt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 375; Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVI, 48; İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 306; En-Nüveyrî *nihâyetü'l-ereb* XXIX, 195; İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 148). Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Halep, Mardin ve Meyyâfârikîn hâkimlerini Moğollara karşı bir araya getirme çabası için ayrıca bk. Jackson, 2015: 241. İbn Vâsıl eserinin bir yerinde Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tarafları yatıştırmak için dağıttığı toprak meselesi hakkında özel bir bilgi vermektedir. Ona göre Selçuklu sultanı Moğollara yenildiğı için Meyyâfârikîn hâkimi Ahlat ve çevresini, Hârezmliler ise Harput ve bağılı yerlerine sahip olamamışlardır. Mardin hâkimi ise Re'sül-Ayn'ı ele geçirmeyi başarmıştır (İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 314). Bu bilgi kararlaştırılan toprak taksimi hakkında bazı ihtimallere işaret etmektedir. Birincisi bu toprak taksiminde bizzat Türkiye Selçuklu toprağı olan Ahlat ve Harput'un müttefiklere verilmesi onların gereken askeri desteğı sağlaması ve Moğollara karşı zaferin kazanılması şartına bağlanmış olmalıdır. İkinci ve daha kuvvetli ihtimalse zaten Türkiye Selçukluları'nın mağlubiyetiyle bölgede başlayan Moğol tahakkümü sebebiyle anlaşma şartlarını sağlayacak bir ortamın kalmamasıdır. Tek istisnai durum Mardin hâkiminin dönem dönem Hârezmliler ile Halep Eyyûbîleri arasında el değiştiren Re'sül-Ayn'ı zapt etme fırsatını elde edebilmesidir.

⁸²⁷ İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 306.

Gazi'nin -zaten oldukça zayıf olan- Selçuklulara yardıma gitme ihtimallerini de ortadan kaldırmışlardır.

Emîr Şemseddîn İsfahânî kendisine verilen arabuluculuk görevini yerine getirip, sultanın kararlarını tebliğ ettikten sonra Halep'e doğru harekete geçmiştir. Kendisi yoldayken Halep Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf onu karşılamak üzere Halep'ten ayrılmış ve ikisi Menbic'te buluşmuşlardır. Emîr Şemseddîn İsfahânî 19 Şevval 640 Cumartesi günü (11 Nisan 1243) Halep'e girmiştir. Şevval'ın 22'si Salı günü (14 Nisan 1243) ise Halep kuvvetleri şehre girmişlerdir. Emîr Şemseddîn İsfahânî yanında Moğollara karşı asker toplamak ve Halep Eyyûbîleri'nden yardım kuvveti almak için çokça mal getirmişti. Halep Eyyûbîleri ise bu talep üzerine Nâsiheddîn-i Ebu'l-Mealî el-Farsî komutasında bir birliği hazırlamışlardır. Bu birlik h. 640 senesi Zilhicce'sinde (Mayıs-Haziran 1243) Halep'ten ayrılarak Selçuklu topraklarına hareket etmiştir. Halep Eyyûbî kuvvetleri Sivas'a Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yanına ulaştıkları zaman onun tarafından çok iyi karşılanmışlardır. İbnü'l-Adîm'in özellikle vurguladığına göre Sultan bu kuvvetlere hediyeler vermiş ve onlar için gerekli hazırlıkları yaptırmıştır. Onların yardıma gelmesiyle de Selçuklu kuvvetleri rahatlamış ve yürekleri kuvvetlenmiştir⁸²⁸. Türkiye Selçuklu Emîri Şemseddîn İsfahânî'nin Eyyûbî topraklarındaki icraatine İbn Bîbî de değinmektedir. Kendisinin asker toplama amacına ulaştığına ve Halep'ten Eyyûbî komutanı Nâsiheddîn-i Farsî (ناصر الدين فارسی) komutasında hareket ederek Sivas'a ulaşan kuvvetlerin 2.000 kişilik bir süvari birliği olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca sultanın Eyyûbî kuvvetlerinin gelmesinden sonra ordunun denetlenmesi ve savaş araç gereçlerinin düzenlenmesiyle meşgul olduğunu belirtmektedir⁸²⁹.

İbn Bîbî eserinin daha önceki sayfalarında Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin Suriye Bölgesi'nde asker toplama işinde amacına ulaştığını belirtmekte, hatta bazı ayrıntıları da vermektedir. Ona göre Şemseddîn İsfahânî bölgede Hârezmlilerden, Ba'lebekîlerden, Kıpçaklardan ve Kürtlerden oluşan çok kalabalık bir ordu toplamayı başarmıştır. Bu kuvvetlerin 6 aylık erzak masrafını da peşin olarak ödemiştir. Onlar için gerekli tüm araç ve gereçleri de tedarik etmiştir. Bu kuvvetlerle birlikte Selçuklu topraklarına hareket edileceği

⁸²⁸ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 514. Bu konu hakkında ayrıca bk. İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 314, 326-327; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 276; Özbek, 2018: 197-199; Kılıç, 2019b: 78. Türkiye Selçuklu-Halep Eyyûbî ilişkilerinden bahseden Simon De Saint Quentin, Halep Eyyûbîleri'nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e tâbi olduklarını ve her istediğinde 1000 mızraklı asker göndermekle mükellef olduklarını ifade etmektedir (Saint Quentin 51).

⁸²⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 519-520; İbn Bîbî (trc.) II, 66-67; İbn Bîbî (muhtasar) 215. Krş. Yazıcızâde *tevârih* 551-552; Turan, 1971: 432; Kaymaz, 2009: 91; Öngül, 2017: 228; Keleş, 2018: 179. İlhan Erdem Nâsiheddîn-i Farsî'nin gönüllü olarak Halep'ten 1500 kişilik bir kuvvetle yardıma geldiğini belirtmektedir (Erdem, 1995: 86). Ancak İbn Bîbî'nin verdiği sayı tam olarak 2000 kişidir (İbn Bîbî (tıpkıbasım) 520; İbn Bîbî (trc.) II, 67).

sıralarda Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Köseadağ'da Moğollara mağlup olduğu ve Selçuklu kuvvetlerinin ülkenin dört bir yanına dağıldığı haberi gelmiştir. Bunun üzerine Şemseddîn İsfahânî dağıttığı malları geri toplayıp, istihdam ettiği orduyu dağıtmaya başlamıştır. Harcadığı para ve verdiği malların bir kısmını rahatlıkla almayı başarmıştır. Ancak ordunun dağıtıldığını duyan bazı kuvvetler aldıkları paralarla birlikte kaçmışlardır⁸³⁰. Görüldüğü gibi Emîr Şemseddîn İsfahânî topladığı askerleri zamanında yetiştiremediği gibi bu kuvvetler için sarfettiği bir kısım para ve malı da kaybetmiştir. Buradan toplanan kuvvetlerin Halep kuvvetleri ile birlikte h. 640 senesi Zilhicce'sinde (Mayıs-Haziran 1243) Selçuklu topraklarına hareket etmeleri durumunda belki de Köseadağ'da Selçuklu kuvvetlerinin yok edilmesinin zararını telafi etmek mümkün olabilecekti.

Kaynakların verdiği bilgiler ışığında Türkiye Selçukluları'nın başka güçlerle de irtibata geçtikleri anlaşılmaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere ikna edilmesi planlanan Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in isteğini kabul ederek gerekenleri yapacağı konusunda söz vermiştir. Sultanın elçileri belirlenen yerlere ulaştıktan sonra uç bölgelerden haberciler gelerek görevin başarılı olduğunu ve her taraftan asker toplanmaya başladığını bildirmişlerdir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ise bahar mevsiminin gelmesiyle birlikte kıştan beri hazırlık yapmakta olan ıktâlara bağlı sipahilerden (عساكر قديم) başka Sermarî (سرمای), Gencevî (كنجوى), Gürcü (كرجى), Uçlu (اوجى), Frank (فرنك), Kaymer (قيمرى) ve Kıpçak (قفچاق) paralı askerlerinden oluşan 70.000 süvari ile Sivas'a hareket etmiştir. Sultan ordusuyla birlikte seçkin adamlarını ve hiçbir zaman yanından ayırmadığı haremını de beraberinde götürmüştür. Kendisi Sivas'ta Meyyâfârikîn, Suriye ve Kilikya bölgelerinden gelecek kuvvetleri beklemeye başlamış, eğlenmekle, çevgan oynamakla ve avlanmakla vakit geçirmiştir⁸³¹. Süryani Ebu'l-Ferec de sultanın eşi görülmemiş bir hazırlık yaparak Moğollara

⁸³⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 535-536; İbn Bîbî (trc.) II, 79; İbn Bîbî (muhtasar) 223. Krş. Yazıcızâde *tevârih* 564-565; Topçu, 2019: 42.

⁸³¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 519-520; İbn Bîbî (trc.) II, 66-67; İbn Bîbî (muhtasar) 215. Krş. Yazıcızâde *tevârih* 551-552; Turan, 1971: 432-433; Alptekin, 1992: 305; Kaymaz, 2009: 91; Koca, 2015: 54; Öngül, 2017: 228; Göksu, 2018: 240. Münecimbaşı da Türkiye Selçukluları'nın hazırlık sürecini İbn Bîbî'ye benzer bir şekilde anlatmaktadır. Ona göre Erzurum düştükten sonra Selçuklu emîrleri Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e hazinesinin kapılarını açarak askerlerine bolca para vermesini ve etraf hükümdarlarından destek kuvvetleri istemesini önermişlerdir. Bunun yanında Münecimbaşı sultanın Sivas'a hareket ettiği sırada yanında bulunan hassa süvarilerini İbn Bîbî'nin 70.000 rakamının aksine 50.000 olarak kaydetmektedir (Münecimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 80).

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in savaş alanına haremını getirmesi mevzusuna Ermeni Müverrih Kiragos da değinmektedir. Ona göre sultan savaş alanına kalabalık bir kafil, kadınları, odalıkları, altın ve gümüş eşyaları,

karşı bir ordu oluşturduğunu, bu ordunun da kendi askerlerinden, Yunanlılardan (اليونانيين), Frenklerden, Gürcülerden, Ermenilerden (الارمن) ve Araplardan meydana geldiğini belirtmektedir⁸³².

Kaynaklardan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ordusunda farklı milletlerden askerlerin olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma ışık tutan Hayton'un da belirttiğine göre Baycu'nun harekete geçmesi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i oldukça ürkütmüş ve pek çok millettten oluşan bir ordu toplamaya başlamasına sebep olmuştur. Gerek paralı askerlerin tedarik edilmesi, gerekse de komşu devletlerden yardım talebiyle büyük miktarda para harcayan sultan büyük bir ordu toplamıştır⁸³³. Bununla birlikte bu orduda Kilikya Ermeni hâkiminin birliklerinin olup olmadığı tartışmalıdır. İbn Bîbî, Ermeni Hâkimi Hetum'un kendi askerlerini getirmeyi ve ayrıca paralı Frank askeri tedarikini kabul ettiğini belirtse de Hetum'un Köseadağ Savaşı sırasında sultanın yanında olduğuna dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Durumu ortaya koyan Süryani Ebu'l-Ferec, sultanın 1243 yılında Doğu Romalılarından ve Franklardan süvariler elde ettiğini kaydetmektedir. Ayrıca Humus ve Meyyâfârikîn hâkimlerinin sultanla anlaştıklarını ancak sözlerinde durmadıklarını belirtmektedir. Öte yandan Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'un bizzat Kayseri'ye sultanın yanına geldiğini, onun tarafından çok iyi karşılandığını ve yardım vaadinde bulunmasına rağmen sözünde durmadığını vurgulamaktadır⁸³⁴. Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'un aşağıda ayrıntıları görüleceği üzere Köseadağ sonrasındaki faaliyetleri gerçekten de Türkiye Selçukluları'na savaş sırasında kendi kuvvetleriyle destek vermediğini, Moğollara karşı savaşmayıp savaş sonrası durumdan istifadeyle Moğollara tâbiyete koştuğunu göstermektedir. Nitekim Süryani Ebu'l-Ferec açık bir şekilde Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'un Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e yardım sözü vermesine rağmen sözünde durmayarak, vaadettiği

saltanatına ait tüm debdebe ve tantana ile birlikte gelmiştir. Ayrıca yanında avlanma zevki için beslediği vahşi hayvanları da getirmiştir. Bütün bunları yanında getirmesinin maksadı ise Moğollara onlardan korkmadığını göstermektedir (Kiragos *vekayinâme* 51).

⁸³² Ebu'l-Ferec *muhtasarü 'd-düvel* 440; Ebu'l-Ferec *muhtasarü 'd-düvel* (trc.) 19.

⁸³³ Hayton *historia* 88-89.

⁸³⁴ Ebu'l-Ferec *tarihü 'z-zamân* 286-287; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 541. Simon De Saint Quentin'e göre Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum Kayseri'ye Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in huzuruna geldiği zaman çok iyi karşılanmış, kendisi için devletin zenginliğini gösteren protokol kaideleri uygulanmıştır. Onun için saç yapılmış ve kendisine altın ve gümüş kaplar hediye edilmiştir (Saint Quentin 50). J. P. Fallmerayer de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in topraklarına saldıran 30.000 kişilik Moğol kuvvetine karşı koymak için bütün müttefiklerinden yardım istediğini Kilikya Ermeni hâkiminin hediye ve vaatlerle sultanın yanına geldiğini ancak askerlerini getirmediklerini belirtmektedir. Öte yandan el-Cezîre mıntıkasındaki devletlerden de sadece Halep Eyyûbîleri'nin yardıma geldiğini kaydetmektedir (Fallmerayer, 2011: 112-113).

yardımlı savaşın neticesi belli olana kadar beklettiğini belirtmektedir⁸³⁵. Kilikya Ermeni hâkiminin Türkiye Selçuklu ordusuna kendi kuvvetleriyle birlikte iltihak etmediği ortada olmakla birlikte, yine de birtakım Ermeni kuvvetlerinin Selçuklu kuvvetleri arasında bulunduğu rivayet edilmektedir. Zira Türkiye Selçukluları'na tâbi olan tek Ermeni siyasi teşekkülü Kilikya Ermenileri değildi. Bunlar arasında Van'daki bir Ermeni prensliği de bulunmaktaydı ve ismi bilinmeyen bir Ermeni prens oradan gelerek Köseadağ Savaşı'na Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in yanında katılmıştır⁸³⁶. Ayrıca Kilikya'daki Lambron (Çamlıyayla) Ermeni Beyi de Türkiye Selçukluları'na tâbiydi ve her sefer için onlara 29 mızraklı asker vermekle yükümlüydü⁸³⁷. Yukarıda Ebu'l-Ferec'in bahsettiği Selçuklu ordusundaki Ermeni kuvvetlerinin Lambron Beyi ve Van'daki Ermeni prensinin kuvvetleri olması kuvvetle muhtemeldir.

Türkiye Selçukluları'nın ordusunda bulunan diğer bir unsur Frank paralı askerlerdir. Frank paralı askerler yükselme devrinde Türkiye Selçuklu ordusunda aktif olarak görev almışlar, yukarıda ayrıntıları görüldüğü üzere Babaî ayaklanmasının bastırılmasında da kilit rol üstlenmişlerdir. Bu sebeple devlet için şimdiye kadar oluşan en büyük tehdit karşısında da Franklar istihdam edilmişlerdi. O sıralarda Selçuklu ordusunda hizmet eden Franklar hakkında elimizde bazı özel veriler mevcuttur. Bunlardan birisini veren Simon De Saint Quentin'e göre Selçuklularla birlikte Moğollara karşı savaşan Franklar arasında Guillaume de Brindisi ve Raymond Gascon isimli şövalyeler de bulunmaktaydı. Bu iki şövalye Köseadağ Savaşı'ndan önce Erzincan yakınlarında Moğollar tarafından esir alınmışlardır⁸³⁸. Burada adı

⁸³⁵ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 287; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 542. Simon De Saint Quentin, Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum hakkında diğer kaynaklarda tesadüf edilmeyen bir söylentiye nakletmektedir. Ona göre Moğollar kendilerine önce direnen sonra da teslim olan Kayseri ahalisini katletmek ve şehri tahrip etmek ile meşgulken Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'un askerleriyle gelmekte olduğu söylentisi yayılmıştır. Moğollar bunu duydukları an gece vakti Kayseri önlerinden geri çekilmiş, Hetum'un gelmeyeceğini öğrendikleri zaman da geri dönmüşlerdir (Saint Quentin 57-58). B. Dashdondog'a göre Hetum, Kilikya Ermenileri'nin önde gelenlerinin Moğollara karşı savaş konusundaki isteksizlikleri sebebiyle Selçuklulara yardım göndermemiştir (Dashdondog, 2011: 62).

⁸³⁶ Korobeinikov, 2014: 88.

⁸³⁷ Saint Quentin 51. Lambron Hâkimi Konstantin Türkiye Selçukluları'na tâbi olmuş Sultan I. Alâeddin Keykubâd ve halefi II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e hizmet etmiştir (Korobeinikov, 2014: 87).

⁸³⁸ Simon De Saint Quentin, Moğolların bu iki şövalyeyi esir aldıktan sonra eğlenmek maksadıyla birbirleri ile savaştırmaya karar verdiklerini, ancak bu iki şövalyenin kendi aralarında anlaşarak birbirleriyle savaşmak yerine Moğollara karşı son bir savaş vermeyi tercih ettiklerini belirtmektedir. Nihayetinde savaşarak ölen bu iki şövalyenin ölürken 15 Moğolu katlettiklerini ve 30 tanesini de yaraladıklarını rivayet etmektedir. (Saint Quentin 53). Burada bizim için önemli olan Selçuklulara hizmet eden iki Frank paralı askerinin isminin kayıtlara geçmiş

geçen Franklar yanında iki kişinin ismine de Korykoslu Hayton'da tesadüf edilmektedir. Kayda göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Moğollara karşı 2.000 Latin paralı askeri tedarik etmişti ve bunların başında Kıbrıslı Johannes de Liminata ile Venedikli Bonifacius de Monilis bulunmaktaydı⁸³⁹. Bu kaynaklara ek olarak Cüzcanî de açıkça Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Moğollara karşı Franklarla anlaşarak ordu toplamaya başladığını belirtmekte, bu vesileyle açıkça Selçuklu ordusundaki Franklara işaret etmektedir⁸⁴⁰.

Frank paralı askerlerin Selçuklu ordusunda bulundukları kesin olmakla birlikte esasında hangi ülke ve coğrafya üzerinden tedarik edildikleri tartışmalıdır. Josef Matuz'a göre Türkiye Selçukluları ordusunda hizmet eden, ancak Trabzon'dan mı yoksa İznik'ten mi geldikleri belli olmayan Rum şövalyeler bulunmaktaydı⁸⁴¹. Bunun dışında en azından bir kısım paralı Frank askerinin Selçuklular tarafından nereden tedarik edildiklerini ispatlayan bir veriye Mısır Kilisesi Patrikleri Tarihi kayıtlarında tesadüf edilmektedir. Burada müellif tarafından Moğolların Türkiye Selçuklu topraklarına saldırılarından bahsedildikten hemen sonra, bir grup Frank'ın Selçuklu topraklarından elleri boş ve perişan bir halde Alman Kralı'nın yanına döndükleri belirtilmektedir. Ayrıca Franklardan ve Moğollardan pek çok kişinin öldüğü zikredilmektedir⁸⁴². Burada verilen bilgi pek çok gerçeğe işaret etmektedir. İlk olarak açık bir şekilde Selçuklu topraklarına giderek Moğollara karşı savaşan paralı Frank askerlerinin varlığını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Selçuklu ordusuyla birlikte onların da aktif savaşa katıldıkları ve mağluben geri döndükleri anlaşılmaktadır. Bu bilgi Selçuklu ordusunda bulunan bazı paralı Frank askerlerinin Haçlılardan tedarik edildiğini göstermesi bakımından da önemlidir. Tüm bunlara ek olarak Haçlılardan tedarik edilerek Moğollara karşı oluşturulan orduda istihdam edilen bu askerlerin, Türkiye Selçukluları tarafından nasıl tedarik edildikleri

olmasıdır. Zira Simon De Saint Quentin'in hikâyeyi yine dindaşlarının kahramanlığına bağlamak için abarttığı ortadadır. Simon De Saint Quentin'in anlattığı bu hikâyenin farklı bir versiyonu için ayrıca bk. *Grandes Chroniques de France* 322r.

⁸³⁹ Hayton *historia* 89. Burada adı geçen iki paralı asker liderinden Venedikli Bonifacius de Monilis'e 1255 yılında Selçuklu topraklarından geçen Fransisken Misyoner Keşişi Ruysbroeckli Willem Türkiye Selçuklu başkenti Konya'da tesadüf etmiştir. Kendisi o tarihte Cenevizli ortağı Nicholas De Santo Sior ile birlikte Türkiye şapını tekeline almış bulunuyordu (Ruysbroeckli Willem 281-282. Bu konu için ayrıca bk. Cahen, 2016: 139 n. 28). Venedikli Bonifacius de Monilis'in Köseadağ Savaşı'nda mağlubiyet yaşanmasına rağmen sultana sağladığı yararlılık sebebiyle Türkiye şap ticaretini tekeline alma imtiyazı elde etmiş olması ihtimal dâhilindedir.

⁸⁴⁰ El-Cüzcanî *tabakât-ı nâsirî* 100-101.

⁸⁴¹ Matuz, 1973: 190-191.

⁸⁴² Kirilisü's-Sâlis *tarih-i batârike* IV/2, 144-145. Metinde Alman Kralı (الانبرور صوب الألمان) olarak kaydedilmektedir ve naşirin de belirttiği gibi bu kişi Kutsal Roma-Germen İmparatoru II. Frederick'tir (Kirilisü's-Sâlis *tarih-i batârike* IV/2, 294, dn. 5).

meselesi de bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kuvvetlerin iki yoldan tedarik edilmiş olmaları mümkündür. Bunların ilki Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin Suriye bölgesine asker toplamak üzere geldiği sırada bu kuvvetleri tedarik etmiş olması ihtimalidir. İkincisi ve bizce daha kuvvetle muhtemel olanı ise bu kuvvetlerin dindaşları ve yakın ilişki içerisinde bulundukları Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum eliyle tedarik edilmiş olmalarıdır. Nitekim yukarıda İbn Bîbî'den de öğrenildiğine göre Selçuklu devlet erkânının ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kararıyla Hetum'a paralı Frank askeri tedarik etmesi için bolca para verilmişti. Dolayısıyla Mısır Kilisesi Patrikleri Tarihi müellifinin işaret ettiği bu paralı Frank kuvvetleri Türkiye Selçukluları'na tâbi olan Hetum marifetiyle ve Selçukluların parasıyla tedarik edilmiş olmalıdırlar. Bu durumu destekleyen bir veriyi Haçlı Jean De Joinville de vermektedir. Ona göre Moğollara karşı Türkiye Selçukluları'nın verdiği savaşın şöhreti Kıbrıs'a kadar ulaşmış, bazı Haçlı askerleri de bu savaşa katılarak ganimet elde etmek için Ermeni topraklarına gitmişlerdir. Ancak hiçbirisi geri dönememiştir⁸⁴³. Jean De Joinville'nin kaydı da Türkiye Selçuklu ordusunda istihdam edilen Haçlı/Frank kuvvetlerinin bir kısmının Kilikya Ermenileri üzerinden geldiklerini ispatlamaktadır. Yukarıda işaret ettiğimiz üzere Moğollara karşı savaşa kendi kuvvetleriyle katılmadığı anlaşılan Hetum, en azından paralı Frank askerlerinin tedarik edilmesini sağlamışa benzemektedir. Ancak en nihayetinde bu kuvvetler yaşanan Köseadağ mağlubiyetinden ötürü umdukları ganimetlerden ve verilen vaatlerden yoksun kalmışlardır. Üstelik bir kısmı Moğollara karşı mücadelede hayatlarını kaybederek geri dönememişlerdir.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Moğollarla nihaî olarak karşılaşmadan evvel kurmaya çalıştığı Moğol karşıtı bloğa dâhil olduğu belirtilen diğer bir güç Trabzon Rum İmparatorluğu'dur. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Köseadağ öncesi süreçte Türkiye Selçukluları'na tâbi bulunduğu ve bir miktar kuvvet göndermek zorunda olduğuna işaret edilmektedir⁸⁴⁴. Öte yandan araştırmacılar tarafından bölge siyasi güçleri için ortak tehdit olan Moğollar karşısında Doğu Roma (İznik) İmparatorluğu'nun ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile ortak hareket ettiklerine vurgu yapılmaktadır. Bazı araştırmacılar ise açık bir şekilde Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Moğollara karşı Selçuklularla birlikte savaştıklarını söylemektedirler⁸⁴⁵.

⁸⁴³ Jean De Joinville 83-84. Ayrıca bk. Göksu, 2018: 247 dn. 46.

⁸⁴⁴ Saint Quentin 51. Ayrıca bk. Kaymaz, 2009: 90-91; Ayönü, 2014: 250-251.

⁸⁴⁵ Vasiliev, 2016: 597; Karpov, 2016: 579-580.

4.5. Moğolların Selçuklu Arazisine Girişi ve Köseadağ Savaşı

Türkiye Selçuklu Tarihi'nin en büyük felaketi adım adım yaklaşırken gerçekleştirilen destek arama çabalarından sonra Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, toplayabildiği kuvvetlerle harekete geçmiştir. Sultanda ve emîrlerinde Moğolların saldırdığı her yerde görülen panik ve ülkenin diğer arazilerini Moğolların istila etmesini engelleme sabırsızlığı gözlenmektedir⁸⁴⁶. Sultan, Sivas'ta Meyyâfârikîn Eyyûbîleri'nden ve Kilikya Ermenileri'nden gelecek destek birliklerini beklerken, devletin casus ve muhbirleri vasıtasıyla Baycu Noyan'ın çeşitli bölgelerden topladığı çok kalabalık bir orduyla Selçuklu topraklarına doğru gelmekte olduğu haberini almıştır. İbn Bîbî'nin kaydettiğine göre Moğolların harekete geçmiş olmasını ve yardım birliklerinin gecikmesini göz önünde bulunduran Selçuklu emîrleri, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e Sivas'ı tahkim ettirerek burada destek kuvvetlerini beklemeyi tavsiye etmişlerdir. Ayrıca Sivas'ta yapılacak bir savunma savaşının Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'nin getireceği 50.000 kişilik kuvvetten daha faydalı olacağını belirtmişlerdir⁸⁴⁷. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ise Moğolların kendi topraklarına doğru gelmekte olduklarını haber alınca yardım birliklerini beklemenin artık bir fayda vermeyeceğini ve harekete geçmek zorunda olduğunu düşünerek Moğolları daha doğuda karşılamak üzere Sivas'tan hareket etmiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere Selçuklu emîrleri sultana Sivas'ta bir savunma savaşı yapmasını ve yardımcı kuvvetleri burada beklemesini tavsiye etmişlerdi. Ancak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev bu tavsiyeye uymamıştır. İbn Bîbî'nin verdiği bilgilere göre sultanın emîrlerin tavsiyesine uymasını engelleyen en önemli faktör, genç ve tecrübesiz emîrlerin onu Sivas'ta beklemenin anlamsız olduğuna ikna etmeleriydi. İbn Bîbî'ye göre genç emîrler gençliğin verdiği gurur, ordularına ve zenginliklerine olan aşırı güven sebebiyle tecrübeli emîrlerin tavsiyelerine uymamışlar ve sultanın da uymasını engellemişlerdir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Sivas'tan ayrılmadan önce birkaç emîr ve bir grup askeri gerekli geçitleri tutmaları için önden göndermiştir. Yardım birliklerinin gelmesi gecikmeye devam edince Emîr Muzaffereddîn Veşablaş oğlu

⁸⁴⁶ Cahen, 2002: 95.

⁸⁴⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 520-521; İbn Bîbî (trc.) II, 67; İbn Bîbî (muhtasar) 215. Ayrıca bk. Yazıcızâde *tevârih* 552; Turan, 1971: 433; Çakmak, 1990: 69-70; Kaymaz, 2009: 92; Koca, 2015: 55-56; Öngül, 2017: 229; Anonim *Selçuknâme* de Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emîrlerinin tavsiyelerine kulak asmadığını ve Moğolları küçümsemeye devam ettiğini kaydetmektedir (Anonim *selçuknâme* 43). Ancak diğer kaynaklardaki ayrıntıların gösterdiği vechile sultan Moğolları oldukça ciddiye almış ve emîrlerin Sivas'ta savunma savaşı yapma dışındaki tüm önerilerini dikkate alıp uygulamıştır.

Nizâmeddîn Sührâb⁸⁴⁸ ve Visakbaşı Garib sultanın huzuruna gelerek “*Tüccar ve pazar esnafı gibi Sivas’ta oturuyoruz. Evlerimize bağlılığımızdan burada kalma bahanesi arıyoruz. Biz burada vakit geçirirken Erzincan ve bağlı yerlerin halkı Moğol ordusunun öldürücü kılıcına yem olmaktadır. Bizim önerimiz, Moğollarla Tebriz ve Nahcivan önlerinde karşılaşmaktır. Düştüğümüz korku ve dehşet hali devam ederse, Sivas’ın bir konak dışına çıkamayız*” demişlerdir⁸⁴⁹.

İbn Bîbî’ye göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev en nihayetinde çevgan, halka kapma ve binicilik gibi etkinliklerde cesaret ve yiğitliklerine şahit olduğu genç emîrlerin tavsiyesine uymuştur. Sonraki gün sultan normal kuvvetlere ek olarak 80.000 süvariden oluşan ordusuyla Köseadağ mevkiine hareket etmiştir⁸⁵⁰. Arap kaynaklarının bahsettiğine göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in ordusuyla birlikte gelip yerleştiği Köseadağ mevki (کوسا داغ), Erzincan Akşehir’indeki ovaya hâkim ağaçsız bir dağdı⁸⁵¹. Osman Turan ise kaynakların bahsettiği Köseadağ isimli mevkiinin günümüzde Sivas’a bağlı Zara ile Su Şehri arasında bulunan bir dağ olarak halen mevcut olduğunu ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in bu dağın kuzey tarafında Kelkit Çayı’na yakın bir düzlükte sırtını dağa yaslayarak ordugâh kurmuş olması gerektiğini ifade etmektedir⁸⁵². Arap kaynaklarından Bedreddîn Aynî ve

⁸⁴⁸ Kaynaklarda ismi “*Muzaffereddîn Veşablaş oğlu Nizâmeddîn Sührâb*”, “*Muzaffereddîn Oğlu*”, “*Muzaffereddîn Mahmûd’un Oğlu*” ve “*Muzaffereddîn Oğlu Nizâmeddîn*” olarak geçen bu emîr, Dânişmendli hükümdarı Yağıbasan’ın oğlu Muzaffereddîn Mahmûd’un oğludur. Kendisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kesik, 2017b, 153-154; Solmaz, 2018: 705-721.

⁸⁴⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 520-521; İbn Bîbî (trc.) II, 67; İbn Bîbî (muhtasar) 215-216. Krş. Yazıcızâde *tevârih* 552; Turan, 1971: 433; Alptekin, 1992: 305-306; Kaymaz, 2009: 92; Koca, 2015: 55-56; Öngül, 2017: 229; Solmaz, 2018: 708-709. Tecrübesiz emîrlerin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’i Sivas’tan çıkmaya ikna etme sürecini Münecimbaşı biraz farklı anlatmaktadır. Ona göre sultanı ikna edenler genç, rezil ve sefih kişilerdi. Sultana Sivas’ta yardım kuvvetlerini beklemektense kendi kuvvetleriyle Moğolların üzerine yürümesini tavsiye etmişlerdir. Ayrıca doğrudan kendi kuvvetleriyle değil de yardımcı kuvvetlerin desteğiyle zafer kazanması durumunda çevre hükümdarların sultanın kuvveti hakkındaki düşüncelerinin olumsuz yönde değişeceğini belirtmişlerdir (Münecimbaşı *câmiü’l-düvel* II, 80).

⁸⁵⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 521-523; İbn Bîbî (trc.) II, 68.

⁸⁵¹ Aynî *ıkdü’l-cümân* I, 118-119; Baybars el-Mansûrî *zübdetü’l-fikre* 21. Hamdullah Müstevfî-i Kazvinî’ye göre de Türkiye Selçukluları’nın ve Moğolların karşılaştıkları mevki Köseadağ (کوسه طاق) ismini taşımaktadır (Kazvinî *zafernâme* 293a).

⁸⁵² Turan, 1971: 433 dn. 50. Ayrıca bk. Çakmak, 1990: 70; Kaymaz, 2009: 92-93; Öngül, 2017: 229. Erdal Eser, bölgede yaptığı yüzey araştırmalarında Köseadağ’da bulunan Sakar Öküz Çeşmesi mevkisinin halk arasında Selçuklu Ordugâhı olarak anıldığını tespit etmiştir. Her yıl düzenlenen Köseadağ Savaşı etkinlikleri de burada icra edilmektedir (Eser, 2018: 255). Ancak burasının gerçekten Türkiye Selçuklu ordusunun ordugâhı olup olmadığı belli değildir.

Rükneddîn Baybars Selçuklular ile Moğollar arasında gerçekleşen savaşın yerini Erzincan Akşehir'i (اقشهر زنجان)'deki ova olarak kaydetmektedirler⁸⁵³. Simon De Saint Quentin de Arap kaynaklarına paralel bir şekilde Moğolların Türklerle çarpışmak için Erzincan yakınlarındaki Akşehir'de toplandıklarını belirterek savaşın burada cereyan ettiğine işaret etmektedir⁸⁵⁴. Nitekim Osman Turan da Selçuklu ordusunun toplandığı yerin Köseadağ mevkiî olduğunu belirttikten sonra muharebenin Akşehir yakınlarında bulunan ovada gerçekleştiğine işaret etmektedir⁸⁵⁵. Enver Konukçu'ya göre ise Moğollar Zara Vadisi'ni tamamen kapatıp Şuşehri istikametinde harekete geçen Türkiye Selçuklu kuvvetlerini Erzincan Akşehir'i'nde karşılamışlardır. İki tarafın nihai mücadelesini verdiği yer ise adını Köseadağ'dan alan akarsu yakınlarıdır⁸⁵⁶. Dolayısıyla kaynakların ve araştırmacıların verdiği bilgilerden Köseadağ Savaşı'nın Erzincan Akşehir'i'nde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Türkiye Selçuklu kuvvetleri Köseadağ'a ulaştıkları zaman geniş otlaklar, bol su kaynağı ve sağlam mevziler bulmuşlar, düşmanlar tarafından ulaşılamayacak konumdaki bir yere yerleşmişlerdir. Burada sultan yardımcı kuvvetleri beklediği sırada Baycu Noyan'ın 40.000 kişilik bir kuvvet ile Erzincan'ın Akşehir Ovası'na ulaştığı haberi gelmiştir. Bu haber üzerine sultanın yakını (خاص الخاص) olan emîrlar beklenen fırsatın ayaklarına geldiğini düşünerek sevinmişlerdir. Genç ve tecrübesiz emîrların bu durumu üzerine tecrübeli emîrlar sultanı uyarma ihtiyacı hissetmişlerdir. İbn Bîbî'nin naklettiği kadarıyla Sâhib Mühezzibeddîn, Gürcü oğlu Zâhireddîn ve Beylerbeyi hep birlikte sultanın huzuruna çıkarak:

“Boş hayallerle kendimizi tehlikeye atmamız, askeri yok yere zahmete ve sıkıntıya sokmamız yakışık almaz. Yerleştiğimiz bu mevzi, düşman baskınından hiçbir endişe duyulmayacak bir yerdir. Mevzinin sağlamlığı, menzillerin geçilmezliği, hayvanlar için otun bolluğu, böyle durumlarda çok büyük ve bulunmaz bir avantajdır. Her ne kadar imkânsız olsa da onların geçidi geçip gelmeleri durumunda da askerlerimiz rahatlıkla onlara karşı koyabilir. İş, saltanat devletinin istediği şekilde sonuçlanır. Ayrıca Sis hükümdarının da 3.000 kişilik Ermen ve Frank süvariyle 2 gün sonra bize katılacağı haberini aldık. Onların fazla kişiyle bize katılmaları bizim için büyük destek olur” demişlerdir⁸⁵⁷.

⁸⁵³ Aynî *ıkdu'l-cümân* I, 118-119; Baybars el-Mansûrî *zübdetü'l-fikre* 21. Süryani Ebu'l-Ferec'e göre Erzincan Akşehir'i müttefik Türkiye Selçuklu-Eyyûbî kuvvetlerinin Celâleddîn Hârezmşah'ı mağlup ettikleri yerdî (Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 429; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 528; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 286). Kaynakların Erzincan Akşehir'i olarak kaydettikleri yerin günümüzde Sivas'a bağlı olan Su Şehri ilçesi olduğu düşünülmektedir. Bu konu hakkında bk. D. Ayan, 2017: 23-36.

⁸⁵⁴ Saint Quentin 58.

⁸⁵⁵ Turan, 1971: 433-434.

⁸⁵⁶ Konukçu, 2006: 55.

⁸⁵⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 521-523; İbn Bîbî (trc.) II, 68. Krş. Turan, 1971: 433-434; Kaymaz, 2009: 93; Koca, 2015: 57; Solmaz, 2018: 709.

Selçuklu emîrlerinin yukarıdaki tavsiyesi üzerine Emîr Muzaffereddîn Oğlu tepki göstererek Hristiyan askerlerinin korkak olduğunu, Sis'ten gelecek kuvvetlere lüzumundan fazla önem verildiğini, sultanın bu kadar büyük bir orduya sahipken Sis'ten gelecek kuvvetlere zaten ihtiyacı olmadığını belirtmiştir. Ayrıca kendisinin komutasına orduda mevcut olan Franklardan 1.000⁸⁵⁸ süvari verilmesi durumunda Moğolları tek başına mağlup edebileceğini iddia etmiştir. Emîr Zâhireddevle ise bu iddiaya cevaben durumun oldukça ciddi olduğunu ve devletin Moğollar karşısında büyük bir tehdit altında olduğunu belirtmiştir. Ayrıca böyle mühim bir vaziyette bunun gibi boş iddiaların sultanın huzurunda dile getirilmesinin hiç de doğru olmadığını ifade etmiştir. Bu tehlikeli durum karşısında ihtiyatlı olunması ve mantıklı hareket edilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. İbn Bîbî'ye göre Zâhireddevle'nin bu sözleri üzerine Muzaffereddîn Oğlu şarâbın verdiği sarhoşluk ve gençliğin verdiği hiddetle Zâhireddevle'ye küfretmeye başlamıştır. Bunun üzerine Emîr Mühezzibeddîn de devreye girerek Muzaffereddîn Oğlu'nu azarlamıştır. Sultanın huzurunda yaşanan bu tartışma ve saygısızlıklara şahitlik etmelerine rağmen diğer büyük emîrler herhangi bir şey söylemeden dağılmışlardır⁸⁵⁹.

Emîr Muzaffereddîn oğlu Nizâmeddîn Sührâb'ın Moğollarla savaşmak için gösterdiği aşırı cesaret ve aceleciliğe Türkiye Selçuklu Tarihi'nin önemli kaynaklarından birisi olan *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'da da temas edilmektedir. Buradaki kayıta kendisinin sarhoşluğun etkisiyle: “*Eğer estağfurullah, Tanrı onlarla olsa bile, başka emîrlere ihtiyaç duymadan tek başıma Moğol ordusuna saldırırım*” dediği rivayet edilmektedir⁸⁶⁰. Buraya kadar ayrıntıları İbn Bîbî tarafından verilen sürecin değerlendirilmesi gerekirse birkaç önemli hususa dikkat çekilmelidir. İlk olarak Türkiye Selçukluları'nın Moğollara karşılık vermek üzere merkez ordularını toplamayı başardıkları, ancak tâbi güçlerden yardımcı kuvvet almakta zorlandıkları anlaşılmaktadır. Buna rağmen 80.000 süvari ve diğer kuvvetlerden oluşan kalabalık bir ordunun Moğol ilerleyişini durdurmak maksadıyla toparlanabildiği görülmektedir. Ayrıca Moğollarla nihâî karşılaşmanın vuku bulacağı stratejik Köseadağ Mevkii'ne yerleşmesine kadar Selçuklu kuvvetlerinde büyük bir zaafa da tesadüf edilmemektedir. Nitekim sıcak temas sağlanana kadar istihbarat ağı sayesinde Moğolların hareketleri ve miktarı hakkında bilgiler

⁸⁵⁸ İbn Bîbî tarafından Emîr Muzaffereddîn Oğlu'nun önce Hristiyan askerlerin korkak olduğunu söyleyip sonrasında da Moğolların hakkından gelmek için yine Hristiyan olan Frank kuvvetlerinden asker istediğinin kaydedilmesi dikkat çekici bir çelişkidir. Kaynaklardan Yazıcızâde Muzaffereddîn Oğlu'nun sultandan 10.000 Frank süvarisi talep ettiğini belirtmektedir (Yazıcızâde *tevârih* 553).

⁸⁵⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 523-524; İbn Bîbî (trc.) II, 69. Krş. Yazıcızâde *tevârih* 553-554; Turan, 1971: 434; Çakmak, 1990: 72-73; Kaymaz, 2009: 93; Koca, 2015: 58-59; Kesik, 2017b: 154; Öngül, 2017: 230.

⁸⁶⁰ Aksarâyî *müsâmeretü'l-ahbâr* 45; Aksarâyî *müsâmeretü'l-ahbâr* (trc.) 35; Solmaz, 2018: 713.

elde edilmiş, buna karşılık her defasında Selçuklu kuvvetleri daha doğuya intikal ettirilmişlerdir. Bu olumlu gelişmelere rağmen sıcak temastan hemen önce Selçuklu emîrleri arasında yaşanan tartışmalar Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev olmak üzere tüm Selçuklu erkânı arasında görüş ayrılıklarının olduğuna işaret etmektedir. En nihayetinde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev yönetim kademesinde görüş birliğinden yoksun olan ve buna karşılık çok çeşitli milletlere mensup askerlerden oluşan idaresi zor bir ordu ile dönemin en büyük siyasi gücü durumundaki Moğollarla karşı karşıya kalmıştır. Tüm bu olumsuzluklara ek olarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ordusundaki görüş ayrılıklarını ve dağınıklığı toparlayacak kudretli bir komutan özelliklerine sahip olmadığı da anlaşılmaktadır⁸⁶¹. Buraya kadar elde edilen tüm ayrıntıların kaynağı olan İbn Bîbî'nin kayıtları hakkında söylenmesi gereken başka hususlar da vardır. İbn Bîbî'nin Moğollara karşı verilen mücadeleleri anlattığı sıradaki üslubü ve ifadeleri Türkiye Selçuklu topraklarının geleceğini Moğol hâkimiyeti altında gördüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim eserini aynı gelenekten geldiği Alâeddîn Ata Melik Cüveynî'nin *Tarih-i Cihân-güşâ* isimli eseriyle aynı çizgide yazmıştır. *Tarih-i Cihân-güşâ* isimli eserin maksadı Moğolların İran'daki hâkimiyetini meşrulaştırmaktı. İbn Bîbî de mensup olduğu zümre ve Moğollarla kurduğu yakın ilişkiler sebebiyle Moğolların Anadolu hâkimiyetine oldukça sıcak bakmaktaydı⁸⁶². Dolayısıyla İbn Bîbî'nin eserinin de Moğolların Anadolu'daki hâkimiyetini meşru göstermek gibi bir maksatla kaleme alınmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim İbn Bîbî eserinin tamamında Moğollara yönelik her türlü askeri hareketi cahilce, akılsızca ve aptalca girişimler olarak tanımlamaktadır⁸⁶³. Köseadağ Savaşı öncesinde de Selçuklu topraklarını Moğol istilasından korumak gibi meşru bir gerekçeyle onların karşısına dikilmiş olan Selçuklu ordusunu Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve savaş taraftarı emîrlere üzerinden eleştirmektedir. Bu nedenle kendisinin Moğol hâkimiyeti altındaki Selçuklu topraklarında yazdığı eserinde Moğollara karşı verilen tüm mücadeleleri öznel ve taraflı bir şekilde kaleme aldığı ve Moğolları haklı çıkarmaya çalıştığı göz ardı edilmemelidir.

İbn Bîbî'nin buraya kadar naklettiklerinden Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i Sivas'tan ayrılmaya ikna eden genç emîrlere suçladığı ve bu hareketi hatalı olarak gördüğü de

⁸⁶¹ Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in özellikle Köseadağ Savaşı sırasında gösterdiği acziyet hakkında değerlendirmeler için bk. Turan, 1971: 434; Kaymaz, 2009: 95-69; Koca, 2015: 62-72; Ersan, 2018: 235; Kütük, 2018b: 298-301.

⁸⁶² Uyar, 2018: 326-327. Moğol hâkimiyeti altındaki İran'da gelişen tarih yazıcılığının Moğolların bölgedeki meşruiyetini sağlamak yönündeki çabaları hakkında ayrıca bk. Uyar, 2022a: 157-173.

⁸⁶³ Uyar, 2020: 315-322; Uyar, 2022b: 487-488.

anlaşılmaktadır. Nitekim Osman Turan da İbn Bîbî gibi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Sivas'tan ayrılmasını taktiksel bir hata olarak görmektedir. Ona göre sultan ordusuyla Sivas'ta beklemesi durumunda Moğollara karşı büyük bir avantaj elde etmiş olacaktı⁸⁶⁴. Ancak hakikatte genç emîrlerin belirttiği gibi Sivas'ta yardımcı kuvvetleri bekleyerek bir savunma savaşı yapmaya karar vermek, önceki sene yok edilen Erzurum ile Sivas arasında kalan başta Erzincan olmak üzere tüm merkezlerin aynı akıbete terk edilmesi anlamına gelmekteydi. Nitekim aşağıda ayrıntıları görüleceği üzere Sivas'tan ayrıldıktan sonra Moğolların geldiği yol üzerinde bulunan ve yerleşilen Köseadağ mevkinin stratejik konumu, Sivas'tan ayrılma fikrinin çok da isabetsiz olmadığını göstermektedir. Ancak dikkat çekici bir şekilde eserini Moğol tahakkümü altındaki Selçuklu saray çevresinde yazmış olan İbn Bîbî, Moğollara karşı gösterilen her türlü cesur adımı aptallık, cahillik, gençliğin getirdiği düşüncesizlik ve tecrübesizlik gibi kavramlarla tanımlamaktadır⁸⁶⁵. Kendisi ilk olarak Sivas'ta kalınmasını öneren tecrübeli Selçuklu devlet erkânının görüşünü destekleyip sultanı ve genç emîrleri bu teklifi kabul etmemekle suçlamaktadır. Sonrasında ise Köseadağ mevkinin tasvir ederken burasının oldukça mükemmel bir yer olduğunu anlatarak bu kez dolaylı olarak buraya gelinmesini tavsiye eden genç emîrleri ve sultanı desteklemekte, böylelikle de kendisiyle çelişmektedir. Kısacası İbn Bîbî olayları gayet dağınık ve çelişkiler yumağı içerisinde ortaya koymaktadır.

Türkiye Selçukluları'nın Moğollarla karşılaşması sürecinin ayrıntılarına dönülecek olursa bu konu hakkında kaynaklarda çokça bilgi mevcuttur. Bunun yanında Moğolların Selçuklular ile savaş için gerçekleştirdikleri hazırlıkların ayrıntılarına da rastlanmaktadır. Moğolların hazırlıkları ve tasavvurları hakkındaki ayrıntılar yalnızca Ermeni kaynaklarından elde edilmektedirler. Bunlardan birisi olan Korykoslu Hayton'a göre kendilerine Selçuklu arazilerini yoklama görevi verilen⁸⁶⁶ Moğol kuvvetleri Türkiye Selçuklu sultanının gücünden çekindikleri için savaşa girişmemişlerdir. Ancak o sırada yakınlarında bulunan bir Han oğlundan yardım talep etmişler, talepleri üzerine bazı yardımcı kuvvetler gelince de Selçuklu arazilerine yönelmişlerdir. Kendisine gelen destekle birlikte Baycu'nun emrindeki kuvvetleri

⁸⁶⁴ Turan, 1971: 434. Krş. Alptekin, 1992: 305; Turan, 2001b: 625-626; Yıldız, 2006: 181; Kaymaz, 2009: 92; Koca, 2015: Öngül, 2017: 229-230.

⁸⁶⁵ İbn Bîbî'nin çeşitli vesilelerle Moğollara karşı koymaya cesaret eden zümrelere yönelik hakaret ve eleştirileri hakkında değerlendirmeler için bk. Uyar, 2018: 328-332.

⁸⁶⁶ Altay Tayfun Özcan, kaynaklarda Büyük Moğol Kağanı Ögedey tarafından Türkiye Selçuklu arazilerinin yoklanması görevinin verildiğine dair bir kayıt olmadığını, ayrıca o tarihlerde Türkiye Selçukluları'nın zaten Moğollara tâbiyeti kabul etmiş bulunduklarını belirtmektedir (Hayton *historia* 88, dn. 327).

30.000 süvariye ulaşmıştır⁸⁶⁷. Bu rivayetle birlikte Ermeni Müverrih Kiragos'ta savaş öncesinde iki taraf arasında yaşanan ve yalnızca kendisinin naklettiği bir olaya tesadüf edilmektedir. Buna göre Moğollar Ermeni ve Ağvanî ovalarında bulunurken Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in elçileri gelerek gayet gururlu bir şekilde sultanın gücünden, şehirlerinin ve askerlerinin çokluğundan bahsetmişlerdir. Sultanın Baycu'ya orada beklemesini, bizzat kendisinin silahlarını kuşanmış olarak oraya geleceğini belirtmişlerdir. Ayrıca sultanın bizzat ordusu ve eşleriyle birlikte o senenin kışını Mugan'da geçirmeyi planladığını söylemişlerdir. Sultanın elçilerinin bu tehditleri Moğolları acele etmeye sevketmemiştir. Baycu Noyan, zaferin yalnızca Tanrı'nın istediği tarafa ait olacağını belirterek elçileri göndermiştir. Elçilerin gönderilmesinden sonra Moğollar yavaş yavaş kuvvetlerini toplamaya başlamışlardır. Daha sonra da sultanın askerlerini topladığı yere doğru harekete geçmişlerdir⁸⁶⁸.

Moğolların komutanı Baycu'nun ek Moğol destek birlikleri toplamak dışında gerçekleştirdiği başka askeri hazırlıklara dair bilgiler de mevcuttur. Buna göre Baycu Noyan Moğollara özgü bir askeri maharetle kuvvetlerini farklı gruplara taksim etmiş ve her bir grubu cesur bir komutanının emrine vermiştir. Bu grupların arasına da çeşitli yerlerden gelen yardımcı birlikleri dağıtmıştır. Böylece ordunun içinde herhangi bir ihanetin yaşanmasını engellemiştir. Daha sonra ise elinin altındaki en cesur askerleri seçip en öne yerleştirmiştir⁸⁶⁹. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Baycu Noyan'ın ordusu da sadece Moğollardan oluşmamaktadır. Bu kuvvetler arasında ordunun en ön safında yer alarak düşmanlara şiddetli saldırılar gerçekleştiren Ermeni ve Gürcü birlikleri bulunmaktaydı. Aknerli Grigor'un bahsettiğine göre Baycu Noyan'ın başarılı olmasının altında yatan asıl sebep bu Ermeni ve Gürcü kuvvetleriydi. Savaş sırasında Moğollar bunların arkasından gelerek ok atıyorlardı⁸⁷⁰.

⁸⁶⁷ Hayton *historia* 88-89. Altay Tayfun Özcan'ın belirttiğine göre Batu Han'ın gerçekleştirdiği Batı Seferi'nden dönen bir grup Moğol askeri Kafkaslar üzerinden Mugan'a ulaşmışlardır. Adı geçen bu kuvvetlerin Baycu'ya iltihak etmiş olmaları da ihtimal dâhilindedir (Hayton *historia* 88, dn. 328).

⁸⁶⁸ Kiragos *vekayinâme* 50-51. Müverrih Kiragos'un anlattığı bu elçi ve tehdit hikâyesinin Moğolların Selçuklu topraklarına saldırıları için tarihsel bir dayanak ve gerekçe uydurmak adına nakledildiği çok açıktır. Bu türden rivayetler Moğol hâkimiyeti altında yazılan pek çok tarih eserinde görülmektedir. Öte yandan bu ve benzeri rivayetlerin bir sebebi de Müslüman ve Hristiyan dünyasında bazı çevreler tarafından Moğolların Tanrı'nın gönderdiği cezalandırıcılar olarak görülmesidir. Moğolları Tanrı'nın gönderdiği uyarıcılar ve cezalandırıcılar olarak gören düşüncenin İran dünyasındaki örnekleri için ayrıca bk. Uyar, 2022a: 159-162.

⁸⁶⁹ Kiragos *vekayinâme* 51. Krş. Dashdondog, 2011: 62.

⁸⁷⁰ Aknerli Grigor 33-34.

Kösedağ Savaşı'nın ayrıntılarından evvel iki tarafın askeri kuvvetleri hakkındaki rivayetleri ele almak isabetli olacaktır. Zira bu konuda kaynaklar arasında bir ihtilaf mevcuttur. Bunlardan ilk olarak İbn Bîbî'nin kayıtlarına bakılırsa kendisinin Selçuklu kuvvetlerinin sayısını normal askerler haricinde 80.000 süvari olarak kaydettiği görülmektedir. Kendisi Moğolların kuvvetlerinin ise 40.000 kişi olduğunu belirtmektedir⁸⁷¹. İbn Bîbî'nin verdiği bu rakama karşılık Korykoslu Hayton, Selçuklu kuvvetlerinin Moğollardan çok daha kalabalık olduğunu belirtip herhangi bir rakam vermemekte, Moğolların ise 30.000 kişilik bir orduya sahip olduklarını kaydetmektedir⁸⁷². *Anonim Selçuknâme* ise Korykoslu Hayton'un tersine Selçuklu ordusunun sayısını 100.000 kişi olarak kaydedip, Moğolların sayısını vermemektedir⁸⁷³. Simon De Saint Quentin ise Selçuklu kuvvetlerinin tam sayısını vermeyip kalabalık olduklarını ima etmekte, Moğol kuvvetlerinin sayısını ise 40.000 olarak kaydetmektedir. Ayrıca Moğolların bu 40.000 kişilik kuvvetinin yalnızca öncü olduğunu bunların zafer kazanması durumunda peşlerinden başka kalabalık kuvvetlerin de gönderilmesinin planlandığını belirtmektedir⁸⁷⁴. Tarafların güçlerinin miktarı konusunda sıradışı bir bilgiye Fransisken Keşiş Willem'in anılarında tesadüf edilmektedir. Willem kendisine rehberlik yapan kişinin kölesinin Kösedağ Savaşı sırasında Moğolların yanında bulunduğunu ve onun verdiği rakama göre Moğolların 10.000 kişiyi geçmediğini nakletmektedir. Aynı şekilde Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in yanında bulunan Gürcü bir köleden de Selçuklu kuvvetlerinin tamamı süvari olan 200.000 kişiden oluştuğu bilgisini aldığını belirtmektedir⁸⁷⁵. Kösedağ'da Moğolların karşısına çıkan Türkiye Selçuklu kuvvetleri hakkında en abartılı rakamı ise 400.000 kişi ile Gürcü kaynağı Kartlis Tskhovreba kaydetmektedir. Kendisi Moğol kuvvetlerinin sayısını ise belirtmemekte, sadece içlerinde Gürcü ve Ermeni kuvvetlerinin bulunduğunu söylemektedir⁸⁷⁶. Araştırmacı Josef Matuz ise

⁸⁷¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 521-522; İbn Bîbî (trc.) II, 68. Krş. Turan, 1971: 433; Çakmak, 1990: 70-71; Kaymaz, 2009: 92-93; Koca, 2015: 54; Öngül, 2017: 228-229.

⁸⁷² Hayton *historia* 88-89. Muhammed Süheyl Takkuş'a göre içinde Gürcülerin ve Ermenilerin de bulunduğu Baycu Noyan'ın ordusu Kösedağ Savaşı öncesinde 30 ile 40.000 arasında bir rakama ulaşmıştı (Takkuş, 2007: 92).

⁸⁷³ *Anonim selçuknâme* 43.

⁸⁷⁴ Saint Quentin 58-59.

⁸⁷⁵ Ruysbroeckli Willem 280-281.

⁸⁷⁶ Kartlis *history* 333. Moğolların Gürcü topraklarını istilası sonrasında iki taraf arasındaki ilişkiler ve Moğol ordularında görev alan Gürcü kuvvetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Subaşı, 2015: 62-66; Subaşı, 2017: 455-472.

Selçuklu kuvvetlerinin tüm kuvvetlerle birlikte toplamda 80.000 kişi olduğuna işaret etmektedir⁸⁷⁷.

Türkiye Selçuklu ve Moğol kuvvetleri hakkında kaynakların verdikleri bilgiler oldukça dağınıktır. En nihayetinde Moğol ordusunun 30.000 ile 40.000 civarında, Selçuklu kuvvetlerinin ise 80.000 ile 100.000 kişilik bir mevcuda sahip olduğu düşünülebilir. Bunun dışında iki ordu için yapılan bazı tespitler vardır. Erkan Göksu'ya göre Köseadağ Savaşı öncesinde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in topladığı ordu, Türkiye Selçuklu tarihinin en mükemmel ordusu görünümündeydi. Üstelik sayı, teşkilat ve teçhizat bakımından da düşman Moğol kuvvetlerinden üstün vaziyetteydi⁸⁷⁸. Bununla birlikte Türkiye Selçuklu ordusunun Moğollara nazaran daha hantal, çok çeşitli milletlerden oluşan bir kuvvet olduğu açıktır. Selçuklu ordusu zor yönetilebilir yapısına ek olarak yönetim kademesi arasında görüş ayrılıkları ve şahsi çekişmeler bulunan tehlikeli bir vaziyetteydi. Türkiye Selçuklu ordusunun aksine Moğol kuvvetleri Baycu Noyan gibi tecrübeli bir komutan tarafından tek elden yönetilen, daha tecrübeli, daha hareketli bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte Moğol kuvvetleri de sadece Moğollardan oluşmamaktadır. Kendilerinin yanında Ermeni ve Gürcü birlikleri de bulunmaktadır. Bu kuvvetler kuvvetle muhtemel olarak Moğollar tarafından tanınmayan Selçuklu toprakları hakkında rehberlik hizmeti de görüyorlardı. Ayrıca kendileri Baycu tarafından Moğol kuvvetlerinin arasına dağıtılarak idare acziyetleri de ortadan kaldırılmıştı. Kısacası iki taraf arasında Köseadağ mevkiinde başlayacak olan savaş öncesi Selçuklu kuvvetleri çok iç acıcı bir vaziyette bulunmuyorlardı. Ancak yine de tüm olumsuzluklara rağmen Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Selçuklu emîrleri dönemin en büyük gücü olan Moğollarla karşılaşma cesaretini göstermişlerdir.

4.5.1. Köseadağ Savaşı

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in huzurunda gerçekleşen tartışmadan sonra emîrlar meclisi terk etmiş sultan ise geceyi içki meclisinde eğlenmekle geçirmiştir. Ertesi gün ise Emîr Muzaffereddîn Oğlu Moğollara saldırmak için hazırlıklara başlamıştır. Bunun üzerine Selçuklu devlet erkânı bu kez toplu halde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in huzuruna toplanarak kendisini saldırıdan alıkoymak ve biraz daha sabretmeye ikna etmek için çabalamışlardır. Ancak bu konuda başarılı olamamışlardır. En nihayetinde Muzaffereddîn Oğlu, Gürcü Oğlu Zâhireddîn, Velieddîn Pervâne, Nâsiheddîn-i Farsî ve diğer asker komutanları 3.000 Frank ve Selçuklu süvarileriyle sarp geçitlerden aşağıya inmeye

⁸⁷⁷ Matuz, 1973: 193.

⁸⁷⁸ Göksu, 2018: 237.

başlamışlardır⁸⁷⁹. Selçuklu kuvvetlerinin Moğollara karşı saldırısından bahseden diğer bir kaynak olan Aksarayî, Muzaffereddîn Mahmûd Oğlu'nun sultan ve emîrlerin saldırı için karar vermesini ve harekete geçmelerini beklemeden saldırıya geçtiğini belirtmektedir⁸⁸⁰. Nitekim bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Selçuklu taarruzu, üzerinde gereğince düşünülmeden ani bir şekilde gerçekleşmiştir.

Türkiye Selçuklu kuvvetlerinin aniden ve hızlıca böyle sarp bir mevkiden aşağıya indiklerini gören Baycu Noyan, bu kuvvetlerin hiçbir varlık gösteremeyecekleri kanaatine vararak zaferden emin olmuştur⁸⁸¹. Kuvvetlerine geçitlerden inerken yorulacak olan düşman kuvvetlerine dönüş yolları kapandığı zaman saldırılarını emretmiştir. Selçuklu kuvvetlerinin tamamı geçitlerden inip kalabalıktan ötürü geri dönüş yolu kapanınca Moğollar kararlaştırdıkları gibi saldırıya geçmişlerdir. İlk aşamada Selçuklu süvarileri atları yoruluncaya kadar Moğol saldırısına karşılık vermiş ve canla başla savaşmışlardır. Ancak sonrasında Baycu Noyan kuvvetlerine geri çekilme emri vermiştir. Moğolların mağluben kaçtığını zanneden Selçuklu kuvvetleri sultana zafer haberi göndermişlerdir. Zafer haberi alan sultan eğlence meclisi kurulmasını emrederek zafer kutlamalarına başlarken, Selçuklu süvarileri Moğolları takip etmekteydiler. Ancak Selçuklu süvarilerinin atlarının tamamen yorulduğu ve hareket etme imkânlarının kalmadığı anda Baycu Noyan'ın emriyle Moğol süvarileri aniden dönerek ok yağdırmaya başlamışlardır. Bu ani manevra ile gerçekleşen saldırı sonucunda kısa sürede Eyyûbî, Frank, Gürcü ve sınır kuvvetlerinden oluşan 20.000

⁸⁷⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 524; İbn Bîbî (trc.) II, 69-70. Krş. Turan, 1971: 435; Çakmak, 1990: 73-74; Alptekin, 1995: 306; Kaymaz, 2009: 93; Koca, 2015: 60-61;

⁸⁸⁰ Mahmûd Kerimüddîn Aksarâyî olayı aktarırken Muzaffereddîn Mahmûd'un Oğlu'nun: “*Eğer estağfurullah, Tanrı onlarla olsa bile, başka emirlere ihtiyaç duymadan tek başıma Moğollara saldırırım*” dediğini nakletmektedir (Aksarâyî *müsâmeretü'l-ahbâr* 45; Aksarâyî *müsâmeretü'l-ahbâr* (trc.) 35). Burada Mahmûd Kerimüddîn Aksarâyî'nin naklettiği bu abartılı rivayeti kaydederken kendisinin eserini Moğol tahakkümü altındaki Selçuklu topraklarında yazdığı göz ardı edilmemelidir. İbn Bîbî gibi Moğol tahakkümü altında yaşayan bir diğer Selçuklu devlet mensubu olarak Mahmûd Kerimüddîn Aksarâyî de bu gibi abartılı rivayetleri Moğolların zaferini haklı çıkarmak için nakletmektedir. Bu gibi abartılı nakilleri Moğol tahakkümü altındaki resmi tarih yazım geleneğinin bir zorunluluğu ve yansıması olarak görmek icap eder.

⁸⁸¹ Anonim *Selçuknâme*'de de Selçuklu taarruz birliklerini gören Baycu Noyan'ın: “*Rum ordusunun gücü yoktur. Bu, saf oluşturmalarından belli*” dediği kaydedilmektedir (Anonim *selçuknâme* 43). Ayrıca Gürcü kronik yazarı Kartlis de Baycu Noyan'ın kalabalık Selçuklu kuvvetlerini gördüğü zaman zaferden emin olduğunu nakletmektedir. Kendisinin verdiği bilgiye göre Baycu Noyan, kalabalık Selçuklu ordusu karşısında endişelenen Gürcü Prens Sarkis'e kendisinin Moğolları tanımadığını, Moğolların kalabalık düşman ordularını daha kolay mağlup edebildiklerini ve çokça yağma yapabildiklerini, yarın da böyle bir savaş izlemek için hazır olmasını söylemiştir (Kartlis *history* 333).

kişilik Selçuklu ordusunun büyük bir kısmı hayatını kaybetmiştir. O sırada Gürcü Emîri Şalva Oğlu sultanın âlemini sarhoş bir halde atarak kaçmaya başlamıştır. Eyyûbî kuvvetlerinin komutanı Nâsiheddîn-i Farsî ise uzun süre mücadeleye devam etmiş, ancak nihayetinde kalan birlikleri ile savaş alanını terketmiştir⁸⁸². Hamdullah Müstevfi-i Kazvinî'ye göre ise Selçuklu emîrleri Moğollara karşı sırayla savaşmış ancak hepsi de mağlup olmuşlardır⁸⁸³.

⁸⁸² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 524-525; İbn Bîbî (trc.) II, 69-70. Krş. Yazıcızâde *tevârih* 554-555; Turan, 1971: 435-436; Çakmak, 1990: 75; Alptekin, 1992: 306; Sevim ve Merçil, 1995: 472; Turan, 2001b: 625; Kaymaz, 2009: 93-94; Koca, 2015: 60-62; Öngül, 2017: 230-231. İbn Bîbî'nin naklettiğine göre Eyyûbî kuvvetlerinin komutanı Nâsiheddîn-i Farsî, savaş alanından ayrıldıktan sonra Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in huzuruna gelerek ve bizzat sultana “*Böyle bir görüş ve önlemler, böyle uğursuz çalışma arkadaşlarıyla nasıl cihângirlikten dem vurur, düşmanın karşısına çıkarsın? Ülkeyi, milleti ve devleti yok edip, Müslümanları ve bütün insanları acılara boğdun*” diyerek Selçuklu topraklarını terk edip Halep'e dönmüştür (İbn Bîbî (tıpkıbasım) 525; İbn Bîbî (trc.) II, 70-71; İbn Bîbî (muhtasar) 218). Ancak Türkiye Selçukluları adına hutbe okutup sikke bastıran birçok kez birlikte ortak düşmanlara karşı mücadele eden Halep Eyyûbîleri'nin 2.000 kişilik destek birliğinin komutanının bizzat Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in huzurunda yüzüne karşı bu sözleri etmesi ve bu şekilde ayrılıp gitmesi çok da mümkün değildir. Böyle bir olayın vuku bulduğunu düşünmek Türkiye Selçuklu devlet geleneğinin ve hükümdarlık kurumunun yok sayılması anlamına gelmektedir. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in savaş sırasında hataları olmakla birlikte bir müttefik veya tâbi güç komutanının bu tip sözler edemeyeceği açıktır. Nitekim Kösedağ Savaşı hakkında İbn Bîbî gibi ayrıntılı bilgiler veren Arap kaynaklarında Nâsiheddîn-i Farsî'nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e yukarıdaki sözleri ettiğine dair bir bahis yoktur (İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 514-515; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 327; El-Ömerî *mesâlikü'l-ebâr* XXVII, 213; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 276; İbnü'l-Verdî *tarih* II, 248). Şayet Nâsiheddîn-i Farsî sultanla böyle bir konuşma yapmış olsaydı olayları Eyyûbî merkezli anlatan Kemâleddîn İbnü'l-Adîm ve İbn Vâsıl gibi müverrihler tarafından konuya mutlaka temas edilirdi. Üstelik sağ kalan askerleri ile savaş alanından güç bela kurtulup Halep'e yöneldiği anlaşılan Nâsiheddîn-i Farsî'nin, sultanla yenilgi sonrasında görüşme ihtimali çok zayıftır. Bununla birlikte İbn Bîbî'nin Moğollarla gerçekleşen mücadele öncesinde ve sonrasındaki olaylarda gerek anlatış tarzından gerekse de naklettiği pasajlardan açıkça görüldüğü üzere Moğollara karşı koymaya cesaret eden Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e olumsuz bir bakışı vardır. Selçuklu sarayı mensubu olduğu için hanedan hakkında doğrudan eleştirilerde bulunamayacak olan İbn Bîbî, Mustafa Uyar'ın da belirttiği gibi kendi söylemek istediklerini Selçuklu emîrleri ve Nâsihüddîn-i Farsî gibi isimlerin ağzından onlar söylemişler gibi nakletmektedir (Uyar, 2018: 332 dn. 32). Bu durum, İbn Bîbî'nin eserinde zayıf karakterli de olsa bir hükümdar ile emîrleri arasında gerçekleşmesi mümkün olmayacak diyaloglara tesadüf etmemize sebep olmaktadır. Bu konuya diğer bir örnek yenilgi sonrasında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Emîr Mübârizeddîn Çavlı arasında geçtiğini rivayet edilen diyalogtur. İbn Bîbî'ye göre yenilgi sonrasında çaresizlik içindeki sultan, Emîr Mübârizeddîn Çavlı'ya: “*İci (ağabey), bu konuda neyi öneriyor ve yapılacak şey nedir?*” diye sormuştur (İbn Bîbî (tıpkıbasım) 526; İbn Bîbî (trc.) II, 71). Bizce bu diyalogun da gerçekleşmiş olması mümkün değildir. Zira iyi kötü devlet terbiyesi almış, önemli Selçuklu emîrlерinin atabegliğinde Meliklik yapmış, babası I. Alâeddîn Keykubâd'ın bazı hedeflerini yerine getirebilmiş bir hükümdarın bendesi olan emîrine makamı ne olursa olsun “*İci*” yani ağabey

Kösedağ Savaşı'nın öncesi ve sonrası hakkında bilgi veren bazı Arap kaynaklarına göre ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, o sıralarda Moğolların topraklarına girdiğini duyunca ordusunu toplayıp onları karşılamak üzere harekete geçmiştir. Kendi haremini de beraberine almış ve Moğolları yüksekten gören Kösedağ mevkiine yerleşmiştir. Burada sultan emîrleriyle birlikte savaş için iştisarede bulunmuştur. Herkes mecliste Moğollarla yapılacak savaş hakkındaki fikirlerini sunmuştur. Mecliste sultanın kayınbiraderi olan bir kişi öfkelenerek korkakların gitmekte özgür olduklarını, bizzat kendisinin ordudaki Gürcü ve Franklarla Moğolları karşılayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine sultanın emîrlerinden birisi Moğollarla karşılaşmalarının kaçınılmaz olduğunu söyleyerek saldırı için atına binmiştir. Bu emîrin beraberinde 20.000 süvari bulunuyordu. Bu emîri takiben sultan ve diğer askerler de atlarına binmiş ve saldırı maksadıyla ovaya inmeye başlamışlardır. Ancak kendisinin kuvvetlerinin önüne iniş sırasında sel sularının kestiği dar bir vadi çıkmış, inmek için yol aradıkları sırada da Moğollar yaklaşarak saldırıya geçmişlerdir. Attıkları oklarla Selçuklu süvarilerinin birçoğunu öldürmüşlerdir. Onların okları ya biniciye ya da ata isabet ederek askerleri savaş dışı bırakmıştır. Bu vaziyette sultanın süverileri Moğolları takip etmeye başlamış, ancak ilerlediklerine pişman olmuşlardır. Zira Moğolların karşılarında hizaya girdiklerini görmüşlerdir ve o andan sonra herbiri kendi canını kurtarmaya çalışmışlardır. Selçuklu öncüleri kaçacak yer bulmak için dağıldıkları sırada onların savaşmak için ovaya indiklerini zanneden sultan yerinden ayrılmayıp dağın tepesinde beklemeye devam etmiştir⁸⁸⁴.

Sultanın savaş sırasındaki vaziyeti hakkında bilgi veren Simon De Saint Quentin'e göre de Selçuklu kuvvetleri Moğollarla savaştığı sırada Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev şarhoştı. İlk çarpışmada kendisinin kuvvetlerinin galip geldiği sırada da içmeye devam ediyordu. Üstelik kendisinin ordusu tamamen toplanmamıştı ve ancak saat 09.00 sıralarında bir araya

diye hitap etmesi izahı mümkün olmayan bir harekettir. Bu gibi rivayetler aslında İbn Bîbî'nin kendi yerine başkalarını konuşturma yöntemiyle sultana yaptığı göndermelerdir.

Kösedağ'da iki taraf arasında gerçekleşen savaşın ayrıntılarını ortaya koyan İlhan Erdem'e göre Selçuklu kuvvetleri bir keşif harekâtı için ovaya indikleri zaman Moğollar tarafından çepeçevre kuşatılmışlardır. Kendilerine saldıran Moğollara da başarıyla karşılık vermişlerdir. Bunun üzerine Moğollar mağluben geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Selçuklu kuvvetleri sultana zafer haberi verdikleri gibi Moğolların mallarını yağmalamaya başlamışlardır. Selçuklu kuvvetleri bu durumdayken Moğollar aniden geri dönerek saldırıya geçmişler ve şaşkın haldeki bu kuvvetlerin çoğunu kılıçtan geçirmişlerdir. Bu yaşanan olay da savaşın sonucunu belirlemiş Selçuklu ordusunun geriye kalan kuvvetleri Moğollarla savaşmaya cesaret edemeyerek dağılmışlardır (Erdem, 1995: 88-89).

⁸⁸³ Kazvinî *tarih-i güzîde* 381-382; Kazvinî *zafernâme* 293a.

⁸⁸⁴ Baybars el-Mansûrî *zübdetü'l-fikre* 20-22; Aynî *ikdu'l-cumân* I, 118-120; Erkoçoğlu, 2018: 37-39.

gelmişlerdi. Sultanın kendisi, karısı ve çocukları çarpışan kuvvetlere 3 leuca (yak. 6 km) mesafede bulunuyorlardı. Simon De Saint Quentin'in ayrıca vurguladığına göre Selçuklu kuvvetlerinin mağlubiyetinde Moğolların yanında savaşan Ermeni ve Gürcü kuvvetlerinin de büyük rolü vardı⁸⁸⁵. Arap kaynaklarında da Nâsiheddîn-i Farsî'nin dâhil bulunduğu Selçuklu süvari kuvvetlerinin Moğollar tarafından tuzağa düşürülüp mağlup edilmesi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Onlara göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in keşif için önden gönderdiği Selçuklu ve Halep kuvvetlerinden oluşan öncüler Moğollarla savaşa tutuşmuşlardır. Mücadelenin başlangıcında Moğollar mağlup olup kaçmaya başlamışlar, Selçuklu kuvvetleri de onları takip etmişlerdir. Ancak sonrasında Moğollar kalabalıklaşarak aniden geri dönüp daha kuvvetli bir şekilde saldırmışlar ve Selçuklu kuvvetleri mağlup olarak kaçmaya başlamışlardır. Ebu'l-Meali Nâsiheddîn-i Farsî komutasındaki Halep Eyyûbî süvarileri direnmeye devam ederek iki taraf arasında birkaç kez gidip gelmişlerdir. Bu sırada sağ ve sol taraflarda pusuya yatmış Moğolların da saldırıya geçmesiyle bu kuvvetler de kuşatılmışlardır. Bineği olanlar ve ablukadan çıkabilenler hariç kimse bu ablukadan kurtulamamıştır⁸⁸⁶. *Anonim Selçuknâme* yazarı da Moğolların saldırı sırasında hep bir ağızdan köpek sesi gibi sesler çıkararak Selçuklu kuvvetlerine saldırdıklarını ve bu sırada onların üzerlerine ok yağdırdıklarını söylemektedir. Ayrıca yaşanan büyük savaş neticesinde bölgenin ölümlerin cesetleri ile dolduğunu ve Selçuklu emîrlerinin pek çoğunun da burada öldüğünü belirtmektedir⁸⁸⁷. Buraya kadar ele alınan ve Köseadağ'da Selçuklular ile Moğollar arasında yaşanan savaşın ayrıntılarını veren tüm kaynakların birbiriyle örtüşen noktaları bulunmaktadır. Bunlardan birisi Moğolların ilk başta bozgun halinde kaçmaya başlamaları, daha sonra da peşlerinden gelen Selçuklu kuvvetlerini pusuya düşürerek yok etmeleridir. Ayrıntılardan da açıkça görüldüğü üzere Baycu Noyan komutasındaki hız ve manevra kabiliyeti yüksek olan Moğol kuvvetleri, Selçuklu kuvvetlerine karşı Türklerin Turan Taktiği olarak bilinen ve

⁸⁸⁵ Saint Quentin 58.

⁸⁸⁶ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 514-515; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 327; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 352-353. Ayrıca bk. Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 276; Alica, 2018: 86; Özaydın, 2018: 16-17. Arap kaynaklarına ek olarak Moğol tarihinin en önemli kaynaklarından birisi olan *Câmiü't-Tevârih*'te de bu savaştan bahis vardır. Ancak bu kaynakta sadece Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Köseadağ'da Baycu Noyan komutasındaki Moğol birliklerine mağlup olduğu belirtilmektedir. Mağlubiyet sonrasında da Baycu'nun Selçuklu topraklarında yağma ve katl icra ettiğine işaret edilmektedir. Savaş hakkında başka hiçbir bilgi ve ayrıntı verilmemektedir (Reşidüddîn *câmiü't-tevârih* II, 933; Reşidüddîn *câmiü't-tevârih* (trc.) 28).

⁸⁸⁷ *Anonim selçuknâme* 43.

bozkır kavimlerinin sıklıkla ve başarıyla uyguladıkları Sahte Ricat taktiğini uygulamışlardır⁸⁸⁸. Görüldüğü kadarıyla Selçuklu kuvvetlerinin yüksek mevkiden aşağıya inerek yaptıkları askeri hata, gayet tecrübeli bir komutan olan Baycu Noyan tarafından iyi değerlendirilmiştir. Moğollar geçitten aşağı inen Selçuklu kuvvetlerinin geri dönüş yolunun tıkanmış olduğu sırada saldırıya geçmişlerdir. Yakın muharebe esnasında sultanın askerleri daha iyi olduklarından Moğollar taktiklerini uygulayarak geri çekilmeye başlamışlardır. Bu aşamada da genel itibarıyla Selçuklu kuvvetlerini uzaktan savaşılarak okları vasıtasıyla mağlup etmişlerdir⁸⁸⁹.

Selçuklular ile Moğollar arasında yaşanan savaşın ayrıntılarına değinen başka kaynaklar da mevcuttur. Üstelik burada temas edeceğimiz kaynaklar iki taraf arasında yapılan savaşı Moğollar ile onların sahte ricat taktiğiyle yok ettikleri Selçuklu öncü kuvvetleri arasında gerçekleşen çatışmadan ziyade, birbiriyle ovada karşılaşarak meydan muharebesi gerçekleştiren iki ordunun hikâyesi olarak nakletmektedirler. Bunlardan ilki olan Aknerli Grigor'a göre gerçekleşen savaş sırasında Moğolların sol kolu sultanın ordusunun komutanı olan Gürcü Emîri Şalva oğlu'na karşı savaşmışlardır. Moğolların sağ kolunda bulunan Ermeni ve Gürcü kuvvetleri ise sultanın kuvvetlerine karşı mücadele etmişlerdir. Savaşın iyice kızıştığı sıralarda Şalva Oğlu karşısındaki Moğol kuvvetlerini bozguna uğratarak pek çoğunu öldürmüştür. Diğer yandan Moğolların sağ kolundaki askerlerin arasında bulunan Büyük Vahram'ın Oğlu ve Pılu Zakare'nin torunu olan Gag Kalesi Senyörü Gürcü Prensi Akbuğa komutasındaki Ermeni ve Gürcü birlikleri, kahramanca savaşılarak karşılarındaki Selçuklu

⁸⁸⁸ Kaynaklarda Moğolların sahte ricat taktiğini pek çok kez başarıyla uyguladıkları görülmektedir. Özellikle Avrupa seferi sırasında bu taktiğe sıkça başvurmuşlardır. Örneğin Polonyalılar'ın Nisan 1240'ta Moğollara yenildikleri Wahlstadt mevkiindeki savaşta da Türkiye Selçukluları'nın Köseadağ mağlubiyetine benzer bir mücadele gerçekleşmiştir. Burada da ordudaki Alman öncü birlikleri Moğollar üzerine saldırmış ve Moğollar tarafından pusuya çekilerek tamamen yok edilmişlerdir. Sonrasında gelen birlikler de Moğollara yenilmekten kurtulamamışlardır (D'ohsson, 2014: 204). Aynı şekilde Mart 1241'de Peşte şehri önlerinde bu defa Macar kuvvetleri Moğollar tarafından bir sahte ricat ile bataklık alana çekilerek tamamen yok edilmişlerdir (D'ohsson, 2014: 208). Bu örnekler Moğolların sahte ricat ve pusuya düşürme gibi savaş hilelerinde oldukça mahir olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Moğolların Köseadağ'da Türkiye Selçuklu öncü kuvvetlerini neden çok kısa sürede yok ettiklerinin sebebini de açıklar mahiyettedir. Muasır kaynak Simon De Saint Quentin de Moğolların sahte ricat taktiklerine değinmektedir. Ona göre Moğollar kendilerine göre daha ağır silahlar kuşanmış düşmanlarının önünden onlardan kaçıyorlarmış gibi yaparak geri çekilmekteydiler. Peşlerine takılan düşman silahların yükü ve kat edilen mesafe yüzünden yorulunca, kendileri dinlenmiş atlara binerek düşmanlarının üzerine saldırırlardı. Bazen de araziye dağılarak içlerinden birisinin ısıklık sesi veya bağırması üzerine hep birlikte düşman üzerine atılırlardı (Saint Quentin 25-26).

⁸⁸⁹ Matuz, 1973: 195 dn. 96.

ordusu sağ kanadını mağlup etmişlerdir. Sultanın emirlerinden pek çok kişiyi de öldürmüşlerdir. Bu durum karşısında sultan büyük bir üzüntüye kapılmıştır⁸⁹⁰.

Kösedağ Savaşı'ndan daha ayrıntılı bahseden diğer kaynak ise Gürcü kaynağı Kartlis Tskhovreba'nın kroniğidir. Bu kaynağa göre Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Moğollara karşı tüm ordusunu toplayarak harekete geçmiştir. Ordunun başına cesaretinden ötürü kendisinin nezdinde yüksek mevkiye ulaşmış olan Abhaz Sharvash oğlu Dardin'i getirmiştir. Fakhradav olarak bilinen cesur ve seçkin savaşçı Şalva Oğlu da sultanın ordusunda görevliydi. Kendisi ülkesinden kaçarak sultanın yanına gelmiş ve onun hizmetine girmişti. Böylece sultanın ordusuna bu iki Gürcü komutanlık yapıyordu. Bu şekilde sultanın ordusu Moğolların yakınına gelerek kamp kurmuştur. Sultanın 400.000 kişiden oluşan çok kalabalık bir orduyla kendilerine karşı savaşmaya geldiğini duyan Moğollarda gurur ve öfke oluşmuştur. Ertesi gün şafak vakti sultan kıtalara ayrılmış devasa büyüklükteki ordusuyla Moğolların karşısına çıkmıştır. Moğollar ise kendilerinin sol kanadına en seçkin kuvvetlerini yerleştirmişlerdir. Bu hareket onların geleneğiydi. Zira düşmanlar her zaman en seçkin kuvvetlerini sağ kanada koyarlardı. Moğollar da bu hareket sayesinde kendi seçkin birliklerini düşmanın seçkin birlikleriyle karşılıklı yerleştirmiş olurlardı. Moğolların o sırada sol kanada yerleştirdikleri birlikler, düşmanlardan akıttıkları kanları sembolize eden kırmızı sancak taşıyorlardı⁸⁹¹.

Selçuklu ve Moğol kuvvetleri arasında savaş başladığında Moğol ordusundaki tüm Gürcü kuvvetleri ön saflara yerleştirilmişti ve düşmana yakınlardı. Moğollar ise ağlayarak “*ahla, ahla, ahla*” diye bağırmaya başlamışlardır. İlk olarak ön saflarda olan Gürcü kuvvetleri Selçuklu kuvvetleriyle güçlü bir şekilde savaşmaya başlamışlardır. Yaşanan şiddetli savaş sırasında sultanın aralarında ordu komutanı Abhaz Sharvash oğlu Dardin'in de bulunduğu pek çok askeri düşmanlar tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine sultanın askerleri kaçmaya başlamış, Moğol ve Gürcü kuvvetleri onları kovalayarak birçoğunu öldürmüş ve bir o kadarını da esir almışlardır. Selçuklu ordusundaki diğer Gürcü kumandan Şalva Oğlu ise bizzat Gürcülerden intikam almak isteyen sultanın emriyle öldürülmüştür. Gürcü kuvvetleri savaş sırasında gösterdikleri başarıyla Moğol komutanları şaşırtmışlar, onlar tarafından pek çok övgü ve hediyeyle mazhar olmuşlardır⁸⁹². Kösedağ savaşı hakkında bilgi veren Ermeni ve Gürcü kaynaklarının zaferde kendi halklarına pay çıkarmaya büyük bir özen gösterdikleri dikkati çekmektedir. Öte yandan savaş hakkında verdikleri ayrıntılar, yerli Selçuklu kaynakları ve Arap kaynaklarının kayıtlarından oldukça farklıdır.

⁸⁹⁰ Aknerli Grigor 34-35.

⁸⁹¹ Kartlis *history* 333. Krş. Subaşı, 2018: 100-103.

⁸⁹² Kartlis *history* 333. Krş. Subaşı, 2018: 103.

Kösedağ'da gerçekleşen yenilgiye dönülecek olursa, ordugâhında haber bekleyen Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, ilk zafer haberinin ardından bu kez mağlubiyet haberini almış ve oldukça üzülmüştür. İbn Bîbî'nin anlatımıyla hıçkırarak hıçkırarak ağlayan sultan, sağ kalan kuvvetlere geçitlerin ne durumda olduğunu sormuştur. Ayrıca mağlubiyetin yaşandığı o gün akşam namazı vaktine kadar at üzerinde kalmıştır. Sonra da haremîni ve hazinesini Tokat'a göndermiştir. O sırada savaş alanından kurtulmayı başaran Emîr Mübârizeddîn Çavlı sultanın huzuruna gelmiştir. Huzura vardığı an Emîr Muzaffereddîn Oğlu'nun disiplinsizlik ile aceleciliğinden ve Şalva Oğlu'nun ise sarhoşluğundan şikâyet etmeye başlamıştır. Bunun üzerine sultan kendisine bu durumda ne yapılması gerektiğini sormuştur. Emîr Mübârizeddîn ise uyarılarının zamanında dikkate alınmadığını, bu sebeple yapılacak pek birşeyin de kalmadığını belirtmiştir. Sultan ise o kargaşa sırasında gerekli önlemlerin alınması ve kalan kuvvetlerin toparlanması için Emîr Mübârizeddîn Çavlı'yı yetkilendirmiştir⁸⁹³. Bazı kaynaklara göreyse savaş alanından dağınık olarak gelen bazı kuvvetlerden durumu öğrenen sultan, yanında bulunan az sayıdaki emîre sinirlenerek kızmış ve onları tutuklatıp zeredhaneye hapsedirmiştir. Daha sonra ise serbest bırakıp onlardan birisine haremîni başkent Konya'ya götürme emri vermiştir. Daha sonra kendisi de sadece yükte hafif ve pahada ağır eşyaları beraberine alarak ordugâhı terketmiştir⁸⁹⁴.

Kaynakların verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Moğollara karşı sıcak temasa giren emîrlar arasında Mübârizeddîn Çavlı, Nâsiheddîn-i Farsî, Muzaffereddîn Oğlu, Veliyüddîn Pervâne ve Gürcü Oğlu Zâhireddîn (Şalva oğlu) bulunmaktaydı. Bunlardan Mübârizeddîn Çavlı, Nâsiheddîn-i Farsî ve sultanın sancağını atarak kaçan Gürcü Oğlu Zâhireddîn (Şalva oğlu) hayatlarını kurtarmayı başarmış, ancak diğerleri kuvvetle muhtemel savaş sırasında ölmüşlerdir. Nitekim kaynaklarda bu kişilerin isimleri bir daha geçmemektedir. Bununla birlikte Mahmûd Kerimüddîn Aksarâyî saldırıyı gerçekleştiren emîrlardan yalnızca Muzaffereddîn Mahmûd Oğlu Nizâmeddîn Sührâb'ın savaş alanında öldürüldüğünü belirtmektedir⁸⁹⁵. Muharrem Kesik'e göre de askerlik mesleğinden ziyade şiir, edebiyat ve güzel yazı gibi işlerle ilgilendiği anlaşılan Nizâmeddîn Sührâb, Mahmûd Kerimüddîn Aksarâyî'nin kayıtlarından öğrenildiği üzere savaş alanında Moğollar tarafından

⁸⁹³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 525-526; İbn Bîbî (trc.) II, 71. Krş. Turan, 1971: 436; Çakmak, 1990: 75-77; Alptekin, 1992: 306; Kaymaz, 2009: 94; Koca, 2015: 63; Öngül, 2017: 231.

⁸⁹⁴ Baybars el-Mansûrî *zübde'tü'l-fikre* 21-22; Aynî *ıkdü'l-cumân* I, 120; Erkoçoğlu, 2018: 38-39.

⁸⁹⁵ Aksarâyî *müsâmeretü'l-ahbâr* 45; Aksarâyî *müsâmeretü'l-ahbâr* (trc.) 35. Muzaffereddîn Mahmûd Oğlu Nizâmeddîn Sührâb'ın Kösedağ'da savaş alanında değil de mağlubiyetin sorumlusu olarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle öldürüldüğü fikri için bk. Solmaz, 2018: 714.

öldürülmüştür⁸⁹⁶. Bununla birlikte burada ismi sayılan emîrlerden hangisinin Selçuklu kuvvetlerine liderlik yaptığı konusunda da ihtilaf vardır. *Anonim Selçuknâme*'ye göre bu kuvvetlerin başındaki kişi Emîr-i Sipehsâlâr olan Gürcü Oğlu Zâhireddîn, diğer adıyla Şalva Oğlu'ydu. Ayrıca kendisinin yanında Muzaffereddîn Oğlu Nizâmeddîn Sührâb ve Sâhib Anascı isminde bir emîr daha bulunuyordu. Sultanın sancağını ise Emîr Arslan Doğmuş taşıyordu⁸⁹⁷. Arap kaynaklarının bahsettiğine göre sultanın ordusunun komutanı kendisinin eşi Gürcü Hatun'un kardeşiydi. Bu kişi bir Hristiyandı ve diğer emîrler onun komutan yapılmasından hiç hoşnut değillerdi. Onu ciddiye almadıkları gibi onunla birlikte hareket etmiyorlardı. Sultan da emîrlerinin bu davranışına şaşırıyordu⁸⁹⁸. Ancak Arap kaynaklarının Selçuklu ordusuna komutanlık yapan bu prensin sultanın kayınbiraderi olduğu yönündeki kayıtları yanlıştır. Öte yandan işaret ettikleri kişi Selçuklu kaynaklarının bahsettiği Gürcü oğlu Zâhireddîn ve diğer adıyla Şalva Oğlu olmalıdır. Arap kaynakları kendisinin sultan ile akrabalığı konusunda yanılısalar da bu kişi kuvvetle muhtemel olarak Selçuklu sarayına gelen Gürcü Hatun'un etkisiyle Selçuklu devlet erkânı arasına girmiştir. Öte yandan Köseadağ Savaşı sırasında Gürcü Emîri Şalva Oğlu'nun Selçuklu ordusunun başında olduğundan Aknerli Grigor da bahsetmektedir. Ayrıca Şalva Oğlu'na aynı zamanda Faradev denildiğini belirtmektedir⁸⁹⁹. Bu Gürcü emîr dışında ismine sadece Kartlis Tskhovreba'da tesadüf edilen Dardini Şarvaşidze bulunmaktadır ki⁹⁰⁰, Josef Matuz bu kişinin Şalva oğlu olarak da bilinen Gürcü Oğlu Zâhireddevle olabileceğini düşünmektedir⁹⁰¹. Kartlis Tskhovreba'nın kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Prens Dardini Şarvaşidze ile Şalva Oğlu veya Gürcü Oğlu Zâhireddevle ayrı kişilerdir. İkisi de Köseadağ Savaşı'nda Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ordusunda komutanlık yapmışlardır. Bunlardan Prens Dardini Şarvaşidze savaş sırasında hayatını kaybetmiş, Şalva oğlu ise savaştan sonra bizzat sultanın emriyle idam edilmiştir⁹⁰². Zira Şalva oğlu Zâhireddevle savaş sırasında sultanın sancağını atıp kaçarak henüz savaşa girmemiş olan Selçuklu kuvvetlerinin de dağılmasına sebep olmuştur. Bu hareketiyle topyekün bozguna sorumluluğu bulunan kişilerden birisi de Şalva (Gürcü) oğlu Zâhireddevle'dir.

⁸⁹⁶ Kesik, 2017b, 154.

⁸⁹⁷ *Anonim selçuknâme* 43.

⁸⁹⁸ Baybars el-Mansûrî *zübdetü'l-fikre* 20; Aynî *ıkdu'l-cumân* I, 119; Erkoçoğlu, 2018: 37-38.

⁸⁹⁹ Aknerli Grigor 34.

⁹⁰⁰ Kartlis *history* 332-333.

⁹⁰¹ Matuz, 1973: 194 dn. 86. Prens Dardini Şarvaşidze hakkında ayrıca bk. Aknerli Grigor 34 dn. 73; Howorth, 1888: 45-46; Spuler, 1987: 53 dn. 39; Forsyth, 2019: 170.

⁹⁰² Kartlis *history* 333.

Savaş sırasında Selçuklu kuvvetlerinin çok büyük miktarda can kaybına uğradığı ve birçok kişinin de esir düştüğü açıktır⁹⁰³. Yukarıda sayılanlar dışında savaş alanında Moğollara karşı savaşırken öldükleri açıkça kaydedilen isimler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi Kadı Ahmed Nigîdî'nin babasının cediti Niğde Sübaşı ve aynı zamanda Emîr-i Hac olan Zeyneddîn'di. Hatta onunla birlikte devletin önde gelenlerinden pek çok kişi de hayatını kaybetmiştir⁹⁰⁴. Köseadağ savaşı sırasında hayatını kaybedenler yanında Moğollara esir düşenlere dair kayıtlar da mevcuttur. Bunlardan birisi Kemâleddîn İbnü'l-Adîm'in bahsettiği Rakkalı ünlü tabip Rıdvan b. Ali'dir. Kendisi Köseadağ'da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hizmetindeyken Moğollara esir düşmüş, tıp ilmine olan vukufiyeti sebebiyle öldürülmeyerek Moğolların hizmetine alınmıştır⁹⁰⁵.

4.5.2. Köseadağ Savaşı'nın Tarihi

Türkiye Selçuklu Tarihi'nin en büyük yenilgisi olan Köseadağ Savaşı'nın tarihi hakkında da kaynaklarda pek çok farklı rivayet bulunmaktadır. Birçok olayda tarih vermeyen İbn Bîbî bu defa olayın tarih, ay ve gününü de vererek çok önemli bir bilgi sağlamaktadır. İbn Bîbî'nin eserinin mufassal edisyonundaki kayda göre Selçuklu kuvvetleri 11 Muharrem 641 Perşembe (1 Temmuz 1243) günü Köseadağ'da Moğollara mağlup olmuşlardır⁹⁰⁶. Yazıcızâde Ali⁹⁰⁷ ve Münecimbaşı da savaşın tarihini İbn Bîbî'nin mufassal nüshasındaki gibi 11 Muharrem 641

⁹⁰³ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 327; Anonim *selçuknâme* 43; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 276; İbn Verdî *tarih* II, 248; Aynî *ıkdü'l-cümân* I, 119; El-Ömerî *mesâlikü'l-ıbsâr* XXVII, 213; Münecimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 80-81; Hayton *historia* 89-90.

⁹⁰⁴ Ahmed Nigîdî *el-veledü's-şefîk* 443. Anonim *Selçuknâme*'nin kaydına göre Selçuklu Emîri Celâleddîn Karatay'ın kardeşi Emîr Kemâleddîn Rumtaş da Köseadağ Savaşı'nda Moğollar tarafından öldürülmüştür (Anonim *selçuknâme* 43). Ancak Celâleddîn Karatay'ın h. 645 (1247-1248) tarihli Karatay Hanı Vakfiyesi'ndeki kayıt, o tarihte Emîr Kemâleddîn Rumtaş'ın hayatta olduğunu, dolayısıyla Anonim *Selçuknâme* yazarının yanlış olduğunu ortaya koymaktadır (Turan, 2014b: 373 dn. 88). Günümüzde Köseadağ Mevkii'nde 1243 yılında Moğollarla yapılan savaşta hayatını kaybeden Müslüman askerlerinin medfun bulunduğu inanılan bir mezarlık da bulunmaktadır. Köseadağ şehitlerinden olduğuna inanılan mezarlardan birisi, Köse Süleyman Hazretleri isimli zata nispet edilen mezardır (Yazar, 2015: 163-164). Bu mezarın bulunduğu zirvede bölge halkı tarafından her yıl Temmuz ayında “Köse Süleyman Hazretleri ve Köseadağ Şehitlerini Anma Etkinliği” düzenlenmektedir. Köseadağ'daki şehitlik ve burada gerçekleştirilen törenler için ayrıca bk. Eroğlu, 1972: 279-284; Eser, 2018: 255.

⁹⁰⁵ İbnü'l-Adîm *buğyetü't-taleb* (trc.) 192-193.

⁹⁰⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 517; İbn Bîbî (trc.) II, 64. Eserin mütercimi M. Öztürk tarafından İbn Bîbî'nin Köseadağ Savaşı'nın tarihi olarak kaydettiği 11 Muharrem 641 (1 Temmuz 1243) tarihi 12 Muharrem 641 olarak yazılmış, bu tarihin miladi karşılığı da 26 Haziran 1243 olarak kaydedilmiştir. Ancak biz bu çalışmadaki tüm hicri tarihlerin miladi karşılıklarında Türk Tarih Kurumu'nun Tarih Çevirme Klavuzu'ndeki verileri temel aldığımızdan burada İbn Bîbî'nin verdiği tarihi 1 Temmuz 1243 Perşembe tarihi olarak kabul ediyoruz.

⁹⁰⁷ Yazıcızâde *tevârih* 549.

Perşembe (1 Temmuz 1243) olarak vermektedirler⁹⁰⁸. Köseadağ Savaşı hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren Arap kaynaklarından İbnü'l-Adîm'e göre ise savaşın tarihi İbn Bîbî'nin kaydından farklı olarak 13 Muharrem 641 Perşembe (3 Temmuz 1243) günüdür⁹⁰⁹. İbn Bîbî'nin eserinin muhtasar edisyonunda ve Ahmed Gaffârî'nin eserinde olayın tarihi h. 6 Muharrem 641 Cuma (26 Haziran 1243) olarak kayıtlıdır⁹¹⁰. Diğer bir kaynak olan *Anonim Selçuknâme* ise Köseadağ Savaşı'nın tarihini 8 Safer 641 (28 Temmuz 1243) olarak vermektedir⁹¹¹. Savaş için hem tarih, hem de ay ve gün belirten kaynaklar bunlardır.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Moğollar arasında yaşanan mücadelenin tarihini veren diğer Arap kaynakları hep birlikte h. 641 (1243-1244) yılını kaydetmekte, ancak herhangi bir ay veya gün belirtmemektedirler⁹¹². Süryani Ebu'l-Ferec⁹¹³, Ermeni Piskopos Stephanos⁹¹⁴ ve Simon De Saint Quentin⁹¹⁵ ise Moğolların Selçukluları mağlup edip ülkelerini tahrip etme tarihini 1243 yılı olarak kaydetmektedirler. Son olarak İbn Şeddâd, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Moğollara yenilmesini diğer kaynaklardan farklı olarak h. 642 senesi Muharremi (Haziran-Temmuz 1244) olarak vermektedir⁹¹⁶.

Köseadağ Savaşı'nın ayrıntılarını içeren en önemli kaynaklar olan İbn Bîbî'nin ve İbnü'l-Adîm'in kayıtları beraber değerlendirildiğinde her ikisinin de farklı tarihler kaydetmekle birlikte Perşembe gününde ittifak ettikleri ortaya çıkmaktadır. Temel aldığımız Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Klavuzu'nun ise her iki tarih için farklı günlere işaret etmesi durumu oldukça karmaşık hale getirmektedir. Bu durumun çözümü ise Köseadağ yenilgisi ve Selçuklu ordusunun dağılmasını tek bir güne indirgememekle mümkündür. Nitekim Osman Turan da Köseadağ Savaşı'nın tarihini kaynaklardaki karmaşadan ötürü 11-13 Muharrem 641 (1-3

⁹⁰⁸ Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 80.

⁹⁰⁹ İbnü'l-Adîm *zübdetü't-taleb* 515.

⁹¹⁰ İbn Bîbî (muhtasar) 217; Gaffârî *tarih-i cihân-ârâ* 115.

⁹¹¹ *Anonim selçuknâme* 43.

⁹¹² İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 323-325; El-Makrîzî *es-sulûk* I, 417; Sibt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 379; Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVI, 7; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 352-353; İbn Tağrıberdî *en-nücumü'z-zahire* VI, 307; İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 149; El-Ömerî *mesâlikü'l-ebâr* XXVII, 213; İbn Haldûn *tarih* V, 197; İbnü's-Şihne *ravzü'l-menâzir* 252; Ebû Şâme *zeyl-i ravzateyn* V, 265; El-Yâfî *mirâtü'l-cenân* IV, 81.

⁹¹³ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 287; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 541-542. Coşkun Alptekin, Süryani Ebu'l-Ferec'e atfen Köseadağ Savaşı'nın tarihini 3 Temmuz 1243 (14 Muharrem 641) olarak kaydetmektedir. Ancak Süryani Ebu'l-Ferec'in eserinde böyle bir bilgi yoktur. İlgili yer için bk. Alptekin, 1992: 306.

⁹¹⁴ Stephanos *vekayinâme* 64.

⁹¹⁵ Saint Quentin 58.

⁹¹⁶ İbn Şeddâd *el-alâkü'l-hatire* 1/II, 340.

Temmuz 1243) tarih aralığına yerleştirmiştir⁹¹⁷. İbn Bîbî'nin Selçuklu kuvvetlerinin gündüz vakti mağlup olduğuna, akşam vaktinde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ordugâhı terkettiğine ve sultanın ordugâhı terk ettiğini duyan kuvvetlerin de tamamen dağıldığına temas etmesi, olayın tek bir güne indirgenmemesi gerektiğini ve sürecin birkaç gün sürdüğünü ortaya koymaktadır. Türkiye Selçuklu ordusunun sayısı da dikkate alındığında bu ordunun mağlup olup tamamen dağılması sürecinin 1 günden fazla sürmüş olması mümkündür. Dolayısıyla iki taraf arasındaki muharebenin İbn Bîbî'nin belirttiği 11 Muharrem 641 (1 Temmuz 1243) tarihinde gündüz vakti gerçekleştiğini, sultanın ve ordusunun dağılarak bölgeyi tamamen boşaltması sürecinin ise Kemâleddîn İbnü'l-Adîm'in kaydettiği 13 Muharrem 641 (3 Temmuz 1243) tarihinde tamamlandığını düşünmek gerekmektedir.

4.5.3. Sultanın Ordugâhı Terk Etmesi ve Selçuklu Ordusunun Dağılması

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Emîr Mübârizeddîn Çavlı'nın yanından ayrıldıktan sonra otağına dönmüştür. Bir süre sonra da ordugâhı terk ederek Labudhane yolu üzerinden Tokat'a hareket etmiştir. Yolda iken Emîr Fahreddîn Arslandoğmuş, Şemseddîn Hasoğuz ve Çaşnigîr Emîr Seyfeddîn Türkeri güvenlik önlemi olarak sultanı tebdil-i kıyafetle hareket ettirmişlerdir. Uzun süre sonra da sultan ve maiyeti önden giden harem kafilesine yetişmişlerdir. Bir iki gün geçtikten sonra Emîr Mübârizeddîn Çavlı sultanın huzuruna çıkmış ve beylerbeyi olarak görevlendirilmiştir. Sonrasında da bölgede düzeni sağlamak üzere Malatya ve Elbistan taraflarına gönderilmiştir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ise Konya'ya hareket etmiştir⁹¹⁸. *Anonim Selçuknâme* ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Köseadağ'dan sonra Konstantinopolis'e kaçmak maksadıyla Menderes Irmağı'nın kıyısına gittiğini, barış haberini duyunca Konya'ya döndüğünü belirtmektedir⁹¹⁹. Ancak sultanın başkent Konya'da da durmayıp Akdeniz kıyısındaki Antalya'ya gittiğini gösteren bir bilgi vardır. Kaynakların işaret ettiğine göre Köseadağ Savaşı'nın yaşandığı sıralarda Abbâsî Halifesi tarafından

⁹¹⁷ Turan, 2001b: 626. Osman Turan diğer bir çalışmasında ise Köseadağ Savaşı'nın tarihini doğrudan 3 Temmuz 1243 (14 Muharrem 641) Cuma olarak kabul etmiştir. Bk. Turan, 1971: 437. Krş. Çakmak, 1990: 76-77; Merçil, 2000: 151-152; Sümer, 2002d: 273; Kaymaz, 2009: 95 n. 119; Öngül, 2017: 231-232; Ersan, 2018: 235.

⁹¹⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 526-527; İbn Bîbî (trc.) II, 71-72; İbn Bîbî (muhtasar) 218; Yazıcızâde *tevârih* 556-557. Süryani Ebu'l-Ferec ve Ahmed b. Mahmûd sultanın Köseadağ'da mağlup olduktan sonra kadınlarını ve oğullarını yanına alarak Ankara Kalesi'ne gittiğini belirtmektedirler (Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 287; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 542; Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 153-154). Arap kaynakları herhangi bir yer ismi vermeyerek sultanın ülkesindeki güvenli ve korunaklı yerlere gittiğini kaydetmektedirler (İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 327; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 276; El-Ömerî *mesâlikü'l-ibsâr* XXVII, 213). Makrîzî ise sultanın Kostantiniyye'ye kaçtığını söylemektedir (El-Makrîzî *es-sulûk* I, 417).

⁹¹⁹ *Anonim selçuknâme* 43.

Selçuklulara elçi olarak gönderilen Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Antalya'da bir araya gelmiştir⁹²⁰. Sultanın Köseadağ sonrasında Antalya'ya gittiğini düşündüren bir veri daha mevcuttur. Bu veri hicri 642 (1244-1245) tarihinde Antalya surlarında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından tahkimat çalışması yaptırıldığını gösteren kitabelerdir. Bu kitabeler fiziksel olarak çok büyük boyutlarda olup Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ait oldukça iddialı unvanlar içermektedirler. Söz konusu kitabelerde bulunan “*Zillullah fi'l-Arzeyn* (Allah'ın İki Dünyadaki Gölgesi)”, “*Merzubânü'l-Afâk* (Ufukların Muhafızı)” ve “*Sultânu Selâtinü'l-Âlem* (Dünya Sultanlarının Sultanı)” unvanları oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca söz konusu kitabeler Antalya Kalesi'nin resmi devlet binalarının bulunduğu kısmını koruyan burçlar üzerinde bulunmaktadır⁹²¹ (Resim 13 ve 14). Dolayısıyla sultanın Köseadağ sonrasında ulaştığı son noktanın Menderes boyları veya Konya değil, ülkesinin uç noktalarından Antalya olduğu anlaşılmaktadır.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ordugâhını terketmesi süreci ile ilgili kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır. İbn Bîbî, sultanın askerlerinden evvel bölgeyi terkettiğine ve Selçuklu kuvvetlerinin dağılmasında bu hareketin etkili olduğuna işaret etmektedir. Ancak başta Süryani Ebu'l-Ferec olmak üzere bazı kaynaklar durumu farklı şekilde nakletmektedirler. Ebu'l-Ferec'e göre Selçuklu kuvvetleri ilk çarpışmada Moğollar karşısında mağlup olduktan sonra kaçarak dağılmışlardır. Askerleri tarafından yalnız bırakılan sultan da bu durum karşısında şaşakalmış ve apar topar ailesini de alarak ordugâhı terketmiştir⁹²². Aynı şekilde Cûzcânî de sultanın askerleri ve yakın çevresi tarafından aniden yalnız bırakıldığını ifade etmektedir⁹²³. Cûzcânî'ye paralel bir şekilde Hamdullah Müstevfî-i Kazvinî, sultanın ordusunun tamamının Moğollarla savaşp mağlub olduktan sonra kaçtıklarını, bunun üzerinde onun da otağını, çadırını ve haremını bırakarak bozguna uğradığını kaydetmektedir⁹²⁴. Baybars el-Mansûrî ve Bedreddîn Aynî de sultanın ordu dağıldıktan sonra ordugâhı terkettiğini belirtmektedirler⁹²⁵. Diğer bir kaynak olan Ahmed b. Mahmûd'a göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in askerlerinin yüreğine Moğol korkusu yerleştiğinden savaş

⁹²⁰ İbnü'l-Fuvatî *el-havâdis* 145; El-Gassânî *el-ascedü'l-mesbûk* I-II, 517.

⁹²¹ Demir, 2018c: 43-54. Barbara Flemming'e göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Köseadağ Savaşı'ndan hemen sonra Antalya Kalesi'nde yaptırdığı tahkimat çalışmaları, burasını Moğollara karşı bir destek noktası olarak korumaya çalıştığını göstermektedir (Flemming, 2018: 28).

⁹²² Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 287; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 541-542. Ayrıca bk. Kazvinî *tarih-i güzîde* 381-382; Kazvinî *zafernâme* 293a; Erdem, 1995: 89.

⁹²³ Cûzcânî *tabakât-ı nâsirî* 100-101.

⁹²⁴ Kazvinî *tarih-i güzîde* 381-382; Kazvinî *zafernâme* 293a.

⁹²⁵ Baybars el-Mansûrî *zübdetü'l-fikre* 22; Aynî *ıkdu'l-cumân* I, 120; Erkoçoğlu, 2018: 39.

alanından firar etmişlerdir. Sultan da bu durum üzerine otağını terk ederek kaçmıştır⁹²⁶. Aknerli Grigor ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ordugâhı terketme gerekçesini diğer kaynaklardan farklı bir şekilde açıklamaktadır. Ona göre sultan, Moğollara itaat etmek isteyen emîrlerinin ihanet etmesinden çekindiği için gece vakti ordugâhını terketmiştir⁹²⁷. Müverrih Kiragos da Selçuklu kuvvetlerinin Moğollarla karşılaşır karşılaşmaz kaçmaya başladıklarını sultanın da bütün eşyasını terk ederek canını güçlkle kurtardığını belirtmektedir⁹²⁸. Görüldüğü gibi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile ordusunun savaş alanını terk etme gerekçesi ve zamanlaması hakkında birbirinden farklı rivayetler bulunmaktadır. Bununla birlikte savaş alanını kimin daha önce terkettiğinin pek de önemi yoktur. Zira ortadaki nihai gerçek Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ve Selçuklu devlet erkânının savaş sırasında idari acziyet gösterdiği, ordunun sevk ve idaresinin gereğince yürütülemediğidir. Doğal olarak bu durumu da merkez ile hiçbir irtibatı kalmayan kuvvetlerin dağılması izlemiştir.

Kaynaklarda Emîr Mübârizeddîn Çavlı'nın neden Malatya ve Elbistan taraflarına gönderildiğine dair ipuçları da vardır. Bunlardan ilki Süryani Ebu'l-Ferec'in işaret ettiği üzere Malatya bölgesinde görülen başıbozukluklardır⁹²⁹. Bir diğeri ise Arap kaynaklarının bahsettiği üzere bazı Türkmen topluluklarının Köseadağ mağlubiyetinden hemen sonra özellikle uç bölgelerde başıbozukluk çıkararak yağma ve talanda bulunmalarıdır⁹³⁰.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Köseadağ mevkiini terkettikten ve Tokat'a hareket ettikten sonra bazı Selçuklu kuvvetleri bölgede beklemeye devam etmişlerdir. Moğollar dağın tepesine ulaştıkları zaman bu kuvvetlere tesadüf edince gürültü yapmış, ateşler yakmış ancak ordugâha girmeye cesaret edememişlerdir. Sultanın öncüleri de uzun süre dağlarda bekleyip destek gelmediğini görünce ordugâha dönmüşlerdir. Ordugâhın bütün ağırlıklarla birlikte terk edildiğini gördükleri zaman onlar da orada daha fazla beklemeyerek kaçmışlardır. Daha önce askerleri görerek ordugâha yanaşamayan Moğollar, ertesi sabah bölgeyi yoklarken ordugâhta

⁹²⁶ Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 153-154.

⁹²⁷ Aknerli Grigor 35.

⁹²⁸ Kiragos *vekayinâme* 51.

⁹²⁹ Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasarü'd-düvel* 441; Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasarü'd-düvel* (trc.) 20; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 288; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 542-543.

⁹³⁰ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 515; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 327; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 276; İbn Verdî *tarih* II, 248; Aynî *ıkdu'l-cümân* I, 119-120. Arap kaynaklarının dışında Süryani Ebu'l-Ferec de Köseadağ sonrasında Türkmenlerin Selçuklu topraklarında gerçekleştirdiği başıbozukluklardan bahsetmektedir. Kendisinin naklettiğine göre Köseadağ'ın akabinde Elbistan Türkmenleri bölgenin meşhur kiliselerinden birisi olan Deyrû'l-Bârid'e saldırmışlar, orada münzevi bir şekilde yaşayan ve âlim olan 15 rahibi katletmişlerdir (Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 288; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 543).

tüm çadırların kurulu bir halde yerinde durduğunu görünce bunun bir savaş hilesi olduğunu düşünerek uzakta kalmaya devam etmişlerdir. İki gün süreyle etrafta Selçuklu ordusunun ve ordugâhın vaziyetiyle ilgili araştırmalardan sonra onların bölgeyi terk ettiklerini öğrenmişlerdir. Bunun üzerine Selçuklu ordugâhına saldırarak tüm ağırlıkları yağmalamış, çok büyük miktarda ganimet elde etmişlerdir. Daha sonra da Köseadağ mevkiinden Sivas'a doğru harekete geçmişlerdir⁹³¹.

Simon De Saint Quentin de Selçuklu kuvvetlerinin mağlup olduktan sonra ordugâhlarını terkederek kaçtıklarından, Moğolların ise bu duruma şaşırarak savaş anından tam bir gün geçene kadar ordugâha sokulamadıklarından bahsetmektedir. Ayrıca Selçukluların ordugâhlarını terk ettiklerinden emin olduktan sonra elde ettikleri ganimet hakkında da ayrıntılı bilgi vermektedir. Ona göre Moğollar sultanın ordugâhında iki atlı zırh dolu 40 adet araba, gümüş merdivenler, olağanüstü büyüklükte kaplar, 3.000 beygir yükü eşya, 30 deve yükü altın para, herbiri 40.000 Sultanî taşıyan 300 beygir, atlara binerken kullanılan süslü ve kıymetli merdivenler, ayrıca bir evi dolduracak miktarda altın ve gümüş kabı ganimet olarak almışlardır⁹³². Aknerli Grigor'a göre ise Moğollar Selçuklu ordugâhında bizzat sultana ait çok değerli malzemelerle süslenmiş bir çadırı da ganimet olarak almışlardır. Hatta çadırın önünde Leopar, Arslan ve Kaplan gibi vahşi hayvanların bağlı olduğunu görmüşlerdir⁹³³. Diğer bir kaynak olan *Müverrih Kiragos Vekayinâmesi*'nde de ordugâhtan pek çok altın, gümüş, kıymetli elbise, deve, at, katır ve çok miktarda hayvan elde edildiği kayıtlıdır⁹³⁴. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Köseadağ mevkiine gelirken beraberinde getirdiklerinden İbnü'l-Fuvatî de bahsetmektedir. Ona göre sultanın yanında getirdikleri arasında içki içmek için gereken eşyalar, çalgı aletleri ve kendisinin maymunu da bulunmaktaydı⁹³⁵.

Gürcü kaynağı Kartlis de Gürcülerin ve Moğolların sultanın terkedilmiş ordugâhında içlerinde altın ve gümüş kâselerin, kapların, değerli giysilerin ve her çeşit zenginliğin bulunduğu hesap edilemeyecek bir ganimet bulduklarını söylemektedir. Yine orada ele geçirdikleri deve, at ve katırların da çok miktarda olduğunu belirtmektedir⁹³⁶. Burada özellikle Simon De Saint Quentin'in verdiği bilgilerin oldukça abartılı olduğu açıktır. Zira olaylar

⁹³¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 527; İbn Bîbî (trc.) II, 72; İbn Bîbî (muhtasar) 218-219; Yazıcızâde *tevârih* 557; Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 154. Moğolların Türkiye Selçuklu ordugâhını yağmalaması hakkında ayrıca bk. Baybars el-Mansûrî *zübde'tü'l-fikre* 22; Aynî *ıkdü'l-cumân* I, 120; Erkoçoğlu, 2018: 39.

⁹³² Saint Quentin 58-59.

⁹³³ Aknerli Grigor 34-35.

⁹³⁴ Kiragos *vekayinâme* 51.

⁹³⁵ İbnü'l-Fuvatî *telhis* IV/2, 1204-1205; Buniyatov, 1976: 595.

⁹³⁶ Kartlis *history* 333; Subaşı, 2018: 103.

hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren İbn Bîbî'nin de belirttiği gibi sultan, haremi ve hazinesini önden Tokat'a göndermiştir. Zaten sultan hazinesinin ordugâhta bırakılması pek de mümkün gözükmemektedir. Ancak diğer kaynakların da işaret ettiği üzere bozgun ve kargaşa halinde terk edilen Selçuklu ordugâhında pek çok kıymetli eşya, alet ve hayvanın Moğolların eline geçtiği açıktır. Selçuklu ordusunun Köseadağ'daki ordugâhı terketmelerinin ayrıntıları arasında üzerinde durulması gereken bir husus bulunmaktadır. Bu husus Moğolların ordugâhı boş halde gördükleri an yaşadıkları şaşkınlığın sebebidir. Zira Süryani Ebu'l-Ferec'e göre Moğolların şaşkınlıklarının sebebi sayıca bu kadar büyük ordunun tamamen yenilmeden dağılacağına ihtimal vermemiş olmalarıdır⁹³⁷. Sonuç olarak Selçuklu ordusunun topyekün bir savaşa girişmeksizin dağılması, Moğolları Selçuklu merkezlerine saldırmak konusunda cesaretlendirmiş olmalıdır.

4.6. Sivas'ın Moğollara Teslim Olması ve Yağmalanması

Moğol kuvvetleri Köseadağ'da Selçuklu kuvvetlerini mağlup ve terk edilen ordugâhı yağmaladıktan sonra Selçukluların o dönemdeki en büyük merkezlerinden birisi olan Sivas'a yönelmişlerdir. Sivas önlerine vardıkları zaman ilmi ve dindarlığı ile meşhur olan Sivas Kadısı Necmeddîn-i Kırşehirî (نجم الدين قيرشهرى) şehrin önde gelenleriyle birlikte yanına yiyecek ve pek çok hediyeler alarak Moğolları karşılamaya çıkmıştır. Moğolların Hârezm diyarını istila edip Sultan Muhammed Hârezmşah'ı mağlup ettikleri sırada Büyük Kağan'ın hizmetine girerek ondan ilgi ve alaka gören, ayrıca süyurgamişi almaya nail olan Necmeddîn-i Kırşehirî Moğolların huzuruna gelince Baycu Noyan kendisini tanımıştır. Sivas kadısı elindeki yarlığı ve payzayı takdim edince Baycu Noyan kuvvetlerine Sivas'a girmemelerini emretmiştir. Sonrasında şehrin sadece Erzincan Kapısı açık bırakılmış ve buradan şehre giren Moğol kuvvetleri 3 gün boyunca yağma gerçekleştirmişler, ancak kimseye zulm etmemişlerdir. Dördüncü gün ise şehrin Erzincan Kapısı da kapatılmış ve Moğollar Sivas'tan ayrılıp Kayseri'ye hareket etmişlerdir⁹³⁸. Süryani Ebu'l-Ferec'e göre Moğollar Köseadağ'daki

⁹³⁷ Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasarü'd-düvel* 440; Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasarü'd-düvel* (trc.) 20. Cenabî'ye göre de Moğollar Selçuklu kuvvetlerinin dağıldığına ihtimal vermeyerek bir savaş hilesi ile karşı karşıya kaldıklarını düşünmüşler, tam bir gün boyunca Selçuklu ordugâhına sokulmamışlardır (Kesik, 2000: 255).

⁹³⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 527-528; İbn Bîbî (trc.) II, 72-73; İbn Bîbî (muhtasar) 219; Yazıcızâde *tevârih* 558; Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 81. Aknerli Grigor tüm kaynakların aksine Sivas'ın Moğollara teslim olmadığını, kuşatma sonucu ele geçirildiğini belirtmektedir. Ancak bura halkının katledilmediğini, bütün nüfusun sayılarak üzerlerine vergi yüklendiğini ve şehre şahne atandığını belirtmektedir (Aknerli Grigor 36). Aknerli Grigor dışında diğer kaynaklar Sivas'ın Moğollara teslim olduğu ve buna mukabil Moğollar tarafından halka bir zarar verilmediği konusunda müttetiklerdir. Ancak Simon De Saint Quentin ahalinin teslim olmasına rağmen Moğolların sözlerinde durmayarak çok sayıda kadın ve genç kızı kaçırdıklarını kaydetmektedir (Saint

zaferden sonra Selçuklu topraklarına dağılmışlar, bir Moğol lideri kuvvetleriyle Sivas'a yönelmiştir. Buranın halkı teslim olup çokça altın verme şartıyla kadınlarını ve çocuklarını ölümden veya kölelikten kurtarmayı başarmışlardır. Moğollar yine de şehre girmiş ve burada bulunan devlet hazinesini (الخزائن الملكية) boşaltmışlardır. Ayrıca şehrin içinde buldukları savaş aletlerini yaktıkları gibi, şehri çevreleyen surların 4 zira⁹³⁹ yüksekliğindeki kısmını yıkmışlardır⁹⁴⁰. Müverrih Kiragos'a göre ise Moğollar zenginliklerini yağmaladıkları Sivas'a yönetici memurlar da atamışlardır⁹⁴¹.

Moğolların şehir kuşatmaları araştırıldığında genelde ele geçirdikleri şehirlerin surlarını tahrip ettikleri görülür. Bu yüzden her ne kadar İbn Bîbî bahsetmese de Ebu'l-Ferec'in işaret ettiği gibi Sivas surları da Moğol tahribinden nasibini almış olmalıdır. Bununla birlikte Sivas şehri Köseadağ mağlubiyetinin hemen akabinde 641 yılı Muharrem Ayı (Temmuz 1243) içerisinde Moğollara teslim olmuş olmalıdır. Kaynaklardan Müneccimbaşı ise olayın gerçekleşme tarihini herhangi bir ay belirtmeden yalnızca h. 641 (1243-1243) yılı olarak kaydetmektedir⁹⁴². Müverrih Vardan ise diğer kaynaklarla paralel olarak Sivas halkının Moğollara hemen teslim olarak katliamdan kurtulduklarını ve olayın 1243 yılında gerçekleştiğini belirtmektedir⁹⁴³.

4.7. Sultanın Annesi ve Kız Kardeşinin Kilikya Ermenileri'nin Eline Geçmesi

Köseadağ mevkiinde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Moğollar karşısında mağlup olduğu haberi hızla Selçuklu merkezlerine yayılmış ve ciddi bir paniğe sebep olmuştur. Bu kötü haber Kayseri'ye ulaştığı zaman şehirde bulunan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in

Quentin 57). Moğolların Sivas'ı ele geçirmesi için ayrıca bk. El-Makrîzî *es-sulûk* I, 417, Ez-Zehebi *tarihü'l-islâm* XLVI, 7; Kazvinî *zafernâme* 293a; İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 149; Stephanos *vekayinâme* 64; Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 154; Turan, 1971: 438-440; Çakmak, 1990: 87-88; Alptekin, 1992: 307; Sevim ve Merçil, 1995: 472; Merçil, 2000: 152; Takkuş, 2007: 92; Kaymaz, 2009: 97; Dashdondog, 2011: 63; Uyar, 2012: 418; Koca, 2015: 72-73; Öngül, 2017: 233; Ersan, 2018: 253.

⁹³⁹ Walter Hinz'in işaret ettiğine göre zira'nın uzunluğu İslâm ülkelerinde bölgeden bölgeye değişmektedir. Bu birimin çıkış noktası Kahire'deki Er-Ravda Adası'nda 861 yılından kalmış olan eski Nil Nehri ölçeğinin arşınıdır. Bu da 54,04 cm'ye denk düşmektedir. Ancak Türkiye'de kullanılan zira' 65 cm'dir (Hinz, 1990: 67-79). Walther Hinz'in verdiği bu bilgi temel alınır ve Süryani Ebu'l-Ferec'in kaydı da gerçek kabul edilecek olursa Moğolların Sivas surlarının yaklaşık olarak 2,5 metrelik kısmını yıktıkları anlaşılmaktadır.

⁹⁴⁰ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 287; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 542. Süryani Ebu'l-Ferec diğer bir eserinde de Moğolların Sivas şehrindeki faaliyetlerine kısaca değinmektedir. Bk. Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasarü'd-düvel* 440; Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasarü'd-düvel* (trc.) 20.

⁹⁴¹ Kiragos *vekayinâme* 51.

⁹⁴² Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 81.

⁹⁴³ Vardan *cihân tarihi* 228.

annesi şehirden ayrılarak Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'un merkezi olan Sis şehrine sığınmıştır⁹⁴⁴. Süryani Ebu'l-Ferec de sultanın annesinin yanına kızını, hizmetkârlarını ve servetini alarak hep birlikte Hetum'a sığındığını belirtmektedir. Ona göre Moğollar Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesinin ve kız kardeşinin Hetum'un yanında olduğunu öğrendikleri zaman kendisinden onları istemişlerdir. O da Moğollara yaranmak için sultanın annesini ve kız kardeşini teslim etmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Hatta Hetum'un bu girişimini orada bulunan Ermeni önde gelenleri çok kötü bir hareket olarak görmüş ve sultanın annesi ve kız kardeşini Moğollara teslim etmek hususundaki memnuniyetsizliklerini açıkça dile getirmişlerdir. Bu şekilde Hetum eliyle Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi ve kız kardeşi Moğollara teslim edilmiş ve esir olarak alıkonulmuşlardır⁹⁴⁵.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesinin ve kız kardeşinin Kilikya Ermenileri'ne sığınması ve Moğollara teslimi hadisesinden Ermeni Müverrih Kiragos ve Başkumandan Simbat da bahsetmektedirler. Müverrih Kiragos'a göre Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Moğollara mağlup olduğunu duyduktan sonra bir elçi kafilesi hazırlayarak muhteşem hediyelerle birlikte Moğollar nezdine göndermiştir. Kendisi bunu Moğollara bağlılık arzetmek ve anlaşma sağlamak için yapmıştır. Baycu Noyan, Carmagon Noyan'ın hanımı Eltina Hatun ile birlikte Ermeni elçilerini karşılayıp maksatlarını öğrenmiştir. Getirdikleri hediyeleri inceledikten sonra Hetum nezdine sığınmış olan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi ve kız kardeşinin kendilerine teslim edilmesini istemiştir. Müverrih Kiragos'un özellikle vurguladığına göre Hetum Moğolların bu talebi karşısında çok üzülmüş hatta "*Oğlum Leon'u istemelerini tercih ederdim*" demiştir. Nihayetinde isteğin reddedilmesi durumunda ülkesinin başına gelecek olan felaketlerden çekindiği için kendi nezdinde bulunan sultanın annesi ve kız kardeşini Moğollara teslim etmiştir. Hetum, sultanın annesini ve kız kardeşini almaya gelen Moğol kuvvetlerine de oldukça iyi ve cömert bir şekilde davranmıştır.

⁹⁴⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 528; İbn Bîbî (trc.) II, 73; Yazıcızâde *tevârih* 557-558. Bazı araştırmacılar Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum'a sığınan Selçuklu sultanlarını II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in karısı ve kızı olarak kaydetmektedirler (Wolff and Hazard, 1969: 652; Boase, 1978: 25; Stewart, 2005: 45). Öte yandan bu sultanların II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi, kız kardeşi ve kızı olduğu da düşünülmektedir (Bedoukian, 1978: 150). Rustam Shukuruv ise Mahperi Hatun ve kızı ile birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in eşi Berduliye Hatun'un da Moğollara teslim edilmiş olmasının ihtimal dâhilinde olduğunu belirtmektedir (Shukurov, 2016: 108). Ancak bu kişilerin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun ve sultanın kız kardeşi olduğu ana kaynakların beyanıyla açıkça ortadadır.

⁹⁴⁵ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 287; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 542-543. Arap kaynağı İbnü'l-Fuvatî, Kilikya Ermenileri'nden hiç bahsetmeden Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Moğollara yenildiğini ve annesinin onlara esir düştüğünü belirtmektedir (İbnü'l-Fuvatî *telhis* IV/2, 1204; Bunyatov, 1976: 595).

Böylece soylu mülteciler Moğolların eline geçmiştir. Moğollar tutsaklarını aldıkları zaman çok memnun olmuşlar ve Hetum'un adamlarına ihsanlarda bulunmuşlardır. Onlara ve hayvanlarına bütün kış boyunca yetecek miktarda erzak vermişlerdir. Daha sonra da Hetum'un adamlarına anlaşmanın sağlandığına yönelik kendi dillerinde yazılmış, bir mektup vermişlerdir⁹⁴⁶.

Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'un kardeşi olan Başkumandan Simbat da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesinin yanına kızını da alarak Kilikya'ya sığındığını, ancak bunu haber alan Moğolların Hetum'a bir elçi göndererek: "*Mültecileri bize teslim et. Aksi takdirde bizimle aktetmiş olduğun dostluk bir yalandan ibaret olacaktır*" mesajını ilettiklerini belirtmektedir. Bunun üzerine Moğolların kendilerine verebilecekleri zarardan korkan Ermenilerin de mültecileri Moğollara teslim ettiğini kaydetmektedir⁹⁴⁷. Burada Ermeni kaynaklarının Moğolların kendilerine verebileceği muhtemel zararı ve gerçekleştirdikleri tehdit faktörünü vurgulayarak Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'un tâbiyet hukukuna, hükümdarlık kaidelerine, misafirlik ahlakına veya devletlerarası hukuka sığmayacak hareketini haklı göstermeye çalıştıkları gözlenmektedir. Etrafı kendisine düşman güçlerle çevrili olan Hetum'un elindeki soylu misafirlerini bir çeşit siyasi koz olarak kullanıp kendisini Moğollara tâbiyet kalkanı ile koruma altına alma isteğiyle hareket ettiği çok açıktır. Nitekim Berthold Spuler de Hetum'un Köseadağ'ı müteakiben Selçuklu tâbiyetinden çıkıp Moğollara vergi vererek onlara bağlandığını, sultanın kendisine sığınan annesi ve kız kardeşini Moğollara teslim ederek yeni metbularına karşı görevini iyi bir şekilde yerine getirdiğini belirtmektedir⁹⁴⁸. Dolayısıyla Hetum'un Köseadağ öncesinde de sonrasında da Selçuklulara karşı samimi olmadığı, siyasi ortamı gözlemleyerek yeni koşullara uyum sağlamaya çalıştığı açıkça görülmektedir.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi Hunad/Mahperi Hatun'un kızı ile birlikte Kayseri'yi terkederek neden Kilikya Ermenileri'ne sığındığı meselesi üzerinde pek durulmamıştır. Bazı araştırmacılar tarafından Mahperi Hatun'un kızı ve hizmetkârları ile

⁹⁴⁶ Kiragos *vekayinâme* 52-23. Müverrih Kiragos, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi ve kız kardeşinin Moğollara teslimi sürecinden bahsederken ilgili kısmı Ermenilerle anlaşılan Moğolların ilkbaharda sultana karşı başka bir askeri saldırının hazırlıklarını yapmakta oldukları bilgisiyle bitirmektedir. Bu bilgiden de anlaşıldığı kadarıyla Hetum, Moğollarla Türkiye Selçukluları'ndan çok önce bir anlaşma imzalamıştır. Zira kendisi onlarla anlaşırken Selçuklu topraklarına tekrar saldırmak gündemdeydi. Ancak aşağıda görüleceği üzere Köseadağ sonrasında Sivas, Kayseri ve Erzincan düştükten sonra Selçuklular Vezir Mühezzibeddîn Ali eliyle Moğollarla anlaşma imzalamış ve Moğollar planladıkları ilkbahar seferini gerçekleştirmemişlerdir.

⁹⁴⁷ Simbat *vekayinâme* 86.

⁹⁴⁸ Spuler, 1987: 53-54.

birlikte Halep yöresine gitmekte iken yolda Kilikya Ermenileri tarafından alıkonulduğu belirtilmektedir⁹⁴⁹. Ancak ana kaynakların işaret ettiği üzere Hunad/Mahperi Hatun kızı ve maiyeti ile birlikte doğrudan Kilikya Ermenileri'nin merkezi olan Sis'e hareket etmiş ve bizzat onlara sığınmıştır. Hâlbuki kendisinin Kayseri'yi maiyetiyle birlikte Aksaray istikametinde terk ederek başkente oradan da daha güvenli bölgelere ulaşması daha mantıklı olacakken o Sis'e sığınmayı uygun görmüştür. Hiç şüphesiz bu hareketin sebeplerinden birisi Sis'in Kayseri'ye olan yakınlığıdır. Ancak bizce Hunad/Mahperi Hatun'un bu yönde hareketinin en önemli sebebi Kilikya Ermenileri ile olan bağıdır. Kendisinin ve babası eski Alâiyye Hâkimi Kyr Vart'ın kökeni hakkında tartışmalar olmakla birlikte Başkomutan Simbat'ın belirttiği üzere Kyr Vart, Kilikya Ermenilerinden Bagras Senyörü Adom'un torunuydu⁹⁵⁰. Dolayısıyla Hunad/Mahperi Hatun Ermeni kökenliydi ve Kilikya Ermenileri ile olan bağları sebebiyle buraya iltica etmişti. Ancak Hunad/Mahperi Hatun bu hareketiyle büyük bir risk alarak nihayetinde Moğolların eline geçmiş ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Selçuklu devlet erkânını Moğollar karşısında çok zor bir durumda bırakmıştır. Sultanın Moğollar karşısında zaten umutsuz olan vaziyeti daha kötüleşmiş, eli kolu bağlanmış ve hiç şüphesiz yapılan ağır anlaşmanın gerçekleşmesinde bu esaret durumu da etkili olmuştur.

4.8. Kayseri'nin Moğollara Direnmesi ve Tahrip Edilişi

Kösedağ'daki mağlubiyetin ardından hayatta kalan Selçuklu emîrleri çeşitli yerlere dağılmışlardır. Bunlardan Selçuklu ordusundaki zahitlerin ve hassların meliki olan Emîr-i Câmédâr Samsamüddîn Kaymaz (ملك الزُّهاد و الخواصّ صمصام الدين قیماز جامه دار) ve Emîr Topal Fahreddîn Ayaz (فخر الدين اياز اعراج)⁹⁵¹ savaş alanını terkettikten sonra Kayseri'ye ulaşmışlardır. Burada savunma hazırlıkları yapmaya başlayıp, savaş araç ve gereçlerini düzenlemişlerdir.

⁹⁴⁹ Turan, 1971: 442; Sevim ve Merçil, 1995: 472-473; Ersan, 2007: 186; Uyar, 2012: 418; Koca, 2015: 45; Öngül, 2017: 236-237.

⁹⁵⁰ Simbat *vekayinâme* 80.

⁹⁵¹ Feridun Nafiz Uzluk, burada adı geçen Emîr Topal Fahreddîn Ayaz'ın Sultan I. Alâeddîn Keykubâd devrinin büyük emîrlерinden Fahreddîn Ayaz olduğunu düşünmektedir. Ayrıca bu emîrin isminin Konya Alâeddîn Câmii'ndeki ve Konya sur kapılarından birisi üzerindeki kitabelerde kaydedildiğini belirtmektedir (İbn Bîbî (muhtasar) 221 n. 1). Ancak kendisi yanılmaktadır. Nitekim Emîr-i Şarâbsâlârlık ve Sivas Valiliği yapmış olan Emîr Fahreddîn Ayaz, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarının son yıllarında vefat etmiş kendisinden boşalan Sivas Valiliği'ne de Hârezmli Emîri Kayır Han getirilmiştir (İbn Bîbî (tıpkıbasım) 458; İbn Bîbî (trc.) I, 454). Nitekim İbn Bîbî adı geçen Fahreddîn Ayaz'ın Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında vefat eden Fahreddîn Ayaz ile karıştırılmaması için buradakine Topal (اعراج) lakabını vermektedir. Öte yandan Feridun Nafiz Uzluk'un Fahreddîn Ayaz'a ait olduğunu düşündüğü kitabeler de diğer bir Selçuklu emîri olup Atabeg, Mimar ve Emîr-i Ahur görevlerinde bulunan Esededdîn Ayaz'a aittir. Bahsi geçen kitabeler için bk. Sönmez, 1998: 4-11; Hacıgökmen, 2018: 11-32.

Ayrıca Kayseri'nin Sipahi ve Ahilerini görevlendirerek şehrin surlarını ve burçlarını tahkim ettirmişlerdir. Kendileri bu hazırlıklarla meşgul iken Moğollar Kayseri yolu üzerinde bulunan heryeri yakıp yıkarak ve tesadüf ettikleri herkesi katlederek şehre gelmişlerdir. Şehrin surları önüne ulaştıkları zaman Baycu Noyan beraberindeki diğer Moğol komutanları ile birlikte Kayseri surlarının etrafını çepe çevre gezerek incelemiştir. Daha sonra da şehir surlarının Sivas yönüne bakan ve en müstahkem mevkii olan Dericiler Çarşısı karşısına 3 mancınık kurdurmuştur. Moğollar bu mancınıkları çalıştırırken ellerindeki esirleri ve cavlakları kullanmışlardır. Mancınıkların 15 gün boyunca aralıksız süren atışları neticesinde burçlarda büyük gedikler açılmış, ancak Kayseri halkı savunma güçlerini yitirmemişlerdir. Karşılıklı mücadele sırasında iki taraftan da pek çok kişi hayatını yitirmiştir. Kayserili bazı kuvvetler Mescid-i Battal Dağları'nda (كوههء مسجد بطال) ve etraftaki harabelerde Moğollardan pek çok kişiyi pusuya düşürüp öldürmeyi başarmışlarsa da kuşatmanın kaldırılmasını sağlayamamışlardır. Savaş durumunun sonuçsuz bir şekilde sürdüğü ve Moğolların o ana kadar elde ettikleri büyük miktarda ganimetin etkisiyle kuşatmayı ertesi sene sürdürmek üzere ayrılmayı düşündükleri sırada, beklenmeyen bir gelişme yaşanmıştır. Şehrin İğdişbaşı olan Hajuk oğlu Hüsam gizlice Baycu Noyan ile irtibat kurmuş ve ondan can güvenliği talep etmiştir. Baycu Noyan kendisine yazılı teminat verince de Hajuk oğlu Hüsam su kanalından dışarı çıkarak şehrin sakinlerinin ve müdafilerin içinde bulundukları kötü vaziyetin tüm ayrıntılarını Moğollara anlatmıştır⁹⁵².

İğdişbaşı Hajuk oğlu Hüsam'ın Moğollarla anlaştığını ve şehrin durumunu onlara anlattığını şehrin müdafileri ilk aşamada duymamış ve mücadeleye devam etmişlerdir. Ancak çok geçmeden emîrlar Hajuk oğlu Hüsam'ın Moğollarla anlaştığını haber almışlardır. Moğolların işbirlikçilere can ve mal güvenliği teminatı verdiğini duyan Kayseri'nin Sübaşı Topal Fahreddîn Ayaz da Baycu Noyan ile irtibat kurmuştur. Talebinin kabul görmesi üzerine o da adamları ve mallarıyla şehirden çıkarak Baycu Noyan'ın yanına gelmiştir. Böylece şehirde Samsamüddîn Kaymaz'dan başka yönetici kalmamıştır. O da tek başına elinden gelen çabayı göstermesine rağmen başarılı olamamıştır. Nitekim Moğollar Hajuk oğlu Hüsam ve Topal Fahreddîn Ayaz'ın kendileriyle anlaşması üzerine kuşatmayı kaldırmaktan vazgeçmişlerdir. Ayrıca genel taarruz için tüm kuvvetleri yeniden organize etmişlerdir. Gerçekleştirilen ok yağmuru, surlara dayanan merdivenler ve mancınıkların açtığı gedikler neticesinde Kayseri'nin surlarını aşmayı başarmışlardır. Surları aşanların içeriden şehir kapılarını kırmalarıyla birlikte de şehir tamamen düşmüştür. Şehirde bulunan Emîr-i Arız ve

⁹⁵² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 528-529; İbn Bîbî (trc.) II, 73-74; İbn Bîbî (muhtasar) 219-220; Yazıcızâde *tevârih* 558-559.

tüm askerler esir alınmışlardır. Moğollar gerçekleştirdikleri yağma, talan ve yıkımdan arta kalan binaları da ateşe vermişlerdir. Tüm esirleri şehrin meşhed meydanına götürdükten sonra orada katletmişlerdir. Esir aldıkları kadınları ve çocukları kendi aralarında paylaştıktan sonra geri dönüş yoluna yönelmişlerdir. Yolculukları sırasında yürümeye dermanı olmayan herkesi öldürmüş, arkalarında bir harabe bırakarak bölgeden ayrılmışlardır⁹⁵³. Kayseri şehrinin düşüşü hakkında Ermeni Müverrih Kiragos da bilgi vermektedir. Ona göre Moğollar Köseadağ'daki galibiyetten sonra doğrudan Kapadokya'da bulunan Kayseri şehrine saldırmışlardır. Şehir ahalisinin kendilerine direnmesinden ötürü de Kayseri'yi zorla aldıktan sonra, ahalisini tamamen katledip şehri bir çöle benzetmişlerdir⁹⁵⁴. Kayseri'nin Moğollar tarafından tahribinden bahseden diğer bir kaynak olan Süryani Ebu'l-Ferec de şehrin birkaç günlük kuşatmadan sonra zorla ele geçirildiğini belirtmektedir. Halkın katledilip kadın ve çocukların esir alındığını, tüm zenginliklerin yağmalandığını, şehirdeki devlet hazinesinin (الخزائن الملكية) boşaltıldığını ve Sivas'ta olduğu gibi Kayseri'de de şehir surlarının yıkıldığını belirtmektedir. Ayrıca Kayseri düştükten sonra Moğolların daha ileriye gitmediklerine işaret etmektedir⁹⁵⁵.

⁹⁵³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 529-531; İbn Bîbî (trc.) II, 74-75; İbn Bîbî (muhtasar) 220; Yazıcızâde *tevârih* 559-560; Müneccimbaş *câmiü'd-düvel* II, 81. Aknerli Grigor, Kayseri ahalisinin yanlarında bulunan çok sayıdaki asker ve bolca erzak sebebiyle Moğollara teslim olmaya yanaşmadıklarını belirtmektedir. Ancak Moğolların hile ve kurnazlık ile şehri ele geçirmeyi başardıklarını, daha sonra da ahaliyi katl ve esir ettiklerini söylemektedir (Aknerli Grigor 35-36). Moğolların Kayseri kuşatması hakkında ayrıca bk. Kiragos *vekayinâme* 51; Stephanos *vekayinâme* 64; El-Makrîzî *es-sulûk* I, 417; Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVI, 7; Kazvinî *zafernâme* 293a; İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 149; Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 154; Turan, 1971: 440-441; Çakmak, 1990: 88-90; Alptekin, 1992: 307-308; Sevim ve Merçil, 1995: 472; Erdem, 1995: 89-90; Takkuş, 2007: 92; Kaymaz, 2009: 97-98; Dashdondog, 2011: 63; Uyar, 2012: 418; Öngül, 2017: 234-236; Vryonis, 2020: 322.

⁹⁵⁴ Kiragos *vekayinâme* 51.

⁹⁵⁵ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 287; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 542; Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasarü'd-düvel* 440-441; Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasarü'd-düvel* (trc.) 20. James Forsyth tarafından Moğol kuvvetlerinin Kayseri'ye ulaştıkları sırada kendilerine Büyük Kağan Ögedey'in vefat ettiği haberinin geldiği, bunun üzerine onların Kayseri'den öteye geçmeyip, geçici olarak geri çekildikleri iddia edilmektedir (Forsyth, 2019: 170). Bu iddia isabetsizdir. Zira Moğolların Kayseri bölgesine geldikleri sıralarda Büyük Kağan Ögedey öleli 2 yıl olmuştu. Gürcü kaynağı Kartlis, Moğol ve Gürcü kuvvetlerinin Köseadağ'dan sonra sultanın sığındığı Konya şehri önlerine geldiklerini, burada şehir önlerinde sultanla savaşmaya devam ettiklerini söylemektedir. Burada günlerce karşılıklı saldırılarla büyük bir savaş gerçekleştiğini, Gürcülerin büyük yararlıklar gösterdiğini belirtmektedir. Buradaki savaş sonunda da sultanın tükenerek Moğollardan barış talebinde bulunduğunu kaydetmektedir (Kartlis *history* 333-334; Subaşı, 2018: 103-104). Gürcü müellifin bahsettiği Konya önlerinde gerçekleşen büyük savaştan başka kaynaklar bahsetmemektedir. Aknerli Grigor ise Moğolların Kayseri'den sonra Konya ve Akşehir'e saldırdığını buraları da büyük köy ve manastırlarıyla birlikte ele geçirdiklerini söylemektedir (Aknerli Grigor 36). Ancak bu bilgi kendisinden başka bir kaynakta geçmemektedir ve gerçekleşmesi pek de ihtimal

Simon De Saint Quentin de başlangıçta Moğollara direnen Kayseri halkının daha sonra teslim olduğunu ifade etmektedir. Kendisinin kaydettiğine göre Moğollar teslim olanlardan bir rivayete göre 100.000 diğer bir rivayete 300.000 kişiyi katletmişlerdir⁹⁵⁶. Kendisinin verdiği rakamlar abartılı olsa da Kayseri’de yaşanan katliamın büyüklüğüne işaret etmesi bakımından dikkate değerdir. Grandes Chroniques de France isimli kaynak da Moğolların Kayseri’yi ele geçirmesine temas etmekte ve diğer kaynaklarda rastlanmayan bazı bilgiler içermektedir. Kaynağa göre Moğollar Kapadokya’da bulunan Kayseri üzerine yürümüşler ve şehri ele geçirmişlerdir. Hem şehri hem de çevresini yağmalamışlar, kış mevsimini de burada geçirdikten sonra Selçukluların başkenti Konya’ya hareket etmişlerdir⁹⁵⁷. Grandes Chroniques de France’ın kayıtlarının aksine Moğolların kış mevsimini Selçuklu topraklarında geçirmedikleri ve Kayseri’den öteye geçmedikleri diğer kaynakların beyanlarından anlaşılmaktadır. Moğolların neden Kayseri’nin ötesine geçmediği konusunda da bazı yorumlar bulunmaktadır. Josef Matuz’a göre Moğollar kendi bölgelerinden oldukça uzaklaşmış oldukları ve lojistik problemler yaşamaya başladıkları için Kayseri’den öteye geçmeye cesaret edememişlerdir⁹⁵⁸. İlhan Erdem ise Moğolların Kayseri’yi de ele geçirdikten sonra bir yandan savaşmak konusundaki isteksizlikleri diğer yandan da yaklaşan kış mevsimi nedeniyle daha ileriye gitmeden geri döndüklerini belirtmektedir⁹⁵⁹. Bu iki yorumun da isabetli olduğu ortadadır. Zira Moğollar 2 yıl içerisinde Türkiye Selçukluları’nın Doğu sınırından girerek, Erzurum’u ele geçirmiş, devletin mevcut ordusunu mağlup etmiş, Sivas’ı ve devletin merkezinde bulunan askeri başkent konumundaki Kayseri’yi zorlu bir kuşatmadan sonra zaptetmişlerdir. Kat ettikleri mesafe ve verdikleri askeri mücadele göz önünde bulundurulunca Kayseri’den daha öteye geçmemelerinin sebebi anlaşılmaktadır. Moğolların bu kapsamlı istila harekâtı sırasında yoruldukları muhakkaktır. Üstelik Moğolların Türkiye Selçuklu hareketinin 1243 yılının kurak yaz aylarına denk gelmesi de onları zor durumda bırakmış ve daha ileri gitmelerini engellemiş olmalıdır. Tüm bunlara ek olarak Kayseri’yi de

dâhilinde değildir. Zira diğer kaynaklar Moğolların Kayseri’den öteye geçmedikleri hususunda müttefiktirler. Josef Matuz’a göre ise kendi bölgelerinden oldukça uzaklaşmış olan Moğollar lojistik problemlerden ötürü Kayseri’den öteye geçmeye cesaret edememişlerdir (Matuz, 1973: 197). İlhan Erdem ise Moğolların Kayseri’yi de ele geçirdikten sonra bir yandan savaşmak konusundaki isteksizlikleri diğer yandan da yaklaşan kış mevsimi nedeniyle daha ileriye gitmeden geri döndüklerini belirtmektedir (Erdem, 1995: 91).

⁹⁵⁶ Saint Quentin 57-58.

⁹⁵⁷ Grandes Chroniques de France 322r.

⁹⁵⁸ Matuz, 1973: 197.

⁹⁵⁹ Erdem, 1995: 91.

ele geçiren Moğolların gerek siyasi gerekse de maddi olarak amaçlarına ulaştıkları ortadadır. O an için Kayseri’den öteye geçmemelerinin bir sebebi de bu olmalıdır.

Kayseri’nin Moğolların eline geçmesi hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren İbn Bîbî, şehrin zapt edilme tarihini kaydetmemektedir. Ancak Köseadağ’ın ve Sivas’ın teslim olmasının akabinde gerçekleştiğini belirttiği için, bu hadisenin 1243 yılı yazı içinde, yani h. 641 yılı Muharrem-Safer (Temmuz-Ağustos 1243) tarihinde yaşandığı muhakkaktır. Kaynaklardan Müneccimbaşı ise Kayseri’nin düşüş tarihini h. 641 (1243-1244) olarak kaydetmekte, ay ve gün vermemektedir⁹⁶⁰. Aynı şekilde Müverrih Vardan da Kayseri şehrinin Moğolların eline düştüğünü belirterek olayın tarihini ay vermeksizin 1243 yılı olarak kaydetmektedir⁹⁶¹.

4.9. Moğolların Malatya Çevresindeki Faaliyetleri ve Erzincan’ın Tahribi

Moğolların Türkiye Selçuklu arazilerine girdikten sonra tahrip ettikleri şehirlerden birisi de dönemin önemli merkezlerinden Erzincan’dır. Buraya varmadan önce Moğollar tarafından Malatya çevresinde de katl ve tahribat gerçekleştirilmiştir. Ancak Moğolların Köseadağ Savaşı sonrasında Selçuklu arazilerinde gerçekleştirdikleri tahribat hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren İbn Bîbî, Malatya çevresinde yaşananlar ve Erzincan’ın tahribinden hiç bahsetmemektedir. Bu nedenle hadiselerin ayrıntıları Malatyalı Süryani Ebu’l-Ferec’in kayıtlarından öğrenilmektedir.

Ebu’l-Ferec’e göre Moğolların Kayseri’de gerçekleştirdiği tahribat ve katliam Malatya’da duyulunca şehrin yöneticisi olan Reşidüddîn el-Cüveynî ve adamları şehrin hazinesindeki zenginlikleri aldıktan sonra şehrin kapılarını da açık bırakarak Halep istikametinde kaçmışlardır. Onlarla birlikte şehrin diğer büyükleri ve zenginleri de servetlerini yanlarına alarak terk etmeye başlamışlardır. Süryani Ebu’l-Ferec o sıralarda yaşananları şöyle anlatmaktadır:

“Şehirden ailesi ile beraber kaçmak isteyenlerden biri de benim babamdı. Katırlara eşyamızı yüklemekte iken bu hayvanlardan biri kaçmış ve yakalamak için arkasından koşarlarken ayak takımından bir bölük gençlerin şehrin kapılarını tutup çıkmak isteyenlerin mallarını yağma etmekte oldukları işitildiğinden atam şehirden çıkmaktan vazgeçti ve Papaz Dinosyos (دينوسىوس) ile görüşüp şehri korumak üzere aralarında konuştular. Ve şehrin büyük kilisesine bütün Müslüman ve Hristiyanları toplayıp birbirlerine bir hainlik yapmamak ve ayak takımının fenalık yapmasına meydan vermemek ve geceleri şehrin suru üzerinde geceleyip şehri korumak ve icabında Tatarların (التاتار) suyunca akmak hususlarında Dinosyos’un sözünden dışarı çıkmamak için söz aldılar ve antlaştılar. Tanrı bunların içlerinin iyiliğine acıdı ve düşman bu şehrin yakınlarına gelmiş olduğu halde buraya sataşmadı. Şehirden kaçmakta acele etmiş olanları on fersahlık mesafede olan Bacuze Köyü’nde (باجوزة) Moğollar (المغول) yakalayıp erkekleri öldürdüler ve kadınları ve çocukları tutsak aldılar.

⁹⁶⁰ Müneccimbaşı *câmiü’-d-düvel* II, 81.

⁹⁶¹ Vardan *cihân tarihi* 228.

Mağaralarda ve dağ eteklerinde ve derin dere kıyılarında saklanmış olan kadın ve erkekler Malatya'ya çıplak ve yalın ayak olarak döndüler”⁹⁶².

Süryani Ebu'l-Ferec'in dönemi bizzat yaşamış birisi olarak burada naklettikleri Moğolların Selçuklu arazilerine dağıldıktan sonra gerçekleştirdikleri tahribat hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu bilgilerin dikkat çekici bir tarafı Moğol istilasını sırasında Selçuklu şehirlerinde yaşanan infial, korku ve başıbozukluklara ışık tutuyor olmasıdır. Buradaki kayıtlar Selçuklu topraklarında yaşananların vehametini tüm ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır. Nitekim Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsev'in yukarıda kaydedildiği üzere Köseadağ mağlubiyeti sonrasında Emîr Mübârizeddîn Çavlı'yı karışıklıkları gidermek üzere Beylerbeyi olarak Malatya ve Elbistan çevresine göndermesi Süryani Ebu'l-Ferec'in ayrıntılarını verdiği kargaşayla ve Sübaşı Reşidüddîn'in Malatya'yı terketmesi nedeniyle bölgenin yöneticisiz kalmasıyla alakalı olsa gerektir. Süryani Ebu'l-Ferec bu rivayetin ardından bölgede yaşanan olayların tarihini miladi 1243 yılı Temmuz'a tekabül eden İskender takviminin 1554 yılı Temmuz ayı olarak kaydetmektedir⁹⁶³.

Süryani Ebu'l-Ferec'in işaret ettiği üzere Moğollar, Malatya bölgesinden sonra Erzincan'a yönelmişlerdir. Şehrin önünde ordugâh kurduktan sonra ahalisinden altın istemişlerdir. Şehir ahalisinin isteklerini yerine getirmemesi üzerine öfkelenen Moğollar, mancınıklar kurarak Erzincan surlarını dövmeye başlamışlardır. Kısa sürede surları yıkarak şehre girmişler, ahaliyi katledip çocukları esir almışlardır. Şehri yağmalayıp, yakıp yıktıktan sonra burada da surları tahrip etmişlerdir⁹⁶⁴. Ermeni Müverrih Kiragos ise Erzincan'ın düşüşünü diğer kaynaklardan farklı olarak kaydetmektedir. Ona göre Moğollar Erzincan'a ulaştıkları vakit şehir halkı kendilerine direnmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Moğollar eman sözü vererek müdafilerin teslim olmasını sağlamış, ancak şehri teslim alır almaz halkın bir kısmını katledip bir kısmını da esir alarak beraberlerinde götürmüşlerdir. Müverrih Kiragos'un belirttiğine göre Moğollar hiçbir zayıf vermedikleri gibi gayet iyi durumdaydılar.

⁹⁶² Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasarü'd-düvel* 441; Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasarü'd-düvel* (trc.) 20. Süryani Ebu'l-Ferec diğer eserinde Reşidüddîn El-Cüveynî'nin Malatya Sübaşısı olduğunu ve şehrin hazinesinde bulunan tüm zenginlikleri adamları ile birlikte yağmalayarak Halep istikametinde kaçtığını belirtmektedir (Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 288; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 543). Ayrıca bk. Koca, 2015: 79.

⁹⁶³ Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasarü'd-düvel* 441-442; Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasarü'd-düvel* (trc.) 20.

⁹⁶⁴ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 288; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 544; Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasarü'd-düvel* 442; Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasarü'd-düvel* (trc.) 21. Erzincan'ın Moğollar tarafından tahribi için ayrıca bk. Stephanos *vekayinâme* 64; Bağışetsi *tarih* 165; Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 154; Turan, 1971: 442; Çakmak, 1990: 90-91; Alptekin, 1992: 308; Erdem, 1995: 91-92; Merçil, 2000: 152; Kaymaz, 2009: 98; Dashdondog, 2011: 63; Ersan, 2018: 236; Vryonis, 2020: 322.

Ayrıca onların yanında bulunan Hristiyanlar bazen gizli bazen de açıktan açığa esirlerin serbest kalmasını sağlıyorlardı. Bunlar arasında Prens Avak, Şehinşah, Vahram oğlu Akboğa, Kadeşanlı Celâl Hasan, Tufg oğlu Greguvar ve başka liderler bulunmaktaydı⁹⁶⁵.

Müverrih Vardan ise, Erzincan şehrinin Moğollar tarafından Sivas'tan sonra ele geçirildiğini, halkının onlara karşı direnmesi sebebiyle acımasızca katledildiklerini belirtmektedir. Olayın tarihi olarak ise 1243 yılını kaydetmektedir⁹⁶⁶. Olaydan bahseden diğer bir kaynak olan Aknerli Grigor diğer kaynaklardan farklı olarak Moğolların Köseadağ sonrasında ilk olarak Erzincan'a saldırdıklarını belirtmektedir. Orayı zaptettikten sonra bir şahne atayarak Kayseri'ye hareket ettiklerini nakletmektedir⁹⁶⁷. Aknerli Grigor'un verdiği bilgi Erzincan'ın düşüş sırasını ihtilaflı hale getirirse de kaynakların tamamındaki rivayetler ele alındığı zaman Moğolların Köseadağ'a hareket ederken Erzincan'ı geçtikleri zafer sonrasında ilkin Sivas ve Kayseri'yi zaptettikleri anlaşılmaktadır⁹⁶⁸. Kayseri'den sonra ise Malatya civarına yönelip birtakım tahribat ve katliamlar gerçekleştirdikten sonra dönüş yolunda Erzincan'a saldırdıklarını düşünmek en mantıklısıdır. Bununla birlikte Köseadağ sonrasındaki Moğol saldırısı sırasında etrafı talan edilen, ancak merkezi Moğol saldırısına uğramayan Malatya, savaş sonrasında bir Moğol saldırısına maruz kalmıştır. Ebu'l-Ferec'in naklettiği bu bilgiye göre Yesavur Noyan (يساور نوين) komutasındaki Moğol kuvvetleri Halep tarafına bir akın gerçekleştirdikten sonra dönüş yolunda Malatya'ya yönelmişlerdir. Burada şehrin bağ ve

⁹⁶⁵ Kiragos *vekayinâme* 51-52. Ermeni Müverrih Vardan aynı Prenslerin esirleri serbest bırakması hadisesini Erzurum'un düşmesi sonrasında da nakletmektedir (Kiragos *vekayinâme* 49). Bu bilginin Ermeni Müverrih tarafından kendi milletine kahramanlık ve iyilik atfetmek için rivayet edilen hikâyeler olması muhtemeldir. Bununla birlikte bu Prensler eliyle gerçekten bazı insanların özgür bırakılmış olması da ihtimal dâhilindedir.

⁹⁶⁶ Vardan *cihân tarihi* 228.

⁹⁶⁷ Aknerli Grigor 35. Grandes Chroniques de France isimli kaynağın Moğolların Erzincan'a saldırısı hakkında aktardıkları da Aknerli Grigor'un kayıtlarına benzemektedir. Ancak bazı farklar da mevcuttur. Grandes Chroniques de France kayıtlarına göre Moğollar Erzincan'a Erzurum'u zaptettikten hemen sonra saldırmışlar, şehir halkını teslim olmaya ikna etmişler, maksatlarına kavuşup şehre girdikleri zaman da herkesi katletmişlerdir (Grandes Chroniques de France 322r).

⁹⁶⁸ Bazı Arap kaynakları Moğolların Selçukluları mağlup ettikten sonra Âmid, Ahlat ve buralara bağlı yerleri zaptettiklerini belirtmektedirler (El-Makrizî *es-sulûk* I, 417; El-Ömerî *mesâlikü'l-ebâr* XXVII, 213; İbnü's-Şihne *ravzü'l-menâzir* 252; İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 149; İbn Haldûn *tarih* V, 197; Kesik, 2000: 255). Moğolların Ahlat'ı tahripleri hakkındaki rivayetler için ayrıca bk. Tekin, 2000: 97-98. Türkiye Selçukluları'nın bazı büyük merkezlerini kaybetmeleri ve ordularının Köseadağ'da dağılması sebebiyle ülkenin özellikle Doğu bölgesi Moğolların istilasına açık hale gelmiştir. O sıralarda Türkiye Selçuklu topraklarına dağılmış oldukları anlaşılan bazı Moğol kuvvetlerinin Harput, Ahlat ve Amîd gibi şehirlere de saldırmış olmaları ihtimal dâhilindedir. Ancak kaynaklarda bu konuya dair ayrıntılar bulunmamaktadır.

bostanları için almakta oldukları vergileri arttırmışlar, halktan çokça mal almışlar, kadınları ve çocukları rezil rüsva ettikten sonra Malatya'yı terketmişlerdir. Onların bölgeyi terk etmesini takiben Malatya ve çevresinde şiddetli bir kuraklık ve kıtlık yaşanmış, insanlar perişan olmuşlardır⁹⁶⁹. Moğol istilası sonrası Selçuklu topraklarında yaşanan şiddetli kıtlıktan Doğu Romalı kaynak yazarı Nikeforos Gregoras da bahsetmektedir. O devirde Selçuklu topraklarından erkek, kadın ve çocuk olmak üzere pek çok insanın perişan halde Doğu Roma İmparatorluğu'na giden yollara düştüklerini belirtmektedir⁹⁷⁰.

Moğolların bu şehri de tahribiyle bir önceki yıl Erzurum'un zaptıyla başlayan Moğol istilası bir süreliğine durmuştur. En nihayetinde Türkiye Selçukluları'nın Erzurum, Sivas, Kayseri, Erzincan ve Malatya gibi 5 büyük şehri büyük bir tahribata maruz kalmıştır. Bu tahrip birlikte Türkiye Selçukluları her açıdan büyük bir darbe almışlardır. Uğranılan maddi zarardan ziyade özellikle katledilme, esir düşme ve göç yoluyla kaybedilen nüfus gücü, devletin kısa vadede telafi edemeyeceği bir kayıptı. Üstelik ülkenin özellikle Doğu bölgelerinde ciddi bir siyasi boşluk olduğu ve durumun düzelmesinin zaman aldığı da muhakkaktır.

4.10. Moğollarla Sulh Akdi ve Kararlaştırılan Hükümler

Türkiye Selçuklu kuvvetlerinin Köseadağ'da mağlup olduktan sonra çeşitli bölgelere dağılan emîrlerden Mühezzibeddîn Ali Amasya'ya gitmiştir. İbn Bîbî'den öğrenildiğine göre Mühezzibeddîn Ali Amasya'da iken Moğolların Kayseri'yi ele geçirip yağmaladıklarını, halkını ise katlettikten sonra geri döndüklerini duymuştur. Bunun üzerine Amasya Kadısı Fahreddîn ile bir araya gelmiştir. İkiisi birlikte yaşanan hadiselerle üzülmüşler ve devletin içinde bulunduğu durumu Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in gençliğine, tecrübesizliğine, bilgisizliğine, sefil ve ayak takımıyla düşüp kalmasına, eğlenceye olan aşırı düşkünlüğüne bağlamışlardır. Sonrasında da alınabilecek önlemler ve yapılabilecekler hakkında görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Sonuç olarak kendileri üzerlerine sorumluluk alarak Moğollarla anlaşma yolunu denemeye karar vermişlerdir. Bunun için yanlarına nadide hediyeler olarak yol hazırlıklarına başlamışlardır. Yola çıktıktan sonra ilk olarak Baycu Noyan'a haberciler göndermişlerdir. Haberciler onun yanına ulaştıkları zaman Baycu Noyan ve diğer Moğol komutanları gelmekte olan elçilerin cesaretine şaşırmışlardır. Zira kendileri o sıralarda

⁹⁶⁹ Ebu'l-ferec *muhtasarü'd-düvel* 446; Metin, 2013: 76-77.

⁹⁷⁰ Kılıç, 2019a: 90-92; Ayönü, 2022: 493.

Selçuklular tarafından herhangi birilerinin huzurlarına gelebileceğine ihtimal vermemekteydiler⁹⁷¹.

Sâhip Mühezzibeddîn ve Kadı Fahreddîn Erzurum sınırında Baycu Noyan'a yetişmişlerdir. Kendisine saygı gösterip barışa ikna etme konusunda gereken her şeyi yapmışlardır. Baycu Noyan da onların gösterdiği çabaya karşılık izzet ve ikramda bulunmuş ve onları yatıştırmıştır. Daha sonra onları yanına alarak hep birlikte Mugan'a ulaşmışlardır. Mugan'da Baycu Noyan, Carmagon Noyan'ın huzuruna çıkmış sonra da Selçuklu emîrlerini onun huzuruna davet etmiştir. Emîrler huzura girince Carmagon neden geldiklerini sormuştur. Onlar ise elde ettikleri zaferden dolayı mağrur olmamaları gerektiğini, nitekim Köseadağ'da öldürülen Selçuklu kuvvetlerinin 3.000 süvariden daha fazla olmadığını buna karşılık Moğollardan da pek çok kişinin öldürüldüğünü belirtmişlerdir. Ayrıca Selçuklu topraklarında ve sınırlarında henüz yüzbinlerce tam teçhizatlı askerin bulunduğunu söylemişlerdir. Bunlara ek olarak Selçuklu topraklarının Selçuklu sultanı dışında kimse tarafından yönetilemeyeceğini ve kimse tarafından elde tutulamayacağını ifade etmişlerdir. Bu sayılan sebeplerden ötürü de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile anlaşmaya varmalarının isabetli bir hareket olacağını söylemişlerdir⁹⁷².

Baycu Noyan Sâhip Mühezzibeddîn'in söylediklerini dinledikten sonra orada görevli bir kadın konuşulanları tercüme ederek Carmagon Noyan'ın kulağına söylemiştir. Carmagon söylenenleri anladıktan sonra İbn Bîbî'nin naklettiğine göre: “*Keşke sultan, bize bağlansa da ülkesi mamûr kalsa! Adalet ve insafla yönetilen böyle bir ülkenin Moğol saldırısıyla sarsılıp harap olması yazık olur*” demiştir. Ayrıca Sultan Alâeddîn Keykubâd hatırına yapılan barış teklifini kabul edeceğini söyleyerek gerekenlerin yapılmasını emretmiştir. Bunun üzerine Baycu Noyan, Sâhip Mühezzibeddîn ile bağlılık şartlarını görüşmeye başlamıştır. Baycu ilk

⁹⁷¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 531-532; İbn Bîbî (trc.) II, 75-76. İbn Bîbî'nin burada Köseadağ ve sonrasında yaşananların tek sorumlusu olarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i göstermekte olduğu bunu da Sâhip Mühezzibeddîn ve Amasya Kadısı Fahreddîn arasındaki diyalog üzerinden naklettiği görülmektedir. Öte yandan sultanı suçladıktan sonra kendisi gibi Türkiye Selçuklu devlet mekanizmasının Moğollarla anlaşmaya meyilli İran kökenli mensuplarından olan Emîr Mühezzibeddîn Ali'yi belirgin bir şekilde ön plana çıkardığı görülmektedir. Mühezzibeddîn Ali'nin Moğollarla görüşmesi hakkında ayrıca bk. Ayrıca bk. Turan, 1971: 444-445; Erdem, 1995: 93; Kaymaz, 2009: 101-103; Koca, 2015: 80-81; Köse, 2017: 63-66; Zeki, 2018: 137-138.

⁹⁷² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 532-533; İbn Bîbî (trc.) II, 76-77. İbn Bîbî'nin muhtasar edisyonunda Köseadağ'da hayatını kaybeden Selçuklu kuvvetlerinin 3.000 kişiden fazla olduğu kayıtlıdır (İbn Bîbî (muhtasar) 221-222). Ayrıca bk. Yazıcızâde *tevârih* 561-563; Turan, 1971: 444-445; Alptekin, 1992: 308; Sevim ve Merçil, 1995: 473; Erdem, 1995: 93-94; Merçil, 2000: 152; Kaymaz, 2009: 101-103; Koca, 2015: 80-81; Öngül, 2017: 237-239; Köse, 2017: 63-66; Zeki, 2018: 137-138; Ersan, 2018: 236.

olarak Selçuklu ülkesinden kendilerine ne kadar para gönderileceğini sorunca Sâhip Mühezzibeddîn, Amasya Kadısı Fahreddîn ve beraberindeki diğer kişilerle görüşükten sonra elbise, altın, at, deve, kısırak, sığır ve koyun gibi para, mal ve hayvanlardan verilebilecek miktarda bir liste hazırlayıp Baycu Noyan’a teslim etmiştir. Ayrıca her yıl verilmesi kararlaştırılan şeyleri almak üzere Moğollardan elçiler gelmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Baycu Noyan hazırlanan listedeki bazı şeyleri beğenmiş bazılarını ise eksik bulmuştur. İstekleri Sâhip Mühezzibeddîn tarafından listeye eklenince Baycu Noyan’ın da gönlü edilerek anlaşma sağlanmıştır. Sonrasında Sâhip Mühezzibeddîn beraberinde Sadr-ı Azam Fahreddîn Bitikçi-i Buharî-i Caganderî-i Gürcî ile birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in huzuruna dönmüştür⁹⁷³. Sâhip Mühezzibeddîn ve Amasya Kadısı Fahreddîn eliyle Moğollarla yapılan anlaşmanın hangi tarihte yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. İbn Bîbî bu konuda herhangi bir bilgi vermemektedir. Müneccimbaşı ise anlaşmanın h. 642 (1244-1245) yılında gerçekleştirildiğini belirtmektedir⁹⁷⁴.

Türkiye Selçukluları ile Moğollar arasında yapılan barış anlaşmasının hükümleri hakkında kaynakların birbirinden farklı rivayetleri bulunmaktadır. Süryani Ebu’l-Ferec’e göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Erzincan şehrinin Moğollar tarafından tahrip edilmesinden sonra onlar karşısındaki acziyetini anlayarak elçiler göndermiştir. Sultanın Moğollara her yıl belirli miktarda mal, at, kumaş ve farklı nesneler yanında para göndermesi koşuluyla da barış yapılmıştır⁹⁷⁵. Moğollarla Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev arasında akdedilen anlaşmanın ağır maddeleri hakkında pek çok kaynakta bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan Simon De Saint Quentin’e göre Selçuklu sultanı savaş sırasında kaybettiği tüm zenginliklere ek olarak Moğollara yıllık 1.200 altın para, yarısı sırmalı 500 ipek kıyafet, 500 at, 500 deve ve 5.000

⁹⁷³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 534-535; İbn Bîbî (trc.) II, 77-78. İbn Bîbî’nin muhtasar edisyonunda Moğollarla anlaşmaya vararak sultanın huzuruna dönen Sâhip Mühezzibeddîn’in yanındaki kişi “*Sadr-ı Azam Fahreddîn Bitikçi-i Buharî-i Caganderî-i Gürcî*” olarak değil de Buharalı Kadı Fahreddîn olarak kayıtlıdır (İbn Bîbî (muhtasar) 223). İbn Bîbî’nin mufassal nüshasında künyesi farklı olarak kaydedilen kişi en baştan beri Sâhib Mühezzibeddîn ile birlikte olan Amasya Kadısı Fahreddîn olmalıdır. Kuvvetle muhtemel olarak Sâhip Mühezzibeddîn ile birlikte Amasya Kadısı olarak yola çıkan Kadı Fahreddîn, Moğollarla görüşmeler sırasında sultanın bitikçiliğine terfi ettirilmiş, bundan ötürü anlaşma dönüşü künyesi İbn Bîbî tarafından farklı şekilde ve Bitikçi unvanıyla birlikte kaydedilmiştir. Moğollarla gerçekleştirilen görüşmenin ayrıntıları için ayrıca bk. Yazıcızâde *tevârih* 563-564; Turan, 1971: 444-445; Alptekin, 1992: 308; Sevim ve Merçil, 1995: 473; Kaymaz, 2009: 102; Koca, 2015: 80-81; Aktaş, 2015a: 267-269; Aktaş, 2017: 39-40; Öngül, 2017: 238-239; Köse, 2017: 64-66.

⁹⁷⁴ Müneccimbaşı *câmiü’l-düvel* II, 82.

⁹⁷⁵ Ebu’l-Ferec *tarihü’z-zamân* 288; Ebu’l-Ferec *tarih* II, 544; Ebu’l-Ferec *tarihu muhtasarü’l-düvel* 442; Ebu’l-Ferec *tarihu muhtasarü’l-düvel* (trc.) 21.

koç vermekle mükellefti. Üstelik haracın sağ salım Mugan'a ulaştırılması da sultanın sorumluluğundaydı. Sultan, haracın yanında en az haraç kadar hatta daha fazla miktarda hediyeler de göndermek zorundaydı⁹⁷⁶. Bazı Arap kaynakları ise yapılan anlaşmayla Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Moğollara her gün için 1.000 dinara ek olarak köle, cariye, at ve av köpeği vermesinin kararlaştırıldığını belirtmektedirler⁹⁷⁷. Bu kaynakların yanında Makrîzî ve İbn Dokmak, sultanın her yıl için 400.000 dinar ödemesinin⁹⁷⁸, Ahmed b. Mahmûd ise her yıl bir miktar mal, at ve eşya vermesinin⁹⁷⁹ kararlaştırıldığını belirtmektedirler. Son olarak Gürcü Kaynağı Kartlis de duruma temas ederek savaşmaktan tükenmiş durumdaki Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Moğollara yüklü miktarda haraç vaadettiğini, ayrıca çeşitli hediyeler ve kıymetli taşlarla onları sakinleştirip barışa ikna ettiğini belirtmektedir⁹⁸⁰. Osman Turan ise Bedreddîn Aynî'den naklen yapılan anlaşma gereği Türkiye Selçukluları'nın Moğollara her yıl 360.000 dirhem gümüş para, 10.000 koyun, 1000 sığır ve 1000 deve vermekle mükellef hale geldiklerini belirtmektedir⁹⁸¹. Kaynaklardaki dağınık bilgilerden Moğollara verilmesi gereken para ve malların tam miktarını tespit etmek oldukça zordur. Bununla birlikte toplam miktarın yıllık 360.000 ila 400.000 dinar arasında nakit para ve Selçuklu Türkiye'si'ne özgü çeşitli hayvanlar ve mallardan oluştuğu söylenebilir. Bu miktar Türkiye Selçukluları'nın o zamanki zenginliği göz önünde bulundurulduğunda çok ağır değilse de ilerleyen süreçte bu miktara sürekli eklenen başka masraflar Selçuklu hazinesini ve mali sistemini çökertmiştir⁹⁸².

Moğollarla Selçuklular arasında yapılan anlaşmanın ağır maddeleri dışında olayın müzakere sürecini nakleden tek kaynak olan İbn Bîbî'nin verdiği bilgilerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Öncelikle İbn Bîbî'nin Selçuklu Sarayı'nda kendisi gibi İranlı çevreye mensup olan Mühezzibeddîn Ali'nin barıştaki rolünü ön plana çıkarmaya çalıştığı görülmektedir.

⁹⁷⁶ Simon De Saint Quentin 65.

⁹⁷⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî *mirâtü 'z-zamân* XXII, 379; İbn Tağrıberdî *en-nücumü 'z-zahire* VI, 307; Ez-Zehebî *tarihü 'l-islâm* XLVI, 7; El-Yâfiî *mirâtü 'l-cenân* IV, 81.

⁹⁷⁸ El-Makrîzî *es-sulûk* I, 417; İbn Dokmak *nüzhetü 'l-enâm* 149.

⁹⁷⁹ Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 154-155.

⁹⁸⁰ Kartlis *history* 334; Subaşı, 2018: 105.

⁹⁸¹ Turan, 1971: 445-446. Krş. Çakmak, 1990: 98; Sevim ve Merçil, 1995: 473; Merçil, 2000: 152; Turan, 2001b: 627; Kaymaz, 2009: 102; Koca, 2015: 81; Öngül, 2017: 239.

⁹⁸² Erdem, 1995: 95. Nitekim Osman Turan'ın da belirttiği üzere Türkiye Selçukluları'nın ödeyeceği yıllık vergi için belirlenen miktarın az olduğu, hatta bu miktarın Selçuklu topraklarındaki sadece bir köyün yıllık vergisine denk düştüğü Baycu Noyan'a bildirilmiştir. Ancak Baycu Noyan miktarı o an için arttırmamış, sonrasında duruma bakılacağını söylemiştir (Turan, 1971: 445-446).

Bunun yanında kendisinin naklettiği bazı bilgilerin doğruluğu kuşkuludur. Bunların ilki Mühezzibeddîn Ali'nin savaş alanında Moğollar tarafından öldürülen Selçuklu kuvveti sayısının 3.000'i geçmediği şeklindeki beyanıdır. Bu bilgi diğer kaynakların verdiği bilgilerle çelişmektedir. Köseadağ'da Selçuklu ordusunun ciddi kayıplar verdiği kuvvetle muhtemeldir. Üstelik sonrasında gerçekleşen tahribat ve sultanın annesi ile kız kardeşinin Moğolların eline düşmüş olması Selçukluları Moğollar karşısında büyük bir acziyet içerisinde bırakmıştır. Selçuklu ordusunun ilk savaştan sonra varlık gösterememesi, Sivas, Kayseri, Malatya ve Erzincan dolaylarının Moğollar tarafından rahatlıkla tahrip edilmesi, Mühezzibeddîn Ali'nin beyanının Moğolları barışa ikna edecek bir argüman olmadığını açıkça ortadaya koymaktadır. Dolayısıyla İbn Bîbî'nin Mühezzibeddîn Ali üzerinden aktardığı bilgilerin doğruluğu şüphelidir.

Köseadağ Savaşı sonrasında Emîr Mühezzibeddîn Ali'nin kendi inisiyatifi ile gerçekleştirdiği barış anlaşması hakkında pek çok araştırmacı tarafından değerlendirmeler yapılmıştır. Osman Turan'a göre Mühezzibeddîn Ali, gayet mahirane ve isabetli bir şekilde Moğolları barış yapmaya ikna etmiştir⁹⁸³. Nejat Kaymaz'a göre de Emîr Mühezzibeddîn Ali sorumluluklarının farkında olan tedbirli bir devlet adamı olarak bir çare düşünmüş ve Moğollarla anlaşma sağlamaya karar vermiştir. Cesur ve tutarlı tavırlarıyla da anlaşmanın gerçekleşmesini sağlamıştır⁹⁸⁴. Diğer bir görüşe göre Emîr Mühezzibeddîn Ali, Moğolların Selçuklu topraklarını tamamen ele geçirmelerini engellemiş, bunun yerine onları Selçukluları vassal güç haline getirmeye ikna etmiştir⁹⁸⁵. Benzer bir değerlendirmede Mühezzibeddîn Ali eliyle sağlanan bu barışın Türkiye Selçukluları'nın daha fazla zarar görmesini engelleyen bir başarı olduğu belirtilmektedir⁹⁸⁶. Mühezzibeddîn Ali'nin sağladığı barış anlaşması ile Türkiye Selçukluları'nın ortadan kaldırılmasının engellendiği, devletin Moğollara tâbi olmak koşuluyla ayakta durmasının sağlandığı da düşünülmektedir⁹⁸⁷. Mustafa Uyar'a göre Mühezzibeddîn Ali tarafından gerçekleştirilen bu diplomatik girişim, Türkiye Selçukluları ile Moğollar arasındaki tabiiyet şartlarının belirlendiği bir anlaşmayla sonuçlanmıştır. Bununla birlikte bu girişimin Selçuklular eliyle gerçekleştirilmesi anlaşma maddelerinin belirlenmesinde Türkiye Selçukluları'nın da rol almasına sebep olmuş ve bu şekilde daha sert

⁹⁸³ Turan, 1971: 444.

⁹⁸⁴ Kaymaz, 2009: 102.

⁹⁸⁵ Mecit, 2017: 229.

⁹⁸⁶ Kütük, 2018b: 310-311.

⁹⁸⁷ Zeki, 2018: 139.

koşulların oluşması engellenmiştir. Bu açıdan bu girişimin diplomatik bir zafer olduğunu söylemek mümkündür⁹⁸⁸.

Emîr Mühezzibeddîn Ali'nin gerçekleştirdiği anlaşma hakkında olumsuz değerlendirmeler de mevcuttur. Bunlardan birisine göre bu anlaşma, o sıralarda askeri ve ekonomik gücü ortadan kalkmamış ve tamamen yenilmemiş olan Türkiye Selçukluları'nın kendi çıkarlarının peşinde olan Emîr Mühezzibeddîn Ali'nin başını çektiği İranlı emîrler eliyle Moğol tahakkümüne sokulduğu bir anlaşmadır⁹⁸⁹. Nitekim Salim Koca'ya göre de Mühezzibeddîn Ali tarafından gerçekleştirilen bu anlaşma utanç verici bir vassallık anlaşmasıdır ve sonuçları itibarıyla Köseadağ yenilgisini tam bir felakete dönüştürmüştür. Mühezzibeddîn Ali bu anlaşma ile çöküşü durdurmayı veya yavaşlatmayı hedeflemiş olsa da, tam aksine devletin gerileyişini ve çöküşünü hızlandırmıştır⁹⁹⁰. Mehmet Ersan da bu anlaşma hakkında olumsuz değerlendirmeler yapmıştır. Ona göre Mühezzibeddîn Ali'nin giriştiği anlaşma Selçukluların kaderini Moğolların insafına terk etmek anlamına geliyordu. Mehmet Ersan'a göre Mühezzibeddîn Ali'nin hareket tarzı da tartışmaya açıktır. Zira dirayetli bir devlet adamından beklenen hareket Moğolların peşinden giderek onlarla kötü koşullarda anlaşma yapmak değil, Konya'ya dönerek sultan ve devlet erkânını organize etmesidir. Ancak o bu şekilde davranmamış ve Türkiye Selçukluları'nın Moğolların istediği herşeye razı olduğu açıkça gösterilmiştir. Mühezzibeddîn Ali, sultan ve devlet erkânına danışmaksızın giriştiği bu anlaşmayla Yakınoğlu'nun en güçlü devleti konumundaki Türkiye Selçukluları'nı Moğolların hâkimiyeti altına girmeye mecbur etmiştir⁹⁹¹.

Köseadağ sonrasında Emîr Mühezzibeddîn Ali eliyle gerçekleştirilen barış anlaşmasının maddi hükümleri Türkiye Selçukluları'nın o devirdeki zenginliğiyle kıyaslandığında çok ağır hükümler içermemektedir. Ayrıca Moğolların tekrar bir Anadolu seferine girişmeleri de kısa süreliğine engellenmiştir. Bununla birlikte anlaşmanın sonuçları dikkate alındığında bu girişimin diplomatik bir zafer olduğunu söylemek çok mümkün değildir. Zira bu anlaşma ile birlikte özellikle İran asıllı Selçuklu emîrlerinin meşrûyetlerini ve siyasi kudretlerini Türkiye Selçuklu sultanından ziyade Moğollardan almaya başladıkları bir sürecin kapısı aralanmıştır.

4.11. Şemseddîn İsfahânî ve Mühezzibeddîn Ali'nin Sultanın Huzuruna Dönmeleri

Türkiye Selçukluları'nın Moğollara karşı asker tedarikine çalıştıkları bölümde değinildiği üzere Suriye Bölgesi'ne asker toplamaya gönderilen, ancak temin ettiği kuvvetleri

⁹⁸⁸ Uyar, 2020: 320-322.

⁹⁸⁹ Kuşçu, 2016: 166-167.

⁹⁹⁰ Koca, 2015: 82.

⁹⁹¹ Ersan, 2020: 91-93.

Selçuklu ordusuna zamanında yetiştiremeyen Emîr Şemseddîn İsfahânî, mağlubiyet haberini alınca hemen Selçuklu topraklarına dönmeye cesaret edememiştir. Ancak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in mağluben Konya'ya döndüğünü ve Emîr Mühezzibeddîn Ali'nin Mugan'a giderek Moğollarla anlaşma yaptığını duyunca Selçuklu topraklarına dönmeye karar vermiştir. Ancak muhalif emîrlerin sultanı doldurmasından ve yollar üzerinde bozgunculuk yapan Kürt, Gencevî ve Germiyân Türkleri'nden çekinmiştir. Buna rağmen yanındaki diğer emîrleri ve bölgede sürgün hayatı yaşayıp kendisine yardım için gelen Âmid'in eski hâkimi el-Melikü'l- Mes'ûd'u beraberine alarak yola çıkmıştır⁹⁹².

Emir Şemseddîn İsfahânî'nin kafilesi Malatya'ya ulaştığı zaman Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bölgeye yönetici olarak atadığı Emîr Mübârizeddîn Çavlı tarafından karşılanmışlardır. Mübârizeddîn Çavlı kafiledakilere izzet ve ikramda bulunduktan sonra Şemseddîn İsfahânî'ye el-Melikü'l- Mes'ûd'un kötü namı birisi olduğunu ve sultanın dergâhına götürülerek onun emîrleri arasına katılmaya değer birisi olmadığını söylemiştir. Ayrıca el-Melikü'l- Mes'ûd'u uygun bir dille Şam bölgesine geri göndermesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Şemseddîn İsfahânî Malatyalı Emîr Hüsâmeddîn Çoban ve Malatya'nın diğer önde gelenlerini el-Melikü'l- Mes'ûd'a göndererek kendisinin şimdilik geldiği yere dönmesi gerektiğini, daha sonra Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in dergâhından kendisine bir görev ve ıktâ verilebileceğini bildirmiştir. El-Melikü'l-Mes'ûd bu duruma öfkelenirse de Elbistan üzerinden Şam civarına geri dönmüştür. Daha sonra Emîr Şemseddîn İsfahânî ve beraberindekiler sultanın yanına doğru hareket etmişlerdir. Emîr Mübârizeddîn Çavlı önden bir haberci yollayarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin Köseadağ'a paralı askerleri yetiştiremediği için çekindiğini kendisine affedildiğine dair bir menşûr gönderilmesi halinde huzur bulacağını bildirmiştir. Bu haber üzerine sultanın dergâhından Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin affedildiğine ve vezirlik görevine atandığına dair tevkilenmiş bir menşûr hazırlanarak gönderilmiştir⁹⁹³.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Emîr Şemseddîn İsfahânî için gönderdiği menşûr Obruk Menzili'nde (منزل ابرق) kafileye ulaşmıştır. Menşûru baştan sona okuyan Emîr Şemseddîn İsfahânî oldukça sevinmiş ve rahatlamıştır. Ancak vezirlik görevinin devletin zor durumda bulunduğu bir zamanda canını riske atarak Moğollarla barışı sağlayan Emîr Mühezzibeddîn Ali'den alınarak kendisine verilmesine razı olmadığını belirtmiştir. Sultanın huzuruna varınca el öpme şerefine nail olmuş ve pek çok ihsanlara kavuşmuştur. Devletin

⁹⁹² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 536-537; İbn Bîbî (trc.) II, 79-80; İbn Bîbî (muhtasar) 223; Yazıcızâde *tevârih* 564-565.

⁹⁹³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 537-538; İbn Bîbî (trc.) II, 80-81; İbn Bîbî (muhtasar) 223-224. Krş. Yazıcızâde *tevârih* 565-566; Turan, 1971: 447; Çakmak, 1990: 99-100; Kaymaz, 2009: 102-103.

önemli işleri kendisine bırakılmış olsa da Şemseddîn İsfahânî vezirlik işlerine el sürmemiş bunların Emîr Mühezzibeddîn Ali tarafından sürdürülmesini sağlamıştır⁹⁹⁴.

İbn Bîbî'ye göre Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin ardından Moğolların yanına giderek onlarla bir barış anlaşması yapan Emîr Mühezzibeddîn Ali Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in huzuruna dönmüştür. O da Şemseddîn İsfahânî gibi sultan tarafından gayet iyi şekilde karşılanmıştır. Kendisi başına gelenleri ve Moğollarla barış yapma aşamasında yaşananları tüm ayrıntıları ile birlikte sultana anlatmıştır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de onu dinledikten sonra Emîr Mühezzibeddîn Ali'ye pek çok hediye ile birlikte murassa altın bir vezirlik diviti ve kını altından bir naiplik kılıcı vermiştir. Bunlara ek olarak Emîr Şemseddîn İsfahânî ile Mühezzibeddîn Ali'ye pek çok hediye ihsan edilmiş ve önemli miktarda ıktâlar verilmiştir. Ancak Emîr Mühezzibeddîn Ali kendisine verilenlerin tümünden sadece 40.000 dirhemi almayı kabul etmiştir. Moğollarla barış yapıldıktan ve ülkede asayiş sağlandıktan sonra Şemseddîn İsfahânî ve Mühezzibeddîn Ali birlikte çalışarak devletin sorun ve sıkıntılarını gidermeye, devlet işlerini yoluna koymaya çabalamışlardır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ise eğlence ve hoş vakit geçirmeye başlamış, düşkünlere ve yoksullara ihsanlarda bulunmuştur⁹⁹⁵.

İbn Bîbî'nin buraya kadar Emîr Şemseddîn İsfahânî ve Emîr Mühezzibeddîn Ali ile ilgili anlattıkları üzerinde durulması gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Birincisi İbn Bîbî'nin Naib Şemseddîn İsfahânî'nin Emîr Mühezzibeddîn Ali'nin yerine Vezirliğe getirildiğini belirtmesidir. Burada kendisine verilen hayati bir görevi zamanında yerine getiremeyerek devletin Moğollar karşısında mağlubiyetinde pay sahibi olan birisinin taltif edilmesi söz konusudur. Üstelik bu başarısızlıktan Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin kendisi de rahatsızdır. Bu atama Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Mühezzibeddîn Ali'nin Moğollarla yaptığı anlaşmadan hoşnut olmadığını bu sebepten ötürü onun yerine başarısız da olsa Şemseddîn İsfahânî'yi vezirliğe atadığını düşündürmektedir. Ancak İbn Bîbî Mühezzibeddîn Ali'nin de sultan tarafından gayet iyi karşılanarak pek çok ihsana nail olduğunu belirtmekte ve kendisine murassa altın bir vezirlik diviti ile kabzası altın bir naiplik kılıcı verildiğini kaydetmektedir. Açık bir şekilde Mühezzibeddîn Ali'nin Vezir mi yoksa Naib mi yapıldığını belirtmemektedir. İbn Bîbî, kayıtlarındaki bu karmaşayı sonraki sayfalarda Emîr Şemseddîn İsfahânî'yi Naib, Emîr Mühezzibeddîn Ali'yi ise Vezir şeklinde yazarak gidermektedir.

⁹⁹⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 538-539; İbn Bîbî (trc.) II, 81; İbn Bîbî (muhtasar) 224. Krş. Yazıcızâde *tevârih* 566-567; Turan, 1971: 447; Alptekin, 1992: 308; Bal, 2006: 271; Kaymaz, 2009: 103; Topçu, 2019: 48.

⁹⁹⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 539-540; İbn Bîbî (trc.) II, 81-82; İbn Bîbî (muhtasar) 224-225; Yazıcızâde *tevârih* 567-568.

Burada İbn Bîbî'nin kayıtlarında dikkat çeken diğer bir husus ise kendisinin de dâhil olduğu Türkiye Selçuklu Devlet Teşkilatı içindeki İranî çevreye mensup Şemseddîn İsfahânî ve Mühezzibeddîn Ali'ye olan açık sempatisidir. Bu iki emîr sayıları devlet içerisinde iyice artmış olan İran asıllı devlet adamlarının başını çekiyorlardı. Ayrıca devlet içinde her türlü gelişmede birlikte hareket ettikleri İbn Bîbî'nin kayıtlarından anlaşılmaktadır. İbn Bîbî, birisi devlet için hayati bir görevi yerine getiremeyen diğeri ise kendi ağzıyla Selçuklu ordusunun kaybının azlığını belirtirken devleti Moğolların doğrudan vassallığı altına sokan bu iki emîri eleştirmemekte, bilakis övmektedir. Israrla ve içten içe sorunların tek kaynağını yalnızca Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev olarak göstermeye devam etmektedir. Ancak Mehmet Ersan'ın da belirttiği gibi Köseadağ yenilgisi ve sonrasında devletin içine düştüğü durumun tek müsebbebi sultan değildi. Bu durum yönetim zafiyeti, deneyimli ve yetişmiş devlet adamı eksikliği, devletin başındakilerin kimlikleri, devlet erkânı arasındaki ihtiraslar ve şahsi çekişmelerden kaynaklanıyordu⁹⁹⁶.

4.12. Moğol İstilasının Türkiye Selçukluları ve Bölge Üzerindeki Etkileri

Köseadağ mağlubiyeti, Sivas, Kayseri ve Erzincan'ın uğradığı tahribat ve son olarak Moğollarla yapılan anlaşmanın hükümleri Türkiye Selçukluları'nın siyasi, insani ve maddi kudretine ağır bir darbe indirmiştir. Devlet için hiç şüphesiz en önemli kayıp da refah düzeyinin zirvesinde olan toplumun kaybettiği insan kaynağıdır. Gerek Köseadağ Savaşı sırasında gerekse de savaştan sonra gerçekleştirilen Moğol tahribatı sırasında Selçuklu topraklarında yaşayan çok sayıda insan katledilmiş, yine çok sayıda insan da esir alınarak Moğollar tarafından götürülmüştür. Bunlara ek olarak Köseadağ felaketinden sonra Türkiye Selçukluları'nın Doğu ve Güneydoğu cihetlerindeki arazilerinde bazı başıbozukluklar meydana gelmiştir. Bu başıbozukluklar sebebiyle yolların kapandığını ortaya koyan bir bilgi de bulunmaktadır. Köseadağ Savaşı'nın yaşandığı sıralarda Abbâsî halifesi tarafından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e elçi olarak gönderilen Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî'nin elçilik görevi hicri 14 Muharrem 641 (4 Temmuz 1243) ile 23 Şaban 641 (5 Şubat 1244) tarihleri arasında gerçekleşmiş, gidiş ve geliş olarak toplamda 7 ay sürmüştür⁹⁹⁷. Elçilik görevinin bu kadar uzun sürmesinin sebebi hiç şüphesiz o sıralarda gerçekleşen Köseadağ mağlubiyeti sebebiyle yollarda oluşan asayişsizlik ve Selçukluların içinde bulunduğu karmaşaydı.

Köseadağ mağlubiyeti sonrasında yaşanan asayişsizlik ve talan olayları maddi-manevi kayıplara yol açmış, Türkiye Selçuklu topraklarından başka bölgelere doğru büyük bir göç hareketi de başlatmıştır. Köseadağ mağlubiyetinin duyulduğu ilk anda Kayseri, Malatya ve

⁹⁹⁶ Ersan, 2020: 91.

⁹⁹⁷ El-Gassânî *el-ascetü 'l-mesbûk* I-II, 515-517.

başka merkezlerden halk kitleleri Kilikya üzerinden Halep taraflarına gitmek için yollara düşmüşlerdir. Ancak bu topluluklar Kilikya Ermeni arazilerinden geçerken onların zulmüne uğramış ve soyulmuşlardır. Selçuklu topraklarından Halep'e göç edenler burada büyük bir mülteci topluluğu oluşturmuşlardır⁹⁹⁸. Bu göç hareketine dair başka bilgiler de mevcuttur. Süryani Ebu'l-Ferec'in işaret ettiği üzere Malatya Sübaşısı Reşidüddîn el-Cüveynî ile birlikte adamları ve şehrin zenginleri servetlerini alarak Halep istikametinde kaçmışlardır⁹⁹⁹. Moğol istilasası sırasında Malatya'da yaşayan âlimler Tabip İmâdeddîn el-Malafî ve Şeyh Zeyneddîn-i Sadaka da Moğollar yüzünden burayı terk ederek başkent Konya'ya göç etmişlerdir¹⁰⁰⁰. Aynı şekilde uzun yıllar Selçuklu topraklarında yaşayarak burada kadılık yapmış olan Âlim Efdaleddîn el-Hunecî, Köseadağ felaketinden sonra Halep'e gelmiş burada da durmayarak Mısır'a gitmiştir¹⁰⁰¹.

Türkiye Selçukluları'nın yaşadığı mağlubiyet ve felaket hiç şüphesiz komşu memleketlerde de büyük bir korku ve infial oluşturmuştur. Özellikle Halep'ten giden Eyyûbî kuvvetlerinin perişan bir halde geri dönmesi bu korkuda etkili olmuştur. *Mısır Patrikleri Tarihi*'ne göre de Selçuklu topraklarını kasıp kavuran Moğol istilasası felaket bölgesine yakın bulunan Halep ve Şam'da büyük korkuya ve huzursuzluğa yol açmıştır¹⁰⁰². Nitekim kaynaklarda yaşanan infialin somut delilleri de mevcuttur. Kemâleddîn İbnü'l-Adîm'in naklettiğine göre Köseadağ mağlubiyetinin yaşandığı haberi Halep'e ulaşır ulaşmaz şehirde yaşayan pek çok kişi bölgeyi terketmiştir. Bunlardan birisi de devrin ünlü âlimlerinden Râci b. Ebû Bekir b. İbrahim b. Muhammed'di. Kendisi Moğolların korkusundan Halep'i terk ederek Mısır'a göçmüştür¹⁰⁰³. Köseadağ Savaşı'nda Türkiye Selçukluları'nın mağlup olması, Moğolların özellikle el-Cezire bölgesindeki diğer güçlere karşı saldırılarının da artmasına sebep olmuştur. Nitekim Moğol baskısına dayanamayan Musul Atabegi Bedreddîn Lülü Moğollara tâbi olmuştur¹⁰⁰⁴. Halep Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf ise Köseadağ'ı takip eden süreçte Halep çevresine gerçekleşen Moğol saldırıları sebebiyle şehrin

⁹⁹⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 536; İbn Bîbî (trc.) II, 79; İbn Bîbî (muhtasar) 223; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 325; Yazıcızâde *tevârih* 565.

⁹⁹⁹ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 288; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 544; Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasarü'd-düvel* 442; Ebu'l-Ferec *tarihu muhtasarü'd-düvel* (trc.) 21.

¹⁰⁰⁰ Bayram, 1993: 123.

¹⁰⁰¹ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 325; Basuğuy, 2016: 395-396.

¹⁰⁰² Kirilisü's-Sâlis *tarih-i batârike* IV/2, 144.

¹⁰⁰³ İbnü'l-Adîm *buğyetü't-taleb* 3547.

¹⁰⁰⁴ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 324.

sur ve burçlarını yenilemek zorunda kalmıştır¹⁰⁰⁵. Hicri 642 (1244-1245) yılında Moğollar Ahlat ve Âmid'e saldırmış Meyyâfârîkîn Hakimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'yi zor durumda bırakmışlardır¹⁰⁰⁶. Köseadağ mağlubiyeti bölgedeki tüm siyasi düzenin bozulmasına sebep olmuştur. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e tâbi hale gelen Suriye Eyyûbî melikleri de kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalmışlardır. Nitekim Moğollara ve Haçlılara karşı Türkiye Selçuklu desteğinden mahrum kalan Halep, Humus ve Şam Eyyûbî hâkimleri hep birlikte Mısır'daki Eyyûbî hükümdarı ve eski düşmanları olan el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'a tâbi olmak zorunda kalmışlardır¹⁰⁰⁷.

Erzurum'un düşüşü ile başlayıp Köseadağ mağlubiyeti, Sivas, Kayseri ve Erzincan'ın tahribi ve Türkiye Selçukluları'nın vassal duruma düştüğü bir anlaşma ile son bulan Moğol istilasî hadisesi, üzerinde çokça değerlendirme yapılması gereken bir olaydır. Bu konuda yorum yapanlardan birisi olan Josef Matuz'a göre Türkiye Selçukluları'nın savaşı kazanma ihtimali mevcuttu. Disiplinli ve kararlı bir komutanın varlığıyla Selçuklular başka avantajlarını kullanabilirlerdi. Ancak onların sayıca üstünlükleri Moğolların kendi kuvvetlerini daha etkili kullanmaları sebebiyle bertaraf edilmiştir. Ona göre Selçuklular mücadeleyi Köseadağ mevkiinde savunma savaşı şeklinde sürdürmeleri halinde düşmanlarını

¹⁰⁰⁵ İbn Şeddâd *el-alâkü'l-hatîre* 1/I, 65-66.

¹⁰⁰⁶ Nüveyrî *nihâyetü'l-ereb* XXIX, 199. Ayrıca bk. Çakmak, 1990: 100; Koca, 2015: 40. Nejat Kaymaz, Moğolların Ahlat ve Âmid çevresine saldırmakla kalmayıp buraları ele geçirdiklerini, hatta Türkiye Selçukluları'nın Köseadağ'ın neticesi olarak kaybettiği toprakların sadece Ahlat ve Âmid olduğunu düşünmektedir (Kaymaz, 2009: 104). El-Benâketî ise h. 642 (1244-1245) yılında Moğolların Diyâr-ı Bekr, Harrân, Ruha ve Mardin'e girdiklerini kaydetmektedir (El-Benâketî *tarih-i benâketî*, 212).

¹⁰⁰⁷ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 327-328. Ebu Şâme'den öğrenildiğine göre Şam Eyyûbî Hâkimi el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına hutbe okutmayı 24 Rebiü'l-evvel 641 (11 Eylül 1243 Cuma) tarihinde bırakarak, yeğeni Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb adına okutmaya başlamıştır (Ebû Şâme *zeyl-i ravzateyn* V, 265). Makrîzî'ye göre ise h. 641 (1243-1244) yılında Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb, amcası Şam Eyyûbî Hâkimi el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail ve Humus Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr ile yazışmaya başlamıştır. En nihayetinde Mısır, Şam, Hama, Humus ve Halep Eyyûbî hâkimlerinin her birinin kendi topraklarında hüküm sürmesi ve herkesin Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb adına hutbe okutup sikke darp ettirmesi kararlaştırılmıştır (El-Makrîzî *es-sülûk* I, 417). Nejat Kaymaz'a göre Moğolların Türkiye Selçukluları'na vurduğu ağır darbe neticesinde Halep Eyyûbîleri hariç tüm tâbi güçler Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e karşı yükümlü oldukları sorumluluklardan kurtulmuşlardır. Hatta savaşın gidişatına göre politika belirleyen bazı güçler Moğollara yaltaklanmak için yarışa girmişlerdir (Kaymaz, 2009: 103). Nejat Kaymaz'ın değerlendirmesi genel itibarıyla isabetlidir. Ancak Halep Eyyûbîleri hakkındaki bilgi hatalıdır. Zira yazılı kaynaklar ve numismatik veriler Köseadağ sonrasında Halep Eyyûbîleri'nin de diğer Eyyûbî hâkimleri gibi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hâkimiyetinden çıkarak Mısır Eyyûbîleri'ne tâbi hale geldiklerini göstermektedir.

yenebilirlerdi. Aynı şekilde Selçuklular kendi topraklarında, Moğollar ise yabancı bir coğrafyada ve kendi merkezlerinden uzakta oldukları için lojistik problemler yaşayacaklardı. Bu da Selçuklulara önemli bir avantaj kazandırmaktaydı¹⁰⁰⁸. En nihayetinde Türkiye Selçukluları ellerindeki avantajları değerlendirememişler ve askeri yeteneklerini ispatlamış olan Moğollar karşısında ağır bir yenilgiye uğramışlardır. Öte yandan Köseadağ Savaşı sonrasında yapılan barış anlaşması ile Türkiye Selçukluları'nın Moğollara tâbi hale gelmesi hakkında da bir iki söz söylemek gerekmektedir. Yukarıda işaret edildiği üzere Türkiye Selçukluları Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın hayatta olduğu sıralarda zaten Moğolların Büyük Hanı Ögedey'e tâbi olmuşlardı ve ona hediyeler göndermekle yükümlülerdi. Ancak Moğollar Ögedey'in ölümü sonrasında tahtın bir süre boş kalması ve o sıralarda hedeflerinin Avrupa'ya düzenlenen seferler olması sebebiyle Türkiye Selçukluları'na tâbiyetin gereklerini hatırlatma konusunda gecikmişlerdir. Dolayısıyla Köseadağ'dan sonra yerine getirilenler doğrudan hezimetin getirdiği yükümlülükler değil, zaten icra edilmesi gereken ve önceden belirlenmiş tâbiyet yükümlülükleriydi. Kısacası Türkiye Selçukluları'nın Moğollara tâbi olması Köseadağ sonrasında gerçekleştirilen anlaşmanın getirdiği yeni bir durum değil, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarından beri kabul edilen bir durumdur. Köseadağ sonrasında gerçekleştirilen anlaşmanın getirdiği yenilik ise Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında sembolik düzeyde olan tâbiyet gerekliliklerinin belirgin ve ağır bir şekilde Türkiye Selçukluları'na yüklenmiş olmasıdır.

Köseadağ Savaşı'nın Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarına ve Türkiye Selçukluları'na etkileri yukarıda anlatılanlarla sınırlı değildir. Bu savaş sultanın iktidar alameti olan sikkelerin şekil ve içeriklerinde, ayrıca bina kitabelerinin metinlerinde birtakım değişikliklere yol açmıştır. Nitekim Remzi Duran, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrine ait başta Konya, Kayseri ve Sivas şehirlerindeki olmak üzere yapı kitabelerinde bu durumla ilgili bazı veriler elde etmiştir. Ona göre Köseadağ öncesinde tamamlanan binaların yapı kitabelerinde çoğunlukla Selçuklu sultanları ve onlarla ilişkili emîrlere vb. kişilerin isimleri bulunmaktayken, Köseadağ sonrasında din âlimlerinin isminin ciddi bir şekilde arttığı gözlenmiştir. Bunun yanında kitabelerde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in dini unvanlarında da bir artış gözlenmiştir¹⁰⁰⁹. Benzer bir duruma Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in sikkelerinde de rastlanmaktadır. Nitekim kendisiyle özdeşleşen kadim İran iktidar alametlerinden “*Şîr u Hurşîd (Aslan ile Güneş)*” şekilli dirhem ve dinarların darbı Köseadağ Savaşı sonrasında bırakılmış, bunların yerini “*Zillullah fi'l-Âlem (Allah'ın*

¹⁰⁰⁸ Matuz, 1973: 197.

¹⁰⁰⁹ Duran, 2001: 29-30.

Yeryüzündeki Gölgesi)” gibi iddialı unvanlar ile besmele ve kelime-i tevhîd gibi kalıplarla bezeli sikkeler almıştır¹⁰¹⁰. Köseadağ mağlubiyeti sultanın iktidarı yanında Selçuklu toplumu üzerinde de benzer olumsuz etkilere neden olmuştur. Selim Kaya’nın belirttiğine göre Köseadağ yenilgisi Selçuklu topraklarında siyasi istikrarsızlığa ve toplumsal huzursuzluklara neden olmuştur. Yaşanan olaylar ve bunların sebep olduğu tramvalar da sosyal hayatı olumsuz etkilemiştir. Savaş sonrasında meydana gelen ekonomik bunalım ve yoksulluk, halkın devlet adamlarından umudu kesip tasavvufî akımlara ve mutasavvıflara yönelmesine sebep olmuştur¹⁰¹¹. Köseadağ Savaşı ve Moğol istilasının Türkiye Selçuklu imar faaliyetlerine de yansımaları olmuştur. Nitekim Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın son 10 yılında artmaya başlayan medrese, hankâh ve zaviye gibi yapıların sayısı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in 1243 yılında Moğollara mağlup olmasının ardından daha da ciddi bir şekilde artmıştır¹⁰¹². Köseadağ sonrası süreç Türkiye Selçukluları’nın imar faaliyetlerinde başka değişiklikler de meydana getirmiştir. Bunlardan ilki sultanların mimari faaliyetleri himaye etmeyi büyük oranda bırakmalarıdır. Bu durumdan ötürü de Selçuklu devlet erkânı ve saray mensuplarının banisi oldukları mimari eserlerin sayısında artış olmuştur. Önceleri sultanların faaliyetlerine zorunlu olarak katkı sağlamak şeklinde gelişen imar faaliyetleri, artık sultandan bağımsız ve şahsi bir hal almıştır. Aynı şekilde Selçuklu emîrlerinin ve bazı yerel güçlerin sultandan bağımsız olarak kendi isimleri için kurdukları vakıflarda da artış olmuştur¹⁰¹³.

Köseadağ Savaşı sonrasında yaşanan göç ve başıbozukluk vb. olumsuz gelişmelere ek olarak başka bir olaya da rastlanmaktadır. Diğer kaynaklar tarafından kaydedilmeyen hatta dolaylı olarak ima bile edilmeyen bu olay, çağdaş kaynak Simon De Saint Quentin’in kaydettiği Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in iktidarını devirmeye yönelik iç isyandır. Simon De Saint Quentin’in naklettiğine göre Selçukluların Köseadağ’da Moğollara yenilmesi ve pek çok merkezin Moğollar eliyle tahrip edilmesinden sonra Selçuklu topraklarında epeyce taraftarı bulunan Coterinus isimli bir Türkmen, bazı emîrlerin de desteğini alarak Selçuklu tahtını ele geçirmeye karar vermiştir. Planını gerçekleştirmek maksadıyla annesi ile birlikte insanların arasına karışarak kendisinin Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın oğlu olduğunu ve tahttaki Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in üvey kardeşi olduğunu duyurmuştur. Ayrıca annesine halk arasında şiddet uygulayarak sözde gizlemekte olduğu büyük sırrı, yani kendisinin merhûm sultanın oğlu olduğunu zorla itiraf ettirmek gibi bir oyun da tezgâhlamıştır.

¹⁰¹⁰ Kucur, 2018: 105.

¹⁰¹¹ Kaya, 2018: 552-553.

¹⁰¹² Blessing, 2018: 57.

¹⁰¹³ Blessing, 2018: 59.

Bu oyun sayesinde pek çok kişiyi kendisine inandıran bu Türkmen etrafına topladığı insanlara: *“Beceriksiz ve kadın kılıklı kardeşim Sultan, Tatarlar tarafından yenildiğine göre, bu toprağı yönetmeye layık değil. Bu yüzden bu toprağın güçlü bir varisi olarak Sultan olmak istiyorum”* diyerek kendi iktidar iddiasını desteklemelerini talep ediyordu. Kendisini destekleyen insanlara dayanarak ciddi bir güç haline gelen Coterinus ilk olarak Konya civarındaki Hristiyanlara ait 300 kadar çiftliğe saldırarak tahrip etmiştir. Daha sonra Konya’ya haber yollayarak 3 gün içinde kendisine teslim olmalarını aksi takdirde şehri zorla ele geçireceğini bildirmiştir. Coterinus buradan hareketle Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in hazinesinin bulunduğu Alanya’ya yöneldiği sırada Namrun Beyi (Lambron Hâkimi Constantin)’nin yardımıyla ele geçirilmiş ve yanında bulunan kardeşi ile birlikte asılarak ortadan kaldırılmıştır. Böylelikle kendi etrafına topladığı 20.000 kişi ile birlikte 3 ay boyunca gerçekleştirdiği isyan bastırılmıştır¹⁰¹⁴.

Simon De Saint Quentin’in naklettiği bu isyan hareketi oldukça kayda değerdir. Nitekim diğer kaynakların özellikle de çeşitli tarihlerdeki bazı iç isyanlar hakkında bilgi veren İbn Bîbî’nin ve Mahmûd Kerimüddîn Aksarayî’nin böyle bir olaydan bahsetmemeleri, bu olayın gerçekten yaşanmış olduğu hakkında şüphelere yol açmaktadır. Ancak İbn Bîbî’nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in Emîr Mübârizeddîn Armağanşah eliyle kardeşleri İzzeddîn Kılıç Arslan ve Rükneddîn’i katlettirmesi hakkında verdiği bazı ayrıntılar, iç isyanlara davetiye çıkaracak türden bilgiler içermektedir. Nitekim İbn Bîbî’ye göre, Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh oldukça iyi işleriyle tanınan, dürüst birisi olduğu için sultandan aldığı emre rağmen meliklere kıyamamış, onların yerine iki köle öldürerek sultanı ikna etmiş, bu durum ise bir söylenti olarak yayılmıştır¹⁰¹⁵. Her ne kadar yukarıda meliklerin katledilmemelerinin ihtimal dâhilinde olmadığını belirtsek de, böyle bir olayın söylenti halinde dolaşmasının bile isyancılara davetiye çıkaracağı muhakkaktır¹⁰¹⁶. Nitekim Coterinus

¹⁰¹⁴ Saint Quentin 59-60.

¹⁰¹⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 472-473; İbn Bîbî (trc.) II, 27-28.

¹⁰¹⁶ Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde olduğu gibi Sultan II. İzzeddîn Keykâvus zamanında da bir iç isyan yaşanmış, Ahmed adında bir Türkmen, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın oğlu olduğu iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Selçuklu topraklarında yaşayan Türkmenlerden pek çok kişi de Ahmed’in davetine katılarak devlete karşı isyan etmişlerdir. Asilerin sayısının ciddi bir sayıya ulaşması nedeniyle Emîr Şemseddîn İsfahânî devletin seçkin askerlerini toplayarak onların üzerine göndermiştir. Ancak bu kuvvetler asilerle karşılaştıkları zaman onların çok kalabalık olduklarını görünce savaşa girişmemişlerdir. Bunun üzerine Emîr-i Dâd Hatireddîn Zekeriya-yı Şücâşî ve Emîr-i Ârız Reşideddîn Ebu Bekir Cüveynî komutasındaki başka kuvvetler de gönderilerek isyan bastırılmıştır (İbn Bîbî (tıpkıbasım) 583-584; İbn Bîbî (trc.) II, 116-117; İbn Bîbî (muhtasar) 239). Gerek İbn Bîbî’nin gerekse de Simon De Saint Quentin’in bahsettiği asilerin Sultan I. Alâeddîn

ve kardeşi de halk arasında dolanan söylentiye uygun bir şekilde Alâeddîn Keykubâd'ın oğulları oldukları iddiasıyla ortaya çıkmışlardır. Bununla birlikte Köseadağ Savaşı ve Moğol istilasının yaşandığı sırada Selçuklu topraklarının büyük bir kısmında devlet otoritesi yitirildiğinden bunun gibi iktidarı devirmeye yönelik olayların yaşanması için ortam gayet uygundur.

Köseadağ Savaşı sonrasında Selçuklu topraklarında yaşanan tahribattan hemen sonra Coterinus'un isyanından bahseden Simon De Saint Quentin, bu iki olayın Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in gücüne vurduğu darbe üzerine bir değerlendirme de yapmaktadır. Ona göre mağlubiyet, istila ve isyan sultanın gücüne ağır bir darbe vurmuş ve onu Moğolların tahakkümü altına sokmuştur. Bu tahakküm nedeniyle oldukça ezilen sultan, hala çok sayıda askeri olmasına rağmen siyasi bir güç olmaktan çıkmıştır. Saint Quentin'e göre o sıralarda pek çok insan Fransa Kralı IX. Louis'in deniz üzerinden gelerek Mısır yerine Selçuklu topraklarına çıkması halinde, Türklerin topraklarını itiraz etmeden kendisine teslim edeceklerine inanmaktaydılar¹⁰¹⁷. Türkiye Selçukluları'nın Moğol istilasından sonrasında uğradığı güç kaybına dair abartılı bilgiler ve tespitler içermesine rağmen, Simon De Saint Quentin'in verdiği bilgiler önemlidir. Zira Moğol tahakkümüyle Selçukluların ciddi bir zarara uğradığı yadsınamaz bir gerçektir. Öte yandan Moğol istilasından Türkiye Selçukluları'nı ciddi oranda sarsmışsa da Anadolu'ya çok sayıda Türkmen topluluğunun gelmesine vesile olmuştur¹⁰¹⁸. Dolayısıyla Moğol istilasının uzun vadede Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesi ve yeni göçlerle birlikte yitirilen nüfusun telafi edilmesi süreçlerine olumlu bir etkisi olmuştur.

Keykubâd'ın oğlu oldukları iddiasıyla isyana kalkışmaları tesadüfe benzememektedir. Hiç şüphesiz bu iki isyan Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın el-Meliketü'l-Âdiliye'den olan iki oğlunun Emîr Mübârizeddîn Armağanşah tarafından öldürülmemiş olduğu efsanesi ile ilintilidir.

¹⁰¹⁷ Saint Quentin 60.

¹⁰¹⁸ Keçiş, 2013: 67-68.

5. BÖLÜM

SULTAN II. GİYÂSEDDİN KEYHÜSREV DEVRİNDE KOMŞU VE DİĞER DEVLETLERLE OLAN İLİŞKİLER

5.1. Artukoğulları ile Münasebetler

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında irtibat ve bağ kurulan güçlerden birisi bölgedeki köklü beyliklerden olan Artukoğulları'ydı. Artukoğulları Hısn-ı Keyfâ, Mardin ve Harput merkezli olmak üzere üç ayrı kol halinde hüküm sürmüşlerdir. Artukoğulları ile Türkiye Selçukluları arasında ilişkiler oldukça köklü olmakla birlikte dönem dönem Artukoğulları Türkiye Selçukluları'na tâbi hale gelmişlerdir. Artukluların Hısn-ı Keyfâ'da hüküm süren ve 1232 yılında Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil tarafından ortadan kaldırılan kolu, daha Sultan I. İzzeddîn Keykâvus zamanında Türkiye Selçukluları'na tâbi olmuşlardır¹⁰¹⁹. Bununla beraber Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın h. 623 (1226) yılında Hısn-ı Mansûr, Kâhta ve Çemişkezek'i zaptı üzerine ona tâbi olup adına sikke bastırmışlardır. Nitekim Artuklu hükümdarı el-Melikü'l-Mes'ûd Rükneddîn Mevdûd tarafından h. 624 yılında Âmid'te Sultan I. Alâeddîn Keykubâd adına darp ettirilen sikkeler günümüzde mevcuttur¹⁰²⁰. Aynı şekilde Artukoğulları'nın Mardin Kolu da Sultan I. Alâeddîn Keykubâd devrinde Türkiye Selçukluları'na tâbi hale gelmişler ve onun adına sikke darp etmişlerdir¹⁰²¹. El-Melikü'l-Mansûr Artuk Arslan tarafından Sultan I. Alâeddîn Keykubâd adına Düneysir'de (Kızıltepe) darp ettirilen bu gümüş sikkelerin örnekleri günümüze ulaşmıştır¹⁰²².

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında ilişkiler Artukoğulları'nın Hısn-ı Keyfâ ve Harput kolları ortadan kaldırılmış olduğundan, yalnızca Mardin Kolu ile sürdürülmüştür. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidar yıllarında bu beyliğin iki hükümdarı Artuk Arslan ile halefi ve oğlu Necmeddîn Gazi Türkiye Selçukluları'na tâbi olmuşlardır. Kendilerinin tâbiyetlerinin delili olan sikkeler günümüze ulaşmıştır. Bu sikkelerden Artuklu Hükümdarı

¹⁰¹⁹ Alptekin, 1991a: 415. Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nâsıreddîn Mahmûd'un Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'a tâbiyetini kanıtlayan Âmid'te darp edilmiş 1217 tarihli bir sikke de mevcuttur (Ataoğlu, 1988: 75).

¹⁰²⁰ Erkiletlioğlu, 1988: 91-92. Söz konusu sikke bakır olup bir örneği Avukat Bahadır Kalaycı Koleksiyonu'nda 7565 Envanter Numarası ile mevcuttur. Erişim Adresi: <https://www.bahadircoins.com/tr/mpanel/sultan/birinci-Keykubad?collection=1>. 22.02.2021 03.39.

¹⁰²¹ Erkiletlioğlu, 1988: 93-94; Alptekin, 1991a: 415-416.

¹⁰²² Erkiletlioğlu, 1988: 93-94. Söz konusu gümüş sikkelerin h. 624 (1226-1227), 625 (1227-1228), 626 (1228-1229), 632 (1234-1235) ve 634 (1236-1237) tarihli ve Düneysir darplı örnekleri Avukat Bahadır Kalaycı Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. Erişim Adresi: <https://www.bahadircoins.com/tr/mpanel/sultan/birinci-Keykubad?collection=1>. 22.02.2021 03.45.

el-Melikü'l-Mansûr Artuk Arslan tarafından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına darp ettirilen iki adet tarihsiz fülse İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde tesadüf edilmiştir¹⁰²³. Aynı şekilde yine el-Melikü'l-Mansûr Artuk Arslan tarafından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına h. 635 (1237-1238) senesinde Mardin'de darp ettirilen bir fülse de rastlanmıştır¹⁰²⁴ (Resim 15). Yine Mardin'de el-Melikü'l-Mansûr Artuk Arslan tarafından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına darp ettirilen figürlü müşterek fülslere bulunmaktadır. Mardin Müzesi koleksiyonunda 1127 ve 17808 envanter numaralarında kayıtlı bulunan 30 mm çapındaki ve 7,45 gram ağırlığındaki bu fülslere h. 634 (1236-1237) ve 635 (1237-1238) tarihli olanlardır. Bu fülslerin figürlü yüzlerinde “*Es-Sultânü'l-Muazzam Gıyâse'd-dünyâ ve'd-dîn Keyhüsrev Kasîmu Emîrû'l-Müminîn*” diğer yüzünde “*El-İmâm El-Mustansır-Billah Emîrû'l-Müminîn El-Melikü'l-Mansûr Artuk duribe bi-Mardin sene erba' ve selâsin ve sittemie*” yazılıdır¹⁰²⁵ (Resim 16). Bu sikkelere ek olarak Artukoğulları tarafından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev namına Düneysir'de (Kızıltepe) h. 634 (1236-1237) yılında darp edilmiş gümüş bir dirhem ele geçmiştir. Söz konusu dirhem üzerinde sultanın adı “*Es-Sultânü'l-Mu'azzam Gıyâseddîn Keyhüsrev*” şeklinde kaydedilmektedir¹⁰²⁶ (Resim 17). Bu dirhem h. 635 (1237-1238) yılında darp edileni de mevcuttur¹⁰²⁷. Mardin Artukluları'nın Türkiye Selçukluları'na tâbiyeti el-Melikü'l-Mansûr Artuk Arslan'dan sonra da devam etmiştir. Nitekim Mardin Müzesi'nde bulunan Mardin Artuklu Hükümdarı el-Melikü's-Sâid Necmeddîn Gazi'ye ait h. 639 (1241-1242) tarihli müşterek fülslere bu durumu ispatlamaktadır. Söz konusu fülslerin bir yüzünde “*El-İmâm El-Mustansır-Billah Emîrû'l-Mü'minîn fî seneti tis'a ve selâsine ve sittemie*” diğer yüzünde ise “*Es-Sultânü'l-Mu'azzam Gıyâsü'd-dîn El-Melikü's-Sâid Necmeddîn Duribe bi-Mardin*” yazmaktadır¹⁰²⁸.

Artukoğulları, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Eyyûbîlerden el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'a karşı uyguladığı tasfiye politikasında Türkiye Selçukluları ile birlikte hareket etmişlerdir. Bu ittifak neticesinde el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb çok zor durumda bırakılmıştır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kendisine tâbi güçler ile yaptığı

¹⁰²³ Tevhid, 1321: 229.

¹⁰²⁴ Tevhid, 1321: 229-230. Hicri 635 tarihli bu fülslerin pek çok örneğine Mardin Müzesi Koleksiyonu'nda da rastlanmaktadır (Öncü, 2017: 164-179).

¹⁰²⁵ Uykur, 2017: 144-145.

¹⁰²⁶ Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Env. Numarası: 7959. Erişim Adresi: <https://www.bahadircoins.com/tr/mpanel/sultan/ikinci-keyhusrev?collection=1> Erişim Tarihi: 23.02.2021, 10.30.

¹⁰²⁷ Broome, 2011: 393.

¹⁰²⁸ Öncü, 2017: 180-197.

arazi paylaşım anlaşmasında Sincar ve Nusaybin'in Mardin Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr Nâsireddîn El-Artûkî'ye verilmesi planlanmıştır¹⁰²⁹.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e tâbi olarak onunla birlikte Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'a karşı mücadele eden Mardin Artuklu Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr Nâsireddîn Artûkî 1239 yılında vefat etmiştir. Kendisinden sonra yerine oğlu el-Melikü's-Sâ'id Necmeddîn Gazi geçmiştir¹⁰³⁰. Türkiye Selçukluları'nın yeni Artuklu Hâkimi el-Melikü's-Sâ'id Necmeddîn Gazi zamanında da ilişkileri sürmüştür. Ancak yeni Artuklu meliki zamanında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev liderliğindeki ittifak bloğu dağılmıştır. Bu aşamada Artuklu Hâkimi el-Melikü's-Sâ'id Necmeddîn Gazi Eyyûbîlerin kendi aralarındaki ihtilaftan yararlanmıştır. Halep Eyyûbîleri'ne karşı Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi ile anlaşmış Urfa, Harran ve Cizre'yi ele geçirmiştir¹⁰³¹.

Türkiye Selçukluları'nın Âmid ve çevresini ele geçirerek Doğu'daki hedeflerini büyük oranda gerçekleştirdikleri diğer yandan da Babaî Ayaklanması gibi büyük bir iç meseleyle uğraştıkları süreçte Mardin Artukluları ile herhangi bir irtibat kurulduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un arazilerine karşı gerçekleştirilen ilk girişimlerde Türkiye Selçukluları ve Halep Eyyûbîleri ile birlikte hareket eden Mardin Artukluları'nın ismi, Selçukluların Âmid ve Meyyâfârikîn seferleri sırasında da zikredilmemektedir. Bununla birlikte Erzurum'un 1242 yılında Moğollar tarafından ele geçirilerek tahribi ve Türkiye Selçuklu arazileri için oluşturdıkları tehdit, Türkiye Selçukluları ile Mardin Artukluları'nın tekrar ortak bir düşmana karşı hareket etmelerini gündeme getirmiştir. Nitekim Köseadağ Savaşı öncesinde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Moğollara karşı yanına çekmek için çabaladığı güçlerden birisi de Mardin Artuklularıydı. Ancak sultanın Moğollara karşı bir blok oluşturma ihtiyacı hissettiği sırada, Mardin Hâkimi el-Melikü's-Sâ'id Necmeddîn Gazi, Hârezmliler ve Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi ile birlikte Halep Eyyûbîleri'ne karşı savaş durumundaydı. Bu nedenle Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tüm müttelikleri ile eski düşmanlarını bir araya getirip barıştırmak ve Moğollara karşı bir blok oluşturmak maksadıyla Emîr Şemseddîn İsfahânî'yi h. 640 (1243) yılı başlarında bölgeye göndermiştir. Emîr

¹⁰²⁹ İbnü'l-Adîm *zübde'tü'l-haleb* 498; İbn Vâsıl *müferricü'l-kürûb* V, 185-186; Makrîzî *es-sulûk* I, 384; İbn Şeddâd *el-alâkû'l-hatire* 3-I, 200; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 331; Alptekin, 1991a: 416; Cahen, 2002: 90; Takkuş, 2008: 362-363; Saydem, 2010: 20; Özbek, 2018: 180; Kılıç, 2019b: 64.

¹⁰³⁰ Alptekin, 1991a: 416.

¹⁰³¹ Alptekin, 1991a: 416.

Şemseddîn İsfahânî, evvela tarafları barıştırmıştır. Sonrasında da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle Hârezmlilere, Meyyâfârikîn hâkimine ve Mardin Artukluları'na bazı araziler verildiğini tebliğ etmiştir. Bu aşamada Mardin Hâkimi el-Melikü's-Sâ'id Necmeddîn Gazi'ye Re'sül'Ayn şehrinin verildiği bildirilmiştir¹⁰³². Ancak en nihayetinde Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Mardin Artukluları dâhil olmak üzere kurmaya çalıştığı Moğol karşıtı blok gerçekleşmemiştir. Selçuklulara Moğollar karşısında sadece Halep Eyyûbîleri'nden yardım gelmiştir. Köseadağ sonrası süreçte Sultan II. Gıyâseddîn iktidarının son yıllarında Mardin Artukluları ile siyasi bir irtibat ve tâbiyet bağına dair bir iz bulunmamaktadır. Türkiye Selçukluları'nın birçok Melik ile kurduğu tâbiyet bağları gibi Mardin Artukluları ile kurulan bağlar da Köseadağ mağlubiyeti ve Moğol istilasına sebebiyle sona ermiştir.

5.2. Musul Atabegliği ile Münasebetler

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında siyasi olarak irtibat kurulan Müslüman-Türk devletlerinden birisi de Musul Atabegliği'dir. Bu aşamada da ilk olarak Musul Hâkimi el-Melikü'r-Rahîm Bedreddîn Lülü'den bahsetmek gerekmektedir. Zira kendisinin ismi ilk kez Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'a karşı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve müttefikleri tarafından gerçekleştirilen saldırılar sırasında kayıtlara geçmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere kendisi Sincar'da mahsur kalmış olan el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'u kendi kuvvetleri ve Musul Türkmenleri'nden tedarik ettiği askerlerle kuşatma altına almıştır¹⁰³³.

Türkiye Selçukluları ile müttefik Halep Eyyûbî ve Mardin Artuklu kuvvetlerinin el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un arazilerine saldırdığı sırada eş zamanlı olarak Musul Atabegi Bedreddîn Lülü'nün, müttefikler arasında ismi geçmemesine rağmen el-Melikü's-Sâlih'e saldırıp kuşatma altına alması dikkat çekicidir. Bedreddîn Lülü'nün bu hareketi kendi şahsi çıkarları veya el-Melikü's-Sâlih ile şahsi problemleri sebebiyle yapmış olması mümkündür. Aynı zamanda fırsattan istifade etmek için böyle bir girişime tevessül etmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Öte yandan kendisinin o an için Türkiye Selçukluları ve diğer güçlerin ismi kaynaklara yansımamış müttefiki olması da kuvvetle muhtemeldir. Bu ihtimali kuvvetlendiren bir rivayete göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev barış için huzuruna gelen el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'un elçisine barışı kabul etmeyeceğini ve Sincar'da

¹⁰³² İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 514; İbn Vâsıl *müferricü'l-kürûb* V, 326-327; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 351; Özbek, 2018: 197-198; Kılıç, 2019b: 71-72.

¹⁰³³ İbn Şeddâd *el-alâkû'l-hatire* 3-I, 98, 200; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 265; Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVI, 20; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 331.

mahsur bulunan el-Melikü's-Sâlih'in Bedreddîn Lülü tarafından esir alınacağını söylemiştir¹⁰³⁴. Bu rivayet, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Bedreddîn Lülü'nün o sıralarda birbirleriyle irtibat halinde olduklarını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Bununla birlikte Bedreddîn Lülü, Âmid ve çevresi Türkiye Selçukluları tarafından ele geçirildiği zaman Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i tebrik için elçi gönderen ve elindeki mülk menşûrlarının yenilenmesini rica edenler arasındadır¹⁰³⁵. Bu durum Âmid'in zaptı sırasında Bedreddîn Lülü'nün Türkiye Selçukluları'na tâbi olduğunu göstermektedir. Sonraki süreçte Musul askerlerinin yardımcı kuvvet olarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in 1242 yılındaki Meyyâfârikîn kuşatmasına katıldığı da bilinmektedir. İbn Bîbî'den öğrenildiğine göre Türkiye Selçuklu-Halep Eyyûbî kuvvetlerinin yanında görev alan Musul kuvvetleri Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'ye karşı verilen mücadele sırasında Malatya kuvvetleriyle birlikte müttefik ordunun sağ kolunu oluşturmaktaydılar¹⁰³⁶. Bu bilgiler Bedreddîn Lülü'nün o sıralarda Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yüksek hâkimiyetini tanıdığının kanıtıdır.

Musul Atabegi el-Melikü'r-Rahîm Bedreddîn Lülü'nün Musul'da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ismini de zikrederek darp ettirdiği h. 641 (1243-1244) ve 642 (1244-1245) tarihli müşterek altın dinarları da tespit edilmiştir. 7.25 gram ağırlığında olan ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ismiyle birlikte dönemin Abbâsî Halifesi el-Müsta'sım-Billah'ın ismini kaydeden bu dinarlar, çok nadir oldukları için pek bilinmemektedirler¹⁰³⁷ (Resim 19 ve

¹⁰³⁴ İbn Şeddâd *el-alâkü'l-hatire* 3-I, 98, 200-201.

¹⁰³⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 497-498; İbn Bîbî (trc.) II, 48. Krş. Kaymaz, 2019: 81; Kömüşlü, 2021: 217.

¹⁰³⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 506-507; İbn Bîbî (trc.) II, 55-56; İbn Bîbî (muhtasar) 211. Krş. Kaymaz, 2019: 82-83; Kömüşlü, 2021: 219.

¹⁰³⁷ Söz konusu sikkelerden h. 641 (1243-1244) tarihli olanı için erişim adresi: <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=261434> Erişim Tarihi: 28.04.2021 03.55. Hicri 642 (1244-1245) tarihli olan dinarın iyi bir örneği ise Avukat Bahadır Kalaycı Koleksiyonu'nda bulunmaktadır ve 11650 envanter numarasına sahiptir (Resim 20). Söz konusu dinarın bir yüzünde “*Lû'lû' Muhammedun resûlu'llah salla'llahu aleyhe Bedre'd-dünyâ ve'd-dîn Atabeg es-Sultân Keyhüsrev Muhammedun resûlu'llah ersele bi'l-hüdâ ve dînü'l-hakkı liyüzhirehu 'alâ'd-dîni küllihu ve lev kerihel-müşrikûn (Sultan Keyhüsrev Atabeg Bedre'd-dünyâ ve'd-dîn Lû'lû Muhammed Allah'ın resûlüdür. Allah'ın salâtı üzerine olsun. Muhammed Allah'ın resûlüdür. O (Allah), kendisine ortak koşanlar hoşlanmasa da, dinini bütün dinlere üstün kılmak için resûlünü hidâyet ve hak din ile gönderendir)*” diğer yüzünde ise “*El-imâm lâ ilahe illa'llah vahdehu lâ şerikeleh el-Müsta'sım Bi'llah Emîrül-Mü'minîn bismi'llah duribe haze'd-dinar bi'l-Mûsul senete isneyn ve erba'in ve sittemi'e li'llahi'l-emru min kablu ve min ba'du be yevme'izin yefrahü'l-mü'minûne bi-nasri'llah (Allah'tan başka ilâh yoktur, O (Allah), tektir ve ortağı yoktur. Mü'minlerin emîri el-Müsta'sım bi'llah'dır. Bundan önce ve bundan sonra da emir Allah'ındır, o gün mü'minler Allah'ın yardımıyla ferahlayacaklardır. Allah'ın ismiyle, bu dinar 642 yılında Mûsul'da*

20). Bu veriler Musul Atabegi Bedreddîn Lülü'nün de Türkiye Selçukluları'na tâbi hale geldiğini ve el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb'a karşı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile birlikte hareket ettiğini kanıtlamaktadır¹⁰³⁸. El-Melikü'r-Rahîm Bedreddîn Lülü'nün Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına darp ettirdiği müşterek dinarlar dışında el-Cezîre mintikasında hüküm süren son Zengî atabeglerinden Mahmûd b. Sancarşah'ın da h. 639 (1241-1242) tarihinde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına darp ettirdiği müşterek fûlsler bulunmaktadır. Günümüzde Mardin Müzesi'nde bulunan bu fûlslerin darp yeri el-Cezîre'dir. Bir yüzlerinde “*El-Îmâm el-Mustansır-Billah es-Sultânü'l-A'zam Keyhüsrev fî seneti tis'a ve selâsîne ve sittemie duribe bi-el-Cezîre*” öteki yüzlerinde ise Zengî hanedanı damgası ile birlikte “*El-Melikü'l-Mu'azzam veliahduhu el-Melikü'z-Zâhir*” yazılıdır¹⁰³⁹. Bu müşterek fûlsler Zengî Atabegleri'nin de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde Türkiye Selçukluları'na tâbi güçlerden birisi olduğunun delilidir.

Türkiye Selçukluları ve Musul Atabegliği arasındaki tâbiyet ve müttefiklik ilişkisi 1243 Köseadağ Savaşı ile birlikte farklı bir dönemece girmiştir. Nitekim bölgenin en büyük gücü olan Türkiye Selçukluları'nın mağlubiyeti sonrasında Moğolların bölgedeki saldırı ve baskıları iyice artmış, bu durumda Bedreddîn Lülü de Moğol yüksek hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır¹⁰⁴⁰. Adnan Eskikurt'a göre de Moğollar karşısında direnebilme imkânı olan Türkiye Selçukluları'nın geri çekilmesi ve Haçlılarla mücadele halinde olan Eyyûbîlerin meşguliyeti sebebiyle desteksiz kalan Bedreddîn Lülü, mecburen Moğollara boyun eğmiştir¹⁰⁴¹. Böylelikle Musul Atabegliği'nin Türkiye Selçukluları ile II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarındaki ilişkileri sona ermiştir.

darbedildi.” yazılıdır (Erişim Adresi: <https://www.bahadircoins.com/tr/mpanel?collection=1> Erişim Tarihi: 01.11.2021 00.29). Söz konusu sikkenin uluslararası sikke satış sitelerinde de bazı örneklerine rastlanmaktadır. Bunlardan birisi için erişim adresi: <https://www.coinarchives.com/w/results.php?search=seljuk> Erişim Tarihi: 28.04.2021 04.18. El-Melikü'r-Rahîm Bedreddîn Lülü'nün Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına darp ettirdiği müşterek sikkeler için ayrıca bk. Kaymaz, 2009: 78 dn. 32; Bilgili, 2019: 163; Kömüşlü, 2021: 217-219.

¹⁰³⁸ Musul hükümdarlarının zaman zaman içinde bulundukları dönem şartlarına göre hareket ettiklerini ispatlayan numismatik bir veri daha bulunmaktadır. Bu veri Musul Hükümdarı Nâsireddîn Mahmûd'un h. 620 (1223-1224) yılında aynı anda kendi ismi ve Abbâsî Halifesi Nâsır-lidinillah ile birlikte Eyyûbî hükümdarları el-Melikü'l-Kâmil Muhammed, el-Melikü'l-Eşref Muzaffereddîn Musa ve Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd'ın isimlerini aynı anda kaydettiği gümüş dirhemden elde edilmektedir (Younis, 2014: 708). Sonuç olarak Bedreddîn Lülü de selefi Nâsireddîn Mahmûd gibi dönemin şartlarına uyarak bölgenin en güçlü devleti olan Türkiye Selçukluları'na tâbi olmuştur.

¹⁰³⁹ Öncü, 2017: 210-228. Ayrıca bk. Kömüşlü, 2021: 219.

¹⁰⁴⁰ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 324.

¹⁰⁴¹ Eskikurt, 2014: 110-111.

5.3. Abbâsî Hilâfeti İle Münasebetler

750 yılında Emevî Hilâfeti'ni devirerek başa gelen Abbâsî halifeleri gerçekleştirdikleri pek çok fetih ve icraattan sonra XIII. yüzyılda hükmettikleri araziler Bağdat ve çevresinden ibaret olan küçük bir devletçik durumuna düşmüşlerdi. Siyasi olarak kaybettikleri güçlerinin yanında Sünnî Müslüman Dünyası'nda sembolik bir etkileri mevcuttu. Zira Müslüman hükümdarlar Müslüman âleminde saygınlık ve meşrûiyet elde edebilmek için sembolik de olsa Bağdat'taki Abbâsî Hilâfeti ile irtibat kuruyorlardı. Cuma günü okunan hutbelerde Abbâsî halifesinin adı hükümdarın adıyla birlikte okunuyor, aynı şekilde sikkelerde hükümdarla birlikte dönemin Abbâsî halifesinin ismi darp ediliyordu. Buna karşılık halife de bölgenin hükümdarına iktidar alametleri göndererek kendisinin meşrûiyetini tasdik ve ilan ediyordu. Abbâsî Hilâfeti ve Türkiye Selçukluları arasındaki ilişkiler de her zaman oldukça yakın şekilde seyretmişti. Özellikle Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında dönemin Abbâsî Halifesi Nâsır Lidînillah'ın meşhur mutasavvıf Şihâbeddîn Sühreverdî'yi Selçuklu topraklarına göndererek sultan ve yakın çevresini yeni kurduğu fütüvvet müessesesine dâhil etmesi, ilişkileri çok daha yakın hale getirmiştir¹⁰⁴².

Türkiye Selçukluları ve Abbâsî Hilâfeti arasındaki ilişkiler Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında da sürmüştür. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidar aralığında Bağdat tahtında iki halife bulunmuştur. Bu Abbâsî halifeleri el-Mustansır-Billah (1226-1242) ve el-Müsta'sım-Billah (1242-1258)'tı. Dolayısıyla bu devirde sikkelerde bu iki halifenin isimleri yazılmıştır. Darp edilen sikkelerde h. 634 (1236-1237) ile h. 641 (1243-1244) tarihleri arasında Halife el-Mustansır-Billah, h. 642 (1244-1245) tarihinden itibaren ise Halife el-Müsta'sım-Billah'ın ismine tesadüf edilmektedir¹⁰⁴³. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında Abbâsî halifeleri ile kurulan ilişkilerin mahiyeti hakkında ayrıntılı bir bilgi yoktur. Ancak Türkiye Selçukluları'nın da taraf olduğu bazı siyasi mücadeleler sırasında Abbâsî Halifeliği'nden Müslüman hükümdarlar arasındaki ihtilafı çözmek için elçiler gönderildiğine şahit olunmaktadır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında tespit edilen ilk Abbâsî arabulucuk girişimine Selçukluların da müdahil olduğu Eyyûbî iç mücadelesi sırasında tesadüf edilmektedir. Bu mücadelede Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'e karşı blok oluşturan Şam, Humus ve Halep Eyyûbîleri'ne destek vermekteydi. El-Melikü'l-Kâmil Muhammed'in Mısır'dan ayrılarak

¹⁰⁴² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 229-235; İbn Bîbî (trc.) I, 248-253. Şehâbeddîn Sühreverdî'nin Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd'ı ziyareti için ayrıca bk. Uyumaz, 2002: 381-385; Çelik, 2012: 125-136. Şehâbeddîn Sühreverdî'nin fütüvvet anlayışı için ayrıca bk. Kırpık, 2011: 395-402.

¹⁰⁴³ Galib, 1309: 49.

Şam üzerine yürümesiyle başlayan fiili mücadeleye de Abbâsî Halifesi Mustansır-Billah müdahale etmiştir. Tarafları barıştırmak amacıyla ünlü âlim Muhyiddîn Yûsuf İbnü's-Şeyh Cemâleddîn İbnü'l-Cevzî'yi elçi olarak göndermiştir. Elçinin müdahalesi ile Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in desteklediği Şam, Humus ve Halep Eyyûbî Bloğu ile el-Melikü'l-Kâmil Muhammed arasındaki mücadele 11 Cemaziye'l-evvel 635 (30 Aralık 1237) tarihinde yatıştırılmıştır¹⁰⁴⁴.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında Abbâsî Hilâfeti tarafından doğrudan Türkiye Selçukluları'na gönderilen elçilik heyetleri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile müttefiki Halep Eyyûbîleri'nin h. 639 (1241-1242) yılında giriştikleri Meyyâfârikîn (Silvan) Kuşatması sırasında gerçekleşmiştir. Dönemin Abbâsî Halifesi, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev nezdine elçi göndermiş ve sultan ile Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi arasındaki sıcak çatışmanın durmasına katkı sağlamıştır¹⁰⁴⁵. Bu bilgiye ek olarak sadece tarihi verilen ancak mahiyeti hakkında hiçbir bilgi olmayan bir elçilik hadisesi daha kayıtlıdır. Bu kayda göre Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî halife tarafından elçi olarak 639 senesi Zilhiccesi'nde (Mayıs-Haziran 1242) Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e gönderilmiştir¹⁰⁴⁶.

Abbâsî Hilâfeti tarafından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e gönderildiği tespit edilen son elçilik görevi Moğolların Selçukluları Kösedağ'da mağlup edip istilaya giriştikleri sırada gerçekleşmiştir. El-Melikü'l-Eşref el-Gassânî'nin belirttiğine göre Abbâsî halifesi tarafından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e elçi olarak gönderilen Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî, hicri 14 Muharrem 641 (4 Temmuz 1243) tarihinde Bağdat'tan ayrılmıştır¹⁰⁴⁷. Kaynaklardan İbn Vâsıl ise, h. 641 yılı Muharremi'nde (Haziran-Temmuz 1243) Abbâsî Halifesi el-Müsta'sım-Billah tarafından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e elçi olarak gönderilen Muhyiddîn Yûsuf İbnü's-Şeyh Cemâleddîn İbnü'l-Cevzî'ye Musul'da tesadüf ettiğini belirtmektedir¹⁰⁴⁸. İbn Vâsıl, elçinin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yanına gitmek istediğini söylemekte, ancak onun Musul'dan yoluna devam edip Selçuklu topraklarına ulaşip ulaşmadığı hakkında bilgi vermemektedir. İbn Fuvatî ise Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî'nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev nezdine olan elçilik görevi hakkında diğer kaynaklarda tesadüf edilmeyen önemli bilgiler

¹⁰⁴⁴ Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 263; İbnü'l-Verdî *tarih* II, 237-238; İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 287. Muhyiddîn Yûsuf İbnü's-Şeyh Cemâleddîn İbnü'l-Cevzî hakkında ayrıca bk. Kallek, 1999: 542-543.

¹⁰⁴⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 509; İbn Bîbî (trc.) II, 57; İbn Bîbî (muhtasar) 212; Yazıcızâde *tevârih* 543; Üremiş, 2005: 323; Uyumaz, 2011: 88; Özbek, 2018: 194-195.

¹⁰⁴⁶ El-Gassânî *el-ascedü'l-mesbûk* I-II, 502.

¹⁰⁴⁷ El-Gassânî *el-ascedü'l-mesbûk* I-II, 515.

¹⁰⁴⁸ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 324-325; Kallek, 1999: 542; Özaydın, 2018: 18.

aktarmaktadır. Ona göre İbnü'l-Cevzî görevini tamamlamış, hatta Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Antalya'da buluşmuştur. İbnü'l-Cevzî Selçuklu topraklarından döndüğünde kendisine garip gelen bazı şeyler anlatmıştır. Ona göre Selçuklu topraklarında kadınlar da erkekler gibi topluma karışabiliyorlardı. Erkekler ipekli kıyafetler giyiyorlardı ve kadınlar irili ufaklı çeşit çeşit başlıklar takıyorlardı. Yine İbnü'l-Cevzî'ye göre sultanın şehirlerinden Antalya'da evlerin damı düz değildi, develerin hörgüçleri gibi dalgalıydı ve üzerlerinde su olukları bulunuyordu. Ona göre Antalya'da bir pınardan çıkan su sönmeyen bir ateşi tutuşturuyordu ve bu ateş halen yanmaya devam ediyordu¹⁰⁴⁹. Bunlara ek olarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in şehirlerinden Konya'da kışın hamamdan çıkan bir adamın sakalı donmuş ve kırılarak düşmüştür¹⁰⁵⁰. El-Melikü'l-Eşref el-Gassânî de Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî'nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev nezdindeki elçilik görevinden bahsetmektedir. İbnü'l-Fuvatî'nin Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî'nin naklettiği Selçuklu toprakları hakkındaki bilgileri de aynen tekrarlamaktadır. Ancak İbnü'l-Fuvatî'den farklı olarak Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî'nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Antalya'da görüştüktan sonra geri dönerek 23 Şaban 641 (5 Şubat 1244) tarihinde Bağdat'a ulaştığını belirtmektedir¹⁰⁵¹. Görüldüğü gibi el-Melikü'l-Eşref el-Gassânî, Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî'nin elçilik görevinin başlangıç ve bitiş tarihini net bir şekilde vermektedir. Buna göre Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî'nin Bağdat'tan ayrılışı ve geri dönüşü hicri 14 Muharrem 641 (4 Temmuz 1243) ile 23 Şaban 641 (5 Şubat 1244) tarihleri arasında vuku bulmuş ve toplamda 7 ay sürmüştür. Bu süre Bağdat ile Selçuklu toprakları arasındaki mesafe göz önüne alındığında oldukça uzundur. Bununla birlikte bunun sebebi hiç şüphesiz yukarıda işaret edildiği üzere Köseadağ Savaşı sonrasında Selçuklu topraklarında yaşanan karmaşa ve asayişsizlik durumudur. Bu nedenle Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî uzun süre Türkiye Selçuklu topraklarında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev

¹⁰⁴⁹ İbnü'l-Fuvatî ve el-Melikü'l-Eşref El-Gassânî'nin Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî'den aktardıkları Antalya ile ilgili rivayetler oldukça heyecan vericidir. Kendilerinin burada anlattıkları çatı tasviri şehrin aldığı aşırı yağışa işaret etmektedir. Bu durum 1243 yılında da Antalya'nın yağmurlarının oldukça şiddetli olduğunun kanıtıdır. Öte yandan bir pınardan çıkan suyun sönmeyen bir ateşi tutuşturduğu bilgisi daha da heyecan vericidir. Zira bu rivayette Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî'nin kastettiği yer hiç şüphesiz Antalya il sınırları içinde bulunan Olympos Antik Kenti yakınlarındaki Yanartaş'tır. Burada kayalardan sızan doğal gazdan beslenen alevler halen görülmekte ve her yıl binlerce kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Hicri 605 (1208/1209) tarihinde Muhammed b. Necîb Bekrân tarafından kaleme alınan *cihânnâme* isimli eserde de Olympos Dağı'ndaki Yanartaş mevkisinden bahsettiğini düşündüğümüz bir kısım bulunmaktadır. Buradaki bilgiye göre Rum ve Frenk sınırlarında kuzeyde bir dağ bulunmaktadır. Bu dağın kuzey tarafında sürekli kar bulunurken güney tarafında bir ateş yanmakta, taş ve toprak alev almaktadır (Necîb Bekrân *cihânnâme*, 117).

¹⁰⁵⁰ İbnü'l-Fuvatî *el-havâdis* 145.

¹⁰⁵¹ El-Gassânî *el-ascetü'l-mesbûk* I-II, 517.

nezdinde kalmıştır. Kendisinin Antalya ve Konya özelinde anlattıkları da Selçuklu topraklarında epeyce süre misafir edildiğini kanıtlamaktadır.

Abbâsî halifesi tarafından Türkiye Selçukluları nezdine gönderilen elçiler dışında, Türkiye Selçukluları tarafından Bağdat'a gönderilen elçilere de tesadüf edilmektedir. Bunların ilki 1240 yılında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından Bağdat'a elçi olarak gönderilen ünlü âlim et-Tâcü'l-Bulgarî'dir ¹⁰⁵². Buna ek olarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından Halife Mustansır-Billah'ın vefatı üzerine yeni Halife el-Müsta'sım-Billah'a taziye ve tebrik için bir elçi gönderilmiştir. Bu elçi Halep Eyyûbîleri'nin elçisiyle birlikte 7 Zilhicce 640 (28 Mayıs 1243) tarihinde Bağdat'a ulaşmıştır ¹⁰⁵³. Türkiye Selçuklu-Abbâsî Hilâfeti ilişkileri Köseadağ Savaşı sonrasında Türkiye Selçukluları'nın gücünü yitirmeye başlaması nedeniyle gittikçe zayıflamıştır. İki taraf arasındaki son münasebetler Bağdat Hilâfeti'nin de Moğol tehditi ile karşı karşıya olduğu ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in oğullarının müşterek olarak hüküm sürdükleri dönemde gerçekleşmiştir ¹⁰⁵⁴.

5.4. Konstantinopolis Latin Krallığı ve Avrupa İle İlişkiler

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde sadece Doğu'daki Müslüman hükümdarlar ve komşu devletlerle değil, Avrupalı güçlerle de ilişkiler gerçekleşmiştir. Bunlardan birisi 1204 tarihli IV. Haçlı Seferi sonrasında Konstantinopolis'te kurulan Latin Krallığı'ydı. Etrafı düşman güçlerle çevrili olan ve Konstantinopolis'i elinde tutmaya çalışan Latin Kralı II. Baudouin, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile irtibata geçmiştir. Latin Kralı II. Baudouin'in dönemin en büyük güçlerinden birisi olan Türkiye Selçukluları'nı yanına çekerek, Konstantinopolis'i kendisinin elinden almak için fırsat kollayan en büyük düşmanları Doğu Roma (İznik) imparatorlarına karşı ciddi bir koz elde etmeyi tasarladığı açıktır. Zira kendisinin Konstantinopolis'teki varlığı çok defa tehlike altına girmiştir. Konstantinopolis'in Latin Kralı II. Baudouin, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile irtibata geçmeden önceki süreçte, 1235 yılında Bulgar Kralı Asen II ve müttefiki Doğu Roma (İznik) İmparatoru Ioannes III Vatatzes'in kuvvetleri tarafından kuşatılmış ve çok zor durumda kalmıştır. Hatta yardım aramak için Konstantinopolis'i terketmiştir. Ancak kendisinin kurtuluşu düşmanlarının kendi aralarındaki anlaşmazlıkları sebebiyle mümkün olabilmiştir ¹⁰⁵⁵. Dolayısıyla II. Baudouin'in düşmanlarına karşı müttefik arayışında bulunduğu açıktır. Nitekim II. Baudouin'in en büyük düşmanı Ioannes III

¹⁰⁵² Ebu'l-Ferec *tarihü'l-zamân* 285; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 539; Uyumaz, 2002: 385; Uyumaz, 2011: 98.

¹⁰⁵³ El-Gassânî *el-ascedü'l-mesbûk* I-II, 513.

¹⁰⁵⁴ Uyumaz, 2002: 385.

¹⁰⁵⁵ Du Cagne, 1826: I, 289; Ostrogorsky, 2011: 404-405; Vasiliev, 2016: 591-592.

Vatatzes'e karşı Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile bir ittifak girişiminde bulunduğu dair verilere ulaşılmaktadır. Bu ittifak girişimine dair tüm ayrıntılar II. Baudouin tarafından 5 Ağustos 1243 tarihinde Fransa Kraliçesi Blanche'a gönderilen mektuptan öğrenilmektedir. Söz konusu mektubun orijinal Latince metni günümüze ulaşmıştır. Mektupta II. Baudouin, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile arasında yaşanan tüm yazışmaları kendi ağzından özet bir şekilde kraliçeye anlatmaktadır. Mektubun içeriğinden dolayısıyla II. Baudouin'den öğrenildiğine göre, Konstantinopolis Latin Krallığı ile Türkiye Selçukluları arasındaki diplomatik gelişmeler bizzat II. Baudouin'in girişimiyle başlamıştır. II. Baudouin, etrafındakilerle istişare ederek Paganlar arasında kendisinden daha güçlüsü ve daha zengini bulunmadığını düşündüğü Konya sultanına elçi göndermiştir. Kendisinin elçisi sultan tarafından oldukça iyi bir şekilde karşılanmış ve karşılıklı müzakereler başlamıştır. Daha sonrasında sultan kendi elçisini Latin elçisi ile birlikte büyük bir merasim ve bolca hediyelerle Konstantinopolis'e göndermiştir. Sultanın gönderdiği elçi kendisinin en kudretli ve en büyük emîri olup¹⁰⁵⁶ beraberinde sultanın altın işlemeli ve mühürlü mektubunu getirmiştir. Emîr, II. Baudouin ile Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev gıyabında müzakereye girişmiştir. Mutabık olunan kararlar gereği bir tarafın dostu diğer tarafın da dostu, bir tarafın düşmanı diğer tarafın da düşmanı olacaktı. Müttefikler birbirlerinden onay almadıkça kendi düşmanlarıyla herhangi bir konuda anlaşamayacak veya barış yapamayacaklardı. Ayrıca birbirleriyle her konuda yardımlaşacaklardı¹⁰⁵⁷.

II. Baudouin'e göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, sağlanan anlaşma ve dostluk nedeniyle kralın soyundan gelen bir kadınla nikâhlanmak istemiştir. II. Baudouin'in nikâhlanmaya uygun bir kız kardeşi bulunmadığı için bakire yeğenlerinden birisinin sultanla nikâhlanması kararlaştırılmıştır. Baudouin ise kız kardeşi Montaigu Hanımı Elisabeth de Courtenay ve kocası Montaigu Lordu I. Eudes'in kızlarından birisinin Selçuklu sultanı ile

¹⁰⁵⁶ Mektupta bahsedilen ve Latin elçi ile birlikte Konstantinopolis'e gönderilen emîrin sultanın en kudretli ve en büyük emîri olarak vurgulanması dikkat çekicidir. O tarihlerde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in en büyük emîrleri Mühezzibeddîn Ali ve Şemseddîn İsfâhânî'ydi. Ancak kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Konstantinopolis Latin Kralı II. Baudouin ile yazışmalar Köseadağ Savaşı öncesinde başlamıştır. Savaş öncesinde de bilindiği üzere Şemseddîn İsfâhânî asker toplamak üzere Eyyûbî topraklarına gönderilmiştir. Geriye kalan Vezir Mühezzibeddîn Ali'nin ise devlet işlerini bırakarak Konstantinopolis'e elçilik vazifesiyle gitmiş olması pek mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte gerek Köseadağ öncesinde gerekse de Köseadağ sonrasında ismi kaynaklara yansımayan, aynı zamanda Rum asıllı olduğu bilinen Emîr Celâleddîn Karatay veya kendisiyle aynı mertebede bir emîrin Konstantinopolis'e elçi olarak gitmiş olması gerekmektedir. Ancak eldeki veriler kesin bir şey söylemeyi imkânsız kılmaktadır.

¹⁰⁵⁷ *Historiae Francorum* V, 424-425; Du Cagne, 1826: I, 289.

nikâhlanması konusunda Fransa Kraliçesi Blanche'tan yardım istemiştir¹⁰⁵⁸. Ayrıca sultanın nikâhlanacağı kızın Katolik Hristiyan inancını sürdürmesine izin vermeyi, beraberinde gelecek olan Hristiyan rahip, âlim ve hizmetlilere ikramda bulunmayı, kızın tüm maiyetinin geçimlerini sağlamayı vaad ettiğini belirtmiştir. II. Baudouin'e göre sultan kendi annesinin de Grek bir Hristiyan olduğunu, hayatı boyunca kendi inancına mensup olarak yaşadığını, hatta Selçuklu ülkesindeki pek çok soylunun eşlerinin de Hristiyan olup kendi inançlarını sürdürmeye devam ettiklerini söylemiştir. Ona göre sultan, evlilik sonrasında hükmü altındaki tüm şehirlerde yeni kiliseler yaptıracağını, buradaki tüm görevlilere yeterince gelir sağlayacağını, tüm bunlara ek olarak topraklarındaki tüm Hristiyan toplulukların ve kiliselerin Roma Kilisesi'ne bağlı olan Konstantinopolis Latin Patrikliği'nin hükmüne tâbi hale getireceğini de vaad etmiştir. Tüm bu vaadlerin üstüne sultanın emîri bu durumu daha da ileriye götürerek sultanın evliliğin gerçekleşmesi durumunda kendi dinini bile değiştirebileceğini ve Katolik Hristiyan inancını benimseyebileceğini söylemiştir. II. Baudouin ise emîrin verdiği vaadin gerçekleşmesinin muhtemel olduğunu, ancak anlaşmada zikredilmediğini Fransa Kraliçesi Blanche'a özellikle bildirmiştir¹⁰⁵⁹.

¹⁰⁵⁸ Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile evlenmesi planlanan prensesin babası Eudes, Montagu ve Chagny Lordu Alexandre'nın oğlu ve Burgonya Dükü III. Hugues'in torunuydu. Dolayısıyla sultanla evlenecek Fransız Prenses oldukça soyluydu (Du Cagne, 1826: I, 289-291).

¹⁰⁵⁹ *Historiae Francorum* V, 425; Du Cagne, 1826: I, 289. Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in anlaşma ve gerçekleşmesi planlanan evlilik vesilesi ile bulunduğu vaatlerin bazıları dikkat çekicidir. Bunlardan bazılarının üzerinde ayrıca durulması gerekmektedir. Bunlardan sultanın evleneceği prensese din serbestisi tanınması ve ülkesindeki tüm şehirlerde kiliseler yaptırıp rahipleri desteklemesi oldukça olağan vaatlerdir. Selçuklu Sarayı'nda ve devlet teşkilatı içerisinde farklı dinlere mensup pek çok insanın bulunduğu bilinen bir gerçektir. Öte yandan XIII. yüzyıl ortalarında Türkiye Selçuklu arazilerinin henüz tamamen Türkleşip Müslümanlaşmadığı ve Hristiyan toplulukların kendi dini inançları, kültürleri ve ibadethaneleriyle birlikte yaşamaya devam ettikleri de bilinmektedir. Ancak sultanın evleneceği prensesin kendisinin gönlünü hoş etmesi durumunda Hristiyanlığa geçmeyi düşünmesinin kolay olacağını belirtmesi sıradışı bir vaattir. Bizce bu bilgi anlaşmanın bir çeşit pekiştirici unsuru olan siyasi evliliğin gerçekleşmesini tedarik etmeye çabalayan II. Baudouin tarafından prensesin anne ve babasını ikna etmek amacıyla eklenmiş abartılı bir vaattir. Nitekim Avrupalıların özellikle de Papalığın, Selçuklu sultanları dâhil pek çok Müslüman hükümdarı Hristiyanlığa temayüllü veya din değiştirmiş kişiler olarak göstermeye dönük bir çabası vardır. Bu konuya dair pek çok örnek de mevcuttur. Bu konuya Türkiye Selçuklu Sultanları üzerinden bir örnek için bk. Özcan, 2019: 5-18.

Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile Konstantinopolis Latin Kralı II. Baudouin arasındaki ittifak görüşmelerine Osman Turan ve Nejat Kaymaz da işaret etmekte ve olayın siyasi ayrıntılarını vermektedirler. Ancak Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in verdiği vaatler üzerinde pek durmamaktadırlar. Bk. Turan, 1971: 449-450; Kaymaz, 2009: 105.

II. Baudouin, mektubunda anlaşmanın gerçekleşmesi durumunda en büyük düşmanı Ioannes III Vatatzes'in topraklarının kendi toprakları ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in toprakları arasında sıkışacağını belirtmiştir. Ayrıca paganlar arasında sultandan daha zengin ve daha güçlü birisini bulamayacaklarını tekrar vurgulamıştır. Sonrasında sultanın tüm vaadlerinin kendileri için çok yararlı olduğunu, ayrıca sultanın göndermeyi vaad ettiği 1000 şövalye ile kendi ellerinde bulunan 300 şövalye ile yaptıklarından çok daha büyük işler başarabileceklerini bildirmiştir. Bu nedenle Fransa Kraliçesi Blanche'tan anlaşmanın sağlanması için, Montaigu Hanımı Elisabeth de Courtenay ile kocası Montaigu Lordu I. Eudes'i kızlarından birisini göndermeye ikna etmesini rica etmiştir. Tüm işlemler için Şövalyesi Henri Verius'u gönderdiğini, kızın anne ve babasının iknası için gerekli tüm bilgilerin Kraliçe tarafından uygun bir şekilde tashih edilebileceğini, yeğeninin Konstantinopolis'e getirilmesi sırasında icap edecek tüm masrafları da kendisi karşılayacağını söylemiştir¹⁰⁶⁰. 5 Ağustos 1243 tarihinde Fransa Kraliçesi Blanche'a gönderilen mektuptan, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Konstantinopolis Latin Kralı II. Baudouin arasında gerçekleşen görüşmeler hakkında elde edilen bilgiler bunlarla sınırlıdır. Ancak mektupta zikredilen bazı hususlar üzerinde durulması gerekmektedir. Özellikle sultanın ülkesindeki tüm Hristiyanları Roma Katolik Kilisesi'ne tâbi Konstantinopolis Katolik Patrikliği'ne bağlayacağını belirtmesi, sonrasında da sultanın emîrinin planlanan siyasi evlilik sonrasında sultanın Katolik Hristiyan inancına geçmeye hazır olduğunu belirtilmesi dikkat çekicidir. Bu iki vaadin o zaman için gerçekten ve samimi olarak öne sürülmüş olduğunu düşünmek mümkün değildir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hem Müslüman halk hem de Ortodoks Hristiyan ahalisi üzerindeki tüm meşrûyetini sarsacak böyle bir işe girişmesi mümkün değildir. Burada özellikle sultanın din değiştirme meselesinin sultan tarafından değil de emîri vasıtasıyla öne sürülmesi, ayrıca II. Baudouin'in bu maddenin anlaşma kayıtlarına geçmediğini özellikle vurgulaması dikkat çekicidir. Bu iki detaydan anlaşıldığı kadarıyla sultanın din değiştirmeye hazır olduğu ve tüm Hristiyan tebasını Katolik inancına bağlayacağı yönündeki vaadler, Katolik Kraliçe Blanche'ı, müstakbel gelini ve gelinin annesi Montaigu Hanımı Elisabeth de Courtenay ile kocası Montaigu Lordu I. Eudes'i bu evliliğe ikna etmek için hazırlanmış diplomatik maddelerdi.

Türkiye Selçukluları ile Konstantinopolis Latin Krallığı arasında gerçekleşen müzakerelerin tarihi üzerinde de durulmalıdır. Nitekim II. Baudouin'in ilgili mektubu 5 Ağustos 1243 tarihinde Fransa Kraliçesi Blanche'a göndermesi söz konusu görüşmelerin çok daha önce başladığını göstermektedir. Zira bu tarihe kadar kendisinin elçi göndermesi, elçinin

¹⁰⁶⁰ Historiae Francorum V, 425-426.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev nezdindeki girişimleri, sultanın Latin elçisi ile birlikte kendi elçisini göndermesi ve son olarak sultanın elçisinin II. Baudouin ile görüşmesinden sonra eldeki mektubun Fransa'ya yazılması süreci başlamıştır. XIII. yüzyıl şartları göz önünde bulundurulduğu zaman tüm bu süreçlerin çok da kısa sürmeyeceği açıktır. Bu nedenle kuvvetle muhtemel olarak iki taraf arasında II. Baudouin'in girişimiyle başlayan ve olumlu seyreden ilişkiler, Erzurum'un Moğollar tarafından düşürüldüğü 1242 kışı ile Türkiye Selçukluları'nın Köseadağ'da (Haziran 1243) Moğollara yenilmesi arasında gerçekleşmiş olmalıdır. Latin Krallığı'nın askeri gücü dikkate alındığında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in anlaşmadan nasıl bir fayda beklediği de ortaya çıkmaktadır. Sultan ve Selçuklu devlet mekanizması Doğu'da beliren Moğol saldırısına karşı Batı sınırlarını güvence altına almak ve iki ateş arasında kalmayı önlemek amacıyla Konstantinopolis Latin Kralı II. Baudouin'in teklifini değerlendirmiş olmalıdırlar. Zira bu şekilde Türkiye Selçukluları'nın Batı komşusu Doğu Roma (İznik) İmparatoru Ioannes III Vatatzes'in saldırıya geçmesini engellemek mümkün olabilecektir.

Konstantinopolis Latin Kralı II. Baudouin'in oldukça önem verdiği ve gerçekleşmesi için elinden gelen her şeyi yaptığı bu anlaşma, dikkat çekici bir şekilde sonuca varamamıştır. Dolayısıyla iki taraf arasında kararlaştırılan siyasi evlilik de gerçekleşmemiştir. Nitekim süreç Doğu Roma (İznik) İmparatoru Ioannes III. Vatatzes'in çıkarlarına uygun bir şekilde evrilmiş ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Latin Kralı II. Baudouin'in yerine Vatatzes ile kesin bir anlaşmaya varmıştır. 1243 yılında Büyük Menderes Nehri yakınlarındaki Trablus (Tripoli)'da iki taraf bir araya gelerek anlaşmışlardır¹⁰⁶¹.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Konstantinopolis Latin Kralı II. Baudouin arasında gerçekleşen ittifak girişimleri o dönemin girift ve hareketli diplomatik atmosferini yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. Bununla birlikte anlaşma sürecinin olumlu bir şekilde ilerlerken kesintiye uğraması ilginçtir. Bu durum anlaşmaya bel bağlamış olan ve anlaşmayı oldukça önemseyen şahsi çabasıyla da anlaşılabilir. Latin Kralı II. Baudouin'i büyük bir hayal kırıklığına uğratmış olmalıdır. Hiç şüphesiz anlaşmanın sağlanması durumunda büyük oranda kazançlı çıkan taraf en büyük rakibi Ioannes III Vatatzes'i kendisi ile müttefiki arasında sıkıştırarak olan II. Baudouin olacaktır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla Konstantinopolis Latin Kralı ile Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev arasında gerçekleşen ittifak görüşmeleri Moğolların Türkiye Selçuklu arazilerine girmesiyle birlikte sekteye uğramıştır. Selçukluların ani bir şekilde anlaşma yönünü Ioannes III. Vatatzes'e çevirmesinin başka bir izahı olması zordur. Nitekim Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Moğollara dair endişesinin Ioannes III Vatatzes

¹⁰⁶¹ Du Cagne, 1826: I, 291.

tarafından da paylaşıldığını öğrendiği an onunla anlaşmaya yöneldiği belirtilmektedir¹⁰⁶². Aynı vaziyete işaret eden Claude Cahen'e göre de Türkiye Selçukluları ile Konstantinopolis Latin Krallığı arasındaki görüşmelerin seyrini Moğolların ortaya çıkışı değiştirmiştir. Bu gelişme üzerine Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, uzaklardaki Latinlerden yardım almaktansa topraklarına daha yakın bulunan Ioannes III Vatatzes ile anlaşmayı tercih etmiştir¹⁰⁶³. Claude Cahen'e ek olarak Dimitri Korobeinikov da Türkiye Selçukluları ile Konstantinopolis Latin Krallığı arasındaki elçi trafiğinin 1242 yılının erken dönemlerinde başladığını ancak Moğol tehditinin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i pozisyon değiştirmeye zorladığını belirtmektedir¹⁰⁶⁴. Osman Turan'a göre Konstantinopolis Latin Kralı ile yapılan anlaşma Türkiye Selçukluları'nın Doğu Roma (İznik) İmparatorluğu üzerinde yayılma politikalarının varolduğuna işaret eder. Ancak Köseadağ mağlubiyeti bu politikanın gerçekleşmesini engellemiş ve Doğu Roma (İznik) İmparatorluğu'nu Selçuklu saldırılarından kurtarmıştır¹⁰⁶⁵.

5.5. Doğu Roma (İznik) İmparatorluğu ile Münasebetler

Türkiye Selçukluları'nın II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirdiği güçler arasında aynı zamanda sınır komşusu oldukları Doğu Roma (İznik) İmparatorluğu da bulunmaktadır. 1204 yılındaki IV. Haçlı Seferi neticesinde başkentleri Konstantinopolis'i Latinlere kaptıran ve pek çok arazisini yitiren Doğu Roma imparatorları, merkezlerini İznik'e almak zorunda kalmışlar ve çok büyük bir güç kaybına uğramışlardır. Merkezlerinin İznik'e gelmesiyle birlikte politika odaklarına Anadolu'daki arazileri koyan Doğu Roma İmparatorluğu ile Türkiye Selçukluları arasında dönem dönem mücadeleler yaşanmışsa da kaynaklarda Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarlarında Doğu Roma (İznik) İmparatorluğu ile karşı karşıya gelindiğine dair bir veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte Türkiye Selçukluları ile Doğu Roma (İznik) İmparatorluğu arasındaki dostane ilişkilere çağdaş kaynak Simon De Saint Quentin'de rastlanmaktadır. Kendisi Türkiye Selçuklu Sultanlığı'nın zenginliğinden bahsettiği bölümde sultanı ziyarete gelen hükümdarlar için gerçekleştirilen gösterişli protokol kaidelerini anlatmaktadır. Daha sonra ise İmparator Ioannes III Vatatzes'in sultanı ziyarete geldiğinden ve kendisinin şerefine altın saçısı yapıp çok miktarda altın ve gümüş kap hediye edildiğinden bahsetmektedir¹⁰⁶⁶. Daha sonraki bölümde Türkiye Selçuklu Sultanı II.

¹⁰⁶² Du Cagne, 1826: I, 291.

¹⁰⁶³ Cahen, 2002: 93.

¹⁰⁶⁴ Korobeinikov, 2014: 177-178.

¹⁰⁶⁵ Turan, 1971: 450.

¹⁰⁶⁶ Saint Quentin 50.

Gıyâseddîn Keyhüsrev'e tâbi olan hükümdarları sıralarken Ioannes III Vatatzes'in adını da vermekte, kendisinin gerektiğinde 400 mızraklı askerle sultanın hizmetine gelmekle yükümlü olduğunu belirtmektedir¹⁰⁶⁷.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarı sırasında iki taraf arasındaki ilişkiler yanında sınırların durumuna dair net bir veri de mevcut değildir. Bununla birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in devrine tarihlenen bazı kitabeler ve imar faaliyetleri o devirdeki Selçuklu-Doğu Roma sınırları hakkında fikir vermektedirler. Bunlar Emîr İmâdeddîn Hezâr Dinârî'nin Kütahya'da bulunan hicri 634 Şevval (Mayıs-Haziran 1237)¹⁰⁶⁸ ve hicri 641 (1243-1244) tarihli cami ve mescid kitabeleri¹⁰⁶⁹ ile Denizli'de Mübârizeddîn Armağanşâh'a ait olan hicri 638 (1240-1241) tarihli kitabelerdir¹⁰⁷⁰. Bu kitabeler vasıtasıyla bu devirde Türkiye Selçuklu sınırlarının Batı yönünde epeyce ilerlemiş durumda bulunduğu, buna karşın Doğu Roma (İznik) arazilerinin ise Ege Denizi kıyı şeridine sıkıştığı anlaşılmaktadır. İki komşu gücün arasındaki ilişkilere dair dönüm noktası hiç şüphesiz Moğolların ortaya çıkışıdır. Nitekim Moğol istilasının Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Doğu Roma (İznik) İmparatoru Ioannes III Vatatzes'i politik ve ticari anlamda birbirine yakınlaştırdığı ifade edilmektedir¹⁰⁷¹. Aynı şekilde Ioannes III Vatatzes'in Köseadağ Savaşı sırasında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i desteklediği düşünülmektedir. Sultanın da Doğu Roma (İznik) İmparatorluğu'ndan gelecek bir desteğe ihtiyaç duyduğuna ve iki hükümdarın ortak düşman olarak gördükleri Moğolların kendi arazilerini istila etmesini engellemek için çabaladıklarına işaret edilmektedir. Ancak bu çaba bir sonuç vermemiş Selçuklular Köseadağ'da mağlup olmuşlardır¹⁰⁷². Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Doğu Roma (İznik) İmparatoru'nun karşılıklı irtibatına dair diğer bir bahis Türkiye Selçukluları ile Konstantinopolis Latin Krallığı arasında gerçekleşen ittifak görüşmeleri vesileyle kayda geçmektedir. Nitekim Ioannes III Vatatzes'in doğrudan kendisine yönelik olduğu anlaşılan bu anlaşma girişiminden epeyce rahatsız olduğu ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile irtibata geçtiği belirtilmektedir. Bu vesileyle Latinler ile Selçuklular arasındaki görüşmeler devam ederken gerçekleşen

¹⁰⁶⁷ Saint Quentin 51. Krş. Turan, 1971: 448-449.

¹⁰⁶⁸ Uzunçarşılı, 1932: 22; Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: Cilt XI, 86-87, 4134 numaralı kitabe.

¹⁰⁶⁹ Uzunçarşılı, 1932: 22.

¹⁰⁷⁰ Akçakoca-Akça, 1937: 53-54; Akçakoca-Akça, 1945: 22-24; Şahin, 2002: 686-687. Söz konusu kitabede Atabeg Armağanşâh'ın ismi "*Erdoğan*" olarak okunmuştur. Ancak kitabeye bakıldığında Armağan el-Atabeg (ارمغان الاتابك) yazılı olduğu açıkça görülmektedir.

¹⁰⁷¹ Turan, 1971: 448; Angold, 1975: 116; Arabacı, 1994: 48-49.

¹⁰⁷² Korobeinikov, 2014: 178; Jackson, 2015: 241.

Kösedağ yenilgisi sonrasında Ioannes III Vatatzes, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile bir araya gelerek Moğollara karşı anlaşma sağlamayı başarmıştır¹⁰⁷³.

Kösedağ Savaşı sonrasında Ioannes III Vatatzes ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bir araya gelerek anlaşmaları meselesinin ayrıntılarına Doğu Roma kaynaklarında tesadüf edilmektedir. Bunlardan Akropolites'e göre İmparator Ioannes III Vatatzes, Selanik şehrini kuşattığı sırada kendisiyle dost durumdaki Selçuklu sultanının Moğollara yenildiği haberini almıştır. Beraberindeki görevlilere bu konu hakkında konuşmayı yasakladıktan sonra Selanik kuşatmasını kaldırarak İznik'e geri dönmüştür¹⁰⁷⁴. Kötü vaziyette bulunan sultan, Ioannes III Vatatzes'e elçi göndererek Moğolları geri püskürtmek ve rahatlamak maksadıyla yardım talep etmiştir. Moğolların kendisini ezip geçmesi durumunda Doğu Roma arazilerini de rahatlıkla tahrip edebileceklerini özellikle vurgulamıştır. Sultanın haklı olduğunu anlayan ve bunun gibi durumlar karşısında oldukça tecrübeli olan Ioannes III Vatatzes, onunla anlaşmaya karar vermiştir. Sultanın elçilerini gayet iyi şekilde ağırlayıp yolcu eden İmparator, elçilerin arkasından sultanla buluşmak için harekete geçmiştir. Kendisinin Selçuklularla anlaşmasının Moğolları ürküteceğini düşünen imparator, Menderes Nehri'nin aktığı mevkide bulunan Tripolis şehrinde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile bir araya gelmiştir. Sultanın adamları isteyenlerin nehrin karşı kıyısına geçebilmesini sağlamak için geçici bir köprü inşa etmişlerdir. İmparator ve sultan görüşme sırasında birbirlerine karşılıklı iltifatlarda bulunmuşlardır. Selçuklu ve Doğu Roma devlet erkânı ise kendi aralarında karşılıklı hediyeleşmişlerdir. Daha sonra iki taraf arasında önceden yapılan anlaşmalar onaylanmış ve ortak düşman olan Moğollara karşı birlikte hareket etmek kararlaştırılmıştır. Anlaşmadan sonra imparator Alaşehir'e sultan ise Konya'ya dönmüştür. İki taraf arasında anlaşmanın sağlandığı sıralarda Moğollar kendi iç meseleleri ile uğraştıklarından ilerleyişlerini durdurmuşlardır¹⁰⁷⁵. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Doğu Roma İmparatoru Ioannes III Vatatzes'in Tripolis'te

¹⁰⁷³ Turan, 1971: 449-450; Cahen, 2002: 93; Kaymaz, 2009: 105; Ayönü, 2022: 490.

¹⁰⁷⁴ Akropolites *vekayinâme* 71-74; Arabacı, 1994: 49-50. İmparator Ioannes III Vatatzes, daha Moğolların Avrupa Seferi sırasında gerçekleştirdikleri tahribattan haberdar olduğu için ülkesinde savunma önlemleri almaya başlamıştır (D'ohsson, 2014: 146). Buna ek olarak Moğolların bu kez Selçukluları yenip arazilerini tahrip ettiklerini duyunca, öncelikli kaygısı sınırları korumak olan imparator, sınırdaki tüm kalelere mısır ve silah stoklanmasını emretmiştir (Angold, 1975: 194; Ayönü, 2022: 492).

¹⁰⁷⁵ Akropolites *vekayinâme* 75-76. Ayrıca bk. Du Cagne, 1826: I, 291; Turan, 1971: 450; Arabacı, 1994: 50-51; Kaymaz, 2009: 105; Ostrogorsky, 2011: 406; Ayönü, 2014: 252-254; Vasiliev, 2016: 597; Aktaş, 2015a: 270; Aktaş, 2017: 40; Ayönü, 2022: 491-492.

vardıkları anlaşmanın tarihi 1243 yılı son baharıdır¹⁰⁷⁶. Burada yapılan anlaşmanın Türkiye Selçukluları ile Doğu Roma İmparatorluğu arasında 1211 yılında imzalanan anlaşmayla benzer hükümler içerdiği düşünülmektedir¹⁰⁷⁷.

Türkiye Selçukluları ile Doğu Roma (İznik) İmparatorluğu arasında Moğollara karşı yapılan anlaşmadan bahseden diğer bir Doğu Roma kaynağı Nikeforos Gregoras'tır. Ona göre Moğollardan çok çekinen Türk Sultanı, Ioannes III Vatatzes ile anlaşmak maksadıyla tam yetkili bir elçilik heyeti göndermiştir. Sultanın kendisi Moğollara karşı verdiği mücadele sırasında arkasında güçlü bir Doğu Roma düşmanlığı bırakmak istememiştir. İki taraf arasında kalma tehlikesinin kendi iktidarı için bir felaket olduğunu düşünen sultan, bu yüzden İmparatorla anlaşma yoluna gitmiştir. Aynı şekilde Ioannes III Vatatzes de sultanla anlaşmak niyetindeydi. Bunun için kendisinin de pek çok sebebi vardı. Nitekim onlarla savaşmak uygun olmadığı gibi kolay bir iş de değildi. Ioannes III Vatatzes, hem Asya'da hem de Avrupa'da savaş durumunda kalmak istemiyordu. Üstelik Türkler, adeta büyük ve güçlü bir kale halinde kendi toprakları ile Moğollar arasında konuşlanmış durumdaydılar. Yine Nikeforos Gregoras'ın tabiriyle Türkler: *“sahil bölgelerinde denizin vahşi dalgalarına karşı duran koruyucu kayalar gibi önlerinde sıkı bir şekilde duruyorlardı”*. İşte bu gerekçeyle İmparator Ioannes III Vatatzes, kendi ülkesinin çıkarlarına da uygun olan anlaşmayı kabul etmiş ve kendi iç meselelerine eğilmiştir¹⁰⁷⁸. Barbara Flemming'e göre iki taraf arasında imzalanan anlaşma Türkiye Selçukluları için de faydalı olmuştur. Nitekim bu anlaşmayla Moğollara karşı belirli bir destek elde ettikleri gibi, Köseadağ Savaşı sonrasında oldukça önem kazanmış olan Batı yönündeki topraklarının elden çıkmasını engellemeyi de başarmışlardır¹⁰⁷⁹.

Türkiye Selçukluları ile Doğu Roma (İznik) İmparatorluğu arasındaki ilişkiler Moğollara karşı siyasi ittifak anlaşmasıyla sınırlı kalmamıştır. Doğu Roma kaynağı Nikeforos Gregoras'tan öğrenildiğine göre Köseadağ Savaşı sonrasında Türkiye Selçuklu arazilerinde büyük bir kıtlık yaşanmaya başlamıştır. Doğu Romalılar ise Türklerle yaptıkları anlaşma sebebiyle kendi meselelerine eğilme ve özellikle tarımsal üretimi artırma imkânı elde

¹⁰⁷⁶ Akropolites *history* 222 dn. 10; Turan, 1971: 450. Nejat Kaymaz ise anlaşmanın 1243 yılı Ağustos ayı içerisinde gerçekleştiğini kaydetmektedir (Kaymaz, 2009: 105).

¹⁰⁷⁷ Arabacı, 1994: 51; Kaymaz, 2009: 105.

¹⁰⁷⁸ Kılıç, 2019a: 88. Ayrıca bk. Ayönü, 2014: 252-253; Ayönü, 2022: 491.

¹⁰⁷⁹ Flemming, 2018: 25.

ettiklerinden, Türklerle oldukça karlı bir ticaret yapma imkânı bulmuşlardır. Elde ettikleri fazla tahılı Türklere satarak büyük bir refaha kavuşmuşlardır¹⁰⁸⁰.

5.6. Trabzon Rum İmparatorluğu ile İlişkiler

1204 yılında gerçekleşen IV. Haçlı Seferi sonrasında Trabzon'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun bir bakiyesi ve varisi olarak kurulmuş olan Trabzon Rum İmparatorluğu, yaklaşık bir asır boyunca Türkiye Selçukluları ile bazen dostane bazen de hasımane ilişkiler içerisinde bulunmuştur¹⁰⁸¹. Karadeniz kıyılarındaki hâkimiyet mücadelesi iki tarafı birçok kez karşı karşıya getirmiştir. Özellikle Sultan I. İzzeddîn Keykâvus iktidarında Sinop için verilen mücadele iki taraf arasındaki en büyük mücadelelerden birisine sahne olmuş, sonrasında Trabzon Rum İmparatorluğu yapılan anlaşma ile Selçuklulara tâbi hale gelmiştir¹⁰⁸². Sultan I. Alâeddîn Keykubâd devrinde de Trabzon Rum İmparatorluğu ile Selçuklular karşı karşı gelmiş yukarıda ayrıntıları belirtildiği üzere Trabzon Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev komutasındaki Selçuklu kuvvetleri tarafından kuşatılmıştır. Her ne kadar şehir zaptedilememişse de Trabzon Rumları'nın Selçuklulara tâbiyet statüsü değişmemiştir¹⁰⁸³. Kaynakların işaret ettiği gibi Türkiye Selçukluları'nın altın çağının yaşandığı I. Alâeddîn Keykubâd'ın parlak iktidarından sonra başa geçen oğlu Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında da Trabzon Rum İmparatorluğu bölgedeki pek çok siyasi teşekkül gibi Türkiye Selçukluları'na tâbi durumdaydı¹⁰⁸⁴. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Türkiye Selçukluları'na tâbi olduğu hususunda diğer güçlerde olduğunun aksine numismatik deliller bulunmamaktadır. Ancak çağdaş kaynaklardan Simon De Saint Quentin o tarihlerde Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Türkiye Selçuklu sultanına tâbi durumda bulunduğunu ve ona her istediğinde 200 mızraklı asker göndermekle mükellef olduğunu belirtmektedir¹⁰⁸⁵.

¹⁰⁸⁰ Kılıç, 2019a: 90-92. Ayrıca bk. Ayönü, 2014: 254-255; Ayönü, 2022: 492-493. Doğu Romalıların o sıralarda Selçuklularla yaptıkları hububat ticareti hakkında ayrıca bk. Angold, 1975: 116; Necipoğlu, 2007: 14-16.

¹⁰⁸¹ Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşu hakkında ayrıca bk. Ostrogorsky, 2011: 390-393; Keçiş, 2013: 17-24; Vasilev, 2016: 570-571; Tellioğlu, 2021: 23-27.

¹⁰⁸² Sinop'un Sultan I. İzzeddîn Keykâvus tarafından fethi ve bu sırada Trabzon Rum İmparatorluğu'na karşı verilen mücadele hakkında bk. Turan, 1971: 302-307; Koca, 1997: 30-35; Keçiş, 2013: 32-36; Demir, 2018b: 193-208.

¹⁰⁸³ Turan, 1971: 360-362; Uyumaz, 2003: 45-47; Tellioğlu, 2021: 43-48.

¹⁰⁸⁴ Turan, 1971: 420; Kaymaz, 2009: 71-72; Uyumaz, 2003: 47; Sümer, 2009: 382.

¹⁰⁸⁵ Saint Quentin 51. Rustam Shukurov, Simon De Saint Quentin'in verdiği bu asker gönderme mükellefiyetinin bir tâbiyet işareti olarak değil de bir çeşit saygı gösterme ve dostluk işareti olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Shukurov, 2005: 112). Rustam Shukurov'un görüşünün aksine bu hareketin bir tâbiyet işareti

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında Türkiye Selçukluları ve Trabzon Rum İmparatorluğu arasında tâbiyet bağı dışında herhangi bir ilişkiye ve gelişmeye tesadüf edilmemektedir. Yalnızca iki taraf arasında Moğollara karşı verilen Köseadağ Savaşı vesilesiyle tâbi vaziyetteki Trabzon Rumlarının Selçukluların yanında hareket ettiklerine dair bilgiler mevcuttur. Ancak bu konu hakkında da bazı farklı görüşler bulunmaktadır. Bu minvalde Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Sultan I. Alâeddîn Keykubâd iktidarında Selçukluların hâkimiyetini tanımaya mecbur bırakıldıkları, ancak bununla birlikte Köseadağ Savaşı sırasında Moğollara karşı savaşmak üzere Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ordusuna katılma ihtimallerinin çok olası görünmediği iddia edilmektedir. Zira Trabzon Rum İmparatoru I. Manuel'in elindeki kuvvetlerle birlikte Moğolların gelişini Selçuklu tâbiyetinden kurtulmak için fırsat olarak görüp tarafsız kaldığını düşünmenin daha mantıklı

olduğu çok açıktır. Zira yukarıda ayrıntıları verildiği üzere Trabzon Rumları Türkiye Selçukluları'na daha önceki tarihlerde tâbi hale getirilmiş ve bu vaziyetleri Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında düzenlenen Trabzon Seferi sonrasında da değişmeden sürmüştür. Rustam Shukurov'un görüşünün kabulü o sıralarda Trabzon Rumlarını Türkiye Selçukluları'na denk ve dost bir müttefik olarak değerlendirmek ve tâbiyet işaretini yumuşatmaya çalışmak anlamına geleceğinden bizce isabetsizdir.

Rustam Shukurov'a benzer bir şekilde Dimitri Korobeinikov da Simon De Saint Quentin'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile müttefikleri arasındaki ilişkileri tam olarak kavrayamadığına işaret etmektedir. Ona göre sultan, Köseadağ öncesinde etrafındaki küçük ölçekli güçlerden de kuvvet toplamaya çalışmış, bunu yaparken de bu güçlere kendisine ettikleri sadakat yeminini hatırlatmıştır. Ancak aslında bu sadakat yemini mevcut olmadığından sultan, tipik doğuya özgü yöntemle para ve hediyelerin etkisine güvenmiştir (Korobeinikov, 2014: 90-91). Anlaşıldığı kadarıyla Dimitri Korobeinikov, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kendisine tâbi olan güçlerden askeri destek isterken birtakım araziler ve para vermesini arada bir tâbiyet bağı olmadığına yormuştur. Ancak Türkiye Selçukluları ile irtibata geçtikleri güçlerin tâbiyet bağlarının kuvveti tartışmaya açık olmakla birlikte varlığı inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Nitekim Moğol tehdidi ortaya çıkıncaya kadarki süreçte Türkiye Selçukluları'nın ulaştığı siyasi kudret bölgedeki güçlerin boyun eğmesini zorunlu kılmıştır. Bölgedeki güçlerin kâğıt üzerinde belirlenen tâbiyet mükellefiyetlerini yerine getirmemelerinin sebebi, Dimitri Korobeinikov'un iddia ettiği gibi tâbiyet bağlarının mevcut olmaması değil, daha çok dönemin siyasi şartları ve Selçuklulara tâbi güçler arasındaki savaşlar olsa gerektir.

Sergey Pavloviç Karpov da Simon De Saint Quentin'in Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Türkiye Selçukluları karşısındaki yükümlülük maddelerinin doğrudan bir tâbiyet işareti olarak algılanmaması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre bu asker gönderme maddesinin Trabzonlular tarafından Türkiye Selçuklu sultanına bir hürmet ifadesi ve küçük olan müttefikin güçlü olan hükümdara dostluk bağını gösterme vesilesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Bununla birlikte Trabzonlular ile Selçuklular arasındaki ilişkilerin denk bir şekilde kurulmamış olduğuna da işaret etmektedir (Karpov, 2016: 575-576). Görüldüğü gibi Karpov da Rustam Shukurov ve Dimitri Korobeinikov gibi Simon De Saint Quentin'in doğrudan tâbiyet ilişkisine işaret eden verilerini bir müttefiklik işaretine tevile çalışmaktadır.

olduğu öne sürülmektedir¹⁰⁸⁶. Trabzon Rum İmparatoru'nun Moğolların ve Selçukluların nihaî karşılaşması sonrasındaki siyasi atmosfere göre pozisyon almayı beklemiş olması mümkündür. Ancak dönemin şartları ve Moğol saldırılarının şiddeti düşünüldüğünde özellikle tehlikeye Selçuklularla birlikte yakın durumda bulunan Trabzon İmparatorluğu'nun Moğollara karşı Selçuklular yanında saf tutması da oldukça mantıklıdır. Bu durum hem tâbiyet bağının getirdiği bir sorumluluk hem de Moğolların Trabzon için de oluşturdukları tehditten kaynaklanan bir mecburiyettir. Nitekim ana kaynaklarda buna dair somut bir veri yoksa da birçok araştırmacı Trabzon Rum kuvvetlerinin en azından ilk aşamada Moğollara karşı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tarafında bulunduğunu belirtmektedirler¹⁰⁸⁷. Nitekim Doğu Roma Tarihçisi A. A. Vasiliev de Moğolların saldırısı karşısında Trabzon Rum İmparatorluğu'nun ve Doğu Roma (İznik) İmparatorluğu'nun Türkiye Selçukluları ile ortak bir anlaşma yaptıklarını belirtmektedir. Ayrıca Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Selçuklularla birlikte Moğollara karşı savaştıklarını belirterek bu duruma biraz açıklık getirmektedir¹⁰⁸⁸. Aynı şekilde Yûsuf Ayönü, Trabzon Rumlarının Türkiye Selçukluları'na tâbi durumda olduklarını ve gerekli yükümlülükleri yerine getirdiklerini belirtmektedir¹⁰⁸⁹. Bir diğer araştırmacı Karpov, Trabzon Rumları'nın Gürcüler ve Ermenilerin aksine Köseadağ Savaşı sırasında Selçukluları desteklediğine işaret etmektedir. Ancak Köseadağ mağlubiyeti sonrası Trabzon Rum Hükümdarı I. Manuel Komnenos da politikasını gözden geçirmiş ve Moğollarla irtibata geçerek onlara tâbi olmuştur¹⁰⁹⁰. Diğer bir değişle Moğolların Köseadağ Zaferi bölgedeki herkes gibi Trabzon Rumlarının da politika değişimine gitmesine sebep olmuştur. Köseadağ Savaşı'na Selçuklulara tâbi ve Moğollar karşısında giren Trabzon Rumları, savaş sonrasında ortaya çıkan yeni durumdan mümkün mertebe yararlanmaya çalışmışlardır. Köseadağ sırasında Moğolların karşısında bulunduğu halde arazileri herhangi bir Moğol istilasına uğramayan I. Manuel Komnenos, en nihayetinde Moğollara tâbi olmuştur¹⁰⁹¹.

Köseadağ mağlubiyeti, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri özelinde ayrıntıları bilinmeyen Selçuklu-Trabzon ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Türkiye Selçukluları'na tâbi olan diğer bazı güçler gibi Trabzon Rumları ile ilişkiler de Moğolların etkisiyle yön değiştirmiştir. Karşılıklı siyasi ve ekonomik ilişkilerin farklı bir siyasi atmosferde devam

¹⁰⁸⁶ Fallmerayer, 2011: 110-113.

¹⁰⁸⁷ Ayönü, 2014: 250-251; Vasiliev, 2016: 597; Karpov, 2016: 579-580; Ayönü, 2022: 493.

¹⁰⁸⁸ Vasiliev, 2016: 597. Krş. Tellioğlu, 2021: 48-49.

¹⁰⁸⁹ Ayönü, 2014: 250-251.

¹⁰⁹⁰ Karpov, 2016: 579-580. Bu konuda ayrıca bk. Turan, 1971: 448; Kaymaz, 2009: 103.

¹⁰⁹¹ Keçiş, 2013: 68-69.

ettiği muhakkak olsa da literatürde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında Türkiye Selçukluları ve Trabzon Rumları'nın ilişkilerine dair başka verilere tesadüf edilememektedir.

5.7. Ermeniler ile İlişkiler

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında Türkiye Selçukluları ile siyasi ilişkiler içinde bulunmuş olan teşekküllerden birisi de Kilikya Ermenileri'dir. Rupenliler ve Hetumlular adı verilen iki büyük Ermeni ailesi tarafından yönetilen bu yapı, Kilikya Bölgesi'nde kurulmuştur. Sultan Alp Arslan'ın Doğu Roma İmparatorluğu'nu 1071 yılında Malazgirt'te mağlup etmesinden sonra dönemin siyasi durumundan yararlanarak Kilikya Bölgesi'ndeki önemli kaleleri ele geçiren Ermeniler, burada siyasi bir teşekkül meydana getirmişlerdir¹⁰⁹². Türkiye Selçukluları da Kilikya Ermenilerini bazen hâkimiyetleri altına almışlar, bazen de topraklarını istila etmişlerdir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarı sırasında Kilikya Ermenileri'nin başında I. Hetum bulunmaktaydı ve kendisi Sultan I. Alâeddîn Keykubâd iktidarında Türkiye Selçukluları'na tâbi hale getirilmişti¹⁰⁹³. İbn Bîbî, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında Emîr Mübârizeddîn Çavlı ve Emîr Mafrozom tarafından gerçekleştirilen seferle Ermenilerin sultana tâbi hale getirildiklerini belirtmektedir. Yapılan anlaşmaya göre Ermeniler sultana ihtiyaç olduğu durumlarda 1.000 süvari, 500 çarkçı göndermek ve sikkeyi sultan adına darp ettirmekle mükelleftiler¹⁰⁹⁴. Nitekim Sultan I. Alâeddîn Keykubâd adına Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum tarafından bastırılan ve tâbiyet delili olan sikkeler günümüze ulaşmıştır¹⁰⁹⁵.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında da Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum'un Sultan I. Alâeddîn Keykubâd iktidarında olduğu gibi Türkiye Selçukluları'na tâbi durumda olduğu görülmektedir. Bu konuya temas eden çağdaş kaynak Simon De Saint Quentin de I. Hetum'un Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e tâbi olduğunu, gerektiği zaman ona 400 adet mızraklı askerle 4 ay boyunca hizmet etmekle, ayrıca başkentinde onun adına hutbe okutup

¹⁰⁹² Dashdondog, 2011: 34-36. Ermenilerin Kilikya'ya göç ederek burada bir siyasi teşekkül meydana getirmesi hakkında ayrıca bk. Gökhan, 2012: 76-77; Dedeyan, 2015: 299-300.

¹⁰⁹³ Gökhan, 2012: 98-99; Korobeinikov, 2014: 87.

¹⁰⁹⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 341; İbn Bîbî (trc.) I, 352-353; İbn Bîbî (muhtasar) 130. Bu konuda ayrıca bk. Ersan, 2007: 180-181; Kaymaz, 2009: 72; Göksu, 2017b: 132-133.

¹⁰⁹⁵ Darp yeri ve tarihi belli olmayan bazı gümüş dirhemlerin bazı örnekleri Avukat Bahadır Kalaycı Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. 1169, 4375, 4879, 4880, 7934, 7935 ve 7936 Envanter numaralı bu sikkelerin bir yüzünde “*Es-sultan el-mu'azzam Alâeddîn Keykubâd bin Keyhüsrev*” öteki yüzünde ise Ermenice “*Hetoum Takavor Hayots*” yani “*Ermeni Kralı Hetum*” yazılıdır (Resim 18).

<https://www.bahadircoins.com/tr/mpanel/sultan/birinci-Keykubâd?collection=1> Erişim Tarihi: 01.03.2021, 03.12.

sikke darp etmekle mükellef olduğunu belirtmektedir¹⁰⁹⁶. Bu devirde Kilikya Ermenileri'nin Selçuklulara tâbiyetinin delili olan sikkeler de günümüze ulaşmıştır¹⁰⁹⁷. Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum tarafından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Sis şehrinde darp ettirilen bu sikkelerin h. 637 (1239-1240), h. 638 (1240-1241), h. 639 (1241-1242), h. 640 (1242-1243), h. 641 (1243-1244), h. 642 (1244-1245), h. 643 (1245-1246) ve h. 644 (1246-1247) tarihli olanlarına tesadüf edilmektedir. Bu sikkelerin bir yüzünde Arapça “*Es-Sultan el-azam Gıyâse'd-dünyâ ve'd-dîn Keyhüsrev bin Keykubâd*” diğer yüzünde ise Ermenice “*Ermeni Kralı Hetum*” anlamına gelen “*Hetoum Takavor Hayots*” ibareleri darp ettirilmiştir¹⁰⁹⁸. (Resim 21-27). Michael Broome ise I. Hetum'un bastırıldığı bu müşterek sikkelerin h. 635 (1237-1238) ile h. 644 (1246-1247) tarihleri arasında kesintisiz olarak darp edildiğini belirtmektedir¹⁰⁹⁹. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Sis'te darp ettirilen dirhemlerin h. 637 (1239-1240) ve h. 641 (1243-1244) tarihliilerine İstanbul Arkeoloji Müzesi Koleksiyonu'nda da tesadüf edilmektedir¹¹⁰⁰. Ayrıca h. 637 (1239-1240) ve h. 638 (1240-1241) tarihli bazı örnekleri ise İsmail Galip tarafından yayınlanmışlardır¹¹⁰¹.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarının ilk yıllarında Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri arasındaki ilişkiler dostça sürmüştür. Zira kaynaklarda Kilikya arazilerine gerçekleşen Selçuklu akınlarına dair herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemektedir. Ancak Moğolların Türkiye Selçuklu arazilerine girip Erzurum'u tahripleri üzerine sultan, Kilikya Ermeni hâkimini tâbiyet hukuku gereği¹¹⁰² Moğollara karşı topladığı orduya davet etmiştir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi Hetum mükellefiyetlerine rağmen Selçuklu ordusuna

¹⁰⁹⁶ Saint Quentin 51. Claude Cahen ise Hetum'un Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e 1400 adet mızraklı asker vermekle mükellef olduğunu ve bu sayıya Kilikya bölgesinde bulunup Selçuklulara tâbi durumda bulunan Lambron Beyi gibi diğer Ermeni derebeylerinin göndermesi gereken askerlerin dâhil olmadığını belirtmektedir (Cahen, 2002: 92).

¹⁰⁹⁷ Bazı Ermeni araştırmacıların Kilikya Ermeni hâkimlerinin Türkiye Selçuklu sultanları adına bastırdıkları çift dilli sikkeleri tâbiyet delili olarak görmemeleri hakkında bk. Ersan, 1999a: 302-303.

¹⁰⁹⁸ Söz konusu gümüş dirhemlerin güzel örnekleri Avukat Bahadır Kalaycı'nın koleksiyonunda 4485, 7993, 4907, 4487, 4488, 7997 ve 7998 envanter numaraları ile kayıtlıdır. Bu sikkelerin ağırlıkları 2.70 gram ile 3 gram arasında değişmektedir. <https://www.bahadircoins.com/tr/mpanel/sultan/ikinci-keyhusrev?collection=1> Erişim Tarihi: 01.03.2021 19.02. Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum'un Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ve II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına darp ettirdiği dirhemler için ayrıca bk. Bedoukian, 1978: 149-160.

¹⁰⁹⁹ Broome, 2011: 390-391.

¹¹⁰⁰ Galib, 1309: 51-52; Tevhid, 1321: 231-232.

¹¹⁰¹ Galib, 1309: 51-52.

¹¹⁰² Türkiye Selçukluları'na tâbi olan güçler ve tâbiyet hukukunun ayrıntıları hakkında ayrıca bk. Göksu, 2017b: 121-146.

katılmamış, Köseadağ mağlubiyeti sonrasında ise Moğollara tâbi olmuştur¹¹⁰³. Hatta Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum'un, Moğolların Ortadoğu bölgesine saldırmasını Müslümanlara karşı destek alabilmek için bir fırsat olarak gördüğü ve bu nedenle Moğolların tâbiyetine girdiği dahi belirtilmektedir. Nitekim sonraki süreçte önce kardeşi Simbat, daha sonra da bizzat kendisi Moğolların Büyük Kağanı'nın huzuruna gitmiştir¹¹⁰⁴. Ancak numismatik veriler Kilikya Ermenileri'nin 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı'ndan sonra Moğollara tâbi olmakla birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına tâbiyet alameti olan müşterek sikke darbına 1246 yılına kadar devam ettiklerini göstermektedir¹¹⁰⁵. 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı sonrasında Kilikya Ermenileri'nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına darp ettirdikleri sikkelerin tarihlerinin de kronolojik olarak değişmesi söz konusu sikkelerin kalıplarının düzenli olarak güncellendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca I. Hetum'un Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in halefi II. İzzeddîn Keykâvus için Sis'te darp ettirdiği tarihsiz müşterek dirhemler de bulunmaktadır¹¹⁰⁶. Bu numismatik veriler Ermenilerin Selçuklulara tâbiyeti durumunun Köseadağ mağlubiyetine rağmen Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarı boyunca sürdüğünü hatta halefi II. İzzeddîn Keykâvus'un iktidarının başlarında dahi devam ettiğini ortaya koymaktadır. Ancak elimizde bu tâbiyet durumunun mahiyeti hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'un ilişkileri iki tarafın da Köseadağ'dan sonra Moğollara tâbi hale gelmesiyle sona ermemiştir. Hatta ilişkiler düşmanca bir şekilde devam etmiştir. Nitekim Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum'un hem tâbiyet hukukuna riayet etmemesi hem de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Kilikya'ya sığınan annesini ve kız kardeşini Moğollara teslim etmesi, iki taraf ilişkileri adına düşmanca bir sürecin başlamasına sebep olmuştur.

¹¹⁰³ Turan, 1971: 451; Sevim, 1983: 38-39; Ersan, 2007: 186; Kaymaz, 2009: 105-106; Gökhan, 2012: 99.

¹¹⁰⁴ Kaşgarlı, 1990: 70; Dedeyan, 2015: 302.

¹¹⁰⁵ Kilikya Ermenileri'nin 1245 ve 1246 yıllarında Selçuklular adına sikke darp ettirmeleri konusunda ayrıca bk. Nercessian, 1998: 19; Stewart, 2005: 46.

¹¹⁰⁶ Christianian, 2012: 82-85.

6. BÖLÜM

SULTAN II. GİYÂSEDDİN KEYHÜSREV'İN SON YILLARI

6.1. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Altınorda Hanı Batu'ya Elçi Göndermesi

Türkiye Selçukluları ile Moğollar arasında barış sağlandıktan ve Selçuklu arazilerinde asayiş tekrar tesis edildikten sonra, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in önemli işleri havale ettiği emîrlere Vezir Mühezzibeddîn Ali ve Naib Şemseddîn İsfahânî eliyle devletin yaraları sarılmaya çalışılmıştır. Moğollarla Selçuklular arasında yapılan anlaşma bir Moğol komutanı olan Baycu Noyan ile yapıldığı için, Türkiye Selçuklu devlet adamları anlaşmanın Altınorda Hanı olan ve Batı'daki tüm Moğol güçlerinin hâkimi olan Batu Han'a onaylatılması gerektiğine karar vermişlerdir¹¹⁰⁷. Nitekim İbn Bîbî, iki emîrin Batu Han'a elçi gönderme fikrini ve kendi aralarındaki diyalogu edebi bir şekilde şöyle kaydetmektedir:

“... rahat safasını, mutluluk pınarının kaynağında; emniyet ve huzur ışığını, devlet ve ikbal güneşinin doğduğu yerde aramalı. Cahillerin yanlış düşüncesi ve uğursuzların yanlış eksik tedbirlerinden, hırs ve garaz sahiplerinin hatalarından düzeni ve sağlamlığı bozulan saltanat direklerinin temelleri, cihângir padişahın desteği, insafı, ilgisi ve yardımıyla yeniden sağlamlaştırılıp yüceltilmeli”¹¹⁰⁸.

İbn Bîbî, naklettiği bu pasajla Emîr Mühezzibeddîn Ali ve Şemseddîn İsfahânî'nin devletin selametini Moğollara itaatte gördüklerine işaret etmektedir. İbn Bîbî, bu iki emîrdeki temayülü süslü ve edebi bir şekilde nakledip okuyuculara sunarak, aslında kendisinin de bu fikirde olduğunu açıkça göstermektedir. İbn Bîbî'nin kaydettiğine göre Mühezzibeddîn Ali ve Şemseddîn İsfahânî, Batu Han'a elçi gönderme kararlarını Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e sundukları zaman, o bu kararı çok beğenmiş ve iki emîri de tebrik etmiştir. Ayrıca Emîr Mühezzibeddîn Ali, Baycu Noyan'ın yanından henüz geldiği için bu görevi Naib Şemseddîn İsfahânî'nin yerine getirmesini ve Batu Han'ın huzuruna deniz yoluyla giderek bağlılık bildirmesini emretmiştir. Sultanın fermanı üzerine harekete geçen Şemseddîn İsfahânî hazineden kıymetli mücevherler, nadide elbiseler, şahane murassa kaplar seçmiş, ayrıca sultanın ahırından atlar, altın eğerli, başlığı ve üzengisi süslenmiş rahvan katırlar ve bohtî develer almıştır. Şemseddîn İsfahânî elçilik heyetine Amasya Kadısı Fahreddîn ile Tercüman Mecdeddîn Muhammed'i de kattıktan ve belirlenen pek çok hediye alarak kısa süren yol hazırlıklarından sonra hareket etmiştir. Denizi, ovaları ve zorlu geçitleri aştıktan sonra Batu Han'ın huzuruna (بارگاه ایلحانی) çıkmayı başarmıştır. Batu Han'a saygılarını sunduktan sonra Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bağlılık ve dostluk dileklerini bildirip beraberinde getirdiği muhteşem hediyeleri takdim etmiştir. Getirilen hediyeler Batu Han tarafından kabul

¹¹⁰⁷ Kılıç, 2005: 19. Krş. Kaymaz, 2009: 104.

¹¹⁰⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 541; İbn Bîbî (trc.) II, 83.

edilip orada hazır bulunan Han eşlerine ve çocuklarına dağıtılmıştır. Batu Han, Selçuklu elçilik heyetine gayet iyi davranıp ikramlarda bulunmuştur. Selçuklu elçilik heyeti kısa süre sonra dönüş izni istemiş ve Batu Han'ın huzurundan ayrılmışlardır. Batu Han, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e cömertliğini göstermek ve onun içini rahatlatmak için hükümdarlık alameti olarak ok, yay, kılıç, mızrak, kaftan, murassa külah ve bir de yarlıg göndermiştir. Ayrıca Emîr Şemseddîn İsfahânî'yi kendi adına Selçuklu topraklarına hâkim olarak görevlendirmiş ve bu konu hakkında da bir yarlıg hazırlatmıştır. Selçuklu elçilik heyetindeki tüm görevlilere ihsanlarda bulunduktan sonra kendi komutanlarından Sanksun Kurcu'yu (سانقسون قُرجی) sultana cevabını bildirmek için onların yanında göndermiştir¹¹⁰⁹. Batu Han'ın Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e gönderdiği yarlıgın mahiyeti hakkında bir bilgi yoktur. Ancak İbn Bîbî'nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Batu Han, Selçukluların taleplerini kabul etmiştir. Ayrıca Batu Han'ın gönderdiği yarlıg ve iktidar alametleriyle birlikte de Türkiye Selçukluları'nın Moğollara tâbiyeti hukuki bir zemin kazanmıştır¹¹¹⁰.

Batu Han tarafından *Nizâmü'l-mülk* ve *Salâhü'l-âlem* unvanlarına layık görülen ve bu konuda bir yarlıg da elde eden Emîr Şemseddîn İsfahânî ve elçilik kafilesi, geliş güzergâhından farklı olarak deniz yoluyla değil, karayoluyla Kafkaslar üzerinden Selçuklu topraklarına geri dönmüşlerdir. Sınra ulaştıkları zaman önden haberciler göndererek sultana dönüşleri hakkında bilgi vermişlerdir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, elçilik heyetinin görevi tamamlayarak sağ salim geri dönmekte oldukları haberini alınca oldukça sevinmiş ve eğlence meclisi kurulması emrini vermiştir. Ayrıca o sıralarda Mühezzibeddîn Ali'nin vefatıyla boşalan Vezirlik makamına ek olarak o zamana kadar hiçbir vezirin nail olamadığı Kırşehir Sübaşılığı ile iktâ emîrliğine Naib Şemseddîn İsfahânî'nin getirilmesine karar vermiştir¹¹¹¹. İbn Bîbî'nin verdiği bilgilerden ve olayların kronolojik sırasından anlaşıldığı

¹¹⁰⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 540-543; İbn Bîbî (trc.) II, 82-84; İbn Bîbî (muhtasar) 225-226. İbn Bîbî'nin mufassal edisyonunda ve Yazıcızâde'nin eserinde Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in elçi gönderdiği Moğol Hanı'nın ismini Sayın Han (صاین خان) ve Veled-i Rav (ولد راو) olarak kaydetmektedir (İbn Bîbî (tıpkıbasım) 540-543; Yazıcızâde *tevârih* 568-570). Ancak bu Han Moğolların Altınorda kolunun başında bulunan ve Cengiz Han'ın torunu olan Batu Han'dır. Zira kendisine dedesi Cengiz Han tarafından Sayın Han lakabının verildiği bilinmektedir (Kafalı, 1992: 208). Türkiye Selçukluları'nın Batu Han'a elçi gönderme süreci için ayrıca bk. Yazıcızâde *tevârih* 568-570; Münecimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 82-83; Turan, 1971: 450-451; Alptekin, 1992: 309; Sevim ve Merçil, 1995: 473; Ersan, 1999b: 71-72; Bal, 2006: 272; Kaymaz, 2009: 104; Öngül, 2017: 240-241; Topçu, 2019: 49-51; Ersan, 2020: 93-94.

¹¹¹⁰ Kaymaz, 2009: 104.

¹¹¹¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 543; İbn Bîbî (trc.) II, 84; İbn Bîbî (muhtasar) 226; Yazıcızâde *tevârih* 570; Alptekin, 1992: 309; Bal, 2006: 272-273. *Anonim Selçuknâme*'de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Sâhip Şemseddîn

kadarıyla Vezir Mühezzibeddîn Ali h. 642 (1244-1245) yılı içerisinde vefat etmiştir¹¹¹². Nitekim *Anonim Selçuknâme*'de Mühezzibeddîn Ali'nin sultanla birlikte Akşehir'e geldiği ancak burada rahatsızlandığı, Konya'ya dönüş yolunda Ab-ı Germ'de (Ilgın) vefat ettiği ve sultanın bir hafta boyunca onun yasını tuttuğu kayıtlıdır¹¹¹³. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminin en önemli emîrlerinden birisi olan Mühezzibeddîn Ali aslen Deylemliydi¹¹¹⁴. Onun vefatıyla da devlet dizginleri büyük oranda Naib Şemseddîn İsfahânî'nin eline geçmiştir.

Şemseddîn İsfahânî ve elçilik heyeti Konya'nın Akşehiri'ne bağlı Karayük (قرايوك)'te Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile bir araya gelmişlerdir. Sultan tüm elçilik heyetine ikramda bulunduktan sonra onlardan tüm ayrıntıları öğrenmiştir. Görevin başarıyla tamamlanmasından dolayı Şemseddîn İsfahânî'nin devlet içindeki yetkileri arttırılmış kendisine emir, azil, yasaklama, tutuklama ve devlet işlerinin idaresi gibi konularda tam salahiyet verilmiştir. Ayrıca verilen yetkilerin işareti olarak altın bir kılıç (تيج زرّين) ve pek çok hediye sultan tarafından Şemseddîn İsfahânî'ye ihsan edilmiştir. Sonrasında da tüm devlet

İsfahânî'yi Batu ve Berke Han'ın yanına gönderdiği ve bu görevden döndükten sonra kendisine vezirlik beratının (takrir-i vezâret) verildiği kayıtlıdır (*Anonim selçuknâme* 44).

¹¹¹² İbn Şeddâd *târih* 94.

¹¹¹³ *Anonim selçuknâme* 44; Bal, 2006: 273.

¹¹¹⁴ Kesik, 2006: 91; Zeki, 2018: 128. Türkiye Selçukluları'nın önde gelen emîrlerinden Mühezzibeddîn Ali, İzzeddîn b. Şeddâd'a göre aslen Irak-ı Acem'in Kâz beldesindendir. Babasının adı Muhammed, dedesinin adı ise Hasan-ı Kâzî'dir. Mühezzibeddîn Ali, Hâfız-ı Kur'an olup Arapçası çok iyi olan bir emîrdi. Moğolların Irak-ı Acem'i istilası üzerine Rum diyarına göç etmiş ve burada Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın hizmetine girmiştir. İlk olarak Selçuklu topraklarının müstevfisi olan Muineddîn isimli emîrin maiyetinde çalışmıştır. Emîr Muineddîn'in yeteneklerini keşfetmesi sonucu onun yerine müstevflığe getirilmiştir. İşindeki ehliyeti ve liyakati Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından da görülünce devletin vezirliğine getirilmiştir. Emîr Mühezzibeddîn, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ve oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında vezirlik görevini yürütmüş ve h. 642 (1244-1245) yılında ölmüştür. Kendisi Selçuklu Emîri Muineddîn Pervâne'nin de babasıdır (İbn Şeddâd *târih* 94). Emîr Mühezzibeddîn Ali'nin Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile yakın ilişki içerisinde bulunduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim Mevlânâ'nın Mühezzibeddîn Ali'ye yazdığı bir mektup bulunmaktadır. Mektupta Mevlânâ emîre: “*Ulular ulusu, bilgin, adalet, ihsan ıssı, büyük, kutlu Emîr devlet ve din Mühezzeb'inin aydın gönlü, rabbânî ilhamlara eş olsun, yardımlar görsün de kutlu kalbi, her gün daha da temiz, daha da aydın bir hale gelsin. Allah yüceliğini daim etsin, ebedî kuthuluk, ona müsaid olsun, zamanın işler başarması, sevincini arttırsın, devlet düşmanlarının enseleri, ikbal ve kuthuluk elinde aşağı bir hale gelsin, ona râm olsunlar, nimetlerin en büyüğü, lütufların en yücesi olan hayırlı işlerde başarı kazansın, işleri döndürüp çeviren Tanrı tapısından, durmadan yağmur gibi yağsın*” şeklinde hitap etmekte selamlarını ileterek kavuşmayı dilemektedir (Celâleddîn-i Rûmî *mektûbât* 113. mektup).

erkânı bilgilendirilmiş ve eğlence meclisleri kurulmuştur¹¹¹⁵. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Emîr Şemseddîn İsfahânî'yi oldukça geniş yetkilerle donatması, üzerinde önemle durulması gereken bir meseledir. Nitekim sultanın bu hareketinin diğer emîrlerde kıskançlığa daha sonra da doğrudan çatışmalara sebep olduğu düşünülmektedir. Emîr Şemseddîn İsfahânî özelinde yetkiyi elinde toplayan kişilere yönelik tepkinin altında da Moğollar eliyle atanan devlet adamlarına olan kin ve nefretin yattığı düşünülmektedir¹¹¹⁶.

Şemseddîn İsfahânî'nin sultan tarafından ülkenin idari ve askeri işlerinin yürütülmesi konusunda tek yetkili haline getirilmesi, ayrıca tüm devlet erkânının ve ordu mensuplarının kendisine itaat etmelerinin emredilmesi başka sorunlara da yol açmıştır. Tüm yetkinin tek bir kişide toplanması diğer devlet erkânının Şemseddîn İsfahânî'ye muhalif hale gelmesine yol açmıştır. Elde edilecek başarıların tüm devlet erkânının değil de Şemseddîn İsfahânî'nin hanesine yazılacağı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu durum da Tarsus kuşatması sırasında isteksizlik olarak açığa vurulmuş ve şehrin zapt edilememesinin sebeplerinden birisi olmuştur¹¹¹⁷. Tüm bunlara ek olarak Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin hem Altınorda Hanı Batu'dan ve hem de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'den sıradışı yetkiler alması ve ihsanlara nail olması, yeni problemlere yol açan hatalı bir hareket olmuştur. Zira bu hareket nedeniyle başta Selçuklu devlet mekanizmasına mensup İranlılar olmak üzere birçok devlet adamı Selçuklu sultanından ziyade Moğollarla irtibata geçip onlara sadakat bildirerek, çeşitli yetki ve imtiyazlar elde etme yolunu tercih etmeye başlamışlardır¹¹¹⁸. Sultanın kendisinin değil de Moğolların muhatap alınarak birtakım yetki ve çıkarların elde edilmeye çalışılması durumu, Moğol tahakkümünün arttığı zamanlarda iyice belirginleşmiştir. Bunun neticesinde de Türkiye Selçuklu Devleti ilerleyen süreçte şahsî menfaati uğrunda çaba sarfeden emîrler vasıtasıyla Moğolların oynadığı haline gelmiştir¹¹¹⁹. Öte yandan Türkiye Selçukluları'nın Batu Han'a tâbiyet bildirmeleri ile ilgili başka bir değerlendirme de mevcuttur. Bu değerlendirme Anadolu ve Kafkasya hâkimiyetinin Moğolların Batı kolu olan Altınorda Hanlığı ile Moğolların İran'daki temsilcisi Baycu arasında tartışmalı bir mevzu haline gelmesiyle alakalıdır. Bu tartışmalı mevzudan ötürü Türkiye Selçukluları'nın Köseadağ'dan sonra Baycu Noyan ile anlaşmalarına rağmen Altınorda Hanı Batu'ya tâbi olma yönünde bir

¹¹¹⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 543-544; İbn Bîbî (trc.) II, 85; İbn Bîbî (muhtasar) 226; Yazıcızâde *tevârih* 570-571; Turan, 1971: 451; Ersan, 2020: 94-95.

¹¹¹⁶ Bal, 2006: 273.

¹¹¹⁷ Ersan, 2020: 95.

¹¹¹⁸ Kaymaz, 1970: 37-38; Ersan, 2020: 95.

¹¹¹⁹ Turan, 1971: 456.

eğilim sergileyerek Baycu'nun hâkimiyetinden çıkmaya çalıştıkları iddia edilmektedir¹¹²⁰. Ancak Türkiye Selçukluları'nın Moğolların bölgesel bir valisi olan Baycu Noyan'ın hâkimiyeti altına girdiğini ve bu hâkimiyetten kurtulmak için de Batu Han'a tâbiyet bildirdiklerini düşünmek mümkün değildir. Zira Baycu Noyan da Moğolların o dönemdeki en kudretli hanedan üyesi olan Batu Han'ın emrindedir. Dolayısıyla anlaşmanın hukuki olarak meşru hale gelmesi ve Selçuklu topraklarının Moğol istilasından kurtulması için bizzat Batu Han tarafından onaylanması gerekmektedir. Türkiye Selçukluları'nın Baycu Noyanla yetinmeyerek Batu Han'a ulaşmalarının temel nedeni anlaşmayı resmi hale getirmeye çalışmalarıdır.

6.2. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Kilikya Seferi ve Tarsus Kuşatması

Türkiye Selçukluları Moğollara karşı kaybedilen Köseadağ Savaşı'nın akabinde Baycu Noyan ve Altınorda Hanı Batu ile anlaşıp Moğol hâkimiyetini kabul ettikten hemen sonra, Kilikya Ermenileri üzerine yürümeye karar vermişlerdir. Yukarıda değinildiği üzere Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum, Selçuklulara Moğol istilası sırasında ihanet etmişti. Selçuklulara tâbi olmasına rağmen gerektiğinde asker gönderme yükümlülüğünü yerine getirmediği gibi, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesini ve kız kardeşini Moğollara teslim etmişti. Ayrıca Köseadağ mağlubiyeti sonrasında fırsattan istifade ile Selçukluların elinde bulunan bazı yerleri ele geçirdiği gibi Kayseri, Malatya ve başka yerlerden Moğollar sebebiyle göç eden insanlara zulmedip mallarını da yağmalamıştı¹¹²¹. Bu sebeplerden dolayı sultan, Hetum'dan intikam almak istiyordu ve Ermeni topraklarına gerçekleştirilecek sefer için gerekli hazırlıkları başlatmıştı. Nejat Kaymaz'a göre Moğol istilası ile oldukça büyük felaketlere uğrayan Türkiye Selçukluları'nın, böyle bir intikam seferine girişebilmesi kısa sürede toparlandıklarını ve komşularına karşı hala güçlü durumda olduklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir¹¹²².

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Kilikya'ya gerçekleştirdiği seferden bahseden kaynaklarda, kendisinin asıl intikam seferinden önce gerçekleşen daha küçük çaplı bir saldırıya tesadüf edilmektedir. Bu saldırı sırasında II. Gıyâseddîn

¹¹²⁰ Karpov, 2016: 576-577. Türkiye Selçukluları'nın Altınorda Hanı Batu Han'a elçi gönderip onun hâkimiyeti altına girerek Baycu Noyan ile ilişkileri sonlandırmayı hedefledikleri yönündeki düşünce ayrıca için bk. Aktaş, 2015a: 272.

¹¹²¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 536; İbn Bîbî (trc.) II, 79; İbn Bîbî (muhtasar) 223; Yazıcızâde *tevârih* 565. Krş. Turan, 1971: 451; Sevim, 1983: 38; Alptekin, 1992: 310; Merçil, 2000: 153; Turan, 2001b: 627; Ersan, 2007: 186; Kaymaz, 2009: 105-106; Öngül, 2017: 241-242.

¹¹²² Kaymaz, 2009: 105.

Keyhüsrev'in birliklerine Hetum'a karşı ayaklanan Lampron¹¹²³ Ermeni Hâkimi Konstantin de katılmıştır¹¹²⁴. Saldırı hakkında bilgi veren en önemli kaynak Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'un ağabeyi ve Ermeni kuvvetlerinin Başkomutanı olan Kundistabl Simbat'ın vekayinâmesidir. Kendisi o sırada babası Konstantin ile birlikte Tarsus kentinde olup kuşatmayı bizzat yaşadığı için, verdiği bilgiler oldukça kıymetlidir. Simbat, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Köseadağ Savaşı'ndan hemen sonra Hetum'un kendisine karşı gerçekleştirdiği ihanet nedeniyle harekete geçtiğini belirtmektedir. Ayrıca bu sıralarda icra edilen kısa süreli bir Tarsus kuşatmasından bahsetmektedir. Başkomutan Simbat'a göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Hetum tarafından annesinin ve kız kardeşinin Moğollara teslim edilmesine öfkelenerek Kilikya üzerine sefere karar vermiştir. Bu sefer sırasında Kilikya'daki diğer bir Ermeni Hâkimi olan Lambron Dükü Konstantin de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile ortak hareket etmiş, selçuklu emîrleri ile Konstantin öncülüğündeki kuvvetler Babaron Dağı'nı aşarak ovaya inmişler ve her tarafı yakıp yıkmışlardır. Selçuklu kuvvetlerinin Kilikya'ya girdiğini duyan Başkomutan Simbat ve babası Konstantin, Tarsus şehrine gelerek buraya kapanmışlardır. Onlar Tarsus'a geldikleri sırada Ermeni Hâkimi Hetum da süvarileriyle birlikte Adana'da bulunmaktaydı. Selçuklu kuvvetleri Tarsus'u kuşatma altına alarak Tarsus Çayı'nın karşı yakasındaki tepenin altında ordugâh kurmuşlardır. 6 gün boyunca şehri kuşattıktan sonra bölgeyi tahrip edip Gülek Geçidi'ne yönelmişlerdir. Ermeni süvari kuvvetleri kuşatmayı kaldırıp geri çekilen düşman kuvvetlerini takip ederek Annahşa Kalesi'nin bulunduğu mevkiye kadar kovalamışlar ve bir kısmını öldürmüşlerdir¹¹²⁵.

Aynı olaydan diğer bir Ermeni kaynağı olan Müverrih Kiragos da bahsetmektedir. Ancak burada olay sadece Lampron Dükü Konstantin'in Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'a karşı gerçekleştirdiği bireysel bir saldırı olarak nakledilmekte, Selçuklu kuvvetlerinin bu sefere doğrudan katılmadığına işaret edilmektedir. Bununla birlikte Lampron Dükü Konstantin'in Konya'ya giderek sultandan destek kuvvetleri aldığı belirtilmektedir. Daha sonra Lampron Dükü Konstantin'in topladığı kuvvetlerle Hetum'un arazilerine girdiği, intikam amacıyla pek çok köyü yakıp yıktığı, insanları katledip esir aldığı kaydedilmektedir. En nihayetinde de Konstantin'in Ermeni süvari birlikleriyle saldırıya geçen Hetum tarafından

¹¹²³ Günümüzde Mersin iline bağlı Çamlıyayla İlçesi'nde bulunan ve Namrun Kalesi olarak da bilinen Lambron Kalesi için ayrıca bk. Buyruk, 2018: 87-148.

¹¹²⁴ Wolff and Hazard, 1969: 652. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in vassalı olan Lambron Hâkimi Konstantin'in Kilikya Seferi sırasında Türkiye Selçuklu kuvvetlerinin kendi topraklarından geçmesine izin verdiği görüşü için bk. Korobeinikov, 2014: 87.

¹¹²⁵ Simbat *vekayinâme* 86. Annahşa Kalesi günümüzde Adana'nın Pozantı İlçesi'nde bulunmaktadır ve Kuzey istikametinden Gülek Geçidi'ne inen yola oldukça yakın bir konumdadır.

mağlup edilerek kendi merkezi olan Lampron'a güç bela ulaşabildiği nakledilmektedir¹¹²⁶. Anlaşıldığı kadarıyla Başkumandan Simbat ve Müverrih Kiragos'un bahsettiği bu saldırı ve kısa süreli Tarsus kuşatması Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle gerçekleşen büyük seferden ayrı, küçük ölçekli bir saldırıdır ve sultana tâbi olan Lambron Hâkimi Konstantin'in girişimiyle gerçekleşmiştir. Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'u ihanetinden dolayı cezalandırmayı planlayan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de kendisi bizzat saldırmadan önce Lambron Hâkimi Konstantin'in Kilikya'ya saldırmasına destek vermiştir. Ancak bu saldırı Kilikya'da birtakım katliam ve yağma faaliyeti icra edilmesinden öteye geçememiştir.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in asıl Tarsus kuşatması yine o sırada babasıyla birlikte Tarsus'ta bulunan Başkomutan Simbat'ın¹¹²⁷ belirttiğine göre diğer saldırıdan bir yıl sonra 695 (1246-1247) yılında gerçekleşmiştir. Sultanın 260.000 kişilik kalabalık ordusu Gülek Geçidi'ni aşarak Kilikya Ermeni arazilerine girmiş, Tarsus şehri önlerine gelerek her taraftan kuşatma altına almışlardır¹¹²⁸. Süryani Ebu'l-Ferec de sultanın 1245 yılında Ermeni Hâkimi Hetum'dan intikam almak için kalabalık bir orduyu Kilikya (قيليقية) üzerine gönderip Tarsus'u şiddetli bir kuşatma altına aldığını kaydetmektedir. Ayrıca o da Hetum'un babasının ve ağabeyinin kuşatma sırasında Tarsus'ta bulunduğunu teyit etmektedir¹¹²⁹. Türkiye Selçukluları'nın yerli kaynağı İbn Bîbî ise Tarsus kuşatmasının başlangıç safhasını ve kuşatma sürecini daha ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Ona göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Altınorda Hanı Batu Han'a gönderdiği elçilik heyeti geri döndükten ve dergâhta bulunan tüm elçilere hediyeler dağıtıldıktan sonra Kilikya Ermenileri'nin arazilerine sefer düzenlemeye, Tekvur (تکور) ve Bayil-i Sis (بایل سیس) olarak anılan¹¹³⁰ Hetum'dan intikam almaya karar vermiştir. Hemen ardından bütün kuvvetlerine haberciler yollayarak Kilikya Seferi -kaynakta Sis Seferi- için hazırlığa başlamalarını, Ermeni Hâkimi Hetum'u

¹¹²⁶ Kiragos *vekayinâme* 53-54. Krş. Turan, 1971: 453-454.

¹¹²⁷ Ermeni kaynak yazarı Kiragos'un bahsettiğine göre Moğolların Selçuklu arazilerine girmeye başladıkları sırada Ermenilerin Kralı I. Hetum'du. Kendisinin kardeşi Simbat Başkomutandı. Kralın ve Başkomutanın babası ise Prensler Prensi olarak bilinen Konstantin'di. Sen Greguvar makamında da Katolikos Konstantin bulunuyordu. Hetum'un diğer kardeşi Bazil ise Piskopos'tu ve Katolikos Konstantin'in halefiydi. Olayları anlatan Müverrih Kiragos'un kendisi ise 40 yaşlarındaydı (Kiragos *vekayinâme* 48). Bu bilgiden de anlaşıldığı kadarıyla Moğol istilasından birkaç yıl sonra Selçuklular Ermeni arazilerine saldırdığı sıralarda Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum ve ailesi Kilikya Ermenileri'nin siyasi, askeri ve dini mevkilerini kendi ellerinde toplamış durumdaydılar. Dolayısıyla Selçuklulara karşı büyük oranda tek bir güç olarak mücadele etmişlerdi.

¹¹²⁸ Simbat *vekayinâme* 87.

¹¹²⁹ Ebu'l-ferec *tarihü 'z-zamân* 289; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 545; Demir, 2017: 83.

¹¹³⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 546-547.

gerçekleştirdiği ihanetten dolayı cezalandırmak konusunda ellerinden gelen her şeyi yapmalarını emretmiştir. Türkiye Selçuklu kuvvetleri tarafından Kilikya Seferi için yapılan hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Antalya'ya gitmiştir. Selçuklu emîrleri de seferin son hazırlıkları ve düzenlemeleri ile meşgul olmuşlardır¹¹³¹. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in sefer hazırlıkları tamamlandıktan sonra Antalya'ya gitmesi o sıralarda mevsimin kış olduğuna delâlet etmektedir. Zira kayıtların açıkça gösterdiği üzere özellikle Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan itibaren Selçuklu sultanlarının kış mevsimini Antalya ve Alâiyye'de geçirmeleri bir gelenek halini almıştır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in de bu geleneği sürdürdüğü bilindiğinden kendisinin Antalya'ya kışı geçirmek üzere gittiği muhakkaktır.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Kilikya Ermenileri üzerine düzenlenecek sefer emrini alan askerler ise başkent Konya'da toplanmışlardır. Daha sonra Ermeni Hâkimi'ni cezalandırmak ve yaptıklarının bedelini ödetmek için hızlıca Erakliye/Ereğli'ye (اراكليه) hareket etmişlerdir. Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin komuta ettiği Selçuklu kuvvetleri Ereğli'ye ulaştıkları zaman ağırlıklarını burada bırakarak yolculuklarına devam etmiş ve Tarsus'a gelerek kalesini kuşatma altına almışlardır. Şehrin sur ve burçlarının karşısına mancınıklar kurmuşlardır. Kuşatma fiilen başlayınca Emîr Karahala oğlu Şerefeddîn Erzincanî, Emîr Seyfeddîn Torumtay¹¹³² ve Emîr-i Çaşnigîr Sirâceddîn Sarıca gibi büyük emîrlere Ermenilerin arazilerine dağılarak yağma ve talan faaliyetlerine girişmişlerdir¹¹³³.

Türkiye Selçukluları'nın Tarsus kuşatması sırasında Ermeni topraklarına dağılan kuvvetler bölgedeki ekinleri yakmış, nar ve narenciye ağaçlarını kesmişlerdir. Tesadüf ettikleri Ermenilerin bir kısmını esir almış, bir kısmını da katletmişlerdir. Tarsus'u kuşatmakta olan birlikler ise gerçekleştirdikleri mancınık atışlarıyla şehrin surlarına ve

¹¹³¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 544-545; İbn Bîbî (trc.) II, 85; Yazıcızâde *tevârih* 571.

¹¹³² Emîr Seyfeddîn Torumtay, İbn Bîbî tarafından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarının son yıllarında büyük emîrlere birisi olarak kaydedilmektedir. Ancak bu dönemde Tarsus kuşatması dışında herhangi bir olayda ismi kaydedilmektedir. Emîr Seyfeddîn Torumtay, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarından sonraki süreçte ön plana çıkmıştır. Kendisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Erkoyuncu, 2019: 11-31.

¹¹³³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 545; İbn Bîbî (trc.) II, 85-86; Yazıcızâde *tevârih* 571-572; Turan, 1971: 452-453; Sevim, 1983: 38-93; Alptekin, 1992: 310; Turan, 2001b: 627-628; Ersan, 2007: 189; Kaymaz, 2009: 106; Öngül, 2017: 242; Topçu, 2019: 55. *Anonim Selçuknâme*'de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Şemseddîn İsfahânî'nin Altınorda topraklarından dönüşünün ardından bir müddet devlet işleriyle meşgul olduğu, sonrasında ise Ermeniye ve Tarsus taraflarına sefere çıkmaya karar verdiği kayıtlıdır (*Anonim selçuknâme* 44).

içerdeki binalara epeyce zarar vermişlerdir¹¹³⁴. Tarsus şehrinin Selçuklu kuvvetleri tarafından epeyce tahrip edildiğini o sırada şehri savunan Başkomutan Simbat da belirtmektedir. Hatta ona göre kuşatma sırasında Tarsus Çayı'nın şehre girdiği yerden çıktığı mevkiye kadar bir ok atımı mesafe boyunca uzanan surlar, Selçuklular tarafından tahrip edilmiştir. Mücadele sırasında iki taraf da bir hayli kayıp vermiş, ancak Tarsus'a kapanmış olan Ermeniler yanlarındaki yetenekli Frank mancınıkçılar sayesinde Selçuklulara daha fazla kayıp verdirmişlerdir¹¹³⁵. Tarsus'ta Ermenilerin yanında bulunan Frank birliklerinden Süryani Ebu'l-Ferec de bahsetmektedir. Ancak o, bu Frankların çok sayıda olup Ermenilerin kuşatmacılara karşı mukavemet göstermelerinde etkili olduklarını belirtmektedir. Frankların mancınıkçı olduklarından ve Selçuklu kuvvetlerine çok miktarda kayıp verdirdiklerinden bahsetmemektedir¹¹³⁶.

Türkiye Selçukluları'nın yerli kaynağı İbn Bîbî ise kuşatma sırasında yaşanan kayıplardan bahsetmemektedir. Bununla birlikte kuşatmanın aynı şiddette devam etmesi durumunda şehrin düşmesinin muhakkak olduğu sıralarda Selçuklu kuvvetlerinde disiplinsizlik ve gevşeklik görülmeye başlandığına işaret etmektedir. Bunun sebebinin de kuşatma ve sefer kuvvetlerinin başında bulunan Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin diğer emîrlere tarafından kıskanılması olarak göstermektedir. Ona göre Selçuklu emîrleri Tarsus'un ele geçirilmesi durumunda zaferin Şemseddîn İsfahânî'ye kalacağını düşündüklerinden savaşma konusunda isteksizlik göstermişlerdir. Bu olumsuz gelişmenin üstüne aniden çok şiddetli yağmurlar yağmaya başlamış ve Tarsus kuşatmasında bulunan Selçuklu kuvvetlerini perişan etmiştir. Ordunun tüm malzemelerini sel suları mahvetmiş, binek ve yük hayvanları telef olmuştur. Selçuklu ordusu kötü vaziyetteyken sultanın bulunduğu taraftan Tarsus kuşatmasına katılan tüm Selçuklu ordusunun komutanı olan Şemseddîn İsfahânî'ye geri dönmeleri gerektiğini, zira daha mühim bir olay yaşandığını bildiren bir haber ulaşmıştır. Bu haber üzerine Emîr Şemseddîn İsfahânî beraberindeki diğer Selçuklu emîrleriyle birlikte görüş alışverişinde bulunmuştur. Sonuç olarak kuşatmanın bu şekilde kaldırılmasının ve elleri boş olarak dönülmesinin doğru olmadığına karar vermişlerdir. Bu nedenle Ermeni hâkiminin

¹¹³⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 544-545; İbn Bîbî (trc.) II, 85-86; İbn Bîbî (muhtasar) 226-227; Yazıcızâde *tevârih* 571-572.

¹¹³⁵ Simbat *vekayinâme* 87.

¹¹³⁶ Ebu'l-ferec *tarihü 'z-zamân* 289; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 545.

eskisi gibi tâbiyet altına alınmasına, üzerine haraç yüklenmesine ve Selçuklulardan aldığı kaleleri geri vermeye ikna edilmesine karar verilmiştir¹¹³⁷.

Selçuklu kuvvetlerinin kuşatmayı sürdürdükleri, ancak kötü vaziyette oldukları sırada saltanat dergâhından gelen haber açıkça anlaşıldığı üzere Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölüm haberidir. Ancak sultanın vefat haberinin orduda duyulmasını engellemek adına bilgi, Emîr Şemseddîn İsfahânî'ye kuşatmadan daha önemli bir iş çıktığı yönünde dolaylı olarak verilmiştir. Nitekim kuşatma sırasında sultanın ölüm haberinin Selçuklu kuvvetlerine ulaştığını diğer kaynaklar da teyit etmektedir. Osman Turan ve Nejat Kaymaz da Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin Ermeni hâkiminden alınması mümkün olacak tavizler için sultanın ölümünün gizlendiği görüşündedirler¹¹³⁸.

Süryani Ebu'l-Ferec, Tarsus'u kuşatan kalabalık Selçuklu kuvvetlerinin (الروميين) şehri ele geçirmek üzere oldukları sırada sultanın ölüm haberinin ulaştığını, bu nedenle de şehri ele geçiremeden geri dönmeye başladıklarını ifade etmektedir¹¹³⁹. Ebu'l-Ferec diğer bir eserinde de sultanın ölüm haberini alan Selçuklu kuvvetlerinin, bu haber Ermeniler tarafından da duyulmadan evvel bölgeyi terketmeye başladıklarını belirtmektedir¹¹⁴⁰. İbn Bîbî ve Süryani Ebu'l-Ferec'i teyit eder biçimde Tarsus'ta kuşatma altında bulunan Başkomutan Simbat da düşman kuvvetlerine o sıralarda Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölüm haberinin geldiğini, şehrin büyük oranda düştüğünü ve kendilerinin savaş sırasında sultanın ölümünden haberlerinin olmadığını belirtmektedir. Ayrıca sultanın akıbetini Selçuklu kuvvetlerinin anlaşıma sonrasında bölgeyi terketmelerinden sonra öğrendiklerini, haberi önceden duymaları durumunda Selçuklu kuvvetlerine saldırarak veya takip ederek çokça kayıp verdirebileceklerini ifade etmektedir¹¹⁴¹. Süryani Ebu'l-Ferec ise, Selçukluların şiddetli

¹¹³⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 545-546; İbn Bîbî (trc.) II, 86; İbn Bîbî (muhtasar) 226-227; Yazıcızâde *tevârih* 572-573; Turan, 1971: 452-453; Sevim, 1983: 39; Alptekin, 1992: 310; Bal, 2006: 273; Kaymaz, 2009: 106-107; Öngül, 2017: 242-243; Topçu, 2019: 55-58. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Tarsus kuşatmasından muahhar kaynak yazarlarından Cenabî Mustafa Efendi de bahsetmektedir. Ona göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Tarsus üzerine gönderdiği kuvvetler şehri kuşatma altına almışlar ve halkı iyice sıkıştırmışlardır. Ancak şehrin düşmek üzere olduğu sırada sultanın ölüm haberinin gelmesi üzerine geri dönmüşlerdir (Kesik, 2000: 255). Diğer bir muahhar kaynak yazarı olan Ahmed b. Mahmûd'da da olay Cenabî gibi anlatılmaktadır (Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 154-155).

¹¹³⁸ Turan, 1971: 453; Turan, 2001b: 628; Kaymaz, 2009: 106-107. Krş. Sevim, 1983: 39; Alptekin, 1992: 310; Öngül, 2017: 242-243.

¹¹³⁹ Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 446-447.

¹¹⁴⁰ Ebu'l-ferec *tarihü'z-zamân* 289-290; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 545.

¹¹⁴¹ Simbat *vekayinâme* 87. Başkomutan Simbat, şiddetli yağmurların başlama zamanı hususunda İbn Bîbî ve Süryani Ebu'l-Ferec'ten ayrılmaktadır. Zira kendisi kuşatma boyunca tek bir damla yağmur yağmadığını, ancak

yağmurlar ve yoğun çamur nedeniyle geri dönüş sırasında pek çok ağırlıklarını ve hayvanlarını kaybettiklerini, bunların Ermeniler tarafından yağmalandığını belirtmektedir¹¹⁴². Bu bilgi ilk anda Selçuklu kuvvetlerinin Ermeniler tarafından takip edilip zarara uğratıldığını düşündürse de Kilikya Ermenileri'nin Başkomutanı olan Simbat'ın beyanı Selçuklu kuvvetlerinin geri çekiliş sırasında Ermeniler tarafından zarara uğratılmadığını göstermektedir. Ebu'l-Ferec'in bahsettiği yağmalanan Selçuklu ağırlıkları, sonraki süreçte onlar tarafından götürülemeyen ağırlıkların Ermeniler tarafından ele geçirilmesi ile alakalı olsa gerektir.

Türkiye Selçuklu kuvvetlerinin Ermenilerle anlaşması ve geri çekilme süreçleri de İbn Bibî tarafından diğer kaynaklardan daha ayrıntılı anlatılmaktadır. Ona göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev nezdinden gelen haberle kuşatmanın kaldırılması ve yapılacaklar kararlaştırıldıktan sonra, Emîr Şemseddîn İsfahânî Selçuklu devlet erkânı tarafından alınan karar icabı Kilikya Ermeni hâkimine bireysel bir teklif sunuyormuşçasına gizlice haber göndermiştir. Kendisinin her zaman Ermeni hâkimini düşündüğünü, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında onu Kilikya arazilerine saldırmamaya ikna ettiğini, ancak Köseadağ Savaşı sonrasında Ermenilerin Selçuklu sultanına karşı gerçekleştirdikleri ihanet sebebiyle bu kez seferi engelleyemediğini bildirmiştir. Kendilerinin kuşatmayı sürdürebilecek ve verilecek bir emirle Tarsus'u ele geçirecek durumda olduklarını, ancak yine de pişman olup af dilemesi, eskisi gibi haraç ödemeye devam etmesi, Selçukluların Köseadağ sonrasındaki kargaşa döneminde onlardan aldığı kaleleri geri vermesi ve bu sefere sebep olduğu için bir tazminat ödemesi durumunda kuşatmayı kaldırabileceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum, istenen tüm şartları yerine getirmeyi kabul etmiştir. Kendisi başta Bragana Kalesi olmak üzere Selçuklulardan ele geçirdiği birkaç kaleyi geri vermiştir. Tüm Selçuklu emîrlere hediyeler gönderdikten sonra geçmiş yılların ve gelecek yılın haracını peşinen

taraflar arasında anlaşma sağlandıktan ve Selçuklu kuvvetleri Tarsus önlerinden ayrıldıktan hemen sonra 20 gün 20 gece aralıksız yağmur yağdığını ve tüm Kilikya'nın su içinde kaldığını kaydetmektedir. Ayrıca bu şiddetli yağmurun geri dönmekte olan Selçuklu kuvvetlerinden 10.000 piyadenin ölümüne sebep olduğunu belirtmektedir (Simbat *vekayinâme* 87-88). Simbat'ın bu beyanına rağmen Selçukluların kuşatmayı kaldırmasında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölüm haberi yanında, başlayan aşırı yağışların da etkili olduğu ortadadır. Doğal olarak olaya Kilikya Ermenileri merkezli yaklaşp Ermenilerin direnişini ön plana çıkaran ve Selçuklu kayıplarını abartan Simbat, yağışın zamanı konusunda yanıltıcı olmalıdır. Veyahut kasıtlı olarak yağışların kuşatma sırasında başlamadığını belirtmektedir. Şiddetli yağışların Selçuklu kuvvetlerinin Tarsus'u kuşattığı sırada başladığını ve geri çekilişleri sırasında da devam ederek onlara zarar verdiğini düşünmek daha mantıklıdır.

¹¹⁴² Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 447.

ödeyerek sultanın hazinesine göndermiştir. İki taraf arasında anlaşma sağlandıktan sonra da Selçuklu kuvvetleri geri dönüş yoluna çıkmış ve çokça zahmetlere katlandıktan sonra Erakliye (Ereğli)'ye ulaşmışlardır. Kendileri bu yolculuk sırasında da eşya ve mallarının çoğunu çamur sebebiyle kaybetmişlerdir¹¹⁴³. Ermeni Başkomutanı Simbat'a göre ise Selçuklu emîrleri sultanın ölümünü haber alır almaz Hetum ile irtibata geçerek müzakereye girişmişlerdir. Bragana Kalesi'nin kendilerine verilmesi durumunda geri döneceklerini belirtmişlerdir. İstekleri Hetum tarafından kabul edilince de kuşatmayı kaldırarak Tarsus önlerinden ayrılmışlardır¹¹⁴⁴.

Tarsus kuşatması hakkında genel bir değerlendirme yapılacak olursa ilk söylenmesi gerekenlerden birisi kuşatmanın oldukça uzun sürmüş olduğudur. Bu durumu teyit eden *Anonim Selçuknâme* yazarına göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ordusu 7 ay boyunca Kilikya'da katl ve tahribat gerçekleştirmiştir¹¹⁴⁵. Kuşatmanın oldukça uzun sürdüğünü kanıtlayan başka bir veri ise kuşatma sırasında Selçuklu ordusunda başlayan isteksizlik ve gevşekliktir. Her ne kadar İbn Bîbî bunu diğer Selçuklu emîrlерinin Şemseddîn İsfahânî'yi kıskanmalarına ve zaferi ona bırakmak istememelerine bağlasa da bu durumun uzun kuşatma şartlarından kaynaklandığı ortadadır. Nitekim bunu Süryani Ebu'l-Ferec'in verdiği bir bilgi kanıtlamaktadır. Ona göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölüm haberi duyulduğu zaman, yağmur ve çamur sebebiyle perişan halde bulunan Selçuklu kuvvetleri rahat bir nefes almışlardır¹¹⁴⁶. Dolayısıyla ordudaki bıkkınlık ve isteksizliğin İbn Bîbî'nin rivayet ettiği emîrlер arası kıskançlıktan değil de, daha ziyade uzayan kuşatma süresinden ve iyice kötüleşen kuşatma şartlarından kaynaklandığı ortadadır.

Tarsus'un ele geçirilememesinin sebeplerinden birisi de sultanın ölüm haberi'dir. Bununla birlikte kaynakların verdiği bilgilerden Selçuklu emîrlерinin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümünü düşmandan ve Selçuklu ordusundan gizlemeyi başardıkları anlaşılmaktadır. Haberin gizli tutulmasıyla zaten zor durumda bulunan Kilikya Ermeni

¹¹⁴³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 546-548; İbn Bîbî (trc.) II, 86-88; İbn Bîbî (muhtasar) 226-228; Yazıcızâde *tevârih* 572-574. Müneccimbaşı ise Tarsus kuşatmasını ve kaldırılışını oldukça kısa şekilde anlatmaktadır. Ona göre Şemseddîn İsfahânî, Batu Han'a elçilik görevinden döndükten sonra Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle Kilikya Ermeni hâkiminin merkezi olan Tarsus'u kuşatmış ancak bir müddet sonra sultanın hastalandığı haberi gelmiştir. Bu nedenle Selçuklu ordusunun başında bulunan Şemseddîn İsfahânî, Ermeni hâkimi ile anlaşmış aldığı kaleleri geri vermesi ve biriken haracını ödemesi şartıyla kuşatmayı kaldırmıştır (Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 83).

¹¹⁴⁴ Simbat *vekayinâme* 87.

¹¹⁴⁵ *Anonim selçuknâme* 44.

¹¹⁴⁶ Ebu'l-ferec *tarihü'z-zamân* 290; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 545.

hâkiminin anlaşma şartlarını kabul etmesi sağlanmış ve Ermenilerin sultanın ölüm haberiyle birlikte saldırıya geçerek durumdan istifade etmeleri engellenmiştir. Bu da seferin yalnızca kuşatma sırasındakiler ve yağmurlar sebebiyle oluşan kayıplarla tamamlanmasını sağlamış, Ermenilerin saldırıları sebebiyle daha fazla kaybın verilmesi engellenmiştir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Tarsus kuşatmasından bahseden tüm kaynakların, özellikle de İbn Bîbî ve Başkomutan Simbat'ın verdiği veriler topluca dikkate alındığında Selçuklu ordusunun Konya, Karapınar, Ereğli, Ulukışla ve Pozantı güzergâhından hareket ettikleri, buradan Güney'e inip Gülek Boğazı'nı geçerek Tarsus önlerine geldikleri anlaşılmaktadır. Günümüzde Konya'dan doğrudan Tarsus'a inen modern yollar da aynı güzergâh üzerinden geçmektedir.

Türkiye Selçukluları'nın gerçekleştirdikleri Kilikya Seferi ve Tarsus Kuşatması'nın Moğollarla bağlantılı meseleleri de vardır. Bunların ilkinde göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Moğollara elçi göndererek ve Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum üzerine bir intikam seferi gerçekleştirmek için onlardan izin almıştır¹¹⁴⁷. Bu bilgiye İbn Şeddâd'ta rastlanmaktadır. İbn Şeddâd'a göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Baycu Noyan'a bir elçi göndererek ondan Hetum'a (هيتوم) saldırmak için izin istemiş, Baycu Noyan da onun isteğini kabul etmiştir. Bunun üzerine Selçuklular Hetum'a saldırmak için ordu hazırlayıp saldırıya geçmişler ve Tarsus'u kuşatmışlardır. Bu kuşatmayı Tarsus'un ele geçirilmek üzere olduğu ana kadar sürdürmüşlerdir. Buna karşılık Hetum askerlerinin başkomutanını yanında hediyelerle birlikte Selçuklu kuvvetlerine göndermiştir. Bu kuvvetler de Ermenilerin hediyelerini kabul ederek h. 643 (1245-1246) yılında kuşatmayı kaldırmış ve bölgeden ayrılmışlardır¹¹⁴⁸. Başkomutan Simbat ise Tarsus kuşatması sürdüğü sırada Moğolların Selçuklulara bir elçi gönderdiğini, elçinin Selçuklu emîrleriyle görüştüktan sonra gitmesine izin verildiğini belirtmektedir. Ayrıca kendilerinin şehrin düşmüş olmasından ötürü Moğol elçisiyle görüşemediklerini, Selçukluların elçiyle ne hakkında konuştuklarını da öğrenemediklerini belirtmektedir¹¹⁴⁹. Kuvvetle muhtemel olarak gelen Moğol elçisi Kilikya Ermenileri'nin kendisine tâbi oldukları Baycu Noyan tarafından Ermeniler ve Selçuklular arasındaki savaşı durdurmak için gönderilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Rustam Shukurov da

¹¹⁴⁷ Turan, 1971: 451; Turan, 2001b: 627; Cahen, 2002: 228; Kaymaz, 2009: 106; Öngül, 2017: 242-243; Flemming, 2018: 28.

¹¹⁴⁸ İbn Şeddâd *el-alâkü'l-hatire* 1/II, 340. Osman Turan, Türkiye Selçukluları'nın Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'a karşı sefer düzenleme iznini Altınorda Hanı Batu'dan aldıklarını belirtmektedir (Turan, 1971: 451 dn. 83). Ancak İbn Şeddâd'ın beyanında bu iznin Moğol komutanı Baycu Noyan'dan alındığına açıkça işaret edilmektedir.

¹¹⁴⁹ Simbat *vekayinâme* 87.

Baycu Noyan'ın Altınorda Hanı Batu'nun vassalı olan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Tarsus kuşatması sırasında Kilikya Ermenileri'ne yardım teklif ettiğini belirtmektedir¹¹⁵⁰. Ancak bizzat Başkomutan Simbat'ın gelen Moğol elçisiyle görüşemediklerini belirtmesi kuşatma sırasında Ermenilere herhangi bir Moğol yardımının teklif edilmediğini göstermektedir. En nihayetinde Moğol elçisinin Selçuklu emîrleriyle görüşüp ayrılmasından hemen sonra Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölüm haberi duyulmuş ve kuşatma kaldırılmıştır. Dolayısıyla Moğolların savaşı durdurma isteği bir şekilde gerçekleşmiştir.

Karadan gelerek şehri çepeçevre kuşatan Selçuklu kuvvetlerinin hareket güzergâhı dışında bir mesele daha vardır. Bu mesele Tarsus'un içerisinden geçerek Akdeniz'e dökülen Tarsus Çayı'yla ilgilidir. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın kara ve denizden aynı anda gerçekleştirdiği Kilikya Seferi'nde olduğu gibi kuvvetle muhtemel Tarsus kuşatmasında da Antalya ve Alâîyye'de üslenmiş olan Selçuklu donanması aktif görev almıştır. Zira Tarsus Çayı'nın karaların iç kesimlerine ulaşım imkânı vererek Tarsus'a bir liman şehri özelliği kazandırdığı bilinmektedir¹¹⁵¹. Dolayısıyla kara kuvvetleri yanında Selçuklu deniz kuvvetlerinin de Tarsus Çayı'nı kullanarak Tarsus'a gelmesi ihtimal dâhilindedir. Nitekim Barbara Flemming de sultanın Tarsus'a Antalya ve Alanya üzerinden kuvvetler gönderdiğine işaret etmektedir¹¹⁵². Bu kuvvetler de hiç şüphesiz deniz kuvvetleriydi.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in son askeri faaliyeti olan Tarsus kuşatması, büyük oranda kendisinin ani ölümü, uzun süren kuşatmanın orduda yarattığı bıkkınlık ve kuşatmanın şiddetli Sonbahar-Kış yağışlarına kadar uzamasından kaynaklanan kayıplar nedeniyle tam olarak başarılı bir şekilde tamamlanamamıştır. Ancak Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'un arazilerinin tahrip edilmesi, Bragana Kalesi dâhil olmak üzere bazı kalelerin geri alınması, birikmiş haraç vergilerinin üstüne bir de tazminat alınması önemli kazanımlardır. Öte yandan Hetum'un Köseadağ nedeniyle kesintiye uğrayan tâbiyet bağları ile tekrar hâkimiyet altına alınması da kayda değerdir¹¹⁵³. Her ne kadar Ermeni Başkomutanı Simbat taraflar arasında yapılan anlaşmanın sadece Bragana Kalesi'nin Selçuklulara tesliminden ibaret olduğunu belirtse de anlaşmanın çok daha fazlasını içerdiği açıktır. Nitekim yukarıda işaret edildiği üzere Hetum tarafından Sis şehrinde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına darp edilen h. 642

¹¹⁵⁰ Shukurov, 2005: 118-119.

¹¹⁵¹ Öz, 1998: 31-33; Heyd, 2000: 409; Peacock, 2010: 258; Demir, 2017: 90, 92.

¹¹⁵² Flemming, 2018: 28.

¹¹⁵³ Mehmet Ersan'a göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında düzenlenen Kilikya Seferi'nin kazanımları uzun soluklu olmamıştır. Zira Selçukluların anlaşma ile Ermenilerden geri aldıkları Bragana Kalesi, 2 yıl sonra Ermeniler tarafından tekrar istila edilmiştir. Ayrıca Hetum'un tekrar Türkiye Selçukluları'na tâbi olma durumu da uzun sürmemişe benzemektedir (Ersan, 2007: 190).

(1244-1245), h. 643 (1245-1246) ve h. 644 (1246-1247) tarihli dirhemler, kendisinin tekrar Selçuklu hâkimiyeti altına alındığını¹¹⁵⁴ ve Selçukluların Tarsus kuşatması neticesinde toprak kazanımından daha fazlasını elde ettiklerini ispatlamaktadır.

6.3. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Ölümü ve Kişiliği

Türkiye Selçuklu Tarihi'nin en tartışmalı hükümdarı olan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev kendisinin son askeri faaliyeti olan Tarsus kuşatması sırasında aniden ölmüştür. Sultanın genç yaşta ölümü de iktidarı gibi şaşırtıcı olmuştur ve bu konuda pek çok farklı rivayet bulunmaktadır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarı hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren İbn Bîbî sultanın ölümü hakkında hemen hemen hiçbir bilgi vermemektedir. Sadece Selçuklu kuvvetleri Tarsus kuşatmasında iken sultanın dergâhından Emîr Şemseddîn İsfahânî'ye kuşatmayı kaldırarak geri dönmesi gerektiğini, zira daha mühim bir gelişme olduğunu bildiren bir haber ulaştığını kaydetmektedir. Sonrasında da Selçuklu kuvvetlerinin geri döndüklerini, ancak sultanın dergâhına ulaştıklarında kendisinin vefatının üzerinden 7 gün geçtiğini ifade etmektedir¹¹⁵⁵. Kendisinin II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümüne dair verdiği bilgiler bunlardan ibarettir ve sultanın ne ölüm tarihini ne de ölüm yerini belirtmemektedir. İbn Bîbî'nin bir tarih vermemesine karşılık Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölüm tarihini kaydeden başka kaynaklar mevcuttur. Bunlardan Ahmed Gaffârî sultanın ölüm tarihini h. 642 (1244-1245) olarak kaydetmektedir¹¹⁵⁶. Kadı Ahmed Nigîdî¹¹⁵⁷, Sıbt İbnü'l-Cevzî¹¹⁵⁸ ve İbn Fuvatî¹¹⁵⁹ ise sultanın h. 643 (1245-1246) yılında vefat ettiğini belirtmekte, herhangi bir ay veya gün vermemektedirler. Bunlara ek olarak Hamdullah

¹¹⁵⁴ Osman Turan'a göre Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'un Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in adına darp ettirdiği sikkelerin Köseadağ Savaşı'nın yaşandığı hicri 641 tarihinden sonra darp edilenlerine tesadüf edilmemiştir (Turan, 1971: 453). Ancak günümüzde Hetum'un Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in adına darp ettirdiği h. 642 (1244-1245), h. 643 (1245-1246) ve h. 644 (1246-1247) tarihli oldukça nadir sikkeler Avukat Bahadır Kalaycı'nın meydana getirdiği Türkiye Selçuklu sikke koleksiyonu sayesinde bilim dünyasına kazandırılmıştır.

¹¹⁵⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 546-548; İbn Bîbî (trc.) II, 86-87. İbn Bîbî'nin muhtasar edisyonunda Emîr Şemseddîn İsfahânî ve diğer Selçuklu emîrlerinin dergâha ulaşmasından 7 gün sonra Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in vefat ettiği aktarılmaktadır (İbn Bîbî (muhtasar) 227-228). Müneccimbaşı'na göre ise ordu ve emîrler döndüğünde sultan vefat edeli 8 gün olmuştu (Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 83).

¹¹⁵⁶ Gaffârî *tarih-i cihân-ârâ* 115. Hicri 824 tarihli bir takvim içerisinde bulunan anonim Selçuklu tarihinde de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölüm tarihi h. 642 (1244-1245) olarak kayıtlıdır (Atsız, 1961: 20-21).

¹¹⁵⁷ Ahmed Nigîdî *el-veledü's-şefîk* 443.

¹¹⁵⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 394.

¹¹⁵⁹ İbnü'l-Fuvatî *el-havâdis* 166; İbnü'l-Fuvatî *telhis* IV/2, 1204-1205. Krş. Buniyatov, 1976: 595.

Müstevfî-i Kazvinî¹¹⁶⁰, Fasîh-i Hâfî¹¹⁶¹, Müneccimbaşı¹¹⁶², Handmîr¹¹⁶³ ve Ahmed b. Mahmûd¹¹⁶⁴ h. 644 (1246-1247) yılını Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölüm yılı olarak kaydetmektedirler. Anonim bir Selçuklu tarihi cetvelinde ise bu olay için h. 645 (1247-1248) yılı kayıtlıdır¹¹⁶⁵. Muahhar kaynaklardan Cenabî¹¹⁶⁶ ve bazı Arap kaynaklarına göre ise sultanın vefat tarihi h. 654 (1256) yılıdır¹¹⁶⁷. Buraya kadar sayılan kaynaklar birbirinden farklı tarihler kaydettikleri ve sadece yıl verip ay ve gün belirtmedikleri için, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölüm tarihinin belirlenmesinde çok da fayda sağlamamaktadırlar. Ancak sultanın ölüm tarihi hakkında daha net tarihler veren başka kaynaklar da bulunmaktadır.

II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölüm tarihi hakkında net tarih veren kaynaklardan birisi Cüzcanî'dir ve sultanın h. 643 yılı Muharrem ayının başında (Mayıs-Haziran 1245) vefat ettiğini belirtmektedir¹¹⁶⁸. Ancak sultanın Tarsus kuşatmasının yaşandığı yılda ve kış mevsiminde öldüğü ortada olduğundan Cüzcanî'nin verdiği tarih mevsim bakımından olası değildir. Çağdaş bir kaynak olan Simon De Saint Quentin ise doğrudan bir ölüm tarihi ve yeri kaydetmekte, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Hz. İsa'nın doğumundan 1245 yıl sonra Ekim ayında Antalya'da (Satellia) öldüğünü belirtmektedir¹¹⁶⁹. Diğer bir kaynak olan *Anonim Selçuknâme*, sultana Tarsus kuşatması sırasında bölgenin havasının dokunduğunu, bu nedenle hastalanarak Konya'ya döndüğünü ve burada 643 yılı Receb ayının ortasında (6 Aralık 1245)

¹¹⁶⁰ Kazvinî *tarih-i güzîde* 382.

¹¹⁶¹ Fasîh-i Hâfî *mücmel-i fasîh* 796.

¹¹⁶² Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 83.

¹¹⁶³ Şahin, 2014: 32.

¹¹⁶⁴ Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 154-155.

¹¹⁶⁵ Turan, 2007: 79.

¹¹⁶⁶ Kesik, 2000: 255.

¹¹⁶⁷ Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 276; Ömerî *mesâlikü'l-ıbsâr* XXVII, 213; İbn Haldûn *tarih* V, 197; İbnü's-Şihne *rayzü'l-menâzir* 258; İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 228; El-Karamânî *ahbârü'd-düvel* II, 516. Bedreddîn Aynî, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in vefat tarihini h. 654 (1256-1257) yılı olarak vermekte ve bazı müverrihlerin sultanın ölüm tarihini h. 651 (1253-1254) yılı olarak kaydettiklerini belirtmektedir (Aynî *ıkdü'l-cümân* I, 99). Ancak tarafımızdan sultanın ölümünü h. 651 (1253-1254) yılı olarak kaydeden herhangi bir kaynağa tesadüf edilmemiştir.

¹¹⁶⁸ El-Cüzcanî *tabakat-ı nâsirî* 101.

¹¹⁶⁹ Saint Quentin 60. Fallmerayer de kuvvetle muhtemel olarak Simon De Saint Quentin'den aldığı bilgiyle Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in 1245 yılında Antalya'daki özel sarayında vefat ettiğini belirtmektedir (Fallmerayer, 2011: 115-116).

vefat ettiğini kaydetmektedir¹¹⁷⁰. *Anonim Selçuknâme* dışındaki diğer kaynaklara bakıldığında sultanın Tarsus kuşatmasına bizzat komuta etmediği, ordunun başında Şemseddîn İsfahânî'nin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle sultanın sefer sırasında bölgesel koşullar nedeniyle hastalanıp vefat etmesi pek de olası değildir. Bununla birlikte *Anonim Selçuknâme*'ye yakın bir biçimde el-Melikü'l-Eşref el-Gassânî, sultanın ölüm tarihini h. 643 yılının Şaban ayı (Aralık 1245-Ocak 1246) olarak kaydetmektedir¹¹⁷¹. Görüldüğü gibi sultanın vefat tarihi hakkında ay ve gün veren kaynaklarda da bir görüş birliği mevcut değildir. Bununla birlikte olayların seyrine daha uygun tarihler kaydeden ve sultanın ölümü hakkında ayrıntılar barındıran başka çağdaş kaynaklar mevcuttur.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kuvvetlerine karşı Tarsus şehrini savunan Ermeni Başkomutanı Simbat, kuşatma sırasında kendi takvimlerine göre 695 (1246-1247) yılı içinde sultanın Alâiyye'de (Galonoros) içki içerken aniden yetişin yetişin diye feryad ettiğini ve başka da bir şey söyleyemeden vefat ettiğini nakletmektedir¹¹⁷². Sultanın vefat ettiği sıralarda yaşananlara bizzat şahitlik eden Simbat'ın verdiği bilgiler pek çok açıdan kıymetlidir. Burada ilk dikkat çekilmesi gereken husus sultanın Alâiyye'de vefatı meselesidir. Alâiyye, Antalya ile birlikte Türkiye Selçuklu sultanlarının kışlık merkezlerinden birisiydi ve sultanlar kışın bir kısmını Antalya'da bir kısmını da Alâiyye'de geçirmektedirler. İbn Bîbî'nin de belirttiği üzere Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ordusunun Tarsus seferi hazırlıklarını tamamlamasının ardından Antalya'ya gitmişti¹¹⁷³. Dolayısıyla sultanın ordusunun Tarsus'a hareketiyle birlikte Antalya'dan Alâiyye'ye geçmiş olması ve seferi buradan takip etmesi oldukça mantıklıdır. Alâiyye'nin Tarsus'a yakınlığı da Simbat'ın verdiği bilgiyi oldukça tutarlı kılmaktadır. Bununla birlikte Simbat'ın sultanın 1246 yılı içerisinde vefat ettiğine işaret etmesi de kayda değer diğer bir husustur. Kendisini destekler biçimde diğer bir çağdaş kaynak yazarı olan Süryani Ebu'l-Ferec, sultanın sonbahar mevsiminde Yunanlıların 1557 yılı, yani miladi 1246 yılı başlarında vefat ettiğini kaydetmektedir¹¹⁷⁴. Bu verilere ek olarak el-Melikü'l-Eşref el-

¹¹⁷⁰ *Anonim selçuknâme* (metin) 94; *Anonim selçuknâme* 44. Feridun Nafiz Uzluk ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in sefer sırasında sıtma veya tifo hastalığına yakalanarak ölmüş olabileceğini belirtmektedir (*Anonim selçuknâme* (uzluk) 32-33). Osmanlı tarihçisi Hayrullah Efendi ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in 3 yıl boyunca Antalya ve Alaiyye bölgesinde dolaşp Ermenilerle uğraştığını bu şekilde vakit geçirirken h. 644 senesi saferinin 23. Günü (10 Temmuz 1246) Hafakan (خفكان) hastalığından dolayı vefat ettiğini belirtmektedir (Hayrullah Efendi, 1855: 33).

¹¹⁷¹ El-Gassânî *el-ascedü'l-mesbûk* I-II, 540.

¹¹⁷² Simbat *vekayinâme* 87.

¹¹⁷³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 544; İbn Bîbî (trc.) II, 85.

¹¹⁷⁴ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 290; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 545.

Gassanî'nin naklettiğine göre h. 8 Muharrem 644 (2 Mayıs 1246) tarihinde Türkiye Selçukluları'ndan bir elçi Bağdat'a halifenin huzuruna gelerek Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in vefat ettiğini, emîrlerinin ve halkın toplanarak küçük yaştaki oğlunu tahta çıkardıklarını bildirmiştir¹¹⁷⁵. Söz konusu elçinin 1246 yılı yazında Bağdat'a gönderilmesi de sultanın 1246 yılı içerisinde vefat ettiğini kuvvetlendiren bir veridir. Özellikle Ermeni Simbat ve Süryani Ebu'l-Ferec'in verdiği tutarlı bilgiler ışığında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in 1246 yılı başlarında kuvvetle muhtemel olarak Ocak ayı içerisinde Alanya'da vefat ettiğini düşünmek mümkündür. Bununla birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında hicri 644 senesi Cemaziye'l-ahiri sonlarına (Kasım 1246) tarihlenen bir vakıfname kaydı da bulunmaktadır¹¹⁷⁶. Bu kayıt sultanın ölümünün daha geç tarihlere konulmasını gündeme getirir de halefi II. İzzeddîn Keykâvus'a ait 643 (1245-1246) tarihli ve Konya'da darp edilmiş bir dirhem varlığı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hicri 643 (1245-1246) yılı içerisinde ölmüş olduğunu kanıtlamaktadır¹¹⁷⁷ (Resim 28). Dolayısıyla Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hicri 644 (1246-1247) yılında değil de hicri 643 (1245-1246) yılı içinde vefat ettiği muhakkaktır. Nitekim Osman Turan ve Nejat Kaymaz'a göre de sultanın ölüm yılını miladi 1245 yılı sonu ile 1246 yılı başına tekabül eden hicri 643 yılı olarak kabul etmek gerekmektedir¹¹⁷⁸.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in saltanat süresi hakkında da pek çok farklı rivayet vardır. Bunlardan el-Cüzcânî'ye göre bu süre 11 yıl¹¹⁷⁹, Müneccimbaşî'na göre ise 10 yıldır¹¹⁸⁰. Yerli ve çağdaş kaynaklardan Ahmed Nigîdî, Gıyâseddîn-i nâ-muzaffer olarak andığı sultanın iktidar süresinin 9 yıl olduğunu belirtmektedir¹¹⁸¹. Mahmûd Kerimüddîn

¹¹⁷⁵ El-Gassânî *el-ascedü'l-mesbûk* I-II, 542.

¹¹⁷⁶ Söz konusu vakıf kaydı Kayseri'nin Kızılköşk mevkiinde bulunan bir araziye Erciyes Dağı'ndan gelen Hisarcık Suyu'nun Pazar ve Pazartesi olmak üzere haftanın 2 günü boyunca vakfedilmesi ile alakalıdır. Söz konusu arazi Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin soyundan gelen Mevlânâ Tâceddîn'e aitti ve vakıfnamede haklarının kendisinden sonra neslinden gelen erkek ve kız çocuklarına eşit olarak geçmesi şart koşulmuştu. Vakfiyenin 17 şahidi arasında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Hocası Seyyid Burhâneddîn Tirmizî'nin isimleri de geçmektedir. Vakfiyenin XVII. yüzyıldan sonra Kayseri'nin İncesu Kazası Kadısı Seyyid Ömer Lütî tarafından aslına uygun olarak hazırlanan bir sureti günümüze ulaşmıştır. Orijinal metin ise kayıptır. Vakfiyenin sureti çıkarılırken de bazı istinsah hataları yapılmıştır (Yinanç, 1983: 68-71; Deker, 2014: 458-460).

¹¹⁷⁷ Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Envanter No: 4921. <https://www.bahadircoins.com/tr/mpanel/sultan/birinci-Keykubâd?collection=1> Erişim Tarihi: 03.04.2021, 13.22.

¹¹⁷⁸ Turan, 1971: 454; Kaymaz, 2009: 107.

¹¹⁷⁹ El-Cüzcânî *tabakat-ı nâsirî* 101.

¹¹⁸⁰ Müneccimbaşî *câmiü'd-düvel* II, 83.

¹¹⁸¹ Ahmed Nigîdî *el-veledü's-şefîk* 443.

Aksarayî¹¹⁸² ve Handmîr ise sultanın 8 yıl tahtta kaldığına işaret etmektedirler¹¹⁸³. Hamdullah Müstevfî-i Kazvinî ise sultanın iktidar süresini 6 yıl olarak kaydetmektedir¹¹⁸⁴. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in 1 Haziran 1237 tarihinde tahta çıktığı ve kuvvetle muhtemel olarak 1246 yılı Ocak ayında vefat etmiş olduğu göz önünde bulundurulduğu zaman, iktidar süresinin sekiz buçuk yıl olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölüm şekli de tartışmaya açıktır. Bu konu hakkında en dikkat çekici rivayeti Alâîyye'de içki içerken yetişin yetişin diyerek bağırdığını ve başka bir şey söyleyemeden vefat ettiğini belirten Simbat kaydetmektedir¹¹⁸⁵. Bu rivayet ilk anda sultanın içkiden zehirlendiğini veya o an bir suikaste kurban gitmiş olabileceğini düşündürmektedir¹¹⁸⁶. Bununla birlikte bazı Arap kaynakları sultanın beslediği bir yırtıcı hayvanın ısırığı neticesinde vefat ettiğini belirtmektedirler¹¹⁸⁷. Sultanın ölüm şekli hakkında bilgi veren kaynakların verileri bir arada değerlendirildiğinde, Alâîyye'deki sarayında yalnız başına içki içmekte olan sultanın beslemekte olduğu yırtıcı bir hayvanın ısırığıyla zehirlendiği veya ölümcül bir yara alarak ölmüş olması ihtimal dâhilindedir. Kaynakların kendisinin ölümünün ani olduğuna işaret etmesi de ölümcül ısırığın zehirli bir hayvandan kaynaklanması gerektiğini düşündürmektedir. Nitekim Müverrih Kiragos'un II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Moğollarla Köseadağ'da savaşmaya gelirken yanında avlanma zevki için beslediği yılan, kedi

¹¹⁸² Aksarayî *müsâmeretü'l-ahbâr* 33; Aksarayî *müsâmeretü'l-ahbâr* (trc.) 25.

¹¹⁸³ Şahin, 2014: 32.

¹¹⁸⁴ Kazvinî *tarih-i güzide* 381.

¹¹⁸⁵ Simbat *vekayinâme* 87.

¹¹⁸⁶ Genel itibarıyla Ermeni Simbat'ın Tarsus kuşatması sırasında yaşananlar ile Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümü hakkında naklettikleri, buna karşılık Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hayatı hakkında ayrıntılı bilgi veren, kişiliği ve iktidarı hakkında sürekli olumsuz rivayetler nakleden İbn Bîbî'nin onun ölümü hakkında hiçbir ayrıntı vermemesi akıllarda bazı soru işaretleri yaratmaktadır. Köseadağ sonrasında Baycu Noyan'a itaat eden, ancak daha sonra Altınorda Hanı Batu'ya tâbiyet bildiren ve bu gelişmenin akabinde Moğollara tâbi olan Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'a intikam seferi düzenleyen II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hareketlerinin Baycu Noyan'ı rahatsız etmiş olması mümkündür. Nitekim Tarsus kuşatmasının kaldırılmasını sağlamak üzere geldiğini düşündüğümüz Moğol elçisinin gidişinin hemen ardından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yetişin yetişin diyerek ölmesi ilginç ve şüpheli bir gelişmedir. Sultanın Moğolları rahatsız edecek hareket tarzı ve olayın ayrıntılarını bilmemesi mümkün olmayan İbn Bîbî'nin suskunluğu bir arada değerlendirildiği zaman Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Alanya'da bir Moğol suikasti ile ortadan kaldırılmış olması ihtimali ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla eserini yazdığı dönemde hamileri olan Moğolların Selçuklu hanedanına karşı gerçekleştirdikleri kötü bir fiilin İbn Bîbî tarafından eserinde zikredilmemiş olması ve gizlenmesi de mümkündür.

¹¹⁸⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 379; İbn Tağrıberdî *en-nücumü'z-zahire* VI, 307; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürrer* VII, 352; Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVII, 7; İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 307-308.

ve fare gibi hayvanlar getirdiğini belirtmesi, bu ihtimali kuvvetlendirmektedir¹¹⁸⁸. Sultanın vahşi hayvan tutkusuna Arap ve Süryani kaynakları da temas etmektedirler. Kendisinin vahşi hayvanları besleyip onlarla oynadığını, bazen bu hayvanları insanların üzerine saldırdığını belirtmektedirler¹¹⁸⁹. Kaynakların sultanın ölüm şekli hakkında verdikleri bilgilere ek olarak kendisinin Selçuklu devletinin önde gelen emîrleri tarafından öldürüldüğü de iddia edilmektedir¹¹⁹⁰. Nitekim suikast ihtimaline işaret eden bir kayıt da mevcuttur. Muahhar kaynak yazarlarından Ahmed b. Yusuf el-Karamânî, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kendi köleleri tarafından öldürüldüğünü rivayet etmektedir¹¹⁹¹. En nihayetinde ölümü hakkında çok fazla tartışmalı veri bulunan ve kesin birşeyler söylemenin şimdilik mümkün olmadığı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, *Anonim Selçuknâme*'nin de kaydettiği üzere ölümünden sonra Konya Alaaddin Câmîi avlusundaki Sultanlar Kümbeti'ne atalarının yanına defnedilmiştir¹¹⁹². Kümbet günümüzde ayakta olmakla birlikte içerisi ziyarete kapalıdır (Resim 1 ve 2).

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümü yanında kişiliği hakkında da pek çok bilgi mevcuttur. Bu kaynaklardan el-Cüzcânî hariç diğer tüm kaynaklar II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i akılsız, zayıf, yeteneksiz vb. hükümdarlık meziyetlerinden yoksun bir karakter olarak resmetmektedirler. Sultan hakkında tek olumlu yorumu yapan el-Cüzcânî, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in güzel ahlaklı, adil ve de büyük bir hükümdar olduğunu, babasının vefatından sonra ülkesini hâkimiyeti altına aldığını belirtmektedir¹¹⁹³. Arap kaynakları ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in akli kıt ve zalim bir genç olduğu konusunda ittifak halindedirler¹¹⁹⁴.

¹¹⁸⁸ Kiragos *vekayinâme* 50-51.

¹¹⁸⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 379; İbn Tağrıberdî *en-nücumü'z-zahire* VI, 307; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürrer* VII, 352; Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVII, 7; İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 307-308; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 283-284; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 537. El-Melikü'l-Eşref el-Gassânî'ye göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in beslediği yabani hayvanlar arasında maymunlar da bulunmaktaydı ve bunların bir kısmını Köseadağ sonrasında Moğollara hediye olarak yollamıştı (El-Gassânî *al-ascedü'l-mesbûk* I-II, 540).

¹¹⁹⁰ Sarre, 1998: 51.

¹¹⁹¹ El-Karamânî *ahbârü'd-düvel* II, 516. Krş. Erkoçoğlu, 2018: 44.

¹¹⁹² *Anonim selçuknâme* 44. Krş. Turan, 1971: 453-454; Uyumaz, 2005: 162.

¹¹⁹³ El-Cüzcânî *tabakât-ı nâsirî* 100. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev hakkında verilen tek olumlu görüşün de kendisinden ziyade babası I. Alâeddîn Keykubâd'a atfedilen özellikler olması ilginçtir. El-Cüzcânî'nin Türkiye Selçukluları hakkında verdiği bilgiler genel itibarıyla dağınık ve kısa olduğu için Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ile oğlunun meziyetlerini birbirine karıştırmış olması ihtimal dâhilindedir.

¹¹⁹⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 379; İbn Tağrıberdî *en-nücumü'z-zahire* VI, 307; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürrer* VII, 352; Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVII, 7; İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 307-308; El-Karamânî *ahbârü'd-düvel* II, 516. Neşet Çağatay da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kişiliği hakkında Arap

Süryani Ebu'l-Ferec¹¹⁹⁵, Müneccimbaşı¹¹⁹⁶, Cenâbî¹¹⁹⁷ ve Ahmed b. Mahmûd¹¹⁹⁸ sultanın eşi Gürcü Hatun'a tutkuyla âşık olduğunu, vaktini onunla birlikte eğlenerek, içki içerek, boş şeylerle geçirdiğini, devletin yönetiminden el çekerek işleri emîrlere bıraktığını belirtmektedirler. Bu vesileyle onun hükümdarlıktan ziyade aşk ve eğlenceye meyilli olduğuna işaret etmektedirler. Doğu Romalı tarihçi Georgios Akropolites ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in çok içki içtiği gibi sefahat ve acayip cinsel ilişki düşkününü olduğunu, hiç kafası çalışmayan, önemsiz kişilerle vakit geçirdiğini belirtmektedir. Hatta onu babası I. Alâeddîn Keykubâd ile de mukayese etmektedir. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın da sefahat düşkününü olduğunu, ancak oğlu kadar aşırıya kaçmadığı gibi ordusunu iyi yönettiğini söylemektedir¹¹⁹⁹. Buraya kadar sayılan kaynaklar dışında Türkiye Selçuklu tarihinin ve II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminin en önemli kaynağı İbn Bîbî'de de sultanın içki ve eğlenceye düşkünlüğü, kötü karakterli, faydasız insanlarla düşüp kalkması, tecrübeli emîrlere dinlememesi gibi pek çok konuda eleştiriler bulunmaktadır. Ayrıca bu eleştiriler İbn Bîbî tarafından sultanın tahta çıkışından evvel başlatılıp iktidarının sonuna kadar çeşitli vesilelerle dile getirilmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi Moğol iktidarı taraftarı olan İbn Bîbî'nin Moğollarla savaşı göze alan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e karşı objektif yaklaşmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla birlikte İbn Bîbî dışındaki hem yerli hem yabancı, hem çağdaş hem de sonraki devir kaynaklarında II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in olumsuz kişiliği, özellikle de içki ve eğlence düşkünlüğü ile çocuksu davranışlarına işaret edilmesi bu konudaki gerçekliğe işaret ediyor olmalıdır.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kişiliği üzerinden hareketle iktidarının genel durumuna dair bazı yorumlar da mevcuttur. Bunlardan birisini yapan Josef Matuz'a göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile babası I. Alâeddîn Keykubâd arasındaki en büyük fark kişilikleriydi. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd iyi eğitim almış, sağduyulu, tedbir sahibi bir hükümdardı ve diplomasi sahasında yetenekli ve tecrübeliydi. Ancak oğlu II. Gıyâseddîn

kaynaklarına paralel değerlendirmeler yaparak onun çocuk yaşta, eğlenceye, kadına ve içkiye düşkün olduğunu belirtmektedir. Ayrıca zekâsının da normal olmadığını vahşi hayvanlarla oynayıp onları insanların üzerine salmaktan hoşlandığını kaydetmektedir (Çağatay, 1985: 332). Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in karakter ve kişilik yapısı hakkındaki değerlendirmeler için ayrıca bk. Sümer, 1969: 7; Turan, 1971: 455-456; Turan, 2001b: 628; Kaymaz, 2009: 45, 57-58; Kaymaz, 2011: 2; Öngül, 2017: 243-244; Şen, 2021: 273-280.

¹¹⁹⁵ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 283-284; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 537; Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 447.

¹¹⁹⁶ Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 83.

¹¹⁹⁷ Kesik, 2000: 255.

¹¹⁹⁸ Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 155.

¹¹⁹⁹ Akropolites *vekayinâme* 75.

Keyhüsrev bu iyi meziyetlerden yoksundu. Bununla birlikte Josef Matuz'a göre II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in zayıf karakterinin devletin çöküşüne sebebiyet verdiğini söylemek doğru değildir. Zira Türkiye Selçukluları iç meselelerden ötürü dağılmamıştır. Devletin çöküşü Moğolların tahakkümü sebebiyle olmuştur¹²⁰⁰. Osman Turan ise Türkiye Selçukluları'nın II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kifayetsiz şahsiyeti sebebiyle başsız kaldığını, ancak o sırada devletin sahip olduğu kudretin çöküş ibarelerinin hemen ortaya çıkmasını engellediğini ve bu sayede önemli fetihlerin de gerçekleşebildiğini belirtmektedir¹²⁰¹. Hatta ona göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında yaşanan Moğol istilası bile devletin gelişmesini durduramamış, bu durum Moğol tahakkümünün tam olarak etkisini gösterdiği 1276 yılına kadar sürmüştür. Bu nedenle II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde çok sayıda sosyal, ilmi ve dini kurumlar tesis edilmiş, büyük mimari eserler inşa edilmiştir¹²⁰².

Salim Koca da II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kişiliği hakkında bir değerlendirme yapmaktadır. Kendisi Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'deki zayıflığı, tutarsızlığı ve dengesizliği görmesinden ötürü onu veliaht ilan etmediğini belirtmektedir. Hatta sultanın oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ülkeyi dirayetle yönetebilecek, olgunlukla idare edebilecek, savaş ve barış zamanlarındaki güçlüklerle başa çıkabilecek birisi olmadığını öngördüğünü söylemektedir¹²⁰³. Ona göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, bir hükümdarda bulunması gereken hiçbir meziyet ve özelliğe sahip değildi. Kendisini tahta çıkaran emîrlerin vesayetinden kurtulabilecek gibi de durmuyordu. Hükmetmekten çok hükmedilmeye, idare etmekten çok idare edilmeye meyilliydi. Tahta çıktığı sırada yaşı gereği de devlet idaresinin sorumluluğunu kaldırabilecek durumda değildi. İdari ve politik meselelerden ziyade, basit zevklere ve eğlenceye ilgi duymaktaydı. Sultanlara has otoriteden de yoksundu¹²⁰⁴.

II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümü Türkiye Selçukluları'nın yükseliş devrindeki muktedir sultanların tüm çabalarına rağmen idare mekanizmasında güçlenmeye devam eden emîrler sınıfının devletteki tahakkümü adına bir dönüm noktası olmuştur. Devlet idaresinde sorunlu da olsa bir hükümdarın bulunduğu son devir II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümüyle birlikte kapanmış, Türkiye Selçuklu tarihinde çocuk hükümdarlar ve emîr tahakkümü devri başlamıştır. Sultanın ölümünden sonraki süreç, Selçuklu sultanlarından ziyade Celâleddîn

¹²⁰⁰ Matuz, 1973: 183-184.

¹²⁰¹ Turan, 1998: 54-55.

¹²⁰² Turan, 2001b: 628.

¹²⁰³ Koca, 2010a: 351.

¹²⁰⁴ Koca, 2010b: 71.

Karatay, Şemseddîn İsfahânî ve Muineddîn Pervâne gibi büyük emîrler ve onlara baskı uygulayan Moğollar tarafından yönetilmiştir. Tahta hangi melikin çıkacağını da bu tarihten sonra Selçuklu emîrleri arasındaki hizipleşme ve doğrudan Moğol müdahaleleri belirlemeye başlamıştır. Bu sebeplerden ötürü II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in fetihler gerçekleştiren, nispeten bağımsız bir devleti yöneten klasik anlamdaki son Türkiye Selçuklu sultanı olduğunu söylemek çok da yanlış olmaz.

6.4. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Annesi Mahperi Hatun

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ailesine dair bilgilerin ortaya konması iktidarının ayrıntılarını tamamlama bakımından oldukça önemlidir. Bu aşamada ele alınması gereken ilk isim annesidir. Kaynaklarda Hand (خاند)¹²⁰⁵, Huand¹²⁰⁶ ve Hunad¹²⁰⁷ isimleriyle bilinen bu hatunun adı banisi olduğu bazı mimari eserlerin kitabelerinden anlaşıldığı kadarıyla Mahperi (ماه بری)'dir ve kitabelerde doğrudan bir şekilde kendisinin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi olduğu kayıtlıdır¹²⁰⁸. İbn Bîbî, bu hatunun ismini gerek Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ile evliliği sırasında gerekse de sonraki olaylarda kaydetmemektedir. Bununla birlikte Valide-i Sultan Gıyâseddîn (والده سلطان غياث الدين) olarak zikretmektedir¹²⁰⁹.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın 1221 yılında fethederek Alâîyye ismiyle yeniden inşa ettirdiği eski Kalonoros şehrinin hâkimi Kyr Vart'ın kızıdır. Babası Kyr Vart'ın şehri Selçuklulara teslim etmesinin ardından Mahperi Hatun, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ile evlenmiştir¹²¹⁰. Bu evlilikten de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın en büyük oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev dünyaya gelmiştir. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın bu evlilik öncesinde başka eşleri ve cariyeleri bulunması muhtemel olmakla birlikte, kaynaklara yansıyan ilk evliliği Mahperi Hatun ile olan evliliğidir.

¹²⁰⁵ Esterâbâdî *bezm u rezm* 55; Edhem, 1334: 62-63.

¹²⁰⁶ Edhem, 2011: 58.

¹²⁰⁷ Karamağaralı, 1976: 211-212; Bozer, 2005.

¹²⁰⁸ Edhem, 1334: 65; Erdmann, 1961: 142; Acun, 2005: 527; Sunay, 2007: 256-257.

¹²⁰⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 584, 608; İbn Bîbî (trc.) II, 117, 136; İbn Bîbî (muhtasar) 239, 249-250.

¹²¹⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 584, 608; İbn Bîbî (trc.) II, 117, 136; İbn Bîbî (muhtasar) 239, 249-250; Turan, 1971: 403; Turan, 2008: 372; Uyumaz, 2012: 371-372; Vryonis, 2020: 288. Mahperi Hatun'un babası Kyr Vart, Kalonoros'u Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a teslim ettikten sonra Akşehir'e gönderilmiş ve uzun bir süre ailesi ile birlikte burada yaşamıştır. Buradan da Konya'ya daha yakın olan Hatunsaray-Sille bölgesine gelmiştir. Günümüzde vakıf kayıtlarından Hatunsaray-Sille bölgesinde ismini Kyr Vart'tan alan ve onun mülkü olduğu anlaşılan köyler tespit edilmiştir. Kyr Vart ile ilintili olduğu düşünülen başka yerleşim yerleri de bulunmaktadır (Hacıgökmen, 2012a: 123-126).

Mahperi Hatun'un genellikle Rum kökenli olduğu rivayet edilmektedir¹²¹¹. Ayrıca Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Konstantinopolis Latin İmparatoru II. Baudouin'e yazdığı cevapta annesinin Rum olduğunu ve hayatta olduğu süre boyunca Hristiyan olarak kaldığını belirtmektedir¹²¹². Sultanın annesinin Rum olduğunu belirten kaynaklara ek olarak Ermeni Simbat'ın verdiği bir bilgi başka bir ihtimali ortaya koymaktadır. Bu kayda göre 6 Ocak 1198 yılında toplanan Epifania Yortusu'na katılan Ermeni soyluları listesinde Kyr Vart'ın dedesi Adom, Bagras Senyörü olarak, Kyr Vart ise Agol ve Godrad Senyörü olarak yazılıdır¹²¹³. Simbat sonraki kayıtlarında Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Kalonoros'u kuşattığı sırada Mahperi Hatun'un babası Kyr Vart'ın burasının hâkimi olduğunu belirtmektedir¹²¹⁴. Kyr Vart'ın dedesi Adom hakkında ise özel bir bilgiye daha ulaşılmaktadır. 1221 tarihli bir el yazmasından öğrenildiğine göre Kilikya Ermeni Hâkimi I. Leon'un değerli adamlarından birisi olan Prens Adom, Ermeni olmasına rağmen Hristiyanlığın Ortodoks inancına mensuptu¹²¹⁵. Bu bilgi Adom ve ailesinin dolayısıyla torunu Kyr Vart ile onun kızı Mahperi Hatun'un Ermeni olmakla birlikte Ortodoks inancına mensup Hristiyanlar olduklarını ortaya koymaktadır. Bu durum da II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Konstantinopolis Latin Kralı II. Baudouin'e yazdığı cevapta neden annesini Rum olarak tanıttığını ve diğer kaynakların Mahperi hatunu Rum olarak kaydettiklerini açıklayan bir bilgidir. Bu bilgilere ek olarak bizce Mahperi Hatun'un ve ailesinin Ermeni asıllı olduğu gerçeğini kuvvetlendiren başka bir kayıt daha vardır. Bu kayıt yukarıda değinildiği üzere Mahperi Hatun'un kızı ve maiyeti ile birlikte Moğollar'dan kaçarak Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum'a sığınmasıdır. Bizce Mahperi Hatun'un kendisi de soylu bir Ermeni ailesinden geldiği için Kilikya Ermenileri ile bağları bulunmaktadır. Kendisi bu aidiyet ve bağa binaen Selçuklu başkenti Konya istikametinde kaçmaktansa doğrudan Kilikya Ermenileri'ne sığınmıştır. Bu bilgiler ışığında Mahperi Hatun'un Ortodoks inancına mensup bir Ermeni olduğunu düşünmek mümkündür.

Mahperi Hatun'un, oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Konstantinopolis Latin Kralı'na yazdığı cevabî mektupta hayatı boyunca dinini koruduğu belirtilse de kendisinin sonraki süreçte Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Hatta Mahperi Hatun'un oğlu tahta çıktıktan sonra annesinin Hristiyanlığı sebebiyle ona bir muhalefet oluşmasını engellemek amacıyla kısa

¹²¹¹ Esterâbâdî *bezm u rezm* 55; Cahen, 2002: 162; Kara, 2020: 73; Ball, 2021: 95.

¹²¹² *Historiae Francorum* V, 425; Du Cagne, 1826: I, 289; Turan, 2008: 371.

¹²¹³ Simbat *vekayinâme* 70-73.

¹²¹⁴ Simbat *vekayinâme* 80; Kiourtzian, 2012: 269. Seton Lloyd ve D. Storm Rice da Kyr Vart'ın Rupenid soyundan bir Ermeni olduğunu belirtmektedirler (Lloyd ve Rice, 1989: 4).

¹²¹⁵ Kiourtzian, 2012: 270, dn. 32.

sürede din değiştirdiği iddia edilmektedir¹²¹⁶. Bu iddianın aksine Türkiye Selçukluları'nda sultanın annesinin Hristiyan olmasının herhangi bir sorun yaratmayacağı ortadadır. Zira pek çok Türkiye Selçuklu sultanının annesi gayrimüslimdir. Selçuklu Sarayı ve devlet mekanizmasında gayrimüslim özellikle de Hristiyan unsurlara herdaim rastlanmaktadır.

Mahperi Hatun, Müslüman olduktan sonra pek çok hayır eseri vücuda getirmiş ve pek çok İslâmî unvan almıştır. Bu unvanlarını inşa ettirdiği hayır eserlerinin kitabelerinde kaydettirmiştir. Bu unvanlar arasında *El-Meliketü'l-Kebire* (Büyük Melike), *Safvetü'd-dünyâ ve'd-dîn* (Dünya'nın ve Din'in Yüzakı), *Fâtihatü'l-Hayrât* (Hayırlar Açan)¹²¹⁷ gibi unvanlar vardır. Kendisinin *Vâlidetü's-Sultânü's-Selâtin* (Sultanların Sultanının Annesi)¹²¹⁸, *Muhyi'l-Hayrât fi'l-Âlemin* (İki Âlemde Hayırlara Can Veren)¹²¹⁹, *Meliketü'n-Nisâ fi'l-Âlem* (Âlemdeki Kadınların Melikesi), *Meryem-i Avânuha* (Devrinin Meryemi) ve *Hadice-i Zamânuha* (Zamanının Hadicesi)¹²²⁰ gibi iddialı unvanları da bulunmaktadır.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun'un ismi, oğlunun iktidarında sadece Kilikya Ermenileri'ne sığınması ve onlar tarafından Moğollara teslim edilmesi sebebiyle geçmektedir. Hatta kendisinin mezartaşında “eş-şehide” ifadesinden hareketle Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum tarafından teslim edildiği Moğollar tarafından öldürüldüğü iddia edilmektedir¹²²¹. Ancak aşağıda görüleceği üzere Mahperi Hatun'un oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in vefatından sonra torunları arasındaki iktidar mücadelesine karışması, Moğolların elinden kurtulduğunu ve onlar eliyle katledilmediğini kanıtlamaktadır. Bununla birlikte Mahperi Hatun'un yanında bulunan kızı Moğollar nezdinde kalmış, hatta Altınorda Hanı Berke tarafından nikâhlanmıştır. İsmi bilinmeyen bu sultandan Mahmud Kerimüddîn Aksarayî bahsetmektedir. Ona göre bu sultan, yeğeni II. İzzeddîn Keykâvus'un Doğu Roma imparatorunun elinden kurtarılması için kocası Berke'yi yönlendiren kişidir¹²²².

İbn Bîbî'nin belirttiğine göre Emîr Celâleddîn Karatay'ın vefatından sonra Sultan II. İzzeddîn Keykâvus, Büyük Moğol Kağanı'nın huzuruna gitmekten kaçınmıştır. Selçuklu emîrleri ile gerçekleştirdiği meşveret sonrasında da en küçük kardeş II. Alâeddîn Keykubâd'ın Kağan'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine Moğol Kağanı için hazırlanan

¹²¹⁶ Karamağaralı, 1976: 212 dn. 29.

¹²¹⁷ Edhem, 1334: 64-65; Uzunçarşılı, 1928: 75; Edhem, 2011: 59; Blessing, 2014: 489; Turgut, 2015: 30; Bekmez, 2016: 62-63; Palaz-Yıldırım, 2017a: 409.

¹²¹⁸ Turgut, 2015: 71.

¹²¹⁹ Turgut, 2015: 81; Palaz-Yıldırım, 2017a: 206.

¹²²⁰ Önkâl, 2015: 116.

¹²²¹ Gökhan, 2012: 100.

¹²²² Aksarayî *müsâmeretü'l-ahbâr* (trc.) 57. Ayrıca bk. Subaşı, 2021: 274-275.

hediyeler ve bazı büyük emîrler ile birlikte yola çıkmıştır. Kendisine yol sırasında başka emîrler yanında Babaannesi Mahperi Hatun da katılmıştır. Böylece oluşan kabile geçtikleri her yerde II. Alâeddîn Keykubâd'ın tahtın gerçek sahibi olduğunu duyurmuşlardır¹²²³. Bu bilgiden anlaşıldığı kadarıyla Mahperi Hatun torunları arasındaki taht kavgalarına müdahil olmuş ilk aşamada büyük torunu II. İzzeddîn Keykâvus ve onu destekleyen gruba karşı küçük torunu II. Alâeddîn Keykubâd'ı desteklemiştir. Bu hareket tarzı Mahperi Hatun'un oğlunun vefatı ve torunlarının iktidar mücadelesi sırasında aktif olarak olayların içinde yer aldığını ve siyasi yönü kuvvetli bir hatun olduğunu kanıtlamaktadır.

Mahperi Hatun'un torunları arasındaki mücadeleye müdahil olduğu bir hadise daha kayda geçmiştir. Yine İbn Bîbî'nin yazdığına göre Mahperi Hatun en küçük torunu II. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümünden sonra II. İzzeddîn Keykâvus ve devletin dizginlerini elinde tutan Şemseddîn İsfahânî'ye karşı bu defa Moğol desteğini arkasına alan ortanca torunu IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ın iktidar mücadelesini desteklemiştir. IV. Rükneddîn Kılıç Arslan Büyük Moğol Kağanı'nın verdiği yetkiyle Selçuklu tahtına geçmek üzere geri döndüğünde Mahperi Hatun'un kölesi Fahreddîn Sivastos (فخرالدين سيواستوس) da onunla birlikteydi. Hatta Fahreddîn Sivastos'un elinde Şemseddîn İsfahânî'nin tutuklanması için Moğol Kağanı'ndan alınmış bir yarlğ da bulunmaktaydı¹²²⁴. Eşi I. Alâeddîn Keykubâd ve oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarını gördükten sonra torunlarının iktidarını da yaşamış olan Mahperi Hatun'un epeyce uzun bir ömürden sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun'un da gelini Gürcü Hatun gibi Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile irtibat halinde bulunduğunu düşündüren bir ipucu bulunmaktadır. Bu ipucu Mahperi Hatun'un *Devrinin Meryemi* ve *Zamanının Hadicesi* unvanlarının Mevlânâ'nın bir mektubunda kaydedilmiş olmasıdır. Söz konusu mektubun kime yazıldığı belli değildir, ancak hanedana mensup soylu bir hatuna yazıldığı düşünülmektedir. Bu kısa mektubun metni şöyledir:

“Tanyeri dolaylarının melikesinin, kadri yüce, gönlü geniş, hilim kerem ıssı, Rabbine ulaşmaya özlem çeker, himmeti yüce, işin sonunu düşünür, Tanrı'dan korkar, dindar, asrın Fâtuma'sı, devrânın Hadice'si, zamanın Meryem'i, saygı değer harem, Dîn ve devlet kasrı hatunun Allah yüceliğini daîm etsin; yüceliği artsın; hayırlara Kible kesilsin, tâatlara Kâbe olsun. Rûhânîlerin mescidi,

¹²²³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 608; İbn Bîbî (trc.) II, 136; İbn Bîbî (muhtasar) 249-250. Bu konuda ayrıca bk. Yazıcızâde *tevârih* 606.

¹²²⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 584; İbn Bîbî (trc.) II, 117; İbn Bîbî (muhtasar) 239-. Bu konuda ayrıca bk. Bal, 2004: Ekici, 2005.

*gökyüzündekilerin kalesi gibi zamânın kötü işlerinin mancınığından, dünyâlar durdukça, zaman yürüdükçe korunsun Muhammed ve soyu hakkıyçin*¹²²⁵.

Mektupta Mahperi Hatun'un unvanlarının aynen kaydedilmesi, dindarlığına, hayırseverliğine ve cömertliğine atıf yapılması bu mektubun Mahperi Hatun'a yazılmış olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte oldukça kudretli bir kadın olduğu anlaşılan Mahperi Hatun'un Mevlânâ ile irtibat halinde olması gayet mümkündür.

Türkiye Selçuklu hatunlarının en zenginlerinden ve kudretlilerinden birisi olduğu anlaşılan Mahperi Hatun'un yaptırdığı hayır kurumları vasıtasıyla elde ettiği haklı şöhret, uzunca bir süre Türkiye halkı tarafından unutulmamıştır. Bunun bir delili olarak XIV. yüzyılda h. 800 (1397-1398) senesinde Azîz b. Erdeşir-i Esterâbâdî tarafından yazılarak Sivas Hükümdarı Kadı Burhâneddîn Ahmed'e sunulan *Bezm u Rezm* isimli eserde Mahperi Hatun'dan bahsedilmektedir. Buradaki bilgiye göre Hunad (Hand) Hatun aslen Rum olan güzel ve soylu bir kadındı. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde inşa ettirdiği medreseler, zaviyeler, tekkeler, mescidler, hanlar, çeşmeler ve aşevleri Kadı Burhaneddîn iktidarında ayakta idi. Tüm iyilikleri ve hayırları Kayseri halkı tarafından da hatırlanıyor, herkes tarafından hayırla yâd ediliyordu¹²²⁶. Mahperi Hatun'un yaptırdığı bilinen ve onun hayratından olduğu düşünülen pek çok eser bugün hala ayakta dır. Bunlar arasında Kayseri'de bulunup cami, hamam ve kendi türbesini barındıran Hunad Hatun Külliyesi, Çekerek Suyu Hanı, Tahtoba Hanı, İbîbse Hanı, Şeyh Turasan Zaviyesi ve Çinçinli Han gibi yapılar bulunmaktadır¹²²⁷.

Türkiye Selçuklu tarihinin en dikkat çekici hatunlarından birisi olan Mahperi Hatun'un hangi tarihte vefat ettiği belli değildir. Bununla birlikte Kayseri'de kendi inşa ettirdiği külliyyede bulunan türbesinde gömüldür. Mezarının yanında torunu Selçukî Hatun ve ismi belli olmayan bir hatunun mezarları da bulunmaktadır. Mahperi Hatun'un lahit şeklindeki mezarının kapağının bir tarafında Ayetü'l-Kürsi diğer yüzünde ise mezarın kendisine ait olduğunu ispatlayan mezar kitabesi bulunmaktadır. Bu Arapça kitabede Mahperi Hatun şu şekilde kayıtlıdır: *“Bu kabir hanımefendi, seyyide, setire, saide, şehide, zahide, abide, ibadet etmeye düşkün, Mücâhide, günahlardan korunmuş adalet sahibi, dünyada kadınların melikesi, afife, temiz, devrinin Meryemi ve zamanının Hadicesi, sayısız mal tasadduku ile bilinen, din*

¹²²⁵ Celâleddîn-i Rûmî *mektûbât* 139. mektup.

¹²²⁶ Esterâbâdî *bezm u rezm* 55.

¹²²⁷ Mahperi Hatun'un Türkiye'nin pek çok merkezine yayılmış olan hayır eserleri için ayrıca bk. Karamağaralı, 1976: 215 dn. 35; Çayırdağ, 1980: 271-278; Blessing, 2014: 475-541; Turgut, 2015; Bekmez, 2016: 58-85; Palaz-Yıldırım, 2017a; Kara, 2019: 107-136; Çam, 2019: 73-83.

ve dünyanın saf hanımı, merhûm ve şehid Sultan Gıyâseddîn Keyhüsrev bin Keykubâd'ın annesi Mah-peri Hatun'undur. Allah hepsine rahmet eylesin, Amin" yazılıdır¹²²⁸ (Resim 29).

6.5. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Eşleri ve Çocukları

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in uzun sayılamayacak iktidarı ve kısa hayatına rağmen kaynaklara yansımış 5 evliliği bulunmaktadır. Bunlardan ilk olarak ele alınması gereken eşi, kendisinin en büyük oğlu Melik İzzeddîn Keykâvus'un annesi Berduliye Hatun'dur. Berduliye Hatun ile Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ne zaman evlendikleri belli değildir. Ancak İbn Şeddâd'ın Melik İzzeddîn Keykâvus'un h. 636 (1238-1239) yılında dünyaya geldiği¹²²⁹ bilgisinden anlaşıldığı kadarıyla bu evlilik h. 636 (1238-1239) senesinden önceki bir zamanda gerçekleşmiştir. İbnü'l-Fuvatî'nin de İzzeddîn Keykâvus'un tahta çıktığında 7 yaşında olduğunu belirtmesi¹²³⁰, onun h. 636 (1238-1239) yılında dünyaya geldiği bilgisini desteklemektedir. İbn Bîbî'den öğrenildiğine göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Berduliye Hatun'dan doğan en büyük oğlu İzzeddîn Keykâvus'a o sıralarda Üstaddüddar görevinde bulunan Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ı atabeg olarak atamıştır¹²³¹. Kaynaklarda Berduliye Hatun'un kökeni hakkında bilgiler de bulunmaktadır. Simon De Saint Quentin'e göre bu hatun Konya'nın önde gelenlerinden birisinin kızıydı¹²³². Süryani Ebu'l-Ferec ise bu hatunun Rum bir papazın kızı olduğunu belirtmektedir¹²³³. Melik İzzeddîn Keykâvus'un annesi hakkında bilgilere Fransisken keşiş Ruysbroeckli Willem'in kayıtlarında da tesadüf edilmektedir. Onun belirttiğine göre Melik İzzeddîn Keykâvus'un annesi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Rum bir cariyesiydi¹²³⁴. İbn Bîbî'nin Melik İzzeddîn Keykâvus'un Kir Kedid¹²³⁵, Aksarayî'nin ise Kir Haye-i Rûmî¹²³⁶ isimli iki Hristiyan dayısını kaydetmelerinden de anlaşıldığı kadarıyla Berduliye Hatun Hristiyan bir Rum'du¹²³⁷. Ana

¹²²⁸ Önkâl, 2015: 116. Mahperi Hatun'un mezar kitabesi için ayrıca bk. Edhem, 1334: 67-68; Edhem, 2011: 61-62; Doğan, 2013: 20; Blessing, 2014: 491-492; Turgut, 2015: 47; Bekmez, 2016: 63-64.

¹²²⁹ İbn Şeddâd *târih* 32.

¹²³⁰ İbnü'l-Fuvatî *el-havâdis* 166.

¹²³¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 473; İbn Bîbî (trc.) II, 27-28; İbn Bîbî (muhtasar) 192-193; Yazıcızâde *tevârih* 515.

¹²³² Saint Quentin 60.

¹²³³ Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 447. Krş. Uyumaz, 2012: 376-377.

¹²³⁴ Ruysbroeckli Willem 284.

¹²³⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 638; İbn Bîbî (trc.) II, 161.

¹²³⁶ Aksarayî *müsâmeretü'l-ahbâr* 40; Aksarayî *müsâmeretü'l-ahbâr* (trc.) 31.

¹²³⁷ Berduliye Hatun'un Rum ve Hristiyan kökeni hakkında tartışmalar için bk. Bal, 2004: 21-24; Uyumaz, 2012: 376; Vryonis, 2020: 288-289.

kaynaklara ek olarak Rustam Shukurov, Berduliye (بردوليه) isminin köken olarak hiç şüphesiz bir Rum ismi olduğunu öne sürmektedir¹²³⁸.

Berduliye Hatun'un ismi eşi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümünden sonraki süreçte de çeşitli vesilelerle kaynaklara yansımıştır. Kendisi oğlu İzzeddîn Keykâvus'un tahta çıkmasıyla sultan annesi mertebesine yükselmiştir. Ancak Sultan II. İzzeddîn Keykâvus'un iktidarında sıradışı bir olay yaşanmış ve devletin iktidar dizginlerini elinde tutan Emîr Şemseddîn İsfahânî merhûm sultanın eşi ve hâlihazırdaki sultanın annesi olan Berduliye Hatun'u nikâhına almıştır¹²³⁹. Ebu'l-Ferec'e göre Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin bu hatundan bir oğlu da olmuş, aşırı gurur ile yaptığı bu küstah hareket herkes tarafından eleştirilmiştir¹²⁴⁰. Hiç şüphesiz Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin, merhûm sultanın eşi ve o sıradaki sultanın annesi olan Berduliye Hatun'u kendisine eş olarak almasının sebebi, Selçuklu devleti içerisindeki konumunu sağlamlaştırmak ve meşruiyet elde etme isteğiydi.

Sultan II. İzzeddîn Keykâvus Sonraki süreçte, kardeşi Rükneddîn Kılıç Arslan'a karşı iktidar mücadelesini kaybedip Antalya üzerinden Selçuklu topraklarını terk ettiği zaman, tüm ailesiyle birlikte annesi Berduliye Hatun'u da Konstantinopolis'e götürmüştür¹²⁴¹. Doğu Romalı tarihçi Pacymeres'ten öğrenildiği kadarıyla Sultan II. İzzeddîn Keykâvus'un annesi dinine bağlı yaşlı bir Hristiyandı¹²⁴². Berduliye Hatun ailesi ile birlikte gurbette bulunduğu sırada oğlu Sultan II. İzzeddîn Keykâvus ve torunları Gıyâseddîn Mes'ûd ve Rükneddîn Keyümers ile birlikte bir kaleye hapsedilmiştir¹²⁴³. Sultan II. İzzeddîn Keykâvus ve iki oğlu bu kaleden Altınorda Hanı Berke'nin yardımıyla kurtulmayı başarmışlardır. Onların kurtulduğundan haberi olmayan ve başlarına bir felaket geldiğini duyan Berduliye Hatun ise bulunduğu kaleden kendisini aşağı atarak hayatına son vermiştir. Böylelikle Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in eşlerinden Berduliye Hatun gurbette hazin bir şekilde hayatını kaybetmiştir¹²⁴⁴. Rivayete göre Berduliye (Prodoulia) Hatun, 1264 yılından sonraki bir tarihte Beroia (Eski Zağra) şehrinde canına kıymıştır¹²⁴⁵. İbn Bîbî'nin verdiği bilgiye göre Sultan II.

¹²³⁸ Shukurov, 2016: 106.

¹²³⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 565; İbn Bîbî (trc.) II, 100; İbn Bîbî (muhtasar) 236. Ayrıca bk. Shukurov, 2016: 108-109; Dündar, 2021: 96-97.

¹²⁴⁰ Ebu'l-Ferec *tarihü 'z-zamân* 291; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 547-548.

¹²⁴¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 637; İbn Bîbî (trc.) II, 160; İbn Bîbî (muhtasar) 267; Yazıcızâde *tevârih* 630.

¹²⁴² Pacymeres *relations historiques* 35; Göksu-Erdeğer, 2020: 67.

¹²⁴³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 639; İbn Bîbî (trc.) II, 161. Müneccimbaş, Berduliye Hatun'un oğlu, kızı ve iki torunu ile birlikte hapsedildiğini belirtmektedir (Müneccimbaş *câmiü'd-düvel* II, 94-95).

¹²⁴⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 639; İbn Bîbî (trc.) II, 161-162; İbn Bîbî (muhtasar) 267-268.

¹²⁴⁵ Shukurov, 2017: 100.

İzzeddîn Keykâvus iki oğlu ile birlikte esaretten kurtulduğunda annesi, kız kardeşi ve iki oğlu Doğu Roma imparatorunun elinde kalmışlardı¹²⁴⁶. Bu bilgiden de anlaşıldığı üzere Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Berduliye Hatun'dan İzzeddîn Keykâvus olmak üzere bir oğlu bir de ismi bilinmeyen bir kızı vardı.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in diğer bir eşi yukarıda ayrıntıları verildiği üzere 1238 yılı içerisinde gerçekleştiği düşünülen bir düğünle evlendiği, Gürcü Kraliçesi Rosudan'ın kızı Tamara'ydı. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, babası I. Alâeddîn Keykubâd'ın Gürcü Seferi sonrasında kendisiyle evlenmesi kararlaştırılan Gürcü Tamara'ya kendi iktidarı sırasında gösterişli bir düğün yapmıştır. Kendisinin evlilikleri hakkında en fazla ayrıntısı bilinen de Gürcü Hatun olarak bilinen Tamara ile olan evliliğidir¹²⁴⁷. Kaynaklarda sultanın eşleri arasında Gürcü Hatun'a ayrı bir ilgi gösterdiği ve ona büyük bir aşk ile bağlı olduğuna yönelik bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynaklardan birisi olan Süryani Ebu'l-Ferec sultanın Gürcü Hatun'u evlenmek maksadıyla ülkesinden getirttiğini ve ona büyük bir aşkla bağlandığını belirtmektedir¹²⁴⁸. Müneccimbaşı da sultanın Gürcü Hatun'a büyük bir aşkla bağlı olduğunu, hiçbir isteğini geri çevirmediğini, ancak Gürcü Hatun'un sultanı din ve devlete zarar verecek kötü işlere sürüklediğini belirtmektedir. Ona göre sultanı kardeşlerini katletmeye teşvik eden de Gürcü Hatun'du¹²⁴⁹.

¹²⁴⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 639-640; İbn Bîbî (trc.) II, 162; İbn Bîbî (muhtasar) 268. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in torunları ve II. İzzeddîn Keykâvus'un oğulları olup Doğu Roma imparatorunun elinde kalan Selçuklu meliklerinin akıbeti bilinmektedir. II. İzzeddîn Keykâvus'un dolayısıyla II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in soyundan gelen bazı kimseler Makedonya'nın Veroia Bölgesi'ne yerleşmiş ve burada 1265 yılından sonra bir asır kadar Doğu Roma İmparatorluğu'nun Pronoia sahipleri olarak görev yapmışlardır. Türkiye Selçuklu soyundan gelen bu kişiler gerek Palaiologos Hanedanı gerekse de diğer Doğu Romalı aristokrat ailelerle evlilik yoluyla bağlantı kurarak önemli bir zenginliğe ulaşmışlardır. Öyleki Osmanlılar Balkan Yarımadası'nda fetihlerde bulundukları sıralarda Türkiye Selçuklu kökenli bu kişilerden bazıları Doğu Romalı yöneticiler olarak bölgede görev yapıyorlardı (Zachariadou, 2007: 245-257). Ancak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Berduliye Hatun'dan olma kızının akıbeti meçhuldür. Sultan II. İzzeddîn Keykâvus'un ailesi hakkında ayrıntılı bilgi ve tartışmalar için ayrıca bk. Göksu-Erdeğer, 2020: 35-110.

¹²⁴⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 483-485; İbn Bîbî (trc.) II, 36-38; İbn Bîbî (muhtasar) 199-200; Yazıcızâde *tevârih* 523-525.

¹²⁴⁸ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 283; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 537.

¹²⁴⁹ Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 83. Müneccimbaşı'nın Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kardeşlerini siyaseten katlettirmesinde Gürcü Hatun'un parmağı olduğunu belirtmesi dikkat çekici bir durumdur. Ancak Türk veraset sistemi göz önünde bulundurulduğu zaman hanedan mensubu melikleri siyaseten katletmek gibi önemli bir konunun, saray kadınlarının etkisiyle gerçekleştirilebilecek bir olay olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu hareket Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in erkek evlatlarının dünyaya gelmesiyle birlikte, hanedanın kendisinden devam edebileceğinin anlaşılması üzerine iktidar için tehdit oluşturan meliklerin ortadan

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Gürcü Hatun'a duyduğu aşk hakkında başka bilgiler de bulunmaktadır. Süryani Ebu'l-Ferec, diğer bir eserinde sultanın eşi Gürcü Hatun'a duyduğu aşktan ötürü sikkelerin üzerine güneş ile aslan figürü darp ettirdiğini nakletmektedir. Burada kendisini aslan, Gürcü Hatun'u ise aslanın üzerine doğmuş bir güneş olarak tasvir ettirdiğini belirtmektedir¹²⁵⁰. Muahhar kaynaklardan Cenâbî ve Ahmed b. Mahmûd ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in sikkelere Gürcü Hatun'un tasvirini koydurarak ona halk arasında itibar kazandırmak istediğini, ancak etrafındaki devlet erkânının kendisini bu işten vazgeçirdiklerini belirtmektedir. Bununla birlikte emîrlerin sikkeler üzerine sultanı temsilen aslan, Gürcü Hatun'u temsilen de güneş naksettirmeyi, böylece hükümdarın da isteğini yerine getirmeyi kararlaştırdıklarını söylemektedir¹²⁵¹. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in büyük bir aşkla bağlı olduğu anlaşılan eşi Gürcü Tamara'dan en küçük oğlu Melik Alâeddîn Keykubâd dünyaya gelmiştir¹²⁵².

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in en küçük oğlu Alâeddîn Keykubâd'ın Gürcü Hatun'dan dünyaya geldiğini İbn Bîbî de belirtmektedir. Hatta kendisinin anne tarafından David, baba tarafından ise Selçuklu soyuna mensup olduğunu söylemektedir¹²⁵³. Diğer bir kaynak olan Mahmûd Kerimüddîn Aksarayî de Melik Alâeddîn Keykubâd'ın Gürcü Hatun'dan dünyaya geldiğini ve bu sebeple soy bakımından diğer kardeşlerinden üstün durumda olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Melik Alâeddîn Keykubâd'ın babası II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından diğer kardeşlerinden daha çok sevildiğini ve veliaht ilan edildiğini

kaldırılması hadisesidir. Dolayısıyla sultanın kardeşlerinin katlettilmesi iktidarın gereklerindendir. Saray kadınlarının etkisinden ziyade Türk devlet geleneğinden, veraset sisteminden ve hükümdarlık kurumundan kaynaklanan bir uygulamadır. Münecimbaşı'nın bu bilgiyi nereden aldığı belli değildir. Zira kendisinden başka hiçbir kaynaktan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kardeşlerini katlettirmesinde Gürcü Hatun'un etkisi olduğu rivayetine rastlanmamaktadır. Münecimbaşı Ahmed Dede, Osmanlı Devleti'nin ekber ve erşad, kardeş katli, kafes usulü gibi uygulamaları sarsıntılı bir biçimde tecrübe ettiği ve Kösem Sultan'ın devlet işlerine doğrudan müdahale ettiği devri yaşamıştır. Kendisi kuvvetle muhtemel olarak yaşadığı devrin etkisiyle eserinde böyle bir bilgiye yer vermiş, siyaseten katl meselesine Gürcü Hatun'u da dâhil etmiştir.

¹²⁵⁰ Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 447.

¹²⁵¹ Kesik 2000, 255; Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 155.

¹²⁵² Saint Quentin 60; Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 447; Baybars el-Mansûrî *zübdetü'l-fikre* 22; İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 228. Kadı Ahmed Gaffârî'ye göre ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in küçük oğlu Alâeddîn Keykubâd, Erzincan Valisi Behrâmşâh'ın kız kardeşinin oğluydu. Büyük Moğol Kağanı'nın huzuruna gidiş yolu sırasında vefat etmişti (Gaffârî *tarih-i cihân-ârâ* 115). Baybars el-Mansûrî'ye göre Alâeddîn Keykubâd, Büyük Moğol Kağanı Güyük'ün huzuruna doğru yola çıkmışken h. 657 (1258-1259) yılında rahatsızlanarak vefat etmiş ve Erzincan'a defnedilmiştir (Baybars el-Mansûrî *zübdetü'l-fikre* 26-30).

¹²⁵³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 630; İbn Bîbî (trc.) II, 153-154; İbn Bîbî (muhtasar) 263-264.

söylemektedir¹²⁵⁴. Dikkat çekici bir şekilde Simon De Saint Quentin, Sultan II. Gıyâseddîn'in oğlu doğduğunda güneşin oğlunun dünyaya geldiğini duyurduğunu belirtmektedir¹²⁵⁵. Burada bahsedilen ve güneşin oğlu olarak anılan evlat sultanın büyük aşkla bağlı olduğu Gürcü Hatun'dan dünyaya gelen Alâeddîn Keykubâd olmalıdır. Yine Simon De Saint Quentin'e göre Melik Alâeddîn Keykubâd babası tarafından doğumunun üçüncü gününde yasal varis ilan edilmişti. Ayrıca sultan tüm emîrlere küçük oğluna saygı duyup sadakat yemini etmelerini emretmişti. Hatta onun için kendisi adına basılan paralardan farklı paralar basılmasını da istemişti¹²⁵⁶. Fransisken Keşiş Ruysbroeckli Willem de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in meşru karısı olarak belirttiği İberyalı kadından sakat bir oğlu dünyaya geldiğini ve bu oğlunu kendisinden sonraki sultan olarak ilan ettiğini söylemektedir¹²⁵⁷. Hiç şüphesiz Ruysbroeckli Willem'in bahsettiği İberyalı kadın Gürcü Hatun Tamara, veliaht ilan edilen çocuk ise Melik Alâeddîn Keykubâd'tır. Bu bilgilere ek olarak Melik Alâeddîn Keykubâd'ın Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in üç oğlundan en büyüğü olduğu, dedesi I. Alâeddîn Keykubâd'ın Büyük Keykubâd (كيقباد الكبير) olarak anılmasından ötürü kendisinin de Küçük Keykubâd unvanıyla (كيقباد الصغير) bilindiği rivayet edilmektedir. Son olarak da h. 655 (1257-1258) yılında vefat ettiği belirtilmektedir¹²⁵⁸. Buraya kadar verilen tüm bilgiler Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev nezdinde Gürcü Hatun'un ve ondan doğan oğlu Melik Alâeddîn Keykubâd'ın ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu açıkça göstermektedir.

Gürcü Hatun da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in diğer eşi Berduliye Hatun gibi kocasının ölümünden sonra siyasi bir evlilikle gündeme gelmiştir. Bu evlilik Moğol tahakkümünün Türkiye Selçukluları üzerindeki etkilerinin iyice hissedildiği dönemde Gürcü Hatun ile Emîr Muineddîn Pervâne arasında gerçekleşmiştir. Bu evlilikten sonra Gürcü Hatun'un kendi isteğiyle müslüman olduğu da belirtilmektedir¹²⁵⁹. Bu evliliğe işaret eden Nejat Kaymaz'ın tespitine göre Türkiye Selçukluları'nın çöküş döneminin ilk diktatörü olan Şemseddîn İsfahânî ile Muineddîn Pervâne'nin vaziyetleri birbirine çok benziyordu. İkisi de kendi soydaşlarından oluşturdukları idareci gruplarla Moğollara tam bağlılık politikasıyla

¹²⁵⁴ Aksarayî *müsâmeretü'l-ahbâr* 36-37; Aksarayî *müsâmeretü'l-ahbâr* (trc.) 27-28. İbn Dokmak da bu konuya işaret ederek Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in, eşi Gürcü Hatun Tamara'dan olma en küçük oğlu Alâeddîn Keykubâd'ı veliahtı ilan ettiğini belirtmektedir (İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 228). Melik Alâeddîn Keykubâd'ın veliaht ilan edilmesi hakkında ayrıca bk. Bal, 2004: 28.

¹²⁵⁵ Saint Quentin 51.

¹²⁵⁶ Saint Quentin 61.

¹²⁵⁷ Ruysbroeckli Willem 284.

¹²⁵⁸ Aynî *ıkdu'l-cümân* I, 139.

¹²⁵⁹ Cahen, 2002: 162; Turan, 2008: 371.

devleti idare ediyorlardı. Şemseddîn İsfahânî'nin uyguladığı gibi Muineddîn Pervâne de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in eşi ve Sultan II. Alâeddîn Keykubâd'ın annesi olup Gürcü Hatun olarak anılan Tamara'yı kendisine eş olarak almıştı. Böylelikle kendisine biçtiği hükümdarlık rolünü kuvvetlendirmişti. Hatta bu hareket o kadar tesirli olmuştur ki Gürcü kaynağı Kartlis, Tamara ile evlenen Muineddîn Pervâne'yi gerçekten hükümdar zannetmiş ve bu şekilde kaydetmiştir¹²⁶⁰.

Gürcü Kraliçesi Rosudan'ın kızı olan ve politik yönü oldukça kuvvetli olduğu anlaşılan Gürcü Hatun, sonraki süreçte Selçuklu Türkiye'si'nin büyük mutasavvıfı Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin müridesi olmuş, o ve ailesi ile yakın ilişki içerisinde bulunmuştur¹²⁶¹. Çok büyük bir servete sahip olduğu anlaşılan Gürcü Hatun, insanlara bolca ihsanlarda bulunduğu gibi kocası Muineddîn Pervâne ile birlikte Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Alemeddîn Kayser tarafından üstlenilen türbesinin yapımına 80.000 dirhem bağışta bulunmuştur. Alameddîn Kayser'e de hilatler giydirmişler ve Kayseri gelirlerinden 50.000 dirhem tahsis etmişlerdir¹²⁶².

¹²⁶⁰ Kartlis history 369; Kaymaz, 1970: 125-126; Subaşı, 2016: 394.

¹²⁶¹ Eflâkî *menâkıb* 243; Paydaş, 2007: 26-27; Paydaş, 2013: 475-476. Eflâkî'nin belirttiğine göre Mevlânâ'nın yakın müridlerinden birisi olan Gürcü Hatun onu görmeden duramadığı için Kayseri'ye gittiği sırada Aynü'd-devle Er-Rûmî isimli mahir bir ressamı Mevlânâ'nın resimlerini çizdirmişti. Nereye giderse gitsin bu resimleri sandığında taşımaktaydı (Eflâkî *menâkıb* 348-349). Gürcü Hatun'un Mevlânâ ile olan bağı hakkında ayrıca bk. Kaymaz, 1970: 125 dn. 106; Subaşı, 2016: 394-396. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin mektubatı içerisinde kendisine yakın soylu bir kadına yazılmış olan bir mektup bulunmaktadır. Celâleddîn-i Rûmî bu mektubu yazdığı hatuna: “*lütuflarda, ihsânlarda bulunan, şüpheli nesnelerden çekinen, kulluk kılan, hatunların övüncü, onların en korunmuş ve en namuslu, güzel huylu, yüce himmetli, sonu düşünen, hayırları yayan, adı sanı iyi, padişah yaradılışlı, efendiler efendisinin soyundan gelen Hatun'un yüce, örtülü kutluluğunu, devletini, ismetini Allah daimi etsin, ikbalini arttırsın, gün günden ebedi olarak artık etsin, dostlarının gözlerini aydın etsin, düşmanlarının burunlarını yere sürtsün, din ve dünya hacetlerini reva edip iki dünyada da muradlarına erıştırsin, iki dünyanın kutluluğuna ulaştırsın onu, Muhammed ve soyu hakkıyçün*” diye hitap etmekte kendisiyle görüşmemesinden hayıflanmakta ve bir padişahçasına kendisine yaptığı ihsanları unutmadığını belirtmektedir (Celâleddîn-i Rûmî *mektûbât* 46. mektup). Bu mektubun Gürcü Hatun veya Sultan IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ın kızı Gömeç Hatun'a yazılmış olduğu düşünülmektedir. Gerek mektuptaki ifade tarzı gerekse de Gürcü Hatun ile Mevlânâ ve ailesinin karşılıklı muhabbeti göz önünde bulundurulduğunda, bu mektubun Gürcü Hatun'a yazılmış olması daha kuvvetle muhtemeldir.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ailesiyle yakın ilişkiler içinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte kendisinin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile de irtibat halinde olduğunu gösteren bir vakfiye kaydı mevcuttur. Kayseri'deki Hisarcık Suyu vakfında Mevlânâ Hocası Seyyid Burhâneddîn Tirmizî ile birlikte şahitler arasında bulunmaktadır. Ayrıca Mevlânâ bu vakfiyede “*Sultânü'l-muhakkıkîn hulâsatu ehlü'l-hakk ve'l-yakin Mevlânâ Celâleddîn Er-Rûmî*” olarak kayıtlıdır (Yinanç, 1983: 70).

¹²⁶² Eflâkî *menâkıb* 589-590; Subaşı, 2016: 396.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Gürcü Hatun'un evliliğinden Melik Alâeddîn Keykubâd dışında iki tane de kız çocuğu dünyaya geldiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu iki kız hakkında bilgi veren Ahmed Eflâkî'ye göre onlardan birisi Hâvendzâde Hatun'dur¹²⁶³. Hâvendzâde Hatun'un Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Gürcü Hatun'un kızı olduğu ve Erzurum'daki Çifte Minareli Medresenin de banisi olduğu düşünülmektedir¹²⁶⁴. Gürcü Hatun'un kızı olduğu kaydedilen diğer hatun da Erzurum'da yaşayan Aynü'l-Hayat isimli hatundur. Annesi gibi Mevlevîlerle yakın ilişkiler kurduğu anlaşılan Aynü'l-Hayat Hatun, Eflâkî tarafından dünya melikesi ve dünya hanımı olarak anılmaktadır¹²⁶⁵. Sadece Eflâkî tarafından kaydedilen bu iki hatunun Gürcü Hatun ile II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kızları oldukları düşünülmektedir¹²⁶⁶. Uzun bir ömür sürdüğü anlaşılan Gürcü Hatun'un ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir. Bununla birlikte ömrünün son yıllarını baba tarafından atası Muğîseddîn Tuğrulşah'ın merkezi olan Erzurum'da geçirdiği ve burada oğlu II. Alâeddîn Keykubâd ile aynı türbeye defnedildiği düşünülmektedir¹²⁶⁷.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in diğer bir eşi ortanca oğlu olan Melik Rükneddîn Kılıç Arslan'ın annesidir. İbn Bîbî, bu hatunun Rum bir cariye olduğunu belirtmektedir¹²⁶⁸. İbn Bîbî'ye ek olarak Simon De Saint Quentin de Melik Rükneddîn Kılıç Arslan'ın annesinin Rum bir Papazın kızı olduğunu nakletmektedir¹²⁶⁹. Süryani Ebu'l-Ferec ise sadece bu kadının Rum olduğu bilgisini vermektedir¹²⁷⁰. Bu kaynaklardan farklı olarak Fransisken Keşiş Ruysbroeckli Willem, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in eşi ve Rükneddîn Kılıç Arslan'ın annesi olan bu kadının Türk olduğunu belirtmektedir. Hatta bu sebeple Ruysbroeckli Willem'e göre Türkmen grupları anneleri Hristiyan olan meliklere karşı iktidar mücadelesinde annesi Türk olan meliki destekliyorlardı¹²⁷¹. Sultan II. Gıyâseddîn

¹²⁶³ Eflâkî *menâkıb* 655; Subaşı, 2016: 398.

¹²⁶⁴ Gürbüz, 2004: 151-152.

¹²⁶⁵ Eflâkî *menâkıb* 669; Subaşı, 2016: 398.

¹²⁶⁶ Subaşı, 2016: 398. Hâvendzâde Hatun'un Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Gürcü Hatun'un kızları olduğu konusunda ayrıca bk. Gürbüz, 2004: 151-152.

¹²⁶⁷ Subaşı, 2016: 397-398. Gürcü Hatun ile oğlu Sultan II. Alâeddîn Keykubâd'ın gömülü olduğu türbe hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte 2019 yılında Erzurum'un Pasinler İlçesi'ne bağlı Ezirmik Köyü'nde yapılan bir türbe kazısı sonucu elde edilen buluntulardan hareketle, burasının Gürcü Hatun ile oğlu Sultan II. Alâeddîn Keykubâd'ın mezarları olduğu iddia edilmiştir (Arslan, 2019: 407-411).

¹²⁶⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 473; İbn Bîbî (trc.) II, 27-28; İbn Bîbî (muhtasar) 192-193. Bu konuda ayrıca bk. Yazıcızâde *tevârih* 515; Dündar, 2021: 96.

¹²⁶⁹ Saint Quentin 60. Krş. Uyumaz, 2012: 377.

¹²⁷⁰ Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 447.

¹²⁷¹ Ruysbroeckli Willem 284; Turan, 2008: 371.

Keyhüsrev'in bu eşi hakkında elde olan bilgiler bunlardan ibarettir. Oğlu Rükneddîn Kılıç Arslan'ın ağabeyi İzzeddîn Keykâvus ile olan iktidar mücadelesi sonrasında ilk önce müştereken sonra müstakilen Türkiye Selçuklu tahtına çıkmayı başardığı dönemlerde de kendisi ile ilgili herhangi bir kayıt ele geçmemiştir. Berduliye Hatun ile büyük Melik İzzeddîn Keykâvus'un Emîr Şemseddîn İsfahânî tarafından desteklendiği, Gürcü Hatun ile Alâeddîn Keykubâd'ın ise hem merhûm Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'den elde ettikleri ayrıcalıklı konum hem de Muineddîn Pervâne'den aldıkları destekle politik anlamda kuvvetlendikleri siyasi bir ortamda, Melik Rükneddîn Kılıç Arslan ve Rum olan annesi gölgede kalmışa benzemektedirler. Bu durum Türkiye Selçuklu tahtına çıkmayı başarmış bir meliğin annesinin hakkında kaynaklarda pek bilgi olmamasının nedenini bir nebze olsun açıklamaktadır.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kaynaklara bilgisi yansımış bir başka eşi de Mengücekliler'e mensup bir hatundu. Bu hatun Mengüceklilerin Kögonya Hâkimi Melik Muzaffereddîn'in kızıydı. Bilindiği üzere Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında Kögonya (Şebinkarahisar) Türkiye Selçuklu hâkimiyetine alınmış ve burasının hâkimi Melik Muzaffereddîn'e ve oğulları Fahreddîn Süleyman, İzzeddîn Siyavuş ve Nâsiredî Behrâmşâh'a Eyyûbî sınır bölgesindeki Rammam, Nahr Kali ve Erbisus (Afşin) mülk olarak verilmişti. Ayrıca devletin iç kesimlerindeki Kırşehir ise ıktâ olarak ihsan edilmişti¹²⁷². İbn Bîbî'nin belirttiğine göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev babasından sonra tahta geçtiği zaman o sıralarda Kırşehir'de yaşayan Melik Muzaffereddîn'in kızına talip olmuştur. Melik Muzaffereddîn ise bu talebi: *"Sultan, günlerini sokak serserileri gibi sefahat ve işret içinde geçiriyor. Onun için ailemizin damatlığına yakışmaz"* diyerek geri çevirmiştir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ise Melik Muzaffereddîn'e duyduğu saygıdan ötürü verdiği cevaba kızmadığı gibi kendisinden özür de dilemiştir. En nihayetinde verdiği olumsuz cevaba rağmen Melik Muzaffereddîn'in kızı sonraki süreçte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in eşi olarak haremine girmiştir. Bu evlilik sonucunda da Melik Muzaffereddîn'in oğulları Selçuklu topraklarında sözleri geçen ve saygı duyulan kişiler haline gelerek mesud bir hayat sürdürmüşlerdir¹²⁷³. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bu evliliği hakkında başka bir bilgiye

¹²⁷² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 359-362; İbn Bîbî (trc.) I, 368-371; İbn Bîbî (muhtasar) 139-140; Yazıcızâde *tevârih* 415-418; Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 66-67.

¹²⁷³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 363; İbn Bîbî (trc.) I, 371; İbn Bîbî (muhtasar) 140. Krş. Turan, 2008: 371; Uyumaz, 2012: 377. İbn Bîbî'nin anlattığı bu evlilik hikâyesinde üzerinde durulması gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki Mengüceklî soyundan gelmekle birlikte Türkiye Selçuklu topraklarında bir şehrin yönetici haline getirilmiş bir melikin iktidardaki sultan hakkındaki görüşlerini bu kadar açık bir şekilde hatta onu aşşağılayarak belirtmesinin çok da mümkün olmadığıdır. Diğer yandan İbn Bîbî karakteri ve eğlenceye düşkünlüğü herkesçe malum olan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in karakterine ve yaşam tarzına dair bu hikâyeyi kronolojik bir

tesadüf edilmemektedir. Bununla birlikte Mengücekoğulları gibi Anadolu'nun köklü hanedanlarından birisi ile olan bu evlilik de bir siyasi evlilik gibi görünmektedir.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in gerçekleştirdiği bilinen diğer evliliği Halep Eyyûbîleri'nden Gaziye Hatun ile yaptığı evliliktir. Ayrıntıları daha önce ele alınmış olan bu siyasi evlilikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Halep Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf'un küçük yaştaki kız kardeşi Gaziye Hatun ile 1238 yılında nikâhlanmıştır¹²⁷⁴. Bu evliliğin siyasi bir evlilikten öteye geçmediği, Gaziye Hatun'un yaşça küçük olmasından ötürü Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile arasında karı-koca ilişkisinin yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Vâsıl, bu duruma özellikle vurgu yaparak Gaziye Hatun'un Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'den hamile kalmadığını ve sonra tekrar evlendiğini kaydetmektedir¹²⁷⁵. Bu siyasi evliliğin sonraki yılları hakkında da pek bilgi bulunmamaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Gaziye Hatun Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in vefatından sonra Selçuklu topraklarında kalamamıştır. Selçuklu topraklarından ayrıldıktan sonra akrabası olan eski Şam Hâkimi el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail'in oğlu el-Melikü's-Said Fetheddîn Abdü'l-Melik ile evlenmiş, ölümüne kadar da onun yanında kalmıştır¹²⁷⁶. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in gerçekleştirdiği evlilikler dışında gerçekleşmemiş iki evlilik planı daha bilinmektedir. Bunların ilki I. Alâeddîn Keykubâd zamanında Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Celâleddîn Hârezmşah'ın kızı arasında gerçekleştirilmesi istenen evlilik planıdır. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından iki taraf arasındaki ilişkileri düzeltmek maksadıyla planlanan bu evlilik, Celâleddîn Hârezmşah tarafından kabul edilmediği için gerçekleşmemiştir¹²⁷⁷. Diğer gerçekleşmeyen evlilik planı da Konstantinopolis Latin Kralı II. Baudouin'in yeğeni olan Fransız bir Prenses ile II.

düzenlenirken yoksun olarak üstelik çok da uygunsuz ve alakasız bir yere I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümünün hemen ardına koymaktadır. Böylelikle II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarının hemen başına kendisiyle ilgili eleştirileri ve devletin içinde düşeceği kötü devre giden yolun taşlarını döşemekte, okuyucularını yaşanacak kötü olaylara hazırlamaktadır. Ayrıca yukarıda Nâsiheddîn-i Farsî örneğinde de gösterdiğimiz gibi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e kendisi doğrudan yöneltemeyeceği eleştirileri ve söylemeyeceği hakaretleri başkalarının ağzından burada da nakletmektedir.

¹²⁷⁴ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 494; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 183-184; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 265; İbnü'l-Verdî *tarih* II, 239; El-Makrîzî *es-sülûk* I, 386; El-Ömerî *mesâlikü'l-ıbsâr* XXVII, 201-202; Turan, 1971: 406; Kesik, 2000: 254; Üremiş, 2005: 299; Takkuş, 2008: 362; Aktaş, 2015a: 251; Özbek, 2018: 178-179; Kılıç, 2019b: 75-76. Bu evlilik için ayrıca bk. Dündar, 2021: 95-96.

¹²⁷⁵ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 119; Aytaç, 2019: 137.

¹²⁷⁶ El-Yûnînî *zeyl-i mirâtü'z-zamân* II, 135-136. Ayrıca bk. Yürekli, 2011: 334; Dündar, 2021: 95-96.

¹²⁷⁷ En-Nesevî *es-siret* 317-318; En-Nesevî *es-siret* (trc.) 125.

Gıyâseddîn Keyhüsrev'in evliliği konusudur¹²⁷⁸. Konstantinopolis Latin Kralı II. Baudouin'in girişimi sonucu başlayan ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in özel talebiyle gerçekleşmesi gündeme gelen bu siyasi evlilik ise, Moğol istilasının oluşturduğu siyasi karmaşa ortamı sebebiyle gerçekleşmemiştir.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yazılı kaynaklara yansımış 5 evliliği¹²⁷⁹ ve bu evliliklerden 3 erkek ve 3 kız olmak üzere 6 çocuğu olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu kayıtlara ek olarak kendisinin başka bir kızı daha olduğunu kanıtlayan epigrafik bir veri mevcuttur. Bu veriye Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun'un türbesinde onun mezarının hemen yanında medfun bir hatunun mezar taşından ulaşılmaktadır. Kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla bu hatun, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kızı olup ismi Selçukî Hatun'dur. Kendisinin mezartaşındaki ibare aynen şöyledir: “*Bismillahirrahmanirrahim bu kabrin sahibesi, şehid Sultan Keyhüsrev bin Keykubâd'ın kızı 683 senesi muharreminde vefat eden Selçukî Hatun'dur*”¹²⁸⁰. Selçukî Hatun'un mezartaşından 1284 senesi Mart ayında vefat edip babaannesinin yanında defnedildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kendisinin mezartaşının sadeliğinden ve sultanlara özgü unvanların kullanılmamasından hareketle oldukça zengin olduğu bilinen babaannesi Mahperi Hatun'un vefatından sonra maddi anlamda çok da iyi olmayan bir durumda vefat ettiği yorumu yapılmaktadır¹²⁸¹. Selçukî Hatun hakkında bilinenler bunlardan ibarettir ve kendisinin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hangi eşinden dünyaya geldiğine dair bir kayıt da bulunmamaktadır. Selçukî Hatun'un eklenmesi ile birlikte de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in 5 eşi, 4 kızı ve 3 oğlu hakkında kayıtlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte bu evlilik ve çocuk sayısının daha fazla olması ihtimal dâhilindedir.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, tartışmalı kişiliği yanında yaptığı çok sayıdaki evlilikleri ile de dikkat çekici bir hükümdardır. Evlilikleri arasında iki tanesi ön plana çıkmaktadır. Bunların ilki babası I. Alâeddîn Keykubâd zamanında planlanan ve kendi iktidarı sırasında gerçekleşen Gürcü Hatun ile yaptığı aşk evliliğidir. Gürcü Kraliçesi Rosudan'ın Türkiye Selçuklu baskısından kurtulmak amacıyla kendisi teklif ettiği bu evlilik, siyasi bir evlilik olarak planlansa da bir aşk evliliği olarak gerçekleşmiş ve sürmüştür. Sultanın dikkat

¹²⁷⁸ Du Cagne, 1826: I, 289-291. Krş. Uyumaz, 2012: 377-378.

¹²⁷⁹ Rustam Shukurov, Rum bir anneden dünyaya gelen Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in üç oğlunun annesinin de Hristiyan dinine mensup olmasından hareketle onun Hristiyan kadınlara karşı özel bir meyli olduğunu düşünmektedir (Shukurov, 2017: 102).

¹²⁸⁰ Önkâl, 2015: 116. Selçukî Hatun'un mezartaşı hakkında ayrıca bk. Edhem, 1334: 69-70; Edhem, 2011: 62; Blessing, 2014: 492; Turgut, 2015: 47; Bekmez, 2016: 64.

¹²⁸¹ Edhem, 1334: 69-70.

çeken diğer evliliği ise Halep Eyyûbîleri ile yaptığı tamamen siyasi olan evliliktir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kendisine tâbi hale getirdiği Halep Eyyûbîleri ile gerçekleştirdiği bu evlilik iki taraf için de faydalı olan bir iş birliğinin oluşmasını sağlaması bakımından önemlidir. Ayrıca Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bu evliliği, iktidarının ilk yıllarında babası I. Alâeddîn Keykubâd'ın politikalarını sürdürdüğünü kanıtlar niteliktedir. Zira Sultan I. Alâeddîn Keykubâd da genel itibarıyla yüzünü Doğu'ya döndüğünden, daima savaş halinde olduğu Eyyûbîlerle yakınlaşmak ve sağlanacak yakınlığı kalıcı hale getirmek için onlardan el-Meliketü'l-Âdiliye ile evlenmişti. Oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de kendisinin Doğu politikasını devraldığı gibi siyasi evlilik meselesinde de selefinin izinden giderek Eyyûbîlerle siyasi bir evlilik yapmış ve Gaziye Hatun ile evlenmiştir.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in evliliklerine bakıldığı zaman dikkat çeken diğer bir husus da Gaziye Hatun ve Mengüceklilerden Melik Muzaffereddîn'in kızı dışındaki eşlerinin Hristiyan asıllı olmasıdır. Öte yandan özellikle Hristiyan kadınlarla evlilik meselesi Türkiye Selçukluları için oldukça sıradan ve yaygın bir durumdur. Bu evlilikler sebebiyle de Hristiyan asıllı devlet adamları ve farklı makamlardaki görevliler, Türkiye Selçuklu devlet ve saray mekanizmasının bir parçası olagelmışlerdir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde de bu genel durum devam etmiş, ancak bu durumun zararları da açıkça görülmüştür. Bir hanedan mensubu olan Gürcü Hatun'a sağlanan imkânlar, devlet içerisinde ciddi bir Gürcü etkisine, bu etki de beraberinde devlet içerisindeki hiziplerin artmasına sebep olmuştur. Ayrıca Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev belki de çok sayıdaki evliliği nedeniyle kadın düşkünü olmakla da itham edilmiştir¹²⁸². Çok eşliliğin hükümdarlar arasında yaygın olması, sultanın 5 evliliğinden birinin kendisinin iktidarından önce kararlaştırılması ve evliliklerinden iki tanesinin de siyasi evlilikler olduğu ortada iken bu verilerden hareketle sultanın kadın düşkünü olduğu sonucuna varmak bizce oldukça tartışmalı ve öznel bir değerlendirmedir.

6.6. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Ölümü Sonrasındaki Gelişmelere Genel Bakış

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in 1246 yılı başlarında aniden vefat etmesiyle birlikte Türkiye Selçuklu Tarihi'nin bir devri kapanmış çocuk yaştaki hükümdarların ve devletin dizginlerini kendi ellerine almak için birbirleriyle kıyasıya yarışan emîrlerin tahakküm devri başlamıştır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev genç yaşta vefat ettiğinde arkasında üçü de çocuk yaşta olan melikler bırakmıştı. Üç küçük saltanat adayı devlet için bir problem teşkil etse de tahtın sahibini belirlemek Selçuklu devlet erkânının tercihi kalmış olduğundan ilk aşamada büyük bir problem yaşanmamıştır. Merhûm sultanın halefleri en büyükleri İzzeddîn

¹²⁸² Turan, 2001b: 621.

Keykâvus olmak üzere sırasıyla Rükneddîn Kılıç Arslan ve Alâeddîn Keykubâd'tı¹²⁸³. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, üç oğlu arasından en küçük oğlu Alâeddîn Keykubâd'ın veliahtlığını vasiyet etmiştir. Ancak Selçuklu emîrleri arasında bu karar kabul görmemiş ve en büyük oğul olan İzzeddîn Keykâvus tahta çıkarılmıştır¹²⁸⁴. Süryani Ebu'l-Ferec de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümü üzerine devletin önde gelenlerinin meliklerin büyüğü olan İzzeddîn Keykâvus'a biat ederek ve onu tahta çıkardıklarına işaret etmektedir¹²⁸⁵. Cûzcânî ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in, en büyük oğlu İzzeddîn Keykâvus'u veliahd ilan ettiğini ve bu kararın Selçuklu devlet erkânı tarafından da kabul gördüğünü, bu sayede de tahta büyük evlat olan İzzeddîn Keykâvus'un çıkarıldığını belirtmektedir¹²⁸⁶. Ancak İzzeddîn Keykâvus'un babası tarafından veliaht ilan edildiği bilgisinin doğru olmadığı diğer kaynakların verileri ile ortaya çıkmaktadır.

Melik İzzeddîn Keykâvus'un tahta çıkış sürecini en ayrıntılı olarak veren kaynak İbn Bîbî'dir. Onun verdiği bilgiye göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in vefatından sonra Emîr Şemseddîn İsfahânî, yakın dostları Emîr Celâleddîn Karatay, Emîr Şemseddîn Hasoğuz, Emîr-i Câmedâr Esededdîn Ruzbeh ve Pervâne Fahreddîn Ebu Bekir-i Attâr ile bir araya gelmiş, hep birlikte tahta hangi melikin çıkarılacağını görüşmüşlerdir. En sonunda cömertlik, iyilik, dirayet, ahlak gibi beğenilen meziyetleri ve yaşça büyüklüğü sebebiyle Melik İzzeddîn Keykâvus'un tahta çıkarılmasına karar vermişlerdir. II. İzzeddîn Keykâvus olarak tahta çıkardıkları sultana biat ettikten sonra fermanlarına uyacakları konusunda yemin etmişlerdir. Yeni sultanı kardeşleri ile birlikte bulunduğu Borgulu Kalesi'nden alarak Konya Akşehir'i'ne bağlı Altuntaş Köyü'ne getirmişlerdir. Burada kendisini tahta çıkarmadan önce tahtın sağına ve soluna iki adet melik kürsüsü koyarak Melik Rükneddîn Kılıç Arslan'ı sağdaki kürsüye Melik Alâeddîn Keykubâd'ı ise soldakine oturtmuşlardır. Daha sonra da Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin sağ kolundan, Emîr Şemseddîn Hasoğuz'un sol kolundan tuttuğu II. İzzeddîn Keykâvus Türkiye Selçuklu tahtına oturtulmuştur. Sultanın tahta çıkışı vesilesiyle saç

¹²⁸³ Aksarayî *müsâmeretü'l-ahbâr* 36; Aksarayî *müsâmeretü'l-ahbâr* (trc.) 27; Anonim *selçuknâme* 44; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 290; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 545; Baybars el-Mansûrî *zübdetü'l-fikre* 22; Gaffârî *tarih-i cihân-ârâ* 115; İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 228. İbn Haldûn üç melikin adını zikretmekte, ancak en büyüklerinin Alâeddîn Keykubâd olduğunu ve devlet erkânının ona biat ettiklerini belirtmektedir (İbn Haldûn *tarih* V, 197). Bazı kaynaklarda ise sultanın İzzeddîn Keykâvus ve Rükneddîn Kılıç Arslan olmak üzere iki oğlu olduğu kayıtlıdır (Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 353; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 276; İbnü'l-Verdî *tarih* II, 248; Ömerî *mesâlikü'l-epsâr* XXVII, 213; İbnü's-Şihne *ravzü'l-menâzir* 258).

¹²⁸⁴ Bayram, 2016: 69.

¹²⁸⁵ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 290; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 545.

¹²⁸⁶ Cûzcânî *tabakât-ı nâsirî* 101.

geleneği yerine getirilmiş, dinarlar ve şahane hediyeler dağıtılmıştır. Altuntaş Köyü'nden hareketle de birkaç gün içerisinde saltanat kafilesi Konya'ya ulaşmış ve Sultan II. İzzeddîn Keykâvus'un tahta çıkışını kutlamak için eğlence meclisleri tertip edilmiştir. Sultanın tahta çıkışıyla birlikte vezirlik görevi Şemseddîn İsfahânî'de kalmış, saltanat naibliği görevi Emîr Celâleddîn Karatay'a, beylerbeylik Şemseddîn Hasoğuz'a, sultanın atabegliği makamı Eseddîn Ruzbeh'e, pervânelik ise Fahreddîn Ebu Bekir-i Attâr'a verilmiştir¹²⁸⁷.

Sultan II. İzzeddîn Keykâvus'un tahta çıkışıyla ilgili üzerinde durulması gereken bazı meseleler bulunmaktadır. Bunların ilki kendisinin babası II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in vasiyeti hilafına ve veliaht ilan edilen en küçük kardeşi Alâeddîn Keykubâd'ın yerine tahta çıkarılmasıdır¹²⁸⁸. Bu açıdan kendisinin tahta çıkışı babasının tahta çıkışına benzemektedir.

¹²⁸⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 548-549; İbn Bîbî (trc.) II, 88-89; İbn Bîbî (muhtasar) 228-229.

¹²⁸⁸ Melik Alâeddîn Keykubâd'ın veliaht ilan edilmiş olması ve II. İzzeddîn Keykâvus'un bu ilanın hilafına tahta çıkması konusunda İbn Bîbî'nin bizzat Sultan II. İzzeddîn Keykâvus'un ağzından naklettiği bir hikâye bulunmaktadır. Buna göre Sultan II. İzzeddîn Keykâvus iktidarı sırasında birgün Emîr Celâleddîn Karatay ile sohbet ederken tebessüm etmiştir. Emîr Celâleddîn Karatay'ın tebessümün sebebini sorması üzerine sultan: *“Daha önce babam saltanatı en küçük kardeşimize verdi. Emîrlerin ona uymalarını buyurdu. O konuda hepsinden sağlam belgeler ve ağır yeminler aldı. Fakat Hakk'ın desteği benim yanımda olduğu için babamın tedbirinin aksine semavî takdirin hükmüyle tahtın köşesi benim ışıqla aydınlandı. Şimdi ise kardeşim, kardeşlik haklarını çiğniyor. Saltanat belgemizin üzerine ayrılık mührü vuruyor. Fakat “Allah bana yeter”. Hakkın faziletine ve desteğine güveniyorum. Bakalım başımıza neler gelecek”* demiştir (İbn Bîbî (tıpkıbasım) 591; İbn Bîbî (trc.) II, 123). Aynı hikâye Yazıcızâde Ali tarafından da nakledilmekte (Yazıcızâde *tevârih* 593-594) ancak, İbn Bîbî'nin muhtasar nüshasında kaydedilmemektedir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in en küçük oğlu Melik Alâeddîn Keykubâd'ı veliaht ilan ettiği ve bu konuda bir vasiyetinin olduğundan Mahmûd Kerimüddîn Aksarayî de bahsetmektedir. Hatta bazı emîrlerin Melik Alâeddîn Keykubâd'ı babasının vasiyetinden ötürü ağabeylerine karşı iktidar mücadelesi vermeye teşvik ettiklerini belirtmektedir (Aksarayî *müsâmeretü'l-ahbâr* [trc.] 29). Arap kaynaklarından Bedreddîn Aynî'de de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Gürcü Hatun'dan doğan ve en küçük oğlu olan Melik Alâeddîn Keykubâd'ı veliahd ilan ettiği kayıtlıdır (Aynî *ıkdü'l-cumân* I, 136-137).

Kaynaklarda Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in vasiyeti ve oğulları hakkında birbirinden farklı ve tarihi gerçeklerle örtüşmeyen rivayetler de bulunmaktadır. Bunlardan İbn Bîbî, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölmeden önce ortanca oğlu Rükneddîn Kılıç Arslan'ın Moğol Hanı'nın huzuruna gönderilmesini vasiyet ettiğini belirtmektedir (İbn Bîbî [tıpkıbasım] 552; İbn Bîbî [trc.] II, 90). Ayrıca başka bir yerde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hem hayattayken hem de can çekişirken evlatlarının vasiliğini ve devlet işlerinin çekilip çevrilmesini Emîr Şemseddîn İsfahânî'ye vasiyet ettiğini ve devlet erkânına bu vasiyetine uymalarını emrettiğini ifade etmektedir (İbn Bîbî [tıpkıbasım] 552; İbn Bîbî [trc.] II, 90-91; İbn Bîbî [muhtasar] 229). İbn Bîbî'nin muhtasar nüshasında ise sultanın hayatta olduğu sırada Melik Rükneddîn Kılıç Arslan'ın Moğol Kağanı tarafından Türkiye Selçuklu tahtına aday olarak gösterildiği kayıtlıdır (İbn Bîbî [muhtasar] 229). Yazıcızade ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hayatta iken Selçuklu Emîri Şemseddîn İsfahânî'yi oğlu Melik Rükneddîn

Nitekim II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de babasının veliahtlık ilanı hilafına Selçuklu emîrleri eliyle kardeşi İzzeddîn Kılıç Arslan'ın yerine tahta çıkarılmıştı. Kendisi de Emîr Şemseddîn Altunaba ve Emîr Cemâleddîn Ferruh'un ellerinden tutmasıyla tahta oturtulmuştu. Aynı durum Sultan II. İzzeddîn Keykâvus'un tahta çıkışında da yaşanmış o da Selçuklu emîrlerinin gölgesinde Türkiye Selçukluları'nın başına geçmiştir. Zira bu sembolik hareket emîrlerin küçük yaştaki sultanlara tahakkümünün işaretiydi. Sultan II. İzzeddîn Keykâvus'un tahta çıkışıyla ilgili üzerinde durulması gereken diğer husus Selçuklu emîrlerinin kendisini tahta çıkarmaya karar verirken özellikle yaşça büyüklüğünü vurgulamalarıdır. Bu durum da Selçuklu verasetinde yaşça büyük olmanın tahta çıkışta esas faktörlerden olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de veliaht ilan edilmemesine rağmen büyük evlat olarak Selçuklu emîrlerinin desteğiyle tahta çıkmıştır. İbn Bîbî tarafından küçük yaştaki Melik İzzeddîn Keykâvus'a atfedilen meziyetlerin abartılı olduğu da düşünülmektedir. Zira ideal bir hükümdarda olması beklenen bu meziyetlerin küçük yaştaki bir çocukta gözlenmesi pek de mümkün değildir. Bu nedenle Sultan II. İzzeddîn Keykâvus'un tahta çıkma gerekçesi yaşça en büyük evlat oluşudur¹²⁸⁹. Sultan II. İzzeddîn Keykâvus belli bir süre boyunca tek başına Türkiye Selçuklu tahtında bulunmuştur. Sultan II. İzzeddîn Keykâvus'un kısa süreli müstakil saltanatı ise birçok olaya sahne olmuştur¹²⁹⁰. Bu karmaşa döneminin ardından Selçuklu emîrlerinin müdahalesi ile Türk tarihinde başka örneği görülmemiş bir şekilde II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in 3 oğlu aynı anda II. İzzeddîn Keykâvus, IV. Rükneddîn Kılıç Arslan ve II. Alâeddîn Keykubâd olarak Türkiye Selçuklu tahtına çıkarılmışlardır¹²⁹¹.

Kılıç Arslan'ın hizmetine verdiğini belirtmektedir (Yazıcızâde *tevârih* 576). Bu rivayetlerin hepsi isabetsiz ve belirttiğimiz gibi tarihi gerçekliklere uymayan rivayetlerdir. Burada İbn Bîbî'nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümünden sonra Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin iktidarı ele geçirmesi ve merhûm sultanın oğulları ile onları destekleyen emîrler arasında sonradan yaşanan olaylara tarihsel zemin hazırlama çabasında olduğu görülmektedir.

¹²⁸⁹ Bal, 2004: 27.

¹²⁹⁰ Sultan II. İzzeddîn Keykâvus'un 1246 ile 1249 yılları arasına tarihlenen müstakil saltanat döneminin ayrıntıları için bk. Bal, 2004: 25-55; Kayalıoğlu, 2006: 14-19.

¹²⁹¹ Üç Kardeş Devri olarak geçen bu dönem hakkında bk. Bal, 2004: 56-90; Ekici, 2005: 20-34; Kayalıoğlu, 2006: 20-47. Gerçekte yaşananın aksine Arap kaynaklarının çoğu Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in vefatından hemen sonra kendisinin 3 oğlunun aynı anda müştereken tahta çıktığını, hutbenin üçü adına okunup sikkelerin de bu şekilde darp ettirildiğini belirtmektedirler (Aynî *ıkdü'l-cümân* I, 99; Baybars el-Mansûrî *zübdetü'l-fikre* 22; İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 228). Üç kardeşin müşterek iktidarı sırasında Selçuklu sikkeleri ve kitabelerinde de sıradışı uygulamalar yaşanmıştır. Üç hükümdarın aynı anda isimlerinin ve unvanlarının yazıldığı sikkelerin h. 647 (1249-1250), h. 648 (1250-1251), h. 649 (1251-1252), h. 650 (1252-1253), h. 651 (1253-1254), h. 652

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümünden sonra Türk tarihinde daha önce benzerine pek rastlanmayan bir şekilde Selçuklu emîrlerinin kendisinin eşleriyle siyasi evlilikleri gerçekleşmiştir. Bu uygulamayla Selçuklu emîrleri iktidar dizginlerini kendi ellerine almayı ve iktidar üzerinde meşrûiyet sağlamayı hedeflemişlerdir. Kendilerinin böyle bir fiile cüret etmeleri de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümü ve II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkışıyla başlayan umerâ tahakkümü meselesinin yansımasıdır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümü sonrasında küçük yaşta bulunan 3 oğlu devrinde, devlet mekanizmasında iyice güçlenmiş olan bazı Selçuklu emîrleri zaten ellerinde bulunan iktidar dizginleri ve devlet imkânlarıyla yetinmeyerek merhûm sultanın eşleriyle evlenmeyi, böylelikle kendilerine diğer emîrler arasından ayrılan daha yüksek bir konum sağlamayı, tabiri caizse hükümdarlık konumu oluşturmayı hedeflemişlerdir. Bu hedef doğrultusunda ilk adımı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in dul eşi ve Sultan II. İzzeddîn Keykâvus'un annesi Berduliye Hatun ile evlenen Emîr Şemseddîn İsfahânî atmıştır¹²⁹². Kendi otoritesi için tehdit oluşturduğunu düşündüğü tüm emîrleri tasfiye eden Şemseddîn İsfahânî'nin devlet içerisindeki gücüne rağmen böyle bir fiile cesaret etmesi dikkat çekicidir. Zira Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev hayatta iken Emîr Şemseddîn İsfahânî'ye çok güvendiği gibi onu çocuklarına vasi olarak tayin etmiştir¹²⁹³. Nitekim Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin devlet içindeki konumu başka kaynaklara da yansımıştır. Bunların başını çeken Simon De Saint Quentin de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölmeden önce kılıcını Emîr Şemseddîn İsfahânî'ye bıraktığını ve bu kişinin sultan adına tüm ülkenin yönetimini elinde bulundurduğunu belirtmektedir¹²⁹⁴. Cenâbî Mustafa Efendi'ye göre ise II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümünden sonra Türkiye Selçuklu Devleti sona ermiştir. Zira ondan sonrakiler yalnızca ismen hükümdardılar¹²⁹⁵. Dolayısıyla hükümdarlık kurumundaki boşluk ve zayıflık muktedir emîrleri devlet dizginlerini tamamen kendi ellerine geçirme konusunda oldukça

(1254-1255), h. 653 (1255-1256), h. 654 (1256-1257), h. 655 (1257-1258) ve h. 657 (1258-1259) tarihlileri ele geçmiştir. Genel itibarıyla bir yüzlerinde “*La ilahe illallah Muhammeden Resulullah el-İmam el-Mutasım-billah Emîrü'l-Müminin*” diğer yüzlerinde “*Es-Selâtinü'l-Eâzim İzze'd-dünyâ ve'd-dîn Keykâvus ve Rükne'd-dünyâ ve'd-dîn Kılinc Arslân ve Alâe'd-dünyâ ve'd-dîn Keykubâd benü Keyhüsrev ve berâhin-i Emîrü'l-Müminîn*” yazılıdır (Artuk, 1972: 269-286). Üç sultanın ismini ve unvanlarını aynı anda veren 5 Safer 648 (9 Mayıs 1250) tarihli Tokat'ın kuzeyinde Yeşilirmak üzerindeki köprüünün kitabesi için ayrıca bk. (Artuk, 1972: 283-284).

¹²⁹² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 565; İbn Bîbî (trc.) II, 100; İbn Bîbî (muhtasar) 236; Bal, 2006: 279-280; Topçu, 2019: 74-75.

¹²⁹³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 552; İbn Bîbî (trc.) II, 90; İbn Bîbî (muhtasar) 229; Bal, 2006: 279-280.

¹²⁹⁴ Saint Quentin 61.

¹²⁹⁵ Kesik, 2000: 256.

cesaretlendirmiştir. Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin faaliyetleri de yukarıda işaret edildiği üzere sadece meşruîyet elde ederek devleti tamamen kendi kontrolü altına almak isteğiyle açıklanabilir.

7. BÖLÜM

II. GİYÂSEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİ'NDE TEŞKİLAT, İDARE, SOSYO-KÜLTÜREL YAŞAM, EKONOMİK HAYAT VE İMAR FAALİYETLERİ

7.1. Merkez ve Taşra Teşkilatı

7.1.1. Sultan

Selçuklularda devletin başındaki en büyük yetkili olan hükümdar “*Sultan*” unvanını taşımaktadır. Sultan (سلطان) unvanı sözlükte güç, kuvvet, otorite ve iktidar gibi anlamları taşıyan soyut bir kavramdı ¹²⁹⁶. Ayrıca XI. yüzyıldan itibaren bir bölgenin müstakil hükümdarını veya kudret sahibi bir emîri ifade etmek için de kullanılıyordu¹²⁹⁷. Selçuklu sultanları kendilerinin atası olan Selçuk Bey’in soyundan gelen erkek hanedan üyeleri arasından çıkmaktaydı. Türkiye Selçukluları’nda da hükümdar sultan unvanını taşırdı¹²⁹⁸. Selçuklu topraklarında hükümdarlık alametlerinden olan hutbe okutma ve para basma gibi işlemler sultan adına gerçekleştirilirdi. Ferman ve büyük divân kararlarına da sultanın tuğra ve tevkii konurdu. Sultan haftanın belli günlerinde tüm devlet erkânını bir araya toplar meşverette bulunur ve halkın şikâyetlerini dinlerdi. Hükümdarlığın sultana Tanrı tarafından ihsan edildiği düşünülmekteydi. Türk Devlet Geleneği’nin gereği olarak sultanın halkı gözetmek, korumak, doyurmak vb. görevleri vardı ve bu görevler Türkiye Selçuklu sultanları için de aynen geçerliydi. Ülkenin başında olan ve genel siyasetten sorumlu bulunan sultan, savaş ilanı, idari ve askeri mevkilere görevli atanması gibi işleri de yürütürdü. Önemli sefer ve savaşlarda orduya bizzat komutanlık eden Selçuklu sultanları, zaman zaman Divân-ı Mezâlim’e de başkanlık ederlerdi. Devletin idare mekanizmasının en önemli unsurlarından birisi olan Divân-ı Âlâ’ya da başkanlık etme durumları vardı, ancak bu yetkilerini vezirlerine devrederlerdi¹²⁹⁹.

Sultan, Türkiye Selçukluları’nın merkez teşkilatının başında bulunmaktaydı ve devlet mutlak anlamda onun hâkimiyeti altındaydı. Bununla birlikte Türk Devlet Geleneği gereği devlet hanedanının ortak malı olarak kabul ediliyordu. Veraset sistemi icabı zaman zaman ülke toprakları Selçuklu hanedanının erkek üyeleri arasında paylaştırılıyordu. Türkiye Selçukluları’nda hanedan mensubu bireylerin tahta çıkmasını sağlayan kesin bir kural ve kaide bulunmamaktaydı, ancak veliaht ilanı ve ekber-i evlat olmak gibi tahta çıkmayı kolaylaştıran uygulamalar vardı. Türkiye Selçuklu tarihinde devlet topraklarının hanedan

¹²⁹⁶ Özgüdenli, 2009: 496.

¹²⁹⁷ Kramers, 1979: 24.

¹²⁹⁸ Kesik, 2021a: 25.

¹²⁹⁹ Kesik, 2021a: 25-26.

üyeleri arasında paylaştırılması, veliaht ilan edilen Melik'in veya ekber-i evlad olan Melik'in tahta çıkması örnekleri bir arada gözlenmektedir¹³⁰⁰. Nitekim Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidara gelişinde de Türk veraset sisteminin tahta çıkış için kesin bir kural koymamış olmasından kaynaklanan sorunlar yaşanmıştır. Babası I. Alâeddîn Keykubâd tarafından veliaht ilan edilmeyen Gıyâseddîn Keyhüsrev de devlet erkânının desteğiyle ekber-i evlad olarak Türkiye Selçuklu tahtına çıkmıştır.

Türkiye Selçukluları'nda sultan ile birlikte Türk devlet Geleneği'nden ve İslâmi gelenekten gelen iktidar alametleri de bulunmaktaydı. İbn Haldûn'un belirttiğine göre iktidar alametleri: *“Ululuk ve izzetin icaplarından sayılan Sultan'a has alametler olup, Sultan'ı tebaasından ve havâssından, diğer büyük ricâl ve başkalarından ayırmaya yarardı”*. Bu nedenle farklı hükümdarların iktidar alametleri zaman zaman renk ve şekil olarak birbirine benzer olsa da sultanları diğer sultanlardan, hanedan üyelerinden, devlet ricalinden ve memleket büyüklerinden ayırması için sadece kendisine özel farklı unvan, lakap, sembol veya işaret içermesi gerekliydi. Bu durumun bir yansıması olarak Abbâsî halifeleri kendilerine tâbi olan Müslüman hükümdarlara kendi işaretleri olan siyah renkli iktidar alametleri göndermekteydiler. Bu alametler üzerine sadece gönderildikleri hükümdar veya kişiye ait isim, lakap, unvan ve semboller işlenirdi¹³⁰¹. Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında kullanılan iktidar alametleri ve unvanlar hakkında bazı kayıtlar bulunmaktadır.

7.1.1.2. Unvân ve Lâkap

Türkiye Selçuklu sultanlarının sahip olduğu pek çok unvan ve lakap bulunmaktadır. Bu unvan ve lakaplar aynı zamanda iktidar alametlerindendir. Sözlükte başka anlamları olmakla birlikte unvan, bir kişinin rütbesini ve mevkiini ortaya koyan söz manasında kullanılmaktadır. Lakap ise bir kişiye sonradan verilen ikinci bir isim ve şeref payesi olduğu gibi, sultan ve halifelerin hâkimiyet alameti olarak bilinmektedir. Bu iki kavram Türkçe'de genellikle aynı anlamda kullanılsalar da terim olarak halifelerin, hükümdarların, sultanların, eyalet valilerinin, vezirlerin ve üst düzey görevlilerin sıfat lakaplarını ifade etmektedirler. Özellikle devletlerarası yazışmalarda halife ve sultanların unvan ve lakaplarının zikredilmesine büyük bir önem verilmekteydi. Aynı şekilde devletlerin kendi teşkilatları içerisindeki hiyerarşide de unvan ve lakapların kullanılması geleneği mevcuttu¹³⁰². Müslüman hükümdarlara unvan ve lakaplar o dönemin Abbâsî halifeleri tarafından verilmekteydi, ancak hükümdarlar halifelerden aldıkları unvanlar dışında kendilerinin icraatlerinden kaynaklanan veya

¹³⁰⁰ S. Kaya, 2006: 162.

¹³⁰¹ Göksu, 2016: 122-123.

¹³⁰² Özaydın, 2012: 163.

uygulayacakları siyaseti belirten unvanlar da almaktaydılar. Bu unvanları halka duyurmak amacıyla hutbelerde, sikkelerde ve kitabelerde kullanmaktaydılar¹³⁰³.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in de kendisinden önceki sultanlar gibi pek çok unvanı bulunmaktaydı. Kendisinin ismi Keyhüsrev, lakabı ise “*Din'in Yardımcısı*” anlamında gelen “*Gıyâse'd-dîn*”dir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Konya şehrinde bulunan kitabeleri incelendiğinde kendisinden önceki sultanlar tarafından da yaygın olarak kullanılan “*Es-Sultânü'l-A'zam* (Büyük Sultan)”, “*Es-Sultânü'l-Muazzam* (Ulu Sultan)”, “*Şâhinşâhü'l-Muazzam* (Ulu Şahlar Şahı)”, “*Ebu'l-Feth* (Fethin Babası)”, “*Kasîmu Emîrû'l-Mü'minîn* (Halifenin Yardımcısı)”, “*Zillullah fi'l-Âlem* (Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi)” “*Alâe'l-İslâm ve'l-Müslümîn* (İslâmın ve Müslümanların Yücesi)” ve “*Mâlikü Rikâbi'l-Ümem* (Milletlerin Dizginini Tutan)” gibi unvanları kullandığı görülmektedir¹³⁰⁴. Sultanın bazı unvanları ise oldukça iddialıdır. Kendisinin “*Zillullah fi'l-Âlem* (Allah'ın Âlemdeki Gölgesi)” unvanı Alanya'da bulunan Şarapsa Han kitabesinde kaydedilmektedir¹³⁰⁵. Sultanın iddialı unvanlarından bir diğeri “*Zillullah fi'l-Ard* (Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi)” unvanının daha geniş bir şekli olan “*Zillullah fi'l-Arzeyn* (Allah'ın Her İki Dünyadaki Gölgesi)” unvanıdır. Bu unvan kendisinin Antalya surları üzerinde bugün yıkılmış olan Tophane Burcu üzerindeki devasa kitabesinde yazılıdır¹³⁰⁶. Aynı kitabede Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in “*Sultânü Selâtinü'l-Âlem* (Dünya Sultanlarının Sultanı)”, “*Mevla-yı Mülükü'l-Arab ve'l-Acem* (Arap ve Arap Olmayan Hükümdarların Efendisi)” ve “*Merzubânü'l-Afâk* (Ufukların Muhafızı)” şeklindeki başka iddialı unvanları da kayıtlıdır¹³⁰⁷.

¹³⁰³ Hacıgökmen, 2012c: 181.

¹³⁰⁴ Duran, 2001: 17. Max Van Berchem, *Es-Sultânü'l-A'zam* ve *Es-Sultânü'l-Muazzam* unvanlarının Âmid'te Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın kitabelerinde de kaydedildiğini, bu bilgiden hareketle de Türkiye Selçukluları'nın bu unvanları Büyük Selçuklular'dan devralarak çeşitli örnekleri ile birlikte kullandıklarını belirtmektedir (Berchem, 2015: 49). İbn Bîbî'nin naklettiğine göre dönemin Abbâsî Halifesi el-Mustansır-Billah, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ı *Zillullah fi'l-Âlem* (Allah'ın Âlemdeki Gölgesi) unvanıyla anmaktaydı (İbn Bîbî [tıpkıbasım] 458; İbn Bîbî [trc.] I, 453).

¹³⁰⁵ Hacıgökmen, 2002: 253-254; Yardım, 2002: 424-425; Hacıgökmen, 2004: 443.

¹³⁰⁶ Yılmaz ve Tuzcu, 2010: 37-39; Demir, 2018c: 48; Beyazal, 2019: 41-42. Bu unvanı tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk kullanan hükümdar Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd'dır. Kendisinin Alanya'da Kızılküle üzerinde bulunan 1 Rebiü'l-evvel 623 (2 Mart 1223) tarihli kitabesinde *Zillullah fi'l-Arzeyn* unvanı kayıtlıdır (Yardım, 2002: 79-83). Aynı şekilde Celâeddîn Hârezmşah, Şihâbeddîn Kusevî inşasıyla yazılan ve elçi Mucireddîn Tahir b. Hârezmî eliyle Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a gönderdiği mektupta sultana “*Zillullah fi'l-Âlemin* (Allah'ın Her İki Âlemdeki Gölgesi)” ve “*Zulkarneynü'l-Vakt* (Vaktin Zulkarneyni)” unvanlarıyla hitap etmekteydi (İbn Bîbî [tıpkıbasım] 368; İbn Bîbî [trc.] I, 375).

¹³⁰⁷ Yılmaz ve Tuzcu, 2010: 37-39; Demir, 2018c: 48; Beyazal, 2019: 41-42.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in dikkat çekici başka unvanlarına banisi olduğu h. 636 (1238-1239) tarihli İncir Han'ın kitabesinde tesadüf edilmektedir. Buradaki unvanlar; “*Seyyidu Selâtinü'l-'Arab ve'l-'Acem* (Arap ve Arap Olmayan Sultanların Efendisi)”, “*Sultânü'l-Berr ve'l-Bahreyn* (Karanın ve Denizlerin Sultanı)”, “*Zulkarneynü'z-Zamân* (Zamanın Zülkarneyni)”¹³⁰⁸, “*İskenderü's-Sânî* (İkinci İskender)”¹³⁰⁹ ve “*Tâc-ı Âl-i Selçûk* (Selçuk Ailesinin Tacı)” gibi unvanlardır¹³¹⁰. Antalya il sınırları içerisinde bulunan h. 637 (1239-1240) tarihli yine Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yaptırdığı Belkıs Köprüsü üzerindeki kitabede de sultanın İncir Han kitabesinde tesadüf edilen unvanlarına ek olarak “*Hüsrevü Sâhib-Kırân*” ve “*Fermân Fermâ* (Ferman Buyuran)” unvanları

¹³⁰⁸ Türkiye Selçuklu sultanları arasında yalnızca Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kullandığını anlaşılan bu unvan oldukça dikkat çekicidir. Zira bu unvan Kur'an-ı Kerim'de de zikredilmektedir. Zülkarneyn kelimesinin isim mi yoksa unvan mı olduğu tartışmalıdır. Ancak yaygın kanıya göre bir unvandır. İslâmî literatürden ve büyük oranda ehl-i kitap kaynaklarından öğrenildiğine göre Zülkarneyn doğuya ve batıya seferler düzenleyerek büyük topraklar fetheden bir cihângirdir. İnsanları Allah'ın birliğine davet etmiş bu yüzden inkârcılar tarafından başının iki tarafına vurularak öldürülmüştür. Başında boynuz benzer iki çıkıntı, tacında ise bakırdan iki adet boynuzu bulunmaktadır. Ayrıca ışık ve karanlığın kendisinin emrine verildiği, rüyasında gökyüzüne tırmanarak güneşi iki kenarından tuttuğunu gördüğü, hem anne hem de baba tarafından soylu ailelere mensup olduğu, soyunun bir taraftan İran diğer taraftan Yunan soyuna dayandığı, oldukça cesur olup düşmanlarını koç gibi vurarak devirdiği, hem zahiri hem de batini ilimlere sahip olduğu rivayet edilmektedir (Öztürk, 2014: 13-14). Bu yönüyle bakıldığında Zülkarneyn unvanı oldukça dikkat çekici bir iktidar sembolüdür ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kullandığı en iddialı unvanlardan birisidir.

¹³⁰⁹ Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından da kullanılan *İskenderü's-Sânî* (İkinci İskender) unvanının oldukça köklü bir geçmişi vardır. Bu unvan Doğu dünyasında Büyük İskender olarak bilinen MÖ 356-MÖ 323 yılları arasında hüküm süren Makedonya Kralı Aleksandros III Megas'a nispetle kullanılan bir unvandır. Öte yandan bu unvanın Büyük Selçuklu Sultanı Sencer tarafından da kullanıldığı bilinmektedir (Kurpalidis, 2007: 72; Merçil, 2007: 39 dn. 243). Ayrıca Sultan I. Alâeddîn Keykubâd Tuğrâi Esedabâdî eliyle yazdırıp Celâleddîn Hârezmşah'a gönderdiği cevabî mektupta ona “*İskender-i Dovvom* (İkinci İskender)” olarak hitap etmekteydi (İbn Bîbî [tıpkıbasım] 370-371; İbn Bîbî [trc.] I, 377-378; İbn Bîbî [muhtasar] 144). Osman Turan tarafından neşredilen bir mektupta da Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Celâleddîn Hârezmşah'a *İskender-i Sâni* olarak hitap ettiği kayıtlıdır (Turan, 1988: ۱۵۲). Aynı şekilde Celâleddîn Hârezmşah'ın babası Hârezmşah Sultanı Muhammed'e de h. 607 rebiü'l-evvelinde (Ağustos-Eylül 1210) Hitaylara karşı kazandığı zafer münasebetiyle “*İkinci İskender* (اسکندر دوم)” unvanının verildiği bilinmektedir (Cüveynî *tarih-i cihân-güşâ* 301-303). Selçuklu emîrlerinden Şemseddîn Altunaba'nın vakfiyesinde de dönemin Sultanı II. Süleymanşah'ın unvanları sıralanırken “*İskenderü'l-Asr ve'z-zamân* (Asrın ve Zamanın İskenderi)” unvanı kaydedilmektedir (Turan, 1947: 222). Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in oğlu ve halefi II. İzzeddîn Keykâvus'a ait olan bir mülknâmede de sultanın unvanlarından birisi olarak “*(İ)Skenderü'z-Zamân* (Zamanın (İ)Skenderi)” kayıtlıdır (Sahillioğlu, 2006: 71).

¹³¹⁰ Erdmann, 1961: 107-110; Ünal, 2007: 309-310.

kaydedilmektedir¹³¹¹. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in en fazla unvanını barındıran kitabe ise Isparta Eğirdir'de bulunan bir han kitabesidir. Hicri 635 (1237-1238) tarihli bu kitabede II. Gıyâseddîn Keyhüsrev; “*Sultânü'l-Berreyn ve'l-Bahreyn* (Karaların ve Denizlerin Sultanı)”, “*Sâhibu Hüsrevi'l-Ezmân* (Bütün Zamanların Hükümranı)”, “*El-Mü'eyyed mine's-Semâ* (Gökyüzünden Desteklenen)”, “*El-muzaffer ale'l-A'dâ'* (Düşmanlara Karşı Galip Gelen)”, “*Ecîbu Muharrizinü'l-Muvahhidin* (Allah'a İnananları Koruyanları Destekleyen)”, “*Kâhirü'l-Kefere ve'l-Müşrikîn* (Kâfirleri ve Müşrikleri Kahreden)”, “*Kâmi'ü'z-Zenâdika ve'l-Mutemerridîn* (Zındıkların ve İsyancıların Başını Ezen)”, “*Kâli'ü'l-Havâric ve'l-Bâgiyîn* (Haricilerin ve Asîlerin Kökünü Kazıyan)”, “*Umdetü'l-Hakk ve'l-Uddetü'l-Halk* (Adaletin Dayanağı ve Halkın Güvenci)”, “*Mu'inu Halîfetullâh, Mugîsu Hâlifetullah* (Allah'ın Halifesinin Yardımcısı)”, “*Sultânu Bilâdü'r-Rûm ve'l-Ermen ve's-Sâm ve Diyâr-ı Bekr ve'l-Efrenç* (Rûm, Ermeni, Şam, Diyâr-ı Bekr ve Frenk Diyarlarının Sultanı)” unvanları ile anılmaktadır. Kitabenin metni Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev için edilen “*Halledallahu Mülkehu fî Meşâriki'l-Arz ve Meğâribihi* (Allah Yeryüzünün Doğusunda ve Batısında Mülkünü Daim Kılsın)” duasıyla tamamlanmaktadır¹³¹². Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in oldukça iddialı bazı unvanlarına da Kubâdâbâd Sarayı kazılarında bulunan cam bir tabağın üzerinde rastlanmaktadır (Resim 30). Kendisinin buradaki unvanları “*Kâmi'ü'l-Kefere ve'l-Müşrikîn* (Kâfirlerin ve Müşriklerin Başını Ezen)”, “*Muhyü'l-Adl fî'l-Alemîn* (Âlemlerde Adaleti Canlandıran)”, “*Münassıfû'l-Mazlûmîn mine'z-Zâlimîn* (Mazlûmları Zâlimlerden Ayıran)”, “*Tâcü'l-Müluk ve's-Selâtin* (Meliklerin ve Sultanların Tacı)” ve “*Es-Sultan fî'l-Ufuk ve'l-Ekâlim* (Ufuktaki ve İklimlerdeki Sultan)” gibi unvanlardır¹³¹³. Antalya-Burdur güzergâhı arasında bulunan ve II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde yapılan Kırkgöz Han üzerinde de kendisinin sadece bu binanın kitabesinde kayıtlı olan iddialı bir unvanına tesadüf edilmektedir. Bu unvan “*Sultân-ı Selâtinü'l-Afâk* (Ufukların Sultanlarının Sultanı)”tır¹³¹⁴. Buraya kadar sayılan unvanlar dışında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bilinmeyen bir unvanı daha kayıtlara geçmiştir. Bu unvan günümüzde Konya Sâhip Ata Vakıf Müzesi'nde sergilenen bir kitabede kaydedilmektedir. Söz konusu kitabe iki satırdan oluşmaktadır ve mermerden mamuldür. Burada Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev “*Sultânü's-Selâtinü's-Şark ve'l-Garb* (Doğunun ve Batının Sultanlarının Sultanı)” olarak anılmaktadır. Kitabe bilgi fişinde Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a ait olarak değerlendirildiği için, üzerinde geçen

¹³¹¹ Bilici, 2001-2002: 179-180.

¹³¹² Uzunçarşılı, 1929: 228-230; Erdmann, 1961: 125-126; Bozer, 2007: 250.

¹³¹³ Bakırer and Redford, 2017: 181-182.

¹³¹⁴ Palaz-Yıldırım, 2019: 227.

unvanın da ona ait olduğu düşünülmüştür. Ancak kitabe yerinde görüldüğü zaman Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrine ait olduğu anlaşılmaktadır (Resim 50)¹³¹⁵.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kitabeler dışında bazı yazılı kaynaklarda da unvanlarına tesadüf edilmektedir. Bunlardan birisi Süryani Ebu'l-Ferec'in kaydettiği "*Gıyâseddînü'l-Cedîd* (Yeni Gıyâseddîn)"dir¹³¹⁶. Arap kaynaklarından Ed-Devâdârî ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i "*Gıyâseddîn-i Gâzî Keyhüsrev b. Alâeddîn Keykubâd*" olarak zikretmektedir¹³¹⁷. Sultan II. İzzeddîn Keykâvus'a ait bir temliknâmede de II. Gıyâseddîn Keyhüsrev "*Es-Sultânü's-Sâîd* (Mutlu Sultan)" olarak kaydedilmektedir¹³¹⁸. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, benzer bir şekilde kızı Selçukî Hatun'un mezartaşında da "*Es-Sultânü's-Şehîd* (Şehid Sultan)" olarak anılmaktadır¹³¹⁹.

7.1.1.3. Taç ve Taht

Sultanların iktidar alametlerinden birisi taç'tır. Farsça kökenli olan taç kelimesi kaynaklarda başa takılan başlık ve hükümdarların başlarına taktıkları kıymetli mücevherlerle süslenmiş başlık anlamlarına gelmektedir. Taç kelimesinin bazı isimlerle birleşerek tamlama haline geldiği de görülmektedir. "*Tâce'd-dîn*", "*Tâcü'd-devle*" ve "*Tâcü'l-mille*" gibi kavramlar taç kelimesinin sadece hükümdarlarla sınırlı bir kavram olmadığını ve üst düzey görevlileri de kapsadığını göstermektedir. İlk taç giyen hükümdarın Efsanevî İran Hükümdarı Dahâk veya Geyümers olduğu rivayet edilse de taç kavramı belli bir kültür çevresine özgü olmaktan ziyade evrensel bir kavramdır. Bu nedenle pek çok kadim uygarlıkta taç kavramına tesadüf edilmektedir¹³²⁰. Taç giydiği bilinen ilk Selçuklu sultanı da Abbâsî Halifesi Kaim bi-Emrillah'tan başka iktidar alametleri ile birlikte aldığı tacı 2 Ocak 1258 tarihinde giyen Tuğrul Bey'dir. Onunla birlikte de taç tüm Selçuklu sultanlarının iktidar alameti olarak kullanılmıştır¹³²¹.

¹³¹⁵ Kenarlarından kırık olan söz konusu kitabe tespit edebildiğimiz kadarıyla yayınlanmamıştır. Kitabenin Arapça metni ise şöyledir:

١...سلطان السلاطين الشرق والغرب...

٢...الدين ابو الفتح كيخسرو بن كيقباد بن كى...

Tercümesi: Doğunun ve Batının Sultanlarının Sultanı, Fethin Babası, Keyhüsrev oğlu Keykubâd oğlu Keyhüsrev...

¹³¹⁶ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 283.

¹³¹⁷ Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VI, 335.

¹³¹⁸ Turan, 1955: 166.

¹³¹⁹ Önkal, 2015: 116.

¹³²⁰ Çaycı, 2019: 117-118.

¹³²¹ Merçil, 2007: 83-84.

Türkiye Selçukluları'nda da tacın kullanıldığına dair kayıtlar vardır. Sultan I. Mes'ûd oğlu Kılıç Arslan'ı kendisinin yerine sultan ilan ettiği zaman oğlunun önünde eğilmiş ve tacını kendi başından alarak onun başına koymuştur¹³²². Aynı şekilde Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Alaşehir Savaşı'nda ölümünün ardından oğlu I. İzzeddîn Keykâvus'un taç giydiği anlaşılmaktadır. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd'ın da Keyyânî ve Keykubâdî tipte olmak üzere iki farklı tacı olduğu kayıtlara geçmiştir¹³²³. Tarihi kaynakların verdiği bilgiler ışığında köklü bir geçmişi olan tacın, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından da kullanıldığı muhakkaktır. Ancak kaynaklarda kendisinin taktığı tacın herhangi bir ayrıntısı hakkında kayıt mevcut değildir.

Hükümdarlık alametlerinden birisi de taç ile oldukça ilintili olan taht kavramıdır. Farsça olan taht kelimesinin sözlük anlamı yatmak veya oturmak maksadıyla hazırlanan, zemin seviyesinden yüksek yerdir. Terim olarak da hükümdarın oturduğu yer manasında kullanılmaktadır ve bu anlamıyla taht iktidar alametlerinden birisidir¹³²⁴. Hükümdarlar cülûs törenlerinde, sıradan ve olağanüstü merasimlerde tahtlarına oturmaktaydılar. Kendilerinin hükümdarlıkları da tahta ilk defa oturmalarıyla birlikte kabul görmekteydi. Bu yönüyle tahta oturmak hükümdarlığın doğrudan alametiydi¹³²⁵. Türkiye Selçukluları'nda da pek çok hükümdarın tahta çıkışı ile ilgili ayrıntılar bulunmaktadır. İbn Bîbî'nin anlatımından öğrenildiği kadarıyla Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, Celâleddîn Hârezmşah'ın elçilerini Alâiyye'de oldukça gösterişli mücevher kakmalı altın bir tahtta oturarak karşılamıştır¹³²⁶.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de, babası I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümünden hemen sonra Selçuklu emîrleri Şemseddîn Altunaba, Cemâleddîn Ferruh, Tâceddîn Pervâne ve Sâdeddîn Köpek'in desteğiyle tahta çıkmıştı. Kendisinin Kayseri Sarayı'nda bulunan babasının tahtına çıkışı da sıradışı bir şekilde gerçekleşmiştir. Nitekim Emîr Şemseddîn Altunaba genç sultanın sağ elinden, Emîr Cemâleddîn Ferruh ise sol elinden tutarak II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i Türkiye Selçuklu tahtına oturtmuşlardır¹³²⁷. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tüm saraylarında sabit tahtları ve ayrıca taşınabilir tahtları olduğu muhakkaktır. Ancak bu tahtlar hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte

¹³²² Urfalı Mateos *vekayinâme* 312; Merçil, 2007: 86; Çaycı, 2019: 123.

¹³²³ Merçil, 2007: 86-87.

¹³²⁴ Merçil, 2010a: 434; Çaycı, 2019: 75.

¹³²⁵ Merçil, 2007: 73.

¹³²⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 376; İbn Bîbî (trc.) I, 381; Merçil, 2010a: 435. Türkiye Selçuklu sultanlarının oturduğu tahtlardan birtanesi günümüze ulaşmıştır ve Ankara Etnografya Müzesi'nde sergilenmektedir (Ünver, 1972: 404-412).

¹³²⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 464-465; İbn Bîbî (trc.) II, 19-20.

günümüzde Ankara Etnografya Müzesi'nde sergilenen ve Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ait olduğu üzerindeki kitabeden anlaşılan ahşap taht, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde de kullanılan bazı tahtlar için fikir vermesi bakımından önemlidir¹³²⁸.

7.1.1.4. Çetr

Kökenini gölgelik anlamına gelen Sanskritçe *çhattra* kelimesinden alan çetr, Farsça'dan Türkçe'ye geçmiş ve şemsiye/çadır anlamında kullanılmıştır. İktidar alametlerinden birisi olan çetr, hükümdarların bir yerden başka bir yere maiyetiyle birlikte hareketi veya sefer yolculuğu sırasında başının üzerinde tutulmaktaydı. Bir mızrağın ucunda bulunan kubbe şeklindeki bu saltanat şemsiyesi, atlas veya altın sırmalı kadifeden üretilmekteydi. Çetrin tepesinde ise mancûk adı verilen altın bir top bulunmaktaydı¹³²⁹. Claude Cahen'e göre çetr, Türkiye Selçuklu sultanlarının dışarı çıktıkları zamanlarda üzerlerine açılarak beraberlerinde hareket ettirilen ve gölgelenmelerini sağlayan siyah bir şemsiyeydi. Ayrıca bu çetrler sultanların şahsi mallarıydı ve ölümlerinden sonra mezarlarına konulmaktaydı¹³³⁰. Çetr aynı zamanda *mizalle* ve *şemse* olarak da bilinmektedir. Müslüman hükümdarları hareket halinde bulundukları sıralarda veya merasimlerde güneşten korumak ve gölge sağlamak için kullanılmaktaydı¹³³¹. Bu kavram “Çetr-i Hüsrev-i Seyyârgân”, “Çetr-i Pâdişâh”, “Ukab-ı Çetr-i Cihângîr”, “Çetr-i Mansûr”, “Çetr-i Hümâyûn” ve “Ukab-ı Çetr-i Hümâyûn” gibi farklı isimlerle de anılmaktadır. Saltanat çetri rengi ve büyüklüğü ile uzaklardan seçilebiliyordu ve tâbi hükümdarlar veya devlet adamları çetri gördükleri zaman bir saygı ifadesi olarak atlarından iniyorlardı. Çetr aynı zamanda savaş alanında hükümdarın bulunduğu yerin herkes tarafından görülmesini ve bilinmesini sağlayan bir iktidar alametidir¹³³². Türkiye Selçukluları'nda çetrin rengi Abbâsî Hilâfeti'ne bağlılığın işareti olarak siyahtı. Nitekim Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, Celâleddîn Hârezmşah'a karşı Yassıçemen Savaşı'nı kazandıktan sonra siyah çetriyle Erzurum'a doğru hareket etmişti¹³³³.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, tahta geçtikten kısa süre sonra Hârezmlilerin lideri Kayır Hanı tutuklatmış, bu hareket üzerine tüm Hârezmliler Selçuklu topraklarını terketmeye başlayınca bazı emîrlerini onların peşlerinden göndermişti. Selçuklu emîrlerinin Hârezmlileri geri döndürmeyi başaramaması üzerine sultan herkesin muzaffer çetri'nin (چتر منصور)

¹³²⁸ Çam ve Ersay, 2012: 25-27.

¹³²⁹ Taneri, 1993: 293; Uzunçarşılı, 1988: 70-71.

¹³³⁰ Cahen, 2002: 178.

¹³³¹ Bosworth, 1993: 191; Kaya, 2006: 164.

¹³³² Uzunçarşılı, 1988: 71; Alptekin, 1992: 362; Koca, 1994: 157; Kaya, 2006: 164-165.

¹³³³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 402; İbn Bîbî (trc.) I, 405; Kesik, 2021a: 37.

bulunduğu Antalya’da toplanmasını emretmişti¹³³⁴. Sultan, müstakbel eşi Gürcü Hatun’u karşılamak üzere Kayseri’ye hareket ettiği zaman beraberinde çetr-i hümayunu (چتر همایون) da bulunmaktaydı¹³³⁵. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında bir iktidar alameti olan çetrin siyah renginin değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in İslâm Dünyası ile halifelik nezdindeki meşruiyetini sarsmayı ve sultana karşı bir tepki oluşmasını sağlayarak kendisinin onun yerine tahta çıkmasını kolaylaştırmayı planlayan Sâdeddîn Köpek, kendisinin Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in gayrimeşru oğlu olduğu yalanını uydurduktan sonra Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in Abbasoğulları’nın alameti olan çetrin siyah renginden utanarak bunu maviye çevirdiğini Bağdat’taki Halifelik merkezine duyurmuştur¹³³⁶. Ancak kendisi sonraki süreçte ortadan kaldırıldığı için çetrin renginin değiştirilmesi gibi olay da gerçekleşmemiştir. Nitekim Rükneddîn IV. Kılıç Arslan zamanına ait bir kayıt Türkiye Selçukluları’nın çetrinin siyah renkli olmaya devam ettiğini de göstermektedir¹³³⁷. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrindeki Meyyâfârikîn kuşatması vesilesiyle Selçukluların çetriyle ilgili bir inanış da nakledilmiştir. İbn Bîbî’ye göre Selçuklu sultanlarının “*Meyyâfârikîn ülkesinin sahibi olmadan, oradaki asileri ve söz dinlemezleri kahretmeden çetrlerinin daima kapalı kalacağı*” şeklinde bir inançları bulunmaktaydı. Nitekim Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in Meyyâfârikîn üzerine yürümek üzere tüm askerlerin Kayseri’de toplanmasını emretmesi de bu inancın gereğini yerine getirmek içindir¹³³⁸.

Türkiye Selçuklu sultanlarına ait çetrlerin ölümlelerinden sonra Sultanlar Kümbeti’ndeki mezarlarına bırakıldığını ortaya koyan bir bilgi bulunmaktadır. İbn Bîbî’den öğrenildiğine göre sahte Selçuklu Sultanı Cimri tahtı ele geçirdiği zaman, halkı kendisine biat etmeye zorladıktan sonra kendi iktidarına uğur getirmesi için Konya halkından Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın Sultanlar Kümbeti’nde bulunan çetrini ve sancağını kendisine getirmelerini istemiştir. Konya halkı ise can korkusuyla onun isteğini yerine getirmişlerdir¹³³⁹. Cimri’nin kendisine uğur getirmesi için beraberinde götürdüğü çetr sonraki süreçte iktidar mücadelesini kazanan Türkiye Selçuklu Sultanı III. Gıyâseddîn Keyhüsrev’e teslim edilmiştir¹³⁴⁰. Cimri’nin Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın çetrini ve sancağını yanında taşıması bu ikisinin iktidar

¹³³⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 470; İbn Bîbî (trc.) II, 25.

¹³³⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 484; İbn Bîbî (trc.) II, 38; İbn Bîbî (muhtasar) 200; Yazıcızâde *tevârih* 524.

¹³³⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 475; İbn Bîbî (trc.) II, 29; İbn Bîbî (muhtasar) 200; Yazıcızâde *tevârih* 517. Ayrıca bk. Turan, 1978: 34; Alptekin, 1992: 362; Kesik, 2019: 40.

¹³³⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 650; İbn Bîbî (trc.) II, 170.

¹³³⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 505; İbn Bîbî (trc.) II, 54-55.

¹³³⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 696; İbn Bîbî (trc.) II, 209; İbn Bîbî (muhtasar) 293.

¹³⁴⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 728; İbn Bîbî (trc.) II, 238.

alameti olmasından ileri gelmektedir. Kendisi bu yolla halk ve devlet üzerinde meşrûiyet iddasında bulunmayı hedeflemiştir. İbn Bîbî'nin bu kaydından her sultanın çetrinin kendine has ve ayrı olduğu, yeni hükümdarın Sultanlar Kümbeti'ne kaldırılan eski hükümdarın çetri yerine yeni bir çetr kullandığı da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Sultanlar Kümbeti'nde medfun bulunan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve diğer sultanların çetrlerinin de burada mezarlarının yanında bulunması gerekmektedir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla Sultanlar Kümbeti'nde bulunan bu çetrler günümüze ulaşamamıştır.

7.1.1.5. Bayrak/Sancak

Selçuklularda maddi iktidar alametlerinden birisi olan sancak veya bayrak devlet, hükümdar, askeri birlik veya resmî bir kurum vb. pek çok şeyi temsil eden alâmet veya kumaş parçasıdır¹³⁴¹. Türkiye Selçukluları'nda da diğer Türk devletlerinde olduğu gibi bayrak ve sancak büyük bir öneme sahipti. Onların bayraklarında çeşitli şekillerin bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca Türkiye Selçukluları'nın da Büyük Selçuklular gibi Abbâsî Halifeliği'ne bağlılığın bir işareti olarak siyah bayraklar kullandığını gösteren veriler mevcuttur¹³⁴². İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre Türkiye Selçukluları'nda Abbâsî halifelerinin saltanat menşûru ve diğer iktidar alametleri ile birlikte gönderdikleri siyah bayrak yanında “*Râyet-i Saltanat*”, “*Sancak-ı Hümayûn*”, “*Râyet-i Cihângîr*” ve “*Sancak-ı Saltanat*” isimleriyle bilinen ikinci bir bayrak bulunmaktaydı¹³⁴³. Sancak veya bayrak kullanıldığı devirde çok önemli anlamlar ifade eden bir hâkimiyet sembolüydü. Özellikle savaş alanlarında düşmanlar sancağın bulunduğu bölgeye saldırmaktaydılar. Zira savaşan askerler kendi sancaklarını ayakta gördükleri zaman hükümdarın savaş alanında olduğunu anlayarak savaşma azimlerini sürdürürlerdi. Sancağın yerinden ayrılması, düşürülmesi veya düşmanın eline geçmesi mutlak yenilgi anlamına gelmekteydi. Bu nedenle sancaklar çok iyi korunurlardı¹³⁴⁴. Hatta İbn Bîbî'nin bir kaydından öğrenildiğine göre sultanların vefatından sonra sancakları çetrleriyle birlikte mezarlarında yani Sultanlar Kümbeti'nde saklanmaktaydı¹³⁴⁵.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında Türkiye Selçukluları'nın sancağı çeşitli vesilelerle kayda geçmektedir. Bunlardan ilkinde göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev üvey annesi el-Meliketü'l-Âdiliye'nin siyaseten katl emrini vermeden önce Antalya'dan Konya'ya

¹³⁴¹ Köprülü, 1992: 247; Kesik, 2021a: 33.

¹³⁴² Köprülü, 1992: 250.

¹³⁴³ Uzunçarşılı, 1988: 73; Merçil, 2007: 129; Kesik, 2021a: 33.

¹³⁴⁴ Kesik, 2003a: 120.

¹³⁴⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 696; İbn Bîbî (trc.) II, 209; İbn Bîbî (muhtasar) 293.

hareket ettiği sırada beraberinde çetresi ve sancağı (âlem) da bulunmaktaydı¹³⁴⁶. Aynı şekilde 1238 yılında Emîr Sâdeddîn Köpek'in komuta ettiği birlikler tarafından Sümeysat Kalesi ele geçirildiğinde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in sancağı kale sakinleri tarafından alınarak kale kapısının bulunduğu burca dikilmişti¹³⁴⁷. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, kendisinin canına ve iktidarına kast eden Emîr Sâdeddîn Köpek'i Kubâdâbâd Sarayı'nda ortadan kaldırıp Konya'ya döndüğü sıralarda yanında râyet-i mansûr olarak anılan sancağı bulunmaktaydı¹³⁴⁸.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında gerçekleşen Âmid'in zaptı sırasında nakledilen bazı ayrıntılar sultan ile birlikte Selçuklu emîrlerinin de kendi sancakları olduğunu göstermektedir. Buna göre Âmid sakinleri teslim oldukları zaman Selçuklu emîrleri kendi komutalarındaki askerler ve sancaklarıyla şehre girmişler ve sancaklarını burçlara dikmişlerdi¹³⁴⁹. Yine Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında Malatya Sübaşısı Muzaffereddîn, asi Babaîlere karşı verdiği mücadeleyi kaybetmiş ve kendi sancağı ile davulunu Babaîlere kaptırmıştır¹³⁵⁰. Son olarak 1243 yılında gerçekleşen Köseadağ bozgununda Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in sancağı Emîr Şalva oğlu Zâhirüddeve tarafından kaçış sırasında yere indirilmiştir¹³⁵¹. Böylelikle kesin mağlubiyet tüm kuvvetler tarafından görülmüştür. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Türkiye Selçukluları'nın bayrağının şekli hakkında bir bilgiye de ulaşılmaktadır. İbn Bîbî'den öğrenildiği kadarıyla Meyyâfârikîn kuşatması sırasında Selçuklu sancağının tepesinde bir mahçe (mancûk-ı râyet) yani hilal şekilli küçük bir ay şekli bulunmaktaydı¹³⁵².

7.1.1.6. Hutbe

Kelime anlamı özellikle Cuma ve Bayram namazları esnasında ve başka önemli günlerde hazır bulunan cemaate yapılan konuşma olan hutbe, aynı zamanda önemli bir iktidar alametidir. Öyleki müslüman hükümdarların İslâm Dünyası'nda meşrûiyet elde etmelerinin temel şartlarından birisi iktidarlarının halifeler tarafından onaylanmasıydı. Bunun gereği de kendi topraklarında halifeler adına hutbe okutmalarıydı¹³⁵³. Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında hutbe Abbâsî halifeleri Mustansır-Billâh (1226-1242) ve Müsta'sım-Billâh (1242-1258) adına okunmuştur. Bu durumu kendisinin iktidarında darp

¹³⁴⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 472; İbn Bîbî (trc.) II, 27; Merçil, 2007: 135.

¹³⁴⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 476; İbn Bîbî (trc.) II, 30; Merçil, 2007: 135.

¹³⁴⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 482; İbn Bîbî (trc.) II, 36; Merçil, 2007: 135-136.

¹³⁴⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 496; İbn Bîbî (trc.) II, 48; Merçil, 2007: 136.

¹³⁵⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 501; İbn Bîbî (trc.) II, 50-51; Merçil, 2007: 136.

¹³⁵¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 525; İbn Bîbî (trc.) II, 70; Merçil, 2007: 136.

¹³⁵² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 505; İbn Bîbî (trc.) II, 54.

¹³⁵³ Baktır, 1998: 425-426; Merçil, 2007: 44; Çaycı, 2019: 52.

edilen sikkeler ispatlamaktadır. Ayrıca çeşitli vesilelerle II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in isminin ele geçirilen yerlerde ve devlete tâbi hale getirilen siyasi teşekküllerin merkezlerinde okunması gündeme gelmektedir. Bunlardan birisi Türkiye Selçukluları'na tâbi bulunan Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'du kendisi sikkeyi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına darp ettirdiği gibi kendisinin merkezi olan Sis (Kozan) şehrinde sultanın adına hutbe okutuyordu¹³⁵⁴. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına hutbe okutan tâbî hükümdarlardan birisi de Halep Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf'tur¹³⁵⁵. Aynı şekilde Şam Eyyûbî Hâkimi el-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail de 1239 yılında Şam'da Emevî Câmii'nde hutbeyi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına okutmuştur¹³⁵⁶. Halep ve Şam Eyyûbîleri'ne ek olarak liderleri Kayır Hanı tutuklaması üzerine Selçuklu topraklarını terk ederek Urfa ve çevresine yerleşen Hârezmliler, tekrar Selçuklu hâkimiyetine girmeyi kabul ettiklerinde ellerinde bulunan topraklarda Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına hutbe okutmayı kabul etmişlerdir¹³⁵⁷.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında 1238 yılında ele geçirilen Sümeysat'ın sakinleri de onun adına hutbe okutmayı kabul etmişlerdir¹³⁵⁸. Aynı şekilde Âmid şehri ele geçirildiğinde çevresinde bulunan Meyyâfârikîn (Silvan), Mardin, Cezire (Cizre), Musul ve Hısn-ı Keyfâ (Hasankeyf) hâkimleri de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına hutbe okutmaya başlamışlardır¹³⁵⁹. Yukarıdaki kayıtlardan bir iktidar alameti olan hutbenin çok geniş bir coğrafyada Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına okunduğu anlaşılmaktadır.

7.1.1.7. Hil'at ve Tırâz

Halifeler ve hükümdarlar tarafından insanları ödüllendirmek için verilen bir şeref elbisesi olan hil'at, Arapça üzerindeki elbiseyi çıkarıp başkasına vermek ve elbisesini çıkarmak anlamına gelen hal' kökünden türetilmiştir. Dârü't-tırâz denen yerlerde gayet sanatkârâne şekilde altın sırmalı olarak üretilen, özel olarak kenar yazıları ile süslenen ve hükümdarın ismi ile alametlerini taşıyan tıraz isimli kaftanlar, hükümdarlar tarafından birilerini ödüllendirmek amacıyla hediye edildikleri zaman hil'at adını almaktadırlar. Hil'atlar üretildikleri devletin belirledikleri renkleri taşırlardı. Nitekim Abbâsîler siyah,

¹³⁵⁴ Saint Quentin 51; Sevim, 1983: 37-38.

¹³⁵⁵ İbnü'l-Adîm *zübde'tü'l-haleb* 498; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 190-191; Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 265; İbnü'l-Verdî *tarih* II, 239; El-Makrîzî *es-sülûk* I, 386; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 331.

¹³⁵⁶ En-Nüveyrî *nihâyetü'l-ereb* XXIX, 176. Konu hakkında ayrıca bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 367; Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVI, 37; İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 118.

¹³⁵⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 486; İbn Bîbî (trc.) II, 40; Merçil, 2007: 72.

¹³⁵⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 476; İbn Bîbî (trc.) II, 30-31.

¹³⁵⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 497-498; İbn Bîbî (trc.) II, 48; Merçil, 2007: 72.

Selçuklular kırmızı ve Fatımîler ise beyaz rengini tercih ederlerdi ¹³⁶⁰ . Türkiye Selçukluları'nda hil'atler hükümdarlara, emîrlere, askerlere ve başka yerli-yabancı görevlilere çeşitli vesileler ile verilmekteydiler. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tekrar kendisinin hizmetine girmeyi kabul eden Hârezmlilerin önde gelenlerine İbn Bîbî'nin babası Mecededdîn Tercüman vasıtasıyla pek çok hediye ile birlikte şahane hil'atler göndermiştir¹³⁶¹.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Âmid'in ele geçirilmesinden önce kendisinin emîrleri şehrin müdafilerine teslim olmaları durumunda pek çok hediye ile birlikte sultan adına hil'atler verme vaadinde bulunmuşlardır. Şehrin Selçuklu hâkimiyetine girmesiyle birlikte de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından emeği geçen herkese birçok hediye ile birlikte hil'atler dağıtılmıştır¹³⁶². Ayrıca Türkiye Selçukluları'nın karşılaştığı en büyük isyan olan Babaî ayaklanması bastırıldığı zaman da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev faydası görülen herkesi çeşitli hediyeler ve hil'atlerle ödüllendirmiştir¹³⁶³. 1243 Köseadağ mağlubiyeti sonrasında Moğol komutanı Baycu Noyan'ın huzuruna giderek onu Selçuklularla anlaşmaya ikna eden Emîr Mühezzibeddîn Ali ile Amasya Kadısı Fahreddîn de bu icraatlerine karşılık olarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından birçok hediyelere ek olarak hil'at ile ödüllendirilmişlerdi¹³⁶⁴.

7.1.1.8. Gâşiye

Arapça örtü manasına gelen gaşiye, deriden üretilen ve üzeri altın sırmalı iplik ile süslenmiş eyer örtüsüdür. Ortaçağ Müslüman-Türk âleminin önemli iktidar alametlerinden birisi olan gaşiye, önemli törenlerde ve bayram gibi günlerde ata binen hükümdarın önünde rikâbdâr denen görevli tarafından taşınmaktaydı¹³⁶⁵. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd vefat ettiğinde yerine geçen Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev taziye geleneği gereği beyaz atlas giyinmiş, tüm devlet erkânı ise elbiselerinin üzerine gaşiye çekerek 3 gün boyunca yas tutmuşlardır¹³⁶⁶.

¹³⁶⁰ Şeker, 1998: 22-23; Merçil, 2007: 142.

¹³⁶¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 485-486; İbn Bîbî (trc.) II, 39; Merçil, 2007: 181.

¹³⁶² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 496-497; İbn Bîbî (trc.) II, 47-48; Merçil, 2007: 171.

¹³⁶³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 504; İbn Bîbî (trc.) II, 53; Merçil, 2007: 164-165.

¹³⁶⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 539-540; İbn Bîbî (trc.) II, 82; Merçil, 2007: 165.

¹³⁶⁵ Merçil, 1996b: 398; Kaya, 2006: 166; Kesik, 2021a: 40. Gaşiye ve kullanım örnekleri için ayrıca bk. Merçil, 1985: 321-328.

¹³⁶⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 466-467; İbn Bîbî (trc.) II, 22; Merçil, 2007: 190; Hacıgökmen, 2013: 412-413; Çaycı, 2019: 209.

7.1.1.9. Nevbet

Ortaçağ Müslüman-Türk Dünyası'nın iktidar alametlerinden birisi olan nevbetin sözlüklerde farklı karşılıkları bulunsa da devletin askeri bandosunun hükümdarın otağının veya sarayının önünde icra ettiği müzik anlamında kullanılmaktadır. Nevbeti icra eden bandonun bulunduğu yere de “Nevbethâne”, “Tablhâne” ve “Nakkârehâne” gibi isimler verilmektedir¹³⁶⁷. Nevbet, nevbethâne görevlileri tarafından sultanın sarayının ve otağının kapısında namazın beş vaktinde, devlete tâbi hükümdarların ve devlet erkânının ikamet ettikleri yerlerin önünde ise namazın üç vakti icra edilmekteydi¹³⁶⁸. Nevbetin kös, davul, zurna, nefir ve nakkâre gibi aletlerden oluştuğu bilinmekle birlikte aletlerin tam sayısı hakkında kesin bir bilgi yoktur¹³⁶⁹.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında nevbetin kullanımıyla ilgili tek rivayet Babaî ayaklanması vesilesiyle nakledilmektedir. Babaî ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilen Malatya Sübaşısı Muzaffereddîn asilere mağlup olmuş kendi sancağı ile birlikte nevbethâne çaldığı davulunu onlara kaptırmıştır¹³⁷⁰.

7.1.1.10. Tuğra ve Tevkî

Türklerin iktidar alametlerinden birisi olan tuğra Oğuz hakanlarından Osmanlı padişahlarına kadar tüm Türk devletlerinde kullanılmıştır. Tuğra, Türk hükümdarını temsil eden yazılı alametler ve işaretlere verilen isimdir. Türkçe hükümdarın mühür ve imzası anlamına gelen tugrağ kelimesinden gelen tuğra kavramı Arapça'ya tevki' ve alamet, Farsça'ya ise nişan olarak geçmiştir¹³⁷¹. Tevkî' kelimesi ile eş anlamlı olan tuğra zaman içerisinde Türk hanedanlarının arma ve hâkimiyet alametine dönüşmüş, fermanlar dışında hükümdar adına bastırılan sikkelerde ve binaların inşa kitabelerinde de kaydedilmiştir. Hükümdar adına resmi yazışmaların başına eklenen besmele üzerindeki isim, lakaplar ve dua ibareleri de tuğra olarak tanımlanmaktadır¹³⁷². Türkiye Selçukluları'nda tuğranın şeklinin yay kavsine benzediği veya kıvrım şeklinde olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Aynı şekilde hükümdar değişikliği sırasında bir önceki hükümdar tarafından verilmiş tüm resmi belgelerin yeni sultanın tuğrasıyla yenilenmesinin bir gelenek olduğu düşünülmektedir¹³⁷³.

¹³⁶⁷ Özaydın, 2007: 38-39. Nevbet için ayrıca bk. Uzunçarşılı, 1988: 74; Kesik, 2021a: 34-35.

¹³⁶⁸ Merçil, 2007: 116.

¹³⁶⁹ Çaycı, 2019: 165.

¹³⁷⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 501; İbn Bîbî (trc.) II, 50-51; Merçil, 2007: 136.

¹³⁷¹ Derman, 2012: 336.

¹³⁷² Merçil, 2007: 229-230.

¹³⁷³ Merçil, 2007: 232.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında tevki'nin kullanımıyla ilgili birkaç örneğe tesadüf edilmektedir. Bunlardan ilkinde göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle devletin münşîleri tarafından kendisinin tahta çıkışının şerefine hapisanelerde bulunan kimselerin salınması için fermanlar tuğralanarak gerekli yerlere gönderilmiştir¹³⁷⁴. Bir diğesinde sultan, Ankara'da bulunan Emîr Tâceddîn Pervâne'nin Emîr Sâdeddîn Köpek eliyle katledilmesi ve mallarının müsâdere edilmesi hususunda bir ferman tuğralatmıştır¹³⁷⁵. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, şehri ele geçirmeyi başaramadığı Meyyâfârikîn seferinden dönüşte de ordularına görev yerlerine dönmelerini ve gelecek baharda göndereceği tevki ellerine ulaştığı zaman derhal sefere koşmalarını emretmiştir¹³⁷⁶. Son olarak Emîr Şemseddîn İsfahânî kendisini Emîr Mühezzibeddîn Ali'nin yerine devletin veziri olarak atayan menşûr eline ulaştığında menşûrun tevki'ini öperek Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e olan şükranlarını sunmuştur¹³⁷⁷.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tevki'nin ne olduğu kayda geçmiştir. İbn Bîbî'den öğrenildiğine göre kendisinin tevki'i "*El-Mülku li'llâh* (Mülk Allah'ındır)"tır¹³⁷⁸. Sultanın bu tevki'i Selçuklu Emîri Celâleddîn Karatay'ın Kayseri'de yaptırdığı hanın h. 638 (1240-1241) tarihli inşa kitabesinde de kayıtlıdır¹³⁷⁹. Ayrıca Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in diğeri bir tevki'nin "*Huve'l-Ali*" olduğu düşünülmektedir¹³⁸⁰.

7.1.1.11. Sikke

Sikke, ağırlığı önceden belirlenen, üzerinde darp edip tedavüle sokan ve gerektiğinde geri almayı taahhüt eden hükümdarın veya siyasi otoritenin sembollerini ve yazısını taşıyan madenî paraya verilen isimdir. Sikke, Emevî halifeleri zamanından itibaren Müslüman Dünyası'nda hükümdarlığın ve bağımsızlığın sembolü olarak kabul edilmeye başlanmıştır¹³⁸¹. Sikke, Müslüman-Türk hükümdarlarının da olmazsa olmaz iktidar alametlerinden birisiydi. Öyleki yeni hükümdarın tahta çıkar çıkmaz ilk icraati kendi adına hutbe okutmakla birlikte üzerinde kendi isminin ve unvanlarının bulunduğu sikkeler darp ettirmektir. Bu uygulama hükümdarlığın ve hâkimiyetin etrafa duyurulmasının yollarından birisiydi. Müslüman

¹³⁷⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 466; İbn Bîbî (trc.) II, 21-22; Merçil, 2007: 226.

¹³⁷⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 473-474; İbn Bîbî (trc.) II, 28; Kaya, 2005: 67; Merçil, 2007: 226.

¹³⁷⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 509-510; İbn Bîbî (trc.) II, 57-58; Merçil, 2007: 226-227.

¹³⁷⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 538; İbn Bîbî (trc.) II, 80-81.

¹³⁷⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 466-467; İbn Bîbî (trc.) II, 21-22; Merçil, 2007: 228.

¹³⁷⁹ Edhem, 1331: 516.

¹³⁸⁰ Turan, 1988: 25.

¹³⁸¹ Tekin, 2009: 179.

hükümdarlar darp ettirdikleri sikkelere önce tâbi oldukları halifenin, varsa tâbi oldukları hükümdarın sonrasında da kendilerinin isim, unvan ve lakaplarını yazdırırlardı¹³⁸².

İktidar alameti olarak sikkelerde sultanların unvanlarının kaydedilmeye başlanması Büyük Selçuklular zamanında görülmeye başlanan bir uygulamadır. Bu uygulamayla basılan sikkelerde besmele ve bazı ayet-i kerîmelerle birlikte devrin Abbâsî halifesinin, metbû büyük sultanın ve izin verildiyse tâbi hükümdarın unvan ve lakapları yazılı olurdu¹³⁸³. Tıpkı diğer Müslüman-Türk devletleri ve Büyük Selçuklular gibi Türkiye Selçukluları da bir iktidar alameti olan sikke darbına önem vermişlerdir. Türkiye Selçukluları'nın kurucuları Kutalmışoğlu Süleyman Şah'tan itibaren kendi adlarına sikke bastırılmış olduklarına dair tarihi kayıtlar mevcuttur. Bununla birlikte ele geçen ilk Türkiye Selçuklu sikkeleri Sultan I. Mes'ûd'a (1116-1155) aittir¹³⁸⁴.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında da bir iktidar alameti ve ticaret aracı olarak sikke darbı devam ettirilmiştir. Bu devirde başkent Konya'da Batılı tipte sikkeler darp edilmiş ve Türkiye Selçuklu sikkelerine birtakım yenilikler getirilmiştir. Bunlardan birisi sikkelere “*Zillullah fî'l-Âlem*” ve “*Kasîmu Emîrû'l-Müminîn*” unvanlarının eklenmesidir. Diğer bir yenilik ise sikkelerin darp tarihlerinde divân rakamlarının da kullanılmaya başlanmasıdır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'den önce sikkelerde Arapça ibarelerle darp tarihi verilirken bu devirden itibaren darp tarihleri için divân rakamları da kullanılmaya başlanmıştır¹³⁸⁵. Kendisinin iktidarı zamanında darp edilen sikkelerde Abbâsî halifeleri el-Mustansır-Billah (1226-1242) ve el-Müsta'sım-Billah (1242-1258)'in isim ve unvanları kayıtlıydı¹³⁸⁶. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında pek çok Selçuklu şehrinde altın dinarlar ve gümüş dirhemler darp edilmiştir¹³⁸⁷. Bu devirde başkent Konya'da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına h. 634 yılı ile 644. tarihleri arasında kesintisiz olarak sikke darbı gerçekleştirilmiştir¹³⁸⁸.

¹³⁸² Merçil, 2007: 89.

¹³⁸³ Kesik, 2021a: 31-32.

¹³⁸⁴ Kesik, 2003a: 121-122; Merçil, 2007: 98-99.

¹³⁸⁵ Galib, 1309: 54-55.

¹³⁸⁶ Galib, 1309: 49.

¹³⁸⁷ Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında darp edilen Selçuklu sikkeleri dünyanın dört bir yanına yayılmıştır. Bunlar uluslararası pek çok koleksiyonerin özel koleksiyonlarını ve müzelerin envanterlerini süslemektedir. Nitekim dünyaca ünlü British Museum Envanteri'nde de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bazı sikkeleri bulunmaktadır. Hicri 635, 636, 639 ve 640 tarihli bu sikkeler için ayrıca bk. Lane-Poole, 1889: 288-289.

¹³⁸⁸ Baykara, 1985: 117.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde altın ve gümüş paralar yanında bakır fûlsler de darp edilmiştir. Nitekim o devrin önemli merkezlerinden Ankara’da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına darp edilen bazı örnekler günümüze ulaşmıştır. Bunların iki örneği İstanbul Arkeoloji Müzesi Koleksiyonu’nda bulunan 21 mm çapındaki fûlslerdir. Bu fûlslerin bir yüzlerinde “*La ilahe illallah Muhammeden Resullullah ... selâsîn ve sittemie*” öteki yüzlerinde ise “*Duribe bi-Ankara es-Sultân el-Azam Keyhüsrev bin Keykubâd*” yazılıdır¹³⁸⁹.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Türkiye Selçukluları’na tâbi güçlerin sayısı en yüksek rakama ulaşmış Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum ve Mardin Artuklu Hâkimi el-Melikü’l-Mansûr Artuk Arslan’a ek olarak Halep Eyyûbî Hâkimi el-Melikü’n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf, Şam Eyyûbî Hâkimi el-Melikü’s-Sâlih İmâdeddîn İsmail, Humus Eyyûbî Hâkimi el-Melikü’l-Mansûr Nâsireddîn İbrahim ve Musul Hâkimi Bedreddîn Lülü Selçuklulara tâbi olarak onlar adına müşterek sikke darp ettirmişlerdir. Halep Eyyûbî hâkiminin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Halep’te darp ettirdiği dirhemlerin h. 636 (1238-1239), 637 (1239-1240), 638 (1240-1241), 639 (1241-1242) ve 640 (1242-1243) tarihlilerine sikke koleksiyonlarında tesadûf edilmektedir. Bu sikkelerin bir yüzünde “*El-Melikü’n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf İbn el-Melikü’l-Azîz Muhammed Duribe bi-Haleb*” ve hicri darp yılları, diğer yüzlerinde ise “*Ebu Cafer el-İmam Mustansır-Billah es-Sultânü’l-Azam Keyhüsrev lâ ilahe illallah Muhammeden Resullullah*” yazılıdır¹³⁹⁰. Şam Eyyûbî Hâkimi el-Melikü’s-Sâlih İmâdeddîn İsmail’in darp ettirdiği dinarların ise h. 638 (1240-1241), 639 (1241-1242), 640 (1242-1243) ve 641 (1243-1244) tarihlileri kayda geçmiştir. Bu dinarların bir yüzünde “*el-Melikü’s-Sâlih İmâdü’d-dünyâ ve ’d-dîn İsmail b. Ebi Bekr Bismillah duribe bi-Dımaşk*” ve darp tarihleri, öteki yüzünde ise dönemin Abbâsî halifesinin ismi ve “*es-Sultânü’l-Azam Keyhüsrev lâ ilahe illallah vahdehu la şerike leh Muhammeden Resullullah*” yazılıdır¹³⁹¹.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in devrinde Türkiye Selçukluları’nın en dikkat çekici dinar ve dirhemleri darp edilmiştir. Bu devirde sikkelerin ölçü ve değerlerine oldukça özen gösterilmiştir. Altın dinarlar eski usullerle basılsa da özellikle gümüş dirhemlerin şeklinde büyük değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler toplamda altıyı geçse de en belirgin yenilik Şîr u Hurşîd (Güneş ile Aslan) figürüdür. Yüzyıllar boyunca kullanılmayan bu figür Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında tekrar göz önüne getirilmiştir¹³⁹². Michael Broome’a göre

¹³⁸⁹ Tevhid, 1340: 99.

¹³⁹⁰ Younis, 2014: 703-714.

¹³⁹¹ Younis, 2014: 707-714.

¹³⁹² Galib, 1309: 52.

şîr u hurşîdli sikkelerin pek çok çeşidi bulunmaktadır ve bu çeşit sikkeler h. 638 ile h. 641 yılları arasında darp edilmişlerdir. Hicri 642 yılı ile birlikte ise şîr u hurşîdli sikkelerin darbı bırakılmış, bunların yerine dini ibare ve motiflerle bezenmiş sikkeler darp edilmeye başlanmıştır¹³⁹³. Sultanın şîr u hurşîd figürlü gümüş sikkelerinin Sivas'ta darp edilen h. 638, 639, 640 ve 641 tarihli¹³⁹⁴ ve yine aynı yıllarda Konya'da darp edilen örnekleri de ele geçmiştir¹³⁹⁵. Sadi Kucur'a göre şîr u hurşîdli sikkelerin darbı 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra bırakılmış bunun yerine besmele, kelime-i tevhîd ve salat konulmuştur. Ayrıca sultan “Zillullah fî'l-Âlem” olarak anılmaya başlanmıştır¹³⁹⁶. İsmail Galib'e göre ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in şîr u hurşîdli sikkeleri ana hatlarıyla dört tiptir. Bunların iki tipi Sivas'ta diğer ikisi Konya'da darp edilmiştir. Bu sikkelerde resim ve şekil farklılıkları görülmektedir. Örneğin güneş ile aslan figürlerinin üzerine konan yıldızların şekil ve sayıları, güneş kursunun parlaklığını sembolize eden haleler, aslan motifinin boynundaki ve sırtındaki şekiller birbirinden farklıdır¹³⁹⁷.

Sultanın bu figürü sikkelerinde kullanmasının nedeni hakkında bazı araştırmacılar tarafından yorumlar yapılmaktadır. Bunlardan birisine göre sultanın sikkelerindeki aslan figürü kendisinin yırtıcı hayvan beslemek şeklindeki sıradışı zevkinin bir yansımasıydı¹³⁹⁸. Şîr u hurşîdli sikkeleri ele alan bazı kaynaklara göre ise sultanın sikkelerinde bulunan güneş eşi Gürcü Hatun'u, aslan ise kendisini sembolize ediyordu¹³⁹⁹. Ancak şîr u hurşîd figürü gibi

¹³⁹³ Broome, 2011: 141.

¹³⁹⁴ Galib, 1309: 44-46.

¹³⁹⁵ Galib, 1309: 47-49.

¹³⁹⁶ Kucur, 2018: 105. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Köseadağ Savaşı'ndan sonra darp edilen şîr u hurşîdsiz ve h. 642 (1244-1245) tarihli dirhemlerinin bir yüzünde “Bismillahirrahmanirrahim la ilahe illallah Muhammeden Resullullah el-İmâm el-Musta'sım-Billah Emîrû'l-Müminîn fî sene isna ve erbain ve sittemie” diğer yüzünde ise “Duribe haze'l-dirhem bi-Mahrûse-i Konya es-Sultân el-Azam Zillullah fî'l-Âlem Gıyâse'd-dünyâ ve'd-dîn Keyhüsrev bin Keykubâd Kasîmu Emîrû'l-Müminîn” yazılıdır (Galib, 1309: 50). Aynı tarihte Sivas'ta darp edilen bazı dirhemlerinde de Konya'da darp edilenlerle aynı unvan ve bilgiler bulunmaktadır. Bk. Tevhid, 1321: 204-205.

¹³⁹⁷ Galib, 1309: 53-54.

¹³⁹⁸ Kütük, 2018b: 307. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in, Alevî-Şîî zümrelerce Hz. Ali'nin “Allah'ın Aslanı” olarak anılmasına atfen sikkelerinde aslan figürü kullandığı, bu şekilde de Babaîlerle bağlantılı olan zümrelere mesaj vermek istemesinin muhtemel olduğu yönündeki görüş için bk. Turan, 2017: 459.

¹³⁹⁹ Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 447; Kesik, 2000: 255; Ahmed b. Mahmûd *selçuknâme* II, 155. Bu konuda ayrıca bk. Butak, 1950: 129-136; Leiser, 1998: 96-101; Parlar, 2001: 124. İsmail Galib'e göre şîr u hurşîd figürü eski İran hükümdarlarının en eski sikkelerinde görülen ve İran Dünyası'nda hala bayrak ve nişanlarda kullanılan eski bir semboldür. Eski İran hükümdarlarından Keyyâniyân hanedanının hükümdarı Keyhüsrev, nam-ı diğeri

tarihsel arka planı olan bir kavramın Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından kendisini ve eşini tasvir eden romantik bir tasvire indirgendiğini düşünmek çok da mantıklı değildir. Sultan tarafından bu kadim figürün kullanılmasının daha önemli bir sebebi olmalıdır. Nitekim Farsça Şîr u Hurşîd (شیر و خورشید - Güneş ve Aslan) figürü İran'ın kadim iktidar alametlerinden birisidir. Bu figürün kullanımı Pers İmparatorluğu zamanına kadar götürülmektedir. Zira MÖ IV. yüzyıla ait bir Pers mühründe Ahaimenid Hanedanı'na mensup bir hükümdar aslanın üzerinde bir güneş şeklinde tasvir edilen Tanrıça İştâr-Nana'ya taparken resmedilmiştir¹⁴⁰⁰. Bu mühür şîr u hurşîd figürünün antik kökeni hakkında önemli bir delildir¹⁴⁰¹. Bu figür üzerine değerlendirme yapan Fuad Köprülü'ye göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in sikkelerinde görülen ve İran'ın milli sembollerinden olan şîr u hurşîd figürünü eşi Gürcü Hatun'a duyduğu aşkın bir yansıması olarak kabul eden kaynakların rivayetleri bir efsaneden ibarettir. Ona göre sultanın bu uygulamayla eski bir geleneği takip ettiğini veya bu figürleri astrolojik anlamlarından ötürü kullandığını düşünmek daha mantıklıdır¹⁴⁰². Şîr u hurşîd figürü İran'ın kadim iktidar alametlerinden birisi olduğu gibi aynı zamanda astrolojik manası olan bir figür bütünüdür. Zira İslâm Sanatı'nda Aslan Burcu ile Güneş'i bir arada resmetmek gibi astrolojik bir ifade tarzı bulunmaktadır. Bu tarz Selçuklular gibi pek çok Ortaçağ devletinde kullanılmıştır. Aslan üzerine veya önüne yerleştirilmiş güneş şeklindeki burç-gezegen ilişkisi tasvirlerine dair Anadolu'daki erken örnekler 1164 tarihli Dicle Nehri üzerindeki Ceziret İbn Ömer Köprüsü'nde ve 1203 tarihli Meyyâfârikîn Kalesi burçlarında rastlanmaktadır¹⁴⁰³. Ayrıca 1147 yılında tamamlanan Malabadi Köprüsü üzerinde de yine bu şîr u hurşîd figürüne tesadüf edilmektedir¹⁴⁰⁴.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında darp edilen şîr u hurşîdli sikkeler pek çok farklı tipte darp ettirilmiştir. Bunların birinci tipi güneşin altında bulunan tek bir aslandan oluşan tiptir. Kaynakların ve araştırmacıların Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve eşi Gürcü Hatun'un tasviri olduğunu düşündükleri sikke bu tiptekilerdir. Ancak sultanın sikkelerinde kullanılan şîr u hurşîd figürünün romantik bir tasvirden ziyade bir iktidar ve güç alameti olduğunu gösteren başka bir şîr u hurşîdli sikke tipi mevcuttur. Bu tip sikkelerde ortada güneş,

Hüsrev-i Perviz ile hanımı Şirin için oluşturulan ve onlara ithaf edilen bir semboldür. Burada Hüsrev kahramanlığına ve cesaretine nisbetle Aslan, hanımı Şirin ise güzelliğine binaen Güneş olarak tasvir edilmiştir (Galib, 1309: 53).

¹⁴⁰⁰ Grenet, 2008: 33.

¹⁴⁰¹ Eser, 2006: 243.

¹⁴⁰² Köprülü, 1978: 607.

¹⁴⁰³ Uykur, 2017: 267-268.

¹⁴⁰⁴ Turan, 2017: 448.

güneşin sağında ve solunda ise iki adet aslan bulunmaktadır. Oldukça nadir olan bu tipte Konya’da h. 638 (1240-1241) tarihinde darp edilen altın dinarlar mevcuttur (Resim 31). Ayrıca aynı tip sikkenin Sivas’ta darp edilen h. 640 (1242-1243) tarihli ve 2,74 gram ağırlığındaki gümüş dirhem türü de mevcuttur. Bu sikkenin ön yüzünde “*el-İmam Musta’sım-Billah Emîrû’l-Müminin*” ve arka yüzünde “*Duribe haza bi-Sivas fi sene erbain ve sittemie*” yazılıdır¹⁴⁰⁵ (Resim 32). Bu sikkedeki çift aslanın Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in kendisini değil de doğu ve batı hâkimiyetini temsil ettiği açıktır¹⁴⁰⁶. Erdal Eser’e göre ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in sikkelerindeki şîr u hurşîd figürlerinin güç işareti olarak o devirde gerçekleşen fetih ve başarılarla işaret ediyor olması ihtimal dâhilindedir. Nitekim bu figürün pek çok anlamı olmakla birlikte daha çok güç, hâkimiyet ve zafer işareti olarak kullanıldığı düşünülmektedir¹⁴⁰⁷.

Şîr u hurşîd figürü Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dışında başka hükümdarlar tarafından da sikkelerde ve mimari eserler üzerinde kullanılmıştır. Bunlar arasında kendisinin ardıllarından Sultan II. Gıyâseddîn Mes’ûd ve III. Alâeddîn Keykubâd da bulunmaktadır (Resim 33 ve 34). Öte yandan Mardin Artuklu Hâkimi Şemseddîn Sâlih’in iki aslan ve güneş figürü taşıyan fûlsleri bulunmaktadır¹⁴⁰⁸. İlhanlı hükümdarları Olcaytu ve Ebu Said Bahadır Han’ın sikkelerinde de şîr u hurşîd figürüne rastlanmaktadır. Bu figürler İran’da Safevi Devleti ve Kaçar Hanedanı devrinde de sikkelerde, bayraklarda ve mimari eserler üzerinde kullanılmıştır¹⁴⁰⁹ (Resim 35). Dolayısıyla Antikçağ’dan günümüze kadar Ortadoğu’da çeşitli yer ve zamanlarda kullanılan şîr u hurşîd figürünün II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından kendisinin eşine olan aşkını tasvir etmek için kullanıldığı düşünmek yerine, tarihsel bütünlük içerisinde astrolojik anlamları da olan bir iktidar ve güç alameti olarak kullanıldığını düşünmek daha mantıklıdır.

7.1.1.12. Başkent

Türkiye Selçukluları’nın ilk başkenti Doğu Roma sınırlarında olan İznik şehriydi. Ancak I. Haçlı Seferi’nin etkisiyle İznik kaybedilmiş ve Sultan I. Kılıç Arslan zamanında Başkent Konya’ya taşınmıştır. Hatta Konya’nın Türkiye Selçukluları’na uzun süre başkentlik yapmış olmasının da etkisiyle Türkiye Selçuklu sultanları Batı kaynakları tarafından *Konya*

¹⁴⁰⁵ Aydın, 1994: 38-39; İzmirlier, 2009: 198-199; Broome, 2011: 166.

¹⁴⁰⁶ Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in çift aslanlı sikkelerinden hareketle bu tasvirin kendisini ve eşini sembolize ediyor olma ihtimalinin zayıf olduğu yönündeki görüş için ayrıca bk. Turan, 2017: 461.

¹⁴⁰⁷ Turan, 2017: 462.

¹⁴⁰⁸ Parlar, 2001: 124; Uykur, 2017: 156.

¹⁴⁰⁹ Köprülü, 1978: 607-608.

Sultanı olarak anılmışlardır¹⁴¹⁰. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında da başkent, Dârü'l-Mülk unvanına sahip olan Konya şehriydi¹⁴¹¹. Konya şehri ile birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in selefi I. Alâeddîn Keykubâd'ın âdetini sürdürerek kış mevsimini geçirdiği merkezler bulunmaktaydı. Bunlardan birisi Antalya'ydı ve İbn Bîbî bu şehrin II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında kışlık merkez olduğunu açıkça belirterek bir yerde Farsça olarak Zemistângâh-ı Antâliyye (زمستان کاه انطاليه)¹⁴¹², diğer bir yerde de Türkçe ibareyle Kışlak-ı Antâliyye (قشلاق انطاليه)¹⁴¹³ olarak kaydetmektedir. Kendisinin kışlık merkez olarak kullandığı diğer bir merkez de Alâiyye'ydi (علائيه) ve kendisi burada vefat etmişti¹⁴¹⁴. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Türkiye Selçukluları'nın başkent Konya ve kışlık merkezler olan Antalya ve Alâiyye'den sonra diğer önemli bir merkezi Kayseri'dir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, çok sevdiği eşi Gürcü Hatun ile olan görkemli düğününü Kayseri'de gerçekleştirmiştir¹⁴¹⁵. Diğer bir eşi olan Eyyûbîlerden Gaziye Hatun ile nikâhını ve düğününü de Kayseri şehrinde icra etmiştir¹⁴¹⁶.

Türkiye Selçuklu topraklarının merkezinde bulunan ve gerek Doğu gerekse de Güney yönünden gelen yollar üzerinde bulunan Kayseri, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında Doğu yönünde gerçekleşen tüm seferlerde merkez olarak kullanılmıştır. Bu şekilde askeri merkez özelliği kazanan Dârü'l-Feth unvanlı Kayseri'nin bu durumu Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından da sürdürülmüştür. Kendisi Doğu'da gerçekleştirdiği fetihleri tamamlamak üzere düzenlediği Meyyâfârikîn seferi sırasında tüm kuvvetlerin Kayseri'de toplanmasını emretmiş ve kuvvetleri buradan sevk etmiştir¹⁴¹⁷. Türkiye Selçukluları'nın Kayseri'ye yüklediği önemin bariz bir etkisi olarak *İskenderiye Patrikleri Tarihi*'nde Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın vefat ettiği ve yerine oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in geçtiği sıralarda Kayseri Selçukluların başkenti olarak kaydedilmiştir¹⁴¹⁸. Türkiye Selçuklu

¹⁴¹⁰ Kesik, 2003a: 119; Kaya, 2006: 171. İznik ve Konya şehirlerinin Türkiye Selçukluları'na başkentlik yapması konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Hacıgökmen, 2019.

¹⁴¹¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 478, 536; İbn Bîbî (trc.) II, 32, 79.

¹⁴¹² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 510; İbn Bîbî (trc.) II, 58. Ayrıca bk. Yazıcızâde *tevârih* 544.

¹⁴¹³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 470; İbn Bîbî (trc.) II, 24-25. Ayrıca bk. Yazıcızâde *tevârih* 513.

¹⁴¹⁴ Simbat *vekayinâme* 87.

¹⁴¹⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 483-485; İbn Bîbî (trc.) II, 36-38.

¹⁴¹⁶ İbnü'l-Adîm *zübde'tü'l-haleb* 496; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 185; El-Makrîzî *es-sülûk* I, 386; El-Ömerî *mesâlikü'l-ıbsâr* XXVII, 201-202; Râgıb et-Tabbâh *el-ilâmü'n-nübelâ* II, 209; Turan, 1971: 406; Üremiş, 2005: 300; Takkuş, 2008: 362; Aktaş, 2015a: 251-252; Aktaş, 2015b: 257; Özbek, 2018: 179; Kılıç, 2019b: 76-77.

¹⁴¹⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 505; İbn Bîbî (trc.) II, 54-55.

¹⁴¹⁸ Kirilîsü's-Sâlis *tarih-i batârike* IV/2, 76.

sultanlarının ülkelerinin pek çok merkezinde vakit geçirdikleri bilinmekle birlikte, başkent Konya, kışlık merkezler Antalya ile Alanya ve askeri merkez olan Kayseri'nin daha ön planda olduğu görülmektedir.

7.1.1.13. Çadır

Hükümdarlık alametlerinden birisi olan çadır veya otağa karşılık olarak, Arapça ve Farsça kaynaklarda hayme, hıyâm, hıyem, muhayyem, nevbetî, suradık, hargâh ve serâperde gibi pek çok farklı isim kullanılmaktadır. Ayrıca kimi zaman bargâh ve dehliz terimleri de çadır ve otağ ile eş anlamlı olarak kaydedilmektedirler¹⁴¹⁹. Türkiye Selçukluları'nın en önemli kaynağı olan İbn Bîbî'de çadır veya otağa karşılık olarak serâperde teriminin kullanıldığı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarından nakledilen bir olay vasıtasıyla öğrenilmektedir. Buna göre sultan, Köseadağ'da Moğollara mağlup olduktan sonra ordugâhtaki otağına (serâperde) dönmüş sonrasında da bölgeyi terk ederek Tokat'a yönelmiştir¹⁴²⁰. Kendisinin Köseadağ'daki ordugâhında bıraktığı otağından Ermeni kaynağı Aknerli Grigor da bahsetmektedir. Ona göre sultanın ordugâhında bıraktığı güzel renkli büyük çadırı da Moğollar tarafından ganimet olarak alınmıştı¹⁴²¹. Bir iktidar alameti olarak çadırın Türkiye Selçukluları nezdindeki önemini ortaya koyan bir rivayete de Haçlı kaynağı Jean De Joinville'de rastlanmaktadır. Ona göre oldukça zengin olan Konya Sultanı (Selçuklu Sultanı) Kilikya Ermeni hâkimine kendisine tâbi olmasının bir işareti olarak 500 livre değerinde büyük bir çadır hediye etmişti. Tâbilik kuralları gereği Kilikya Ermeni hâkimi, Selçuklu sultanının kendisine verdiği bu çadırı korumak ve temiz tutmakla mükellefi. Bununla birlikte Kilikya Ermeni hâkimi bu çadırı Fransa Kralı'na armağan etmiştir¹⁴²². Her ne kadar Jean De Joinville bu bilgiyi Sultan II. İzzeddîn Keykâvus devrine denk düşen olaylar arasında zikretse de kendisinin bahsettiği Konya Sultanı kuvvetle muhtemel Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'dir. Zira Sultan II. İzzeddîn Keykâvus zamanında Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'un Türkiye Selçukluları'na tâbi olma durumu mümkün değildir. O tarihlerde Türkiye Selçukluları da Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum da Moğollara tabi bir durumdaydı.

7.1.1.14. Menşûr

Türkiye Selçukluları devrinde görülen hükümdara ait alametlerinden birisi de menşûrdur. Menşûr hükümdarın görev tayini, muafiyet veya ıktâ tevcihi benzeri emirlerini ve ihsanlarını bildiren resmi belgenin adıdır. Sözlüklerde yaymak, dağıtmak ve diriltmek gibi

¹⁴¹⁹ Merçil, 2007: 205.

¹⁴²⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 526; İbn Bîbî (trc.) II, 71.

¹⁴²¹ Aknerli Grigor 35.

¹⁴²² Jean De Joinville 83-84.

anlamları olan neşr kelimesinden türetilmiştir. Bu belgeler hükümdarın kararlarının herkese duyurulması ve yayılması maksadıyla hazırlandıkları için menşûr olarak adlandırılmışlardır¹⁴²³. Türkiye Selçukluları'nda menşûrun veya diğer resmi belgelerin şekli hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Ancak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Konstantinopolis Latin Kralı II. Baudouin'e gönderdiği cevâbî mektuptan anlaşıldığı kadarıyla kendisinin dergâhından çıkan resmi belgeler altın işlemeli ve mühürlüydü¹⁴²⁴.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında birkaç olay vesilesiyle sultan tarafından gönderilen menşûrlar kayda geçmektedir. Âmid ve çevresinin ele geçirilmesinden sonra Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle bölgenin Selçuklu hâkimiyetine girmesinde emeği geçen tüm emîrlere hil'atlar, ödüller, fermanlar ve menşûrlar gönderilmiştir. Ayrıca Selçuklu hâkimiyetine girmeyi kabul eden bölgesel hâkimlerin mülk menşûrları da yenilenmiştir¹⁴²⁵. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında 1243 Köseadağ Savaşı öncesinde Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'ye kendisinin gönlünü kazanarak askeri destek almak maksadıyla Ahlat ve çevresinin mülk menşûrunun verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu konuda tuğralı bir ferman yani menşûr hazırlanarak Emîr Şemseddîn İsfahânî tarafından el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'ye teslim edilmiştir¹⁴²⁶. Köseadağ Savaşı'ndan sonraki süreçte ise Eyyûbî topraklarından dönen Emîr Şemseddîn İsfahânî, sultan tarafından Emîr Mühezzibeddîn Ali yerine vezirliğe atanmış, hazırlanan tuğralı menşûr Obruk Menzili'nde kendisinin eline ulaşmıştır¹⁴²⁷. Emîr Şemseddîn İsfahânî sonraki süreçte sultan tarafından vezirliğe ek olarak Kırşehir ıktâ emîrliği ve sübaşılığı menşûruyla da ödüllendirilmiştir¹⁴²⁸.

7.1.1.15. Ok ve Yay

Ok ve yay tarih öncesi dönemlerden itibaren savaş ve av aleti olarak kullanılan, Eski Mezopotamya ve Anadolu'da gücün sembolü olan bir silahtır¹⁴²⁹. Ok ve yayın Türkler'de iktidar alameti olarak kullanımı da oldukça eski tarihlere uzanan köklü bir gelenektir. Nitekim

¹⁴²³ Özaydın, 2004: 148.

¹⁴²⁴ *Historiae Francorum* V, 425.

¹⁴²⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 497; İbn Bîbî (trc.) II, 48.

¹⁴²⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 518-520; İbn Bîbî (trc.) II, 65-66; Sıbt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 375; Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVI, 48; İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 306; En-Nüveyrî *nihâyetü'l-ereb* XXIX, 195; İbn Dokmak *nüzhetü'l-enâm* 148.

¹⁴²⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 538; İbn Bîbî (trc.) II, 81.

¹⁴²⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 543; İbn Bîbî (trc.) II, 84.

¹⁴²⁹ Bozkurt, 2007: 333. Selçuklularda ok ve yayın savaş aleti olarak kullanımı ve teknik özellikleri için ayrıca bk. Koca, 2005: 157-158; Göksu, 2010: 300-318; Kesik, 2017a: 72-82; Duman, 2020: 57-92.

Türklerin efsanevi hükümdarı Oğuz Han'ın altın uçlu ok ve yayı bulunmaktaydı¹⁴³⁰. Oğuzlarda hükümdarlık sembollerinden olan ok ve yay bir arada devlet ve istiklâli simgelemektedirler. Selçuklularda ise yay hâkimiyet ve ok tâbiyet işareti olarak kullanılmaktadır¹⁴³¹. Ok, eski Türklerde de bir tâbiyet ve davet sembolü olarak kullanılıyordu ve bu özellik İslâmiyetle birlikte de sürdürülmeye devam etmişti. Ok ve yayın Türklerde bir tâbiyet ve davet sembolü olarak kullanılması geleneği Moğollarda da mevcuttur¹⁴³². Nitekim Altınorda Hükümdarı Batu Han'ın, kendisine tâbiyet bildiren Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e gönderdiği iktidar alametleri arasında kılıç, mızrak, kaftan, murassa külah ve yarlıg ile birlikte ok ve yay (kiş u kurban) da bulunmaktaydı¹⁴³³.

7.1.1.16. Mühür/Yüzük

Bir iktidar alameti olan yüzüğün Arapça'daki karşılığı hatemdir. Farsça'da ise yüzük için engüşter, mühür yüzük için de ayrıca nigîn kelimeleri kullanılmaktadır¹⁴³⁴. Doğu toplumlarında imza yerine mührün kullanılması oldukça eski bir gelenektir. Mektup ve alışveriş işlerinde mührün kullanılması da oldukça yaygındı. Dolayısıyla parmakta takılı olan yüzük yaygın bir şekilde kullanılan mührün kullanıma hazır halde her zaman el altında bulunması anlamına geliyordu. Mührün hükümdarlar tarafından kullanılması da resmi işlemlerde çok sayıda belgeye imza atması gereken devlet görevlilerinin işlerini kolaylaştırmak ve işlemleri hızlandırmak bakımından önemlidir¹⁴³⁵. Nitekim Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Konstantinopolis Latin Kralı II. Baudouin'e gönderdiği mektup altın işlemeli ve mühürlüydü¹⁴³⁶.

Selçuklu sultanları hükümdarlık alametlerinden birisi olarak mühür yüzüklerini parmaklarında taşırlardı. Bazı durumlarda sultanlar belirli emirlerinin tatbik edilebilmesi için mühür-yüzüklerini ilgili görevliye geçici olarak vermekteydiler¹⁴³⁷. Sultan yüzüğü, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde iki defa ölüm cezasının icrası vesilesiyle kayda geçmektedir. Bu olayları kaydeden İbn Bîbî'den anlaşıldığı kadarıyla sultanın yüzüğü engüşterî (انكشتری) olarak adlandırılıyordu. Sultan veya yetkisini devrettiği kişi bu yüzük vasıtasıyla kişinin katil emrini verip icra ettirebilmekteydi. Bu minval üzere sultandan Ankara'da bulunan Tâceddîn

¹⁴³⁰ Merçil, 2007: 193.

¹⁴³¹ Kesik, 2021a: 39.

¹⁴³² Turan, 1945: 309-311.

¹⁴³³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 542; İbn Bîbî (trc.) II, 84; İbn Bîbî (muhtasar) 226; Yazıcızâde *tevârih* 570.

¹⁴³⁴ Küçüktaşçı, 2013a: 55; Çaycı, 2019: 231.

¹⁴³⁵ Çaycı, 2019: 231.

¹⁴³⁶ *Historiae Francorum* V, 425.

¹⁴³⁷ Kesik, 2021a: 39.

Pervâne'nin mallarının müsâderesi ve katledilmesi için yetki alan Emîr Sâdeddîn Köpek, tüm bunları Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yüzüğünü Ankara'daki yetkililere göstererek gerçekleştirmişti¹⁴³⁸. Aynı şekilde Sâdeddîn Köpek, Selçuklu devlet erkânından Emîr Şemseddîn Altunaba'yı da herkesin içerisinde sert bir şekilde divândan çıkararak katlettirmiş, parmağında sultanın yüzüğü olduğu için hiç kimse bu harekete itiraz edememiştir¹⁴³⁹.

Türkiye Selçuklu sultanları tarafından kullanılan mühürlerden bazıları günümüze ulaşmıştır. Bunlardan birtanesi türünün tek örneği olan ve Avukat Bahadır Kalaycı Koleksiyonu'nda 169 Envanter numarası ile kayıtlı bulunan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ait kurşun mühürdür. 14,30 gram ağırlığındaki ve 20-25 mm çapındaki bu kurşun mührün darp tarihi belli değildir. Ancak dört satırlık metninden anlaşıldığı kadarıyla Konya'da darp edilmiştir. Mührün bir yüzünde Selçukluların en yaygın iktidar alametlerinden birisi olan çift başlı kartal figürü bulunmaktadır. Diğer yüzünde ise Arapça olarak:

1- ضرب بقونيه فى سنة...

2- السلطان الاعظم

3- غياث الدنيا و الدين

4- كيخسرو بن كيقباد

“*Duribe bi-Konya fi sene ... Es-Sultânü'l-'Azam Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn Keyhüsrev bin Keykubâd* (Büyük Sultan, Din'in ve Dünya'nın Ulusu, Keykubâd'ın oğlu Keyhüsrev [zamanında] Konya'da ... yılında darp edildi)” yazılıdır¹⁴⁴⁰ (Resim 36). Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ait bir kurşun mühür daha ele geçmiştir. Söz konusu kurşun mühür 17,88 gr ağırlığında ve 28 mm çapındadır. Kamil Eron Koleksiyonu'nda 444 Envanter numarası ile kayıtlıdır. Mührün bir yüzünde sağdan sola doğru hareket eden bir at figürü, diğer yüzünde ise Arapça olarak:

1- السلطان

2- الاعظم

3- كيخسرو

4- بن كيقباد

“*Es-Sultânü'l-'Azam Keyhüsrev bin Keykubâd* (Büyük Sultan, Keykubâd'ın oğlu Keyhüsrev)” yazmaktadır (Resim 37).

¹⁴³⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 473-474; İbn Bîbî (trc.) II, 28; İbn Bîbî (muhtasar) 193; Merçil, 2007: 202.

¹⁴³⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 470-471; İbn Bîbî (trc.) II, 25-26; İbn Bîbî (muhtasar) 191-192; Yazıcızâde *tevârih* 513-514; Merçil, 2007: 202; Çaycı, 2019: 233.

¹⁴⁴⁰ Kalaycı ve Akçaşar, 2019: 17-18.

7.1.1.17. Mendil

Bir iktidar alameti olan mendilin, Divân-ı Lügâtü't-Türk'teki karşılığı ulatu ve suwluk'tur. Mendilin kelime anlamı ise burnu temizlemek için kullanılan bez parçasıdır¹⁴⁴¹. Türkiye Selçuklu sultanlarının da kullandığı mendilin birkaç farklı anlamı olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus vefat ettiğinde devletin emîrleri Minşar Kalesi'nde tutuklu bulunan kardeşi Melik Alâeddîn Keykubâd'ı ağabeyinin ölümüne inandırmak için onun mendilini ve yüzüğünü getirmişlerdi¹⁴⁴². Bu uygulamadan sultanın mendilinin farklı anlamlara gelen özel bir mendil olduğu anlaşılmaktadır. Sultanın mendili Türkiye Selçukluları'nda iktidar alameti olmanın yanında aynı zamanda destarce-i aman olarak da biliniyordu. Sultanın hüküm verildikten sonra gönderdiği mendil infazın durdurulması, suçlunun affedilmesi ve icra edilen emrin iptali gibi anlamlara geliyordu¹⁴⁴³.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd kendi iktidarını tehdit eden bazı Selçuklu emîrlerini siyaseten katlettirdiği vakit öldürülen emîrlerin maiyetlerinin de cezalandırılarak mallarının müsâderesi gündeme gelmiştir. Sultan hükmü icra etmesi için Emîr Hokkabaz Oğlu'na yüzüğünü vermiş, ancak hüküm icra edilirken Emîr Komnenos sultanı bu karardan vazgeçirmiştir. Sultanın kendisine verdiği aman mendili ile de hükmün icrası durdurulmuş yüzük Emîr Hokkabaz Oğlu'nun elinden alınmıştır¹⁴⁴⁴. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında ise iktidar alameti olan mendil bir olay vesilesiyle zikredilmektedir. İbn Bîbî'den öğrenilen bu bilgiye göre Köseadağ Savaşı'nda Moğollar karşısında uğradığı yenilgi sonrasında sultan mendilini (دستارجه) yüzüne koyarak ağlamıştı¹⁴⁴⁵.

7.1.1.18. Çizme

Türkiye Selçukluları'nda iktidar alametlerinden birisi de sultanlara özgü olan çizmeydi. Bu çizme bilindiği kadarıyla kırmızı renkliydi. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddîn Keyhüsrev tahtını ağabeyine kaptırıp Konstantinopolis'e sürgün hayatı yaşamaya gittiğinde tıpkı tahttaki bir hükümdar gibi kırmızı çizmeler giymeye devam etmiştir¹⁴⁴⁶. Kendisi 1211 yılında Alaşehir Meydan Muharebesi'nde şehit düştüğünde de cesedi ayağındaki çizmesinden

¹⁴⁴¹ Çaycı, 2019: 255.

¹⁴⁴² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 206; İbn Bîbî (trc.) I, 224; Çaycı, 2019: 256.

¹⁴⁴³ Uzunçarşılı, 1988: 75.

¹⁴⁴⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 273-274; İbn Bîbî (trc.) I, 290-291.

¹⁴⁴⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 525; İbn Bîbî (trc.) II, 71.

¹⁴⁴⁶ Kaya, 2006: 167. Doğu Romalı tarihçi Georgios Pacymeres'ten öğrenildiği kadarıyla kırmızı çizme Doğu Roma imparatorları için de iktidar alametiydi. Bu nedenle dönemin Doğu Roma imparatoruna sığınan Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddîn Keykâvus'a kendisine gösterilen saygıdan ötürü imparator gibi kırmızı çizmeler verilmişti (Pacymeres *relations historiques* 36).

tanınmıştı¹⁴⁴⁷. İbn Bîbî de sultanların adetleri gereği kırmızı çizmeler (موزهء سُرخ) giydiklerini, hatta sahte Sultan Cimri'nin de ayağındaki, kırmızı çizmeler nedeniyle tanındığını belirtmektedir¹⁴⁴⁸. Aynı şekilde anlaşıldığı kadarıyla Türkiye Selçuklu sultanlarının çizmelerinden sorumlu olan görevliler mevcuttu ve bunların başında Sermuzedar isimli bir başka görevli bulunmaktaydı¹⁴⁴⁹. Dolayısıyla Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in de kendisinden önceki ve sonraki Selçuklu sultanları gibi kırmızı çizmeler giydiği muhakkaktır.

7.1.1.19. Kılıç

Müslüman-Türk devletlerinde kullanılan iktidar alametlerinden birisi de kılıçtır. Kılıç, Türkçe'nin tüm lehçelerinde genellikle kılıç olarak bilinmektedir. Nadiren kılınç, kilic, kilis ve kiliş şeklinde kayda geçtiği de görülmektedir. Aynı kelimenin Arapçası seyf iken Farsça karşılığı ise şemşîr kelimesidir¹⁴⁵⁰. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde kılıcın ayrıcalıklı bir hediye olarak sultan tarafından bazı kimselere verildiğine dair örnekler bulunmaktadır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarının başında devletin hizmetinden ayrılan Hârezmliler tekrar sultanın hizmetine girmeyi kabul ettiklerinde kendilerine gönderilen birçok hediyenin arasında dikkat çekici bir şekilde altın kınlı kılıçlar bulunmaktaydı¹⁴⁵¹. Ayrıca 1243 Köseadağ mağlubiyeti sonrasında Amasya Kadısı Fahreddîn ile birlikte Baycu Noyan'ın huzuruna giderek Moğollarla barış anlaşması yapan Emîr Mühezzibeddîn Ali'ye de geri dönüşünde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından pek çok hediye ile birlikte kını altından olan bir kılıç verilmiştir¹⁴⁵².

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kendisine bağlananlara ve hizmet edenlere kılıç hediye etme âdeti, Altınorda Hanı Batu tarafından da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e uygulanmıştır. Nitekim Batu Han kendisine elçi göndererek tâbiyet bildiren Sultan II.

¹⁴⁴⁷ Anonim *selçuknâme* 39-40; Kaya, 2006: 167; Merçil, 2007: 233.

¹⁴⁴⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 728; İbn Bîbî (trc.) II, 238; Merçil, 2007: 234. Yazıcızâde de bu hadiseyi: “*anlar anı kızıl edüğinden bildiler ki Sultanlar âdeti kızıl edük geymekdür*” diyerek ifade etmektedir (Yazıcızâde *tevârih* 693).

¹⁴⁴⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 267; İbn Bîbî (trc.) I, 284-285.

¹⁴⁵⁰ Bozkurt, 2002: 405; Göksu, 2010: 318. Bir iktidar alameti olarak kılıcın Selçuklular'daki kullanım örnekleri için ayrıca bk. Merçil, 2007: 236-237; Çaycı, 2019: 229-231; Kesik, 2021a: 38.

¹⁴⁵¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 485-486; İbn Bîbî (trc.) II, 39.

¹⁴⁵² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 539-540; İbn Bîbî (trc.) II, 81-82; İbn Bîbî (muhtasar) 224-225; Yazıcızâde *tevârih* 567-568.

Gıyâseddîn Keyhüsrev'e pek çok iktidar alameti ile birlikte bir de kılıç göndermiştir¹⁴⁵³. Türkiye Selçukluları'nın ilgili dönemine dair pek çok bilgiler içeren Dominiken Keşiş Simon De Saint Quentin'e göre, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ölmeden önce kılıcını Emîr Şemseddîn İsfahânî'ye bırakmıştı ve Şemseddîn İsfahânî o sıralarda sultan adına bütün ülkenin idaresini elinde bulunduruyordu¹⁴⁵⁴. Burada verdiği bilgiden anlaşıldığı kadarıyla Saint Quentin de sultanın kılıcını bir iktidar alameti olarak görmekte ve Şemseddîn İsfahânî'nin sultan adına ülkeyi yönetmesinde sultanın kılıcının etkili olduğunu düşünmektedir. Buraya kadar verilen örnekler de kılıcın bir iktidar alameti olarak ne kadar önemli bir konuma sahip olduğunu gösterir mahiyettedir.

7.1.2. Saray

Eski Farsça kökenli olan saray kelimesi ev, konak ve mesken gibi anlamlar taşımaktadır. Türkçe'de ise bu kelime diğer anlamlarına ek olarak hükümdarın ailesi ve maiyetiyle birlikte yaşadığı, aynı zamanda devlet işlerinin yürütüldüğü yer manasını taşımaktadır. Sarayla eş anlamlı olarak dergâh kelimesi de kullanılmaktadır. Dolayısıyla saray ve dergâh yalnızca devletin merkezinde bulunan bir yer değil, hükümdarın ikamet ettiği her yeri kapsamaktadır. Saraylar, aynı zamanda hükümdarlık alametleri arasındadırlar¹⁴⁵⁵. Türkiye Selçuklu sultanlarının ikamet yerleri olan sarayların Selçuklu topraklarındaki pek çok merkezde bulundukları muhakkaktır. Bunların en meşhurlarından birisi Sultan II. Kılıç Arslan'a atfen Kılıç Arslan Köşkü olarak bilinen Konya Alâeddîn Tepesi'ndeki saraydır¹⁴⁵⁶. Günümüze çok küçük bir parçası ulaşmış olan bu sarayda Türkiye Selçuklu sultanları ikamet etmişlerdir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in de Konya'da bulunduğu zaman bu sarayda yaşamış olması muhakkaktır

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ve halefi II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında hükümdarların sıklıkla ikamet ettikleri saraylar arasında başkent Konya'dakine ek olarak Kayseri, Antalya ve Alanya gibi şehirlerindeki saraylar da bulunmaktaydı. Bu saraylardan Konya ve Kayseri sarayları yazlık, Antalya ve Alanya sarayları ise kışlıktı. Hatta Antalya'daki kışlık saray Alanya'dakine nazaran daha büyük bir öneme sahipti¹⁴⁵⁷. Bununla birlikte Selçuklu sultanlarının ikamet ettikleri diğer bir meşhur saray, Sultan I. Alâeddîn

¹⁴⁵³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 542; İbn Bîbî (trc.) II, 84; İbn Bîbî (muhtasar) 226; Yazıcızâde *tevârih* 570; Merçil, 2007: 237.

¹⁴⁵⁴ Saint Quentin 61.

¹⁴⁵⁵ Merçil, 2011a: 13.

¹⁴⁵⁶ Sarre, 1989; Merçil, 2011a: 35-36.

¹⁴⁵⁷ Flemming, 2018: 25.

Keykubâd tarafından Beyşehir Gölü yakınlarına yaptırılan Kubâdâbâd Sarayı'dır ¹⁴⁵⁸. Günümüze sadece kalıntıları ulaşmış olan bu sarayın da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında kullanılmaya devam edildiği bilinmektedir. Zira İbn Bîbî'den öğrenildiğine göre Emîr Sâdeddîn Köpek, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle Kubâdâbâd Sarayı'nda öldürülmüş ve cesedi burada bir kafese konarak asılmıştı ¹⁴⁵⁹. Babaî ayaklanması yaşandığı sırada da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Kubâdâbâd civarında bulunuyordu ¹⁴⁶⁰. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın sık sık ikamet ettiği Kayseri'deki Keykubâdiyye Sarayı da diğer bir Türkiye Selçuklu sarayıdır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev burada tahta çıktığı gibi iktidarı sırasında burada da ikamet etmiş olmalıdır. Nitekim eşi Gürcü Hatun'u da Kayseri'de karşıladığından ¹⁴⁶¹ Keykubâdiyye Sarayı'nda kalmış olması muhakkaktır. İbn Bîbî'nin kaydettiğine göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanının diğer bir sarayı Ankara'da bulunmaktaydı. Nitekim Sâdeddîn Köpek, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle Tâceddîn Pervâne'yi katletmek üzere Ankara'ya ulaştığında sultan sarayına (سرای پادشاه) gelmişti ¹⁴⁶². Yine İbn Bîbî'den öğrenildiği kadarıyla Kayseri'de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yaptırdığı ve onun ismiyle anılan bir Keyhüsreviyye Köşkü (جوسق کیحسرویّه) bulunmaktaydı ¹⁴⁶³. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında kullanılan diğer bir saray da Antalya ile Alanya arasındaki Aspendos Antik Tiyatrosu içerisinde kurulan saraydır. Türkiye Selçukluları MS II. yüzyıla ait Roma tiyatrosunun sahne kısmını onarıp sultanın ikamet yeri haline getirmişlerdir. Bu mekânın dış kısmı pek çok Selçuklu merkezinde rastlanan beyaz zemin üzerine kırmızı zik zak deseni, iç mekânlar ise diğer Selçuklu saraylarında kullanılanlarla benzer türde çinilerle kaplanmıştır ¹⁴⁶⁴. Buradaki inşa faaliyetinin ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında gerçekleştirildiği düşünülmektedir ¹⁴⁶⁵.

¹⁴⁵⁸ Merçil, 2011a: 38-39. Kubâdâbâd Sarayı Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında kendisinin yaptığı çizim üzerinden o sırada Emîr-i Şikâr ve Mimar olan Emîr Sâdeddîn Köpek'e yaptırılmıştır (İbn Bîbî [tıpkıbasım] 352-364; İbn Bîbî [trc.] I, 632-364). Kubâdâbâd Sarayı ve buluntuları hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Arık, 2000; Redford, 2008: 103-110.

¹⁴⁵⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 480-482; İbn Bîbî (trc.) II, 33-36; İbn Bîbî (muhtasar) 197-199; Kesik, 2008: 393; Koca, 2010b: 91-93; Merçil, 2011a: 39.

¹⁴⁶⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 501-502; İbn Bîbî (trc.) II, 51-52; İbn Bîbî (muhtasar) 209; Merçil, 2011a: 39.

¹⁴⁶¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 483-484; İbn Bîbî (trc.) II, 36-38; İbn Bîbî (muhtasar) 199-200.

¹⁴⁶² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 474; İbn Bîbî (trc.) II, 28; İbn Bîbî (muhtasar) 193; Merçil, 2011a: 39.

¹⁴⁶³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 615; İbn Bîbî (trc.) II, 142; İbn Bîbî (muhtasar) 254.

¹⁴⁶⁴ Redford, 2008: 78.

¹⁴⁶⁵ Duggan, 2007: 497.

Türkiye Selçuklu sarayında sultana ve devlete hizmetle görevli çok sayıda memur bulunmaktaydı. Sultanın ahırından sorumlu memurlar, sarayın giyim ve temizliğinden sorumlu görevliler, mutfak ve kiler erbabı, iğdişler, hazine sorumluları, saray muhafızları şehirlerdeki valiler, tercümanlar, kalem sınıfı görevlileri, harem ve saray müzisyenleri vb. pek çok görevli gulam kökenliydi¹⁴⁶⁶. Bu saray görevlileri kendi içlerinde iş sahalarına göre ayrılmışlardı ve herbirisinin başında Türkiye Selçuklu teşkilatının temel unsurlarından olan emîrler bulunmaktaydı.

7.1.2.1. Hâcib

Türkiye Selçuklu teşkilatının temel unsurlarından birisi hâciplik kurumudur. Hâcib kelimesi, sözlükteki karşılığı araya girmek, engellemek ve gizlemek şeklinde olan hacb mastarından türetilmiş bir ism-i fail'dir. Teşkilat tarihinde bir kişinin bir yere girmesini engelleyen kapı görevlisine verilen ad olan hâcip müessesesi, araştırmacılar tarafından Samânîler zamanına kadar götürülmektedir. Öte yandan bu kurumun eski İran imparatorluklarından Sâsânîlere kadar gittiği de düşünülmektedir. Nitekim Nizamülmülk, eseri siyasetname'de hâcipliğin Sâsânîler döneminde var olduğuna işaret etmektedir. Büyük Selçuklularda bir saray görevlisi olan hâcip, Gaznelilere kıyasla eski önemini yitirmiş bir durumdaydı. Bununla birlikte Selçuklularda sultanın yanısıra vezirinin de hâcibi bulunmaktaydı. Hâciplik, Büyük Selçuklular ile birlikte Türkiye Selçukluları'nda da varlığını sürdürmüştür¹⁴⁶⁷. Selçuklularda hâcipler "*Emîr-i Hâcib*", "*Emîrû'l-Hüccâb*", "*Hâcib-i Kebir*", "*Velîyü'l-Hâcib*" ve "*Hâcib-i Bozorg*" gibi pek çok unvana sahiptiler. Ayrıca maiyetlerinde "*Hâcibü'l-Bâb*", "*Hâcibe*" ve "*Hâcib Kethüdası*" gibi ikincil derecede görevliler de bulunmaktaydı¹⁴⁶⁸. Hâciplerin başlıca görevleri sultan ile emîrler arasında aracılık yapmak, istenmeyen kişileri sultanın huzuruna sokmamak, gerektiği zaman sultanı uyarmak, sultana gerek sarayda gerekse de saray dışında refakat etmek, merasimlerde protokolü düzenlemek ve törenlerde sultana eşlik etmektir. Türkiye Selçukluları'nda hâciplerin protokol ile ilgili görevlerini sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Ancak Türkiye Selçukluları'nda Büyük Selçuklular'dan farklı olarak hâciplerin devlet protokolü ile ilgili görevlerini icra eden "*Perdedâr*", "*Vekil-i Dâr*" ve "*Emîr-i Bâr*" gibi başka görevliler de ortaya çıkmıştır¹⁴⁶⁹.

Türkiye Selçukluları'nda eski geleneklere uyularak hâciplere emîr unvanı da verilmiştir. Hâcipler, Türkiye Selçukluları'nda önemli bir görevli haline gelmişlerdi. Nitekim Hâcib

¹⁴⁶⁶ Vryonis, 2016: 98-99.

¹⁴⁶⁷ Taneri, 1996: 508-509.

¹⁴⁶⁸ Özdemir, 2019: 26-30.

¹⁴⁶⁹ Özdemir, 2019: 40-47.

Zekeriya, Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarı ele geçirerek ikinci kez tahta çıkmasında etkili olmuş ve böylece makamının kudretini göstermiştir¹⁴⁷⁰. Türkiye Selçuklu saray teşkilatının önemli bir parçası olan hâcipliğin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında da bulunduğu muhakkaktır. Ancak bu dönemde görev yapmış herhangi bir hâcibin veya emîr-i hâcib'in ismi kayıtlara geçmemiştir.

7.1.2.2. Emîr-i Cîndâr

Cîndâr, İslâm devletlerinde hükümdar ve sarayını korumakla görevli muhafızlara verilen isimdir ve Farsça silah anlamına gelen cîn ve tutmak manasındaki dâr kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Cîndâr, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Hârezmşahlar, Eyyûbîler ve Memlûkler gibi pek çok Müslüman-Türk devletinde görülen, geniş yetkileri olan bir görevli olarak kayıtlara geçmiştir. Bu görevliye sultana bağlı muhafız olarak Türkiye Selçuklu teşkilatında da tesadüf edilmektedir. Gulam kökenli kişilerden seçilerek devlet hizmetine alınan cîndârlar, sultanın kılıcını da taşımaktaydılar¹⁴⁷¹. Muhafızlık ve sultanın silahlarını taşıma görevine ek olarak cîndârların gözcülük vazifesi de bulunmaktaydı¹⁴⁷². Cîndârların liderine ise Emîr-i Cîndâr denilmekteydi ve bu kişi sultanın huzuruna girip çıkan kişilere nezaret etmekteydi. Sultanın hizmetinde belli bir süre geçiren emîr-i cîndârlar emekliye ayrılarak taşra teşkilatında görev yapmak üzere çeşitli merkezlere gönderilirdi¹⁴⁷³.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e Emîr-i Cîndâr olarak hizmet edenlerden birisi Emîr Sâdeddîn Köpek'in ortadan kaldırılmasında önemli katkısı bulunan ve aynı zamanda Sivas Serleşkeri olan Hüsâmeddîn Karaca'ydı¹⁴⁷⁴. Dönemin diğer bir emîr-i cîndârı da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından h. 634 (1236-1237) tarihinde Halep Eyyûbîlerine elçi olarak gönderildiği bilinen Şerefeddîn isimli emîrdi¹⁴⁷⁵. Bu isimlere ek olarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e cîndâr olarak hizmet ettikleri anlaşılan iki emîr daha vardır. Bunların ilki Malya Ovası'nda Babaî isyancılarının ortadan kaldırılmasında görev alan Emîr Necmeddîn

¹⁴⁷⁰ Taneri, 1996: 509-510. Türklerde haciplik müessesesi için ayrıca bk. Eroğlu, 2002: 182-188. Ebu'l-Fidâ, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in vefatından sonra halefleri arasındaki iktidar mücadelesi sırasında devlet dizginlerini elinde tutan Pervâne (البروانه) lakaplı Muineddîn Süleyman'ın İranlı bir hâcib (الحاجب بالعجمي) olduğunu kaydetmektedir (Ebu'l-Fidâ *tarih* II, 276).

¹⁴⁷¹ Taneri, 1993c: 145; Merçil, 2011a: 99.

¹⁴⁷² Enverî, 1355: 27; Emin, 1357: 109.

¹⁴⁷³ Kesik, 2021a: 97.

¹⁴⁷⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 480-481; İbn Bîbî (trc.) II, 34-35; İbn Bîbî (muhtasar) 197-198; Yazıcızâde *tevârih* 521-522; Merçil, 2011a: 99-100.

¹⁴⁷⁵ İbnü'l-Adîm *zübdetü'l-haleb* 490; İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 130.

Behrâmşâh-ı Cândâr¹⁴⁷⁶, diğeri ise Âmid'in zaptıyla Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından şehrin sübaşılığına atanan Emîr Mübârizeddîn İsa-yı Cândâr'dır¹⁴⁷⁷.

7.1.2.3. İğdişbaşı

İğdiş, Türkiye Selçuklu teşkilatında şehirlerdeki vergileri toplamakla görevli memura verilen isimdir. Sözlükteki anlamını ise beslemek, yetiştirmek ve terbiye etmek manasına gelen Türkçe igitmek fiilinden almıştır. Pek çok anlama gelmekle birlikte şehirlerde yaşayan ve devlet ordularının binek ve yük hayvan ihtiyacını karşılayan kişilere de iğdiş denildiği bilinmektedir. Selçuklular ve Moğollar zamanında İran coğrafyasında da kayıtlara geçen iğdiş kelimesi burada Arapça melez manasına gelen müvellid kelimesinin karşılığı anlamında kullanılmıştır. Bu anlamın bir yansıması olarak XIII. ve XIV. yüzyıllarda Türkiye topraklarından sultanlara ve devlet büyüklerine hizmet için gönderilen atlara da ikdiş adı verilmekteydi. XII. ve XIII. yüzyılda Türkiye Selçuklu topraklarında ise iğdiş vergi memuru anlamında kullanılmaktaydı. Kaynaklarda bu kelime çoğul olarak egâdişe ve iğdişân şeklinde geçmektedir. Devletin görevlisi olan bu iğdişlerin liderine de “İğdişbaşı”, “Emîr-i İğdişân” ve “Emîrü'l-Egâdişe” denilmekteydi. Faruk Sümer'e göre Türkiye Selçukluları'nda şehrin önde gelenlerine de iğdiş ismi verilebiliyordu. Hatta İğdişbaşı'nın şehirlerdeki ticari hayatı düzenlediği de bilinmektedir¹⁴⁷⁸.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında Türkiye Selçuklu topraklarında görev yapan bazı iğdişbaşının ismi bilinmektedir. Bunlardan birisi Babaî ayaklanması sırasında Sivas'ta görev yapan İğdişbaşı Hürremşâh'tır. İsyanı Babaî kuvvetleri Sivas şehrinin civarına saldırdıkları zaman Sivas kuvvetleri toplanarak onlara karşı koymuşlardı. Yaşanan mücadelede şehrin önde gelenleri ile İğdişbaşı Hürremşâh da isyancılar tarafından öldürülmüştü¹⁴⁷⁹. Devrin diğeri bir İğdişbaşı Moğol istilası devrinde Kayseri şehrinde görev yapan Hajuk oğlu lakaplı İğdişbaşı Hüsam'dı (اكديشباشى حسام پسر خازوك). Kendisi Moğollarla anlaşarak şehrin düşmesinde etkili olmuştur¹⁴⁸⁰.

¹⁴⁷⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 502-503; İbn Bîbî (trc.) II, 51-52; İbn Bîbî (muhtasar) 209; Yazıcızâde *tevârih* 538.

¹⁴⁷⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 480-481; İbn Bîbî (trc.) II, 34-35; Merçil, 2011a: 105; Ersan, 2018: 232.

¹⁴⁷⁸ Sümer, 1985: 14-15; Sümer, 2000: 524. Türkiye Selçuklu tarihinde tespit edilmiş bazı emîr-i iğdişânlar bulunmaktadır. Bunlardan birisi Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında inşa edilen h. Muharrem 607 (Haziran-Temmuz 1210) tarihli Konya Dokuzun Han'ın banisi Hâcî İbrahim bin Ebu Bekir'dir (Konyalı, 1964: 1028-1029).

¹⁴⁷⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 501; İbn Bîbî (trc.) II, 50-51; İbn Bîbî (muhtasar) 208; Yazıcızâde *tevârih* 537.

¹⁴⁸⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 528-529; İbn Bîbî (trc.) II, 73-74; İbn Bîbî (muhtasar) 219-220; Yazıcızâde *tevârih* 558-560.

7.1.2.4. Çavuş

Çavuş, Türk devletlerinde birtakım saray hizmetlerine verilen isimdir. Aynı zamanda da askeri bir rütbeye denk olan bir kavramdır. Türk devlet ve saray teşkilatının bir unsuru olan çavuş unvanının kökeni Uygurlara kadar uzanmaktadır ve ilk şekli kayıtlarda çabış olarak geçmektedir. Çavuş isimli görevlilere Selçuklularda da tesadüf edilmektedir ve onlardan Atabegliklere ve Eyyûbîlere intikal etmiştir¹⁴⁸¹. Çavuşlar sultanın meclisinin dışında emrettiği her işi yerine getirmek üzere hazırda beklemekteydiler. Kaynakların tasvirine göre çavuşlar dev yapılı ve sert görevlilerdi. Çeşitli milletlere mensup olan çavuşlar sultanın koruma görevlilerinin arasında da bulunmaktaydılar¹⁴⁸². Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında çavuşların devlet içerisinde görev aldıkları muhakkaktır. Ancak bu devirde kayıtlara geçmiş bir çavuşa veya ismine rastlanmamıştır.

7.1.2.5. Üstâdüddâr

Üstâdüddâr, bazı Müslüman devletlerde hükümdarın ve sarayın mülkiyetindeki emlakın işlemlerinden sorumlu olan devlet görevlisidir. Bu ismin alım memuru, evin sorumlusu ve baş usta gibi anlamlara geldiği bilinmektedir. Hârezmşahlar, Türkiye Selçukluları ve Atabegliklerin saray teşkilatlarında üstâdüddârların görev yaptıkları ve önemli bir konuma sahip oldukları bilinmektedir. Türkiye Selçuklu teşkilatında üstâdüddârlar, sultanın gelirlerini tahsil etme, toparlanan ücretlerin harcanacak yerlere iletilmesi, saray mutfağının ve diğer saray birimlerinin ihtiyaçlarının karşılanması, bu birimlerdeki görevlilerin idaresi ve vakıflara nezaret etme gibi görevleri icra etmekteydiler¹⁴⁸³. Vekil-i Hâs olarak da bilinen üstâdüddârlar tanınmış ve değerli kişiler arasından seçilmekteydiler. Saray mutfağı yanında şaraphane, ahır ve diğer sarayları denetlemek gibi görevleri de bulunmaktaydı. Ayrıca hükümdarın oğulları ve onların beraberindeki kapı halkının işlemleri ile de ilgilenir, her an hazır bir şekilde hükümdarın huzurunda bulunurlardı¹⁴⁸⁴. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında üstâdüddâr görevinde bulunan emîrlerden birisi aynı zamanda sultanın lalası olan Cemâleddîn Ferruh'tu. Kendisi Meyyâfârikîn kuşatması sırasında bu görevi yürütmekteydi¹⁴⁸⁵. Aynı devirde üstâdüddârlık görevinde bulunan diğer bir emîr Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle büyük oğlu Melik İzzeddîn Keykâvus'un atabeyliğine getirilen Mübârizeddîn

¹⁴⁸¹ Köprülü, 1993: 236.

¹⁴⁸² Merçil, 2011a: 177-178.

¹⁴⁸³ Uzunçarşılı, 1988: 80; Ayaz, 2012: 393-394.

¹⁴⁸⁴ Kesik, 2021a: 98.

¹⁴⁸⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 497; İbn Bîbî (trc.) II, 48; İbn Bîbî (muhtasar) 206; Yazıcızâde *tevârih* 534; Kucur, 2006b: 8; Merçil, 2011a: 80-81.

Armağanşâh'tır¹⁴⁸⁶. Bu iki emîrin ismi kaynaklara yansımış olmakla birlikte, üstâdüddâr olarak ne gibi görevler icra ettikleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

7.1.2.6. Emîr-i Âlem

Emîr-i Âlem, hükümdarın en önemli alametlerinden birisi olan sancağını taşıyan ve onu muhafaza eden devlet görevlisine verilen isimdir. Kendisi mertebe olarak küçük bir görevli olmakla birlikte, hükümdarın sancağının muhafaza edildiği tabllhanenin başıydı ve emrinde bir maiyeti bulunmaktaydı¹⁴⁸⁷. Selçuklular zamanında sultanın sancağını taşımakla görevli kumandan olarak biliniyordu ve kendisi için Arapça emîr kelimesinin kısaltılmış hali olan “*Mîr*” ile sancak anlamına gelen “*Âlem*” kelimelerinin birleştirilmesinden oluşan “*Mîr-i Âlem*” unvanı kullanılıyordu. Bu görevliye bu unvanın yanında “*Emîr-i Âlem*”, “*Emîr-i Âlemdâr*”, “*Emîrû'l-Âlemi's-Sultânî*” ve “*Sâhibü'l-Âlem*” denildiği de bilinmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla emîr-i âlemler hükümdarların önemli kumandanları arasındaydılar ve savaş sırasında en önde savaşılmaktaydılar¹⁴⁸⁸.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında emîr-i âlem olarak sultana hizmet eden bazı emîrlerin ismi kayıtlara yansımıştır. Bunlardan ilki devlet için büyük tehdit oluşturan ve bu sebeple ortadan kaldırılan Sâdeddîn Köpek'in öldürülmesinde büyük yardımı olan Emîr-i Âlem Togan Arslan'dır¹⁴⁸⁹. Kendisinin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarından sonra halefi Sultan II. İzzeddîn Keykâvus devrinde de bu görevde bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira Togan Arslan, Eskişehir Sivrihisar ilçesi Mülk Köyü'nde banisi olduğu ve mezarını da barındıran mescidin h. Cemaziye'l-ahir 645 (Ekim 1247) tarihli inşa kitabesinde de Emîr-i Âlem olarak kayıtlıdır¹⁴⁹⁰. İbn Bîbî'nin verdiği bir bilgi 1243 yılında gerçekleşen Köseadağ Savaşı sırasında Gürcü bir asilzade olan Şalva Oğlu'nun da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emîr-i âlemi olduğunu düşündürmektedir. Zira ona göre Şalva oğlu Köseadağ'da sultanın sancağını taşımaktaydı ve Selçuklu kuvvetlerinin Moğollara taarruzu sırasında sancağı atıp kaçarak genel bozgunda pay sahibi olmuştu¹⁴⁹¹. Anonim selçuknâmede ise

¹⁴⁸⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 472-473; İbn Bîbî (trc.) II, 26-28; Kucur, 2006b: 8; Merçil, 2011a: 81.

¹⁴⁸⁷ Uzunçarşılı, 1988: 83; Merçil, 2011a: 90.

¹⁴⁸⁸ Özeydin, 2005: 123-124. Emîr-i Âlem için ayrıca bk. Kesik, 2021a: 97.

¹⁴⁸⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 481; İbn Bîbî (trc.) II, 35; İbn Bîbî (muhtasar) 198; Özeydin, 2005: 124; Merçil, 2011a: 92. Yazıcızâde Ali, İbn Bîbî'nin Togan Arslan olarak kaydettiği emîri “Toganşâh” olarak kaydetmektedir (Yazıcızâde *tevârih* 522).

¹⁴⁹⁰ Çağatay, 1981: 24-25.

¹⁴⁹¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 525; İbn Bîbî (trc.) II, 70; İbn Bîbî (muhtasar) 218. Yazıcızâde Ali'ye göre, savaş sırasında sultanın sancağını atarak kaçan kişi Emîr Muzaffereddîn Oğlu'ydu (Yazıcızâde *tevârih* 555).

Kösedağ sırasında sultanın sancağının Emîr Arslandoğmuş tarafından tutulduğu ve savaş sırasında onun tarafından atıldığı kayıtlıdır¹⁴⁹².

7.1.2.7. Emîr-i Dâd

Emîr-i Dâd (امیر داد), Selçuklu teşkilatında başta devlete karşı işlenen suçlar olmak üzere örfî davalara bakan görevlidir. Kavram, Arapça emîr kelimesi ile Farsça adalet anlamına gelen dâd kelimesinin birleşmesinden türetilmiştir. Eski Türk Devlet Geleneği gereği hükümdarlar divân-ı mezâlîme başkanlık etmekle yükümlülerdi. Ancak zamanla devlet işlerinin çoğalmas ve karmaşıklaşması nedeniyle hükümdar adına vekâleten emîr-i dâd isimli görevli divân-ı mezâlîme başkanlık etmeye başlamıştır. İsminden de anlaşıldığı kadarıyla adaletle karar vermekle mükellef olan emîr-i dâd davalarda hüküm verirken yanında bulunan âlimlere danışmaktaydı. Emîr-i dâdlar Türkiye Selçukluları zamanında oldukça önem kazanmışlar ve protokolde atabegden sonra gelmişlerdir. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd, hükümdarlığının ilk yıllarında divân-ı mezâlîme bizzat kendisi başkanlık yapmaktayken zamanla yerine emîr-i dâdını bırakmıştı¹⁴⁹³. Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında da emîr-i dâdların görev yaptığı muhakkaktır. Ancak bu devirde görev yapan emîr-i dâdların isimleri ve faaliyetleri kayıtlara geçmemiştir¹⁴⁹⁴.

7.1.2.8. Emîr-i Şarâbsâlâr

Selçuklularda sultanın içeceklerini ve ilaçlarını hazırlayan, haftanın belirli günlerinde düzenlenen ziyafetlerde hizmet eden görevliye Şarâbdâr adı verilmektedir. Şarâbdârlar sefer sırasında da sultan ve konuklarına hizmet etmekle görevlilerdi ve “Şarâbdâr-ı Hâss”, “Şarâbsâlâr” ve “Şârâbî” gibi farklı isimlerle de anılmaktaydılar. Bu görevler sultan sarayının tüm içeceklerinin hazırlandığı ve korunduğu şarâbhânenin sorumlusuydular¹⁴⁹⁵. Şarâbsalar isimli görevlinin varlığı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında Emîr Sâdeddîn Köpek’in öldürülmesi vesilesiyle kayıtlara geçmektedir. Emîr-i Âlem Togan Arslan tarafından yaralanan Emîr Sâdeddîn Köpek, yaralı olarak Kubâdâbâd Sarayı’nın şarâbhânesine sığınmış,

¹⁴⁹² Anonim *selçuknâme* 43; Merçil, 2011a: 92.

¹⁴⁹³ Taneri, 1995b: 130. Emîr-i Dâd hakkında ayrıca bk. Uzunçarşılı, 1988: 98; Merçil, 1995: 330-340; Merçil, 1999b: 577-582; Kucur, 2002: 56-72; Cahen, 2002: 27; Kuşçu, 2020: 797-812.

¹⁴⁹⁴ Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ve halefi II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında devletin üst yönetiminde görev alan Emîr Kemâleddîn Kâmyâr’ın İbn Bîbî tarafından erbab-ı mezâlîm olarak anılmasından ve sorun çözme konusundaki yeteneğinin vurgulanmasından hareketle, divân-ı mezâlîmde emîr-i dâdlık yaptığı düşünülmektedir (Kuşçu, 2020: 808).

¹⁴⁹⁵ Uzunçarşılı, 1988: 84; Kesik, 2021a: 98. Emîr-i şarâbsâlâr ve şarâbhane için ayrıca bk. Merçil, 2011a: 135-139.

ismi verilmeyen dönemin şarâbsâlârı ve hizmetindeki diğer görevliler tarafından orada öldürülmüştür¹⁴⁹⁶.

7.1.2.9. Emîr-i Çaşnigîr

Bazı Müslüman devletlerde hükümdarın sofrasında kendisine nezaret eden ve yemekler vasıtasıyla zehirlenmesini engellemek için önden yemekleri tadan görevliler bulunmaktaydı. Bu görevlilere Emîr-i Çaşnigîr (امیر چاشنیکیر) ismi verilmektedir. Bu görevlinin ismi Farsça lezzet anlamına gelen “Çâşnî” ve tutan manasında kullanılan “Gîr” kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Emîr-i çaşnigîr sarayın büyük emîrleri arasındaydı. Selçuklular zamanında çaşnigîrler hükümdarın en güvenilir emîrleri arasından seçilirdi. Türkiye Selçukluları’nda da çaşnigîr unvanına sahip pek çok emîr bulunmaktadır¹⁴⁹⁷. Çaşnigîr unvanının Arapça karşılığı ise Zevvâk (ذواق)’tır¹⁴⁹⁸. İbn Bîbî’den öğrenildiği kadarıyla “Emîr-i Hân” veya “Hânsâlâr” olarak da bilinen “Mîr-i Hân (میر خوان)” isimli görevli sultanın sofrasını kurduktan sonra gelenek gereği çaşnigîr sofraya gelerek yerini alırdı¹⁴⁹⁹. Emîr-i çaşnigîr, aynı anda birden fazla önemli yetkisi olan üst düzey emîrlere verilen onursal bir unvandı¹⁵⁰⁰.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında pek çok Selçuklu emîrinin görevleri ne olursa olsun aynı zamanda çaşnigîr olarak kaydedildiği görülmektedir. Bu emîrlerden ilki Âmid kuşatması sırasında hem çaşnigîr hem de Sivas Sübaşısı olan Emîr Mübârizeddîn Çavlı’ydı¹⁵⁰¹. Bu emîr 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı sırasında da çaşnigîr unvanını taşımaya devam etmekteydi¹⁵⁰². Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında çaşnigîr unvanı taşıdığı tespit edilen diğer bir emîr sultanın son yıllarında bu görevde bulunan Emîr Sirâceddîn Sarıca’dır¹⁵⁰³. Öte yandan Köseadağ Savaşı sırasında sultanın yanında bulunan Emîr Seyfeddîn Türkeri de çaşnigîr unvanını taşımaktaydı¹⁵⁰⁴. Böylelikle kaynaklardan Sultan II. Gıyâseddîn

¹⁴⁹⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 481-482; İbn Bîbî (trc.) II, 34-35; Merçil, 2011a: 137.

¹⁴⁹⁷ Taneri, 1993d: 232; Kesik, 2021a: 98. Emîr-i Çaşnigîr için ayrıca bk. Merçil, 2011a: 106-110.

¹⁴⁹⁸ Konyalı, 1964: 922 dn. 2.

¹⁴⁹⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 309; İbn Bîbî (trc.) I, 324.

¹⁵⁰⁰ Cahen, 2002: 181.

¹⁵⁰¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 491; İbn Bîbî (trc.) II, 44.

¹⁵⁰² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 510; İbn Bîbî (trc.) II, 58.

¹⁵⁰³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 545; İbn Bîbî (trc.) II, 86.

¹⁵⁰⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 526; İbn Bîbî (trc.) II, 71; İbn Bîbî (muhtasar) 218. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında hicri 636 (1238-1239) yılında Antalya’da inşa edilen bir türbenin kitabesinde banî olarak Türkeri ez-Zevvâk isimli birisi kayıtlıdır (Uyumaz ve Tuzcu, 2010: 171-172). Zevvâk kelimesinin çaşnigîr unvanının

Keyhüsrev'in 3 adet çaşnigîri öğrenilmektedir. Aynı anda birden fazla çaşnigîr unvanına sahip emîrin bulunması da bu unvanın önde gelen emîrlere verilen bir mansıb olduğunu kanıtlamaktadır.

7.1.2.10. Emîr-i Ahur

Saray teşkilatında hükümdarın ve sarayın atlarının bulunduğu ahırın başında bulunan görevliye “*Emîr-i Ahur*” veya “*Mîrâhur*” adı verilmekteydi. Bu görevli, Gazneliler, Selçuklular ve Hârezmliler gibi pek çok Müslüman-Türk devletinde “*İstabl-ı Sultânî*” adı verilen ahırın sorumlusuydu¹⁵⁰⁵. Bu görevliye batı dillerinden alınan bir isim olan Künd-i İstabl da denilmekteydi. Künd-i istabllar törenlerde sultanın atının yularını tutup çekmekteydiler¹⁵⁰⁶. Bir görüşe göre emîr-i ahur'un batı dillerindeki karşılığı olan “*Kondistabl*” unvanı Türkiye Selçuklu ordusunda batılı paralı askerlerin isithdam edilmeye başlanmasıyla devlet teşkilatına girmiştir¹⁵⁰⁷. Emîr-i ahur'un emri altında saraç, nalbant, seyis ve harbende gibi ahır görevlileri de bulunmaktaydı¹⁵⁰⁸. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında emîr-i ahur olduğu bilinen herhangi bir görevlinin ismine rastlanmamaktadır. Bununla birlikte Emîr Fahreddîn Arslandoğmuş'un II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in halefi II. İzzeddîn Keykâvus'un emîr-i ahuru olduğu bilinmektedir¹⁵⁰⁹.

7.1.2.11. Emîr-i Sayd/ Emîr-i Şikâr

Türkiye Selçuklu devlet teşkilatının görevlilerinden birisi de hükümdarın av işlerini düzenleyen Emîr-i Şikâr'dı. Bu görevliye “*Emîr-i Sayd*” ve “*Emîr-i Şikâr*” yanında “*Sipeh-Salâr-ı Kebir*”, “*Uluğ Emîrî's-Sayd*” ve “*Hâsbeg*” gibi isimler de verilmektedir. Emîr-i şikârlar devlet içerisinde önemli bir konuma sahiptiler ve sultanın yakın maiyeti arasında bulunuyorlardı. Av faaliyetleri ile ilgili tüm hazırlıklar, gerekli malzemelerin tedariki, muhafazası ve avlanan hayvanların etlerinin hazırlanması emîr-i şikârın görevleri arasındadır. Bu emîrlerin beraberinde bir miktar askeri kuvvet ve av halkı denen yardımcıları bulunmaktaydı. Av halkının görevi de avlanmada kullanılan av kuşlarının ve köpeklerinin bakımı ve eğitilmesiydi. Bu görevlilerin ilgilendikleri av hayvanları arasında pars, tazı, zağar

Arapçası olduğu bilindiğinden, burada işaret edilen kişi kuvvetle muhtemel olarak II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in çaşnigîrlerinden Emîr Seyfeddîn Türkeri'dir.

¹⁵⁰⁵ Sabbağ, 2005: 141. Emîr-i ahur, Süryani Ebu'l-Ferec tarafından el-Kontustabl (القنطسطبل) olarak kaydedilmektedir (Ebu'l-Ferec *tarihü 'z-zamân* 289; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 545). Selçuklu saray teşkilatının bir parçası olan emîr-i ahur ve maiyetinde çalışanlar hakkında ayrıca bk. Merçil, 2011a: 82-89.

¹⁵⁰⁶ Uzunçarşılı, 1988: 83; Cahen, 2002: 181.

¹⁵⁰⁷ Daş, 2021: 129.

¹⁵⁰⁸ Kesik, 2021a: 99.

¹⁵⁰⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 623; İbn Bîbî (trc.) II, 148.

ve şahin ile atmaca gibi yırtıcı kuşlar bulunmaktaydı¹⁵¹⁰. Türkiye Selçuklu sultanları ava oldukça meraklılardı ve maiyetlerine emîr-i şikârlar bulunmaktaydı. İsmi kayıtlara geçen ilk kişilerden birisi de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarının ilk yıllarında emîr-i şikâr olan Sâdeddîn Köpek'tir¹⁵¹¹.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de ava ve av hayvanlarına çok düşküdü. Kendisinin av ve vahşi hayvan tutkusu dönemin yerli ve yabancı kaynaklarına yansımıştır¹⁵¹². Sultanın iktidarında görev yapan emîr-i şikârlara yazılı kaynaklarda tesadüf edilmemektedir. Kayıtlara geçen tek kişi, ismine banisi olduğu Amasya Burmalı Minare Câmii inşa kitabesinde emîrû's-sayd olarak rastlanan Emîr Ferruh'tur. Bu kayıttan kendisinin h. 640 (1242-1243) yılında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in av emîri olduğu anlaşılmaktadır¹⁵¹³.

7.1.2.12. Emîr-i Sipehsâlâr

Müslüman-Türk devletlerinde başkomutan anlamına gelen sipehsâlâr isimli görevliler de bulunmaktaydı. Devlet teşkilatının önemli bir unsuru olan bu görevlinin ismi Farsça ordu anlamına gelen “*Sipeh*” ile kumandan manasını taşıyan “*Sâlâr*” kelimelerinin birleştirilmesiyle türetilmiştir. Bu kelime aynı anlamıyla Arapça'ya isfehsâlâr olarak geçmiştir. Arapça'da bu kelimenin karşılığı olarak sâhibü'l-ceyş kavramı bulunmaktadır. Büyük Selçuklularda emîr-i sipehsâlâr tüm askeri kuvvetlerin başkomutanı ve bazen de vali anlamında kullanılmaktaydı. Görevleri arasında ordunun eğitimi, savaşa hazır olması ile sevk ve idaresi gibi konular bulunmaktaydı. Emîr-i sipehsâlâr Türkiye Selçuklulurunda ise Büyük Selçuklular'dan farklı olarak bir askeri teşkilat unsuru olan Melikü'l-Ümerâ unvanı ile aynı anlamda kullanılıyordu¹⁵¹⁴. Yazılı kaynaklarda Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında

¹⁵¹⁰ Hacıgökmen, 2012b: 36-38. Ayrıca bk. Uzunçarşılı, 1988: 82; Turan, 1988: 27-32; Kesik, 2021a: 99.

¹⁵¹¹ Merçil, 2011a: 127.

¹⁵¹² Sibt İbnü'l-Cevzî *mirâtü'z-zamân* XXII, 379; İbn Tağrıberdî *en-nücumü'z-zahire* VI, 307; Ed-Devâdârî *kenzü'd-dürer* VII, 352; Ez-Zehebî *tarihü'l-islâm* XLVII, 7; İbn Kesîr *el-bidâye* XIII, 307-308; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 283-284; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 537. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in av hayvanı besleme tutkusu için ayrıca bk. Hacıgökmen, 2012b: 30, 53.

¹⁵¹³ Yardım, 2004: 13. Amasya'daki diğer bir Türkiye Selçuklu eseri olan Tuğrakiye Medresesi'nin inşa kitabesinden eserin banisi olan Emîr Hâcî Tuğrak'ın h. 631 (1233-1234) yıllarında Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın emîr-i şikârı olduğu öğrenilmektedir (Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: 49 kitabe no: 4071). Amasya'da hem Sultan I. Alâeddîn Keykubâd hem de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in av emîrlерinin bulunması bölgenin bu hükümdarlar zamanında önemli bir av sahası olduğunu düşündürmektedir. Türkiye Selçuklu sultanlarının diğer av sahaları Antalya, Alanya, Kayseri, Sivas ve Kubâdâbâd bölgeleriydi. Bu konu için bk. Hacıgökmen, 2012b: 47-58.

¹⁵¹⁴ Merçil, 2009: 259.

emîr-i sipehsâlâr unvanını taşıyan bir emîr bulunmamaktadır. Ancak Kütahya’da bulunan Balıklı Câmii’nin h. Şevval 634 (Mayıs-Haziran 1237) tarihli inşa kitabesinden öğrenildiği kadarıyla, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Selçuklu Emîri İmâdeddîn Hezârdinârî, Emîrû’l-İsfehsâlâr (الامير الاسفہسالر) olarak görev yapıyordu¹⁵¹⁵. Sultanın diğer bir emîrû’l-isfehsâlârı ise Elbistan Ulu Câmii’nin inşa kitabesinde bani olarak kaydedilen Emîr Mübârizeddîn Çavlı’dır. Kitabeden anlaşıldığı kadarıyla Emîr Mübârizeddîn Çavlı h. Muharrem 637 (Ağustos-Eylül 1239) tarihinde Emîrû’l-İsfehsâlâr görevindeydi¹⁵¹⁶.

7.1.2.13. Emîr-i Meydân

Türkiye Selçuklu saray teşkilatının kayıtlara geçen bir unsuru da Emîr-i Meydân’dır. Ancak bu görevlinin ne iş yaptığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Erdoğan Merçil’e göre emîr-i meydânın, gösterilerin ve spor faaliyetlerinin icra edildiği meydanlarla ilgili işlemleri düzenleyen görevli olması ihtimal dâhilindedir¹⁵¹⁷. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında emîr-i meydân olarak görev yaptığı tespit edilen tek kişi Âmid kuşatmasına aynı zamanda Elbistan sübaşı olarak katılan Emîr Hüsâmeddîn’dir¹⁵¹⁸.

7.1.2.14. Emîr-i Hac

Türkiye Selçuklu teşkilatının pek bilinmeyen bir unsuru Emîr-i Hac olarak bilinen görevlidir. Emîr-i hac, Müslüman devletlerde hac ibadetinin kurallarına uygun bir şekilde eda edilmesi ve hac kabilelerinin güvenlik içerisinde seyahat etmesini sağlamakla görevli yetkiliye verilen unvandır¹⁵¹⁹. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde emîr-i hac görevinde bulunan bir emîrin ismi Kadı Ahmed Nigîdî tarafından kaydedilmektedir. Bu kişi Kadı Ahmed Nigîdî’nin dedesi olup Köseadağ Savaşı’nda Moğollara karşı verilen mücadelede şehit düşen Türkiye Selçuklu Emîri Zeyneddîn’dir¹⁵²⁰.

7.1.2.15. Emîr-i Hâzin

Tüm devlet teşkilatlarında olduğu gibi Türkiye Selçuklu teşkilatında da en önemli emîrlerden birisi hazineden sorumlu görevlidir. Müslüman-Türk devletlerinde hazine ve depoları koruyan görevliye “*Hâzinedâr*”, “*Hâzin*”, “*Hâzinü’l-Mâl*”, “*Hâzindar*”, “*Hızendar*”, “*Hâzanedar*”, “*Haznedar*”, “*Sâhibu Beytü’l-Mâl*”, “*Nâziru Beytü’l-Mâl*” ve “*Reîsu Beytü’l-Mâl*” gibi isimler verilmektedir. Türkiye Selçukluları’nda ise hazine görevlisinin “*Hızânedar*”,

¹⁵¹⁵ Uzunçarşılı, 1932: 22.

¹⁵¹⁶ Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: 132-133.

¹⁵¹⁷ Merçil, 2011a: 208-209; Kesik, 2021a: 101.

¹⁵¹⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 496; İbn Bîbî (trc.) II, 47; Yazıcızâde *tevârih* 533.

¹⁵¹⁹ Atalar, 1995: 131.

¹⁵²⁰ Ahmed Nigîdî *el-veledü’ş-şefîk* 443.

“Hızânedâr-ı Hâs”, “Hızânedâr-ı Hazret”, “Hâzin” ve “Hazînedar” isimleriyle anıldığı görülmektedir. Sultanın yanısıra çeşitli merkezlerde görev yapan hanedan mensubu meliklerin de kendi hazineleri ve görevlileri bulunmaktaydı¹⁵²¹. İbn Bîbî’den öğrenildiği kadarıyla Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında devlet hazinesinde emîr-i hâzin’in yardımcı personelleri olarak Hazine Zaimleri (زعماء خزانه) ve Depo Emînleri (امینان ڪخ خانه) isimli memurlar da görev yapmaktaydılar¹⁵²².

Kaynaklarda Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında devletin hazinedarının kim olduğuna dair bazı kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlarda ilk zikredilen kişi Sâdeddîn Köpek’in devlet görevinden tasfiye ederek bir cami köşesinde oturmaya mecbur ettiği Emîr Celâleddîn Karatay’dır. İbn Bîbî’nin naklettiğine göre Sâdeddîn Köpek’in öldürülmesinden sonra Celâleddîn Karatay, sultan tarafından devlet görevine geri çağırılmış ve Hazine-i Hass Emîrliği (حزانه خاص) yeniden kendisine verilmiştir¹⁵²³. Bu görevin yeniden Celâleddîn Karatay’a verildiğinin kaydedilmesi de bu görevin daha öncesinde de onun uhdesinde olduğunu göstermektedir. Bu kayda ek olarak Amasya’da bulunan Burmalı Minare Câmîi’nin inşa kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla h. 640 (1242-1243) yılında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in Hazinedarı Yûsuf el-Hâzin isimli emîrdir. Bu emîr aynı zamanda sultanın av emîri olan Ferruh’un kardeşidir¹⁵²⁴. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında birden fazla şehirde devlet hazinesi bulunmaktaydı. Bu şehirlerden birisi Simon De Saint Quentin’den öğrenildiğine göre Alanya (Candalour)’dır¹⁵²⁵. Süryani Ebu’l-Ferec’ten öğrenildiğine göre ise Moğollar Köseadağ sonrasında Sivas ve Kayseri’yi ele geçirdiklerinde burada bulunan devlet hazinelerini (الخزائن الملكية) de yağmalamışlardır¹⁵²⁶. Bu bilgiden anlaşıldığı gibi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Kayseri ve Sivas’ta da devlet hazinesi bulunmaktaydı. Nitekim Kayseri’nin kervan yollarının merkezinde olan konumu ve Sivas’ın sikke darbındaki önemi göz önünde bulundurulduğunda, bu iki merkezde devlet hazinesinin olması oldukça mantıklıdır.

7.1.2.16. Emîr-i Câmedâr

Müslüman-Türk devletlerinde hükümdarın elbiseleri ile ilgilenen görevliye câmedâr denilmektedir. Câmedârların ve hükümdarın elbiselerinin muhafaza edildiği câmeâninin

¹⁵²¹ Merçil, 1998: 141-142.

¹⁵²² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 541.

¹⁵²³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 482; İbn Bîbî (trc.) II, 36; İbn Bîbî (muhtasar) 199; Yazıcızâde *tevârih* 523; Uğur ve Koman, 1940: 1907; Merçil, 2011a: 172; Odabaşı, 2019b: 59; Demir, 2019: 130.

¹⁵²⁴ Yardım, 2004: 12-13.

¹⁵²⁵ Saint Quentin 49, 51, 60.

¹⁵²⁶ Ebu’l-Ferec *tarihü’z-zamân* 287.

başına ise Emîr-i Câmedâr (امیر جامه دار) ismi verilmektedir. Bu unvan Farsça elbise anlamına gelen “Câme” ile tutan manasındaki “Dâr” kelimesinden oluşturulmuştur. Emîr-i câmedâra Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu saray teşkilatlarında tesadüf edilmektedir. Bu görevli saray teşkilatının içerisinde önemli bir konuma sahipti ve maiyetinde görevli olan yardımcıları ile birlikte hükümdarın yakınında bulunurdu¹⁵²⁷.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in emîr-i câmedârı 1243 yılında Köseadağ yenilgisi sonrasında savaş alanını terk ederek Kayseri’ye gelen ve burada şehrin sübaşı ile birlikte Moğollara karşı savunma hazırlıkları yapan Samsamüddîn Kaymaz’dır. Kendisi şehrin düşüşünden sonra emrindeki kuvvetlerle birlikte Moğollar tarafından katledilmiştir¹⁵²⁸. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in iktidarının son yıllarında ve öldüğü sırada ise Emîr Esededdîn Ruzbeh’in emîr-i câmedâr görevinde olduğu bilinmektedir¹⁵²⁹.

7.1.2.17. Emîr-i Ârız

Türkiye Selçuklu teşkilatında Emîr-i Ârız (امیر عارض) adı verilen bir görevliye de rastlanmaktadır. Bu görevli anlaşıldığı kadarıyla sivil ve askeri yönetim üzerinde bir yetkiye sahipti. Emîr-i ârız, sultan ile birlikte hareket edip orduyu denetlemekte ve bu göreve ek olarak ordu mensuplarının maaşlarını dağıtmaktaydı¹⁵³⁰. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in iktidarı incelendiği zaman 1243 yılında Moğollar Kayseri’ye saldırdıkları sırada şehirde bir emîr-i ârızın görev yaptığı tespit edilmektedir. İsmi kaydedilmeyen bu emîr-i ârız, şehirdeki Selçuklu kuvvetleriyle birlikte Moğollara karşı direnmiş, ancak şehir düşünce esir alınmış ve sonrasında katledilmiştir¹⁵³¹.

7.1.2.18. Emîr-i Bâr

Müslüman-Türk devlet teşkilatında, sultanın saray ve otağının önüne toplananlara sultanın iznini ve sözlerini bildiren görevliye Emîr-i Bâr (امیر بار) ismi verilmektedir. Emîr-i bâr tarafından sultanın izni bildirilmeden hiç kimse huzura kabul edilmemekteydi. Ayrıca huzura girenlerin yerlerinin belirlenmesi ve diğer protokol kurallarının uygulanması da emîr-i bârın görevleri arasındadır¹⁵³². Nitekim İbn Bîbî de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd’ın Keykubâdiyye Sarayı’nda ikameti sırasında emîr-i bârın sultanın huzuruna girmek isteyenleri

¹⁵²⁷ Taneri, 1993e: 45. Emîr-i câmedâr hakkında ayrıca bk. Uzunçarşılı, 1988: 84; Merçil, 2011a: 95-96; Kesik, 2021a: 98.

¹⁵²⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 528; İbn Bîbî (trc.) II, 73-74.

¹⁵²⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 549; İbn Bîbî (trc.) II, 88; İbn Bîbî (muhtasar) 228; Yazıcızâde *tevârih* 574.

¹⁵³⁰ Cahen, 2002: 184.

¹⁵³¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 530; İbn Bîbî (trc.) II, 74.

¹⁵³² Kesik, 2021a: 99.

karşıladığına işaret etmektedir¹⁵³³. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında emîr-i bâr görevinde bulunan emîrlar ve faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

7.1.2.19. Taştdâr

Müslüman-Türk devletlerinde hükümdar ellerini yüzünü vb. yıkarken kendisine leğen getirip ibrik tutan, banyo yapacağı vakit gerekli hazırlıkları yapan saray görevlileri bulunmaktaydı. Bu görevlilere Taştdâr denilmekteydi ve başlarında bir sorumlu emîr bulunmaktaydı. Taştdâr sarayda temizlik malzemelerinin, gerekli kapların, hükümdarın elbiselerinin, kılıç, çizme ve ayakkabılarının, yastık, minder ve seccâde vb. eşyaların muhafaza edildiği taşthane (طشتخانه) denen yerin sorumlusudur. Türkiye Selçukluları'nda bu görevliye “*Taşttî*” adı da verilmekteydi¹⁵³⁴. Taştdâr kelimesi, Arapça içinde birşeyler yıkanan kap anlamına gelen “*Taştt*” ile Farsça tutan, muhafaza eden anlamına gelen “*Dâr*” kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir kavramdır. Taştdârın sorumluluğunda bulunan taşthane de rahtvan ve abdâr gibi daha küçük görevliler de bulunmaktaydı¹⁵³⁵.

Türkiye Selçuklu Devleti içerisinde taştdârlık yaptığı bilinen en meşhur Emîr Celâleddîn Karatay'dır. Kendisi Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında taştdârlık görevindeydi. Bu görevini Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında da sürdürmüş, ancak Emîr Sâdeddîn Köpek tarafından tasfiye edilerek devlet hizmetinden çıkarılmıştır. Sâdeddîn Köpek'in ortadan kaldırılmasından sonra ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle önceden tasfiye edilen pek çok emîr gibi Celâleddîn Karatay da devlet hizmetine geri dönmüş, taşthâne sorumluluğu tekrar kendisine verilmiştir¹⁵³⁶.

7.1.3. Vezir

Selçuklu devlet teşkilatının en önemli unsurlarından birisi vezirlik kurumudur. Vezir ismi ise Farsça ağırlık anlamına gelen “*Vizr*” kelimesinden türetilmiştir. Esasında vezir konumu gereği devletlerin yönetim mekanizmasının merkezi olan divânda devletin yönetim yükünü taşıyan kişidir. Oldukça kadim bir geçmişe sahip olan vezir kelimesi Sâsânîlerden önce İsrailoğulları tarafından da kullanılmıştı. Ayrıca Araplar ve Farslar da bu kelimeyi İslâmiyet öncesi devirlerden itibaren biliyor ve kullanıyorlardı¹⁵³⁷. Vezirlik kurumu Selçuklular nezdinde de Büyük Selçuklular zamanında Sultan Tuğrul Bey tarafından tesis

¹⁵³³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 309; İbn Bîbî (trc.) I, 323.

¹⁵³⁴ Merçil, 2011b: 161-162; Kesik, 2021a: 97.

¹⁵³⁵ Merçil, 1999a: 55-56.

¹⁵³⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 482; İbn Bîbî (trc.) II, 36; İbn Bîbî (muhtasar) 199, Yazıcızâde *tevârih* 523; Uğur ve Koman, 1940: 1907; Merçil, 1999: 57-59; Odabaşı, 2019b: 58-59; Demir, 2019: 129-130; Kesik, 2021a: 98.

¹⁵³⁷ Turan, 1995: 19. Vezir kelimesinin kökeni ve anlamı hakkında ayrıca bk. Goutein, 2010: 161-163; Alican, 2014: 2-3.

edilmişti ve ilk Selçuklu veziri de Ebu'l-Kâsım Buzgânî'ydi. Büyük Selçuklularda vezirler Abbâsîlerden gelen gelenek gereği kâtip sınıfına mensup bürokratlar arasından seçiliyorlardı¹⁵³⁸. Büyük Selçuklularda vezir bürokrasi teşkilatının başında bulunuyordu ve doğrudan doğruya sultanın kendisine bağlı olarak görevini sürdürüyordu. Vezir, resmî törenlerde, elçi ve tâbi hükümdarlarla yapılan görüşmelerde ve bazı sivil konular hakkında düzenlenen mahkemelerde sultanı temsilen bulunabilirdi. Bunlara ek olarak vezirin diğer bir görevi, sultan ile halk arasında arabulucuk sağlamaktı. Devlet teşkilatı içerisindeki görevlilerin atamaları, görevden alınmaları, terfileri, sultanın yakınlarının ve hanedan mensuplarının geçimleri için gerekli maaşların belirlenmesi, vergi yönetimi gibi hususlar da vezirin görev ve yetki alanına girmektedir¹⁵³⁹.

Türkiye Selçukluları'nda da vezirlik kurumu daha önceki devletlerin örnek alınmasıyla oluşturulmuştur. Burada da geniş yetkilerle donatılmış olan vezirin ilk görevi devlet mekanizmasının en önemli yönetim aygıtı olan Dîvân-ı A'lâ'ya başkanlık etmektir. Türkiye Selçukluları'nda vezir, sultan adına ferman çıkarmak, yabancı devlet elçileriyle görüşmek, suçluları yargılamak ve cezalandırmak, Dîvân-ı Mezâlîm'e başkanlık ederek bazı örfî davaları karara bağlamak, devlet bütçesini düzenlemek, gereken yerlere ve şahıslara tahsisat belirlemek ve ıktâ tevcihatlarını yapmak gibi görevleri icra etmekteydi. 1243 Köseadağ mağlubiyeti sonrasındaki süreçte merkezi otoritenin zayıflaması sebebiyle vezirlerin yetki ve güçleri genişlemiştir. Bununla birlikte Türkiye Selçukluları'nda vezirlerin alametleri altın divit takımı, mühür, kılıç, sarık, mesned, hil'at, tuğ, sancak, çadır ve nevbetten oluşmaktaydı. Ayrıca vezirlere “*Hâce*”, “*Sâhib*”, “*Sâhibü'l-A'zam ve'l-Vezirü'l-Mu'azzam*”, “*Düstûrî'l-Mu'azzam*”, “*Nizâmülmülk*” ve “*Kıvâmülmülk*” gibi unvanlar verilmekteydi¹⁵⁴⁰.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında görev yapan vezirler hakkında da bazı veriler bulunmaktadır. Bu veriler sayesinde Selçuklu teşkilatının temel unsurlarından vezirlik kurumunun yukarıda saydığımız bazı özellikleri ortaya çıkmaktadır. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında görev yapan ilk vezir sultanın tahta geçmesini sağlayan emîrlerin başı ve aynı zamanda kendisinin atabegliğini yapmış olan Emîr Şemseddîn Altunaba'ydı. Zira Emîr Şemseddîn Altunaba, Emîr

¹⁵³⁸ Turan, 1995: 27; Klausner, 2019: 79-82. Erken dönem Selçuklu vezirleri hakkında ayrıca bk. Alican, 2014: 4-11. Büyük Selçuklularda vezirlik kurumu ve vezirler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İkbal, 1338: Enverî, 1355: 51-53.

¹⁵³⁹ Kurpalidis, 2007: 84. Carla L. Klausner, Selçuklularda vezirin görevlerini mali, askeri, hukuki ve dini, merasimler ve himaye olmak üzere 5 kategoriye ayırarak ayrıntılandırmaktadır (Klausner, 2019: 63-79).

¹⁵⁴⁰ Özaydın, 2013: 85. Türkiye Selçukluları'nda vezirin alametleri için ayrıca bk. Taneri, 2019: 47.

Sâdeddîn Köpek eliyle öldürüldüğü sırada devletin büyükleriyle birlikte divânda bulunmaktaydı ve divân fermanlarının üzerine nişan koymaktaydı¹⁵⁴¹. Her ne kadar İbn Bîbî bu emîri doğrudan vezir olarak kaydetmese de fermanlara nişan koyma işinin vezirin yetkileri arasında bulunduğu bilindiğinden, Emîr Şemseddîn Altunaba'nın o sıralarda vezir olduğunu söylemek mümkündür. İbn Bîbî sonraki süreçte Emîr Sâdeddîn Köpek'in ortadan kaldırılmasının ardından bu kez net bir şekilde Emîr Mühezzibeddîn Ali'nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından vezirliğe, Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin ise naipliğe getirildiğini kaydetmektedir¹⁵⁴². Bu karardan sonra belli bir süre Emîr Mühezzibeddîn Ali'nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e vezirlik yaptığı anlaşılmaktadır. Zira bu durumu Bedreddîn Aynî¹⁵⁴³ ve Mahmûd Kerimüddîn Aksarayî¹⁵⁴⁴ de teyit etmektedirler.

1243 Köseadağ Bozgunu sonrasında Moğol komutanı Baycu Noyan ile barış anlaşması imzalayan Emîr Mühezzibeddîn Ali'ye Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından pek çok hediye ile birlikte vezirlik alametlerinden olan murassa altın bir divit (دوارت وزارت مرصع زرین) ve kını altından bir naiblik kılıcı (شمشیر نیابت بغلاف زرین) verilmiştir. Ayrıca çok fazla miktarda zenginlikler ve ıktâlar ihsan edilmişse de Vezir Mühezzibeddîn Ali 40.000 dirhem dışındaki ihsanı kabul etmemiştir¹⁵⁴⁵. İbn Bîbî'nin kaydettiğine göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarının son yıllarında, Vezir Mühezzibeddîn Ali'nin vefatı sebebiyle boşalan vezirlik makamına Emîr Şemseddîn İsfahânî getirilmiştir. Altınorda Hanı Batu'ya elçi olarak gönderilen ve orada kendisine “*Nizamülmülk*” ve “*Salahü'l-Âlem*” unvanları verilen Emîr Şemseddîn İsfahânî, elçilik görevinden döndüğü zaman Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından altından bir kılıç ve pek çok hediye ile ödüllendirilmiş, vezirliğe ve Kırşehir Sübaşılığı'na getirilmiş, Türkiye Selçuklu tarihinde görülmemiş yetkilerle donatılmıştır¹⁵⁴⁶. Bu emîrin bu kadar yetkiyle donatılması da kendisinin iktidarından sonra çocuk yaştaki halefleri devrinde devlet dizginlerinin tamamen Vezir Şemseddîn İsfahânî'nin eline geçmesine sebep olmuştur.

¹⁵⁴¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 471; İbn Bîbî (trc.) II, 25-26; İbn Bîbî (muhtasar) 191-192; Yazıcızâde *tevârih* 513-514.

¹⁵⁴² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 482; İbn Bîbî (trc.) II, 35-36. İbn Bîbî'nin muhtasar edisyonunda ise Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin vezirliğe, Mühezzibeddîn Ali'nin naipliğe getirildiği kayıtlıdır (İbn Bîbî (muhtasar) 199).

¹⁵⁴³ Aynî *ıkdu'l-cümân* I, 280.

¹⁵⁴⁴ Aksarayî *müsâmeretü'l ahbâr* 41; Aksarayî *müsâmeretü'l ahbâr* (trc.) 31.

¹⁵⁴⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 539-540; İbn Bîbî (trc.) II, 81-82; İbn Bîbî (muhtasar) 224-225. Emîr Mühezzibeddîn Ali ve vezirliği hakkında ayrıca bk. Zeki, 2018: 135; Taneri, 2019: 24-26.

¹⁵⁴⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 543-544; İbn Bîbî (trc.) II, 84-85; İbn Bîbî (muhtasar) 225-226. Ayrıca bk. Yazıcızâde *tevârih* 570-571.

Türkiye Selçukluları'nda vezirlik makamında bulunanların müstevfi adı verilen yardımcıları da vardı. Sâhibü'z-zimâm olarak anılan bu müstevfiler devletin mali işlerinin başında bulunurlardı. Bütün fiili vergilerin toplanması ve harcamaların denetlenmesi onların göreviydi. Müstevfiler vezirlere olan hizmetlerinin öneminden ötürü bizzat vezir tarafından seçilmekteydiler¹⁵⁴⁷. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında müstevfi olduğu bilinen tek kişi iş bitiriciliği ile tanınan, sultan tarafından müstakbel eşi Gürcü hatunu Gürcü diyarından getirme ve düğün işlemleriyle görevlendirilen Müstevfi Şihâbeddîn Kirmânî'dir¹⁵⁴⁸.

7.1.4. Nâib-i Saltanat

Merkez teşkilatında sultana vekâlet eden veya onun tarafından görevlendirildiği yerde sultanı temsil eden görevliye Nâib-i Saltanat ismi verilmektedir. Büyük Selçuklular'da bulunmayan saltanat naibliği mansıbının Eyyûbîlerden Türkiye Selçukluları'na geçtiği iddia edilmektedir¹⁵⁴⁹. Bu görevliye Türkiye Selçukluları yanında Delhi Türk Sultanlığı'nda ve Memlükler'de de rastlanmaktadır. Türkiye Selçuklu Sultanı Kutalmış oğlu Süleyman Şah, Suriye Seferi'ne çıkmak üzere doğuya hareket ettiğinde Emîr Ebu'l-Kâsım'ı başkent İznik'te kendi yerine bırakmıştı. Ondan sonra aynı vazifeyi Ebu'l-Kâsım'ın kardeşi Ebu'l-Gâzi devralmış, iki emîr fiilen saltanat naipliği yapsalar da bu unvanı kullandıklarına dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Sonraki süreçte bu makam “*Niyâbet-i Hazret-i Saltanat*”, “*Niyâbet-i Hazret-i Ulyâ*”, “*Niyâbet-i Saltanat-ı Rûm*”, “*Nâibü's-Saltanatı'l-Muazzama*” ve “*Nâibü'l-Hazre*” şekillerinde de kaydedilmiştir. Nâib-i saltanat Türkiye Selçuklu protokolünde vezir ve atabegin ardından gelmekteydi¹⁵⁵⁰.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tahta çıktığında Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ın nâib-i saltanat görevinde olduğu anlaşılmaktadır. Zira İbn Bîbî onu Emîr Kemâleddîn-i Naib olarak kaydetmektedir¹⁵⁵¹. Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ın Sâdeddîn Köpek tarafından tasfiye edilip öldürtülmesinden sonra ise nâib-i saltanat makamına Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin getirildiği öğrenilmektedir. Nitekim İbn Bîbî, Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin 1243 Köseadağ Savaşı öncesinde hem nâib hem de melikü'l-ümerâ görevinde bulunduğunu

¹⁵⁴⁷ Cahen, 2002: 184.

¹⁵⁴⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 483; İbn Bîbî (trc.) II, 37.

¹⁵⁴⁹ Taneri, 2019: 28.

¹⁵⁵⁰ Kucur, 2006a: 313; Taneri, 2019: 28. Claude Cahen de, Türkiye Selçukluları'nda sultanların nâiplerinin bulunduğuna işaret etmektedir. Ancak bu naiplerin sadece sultanların hastalıkları veya orada bulunmadıkları sıralarda mı görev yaptıklarının, yoksa daimi olarak mı görev yaptıklarının bilinemediğini belirtmektedir (Cahen, 2002: 180).

¹⁵⁵¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 470; İbn Bîbî (trc.) II, 24-25. Ayrıca bk. Yazıcızâde *tevârih* 513.

kaydetmektedir¹⁵⁵². Anlaşıldığı kadarıyla Türkiye Selçukluları'nda naipliğin alametleri bulunmaktaydı ve bunlardan birisi de kılıçtı. İbn Bîbî'nin verdiği bilgiye göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından Moğollarla anlaşma yapan bundan ötürü pek çok ihsana kavuşan Emîr Mühezzibeddîn Ali'ye kını altından bir naiblik kılıcı (شمشیر نیابت بغلاف زرین) da verilmişti¹⁵⁵³.

7.1.5. Atabeg

Türkiye Selçuklu devlet mekanizmasında hanedan mensubu meliklerin hocalığı görevini yürüten emîrlere Atabeg denilmekteydi. Atabeg kelimesi Türkçe'de “Dede” ve “Baba” anlamına gelen “Ata” kelimesi ile “Beg” kelimelerinin birleştirilmesinden oluşmaktadır¹⁵⁵⁴. Atabeglik kurumunun tam olarak ne zaman ortaya çıktığı konusunda tarihçiler arasında tartışmalar mevcuttur. Bu kurumun genel itibarıyla Büyük Selçuklular zamanında ortaya çıktığı düşünülse de, çok daha eski bir kurum olduğu Orhun Abideleri'nde kullanılan bazı ifadelerden anlaşılmaktadır¹⁵⁵⁵. Büyük Selçuklularla çağdaş Karahanlılar ve Gazneliler gibi diğer Müslüman-Türk devletlerinde atabeg kurumuna rastlanmamaktadır. Bu nedenle kökeni tam olarak tespit edilemeyen atabeglik kurumunun çok eski bir Türk müessesesi olmakla birlikte daha çok Oğuzlara ve Selçuklulara intikal ettiğini söylemek mümkündür¹⁵⁵⁶.

Selçuklularda atabegler, genellikle devrin önde gelen tecrübeli ve yetenekli emîrleri arasından seçilmekteydiler. Türkiye Selçukluları'nda ise bazı zamanlar atabeglerin ilmiye sınıfına mensup kişilerden çıktığı da olmuştur. Bununla birlikte Türkiye Selçuklu atabegleri genellikle gulam olarak devlet mekanizmasına dâhil edilmiş ve emîrlik seviyesine yükselmeyi başarmış kişilerin arasından seçilmekteydiler. Türkiye Selçukluları'nda atabegler başlangıçta sadece melikler için atanırlardı ve idare etmek için gönderildikleri merkezlerde meliklere siyasi, askeri ve idari meselelerde rehberlik etmeleri beklenirdi. Sonraki dönemlerde ise “Melik Atabegi” yanında “Hükümdar Atabegi” diye ayrı bir mevki daha oluşmuştur. Sultanı melikliği zamanında eğitmiş olması şart olmayan bu hükümdar atabegleri, sultanın kendi

¹⁵⁵² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 517; İbn Bîbî (trc.) II, 65; Yazıcızâde *tevârih* 550.

¹⁵⁵³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 539-540; İbn Bîbî (trc.) II, 81-82; İbn Bîbî (muhtasar) 224-225; Yazıcızâde *tevârih* 567-568.

¹⁵⁵⁴ Alptekin, 1991b: 38.

¹⁵⁵⁵ Özeydin, 2021: 163.

¹⁵⁵⁶ Öztürk, 2019: 2.

tercihiyle belirlenir, büyük divâna katılarak, devlet idaresinde mühim bir rol oynarlardı¹⁵⁵⁷. Türkiye Selçukluları'nda melik atabeglerinin yetkileri ise oldukça sınırlıydı. Devlet içerisinde saygın bir konuma sahip olmakla birlikte bu saygınlıkları hiçbir zaman Selçukluların diğer kollarındaki seviyeye erişememiştir¹⁵⁵⁸.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ilk atabegi babası Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında Erzincan melikliğine atandığı sırada kendisinin atabegliğine getirilen Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'tur¹⁵⁵⁹. Kaç yıl boyunca Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'e atabeglik yaptığı tam olarak bilinemeyen Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'un ölümüne kadar bu görevde kaldığı anlaşılmaktadır. Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'tan sonra ise yine Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Erzincan melikliği sırasında ikinci bir emîr kendisine atabeg olarak atanmıştır. Bu emîr Mübârizeddîn Ertokuş gibi o devrin en önde gelen emîrlerinden birisi olan Şemseddîn Altunaba'dır¹⁵⁶⁰. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tespit edilen son atabegi ise Emîr Cemâleddîn Ferruh'tur. Kendisi sultanın Meyyâfârikîn kuşatması sırasında hayattaydı ve Lala (للا) unvanını taşımaktaydı¹⁵⁶¹. Bu bilgiden Türkiye Selçukluları'nda atabeglere aynı zamanda Lala denildiği de öğrenilmektedir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kendi atabegleri dışında büyük oğlu II. İzzeddîn Keykâvus'a atadığı bir atabeg de kayda geçmiştir. Bu kişi o sıralarda üstâdüddâr görevinde bulunan Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'tır. Kendisi bu görevdeyken Borgulu'da ikamet eden Melik İzzeddîn Keykâvus'a atabeg olarak atanmıştır¹⁵⁶².

7.1.6. Melik

Melik, Selçuklularda hükümdar oğullarına veya hanedanın erkek mensuplarına verilen bir unvandı. Kökünü mülk kelimesinden alan melik, aynı zamanda Allah'ın isimlerinden

¹⁵⁵⁷ Kesik, 2021a: 166. Büyük Selçuklular'da atabeglik kurumu için bk. Alptekin, 1991b: 38-40; Piyadeoğlu, 1999; Piyadeoğlu, 2013: 423-439; Öztürk, 2019: 2-17; Özaydın, 2021: 163-170. Türkiye Selçukluları'nda atabeglik kurumu için ise ayrıca bk. Uyumaz, 2008: 483-495.

¹⁵⁵⁸ Cahen, 2002: 179.

¹⁵⁵⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 363-364; İbn Bîbî (trc.) I, 371-372; İbn Bîbî (muhtasar) 141; Yazıcızâde *tevârih* 418-421; Uyumaz, 2008: 487.

¹⁵⁶⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 458-459; İbn Bîbî (trc.) I, 453-454; İbn Bîbî (muhtasar) 186; Yazıcızâde *tevârih* 505; Uyumaz, 2008: 487.

¹⁵⁶¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 510; İbn Bîbî (trc.) II, 58; Yazıcızâde *tevârih* 544.

¹⁵⁶² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 473; İbn Bîbî (trc.) II, 27; İbn Bîbî (muhtasar) 192-193; Yazıcızâde *tevârih* 514-515; Uyumaz, 2008: 488.

birisidir ve sahip olmak manasında kullanılmaktadır¹⁵⁶³. Hanedan mensubu olarak bir hükümdar namzedi olan ve buna göre eğitilen melikler, Büyük Selçuklular'da olduğu gibi Türkiye Selçukluları'nda da bir şehrin veya bölgenin idaresiyle görevlendirilirdi¹⁵⁶⁴. Pek çok Türkiye Selçuklu sultanı gibi II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de melikliği sırasında babası I. Alâeddîn Keykubâd'ın henüz fethettiği Erzincan'a melik olarak gönderilmiş ve hükümdarlığa hazırlanması amaçlanmıştı. Kendisi tahta geçtikten sonra ise üç farklı eşinden İzzeddîn Keykâvus, Rükneddîn Kılıç Arslan ve Alâeddîn Keykubâd olmak üzere üç oğlu dünyaya gelmişti. Bu meliklerin sancağa gönderilip gönderilmediği çok da belirgin değildir. Sadece İbn Bîbî vasıtasıyla üç melikin de babaları vefat ettiği sırada Uluborlu'da bulundukları bilinmektedir¹⁵⁶⁵.

7.1.7. Melikü'l-Ümerâ (Beylerbegi)

Türkiye Selçukluları'nda ordunun başkomutanı sefere katıldığı zamanlar sultanın kendisiydi. Bununla birlikte sultanın ordunun başında olmadığı zamanlarda kuvvetlere “*Melikü'l-Ümerâ*” veya “*Beylerbegi*” unvanını alan emîrlere komutanlık yapmaktaydı. Melikü'l-ümerâ unvanı, devletin tüm ordusuna başkomutanlık yapan emîrlere dışında devletin uç bölgelerinin idaresiyle görevlendirilen veya herhangi bir sefer ve savaş için oluşturulan küçük orduların başına atanan emîrlere de verilmekteydi. Melikü'l-ümerâ devletin önde gelen emîrlere sultanın güvenini kazanmış, askeri ve idari konulardaki yeteneğini kanıtlamış, yiğit ve cesur olanlar arasından seçilmekteydi¹⁵⁶⁶.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında melikü'l-ümerâ unvanına sahip olan bazı emîrlere tespit edilmiştir. Bunlardan ilki sultanın iktidarının başlarında beylerbegi olduğu bilinen Hüsâmeddîn Kaymerî'yd¹⁵⁶⁷. Ancak İbn Bîbî'den öğrenildiği kadarıyla Hüsâmeddîn Kaymerî, sonraki süreçte Emîr Sâdeddîn Köpek tarafından tasfiye edilmiştir. Diğer bir melikü'l-ümerâ ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarının ilk yıllarında devlet içerisinde büyük bir nüfuz elde eden ve pek çok devlet adamını tasfiye eden Sâdeddîn Köpek'tir. Sonraki süreçte Sâdeddîn Köpek'in de sultanın iktidarı için tehdit oluşturduğu anlaşıldığından ortadan kaldırılması gündeme gelmiş ve bazı devlet erkânı eliyle katli

¹⁵⁶³ Kesik, 2021a: 66. Melik unvanı Türkiye Selçukluları'nda bazı görevlilerin ve meslek erbabının liderlerine de verilmekteydi. Bunlar arasında Melikü's-Sevâhil, Melikü's-Şuara, Melikü'l-Umerâ, Melikü'l-Küttâb, Melikü'n-Nüvvâb vb. görevliler bulunmaktadır (Güner, 2004: 52).

¹⁵⁶⁴ Kesik, 2003a: 123.

¹⁵⁶⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 549; İbn Bîbî (trc.) II, 88-89; Bal, 2004: 25-29.

¹⁵⁶⁶ Kesik, 2021a: 164-165.

¹⁵⁶⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 470; İbn Bîbî (trc.) II, 24-25; Yazıcızâde *tevârih* 513.

gerçekleşmiştir. Sâdeddîn Köpek ortadan kaldırıldığı sırada önceden tasfiye ettiği Hüsâmeddîn Kaymerî gibi melikü'l-ümerâ unvanını taşıyordu¹⁵⁶⁸.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle Hârezmlilerle mücadele için Eyyûbîlere gönderilen yardım kuvvetlerinin başında bulunan ve Âmid kuşatmasına giden Malatya Sübaşısı Zahîreddîn Mansûr, kuşatma sırasında melikü'l-ümerâlîğe terfi ettirilmiştir¹⁵⁶⁹. Köseadağ Savaşı'ndan hemen önce Moğollara karşı hazırlık aşamasında ise devletin önde gelen emîrlerinden Şemseddîn İsfahânî melikü'l-ümerâ unvanına sahipti¹⁵⁷⁰. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında melikü'l-ümera görevinde bulunduğu öğrenilen son isim Emîr Mübârizeddîn Çavlı'dır. Çavlı, Köseadağ Savaşı sonrasındaki karmaşa sırasında sultana olan hizmetleri sebebiyle çâşnigîrlikten melikü'l-ümerâlîğe/beglerbegiliğe (منصب بکریکی) terfi ettirilmiş, yenilginin karmaşa yarattığı tüm bölgelerde asayişin sağlanması görevi kendisine verilmiştir¹⁵⁷¹.

7.1.8. Sübaşı

Sübaşı, Türklerde ordu komutanı ve şehirlerin güvenliğini sağlayan komutan olarak bilinen resmi görevlidir. Sü kelimesi Eski Türkçe'de asker ve ordu anlamına geliyordu. Bu sebeple sübaşı ordu komutanı demektir. Karahanlılarda, Gaznelilerde ve Selçuklularda ordu komutanları “*Sâhibü'l-Ceyş*” ve “*Sipehsalâr*” gibi Arapça-Farsça unvanlar yanında Türkçe olan sübaşı unvanını da kullanmaktaydılar. Bu unvan Selçuklularda oldukça önemli bir konuma sahipti. Zira Selçukluların atası Selçuk Bey de bir sübaşı idi. Selçukluların devamı olan Türkiye Selçukluları'nda da sübaşılar seçkin devlet görevlisi konumlarını korumuşlardır. Sübaşılar fethedilen şehrin hem valiliğini hem de güvenliğini üstlenirlerdi. Sübaşılarının genel özellikleri adaletli, örfî kurallara uymada hassas, hem kalem hem de kılıç erbabı, ilim ve irfan sahibi yöneticiler olmalarıydı. Tüm sübaşılar arasında da başkent Konya sübaşısı en yüksek mertebe olarak kabul ediliyordu¹⁵⁷². Sübaşılar savaş sırasında kendi idarelerinde bulunan şehir, kaza, nahiye ve köylerdeki timar kuvvetleriyle orduya katılır ve onların idaresini üstlenirlerdi¹⁵⁷³.

¹⁵⁶⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 480; İbn Bîbî (trc.) II, 34.

¹⁵⁶⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 493-495; İbn Bîbî (trc.) II, 45-47; İbn Bîbî (muhtasar) 204-206.

¹⁵⁷⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 517; İbn Bîbî (trc.) II, 65; Yazıcızâde *tevârih* 550.

¹⁵⁷¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 527; İbn Bîbî (trc.) II, 71-72; Yazıcızâde *tevârih* 557.

¹⁵⁷² İlgürel, 2009: 447.

¹⁵⁷³ Kesik, 2021a: 167. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında 1 Muharrem 632 (26 Eylül 1234) tarihinde Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ın Kayseri Sübaşılığı'na getirilmesi için hazırlanan menşûrdan anlaşıldığı kadarıyla sübaşılarının görevleri arasında vilayetin imarını ve ahalinin bakımını üstlenmek, aynı zamanda emrindeki kuvvetlerle her zaman savaşa hazır olmak da bulunmaktaydı (Turan, 1988: 75).

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Türkiye Selçuklu şehirlerinde görev yapan pek çok sübaşının isimleri kayda geçmiştir. Kaynaklarda Konya sübaşılığına atfedilen önem bilinmekle birlikte Kayseri ve Kırşehir sübaşılıklarına da ayrı bir önem verildiği görülmektedir. Kayseri sübaşılığına verilen önem günümüze ulaşan tek sübaşılık menşûrundan öğrenilmektedir. Osman Turan, tarafından neşredilen bu menşûr 1 Muharrem 632 (26 Eylül 1234) tarihinde Antalya’da yazılmıştır ve Emîr Kemâleddîn Kâmyâr’ın Kayseri sübaşılığına atanması ile ilgilidir. Söz konusu menşûrda Kayseri sübaşılığı memleket ve saltanat makamının en yüksek mertebesi olarak tanımlanmaktadır¹⁵⁷⁴. Bu ibareden Kayseri sübaşılığının diğer sübaşılıklardan daha öncelikli bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun da Kayseri’nin özellikle Doğu ve Güney istikametlerde gerçekleştirilen seferlerde askeri merkez olarak kullanılmasından, dolayısıyla şehrin askeri konumundan kaynaklandığı muhakkaktır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Kayseri sübaşılığı yaptığı anlaşılan iki emîr bulunmaktadır. Bunlardan ilki ismi yazılı kaynaklarda geçmeyen sadece Kayseri’de inşa ettirdiği medresenin inşa kitabesinden h. 636 (1238-1239) yılında Kayseri sübaşılığı görevinde bulunduğu öğrenilen Selçuklu Emîri Sirâceddîn Bedir’dir¹⁵⁷⁵. Kendisinin hakkında bilgi bulunmayan Sirâceddîn Bedir’in ne kadar süreyle görev yaptığı da tam olarak belli değildir. Yalnızca Moğolların 1243 Köseadağ Savaşı sonrasında Kayseri’yi kuşattıkları sırada Kayseri sübaşılığında bulunmadığı, zira o sırada bu görevde Topal Fahreddîn Ayaz’ın bulunduğu bilinmektedir¹⁵⁷⁶. Emîr Kemâleddîn Kâmyâr’ın menşûrundan hareketle de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Kayseri sübaşılığı yapmış olan Sirâceddîn Bedir ve Topal Fahreddîn Ayaz’ın diğer sübaşılardan daha yüksek bir konumda bulunduğunu söylemek mümkündür. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında ayrı bir öneme sahip olduğu vurgulanan diğer bir sübaşılık, Kırşehir sübaşılığıdır. Zira Emîr Şemseddîn İsfahânî devletin vezirliğine atanırken kendisine şimdiye kadar hiçbir vezire bahşedilmemiş bir makam olarak Kırşehir sübaşılığının ihsan edildiği vurgulanmıştır¹⁵⁷⁷.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde görev yapan sübaşılardan bir kısmı liderleri Kayır Han’ın tutuklanması üzerine Selçuklu topraklarını yakıp yıkarak terk eden Hârezmlilerin durdurulmasına yönelik çaba nedeniyle kayda geçmektedirler. Bunlar Malatya Sübaşısı Seyfüddevle Ertokuş ve Harput Sübaşısı Seyfeddîn Bayram’dır. Bu iki sübaşılık Hârezmlilerin Selçuklu topraklarını terk etmesini engelleyememişler, hatta Seyfeddîn Bayram

¹⁵⁷⁴ Turan, 1988: 92-93.

¹⁵⁷⁵ Gabriel, 1930: 64.

¹⁵⁷⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 529; İbn Bîbî (trc.) II, 74; İbn Bîbî (muhtasar) 220; Yazıcızâde *tevârih* 559.

¹⁵⁷⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 543; İbn Bîbî (trc.) II, 84; İbn Bîbî (muhtasar) 226; Yazıcızâde *tevârih* 570.

onlar tarafından öldürülmüş, Seyfûddeve Ertokuş ise esir düşmüştür¹⁵⁷⁸. Diğer bir sübaşı Emîr Sâdeddîn Köpek'in katlinde görev alan Sivas Sübaşısı Hüsâmeddîn Karaca'dır¹⁵⁷⁹. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in sübaşlarından bazıları ise, Eyyûbîler ile birlikte Hârezmîlere karşı gerçekleştirilen ortak saldırı vesilesiyle kayıtlara geçmektedir. Bu saldırıya katılan sübaşılar Malatya Sübaşısı Zahîreddîn Mansûr-ı Tercüman, Harput Sübaşısı Sinâneddîn Yakut ve Elbistan Sübaşısı Hüsâmeddîn'dir¹⁵⁸⁰. Bu sübaşılar Eyyûbîlerle birlikte Hârezmîleri mağlup ettikten sonra Âmid'in kuşatmasına girişmişlerdir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bu kuvvetlere destek göndermesi vesilesiyle de o devirde görev yapan iki sübaşının daha ismi öğrenilmektedir. Bunlar da Sivas Sübaşısı Mübârizeddîn Çavlı ve Niksar Sübaşısı Mübârizeddîn Yavtaş'tır¹⁵⁸¹. Âmid'in ele geçirilmesinden sonra ise şehre sübaşı olarak Emîr Mübârizeddîn İsa'nın atandığı bilinmektedir¹⁵⁸².

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in sübaşlarından bazıları da Babaî ayaklanması ve Moğolların Erzurum'u tahribinin ayrıntıları vesilesiyle öğrenilmektedir. Bunlardan ilki Babaî ayaklanması başladığı sırada sultanın emriyle asilere ilk olarak müdahale eden, ancak başarılı olamayan Malatya Sübaşısı Alişîr oğlu Muzaffereddîn'dir¹⁵⁸³. Kendisi Malatya'nın tespit edilen dördüncü sübaşısıdır ve bu kayıtlarla birlikte Malatya Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında görev yapan en fazla sübaşısı tespit edilen şehir haline gelmektedir. Şehrin sübaşıları sırasıyla Seyfûddeve Ertokuş, Emîr Zahîreddîn Mansûr-ı Tercüman, Alişîr oğlu Muzaffereddîn ve Reşidüddîn Cüveynî'dir¹⁵⁸⁴. Babaî ayaklanmasına müdahale sebebiyle ismi

¹⁵⁷⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 471; İbn Bîbî (trc.) II, 25-26; İbn Bîbî (muhtasar) 190-191; Yazıcızâde *tevârih* 512-513. Süryani Ebu'l-Ferec, Hısn-ı Ziyad olarak da bilinen Harput sübaşısını Bayramiz (بيراميز) olarak kaydetmektedir (Ebu'l-Ferec *muhtasara'd-düvel* 438; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 283).

¹⁵⁷⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 480-481; İbn Bîbî (trc.) II, 34-35; İbn Bîbî (muhtasar) 197-198; Yazıcızâde *tevârih* 521-522.

¹⁵⁸⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 487-496; İbn Bîbî (trc.) II, 40-47.

¹⁵⁸¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 491; İbn Bîbî (trc.) II, 44.

¹⁵⁸² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 497-498; İbn Bîbî (trc.) II, 47-48; İbn Bîbî (muhtasar) 206; Yazıcızâde *tevârih* 534-535.

¹⁵⁸³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 501; İbn Bîbî (trc.) II, 50-51; İbn Bîbî (muhtasar) 208; Yazıcızâde *tevârih* 537.

¹⁵⁸⁴ Metin, 2013: 97. Reşidüddîn el-Cüveynî'nin Malatya Sübaşılığı için bk. Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 441; Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* (trc.) 20-21; Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 288; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 543-544. Evhadüddîn-i Kirmânî menâkıbnâmesinden öğrenildiği kadarıyla Türkiye Selçuklu iktidarı için tehdit oluşturmaya başlayan Emîr Sâdeddîn Köpek ve işbirlikçileri Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından tasfiye edildiği sırada, Malatya sübaşısı olan Ahi Ahmed de tutuklanmıştır. Ancak kendisi sonradan serbest bırakılmıştır (Evhadüddîn-i Kirmânî *menâkıbnâme* 202-204). Menâkıbnâmede nakledilen bu bilgiler doğru kabul edilecek olursa Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarının ilk yıllarında Malatya sübaşısının Ahi Ahmed olduğunu düşünmek mümkündür.

öğrenilen diğer bir sübaşı Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'tır. Malatya Sübaşısı Alişîr oğlu Muzaffereddîn'in ve diğer Selçuklu kuvvetlerinin asileri durduramaması üzerine, Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emriyle Amasya sübaşılığı göreviyle asileri ortadan kaldırmak için bölgeye gönderilmiştir. İsyanın liderlerini ele geçirerek ortadan kaldırmayı başaran Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh, diğer asilere karşı verdiği mücadelede hayatını kaybetmiştir¹⁵⁸⁵. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in diğer bir sübaşısı ise Âmid kuşatması sırasında Harput sübaşısı olduğu bilinen ve şehrin ele geçirilmesinden sonra Erzurum'a gönderilen Sinâneddîn Yakut'tur. Kendisi 1242 yılında Moğollar Erzurum şehrine saldırdığında burasının sübaşısı olarak görev yapmaktaydı. Kendisiyle birlikte Şerefeddîn Duvinî de Erzurum şahneliği görevini üstlenmişti. Erzurum Sübaşısı Sinâneddîn Yakut, şehrin Moğolların eline düşmesi neticesinde oğlu ile birlikte katledilmiştir¹⁵⁸⁶. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde sübaşılık yaptığı öğrenilen son emîr Köseadağ Savaşı'nda şehit olan Niğde Sübaşısı Zeyneddîn'dir¹⁵⁸⁷. Bu kayıtlarla birlikte de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in topraklarında bulunan Kayseri, Sivas, Niksar, Malatya, Erzurum, Âmid, Elbistan, Harput, Amasya, Kırşehir ve Niğde şehirlerinin sübaşıları tespit edilmiştir ki bu sayı Türkiye Selçuklu teşkilatı için ciddi bir sayıdır.

7.1.9. Uç Beyleri

Türkiye Selçuklu teşkilatının bir unsuru da Uç beyleriydi. Uç beyleri, Türklerde sınır bölgelerindeki merkezlerde görevlendirilen kuvvetlerin komutanı ve de bir çeşit sancak beyleriydi¹⁵⁸⁸. Türkiye Selçukluları zamanında Doğu Roma İmparatorluğu, Kilikya Ermenileri ve Trabzon Rum İmparatorluğu sınırları uç bölgeleri olarak teşkilatlanmıştı ve buralara Türk toplulukları yerleştirilmekteydi. Bu topluluklar buralarda sınırları düşmanlardan korudukları gibi gerçekleştirdikleri akınlarla yeni toprakların fethini sağlıyorlardı. Türkiye Selçukluları'nda uç bölgelerindeki kuvvetlerin başına ise melikü'l-ümera veya beylerbeği unvanına sahip üst düzey emîrlere atanmaktaydı. Bu uç bölgesi emîrlere idari sorumluluk alanları da oldukça genişti. Türkiye Selçuklu-Doğu Roma uç bölgesi Kastamonu'dan başlayarak Ankara, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Isparta, Denizli ve Antalya'ya kadar, Türkiye Selçuklu-Trabzon Rum İmparatorluğu uç bölgesi Kastamonu-Samsun hattında uzanıyordu. Türkiye Selçuklu-Kilikya Ermeni uç bölgesi de oldukça geniş bir alanı

¹⁵⁸⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 501; İbn Bîbî (trc.) II, 51; İbn Bîbî (muhtasar) 209; Yazıcızâde *tevârih* 537.

¹⁵⁸⁶ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 514; İbn Bîbî (trc.) II, 62; İbn Bîbî (muhtasar) 213; Yazıcızâde *tevârih* 577; Münecimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 80.

¹⁵⁸⁷ Ahmed Nigîdî *el-veledü 'ş-şefîk* 443.

¹⁵⁸⁸ Emecen, 2012: 38.

kapsıyordu ve Niğde, Ereğli, Ermenek, Karaman, Antalya, Isparta, Maraş, Malatya, Antep ve Antakya hattı boyunca uzanıyordu¹⁵⁸⁹. Bu uç bölgeler dönem dönem karşılıklı mücadeleler nedeniyle değişmekteydi.

Türkiye Selçukluları, I. Alâeddîn Keykubâd zamanında Doğu ve özellikle de kuzeydoğu istikametindeki fetihlerle Erzurum'a kadar uzanmış ve burası devletin Doğu ucu haline gelmişti. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde ise güneydoğu istikametinde el-Cezîre mıntıkası üzerinde oldukça genişleyerek devletin sınırları Meyyâfârikîn'e kadar ulaştırılmıştır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanındaki uç teşkilatı özellikle de uç beyleri hakkında bazı tespitlerde bulunmak mümkündür. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında Türkiye Selçuklu topraklarına dâhil edilen Erzurum, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında da devletin Kuzeydoğu istikametinde uç bölgesiydi. Burasının devletin uç mıntıkası olduğu İbn Bîbî tarafından Babaî ayaklanması sebebiyle buradaki kuvvetlerin asiler üzerine çağırılması vesilesiyle teyit edilmektedir¹⁵⁹⁰. İbn Bîbî tarafından 1242 yılında Moğolların Erzurum'a saldırısı sırasında şehrin sübaşısının Emîr Sinâneddîn Yakut olduğunun belirtilmesi önemlidir¹⁵⁹¹. Zira bu bilgi Emîr Sinâneddîn Yakut'un bölgedeki uç beyi olduğuna işaret etmektedir. Yine Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Türkiye Selçukluları'nın büyük hedeflerinden birisi olan Âmid'in zaptı ile devletin sınırları doğu istikametinde Meyyâfârikîn'e kadar erişmiştir. Şehrin ele geçirilişinden sonra sübaşılığına ise Emîr Mübârizeddîn İsa'nın getirildiği kaydedilmektedir¹⁵⁹². Dolayısıyla Âmid Sübaşısı Emîr Mübârizeddîn İsa'nın da devletin bu taraftaki uç beyi olduğu söylenebilir. Âmid ve Erzurum dışında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında batı yönünde devletin uç bölgelerinin nereler olduğuna dair fikir yürütmemizi sağlayacak bazı bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler yazılı kaynaklar vasıtasıyla değil Kütahya ve Denizli'de tesadüf edilen bazı kitabeler vasıtasıyla elde edilmektedir. Türkiye Selçukluları'nın Kuzeybatı ucunda bulunan Kütahya'da Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrine ait 1, I. Alâeddîn Keykubâd dönemine ait 1 ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarına ait 2 inşa kitabesine tesadüf edilmektedir¹⁵⁹³. Bu kitabeler burasının en azından Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarından itibaren Türkiye Selçuklu toprakları arasında bulunduğunu göstermektedir. Kütahya'nın daha batısında herhangi bir

¹⁵⁸⁹ Kesik, 2021a: 162.

¹⁵⁹⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 502-503; İbn Bîbî (trc.) II, 52-53; İbn Bîbî (muhtasar) 209; Yazıcızâde *tevârih* 538-539.

¹⁵⁹¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 514-515; İbn Bîbî (trc.) II, 62-63; İbn Bîbî (muhtasar) 212-214; Yazıcızâde *tevârih* 546-548.

¹⁵⁹² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 497; İbn Bîbî (trc.) II, 48; İbn Bîbî (muhtasar) 206; Yazıcızâde *tevârih* 534-535.

¹⁵⁹³ Uzunçarşılı, 1932: 19-23.

Selçuklu izine rastlanmaması da, Kütahya'nın Türkiye Selçukluları'nın uç bölgelerinden olduğunu göstermektedir. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrine ait 2 kitabe, bize yazılı kaynaklarda adı geçmeyen Emîrû'l-İsfehsâlâr İmâdeddîn Hezârdinârî'nin ismini vermektedir. Ayrıca kendisinin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıktığı hicri 634 yılı Şevval'inden (Mayıs-Haziran 1237) h. 641 (1243-1244)¹⁵⁹⁴ tarihine kadar Kütahya'da görev yaptığını düşündürmektedir. Bu kitabelerden hareketle de İmâdeddîn Hezârdinârî'nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında Kütahya uç bölgesinde uç beyi olarak görev yaptığını söylemek mümkündür.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde uç bölgesi olduğu bilinen diğer bir yer Denizli ve çevresidir. Özellikle Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarından itibaren Türkiye Selçukluları'nın topraklarına dâhil olduğu bilinen Denizli de Kütahya gibi daha batısında herhangi bir Selçuklu izi görülmeyen bir merkezdir. Denizli'de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve II. İzzeddîn Keykâvus devirlerinde ait yapılar ve bunların inşa kitabeleri günümüze ulaşmıştır¹⁵⁹⁵. Bunlardan günümüzde Denizli Müzesi'nde sergilenmekte olan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrine ait h. 638 (1240-1241) yılına ait kitabe ayrı bir öneme sahiptir. Zira bu kitabe Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinin önde gelen emîrlерinden Mübârizeddîn Armağanşâh'ın ismini kaydetmektedir¹⁵⁹⁶. Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ın, Antalya'da banisi olduğu bir medresesi bulunmakta ve Emîr Mübârizeddîn Ertokuş'tan sonra Antalya sübaşılığına getirildiği düşünülmektedir¹⁵⁹⁷. Ayrıca Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in büyük oğlu İzzeddîn Keykâvus'un atabeglik yaptığı ve Amasya sübaşılığına getirildikten sonra Babaîlere karşı verdiği mücadele sırasında hayatını kaybettiği bilinmektedir. Denizli'deki bu kitabe ise emîrin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında h. 638 (1240-1241) yılında Denizli'de imar faaliyetlerinde bulunduğunu ispatladığından, burada uç beyi olarak da görev yapmış olabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir. Nitekim Barbara Flemming, Mübârizeddîn Armağanşâh'ın Antalya ve Denizli'deki eserlerinde bulunan kitabelerden hareketle kendisinin 1239-1240 yıllarında birleştirildiği anlaşılan Antalya-Denizli uç bölgelerinin uç beyi olduğunu düşünmektedir¹⁵⁹⁸.

¹⁵⁹⁴ Uzunçarşılı, 1932: 22-23.

¹⁵⁹⁵ Denizli'deki Türkiye Selçukluları devrine ait eserler ve kitabeleri için ayrıca bk. Uzunçarşılı, 1929: 191-197; Şahin, 2002: 679-693; Beyazıt, 2017.

¹⁵⁹⁶ Akçakoca-Akça, 1937: 53-54; Akçakoca-Akça, 1945: 22-24; Şahin, 2002: 686-687.

¹⁵⁹⁷ Turan, 1947b: 420-423; Flemming, 2018: 13; Akkuş, 2019: 45-48.

¹⁵⁹⁸ Flemming, 2018: 13.

7.1.10. Pervâne

Pervâne, sözlüklerde ışığın etrafında dönen küçük kelebek anlamına gelse de terim olarak divân teşkilatı içerisinde bazı belge türlerini hazırlayan kişi anlamında kullanılmaktadır. Bu kişinin görev yaptığı yer “*Pervâneğî*” olarak bilinmektedir. Büyük Selçuklular’da ve Hârezmşahlar’da varlığı tespit edilen pervâne, önemli hüküm ve fermanların hazırlanmasından sorumluydu. Türkiye Selçukluları’nda ise pervânenin görevinin biraz değiştiği görülmektedir. Pervâne burada mülk, ıktâ ve arazi işleriyle uğraşmakta ve bu işlemlerle bağlantılı tayin, atama, kayıt ve ihsan dağıtımını gibi süreçleri icra etmekteydi. Türkiye Selçukluları’nda pervânenin bir diğer görevi de sultan için istihbarat toplamaktı. Saltanat divânı protokolünde vezir, nâib-i saltanat, atabeg ve beylerbeginden sonra pervâne gelirdi. Pervânelere doğrudan sultan tarafından siyasi veya askeri görevler de verilebilirdi¹⁵⁹⁹. Claude Cahen’e göre pervâne, Türkiye Selçuklu devlet mekanizmasının en önemli görevlilerinden birisiydi. Sultanın şahsi mesajlarını iletmek yanında, şahsi ihsanlarını sahibine teslim etmekle de görevlilerdi¹⁶⁰⁰. Pervânenin görev yaptığı divâna özel olarak “*Divân-ı Pervâneğî*” adı verilmektedir. Bu divânın görevi de yukarıda işaret edildiği gibi pervâne başkanlığında devletin mülk, ıktâ vb. arazi işlemleriyle ilgili her türlü kaydın tutulması ve faaliyetlerin yürütülmesiydi¹⁶⁰¹.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında pervânelik görevini yürüttüğü bilinen birkaç emîr vardır. Bunlardan ilki sultanın iktidarının ilk yıllarında görev yapan ve kendisinin tahta çıkmasını sağlayan emîrlerden birisi olan Tâceddîn Pervâne’ydi. Ancak Tâceddîn Pervâne sonraki süreçte Emîr Sâdeddîn Köpek eliyle tasfiye edilmiş, uzun süre bu görevde kalamamıştır¹⁶⁰². Diğer bir pervâne, Tâceddîn Pervâne’nin tasfiyesinden sonra devlet içerisinde büyük bir güce ve etkiye sahip olan Sâdeddîn Köpek’tir. Zira devlet içinde gücünün dorukta olduğu sıralarda kendisine “*Melikü’l-Ümerâ*” ve “*Pervâne-i Muazzam*” denilmekteydi¹⁶⁰³. Sâdeddîn Köpek’in tasfiyesinden sonra ise uhdesinde bulunan pervânelik görevi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in emriyle o sıralarda tercümanlık görevinde bulunan

¹⁵⁹⁹ Kesik, 2007: 244; Kesik, 2021a: 91. İbn Bîbî’ye göre Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, Emîr Kemâleddîn Kâmyâr’a Erzincan emîrlerini divân-ı pervâneğî’ye götürmesini ve orada emîrlere geliri bol olan ıktâlardan verilmesini emretmiştir (İbn Bîbî [tıpkıbasım] 348; İbn Bîbî [trc.] I, 358). Bu kayıt pervânenin başkanlık yaptığı divânın ıktâ gibi arazi işlemlerine yönelik görevlerini ortaya koymaktadır.

¹⁶⁰⁰ Cahen, 2002: 180. Pervâne’nin görevleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Hacıgökmen, 2020a: 229-234.

¹⁶⁰¹ Kaymaz, 1970: 65 dn. 47; Uzunçarşılı, 1988: 95-96; Merçil, 2015: 162.

¹⁶⁰² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 474; İbn Bîbî (trc.) II, 28-29; İbn Bîbî (muhtasar) 194; Yazıcızâde *tevârih* 516-517; Münecimbaşı *câmiü’l-düvel* II, 76; Merçil, 2015: 166; Hacıgökmen, 2020a: 236.

¹⁶⁰³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 480; İbn Bîbî (trc.) II, 34.

Veliyüddîn Tercüman'a verilmiştir¹⁶⁰⁴. Veliyüddîn'in pervânelik görevinde sultanın ölümüne kadar bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev vefat ettiğinde pervânelik görevi Emîr Fahreddîn Ebu Bekir-i Attâr'a verilmiştir. Ayrıca bu kişi tahta büyük Melik İzzeddîn Keykâvus'un çıkmasında etkili olan emîrlerden de birisiydi¹⁶⁰⁵. Emîr Fahreddîn Ebu Bekir-i Attâr'ın tahta çıkacak melikin belirlenmesinde etkili emîrlerden olması ise pervânenin devlet içindeki önemini gözler önüne sermektedir.

7.1.11. Şahne

Kelime manası yük, azık ve at sürüsü gibi pek çok kelimeye denk düşen “*Şahne*” kelimesi, terim olarak bir yerin veya şehrin korunmasından sorumlu olan görevli için kullanılmaktadır. Büyük Selçuklularda şahne, bir şehrin ve eyaletin askeri valisi olarak bilinmekteydi ve şahneler bu devirde kuvvetlenmeye başlamışlardı. Nitekim Nizamülmülk şahnelerle birlikte belli başı görevlilerin halkın hukukuna riayet etmesi gerektiğini vurgulayarak şahnelerin asli görevlerine ışık tutmaktadır. Şahnelik kurumu Türkiye Selçukluları'nda da mevcuttu. Türkiye Selçukluları'nda şahneler şehirlerin askeri valisi ve şehirdeki garnizonun komutanı durumundaydılar¹⁶⁰⁶. Selçuklularda çeşitli bölgelere, şehirlere, tüm eyaletlere ve XII. yüzyıldan itibaren de ıktâ arazilerine şahneler atanmıştır. Bu şahnelerin görevi atandıkları yerlerde düzen ve emniyeti sağlamaktı¹⁶⁰⁷. Şahnelerin yaşadıkları ve askeri-idari görevlerini yürüttükleri sarayları bulunmaktaydı. Bu saraya ise “*Dârü's-Şahne*” ismi verilmekteydi¹⁶⁰⁸.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında ismi kayıtlara geçen tek şahne, 1242 yılında Moğollar Erzurum'u kuşattıkları sırada şehrin şahnesi olan Şerefeddîn Duvînî'dir. Başlangıçta Erzurum'u Moğollara karşı koruyan kuvvetlerle birlikte olan bu kişi şehrin sübaşısı Sinâneddîn Yakut ile arasındaki bazı problemlerden ötürü Moğollarla irtibata geçmiştir. Yaklaşan kış sebebiyle kuşatmayı kaldırıp geri dönmeye hazırlanan Moğollar, Şahne Şerefeddîn Duvînî'nin teklifi nedeniyle geri dönmekten vazgeçmişlerdir. İş birliği karşısında ona ve yakınlarına can ve mal garantisi vermişlerdir. Böylelikle şahnenin ihaneti

¹⁶⁰⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 482; İbn Bîbî (trc.) II, 36; Yazıcızâde *tevârih* 523; Merçil, 2015: 166.

¹⁶⁰⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 549; İbn Bîbî (trc.) II, 88; İbn Bîbî (muhtasar) 228; Yazıcızâde *tevârih* 574; Merçil, 2015: 166.

¹⁶⁰⁶ Merçil, 2010b: 292; Özaydın, 2014: 477. Şahne kavramının anlamı ve şahnelik kurumunun Büyük Selçuklular'daki durumu hakkında ayrıca bk. Özaydın, 2022: 9-28.

¹⁶⁰⁷ Agacanov, 2002: 342; Kesik, 2021a: 85.

¹⁶⁰⁸ Kesik, 2021a: 84.

sonucu onun korumakla sorumlu olduğu burca tırmanan Moğol kuvvetleri gece vakti şehre girmeyi başarmış ve Erzurum düşmüştür¹⁶⁰⁹.

7.2. Askeri Teşkilat

Türkiye Selçukluları sahip oldukları siyasi güç sayesinde pek çok rakip güçle çevrili olan Anadolu'da hâkimiyet sağlamış ve topraklarını genişletmişlerdir. Özellikle Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarında ve oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ilk yıllarında Türkiye Selçukluları rakipleri karşısında hızla genişleyerek en geniş sınırlarına ulaşmışlardır. Bu durumda sahip oldukları askeri teşkilatın da etkisi olmuştur. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarı Türkiye Selçuklu askeri teşkilatı adına pek çok gelişmenin yaşandığı bir dönemdir. Bu devre ait kayıtlar Selçuklu ordusunun yapısı hakkında da bazı ayrıntıları ortaya çıkarmaktadır. Devrin en önemli kayıtlarını veren İbn Bîbî'nin naklettiğine göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Selçuklu ordusu "*Asâkir-i Memâlik-i Rum*" olarak biliniyordu¹⁶¹⁰. Anlaşıldığı kadarıyla bu tabirle kastedilen ordu, devletin merkez ordusuydu ve bu orduya paralı askerler ile tâbî devletlerden gelen yardımcı kuvvetler dâhil değildi. Türkiye Selçukluları, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında kalabalık ordular toplamaya muktedir bir güçteler. Nitekim bu duruma işaret eden çağdaş kaynak Simon De Saint Quentin, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in her birine yıllık 1.000 Bizantius vererek 50.000 kişilik bir orduyu toplayacak bir güce sahip olduğunu belirtmektedir. Ayrıca sultanın heryere 10.000 kişilik maiyetiyle gittiğinden bahsetmektedir¹⁶¹¹.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde Türkiye Selçukluları'nın en önemli askeri kuvvetlerinden birisi *Asâkir-i Kadîm* (عساکر قديم) olarak adlandırılan ıktâlara bağlı sipahilerdi. Osman Turan'a göre Selçuklu topraklarının pek çok yerine dağılmış ıktâlara bağlı olan bu askerler, Türkiye Selçuklu ordusunun temel unsuruydu¹⁶¹². Köseadağ Savaşı, bu kuvvetler için bir dönüm noktası olmuştur. Zira Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından tüm ıktâlara bağlı sipahiler göreve çağırılmıştır¹⁶¹³. Ancak Selçuklu ordusunun temel unsuru olan ıktâ askerleri 1243 Köseadağ mağlubiyeti sonrasında Moğolların icra ettiği yıkım ve talandan olumsuz etkilenmiştir. Toplumda meydana gelen huzursuzluk, genel emniyetsizlik ve yabancı tahakkümü kurulu devlet düzenini sarsmıştır. Bu durumdan Selçuklu askeri teşkilatı da

¹⁶⁰⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 514-515; İbn Bîbî (trc.) II, 62-63; İbn Bîbî (muhtasar) 213-214; Yazıcızâde *tevârih* 546-548.

¹⁶¹⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 506; İbn Bîbî (trc.) II, 55.

¹⁶¹¹ Saint Quentin 50-51. Krş. Polat, 2005: 46.

¹⁶¹² Turan, 2008: 374.

¹⁶¹³ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 519; İbn Bîbî (trc.) II, 66. Selçuklularda ıktâ askerleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Koca, 2005: 89-95; Göksu, 2010: 99-110; Kesik, 2017a: 34-36.

nasibini almış, ıktâ askerleri tamamen ortadan kalkmamakla birlikte eski durumlarını kaybederek azalmışlardır¹⁶¹⁴.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrine ait kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla o dönemin en önemli askeri unsurlarından bir diğeri paralı askerlerdi. Devletin iç isyanlar, yabancı devlet ve ordulara karşı mücadele gibi durumlarda istihdam ettiği bu kuvvetler, “*Ecrîhor*”, “*Cerâhor*” veya “*Cerîhor*” olarak kaydedilmektedirler. Bu paralı askerler Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarıyla birlikte özellikle uç bölgelerde istihdam edilerek devletin daimi kuvvetlerinden biri haline getirilmişlerdir¹⁶¹⁵. Türkiye Selçuklu ordusunda paralı askerlerin sayısının artmasında gulam kökenli askerlerin ve ıktâlara bağlı kuvvetlerin azalmasının etkili olduğu düşünülmektedir¹⁶¹⁶. Bununla birlikte paralı askerlerin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında önemli bir yeri vardır. Simon De Saint Quentin’den öğrenildiğine göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in babasının vasiyeti hilafına tahta çıkması o sırada Kayseri’de bulunan 1.000 Frank askeri sayesinde gerçekleşmiştir. Zira orada bulunan 16.000 kişilik muhalif Hârezmlî kuvveti Franklardan çekindikleri için harekete geçememişlerdir¹⁶¹⁷. V. Gordlevski’ye göre Türkiye Selçuklu sultanları Frank paralı askerlerin dayanıklılık ve mücadele gücüne, kendi yerli kuvvetlerinden daha fazla güveniyorlardı. Bunların istihdamı çok pahalıya mal oluyor, ancak varlıkları sultanlara güven veriyordu. Frank paralı askerleri düşmanla mücadele esnasında Türkiye Selçuklu ordusunun ilk saflarında mücadele ediyor, yerli birliklerin bozulmasını engelliyorlardı. Paralı Frank askerlerin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarındaki en önemli hizmetlerinden birisi de Babaî ayaklanmasının bastırılmasıdır. Burada yerli kuvvetlerin Babaî propagandalarının etkisinde olmalarından çekinen sultan, paralı Frank askerleri kullanmış ve isyan bastırılmıştır¹⁶¹⁸.

Türkiye Selçuklu ordusunda istihdam edilen paralı askerlerin önemli bir kısmı Frank kuvvetleriydi. Bu kuvvetler Babaî ayaklanması yanında Meyyâfârikîn kuşatması ve Erzurum’un savunulması gibi pek çok olayda rol almışlardır. Babaî ayaklanmasının bastırılması sırasında paralı Frank (فرنگان) kuvvetlerine Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in

¹⁶¹⁴ Göksu, 2010: 110-111. İktâ askerlerinin önemi ve Köseadağ sonrasında sayılarının azalması hakkındaki değerlendirmeler için ayrıca bk. Kesik, 2017a: 36.

¹⁶¹⁵ Kesik, 2017a: 36-37. Ücretli askerlerin Türkiye Selçuklu ordusunda önem kazanması hakkında ayrıca bk. Polat, 2005: 41-46.

¹⁶¹⁶ Polat, 2005: 45.

¹⁶¹⁷ Saint Quentin 52; Polat, 2005: 44; Göksu, 2010: 143.

¹⁶¹⁸ Gordlevski, 1988: 284-285. Babaî ayaklanmasının bastırılmasında Frank paralı askerlerin rolü için ayrıca bk. Göksu, 2010: 145-148.

Gürcü asıllı emîri Ferdahla komuta etmiştir¹⁶¹⁹. Türkiye Selçukluları'nın doğu yönünde genişleme politikasının bir yansıması olan Meyyâfârikîn kuşatmasında Frank kuvvetleri Emîr Gürcü oğlu Zâhireddîn komutasında Selçuklu ordusunun en önünde görev yapmışlardır¹⁶²⁰. Ayrıca Moğollar 1242 yılında Türkiye Selçukluları'nın doğu sınırının merkezi olan Erzurum'u kuşattıkları sırada İstankos isimli komutan idaresinde şehirde bulunmaktaydılar. Frank paralı askerleri Erzurum'u Müslüman kuvvetler ile birlikte Moğollara karşı cesaretle savunsalar da şehrin düşüşünü engelleyememişler ve katledilmişlerdir¹⁶²¹. Claude Cahen'e göre Frank paralı askerler Türkiye Selçuklu ordusunun en önemli parçalarından birisiydiler. Bunların bir kısmı Selçuklu topraklarında ticaret işiyle de uğraşıyordu. Bu Frank askerlerin Selçuklu ordusunda hizmet etmelerinin pek çok sebebi olsa da esas itibarıyla nerelerden tedarik edildikleri çok belli değildir. Türkiye Selçukluları'nın Köseadağ'da Moğollara mağlup olmasıyla birlikte Frank paralı askerlerin Selçuklu ordusunda görev alma imkânları büyük oranda ortadan kalkmıştır. Nitekim 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra Frank paralı askerlerin Selçuklu ordusunda görev yapmaya devam ettiğine dair kayıtlar mevcut değildir¹⁶²². Türkiye Selçuklu ordusundaki paralı askerlerin bir kısmı da Rum askerlerdi. Bu kuvvetler devletin kendi tebası olan Rumlardan ve Doğu Roma tebası olanlardan olmak üzere iki şekilde tedarik edilmekteydiler¹⁶²³.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında istihdam edilen paralı askerlerin sayısına dair bir bilgi de bulunmaktadır. İbn Bîbî'den öğrenildiğine göre Köseadağ Savaşı öncesinde Selçuklu ordusu ıktâlâra bağlı sipahiler ile ecrîhor olarak tanımlanan ücretli askerler olmak üzere toplam 70.000 süvariye ulaşmıştı¹⁶²⁴. Bu ordunun içindeki paralı kuvvetler Sermarî, Gencevî, Gürcü, Uçlu, Frank, Kaymer ve Kıpçak askerlerinden oluşuyordu¹⁶²⁵. Bu veri tam bir sayı vermese de o sıralarda istihdam edilen paralı askerlerin ciddi bir sayıya ulaştığını ve çok sayıda millete mensup askerlerden oluştuğunu göstermektedir. Nitekim Muharrem

¹⁶¹⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 502-503; İbn Bîbî (trc.) II, 51-52; İbn Bîbî (muhtasar) 209; Yazıcızâde *tevârih* 538. Krş. Kesik, 2017a: 37-38.

¹⁶²⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 506-507; İbn Bîbî (trc.) II, 55-56; Yazıcızâde *tevârih* 541; Kesik, 2017a: 38.

¹⁶²¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 514-517; İbn Bîbî (trc.) II, 62-64; İbn Bîbî (muhtasar) 212-214; Yazıcızâde *tevârih* 546-549. Krş. Polat, 2005: 44; Göksu, 2010: 147-148, 151; Kesik, 2017a: 38.

¹⁶²² Cahen, 2002: 191.

¹⁶²³ Vryonis, 2020: 297.

¹⁶²⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 520; İbn Bîbî (trc.) II, 66-67. Krş. Turan, 1971: 432-433; Kaymaz, 2009: 91.

¹⁶²⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 519-520; İbn Bîbî (trc.) II, 66-67; İbn Bîbî (muhtasar) 215. Krş. Yazıcızâde *tevârih* 551-552; Turan, 1971: 432-433; Alptekin, 1992: 305; Kaymaz, 2009: 91; Göksu, 2010: 108; Koca, 2015: 54; Öngül, 2017: 228.

Kesik'e göre de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde Moğollara karşı toplanan orduda ıktâ askerlerine ek olarak çok sayıda ücretli asker bulunması, paralı askerlerin Türkiye Selçuklu ordusunda ulaştığı ağırlığı açıkça göstermektedir¹⁶²⁶. Köseadağ Savaşı'ndan önce Emîr Şemseddîn İsfahânî'nin paralı asker toplamak için Suriye'ye gönderilmesi ve -eldeki 70.000 kişilik kuvvete ek olarak- Hârezmlilerden, Ba'lebekîlerden, Kıpçaklardan ve Kürtlerden oluşan kalabalık bir ordu toplaması bu durumu kanıtlamaktadır¹⁶²⁷.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Türkiye Selçuklu ordusunun bir unsuru da tâbi devletlerden gelen yardımcı kuvvetlerdir. Bu devirde Trabzon Rumları, Kilikya Ermenileri, Halep, Humus, Şam ve Meyyâfârikîn Eyyûbîleri, Mardin Artukluları ve Musul Atabegliği Türkiye Selçukluları'na tâbi durumdaydılar ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e gerektiği durumlarda asker göndermekle yükümlüydüler. Nitekim Selçukluların Meyyâfârikîn kuşatmasına Halep Eyyûbîleri'nden ve Musul Atabegliği'nden yardımcı kuvvetler de katılmışlardır¹⁶²⁸. Ancak sultanın 1243 yılında Moğollar karşısındaki yardım talebine sadece Halep Eyyûbîleri karşılık vermiş ve 2.000 kişilik bir süvari birliği göndermişlerdir¹⁶²⁹.

II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında devlet teşkilatının ve askeri teşkilatın bir parçası olan casusların faaliyetlerine dair bir bilgi de bulunmaktadır. İbn Bîbî'nin naklettiğine göre Moğol kuvvetleri Köseadağ Savaşı öncesinde II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in casus ve habercileri tarafından adım adım izlenmekteydiler. Nitekim bu casus ve haberciler Baycu Noyan'ın Horasan, Irak, Fars ve Kirmân bölgelerinden topladığı kalabalık bir orduyla Selçuklu topraklarına doğru ilerlediklerini haber vermişlerdi¹⁶³⁰.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarından sonra büyük oranda Moğol istilasının etkisiyle Selçuklu askeri gücü giderek küçülmeye başlamış, devletin genişlemesi de durmuştur. Askeri teşkilatta önceki devirlerde başlayan olumsuz değişim ve dönüşümler bu devirde iyice belirginleşmiş, Moğol istilasına ile birlikte de bir daha toparlanmamak üzere düşüşe geçmiştir. Bu nedenle Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarından sonra Türkiye Selçukluları'nın askeri faaliyetleri büyük oranda azalmış, fetihlerin yerini iç savaşlar ve eldeki toprakları savunmaya yönelik mücadeleler almıştır.

¹⁶²⁶ Kesik, 2017a: 38.

¹⁶²⁷ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 535-536; İbn Bîbî (trc.) II, 79; İbn Bîbî (muhtasar) 223. Krş. Yazıcızâde *tevârih* 564-565; Koca, 2005: 116; Kesik, 2017a: 38-39; Topçu, 2019: 42.

¹⁶²⁸ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 506-507; İbn Bîbî (trc.) II, 55-56. Krş. Kaymaz, 2019: 82-83; Göksu, 2010: 208-209.

¹⁶²⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 519-520; İbn Bîbî (trc.) II, 66-67; İbn Bîbî (muhtasar) 215; Göksu, 2010: 209-212.

¹⁶³⁰ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 520; İbn Bîbî (trc.) II, 67; Merçil, 2015: 167.

7.3. Sosyo-Kültürel Hayat

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında sosyo-kültürel hayatın yaşandığı başlıca mekânlardan birisi şehirdi ve bu devirde Anadolu'da şehircilik oldukça gelişmişti. O devir Türkiye hakkında çok ayrıntılı bilgiler veren çağdaş kaynak Simon De Saint Quentin, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ülkesinin çok ünlü ve zengin olduğunu belirtmektedir. Ayrıca burada kalelerin, köylerin ve çiftliklerin dışında 100 adet kentin bulunduğunu nakletmektedir. Bu şehirlerin bazılarını yazan Saint Quentin, Malatya (Meledeme), Iğın (Labigarme), Konya (Yconium), Sivas (Savastia), Akşehir (Finemigle), Antalya (Satellia), Alanya (Candalour), Erzurum (Arsaron), Silvan (Monfalquin), Ahlat (Calath), Urfa (Rages), Şamşat (Sasamesat) ve Niksar (Nixaria)'ı zikretmeye değer bulmaktadır¹⁶³¹. Zengin Selçuklu şehirlerinde pek çok dinden insanlar bir arada yaşamaktaydılar. Bu nedenle Selçuklu Türkiye'sindeki şehirlerde farklı sosyal topluluklar arasında gelişmiş bir ortak yaşam kültürü oluşmuştur. Bununla birlikte Türkiye Selçuklu arazilerinde müslim ve gayrimüslimlerin bir arada yaşayışlarında diğer Müslüman topraklardan farklı bir durum gözlenmektedir. Öncelikle Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu tamamen Türkleşmiş ve Müslümanlaşmış bir coğrafya değildi. Burada ciddi bir gayrimüslim nüfus Selçuklu hâkimiyeti altında, daha çok şehir merkezlerinde ve belli oranda kırsal kesimde hayatlarını sürdürmekteydiler.

Türkiye Selçuklu sultanları hükmettikleri topraklarda Selçuklu hanedanına mensup olmaları hasebiyle Türkler nazarında ayrıcalıklı bir konuma sahiplerdi. Hükmettikleri toprakların etrafları gayrimüslim güçlerle çevirili olduğu için dikkatli davranmaları gerektiğinin farkındaydılar. Kendi yönetimleri altındaki gayrimüslim toplulukları kazanmanın kendi iktidarlara için oldukça önemli olduğunun da bilincindeydiler ve tebalarına dini inanç konusunda kadim Türk aneleri gereği oldukça hoşgörülü davranmaktaydılar. Öte yandan ekonomik politikaları gereği de gerek şehirli gerekse de konargöçer gayrimüslim toplulukları korumaktaydılar. Türkiye Selçuklu sultanlarının sağladığı din serbestisi, ekonomik refah ve adil düzen Doğu Roma arazilerinde yerel aristokrasi tarafından ezilmekte olan gayrimüslim

¹⁶³¹ Saint Quentin 49. Arap kaynağı Baybars el-Mansûrî'de de Türkiye Selçukluları zamanındaki Anadolu şehirlerinden ve bunların bazılarının idari durumundan bahsedilmektedir. Kendisinin verdiği bilgiye göre Türkiye Selçukluları'nın önemli merkezleri arasında Dârü'l-Celâl unvanına sahip olan Bayburt şehri de bulunmaktaydı. Buraya ek olarak diğer bir şehir Erzincan'dı ve idari olarak ona bağlı merkezler Akşehir (اقشهر), Tercan (درجان), Kemâh (كماخ) ve Kogönya Kalesi (قلعة كغونبة) ydi. Diğer bir merkez Diyâr-ı Bekr (ديار بكر) di ve buraya bağlı yerler arasında Harput (خرتيرت), Malatya (ملطية) Sümeysat (شميصات) ve Minşar (منشار) gibi merkezler bulunuyordu. Türkiye Selçukluları'nın başkenti Konya (قونية) diğer bir merkezdi ve Denizli (طنغزلاوا), Karahisar (قراحصار), Demirli (دميرلو), Aksaray (اقصرا), Antalya (أنطالية) ile Alanya (العلايا) gibi şehirler Konya'ya bağlıydı (Baybars el-Mansûrî *zübde'tü'l-fikre* 31).

toplulukları da Selçuklu topraklarına çekmekteydi. Bu nedenle Türkiye Selçuklu arazilerinde gayrimüslüm topluluklar ile Müslüman-Türk kesim arasında bir ortak yaşam ve yakınlaşma gerçekleşiyordu¹⁶³². Bununla birlikte Türkiye Selçuklu sultanları gayrimüslim topluluklara gösterdikleri inanç serbestisi ve özgürlük ortamı nedeniyle diğer Müslüman hükümdarlar tarafından imanlarının zayıf olmasıyla itham ediliyorlardı. Sultan II. Kılıç Arslan ve oğulları II. Süleymanşah ve I. Gıyâseddin Keyhüsrev hakkında gerek diğer Müslüman hükümdarlar nezdinde gerekse de Selçuklu topraklarında imanları ve yaşayışları hakkında suçlamalar mevcuttu. Haçlı Seferleri'nin oluşturduğu karmaşa doğudaki Müslüman topraklarında dini taassubun şiddetlenmesine sebep olmuştu ve Selçuklu sultanlarını itham etmelerinin sebebi de bu taassuptu. Selçuklu sultanlarının gayrimüslim tebalarına gösterdikleri yakınlık ve gayrimüslim kadınlarla gerçekleştirdikleri evlilikler, Hristiyan Batı tarafından da onların Hristiyanlığa meyilli oldukları şeklinde algılanıyordu. Hatta bazı Selçuklu sultanlarının Hristiyan oldukları bile iddia ediliyordu. Hem Müslüman Doğu'nun hem de Hristiyan Batı'nın dinsel taassupları sebebiyle politikalarını yanlış anladıkları Türkiye Selçuklu sultanları, onların iddialarının aksine kuvvetli bir İslâm kültürü ve terbiyesiyle yetiştirilmekteydiler¹⁶³³.

Türkiye Selçukluları'nın tebaları olan gayrimüslimlere sağladıkları müsamaha Arap ulemasının da tepkisini çekmekteydi. Bununla birlikte Selçuklu topraklarında yaşayan Hristiyan ve Müslüman halkın din anlayışlarının birbirine yakın olmasından ötürü iki taraf arasında ortak bir yaşam kültürü oluşuyordu¹⁶³⁴. Türkiye Selçukluları'nın en çok eleştirildikleri konulardan birisi de İslâm Hukuku'nun müslim ve gayrimüslim toplulukların bir arada yaşamasını düzenleyen esasları olan zimmet hukuku kaidelerini tamamen uygulamamalarıydı. Zimmet hukukunun gayrimüslimlere yönelik ayırt edici kıyafetler giyme, dini ayinlere bazı kısıtlamalar getirme ve yeni kilise inşasının özel şartlara bağlanması gibi kısıtlayıcı hükümleri Türkiye Selçukluları tarafından büyük oranda uygulanmamıştır. Hatta bu nedenle ünlü Mutasavvıf Muhyiddin İbnü'l-Arabî Sultan I. İzzeddin Keykâvus'a yazdığı mektupta kendisine zimmet hukuku kurallarını uygulaması ve gayrimüslimlere fazla müsamaha göstermemesi konusunda uyarılarda bulunmuştur¹⁶³⁵. Claude Cahen'e göre de Türkiye Selçuklu sultanları gerek sahip oldukları mizaç gerekse de çıkarları sebebiyle

¹⁶³² Turan, 2008: 367-368.

¹⁶³³ Turan, 2008: 370-373. Dönemin Arap kamuoyunun Anadolu topraklarındaki İslâm anlayışına şüpheyile yaklaşımı için ayrıca bk. Ocak, 2015: 141.

¹⁶³⁴ Ocak, 2015: 151-152.

¹⁶³⁵ Turan, 2008: 379; Vryonis, 2020: 285-286.

yönetimleri altındaki Hristiyan halkın inanç özgürlüğünü tehdit edecek her türlü tehlikeyi engellemişlerdir. Öte yandan Erzincan ve Erzurum gibi Hristiyan nüfusun çoğunlukta olduğu şehirleri gezen Müslüman seyyahlar buralarda Hristiyan ayinlerinin yapıldığını, şarap içilip domuz eti yendiğini görerek Selçuklu sultanlarını kınıyorlardı¹⁶³⁶. Selçuklu topraklarına diğer Müslüman ülkelerden bakışı ortaya koyan çağdaş bir veri de mevcuttur. Bu veri 1243 yılında dönemin Abbâsî halifesi tarafından Bağdat'tan Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e elçi olarak gönderilen Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî'nin Selçuklu toprakları hakkındaki kayıtlarından elde edilmektedir. Kendisi Selçuklu topraklarında kadınların erkekler gibi halka açık yerlerde serbestçe gezebildiklerini, erkeklerin ipekli kıyafetler giydiklerini ve kadınların irili ufaklı birbirinden oldukça farklı çeşit çeşit başlıklar taktıklarını “*Rum Diyarından Gariplikler*” başlığı altında olağanüstü şeylermiş gibi anlatmaktadır¹⁶³⁷. Kendisinin anlatımı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri Türkiye'sinin sosyal yaşamı hakkında çok önemli bir ayrıntıyı gözler önüne sermektedir. Bu ayrıntı, kadınların sosyal yaşama karışabilme özgürlüğüdür. Anlatıdan çıkan diğer sonuç bu durumun Müslüman-Arap dünyasında pek bulunmadığı, bu yüzden de Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî tarafından gariplik olarak anlatıldığıdır. Kadınların sosyal hayata karışması yanında erkeklerin ipekli kıyafetler giymesi ve kadınların birbirinden farklı ve renkli başlıklar takmasının da Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî tarafından garip karşılanması, Türkiye Selçuklu toplumuna dışarıdan bakışı göstermesi bakımından önemlidir.

Müslüman dünyanın tüm eleştirilerine rağmen Türkiye Selçuklu topraklarında yoğun bir gayrimüslim nüfus müslümanlarla birlikte yaşamaktaydı. İki taraf arasında önemli bir ortak yaşam kültürü oluşmuştu. Bunun deliline Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde pek çok farklı topluluğun bir arada yaşadığı Malatya şehrinde tesadüf edilmektedir. Süryani Ebu'l-Ferec'in anlatımına göre Moğol istilası sebebiyle şehrin karmaşa içinde bulunduğu o dönemde, bizzat kendisinin babası ile şehrin diğer Müslüman ve Hristiyan ahalisi Rahip Diyonisyus liderliğinde toplanarak şehir için Moğollara ve eşkiyalara karşı ortak hareket etmişlerdir¹⁶³⁸. Tehlike anında herkesin bir arada hareket etmesi doğal olmakla birlikte bu durumun Malatya'da farklı dinsel topluluklar arasında önemli bir ilişkinin kurulduğuna işaret ettiği, ayrıca varolan yakın ilişkinin hızlı bir organizasyon yeteneğine vesile olduğu da bir gerçektir.

¹⁶³⁶ Cahen, 2002: 162.

¹⁶³⁷ İbnü'l-Fuvâtî *el-havâdis* 145; El-Gassânî *el-ascetü'l-mesbûk* I-II, 517.

¹⁶³⁸ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 288; Ebu'l-Ferec *tarih* II, 544-545.

Türkiye Selçuklu şehirlerinde herkese açık ortak mekânlar bulunmakla birlikte -çarşı, pazar vb.- müslim ve gayrimüslim mahalleleri birbirinden surlarla ayrılmaktaydı. Müslüman mahalleleri cami, mescid ve medrese gibi yapılar, gayrimüslim mahalleleri ise kilise ve havra gibi dini mekânlar etrafında şekillenmişlerdir¹⁶³⁹. Simon De Saint Quentin'e göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında Selçuklu topraklarındaki şehirlerde ve kırsal kesimde yaşayan gayrimüslim topluluklar Gürcistan, Ermenisten ve Kappadokia kiliseleri ile birlikte Antakya Patrikliği'ne bağlı durumdaydılar¹⁶⁴⁰.

Türkiye Selçukluları devrinde devletin özellikle merkezi bölümlerinde ciddi bir Hristiyan nüfus mevcuttu. Uç bölgelerde ise Doğu'dan gelen göçmenlerin etkisiyle ciddi bir Müslüman-Türk nüfus yerleşmiştir. Türkiye Selçukluları'nın yerli Hristiyan tebalarından İslâmiyet'e geçişler olmakla birlikte, zaman içinde Anadolu'nun Müslümanlaşıp Türkleşmesi büyük oranda Türkistan'dan gelen göçmen kitleler vasıtasıyla gerçekleşmiştir¹⁶⁴¹. Bu devir Türkiye'sinin Müslüman-Gayrimüslim nüfus dengesi hakkında net birşeyler söylemek pek mümkün olmasa da bazı çağdaş veriler mevcuttur. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'den sonra başa geçen Sultan II. İzzeddîn Keykâvus zamanında Türkiye Selçuklu arazilerinden geçen Fransisken Keşiş Ruysbroeckli Willem, o devir Türkiye'sinin nüfusunun onda birinin dahi Müslümanlardan oluşmadığını, aksine halkın büyük çoğunluğunun Ermenilerden ve Rumlardan oluştuğunu belirtmektedir¹⁶⁴². O devirde Türkiye'nin henüz büyük oranda Müslümanlaşıp Türkleşmediği bilinmekle ve de halkın büyük bir kısmının Hristiyanlardan oluşması mümkün olmakla birlikte, tablonun Ruysbroeckli Willem'in belirttiği gibi olması da mümkün değildir. Ruysbroeckli Willem'in bu konudaki verilerinin oldukça abartılı olduğu ortadadır. Nitekim V. L. Menage de Ruysbroeckli Willem'in verilerinin o devir Türkiye'sinin vaziyetini doğru olarak yansıtmadığını belirtmektedir. Ona göre Willem, Türkiye'den geçen ana ticaret güzergâhlarından birisini kullandığı, sadece yerleşik halkla ve özellikle de Hristiyanlarla irtibat kurduğu için o devirdeki nüfus yoğunluğu dengesi hakkında böyle bir algıya kapılmıştır¹⁶⁴³.

Türkiye Selçukluları'nda sosyal yaşamın temel unsurlarının Müslüman-Türk nüfusa ek olarak gayrimüslimlerden oluştuğu, bu toplulukların da şehirli yaşam yanında konargöçer

¹⁶³⁹ Metin, 2020: 46-48.

¹⁶⁴⁰ Saint Quentin 37. Claude Cahen de Selçuklu topraklarında Roma Kilisesi'ne bağlı Hristiyan toplulukların bulunmadığına işaret etmektedir (Cahen, 2002: 172).

¹⁶⁴¹ Turan, 2008: 384-385.

¹⁶⁴² Ruysbroeckli Willem 284.

¹⁶⁴³ Menage, 1979: 57.

yaşam tarzını tercih eden unsurlarının var olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Müslüman-Türk topluluğunun unsurlarına dair bazı ayrıntılar da öğrenilmektedir. Bu devirde başkent Konya özelinden anlaşıldığı kadarıyla Türkiye Selçuklu topraklarında ciddi oranda Türkistan'dan gelen Türkler dışında, Tebriz, Urmiye ve Meraga gibi Azerbaycan şehirlerinden gelenler ile İsfahan ve Kazvin gibi İran şehirlerinden gelen topluluklar bulunmaktaydı¹⁶⁴⁴. Ayrıca Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Kayseri'de bulunan Ahiler Müslüman-Türk unsurun bir parçası olarak sosyal hayatı çeşitlendirmektedirler¹⁶⁴⁵.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında Türkiye topraklarının kültürel yaşamının önemli bir parçası olan bazı sanatçıların ve mimarların isimleri tespit edilmektedir. Bunlardan birisi Konya'da Selçuklu Emîri Bedreddîn Müslîh tarafından yaptırılan Sırçalı Medrese'yi inşa eden ve süsleyen Mimar Muhammed İbn Muhammed Osman El-Bennâ et-Tûsî'dir¹⁶⁴⁶. Diğer bir isim II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri eseri olan Nizâmiye Külliyesi'nin sanatçısı olan Kelûk bin Abdullah'tır¹⁶⁴⁷. Devrin diğer bir sanatçısı ise Amasya'da Burmalı Minare Câmîi'nin sanatçısı olan Üstad Muhammed b. Mahmûd el-Aksarâvî'dir¹⁶⁴⁸. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in devrinin mimarlarından birisinin ismine de İncir Han'da ve Susuz Han'da rastlanır. Bu kişi Mimar Ebu'l-Kerem bin Salâr ed-Dabanavî el-Bennâ'dır¹⁶⁴⁹. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in atabegi ve üstâdüddârı olan Cemâleddîn Ferruh'un banisi olduğu Çankırı Dârü'l-Hadisi'ni h. 640 (1242-1243) senesinde yapan Şihâbeddîn İnâl el-Cemâli de dönemin diğer bir sanatçısıdır¹⁶⁵⁰.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminin ilmi hayatının zenginliğini ortaya koyan veriler de bulunmaktadır. Bu dönemde inşa edilen Antalya Atabeg Armağanşâh Medresesi, Konya Sırçalı Medrese, Mes'ûd b.Şerefşâh Hankâhı, Kayseri Sirâceddîn Medresesi ve Çankırı Cemâleddîn Ferruh Dârü'l-Hadisi ile çeşitli külliyeler ilmi hayatın zenginliği konusunda önemli ipuçlarıdır. Bu devirde ilim ve tasavvuf erbabının desteklenmesi için yapılmış hayır kurumları da mevcuttu. Bunlardan birisi Konya'da inşa edilen Sırçalı Medrese'ydi ve inşa kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla Hanefi mezhebi üzere fıkıh ilmiyle ilgilenen fakihler için Emîr Bedreddîn Müslîh tarafından inşa ettirilmişti¹⁶⁵¹. Aynı şekilde yine Başkent Konya'daki

¹⁶⁴⁴ Baykara, 1985: 124-125.

¹⁶⁴⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 528; İbn Bîbî (trc.) II, 73; İbn Bîbî (muhtasar) 219-220.

¹⁶⁴⁶ Bayburtluoğlu, 1993: 224-228; Sarre, 1998: 67; Erdemir, 2015a: 28-29.

¹⁶⁴⁷ Bayburtluoğlu, 1993: 130-131; Küçükdağ ve Arabacı, 2016: 284-286; Palaz-Yıldırım, 2017a: 905-910.

¹⁶⁴⁸ Bayburtluoğlu, 1993: 214-216; Yardım, 2004: 18-19.

¹⁶⁴⁹ Palaz-Yıldırım, 2017a: 231; 662.

¹⁶⁵⁰ Palaz-Yıldırım, 2017a: 766-769.

¹⁶⁵¹ Atçeken, 1998: 258-259; Sarre, 1998: 65; Erdemir, 2015a: 28-29; Duran, 2001: 54-55.

Mes'ûd b. Şerefşâh Hankâhı da fakihler, sufiler ve gelip geçenlere hizmet maksadıyla yaptırılmıştı¹⁶⁵². Bununla birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde ilmi faaliyetlerle meşgul olan çok sayıda âlimin ismi kayıtlara geçmiştir. Tespit edilen âlimlerin önemli bir kısmı tıp ilmiyle meşgul olan âlimlerdir. Bunlardan ilki Rakkalı Rıdvan b. Ali'dir. Kendisi II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Selçuklu topraklarına gelerek sultanın hizmetine girmiştir. Sultanın maiyetinde faaliyetlerine devam eden Rıdvan b. Ali, kaybedilen Köseadağ Savaşı'nın oluşturduğu kargaşa sırasında Moğollara esir düşmüştür. Moğollar onun tıp ilmindeki yeteneğini ve tecrübesini farkedince, tabip olarak hizmetlerine almışlardır. Hatta iki kez kendi elçileri olarak Halep'e el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf'a göndermişlerdir. Kemâleddîn İbnü'l-Adîm de, Rıdvan b. Ali ile bizzat Halep'te karşılaşmış olduğunu ve kendisinden: *"Demirin, çelikle takas edilmesinden hoşlanıldığı gibi, her öne geçen de, yaratılış bakımından bundan hoşlanır. Baş ağrısından olan yorgunluk dindi ve ilaç kesildi, başını bir bezle sımsıkı bağladı"* şiirini dinlediğini belirtmektedir. Ayrıca Rıdvan b. Ali'nin h. 645 yılı Cemaziye'l-ahirinde (Ekim 1247) Mugan'da vefat ettiği haberini aldığını ifade etmektedir¹⁶⁵³.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde Selçuklu topraklarında ilmi faaliyetlerde bulunduğu bilinen diğer bir âlim tıp ilminde çok meşhur olan Re'sü'l-Ayn ahalisinden Takî lakaplı Ebu Bekir b. Yûsuf'tur. Kendisi tıp ilmi yanında edebiyata da oldukça vakıf bir âlim olarak bilinmektedir. Memleketinden ayrılarak I. Alâeddîn Keykubâd zamanında Selçuklu topraklarına gelen ve burada sultanın hizmetine giren Ebu Bekir b. Yûsuf, sultanın hizmetinde oldukça itibar görerek zenginleşmiştir. Ebu Bekir b. Yûsuf, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'tan sonra oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve torunu II. İzzeddîn Keykâvus'a da hizmet etmiştir. Hatta II. İzzeddîn Keykâvus zamanında birkaç kez Halep Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yûsuf'a ve Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Muazzam Gıyâseddîn Turanşah'a elçi olarak gönderilmiştir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Halep Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır ile nikâhlanan Melike Hatun'un h. 651 (1257) yılında Halep'e gönderilmesi görevini de Ebu Bekir b. Yûsuf yerine getirmiştir¹⁶⁵⁴. Bunlara ek olarak pek çok elçilik görevi yerine getiren âlim, Şam'da vefat etmiştir. Kemâleddîn İbnü'l-Adîm onun hoşsohbet ve iyi tabiatlı birisi olduğunu belirtmekte, ayrıca kendisinden: *"Hükümdarların izlerine bak, ondaki güzellik seni hayrete düşürür. Göçedenlerden sonraki izlerde, lisan-ı hal konuşur. Köşkler yaptılar ve içlerinde uzun uzun yaşadılar, bazen toplandılar ve ayrıldılar. Zamanla, orası vahşileşti ve onlar sanki hiç yaratılmamışlar gibi çekip gittiler"* şiirini

¹⁶⁵² Atçeken, 1998: 214-215; Duran, 2001: 53-54.

¹⁶⁵³ İbnü'l-Adîm *buğyetü't-taleb* (trc.) 192-193.

¹⁶⁵⁴ İbnü'l-Adîm *buğyetü't-taleb* (trc.) 193-194.

nakletmiştir¹⁶⁵⁵. Tabib Ebu Bekir b. Yûsuf'un ismi kaynaklarda Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde yapılan bir atama vesilesiyle de geçmektedir. Osman Turan tarafından neşredilen *Tekârirü'l-Menâsıb* isimli eserde bulunan iki tabiplik menşûrundan birisinde atanan tabibin adı Ebu Bekir olarak geçmektedir. Bu kişi Osman Turan'ın da işaret ettiği üzere İbnü'l-Adîm'in detaylıca bahsettiği tabip Ebu Bekir b. Yûsuf olmalıdır. Bununla birlikte Ebu Bekir b. Yûsuf'un Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a da hizmet etmiş olması akıllara bu atamanın onun devrinde gerçekleşme ihtimalini getirmektedir. Ancak belgede tabibin atandığı şifahanenin banisi rahmetle yâd edilmektedir ki, rahmetle anılan kişi I. Alâeddîn Keykubâd olsa gerektir¹⁶⁵⁶. Zira tabip atamasının yapıldığı yer Konya'da bulunan I. Alâeddîn Keykubâd'ın banisi olduğu Dârü's-Şifâ-i Alâî'dir. Bu durum atamanın adı geçen sultanın vefatından sonra ve oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında gerçekleştiğine delâlet etmektedir. Söz konusu atama belgesinde tabip Ebu Bekir b. Yûsuf: “*Mevlânâ, Melikü'l-Hükemâ ve'l-Etibbâ, Valinusü'l-Vakt, Mesihü'l-Ahd, Musahhihü'l-Eşbâh, Mürühü'l-Ervâh, Hâmiü'l-İstiksât, Mâhiü'l-İllât, İbkaratü'l-Eyyâm, Burhâneddîn, Zahirü'l-İslâm, Râziyü'l-En'âm, Müdâbiyü'l-Müluk ve's-Selâtin Ebu Bekir edâmullahu berekatuhu*” olarak kaydedilmektedir¹⁶⁵⁷. Bu bilgi o dönemde ilim erbabı olan tabiplerin unvan ve lakabını, dolayısıyla Türkiye Selçukluları teşkilatının az bilinen bir parçasını ortaya koyması bakımından da önemlidir.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinin diğer bir âlimi Türkiye Selçuklu topraklarında kadılık yapan, aynı zamanda tabip olup Eyyûbîler ve Selçuklular arasında elçilik görevi de icra eden Efdaleddîn Hunecî'dir. Kendisi Türkiye Selçuklu topraklarında bulunduğu sırada uzun süre fıkıh dersleri vermiş, hatta Kayseri'deki Gevher Nesibe Dârü's-Şifâsı'nda ve Gıyâsesiyye Medresesi'nde görev yapmıştır¹⁶⁵⁸. Efdaleddîn Hunecî, Selçuklu topraklarında kadılık yaptığı sırada 1243 Köseadağ yenilgisinin sebep olduğu karmaşa ortamından çekinerek Halep'e oradan da Mısır'a göç etmiştir¹⁶⁵⁹. Efdaleddîn Hunecî'nin eserleri ve ilmi faaliyetleri hakkında da bilgiler mevcuttur. Kendisinin rahle-i tedrisinde bulunmuş olan İbn Ebû Useybia, derslerinde Efdaleddîn Hunecî'den İbn Sina'nın *el-Kanun* kitabının Külliyyat bölümünü okuduğunu belirtmektedir. Ayrıca Hunecî'nin hikemî ve şer'î ilimlerde ayrıcalıklı bir yerde olduğunu söyleyip, onu ulemâ ve hukemânın seyyidi olarak tanıtmaktadır. Efdaleddîn Hunecî,

¹⁶⁵⁵ İbnü'l-Adîm *buğyetü't-taleb* (trc.) 194.

¹⁶⁵⁶ Turan, 1988: 55.

¹⁶⁵⁷ Turan, 1988: ٦٧-٦٨.

¹⁶⁵⁸ Bedirhan, 2014: 207.

¹⁶⁵⁹ İbn Vâsıl *müferricü'l-Kürûb* V, 325; Ünver, 2014: 91; Basuguy, 2016: 395.

özellikle mantık alanında yazdığı *Kitâbü'l-Cümel* ve *Keşfü'l-Esrâr* gibi eserleriyle tanınmış, İbn Haldûn tarafından da mantık ilmi sahasında büyük bir otorite olarak görülmüştür. Bazı araştırmacılar tarafından mantık ilminin Farabî ve İbn Sina'dan sonra üçüncü büyük ismi olduğu düşünülen Efdaleddîn Hunecî'nin, Patoloji alanında *el-Mûcâz fî İlmi'l-l-Emrâd* isimli kitabı ve pek çok klasiğe yaptığı şerhleri de mevcuttur¹⁶⁶⁰. Efdaleddîn Hunecî gibi bir âlimin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Selçuklu topraklarında görev yapmasının ülkenin ilmi seviyesi için oldukça olumlu bir gelişme olduğu muhakkaktır. Bununla birlikte kendisinin Moğol istilasının yarattığı karmaşa ortamında Selçuklu topraklarını terk etmesi de büyük bir kayıp olmuştur.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Selçuklu topraklarında ilmi faaliyetler gerçekleştiren başka âlimler de vardır. Bunlardan birisi Süryani Ebu'l-Ferec'in kaydettiği İbnü'l-Hattâb ismiyle bilinen Takiyüddîn Re'sü'l-Aynî'dir. Kendisi tıp ilminde ve uygulamalarında çok yetenekli birisi olup, alanında oldukça ilerlemiştir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e hizmet ettiği gibi onun vefatından sonra halefi II. İzzeddîn Keykâvus'a da hizmet etmiştir. Takiyüddîn, Selçuklu sultanlarına yalnızca tabiblik yapmamış nedimliğe kadar yükselmiştir¹⁶⁶¹. Bu devrin diğer bir tabibi Selçuklu şehri Malatya'da yaşayan ve büyük tabip Hasnun'un öğrencisi olan İsa er-Ruhâvî'dir. İsa er-Ruhâvî, Malatya'da faaliyet sürdürmekteyken 1244 yılında Kilikya'ya göç etmiş ve bölgenin hâkimi I. Hetum'un hizmetine girmiştir. Kilikya Ermenileri'nin merkezi olan Sis şehrinde Mar Bersuma adında benzersiz bir kilise kurarak faaliyetlerine burada devam etmiştir¹⁶⁶². Devrin diğer bir âlimi 1240 yılında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından Bağdat'a elçi olarak gönderilen ve 90 yaşında orada vefat eden et-Tâcü'l-Bulgarî (التاج بلغارى) isimli kişidir. Bu âlim tiryak adı

¹⁶⁶⁰ Basuğuy, 2016: 395-397. Efdaleddîn Hûnecî için ayrıca bk. Çağrıçı, 1998: 375; Bedirhan, 2014: 207-208.

¹⁶⁶¹ Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 479; Ünver, 2014: 95. Süryani Ebu'l-Ferec, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd döneminde Selçuklu topraklarında ilmi faaliyetlerde bulunan tabiplerden de bahsetmektedir. Bunlardan birisi doğrudan sultanın tabipliğini yapan el-Hekim Ebu Sâlim en-Nasrânî el-Yakûbî el-Malâtî İbn Kuraba'ydı (Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 444). Diğer bir tabip Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın şahsi hizmetine almak istediği Hekim Sazrî el-Antâkî el-Yakûbî'ydı. Ancak bu hekim sultanın hizmetine girmeyi kabul etmemiş, Selçuklu topraklarını terk ederek Kilikya'ya gitmiştir. Burada Ermeni hâkimi Hetum'un babası Konstantin'in hizmetine girmiştir. Kendisi Süryanice ve Latince bildiği gibi, kadim tıp bilgilerine de vukufiyeti vardı. Farabî'nin İbn Sina'nın, Öklidis'in ve el-Macestî'nin eserlerine de hâkimdi (Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 477). Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında tıp ilmiyle meşgul olan isimler hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Uyumaz, 1998: 153-156.

¹⁶⁶² Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 289; Ebu'l-Ferec *tarih* II. 545.

verilen ilacın mucidiydi¹⁶⁶³. Kendisinin tam adı Tâcüddîn Ebu Muhammed Ali b. el-Hüseyin el-Bulgarî'dir. Doğum yeri ve hayatının ilk yılları hakkında bilgi bulunmayan el-Bulgarî'nin İdil Bulgar Devleti ahalisinden olup ve ilim tahsili için Azerbaycan, Irak, Suriye ve Mısır gibi bölgeleri gezdiği düşünülmektedir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hizmetinde bulunan Tâcüddîn el-Bulgarî tıp alanında basit ilaç yapımı sahasında önemli bir eser olan “*Muhtasar fi Ma'rifeti'l-Edviyeti'l-Müfrede ve Mahiyyatiha*” isimli alfabetik kitabıyla da meşhurdur¹⁶⁶⁴. Aynı devrin tıpla ilgilenen diğer bir âlimi de Şücâeddîn Ali b. Ebu Tahir'di. Hayatı hakkında tabip olması dışında başka bilgi bulunmayan Şücâeddîn Ali b. Ebu Tahir, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Konya'da yaşamıştır. Konya'da bulunan mezartaşından anlaşıldığı kadarıyla 9 Receb 643 Pazar (30 Kasım 1245) günü vefat etmiştir¹⁶⁶⁵. Bu devirde Malatya'da yaşayan Tabip İmâdeddîn el-Malatî de anlaşıldığı kadarıyla tıp ilmiyle meşgul bir âlimdi. Kendisi Moğol istilasını sebebiyle Malatya'dan Selçuklu başkenti Konya'ya göç etmiştir¹⁶⁶⁶.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde Selçuklu topraklarında yaşayan ve Melikü's-Şuara olarak bilinen Kâniî-i Tûsî gibi âlimler de vardı. Kendisi ilmi kişiliği yanında şairliği ile de tanınmaktadır. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında Moğol istilasını sebebiyle memleketi Tus'u terk ederek Selçuklu topraklarına gelen Kâniî-i Tûsî, 1221 yılında Konya'ya yerleşmiştir. Burada sultanın hizmetine girmiş ve altın mürekkeple 300.000 beyitten oluşan 30 cilt hacminde bir *Selçuknâme* yazmıştır. Ancak Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ve II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devirlerini anlatan bu eser günümüze ulaşamamıştır. Eserindeki bazı parçalar İbn Bîbî tarafından kendi eserine konmuştur. 40 yıl boyunca Selçuklu sultanlarının yakınında yaşayan Kâniî-i Tûsî, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ardından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve II. İzzeddîn Keykâvus'a da hizmet etmiştir¹⁶⁶⁷. Süryani Ebu'l-Ferec'ten öğrenildiği kadarıyla ünlü âlim Esîreddîn Ebherî de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde Selçuklu topraklarında ilimle meşgul olan isimlerden birisiydi¹⁶⁶⁸. Kendisi Musul'da ve Erbil'de yaşamış sık sık Selçuklu topraklarına seyahatlerde bulunmuştur. Selçuklu topraklarında önde gelen beyler tarafından saraylarda ağırlanmış, kendisini ilmi

¹⁶⁶³ Ebu'l-Ferec *tarihü'z-zamân* 285; Ebu'l-Ferec *tarih* II. 539.

¹⁶⁶⁴ İzgi, 1999: 219-220; Bedirhan, 2014: 197.

¹⁶⁶⁵ Ünver, 2014: 96-97.

¹⁶⁶⁶ Bayram, 1993: 123.

¹⁶⁶⁷ Kurtuluş, 2001: 307; Uyumaz, 2003: 96-97.

¹⁶⁶⁸ Ebu'l-Ferec *muhtasarü'd-düvel* 445.

çalışmalarında destekleyen bu beylerin yardımıyla, Felsefe ve müspet ilimlerde dersler vermiştir¹⁶⁶⁹.

Âlim Muhammed b. Abdürrahîm b. Muhammed el-Urmevî de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde Selçuklu topraklarında ilmi faaliyetlerle meşgul olanlardandı. Kendisi Mısır'dan Selçuklu topraklarına gelmiş ve 11 yıl burada yaşamıştır. Buradaki ikamet süresinin 5 yılını Selçuklu başkenti Konya'da, 5 yılını Sivas'ta ve 1 yılını da Kayseri'de geçirmiştir. Muhammed el-Urmevî, Konya ve Sivas'ta ders vermekle meşgul olmuş, dönemin âlimlerinden Kadı Sirâceddîn Urmevî ile de görüşmüştür. Kendisi h. 635 (1237-1238) yılında Selçuklu topraklarından ayrılarak Şam'a yerleşmiştir¹⁶⁷⁰. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Selçuklu topraklarında yaşadığı bilinen tespit edebildiğimiz diğer bir isim Mevlanâ Celâleddîn Rûmî'nin babası Bahâeddîn Veled'in öğrencisi olan ve şeyhinin vefatı üzerine Selçuklu başkenti Konya'ya gelerek buraya yerleşen Burhâneddîn Hüseyin et-Tirmizî'dir. Mevlanâ'ya hocalık da yaptığı bilinen Burhâneddîn Hüseyin et-Tirmizî, Selçuklu topraklarında ders verme ve ilmi faaliyetlerle meşgul olduktan sonra Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında h. 638 (1240-1241) yılında Kayseri'de vefat etmiştir¹⁶⁷¹. Bu devirde ilim ile meşgul olmuş bazı âlimlerin isimlerine de mezartaşları vasıtasıyla ulaşılmaktadır. Bunlardan bir tanesi Konya'daki mezartaşından h. 8 Muharrem Cuma 636 (21 Ağustos 1238) tarihinde vefat ettiği öğrenilen İmam ve de Âlim Şemseddîn Muhammed b. Ebu'l-Meâli'dir¹⁶⁷². Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında Selçuklu topraklarında bilimsel faaliyetlerle uğraştığını tespit edebildiğimiz diğer bir âlim Yûsuf b. Said es-Sicistânî'dir. Kendisi Türkiye Selçuklu topraklarına Doğu İran'dan gelmiş ve burada ilmi faaliyetlerle meşgul olmuştur. Fıkıh sahasında Müslüman âleminde ün kazanmasına vesile olan eseri *Münyetü'l-Müftî*'yi h. 639 senesinde (1241-1242) Sivas'ta kaleme almıştır¹⁶⁷³. O sıralarda Anadolu'da bulunan âlimler arasında Kuzey Afrikalı Afifeddîn Süleyman el-Tilimsânî de bulunmaktaydı. Şeyhi Muhyiddîn İbnü'l-Arabî ile birlikte Anadolu'ya gelen Tilimsânî, buraya yerleşerek uzun yıllar Anadolu'da kalmıştır¹⁶⁷⁴.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri Türkiye Selçukluları'nın en geniş sınırlarına ulaştığı, tâbi güçler vasıtasıyla siyasi etkisinin iyice yayıldığı ve bölgenin rakipsiz gücü haline

¹⁶⁶⁹ Bingöl, 1994: 75.

¹⁶⁷⁰ Es-Safedî *ayânü'l-asr* IV, 603.

¹⁶⁷¹ Cahen, 2002: 217; Uyumaz, 2003: 97.

¹⁶⁷² Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: 106 kitabe no: 4161.

¹⁶⁷³ Cahen, 2002: 213-214.

¹⁶⁷⁴ Cahen, 2002: 214.

geldiği bir dönem olmuştur. Siyasi olarak ulaşılan kudret kendisini ilmi faaliyet sahasında da göstermiştir. Buraya kadar tespit edilen âlimler o devir Türkiye'sinde ilmi faaliyetlerin özellikle de tıp biliminin oldukça yüksek bir seviyeye ulaştığını göstermesi bakımından önemlidir. Öte yandan o devirdeki pek çok âlimin aynı zamanda diplomatik görevlerinin bulunması, ülkeler arasında elçi olarak görevlendirilmeleri de dikkat çekicidir.

7.4. Ekonomik Hayat

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında toprakların genişlemesi, tarımsal üretim, madenler, vergiler ve büyük oranda uluslararası ticaret sayesinde büyük bir zenginlik elde edilmiştir. Nitekim kaynaklarda da Türkiye Selçukluları'nın o devirdeki ekonomik hayatıyla ilgili pek çok veriye tesadüf edilmektedir. Simon De Saint Quentin, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in zenginliğini aktarırken onun herbirine yıllık 1.000 bizantius ödeyerek 50.000 kişilik bir paralı kuvveti istihdam edecek durumda olduğunu belirtmektedir. Ayrıca sultanın Alanya'daki hazinesinde değerli taşlar ve büyük miktardaki paraya ek olarak 16 küp dolusu saf altını olduğu bilgisini vermektedir¹⁶⁷⁵. Bu verilere ek olarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında Türkiye'nin zenginliğinin hiçkimse tarafından tam olarak belirlenemeyecek derecede fazla olduğu yorumunda bulunmaktadır. Ayrıca sultanın ucu altından olan 40.000 adet de mızrağının bulunduğu rivayetinin kendisine ulaştığını ifade etmektedir¹⁶⁷⁶. Simon De Saint Quentin'in verileri abartılı olmakla birlikte o dönem Türkiye'sinin zenginliğine işaret etmesi bakımından önemlidirler. Onun özellikle vurguladığı devirde Türkiye toprakları genel itibarıyla bir istikrara kavuşmuş durumdaydı. Gerek Konya merkezli Türkiye Selçuklu arazilerinde gerekse de Doğu Roma, Trabzon Rum ve Kilikya Ermeni topraklarında ticaret ve tarım tatmin edici bir bolluk seviyesine ulaşmıştı. Çiftçiler, tüccarlar ve zanaatkârlar için Türkiye çok uygun yer haline gelmiş bulunmaktaydı¹⁶⁷⁷. Öte yandan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in zenginliğine Konstantinopolis Latin İmparatoru II.

¹⁶⁷⁵ Saint Quentin 51. Haçlı Kaynağı Jean De Joinville de 1248 yılı hakkında verdiği bilgilerde devrin Konya sultanının (Selçuklu Sultanı) Müslüman hükümdarların en zengini olduğunu belirtmektedir. Ayrıca sultanın zenginliği tasvir etmek için duyduğu ilginç bir uygulamayı nakletmektedir. Kendisinin duyduğuna göre sultan gemilerde şarap nakliyatı için kullanılan büyük küplerden 6-7 tanesine eritilmiş altın döktürmüş ve kalıp haline getirtmiştir. Daha sonra bu küpleri kırarak onların şekline girmiş olan altın kalıplarını kalelerinden birisine herkesin görebileceği bir yere koydurtmuştur (Jean De Joinville 83). Yukarıda Simon De Saint Quentin'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e attığı 16 küp dolusu altın rivayeti ile Jean De Joinville'nin anlattığı 6-7 küp altın hikâyesindeki hükümdar aynı hükümdarmış gibi durmaktadır.

¹⁶⁷⁶ Saint Quentin 59.

¹⁶⁷⁷ Vryonis, 2020: 275.

Baudouin de işaret etmektedir. Zira kendisi Fransa kraliçesine yazdığı mektupta sultanın Müslüman hükümdarların en güçlüsü ve en zengini olduğunu vurgulamaktaydı¹⁶⁷⁸.

7.4.1. Hayvancılık ve Ziraat

Türkiye Selçuklu sultanları zamanında Anadolu'da büyük bir refah yaşanmıştır. Bu refah sadece ticari sahada değil, ziraat ve hayvancılık sahasında da kendisini göstermiştir. Türkiye Selçuklu sultanları, özellikle Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı verdikleri mücadeleler sırasında elde ettikleri veya karşı taraftaki karmaşa sebebiyle kendilerine sığınan toplulukları kendi ülkelerinde uygun tarım arazilerine yerleştiriyorlardı. Onlara tohumluk ve ziraat aletleri sağladıkları gibi, 5 yıl boyunca da vergiden muaf tutuyorlardı. Selçukluların bu uygulamaları da pek çok insanın kendi arazilerine gelmesine vesile oluyordu. Böylelikle o devirde nüfusu oldukça seyrek olan Türkiye Selçuklu arazileri meskûn ve de mamûr hale geliyordu¹⁶⁷⁹.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Selçuklu topraklarındaki küçükbaş hayvancılığa dair bir bilgi bulunmaktadır. Simon De Saint Quentin'den öğrenildiğine göre Selçuklu topraklarında koyun ve çok kaliteli keçi yünü üretilmekteydi¹⁶⁸⁰. Yine kendisinin verdiği bazı bilgiler abartılı olmakla birlikte, bu devirde Selçuklu topraklarında ciddi bir hayvan varlığının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ona göre sultanın her bir emîri kış mevsimi için kendi ahırlarında ve otlaklarda bulunanlar dışında, 10.000 baş koyun ve 10.000 at bulundurabiliyordu¹⁶⁸¹. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Moğollara verilen hediyeler de o devir Anadolu'sunun hayvan varlığı hakkında bazı ipuçları içermektedir. Nitekim Köseadağ yenilgisinden sonra Altınorda Hanı Batu'ya verilen hediyeler arasında rahvan katırların ve bohtî develerin zikredilmesi, katır ve develerin Selçuklu topraklarında kıymetli binek hayvanları olarak bulunduğunu göstermektedir¹⁶⁸².

Süryani Ebu'l-Ferec'in kayıtlarından da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Selçuklu topraklarındaki bazı tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin varlığı öğrenilmektedir. Ona göre bu devirde Malatya şehrinde tarım, bağcılık ve arıcılık faaliyetleri yürütülmekteydi. Ancak tüm bu faaliyetler 1244 yılında Moğol komutanı Yesavur Noyan'ın bir baskınıyla

¹⁶⁷⁸ Historiae Francorum V, 424-426.

¹⁶⁷⁹ Sümer, 1993: 9. Türkiye Selçukluları devrinde Anadolu'daki ziraî yaşam hakkında genel bilgiler için bk. Çakmak, 2005.

¹⁶⁸⁰ Saint Quentin 50.

¹⁶⁸¹ Saint Quentin 50.

¹⁶⁸² İbn Bîbî (tıpkıbasım) 540-543; İbn Bîbî (trc.) II, 82-84. Bu konuda ayrıca bk. Gül, 2021: 92.

sekteye uğratılmış, ekinler ve bağlar ateşe verilmiş, arılar imha edilmiştir¹⁶⁸³. Malatya'daki tarımsal faaliyetlere ek olarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında ele geçirilen Âmid'te bazı ziraî faaliyetlerin gerçekleştirildiğine dair ipuçları mevcuttur. Bunlardan ilki kuşatma sırasında şehrin demir kapısının tahrip olmasını sağlamak için üzüm bağlarından üzüm çubukları temin edilmesidir¹⁶⁸⁴. Selçuklu emîrlerinin talimatı üzerine kısa sürede çok büyük miktarda üzüm çubuğunun toplanması bölgede bağcılık faaliyetlerinin icra edilmekte olduğunun kanıtıdır. Aynı şekilde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından Âmid'in ele geçirilmesinden sonra şehir halkının Dicle nehri kıyısındaki tarla ve bahçelerinin divânî vergilerden muaf tutulduğunun ilan edilmesi de¹⁶⁸⁵ artık Türkiye Selçuklu mülkü haline gelmiş olan Âmid'teki ziraî faaliyetlerin varlığını ortaya koyması bakımından önemlidir.

7.4.2. Ticaret

Türkiye Selçukluları devri Türklerin vatanı olarak Anadolu'nun birinci devresini teşkil etmektedir. Bu devirde bu topraklarda ekonomik anlamda ve maddi kültür bakımından daha önce görülmemiş bir zenginlik yaşanmıştır. Yaşanan zenginlikte de hiç şüphesiz Türkiye Selçuklu sultanlarının ticarete verdikleri önem büyük rol oynamıştır. Türkiye Selçukluları'nın yavaş yavaş güçlenmeye başladıkları XII. yüzyılda uluslararası ticaret büyük oranda Müslümanların elinde bulunuyordu ve İpek yolu aktif bir şekilde işliyordu. O sıralarda henüz Türkiye Selçuklu topraklarına dâhil edilememiş olan Ahlat, Bitlis, Meyyâfârikîn, Âmid, Mardin, Hısn-ı Keyfâ ve Cizre gibi merkezler İslâm Dünyası ile olan bağları sebebiyle oldukça müreffeh, zengin merkezler olarak varlıklarını sürdürüyorlardı. Orta ve Batı Anadolu ise aynı durumda değildi. Türkiye Selçukluları, özellikle II. Kılıç Arslan zamanında toparlanmaya başlayıp rakiplerine boyun eğdirdikten sonra Anadolu'nun diğer kesimlerini de ticari kurumlar olan hanlar vasıtasıyla uluslararası ticaret yollarına bağlanmaya ve İpek Yolu'nun zenginliklerinden pay almaya yönelik girişimlere başlamışlardır. Bununla birlikte bu sürecin tamamlanması ve Türkiye Selçuklu topraklarının tamamının uluslararası ticarete dâhil olması XIII. yüzyılda gerçekleşmiştir¹⁶⁸⁶. Bu durum da Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından Antalya'nın¹⁶⁸⁷, halefleri I. İzzeddîn Keykâvus tarafından Sinop¹⁶⁸⁸ ve I. Alâeddîn

¹⁶⁸³ Ebu'l-Ferec *tarih* II, 544.

¹⁶⁸⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 493-494; İbn Bîbî (trc.) II, 45-46.

¹⁶⁸⁵ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 496; İbn Bîbî (trc.) II, 47.

¹⁶⁸⁶ Sümer, 1993: 9-10. Türkiye Selçukluları'nda genel anlamda ticari faaliyetler hakkında ayrıca bk. Bal, 1998: 9-38.

¹⁶⁸⁷ Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Antalya'yı fethi için bk. Kaya, 2006: 125-133; Kesik, 2015: 125-134; Demir, 2017: 9-14; Demir, 2018a: 555-571.

¹⁶⁸⁸ Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un Sinop'u fethi için bk. Koca, 1997: 30-35; Demir, 2018b: 193-208.

Keykubâd tarafından Alâiyye¹⁶⁸⁹ ile Suğdak¹⁶⁹⁰ gibi şehirlerin fethedilmesi, ayrıca bu merkezleri birbirine bağlayan han inşasına yoğunluk verilmesiyle mümkün olabilmektedir. Devletin parlak devrini yaşadığı XIII. yüzyılın ilk yarısında, özellikle de Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ve halefi II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, Suğdak'ı da ele geçirerek daha önce Akdeniz ticaretine dâhil olmuş olan ülkesini Karadeniz'in kuzeyine de bağlamıştır. Kendisinden sonra oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında ise devlet en geniş sınırlarına ulaştığı gibi selefi zamanında ana ticaret yolları üzerine yapımına başlanan pek çok han tamamlanarak hizmete açılmıştır. İmar faaliyetleri kısmında görüleceği üzere Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında bir uluslararası ticaret altyapısı olarak inşa edilen hanların sayısı oldukça fazladır. Kaynaklardan öğrenildiği kadarıyla Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında ele geçirilen Suğdak Limanı 1239 yılında bölge tamamen Moğolların eline geçene kadar Selçukluların elinde kalmıştır¹⁶⁹¹. Bu bilgiden anlaşıldığı kadarıyla Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında Selçukluların Karadeniz ticaretinde önemli bir ticaret üssü olan Suğdak Limanı, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarının ilk 2 yılında da Türkiye Selçukluları'na hizmet vermeye devam etmiştir. Bu da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde aktif olarak işlediği bilinen Karadeniz ticaretine dair elde edebildiğimiz tek veridir.

Türkiye Selçuklu topraklarında XIII. yüzyılda pek çok yabancı unsurun ticari faaliyetler yürüttüğü bilinmektedir. XIII. yüzyılda Selçuklular, Antalya ve Alâiyye limanları vasıtasıyla Akdeniz'e ulaştıkları zaman ciddi ticarî bağlantılar kurmuşlardı. Öğrenildiği kadarıyla Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında 1236 yılında Antalya ve Alâiyye limanları ile Kıbrıs arasındaki ticareti Provanslılar yürütüyorlardı. Onların sağladığı ticaret vasıtasıyla da Türkiye Selçuklu topraklarından şap, yün, deri, ham ve işlenmiş ipek gibi pek çok ticari ürün Kıbrıs'a taşınıyordu¹⁶⁹². Hiç şüphesiz ayrıntısı verilen ve Provanslılar eliyle gerçekleşen bu ticaret Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında da sürdürülmüştür. Bununla birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Selçuklu topraklarında limanlar dışındaki bazı merkezlerde de yabancı ticaret kolonileri mevcuttu. Bunlara bir örnek olarak 1240 yılında başkent Konya'da faaliyet yürüten ve Suriye'deki ticaret kolonilerinden gelen Toscanalılar

¹⁶⁸⁹ Kalonoros'un Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından fethedilmesi için bk. Uyumaz, 2003: 22-25; Bozkuş, 2017: 51-58; Demir, 2017: 42-45; Hacıgökmen, 2021: 10-15.

¹⁶⁹⁰ Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında Suğdak'ın fethi için bk. Sümer, 1993: 11-12; Uyumaz, 2003: 34-38; Peacock, 2010: 249-257.

¹⁶⁹¹ Karpov, 2016: 574.

¹⁶⁹² Heyd, 2000: 334.

verilebilir¹⁶⁹³. O dönemde Antalya’da da yabancıların ticari bağları vardı. 1236 yılında Kıbrıs Kralı I. Hugues’in verdiği bir imtiyaz belgesinden anlaşıldığı kadarıyla Antalya’da Pisalılar, Cenevizliler, Venedikliler, Montpellierliler ve Marsilyalılar yerleşmişlerdi¹⁶⁹⁴. Ayrıca, 1237 yılında Cenevizlilerin Antalya’da bir ticaret merkezi açtıkları da bilinmektedir¹⁶⁹⁵. Bu bilgiler Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında da Antalya’nın bir uluslararası ticaret merkezi konumunda olduğunu göstermektedir.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Selçuklulara hizmet veren en önemli uluslararası ticaret merkezlerinden birisi olan Antalya’ya özellikle değinilmesi gerekmektedir. Türkiye Selçukluları’nın kışlık merkezlerinden olan Antalya, aynı zamanda devletin Akdeniz’e çıkan en büyük limanıydı. Şehrin kadim geçmişi boyunca Kıbrıs Adası, Mısır ve Avrupa ile köklü bağları bulunmaktaydı¹⁶⁹⁶. Şehrin 1207 yılında Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından fetih gerekçesi olan olay ve Kıbrıslıların şehre yardıma gelişi de Antalya’nın Mısır ve Kıbrıs ile olan bağlarını ortaya koymaktadır¹⁶⁹⁷. Bu aşamada Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında da şehrin Mısır ile olan ticari bağlarını ortaya koyan bir bilgiye tesadüf edilmektedir. *İskenderiye Patrikleri Tarihi*’nden anlaşıldığı kadarıyla Mısır’dan Selçuklu topraklarına çok sayıda tüccar gidip gelmekteydi. Bu tüccarlar geri döndüklerinde yanlarında Selçuklu altın dinarları getiriyorlardı. Ağırlık ve ölçüleri değişiklik gösteren bu paralar Mısır’da çok büyük bir ilgiyle karşılanmaktaydı. Bu paralardan bizzat yazar tarafından görülen bir tanesinin bir yüzünde Abbâsî halifesinin diğer yüzünde ise, dönemin Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in isim ve unvanları kayıtlıdır. Ayrıca paranın h. 635 (1237-1238) senesinde Dârü’l-Mülk Konya’da darp edildiği yazılıdır¹⁶⁹⁸. Her ne kadar kaynak Mısır ile Selçuklu toprakları arasındaki ticaretin

¹⁶⁹³ Cahen, 2016: 139.

¹⁶⁹⁴ Turan, 1990: 125.

¹⁶⁹⁵ Turan, 1990: 125; Bedirhan, 2015: 35.

¹⁶⁹⁶ Antalya’nın Antikçağ’da Kıbrıs ve Mısır ile olan bağları için bk. Akdoğu-Arca, Gökalp ve Tüner-Önen, 2011: 1-29.

¹⁶⁹⁷ Antalya’nın fetih süreci sırasındaki olaylar için bk. Kaya, 2006: 125-133; Kesik, 2015: 125-134; Demir, 2018: 555-571.

¹⁶⁹⁸ İskenderiye Patrikleri Tarihi’nin yazarı Kirilisü’s-Sâlis’e göre bu paranın üzerinde:

السلطان الاعظم غياث الدنيا و الدين كيكوس بن كيقباد و تاريخ ضربه بدار الملك قونية سنة خمس و ثلثين و ستمائة

“(Es-Sultânü’l-‘Azam Gıyâsü’d-dünya ve’d-dîn Keykâvus bin Keykubâd ve tarih-i darbihi bi-dârü’l-mülk Konya sene hamse ve selasin ve sittemie) yazılıydı (Kirilisü’s-Sâlis tarih-i batârike IV/2, 144). Bazı okuma hataları yapıldığı görülsede bahsedilen altın paranın Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Konya’da darp edilen dinarlardan olduğu ortadadır. Nitekim Kirilisü’s-Sâlis bu sikkeden hemen sonra Selçuklu topraklarının Moğollar

güzergâhını belirtmese de bu ticaretin Mısır ile Antalya limanı üzerinden deniz vasıtasıyla gerçekleştirilmesi kuvvetle muhtemeldir. Nitekim aynı kaynak Âmid'in eski hâkimi el-Melikü'l-Mesûd'un h. 636 yılı Ramazanı'nda (Nisan-Mayıs 1239) tutuklu bulunduğu Mısır'dan ailesi ve maiyetiyle birlikte bir gemiye binerek Antalya'ya ulaştığını ve Selçuklu sultanının hizmetine girdiğini belirterek, aslında Mısır ve Antalya arasındaki deniz yolu bağlantısını ortaya koymaktadır¹⁶⁹⁹.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi'nde Selçuklu topraklarında ticari faaliyetlerle ilgili bazı ayrıntılara da tesadüf edilmektedir. Nitekim Dominiken keşiş Saint Quentin, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Selçuklu topraklarındaki zenginlik ve ticari faaliyetler ile ilgili oldukça kıymetli veriler paylaşmaktadır. Kendisinden öğrenildiği kadarıyla bu devirde pazarlardaki sadece at, güzel koku ve sabun ticareti Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e yıllık 120.000 sultanî kazandırıyordu. Ayrıca sultan, şarap ticaretinden günlük 200.000 sultanî ve su ticaretinden ise günlük 1.000 sultanî para kazanıyordu. Bunlara ek olarak Selçuklu topraklarında yetiştirilen koyun ve keçilerden üretilen yünler de İngiltere ve Fransa'da satılığa çıkarılan kölelerin taktığı başlıkların üretiminde kullanılıyordu¹⁷⁰⁰. Saint Quentin'in verdiği bu bilgiden anlaşıldığı kadarıyla Selçuklu topraklarında üretilen koyun ve keçi yünü Avrupa'ya ihraç edilen ürünler arasındaydı. Nitekim bu devirde Selçuklu Türkiye'si'nden Avrupa'ya ihraç edilen ürünlerden olan Türkmen başlığının, İngiltere ve Fransa'da önemli bir moda ürünü olduğuna işaret edilmektedir. Ayrıca bu devirde pek çok tarım ürününün Selçuklu Türkiye'si'nden dış dünyaya ihraç edildiğinin saptanabileceği belirtilmektedir¹⁷⁰¹.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında yurt dışına ihraç edilen ürünlerden olan şap hakkında başka bilgiler de mevcuttur. Sultan II. İzzeddîn Keykâvus iktidarında Türkiye Selçuklu arazilerinden geçen Fransisken keşiş Ruysbroeckli Willem, Konya'da daha önceki Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e Köseadağ Savaşı sırasında paralı asker komutanı olarak hizmet eden Venedikli Bonifacius de Monilis ve Cenevizli ortağı Nicholas De Santo Sior ile tanışmıştır. Bu iki kişi sultandan elde ettikleri imtiyaz sayesinde Türkiye'den Avrupa'ya ihraç edilen şapın ticaretini tekellerine almış durumdaydılar. Sultan tarafından bu ikisinden başkasına şap satılamadığı için fiyatlar oldukça yükselmiş eskiden birim fiyat 15 bezant iken

tarafından istila edilmesinden bahsederek aslında tekraren sikkesinden bahsettiği hükümdarın Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev olduğunu teyit etmektedir.

¹⁶⁹⁹ Kirilisü's-Sâlis *tarih-i batârike* IV/2, 89.

¹⁷⁰⁰ Saint Quentin 50.

¹⁷⁰¹ Bodmer, 2016: 41.

o sıralarda 50 bezant olmuştur¹⁷⁰². Ruysbroeckli Willem'den öğrenilen bu bilgi Avrupa ile Selçuklular arasındaki şap ticaretinin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında da var olduğunu ve Venedikli Bonifacius de Monilis'in ticari imtiyazı hizmetlerine karşılık Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'den aldığını düşündürmektedir. Şap ticaretinin XIII. yüzyıl Türkiye'sinin en önemli ticaret kalemlerinden birisi olduğuna Claude Cahen de işaret etmektedir. Hatta bunu kanıtlayan veriler bulunduğunu ve 1236 yılında Marsilya şehrinde ticari imtiyazlar elde eden Kıbrıs Kralı'nın buraya getirdiği ticari ürünler arasında Türkiye Selçuklu topraklarından gelen şapın da kayıtlı olduğunu belirtmektedir¹⁷⁰³. Bu bilgiden de anlaşıldığı kadarıyla Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarından bir yıl önce Selçuklu Şap'ı Kıbrıs'a ve orası vasıtasıyla da Avrupa'ya ihraç edilmekteydi. Dolayısıyla bu ticaretin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında da devam ediyor olması kuvvetle muhtemeldir.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında İznik merkezli Doğu Roma İmparatorluğu ile yapılan ticaretin mahiyeti hakkında da elimizde bazı ayrıntılar bulunmaktadır ve bu ayrıntılar çağdaş Doğu Roma kaynaklarından öğrenilmektedir. Nikeforos Gregoras'ın aktardığına göre Türkiye Selçuklu toprakları Moğol istilasına uğrayıp büyük oranda tahribata uğradığı sırada, savaş ve kargaşadan uzakta bulunan Doğu Roma arazilerinde İmparator Ioannes III Vatatzes'in akıllı politikaları sonucu büyük bir tarım seferberliği gerçekleştirilmişti. Köseadağ Savaşı'ndan sonraki süreçte Selçuklu topraklarında ise büyük bir kıtlık yaşanmış ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile Ioannes III Vatatzes arasında yapılan anlaşmadan sonra Doğu Romalılar Selçuklularla çok karlı bir hububat ticareti yapmışlardır. Kıtlık sırasında Selçuklu topraklarından kadın ve çocuklar dâhil pek çok insan yollara düşmüşlerdir. Yapılan karlı ticaret sonrasında Türklerin elindeki altın, gümüş, kumaş ve diğer kıymetli şeyler Doğu Roma topraklarına akmıştır. Bundan dolayı Doğu Roma halkı ve imparatorluğu büyük bir zenginlik elde etmiştir¹⁷⁰⁴. Michael Angold'a göre o devirde Doğu Roma topraklarından Selçuklulara ihraç edilen hububat önemli oranda mısır'dan oluşuyordu¹⁷⁰⁵. Aşırı talep nedeniyle hububat fiyatları da o sıralarda tavan yapmış, Türkler çok az hububat için fahiş ücretler ödemek zorunda kalmışlardır. Aynı dönemde Doğu Romalılar tarafından Türklere hububat yanında tavuk, sığır ve keçi gibi canlı hayvan satışı da

¹⁷⁰² Ruysbroeckli Willem 281-282 dn. 41; Cahen, 2016: 139 n. 28; Kesik, 2020: 379-380.

¹⁷⁰³ Cahen, 2002: 117.

¹⁷⁰⁴ Kılıç, 2019a: 90-92. Doğu Roma arazilerinden Türkiye Selçuklu topraklarına gerçekleştirilen tahıl ihracatı için ayrıca bk. Necipoğlu, 2007: 14-16.

¹⁷⁰⁵ Angold, 1975: 103, 116.

gerçekleştirilmiştir¹⁷⁰⁶. Kaynakların işaret ettiği üzere Türkiye Selçukluları Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında önceki zenginliğine zenginlik katmış, genel refah düzeyi yükselmiştir. Ancak bu zenginlik ve refah ortamı Moğol istilasası ile sekteye uğramış, tamamen yitirilmemişse de ciddi oranda azalmıştır.

7.4.3. Vergiler

Vergi, devletlerin masraflarını karşılamak üzere halklarından topladıkları paralardır ve insan topluluklarının ortaya çıktığı andan itibaren varlığına rastlanmaktadır. İnsan topluluklarının sosyal ve idari olarak gelişme kaydetmesi ve devlet sürecinin başlamasıyla da vergiler değişime uğramışlardır. Devletler ortaya çıktıkları andan itibaren hizmetlerini yerine getirebilmek için mali kaynaklara ihtiyaç duymuşlardır. Bu ihtiyaçlarını sağlamalarının en temel yollarından birisi de tarih boyunca vergiler olmuştur¹⁷⁰⁷. Diğer toplumlar gibi Türkler ve onların kurdukları devletlerde de vergi kavramı önemini ve mevcudiyetini sürdürmüştür. Türk tarihinin önemli bir devresini teşkil eden Türkiye Selçukluları'nda da a'sâr, avâriz, bâc, bedraka, cibâyet, cizye, darâib, ebvâbü'l-mâl, emvâl ve harac vb. pek çok örfî ve şer'î verginin var olduğu bilinmektedir¹⁷⁰⁸.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarı özelinde de bazı vergilerin mevcudiyetine dair veriler mevcuttur. Bu devirde kayıtlara yansıyan vergi türlerinden birkaç tanesi Âmid'in ele geçirilmesi ve halkın bu vergilerden muafiyeti vesilesiyle kayıtlara yansımaktadır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kuvvetleri tarafından Âmid'in ele geçirilmesi üzerine, sultan tarafından şehir halkının Dicle Nehri kıyısındaki bahçelerinden ve tarlalarından alınmakta olan divânî vergilerin (مكلف ديوانى) ve avâriz (عوارض) vergilerinin kaldırılması emredilmiştir¹⁷⁰⁹. Bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla o devirde divânî vergiler ve avarız vergisi Türkiye Selçukluları topraklarında uygulanmaktaydı. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında çeşitli vesileler ile varlığı kayda geçen diğer bir vergi türü haraç'tır. Kendisinin emriyle Âmid Ulu Câmîi'ne konulan h. 639 (1241-1242) tarihli vergi kitabesinde Âmid halkının Evsel (Hevsel) bahçelerinden, Dağ Kapısı'ndan, Rum Kapısı'ndan ve Nehir Kapısı'ndan alınan haraç vergisinden muaf tutulduğu ilan edilmiştir¹⁷¹⁰. Haraç vergisi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in son askeri faaliyeti olan Tarsus kuşatması vesilesiyle de

¹⁷⁰⁶ Kılıç, 2019a: 92.

¹⁷⁰⁷ Merçil, 2021: 11.

¹⁷⁰⁸ Merçil, 2021: 60-70 vd.

¹⁷⁰⁹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 495-496; İbn Bîbî (trc.) II, 47; İbn Bîbî (muhtasar) 205-206; Yazıcızâde *tevârih* 532-533; Turan, 1971: 418-419; Merçil, 2021: 60.

¹⁷¹⁰ Konyar, 1936: II, 117-121; Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: Cilt XI, 134, kitabe no: 4200; Tuncer, 2013: 147; Gabriel, 2014: 265; Berchem, 2015: 95-96. Haraç vergisi hakkında ayrıca bk. Kesik, 2021a: 602.

zikredilmektedir. İbn Bîbî'den öğrenildiği kadarıyla sultanın vefat haberi üzerine Emîr Şemseddîn İsfahânî, Kilikya Ermeni Hâkimi Hetum'un kendilerinden aldığı bazı kaleleri geri vermesi ve geçmiş yıllar ile birlikte gelecek yılın haraç vergilerini peşin olarak ödemesi koşuluyla Tarsus kuşatmasını kaldırmıştı¹⁷¹¹. Diğer bir vergi çeşidi olan emvâl vergisi ise Türkiye Selçuklu-Moğol ilişkileri vasıtasıyla kaydedilmektedir. Buna göre Köseadağ mağlubiyeti sonrası Vezir Mühezzibeddîn Ali'nin girişimiyle Moğollara yıllık emvâl vergisi ödenmesi şartıyla Türkiye Selçukluları ve Moğollar arasında barış anlaşması gerçekleşmiştir¹⁷¹².

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında varlığı tespit edilen son vergi çeşidi Türklerde ve Moğollarda kullanıldığı bilinen Tuzgu'dur. Türkçe bir kelime olan Tuzgu'nun anlamı Kaşgarlı Mahmûd tarafından “*yoldan geçen hısımlara veya tanıdıklara armağan olarak çıkarılan yemek*” şeklinde verilmektedir¹⁷¹³. Buna benzer pek çok mana ile karşılanan bu vergiye 1243 tarihli Köseadağ mağlubiyeti sonrasında Sivas'ta rastlanmaktadır. İbn Bîbî'nin kaydettiğine göre Moğollar Sivas şehri önlerine geldiğinde şehrin önde gelenleri Necmeddîn-i Kırşehrî liderliğinde Baycu Noyan'a tuzgu ve çeşitli hediyeler sunarak şehir sakinlerinin hayatlarını kurtarmışlardır¹⁷¹⁴.

7.4.4. Madenler

İnsanların tarih boyunca ihtiyaç duyduğu şeylerden birisi de madenler olmuştur. Madenler ticari mübadele aracı olan paranın darbı, silah üretimi, araç-gereç yapımı, ilaç ve temizlik maddesi üretimi, imar faaliyetlerinde hammadde gibi daha pek çok konuda geniş bir kullanım sahasına sahiptirler. Bu yüzden gerek toplumlar gerekse de devletler için önemlerini korumuşlardır¹⁷¹⁵. Oldukça köklü bir madencilik geçmişi olduğu bilinen Anadolu'da Türkiye Selçukluları zamanında pek çok madenin bulunduğu ve işletildiği bilinmektedir. Ancak bu madenlerin ne zaman işlenmeye başlandığı tam olarak bilinmemektedir¹⁷¹⁶. Bununla birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Türkiye'de çıkarılan madenler hakkında sınırlı da

¹⁷¹¹ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 546-547; İbn Bîbî (trc.) II, 86-87; Merçil, 2021: 73. Ahmed Eflaki, bir Moğol şehzadesinin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında kendisinden haraç vergisi ve mal almak maksadıyla Selçuklu topraklarına geldiğini rivayet etmektedir (Eflâkî *menâkıb* 106-107). Bu konuda ayrıca bk. Merçil, 2021: 67.

¹⁷¹² Müneccimbaşı *câmiü'd-düvel* II, 82; Merçil, 2021: 67.

¹⁷¹³ Merçil, 2002: 73-74.

¹⁷¹⁴ İbn Bîbî (tıpkıbasım) 527; İbn Bîbî (trc.) II, 72-73; Merçil, 2002: 74. Tuzgu kavramı hakkında ayrıca bk. Kesik, 2021a: 603-604.

¹⁷¹⁵ Kesik, 2021a: 613.

¹⁷¹⁶ Kesik, 2003a: 131.

olsa bazı bilgiler elde edilmektedir. Bu sınırlı bilgiye de Papalık tarafından Moğolları Hristiyanlığın hizmetine sokmak için gönderilen Dominiken Misyoner keşiş Simon De Saint Quentin'in kayıtlarından ulaşılmaktadır. O devir Türkiye'si hakkında çok önemli gözlemler yapan ve tespitlerde bulunan Saint Quentin'e göre, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Selçuklu topraklarında 6 veya 10 adet gümüş madeni bulunduğu söyleniyordu. Bu madenlerin bir tanesinden günde 10.000 sultani (dinar) değerinde gümüş, Lebena ismi verilen diğer bir yerdekenden ise işçilik masrafları çıkarıldıktan sonra günlük 3.000 sultani değerinde (yak. 7 kg saf gümüş) gümüş elde ediliyordu. Sultanın ülkesindeki tüm gümüş madenlerinden günlük 57.000 gümüş marca¹⁷¹⁷ elde edilmekteydi¹⁷¹⁸.

Türkiye Selçuklu topraklarında gümüş madenlerinin yanında 3 adet bakır madeni ve çok sayıda demir madeni işletiliyordu. Bunlara ek olarak Sivas yakınlarında bir Şap madeni vardı ve bu maden bir gümüş madeni değerindeydi. Simon De Saint Quentin'e göre ülkede en az 8 adet tuzla da bulunuyordu. Ayrıca Hacsar (Şebinkarahisar?) denen yerde Şap madeni, kırmızı böceği (Coccus)¹⁷¹⁹ ve çivit boyası madeni vardı. Konya'da da lacivert taşı (azur) madeni vardır, ancak bu madenin üzeri örtülmüştür¹⁷²⁰.

7.5. İmar Faaliyetleri

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında devletin ulaştığı kudreti ve zenginliği belgeleyen mimari veriler de bulunmaktadır. Nitekim Türkiye topraklarının çeşitli merkezlerinde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Annesi Mahperi Hatun ve Selçuklu emîrlerinin baniliğinde bir kısmı günümüze ulaşan bir kısmı ise ulaşamayan, cami, hamam, medrese, türbe, köprü ve han gibi pek çok anıtsal mimari eseri vücuda getirilmiştir.

7.5.1. Medreseler

7.5.1.1. Atabeg Armağanşâh Medresesi (Antalya)

Türkiye Selçuklu sultanlarının kışlık merkez olarak kullandıkları şehirlerden birisi olan Antalya'da, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında inşa edilen ve günümüze ulaşan birkaç adet bina bulunmaktadır. Bunlardan birisi Antalya Kaleiçi'nde şehrin sembolü haline gelen Yivli Minare'nin yanbaşıda bulunan Atabeg Armağanşâh Medresesi'dir. Söz konusu medresenin inşa kitabesi ve taç kapısı ayakta olmakla birlikte diğer kısımları yıkılmıştır. İnşa

¹⁷¹⁷ 1 marca yak. 250 gr ağırlığında bir ölçü birimidir.

¹⁷¹⁸ Saint Quentin 50. Claude Cahen'e göre Simon De Saint Quentin'in bahsettiği ancak tam olarak yerlerini vermediği gümüş madenlerinden üç adedi el-Ömerî'nin de zikrettiği Gümüşsaray, Luluve ve Bayburt'ta bulunan gümüş madenleriydi (Cahen, 2002: 117). Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu topraklarındaki gümüş madenleri hakkında ayrıca bk. Kesik, 2020: 375-376.

¹⁷¹⁹ Coccus: kırmızı rengin üretiminde kullanılan bir çeşit kabuklu ağaç biti.

¹⁷²⁰ Saint Quentin 50.

kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla medrese Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in önde gelen emîrlerinden olup, atabeglik, Antalya ve Amasya sübaşılığı yapan, sultanın emriyle Babaî isyanını bastırmaya çalışırken asiler tarafından şehit edilen Mübârizzeddîn Armağanşâh tarafından h. 637 (1239-1240) yılında inşa ettirilmiştir¹⁷²¹. (Resim 38).

7.5.1.2. Sirâceddîn Medresesi (Kayseri)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında Kayseri'de inşa edilen tek medrese günümüzde Küçük Hunad Medresesi olarak da bilinen Sirâceddîn Medresesi'dir. Günümüze ulaşmış olan medresenin banisi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emîrlerinden Sirâceddîn Bedir'dir. Yazılı kaynaklarda ismine tesadüf edilmeyen Sirâceddîn Bedir, medresesinin inşa kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla binayı h. 636 (1238-1239) yılında tamamlamıştır. Kendisi de bu sıralarda Kayseri emîridir¹⁷²².

7.5.1.3. Sırçalı Medrese (Konya)

Konya merkezde bulunan Türkiye Selçuklu yadigârlarından Sırçalı Medrese de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında inşa edilmiş Türk-İslâm eserlerinden birisidir. 1.60x1.40 m ebatlarındaki 7 satırlık inşa kitabesinden binanın Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emîri Bedreddîn Müslîh tarafından h. 640 (1242-1243) yılında Hanefî mezhebinden fakihlere ve fıkıh ile ilgilenenlere hizmet vermesi şartıyla vakfedilen bir medrese olduğu anlaşılmaktadır¹⁷²³. Sırçalı Medrese'nin kitabesinde Hanefî mezhebine mensup fakihlerin hizmeti için yapıldığının açıkça vurgulanması, Türkiye Selçuklu topraklarında yaygın olarak görülen bir uygulama değildir. Bu uygulama muhtemelen Türkiye Selçuklu sultanlarının ve büyük çoğunluğun Hanefî mezhebine mensup olmasıyla ilgilidir. Sırçalı Medrese, çağdaşı olan pek çok medrese gibi iki eyvanlı bir plana sahiptir. Kapsamlı bezemeleri ve iç duvarlarının çini mozaiklerle kaplı olması da dikkat çekicidir. Zira bu uygulama başkent Konya'da dahi yaygın olan bir durum değildir¹⁷²⁴.

¹⁷²¹ Yılmaz ve Tuzcu, 2010: 176-179. Atabeg Armağanşâh Medresesi için ayrıca bk. Yılmaz, 2002: 53-55; Palaz-Yıldırım, 2017a: 943-947; Demir, Duggan ve Kurul, 2020: 484-487.

¹⁷²² Gabriel, 1930: 64; Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: 103.

¹⁷²³ Atçeken, 1998: 258-259; Duran, 2001: 54-55; Erdemir, 2015a: 28-29. Sırçalı Medrese'nin kitabeleri için ayrıca bk. Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: 140-141.

¹⁷²⁴ Blessing, 2018: 70-71.

7.5.2. Câmiler

7.5.2.1. Elbistan Ulu Câmii (Elbistan)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında inşa edilen mimari eserlerden birisi de Kahramanmaraş'ın Elbistan ilçesinin Güneşli Mahallesi'nde bulunan Ulu Câmii'dir. Câmiinin mukarnas kavsaralı taç kapısının üzerinde bulunan inşa kitabesinden anlaşıldığına göre, önde gelen Türkiye Selçuklu emîrlerinden ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in has adamlarından olan Emîrü'l-İsfehsâlâr Mübârizeddîn Çavlı ez-Zevvâk tarafından h. Muharrem 637 (Ağustos-Eylül 1239) tarihinde inşa ettirilmiştir. Bununla birlikte Elbistan Ulu Câmii Selçuklular devrindeki özgün yapısını kaybetmiş sonraki devirlerde tamirat ve tadilat görmüştür¹⁷²⁵.

7.5.2.2. Balıklı Câmii (Kütahya)

Türkiye Selçukluları'nın kuzeybatı istikametinde uç bölgesi olan Kütahya'da pek çok Türkiye Selçuklu eseri bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetlerin ilki Kütahya'nın Balıklı Mahallesi'nde bulunan Balıklı Câmii'dir. Câmi günümüze inşa kitabesi ile birlikte ulaşmıştır. Kitabesinden öğrenildiğine göre câmi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Emîrü'l-İsfehsâlârı İmâdeddîn Hezârdinârî tarafından h. Şevval 634 (Mayıs-Haziran 1237) tarihinde inşa ettirilmiştir¹⁷²⁶. Balıklı Câmii kitabesi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarına tarihlenen en eski kitabedir ve kendisinin iktidarının ilk günlerine işaret etmektedir.

7.5.2.3. Çermik Ulu Câmii (Çermik)

Türkiye Selçukluları, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında el-Cezîre bölgesinin en büyük merkezi olan Âmid'i ele geçirdiklerinde şehrin çevresindeki pek çok merkez de Selçuklu hâkimiyeti altına girmiştir. Bu merkezlerden birisi de Çermik'tir. Günümüzde Diyarbakır'ın ilçesi olan Çermik'in Kale Mahallesi'nde bulunan Çermik Ulu Câmii ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında imar faaliyetlerine sahne olmuştur. Esasında h. 539 (1144-1145) yılında İnaloğlu Ebu Mansûr İlaldı tarafından inşa ettirilen câmi, Çermik'in Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hâkimiyeti altında bulunduğu h. 640 (1242-1243) yılında el-Hâc Halid b. Ebi Bekr Ali b. el-Hâc Ömer b. Mahmûd tarafından tamir edilmiştir¹⁷²⁷.

¹⁷²⁵ Özkarcı, 2010: 732-733; Palaz-Yıldırım, 2017a: 876-877. Elbistan Ulu Câmii kitabesi için ayrıca bk. Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: 132-133.

¹⁷²⁶ Uzunçarşılı, 1932: 22; Palaz-Yıldırım, 2017a: 867-871.

¹⁷²⁷ Beysanoğlu, 1996: 328-329.

7.5.2.4. Kapıcı Câmii (Kırşehir)

Kırşehir’de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında inşa edildiği tespit edilen tek yapı bugün Kapıcı Câmii olarak bilinen yapıdır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in ismini ve unvanlarını içeren tek satırlık kitabeden binanın mescid olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu kitabe tamirat sırasında sıva ve boya tabakasının altında kalmış, sonradan gün yüzüne çıkmıştır¹⁷²⁸. Günümüzde câmiinin giriş kapısının hemen üzerinde bulunan inşa kitabesinin tarih içeren kısmı tahrip olmuşsa da, binanın Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında yapıldığını kanıtladığından yapım tarihinin 1237 ile 1246 yılları içerisinde gerçekleştiği muhakkaktır (Resim 49). Câmii’nin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında inşa edildiği kitabesinden anlaşılmakla birlikte banisinin Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında Kırşehir’e yerleştirilen Mengücekoğullarından Muzaffereddîn Muhammed b. Behrâmşâh olduğu düşünülmektedir. Câmii zamanla yıkılarak özgün yapısını yitirmiş ve taşlarından bugün Kapucu Câmii olarak bilinen yapı inşa edilmiştir¹⁷²⁹.

7.5.2.5. Denizli Ulu Câmii (Denizli)

Türkiye Selçukluları’nın güneybatı uç bölgesinde bulunan Denizli, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında bazı imar faaliyetlerine sahne olmuştur. Bunlardan ilki bu Denizli Ulu Câmii’dir ve caminin fabrika tarafındaki duvarına yerleştirilen 5 satırlık inşa kitabesinden hareketle Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında inşa edildiği düşünülmüştür. Kitabede Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in isim ve unvanları okunmakla birlikte inşa edilen binanın mahiyeti ve inşa tarihi hakkında bilgi verecek olan kısımları tahrip olmuştur¹⁷³⁰. İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından yerinde görülen kitabe günümüzde kayıptır. Kendisinin işaret ettiği kitabenin bulunduğu bina günümüzde Denizli’de merkezde Kayalık Caddesi ile Gazi Mustafa Kemal Bulvarı’nın kesiştiği köşede, Topraklı Mahallesi sınırları içerisine konumlanmaktadır. Günümüzdeki Denizli Ulu Câmii’nin güneybatısına düşmektedir. Kitabesinden bani bilgisine ulaşılamasa da Denizli yöresinde pek çok eserin banisi olan Emîr Karasungur bin Abdullah tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir¹⁷³¹.

7.5.3. Mescidler

7.5.3.1. Hıdırlık Mescidi (Kütahya)

Kütahya’da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında inşa edildiği tespit edilen diğer bir eser de Kütahya’nın mesire alanlarından birisi olan Hıdırlık Tepesi’nde bulunan Hıdırlık

¹⁷²⁸ Kunter, 1942: 432.

¹⁷²⁹ Kılıç, 2006: 266-267.

¹⁷³⁰ Uzunçarşılı, 1929: 192.

¹⁷³¹ Palaz-Yıldırım, 2017a: 872-873.

Mescidi'dir. Bu mescid de günümüze sağlam olarak ve inşa kitabesi ile birlikte ulaşabilmiştir. Kitabesinden öğrenildiği kadarıyla Hıdırlık Mescidi'nin banisi de tıpkı Balıklı Câmii'nde olduğu gibi Emîr İmâdeddîn Hezârdinârî'dir. Ancak inşa tarihi h. 641 (1243-1244) senesidir¹⁷³² (Resim 47).

7.5.3.2. Hezâr Dinârî Mescidi (Kütahya)

Kütahya'da kitabeleri vasıtasıyla Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde Emîr İmâdeddîn Hezârdinârî tarafından inşa edildikleri anlaşılan Balıklı Câmii ve Hıdırlık Mescidi'ne ek olarak yine bu devirde aynı emîr tarafından yaptırıldığı düşünülen başka bir eser daha vardır. Bu eser günümüze özgün yapısını yitirerek ulaşan Hezâr Dinârî Mescidi'dir. Mescid günümüzde Kütahya merkezde Pirlar Mahallesi'nde, Kıbrıs Caddesi ile Balıklı Caddesi'nin kesiştiği bölgede bulunmaktadır. Bina Ergun Çelebi Türbesi olarak da bilinmektedir. Mescidin inşa kitabesi günümüze ulaşamamıştır. Ancak Osmanlılar zamanında üzerine eklenen tamir kitabesinde Emîr İmâdeddîn Hezâr Dinârî'nin burada medfun olduğu zikredilmektedir¹⁷³³.

7.5.3.3. Araplar Mescidi (Seydişehir)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Konya'nın Seydişehir ilçesinde Araplar Mescidi isimli bir bina yapıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu mescid hakkında kaynaklarda bir bilgi yoktur. Sadece Seydişehir'de bulunan bir mescidin harap olarak yıkıldığı ve yerine bugün Araplar Câmii olarak bilinen modern binanın yapıldığı bilinmektedir. Günümüze ulaşamayan Seydişehir Araplar Mescidi'nin varlığı ise günümüzde Konya'da Taş ve Ahşap Eserleri Müzesi olarak hizmet vermekte olan İnce Minare Medresesi'nde 1057 Envanter numarası ile sergilenen kitabeden anlaşılmaktadır. Muhtemelen binasının yıkılmasıyla Konya merkeze taşınan kitabe, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in isim ve unvanlarını içermektedir. Ayrıca binasının h. 635 senesi Muharrem ayında (Ağustos-Eylül 1237) inşa edildiğini göstermektedir¹⁷³⁴.

7.5.4. Zaviye ve Hankâhlar

7.5.4.1. Şeyh Turasan Zaviyesi (Kayseri)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Kayseri'de inşa edilen bir zaviye de günümüze ulaşmıştır. Şeyh Turasan Zaviyesi olarak bilinen bu yapı, Kayseri'nin İncesu ilçesi ile Ürgüp ilçesi arasında bulunan Tekke Dağı'nda bulunmaktadır. Günümüze kısmen tahrip

¹⁷³² Uzunçarşılı, 1932: 22-23; Palaz-Yıldırım, 2017a: 825-830. Hıdırlık Mescidi hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: 152; Palaz-Yıldırım, 2017b: 437-456.

¹⁷³³ Palaz-Yıldırım, 2017a: 900-904.

¹⁷³⁴ Erdemir, 2015b: 122-123.

olarak ulaşmış olan inşa kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla zaviyenin banisi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun'dur. Mimarı belli olmayan zaviyenin kitabesinden şehitlik (meşhed) olarak h. 640 (1242-1243) yılında inşa edildiği öğrenilmektedir¹⁷³⁵.

7.5.4.2. Mes'ûd b. Şerefşâh Hankâhı (Konya)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde başkent Konya'da pek çok imar faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bunlardan birisi Selçuklu Emîri Mes'ûd b. Şerefşâh tarafından inşa ettirilen ve kendisinin ismiyle anılan hankâhtır. Günümüze ulaşan inşa kitabesinden öğrenildiğine göre bu hankâh h. 637 (1239-1240) yılında fıkıh ve tasavvuf ehline hizmet, ayrıca gelip geçenlere konaklama imkânı sağlamak amacıyla yaptırılmış bir hayır eseridir. Hankâh'ın kitabesi günümüzde Konya'nın Uluirmak Mahallesi'ndeki Hoca Ali Câmiî üzerinde durmaktadır. Ancak kitabenin buraya sonradan getirildiği, hankâhın orijinal binasının XVII. yüzyıla kadar Konya'nın Akcamî Mahallesi'nde bulunduğu, ancak sonrasında yıkılarak günümüze ulaşamadığı düşünülmektedir¹⁷³⁶. İbrahim Hakkı Konyalı'ya göre Mes'ûd b. Şerefşâh Hankâhı kitabesindeki tecrîd (تجرید) kelimesi, burada yaşayan fakih ve sufilerin Konya'nın o devirde meşhur olan işlenmiş deri işinde istihdam edildiklerine delâlet etmektedir. Ona göre burada yaşayanlar aldıkları derilerin yünlerini yolarak elde ettikleri parayı paylaşırlardı. Yünlerinden arınmış deriyi de Konya'nın meşhur debbağlarına iletirlerdi. Konyalı'ya göre bu hareket Türkiye Selçukluları devrinin Ahi faaliyetlerine güzel bir örnektir. Ayrıca bu hareket ile fakih ve sufi taifesini başkalarının sırtından geçinen tüketici bir zümre olmaktan çıkarıp üretime katılan bir zümre haline getirmek gibi çok önemli bir maksadın hedeflendiğini belirtmektedir¹⁷³⁷.

7.5.5. Hanlar

7.5.5.1. Kırkgöz Han (Antalya)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında Türkiye Selçukluları'nın uluslararası ticaret politikasının gereği olarak ticaret yolları üzerinde hanların inşasına devam edilmiştir. Sultanın kendi iktidarında özellikle Antalya-Konya güzergâhı üzerinde pek çok han inşa edildiği bilinmektedir ki, bunların ilki Kırkgöz Han'dır. Kırkgöz Han günümüzde Antalya'nın Döşemealtı ilçesinde Antalya-Burdur yolu üzerinde bulunan Bıyıklı Köyü yakınlarında inşa edilmiştir. Bu han, Antalya şehrinden kuzeye hareket eden ana yol üzerine yapılan diğer bir

¹⁷³⁵ Palaz-Yıldırım, 2017a: 848-850. Şeyh Turasan Zaviyesi hakkında ayrıca bk. Dündar, 2018: 449-479.

¹⁷³⁶ Duran, 2001: 53-54. Mes'ûd b. Şerefşâh Hankâhı hakkında ayrıca bk. Konyalı, 1964: 387-388; Atçeken, 1998: 214-215; Küçükdağ ve Arabacı, 2016: 296.

¹⁷³⁷ Konyalı, 1964: 387-388.

Türkiye Selçuklu hanı olan Evdir Han'dan sonraki ikinci duraktır. Aynı güzergâh üzerinde Kırkgöz Han'dan sonra Susuz Han ve İncir Han bulunmaktadır. Kırkgöz Han'ın taç kapısı üzerinde bulunan kitabesi kısmen tahrip olduğundan binanın inşa tarihini vermemektedir. Bununla birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in isim ve unvanlarını kaydetmektedir¹⁷³⁸. Kırkgöz Han'ın Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında kimin tarafından yaptırıldığı da tartışmalıdır. Scott Redford'a göre binanın banisi Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın oğlu ve Erzurum Meliki olan Mugîseddîn Tuğrulşah'ın kızıdır. İsmi bilinmeyen bu melike, kendisine ait bina kitabelerinden anlaşıldığı kadarıyla “*İsmetü'd-dünyâ ve'd-dîn*” unvanını taşımaktadır¹⁷³⁹. Semra Palaz-Yıldırım'a göre ise Kırkgöz Han, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in eşi olan ve baba tarafından Erzurum Meliki Mugîseddîn Tuğrulşah'ın soyundan gelen Gürcü Hatun adına yaptırılmıştır¹⁷⁴⁰ (Resim 39).

7.5.5.2. Susuz Han (Burdur)

Türkiye Selçukluları zamanında inşa edilmiş bir ticari mekân olan Susuz Han, günümüzde Burdur ilinin Bucak ilçesine bağlı Susuz Köyü sınırları içerisinde (Resim 41). Antalya-Burdur karayolundan 1,5 km içeride kalan Susuz Han, Akdeniz limanlarını İstanbul'a bağlayan Antalya-Dinar güzergâhında Burdur üzerinden geçen yolun Evdir Han ve Kırkgöz Han'dan sonraki üçüncü menzildir. Buradan sonraki menzil noktası ise İncir Han'dır. Susuz Han'ın inşa kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Bu yüzden inşa tarihi ve banisi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak binanın mimari özelliklerine bakılarak uzmanlar tarafından güzergâh üzerindeki İncir Han gibi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında inşa edildiği kabul edilmektedir. Pek çok Türkiye Selçuklu hanından farklı olarak Susuz Han'ın mimar kitabesi günümüze ulaşmıştır. Bu kitabeden öğrenildiği kadarıyla hanın mimarı İmarek Kâtibi Sâlâr oğlu Ebu'l-Kerem'dir¹⁷⁴¹.

7.5.5.3. İncir Han (Burdur)

İncir Han günümüzde Burdur şehrinin İncirdere Köyü'nde İnciraltı Mevkii'nde bulunmaktadır. İsmi yakınlarındaki köyden aldığı düşünülmektedir. Isparta-Bucak yolu üzerinde Bucak girişinin batıya ayrılan tali yolu takip edilince 6. km'de İncir Han'a ulaşılmaktadır. İncir Han eski Kretopolis şehrinin yakınlarında büyük bir tepenin eteğine inşa edilmiştir. Antalya-Isparta güzergâhında sıralanan Evdir Han, Kırkgöz Han ve Susuz Han'dan

¹⁷³⁸ Palaz-Yıldırım, 2017a: 558-562; Palaz-Yıldırım, 2019: 223-228. Kırkgöz Han için ayrıca bk. Yurdasever, 2011; Eravşar, 2017: 507-514. Hanın kitabesi için ayrıca bk. Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: 174.

¹⁷³⁹ Redford, 2009: 347-359.

¹⁷⁴⁰ Palaz-Yıldırım, 2019: 240-244.

¹⁷⁴¹ Palaz-Yıldırım, 2017a: 660-663. Susuz Han hakkında ayrıca bk. Duymaz, 2007: 647-650; Shim, 2014: 38-99.

sonra dördüncü menzil noktası İncir Han'dır¹⁷⁴². İncir Han'ın açık mekân kısmı büyük oranda tahrip olmuş 30x42 metre ebatlarındaki kapalı kısmı ise sağlam bir şekilde günümüze ulaşmıştır. Binanın kapalı mekân girişindeki taç kapısında inşa kitabesi bulunmaktadır ve taç kapı girişinin sağ ve sol yanlarında II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile özdeşleşen ve kendisinin sikkelerinde de görülen sırtında insan yüzü güneş taşıyan aslan figürleri bulunmaktadır¹⁷⁴³. Dört satırlık inşa kitabesinden İncir Han'ın Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında h. 636 (1238-1239) senesinde inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu kitabede sultanın ismi, dedesi Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e kadar şeceresi ve “İskenderü's-Sânî” ile “Zulkarneynü'z-Zamân” gibi unvanları kayıtlıdır¹⁷⁴⁴. İncir Han'ın inşa tarihini ve banisini ortaya koyan kitabesi yanında kapısının sağ kenarında mimar kitabesi de bulunmaktadır. Bu kitabeden anlaşıldığı kadarıyla İncir Hanı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına inşa eden Mimar Ebu'l-Kerem bin Salâr ed-Dabanavî el-Bennâ'dır¹⁷⁴⁵ (Resim 42).

7.5.5.4. Kargı Han (Antalya)

Kargı Han Antalya-Konya arasındaki güzergâhın en kısa yolu olan Beyşehir-Konya hattı üzerinde inşa edilmiştir. Bölgedeki önemli geçitlerden birisi olan Kesikbel'in hemen aşağısına konumlanan bina, 150x140 adım ebatlarındadır. Bina günümüze oldukça tahrip olarak ulaşmıştır ve inşa kitabesi de mevcut değildir¹⁷⁴⁶. Kitabesinin olmamasından ötürü Kargı Han'ın inşa tarihi ve banisinin kimliği hakkında tespitler şekilsel özellikleri üzerinden yürütülmüştür. Sonuç olarak hem bulunduğu güzergâh hem de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında yapılan başka hanlara olan şekilsel benzerliği sebebiyle Kargı Han da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemine tarihlenmiştir¹⁷⁴⁷ (Resim 43).

7.5.5.5. Şarapsa Han (Alanya)

Türkiye Selçukluları'nın ticaret güzergâhlarından birisi de Konya-Alanya arasında uzanan yoldur ve bu yol üzerinde pek çok han bulunmaktadır. Bu hanlardan birisi de Şarapsa Han'dır. Şarapsa Han, Alanya'nın batısında Alanya-Antalya yolu üzerinde yeni otoyolun hemen yanında Konaklı Beldesi'ndedir. Han binası 53x16 m ebatlarındadır. Alara Han'dan önceki ticari konak merkezidir. Günümüzde ayakta olan hanın iki adet kitabesi bulunmaktadır. Kitabelerinden birisi binanın taç kapısı üzerinde bulunan inşa kitabesidir. Kitabede binanın

¹⁷⁴² Duymaz, 1996: 13.

¹⁷⁴³ Akalın, 2000: 279-280.

¹⁷⁴⁴ Duymaz, 1996: 13; Sarre, 1998: 107-108; Ünal, 2007: 309-310; Palaz-Yıldırım, 2017a: 232. İncir Han kitabesi için bk. Combe, Sauvaget ve Wiet, 1941-1942: 106-107 kitabe no: 4162.

¹⁷⁴⁵ Palaz-Yıldırım, 2017a: 231.

¹⁷⁴⁶ Erdmann, 2008: 247; Kargı Han ve hemen yanındaki hamamı için ayrıca bk. Binici, 2013: 71-88.

¹⁷⁴⁷ Yazar, 2002: 446-447; Eravşar, 2017: 499-506; Palaz-Yıldırım, 2017a: 289.

banisinin ve inşa tarihinin kaydedildiği 5. satır özenle kazınmıştır. Bu yüzden binanın banisi ve inşa tarihi bilinmemektedir. Diğer 4 satırda ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in isim ve unvanları kayıtlıdır ve bu bilgilerden Şarapsa Han'ın onun iktidarında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Şarapsa Han'ın bir de mescit kısmının kitabesi bulunmaktadır. Bu kitabede de Kur'an-ı Kerim'in Tevbe Suresi'nin 18. ayet-i kerîmesi yazılıdır¹⁷⁴⁸ (Resim 44). Şarapsa Han'ın kitabesindeki tahribattan inşa yılı ve banisi anlaşılmasa da Mehmet Ali Hacıgökmen tarafından hanın banisinin Selçuklu Emîri Esededdîn Ayaz olduğu ve binanın Şarapsa isminin Esededdîn Ayaz'ın Emîr-i Şarâbsâlâr unvanından kaynaklandığı öne sürülmektedir¹⁷⁴⁹.

7.5.5.6. Eğirdir Han (Isparta)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında inşa edilen diğer bir han günümüzde Isparta'nın Eğirdir ilçesinde bulunan Eğirdir Han'dır. Han aynı adı taşıdığı ilçenin merkezine 3 km mesafede Isparta-Konya yolunun batı tarafında Eğirdir Gölü kıyısındaki Yeni Mahalle sınırları içerisinde yer almaktadır. Eğirdir, Pınarpazarı ve II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Kervansarayı olarak da bilinmektedir. Eğirdir Han, Konya-Burdur ticaret yolu üzerinde Gelendost'tan giden güzergâhta Konya, Altunapa Kervansarayı, Kavak Kervansarayı, Elikesik Kervansarayı, Derbend, Kireli Hanı, Gelendost Kervansarayı ve Pınarbaşı Kervansarayı'ndan sonra dokuzuncu durak yeridir. Günümüzde harap olan Eğirdir Han'ın inşa kitabesinin bulunduğu taç kapısı parçalar halinde orijinal yerinden sökülerek günümüzde Dünder Bey Medresesi olarak bilinen binaya taşınmıştır¹⁷⁵⁰. Taşınan portalda bulunan ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrine ait en uzun içerikli kitabe olan Eğirdir Han kitabesinin tercümesi şöyledir:

“Bu mübarek hanın yapımını sultanlar sultanı, büyük sultan, yüce şehinşah, ümmetlerin dizginlerinin sahibi, Hz. Muhammed'in soyundan gelen Arap ve Acem sultanlarının sultanı, iki kara ve iki denizin sultanı, zamanın Zülkareyn'i, bütün zamanların şahı, ikinci İskender, âlemlerin sultanlarının sultanı, gökyüzünden yardım gören, düşmanlarına karşı muzaffer, Allah'ın birliğine inananların yardımcısı, kâfir ve müşrikleri kahreden, zındıklar ve dik kafalıları ezen, haricileri ve Allah'a isyan edenleri kökünden söküp atan, adaletin dayanağı, halkın güvencesi, Allah'ın halifesinin yardımcısı, Rum, Ermeni, Şam ve Diyarbakır ve Frankların sultanı, Selçuk ailesinin tacı, dünya ve dinin yardımcısı, fetihler babası, Kılıç Arslan oğlu Mes'ûd oğlu, saadetli sultan Kılıç Arslan oğlu, Keykubâd oğlu

¹⁷⁴⁸ Yardım, 2002: 424-428; Konyalı, 2011: 362-366. Şarapsa hanın inşa kitabesi için ayrıca bk. Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: 171.

¹⁷⁴⁹ Hacıgökmen, 2004: 441-444; Hacıgökmen, 2018: 16-23. Şarapsa Han'ın banisinin Emîr Hüsâmeddîn Aktaş olduğu görüşü için ayrıca bk. Hacıgökmen, 2002: 253-258.

¹⁷⁵⁰ Palaz-Yıldırım, 2017a: 448-449.

Keyhüsrev, (halifenin) müminler emirinin ortağı, -Allah yeryüzünde doğu ve batının mülkünü payidar kılsın- 635 senesinde emretti”¹⁷⁵¹.

7.5.5.7. Çavlı Hanı (Afşin)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında inşa edildiği düşünülen diğer bir han Çoğul, Çoğlu ve Çağıl Han isimleriyle de bilinen Çavlı Hanı’dır. Bu han, Kahramanmaraş’ın Afşin ilçesine 14 km uzaklıkta Çoğulhan Kasabası’nda bulunmaktadır. Günümüze oldukça harap şekilde ulaşan hanın inşa kitabesi kayıptır. Bununla birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında h. 637 (1239-1240) tarihinde Elbistan Valisi Emîr Mübârizeddîn Çavlı tarafından inşa ettirildiği düşünülmektedir¹⁷⁵².

7.5.5.8. Mahperi Hatun Hanı (Tokat)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında kendisinin annesi Mahperi Hatun tarafından da pek çok binanın inşa ettirildiği bilinmektedir. Bunlardan birisi Tokat ili sınırları içerisinde bulunan Mahperi Hatun Hanı’dır. Bu han, Ulu, Pazar, Hatun ve Prenses Kervansarayı olarak da bilinmektedir. Günümüze inşa kitabeleriyle birlikte ulaşan binanın mimarı belli değildir. Kitabelerinden öğrenildiği kadarıyla Mahperi Hatun tarafından h. 636 (1238-1239) yılında inşa ettirilmiştir¹⁷⁵³.

7.5.5.9. Çiftlik Han (Tokat)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in annesi Mahperi Hatun’un banisi olduğu düşünülen diğer bir eser Çiftlik Hanı’dır. Söz konusu eser, Çamlıbel Kervansarayı, Yıldız, Temene, Artova ve Karkın Hanı olarak da bilinmektedir. Han, Tokat-Sivas karayolunun 25. kilometresinde Çiftlik Köyü’nün 2 km güneyinde bulunmaktadır. Çiftlik Han günümüze oldukça harap bir şekilde ulaşmıştır ve inşa kitabesi kayıptır¹⁷⁵⁴.

7.5.5.10. Tahtoba Han (Tokat)

Tahtova ve Artova Hanı gibi isimlerle de anılan Tahtoba Hanı, günümüzde Tokat il merkezine 30 km uzaklıkta bulunan Tahtoba Köyü ile Uğrak Köyü arasında bulunmaktadır. Han Samsun-Ayas güzergâhının Amasya-Aksaray kolunun üzerinde Sivas, Ezine Pazar Hanı, Pazar Hatun Kervansarayı ve İbibse Hanı’ndan sonra dördüncü menzil noktasıdır. Günümüze oldukça harap bir şekilde ulaşan hanın inşa kitabesi kayıptır. Civarındaki diğer hanların

¹⁷⁵¹ Palaz-Yıldırım, 2017a: 450-451. Eğirdir Han kitabesi için ayrıca bk. Uzunçarşılı, 1929: 228-230; Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: 96-98; Sarre, 1998: 193-195; Bozer, 2007: 250.

¹⁷⁵² Palaz-Yıldırım, 2017a: 927-929.

¹⁷⁵³ Palaz-Yıldırım, 2017a: 334-377. Bu konuda ayrıca bk. Turgut, 2015: 70-77; Bekmez, 2016: 71-74.

¹⁷⁵⁴ Palaz-Yıldırım, 2017a: 428-447.

banisinin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun olmasından hareketle Tahtoba Han'ın da banisinin Mahperi Hatun olduğu düşünülmektedir¹⁷⁵⁵.

7.5.5.11. İbibse Han (Tokat)

Tokat-Amasya karayolunun 3 km doğusundaki Bağbaşı Köyü girişinde bulunan İbibse Han, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun'un banisi olduğu diğer bir handır. Han günümüzde oldukça harap durumdadır. Kitabesinin bulunmaması sebebiyle mimarı ve inşa tarihi bilinmemektedir¹⁷⁵⁶.

7.5.5.12. Ezinepazar Hanı (Amasya)

II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde Amasya il sınırları içerisinde inşa edilen eserler de bulunmaktadır. Bunların ilki Ezinepazar Hanı'dır. Günümüze özgün yapısıyla ulaşamayan Ezinepazar Hanı, İnepazar Hanı ve Çavuşin Hanı gibi isimlerle anılmaktadır. Han günümüzde Tokat-Amasya otoyolunun üzerinde Amasya'nın Ezinepazar ilçesinin 1,5 km kuzeyinde bulunmaktadır. Türkiye'yi kuzey-güney doğrultusunda kat eden ticaret güzergâhı üzerinde bulunan yapının banisinin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun olduğu düşünülmektedir. Hanın Türkiye Selçuklu dönemindeki binası zaman içerisinde yıkılmış, Osmanlılar zamanında 1650 yılında tekrar inşa edilmiştir¹⁷⁵⁷.

7.5.5.13. Çinçinli Han (Yozgat)

Günümüzde Yozgat il sınırları içerisinde bulunan bir II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri eseri de tespit edilmiştir. Bu eser Cimcimli Han, Çinçinli Han, Sarayköy Hanı ve Saraygözü Hanı gibi isimlerle de anılan Çinçinli Sultan Hanı'dır. Han günümüzde Saraygözü Köyü'nün 3 km güneyinde bulunmaktadır ve harap haldedir. Binanın inşa kitabesi ise bulunduğu yerden alınarak Karamağara Merkez Câmii'nin minare kaidesine yerleştirilmiştir. Taşınan bu kitabeden anlaşıldığı kadarıyla Çinçinli Han'ın banisi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun'dur. Zira kitabede Mahperi Hatun'un ve oğlunun isim ile unvanları kayıtlıdır. Ayrıca kitabeden hanın h. 1 Şaban 637 (26 Şubat 1240) tarihinde inşa edildiği öğrenilmektedir¹⁷⁵⁸.

7.5.5.14. Karatay Hanı (Kayseri)

Türkiye Selçukluları'nın en önemli şehirlerinden birisi olan Kayseri'de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde inşa edilen pek çok yapı bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Türkiye Selçuklu Emîri Celâleddîn Karatay'ın yaptırdığı eserlerden birisi olan Karatay

¹⁷⁵⁵ Palaz-Yıldırım, 2017a: 691-703.

¹⁷⁵⁶ Palaz-Yıldırım, 2017a: 930-932.

¹⁷⁵⁷ Palaz-Yıldırım, 2017a: 880-881.

¹⁷⁵⁸ Palaz-Yıldırım, 2017a: 205-207. Çinçinli Han için ayrıca bk. Sunay, 2007: 257; Acun, 2005: 527.

Hanı'dır. Han günümüzde Kayseri-Malatya yolu üzerinde Kayseri'nin Bünyan ilçesine bağlı Karadayı Köyü'nde bulunmaktadır. Binası halen ayakta ve iki adet inşa kitabesi günümüze ulaşmıştır. Karatay Hanı'nın kapalı kısmının taçkapısı üzerinde bulunan ilk kitabesi Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın devrine aittir ve tarihsizdir. Avlu kısmına açılan asıl taçkapı üzerindeki kitabe ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrine aittir ve sultanın tevki'i olan "el-mülkülillah" ifadesini içermektedir. Kitabeden öğrenildiğine göre Karatay Hanı'nın yapımı h. 638 (1240-1241) senesinde tamamlanmıştır¹⁷⁵⁹ (Resim 46).

7.5.5.15. Ağzıkara Han (Aksaray)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde inşa edilen ticari kurumlardan birisi de Aksaray il sınırları içerisinde bulunan Ağzıkara Han'dır. Han, Aksaray-Nevşehir yolu üzerinde Aksaray şehir merkezine 15 km uzaklıkta bulunan Ağzıkara Han Köyü'ndedir. Kapalı ve açık mekânı günümüze ulaşan hanın iki adet kitabesi bulunmaktadır. İlki Sultan I. Alâeddîn Keykubâd dönemine ait olan kitabe h. 628 zilhiccesi (Eylül-Ekim 1231) tarihini taşımaktadır. Diğer kitabe ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanına denk düşen h. 10 Safer 637 (11 Eylül 1239) tarihli kitabedir. Binanın banisi her iki kitabeden de anlaşıldığı üzere Sultan I. Alâeddîn Keykubâd ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde devlete hizmet eden Abdullah oğlu Mes'ûd'tur¹⁷⁶⁰. Ağzıkara Han, Tebriz üzerinden gelip Anadolu'yu doğu-batı yönünde kat ederek uzanan Tebriz-Ayas yolunun menzillerinden birisidir. Ayrıca Konya-Kayseri güzergâhındaki Kayseri, Ribât-ı Pervâne, Sarıhan, Menzil-i Sünnetlü, Alâiyye Hanı, Dih-i Saruhan ve Öresun Han'dan sonraki sekizinci durak yeridir. Bu yolun devamında Aksaray, Ak Han, Sultan Hanı, Sultan Kılıç Arslan Hanı, Obruk Han, Kaymaz Hanı, Zencürlü Han ve Zazadin Hanı bulunmaktadır. Güzergâhın son durağı ise Selçuklu başkenti Konya'dır¹⁷⁶¹.

¹⁷⁵⁹ Palaz-Yıldırım, 2017a: 483-489. Karatay Hanı ve kitabesi için ayrıca bk. Edhem, 1331: 513-523; Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: 126 kitabe no: 4190. Türkiye Selçukluları'nın en önemli kaynaklarından birisi olan *Müsâmeretü'l-Ahbar* isimli eserin yazarı Mahmûd Kerimüddîn Aksarayî, eserinde Karatay Hanı ile ilgili bazı bilgiler nakletmektedir. Kendisine göre han binası inşa edilirken hesap ve masraf defterleri tutulmuştur. Bu defterlerde inşada görev alan mutemetlerin, işçilerin, ustaların ve diğer ücret sahiplerinin isimleri ve ücretleri kaydedilmekteydi (*Aksarayî müsâmeretü'l ahhâr* 37; *Aksarayî müsâmeretü'l ahhâr* [trc.] 28). Karatay Hanı ve vakfiyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Turan, 2014b: 347-503; Odabaşı, 2019: 123-153.

¹⁷⁶⁰ Erdal, 2014: 339-341. Ağzıkara Han kitabeleri için ayrıca bk. Özgüç ve Akok, 1957a: 93-104; Sourdell-Thomine, 1969: 74-78; Deniz, 2007: 334-337; Palaz-Yıldırım, 2017a: 49-52.

¹⁷⁶¹ Palaz-Yıldırım, 2017a: 49.

7.5.5.16. Zazadin Hanı (Konya)

Türkiye Selçukluları'nın başkenti Konya'ya Aksaray üzerinden ulaşan ticaret yolunun menzillerinden birisi olan Zazadin Han da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında tamamlanan eserler arasındadır. Hanın ismi banisi olan Emîr Sâdeddîn Köpek'in isminin bozulmasından ileri gelmektedir. Hanın üzerinde bulunan iki inşa kitabesinden ilki Sultan I. Alâeddîn Keykubâd devrine aittir ve h. 633 (1235-1236) tarihlidir. Diğeri ise Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarına denk düşmektedir ve h. 634 (1236-1237) tarihlidir. Bu kitabelerden hanın yapımına Sultan I. Alâeddîn Keykubâd döneminde başlandığı ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında tamamlandığı anlaşılmaktadır¹⁷⁶² (Resim 48).

7.5.5.17. Sarı Han (Nevşehir)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında inşa edildiği düşünülen diğer bir han, Nevşehir il sınırları içerisinde bulunan Sarı Han'dır. Sarı Han, Kayseri-Nevşehir karayolu üzerinde Avanos ilçe merkezinin 6-7 km doğusuna konumlanan Damsa Çayı Vadisi'nde bulunmaktadır. Bu han Türkiye'yi doğu-batı güzergâhında kat eden yolların Tebriz-Ayas kolunun Kayseri-Konya yolu üzerinde Kayseri ve Ribât-ı Pervâne'den sonra son duraktır. Bu güzergâhta Sarı Han'dan sonra Menzil-i Sünnetlü, Alâiyye Hanı, Dih-i Saruhan, Öresun Han, Ağzıkara Han, Aksaray, Ak Han, Sultan Hanı, Sultan Kılıç Arslan Kervansarayı, Obruk Kervansarayı, Kaymaz Kervansarayı, Zencürlü Kervansarayı, Zazadin Hanı ve Konya menzilleri bulunmaktadır. Sarı Han'ın günümüze iki adet kitabesi ulaşmıştır. Söz konusu kitabelerin ikisinden de binanın inşa tarihi öğrenilememektedir. Kitabelerden birisinde “*el-Şükri'llah (Şükür Allah'adır)*” ibaresi yazılıdır. Diğer kitabe ise Sarı Han'ın inşa kitabesidir ve 3 satırdır. Metninde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in isim ve unvanları açıkça görülmektedir. Ancak binanın inşa tarihini içeren üçüncü satır tahrip olduğundan Sarı Han'ın inşa yılı tespit edilememiştir. Sarı Han büyük oranda tahrip olsa da günümüze birkaç kez restore edilerek ulaşmıştır¹⁷⁶³.

7.5.5.18. Kamededdîn (Derbent Ağzı) Hanı (Kahramanmaraş)

Günümüzde Kahramanmaraş'ın Nurhak ilçesine 20 km uzaklıktaki Sırık Yaylası'nda bulunan Kamededdîn (Derbent Ağzı) Hanı'nın da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında 1237 yılında inşa ettirildiği düşünülmektedir. Hanın binası günümüze oldukça harap bir şekilde ulaşmıştır. İnşa kitabesi kayıptır ve banisinin Kahramanmaraş Valisi Emîr

¹⁷⁶² Konyalı, 1964: 1050-1057. Zazadin Han ve kitabeleri için ayrıca bk. Duran, 2001: 51-53; Önge, 2007: 195-209; Palaz-Yıldırım, 2017a: 705-749.

¹⁷⁶³ Palaz-Yıldırım, 2017a: 607-659. Sarı Han hakkında ayrıca bk. Özgüç ve Akok, 1956: 379-383; Karaçağ, 2007: 211-235; Gökhan, 2018: 237-246.

Kamereddîn olduğu kaydedilmektedir. Kamereddîn Hanı, Karadeniz güzergâhından el-Cezîre ve Suriye mıntıklarına uzanan ticaret yollarının Trabzon-Bağdat-Halep kolu üzerinde bulunmaktadır. Malatya-Halep güzergâhı üzerinde ise Malatya, Zibatra ve Tucuk Dere'den sonraki menzil konumundadır¹⁷⁶⁴.

7.5.5.19. Sıraçakıl Han (Niğde)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında inşa ettirildiği düşünülen hanlardan birisi de Sıraçakıl Han'dır. Bu han günümüzde Niğde-Aksaray otoyolunun hemen batısındaki Akçakent Köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır. Han günümüzde oldukça harap durumdadır ve taşlarının civardaki köylerde yapı malzemesi olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Hanın inşa kitabesi kayıptır ve banisi olarak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun gösterilmektedir. Zira Sıraçakıl hanın yapısı ile Mahperi Hatun'un banisi olduğu diğer hanlar arasında ciddi benzerlikler bulunmaktadır¹⁷⁶⁵.

7.5.6. Külliye

7.5.6.1. Burmalı Minare Külliyesi (Amasya)

Amasya'da Pervâne Bey Câmii ve Mahkeme Câmii olarak bilinen Burmalı Minare Câmii de içinde bulunduğu külliye ile birlikte Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında inşa edilmiş eserler arasındadır¹⁷⁶⁶. Külliye'nin câmii ve türbesi günümüzde ayakta bulunmaktadır. Câmi, inşa kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Emîrü's-Sayd'ı olan Ferruh ve kardeşi Hazine görevlisi Yûsuf el-Hâzin tarafından h. 640 (1242-1243) senesinde inşa edilmiştir. Burmalı Minare Câmii'nin usta kitabesi de günümüze ulaşmıştır ve anlaşıldığı kadarıyla bu kişi Üstad Muhammed bin Mahmûd el-Aksarâvî'dir¹⁷⁶⁷.

7.5.6.2. Hunad Hatun Külliyesi (Kayseri)

Kayseri'de Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrine ait en önemli eser hiç şüphesiz Hunad Hatun Külliyesi'dir. Cami, medrese ve türbe gibi yapılardan oluşan

¹⁷⁶⁴ Palaz-Yıldırım, 2017a: 933-936.

¹⁷⁶⁵ Palaz-Yıldırım, 2017a: 937-938. Ayrıca bk. Erdal, 2014: 347-348.

¹⁷⁶⁶ Palaz-Yıldırım, 2017a: 155.

¹⁷⁶⁷ Yardım, 2004: 10-19. Burmalı Câmii'nin sanatçı kitabesi Combe ve arkadaşları tarafından yanlış olarak “*Amele Muhammed bin Mahmûd el-Errânî*” şeklinde okunmuştur (Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: 174). Burmalı Minare Külliyesi'nde bulunan caminin banisi Semavi Eyice tarafından Ferrûh b. Selçuk olarak kaydedilmiştir (Eyice, 1992: 444; Erkoyuncu, 2018: 37 dn. 168). Ancak söz konusu eserin üzerindeki inşa kitabesi Ali Yardım tarafından detaylı bir şekilde incelenerek eksiksiz olarak yayınlanmış ve eserin banilerinin Emîr Ferruh ve kardeşi Yûsuf olduğu, üstelik baba isimlerinin de kaydedilmediği kesin olarak ortaya konmuştur (Yardım, 2004: 12-13).

külliyenin camisi üzerinde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarına tarihlenen h. 635 (1237-1238) tarihli iki adet inşa kitabesi bulunmaktadır. Bunlardan caminin batı kapısı üzerindeki h. Şevval 635 (Mayıs-Haziran 1238) tarihli dir. İki kitabe de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve annesi Mahperi Hatun'un isim ve unvanları sıralanmaktadır¹⁷⁶⁸. Söz konusu külliye günümüzde Kayseri şehir merkezinde Melikgazi ilçesine bağlı Hunat Mahallesi'nde bulunmaktadır. Banisi Mahperi Hatun olan külliye'nin ustasının ise Kayserili Osman Usta olduğu söylenmektedir¹⁷⁶⁹.

7.5.6.3. Nizâmiye Külliyesi (Konya)

Türkiye Selçuklu başkenti Konya'da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde inşa edilen yapı topluluklarından birisi de Nizâmiye Külliyesi adıyla bilinmektedir. Söz konusu külliye bir medrese ve bir de türbe bulunduğu kayıtlara geçmiştir. Külliye yıkılmadan önce Konya merkez Karatay ilçesi, Kürkcü Mahallesi sınırları içerisinde belediye binasının 15-20 m doğusunda bulunmaktaydı. Eldeki vakıf kayıtlarına göre Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında h. 635 (1237-1238) yılında inşa edilen külliye'nin banisi uzun süre Türkiye Selçukluları'na hizmet eden Emîr Nizâmeddîn Ebu'l Hasan Bin Ali'dir. Binaların mimarı ise Kelûk bin Abdullah'tır¹⁷⁷⁰. Konya'nın en ünlü külliyelerinden birisi olan Nizâmiye Külliyesi, 1927 yılında kısmen yıkılmıştır. 1931 yılında ise geriye kalan son kısımları olan kubbesi ve taç kapısı yıktırılmış ve külliye tamamen ortadan kaldırılmıştır¹⁷⁷¹.

7.5.6.4. Çekereksu Han Külliyesi (Yozgat)

Yozgat'ın Saraykent ilçesindeki Örencik ile Kesikköprü köylerinin arasında bulunan Çekereksu Han Külliyesi, bir han ve köprüden oluşmaktadır. Günümüze oldukça harap bir şekilde ulaşan hanın inşa kitabesi sonradan bulunduğu yerden alınarak Çötelî Köyü'nde bir binanın üzerine konulmuştur. Kitabe de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile annesi Mahperi Hatun'un isim ve unvanları kayıtlıdır ve Çekereksu Han'ın h. 1 Safer 637 (2 Eylül 1239) tarihinde inşa edildiği öğrenilmektedir¹⁷⁷².

¹⁷⁶⁸ Karamağaralı, 1976: 211-212. Hunat Câmîi'nin kitabeleri için ayrıca bk. Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: 95-96; Çayırdağ, 1998: 23-24.

¹⁷⁶⁹ Palaz-Yıldırım, 2017a: 406.

¹⁷⁷⁰ Palaz-Yıldırım, 2017a: 905-910.

¹⁷⁷¹ Küçükdağ ve Arabacı, 2016: 284-286.

¹⁷⁷² Palaz-Yıldırım, 2017a: 180-184.

7.5.7. Türbeler

7.5.7.1. Şeyh Şücâ Türbesi (Antalya)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Antalya’da inşa edilen bir türbe yapısına da tesadüf edilmektedir. Bu yapı Antalya şehir merkezinde olup Antalya Kaleiçi dışında bulunan tek Türkiye Selçuklu mimari eseri olan Şeyh Şücâ Türbesi’dir. Bu türbe günümüzde Kızıltoprak Mahallesi’nde Çaylı sokakta 4 numaralı mekân olarak kayıtlıdır. Kare planlı, tek kubbeli küçük bir bina olan türbenin ön cephesinde sivri kemerli iki niş içerisinde iki adet kitabesi bulunmaktadır¹⁷⁷³. Bu kitabelerden bir tanesi inşa kitabesi olup içeriğinden binanın Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında h. 636 (1238-1239) yılında Türkeri ez-Zevvâk b. Abdullah ve kardeşi Urumeri tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Diğer kitabede ise Kur’an-ı Kerim’in Tevbe Suresi’nin 18. ayet-i kerîmesi yazılıdır¹⁷⁷⁴.

7.5.7.2. Sancaktar Türbesi (Kayseri)

Kayseri’de Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında inşa edilen yapılar arasında bir adet türbe yapısı da bulunmaktadır. Bu yapı Kayseri’nin Pınarbaşı ilçesine bağlı Melik Gazi Köyü’ndeki Melik Gazi Türbesi yakınlarında bulunmaktadır. Türbe günümüze sağlam olarak ve inşa kitabesiyle birlikte ulaşmıştır. Türbenin kitabesinde II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in isim ve unvanları ve eserin banisi olan Ömer isimli kişi kaydedilmektedir¹⁷⁷⁵. Türbe kitabesinin tarih kısmı pek çok araştırmacı tarafından okunamasa da Combe ve arkadaşları bu kısmı h. 636 (1238-1239) olarak okumuşlardır¹⁷⁷⁶.

7.5.7.3. Tâcü’l-Vezir Türbesi (Konya)

Konya il merkezinde İnce Minareli Medrese’nin hemen yakınlarında bulunan Kültür Parkı’nın içindeki Tâcü’l-Vezir Türbesi, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında inşa edilen bir türbedir. Türbenin inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak Konya Vakıflar Müdürlüğü’nde bulunan bir defterdeki kayıttan binanın Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında h. 637 (1239-1240) senesinde inşa edildiği öğrenilmektedir¹⁷⁷⁷. Tâcü’l-Vezir Türbesi esasında hankâh, mescit, medrese ve türbeden oluşan bir Selçuklu külliyesinin parçasıdır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devri emîrlerinden Tâcü’l-Vezir Ahmed Tâceddîn tarafından inşa ettirilmiştir. Sonraki devir kayıtlarından ve tarihi fotoğraflardan külliyenin

¹⁷⁷³ Yılmaz ve Tuzcu, 2010: 171-172.

¹⁷⁷⁴ Önkâl, 2015: 224-226; Palaz-Yıldırım, 2017a: 834-836.

¹⁷⁷⁵ Önkâl, 2015: 310-311; Palaz-Yıldırım, 2017a: 896-899.

¹⁷⁷⁶ Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: 107-108.

¹⁷⁷⁷ Önkâl, 2015: 89-92; Palaz-Yıldırım, 2017a: 841-847. Tâcü’l-Vezir Türbesi için ayrıca bk. Konyalı, 1964: 759-764.

diğer yapılarının uzun yıllar ayakta kaldığı ve faal oldukları öğrenilmektedir. Ancak zamanla külliye'nin diğer yapıları tahrip olmuş ve günümüze yalnızca türbe ulaşabilmiştir¹⁷⁷⁸.

7.5.7.4. Kemankes Türbesi (Divriği)

Sivas'ın Divriği ilçesinde Ulu Câmîi'nin 250-300 m batısında bulunan Kemankes Türbesi, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında inşa edilmiş türbelerden birisidir. Günümüze sağlam olarak ulaşmış olan türbenin sahibi, banisi ve inşa tarihi üzerinde bulunan iki satırlık Arapça kitabesinden anlaşılmaktadır. Kitabeye göre türbe Nureddîn Sâlih isimli kişi adına Hâcip unvanlı babası Sirâceddîn Dünder tarafından h. 638 (1240-1241) yılında inşa edilmiştir. Türbenin banisi olan Sirâceddîn Dünder muhtemelen o sıralarda Divriği'de yaşayan Mengücekoğlu Ahmed Şah'ın hâcibiydi¹⁷⁷⁹.

7.5.8. Diğer Yapılar

7.5.8.1. Belkıs Köprüsü (Antalya)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında inşa edilen ve Antalya'nın Serik ilçesi sınırlarındaki Köprüpazar Çayı isimli akarsuyun üzerinde günümüze ulaşmış bir köprü bulunmaktadır. Köprü, Türkiye Selçuklu sultanlarının sahne kısmını düzenleyerek saray olarak kullandıkları Aspendos Antik Tiyatrosu'na giden yol üzerinde bulunmaktadır. Bu köprü kayıtlarda Köprü Pazar Köprüsü, Köprü Çayı Köprüsü, Sultan Alâeddîn Köprüsü ve Belkıs Köprüsü gibi isimlerle anılmaktadır. Günümüzde köprünün üzerinde inşa kitabesinin bazı parçaları bulunmakla birlikte büyük bir kısmı zamanla düşerek kaybolmuştur. Hâlihazırdaki parçalardan ve eski fotoğraflardan elde edilen veriler sayesinde köprünün inşa kitabesi tamamlanarak yayınlanmıştır. Kitabenin metninin tamamlanması ile birlikte de söz konusu Belkıs Köprüsü'nün Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarında h. 637 (1239-1240) yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kitabe sultanın İncir Han'da tesadüf edilen “İskenderü's-Sânî” ve “Zulkarneynü'z-Zamân” gibi unvanlarını içeren hacimli ve iddialı bir kitabedir¹⁷⁸⁰. Belkıs Köprüsü'nün iki ucu Roma İmparatorluğu zamanında yapılan ve yıkılan köprünün ayakları üzerine yaslanmaktadır. Günümüze 7 gözlü olarak ulaşan köprünün uzunluğu 172 metreyi bulmaktadır. Genişliği ise yer yer 2,8 m ve 4,9 m arasında değişkenlik göstermektedir¹⁷⁸¹ (Resim 40).

¹⁷⁷⁸ Küçükdağ ve Arabacı, 2016: 282-283.

¹⁷⁷⁹ Önkol, 2015: 92-94. Türbenin kitabesi için ayrıca bk. Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: 125.

¹⁷⁸⁰ Bilici, 2001-2002: 173-180.

¹⁷⁸¹ Palaz-Yıldırım, 2017a: 750-753. Belkıs Köprüsü hakkında ayrıca bk. Kessener and Piras, 1998: 155-156.

7.5.8.2. Şehir Sur ve Burçları (Antalya)

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd iktidarında büyük oranda önem kazanan ve imar edilen kışlık merkez Antalya, halefi II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında da imar edilmiştir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında, Antalya sur ve burçlarının tahkim edildiğini ortaya koyan 3 adet kitabe günümüze ulaşmıştır. Bunlardan ilki kalekapısı mevkiinde tramvay yolu güzergâhında uzanan ilk burcun üzerinde bulunan 3 satırlık h. 636 (1238-1239) tarihli mermer kitabedir¹⁷⁸². İkinci kitabe birinci burcun hemen yanındaki burcun üzerinde bulunan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in emîrlerinden Ebu Bekir bin Said tarafından yaptırılan h. 642 (1244-1245) tarihli 5 satırlık kitabedir¹⁷⁸³ (Resim 13). Son kitabe ise yıkılarak günümüze ulaşamayan Tophane Burcu üzerinde bulunan ve Antalya Etnografya Müzesi'nde sergilenen kitabedir. Bu kitabe de bir önceki gibi h. 642 (1244-1245) tarihlidir. Bununla birlikte bu kitabe 3,22 m yüksekliğe ve 3,10 m genişliğe sahip 5 satırlık devasa bir kitabedir ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in en iddialı unvanı olan “*Zillullah fi'l-Arzeyn (Allah'ın İki Dünyadaki Gölgesi)*”i içermektedir¹⁷⁸⁴ (Resim 14). Bu üç kitabeden h. 642 (1244-1245) tarihli olanlar üzerine bazı düşünceler bulunmaktadır. Bilindiği üzere Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev 1243 yılında Köseadağ'da Moğollara yenildikten sonra savaş alanını terk ederek süratle Antalya'ya kadar gelmiştir. Bu kitabeler sultanın Antalya'yı Moğol istilası karşısında bir sığınma yeri olarak görüp tahkim ettirdiğini ortaya koymaktadırlar¹⁷⁸⁵.

7.5.8.3. Anonim Yapı Kitabesi (Alanya)

Türkiye Selçukluları'nın kışlık merkezlerinden ve önemli liman şehirlerinden birisi olan Alanya'da da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında inşa edilmiş bazı binalara dair izler bulunmaktadır. Bunlardan birisi günümüze sadece inşa kitabesi ulaşan ve mahiyeti bilinmeyen anonim binadır. Bu binanın ele geçen kitabesi günümüzde Alanya Müzesi'nde sergilenmektedir. 100x90 cm ebatlarında olup dört satırdan oluşan söz konusu kitabeden binanın Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında h. 637 (1239-1240) senesinde inşa edildiği anlaşılmaktadır¹⁷⁸⁶.

7.5.8.4. Hâcî Baba Mezarı Anonim Yapı Kitabesi (Alanya)

Alanya'da Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrine ait olduğu anlaşılan diğer bir anonim binanın inşa kitabesi devşirme malzeme olarak Hâcî Baba Mezarı'nda kullanılan

¹⁷⁸² Yılmaz, 2002: 143; Yılmaz ve Tuzcu, 2010: 31-32.

¹⁷⁸³ Yılmaz, 2002: 143; Yılmaz ve Tuzcu, 2010: 33-35.

¹⁷⁸⁴ Yılmaz, 2002: 143-144; Yılmaz ve Tuzcu, 2010: 37-39.

¹⁷⁸⁵ Yılmaz ve Tuzcu, 2010: 38-39; Demir, 2018c: 43-54.

¹⁷⁸⁶ Yardım, 2002: 157-158.

kitabedir. Oldukça büyük olan bu kitabe tam değildir. Ortadan ikiye bölünerek bir yüzü içe diğer yüzü dışarıya bakacak şekilde Hâcî Baba isimli zatın mezarına ayaktaşı olarak yerleştirilmiştir. Yazı karakterleri 31 cm ile 15 cm arasında değişmektedir. Günümüze ulaşan kitabe parçalarında “*Es-Sultanü'l-Azam Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn ebu'l-feth Keyhüsrev bin Keykubâd*” yazılıdır. Kitabe parçalarının nereden getirildiği ve hangi binaya ait olduğu ise bilinmemektedir¹⁷⁸⁷.

7.5.8.5. Anonim Yapı Kitabesi (Uluborlu)

Günümüzde Isparta ilinin Uluborlu ilçesinde bulunan bir inşa kitabesi, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında burada bir bina yapıldığını kanıtlamaktadır. Söz konusu kitabe günümüzde büyük çeşme olarak bilinen çeşmenin üzerinde bulunmaktadır. Ancak bu kitabe metninden anlaşıldığı kadarıyla bu çeşmeye değil, günümüze ulaşmamış bir yapıya aittir. Kısmen tahrip olmuş olan kitabede Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in isim ile unvanları kayıtlıdır. Ayrıca günümüze ulaşamayan yapının h. 636 (1238-1239) yılında bir Türkiye Selçuklu emîri tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır¹⁷⁸⁸.

7.5.8.6. Ali Baba Namazgâhı (Malatya)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında inşa edilen mimari eserlerden birisine de Malatya'da tesadüf edilmektedir. Söz konusu eser Malatya'nın Seyitbattal ilçesinde bulunan Ali Baba Namazgâhı'dır. Bu namazgâh üzerindeki inşa kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla h. 1 Zilkade 640 (22 Nisan 1243) tarihinde Türkiye Selçuklu Emîri Şücaeddîn İshâk oğlu Kemâleddîn Kâmyâr tarafından yaptırılmıştır¹⁷⁸⁹. Yeni Malatya'dan Eski Malatya'ya doğru inen yolun sağında bulunan Ali Baba Namazgâhı, Meydanbaşı Mahallesi'nde genişçe bir alanın içerisine inşa edilmiştir. Şehir surlarının dışında ve yol kenarında bulunması özellikle yolcuların ibadet ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla inşa edildiğini düşündürmektedir. Bununla birlikte şehir nüfusunun artarak sur dışına taşması sebebiyle zorunlu olarak inşa edilmiş olabileceğini söylemek de mümkündür. Namazgâhın mihrabının üzerinde Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrine ait kitabe dışında sonradan tamir edildiğini gösteren Memlûk Sultanı Seyfeddîn Kayıtbay zamanına ait h. Muharrem 878 (Mayıs-Haziran 1473) tarihli bir kitabe daha bulunmaktadır. Malatya'da bulunan Selçuklu eserlerinden üzerinde kitabe barındıran tek yapı olma özelliğini taşıyan Ali Baba Namazgâhı 2008 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilerek koruma altına alınmıştır¹⁷⁹⁰ (Resim 45).

¹⁷⁸⁷ Yardım, 2002: 326-328.

¹⁷⁸⁸ Demirdal, 1968: 90.

¹⁷⁸⁹ Oral, 1948: 447.

¹⁷⁹⁰ Metin, 2013: 175-176; Metin, 2020: 88-89.

7.5.8.7. Hızır İlyas Köşkü (Kayseri)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Kayseri’de inşa edilmiş iki tane köşkün isimleri kayıtlara geçmiştir. Bunlardan ilki Kayseri’nin Erkilet ilçesinin 500 m kuzeyinde bir tepenin üzerindedir. Köşk, Hıdırellez Köşkü ve Ferâhâbât Dershaneşi olarak da bilinmektedir. Günümüze harap olarak ulaşan Hızır İlyas Köşkü, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Köşkün inşa kitabesinin bir parçası araştırmacılar tarafından eski tarihlerde Kayseri Müzesi’nde, diğer bir parçası ise Erkilet’te bir caminin avlusunda bulunup kayıtlara geçse de bu parçalar günümüzde kayıptır. Kayıtlara geçen parçaların metninden Hızır İlyas Köşkü’nün Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında h. 639 (1241-1242) yılında inşa edildiği öğrenilmektedir. Kitabenin bir parçasında Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in “Zillullah fî’l-Âlem” ve “Kamîü’l-Kefere ve’l-Müşrikin” unvanları okunmaktadır¹⁷⁹¹.

7.5.8.8. Kızıl Köşk (Kayseri)

Kayseri’deki diğer Türkiye Selçuklu köşkü ise Kızıl Köşk’tür. Çok bilinmeyen bir köşk olan Kızıl Köşk, Kayseri’nin Melikgazi ilçesine bağlı Erenköy Mahallesi’nde bulunmaktadır. Günümüze oldukça harap bir şekilde ulaşmış olan köşkün kitabesi mevcut olmadığından banisi, mimarı ve inşa tarihi bilinmemektedir¹⁷⁹². Ancak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında hazırlanan, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve hoca Seyyid Burhâneddîn Tirmizî’nin de şahitlik yaptığı bir vakıf kaydından hareketle Kızıl Köşk’ün Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında mevcut olduğu ve 1246 yılından önce inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir¹⁷⁹³.

7.5.8.9. Kayseri Mevlevîhanesi (Kayseri)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Kayseri’de inşa edildiği düşünülen son eser kaynaklardan öğrenildiği kadarıyla Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin hocası ve de babasının müridi olan Seyyid Burhâneddîn Tirmizî’nin Kayseri’de kurduğu dergâhtır. Kayseri’de iç kale hendeğinin kenarında olduğu bilinen ve günümüze ulaşamayan dergâha dair bazı bilgilere Osmanlı devri kayıtlarından ulaşılmaktadır¹⁷⁹⁴.

7.5.8.10. Cemâleddîn Ferruh Dârü’l-Hadisi (Çankırı)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında inşa edilen bir esere de Çankırı’da tesadüf edilmektedir. Bu eser Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in Lalası olan ve devlete Üstâdüddâr

¹⁷⁹¹ Palaz-Yıldırım, 2017a: 754-756. Hızır İlyas Köşkü için ayrıca bk. Özgüç ve Akok, 1957b: 139-148; Çayırdağ, 2004: 247.

¹⁷⁹² Palaz-Yıldırım, 2017a: 762.

¹⁷⁹³ Eravşar, 2002: 373.

¹⁷⁹⁴ Palaz-Yıldırım, 2017a: 953-954.

olarak da hizmet eden Emîr Cemâleddîn Ferruh'un banisi olduğu Çankırı Dârü'l-Hadisi'dir. Günümüzde ayakta olan Çankırı Dârü'l-Hadisi, Taşmescit, Çankırı Medresesi ve Şeyh Cemâleddîn Medresesi gibi isimlerle de anılmaktadır. Dârü'l-Hadis inşa kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla h. 640 (1242-1243) senesinde mimar Şihâbeddîn İnâl el-Cemâlî'ye yaptırılmıştır¹⁷⁹⁵.

7.5.8.11. Şehir Surları (Konya)

Türkiye Selçukluları'nın başkenti olan Konya pek çok sultan tarafından imar edilmiş ve Ortaçağ kentlerinin temel unsurlarından olan surları defalarca tahkim edilmiştir. Konya surlarının imarında Sultan I. Alâeddîn Keykubâd devrinin büyük bir önemi vardır ve kendisinin bu faaliyetlerini kanıtlayan pek çok yazılı ve epigrafik malzeme günümüze ulaşmıştır. Bununla birlikte elimizde Konya surları üzerinde II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde de bazı tahkimat çalışmaları yapıldığını kanıtlayan bir kitabe bulunmaktadır. Söz konusu kitabe günümüzde Konya Taş ve Ahşap Eserler Müzesi'nde 1057 Envanter numarası ile sergilenmektedir. Zaman içinde yıkılan Konya surlarının Konya Devlet Hastanesi karşısında bulunan Parsana'daki kısmından getirildiği bilinen bu kitabe, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in isim ve unvanlarını taşımaktadır. Aynı zamanda söz konusu tahkimat çalışmasının h. 635 senesinin Muharrem ayında (Ağustos-Eylül 1237) gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır¹⁷⁹⁶.

7.5.8.12. Anonim Yapı Kitabesi (Denizli)

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında Denizli'de inşa edilmiş, ancak mahiyeti tam olarak bilinmeyen bir binaya ait kitabe bulunmaktadır. Söz konu kitabe Denizli'de eski bir mezarlıkta bulunmuş ve Denizli Müzesi'ne taşınmıştır. Kitabenin binası günümüze ulaşmamıştır ve kitabeden binanın mahiyeti hakkında çok az şey öğrenilmektedir. Elde bulunan veriler bu binanın Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in önde gelen emîrlerinden Mübârizeddîn Armağanşâh tarafından h. 638 (1240-1241) yılında inşa ettirildiğinden ibarettir¹⁷⁹⁷.

¹⁷⁹⁵ Palaz-Yıldırım, 2017a: 766-769. Çankırı Dârü'l-Hadisi ve kitabeleri hakkında ayrıca bk. Combe, Sauvaget and Wiet, 1941-1942: 141-142; Kanbaş, 2012: 343-346; Yazıcı, 2017: 381-394. Çankırı Dârü'l-Hadisi olarak bilinen binanın diğer kitabesi burasının Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarında h. Muharrem 633 (h. Eylül-Ekim 1235) senesinde bir Dârü'l-Âfiye (دار العافية) olduğunu göstermektedir (Ünver, 2014: 69-70).

¹⁷⁹⁶ Duran, 2001: 53.

¹⁷⁹⁷ Akçakoca-Akça, 1937: 53-54; Akçakoca-Akça, 1945: 22-24; Şahin, 2002: 686-687.

SONUÇ

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarı, Türkiye Selçukluları tarihinde 9 yıla yakın bir kısmı işgal etse de çok büyük fetihlerin, imar faaliyetlerinin ve büyük felaketlerin yaşandığı bir devir olmuştur. Her ne kadar kendisinin kişiliği ve hataları sebebiyle tahta çıkışından itibaren devletin altın çağının son bulduğu ve devletin yıkılış sürecine girdiği düşünülse de durumun tam olarak böyle olmadığı ortadadır. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, selefi I. Alâeddîn Keykubâd'ın oluşturduğu kudretin de etkisiyle Doğu Anadolu ve el-Cezîre bölgelerinde selefinin planladığı yayılma politikalarını devralmış ve başarıyla sürdürmüştür. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın iktidarının son yıllarında Mısır Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'e karşı oluşan ittifak hareketi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev idaresindeki Türkiye Selçukluları tarafından gayet mahir bir şekilde kullanılmıştır. Aynı dönemde Eyyûbîlerin önemli şahsiyetlerinden el-Melikü'l-Eşref Muzaffereddîn Musa'nın ve el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'in vefatıyla oluşan siyasi atmosfer, Türkiye Selçuklu devletinin en geniş sınırlarına ulaşmasına zemin hazırlamıştır. Öte yandan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarının başlarında Emîr Sâdeddîn Köpek eliyle gerçekleştirilen tasfiye hareketinin devlete çok büyük zarar verdiği düşünülse de bu durumun Türkiye Selçuklu dış politikasına kısa vadede herhangi bir olumsuz etkisi olmadığı anlaşılmaktadır. Zira bir yandan tasfiye hareketi devam ederken diğer yandan Türkiye Selçuklu fetihleri ve imar faaliyetleri sürdürülmüştür.

Mısır Eyyûbîleri'ne karşı oluşan, Halep, Şam ve Humus Eyyûbî bloğuyla yakın ilişkiler geliştiren Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, yayılma politikasında olduğu gibi siyasi ittifak ilişkilerinde de selefi Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın icraatlerini takip ederek siyasi bir evlilik gerçekleştirmiştir. Böylelikle Türkiye Selçukluları'na Halep Eyyûbîleri gibi oldukça faydalı ve sağlam bir müttefik kazandırmıştır. Siyasi evliliklerle akrabalık kurulan Halep Eyyûbîleri ile birlikte bölgedeki Mısır Eyyûbî sahalarına ve Hârezmliler üzerine ortak saldırılar düzenlenmiştir. Bu saldırılar vasıtasıyla el-Cezîre bölgesindeki Mısır Eyyûbî sahaları Türkiye Selçukluları'nın başını çektiği ittifak bloğu tarafından paylaşılmış ve bölgedeki Hârezmlî varlığına büyük bir darbe vurulmuştur. İddia edildiğinin aksine Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Eyyûbî ve Moğol politikaları terk edilmemiş, bilakis Erzurum'un düşüşüne kadar başarıyla sürdürülmüştür. Suriye ve el-Cezîre bölgelerindeki Eyyûbîlerin tâbi hale getirilmeleriyle Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın doğu istikametinde yayılma ve Moğollara karşı destek alma düşüncesi de kısmen hayata geçirilmiştir.

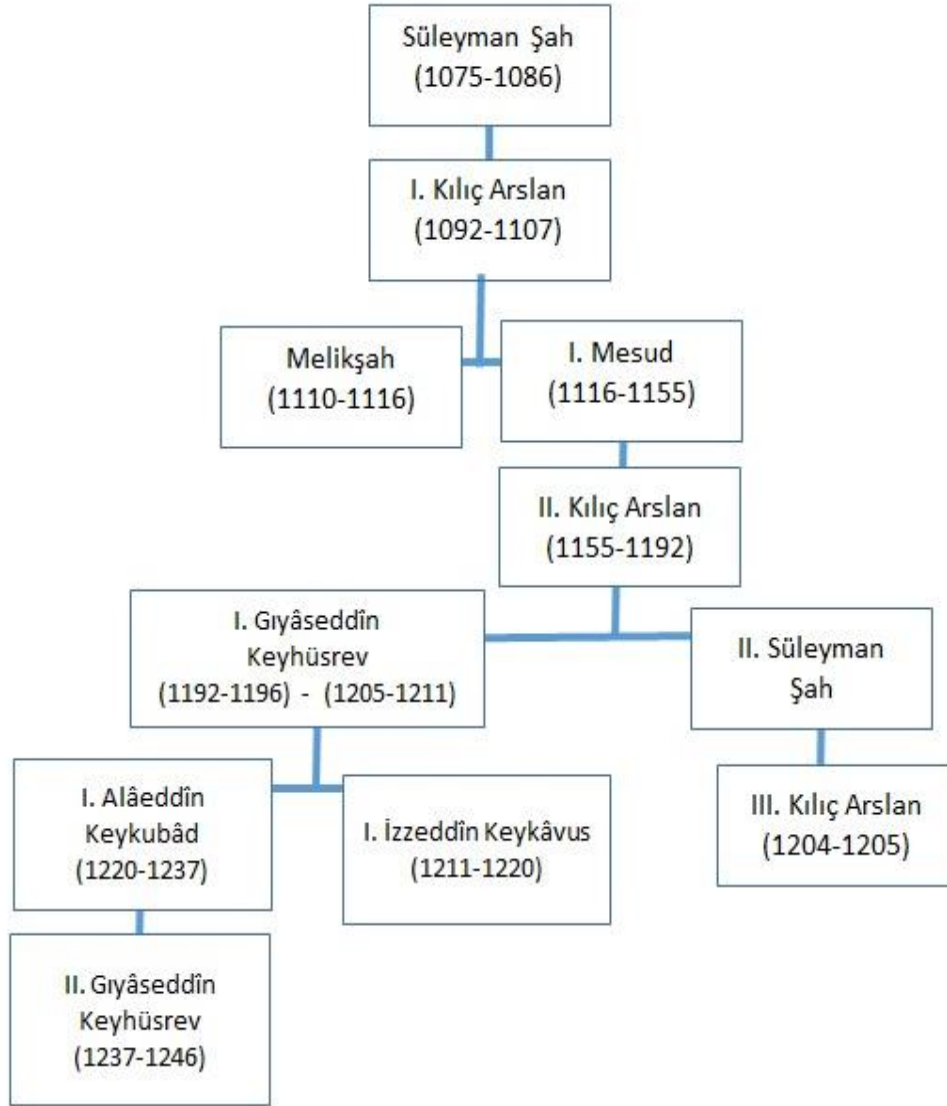
Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında gerek devletin siyasi kudreti gerekse de diplomatik başarıları sayesinde Kilikya Ermenileri, Halep, Şam, Humus ve Meyyâfârikîn Eyyûbîleri, Mardin Artukluları, Musul Atabegliği ve Trabzon Rum İmparatorluğu gibi dönem güçleri Türkiye Selçuklu tâbiyeti altına alınmışlardır. Böylece Türkiye Selçukluları bölgenin tartışmasız en önemli gücü haline gelmiş ve politik etki alanları hiç olmadığı kadar genişlemiştir. Tâbiyet bağı vesilesiyle de olsa Türkiye Selçukluları'nın kadim Suriye hâkimiyeti düşüncesi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında bölgedeki Eyyûbî hâkimlerinin devlete bağlanması sayesinde gerçekleşmiştir. Aynı şekilde Sûmeysat (Samsat), Sûveyda (Siverek), Âmid (Diyarbakır) Vatina, Çermük (Çermik), Yemâniye, Akil (Eğil) ve Arkanin (Ergani) gibi merkezlerin ele geçirilmesiyle Türkiye Selçuklu sınırları da en geniş haline ulaştırılmıştır. Hatta ulaşılan siyasi kudretin etkisiyle Türkiye Selçukluları'nın kadim İran hâkimiyeti telakkisi bir kez daha canlanmış bu yönde girişimler gündeme gelmiştir. Türkiye Selçuklu kuvvetlerinin Doğu güzergâhında fetihlerle uğraştığı sırada fırsattan istifade ile ortaya çıkan, pek çok gerekçesi olmakla birlikte temelinde iktidarı devirmeye yönelik planlar bulunan Babaî ayaklanması da bu dönemde yaşanmıştır. Yaygın kanı bu olayın Türkiye Selçukluları'nın sarsılma sürecinin başlangıcı olduğu yönündeyse de durum farklıdır. Zira Selçuklu kuvvetlerinin büyük bir kısmının Âmid'in ele geçirilmesiyle meşgul olduğu dönemde gerçekleşen bu ayaklanmanın güçlülük bastırılması, devletin zayıflamasından değil isyancıların mükemmel zamanlamasından ileri gelmektedir. Uzun süre planlandığı ve alt yapısının oluşturulduğu anlaşılan Babaî ayaklanmasının bastırılmasından hemen sonra Diyâr-ı Bekr Bölgesi'nin Selçuklu hâkimiyetine girmemiş tek merkezi olan Meyyâfârikîn'i kuşatmaya girişilmiştir. Ayrıca devletin yüzü Doğu'daki eski Büyük Selçuklu topraklarına çevrildiği gibi Kösedağ'da yaklaşık olarak 100.000 kişilik bir orduyla Moğolların karşısına çıkmıştır. Tüm bunlar Babaî ayaklanmasının devlete sanıldığı kadar hayati bir darbe vurmadığının delilidir.

Türkiye Selçukluları'nın aldığı en büyük yenilgi olan Kösedağ mağlubiyeti dahi devletin siyasi gücünü ve ekonomik zenginliğini tamamen ortadan kaldıramamıştır. Zira Türkiye Selçukluları Kösedağ Savaşı'nın vurduğu darbeye rağmen kalabalık ordularla askeri seferler düzenlemeye ve büyük imar faaliyetlerine devam etmişlerdir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında uluslararası ticaret yolları üzerindeki altyapı çalışmalarının tamamlanması Türkiye'ye çok ciddi bir zenginlik getirmiştir. Bu zenginlik de ülkenin imar edilmesine ve zengin bir sosyo-kültürel yaşama ortam sağlamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin pek çok yerinde cami, mescid, han, köprü, türbe, hankâh, medrese, dârü'l-hadis vb. binalar inşa edilmiş, bazı Selçuklu şehirlerinde tahkimat çalışmaları yapılmıştır. Aynı zamanda başta

tıp olmak üzere çeşitli sahalarda çok sayıda âlim Türkiye Selçuklu topraklarında bilimsel faaliyet yürütmüşlerdir.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iktidarı gerçekleşen olumsuz gelişmelere ve yapılan hatalara rağmen doğrudan devletin çöküşe geçtiği asıl devir değildir. Devlet mekanizmasının o sıralarda işliyor olması, tasfiye edilen büyük emîrlerin yerine geçenlerin başarılı icraatleri, devlet ile toplumun ulaştığı maddi zenginlik, yüksek sosyo-kültürel hayat ve Moğolların bölgeye gelişine kadar ciddi bir rakibin bulunmayışı, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hatalarla dolu idaresine rağmen devletin bu dönemde çöküşünü engellemiştir. Bununla birlikte Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından da engellenemeyen Selçuklu emîrlerinin tehlikeli yükselişi bu devirde de devam etmiş, sultanın otoritesi iyice azalmaya başlamıştır. Türkiye Selçukluları'nın çöküşü ve dağılışı ise tüm idari acziyet ve hatalarına rağmen tartışılmaz tek otorite olan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in çocuk yaştaki halefleri devrinde gerçekleşmeye başlamıştır. Zira bu devirde devlet içinde çok başlılık ortaya çıkmış ve iktidar dizginleri tamamen birbirleriyle acımasız bir rekabet halinde olan Selçuklu emîrlerinin eline geçmiştir. Tüm bunlara ek olarak Moğolların Selçuklu topraklarına ve Türkiye Selçuklu iktidarına doğrudan müdahale etmeleriyle de devletin çöküş ve dağılma süreci gerçekleşmiştir.

ŞECERE

KRONOLOJİ

1221	Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Kalonoros'u fethi ve Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in muhtemel doğum tarihi.
1228	Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Erzincan Melikliği ile görevlendirilmesi.
4 Şevval 634 (31 Mart 1237)	Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Keykubâdiyye Sarayı'nda vefatı.
5 Şevval 634 (1 Haziran 1237)	Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Türkiye Selçuklu tahtına çıkması.
Zilkade 634 (Haziran/Temmuz 1237)	Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Suriye Eyyûbî melikleri ile Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'e karşı ittifak anlaşması
Şevval 635 (Mayıs/Haziran 1238)	II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Halep Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yusuf'un kız kardeşi Gaziye Hatun ile, Halep Eyyûbî Hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Salâhaddîn Yusuf'un da sultanın kız kardeşi Melike Hatun ile nikâhlanması
Zilkade/Zilhicce 635 (Haziran/Temmuz 1238)	Halep Eyyûbîleri'nin hutbeyi Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına okutmaya başlamaları
25 Zilkade 635 Cuma (9 Temmuz 1238)	Sümeysat Kalesi'nin zaptı
Zilhicce 635 (Temmuz/Ağustos 1238)	Emîr Hüsâmeddîn Kaymerî'nin tutuklanması, Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'ın tutuklanması ve katli
1239	Moğolların Suğdak'ı işgal etmesi.

3 Rebiü'l-ahir 637 Çarşamba (2 Kasım 1239)	Şam Emevî Câmii'nde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına hutbe okunması
21 Ramazan 638 Çarşamba (5 Nisan 1241)	Türkiye Selçuklu-Eyyûbî ordusunun Hârezmlileri mağlup ederek onları Diyar-ı Muzar'dan çıkarmaları
Şevval 638 (Nisan/Mayıs 1241)	Süveyda (Siverek)'nin Türkiye Selçukluları'nın eline geçmesi
11 Zilkade 638 Cuma (24 Mayıs 1241)	Şam'da hutbenin tekrar Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına okunması
Zilhicce 638 (Haziran/Temmuz 1241)	Âmid ve çevresinin Türkiye Selçukluları tarafından ele geçirilmesi
Hicri 638 (m.1241) Yılı Yaz Ayları	Türkiye Selçuklu topraklarında Babaî Ayaklanması'nın yaşanması ve bastırılması
Safer 639 (Ağustos/Eylül 1241)	Meyyâfârikîn Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Şihâbeddîn Gazi'nin Türkiye Selçuklu mülkü Âmid'e saldırması
Rebiü'l-evvel/Rebiü'lahir 639 (Eylül/Ekim 1241)	Türkiye Selçuklu ve tâbi güçlerin Meyyâfârikîn'i kuşatmaları
1242 Sonbaharı	Moğolların Erzurum'u kuşatması ve ele geçirmesi
Zilhicce 640 (Mayıs/Haziran 1243)	Nâsîheddîn Ebu'l-Mealî el-Farsî komutasındaki Halep Eyyûbî kuvvetlerinin Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e yardıma gelmesi
13 Muharrem 641 (3 Temmuz 1243)	Türkiye Selçukluları'nın Köseadağ'da Moğollara yenilmesi ve ordunun dağılması

Muharrem 641 (Temmuz 1243)

Sivas'ın Moğollara teslim olması

Muharrem 641 (Temmuz 1243)

Kayseri'nin Moğollar tarafından ele geçirilmesi ve yağmalanması

Muharrem 641 (Temmuz 1243)

Malatya ve Erzincan bölgelerinin Moğollar tarafından yağmalanması

Hicri 643 (Miladi 1245)

Türkiye Selçuklu kuvvetlerinin Kilikya Seferi ve Tarsus'un kuşatılması

1246 yılı başları

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in vefatı

BİBLİYOGRAFYA

Ana Kaynaklar

- Abdurrahman İbn Haldûn, *Tarih-i İbn Haldûn Cüz V*. Thk. Halil Şehâde ve Süheyl Zekkâr. Dârü'l-Fikr. Beyrut 2000.
- Abdürrahîm b. Ömer el-Cevberî, *Şarlatanların Sırları (El-Muhtar fî Keşfi'l-Esrâr ve Hetki'l-Estâr)*. Çev. H. Kaya. Ocak Yayınları. İstanbul 2006.
- Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme I-II*. Haz. E. Merçil. Kervan Yayınları. İstanbul 1977.
- Ahmed b. Yusuf el-Karamânî, *Ahbârü'd-Düvel ve Asârü'l-Uvel fî't-Tarih*, Cilt II. Thk. Ahmed Hatit ve Fehmi Sa'd. El-Alemü'l-Kütüb. Beyrut 1992.
- Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*. Çev. T. Yazıcı. Kabalcı Yayınları. İstanbul 2012.
- Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*. Çev. H. D. Andreasyan. Yeditepe Yayınları. İstanbul 2007.
- Aksaraylı Kerimeddin Mahmûd, *Selçukî Devletleri Tarihi*. Çev. M. Nuri Gençosman. Recep Ulusoglu Basimevi. Ankara 1944.
- Aksaraylı Mehmed oğlu Kerîmüddin Mahmûd, *Müsâmeret'ül-Ahbâr*. Neş. O. Turan. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 1999.
- Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihân-Güşâ*. Çev. M. Öztürk. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 2013.
- Anonim, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III (Tarih-i Âl-i Selçuk Der Anadolu)*. Çev. F. N. Uzluk. Kemal Bey Matbaası. Ankara 1952.
- Anonim, *Selçuknâme (Tarîh-i Âl-i Selçuk)*. Çev. H. İ. Gök ve F. Coşguner. Atıf Yayınları. Ankara 2014.
- Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk Der Anadolu*. Tsh. Nadire Celâli. Kitabfurûşi-i Ayine-i Miras. Tahran 1375.
- Azîz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm Eğlence ve Savaş*. Çev. M. Öztürk. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 2014.
- Bağışetsi Tarihi. Der. A. G. Galtsyan, Çev. İ. Kemaloğlu, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII.-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar* (ss. 164-167). Yeditepe Yayınları. İstanbul 2017.
- Başkumandan Simbat, *Vekayinâme (951-1334)*. Çev. H. D. Andreasyan. TTK Basılmamış Tercüme No: 68. İstanbul 1946.

- Bedreddîn Mahmûd el-Aynî, *Ikdu'l-Cumân fî Tarih-i Ehli'z-Zaman Asr-ı Selatin-i Memalik*. Cüz I. Thk. M. Muhammed Emin. Matbaaatu Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâikü'l-Kavmiyye. Kahire 2010.
- Cemâleddîn Ebi'l-Hâsin Yûsuf b. Tağriberdî el-Atabegî, *En-Nücumü'z Zâhire fî Mülûk Mısır ve'l-Kahire*. Cüz VI. Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye. Beyrut 1992.
- Cemâleddîn Muhammed b. Sâlim b. Vâsıl, *Kitab-ı Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâr-ı Beni Eyyûb* IV-V. Cüz. Thk. ve Neş. Hasaneyn Muhammed Rebî'-Sa'id 'Abdulfettâh 'Âşur. Kahire 1957.
- Davud İbn Muhammed el-Benâketî, *Tarih-i Benâketî*. Thk. Cafer Şiar. İntişârât-ı Encümen-i Asâr u Mefâhir-i Ferhengî. Tahran 1378.
- Ebi 'Ubeyd Âbdullah b. 'Abdülazîz el-Bekrî el-Endülüsî, *Mu'cemü me'sta'cem min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâzi'*. Thk. Mustafa es-Sakâ. Alemü'l-Kütüb. Beyrut 1945.
- Ebi Muhammed Abdullah b. Esad b. Ali b. Süleyman el-Yâfi el-Yeminî el-Melikî, *Mirâtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yekzân*. 4. Cüz. Thk. Halil el-Mansûr. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye. Beyrut 1997.
- Ebü Mûîn Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî, *Sefernâme*. Çev. Abdülvehap Tarzî. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. İstanbul 1967.
- Ebü Ömer Minhâcüddîn Osmân b. Sirâcü'd-dîn Muhammed İbn Minhâcüddîn Osmân el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*. Çev. E. Göksu. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 2015.
- Ebü Ömer Minhâcüddîn Osmân b. Sirâcü'd-dîn Muhammed İbn Minhâcüddîn Osmân el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*. Çev. M. Uyar. Ötüken Yayınları. İstanbul 2016.
- Ebü Şâme Ebu'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmail b. İbrâhim el-Makdisî, *Ez-zeyl Ale'R-Ravzateyn*. Cüz 5. Thk. İbrahim Şemseddîn. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye. Beyrut 2002.
- Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi Cilt XIII*. Çev. M. Keskin. Çağrı Yayınları. İstanbul 1994.
- Ebubekir b. Abdullah b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiü'l-Gurer*. Cüz. VII. Thk. Said Abdulfettâh Aşur. Kahire 1972.
- Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*. Çev. Ş. Yaltkaya. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 2011.
- Ebü'l-Mekârim el-Mekîn Circîs b. el-Amîd Ebi'l-Yâsir b. Ebi'l-Mekârim İlyâs, *Ahbârü'l-Eyyûbiyyîn*. Neş. Ahmed Üns Abdülmecîd. Mektebetü's-Sikâfetü'd-Diniyye. Kahire 1991.

- El-Hâfız el-müverrih Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslâm Vefiyyetü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm* 46. Cüz. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî. Beyrut 1998.
- El-Melikü'l-Eşref el-Gassânî, *El-Ascedü'l-Mesbûk ve'l-Cevheru'l-Mahkûk fî Tabakâti'l-Hulefâ ve'l-Mülûk* I-II. Thk. Şâkir Mahmûd Abdûlmun'im. Dârü't-Tırâsü'l-İslâmî. Beyrut 1975.
- El-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Alî b. Mahmûd İbn Ömer b. Şahinşah b. Eyyûb, *Kitâbü't-Tibrü'l-Mesbûk fî Tevârihi'l-Mülûk*. Thk. Muhammed Zeynihim & Muhammed Azb. El-Mektebetü's-Sikâfetü'd-Diniyye. Kahire 1995.
- El-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Alî b. Mahmûd İbn Ömer b. Şahinşah b. Eyyûb, *El-Muhtasar fî Ahbârü'l-Beşer Tarih-i Ebu'l-Fidâ* II. Neş. Mahmûd Deyyûb. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye. Beyrut 1998.
- El-Üstad el-Allame eş-Şeyh Zeyneddîn Ömer b. El-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*. Haz. M. Alican. Kronik Yayınları. İstanbul 2014.
- El-Üstad el-Allame eş-Şeyh Zeyneddîn Ömer b. El-Verdî, *Tarih-i İbnü'l-Verdî*. Cüz II. El-Matbaatü'l-Haydariyye. Necef 1969.
- Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsibi'l-Ünsiyye Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi*. Haz. İ. E. Erünsal ve A. Y. Ocak. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 2014.
- Eş-Şeyh Kutbeddin Musa b. Muhammed El-Yûnînî, *Zeyl-i Mirâtü'z-Zamân* II. Cild. Matbaa-i Meclis-i Dairetü'l-Maarif. Haydarabad 1955.
- Eş-Şeyh Muhibeddîn Ebî el-Velîd Muhammed b. Muhammed İbnü's-Şihne, *Ravzü'l-Menâzir fî İlmü'l-Evâil ve'l-Evâhir*. Thk. Seyyid Muhammed Mühenna. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye. Beyrut 1997.
- Fasîh Hâfî, *Mücmel-i Fasîh Cild-i Dovvom*. Tsh. ve Thk. Muhsin Nâci Nasrâbâdî. Tahran 1386.
- George Akropolites, *The History*. Trans. Ruth Macrides. Oxford University Press. Oxford 2007.
- Georgios Akropolites, *Vekayinâme*. Çev. B. Umar. Arkeoloji ve Sanat Yayınları. İstanbul 2008.
- Georgios Pacymeres, *Relations Historiques (Bizanslı Gözüyle Türkler)*. Çev. İ. B. Barlas. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Grandes Chroniques de France*. Paris, Bibliothèque Nationale de France, BnF Français 10135.

- Gregory Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Abû'l-Farac Tarihi* I-II. Çev. Ö. R. Doğrul. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 1999.
- Gregory Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarihu Muhtasarü'd-Düvel*. Neş. El-Ebu Anton Sâlihanî el-Yesû'î. El-Matbaatü'l-Katolikiyye. Beyrut 1890.
- Gregory Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarihü'z-zaman*. Thk. El-Ebu İshâk Ermele. Dârü'l-Maşrık. Beyrut 1986.
- Hamdullâh Müstevfî-i Kazvinî, *Tarih-i Güzîde*. Çev. M. Öztürk. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 2018.
- Hamdullâh Müstevfî-i Kazvinî, *Zafernâme*. Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Arşivi No: 2041.
- Hasan b. Abdülmü'min el-Hoyî, *Gunyetü'l-Kâtib ve Münyetü't-Tâlib ve Rûsûmu'r-Resâil ve Nücûmu'l-Fezâ'il* (Hasan b. Abdülmü'min El-Hoyî'nin Kaleminden Selçuklu İnşâ Sanatı). Haz. C. Yakupoğlu ve N. Musalı. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 2018.
- Historiae Francorum Scriptores A Philippo Augusto Rege Usque ad R. Philippi IV. Dicti Pulchri Tempora Tomus V*. Haz. Gabrielis Cramoisy. Paris 1649.
- Ioannes Lazaropoulos, *Synopsis*. In *The Hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154 A Critical Edition with Introduction, Translation, Commentary and Indexes by J. O. Rosenqvist*. (pp. 246-359). Uppsala University Press. Uppsala 1996.
- İbn Bîbî el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadî, *Anadolu Selçûkî Devleti Tarihi İbn Bîbî'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden*. Çev. M. N. Gençosman. Uzluk Basımevi. Ankara 1941.
- İbn Bîbî el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadî, *El-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye Tıpkıbasım*. Haz. A. S. Erzi. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 1951.
- İbn Bîbî el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadî, *El-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye* I-II. Çev. M. Öztürk. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara 1996.
- İbn Nazîf el-Hamevî, *El-Tarihü'l-Mansûrî*. Thk. Ebu'l-İd Dudu. Matbaatü'l-Hicâz. Dımaşk 1981.
- İzzeddîn Muhammed b. Ali İbn İbrahim Şeddâd, *Baypars Tarihi (Al-Melik-Al-Zahir (Baypars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi)*. Çev. M. Ş. Yaltkaya. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 1941.
- İzzeddîn Muhammed bin Ali bin İbrahim İbn Şeddâd, *El-Alâkü'l-Hature fi zikr-i Umerâü's-Şâm ve'l-Cezire Cüz 1-I, 1-II, Cüz 3-I, 3-II*. Thk. Yahya Zekeriye Abbâre. Menşûrât-ı Vezâretü's-Sikâfe. Dımaşk 1991.
- Jean De Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*. Çev. C. Kanat. Vadi Yayınları. Ankara 2002.

- Kadı Ahmed Gaffârî el-Kazvinî, *Târih-i Cihân-Ârâ*. Neş. Mücteba Minovi. Kitâbfurûşi-i Hâfiz. Tahran 1363/1964.
- Kadı Ahmed Nigîdî, *El-Veledü 'ş-Şefîk ve 'l-Hâfidü 'l-Halîk* I-II. Çev. Ali Ertuğrul. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 2015.
- Kemâleddîn Ebu'l-Fazl Abdü'Rezzâk b. Ahmed eş-Şeybânî el-Bağdâdî el-Marûf İbnü'l Fuvatî, *El-Havâdisü 'l-Câmiatu ve 't-Tecâribü 'n-Nâfia fi 'l Mieti 's-Sâbia*. Thk. Mehdî En-Necm. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye. Beyrut 2003.
- Kemâleddîn Ebu'l-Fazl Abdü'r-Rezzâk b. Ahmed eş-Şeybânî el-Bağdâdî el-Marûf İbnü'l Fuvatî, *Telhis-i Mecmâü 'l-Âdâb fi Mu'cemü 'l-Elkâb* IV/2. Thk. Mustafa Cevad. Dimaşk 1963.
- Kemâleddîn Ebu'l-Kâsım Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh İbnü'l-Adîm el-Halebî el-Hanefî, *Buğyetü 't-Taleb fi Tarih-i Haleb*. Thk. Süheyl Zekkâr. Dârü'l-Fikr. Beyrut 1988.
- Kemâleddîn Ebu'l-Kâsım Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh İbnü'l-Adîm el-Halebî el-Hanefî, *Zübdetü 'l-Haleb min Tarih-i Haleb*. Thk. ve Neş. Halil Mansûr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye. Beyrut 1996.
- Kemâleddîn İbnü'l-Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi Buğyetü 't-Taleb fi Tarih-i Haleb (Seçmeler)*. Çev. A. Sevim. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 1989.
- Kemâleddîn İbnü'l-Adîm, *Buğyetü 't-Taleb fi Tarih-i Haleb Selçuklularla İlgili Haltercümeleri*. Yay. Haz. A. Sevim. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 1976.
- Kerîmüddin Mahmûd-i Aksarayî, *Müsâmeretü 'l-Ahbâr*. Çev. M. Öztürk. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 2000.
- Kirilisü's-Sâlis İbn Laklak, *Tarih-i Batârike el-Kenisetü 'l-Mısriyye* Cild IV Cüz 2. Neş. Anton Hâtır ve Azold Burmester. Kahire 1974.
- Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı (Flos Historiarum Terre Orientis)*. Çev. A. T. Özcan. Selenge Yayınları. İstanbul 2015.
- Mevlana Celâleddîn Rûmî, *Mektubât*. Haz. A. Gölpınarlı. İnkılap Yayınları. İstanbul 1963.
- Mikhael Panaretos, *Two Works on Trebizond Michael Panaretos & Bessarion*. Trans. S. Kennedy. Harvard University Press. London 2019.
- Muhammed b. Havenşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatü 's-Safâ (Tabaka-i Selçukiyye)*. Çev. E. Göksu. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 2015.
- Muhammed b. Muhammed Abdu'l-Vâhid eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi El-Kâmil fi 't-Târîh Tercümesi* Cilt XII. Çev. A. Ağırakça ve A. Özaydın. Bahar Yayınları. İstanbul 1987.

- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiü'd-Düvel* I-II. Çev. A. Öngül. Kabalcı Yayınları. İstanbul 2017.
- Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*. Haz. G. Solmaz. Phoenix Yayınları. Ankara 2009.
- Müverrih Vardan, *Cihân Tarihi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi* 2/1 içinde. Çev. H. D. Andreasyan. Milli Mecmua Matbaası. İstanbul 1937.
- Necîb Bekrân, *Cihânnâme: Hicri 605'te Telif Edilen Coğrafya Metni*. Çev. M. Doygun. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları.
- Piskopos Stepanos Vekayinâmesi. Der. A. G. Galtsyan, Çev. İ. Kemaloğlu, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII.-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar* (ss. 60-80). Yeditepe Yayınları. İstanbul 2017.
- Recueil De Textes Relatifs à L'Histoire Des Seldjoucides Vol IV. Histoire Des Seldjoucides d'Asie Mineure D'Après L'Abrégé du Seldjouknâme d'İbn-Bibi*. Par M. Th. Houtsma. Brill Publishing. Leiden 1902.
- Reşîdüddîn Fazlullah el-Hemedânî, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)*. Çev. İ. Aka, M. Ersan ve A. H. Khelejani. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 2013.
- Reşîdüddîn Fazlullah el-Hemedânî, *Câmiu't-Tevârih* I-IV. Tsh. ve Thş. Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevî. Neşr-i Elburz. Tahran 1373.
- Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*. Eds. P. Jackson ve D. Morgan, Çev. Z. Kılıç. Kitap Yayınevi. İstanbul 2010.
- Rükneddîn Baybars el-Mansûrî ed-Devâdâr, *Et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fî'd-Devleti't-Turkiyye (Türk Devleti Konusunda Sultânlara Armağan)*. Çev. H. Polat. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 2016.
- Rükneddîn Baybars el-Mansûrî ed-Devâdâr, *Zübdetü'l-Fikre fî Tarihü'l-Hicre*. Thk. D. S. Richard. Menşûrât-ı Vezâretü's-Sikâfe. Beyrut 1998.
- Salahaddin Halili b. Aybek es-Safedî, *Ayânü'l-Asr ve Avanü'n-Nasr* IV. Cüz. Thk. Nebil Ebu Amşe ve Muhammed Mev'id ve Mahmûd Sâlim Muhammed. Dârü'l-Fikrî'l-Muasır. Beyrut 1998.
- Sârımeddin İbrahim b. Muhammed b. Aydemir el-Alâî İbn Dokmak, *Nüzhetü'l-Enâm fî Târihü'l-İslâm*. Thk. Samir Tabbâre. El-Mektebetü'l-Asriyye. Beyrut 1999.
- Sebastatsi Vekayinâmesi. Der. A. G. Galtsyan, Çev. İ. Kemaloğlu, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII.-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar* (ss. 35-59). Yeditepe Yayınları. İstanbul 2017.

- Simon De Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*. Çev. E. Özbayoğlu. Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Vakfı Yayınları. Alanya 2006.
- Şehâbeddîn Ahmed en-Nesevî, *Celâlüttin Harezemşah*. Çev. N. Asım. Maarif Vekâleti Yayınları. İstanbul 1934.
- Şemseddîn Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıl oğlu b. Abdullah el-marûf Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zamân fi Tevârihi'l-Ayan*, Cüz XXII. Thk. İbrahim Ez-Zibu. Er-Risaletü'l-Alemiyye. Beyrut 2013.
- Şeyh Evhadüddîn Hâmid el-Kirmânî, *Menâkıbnâme*. Haz. M. Bayram. Kardelen Yayınları. Konya 2005.
- Şihâbeddîn Ahmed b. Abdülvahâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünunü'l-Edeb* XXIX. Cüz. Thk. Necib Mustafa Fevvâz ve Hikmet Küşli Fevvâz. Dârü'l-Kitâbü'l-İlmiyye. Beyrut 2004.
- Şihâbeddîn Ebi Abdullah Yâkût b. Abdullah el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdadî, *Muc'emü'l-Büldan* I, III, IV. Dâr-ı Sâdır. Beyrut 1977.
- Şihâbeddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hurendizî ez-Zeyderî en-Nesevî, *Siretü's-Sultan Celeddîn-i Mengübertî*. Thk. Hâfız Ahmed Hamdî. Dârü'l-Fikrî'l-Arabî. Kahire 1953.
- Şihâbüddîn Ahmed b. Yahya b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*. XXVII. Cüz. Thk. Mehdi en-Necm. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye. Beyrut 1971.
- Takiyüddin Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el-Ubeydî el-Makrîzî, *Es-Sülûk li Marifeti Düveli'l-Mülûk* Cüz I. Thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye. Beyrut 1997.
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. Çev. H. D. Andreasyan. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 2000.
- Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Al-i Selçuk*. A. Bakır. Çamlıca Yayınları. İstanbul 2017.

Tarihi Takvimler

- Atsız, N. (1961). *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler* I. İstanbul: Küçükaydın Matbaası.
- Turan, O. (2007). *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Modern Literatür

- Acun, H. (2005). *Bozok Sancağı (Yozgat İli)'nda Türk Mimarisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Agacanov, S. G. (2002). *Oğuzlar*. Çev. E. N. Necef ve A. Annaberdiyev. İstanbul: Selenge Yayınları.

- Aka, İ. (1989). Kerimüddîn Aksarâyî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II, 293.
- Aka, İ. (2005). Mîrhând Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXX, 156-157.
- Akalın, Ş. (2000). İncir Han Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXII, 279-280.
- Akçakoca-Akça, F. (1937). *Laodikya (Yunanlılardan-Selçukluların İnkıraza Kadar)*. Denizli: Çatalçeşme Pazarı Matbaası.
- Akçakoca-Akça, F. (1945). *Küçük Denizli Tarihi (Yunanlılardan Osmanlılara)*. Denizli: Salih Kitapçioğlu Matbaası.
- Akdoğu-Arca, E. N., Gökalp, N. ve Tüner-Önen, N. (2011). Pamphylia Bölgesi'nin Mısır ve Kıbrıs ile Olan İlişkileri. *Olba* XIX, 1-29.
- Akkuş, M. (2019). Türkiye Selçukluları'nın Antalya Valilerinden Mübârizeddîn Armağanşah (ö. 638/1240). B. Koçakoğlu, B. Karlı ve D. Çakılcı (Eds.), *Antalya Kitabı II Antalya'da Türk-İslâm Medeniyetinin İzleri* (ss. 45-48). Konya: Antalya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Aktaş, Y. (2015a). *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Diplomasi Tarihi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Aktaş, Y. (2015b). II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Devrinde Türkiye Selçuklu Devleti ile Eyyûbîler Arasındaki İlişkiler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (8)39, 254-262.
- Aktaş, Y. (2017). Türkiye Selçuklu Devleti'nde Protokol Uygulamaları. *Tarih Okulu Dergisi* XXXI, 19-48.
- Alican, M. (2014). Selçukluların Erken Döneminde Vezirlik Kurumu. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16, 1-16.
- Alican, M. ve Yıldırım, T. (2014). Ortaçağ'da Sümeysat (Samsat). *Cappadocia Journal of History and Social Science* (2)2, 52-67.
- Alican, M. (2018). Köseadağ Bozgunu'nun Arap Kaynaklarındaki Bazı Yansımaları Üzerine. *Tarih Okulu Dergisi* XXXIII, 79-91.
- Alikperova, Z. (2014). *The Mausoleum of Qılıç Arslan II in Konia* (Unpublished Master Thesis) İstanbul: Boğaziçi University.
- Alptekin, C. (1991a). Artuklular Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, III, 415-418.
- Alptekin, C. (1991b). Atabeg Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV, 38-40.
- Alptekin, C. (1992). Türkiye Selçukluları. K. Seyithanoğlu (Ed.). *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi Cilt 8* (ss. 209-358). İstanbul: Çağ Yayınları.

- Altıkulaç, T. (2013). Zehebî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XLIV, 180-188.
- Altun, A. (1989). Altınapa Hanı Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II, 541.
- Andreasyan, H. D. (1949). Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları I. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* (1)1, 95-118.
- Andreasyan, H. D. (1950). Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları II. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* (1)2, 401-438.
- Angold, M. (1975). *A Byzantine Government in Exile-Government and Society under The Laskarids of Nicaea (1204-1261)*. London: Oxford University Press.
- Arabacı, N. (1994). *İznik-Bizans İmparatoru III. Ioannes Dukas Vatatzes Devri (1222-1254) ve Türkiye Selçuklu Devleti ile İlişkiler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Arık, F. Ş. (1985). Türkiye Selçuklu Devleti'nde Müsâdere. *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğleri Cilt I* (ss. 47-64). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Arık, F. Ş. (1988). Selçuklular Zamanında Türkiye'de Çıkarılan Kollektif Af'lar (1075-1243). *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Selçuk Dergisi I. Alâeddîn Keykubat Özel Sayısı*, 19-30.
- Arık, F. Ş. (1999). Türkiye Selçuklu Devleti'nde Siyaseten Katl (1075-1243). *T.T.K. Belleten* (LXIII)236, 43-95.
- Arık, R. (2000). *Kubad Abad Selçuklu Saray ve Çinileri*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Arslan, M. (2019). Erzurum'daki 2. Alaaddin Keykubâd ve Annesi Gürcü Hatun'a Ait Olduğu Düşünülen Kümbet Kazısı Hakkında. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Ek Sayı 2*, 407-411.
- Artuk, İ. (1949). Anadolu Selçuk Hükümdarı II'nci Gıyâseddîn Keyhüsrev Adına Kesilmiş Olan Değerli Bir Dinar. *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi V*, 103-111.
- Artuk, İ. (1972). II. Keyhüsrev'in Üç Oğlu Adına Kesilen Sikkeler. *Türk Tarih Kurumu Malazgirt Armağanı* (ss. 269-286). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Artuk, İ. ve Artuk, C. (1970). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu Cilt I*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Artuk, İ. ve Artuk, C. (1987). Bazı Önemli Kitabeler. *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. Şerif Baştav'a Armağan* (XXX)2, 15-24.
- Aslan, M. (2017). Tabakat Kitapları ve Hadis İlmine Sağladıkları Faydalar. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (5)10, 269-290.

- Aşûr, Said A. (1972). *Mısır ve 'ş-Şâm fî Asrı'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*. Beyrut: Dârü'n-Nühzetü'l-Arabiyye.
- Atalar, M. (1995). Emîr-i Hac Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XI, 131-133.
- Ataoğlu, R. (1988). Alâeddîn Keykubâd ve Türkiye Selçukluları-Artuklu Münasebetleri. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Selçuk Dergisi I. Alâeddîn Keykubat Özel Sayısı*, 73-78.
- Atçeken, Z. (1991). İplikçi (Altun-Aba) Medresesi'nin Bilinmeyen Bir Yönü ve Osmanlılar Zamanında Bakımı ve Kullanılması. *Vakıflar Dergisi* XXII, 315-321.
- Atçeken, Z. (1998). *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanımı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Avcı, C. (1999). İzzeddîn İbn Şeddâd Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XX, 374-376.
- Avcı, C. (2013). Yâkût El-Hamevî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XLIII, 288-291.
- Ayan, D. (2017). Mevlânâ ve Suşehri (Erzincan Akşehiri). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 26, 23-36.
- Ayan, E. (2006). Türkiye Selçukluları'nda Köle Emîrler (I) "Mübârizeddîn Çavlı". *Karadeniz* 3, 125-139.
- Ayan, E. (2017). *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*. İstanbul: Gece Kitaplığı.
- Ayan, E. (2018). Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* (13)2, 179-196.
- Ayaz, F. Y. (2012). Üstâdüddâr Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XLII, 393-395.
- Aydın, Ş. (1994). *Doğu Batı Arası Bir Gökkuşağı Selçuklu Sikkeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayönü, Y. (2008). Türkiye Selçuklu Devleti ile Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesindeki Hâkimiyet Mücadelesi (1204-1243). *Tarih İncelemeleri Dergisi* (XXIII)1, 15-35.
- Ayönü, Y. (2014). *Selçuklular ve Bizans*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ayönü, Y. (2022). Köseadağ Bozgununun Bizans Kaynaklarındaki Yansımaları. S. Nurdan ve M. Özler (Eds.), *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri Cilt I*. (ss. 489-496). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Aytaç, B. (2019). *İbn Vâsıl'ın Muferricu'l-Kürûb Fî Ahbâri Benî Eyyûb Adlı Eserine Göre Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçukluları (H. 476-641=1083/1084-1243/1244)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Azamat, N. (1995). Evhadüddîn Kirmânî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XI, 518-250.
- Bakır, A. (2013). Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 30, 55-66.
- Bakırer, Ö. ve Redford, S. (2017). The Kubadabad Plate: Islamic Gilded and Enameled Glass in Context. *Journal of Glass Studies* 59, 171-191.
- Baktır, M. (1998). Hutbe Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, 425-428.
- Bal, M. S. (1998). *Türkiye Selçukluları'nda Ticarî Hayat (1220-1277)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Bal, M. S. (2005). Türk Saltanat Veraseti Usulü ve Türkiye Selçuklu Devleti'nde Uygulanışı. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 159, 75-100.
- Bal, M. S. (2006). Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir: Şemseddîn İsfahânî. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 19, 265-294.
- Bal, M. S. (2008). *II. İzzeddîn Keykâvus Dönemi (1246-1262)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ball, W. (2021). *Avrupa'daki Asya ve Batı'nın Şekillenışı III Roma'nın Sultanları Türklerin Dünyaya Yayılışı*. Çev. A. A. Çağlayan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baluken, Y. (2016). *Hasankeyf Eyyûbîleri (630-866/1232-1462)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Basuguy, B. (2016). *El-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb Döneminde Eyyûbî Devleti (637-647/1240-1249)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Baş, D. (2013). Yâfi Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XLIII, 175-177.
- Batır, İ. B. (2014). *Selçuklu Başkenti İznik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Batır, İ. B. (2018). Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Tarihine İlişkin Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 9, 263-281.
- Baybutluoğlu, Z. (1993). *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Baykara, T. (1985). *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Baykara, T. (1997). *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bayram, M. (1993). Selçuklular Zamanında Malatya'da İlmî ve Fikrî Faaliyetler. *I-II. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri* (ss. 119-124). Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Bayram, M. (2016). Anadolu Selçukluları'nda Devlet Yapısının Şekillenmesi. *Cogito 29 Selçuklular Özel Sayısı*, 61-72.
- Bazmee-Ansari, A. S. (1993). Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VIII, 98-99.
- Bedirhan, Y. (2014). XII. Ve XIII. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Göç Eden İlim ve Fikir Adamları. *Turkish Studies* (9)7, 193-213.
- Bedirhan, Y. (2015). Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu'nın Ticaret Şehirleri. *Tarih Okulu Dergisi* XXIV, 25-50.
- Bedoukian, P. Z. (1978). A Hoard of Bilingual Trams of Hetoum I of Cilician Armenia. *American Numismatic Society* 23, 149-160.
- Bekâr, M. S. (2004). El-Melikü'l-Kamil Muhammed Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, 68-70.
- Bekmez, A. (2016). *Anadolu Selçuklu Döneminde Kadınların Mimari Etkinlikleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Beldiceanu-Steinherr, I. (1997). Babaî Cemaatlerinin Sığınma Şehri Göynük. *Ata Dergisi* VII, 289-302.
- Beldiceanu-Steinherr, I. (1998). La revolte des Baba'î en 1240 visait-elle vraiment le renversement du pouvoir seldjoukide?. *Turcica*, 30, 99-118.
- Berchem, M. V. (2015). *Âmida Diyarbakır İslâm Epigrafisi ve Tarihi Üzerine Materyaller*. Ş. Diken (Yay. Haz.), çev. F. Aygün. Ankara: Diyarbakır Tanıtım Vakfı Yayınları.
- Beyazal, M. (2019). *Antalya ve Çevresinde Bulunan Selçuklu ve Beylikler Dönemi Yapı Kitabeleri Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Beyazıt, M. (2017). *Denizli'de Anadolu Selçuklu Kervansarayları*. Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Beysanoğlu, Ş. (1996). *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi Başlangıçtan Akkoyunlular'a Kadar I*. Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Bilget, H. B. (1990). *I. İzzeddîn Keykâvus Dârüşşifası*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Bilgili, Ş. (2019). *Mardin Müzesi'ndeki Musul Atabegliği Sikkeleri (1127-1259)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Bilgin, O. (1993). Ata Melik Cüveynî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VIII, 140-141.
- Bilici, K. Z. (1996). Alanya: Bir Ortaçağ Kentinin Tarihi Kronolojisi Üzerine. F. N. Koçak (Ed.), *5. Alanya Tarih ve Kültür Semineri* (ss. 455-458). Alanya: ALSAV Yayınları.
- Bilici, K. Z. (2001-2002). “Köprüpazar (Belkıs) Köprüsü Kitabesi Üzerine”. *Adalya V*, 173-185.
- Bilici, K. Z. (2013). Kargı Han ve Hamamı Üzerine. *Sanat Tarihi Dergisi (XXII)*1, 71-88.
- Bingöl, A. (1994). Esîrüddin Ebherî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, X, 75-76.
- Blessing, P. (2014). Women Patrons in Medieval Anatolia and a Discussion of Mahbari Khatun's Mosque Complex in Kayseri. *T.T.K. Belleten (LXXVIII)*282, 475-526.
- Blessing, P. (2018). *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası Rum Diyarında İslami Mimari 1240-1330*, M. Özkılıç (Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Boase, T. S. R. (1978). The History of the Kingdom. T. S. R. Boase (Ed.), *The Cilician Kingdom of Armenia* (ss. 1-33). London: Scottish Academic Press.
- Bodmer, J. P. (2016). Selçuklular Anadolu'da. A. O. Öztürk (Çev.). *Cogito 29 Selçuklular Özel Sayısı*, 33-46.
- Bostan, İ. (1989). Alanya Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II, 339-341.
- Bosworth, C. E. (1993). Mızalla. *The Encyclopaedia of Islam New Edition VII*, 191-192.
- Bozer, R. (2005). Kayseri Hunad Hamamı Çinileri. *Sanat Tarihi Dergisi (XIV)*1, 1-27.
- Bozer, R. (2007). Eğirdir Han. H. Acun (Ed.), *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* (ss. 237-253). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bozkurt, N. (2002). Kılıç Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, 405-408.
- Bozkurt, N. (2007). Ok Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, 333-335.
- Bozkuş, M. A. (2017). *Ortaçağ'da Alâiyye (Alanya) ve Alâiyye Beyliği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Brockelmann, C. (2002). *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*. N. Çağatay (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Broome, M. (2011). *A Survey of The Coinage of The Seljuqs of Rum*. London: Royal Numismatic Society Publishing.

- Buniyatov, Z. M. (1976). İbn al-Fuvati'nin "Talhis Macma' Al-Âdab Fî Mu'cam Al-Alkab" Eserinde Belirtilen Konya Sultanlığının Görkemli Şahısları. *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri Cilt II* (ss. 591-597). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Burgu, Y. S. (2011). *Anadolu Selçukluları Alâeddîn Keykubâd ve Zamânı*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Butak, B. (1950). *Giyas üd-din Keyhusrev II Bin Keykubâd'ın Görülmemiş İki Sikkesi*. İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Buyruk, H. (2018). *Kilikya Ermenileri 2 Kale, 2 Sülale*. Ankara: Akademisyen Yayınevi.
- Cahen, C. (1953). XIII. Asır Ortalarında Cezire. N. Çağatay (Çev.). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV, 93-106.
- Cahen, C. (1972). Baba İshâk, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri. İ. Kayaoğlu (Çev.). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVIII, 193-202.
- Cahen, C. (2002). *Osmanlılardan Önce Anadolu*. E. Üyepazarcı (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Cahen, C. (2016). 13. Yüzyıl Başında Anadolu'da Ticaret. A. Derman (Çev.). *Cogito 29 Selçuklular Özel Sayısı*, 132-143.
- Christianian, J. (2012). "A Seljuq Overstrike of Kaika'us II and A New Kardez Type for Hetoum I of Cilician Armenia". *Armenian Numismatic Journal* 8(38), 81-87.
- Collard, F. (2005). *Ortaçağda Zehir ve Cinayet*. M. Daş (Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Combe, E., Sauvaget, J. and Wiet, G. (1941-1942). *Répertoire Chronologique D'Epigraphie Arabe Tome XI*. Caire.
- Coşkun, F. (1994). *Şeyh Evhadüddîn Kirmânî'nin Menkıbeleri (İnceleme-Çeviri)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çağatay, N. (1981). Sivrihisar Mülk Köyü'ndeki Doğan Arslan Mescidi. *Ankara Üniversitesi Yıllık Araştırmalar Dergisi* III, 21-39.
- Çağatay, N. (1985). Mevlana Devri Selçuklu Türklerinin Politik ve Sosyo-Ekonomik Sorunları. *Yûsuf Hikmet Bayur'a Armağan* (ss. 329-336). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çağrı, M. (1998). Hûnecî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, 375.
- Çakmak, M. A. (1990). *Kösedağ Savaşı (1243)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Çakmak, A. (2005). *Türkiye Selçukluları'nda Ziraî Hayat* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- Çam, N. ve Ersay, A. (2012). Ankara Muhyiddin Mesud (Alâeddin) Camii'nin İlk Şekli ve Türk Mimarisindeki Yeri. *Vakıflar Dergisi* 38, 9-42.
- Çam, M. (2019). Huant/Huvant (Hunat) Hatun Vakıfları. F. Başar (Haz.), *Vakıf Kuran Kadınlar* (ss. 73-83). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Çamuroğlu, R. (2000). *Tarih, Heterodoksi ve Babaîler*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Çaycı, A. (2019). *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Çayırdağ, M. (1980). Kayseri'nin İncesu İlçesinde Şeyh Turesan Zaviyesi. *T.T.K. Belleten* (XLIV)173-176, 271-278.
- Çayırdağ, M. (1998). Kayseri Hunat Külliyesi. *Vakıf ve Kültür Dergisi* (1)2, 23-26.
- Çayırdağ, M. (2004). Kayseri'de Selçuklu Sarayları ve Köşkleri. *Vakıflar XXVIII*, 237-264.
- Çelik, R. İ. (2012). Sühreverdî'nin Hayatı, Anadolu'ya Gelişi ve Sultan Alâüd'dîn Keykubât'a Fütüvvet Libasını Giydirmesi. K. Ceylan (Haz.), *Ahiliğe Genç Bakışlar Makale Yarışması ve Sempozyumu Bildirileri* (ss. 125-136). Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Yayınları.
- Çelik, R. İ. (2020). Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saçı Geleneği ve Bağlılık Sembollerinin Uygulanışı ile İlgili Ritüeller. M. A. Hacıgökmen, M. Kesik, S. Solmaz, Z. Odabaşı ve Ş. Dursun (Eds.), *Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri* (ss. 93-100). Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Çevik, A. (2002). *XI.-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Çiftçioğlu, İ. (2013). Anadolu Selçuklu Sultanlarının Gayrimüslim Kadınlarla Evlilikleri. *Journal of World of Turks* (8)1, 7-25.
- Çubukçu, A. (1992). Baybars Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V, 220-221.
- Çubukçu, A. (1999). İbn Dokmak Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIX, 414-415.
- Çuhadar, M. ve Yiğit, İ. (1999). İbn Tağrıberdî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XX, 385-388.
- D'ohsson, A. C. M. (2014). *Moğol Tarihi*. E. Kalan (Haz.). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Danışman, M. (2019). *Baycu Noyan'ın Hayatı ve Faaliyetleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Dashdondog, B. (2011). *The Mongols and the Armenians (1220-1335)*. Leiden: Brill Publishing.

- Daş, M. (2021). Selçuklularda Kullanılan Batılı Bir Unvan: Kondistabl. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 6, 126-132.
- Dedeyan, G. (2015). *Ermeni Halkının Tarihi*. Çev. Ş. Çiltaş. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Deker, Y. (2014). II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Vakfiyesi Hisarcık Suyu. M. M. Hülagü, A. Yuvalı, A. Aktan, E. Yoska ve M. Kapanşahin (Yay. Haz.), *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu Bildirileri Selçuklu Tarihi Bilim ve Düşünce* (ss. 457-462). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demir, A. (2008). *Urfa ve Çevresi Eyyubiler Tarihi*. İstanbul: Kent Işıkları Yayınları.
- Demir, A. (2019). *Ahlât Eyyûbileri Tarihi: Ahlât ve Çevresinde Eyyûbî Hâkimiyeti*. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Demir, M. (2017). 13. Doğu Akdenizi'nin (Antalya-Alanya-Misis-Tarsus-Anazarba-Lazkiye-Süveydiye) Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Tarihi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Demir, M. (2018a). Antalya'nın Türkiye Selçukluları Tarafından Fethi. *Cedrus VI*, 555-571.
- Demir, M. (2018b). I. İzzeddîn Keykâvus'un Sinop'u Fethi ve Fethin Selçuklu Kitabelerine Yansımaları. C. Aydın, E. Dindi ve D. Fıncı (Eds.), *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslâm Kültürü Sempozyumu Bildirileri I* (ss. 193-208). Sinop: Sinop Üniversitesi Yayınları.
- Demir, M. (2018c). Köseadağ Savaşı Mağlubiyetinin II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Psikolojisine Yansıması: Antalya'daki İmar Faaliyetleri Örneği. B. Koçakoğlu, B. Karşlı, D. Sustam, Z. Sula, H. İ. Yücel ve A. Demir (Eds.), *Antalya Kitabı I Selçuklulardan Cumhuriyete Sosyal Bilimlerde Antalya* (ss. 43-54). Antalya: Antalya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Demir, M. (2019). Türkiye Selçuklu Emiri Celâleddîn Karatay ve Antalya Dârü's-Sülehâsı. *MJH (IX)*1, 127-140.
- Demir, M., Duggan, T.M.P. ve Kurul, E. (2020). Observations and Assessments of Some Epigraphic Graffiti Found on Entrances in Kaleiçi/Antalya. *Adalya* 23, 479-496.
- Demirci, D. (2018). *Ertokuş Kervansarayı*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.
- Demirdal, S. (1968). *Bütünüyle Uluborlu*. İstanbul: Acar Matbaası.
- Demirkent, I. (1996). *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demirkent, I. (2002). Kılıcarslan I Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, 396-399.
- Demirkent, I. (2004a). Menbic Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, 123-124.

- Demirkent, I. (2004b). *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya Yayınları.
- Deniz, B. (2007). Ağzıkara Han. H. Acun (Ed.), *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* (ss. 321-345). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Derman, M. E. (2012). Tuğra Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XLI, 336-339.
- Dinç, B. (2009). “Alâeddîn Keykubâd’ın 8 yıla yakın hapis kaldığı Minşar’ın kalıntıları bulundu”. *NTV Tarih Dergisi* 6, 30-39.
- Doğan, N. Ş. (2013). Kayseri’deki Selçuklu Dönemi Kadın Türbeleri. *Vakıflar Dergisi* XXXIX, 15-26.
- Doygun, M. (2019). *Hârezmşahlar-Moğol Münasebetleri ve Hârezmşahlar Devletinin İnkırazı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Du Cagne (1826). *Histoire de l’Empire de Constantinople Sous Les Empereurs Français* I. J. A. Buchon (Ed.). Paris.
- Duda, H. W. (1958). İbn Bîbî’sin Selçuk Tarihi. *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası* 2, 1-10.
- Duggan, T. M. P. (2007). Aspendos Tiyatrosunun 1930 Yılı Restorasyonu ve Sahne Binası İçerisindeki Selçuklu Sarayına İlişkin Yeni Bulgu ve Gözlemler, M. Oral (Ed.), *20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu (Antalya, 22-24 Kasım 2007) Bildirileri*, C. II, (ss.497-511), Antalya: Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
- Duman, İ. (2020). *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Dumlupınar-Alican, S. (2019). *Ortaçağda Âmid (Diyarbakır)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman.
- Duran, R. (2001). *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitâbeleri (İnşa ve Ta’mir)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Durmuş, İ. (2008). Es-Safedî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXV, 447-450.
- Durmuş, İ. ve Ergin, A. Ş. (2000). Zeynüddîn İbnü’l-Verdî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXI, 239-240.
- Duymaz, A. Ş. (2007). Anadolu Selçuklu Dönemi Ekonomik Ortamına, Burdur-Bucak’tan Mimarî Bir Örnek: Susuz Han. G. Yıldız, M. Z. Yıldırım ve Ş. Kazan (Eds.), *I. Burdur Sempozyumu Bildirileri I* (ss. 647-650). Burdur: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları.

- Dündar, A. (2018). Kayseri İncesu Şeyh Turesan Velî Zaviyesi. O. Kurtoğlu ve A. Çamkara-Erginer (Eds.), *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşılık Sempozyumu Bildirileri I* (ss. 449-479). Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları.
- Dündar, S. O. (2021). *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Evlilik (1075-1308)*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Edhem, H. (1331). Anadolu'da İslâmî Kitâbeler-Kârâdayı Hanı. *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası* 33, 513-523.
- Edhem, H. (1334). *Kayseriyye Şehri Mebâni-i İslâmiyye ve Kitabeleri-Selçuk Tarihinden Bir Kıta*. İstanbul: Matbaa-i Orhaniye.
- Edhem, H. (2011). *Kayseri Şehri Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm*. K. Göde (Yay. Haz.). Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Eğilmez, S. (2014). *Erzurum (Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar)*. İstanbul: Erzurum Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Ekici, K. (2006). *Anadolu Selçuklu Devleti'nde Üç Kardeş Devri (1246-1266)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- El-Alevî, A. (1999). İbn Fazlullah El-Ömerî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIX, 483-484.
- Emecen, F. (2012). Uç Beyi Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XLII, 38-39.
- Emin, Ş. Ş. (1357). *Ferheng-i Istilâhât-ı Divânî-i Devrân-ı Moğol*. Tahran: İntişârât-ı Ferhengistân-ı Edeb u Honer-i İran.
- Enverî, H. (1355). *Istilâhât-ı Divânî Devre-i Gaznevî ve Selcûkî*. Tahran: İntişârât-ı Kitabhâne-i Tahûrî.
- Eravşar, O. (2002). Az Bilinen Bir Selçuklu Köşkü: Kızıl Köşk. M. Denктаş, Y. Özbek ve A. Sağıroğlu-Arslan (Eds.), *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (365-379). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Eravşar, O. (2017). *Yolların Tanıkları: Anadolu Selçuklu Hanları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Ercan, M. (2019). *XIII.-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Harezmliler (Horzumlular)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Erdal, Z. (2014). *Aksaray'da Türk Devri Mimarisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Erdem, İ. (1995). *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Erdem, Y. H. (2010). *Tarih-Lenk Kusursuz Yazarlar Kâğıttan Metinler*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Erdemir, Y. (2015a). *Sırçalı Medrese Mezar Anıtları Müzesi*. Konya: Konya İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Erdemir, Y. (2015b). *İnce Minare Taş ve Ahşap Eserler Müzesi*. Konya: Konya İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Erdman, K. (2008). Alanya Yakınlarındaki Kargı Han. M. Uysal ve M. Güçlü (Çev.). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18, 247-256.
- Erdmann, K. (1961). *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts Erster Teil Katalog & Text*. Berlin: Verlag Gebr Mann.
- Erkiletlioğlu, H. (1988). Sultan I. Alâeddîn Keykubâd Adına Metbû Meliklerce Bastırılan Müsterek Sikkeler. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Selçuk Dergisi I. Alâeddîn Keykubat Özel Sayısı*, 89-95.
- Erkoçoğlu, F. (2018). İslâm Kaynaklarına Göre Köseadağ Savaşı. A. Kaya (Ed.), *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali* (ss. 33-48). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Erkoçoğlu, F. (2022). İslâm Kaynaklarına Göre Bâbâî İsyanı. S. Nurdan ve M. Özler (Eds.), *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri Cilt II*. (ss. 51-66). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erkoyuncu, B. (2019). *Selçuklu Emiri Seyfeddin Torumtay ve Vakfı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Eroğlu, H. (1972). Dağbaşı Abideleri ve Köseadağ Şehitliği. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü Dergisi*, 113, 279-284.
- Eroğlu, H. (2002). Teşkilat Tarihi Açısından Farklı Bir Uygulama: Haciblik. S. Gömeç (Yay. Haz.), *Kafalı Armağanı* (ss. 182-188). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ersan, M. (1999a). Kilikya Ermeni Krallığı'nın Türkiye Selçukluları'na Tâbiyeti Meselesi. N. Bilgi, M. Ersan, T. Gökçe, V. Günay, C. Kanat ve C. Telci (Eds.), *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı* (ss. 301-315). İzmir: Beta Basım Yayın.
- Ersan, M. (1999b). Türkiye Selçuklularında Hediye ve Hediyeleşme I. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIV/1, 65-77.
- Ersan, M. (2007). *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ersan, M. (2018). Türkiye Selçuklu Devleti. Y. Ayönü ve M. Ersan (Eds.), *İslam Tarihi ve Medeniyeti Cilt 10 Selçuklular* (ss. 169-258). İstanbul: Siyer Yayınları.

- Ersan, M. (2020). *Bir Devletin Çöküş Hikâyesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*. Ankara: Altınorda Yayınları.
- Ertuğrul, A. (2019). Niğdeli Kadı Ahmed Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Ek Cilt II*, 355-356.
- Erünsal, İ. E. (2004). Menâkıbü'l-Kudsiyye Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIX, 115-116.
- Erzi, A. S. (1987). İbn Bîbî Maddesi. *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, (V)2, 712-718.
- Eser, E. (2006). Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Sultanî Pul Sikke: II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Dönemi Figürlü Sikkeleri. H. Gündoğdu, A. A. Bayhan, H. Yurttaş, H. Özkan, Z. Köşklü, H. Özyurt-Özcan, M. S. Bayraktar ve Ş. Tali (Eds.), *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (ss. 139-248). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Eser, E. (2018). Köseadağ Savaşı'nın Demir Elbiseleri: Zırhlar. A. Kaya (Ed.), *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali* (ss. 253-277). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Eskikurt, A. (2014). *Musul Atabegliği (Zengîlerin Son Devri ve Lü'lü Ailesi)*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Es-Seyyid, F. S. (2011). *Mucem-i Elkâb-ı Siyâsiyyîn fi't-Tarihü'l-Arabî ve'l-İslâmî*. Beyrut: Mektebetu Hasanü'l-Asriyye.
- Et-Tabbâh el-Halebî, M. R. (1998). *El-İlâmü'n-Nübelâ bi Tarih-i Halebü's-Şehbâ Cüz II*. Muhammed Kemal (Neş.). Haleb: Dârü'l-Kalemü'l-Arabî.
- Eyice, S. (1991). Argıt Hanı Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, III, 354-355.
- Eyice, S. (1992). Burmalı Minare Câmii ve Türbesi Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VI, 444-445.
- Fallmerayer, J. P. (2011). *Trabzon İmparatorluğu'nun Tarihi*. Çev. A. C. Eren, Yay. Haz. C. Yavuz ve İ. Hacıfettahoğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Finlay, G. (1877). *A History of Greece from Its Conquest by The Romans to The Present Time BC 146 to AD 1864 Vol. IV*. Oxford: Clarendon Press.
- Flemming, B. (2018). *Geç Ortaçağ Dönemi'de Pamfilya, Pisidya ve Likya'nın Tarihi Coğrafyası*. H. T. Bağçeci (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Forsyth, F. (2019). *Kafkasya Bir Tarih*. T. Binder (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gabriel, A. (1930). *Monuments Turcs D'Anatolie Tome Premier Kayseri-Niğde (Tekrar Basım)*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Gabriel, A. (2014). *Şarki Türkiye’de Arkeolojik Geziler*. İ. Çetin (Çev.). Ankara: Diyarbakır Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Galip, İ. (1309). *Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiyye*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Geyikoğlu, H. (1992). *Doğu Anadolu’da Harezmşahlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Gezginci, B. (2020). *Samsat Eyyûbî Sultanı El-Melikü’l-Efdal Dönemi (582-622/1186-1225)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Goitein, S. D. (2010). Vezir Teriminin Kökeni Üzerine. K. Uzun (Çev.). *Tarih Okulu Dergisi* VII, 161-163.
- Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*. A. Yaran (Çev.). Ankara: Onur Yayınları.
- Gök, H. İ. (2014). Türklerin Suriye’ye Girişi ve Süleymanşâh. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 36, 217-251.
- Gökhan, İ. (2012). Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki İlişkiler. *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, 70-108.
- Gökhan, İ. (2016). Türkiye Selçukluları Zamanında Maraş Uç Beyliği (1071-1258). *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1, 116-171.
- Gökhan, İ. (2018). Selçuklular Döneminde İpek Yolu Üzerinde Bulunan Sarı Han’ın Tarihçesi. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* 11, 237-246.
- Göksu, E. (2009). Erzurum’un Sonbaharı. *Turkish Studies* (4)8, 1286-1297.
- Göksu, E. (2010). *Türkiye Selçuklularında Ordu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Göksu, E. (2015). Türkiye Selçuklu Ordusundaki Frenk Ücretli Askerler ve Babaîler İsyanı’nın Bastırılmasındaki Roller. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 74, 211-233.
- Göksu, E. (2016). Çift Başlı Kartal ve Selçuklular. *Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi (USAD)* 5, 117-141.
- Göksu, E. (2017a). *Selçuklu’nun Mirası Gulâm ve İktâ (Kölelik mi, Efendilik mi?)*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Göksu, E. (2017b). Türkiye Selçuklu Devleti’ne Tâbi Devletler ve Tâbiyet Hukuku Üzerine Bir Değerlendirme. M. Eğilmez, F. Maden ve S. Kundakçı (Eds.), *Uluslararası Malazgirt’ten Osmanlı’ya Selçuklu Sempozyumu Bildirileri* (ss. 121-146). Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları.
- Göksu, E. (2018). Köseadağ Savaşı ve Türkiye Selçuklu Ordusu. A. Kaya (Ed.), *Türk’ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu’nun Moğollar Tarafından İşgali* (ss. 237-252). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

- Göksu, E. (2019). Türkiye Selçukluları Dönemi Türk-Gürcü İlişkileri. İ. Tellioğlu ve R. Kavrelişvili (Eds.). *Orta Çağda Türk-Gürcü İlişkileri* (ss. 377-410). Gori: Gori Devlet Eğitim Üniversitesi Yayınları.
- Göksu-Erdeğer, M. (2020). *III. Alaeddin Keykubad ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sonu* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Göyünç, N. (1994). Diyarbakır Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IX, 464-469.
- Grenet, F. (2008). Mary Boyce's Legacy for the Archaeologists. *Bulletin of the Asia Institute* 22, 29-46.
- Gül, A. (2021). *Selçuklu Anadolu'sunda Hayvancılık (1075-1318)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Gültekin-Demirmen, E. (2019). *Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd'ın Hârezmşahlar Devleti ile İlişkileri ve Hârezmliler Sorunu* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Güner, A. (2004). Melik Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, 51-53.
- Gürbüz, O. (2004). Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin Yapım Tarihi ve Banisi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (11)25, 145-160.
- Hacıgökmen, M. A. (2002). Şarapsa Hanının Bânisi ve Şarapsa Adı. S. Gömeç (Yay. Haz.), *Kafalı Armağanı* (ss. 253-258). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hacıgökmen, M. A. (2004). Şarapsa Hanı ve Banisi. F. N. Koçak (Ed.), *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III* (ss. 441-445). Alanya: ALSAV Yayınları.
- Hacıgökmen, M. A. (2012a). I. Alâeddîn Keykubat'ın (1220-1237) Kayınpederi Kir Fard Hakkında Bir Araştırma. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi (II)*1, 121-130.
- Hacıgökmen, M. A. (2012b). *Türkiye Selçuklularında Avcılık*. Konya: Kömen Yayınları.
- Hacıgökmen, M. A. (2012c). Türkiye Selçuklu Sultanlarının Kitabelerde Geçen Bazı Unvanları ve Bunların Selçuklu Siyasetine Yansımaları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 31, 173-190.
- Hacıgökmen, M. A. (2013). Türklerde Yas Âdeti Temelleri ve Sonuçları. H. Bahar, M. Toker, M. A. Hacıgökmen ve H. G. Küçükbezci (Eds.). *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göğünç'e Armağan* (ss.393-422). Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Hacıgökmen, M. A. (2018). *Türkiye Selçuklu Devlet Adamları*. Konya: Çizgi Yayınları.

- Hacıgökmen, M. A. (2019). *Türkiye Selçuklu Başkentleri İznik ve Konya*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Hacıgökmen, M. A. (2020a). Selçuklu Hükümet Mekanizmasında Pervane ve Pervanelik Görevinin Kökenine Dair. M. A. Hacıgökmen, M. Kesik, S. Solmaz, Z. Odabaşı ve Ş. Dursun (Eds.), *Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri* (ss. 229-239). Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Hacıgökmen, M. A. (2020b). Selçuklu-Babaî İlişkileri (Menâkıbu'l-Kudsiyye Çerçevesinde). E. Altan, M. Kesik ve M. Öztürk (Eds.), *Ortaçağ Tarihçiliğinde Bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan* (ss. 292-303). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Hacıgökmen, M. A. (2021). Selçuklular Döneminde Alanya. E. Kalan ve M. Demir (Eds.), *Alaîye'den Alanya'ya* (ss. 3-42). Alanya: Alaaddin Keykubat Üniversitesi Yayınları.
- Hartmann, A. (1999). İbn Nazîf Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XX, 230-231.
- Haspolat, Y. K. (2014). *Diyarbakır İlçelerinde Kaleler*. Diyarbakır: E-Kitap.
- Hatîbî, E. F. (2004). Ebu'l-Hayş El-Melikü's-Sâlih İmadeddin Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, 80.
- Hayrullah Efendi (1855). *Devlet-i Aliye-i Osmaniye Tarihi Cilt I*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Hellenkemper, H. und Hild, F. (2004). *Tabula Imperii Byzantini 8 Lykien und Pamphylien*. Wien: Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Heyd, W. (2000). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. Çev. E. Z. Karal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hinz, W. (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri*. Çev. A. Sevim. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Howorth, H. H. (1888). *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century Part III Mongols of Persia*. London: Longmans, Green and Company.
- Humphreys, R. S. (1977). *From Saladin to The Mongols The Ayyubids of Damascus 1193-1260*. New York: State University of New York Press.
- Hüsâmeddîn, Abdizade H. (1330). *Amasya Tarihi Cilt I*. İstanbul: Hikmet Matbaası.
- İkbal, A. (1338). *Vezâret Der Ahd-i Selâtin-i Bozorg-i Selçûkî*. Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran.
- İlgürel M. (2009). Subaşı Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, 447-448.

- İzgi, C. (1999). Anadolu Selçuklu Tabipleri. *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi İstanbul 20-23 Eylül 1993 Kongreye Sunulan Bildiriler* (ss. 211-233). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İzgi, C. (2000). İbnü'd-Devâdârî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXI, 11-13.
- İzmirlier, Y. (2009). *Anadolu Selçuklu Paraları*. İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Jackson, P. (2015). The Crusades of 1239-41 and Their Aftermath. G. R. Hawting (Ed.), *Muslims, Mongols and Crusades An Antology of Articles Published in Bulletin of the School of Oriental and African Studies* (ss. 217-247). London: Routledge Publishing.
- Janksy, H. (1955). Selçuklu Sultanlarından Birinci Alâeddin Keykubad'ın Emniyet Politikası. *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan* (ss. 117-126). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kafalı, M. (1992). Batu Han Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V, 208-210.
- Kafesoğlu, İ. (1981). Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11, 1-28.
- Kalaycı, B. ve Akçaşar, B. (2019). *Bahadır Kalaycı Koleksiyonunda Yer Alan Neşredilmemiş Anadolu Selçuklu Sikkeleri*. Antalya: Antalya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Kallek, C. (1999). Ebû Muhammed İbnü'l-Cevzî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XX, 542-543.
- Kanbaş, M. S. (2012). Anadolu Selçuklu Dârü'l-Hadislerindeki Kitâbeler ve Hat Sanatı Uslubu. *Anadolu'nun İslâmlaşma Sürecinde Dârü'l-Hadisler* (ss. 341-383). Çankırı: Karatekin Üniversitesi Yayınları.
- Kara, D. (2020). *Türkiye Selçuklu Çağı Kadın Türbeleri*. Ankara: Platanus Yayınları.
- Karaçağ, A. (2007). Avanos Sarı Han. H. Önkâl (Ed.), *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* (ss. 211-235). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karamağaralı, H. (1976). Kayseri'de Hunad Câmiinin Restitüsyonu ve Hunad Manzûmesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülâhazalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXI, 199-243.
- Karpov, S. P. (2016). *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*. E. Uzun (Çev.). İstanbul: Kültür Bilimleri Akademisi Yayınları.
- Kaşgarlı, M. A. (1990). *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*. Ankara: Kök Yayınları.
- Kaya, Ö. (2004). El-Melikü'l-Eşref Mûsâ Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, 64-66.

- Kaya, Ö. (2006). Bir Eyyubi Melikinin Portresi: Melik Efdal Nureddîn Ali B. Selahaddin Eyyubi. *Tarih İncelemeleri Dergisi* (XXI)2, 139-176.
- Kaya, Ö. (2007a). *Selahaddin Sonrası Dönemde Anadolu'da Eyyûbiler*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Kaya, Ö. (2007b). Eyyubi Meliklerinden El-Eşref Musa'nın Artuklu Melikleri ile İlişkileri. İ. Özcoşar (Ed.), *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Cilt I* (ss. 120-144). Mardin: Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, S. (2005). Selçuklu Devletlerinde Müsâdere Uygulamaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* II(2), 63-69.
- Kaya, S. (2006). *I. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaya, S. (2010). Süleyman Şah II Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVIII, 105-108.
- Kaya, S. (2018). Köseadağ Savaşı Sonrası Toplumsal Hoşnutsuzluk ve Siyasi İktidar. A. Kaya (Ed.), *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali* (ss. 541-556). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, S. ve Deniz, A. (2017). Selçuklular Döneminde Elbistan'ı Yöneten Bazı Emîr ve Valiler. C. Kabakçı, İ. Gökhan, N. Ağırnaslı, A. E. Karakaya ve M. Canlı (Eds.), *Uluslararası Selçuklular Döneminde Maraş Sempozyumu Bildirileri Cilt II* (ss. 95-109). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Kayalıoğlu, F. (2006). *II. İzzeddîn Keykâvus ve Zamanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kayhan, H. (2018). Türkiye Selçukluları Devleti'nin Kuruluşu Hakkında. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 1(1), 18-27.
- Kayapınar, L. (2007). Georgios Pachymeres Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, 139-140.
- Kaymaz, N. (1970). *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Kaymaz, N. (2009). *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Keçiş, M. (2009). Georgios Akropolites ve "Tarih" Adlı Eseri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* (28)45, 191-205.

- Keçiş, M. (2012a). Trabzon İmparatorluğu Tarihçisi Mikhael Panaretos ve Eseri. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* (12)12, 25-38.
- Keçiş, M. (2012b). Türkiye Selçuklularının 1223 Yılında Trabzon Üzerine Düzenledikleri Sefer Hakkında Yeni Bir Kaynak ve Bazı Yeni Bilgiler. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28, 40-54.
- Keçiş, M. (2013). *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Keleş, E. (2020). Moğollarda Kışlak Geleneği: İlhanlıların Arran ve Mugan Kışlakları Örneği. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* (3)1, 48-62.
- Keleş, M. (2018). *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollara Karşı İttifak Arayışı (M. 1220-1277)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Kesik, M. (2000). Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 36, 213-259.
- Kesik, M. (2001). Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri. *Türk Kültürü*, 454, 97-105.
- Kesik, M. (2003a). *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kesik, M. (2003b). Melik Arab. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 38, 17-26.
- Kesik, M. (2006). Muînüddin Süleyman Pervâne Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXI, 91-93.
- Kesik, M. (2007). Pervane Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, 244.
- Kesik, M. (2008). Sâdeddin Köpek Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXV, 392-393.
- Kesik, M. (2014). *1071 Malazgirt Zafere Giden Yol*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kesik, M. (2015). *Türkiye Selçukluları (Makaleler)*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Kesik, M. (2017a). *At Üstünde Selçuklular Türkiye Selçukluları'nda Ordu ve Savaş*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kesik, M. (2017b). *Dânişmendliler (1085-1178) Orta Anadolu'nun Fatihleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Kesik, M. (2018a). "Kösedağ Hezimetinin Başlıca Etkenlerinden Biri: Sâdeddin Köpek Olayı". Ed. A. Kaya, *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 315-324.

- Kesik, M. (2018b). *Selçukluların Haçlılarla İmtihanı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kesik, M. (2019). “Dönemin Tarihine Bakış”. Ed. M. Ayvacı ve M. Kurtuluş, *Emir Celâleddin Karatay ve Karatay Medresesi*. Konya: KTO Celâleddin Karatay Üniversitesi Yayınları, 35-50.
- Kesik, M. (2020). “Selçukluların Hâkimiyet Sahasında Bulunan Madenler”. Eds. E. Altan, M. Kesik ve M. Öztürk, *Ortaçağ Tarihçiliğinde Bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın’a Armağan*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 369-386.
- Kesik, M. (2021a). *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Kesik, M. (2021b). *Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Kessener, P. and Pıras, S. (1998). The Aspendos Aqueduct and the Roman-Seljuk Bridge Across the Eurymedon. *Adalya* III, 149-168.
- Kılıç, A. (2019a). *Nikiforos Grigoras’ın Romaiki İstoria Adlı Eserinin I.-VI Bölümlerinin Çevirisi ve Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir.
- Kılıç, E. (2005). *Türkiye Selçuklu-Altın Orda İlişkileri Siyasî, Ekonomik, Sosyo-Kültürel 1242-1308* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kılıç, M. (2001). Celaleddin Harizmşah’tan Sonra Anadolu ve Suriye’de Harizmliler. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (V)II, 415-426.
- Kılıç, M. (2019b). *Halep Eyyûbîleri El-Melikü’n-Nâsır II. Salahaddin Yûsuf Devrinde Eyyûbîler Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kılıç, M. E. (2006). *XIII.-XIV. Yüzyıllarda Kırşehir ve Yöresinin Siyasî, Sosyal, Kültürel ve Dinî Tarihi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kırpık, G. (2011). Sühreverdî’nin Dilinden Fütüvvet ve Ahilik. Ali Çavuşoğlu (Ed.), *Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildirileri* (ss. 395-402). Kayseri: Kayseri Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Yayınları.
- Kiourtzian, G. (2012). Selçukluları Beklerken: 1199’un Küçük Asya’sında Alanya Surlarından Bir Yazıt. *Adalya* XV, 265-274.
- Kirişoğlu, A. (2018). *İlhanlı Avrupa İlişkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Klausner, C. L. (2019). *Selçuklularda Vezirlik 1055-1194 Sivil İdare Üzerine Bir Araştırma*. M. F. Baş ve S. Tarıfci (Çev.). İstanbul: Kronik Yayınları.

- Koca, S. (1990). Sultan I. İzzeddîn Keykâvus ile Melik Alâeddîn Keykubâd Arasında Geçen Otorite Mücadelesi. *T.T.K. Belleten, (LIV)*211, 935-944.
- Koca, S. (1991). Türkiye Selçuklu Devleti'nin Özellikleri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, (7)*2, 101-121.
- Koca, S. (1994). Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarlarının Aldıkları ve Kullandıkları Hâkimiyet ve Hükümdarlık Sembolleri. *III. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri 20-22 Mayıs 1993* (ss. 149-161). Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Koca, S. (1997). *Sultan I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koca, S. (2005). *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Koca, S. (2009). Moğol İstilâsına Karşı Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Güvenlik Politikası. *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* 5, 187-216.
- Koca, S. (2010a). Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Zehirlenmesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, 347-369.
- Koca, S. (2010b). Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zâfiyeti ve Emîr Sadeddîn Köpek'in Selçuklu Saltanatını Ele geçirme Teşebbüsü. *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* 7, 65-97.
- Koca, S. (2012). Dinî İnançların ve Düşüncelerin Politik Amaçlarda Kullanılmasına Dair Selçuklu Devrinden İbret Verici Bir Örnek: Babaîler Ayaklanması. *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* 11, 11-38.
- Koca, S. (2015). Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köse Dağı Bozgunu. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37, 35-84.
- Koçkuzu, A. O. (1991). Bedreddîn Aynî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV, 271-272.
- Konukçu, E. (2006). Moğol Noyanları , Kayılar ve Sivas. İ. Yasak (Ed.). *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri* (ss. 52-64). Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Konukçu, E. (2007). Baycu Noyan'ın Erzurum Kuşatması (1242). M. Alpargu ve Y. Öztürk (Eds.), *Omeliyan Pritsak Armağanı* (ss. 483-504). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Konukçu, E. (2008). Moğol Sünit Boyundan Ötegedai'li Çormahan: Cengiz, Ögedey ve Töregene Hatun Döneminin (1206-1246) Büyük Noyanı. H. Alan, A. Kara ve O.

- Yorulmaz (Eds.), *İslâm Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan* (ss. 275-287). İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Konyalı, İ. H. (2011). *Alanya Tarihi-Turistik Kılavuz*. Yay. Haz. M. Ali Kemaloğlu. Konya: Alanya Ticaret Odası Yayınları.
- Konyar, B. (1936). *Diyarbakir Tarihi I-II*. Diyarbakır: Ulus Basımevi.
- Korobeinikov, D. (2014). *Byzantium and The Turks in the Thirteenth Century*. Oxford: Oxford University Press.
- Kömüşlü, F. (2021). *Türkiye Selçukluları İle Zengîler Arasındaki Münasebetler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Köprülü, M. F. (1943). Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları. *Belleten* (VII)27, 379-522.
- Köprülü, M. F. (1978). Arslan Maddesi. *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* I, 598-609.
- Köprülü, M. F. (2003). Türk İstilâsından Sonra Anadolu Tarih-i Dinîsine Bir Nazar ve Bu Tarihin Menbâları. M. Kanar (Haz.), *Anadolu'da İslâmiyet* (ss. 41-122). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Köprülü, O. F. (1992). Bayrak Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V, 247-254.
- Köprülü, O. F. (1993). Çavuş Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VIII, 236-238.
- Köse, B. A. (2017). Anadolu Selçuklu Veziri Mühezzibeddîn Ali'nin Köse Dağı Savaşı Sonrasında Moğollar ile Sulhunun Yankıları. M. Eğilmez, F. Maden ve S. Kundakçı (Eds.), *Uluslararası Malazgirt'ten Osmanlı'ya Selçuklu Sempozyumu Bildirileri* (ss. 55-76). Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları.
- Köymen, M. A. (1993). Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: El-Veledü'sh-Şefik. *T.T.K. Belgeler* (XV)19, 1-22.
- Köymen, M. A. (2020). *Büyük Alâeddîn Keykubâd ve Zamanı*. S. Koca & S. Tarıfci (Yay. Haz.). Ankara: Kronik Yayınları.
- Kramers, J. H. (1979). Sultan Maddesi. *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, XI, 24-28.
- Kucur, S. S. (2002). Nizâmülmülk'ün Siyâset-nâme'sine Selçuklu Devlet Teşkilatı Açısından Bir Bakış: Emîr-i Hares ve Emîr-i Dâd Örenği. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 12, 41-72.
- Kucur, S. S. (2006a). Nâib-ı Saltanat Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, 313-314.

- Kucur, S. S. (2006b). Vekîl-i Hasslık ve Selçuklu Saraylarında Üstâdü'd-dârlık. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 14, 1-10.
- Kucur, S. S. (2018). Selçuklu'nun İktidar Alâmeti Sikkeler. *Derin Tarih Dergisi* 12, 100-105.
- Kunt, İ. ve Soy, N. B. (2020). *Konya Kitabeleri Cilt I*. Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- Kunter, H. B. (1942). Kitabelerimiz. *Vakıflar Dergisi* II, 431-457.
- Kurpalidis, G. M. (2007). *Büyük Selçuklu Devletinin İdarî Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. İ. Kamalov (Çev.). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kurtuluş, R. (1995). Fasîh-i Hâfî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XII, 214-215.
- Kurtuluş, R. (2001). Kâniî-i Tûsî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIV, 307.
- Kuşçu, A. D. (2016). Köseadağ Savaşı Sonrasında Moğol İstilâsına Karşı Karamanoğulları'nın Önderlik Ettiği İstiklâl Hareketlerinin Sonuçsuz Kalmasında İranlı Unsurun Rolü. (Eds.). M. Şeker, M. Mercan, Y. Kaya ve C. Uncu, *Karamanoğulları Beyliği* (ss. 160-193). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Kuşçu, A. D. (2020). Türkiye Selçukluları'nda Dîvân-ı Mezâlîm (Dîvân-ı Tazallum)'ın İşleyişi ve Görevi Tam Olarak Anlaşılamayan "Emir-Dad"lık. M. A. Hacıgökmen, M. Kesik, S. Solmaz, Z. Odabaşı ve Ş. Dursun (Eds.), *Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri* (ss. 797-812). Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Küçükbaşçı, M. S. (2013a). Yüzük Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XLIV, 55-57.
- Küçükbaşçı, M. S. (2013b). Kutbüddin Yûnînî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XLIII, 596-597.
- Küçükdağ, Y. ve Arabacı, C. (2016). *Selçuklular ve Konya*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kürkçüoğlu, E. (2007). *Ortaçağ'da Erzurum (V.-XV. Yüzyıllar)*. Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.
- Kütük, A. (2018a). Selçuklu Çağı'nda Zehirle Suikast Üzerine Notlar. *Tarih Okulu Dergisi* XXXVII, 174-195.
- Kütük, A. (2018b). Köseadağ Savaşı'nın Kaybedilmesinde II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Kişiliği ve Uygulamalarının Rolü. A. Kaya (Ed.), *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali* (ss. 289-314). Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları: Sivas.
- Lane-Poole, S. (1889). *Catalogue of Oriental Coins in The British Museum Volume IV*. London: Longmans Publishing.

- Leiser, G. (1998). Observations on the “Lion and Sun” Coinage of Ghiyâth al-Dîn Kai-Khusraw II. *Mésogeios* 2, 96-114.
- Lloyd, S. ve Rice, D. S. (1989). *Alanya ('ALÂ'YYA)*. N. Sinemoğlu (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Löytved, J. H. (1907). *Konia Inschriften Der Seldschukischen Bauten*. Berlin: Julius Springer Publishing.
- Matuz, J. (1973). Der Niedergang Der Anatolischen Seldschuken: Die Entscheidungsschlacht Am Köseadağ. *Central Asiatic Journal* XVII, 180-199.
- May, T. (2021). *Moğol İmparatorluğu*. U. E. Uysal (Çev.). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Mecit, S. (2017). *Anadolu Selçukluları Bir Hanedanın Evrimi*. Ö. Akpınar (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Menage, V. L. (1979). The Islamization of Anatolia. N. Levtzion (Ed.), *Conversion to Islam* (ss. 52-67). Londra: Holmes & Meier Publishers.
- Merçil, E. (1969). Ahmed b. Mahmûd'un Selçuknâmesi (ö. 1569-1570). *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 23, 219-232.
- Merçil, E. (1985). Gâşiye ve Selçuklularda Kullanılışına Dair Bazı Örnekler. *Yûsuf Hikmet Bayur'a Armağan* (ss. 321-328). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Merçil, E. (1989). Alâiyye Beyliği Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II, 332-333.
- Merçil, E. (1995). Selçuklularda Emîr-i Dâd Müessesesi. *T.T.K. Belleten (LIX)*225, 327-340.
- Merçil, E. (1996a). Nal-baha ve Kullanılışına Dair Örnekler. *T.T.K. Belleten (LX)*227, 21-32.
- Merçil, E. (1996b). Gâşiye Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 398-399.
- Merçil, E. (1998). Hazine-dar Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVII, 141-143.
- Merçil, E. (1999a). Selçuklular'da Taştdâr Müessesesi. N. Bilgi, M. Ersan, T. Gökçe, V. Günay, C. Kanat ve C. Telci (Eds.), *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı* (ss. 55-59). İzmir: Beta Basım Yayın.
- Merçil, E. (1999b). Emîr-i Dâd'ın Türkiye Selçukluları'ndaki Görevi Ne İdi?. *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri Cilt II* (ss. 577-582). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Merçil, E. (2000). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Merçil, E. (2002). Tuzgu Kelimesi ve Selçuklu Devrinde Kullanılışı. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 12, 73-78.

- Merçil, E. (2007). *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Merçil, E. (2009). Sipehsâlâr Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, 259-260.
- Merçil, E. (2010a). Taht Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 434-436.
- Merçil, E. (2010b). Şahne Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVIII, 292-293.
- Merçil, E. (2011a). *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Merçil, E. (2011b). Taştdâr Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XL, 161-162.
- Merçil, E. (2015). *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Merçil, E. (2021). *Selçuklularda Vergiler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Metin, T. (2013). *Selçuklular Döneminde Malatya*. Malatya: Malatya Kitaplığı.
- Metin, T. (2020). *Selçuklu Çağında Yaşamak Ortaçağda Türk Şehri*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Minorsky, V. (1979). Mugan Maddesi. *Millî Eğitim İslâm Ansiklopedisi*, VIII, 446-450.
- Mitchiner, M. (1977). *Oriental Coins and Their Values. The World of Islam*. London: Hawkins Publications.
- Mostafavi, M. (2016). 13. Yüzyılın Büyük Mutasavvıfı Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Nayır, Ş. (2020). Artukluların Yaptığı Siyasî Evliliklere Dair Örnekler. E. Altan, M. Kesik ve M. Öztürk (Eds.), *Ortaçağ Tarihçiliğinde Bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan* (ss. 521-553). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Necipoğlu, N. (2007). Onikinci ve Onüçüncü Yüzyıllarda Bizans İmparatorluğu. A. Ödekan (Ed.), *12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye'de Bizans* (ss. 14-16). İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Yayınları.
- Nercessian, Y. T. (1998). Armenian Bilingual Half Trams. *Armenian Numismatic Journal* XXIV(2), 17-26.
- Ocak, A. Y. (1978). Emirci Sultan ve Zaviyesi-XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu (Bozok)'da Bir Babaî Şeyhi: Şeref'ud-Din İsmail b. Muhammed. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 9, 179-208.

- Ocak, A. Y. (1991). Babaîlik Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV, 373-374.
- Ocak, A. Y. (1991b). Baba İshak Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV, 368-369.
- Ocak, A. Y. (1995a). Emirci Sultan Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XI, 153-155.
- Ocak, A. Y. (1995b). Elvan Çelebi Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIX, 63-64.
- Ocak, A. Y. (2000). *Babaîler İsyanı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. 3. Baskı. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2009). Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslam Heterodoksisinin Doğuşuna Kısa Bir Bakış. A. Y. Ocak (Ed.), *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü* (ss. 38-57). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2010). Babaîler İsyanı: Bir Doktora Tezine Otuz Yıl Sonra Yeniden Bakış. XV. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri* IV-2 (ss. 1411-1425). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2015). Türkiye Selçukluları ve İslâm. A. Koçal (Ed.), *Türkiye Sosyal Tarihinde İslâm'ın Macerası Makaleler-İncelemeler* (ss. 123-158). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2020). *Babaîler İsyanı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. 9. Baskı. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Odabaşı, Z. (2019a). Tâceddîn Pervâne (d?-ö. 1238) ve Tâcü'l-Vezir Külliyesi. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 22, 481-505.
- Odabaşı, Z. (2019b). *Selçuklu Emiri Celâleddîn Karatay ve Vakıf Eserleri*. Konya: Karatay Belediyesi Yayınları.
- Oral, M. Z. (1948). Malatya Kitabeleri ve Tarihi. III. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri* (ss. 434-440). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Oral, M. Z. (1953). Kubâd-Âbâd Nasıl Bulundu?. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (II)2-3, 171-195.
- Oruç, Z. (2016). Moğolların İstilâ Öncesinde Gönderdikleri İl Olma Davetleri. O. Köksal (Ed.), *1st International Academic Research Congress Full Texts* (ss. 3001-3006). Ankara: Pegem Yayınları.
- Ögel, B. (1988). Alâeddîn Keykubâd Çağında Batı İran'da Çormahan Noyan'ın Durumu ve Statüsü. *Selçuklu Araştırmaları Merkezi Selçuk Dergisi* 3 I. Alâeddîn Keykubat Özel Sayısı, 13-17.

- Ökten, S. (1993). Cevberî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VII, 442-443.
- Öncü, S. (2017). *Mardin Müzesindeki Türkiye Selçukluları ile Tâbi Artuklular ve El-Cezîre Zengîlerinin Sikkeleri (467-708/1075-1308)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Önder, S. Y. (2019). *Yazıcızâde Ali'nin Oğuznamesi Metin-Tercüme-Sözlük-Tıpkıbasım*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Önge, M. (2007). Zazadin Han (Sâdeddîn Köpek Kervansarayı). H. Acun (Ed.), *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* (ss. 195-209). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öngül, A. (2017). *Anadolu Selçukluları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Önkal, H. (2015). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Öz, H. (1998). *Bilinmeyen Tarsus*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öz, M. (2007). Ahmed b. Abdülvehhâb En-Nüveyrî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, 304-306.
- Özaydın, A. (1990). *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özaydın, A. (1997). Hamdullah el-Müstevfî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XV, 454-455.
- Özaydın, A. (1999a). İbn Bîbî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIX, 379-382.
- Özaydın, A. (1999b). Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XX, 132-134.
- Özaydın, A. (2000a). İzzeddîn İbnü'l-Esîr Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXI, 26-27.
- Özaydın, A. (2000b). İbnü'l-İbrî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXI, 92-94.
- Özaydın, A. (2002). Kılıcarslan II Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, 399-403.
- Özaydın, A. (2003). Mekîn Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, 553-554.
- Özaydın, A. (2004). Menşur Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, 148-149.
- Özaydın, A. (2005). Mîr-i Âlem Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXX, 123-124.

- Özaydın, A. (2006a). Muntasır-Billâh Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, 24-25.
- Özaydın, A. (2006b). Muhammed b. Ahmed Nesevî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, 577-578.
- Özaydın, A. (2007). Nevbet Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, 38-41.
- Özaydın, A. (2012). Unvan Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XLII, 163-166.
- Özaydın, A. (2013). Vezir Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XLIII, 82-87.
- Özaydın, A. (2014). Büyük Selçuklular'da Şahnelik Müessesesi ve Şahnelerin Taht Kavgalarındaki Rolü. H. Aynur, B. Aydın ve M. B. Ülker (Haz.), *İsmail E. Erünsal'a Armağan I* (ss. 477-504). İstanbul: Ülke Yayınları.
- Özaydın, A. (2018). Arapça Kaynaklara Göre Köseadağ Savaşı. A. Kaya (Ed.), *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali* (ss. 13-24). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Özaydın, A. (2021). *Sultan Berkayaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Özaydın, A. (2022). Büyük Selçuklular'da Şahnelik Müessesesi. S. Nurdan ve M. Özler (Eds.), *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri Cilt II.* (ss. 9-28). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özbek, S. (1999). Türkiye Selçukluları-Eyyûbîler Arası Siyasî Münasebetler Üzerine (1175-1250). N. Bilgi, M. Ersan, T. Gökçe, V. Günay, C. Kanat ve C. Telci (Eds.), *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı* (ss. 427-448). İzmir: Beta Basım Yayın.
- Özbek, S. (2018). *Selçuklu-Eyyubî İlişkileri (1175-1250)*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Özcan, A. T. (2019). Papa III. Aleksandr'ın II. Kılıç Arslan'a Gönderdiği Mektup ve Sultan'ın Hristiyanlığı Kabulü Meselesi: Mit mi Gerçek mi?. *Mesos: Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi* I, 5-18.
- Özcan, A. T. (2020). *Moğollar Avrupa'da Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Özdemir, A. (2019). *Selçuklu Saraylarında Hâciblik* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Özdemir, M. (1994). Ebû Ubeyd El-Bekrî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, X, 247-248.

- Özen, Ş. (2000). İbnü's-Şihne Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXI, 222-224.
- Özgüç, T. ve Akok, M. (1956). Sarı Han. *T.T.K. Belleten* (XX)79, 379-383.
- Özgüç, T. ve Akok, M. (1957a). Ağzıkara Han. *İlahiyat Fakültesi Dergisi* (I)IV, 93-104.
- Özgüç, T. ve Akok, M. (1957b). Alayhan, Öresunhan ve Hızırilyas Köşkü-İki Selçuklu Kervansarayı ve Bir Köşkü. *T.T.K. Belleten* (XXI)81, 139-148.
- Özgüdenli, O. G. (2007). Ögedey Han Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIV, 21-22.
- Özgüdenli, O. G. (2008). Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, 19-21.
- Özgüdenli, O. G. (2009). Sultan Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, 496-497.
- Özgüdenli, O. G. (2011). Târîh-i Âl-i Selçûk Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XL, 72-73.
- Özgüdenli, O. G. (2013). XII.-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Tarih Yazıcılığı. E. Uyumaz, M. Kesik, A. Usta ve C. Piyadeoğlu (Eds.), *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan* (ss. 258-284). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Özkarcı, M. (2010). Elbistan'da Anadolu Selçuklu Dönemi Mimari Eserleri ve Türk Sanatındaki Yeri. XV. *Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler* III (ss. 729-744). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztürk, M. (2014). Zülkarneyn Kıssası. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1)/2, 7-31.
- Öztürk, M. (2019). *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Palaz-Yıldırım, S. (2017a). II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Devri Mimari Eserleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Palaz-Yıldırım, S. (2017b). Kütahya Hıdırlık Mescidi. *Turkish Studies* (12)13, 437-456.
- Palaz-Yıldırım, S. (2019). Kırkgöz Han Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Hassasiyetler* 6, 223-257.
- Parlar, G. (2001). *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Paydaş, K. (2007). Mevlânâ Celâleddîn'in Anadolu Selçukluları ile Olan Münasebetleri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, 23-35.
- Paydaş, K. (2013). Yüzyıllarda Selçuklu Payitahtında Kadınların Konumu. *The Journal of Academic Social Science Studies* (6)8, 457-481.

- Peacock, A. C. S. (2004). Ahmad of Niğde's al-Walad al-Shafiq and the Seljuk Past. *Anatolian Studies* 54, 95-107.
- Peacock, A. C. S. (2010). Kırım'a Karşı Selçuklu Seferi ve Alaaddin Keykubâd'ın Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası. Çev. M. Keçiş ve A. Mıynat. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)* (29)47, 243-265.
- Peacock, A. C. S. (2011). Seljuq Legitimacy in Islamic History. C. Lange and S. Mecit (Eds.), *The Seljuqs Politics, Society and Culture* (ss. 79-95). Edinburgh: University of Edinburgh Press.
- Pekin, F. ve Yılmaz, H. F. (2008). *Türkiye'nin Kültür Mirası 100 Kale*. İstanbul: NTV Yayınları.
- Piyadeoğlu, C. (1999). *Büyük Selçuklular Döneminde Atabegler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Piyadeoğlu, C. (2013). Büyük Selçuklu Devleti Emîri Atabeg Çavlı Sakavu. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 38, 37-59.
- Piyadeoğlu, C. (2013). Büyük Selçuklu Devleti'nde Atebeglik Müessesesi ve İşleyişi. F. M. Emecen, İ. Keskin ve A. Ahmetbeyoğlu (Haz.), *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı II* (ss. 423-439). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Piyadeoğlu, C. (2017). Selçuklu ve İsmâilî Kalesi Girdkûh. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Mecmuası* (27)1, 249-257.
- Polat, M. S. (1997). *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İçtimâî ve İktisadî Hayat* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Polat, M. S. (2005). Türkiye Selçuklularında Askerî Teşkilat (1071-1243). *Türklük Araştırmaları Dergisi* 17, 17-53.
- Redford, S. (2008). *Anadolu Selçuklu Bahçeleri (Alâiyye/Alanya)*. Çev. S. Alper. İstanbul: Eren Yayınları.
- Redford, S. (2017). Kâğıt, Taş, Makas: Alâeddîn Keykubâd, İsmetü'd-dünyâ ve'd-dîn ve Selçuklu Tarih Yazımı. A. C. S. Peacock ve S. N. Yıldız (Eds.), *Anadolu Selçukluları Ortaçağ Ortadoğusu'nda Saray ve Toplum* (ss. 121-135). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rosenqvist, J. O. (1996) [Ed.]. *The Hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154*. Uppsala: Uppsala University Press.
- Roux, J. P. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. Çev. A. Kazancıgil ve A. Bereket. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Sabbağ, A. (2005). Mîrâhur Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXX, 141.

- Sağlık, M. (2007). *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşuna Dair Meseleler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Sahillioğlu, H. (2006). İkinci Keykâvüs'ün Bir Mülknâmesi. *Vakıflar Dergisi* VIII, 57-74.
- Sarıcı, B. N. (2021). *I. Kılıç Arslan Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Sarre, F. (1989). *Konya Köşkü*. Çev. Ş. Uzluk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sarre, F. (1998). *Küçük Asya Seyahati 1895 Yazı-Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*. Çev. D. Çolakoğlu. İstanbul: Pera Turizm Yayınları.
- Saydem, Ferid V., (2010). *Cihâdü's-Sultan Sâlih Necmeddîn Eyyûb ve Cuhûduhu fî tevhîd-i Mısr ve's-Şâm* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). El-Câmiatü'l-İslâmiyye, Gazze.
- Seccâdi, S. (1996). Gaffârî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 280-281.
- Sevim, A. (1983). *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (1989). *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (1990). *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (2002a). Keyhüsrev I Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, 347-349.
- Sevim, A. (2002b). Keyhüsrev II Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, 349-350.
- Sevim, A. (2002c). Kılıcarslan III Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, 403-404.
- Sevim, A. (2009). Sıbt İbnü'l-Cevzî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVII, 87-88.
- Sevim, A. ve Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Seyyid, E. F. (2003). Makrîzî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVII, 448-451.
- Shim, S. (2014). *Anadolu Selçuklu Hanlarından Susuz Han*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Shukurov, R. (2005). Trebizonde and the Seljuks (1204-1299). *Mésogeios* 25-26, 71-136.
- Shukurov, R. (2016). *The Byzantine Turks (1204-1461)*. Leiden: Brill Publishing.

- Shukurov, R. (2017). Harem Hristiyanlığı: Selçuklu Şehzâdelerinin Bizanslı Kimliği. A.C.S. Peacock and Sara Nur Yıldız (Eds.). *Anadolu Selçukluları Ortaçağ Ortadoğusu'nda Saray ve Toplum* (ss. 97-120). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Solmaz, G. (2000). *Ortaçağ'da Erzurum-Kars Kaleleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Solmaz, S. (2018). Köseadağ Savaşı'nda Bir Selçuklu Emîri: Nizâmeddîn Suhrab. A. Demir, T. Tombuloğlu, E. Erdoğan ve Ö. Düzbakar (Eds.), *Selçuklu Tarihçiliğinin Zamansız Kaybı Prof. Dr. Feda Şamil Arık'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar III* (ss. 705-721). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Sourdel-Thomine, J. (1969). Les Dates De Construction De L'Ağzı Kara Han D'Après Ses Inscriptions. O. Aslanapa and R. Naumann (Eds.), *Forschungen Zur Kunst Asiens In Memoriam Kurt Erdmann* (ss. 74-78). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Soybek, D. (2017). *Moğol Kaynağı Olarak Kartlis Tskhovreba* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Artvin Çoruh Üniversitesi, Artvin.
- Sönmez, Z. (1998). Anadolu Selçuklularında Atabeylik: Atabey Eseddin Ayaz ve 13. Yüzyıl Mimarisine Katkıları. 5. *Antalya Selçuklu Semineri Bildirileri* (ss. 4-11). Antalya: Antalya İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Spuler, B. (1987). *İran Moğolları Siyaset İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1220-1350)*. Çev. C. Köprülü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Stewart, A. (2005). The Assassination of King Het'um II: The Conversion of The Ilkhans and the Armenians. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland* (15)1, 45-61.
- Subaşı, Ö. (2015). *Gürcü-Moğol İlişkisi Güney Kafkasya 1220-1346*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Subaşı, Ö. (2016). Türkiye Selçuklu Devleti'nde Güçlü Bir Kadın: Gürcü Hatun Tamara. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (13)33, 384-401.
- Subaşı, Ö. (2017). Gürcü-Moğol İlişkisi ve Anadolu'nun İşgali (1220-1250). M. Eğilmez, F. Maden ve S. Kundakçı (Eds.), *Uluslararası Malazgirt'ten Osmanlı'ya Selçuklu Sempozyumu Bildirileri* (ss. 455-472). Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları.
- Subaşı, Ö. (2018). Kartlis Tskhovreba'ya Göre Moğolların Kafkasya Siyaseti ve Köseadağ Savaşı. A. Kaya (Ed.), *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali* (ss. 93-107). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

- Subaşı, Ö. (2021). *Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Sunay, S. (2007). Tokat-Pazar Mahperi Hatun Kervansarayı. Ed. H. Acun (Ed.), *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* (ss. 255-271). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sümer, F. (1969). Anadolu'da Moğollar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* I, 1-147.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Sümer, F. (1985). Selçuklu Tarihinde İğdişler. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 35, 9-27.
- Sümer, F. (1993). Selçuklular Devrinde Ticaret. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 83, 9-14.
- Sümer, F. (2000). İğdiş Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXI, 524-525.
- Sümer, F. (2002a). Keykâvus I Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, 352-353.
- Sümer, F. (2002b). Keykubâd I Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, 358-359.
- Sümer, F. (2002c). Kutalmış Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVI, 480-481.
- Sümer, F. (2002d). Köseadağ Savaşı Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVI, 272-273.
- Sümer, F. (2004). Mesud I Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, 339-342.
- Sümer, F. (2009). Anadolu Selçukluları (1075-1308) Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, 380-384.
- Şahin, M. (2014). Habibü's-Siyer'e Göre Türkiye Selçukluları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* (54)1, 21-40.
- Şahin, M. K. (2002). Denizli/Pamukkale (Hierapolis) Müzesi'nde Bulunan Anadolu Selçuklu Dönemine Ait Yazılar. M. Denktaş, Y. Özbek ve A. Sağıroğlu-Arslan (Eds.), *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (08-10 Nisan 2002) Bildirileri* (ss. 679-694). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, H. (2021). *Dervişler, Fakihler, Gaziler Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şeker, M. (1998). Hil'at Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, 22-25.
- Şen, Z. (2021). Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Karakter İncelemesi. *Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 14, 255-284.
- Şenbaş, Y. (2017). *Eyyübî Sultanı Melik Kâmil Döneminin Siyasî Tarihi (615-635/1218-1238)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

- Şeşen, R. (1993). Câmîu't-Tevârîh Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VII, 132-134.
- Şeşen, R. (1996). *Harran Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şeşen, R. (1998). *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları.
- Takkuş, Muhammed S. (2007). *Tarihü'l-Moğolü'l-Azam ve'l-İlhâniyyîn*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis.
- Takkuş, Muhammed S. (2008). *Tarihü'l-Eyyûbiyyîn fî Mısır ve Bilâdü's-Şâm ve İklimü'l-Cezîre (h. 569-661/m. 1174-1263)*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis.
- Taneri, A. (1993a). Celâleddîn Harezmsâh Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VII, 248-250.
- Taneri, A. (1993b). Çetr Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VIII, 293-294.
- Taneri, A. (1993c). Candar Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VII, 145-146.
- Taneri, A. (1993d). Çaşnîgîr Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VIII, 232.
- Taneri, A. (1993e). Camedâr Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* VII, 45.
- Taneri, A. (1995a). Mübârizeddîn Ertokuş Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* XI, 312-313.
- Taneri, A. (1995b). Emîr-i Dâd Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XI, 130.
- Taneri, A. (1996). Hâcib Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIV, 508-511.
- Taneri, A. (2019). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Vezîriâzamlık (1299-1453)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Taşkıran, H. (2016). *Selçukluların Sürgün Evlatları Yabgulular*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Tekin, O. (2009). Sikke Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, 179-184.
- Tekin, R. (2000). *Ahlat Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Tellioğlu, İ. (2018). Selçuklulardan Osmanlılara Trabzon. *The Journal of Academic Social Science Studies* 72, 367-398.
- Tellioğlu, İ. (2021). *Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tevhid, A. (1321). *Müze-i Hümayûn Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiyye Kataloğu IV. Kısım*. İstanbul: Mahmûd Bey Matbaası.
- Tevhid, A. (1340). Ankara'da Basılmış Paralar. *Türk Yurdu* (I)2, 95-100.

- Tomar, C. (1999). İbn Vâsıl Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XX, 438-440.
- Tomar, C. (2000). İbnü'l-Fuvatî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXI, 47-49.
- Topçu, E. (2019). *Türkiye Selçuklu Veziri Şemseddin Muhammed İsfahani (?-1249)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Tuncer, O. C. (2013). *Diyarbakır Surları*. Ankara: Diyarbakır Valiliği Yayınları.
- Turan, H. (2017). Şîr ü Hurşîd Tasvirinin Kökeni ve İçeriğine Dair Düşünceler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (10)51, 445-475.
- Turan, O. (1945). Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması. *T.T.K. Belleten* (IX)35, 305-318.
- Turan, O. (1947a). Selçuk Devri Vakfiyeleri I Şemseddîn Altun-aba Vakfiyyesi ve Hayatı. *T.T.K. Belleten* (XI)42, 197-251.
- Turan, O. (1947b). Selçuk Devri Vakfiyeleri II Mübarizeddin Ertokuş ve Vakfiyesi. *Belleten* (XI)/43, 415-445.
- Turan, O. (1955). II. İzzeddîn Keykâvüs'e Aid Bir Temlik-nâme. *Zeki Velidi Togan'a Armağan* (ss. 157-176). İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınları.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, O. (1977a). Keyhusrev I Maddesi. *Milli Eğitim İslâm Ansiklopedisi*, VI, 613-620.
- Turan, O. (1977b). Keykâvus I Maddesi. *Milli Eğitim İslâm Ansiklopedisi*, VI, 631-642.
- Turan, O. (1978). Sadeddîn Köpek Maddesi. *Milli Eğitim İslâm Ansiklopedisi*, X, 32-35.
- Turan, O. (1979). Sülaymanşah II Maddesi. *Milli Eğitim İslâm Ansiklopedisi*, XI, 219-231.
- Turan, O. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turan, O. (1998). *Selçuklular ve İslâmiyet*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (2001a). Keykubâd I Maddesi. *Milli Eğitim İslâm Ansiklopedisi*, VI, 646-661.
- Turan, O. (2001b). Keyhusrev II Maddesi. *Milli Eğitim İslâm Ansiklopedisi*, VI, 620-629.
- Turan, O. (2008). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turan, O. (2010). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turan, O. (2014b). Selçuklu Vakfiyeleri III Celâleddîn Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri. A. Çetin ve B. Koç (Eds.), *Selçuklu Tarihi Araştırmaları* (ss. 347-503). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Turan, R. (1995). *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Turan, Ş. (1990). *Türkiye-İtalya İlişkileri I Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Turgut, D. (2015). *Mahperi Huand Hatun ve Yaptırdığı Yapılar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Uğur, M. F. ve Koman, M. M. (1940). "Emir Celâlüddin Karatay", *Konya*, IV/33, 1940, 1901-1916.
- Uludağ, S. (1999). İbn Haldûn Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIX, 538-543.
- Uyar, M. (2012). Moğol İstilası Devrinde Selçuklular. R. Turan (Ed.), *Selçuklu Tarihi El Kitabı* (ss. 409-438). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Uyar, M. (2018). Köseadağ Savaşı'nı Yeniden Değerlendirmek: İlhanlı Dönemi Tarih-yazıcılığı Bağlamında Bir Savaşın Anatomisi. A. Kaya (Ed.), *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali* (ss. 325-334). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Uyar, M. (2020). Köseadağ Savaşı: Askerî Hezimet mi, Diplomatik Zafer mi?. M. A. Hacıgökmen, M. Kesik, S. Solmaz, Z. Odabaşı ve Ş. Dursun (Eds.), *Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri* (ss. 313-324). Konya: Konya Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Uyar, M. (2022a). Ortaçağ Yazınında Yabancı İktidarı Meşrulaştırma Araçları: İlhanlılar Dönemi Tarih Yazıcılığı Örneği. A. Bedir, B. Soykan ve Uğur C. D. İmamoğlu (Eds.), *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalcık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu Bildirileri Cilt II*. (ss. 157-173). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uyar, M. (2022b). İlhanlı Dönemi Tarih Yazımında Moğolların Anadolu Hâkimiyetine Meşruiyet Sağlama Argümanları. S. Nurdan ve M. Özler (Eds.), *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri Cilt VII*. (ss. 483-500). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uykur, R. (2017). *Madenden Yansıyan Tarih Artuklu Sikkeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Uysal, A. O. (1994). Konya-Eğirdir Güzergâhında Bazı Kervansaraylar. *III. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri* (ss. 71-83). Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Uyumaz, E. (1998). Sultan I. Alâeddîn Keykubâd Döneminde Anadolu'da Hekimlik Yapan Tabibler. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 4, 153-156.

- Uyumaz, E. (1999). Türkiye Selçuklu-Eyyûbî Siyasî Münasebetleri. N. Bilgi, M. Ersan, T. Gökçe, V. Günay, C. Kanat ve C. Telci (Eds.), *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı* (ss. 515-535). İzmir: Beta Basım Yayın.
- Uyumaz, E. (2002). Türkiye Selçuklu Devletinin Abbasî Hilafeti ile Münasebetleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 37, 375-390.
- Uyumaz, E. (2003). *Sultan I. Alâeddîn Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uyumaz, E. (2005). Kaynaklara Göre Türkiye Selçuklu Sultanlarının Ölümleri ve Mezar Yerleri. E. Uyumaz ve S. Kızıltoprak (Ed.). *Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı* (ss. 147-172). İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları.
- Uyumaz, E. (2008). Türkiye Selçuklu Devleti'nde Atabeglik Müessesesi. A. Özaydın, F. Başar, E. Altan, B. Küçüksipahioğlu ve M. Kesik (Eds.), *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına* (ss. 483-495). İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Uyumaz, E. (2011). *Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler (XI. Yüzyılın Sonu- XIV. Yüzyılın Başları)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Uyumaz, E. (2012). Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri. Ö. Kaya (Ed.). *Eyyubiler Yönetim-Diplomasi-Kültürel Hayat* (ss. 355-384). İstanbul: Küre Yayınları.
- Uyumaz, E. (2016). Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış. *Cogito 29 Selçuklular Özel Sayısı*, 121-130.
- Uzal, F. H. (2006). *Anadolu Selçuklu Devleti ve Beylikler Döneminde Uluborlu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Uzluk, Ş. (1943). Birinci Gıyâseddîn Keyhüsrev Oğlu Mimar Sadettin. *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi Sayı* 57, 4-10.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1927). *Tokad, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler*. İstanbul: Maarif Vekaleti Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1929). *Afyon Karahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç ve Hamit Oğulları Hakkında Malûmat*. İstanbul: Maarif Vekâleti Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1932). *Bizans ve Selçukîlerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*. İstanbul: Maarif Vekâleti Basımevi.

- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal. Büyük Selçukîler, Anadolu Selçukîleri, Anadolu Beylikleri, İlhanîler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlûklülerdeki Devlet Teşkilatına Bir Bakış*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, R. H. (2007). İncir Hanı. H. Acun (Ed.), *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* (ss. 305-319). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ünver, S. (1972). Anadolu Selçuklu Hânedanı Tahtları Üzerine. *VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri Cilt I* (ss. 404-412). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünver, S. (2014). *Selçuk Tababeti XI-XIV. Asırlar Büyük Selçuk İmparatorluğu ve Orta Zamanda Anadolu Türk Devletleri Tababeti Tarihine Dair*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Üremiş, A. (2005). *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*. Ankara: Ebabil Yayınları.
- Varlık, M. Çetin. (1974). *Germiyan-Oğulları Tarihi (1300-1429)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Vryonis, S. J. (2016). Selçuklu Gulamları ve Osmanlı Devşirmeleri. *Cogito 29 Selçuklular Özel Sayısı*, 93-119.
- Vryonis, S. J. (2020). *Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslâmlaşma*. Çev. İ. Erman. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Wolff, R. L. and Hazard, H. W. (1969). The Kingdom of Cilician Armenia. K. M. Setton (Ed.), *A History of the Crusades Vol II* (ss. 630-659). London: University of Wisconsin Press.
- Yağmur, F. ve Hancı, İ. H. (2002). Arsenik. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi* (11)7, 250-251.
- Yalçın, O. (2020). *Baycu Noyan ve Askeri Faaliyetleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sinop Üniversitesi, Sinop.
- Yaşar, Ö. (2019). *Harezmli Emirler ve Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki Faaliyetleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uşak Üniversitesi, Uşak.
- Yardım, A. (2002). *Alanya Kitâbeleri (Teskîl, Tescîl, Tasnîf ve Değerlendirme)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Yardım, A. (2004). *Amasya Burmalı Minâre Câmii Kitâbeleri*. Ankara: Amasya Valiliği Yayınları.
- Yazar, T. (2004). Kargı Han. F. N. Koçak (Ed.), *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III* (ss. 446-447). Alanya: ALSAV Yayınları.

- Yazıcı, H. (2017). Atabey Cemaleddin Ferruh b. Abdullah. İ. Akyol, A. Arvas, G. Dağbaşı, F. Güzel ve F. Sona (Eds.) *Çankırı'nın Manevî Mimarları* (ss. 381-394). Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları.
- Yazıcı, T. (1989). Ahmed Eflâkî Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II, 62.
- Yeğen, A. (1993). *Kayseri'de Tarihi Eserler*. Kayseri: Kayseri İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Yıldız, S. N. (2006). *Mongol Rule In Thirteenth-Century Seljuk Anatolia: The Politics Of Conquest And History Writing 1243-1282* (Unpublished Doctoral Thesis) The University of Chicago, Chicago.
- Yılmaz, L. (2002). *Antalya: Bir Ortaçağ Türk Şehrinin Mimarlık Mirası ve Şehir Dokusunun Gelişimi (16. Yüzyılın Sonuna Kadar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, L. ve Tuzcu, K. (2010). *Antalya'da Türk Dönemi Kitabeleri*. Haarlem: SOTA Yayınları.
- Yinanç, M. H. (2014). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri Cilt II*. Yay. Haz. R. Yinanç. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yinanç, R. (1983). Mevlâna'nın Şahitlik Ettiği Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Vakfiyesi. F. Halıcı (Ed.), *Mevlâna Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlâna Üzerine Araştırmaları* (ss. 68-71) Konya: Ülkü Basımevi.
- Yinanç, R. (1994). Sivas Abideleri ve Vakıfları II. *Vakıflar Dergisi*, XXIII, 5-18.
- Younis, M. (2014). The Seljuqs of Rum and the Ayyubids; Political Relations and Intermarriage, through Coinage. K. Dörtlük, O. Tekin ve R. Boyraz-Seyhan (Eds.), *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi Bildirileri* (ss. 703-714) İstanbul: Koç Üniversitesi Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Yurdasever, H. (2011). *Anadolu Selçuklu Hanlarından Kırkgöz Han'ın Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Yürekli, T. (2011). Eyyubî Ailesi Kadınları. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6, 329-342.
- Yürekli, T. (2017). El-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb Hakimiyetinde Harizmliler. *Turkish Studies*, (12)26, 255-265.
- Zachariadou, E. (2007). II. İzzeddîn Keykâvus'un Veroia'daki Hristiyan Torunları. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 21(21), 245-257.
- Zeki, İ. (2018). Mühezzibüddin Ali ve Köseadağ Savaşındaki Diplomatik Rolü. A. Kaya (Ed.), *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali* (ss. 127-140). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

GÖRSELLER

Harita 1: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Devrinde Adı Geçen Önemli Merkezleri Gösteren Harita (Çizim: Fatih Şimşek, 2021).

Harita 2: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Adına Sikke Darpedilen Merkezleri Gösteren Harita (Çizim: Fatih Şimşek, 2021).

Resim 1: Konya Alâedd n C mii ve Sultanlar Kümbeti (Fotoğraf: Mahmut Demir, 2020).

Resim 2: Sultanlar Kümbeti (Fotoğraf: Mahmut Demir, 2020).

Resim 3: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına h. 636 yılında Halep’te darp edilen dirhem
(Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Env. No: 4458 Erişim Tarihi 21.09.2020 15.58).

Resim 4: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına h. 637 yılında Halep’te darp edilen dirhem
(Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Env. No: 4459 Erişim Tarihi 21.09.2020 15.58).

Resim 5: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına h. 638 yılında Halep’te darp edilen dirhem
(Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Env. No: 7960 Erişim Tarihi 21.09.2020 15.58).

Resim 6: El-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Şam'da darp ettirdiği h. 638 (1240-1241) tarihli müşterek dirhem (Younis, 2014: 713).

Resim 7: El-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Şam'da darp ettirdiği h. 639 (1241-1242) tarihli müşterek dirhem (Younis, 2014: 714).

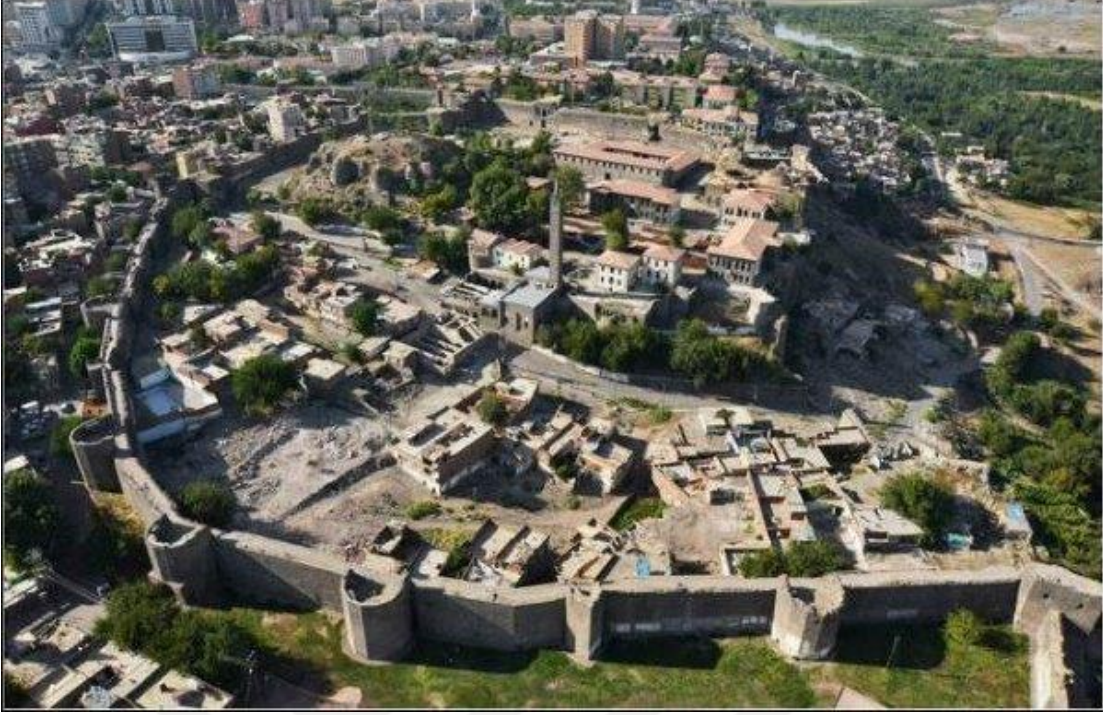
Resim 8: El-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Şam'da darp ettirdiği h. 640 (1242-1243) tarihli müşterek dirhem (Younis, 2014: 714).

Resim 9: El-Melikü's-Sâlih İmâdeddîn İsmail'in Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Şam'da darp ettirdiği h. 641 (1243-1244) tarihli müşterek dirhem (Younis, 2014: 714).

Resim 10: Diyarbakır Surları Genel Görünüm (<https://www.neoldu.com/diyarbakir-surlari-hakkinda-bilgi-33950h.htm> Erişim Tarihi: 16.11.2020 19.34).

Resim 11: Diyarbakır İç Kalesi’nden Görünüm

(<http://www.gezialemi.com/DunyaMiraslariAyrinti.asp?ID=262&SAYFA=15> Erişim Tarihi 16.11.2020 19.36).

Resim 12: Diyarbakır Ulu Câmiî’nde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in Vergi Kitabesi (Fotoğraf: Martine Assenat, <https://diyarbakirhafizasi.org/tek-basina-bir-anit-ulu-cami/> Erişim Tarihi: 09.12.2020 22.24).

Resim 13: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e Ait Burç Kitabesi (Fotoğraf: Mahmut Demir, 2018).

Resim 14: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Tophane Burcu'ndaki Devasa Kitabesi (Fotoğraf: Mahmut Demir, 2018).

Resim 15: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Mardin Artuklu Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr Artuk Arslan tarafından h. 635 yılında Mardin'de darp edilen fûls (Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Env. No: 7571 Erişim Tarihi 22.02.2021 03.52).

Resim 16: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Mardin Artuklu Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr Artuk Arslan tarafından h. 634 (1236-1237) yılında Mardin'de darp edilen fûls (Uykur 2017, 144).

Resim 17: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Mardin Artuklu Hâkimi el-Melikü'l-Mansûr Artuk Arslan tarafından h. 634 (1236-1237) yılında Düneysir'de (Kızıltepe) darp edilen dirhem (Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Env. No: 7959 Erişim Tarihi 23.02.2021 07.15).

Resim 18: Sultan I. Alâeddîn Keykubâd adına Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum tarafından darp edilen tarihsiz dirhem (Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Env. No: 4879 Erişim Tarihi 01.03.2021 03.12).

Resim 19: Musul Hükümdarı Bedreddîn Lülü'nün II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Musul'da darp ettirdiği düşünülen h. 641 (1243-1244) tarihli dinar (<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=261434> Erişim Tarihi: 28.04.2021 03.55).

Resim 20: Musul Hükümdarı Bedreddîn Lülü tarafından Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Musul'da darp ettirilen h. 642 tarihli dinar (Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Env. No: 11650 Erişim Tarihi: 01.11.2021 12.30).

Resim 21: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum tarafından Sis şehrinde h. 637 (1239-1240) yılında darp edilen dirhem (Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Env. No: 4485 Erişim Tarihi 01.03.2021 21.12).

Resim 22: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum tarafından Sis şehrinde h. 639 (1241-1242) yılında darp edilen dirhem (Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Env. No: 7993 Erişim Tarihi 01.03.2021 21.20).

Resim 23: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum tarafından Sis şehrinde h. 640 (1242-1243) yılında darp edilen dirhem (Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Env. No: 4907 Erişim Tarihi 01.03.2021 21.25).

Resim 24: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum tarafından Sis şehrinde h. 641 (1243-1244) yılında darp edilen dirhem (Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Env. No: 4487 Erişim Tarihi 01.03.2021 21.30).

Resim 25: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum tarafından Sis şehrinde h. 642 (1244-1245) yılında darp edilen dirhem (Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Env. No: 4488 Erişim Tarihi 01.03.2021 21.35).

Resim 26: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum tarafından Sis şehrinde h. 643 (1245-1246) yılında darp edilen dirhem (Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Env. No: 7997 Erişim Tarihi 01.03.2021 21.40).

Resim 27: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına Kilikya Ermeni Hâkimi I. Hetum tarafından Sis şehrinde h. 644 (1246-1247) yılında darp edilen dirhem (Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Env. No: 7998 Erişim Tarihi 01.03.2021 21.43).

Resim 28: Sultan II. İzzeddîn Keykâvus adına h. 643 (1245-1246) yılında Konya’da darp edilmiş dirhem (Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Env. No: 4921 Erişim Tarihi 03.04.2021, 13.22).

Resim 29: Mahperi Hatun’un türbesindeki sandukası (Yeğen, 1993).

Resim 30: Kubâdâbâd kazılarında bulunan ve üzerinde Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ismi ve unvanları yazılı olan cam tabak (Bakırer ve Redford, 2017: 172).

Resim 31: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in h. 638 (1240-1241) ve Konya darplı çift Şîr u Hurşîdli Dinarı (<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=97722> Erişim Tarihi: 09.09.2021 23.17).

Resim 32: II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in h. 638 (1240-1241) ve Sivas darplı çift Şîr u Hurşîdli Dirhemi (Aydın, 1994: 38-39).

Resim 33: Sultan II. Gıyâseddîn Mes'ûd Adına Basılan ve Kırım'da Bulunan Şîr u Hurşîdli Fûls (<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=272523> Erişim Tarihi: 28.04.2021 03.25).

Resim 34: Sultan II. Gıyâseddîn Mes'ûd Adına Basılan ve Gürcistan'da Bulunan Şîr u Hurşîdli Fûls (<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=253437> Erişim Tarihi: 28.04. 2021 03.30).

Resim 35: İrandaki Kaçar Hanedanı adına İsfahan'da darp edilmiş Şîr u Hurşîdli altın dinar (<https://www.coinarchives.com/w/results.php?search=seljuqs&s=0&upcoming=0&results=10> Erişim Tarihi: 28.04.2021 04.36).

Resim 36: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ait Konya'da darp edilmiş kurşun mühür (Bahadır Kalaycı Koleksiyonu Env. No: 169 Erişim Tarihi 24.03.2021, 16.33).

Resim 37: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ait darp yeri belli olmayan kurşun mühür (Kamil Eron Koleksiyonu Env. No: 444).

Resim 38: Antalya Atabeg Armağanşâh Medresesi Taç Kapısı (Fotoğraf: Mahmut Demir, 2018).

Resim 39: Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev iktidarında inşa edilen Kırkgöz Han-Antalya (Erişim Adresi: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/antalya/gezilecekyer/kirk-goz-koprusu-1> 25.09.2021 02:03).

Resim 40: Belkis Köprüsü (Erişim Adresi: <https://antalya.com.tr/listing/tarihi-aspandos-koprusu> 21.09.2021 09:50).

Resim 41: Antalya-Burdur Yolu üzerinde bulunan Susuz Han (Fotoğraf: Mahmut Demir, 2021).

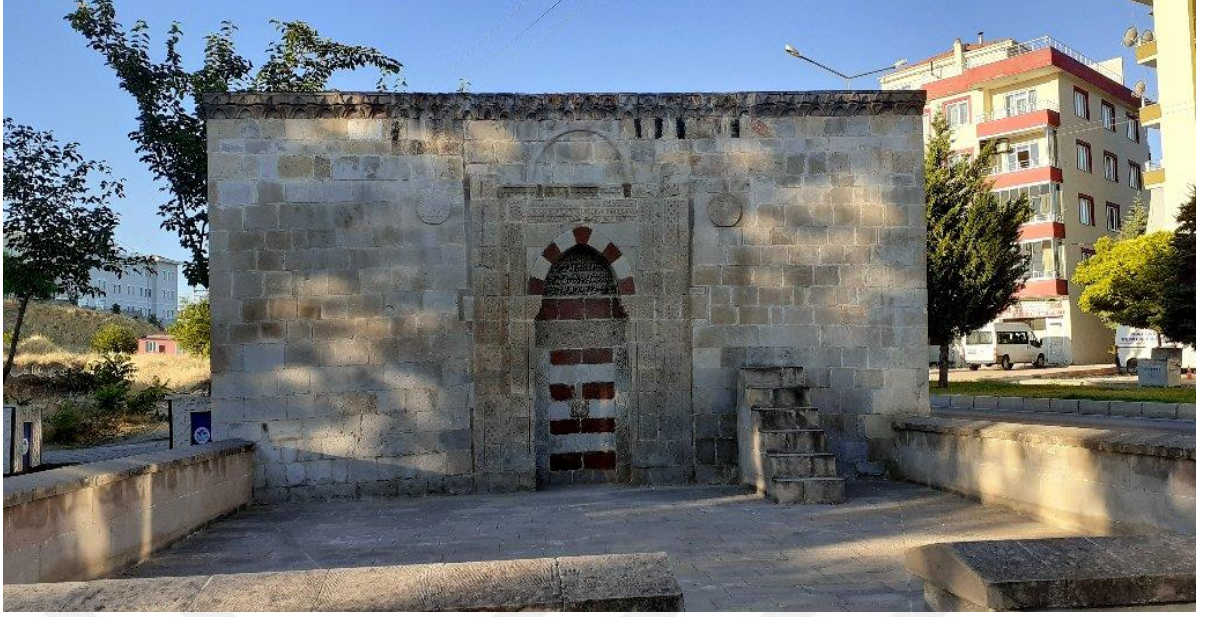
Resim 42: Antalya-Burdur Yolu üzerindeki İncir Han (Fotoğraf: Mahmut Demir, 2021).

Resim 43: Kargı Han (Bilici, 2013: 82).

Resim 44: Alanya Şarapsa Han Taç Kapısı (Fotoğraf: Mahmut Demir, 2016).

Resim 45: Malatya Ali Baba Namazgâhı (Abdullah Özbildirici Arşivi).

Resim 46: Karatay Hanı (Erişim Adresi: <https://www.kulturportali.gov.tr> 06.06.2021 04.15).

Resim 47: Kütahya Hıdırlık Mescidi (Erişim Adresi: <https://www.kutahya.bel.tr/tarihiyerler.asp?islem=goster&id=11> 06.06.2021 02.43).

Resim 48: Emîr Sâdeddîn Köpek'in yaptırdığı Zazadin Han (Konya) Erişim Adresi: <http://www.restoraturk.com/index.php/selcuklu-mimari-eserleri/99-zazadin-han> 06.06.2021

Resim 49: Kırşehir Kapıcı Câmii Kitabesi (Erol Şaşmaz Arşivi, Erişim Adresi: <http://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=626> Erişim Tarihi: 26.04.2021 02.38).

Resim 50. Konya Sâhip Ata Vakıf Müzesi'nde bulunan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Devri inşa kitabesi (Fotoğraf: Mahmut Demir, 2020).

EK 1. Konstantinopolis Latin İmparatoru II. Baudouin'in Fransa Kraliçesi Blanche de Castille'e Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile yapılması planlanan ittifak anlaşması hakkında gönderdiği Latince mektubun baş kısmı ve devamı.

424 EPISTOLA BALDVINI IMPERATORIS

princeps in Constantinopolim ad nos venit, quod penitus ignorabamus quid ire, a quid facere deberemus. Cum ergo de dicto Principe magnum adiutorium speramus, & ita indigentes essemus, non est mirandum si petitionibus eius in tali articulo precebeamus assensum. Imò si multò maiora petisset, sue nos oportuisset acquiescere voluntati. Quare licet inuitos nos oportuit facere donationem prædictam. Sed cū intelleximus quod dominatio vestra ipsum Principem ad dictam donationem a mittere recusaret, sciat nos lætitia tanta repletos, quam si aliam terram æquiuale tem cum illa essemus adepti. & vidimus quod Dominus Deus terram ipsam ad op precordialisimæ confortis nostræ MARIÆ Dei gratia Imperatricis consanguine vestre voluit referuari. Nosque considerantes quod terra de Begeraco, Collung super Yonam, Mallicastro, & Malli-villa, quam ei assignaueramus in dotem, dū erat, & in ambiguo essemus si eam potuimus obtinere, nullatenus volentes dictam Imperatricem super suo desultio defraudari, statim ei dedimus & concessimus terram de Curtinaco supradictam. Hoc modo quod si uideret terram de Begeraco, Collungis, & Malliaco obtinuerimus, siue non, nihilominus, habere dictam terram Curtinaco pro dote, hoc modo, quod quicquid de nobis contingat quandiu uir rit teneat dictam terram. Esi de nobis heredes susceperit, heres ipse eam in perituum iure hereditario teneat sicut debet. Quia igitur quidam dicit quod modo non possumus ei dotem assignare, ex quo inter nos & ipsam est matrimonium consummatum, excellentiam vestram affectuosissime deprecamur, quatenus habito prudenti consilio ordinare dignemini & statuere, quomodo donatio ista quam ei facimus, & stabili habeatur. Ita tamen quod si ipsa sine herede de corpore nostro suscipi decesserit, dicta terra ad heredes nostros post eius decessum more debito reuertatur & repore litterarum quæ sibi super hoc necessariæ fuerint nobis in scriptis digni mini destinare, & nos secundum tenorem illius litteras nostras confici faciemus, quicquid super hoc ordinaueritis prout melius fieri poterit ad commodum prædictæ Imperatricis ratum habebimus & acceptum, & proculdubio faciemus inuolabili obseruari. Quia uero dicta terra de Begeraco, Collungis, & malli quali periculis esse uidetur, cum valde sit difficilis ad habendum, & bene scimus quod eam nullus obtinere poterimus, nisi vestro consilio ac opere mediante, sublimitatem vestram attentius deprecamur, quatinus prout melius expedire uideritis ad opus nostrum Imperatricis consanguineæ vestre, eandem terram poti in iudicio faciat, & causi ad debitum finem perducatur, constituentes procuratores ad hoc faciendum siue per terras vestras siue per nostras quas lator præsentium secum defert, prout uideritis expedire. ut carissima cōfōrs nostra inde valeat pacifica possessione gaudere vel in te vel in parte, secundum quod per ius vel per compositionem fuerit ordinatum. Procuratoribus autem quoad illud negocium prosequendum fuerint constituti, de nostra faciatis expensas competentes ac necessarias exhiberi, ne pro defectu expensarum negocia nostra derelinquant oporteat imperfecta. Pro his autem negotiis ad vestram celsitudinem destinamus, cui fidem indubitata adhibere digni mini super omnibus quæ Serenitati vestre ex parte nostra duxerint referenda ipsi propensius recommendandum habentes. Datum Constantinopoli x. Kal. Mai Imperij nostri anno secundo.

EPISTOLA BALDVINI IMPERATORIS, AD BLANCHAM REGINAM FRANCIE.

Super matrimonio SOLDANI DE YCONIO cum eiusdem BALDWINI IMPERATORIS NEPTIS.

Ex Registro MS.

EXCELLENTISSIMÆ DOMINÆ BLANCHÆ DEI GRATIÆ FRANCORUM REGINÆ Illustrissimæ, BALDWINVS eadem gratiā fidelissimus in Christo Imperator Deo coronatus, Romanus moderatus, & semper Augustissimus, consanguineus suus, luterus, & prosperorū successuum cum assidua felicitate opus suarū incrementis

Noue

AD BLANCHAM REGINAM FRANCIE 425

A Nouerit excellentia vestra, nos gratiā diuinā præstante, plena corporis hilaritate gaudere. Idem de persona celsitudinis vestre audire & scire plurimum cupientes. Super beneficio pecunie, quam Dei & vestri gratia ordinante & procurante percipimus, ad sustentandum Imperium Romanæ, cuius regimen humeris nostris est impositum & commissum, serenitati vestre gratiarum vberimas referimus actiones. Verè enim debemus & volumus confiteri, nos nullum penitus obtinuisse subsidium, nisi sublimitatis vestre gratiā procurante. Sciat liquidem dominatio vestra nos & nostros multimodis paupertatis angustias in Romanæ partibus diu passos. Quæ omnia grauitè sustinentes, omnimodam versabamur in corde maneriem, per quam possemus subsidium adipisci. Compertoque, & oculis cordis inspecto, SOLDANVM DE YCONIO dominum potentissimum, quo nullum ditorem credimus esse paganum, tenere in propinquo ac vicinis nobis moribus dominatum, consilium habuimus de mittendo ad ipsum nostrum Nuncium specialem, ad inquirendum & sciendum si quod habere possemus adminiculum, ad inimicum nostrum VASTACHIVM depruendum. maxime cū idem Soldanus esset eidem Vastachio similiter inimicus. Nuncio autem nostro illuc peruenito, & honorificè ac honestè recepto, atque ab ipso Soldano super statu nostro & voluntate nostra dolciter allocuto, ipse Soldanus nuncium suum proprium vna cum nostro cum solemnitate magna & exeniis pluribus ad nos misit: videlicet quendam potentioris ac grandioris de suis partibus Admiralium, cum litteris de credulitate bulli sua aures communitis. Qui Admiralus de mandato dicti Soldani domini sui, & ex parte ipsius Soldani, ac nomine ipsius talis modis nobiscum inuit padionis, quod opus atque negocium illud potius debet miraculosum quam accidentale vel fortuitum reputari. Nobis enim nil potentibus, nec etiam sperantibus, ipse à nobis petit, ut quandiu utrūque nostrum vixerit, confederati simus ad inuicem & amici, & omnes amici nostri sint amici sui, & omnes inimici nostri inimici sui, & similiter sui nostri, & alter alterum pro posse suo teneatur ad inuicem adiuuare: nec possit alter nostrum cum aliquibus inimicis suis compositionem vel pacem facere sine reliqui consilio & consensu. Item pro dicta confederatione tenenda, & amicitia plenius confirmanda, petit vnam mulierem de nostro genere in vxorem, videlicet vnam neptem nostram virginem, cū non habemus sororem cui possit per matrimonium copulari. Hoc autem modo debet & vult eam ducere in vxorem, quod ipsa in lege Christiana & Catholica fide omni tempore permanebit, & Capellanos suos ac Clericos secum habebit, & totam familiam Christianam, cum redditibus & honorificentis omnibus, quæ exhiberi debent tam Clericis quam laicis Christianis. nec sustineret dictus Soldanus etiam ipsa vellet, quod ipsa propter hoc derelingeret legem suam. Ipse enim Soldanus fuit filius Christianæ Græcæ, quam pater suus similiter in lege Christiana Græca tenuit toto tempore vitæ suæ. Multi etiam nobiles pagani in partibus illis habent vxores Christianas, quæ in lege sua assidue perseverant. videlicet Græcæ, Armenicæ, Yueræ & Rossæ. Item ipse Soldanus ob amorem nostræ neptis, & nostrum, in omnibus & singulis ciuitatibus suis, quarum numerus est quali infinitus, construi & ædificari faciet Ecclesias Christianas, & omnibus Clericis qui in eis deseruire voluerint, competentes redditus assignabit. Item omnes Episcopatus & Archiepiscopatus totius terræ suæ, tam Græcorum, quam Armeniorum, Yuerorum, & Rossorum, ac omnium linguarum, qui multi sunt, tam in maiori quam in pluribus aliis ciuitatibus suis, faciet esse subiectos & obediētes Patriarche Constantinopolitano, qui in lege Ecclesiæ Romanæ est Catholicus & fidelis. Hæc autem omnia faciet dictus Soldanus obseruari. & hæc omnia facit de consilio & monitione omnium subditorum suorum, Soldanorum, Admiraliorum & nobiliorum aliorum. Afferuit etiam nobis prædictus Admiralus nuncius eiusdem Soldani se fœderet credere, quod illa mulier Christiana quæ dicto Soldano nupsit, si ipsum arrahere voluerit & sciuerit in amorem, ipse Soldanus ad legem Christianam & fidem Catholicam de facili conuerteretur. Verumtamen hoc non est expressum in dictis padionibus, nec promissum. Cū igitur dictus Soldanus valde sit nobis propinquus, & terræ Vastachij immediate contiguus & vicinus, ab vna extremitate terræ Vastachij vsque ad aliam, & nos ex parte altera similiter immediate coniuncti, & ipse Soldanus ita sit diues & potens, quod nullus est in

N n ij

EK 2. Türkiye Selçukluları'nın Köseadağ'da Moğollara Mağlup Oluşu Hakkında Bir Gravür (Joanne de Columma, *Mare historiarum ab orbe condito ad annum Christi 1250*. Paris, Bibliothèque nationale de France, Latin 4915, 409 v).

ÖZGEÇMİŞ

Soyadı, Adı	DEMİR, Mahmut
Uyruğu	T.C.

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Lise	Antalya Gazi Lisesi	2007
Üniversite	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü	2013
Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı	2017
Doktora	Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı	2022

Yabancı Dil	
İngilizce	İyi Derecede, 5 Mart 2017 YÖKDİL Sınavı ile Belgeli (70.00 Puan).
Arapça	Orta Derecede, Yüksek Lisans Dil Eğitimi, Yüksek Lisans Transkripti ile Belgeli.

Yayınlar

Kitap

1-) M. Demir [Ed.] (E. Kalan ile Birlikte), *Alâiye'den Alanya'ya*. Alanya 2021.

Kitap Bölümü

1-) M. Demir, (T. M. P. Duggan ile birlikte), “Gelibolulu Mustafa Ali’s 1591 narrative of the Siege of Malta, and his account of the death of Turgut Reis related in his *Künhü’l-Ahbar*”. Ed. Maroma Camilleri, *Besieged Malta 1565 II*. Malta (2015) 57-65.

2-) M. Demir, (Erkan Kurul ile birlikte) “Büyük Yeşil (Deniz)’den Akdeniz’e: Thalassografik Bir Değerlendirme”. Yayına Hazırlayanlar. F. Avcu, Y. Doğan, E. Kurul, E. Taşdelen, H. Uzunoğlu & F. Yılmaz, *Akron* 18 (2020) 109-200.

Makaleler

1-) M. Demir, “Makbul İbrahim Paşa’nın Veziriazamlığı ve Mısır’daki Faaliyetleri”. *MJH* IV/1 (2014) 97-114.

2-) M. Demir, “Antalya’nın Türkiye Selçukluları Tarafından Fethi”. *CEDRUS* VI (2018) 555-571.

3-) M. Demir, “Türkiye Selçuklu Emiri Celâleddîn Karatay ve Antalya Dârü's-Sülehâsı”. *MJH* IV/1 (2019) 127-140.

4-) M. Demir, (T.M.P. Duggan ve E. Kurul ile birlikte), “Observations and Assessments of Some Epigraphic Graffiti Found on Entrances in Kaleiçi/Antalya”. *Adalya* 23 (2020) 479-496.

Yayımlanmış Sempozyum Bildirileri

1-) M. Demir, “Kösedağ Savaşı Mağlubiyetinin II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in Psikolojisine Yansımaları: Antalya’daki İmar Faaliyetleri Örneği”, Editörler: Bedia Koçakoğlu, Bahset Karşlı, Demet Sustam, Zehra Sula, Halil İbrahim Yücel ve Ayşe Demir, *Antalya Kitabı I Selçukludan Cumhuriyet’e Sosyal Bilimlerde Antalya*, Antalya, Antalya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2018, s. 43-54.

2-) M. Demir, “I. İzzeddîn Keykâvus’un Sinop’u Fethi ve Fethin Selçuklu Kitabelerine Yansımaları”, Editörler: Cüneyd Aydın, Emrah İndi ve Doğan Fırıncı, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop’ta Türk-İslâm Kültürü Sempozyumu Bildirileri I*, Sinop, Sinop Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 193-208.

Sempozyum Bildirileri

1-) “19TH Symposium On Mediterranean Archaeology: Time Space And People” başlıklı Uluslararası Sempozyum kapsamında “*Interaction in the Eastern Mediterranean: The Battle of the Masts*” başlıklı sözlü bildiri (İngilizce olarak) sunulmuştur. Sempozyum 12-14 Kasım 2015 tarihleri arasında Akdeniz Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Kemer Belediyesi ile Phaselis ve Teritoryumu Yüzey Araştırmaları ekibinin ortak organizatörlüğü altında Antalya/Kemer’de yer alan Grand Haber isimli hotelde gerçekleştirilmiştir. Bildiri günü ve saati: 12 Kasım 2015 (14:40 - 15:00).

2-) “V. Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Öğrenci Sempozyumu” başlıklı bilimsel etkinlik kapsamında Erkan Kurul ile birlikte “*Büyük Yeşil’den (Deniz) Akdeniz’e: Akdeniz’in Semantiği Üzerine Bir Değerlendirme*” başlıklı bildiri sözlü olarak sunulmuştur. Sempozyum 03-06 Mayıs 2017 tarihinde Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bumin Kağan

Konferans Salonu'nda Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü ile Akdeniz Dillerini ve Kùltürlerini Araştırma Merkezi koordinasyonuyla gerçekleştirilmiştir. Bildiri günü ve saati: 3 Mayıs 2017 (15:30 - 15:50).

3-) “*Uluslararası Antalya Kongresi*” başlıklı Uluslararası Bilimsel Kongrede “*Kösedag Savaşı Mağlubiyetinin II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Psikolojisine Yansıması: Antalya'daki İmar Faaliyetleri Örneği*” başlıklı bildiri sözlü olarak sunulmuştur. Kongre 1-2 Mart 2018 tarihinde Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Konferans Salonlarında T. C. Antalya Valiliği, Antalya Büyükşehir Belediyesi ve Akdeniz Üniversitesi'nin destekleri ve işbirlikleri ile düzenlenmiştir. Bildiri Günü, Saati ve Yeri: 1 Mart 2018 (17:35-17:50), Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Kaşgarlı Mahmut Konferans Salonu.

4-) “5. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Konferansı*” isimli Uluslararası faaliyette “*İlk Dünya Haritalarının Dini Kökeni*” isimli bildiri sözlü (sanal sunum) olarak sunulmuştur. Konferans 20-22 Nisan tarihleri arasında Antalya'da düzenlenmiştir. Bildiri Günü, Saati ve Yeri: 21 Nisan 2018 (15:15-15:30), Antalya/Lara Club Sera Otel, 2 Numaralı Salon.

5-) “*Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslâm Kùltürü Sempozyumu*” başlıklı Uluslararası Bilimsel Sempozyumda “*I. İzzeddîn Keykâvus'un Sinop'u Fethi ve Fethin Selçuklu Kitabelerine Yansıması*” başlıklı bildiri sözlü olarak sunulmuştur. Sempozyum 5-7 Ekim 2018 tarihinde Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi salonlarında düzenlenmiştir. Bildiri Günü, Saati ve Yeri: 5 Ekim 2018 (15:45-16:00), Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 4 Numaralı Salon.

6-) “*Uluslararası Silvan ve Sultan I. Kılıçarslan Sempozyumu*” başlıklı Uluslararası Bilimsel Sempozyumda “*II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Doğu Politikasında Bir Dönüm Noktası: Meyyâfârikîn (Silvan) Kuşatması*” başlıklı bildiri sözlü olarak sunulmuştur. Sempozyum 15-17 Ekim 2021 tarihinde Dicle Üniversitesi Kongre Merkezi salonlarında düzenlenmiştir. Bildiri Günü, Saati ve Yeri: 15 Ekim 2021 (14:00-15:15), Dicle Üniversitesi Kongre Merkezi E Salonu.

Kitap Tanıtımları

1-) M. Demir, “Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri”. Yazar: A. Momigliano. *MJH* III/2 (2013) 349-352.

2-) M. Demir, “İbrahim Paşa Sarayı.” Yazar: N. Atasoy. *MJH* IV/1 (2014) 335-338.

3-) M. Demir, “Kayıp Binyıl: İslâm Dünyasında Hiyeroglifler ve Eski Mısır. Yazar: O. El-Daly. *Cedrus* II (2014) 571-574.

4-) M. Demir, “Halife ve Sultan İslâm’da İktidarın Serüveni”. Yazar: V.V. Barthold. *MJH* IV/2 (2014) 383-385.

5-) M. Demir, “Hamdullâh Müstevfi-i Kazvînî, Târih-i Güzîde (Zikr-i Pâdîşâhân-i Selçukiyân)”. Ed. Erkan Göksu. *LIBRI III* (2017) 557-559.

6-) M. Demir, “Selçukluların Haçlılarla İmtihânı”. Yazar: Muharrem Kesik. *LIBRI V* (2019) 191-197.

Popüler Yayınlar

Yazınsal Yayın

1-) M. Demir, “*Antalya’nın Fethinin 810. Sene-i Devriyesi Münasebetiyle*”. *Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü E-Bülteni* 9 (2017) 6.

İşitsel Yayın

1-) M. Demir, “*811. Yılında Antalya’nın Selçuklularca Fethi*”. TRT Antalya Radyosu. Konuşma 5 Mart 2018 tarihinde TRT Antalya Radyosu’nda 100.9 mhz frekansında, Antalya/Kundu TRT Tesisleri Yayın Stüdyosunda 12:30-12:45 arasında gerçekleşmiştir.

2-) M. Demir, ANKA (Antalya Kültürel Miras Derneği) ve TRT Antalya Radyosu tarafından hazırlanan “Köşe Bucak Akdeniz” isimli programda “*Antalya’daki Selçuklu Eserleri*” başlıklı konuşma. Konuşma 9 Şubat 2019 tarihinde Cumartesi günü TRT Antalya Radyosu’nda 100.9 mhz frekansında, Antalya/Kundu TRT Tesisleri Yayın Stüdyosunda 11:00-11:15 arasında gerçekleşmiştir.

3-) M. Demir, ANKA (Antalya Kültürel Miras Derneği) ve TRT Antalya Radyosu tarafından hazırlanan “Köşe Bucak Akdeniz” isimli programda “*Antalya’nın Selçuklular Tarafından Fethi ve Fetih Sonrasındaki İmar Faaliyetleri*” başlıklı konuşma. Konuşma 9 Mart 2019 tarihinde Cumartesi günü TRT Antalya Radyosu’nda 100.9 mhz frekansında, Antalya/Kundu TRT Tesisleri Yayın Stüdyosunda 11:00-11:15 arasında gerçekleşmiştir.

Araştırma Projeleri & Araştırma Deneyimi

1-) “*Teknolojik Bir Uygulama İle Osmanlıca Okumayı Geliştirme Projesi*” isimli Akdeniz Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projesi (BAP)’nde Araştırmacı. 16.10.2015- 17.10.2016 tarihleri arasında.

2-) Phaselis ve Territoryumu Yüzey Araştırmaları, 2015 sezonu *Tarihçi* olarak bilimsel üyelik.

3-) Phaselis ve Territoryumu Yüzey Araştırmaları, 2016 sezonu *Tarihçi* olarak bilimsel üyelik.

4-) XIII. Yüzyıl Anadolu Selçuklu Devleti Haberleşme Sistemleri Yüzey Araştırması, 2016. *Tarihçi* olarak bilimsel üyelik. Yüzey Araştırması Konya-Alanya istikametinde 01.09.2016-10.09.2016 (1. Etap) ve 19.09.2016-28.09.2016 (2. Etap) tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. (Proje no: YA01074201(2016)).

5-) Elmalı Bölgesi Yüzey Araştırmaları, 2019 sezonu *Tarihçi* olarak bilimsel üyelik.

6-) Elmalı Bölgesi Yüzey Araştırmaları, 2020 sezonu *Tarihçi* olarak bilimsel üyelik.

Eğitim ve Öğretim Etkinlikleri

1-) Koç Üniversitesi, Online Programlar Birimi tarafından gerçekleştirilen “*Safeguarding Archaeological Assets of Turkey (SARAT) Projesi*” kapsamında verilen “*Arkeolojik Varlıkların Korunması ve Kurtarılması*” isimli online eğitime katılım. Sertifika Tarihi 20.06.2019.

2-) “*Literatür Tarama ve Pratik Araştırma İpuçları*” isimli eğitime katılım. Eğitim etkinliği 27.03.2019 tarihinde Akdeniz Üniversitesi, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından Enstitüler Binası, 2. Kat Konferans Salonu’nda saat 14.00-15.00 arasında düzenlenmiş, EBSCO Bilgi Servisi’nden Kıdemli Eğitim Uzmanı Uğurcan Özkan tarafından verilmiştir.

3-) “*Pedagojik Formasyon Sertifikası*”, 2016-2017 Güz Dönemi, Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

4-) “*TS EN ISO 9001 Kalite Yönetim Sistemi*” Temel Eğitimi – 20.03.2014/21.03.2014 tarihleri arasında düzenlenmiştir.

Başarılar/Ödüller

1-) Akdeniz Üniversitesi, 2012-2013 Mezuniyet Dönemi Tarih Bölümü Birinciliği.

2-) Akdeniz Üniversitesi, 2012-2013 Mezuniyet Dönemi Edebiyat Fakültesi Birinciliği.

3-) Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, “*I. Yenilikçi Eğitimde Yaratıcı Materyal Sergisi/Yarışması*” İkinciliği (5 Haziran 2017).

4-) Tübitak 2211-A Genel Yurt İçi Doktora Bursu. Başlangıç 01/10/2017-Bitiş 30.09.2021.

5-) Piri Reis Üniversitesi, Denizcilik Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi’nin düzenlediği “*Denizcilik Tarihi ve Prof. Dr. Fuat Sezgin*” Konulu Bilimsel Makale Yarışması İkinciliği (17 Aralık 2019).

6-) Antalya Ticaret ve Sanayi Odası’nın (ATSO) Kente Önem Katanlar (KÖK) Ödüllerinden “*Antalya Araştırması Ödülü*”. 3 Nisan 2021.